Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΜΝΗΜΕΙΑ
ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΤΕΥΧΟΣ Α΄

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
1992

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΜΝΗΜΕΙΑ

ΤΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΤΕΥΧΟΣ Α'

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
1967

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ – ΤΕΥΧΟΣ Α΄

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ
1866 - 1869

ΕΚΘΕΣΕΙΣ
ΤΩΝ ΕΝ ΚΡΗΤΗι ΠΡΟΞΕΝΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Α΄
ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1866 - ΙΟΥΛΙΟΣ 1867

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ
ΕΠΙ ΤΗι ΕΚΑΤΟΣΤΗι ΕΠΕΤΕΙΩι ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ
ΥΠΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑι
ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗ
ΚΑΙ
ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΠΛΑΓΙΑΝΑΚΟΥ – ΜΠΕΚΙΑΡΗ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1967

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

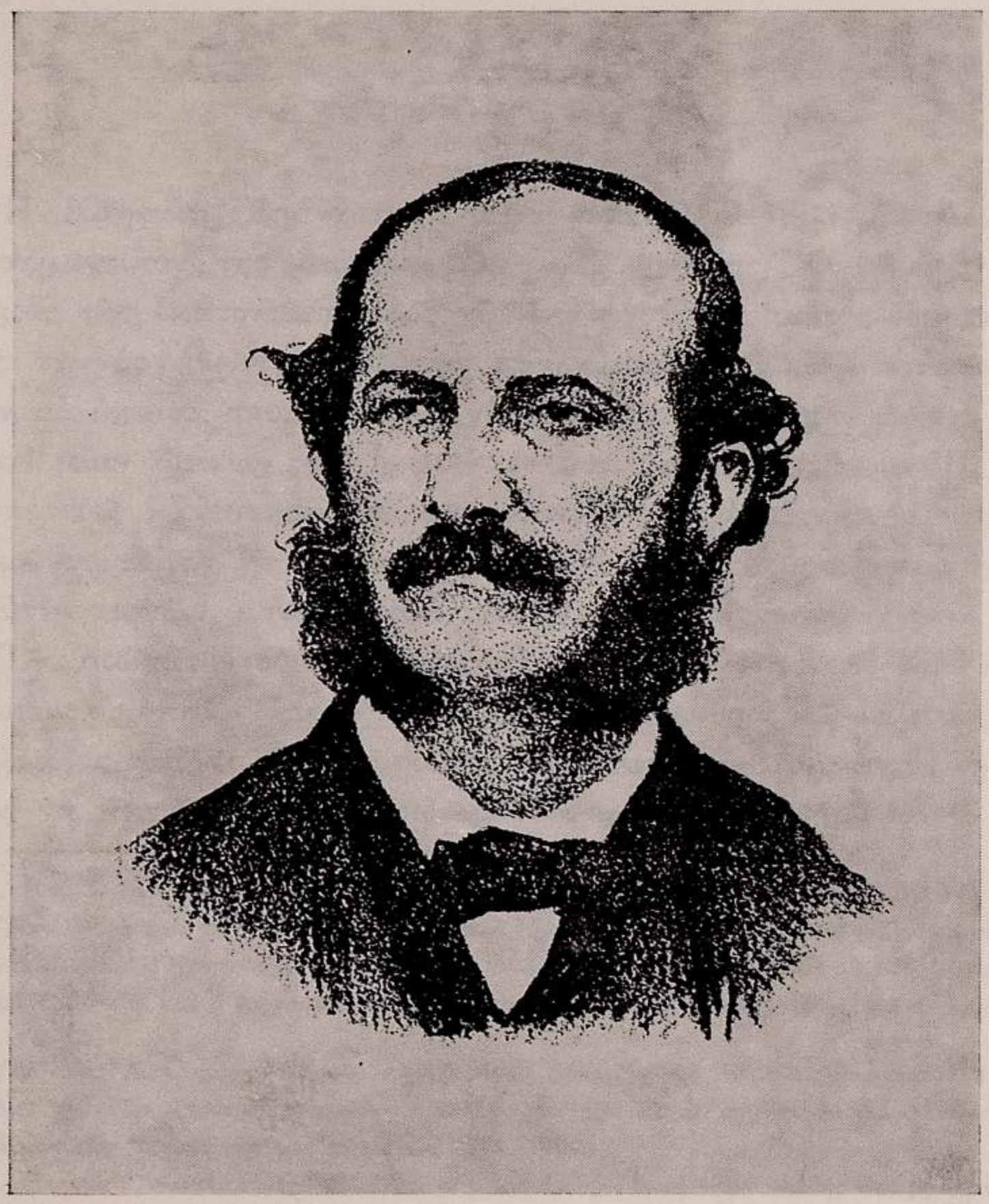

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΡΟΞΕΝΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΕΝ ΧΑΝΙΟΙΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ Κρητικὴ Ἐπανάστασις τῶν ἐτῶν 1866–1869 ἀποτελεῖ κεφάλαιον σημαντικὸν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ὁ ὁρισθεὶς τριετὴς ἑορτασμὸς τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐπαναστάσεως ταύτης ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ὀργάνωσιν ἀξιολόγων πανηγυρικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων αἱ ὁποῖαι σκοπὸν εἶχον νὰ ἐπαναφέρουν εἰς τὴν μνήμην καὶ νὰ τιμήσουν μίαν δικαίαν καὶ ἡρωικὴν προσπάθειαν τοῦ ἔθνους. Ἡ μεγάλη αὕτη ἐπέτειος κατέστησεν ἐπιτακτικώτερον καὶ τὸ αἴτημα νὰ γίνῃ ἀκριβέστερον γνωστὴ ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1866 διὰ τῆς δημοσιεύσεως σχετικῶν πρὸς αὐτὴν πηγῶν, μονογραφιῶν καὶ συνθετικῶν ἔργων [1].

Πλουσιώτατον εἶναι τὸ περὶ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 ἀνέκδοτον ὑλικὸν τὸ ὁποῖον ἀπόκειται εἰς διάφορα δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ ἀρχεῖα τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ [2]. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ της νὰ καταστήσῃ προσιτώτερον ἔστω καὶ μέρος τοῦ ὑλικοῦ τούτου

---

1. Βλ. Ἰ. Μαμαλάκη, «Προετοιμασία τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866–1869», *Κρητικὰ Χρονικά*, τ. ΙΕ′–ΙΣ′ (1961–1962), ἔνθα τὰ «Πεπραγμένα τοῦ Α′ Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου», τεῦχος γ′, σ. 155· τοῦ αὐτοῦ, *Τὸ Ἀρκάδι καὶ ὁ ἀγώνας τοῦ 1866–69 καὶ ὁ ἑορτασμὸς τῆς ἑκατονταετηρίδος των*, Θεσσαλονίκη 1963 (τεῦχος 18 σελίδων), σσ. 14–15.

Ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν προεκηρύχθη βραβεῖον τῆς Ἑνώσεως Συντακτῶν Ἡμερησίων Ἐφημερίδων Ἀθηνῶν ἀπονεμηθησόμενον κατὰ Μάρτιον 1970 εἰς τὸν συγγραφέα τῆς καλυτέρας μελέτης περὶ τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως τῶν ἐτῶν 1866–1869.

2. Περὶ τοῦ ὑλικοῦ τούτου βλ. Ν. Τωμαδάκη, *Γενικὴ κεφαλαιώδης καταγραφὴ τῶν ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχείῳ Κρήτης ἀρχείων καὶ ἀντικειμένων μουσείου*, Χανιὰ 1933, σσ. 12–13, 15–16, 18· Ἰ. Μαμαλάκη, *Ὁ ἀγώνας τοῦ 1866–1869 γιὰ τὴν ἕνωση τῆς Κρήτης*, Θεσσαλονίκη 1942–1947, τ. Α′ σσ. γ′–δ′, ζ′–ιγ′· Ν. Τσιριντάνη, *Ἡ πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ ἱστορία τῆς ἐν Κρήτῃ ἐθν. ἐπαναστάσεως 1866–1868*, Ἀθῆναι 1950–1951, τ. Α′, σσ. 1–2· Δόμνας Δοντᾶ, *Greece and the Great Powers, 1863-1875*, Θεσσαλονίκη 1966, σσ. 205–206. Ἐν τῷ Κέντρῳ Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ὑπάρχουν μικροταινίαι ἐγγράφων περὶ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 ἀποκειμένων ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ Λονδίνου (Public Record Office) καὶ τῆς Βιέννης (Haus–, Hof– und Staatsarchiv).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

εἰς τοὺς εἰδικοὺς μελετητὰς ἀλλὰ καὶ εἰς πάντα ἐνδιαφερόμενον, ἀνέθεσεν εἰς τὸ παρ' αὐτῇ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ νὰ συγκεντρώσῃ ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην ἐπανάστασιν, πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ἐπὶ τῇ ἑκατοστῇ ἐπετείῳ αὐτῆς ἐκδοθοῦν εἰς τὴν σειρὰν *Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*. Τὸ συγκεντρωθὲν ὑλικὸν θὰ περιληφθῇ εἰς τὸν ἕκτον τόμον τῆς σειρᾶς ταύτης, ὁ ὁποῖος θὰ ἀποτελεσθῇ ἐκ δύο τευχῶν.

Ἐπειδὴ τὸ ἐν τῷ ἱστορικῷ ἀρχείῳ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπάρχον ὑλικὸν περὶ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 ἕνεκα τοῦ ὄγκου του δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ περιληφθῇ ἐν τῷ συνόλῳ εἰς τὴν προγραμματισθεῖσαν ἔκδοσιν, ἐπεβάλλετο ἡ ἐπιλογὴ τῶν πρὸς δημοσίευσιν ἐγγράφων. Ἡ ἐπιλογὴ δὲ αὕτη ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἐπὶ τῇ βάσει κριτηρίου δυναμένου νὰ χρησιμοποιηθῇ μὲ συνέπειαν, περιορίζοντος εἰς τὸ ἐλάχιστον δυνατὸν τὸν ὑποκειμενικὸν παράγοντα καὶ ἐξασφαλίζοντος τὴν συγκέντρωσιν ὑλικοῦ ἀξιολόγου, στενὴν σχέσιν ἔχοντος μὲ τὰ γεγονότα, ἀποτελοῦντος δὲ ἐνιαῖον σύνολον. Τοιοῦτον ὑλικὸν ἐθεωρήθη ὅτι ἀποτελοῦν αἱ περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ καταστάσεως ἐκθέσεις τῶν ἐν τῇ νήσῳ προξενικῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς προπαρασκευῆς αὐτῆς, ἤτοι τοῦ ἐν Χανίοις Προξένου Νικολάου Σακοπούλου, τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ Ὑποπροξένου Ἰωάννου Μπαρουξάκη, τοῦ ἐν Ρεθύμνῳ Προξενικοῦ Πράκτορος Γεωργίου Καλοκαιρινοῦ καὶ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Χαραλάμπους Πετυχάκη, ὅστις διεδέχθη τὸν Καλοκαιρινὸν ὡς Διευθύνων Πράκτωρ ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου 1867[1].

---

1. Κατὰ τὸ ἐν τοῖς ἀρχείοις τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν «Μητρῷον τῶν φοιτητῶν τοῦ ἐν Ἀθήναις Βασιλικοῦ Πανεπιστημίου Ὄθωνος» τῶν ἐτῶν 1837–1896, αὔξ. ἀριθ. 88, τὴν 11 Ἀπριλίου 1839 ὁ Νικόλαος Σακόπουλος ἐκ Μήλου, ἐτῶν 19, ἐνεγράφη εἰς τὴν Νομικὴν Σχολήν, ἀκολούθως ὅμως «διεγράφη», ὡς σημειοῦται εἰς τὴν στήλην τῶν παρατηρήσεων. Δὲν δηλοῦται πότε ἐγένετο ἡ διαγραφή, ὥστε νὰ συναχθῇ ἂν καὶ ἐπὶ πόσον χρόνον ἐφοίτησεν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ὁ Σακόπουλος πρέπει νὰ ἐγεννήθη τῷ 1820. Τοῦτο δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἐν τῷ *Ἐθνικῷ Ἡμερολογίῳ* τοῦ Μαρίνου Βρετοῦ, ἔτος 8ον (1868), σ. 374, σύντομον βιογραφικὸν σημείωμα περὶ τοῦ Σακοπούλου, τὸ ὁποῖον τὸν φέρει γεννηθέντα τῷ 1825. Κατὰ τὸ αὐτὸ βιογραφικὸν σημείωμα, ὁ Σακόπουλος «ὑπῆρξεν ἐκ νεότητος δικαστικὸς ὑπάλληλος», τῷ 1865 δὲ διωρίσθη μέλος τοῦ προξενικοῦ δικαστηρίου Κωνσταντινουπόλεως. Τὴν 28 Μαΐου 1865 ὁ Σακόπουλος διωρίσθη Πρόξενος ἐν Χανίοις (*Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, 6.7.1865, ἀριθ. 33, σ. 196). Εἰς τὰ Χανιὰ ἀφίχθη τὴν 6 Δεκεμβρίου 1865 (ἔκθεσις Σακοπούλου πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, ἀριθ. πρωτ. 609/26.12.1865 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ11/385).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Αἱ ἐκθέσεις αὗται ἕνεκα τῆς συνεχείας τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν κατὰ ἀποστολέα, ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου, ἀποτελοῦν τρεῖς ἀλληλοσυμπληρουμένας ἑνότητας. Εἶναι ἑπομένως εὔκολον νὰ διαχωρισθοῦν τῶν λοιπῶν ἐγγράφων τῶν οἰκείων ἀρχείων. Εἰδικῶς προκειμένου περὶ τῶν ἐκθέσεων τοῦ Σακοπούλου, τὴν ἐπιλογὴν αὐτῶν καθιστοῦν εὐχερεστέραν αἱ ἑξῆς ἢ ἄλλαι συναφεῖς ἐνδείξεις (περιλήψεις) τὰς ὁποίας συνήθως φέρουν : «περὶ τῶν ἐνταῦθα διατρεχόντων», «περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ διατρεχόντων», «περὶ τῶν κρητικῶν πραγμάτων».

Διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν ὡς ἄνω ἐκθέσεων διεξήχθη μακρὰ ἔρευνα εἰς

Ἐκ Κρήτης ἀνεχώρησε τελευτῶντος τοῦ Δεκεμβρίου 1868, ἤτοι μετὰ τὴν διακοπὴν τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων. Διὰ τὰς ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας προσέφερε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως ἀπενεμήθη εἰς τοῦτον τὸ παράσημον τοῦ Σωτῆρος (*Ἐκθέσεις*, τ. Β', ἐπιστολὴ Σακοπούλου πρὸς Π. Δελιγιάννην, 6.10.1868). Τὴν 6 Ἀπριλίου 1869 ὁ Σακόπουλος μετετέθη ὡς Πρόξενος εἰς Σμύρνην (*Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, 12.6.1869, ἀριθ. 26, σ. 190). Ὁ Σακόπουλος μετέφρασε τὸ ἑξῆς περὶ μουσουλμανικοῦ δικαίου ἔργον: *Μουσουλμανικὸν δίκαιον κατὰ τὰς πηγάς του, συγγραφὲν μὲν ρωσσιστὶ ὑπὸ Ν. ΤΟΡΝΑΟΥΦ..., μεταφρασθὲν δὲ εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ Μ. ΕΣΒΑΧ...καὶ μεταγλωττισθὲν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπὸ Ν. ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Προξένου τῆς Ἑλλάδος ἐν Σμύρνῃ, Ἱππότου τοῦ Τάγματος τοῦ Σωτῆρος κλπ.*, Σμύρνη 1871–1872, τόμοι 2.

Ὁ Ἰωάννης Μπαρουξάκης, ὅστις ὑπηρέτει ὡς Γραμματεὺς τοῦ ἐν Λαρίσῃ Ἑλληνικοῦ Προξενείου, διωρίσθη Ὑποπρόξενος τῆς Ἑλλάδος εἰς Ἡράκλειον τὴν 11 Αὐγούστου 1865 (*Ἐφημερὶς τῆς Κυβέρνήσεως*, 16.11.1865, ἀριθ. 52, σ. 346). Εἰς τὸ Ἡράκλειον ἀφίχθη τὴν 15 Φεβρουαρίου 1866 (Πρωτόκολλον τοῦ Προξενείου Χανίων, 1866, ἀριθ. 109 : ΑΥΕ/ΠΧ–Μ78). Τὴν 2 Ἰουλίου 1866 ὁ Μπαρουξάκης ἀπελύθη τῆς ἐν Ἡρακλείῳ θέσεως τοῦ Ὑποπροξένου «ἕνεκα γενικῶν κυβερνητικῶν μέτρων», συγχρόνως ὅμως διωρίσθη Διευθυντὴς τοῦ Ὑποπροξενείου Ἡρακλείου (*Ἐφημερὶς της Κυβερνήσεως*, 27.7.1866, ἀριθ. 55, σσ. 355–356). Εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ὑποπροξένου ἐν Ἡρακλείῳ διωρίσθη ἐκ νέου τὴν 10 Σεπτεμβρίου 1866 (*Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, 30.9.1866, ἀριθ. 65, σ. 437). Τὴν 6 Ἀπριλίου 1869 μετετέθη ὡς Ὑποπρόξενος εἰς Πτολεμαΐδα (*Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, 12.6.1869, ἀριθ. 26, σ. 191).

Ὡς πρὸς τὸν Γεώργιον Καλοκαιρινὸν καὶ τὸν Χαράλαμπον Πετυχάκην διαφωτιστικὴ εἶναι ἡ ἑξῆς ἀπὸ 22 Φεβρουαρίου 1869 σημείωσις τοῦ Σακοπούλου ἐπὶ τῆς ἀπὸ 14 Φεβρουαρίου 1869 ἀναφορᾶς τοῦ Πετυχάκη («διευθύνοντος τὸ ἐν Ρεθύμνῳ Προξ. Πρακτορεῖον») πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν (ΑΥΕ/ΚΥ–Μ76/2860) : «... ὁ κ. Χ. Πετυχάκης μετὰ τὴν πτώχευσιν τοῦ πενθεροῦ του Γ. Καλοκαιρινοῦ, ἡμετέρου ἐν Ρεθύμνῃ Πράκτορος, διωρίσθη εἰς τὴν θέσιν ταύτην, ἀλλ' ἕνεκα τῶν περιστάσεων δὲν ἐκρίθη καλὸν νὰ τοῦ κοινοποιηθῇ μέχρι τοῦδε ὁ διορισμός του, οὐδὲ νὰ ζητηθῇ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐκτελεστήριον καὶ ἐθεωρεῖτο μὲν ὑπάρχων ὁ Γ. Καλοκαιρινὸς Πράκτωρ, ἀλλ' ὁ κ. Πετυχάκης ἐνήργει τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην ἀπὸ τοῦ θέρους 1867 μέχρι τῆς διακοπῆς τῶν σχέσεων.» Βλ. καὶ *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σσ. 285, 293. Ἡ πρώτη ἐκ Ρεθύμνου ἔκθεσις ἡ φέρουσα ὑπογραφὴν τοῦ Πετυχάκη εἶναι ἡ ὑπ' ἀριθ. πρωτ. 187/28.9.1867 (*Ἐκθέσεις*, τ. Β'). Τὴν 24 Μαΐου 1871 ὁ Πετυχάκης διωρίσθη Προξενικὸς Πράκτωρ εἰς Νέαν Ἔφεσον (*Ἐφημερὶς τῆς Κυβερνήσεως*, 31.7.1871, ἀριθ. 34, σ. 236).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὸ ἱστορικὸν ἀρχεῖον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν (ΑΥΕ). Ἠρευνήθησαν κυρίως τὰ ἑξῆς ἐπὶ μέρους ἀρχεῖα τῆς περιόδου 1865–1870: α΄) τὸ ἀρχεῖον αὐτοῦ τούτου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, ἤτοι τὸ ἐν Ἀθήναις λειτουργοῦν ἀρχεῖον τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας (ΚΥ)· β΄) τὸ ἀρχεῖον τοῦ Προξενείου Χανίων (ΠΧ), τὸ ὁποῖον ἐλειτούργει ἐν Χανίοις, μεταγενεστέρως δὲ μετεφέρθη εἰς Ἀθήνας· γ΄) τὸ ἀρχεῖον τοῦ Προξενικοῦ Πρακτορείου Ρεθύμνης (ΠΡ), τὸ ὁποῖον ἐλειτούργει ἐν Ρεθύμνῳ, μεταγενεστέρως δὲ μετεφέρθη ὡσαύτως εἰς Ἀθήνας ἐνταχθὲν εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Προξενείου Χανίων· καὶ δ΄) τὸ ἀρχεῖον τῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως (ΠΚ), τὸ ὁποῖον ἐλειτούργει ἐν Κωνσταντινουπόλει, μετεγενεστέρως δὲ μετεφέρθη εἰς Ἀθήνας. Τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ὑποπροξενείου Ἡρακλείου, τὸ ἐν Ἡρακλείῳ λειτουργοῦν, δὲν ἀνευρέθη. Εἴς τινας περιπτώσεις τὴν ἔρευναν διηυκόλυνεν ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὑπηρεσιακοῦ πρωτοκόλλου εἰσερχομένων καὶ ἐξερχομένων ἐγγράφων τοῦ Προξενείου Χανίων τῶν ἐτῶν 1866–1870 [1].

Ὁ Σακόπουλος ὑπέβαλλε τὰς ἐκθέσεις του εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, ἀπέστελλε δὲ ἀντίγραφα τούτων εἰς τὴν Πρεσβείαν Κωνσταντινουπόλεως. Ἑπομένως ἑκάστη ἔκθεσις τοῦ Σακοπούλου θὰ ἔπρεπε νὰ εὑρίσκεται σήμερον ἐν σχεδίῳ εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Προξενείου Χανίων, ἐν πρωτοτύπῳ εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας καὶ ἐν ἀντιγράφῳ εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως. Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει πάντοτε. Ἐκτὸς τῶν ὑπηρεσιακῶν ἐκθέσεων ὁ Σακόπουλος ἀπέστελλεν ἐνίοτε καὶ ἰδιωτικὰς ἐπιστολὰς ἡμιεπισήμου χαρακτῆρος πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν διὰ τὴν ἐνημέρωσιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἐν Κρήτῃ καταστάσεως. Ὁ Μπαρουξάκης ὑπέβαλλε τὰς ἐκθέσεις του εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, εἰς τὸ ἀρχεῖον (ΚΥ) τοῦ ὁποίου εὑρίσκονται ἐν πρωτοτύπῳ αἱ ἐκ τούτων σῳζόμεναι. Ἐκθέσεις ὑπέβαλλεν ἐπίσης εἰς τὴν Πρεσβείαν Κωνσταντινουπόλεως, τὸν δὲ Σακόπουλον ἐνημέρωνε δι' ἐπιστολῶν καὶ ἐνίοτε δι' ἀναφορῶν. Ὁ Καλοκαιρινὸς καὶ ὁ Πετυχάκης ὑπέβαλλον τὰς ἐκθέσεις των εἰς τὸν ἐν Χανίοις Πρόξενον τῆς Ἑλλάδος, τὸν ὁποῖον ἐνημέρωνον ὡσαύτως καὶ δι' ἐπιστο-

1. Τοῦ πρωτοκόλλου τούτου μικροταινίαν βλ. εἰς τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ (Μ78 – Μ86).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

λῶν. Οὗτος διεβίβαζε τὰς ἐκθέσεις ἐν ἀντιγράφῳ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, συνάμα δὲ ἐχρησιμοποίει ταύτας κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν ἰδικῶν του ἐκθέσεων. Ἑπομένως ἑκάστη ἔκθεσις τοῦ Καλοκαιρινοῦ ἢ τοῦ Πετυχάκη θὰ ἔπρεπε νὰ εὑρίσκεται σήμερον ἐν σχεδίῳ εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Προξενικοῦ Πρακτορείου Ρεθύμνης, ἐν πρωτοτύπῳ εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Προξενείου Χανίων καί, κατὰ κανόνα, ἐν ἀντιγράφῳ εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας. Τοῦτο ἐπίσης δὲν συμβαίνει πάντοτε.

Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι, πλὴν τῶν ἐν ἀντιγράφῳ ἐκθέσεων, ἐκ τῆς χειρὸς ἀντιγραφέως προέρχονται κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ αἱ ἐν πρωτοτύπῳ ἐκθέσεις, ἀντιγραφεῖσαι ἐκ τῶν ἀντιστοίχων σχεδίων καὶ ἀκολούθως ὑπογραφεῖσαι καὶ ἀποσταλεῖσαι εἰς τὸν προορισμόν των. Ἡ μεσολάβησις ἀντιγραφέως δικαιολογεῖ ὄχι μόνον τὰς ἐνίοτε ὑπαρχούσας διαφορὰς μεταξὺ τοῦ ἀντιγράφου καὶ τοῦ πρωτοτύπου μιᾶς ἐκθέσεως ἀλλὰ καὶ τὰς μεταξὺ πρωτοτύπου καὶ σχεδίου. Προκειμένου περὶ τῶν ἐκθέσεων τοῦ Σακοπούλου ἔχει διαπιστωθῇ ὅτι εἴς τινας τοὐλάχιστον περιπτώσεις τὰ πρωτότυπα τούτων ἐγράφησαν ὑπὸ γραφέως καθ' ὑπαγόρευσιν [1] ἐκ τοῦ σχεδίου, ὑπαγορεύοντος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τοῦ ἰδίου τοῦ Σακοπούλου, ὡς δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ἐκ τῆς φύσεως τῶν μεταξὺ πρωτοτύπου καὶ σχεδίου διαφορῶν.

Ὑπάρχοντος σχεδίου, πρωτοτύπου καὶ ἀντιγράφου μιᾶς ἐκθέσεως, αὕτη δημοσιεύεται ἐκ τοῦ πρωτοτύπου, διότι τὸ κείμενον τοῦ πρωτοτύπου εἶναι τὸ ἐπίσημον, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔφθασεν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ παραλήπτου. Ὑπάρχοντος μόνον σχεδίου καὶ ἀντιγράφου, ἡ δημοσίευσις γίνεται ἐκ τοῦ σχεδίου ὡς ἐγκυροτέρου. Τὸ ἀντίγραφον ἐκθέσεώς τινος χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν δημοσίευσίν της, μόνον ἐὰν δὲν ἔχῃ εὑρεθῇ τὸ πρωτότυπον ἢ τὸ σχέδιον αὐτῆς. Εἴς τινας περιπτώσεις ἔγιναν διορθώσεις ἢ προσθῆκαι εἰς τὸ κείμενον τοῦ πρωτοτύπου μιᾶς ἐκθέσεως ἐξ ὑπάρχοντος σχεδίου ἢ ἀντιγράφου, ἢ εἰς τὸ κείμενον τοῦ σχεδίου ἐξ ὑπάρχοντος ἀντιγράφου. Πᾶσα τοιαύτη διόρθωσις ἢ προσθήκη ἐδηλώθη ἐν ὑποσημειώσει. Ἐν ἀρχῇ ἑκάστης ἐκθέσεως σημειοῦται ἐὰν αὕτη δημοσιεύεται ἐκ σχεδίου ἢ ἐξ ἀντιγράφου. Ἐὰν οὐδὲν σημειοῦται, ἡ ἔκθεσις δημοσιεύεται ἐκ τοῦ πρωτοτύπου.

---

1. Βλ. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 89, ὑποσημ. 3.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Αἱ διὰ τῆς ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν ἐρεύνης ἐπιλεγεῖσαι προξενικαὶ ἐκθέσεις, καθὼς καὶ τὰ συνημμένα εἰς αὐτὰς ἔγγραφα ἢ ἔντυπα τὰ ὁποῖα κατέστη δυνατὸν νὰ εὑρεθοῦν ἐμικροφωτογραφήθησαν, αἱ μικροταινίαι δὲ τούτων κατετέθησαν εἰς τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ διὰ πᾶσαν περαιτέρω μελέτην.

Τὰ συνημμένα εἰς τὰς ἐκθέσεις ἔγγραφα δὲν περιελήφθησαν εἰς τὴν ἔκδοσιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν καὶ κυρίως διότι τὰ πλεῖστα καὶ ἀξιολογώτερα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἤδη δημοσιευμένα, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι παρεμβαλλόμενα μεταξὺ τῶν ἐκθέσεων θὰ διέσπων τὴν ἑνότητα αὐτῶν. Ἐξ ἄλλου τινὰ ἐκ τῶν συνημμένων δὲν ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ἔρευναν, ἄλλα δέ, ἂν καὶ ἀνευρέθησαν, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ συσχετισθοῦν μετὰ βεβαιότητος πρὸς τὰς ἐκθέσεις εἰς τὰς ὁποίας εἶχον ἐπισυναφθῆ. Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς περαιτέρω ἐρεύνης, δι' ἕκαστον τῶν ἐπισημανθέντων συνημμένων ἀναφέρονται ἐν ὑποσημειώσει τὸ ἀρχεῖον (ΚΥ, ΠΧ, ΠΡ, ΠΚ) εἰς τὸ ὁποῖον εὑρέθη καὶ ἡ οἰκεία ἐν τῷ Κέντρῳ Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ μικροταινία. Προκειμένου περὶ ἐγγράφου πλήρως ἐκδεδομένου γίνεται παραπομπὴ καὶ εἰς τὸ σχετικὸν δημοσίευμα.

Αἱ ἐπιλεγεῖσαι πρὸς ἔκδοσιν ἐκθέσεις μετὰ τὴν μικροφωτογράφησιν αὐτῶν ἀντεγράφησαν, ἐταξινομήθησαν κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν καὶ ἐμελετήθησαν ἀπὸ ἀπόψεως γλώσσης, ταυτίσεως τοπωνυμίων, καὶ περιεχομένου.

Αἱ δημοσιευόμεναι ἐκθέσεις ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως εἶναι ἀνίσου ἀξίας, ἀπηχοῦν δὲ τὴν παιδείαν τῶν συνταξάντων αὐτάς. Αἱ ἐκθέσεις τοῦ Σακοπούλου εἶναι διατυπωμέναι εἰς γλῶσσαν συνήθως ὁμαλήν, τινὰ δὲ τῶν ἐν αὐταῖς γλωσσικῶν λαθῶν πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὸν ἀντιγραφέα. Ὑπολείπονται τούτων αἱ ἐκθέσεις τοῦ Μπαρουξάκη, ἀκόμη δὲ περισσότερον αἱ ἐκθέσεις τοῦ Καλοκαιρινοῦ καὶ τοῦ Πετυχάκη. Εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν δημοσιευομένων ἐκθέσεων — γλῶσσαν καθαρεύουσαν — ἐκτὸς ὀρθογραφικῶν τινων λαθῶν, παρατηροῦνται, ἂν καὶ οὐχὶ πάντοτε ὁμοιομόρφως καὶ συστηματικῶς, καὶ ἄλλαι ἀποκλίσεις ἀπὸ τὸ ὀρθὸν ἢ ἀπὸ τὸ σύνηθες, αἱ ὁποῖαι θὰ ἠδύναντο νὰ χαρακτηρισθοῦν εἴς τινας μὲν περιπτώσεις ὡς γλωσσικὰ σφάλματα, εἰς ἄλλας δὲ ὡς ἰδιοτυπίαι, προσιδιάζουσαι εἴτε γενικῶς εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἴτε εἰδικώτερον εἰς τὸν τρόπον ἐκ-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

φράσεως τῶν συνταξάντων τὰς ἐκθέσεις[1]. Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν κεφαλαίων γραμμάτων ὡς ἀρκτικῶν λέξεων καὶ τὴν στίξιν δὲν τηροῦνται πάντοτε ἐνιαῖοι κανόνες. Εἰδικώτερον εἴς τινας ἐκθέσεις τοῦ Καλοκαιρινοῦ καὶ τοῦ Πετυχάκη ἡ στίξις εἶναι λίαν ἐλλιπὴς ἢ συμπτωματική.

Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τὰ ὀρθογραφικὰ λάθη διωρθώθησαν σιωπηρῶς, ἐξαιρουμένων τῶν λαθῶν τῶν ἀπαντώντων εἰς τὰ κύρια ὀνόματα. Ἡ ὀρθογραφικὴ καὶ ἡ φθογγικὴ μορφή, καθὼς καὶ ὁ τονισμὸς τῶν κυρίων ὀνομάτων ἔμειναν ἀμετάβλητα, ἀκόμη καὶ ὁσάκις κύριόν τι ὄνομα συναντᾶται εἰς τὸ αὐτὸ ἔγγραφον κατὰ διαφόρους τύπους. Ἡ ἐξαίρεσις αὕτη ὡς πρὸς τὰ κύρια ὀνόματα, καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τὰ τοπωνύμια, σκοπὸν ἔχει τὴν διατήρησιν παντὸς στοιχείου βοηθοῦντος εἰς τὴν ταύτισιν ἑκάστου καὶ εἰς τὴν μελέτην τοῦ γλωσσικοῦ του τύπου. Ἡ χρῆσις τῶν κεφαλαίων γραμμάτων ὡς ἀρκτικῶν λέξεων καὶ ἡ στίξις προσηρμόσθησαν, σιωπηρῶς ἐπίσης, εἰς ἑνιαῖον κατὰ τὸ δυνατὸν σύστημα, ἐξαιρουμένων τῶν περιπτώσεων εἰς τὰς ὁποίας μεταβολὴ εἰς τὴν στίξιν θὰ συνεπήγετο μεταβολὴν τοῦ νοήματος. Χάριν τῆς σαφηνείας τοῦ νοήματος ἐκρίθησαν διορθωτέα καί τινα τῶν σπουδαιοτέρων συντακτικῶν λαθῶν, κυρίως τῶν δυναμένων νὰ ἀποδοθοῦν εἰς παραδρομὴν τοῦ συντάκτου ἢ εἰς τὴν χεῖρα ἀντιγραφέως. Πᾶσαι αἱ διορθώσεις συντακτικῶν λαθῶν ἐδηλώθησαν εἴτε διὰ σχετικῆς μνείας εἰς τὰς οἰκείας ὑποσημειώσεις εἴτε, προκειμένου περὶ προσθήκης ἢ περὶ

---

1. Κατωτέρω δίδονται ἀντιπροσωπευτικά τινα δείγματα ἀφορῶντα εἰς τὴν χρῆσιν: τῶν ἀποθετικῶν ρημάτων, π.χ. *οἱ ἐθελονταὶ μὴ ὑποδεχθέντες ὑπὸ τῶν χωρικῶν διημερεύουσιν ἔνθα κἀκεῖσε* (*Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 224)· τῆς προθέσεως *ἐν* μετὰ δοτικῆς πρὸς δήλωσιν τῆς εἰς τόπον κινήσεως, π.χ. *δύνανται νὰ ἔλθωσιν οἱ ἀντιπρόσωποι ἐν τῇ πόλει* (τ. Α', σ. 26)· ἄλλων τινῶν προθέσεων, π.χ. *διαμένει πρὸ* (*ἀντὶ ἀπὸ*) *πολλῶν ἡμερῶν εἰς χωρίον τῆς Κυδωνίας Δρακώναν* (τ. Α', σ. 170)· διπλῆς ἀρνήσεως, π.χ. *οὐδὲν προνόμιον . . . δὲν τοῖς ἐδόθη* (τ. Α', σ. 51)· τῆς ὀνομαστικῆς ἀπολύτου (π.χ. βλ. τ. Α', ὑποσημειώσεις σσ. 144, 177, 261), καίτοι πάντες οἱ συντάκται τῶν ἐκθέσεων χρησιμοποιοῦν καὶ τὴν γενικὴν ἀπόλυτον (π.χ. βλ. τ. Α', σσ. 179, 324, 332)· ρημάτων ἁπλῶν ἀντὶ συνθέτων καὶ ἀντιστρόφως π.χ. *ὠφελοῦμαι* ἀντὶ *ἐπωφελοῦμαι* (τ. Α', σ. 4), *τρέχω* (κίνδυνον) ἀντὶ *διατρέχω* (τ. Α', σ. 4), *ἐκθέτω* (ὑπ' ὄψιν) ἀντὶ *θέτω* (τ. Α', σ. 78), *παραβιάζω* (γυναῖκα) ἀντὶ *βιάζω* (τ. Α', σ. 322)· τοῦ ἐπιθέτου *αἰγύπτιος* ἀντὶ *αἰγυπτιακός*, π.χ. *αἰγύπτιος στρατὸς* (τ. Α', σ. 119)· τοῦ ἄρθρου τοῦ πρὸ τῶν διὰ τοῦ *νὰ* εἰσαγομένων προτάσεων, π.χ. *ἡ φιλανθρωπία ἀπῄτει τοῦ νὰ παραληφθῶσιν οἰκογένειαι* (τ. Α', σ. 201)· σπανίων λέξεων ἢ λεκτικῶν τύπων, ἀρχαίων, βυζαντινῶν ἢ καινοφανῶν, π.χ. *ἀπόστημα ἀντὶ ἀπόστασις* (τ. Α', σ. 177), *ἱεροδιάκων* (τ. Α', σ. 112), *νεοσυλλεξία* (τ. Α', σ. 344). Τέλος πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ἡ μὴ ἐπανάληψις τοῦ ἄρθρου μετὰ τὴν λέξιν *ἴδιος* εἰς φράσεις ὡς *ἐκ τῆς ὁμολογίας τοῦ ἰδίου Ὁμὲρ Πασᾶ* (τ. Α', σ. 383), ἀντὶ *ἐκ τῆς ὁμολογίας τοῦ ἰδίου τοῦ Ὁμὲρ Πασᾶ*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀφαιρέσεως λέξεως ἢ λέξεων, διὰ τῆς τοποθετήσεως αὐτῶν ἐντὸς ἀγκυλῶν, ἀμβλυγωνίων (⟨⟩) μὲν εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν, ὀρθογωνίων ([ ]) δὲ εἰς τὴν δευτέραν.

Ἡ ταύτισις τῶν εἰς τὰς ἐκθέσεις ἀπαντώντων τοπωνυμίων δὲν ἦτο πάντοτε εὐχερὴς ἕνεκα τῆς γλωσσικῆς ἰδιομορφίας καὶ τῆς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀλλοιώσεως ἢ ἀντικαταστάσεως κρητικῶν τινων τοπωνυμίων [1], καθὼς καὶ ἕνεκα τῶν εἰς τὰς ἐκθέσεις ὑπαρχόντων σφαλμάτων, γλωσσικῶν ἢ γεωγραφικῶν, ὡς πρὸς τὰ τοπωνύμια ταῦτα. Τὰ ἀνακύψαντα προβλήματα ταυτίσεως ἐπελύθησαν διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τῶν ὑπαρχόντων βοηθημάτων [2] καὶ τοῦ πλουσιωτάτου τοπωνυμικοῦ ὑλικοῦ τὸ ὁποῖον ἔχει συγκεντρώσει ἡ ἐν Ἡρακλείῳ Ἑταιρεία Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν.

Αἱ ἐκδιδόμεναι ἐκθέσεις ἐξεταζόμεναι ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου, ἤτοι ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν τῶν ἐν αὐταῖς πληροφοριῶν καὶ κρίσεων, ἱεραρχοῦνται καθ' ὃν τρόπον ἱεραρχήθησαν καὶ ἀπὸ ἀπόψεως γλώσσης. Αἱ ἐκθέσεις τοῦ Σακοπούλου, συνταχθεῖσαι ὑπὸ πλέον πεπειραμένου παρατηρητοῦ, εὑρισκομένου εἰς τὴν πλεονεκτικωτέραν ἐν Κρήτῃ θέσιν, τὰ Χανιά, διὰ τὴν συγκέντρωσιν πληροφοριῶν, περιέχουν περισσοτέρας καὶ συστηματικωτέρας εἰδήσεις, εὐστοχωτέρας δὲ παρατηρήσεις, μαρτυρούσας εὐθυκρισίαν, ἀντικειμενικότητα καὶ ψυχραιμίαν. Αἱ ἐκθέσεις τοῦ Μπαρουξάκη (ἀναφερόμεναι εἰς τὸ ἀνατολικὸν κυρίως τμῆμα τῆς νήσου, τοὺς σημερινοὺς νομοὺς Ἡρακλείου καὶ Λασιθίου), τοῦ Καλοκαιρινοῦ καὶ τοῦ Πετυχάκη (ἀναφερόμεναι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ σημερινοῦ νομοῦ Ρεθύμνης), ἂν καὶ ὑστεροῦν ἔναντι τῶν ἐκθέσεων τοῦ Σακοπούλου, ἀπο-

---

1. Βλ. τὸ ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν ἐκδοθὲν *Ὑπόμνημα περὶ τοῦ κινδύνου ἐξαφανίσεως τοῦ τοπωνυμικοῦ πλούτου τῆς Κρήτης*, Ἡράκλειον 1957 (σελίδες 4).

2. Βλ. κυρίως Ν. Σταυράκη, *Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης*, Ἀθῆναι 1890· Ν. Καλομενοπούλου, *Κρητικά, ἤτοι τοπογραφία καὶ ὁδοιπορικὰ τῆς νήσου Κρήτης*, Ἀθῆναι 1894· τὴν ἔκδοσιν τῆς Κεντρικῆς Ἑνώσεως Δήμων καὶ Κοινοτήτων τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν τίτλον *Στοιχεῖα συστάσεως καὶ ἐξελίξεως τῶν δήμων καὶ κοινοτήτων*, Ἀθῆναι 1961–1962, τ. 16 (*Νομὸς Ἡρακλείου*), τ. 31 (*Νομὸς Λασιθίου*), τ. 40 (*Νομὸς Ρεθύμνης*), τ. 49 (*Νομὸς Χανίων*)· καὶ τὸ ὑπὸ τῆς Ἐθνικῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἑλλάδος ἐκδοθὲν *Λεξικὸν τῶν δήμων, κοινοτήτων καὶ οἰκισμῶν τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι 1963. Βιβλιογραφίαν περὶ τῶν τοπωνυμίων τῆς Κρήτης βλ. εἰς Δ. Βαγιακάκου, «Σχεδίασμα περὶ τῶν τοπωνυμικῶν καὶ ἀνθρωπωνυμικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι, 1833–1962», *Ἀθηνᾶ*, τ. ΞΣ' (1962), σσ. 401–405.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τελοῦν πολυτίμους πηγὰς διὰ νὰ ὁλοκληρώσῃ τις τὴν εἰκόνα τῆς ἐν Κρήτῃ καταστάσεως. Ἰδιαιτέραν ἀξίαν ἀποκτοῦν διὰ τὰς περιόδους καθ' ἃς τὸ κεντρικὸν θέατρον τῶν συγκρούσεων μετετέθη ἐκ τῆς δυτικῆς εἰς τὴν κεντρικὴν ἢ εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην.

Οἱ συντάκται τῶν ἐκδιδομένων ἐκθέσεων ἠρύοντο τὰς ἐν αὐταῖς πληροφορίας ἐξ ἀμέσου ἀντιλήψεως, ἐξ ἐπιστολῶν τὰς ὁποίας ἐλάμβανον ἐκ μέρους τῶν ἐπαναστατῶν, ἐξ ἄλλων ἐπαφῶν τὰς ὁποίας εἶχον μετ' αὐτῶν, ἐκ συνομιλιῶν μετὰ τῶν τοπικῶν τουρκικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν προξενικῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἄλλων δυνάμεων ἢ μετὰ τῶν ἀξιωματικῶν τῶν ἐν Κρήτῃ ξένων πολεμικῶν πλοίων κ.τ.ὁ. Φανερὰ εἶναι ἡ φροντὶς τῶν συντακτῶν τῶν ἐκθέσεων, ἰδίως τοῦ Σακοπούλου, ὅπως θέτουν ὑπὸ ἔλεγχον τὰς ὑπ' αὐτῶν μεταδιδομένας πληροφορίας. Δὲν παραλείπουν δὲ νὰ διατυπώνουν ἐπιφυλάξεις προκειμένου περὶ πληροφοριῶν διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῶν ὁποίων δὲν εἶναι βέβαιοι ἢ νὰ ἐπανέρχωνται ἐπὶ πληροφοριῶν τὰς ὁποίας εἶχον μεταδώσει, διὰ νὰ συμπληρώσουν ἢ νὰ διαψεύσουν αὐτὰς ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ. Ὅϊκοθεν νοεῖται ἐν τούτοις ὅτι αἱ ὡς ἄνω πληροφορίαι δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιῶνται ἀβασανίστως, ἰδίως αἱ μὴ προερχόμεναι ἐξ ἀμέσου ἀντιλήψεως.

Αἱ περιεχόμεναι εἰς τὰς ἐκθέσεις εἰδήσεις εἶναι ποικίλαι, ἀναφέρονται δὲ εἰς τὴν προετοιμασίαν τῆς ἐπαναστάσεως, εἰς τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα, πολιτικὰ καὶ στρατιωτικά, εἰς τὰ μέσα καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τῶν τουρκοαιγυπτιακῶν δυνάμεων, εἰς τὴν μορφὴν τῶν συγκρούσεων, εἰς τὴν στάσιν τῶν Τουρκοκρητῶν, εἰς τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν δρᾶσιν τῶν πρωτοστατησάντων εἰς τὰ γεγονότα προσώπων, εἰς τὴν στάσιν τοῦ κλήρου καὶ τὴν δρᾶσιν τῶν ἐθελοντῶν, εἰς τὰ δεινὰ τὰ ὁποῖα ὑπέστησαν αἱ εἰς τὰ ὄρη καταφυγοῦσαι χριστιανικαὶ οἰκογένειαι, εἰς τὰς ὑπὸ τῶν Τούρκων διαπραχθείσας ὠμότητας, εἰς τὴν οἰκονομίαν καὶ τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς τῆς νήσου κ.τ.λ. Δὲν ἐλλείπουν ἀπὸ τὰς ἐκθέσεις καὶ πληροφορίαι περὶ τῶν ἀδυναμιῶν τῆς ἐπαναστάσεως, περὶ τῆς συνεργασίας ἀτόμων τινῶν μετὰ τοῦ ἐχθροῦ, περὶ τῆς λιποψυχίας ἐθελοντῶν τινων. Ἡ ἐκτίμησις τοιούτων πληροφοριῶν πρέπει νὰ γίνεται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς γενικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀγῶνος, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης ἐπιδειχθὲν πνεῦμα ἡρωισμοῦ καὶ αὐτοθυσίας καὶ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀπὸ τὴν πίστιν εἰς τὸν μέγαν ἐθνικὸν σκοπόν. Πλὴν τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων τὰ ὁποῖα περιέχονται εἰς τὰς ἐκθέσεις, αὗται ἐν τῷ συνόλῳ των λαμβανόμεναι ἀποτελοῦν καὶ μαρτυρίαν περὶ τοῦ τρόπου ἐνημερώσεως τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ὑπὸ τῶν ἐπισήμων ὀργάνων της διὰ τὰ ἐν Κρήτῃ γεγονότα, συγκροτοῦν δὲ εἶδός τι χρονικοῦ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, χρησίμου ὄχι μόνον εἰς τὸν εἰδικὸν μελετητὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν γενικώτερα ἐνδιαφέροντα ἔχοντα ἀναγνώστην.

Εἰς τὸ παρὸν τεῦχος περιλαμβάνονται, καταταχθεῖσαι εἰς ἐνιαίαν χρονολογικὴν σειράν, 178 ἐκθέσεις ἢ ἐπιστολαί, ἤτοι 97 τοῦ Σακοπούλου, 2 τοῦ Δημητρίου Δεσποταίου, Γραμματέως τοῦ ἐν Χανίοις Προξενείου, 43 τοῦ Μπαρουξάκη καὶ 36 τοῦ Καλοκαιρινοῦ, καλύπτουσαι τὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου 1866 μέχρι τοῦ Ἰουλίου 1867. Εἰς τὸ ἐκδοθησόμενον δεύτερον τεῦχος θὰ περιληφθοῦν αἱ ἐκθέσεις αἱ καλύπτουσαι τὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου 1867 μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου 1868 καὶ ἀλφαβητικὸν εὑρετήριον κυρίων ὀνομάτων.

Κατὰ τὴν ἔκδοσιν, διὰ λόγους ὁμοιομορφίας ἐτυποποιήθη ὁ τρόπος δηλώσεως τοῦ ἀποστολέως καὶ τοῦ παραλήπτου, τοῦ τόπου ἀποστολῆς, τῆς χρονολογίας καὶ τοῦ ἀριθμοῦ πρωτοκόλλου ἑκάστης ἐκθέσεως, παρελείφθησαν δέ, ἐπειδὴ ὁμοιομόρφως περίπου ἐπαναλαμβάνονται κατὰ ἀποστολέα, ἡ προσφώνησις, ἡ ἐπιφώνησις [1] καὶ ἡ ὑπογραφή. Παρελείφθησαν ἐπίσης αἱ τυποποιημέναι περιλήψεις («περὶ τῶν ἐνταῦθα διατρεχόντων» κ.τ.ὅ.) αἱ ὁποῖαι, ὡς ἐλέχθη, ὑπάρχουν συνήθως εἰς τὰς ἐκθέσεις τοῦ Σακοπούλου [2].

Ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν πρωτοκόλλου ἑκάστης ἐκθέσεως ἀναφέρεται τὸ ἀρχεῖον εἰς τὸ ὁποῖον αὕτη ἀπόκειται καὶ ἡ ἐν τῷ Κέντρῳ Ἐρεύνης τῆς

---

1. Ὁ Σακόπουλος χρησιμοποιεῖ συνήθως τὴν προσφώνησιν «Κύριε Ὑπουργὲ» ἢ «Ἐξοχώτατε» καὶ τὴν ἐπιφώνησιν «Εὐπειθέστατος». Σπανιώτερον χρησιμοποιεῖ ἄλλας ἐπιφωνήσεις, ὡς «Διατελῶ τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος πρόθυμος θεράπων». Ὁ Μπαρουξάκης χρησιμοποιεῖ τὴν προσφώνησιν «Κύριε Ὑπουργὲ» καὶ τὴν ἐπιφώνησιν «Δέχθητε τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου ὑπολήψεως μεθ' ἧς διατελῶ — Εὐπειθέστατος», σπανιώτερον δὲ ἁπλῶς «Εὐπειθέστατος». Ὁ Καλοκαιρινὸς καὶ ὁ Πετυχάκης προσφωνοῦν τὸν Σακόπουλον «Κύριε Πρόξενε», χρησιμοποιοῦν δὲ ἐπιφωνήσεις ὡς «Μένω μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ», «Δέχθητε, Κύριε Πρόξενε, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξαιρέτου ὑπολήψεώς μου» καὶ ἄλλας παρεμφερεῖς.

2. Αἱ ἐκθέσεις τοῦ Μπαρουξάκη, τοῦ Καλοκαιρινοῦ καὶ τοῦ Πετυχάκη, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, στεροῦνται περιλήψεων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ οἰκεία μικροταινία καὶ μικροφωτογραφία. Οὕτως ἡ παραπομπὴ ΑΥΕ/ΚΥ – Μ12/406 σημαίνει ὅτι ἡ ἔκθεσις εἰς τὴν ὁποίαν ἀφορᾷ εὑρίσκεται εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ εἰδικώτερον εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Κεντρικῆς Ὑπηρεσίας, καὶ ὅτι ἡ ἐν τῷ ὡς ἄνω Κέντρῳ οἰκεία μικροταινία φέρει τὸν ἀριθμὸν 12, ἡ ἐν αὐτῇ δὲ μικροφωτογραφία τῆς ἐκθέσεως τὸν ἀριθμὸν 406 ἢ 406 καὶ ἑξῆς.

Εἰς τὰς ὑποσημειώσεις ἀπεφεύχθη ἡ παράθεσις σχολίων ἀναφερομένων εἰς πρόσωπα καὶ γεγονότα· περὶ τῶν σπουδαιοτέρων ἐκ τούτων προετιμήθη νὰ γίνῃ λόγος εἰς τὴν εἰσαγωγήν. Εἰς τὰς ὑποσημειώσεις περιελήφθησαν κυρίως στοιχεῖα ἀφορῶντα εἰς γλωσσικὰς διορθώσεις καὶ εἰς τὴν ταύτισιν τοπωνυμίων, καθὼς καὶ παραπομπαὶ πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν συνημμένων ἢ μνημονευομένων εἰς τὰς ἐκθέσεις ἐγγράφων.

Ἐκ τῶν 36 ἐκθέσεων τοῦ Καλοκαιρινοῦ τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὸ παρὸν τεῦχος 15 ἔχουν δημοσιευθῇ μετά τινων διαφορῶν καὶ παραλείψεων ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει εἰς βρεταννικὰς κυανᾶς βίβλους τοῦ ἔτους 1867 [1]. Ἐκ τῶν περιληφθησομένων εἰς τὸ δεύτερον τεῦχος ἐκθέσεων τοῦ Καλοκαιρινοῦ καὶ τοῦ Πετυχάκη ἐλάχισταί ἔχουν δημοσιευθῇ εἰς κυανᾶς βίβλους τῶν ἐτῶν 1867 καὶ 1868 [2]. Ἡ τοιαύτη δημοσίευσις ἐκθέσεων τοῦ Καλοκαιρινοῦ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι οὗτος, ὢν συγχρόνως Προξενικὸς Πράκτωρ καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀγγλίας ἐν Ρεθύμνῳ, ὑπέβαλλεν ἑκά-

---

1. Ἡ ἔκθεσις ὑπ' αὔξοντα ἀριθμὸν ἐκδόσεως 76 ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν κυανῆν βίβλον *Correspondence respecting the disturbances in Crete : 1866–67, Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty 1867* (1867, [3771], LXXIV), σσ. 117–119, ἡ δὲ ὑπ' ἀριθ. 89 εἰς σ. 175. Ἡ ἔκθεσις ὑπ' ἀριθ. 98 ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν κυανῆν βίβλον *Further correspondence respecting the disturbances in Crete : 1867. (In continuation of Correspondence presented to Parliament, February 11, 1867.) Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. 1867* (1867–1868, [3965], LXXIII), σ. 18· ἡ ὑπ' ἀριθ. 104 εἰς σσ. 34–35· ἡ ὑπ' ἀριθ. 108 εἰς σσ. 53–54· ἡ ὑπ' ἀριθ. 114 εἰς σσ. 72–73· ἡ ὑπ' ἀριθ. 122 εἰς σ. 99· ἡ ὑπ' ἀριθ. 130 εἰς σσ. 105, 106· ἡ ὑπ' ἀριθ. 135 εἰς σσ. 124–125· ἡ ὑπ' ἀριθ. 140 εἰς σ. 142· ἡ ὑπ' ἀριθ. 151 εἰς σ. 175· ἡ ὑπ' ἀριθ. 157 εἰς σσ. 204–205· ἡ ὑπ' ἀριθ. 164 εἰς σσ. 212–213· ἡ ὑπ' ἀριθ. 166 εἰς σ. 223· καὶ ἡ ὑπ' ἀριθ. 178 εἰς σ. 241.

2. Ἐκ τῶν ἐκθέσεων καὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Καλοκαιρινοῦ ἡ ἔκθεσις ὑπ' ἀριθ. πρωτ. 177/14.8.1867 ἐδημοσιεύθη ἐπίσης εἰς τὴν κυανῆν βίβλον *Further correspodence respecting the disturbances in Crete : 1867*, σ. 260· ἡ ἀπὸ 28.8.1867 ἐπιστολὴ εἰς σσ. 263–264· καὶ ἡ ἔκθεσις ὑπ' ἀριθ. πρωτ. 182/11.9.1867 εἰς σ. 278. Ἐκ τῶν ἐκθέσεων τοῦ Πετυχάκη ἐδημοσιεύθη ἡ ὑπ' ἀριθ. πρωτ. 194/

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

στοτε πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις προξένους τῶν χωρῶν τούτων τὰς αὐτὰς ἢ παρεμφερεῖς ἐκθέσεις[1]. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, καὶ διὰ τὸν Πετυχάκην, ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν Καλοκαιρινὸν ὡς Διευθύνων Πράκτωρ εἰς ἀμφότερα τὰ προξενικὰ πρακτορεῖα.

Ἐπίσης πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ὅτι ὁ Ἰωάννης Μαμαλάκης, ὁ Νικόλαος Τσιριντάνης καὶ ἡ Δόμνα Δοντᾶ, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐρευνήσει ἐν τῷ ἀρχείῳ τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, ἔχουν ἤδη χρησιμοποιήσει εἰς τὰ περὶ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 ἱστορικὰ ἔργα των[2] στοιχεῖα ἐξ ἐγγράφων περιλαμβανομένων εἰς τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν, οἱ πρῶτοι δὲ δύο ἔχουν δημοσιεύσει ἀποσπάσματα ἐξ αὐτῶν[3]. Αἱ παρατηρούμεναι διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ἐν λόγῳ ἀποσπασμάτων καὶ τῶν ἀντιστοίχων χωρίων τῆς παρούσης ἐκδόσεως ὀφείλονται πολλάκις εἰς τὸ ὅτι οἱ δημοσιεύσαντες τὰ ἀποσπάσματα δὲν ἐχρησιμοποίησαν εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις τὰ αὐτὰ μὲ ἡμᾶς χειρόγραφα κατὰ τὴν ἀντιγραφήν· ὡς δὲ ἤδη ἐλέχθη, μεταξὺ τῶν χειρογράφων — σχεδίου, πρωτοτύπου, ἀντιγράφου — μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐκθέσεως ὑπάρχουν ἐνίοτε διαφοραί.

Πολλοὶ ποικίλως συνετέλεσαν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς παρούσης ἐκδόσεως. Πρὸς πάντας τούτους ἐκφράζομεν τὰς θερμάς μας εὐχαριστίας. Εἰδικώτερον εὐχαριστοῦμεν : τὴν Ἑταιρείαν Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, διότι μᾶς ἐπέτρεψε νὰ συμβουλευθῶμεν τὸ ὑπ' αὐτῆς συγκεντρωθὲν τοπωνυμικὸν ὑλικὸν καὶ διότι μᾶς παρέσχε πᾶσαν διευκόλυνσιν κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς σχετικῆς ἐρεύνης· τὸν τέως διευθυντὴν τοῦ ἱστορικοῦ ἀρχείου τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν κ. Κωνσταντῖνον Χατζηθωμᾶν καὶ τὴν νῦν διευθύντριαν αὐτοῦ κ. Δόμναν Δοντᾶ, τὸν κ. Ἄγγελον Παπακώσταν, ὡς καὶ τὸ λοιπὸν προσωπικὸν τοῦ ἀρχείου διὰ τὴν συμπαράστασιν

19.10.1867 εἰς τὴν κυανῆν βίβλον *Correspondence respecting the disturbances in Crete. (In continuation of correspondence presented to Parliament, December 2, 1867.) Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty, 1868* (1867–1868, [3965–II], LXXIII), σ. 4.

1. Π.χ. βλ. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 254.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. θ', ὑποσημ. 2.

3. Εἰδικώτερον ἐκ τῶν ἐκθέσεων καὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ παρόντος τεύχους καὶ τοῦ ἑπομένου τὸ 1/3 περίπου ἔχει χρησιμοποιηθῇ ὑπὸ τοῦ Μαμαλάκη καὶ τοῦ Τσιριντάνη διὰ τὴν ἄντλησιν πληροφοριῶν, τὰ δὲ ἐκ τοῦ ὑλικοῦ τούτου δημοσιευθέντα ὑπ' αὐτῶν ἀποσπάσματα ἀποτελοῦν σχεδὸν τὸ 1/10 τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὰ δύο τεύχη κειμένων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

αὐτῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐρεύνης μας ἐν τῷ ἀρχείῳ· τὸν κ. Ἐρρῖκον Μοάτσον καὶ τὸν κ. Ζαφείριον Βάον διὰ τὰ στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἔθεσαν εἰς τὴν διάθεσίν μας ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἐν Κρήτῃ προξενικοὺς ὑπαλλήλους τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866. Τέλος πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν τὴν πρόθυμον καὶ οὐσιαστικὴν βοήθειαν τὴν ὁποίαν μᾶς παρέσχον καθ' ὅλα τὰ στάδια τῆς ἐργασίας μας οἱ ἐν τῷ Κέντρῳ Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ ὑπηρετοῦντες κκ. Φίλιππος Γλύτσης, Γεώργιος Λάϊος, Πέτρος Μάτσης, Παρασκευὴ Παπαδοπούλου, Θεόδωρος Σαρικάκης καὶ Σοφία Σισμάνη.

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
Αὔγουστος 1967

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ
Διευθυντὴς
Β. ΠΛΑΓΙΑΝΑΚΟΥ-ΜΠΕΚΙΑΡΗ
Συντάκτης

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ ἐν ἔτει 1669 παράδοσις τοῦ Χάνδακος ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν εἰς τοὺς Τούρκους ἐπεσφράγισε τὴν κυριαρχίαν τῶν τελευταίων ἐπὶ τῆς Κρήτης. Δύο σχεδὸν αἰῶνας βραδύτερον, ἀρχομένου τοῦ 1866, ἡ νῆσος, παρὰ τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν τῶν Χριστιανῶν κατοίκων της εἰς τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ τὰς μετέπειτα ἐξεγέρσεις των, ἐξηκολούθει νὰ ἀποτελῇ τμῆμα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 [1] ἡ Κρήτη διω-

---

1. Τὴν περὶ τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 βιβλιογραφίαν βλ. εἰς: Ν. Τωμαδάκη, «Συμβολὴ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν κρητικῶν ἐπαναστάσεων. Β' Βιβλιογραφία Ἐπαναστάσεως 1866–1869», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν*, τ. Β' (1939), σσ. 198–238· καὶ Μ. Γρηγοράκη, «Συμβολὴ στὴ βιβλιογραφία τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866–1869», ἐφημ. *Παρατηρητὴς* (Χανίων), ἀριθ. 749–757, 19–29 Μαρτίου 1966 καὶ ἀριθ. 1033–1039, 17–24 Φεβρουαρίου 1967. Ἐπίσης βλ. τὸ φέρον τὸν ὑπότιτλον «Ἀφιέρωμα στὴν Κρητικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1866» 944ον (1 Νοεμβρίου 1966) τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *Νέα Ἑστία*, τ. Π', σσ. 1473–1616, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχουν ἐνδιαφέροντα ἄρθρα περὶ τῆς ἐπαναστάσεως μετὰ βιβλιογραφικῶν πληροφοριῶν.

Κατωτέρω ἀναγράφονται βασικά τινα βοηθήματα περὶ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866. Λεπτομερῆ ἔκθεσιν τῶν γεγονότων βλ. κυρίως εἰς: Β. Ψιλάκη, *Ἱστορία τῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Χανιὰ 1909, τ. Γ', σσ. 869–1204· Π. Κριάρη, *Ἱστορία τῆς Κρήτης (νέα) ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Ἀθῆναι 1930–1935, τ. Γ', σσ. 103–766· Ἰ. Μαμαλάκη, *Ὁ ἀγώνας τοῦ 1866–1869 γιὰ τὴν ἕνωση τῆς Κρήτης*, Θεσσαλονίκη 1942–1947, τόμοι 2 (μέχρι Ἰανουαρίου 1867)· Ἰ. Μουρέλλου, *Ἱστορία τῆς Κρήτης*, ἔκδ. β', Ἡράκλειον Κρήτης 1950, ττ. Β' – Γ', σσ. 1020–1528· Ν. Τσιριντάνη, *Ἡ πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ ἱστορία τῆς ἐν Κρήτῃ ἐθν. Ἐπαναστάσεως 1866–1868*, Ἀθῆναι 1950–1951, τόμοι 3. Βλ. καὶ τὸ παράρτημα τοῦ προηγουμένου ἔργου ὑπὸ τὸν ὑπότιτλον *Εὑρετήριον χρονολογικὸν τῶν μνημονευομένων ἐγγράφων καὶ τῶν πηγῶν αὐτῶν*, Ἀθῆναι 1959. Ἐπισκόπησιν τῶν γεγονότων τῆς ἐπαναστάσεως βλ. εἰς: Στ. Ξανθουδίδου, *Ἐπίτομος ἱστορία τῆς Κρήτης*, Ἀθῆναι 1909, σσ. 143–158· Ν. Τωμαδάκη, «Ἡ Κρητικὴ Ἐπανάστασις 1866–69 (σύντομον ἱστορικὸν διάγραμμα μετὰ βιβλιογραφίας)», *Νέα Ἑστία*, τ. Π' (1966β'), σσ. 1488–1502· Ἐ. Πρεβελάκη, *Ἡ μεγάλη Κρητικὴ Ἐπανάσταση 1866–1869*, Ἀθῆναι 1966. Ἐκ τῶν ἔργων εἰς τὰ ὁποῖα ἐξετάζεται ἡ διπλωματικὴ πλευρὰ τῆς ἐπαναστάσεως, βλ. κυρίως: Éd. Driault – M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, Παρίσιοι 1925–1926, τ. Γ', σσ. 180–320· Γ. Παπαντωνάκη, *Ἡ διπλωματικὴ ἱστορία τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866*, Ἀθῆναι 1926· Δόμνας Δοντᾶ, *Greece*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κεῖτο ὑπὸ Γενικοῦ Διοικητοῦ, διοριζομένου ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου καὶ ἑδρεύοντος εἰς τὰ Χανιά, πρωτεύουσαν τῆς νήσου, ἀπετελεῖτο δὲ ἐκ τριῶν τμημάτων (λιβάδων): τοῦ τμήματος Χανίων, τοῦ τμήματος Ρεθύμνης καὶ τοῦ τμήματος Ἡρακλείου, τὰ ὁποῖα ὑποδιηροῦντο εἰς ἐπαρχίας (καζάδες)[1]. Τὰ πρῶτα δύο ἐκ τῶν τμημάτων τούτων ἀντιστοιχοῦν πρὸς τοὺς σημερινοὺς ὁμωνύμους νομούς, τὸ δὲ τρίτον πρὸς τοὺς σημερινοὺς νομοὺς Ἡρακλείου καὶ Λασιθίου.

Ἡ Κρήτη, συμφώνως πρὸς τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1858, κατῳκεῖτο ὑπὸ 215 χιλιάδων περίπου Ἑλλήνων Χριστιανῶν καὶ ὑπὸ 62 χιλιάδων περίπου Μουσουλμάνων[2]. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι, οἱ ἄλλως γνωστοὶ ὡς Τουρκοκρῆτες, προερχόμενοι κυρίως ἐξ ἐξισλαμισθέντων κατοίκων τῆς νήσου, εἶχον ἐπίσης κατὰ τὸ πλεῖστον ἑλληνικὴν καταγωγήν, ὡμίλουν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ εἶχον τὰ αὐτὰ περίπου ἤθη καὶ ἔθιμα πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς συμπατριώτας των. Ἐν τούτοις τὰ δύο ταῦτα σύνοικα στοιχεῖα τῆς νήσου εἶχον διάφορον ἐθνικὴν συνείδησιν, διάφορα συμφέροντα καὶ διαφόρους πολιτικὰς ἐπιδιώξεις. Οἱ Τουρκοκρῆτες εἶχον συνταυτισθῆ μὲ τὸν κατακτητὴν καὶ ἐπεδίωκον τὴν διατήρησιν τοῦ καθεστῶτος τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Οἱ Χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς νήσου εἶχον ἔντονον ἑλληνικὴν συνείδησιν, βασικὸς δὲ πόθος αὐτῶν ἦτο ἡ ἐθνικὴ των ἀποκατάστασις διὰ τῆς ἀποτινάξεως τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ καὶ τῆς ἑνώσεως αὐτῶν μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

---

and the Great Powers, 1863–1875, Θεσσαλονίκη 1966, σσ. 63–155. Περὶ τῆς ἔναντι τῆς ἐπαναστάσεως πολιτικῆς τῆς Ἑλλάδος βλ.: Π. Καρολίδου, *Σύγχρονος ἱστορία τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν λοιπῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀπὸ 1821 μέχρι 1921*, Ἀθῆναι 1922–1929, τ. Ζ', σσ. 54–140· Γ. Ἀσπρέα, *Πολιτικὴ ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, 1821–1928*, ἔκδ. β', Ἀθῆναι 1930, τ. Β', σσ. 9–35. Ἐκ τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἐπανάστασιν βλ. Π. Πρεβελάκη, *Παντέρμη Κρήτη*, Ἀθῆναι 1945.

Ἡ παροῦσα εἰσαγωγὴ συνετάχθη ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως τῶν δημοσιευομένων ἐκθέσεων καὶ τῶν ὡς ἄνω βοηθημάτων. Ἄλλαι χρησιμοποιηθεῖσαι πηγαὶ καὶ βοηθήματα ἀναφέρονται εἰς τὰς οἰκείας ὑποσημειώσεις.

1. Ν. Σταυράκη, *Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης*, Ἀθῆναι 1890, τ. Α', σσ. 158–159.

2. Σταυράκη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σ. 192. Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 βλ. καὶ *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σσ. 53, 341· Μαμαλάκη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 5–6.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Μουσουλμάνους, οἵτινες ἀπετέλουν στοιχεῖον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον στάσιμον ἢ βαθμιαίως ἐξασθενοῦν, ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς νήσου συνεχῶς ηὔξανεν, ἐνισχύετο δὲ οἰκονομικῶς διὰ τῆς προσκτήσεως γαιῶν καὶ τῆς ἐπιβολῆς του εἰς τὸν ἐμπορικὸν τομέα. Ἡ τοιαύτη ἐνίσχυσις τῆς οἰκονομικῆς θέσεως τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης ἤρχισε νὰ παρατηρῆται ἀμέσως μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἤτοι ἀφ' ὅτου ὁ ἐπὶ μακρὸν διατελέσας Διοικητὴς τῆς Κρήτης Μουσταφᾶ Πασᾶς περιώρισε τὰς αὐθαιρεσίας τῶν βέηδων, ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν τάξιν εἰς τὴν νῆσον. Πολλοὶ ἐκ τῶν βέηδων, οἵτινες προηγουμένως ἐπλούτουν διὰ τῆς παρανόμου φορολογίας καὶ τῶν ἁρπαγῶν, ἤρχισαν τότε νὰ πωλοῦν τὰς περιουσίας των εἰς τοὺς Χριστιανούς [1].

Ἡ ἀμέσως πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866 κατάστασις ἐν τῇ νήσῳ πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἐν ἀναφορᾷ ἀφ' ἑνὸς πρὸς τὸ Χάττι Χουμαγιοὺν τοῦ 1856 [2] — τὸ διάταγμα διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Σουλτᾶνος μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν Πόλεμον ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν τότε περιστάσεων εἶχε προβῆ εἰς θεμελιώδεις τινὰς παραχωρήσεις πρὸς τοὺς ὑπηκόους του καὶ εἰδικώτερον πρὸς τοὺς μὴ Μουσουλμάνους ἐξ αὐτῶν καὶ εἰς ὑποσχέσεις περὶ μεταρρυθμίσεων — καὶ ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὸ Φιρμάνιον τοῦ 1858 [3], τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη κατόπιν τῶν ἐν Κρήτῃ ἐπαναστατικῶν γεγονότων τοῦ ἔτους ἐκείνου. Συμφώνως πρὸς τὰ δύο ταῦτα διατάγματα, εἶχον ἀναγνωρισθῆ εἰς τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Κρήτης δικαιώματά τινα θρησκευτικά, δικαστικά, φορολογικά, τὸ δικαίωμα νὰ ἔχουν ὅπλα κατ' οἶκον κ.ἄ.

Ἐν τούτοις αἱ βασικώτεραι διατάξεις τοῦ Χάττι Χουμαγιοὺν καὶ τοῦ Φιρμανίου τοῦ 1858 εἴτε ἠγνοήθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς νήσου εἴτε ἐφηρμόσθησαν ὑπ' αὐτῶν κατὰ τρόπον ἰσοδυναμοῦντα πρὸς μερικὴν ἢ ὁλικὴν

---

1. *Reports received from Her Majesty's Ambassador and consuls relating to the condition of Christians in Turkey. 1867. Presented to the House of Commons by command of Her Majesty, in pursuance of their address dated March 6, 1867*, σ. 47 : 1867, [3854], LXXV· H. Couturier, *Ἡ Κρήτη : Ἡ θέσις αὐτῆς ἐξ ἀπόψεως τοῦ διεθνοῦς δικαίου*, μετάφρασις Τιμ. Βενέρη, Ἡράκλειον 1911, σ. 37.

2. Βλ. ἑλληνικὴν μετάφρασιν τοῦ Χάττι Χουμαγιοὺν εἰς Δ. Νικολαΐδου, *Ὀθωμανικοὶ κώδικες*, Κωνσταντινούπολις 1889–1891, τ. Γ΄, σσ. 2858–2866.

3. *Κρητικὸς Κῶδιξ*, ἔκδ. α΄, Χανιὰ 1879–1881, τ. Α΄, σσ. 6–9.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καταστρατήγησίν των. Οὕτως οὐδόλως ἐφηρμόσθησαν αἱ διατάξεις περὶ κατασκευῆς ὁδῶν καὶ ἄλλων ἔργων δημοσίας ὠφελείας, περὶ ἱδρύσεως τραπεζῶν πρὸς πάταξιν τῆς τοκογλυφίας, καὶ περὶ βελτιώσεως τοῦ φορολογικοῦ συστήματος· ἡ βασικὴ διάταξις περὶ ἀνεξιθρησκίας ἐφηρμόσθη ἐν συνδυασμῷ πρὸς μέτρα τοσοῦτον μεροληπτικὰ ὑπὲρ τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας καὶ ὑπὸ τοιούτους περιορισμούς, ὥστε οὐδεὶς Μουσουλμᾶνος νὰ δύναται νὰ ἀσπασθῇ τὸν Χριστιανισμὸν χωρὶς νὰ ἐκτοπισθῇ καὶ νὰ ἀπολέσῃ τὰ κληρονομικά του δικαιώματα· ἡ προβλεπομένη συμμετοχὴ αἱρετῶν Χριστιανῶν ἀντιπροσώπων εἰς τὰ κατὰ τόπους διοικητικὰ συμβούλια [1] ἐφαλκιδεύετο διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς ἐξουσίας κατὰ τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν· τὸ αὐτὸ ἐγίνετο καὶ προκειμένου περὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν δημογερόντων [2]· αἱ διατάξεις περὶ μεικτῶν δικαστηρίων πρὸς ἐκδίκασιν τῶν μεταξὺ Μουσουλμάνων καὶ μὴ Μουσουλμάνων πολιτικῶν καὶ ποινικῶν διαφορῶν ἐφηρμόζοντο κατὰ τρόπον οὐδόλως ἐξασφαλίζοντα τὴν ὀρθὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης· ἐνῷ δὲ οἱ Μουσουλμᾶνοι τῆς νήσου ἀπηλλάσσοντο τῆς στρατεύσεως ἄνευ πληρωμῆς ἀντισηκώματος, οἱ Χριστιανοὶ συμπατριῶταί των κατέβαλλον διὰ τὴν τοιαύτην ἀπαλλαγὴν τὸν «φόρον στρατιωτικῆς ἀντικαταστάσεως» [3], δημιουργουμένης οὕτω καταφανοῦς ἀνισότητος. Εἰς ταῦτα πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι οὐδεμία ὑπῆρχε προστασία τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ἐξαρτωμένης τῆς φυλακίσεως παντὸς πολίτου ἐκ τῆς ἀποφάσεως τῶν κατὰ τόπους διοικητικῶν ἢ ἀστυνομικῶν ἀρχῶν, καὶ ὅτι, παρὰ τὴν ἐν τῷ Φιρμανίῳ τοῦ 1858 ὑπόσχεσιν ὅτι ἡ Κρήτη θὰ ἀπηλλάσσετο ὡρισμένων φόρων, ἀνακουφιζομένη οὕτως οἰκονομικῶς, ποικίλοι ἄλλοι φόροι ἐπεβλήθησαν, βαρεῖς καὶ δυσανάλογοι πρὸς τοὺς πόρους τῶν κατοίκων τῆς νήσου, οὐχὶ σπανίως δὲ εἰσεπράττοντο οἱ φόροι οὗτοι διὰ μέσων καταπιεστικῶν καὶ βιαίων [4].

---

1. Βλ. τὸν «Κανονισμὸν περὶ τῶν συμβουλίων τῆς Κρήτης» εἰς *Κρητικὸν Κώδικα* [1], τ. Α', σσ. 18–24.

2. Βλ. τὸν «Κανονισμὸν περὶ δημογεροντιῶν», *αὐτόθι*, τ. Α', σσ. 12–18.

3. *Κρητικὸς Κῶδιξ* [1], τ. Α', σ. 30· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σ. 666.

4. Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ καταστάσεως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ Χάττι Χουμαγιοὺν καὶ τοῦ Φιρμανίου τοῦ 1858 βλ.: *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σσ. 3, 50–52, 338–349· τὴν ἀπὸ 14 Μαΐου 1866 ἀναφορὰν τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης πρὸς τὸν Σουλτᾶνον (Κριάρη, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ', σσ. 121–126), περὶ ἧς θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω· καὶ *Reports received from Her Majesty's Ambassador and consuls relating to the condition of Christians in Turkey. 1867*, σσ. 47–48. Περὶ τῶν τουρκικῶν ἀπόψεων ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν γενικῶς τοῦ Χάττι Χουμαγιοὺν βλ. Νικολαΐδου, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ', σσ. 2866–2878.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἡ ἐκ τῆς ὡς ἄνω καταστάσεως καὶ ἰδίως ἡ ἐκ τῆς βαρείας φορολογίας ἔντονος δυσαρέσκεια τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸν μόνιμον πόθον αὐτῶν πρὸς ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν, μεγάλως συνετέλεσεν εἰς τὴν ἔκρηξιν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866. Εἰς τοῦτο συνέβαλεν ἐπίσης ἡ δυσπιστία τὴν ὁποίαν εἶχε προκαλέσει εἰς αὐτοὺς ἡ διπρόσωπος, πανοῦργος καὶ αὐθαίρετος πολιτικὴ τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ, Γενικοῦ Διοικητοῦ τῆς νήσου ἀπὸ τοῦ 1861. Οὗτος ἦτο Ἕλλην ἐξισλαμισθεὶς κατὰ τὴν παιδικήν του ἡλικίαν, εἶχε σπουδάσει ἰατρικὴν εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ εἶχε διατελέσει ὑπουργὸς τοῦ ἐμπορίου καὶ ἀρχίατρος τοῦ Σουλτάνου Μετζίτ. Ὁ Ἰσμαὴλ δὲν ἐστερεῖτο ἱκανοτήτων, ἀλλ' εἶχεν ἐλαστικὴν τὴν συνείδησιν, ἦτο δὲ πονηρὸς καὶ φιλοχρήματος. Διά τινων μέτρων τὰ ὁποῖα εἶχε λάβει ὑπὲρ τῆς γεωργίας καὶ τῆς παιδείας καὶ διὰ τῶν ὑποσχέσεων τὰς ὁποίας ἀφειδῶς ἔδιδεν εἶχε κατορθώσει κατ' ἀρχὰς νὰ γίνῃ συμπαθὴς εἰς τοὺς Χριστιανούς, ὅταν ὅμως ἀπεκαλύφθη ἡ διπρόσωπος πολιτική του, ἐθεωρήθη ἐπικίνδυνος διὰ τὸν τόπον καὶ ὑπεύθυνος διὰ τὴν ἐπιβολὴν τῶν νέων φόρων [1].

Ἡ κατὰ τοῦ Ἰσμαὴλ ἀντιπάθεια ἐκορυφώθη ἕνεκα τοῦ λεγομένου μοναστηριακοῦ ζητήματος [2], τὸ ὁποῖον εἶχε χωρίσει τοὺς Χριστιανοὺς τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης εἰς δύο παρατάξεις. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς μιᾶς παρατάξεως, τῆς ὁποίας κέντρον ἀπετέλει τὸ Ἡράκλειον, ἦτο ὁ Μητροπολίτης Διονύσιος καὶ οἱ λοιποὶ ἱεράρχαι τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης, καθὼς καὶ ἡ δημογεροντία Ἡρακλείου, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ τῆς ἑτέρας στοιχεῖα προοδευτικὰ ἐκ τοῦ λαοῦ τῶν ἐπαρχιῶν, ἐξ ὧν προήρχοντο καὶ οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν ὀπαδῶν της. Ἡ μεταξύ των ἀντίθεσις ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι ἡ μὲν παράταξις τοῦ Ἡρακλείου ἐπεδίωκε νὰ ἔχῃ τὴν ἀποκλειστικὴν ἐποπτείαν τῆς διαχειρίσεως τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας, ἐνῷ ἡ παράταξις τῶν ἐπαρχιῶν ἐζήτει νὰ μετέχουν καὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ἐποπτείαν ταύτην, κυρίως πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως σημαντικὸν μέρος τῶν μοναστηριακῶν προσόδων διατίθεται ὑπὲρ τῶν σχολείων. Ὁ Ἰσμαὴλ διέπραξε τὸ σφάλμα νὰ ἀναμειχθῇ ἀπροκαλύπτως εἰς τὴν διένεξιν καὶ νὰ μετέλθῃ μέτρα αὐθαί-

---

1. Περὶ τοῦ Ἰσμαὴλ βλ. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σσ. 2–5· Παρθενίου Περίδου, *Ἀπομνημονεύματα*, ἔκδ. Ἰ. Λιονῆ ὑπὸ τὸν τίτλον *Κρητικὴ Ἐπανάστασις τοῦ 1866*, Ἀθῆναι 1900/1901, σσ. 25–27· *Χιακὸν Ἀρχεῖον*, ἔκδ. Ἰ. Βλαχογιάννη, Ἀθῆναι 1910–1924, τ. Α', σσ. 408–409.

2. Μαμαλάκη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 30–34, 40· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 68–100.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ρετα καὶ καταπιεστικὰ κατὰ ὀπαδῶν τῆς παρατάξεως τῶν ἐπαρχιῶν. Τοῦτο ἤρκεσε διὰ νὰ στραφῇ ὁ λαὸς τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης κατ' αὐτοῦ, νὰ καταστῇ δὲ οὕτω τὸ μοναστηριακὸν ζήτημα μία ἐκ τῶν ἀφορμῶν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866.

Εἰς τὴν ἀπόφασιν τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης ὅπως ἀνακινήσουν τὸ ζήτημά των συνετέλεσε καὶ ἡ τότε ἐν Εὐρώπῃ κατάστασις, ἥτις ἐδημιούργει εἰς αὐτοὺς τὴν ἐλπίδα ὅτι συντόμως ἡ διπλωματία θὰ ἠναγκάζετο νὰ ἐπιληφθῇ τῆς ἐπιλύσεως τῶν ἐκκρεμῶν εὐρωπαϊκῶν προβλημάτων. Ἰδιαιτέραν σημασίαν ἀπέδιδον εἰς τὴν ἔντασιν τῶν σχέσεων Αὐστρίας καὶ Πρωσσίας, ἥτις προεμήνυε τὴν ἐπακολουθήσασαν (θέρος 1866) μεταξὺ αὐτῶν ἔνοπλον ρῆξιν, καὶ εἰς τὴν ἐν Παρισίοις συνελθοῦσαν διάσκεψιν ἀντιπροσώπων τῶν μεγάλων δυνάμεων πρὸς διευθέτησιν τοῦ ζητήματος τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν τοῦ προκύψαντος ἐκ τῆς ἀνατροπῆς τοῦ Ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου Κούζα (Φεβρουάριος 1866) καὶ τῆς διὰ δημοψηφίσματος ἐκλογῆς νέου ἡγεμόνος, κληρονομικοῦ, τοῦ Πρίγκιπος Καρόλου, τὸν ὁποῖον ἡ Πύλη ἠρνεῖτο νὰ ἀναγνωρίσῃ. Οἱ Κρῆτες ἤλπιζον ὅτι ἡ διάσκεψις αὕτη ἠδύνατο νὰ ἐξετάσῃ καὶ τὸ ἰδικόν των ζήτημα [1].

Ἂν καὶ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1866 οἱ Χριστιανοὶ τῆς Κρήτης ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι συμπατριωτῶν των ἐνήργουν ἤδη δραστηρίως διὰ τὴν ἀνακίνησιν τοῦ κρητικοῦ ζητήματος, δὲν εἶχον ἀκόμη καταλήξει εἰς ἀπόφασιν ὡς πρὸς τὴν μορφὴν ὑπὸ τὴν ὁποίαν θὰ ἐνεφάνιζον τοῦτο. Εἰς πάντας ἦτο σαφὲς ὅτι ὁ τελικὸς ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ἦτο εἷς : ἡ ἕνωσις τῆς νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλ' ἐνῷ ὑπεστηρίζετο ὑπό τινων ὅτι ὁ σκοπὸς οὗτος ἔπρεπε νὰ τεθῇ ἀπροκαλύπτως καὶ νὰ ἐπιδιωχθῇ δι' ἐξεγέρσεως τοῦ λαοῦ καὶ δι' ὑπομνημάτων πρὸς τὰς δυνάμεις, ὑπὸ ἄλλων, οἵτινες ἐθεώρουν ὅτι δὲν ὑπῆρχον αἱ κατάλληλοι προϋποθέσεις διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἑνώσεως, ὑπεδεικνύετο νὰ ζητηθῇ ἡ ἀνακήρυξις τῆς Κρήτης εἰς ἡγεμονίαν ὑποτελῆ εἰς τὸν Σουλτᾶνον, διοικουμένην ὑπὸ Χριστιανοῦ ἡγεμόνος. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἡγεμονίας ἐπίστευον ὅτι αὕτη θὰ διηυκόλυνεν ἐν καιρῷ τὴν ἕνωσιν. Οἱ θεωροῦντες καὶ τὴν λύσιν ταύτην μὴ πραγματοποιήσιμον ἢ ἀπρόσφορον, ὡς μέλλουσαν ἐνδεχομένως νὰ ψυχράνῃ τὸν φιλενωτικὸν

1. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σσ. 5–6.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ζῆλον τῶν Κρητῶν, ὑπεστήριζον ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὰς τότε περιστάσεις ἔπρεπε νὰ ἐπιδιωχθῇ ἦτο κυρίως ἡ κατάργησις τῶν ἐπιβληθέντων νέων φόρων καὶ ἡ ἀνάκλησις τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ. Ὑπῆρχον καί τινες οἱ ὁποῖοι «ἐν ἀμηχανίᾳ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τῶν πραγμάτων εὑρισκόμενοι» εἰσηγοῦντο νὰ ζητηθῇ ἡ προστασία δυτικῆς τινος δυνάμεως καὶ δὴ τῆς Ἀγγλίας. Ἡ ἰδέα αὕτη ἐν τούτοις δὲν εἶχεν εἰμὴ ἐλαχίστους ὀπαδούς [1].

Οἱ Χριστιανοὶ τῆς Κρήτης, στερούμενοι κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίοδον ἀρχηγοῦ γενικοῦ κύρους, ὁ ὁποῖος, ἂν μή τι ἄλλο, θὰ ἔδιδεν ἑνότητα εἰς τὰς ἐνεργείας των, εὑρεθέντες δὲ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ποικίλων ἐπιρροῶν, διέπραξαν τὸ πολιτικὸν λάθος νὰ ἐπιδιώξουν κατ' ἀρχὰς καὶ μεταρρυθμίσεις καὶ αὐτονομίαν καὶ ἕνωσιν συγχρόνως. Καὶ πρὸς τὰς τρεῖς ταύτας κατευθύνσεις ἐνήργησαν οἱ πληρεξούσιοι τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης, οἱ ὁποῖοι συνοδευόμενοι ὑπὸ πολλοῦ λαοῦ εἶχον συναθροισθῇ πλησίον τῶν Χανίων. Οἱ ἀντιπροσωπεύοντες πάσας τὰς ἐπαρχίας τῆς νήσου (ἐκτὸς δύο ἀπομεμακρυσμένων) πληρεξούσιοι ὑπέγραψαν ἐν Ἁγίᾳ Κυριακῇ, μετοχίῳ τῆς Μονῆς Χρυσοπηγῆς, τὴν 14 Μαΐου 1866 ἀναφορὰν [2] πρὸς τὸν Σουλτᾶνον δι' ἧς ὡς «εὐπειθέστατοι καὶ ταπεινοὶ ὑπήκοοι» αὐτοῦ ἐζήτουν μείωσιν τῶν φόρων καὶ βελτίωσιν τοῦ τρόπου εἰσπράξεως αὐτῶν, μέριμναν διὰ τὴν συγκοινωνίαν, ἐλευθέρας καὶ ἀδιαβλήτους ἐκλογὰς δημογερόντων καὶ διοικητικῶν συμβούλων, ἵδρυσιν δανειστικῆς τραπέζης, ἀναδιοργάνωσιν τοῦ δικαστικοῦ κλάδου, σεβασμὸν τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, κατοχύρωσιν τῆς ἀνεξιθρησκίας κ.τ.λ. Οἱ πληρεξούσιοι γνωστοποιοῦντες πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις προξένους τῶν δυνάμεων τὴν περὶ μεταρρυθμίσεων ταύτην ἀναφορὰν εὗρον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑπαινιχθοῦν ἐμμέσως πρὸς τοὺς προξένους τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ρωσίας καὶ τὴν λύσιν τῆς ἡγεμονίας. Ὁ σχετικὸς ὑπαινιγμὸς διετυπώθη εἰς ἐμπιστευτικὴν παράγραφον προστεθεῖσαν μόνον εἰς τὰ πρὸς τοὺς τρεῖς ὡς ἄνω προξένους συνοδεύοντα τὴν ἀναφορὰν ἔγγραφα [3]. Πρὸς τούτοις οἱ περισσότεροι ἐκ τῶν πληρεξουσίων ὑπέγραψαν τὴν 15 Μαΐου καὶ μυστικὸν ὑπόμνημα [4] πρὸς τοὺς μονάρχας τῶν τριῶν δυνάμεων δι' οὗ διετύπωσαν ὡς ἑξῆς τὸ περὶ ἑνώ-

1. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 6.
2. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 24, ὑποσημ. 1.
3. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σσ. 25, 34.
4. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 27, ὑποσημ. 2.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σεως αἴτημα[1]: «Ἱκετεύομεν λοιπὸν θερμῶς τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα καὶ τοὺς Μεγαλειοτάτους Μονάρχας τῶν δύο ἑτέρων μεγάλων καὶ προστατίδων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεων νὰ πραγματοποιήσωσι τὴν μόνην ἡμῶν ἔφεσιν, τὴν ἕνωσιν μετὰ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν Ἑλλήνων.» Γνωρίζοντες ἐν τούτοις ὅτι τὸ αἴτημά των ἦτο δύσκολον νὰ γίνῃ δεκτὸν προσέθεσαν: «Ἂν ὅμως τοῦτο εἶναι σήμερον ἀδύνατον, τοὐλάχιστον, Μεγαλειότατε, εὐδοκήσατε ἐν τῇ ἀπείρῳ Ὑμῶν φιλανθρωπίᾳ νὰ μᾶς χορηγηθῇ ὀργανισμὸς πολιτικός, νὰ μᾶς δοθῶσι νόμοι, νὰ συστηθῶσι τακτικὰ δικαστήρια· ἡ βαρεῖα φορολογία μας νὰ μετριασθῇ καὶ τακτοποιηθῇ, ἡ ἠθικὴ μόρφωσις τοῦ λαοῦ νὰ ἐμψυχωθῇ καὶ μέρος κἂν τῶν φόρων μας νὰ δαπανᾶται εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς πατρίδος ἡμῶν καὶ ἐν γένει νὰ θεραπευθῶσι τὰ δίκαια παράπονά μας διὰ κυβερνήσεως χριστιανικῆς καὶ φιλανθρώπου.»

Μετὰ τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὸν Ἰσμαὴλ Πασᾶν τῆς πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἀναφορᾶς, ὅπως αὕτη ἀποσταλῇ εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον, οἱ ἀποτελοῦντες τὴν συνάθροισιν, πληρεξούσιοι καὶ λαός, διελύθησαν, διετηρήθη δὲ μόνον μία Ἐπιτροπή, ἡ ὁποία ἐν ἀναμονῇ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Σουλτάνου ἀπεσύρθη νοτιώτερον εἰς μέρη ἀσφαλέστερα. Παρὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ἰσμαὴλ καὶ τῶν περισσοτέρων ἐκ τῶν προξένων ἡ Ἐπιτροπὴ ἠρνεῖτο νὰ διαλυθῇ ἐπιθυμοῦσα διὰ τῆς ὑπάρξεώς της νὰ ὑπογραμμίζῃ καὶ πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ πρὸς τὸν λαὸν ὅτι τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον ἀνεκινήθη διὰ τῆς ἀναφορᾶς ἔμενεν ἀνοικτόν.

Ἡ Πύλη, ἀπησχολημένη μὲ τὸ ζήτημα τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν, δὲν ἔσπευσε νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὴν ἀναφορὰν τῶν Κρητῶν, ἤρχισεν ὅμως νὰ συγκεντρώνῃ εἰς τὴν νῆσον στρατόν, τουρκικὸν καὶ αἰγυπτιακόν. Ἡ παρουσία τοῦ τελευταίου εἰς τὴν Κρήτην δὲν ἦτο ἄσχετος πρὸς γαλλοαιγυπτιακὸν σχέδιον[2] — συναφὲς πρὸς τὴν ἐπικειμένην διάνοιξιν τῆς διώρυγος τοῦ Σουὲζ (1869) — διὰ τὴν ἐπαναφορὰν τῆς νήσου ὑπὸ τὴν αἰγυπτιακὴν διοίκησιν. Ἡ ἀπάντησις[3] τῆς Πύλης, ἥτις δέον νὰ σημειωθῇ

---

1. Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ταυτότητος τοῦ συντάξαντος τὸ μυστικὸν ὑπόμνημα βλ. Ν. Τωμαδάκη, «Τὸ μυστικὸν κρητικὸν ὑπόμνημα τῆς 15ης/27ης Μαΐου 1866», περιοδ. *Ἀθηνᾶ*, τ. ΜΖ΄ (1937), σσ. 233–234· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α΄, σσ. 185–189.

2. Δοντᾶ, *ἔ.ἀ.*, σ. 70.

3. *Ἐκθέσεις*, τ. Α΄, σ. 56, ὑποσημ. 4.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὅτι δὲν ἀπηυθύνετο πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας τὴν ἀναφορὰν πληρεξουσίους ἀλλὰ πρὸς τὸν Ἰσμαὴλ Πασᾶν, ἔφθασεν εἰς Χανιὰ τὴν 16 Ἰουλίου, ἀνεκοινώθη δὲ πρὸς τοὺς ἐξ αὐτῶν συγκεντρωμένους εἰς Ἐμπρόσνερον τὴν 20 Ἰουλίου. Διὰ τῆς ἀπαντήσεως τὰ αἰτήματα τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης ἀπερρίπτοντο, οἱ συνηθροισμένοι δὲ ἠπειλοῦντο ὅτι, ἂν δὲν διελύοντο καὶ δὲν ἐδήλουν ἐγγράφως ὅτι τοῦ λοιποῦ δὲν θὰ παρεξετρέποντο «τῶν κανόνων τῆς ὑποταγῆς», θὰ τοὺς διέλυεν ὁ στρατὸς διὰ τῆς βίας. Οἱ πληρεξούσιοι τοῦ κρητικοῦ λαοῦ ἔκριναν τότε ὅτι δὲν ἔμενεν εἰς αὐτοὺς ἄλλη διέξοδος εἰμὴ ὁ ἔνοπλος ἀγών. Γνωστοποιοῦντες αὐθημερὸν τὴν ἀπόφασίν των πρὸς τοὺς προξένους τῶν δυνάμεων ἔγραφον πρὸς αὐτούς: «Οἱ εὐσεβάστως ὑπογεγραμμένοι ἀντιπρόσωποι τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης, ὑπὸ τὸν τίτλον ἡ *Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν*, θεωροῦμεν ἀναπόδραστον ἡμῶν καθῆκον νὰ ἐπικαλεσθῶμεν ὑμᾶς μάρτυρας τῆς βίας τῆς καταναγκαζούσης ἡμᾶς ἄκοντας νὰ ἄρωμεν τὰ ὅπλα δικαιώματι ἀμύνης[1].»

Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡ κατάστασις ἤρχισε νὰ ἐπιδεινοῦται μὲ ταχύτερον ρυθμόν, αἱ συναλλαγαὶ ἔπαυσαν, ἕνεκα δὲ ἀμοιβαίου φόβου Μουσουλμᾶνοι καὶ Χριστιανοὶ ἤρχισαν νὰ χωρίζωνται ἀπ' ἀλλήλων, ὡς συνέβαινε πάντοτε εἰς ἀνωμάλους περιόδους. Αἱ μουσουλμανικαὶ οἰκογένειαι κατέφευγον εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ φρούρια ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ στρατοῦ, αἱ δὲ χριστιανικαὶ ἀπεσύροντο εἰς μέρη ὀρεινότερα ἢ, ὅταν ἐπετρέπετο εἰς αὐτάς, ἀνεχώρουν ἐκ τῆς Κρήτης πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐκ τοῦ μωαμεθανικοῦ φανατισμοῦ κινδύνων. Οἱ μάχιμοι Χριστιανοὶ ἤρχισαν καθ' ὅλην τὴν νῆσον νὰ συγκροτοῦν ἐνόπλους συναθροίσεις καὶ νὰ σχηματίζουν τοπικὰς ἐπιτροπὰς καὶ ἐπαναστατικὰ σώματα, συγκρούσεις ὅμως δὲν ἔγιναν, εἰμὴ μετὰ τὰ μέσα Αὐγούστου, ἀφοῦ ἔφθασαν εἰς τὴν Κρήτην τὰ πρῶτα ἐξ Ἑλλάδος πολεμεφόδια. Ἡ ὁριστικὴ καὶ ἐπίσημος ρῆξις ἐπῆλθε τὴν 21 Αὐγούστου 1866, ὅτε ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν ἐκήρυξεν ἐν Ἀσκύφου Σφακίων τὴν ἕνωσιν τῆς νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος διὰ ψηφίσματος τὸ ὁποῖον κατέληγεν: «...ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν κατὰ τὴν ἐντολὴν καὶ τὸν γενικὸν πόθον ὅλου τοῦ λαοῦ ἐγκρίνει καὶ ψηφίζει: Α^ον. Καταργεῖ διὰ παντὸς ἐπὶ

1. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 57, ὑποσημ. 2.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τῆς νήσου Κρήτης καὶ πάντων τῶν ἐξαρτημάτων αὐτῆς τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν. Βον. Κηρύττει τὴν ἀδιάσπαστον καὶ παντοτεινὴν ἕνωσιν τῆς Κρήτης καὶ πάντων τῶν ἐξαρτημάτων αὐτῆς μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῆς Α. Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου Αου. Γον. Τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ψηφίσματος τούτου ἀνατίθησιν εἰς τὴν ἀνδρείαν τοῦ γενναίου λαοῦ τῆς Κρήτης, εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν ὁμοφύλων καὶ ὁμογενῶν καὶ πάντων τῶν φιλελλήνων, εἰς τὴν κραταιὰν μεσολάβησιν τῶν προστατίδων καὶ ἐγγυητριῶν μεγάλων δυνάμεων καὶ εἰς τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ὑψίστου Θεοῦ [1].»

Τὸ κρητικὸν ζήτημα, ὡς θέμα κατὰ βάσιν ἐθνικόν, ἐνδιέφερε καὶ συνεκίνει, ἐκτὸς τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης καὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι Κρητῶν, ὁλόκληρον τὸν ἐλεύθερον, τὸν ἀλύτρωτον καὶ τὸν ἀπόδημον ἑλληνισμόν, ἀπετέλει δὲ ἀντικείμενον τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, τῆς ὁποίας κατευθυντήριος γραμμὴ ἦτο ἡ μεγάλη ἰδέα. Ἂν καὶ ἡ ἕνωσις τῆς νήσου μετὰ τοῦ ἐθνικοῦ κορμοῦ ἀπετέλει ἕνα τῶν ἐπὶ μέρους σκοπῶν τῆς πολιτικῆς ταύτης, ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὸ 1866 δὲν ἦτο προητοιμασμένη διὰ τὴν ἀνακίνησιν τοῦ κρητικοῦ ζητήματος, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο ἄμοιρον κινδύνων. Ἦτο δὲ ἡ Ἑλλὰς τοῦ 1866 εἰς ἔκτασιν κατά τι μεγαλυτέρα τοῦ 1/3 τῆς σημερινῆς, ὁ δὲ πληθυσμός της ἀνήρχετο εἰς 1.400.000 περίπου κατοίκους. Ἡ οἰκονομική της κατάστασις ἦτο ἀθλία, αἱ στρατιωτικαί της δυνάμεις ἀνήρχοντο εἰς 6–7 χιλιάδας ἄνδρας, τὸ δὲ πολεμικὸν ναυτικόν της ἦτο σχεδὸν ἀνύπαρκτον [2]. Ἡ ἀπὸ τοῦ 1863 ἐγκαθιδρυθεῖσα νέα δυναστεία δὲν εἶχεν εἰσέτι παγιώσει τὴν θέσιν της, ἀλλεπάλληλοι δὲ κυβερνητικαὶ ἀλλαγαὶ εἶχον δημιουργήσει κατάστασιν ἐγγίζουσαν τὴν ἀναρχίαν. Ὑπὸ τοιαύτας προϋποθέσεις ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος ἐθεώρει ἀσύνετον νὰ ἐπιζητηθῇ τότε ἡ λύσις τοῦ κρητικοῦ ζητήματος. Ἐκ τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν ὁ Βούλγαρης, τοῦ ὁποίου ἡ πολιτικὴ ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ φιλοαγγλικῶν τάσεων, ἦτο ἐπίσης διστακτικὸς ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς Κρήτης· τολμηρότερος ἦτο ὁ Κουμουνδοῦρος, ὁ ὁποῖος ἔκλινε πρὸς τὴν Ρωσίαν· μεταξὺ τῶν δύο τούτων τοποθετεῖται ὁ Δεληγεώρ-

1. ΑΥΕ/ΚΥ – Μ2/70· Τσιριντάνη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 371. Βλ. καὶ *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σσ. 94–95.
2. Τσιριντάνη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 330.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

γης. Ἡ στάσις τῶν κομμάτων ἐν τούτοις δὲν παρουσίαζεν ἀπόλυτον συνέπειαν καὶ παρρησίαν, διότι δὲν καθωρίζετο μόνον ἀπὸ ἀντικειμενικὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν ἐξασφαλίσεως κομματικῶν κερδῶν διὰ τῆς προβολῆς τοῦ κρητικοῦ ζητήματος, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐλέχθη, ὅλως ἰδιαιτέρως συνεκίνει τὸν λαόν.

Ὅταν ἔφθασαν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν αἱ πρῶται ἐκθέσεις τοῦ ἐν Χανίοις Προξένου τῆς Ἑλλάδος Νικολάου Σακοπούλου[1] περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης ὀργανουμένης κινήσεως, τὴν ἐξουσίαν κατεῖχεν ἀνίσχυρος κυβένησις ὑπὸ τὸν Μπενιζέλον Ροῦφον, ἀποτελουμένη ἐξ ἐξωκοινοβουλευτικῶν ὑπουργῶν. Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐν τῇ κυβερνήσει ταύτῃ ἦτο ὁ Σπυρίδων Βαλαωρίτης, ὅστις προσεπάθησε νὰ ἀποτρέψῃ τοὺς Χριστιανοὺς τῆς Κρήτης ἀπὸ πᾶσαν ἐνέργειαν ἢ τοὐλάχιστον νὰ τοὺς πείσῃ «ἄνευ συσσωματώσεως, ἄνευ ὁπλισμῶν, ἄνευ ὀχλαγωγιῶν καὶ ἀπειλῶν... τὸ πολὺ νὰ ζητήσωσι παρὰ τῆς Ὀθωμ. Πύλης δι' ἀναφορῶν συντεταγμένων μετριοπαθῶς τὴν ἀνακούφισίν των ἀπό τινας δυσφορήτους φόρους καὶ οὐδὲν πλέον»[2].

Ὀλιγώτερον διστακτικὴ ἔναντι τοῦ κρητικοῦ ζητήματος ὑπῆρξεν ἡ κατ' Ἰούνιον τοῦ 1866 σχηματισθεῖσα κυβέρνησις Βούλγαρη–Δεληγεώργη, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ἀνέλαβεν ὁ δεύτερος, τὸ δὲ Ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν (ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου) ὁ Κρὴς Ἀντισυνταγματάρχης Χαράλαμπος Ζυμβρακάκης. Ἐπισήμως ἡ πολιτικὴ τῆς νέας κυβερνήσεως ἦτο ἡ οὐδετερότης, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως μέλη αὐτῆς εὑρίσκοντο εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς Κρῆτας καὶ μὲ τὴν ἐν Ἀθήναις ἱδρυθεῖσαν Κεντρικὴν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπήν[3], σκοπὸς τῆς ὁποίας ἦτο νὰ βοηθήσῃ τὸν ἑτοιμαζόμενον ἀγῶνα διὰ πολεμεφοδίων, τροφίμων καὶ ἐθελοντῶν. Ψυχὴ τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης ἦτο ὁ κρητικῆς καταγωγῆς Μᾶρκος Ρενιέρης (1815–1897), ὁ ἀπὸ τοῦ 1869 Διοικητὴς τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, σπουδαῖος νομομαθὴς καὶ φιλόλογος καὶ ἀκάματος ἀγωνιστὴς τῆς ἐθνικῆς ἰδέας.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. ι', ὑποσημ. 1.

2. Ἐκ τῆς ἀπὸ 16 Ἀπριλίου 1866 ἐμπιστευτικῆς διαταγῆς πρὸς τὸν Σακόπουλον, περὶ ἧς βλ. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 12, ὑποσημ. 1.

3. Περὶ ταύτης βλ. *Λογοδοσία τῆς ἐν Ἀθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς*, Ἀθῆναι 1869.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ὁ Δεληγεώργης προσεπάθησε νὰ χειρισθῇ τὴν ὑπόθεσιν τῆς Κρήτης ὡς θέμα ἄσχετον πρὸς τὴν μεγάλην ἰδέαν καὶ γενικώτερον πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα, ἐπιδιώκων διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ ἀποτρέψῃ τὰς ἀντιδράσεις τῆς Ἀγγλίας καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων τῶν ἀντιτιθεμένων εἰς τὴν δημιουργίαν περιπλοκῶν εἰς τὴν Ἀνατολήν[1]. Ἐν τούτοις ἡ πολιτικὴ αὕτη, ὡς ὑπεστήριξεν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης εἰς τὴν Βουλήν, ἦτο καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν, διότι προσέκρουεν εἰς τὴν στενὴν καὶ ἀναμφισβήτητον συνάρτησιν τοῦ κρητικοῦ ζητήματος πρὸς τὰ θέματα ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀκριβῶς κατεβάλλετο προσπάθεια νὰ ἀποσυσχετισθῇ[2].

Ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1866 ἀνήκει εἰς μίαν φάσιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος καθ' ἣν ἴσχυον εἰσέτι οἱ ὅροι τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων τοῦ 1856, ἡ ὁποία ἐτερμάτισε τὸν Κριμαϊκὸν Πόλεμον. Διὰ τῆς συνθήκης ταύτης, ἐκτὸς ἄλλων, κατωχυροῦτο ἡ ἀκεραιότης τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, οὐδετεροποιεῖτο ὁ Εὔξεινος Πόντος, τὰ προνόμια τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν καὶ τῆς Ἡγεμονίας τῆς Σερβίας ἐτίθεντο ὑπὸ τὴν συλλογικὴν ἐγγύησιν τῶν ὑπογραψασῶν τὴν συνθήκην δυνάμεων, ὡρίζετο δὲ ὅτι αἱ δυνάμεις αὗται, πρὸς τὰς ὁποίας ἐπισήμως ἐγνωστοποιήθη ἡ δημοσίευσις τοῦ Χάττι Χουμαγιούν, οὐδὲν εἶχον δικαίωμα ἀναμείξεως εἰς τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τῆς Τουρκίας, ἀποκλειομένης οὕτω καὶ πάσης ἐπεμβάσεως τῆς Ρωσίας πρὸς προστασίαν τῶν ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ ὀρθοδόξων. Ἡ Ρωσία εἶχεν ἀποδεχθῇ τοὺς ὅρους τούτους, τοὺς τόσον δυσμενεῖς δι' αὐτήν, ἕνεκα τῆς ἥττης τὴν ὁποίαν εἶχεν ὑποστῇ κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν Πόλεμον ὑπὸ τῆς Τουρκίας καὶ τῶν συμμάχων της, Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Πεδεμοντίου, δὲν ἦτο ὅμως διατεθειμένη νὰ θεωρήσῃ ὁριστικὸν τὸ οὕτω διαμορφωθὲν καθεστὼς ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἐπιδιώκουσα τὴν μεταβολὴν τοῦ καθεστῶτος τούτου ὄχι μόνον ὑπεστήριξε τὰς διεκδικήσεις

---

1. Ἐ. Δ ε λ η γ ε ώ ρ γ η, *Λόγοι πολιτικοί, 1863–1877*, Ἀθῆναι 1880, σσ. 245–248· Μ α μ α λ ά κ η, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 83. Βλ. καὶ τὸ ἀπὸ 2 Αὐγούστου 1866 (χρονολογία διαβιβαστικοῦ) ὑπόμνημα τοῦ Δεληγεώργη πρὸς τὰς δυνάμεις (*Correspondence respecting the disturbances in Crete : 1866–67. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. 1867*, σσ. 27–32 : 1867, [3771], LXXIV).

2. *Περὶ Χαριλάου Τρικούπη, Ἀνάλεκτα ἐκ δημοσιευμάτων*, Ἀθῆναι 1907–1912, τ. Α' (ΙΔ'), σσ. 211 κ.ἑ.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης, ἀλλὰ καὶ ὑπεκίνησε τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1866 διὰ τῶν ἐν τῇ νήσῳ πρακτόρων της.

Ὡς πρὸς τὴν στάσιν τῶν ἄλλων δυνάμεων ἔναντι τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχει ἡ πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Ἡ πρώτη, ἀκολουθοῦσα εἰς τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα πολιτικὴν ἀντίθετον τῆς ρωσικῆς, ἦτο ἡ δύναμις ἡ ὁποία κατ' ἐξοχὴν εἶχε ταχθῆ ὑπὲρ τοῦ *status quo* εἰς τὴν Ἀνατολήν. Πιστεύουσα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὅτι τὸ προσφορώτερον μέσον πρὸς παρεμπόδισιν τῆς εἰσόδου τῆς Ρωσίας εἰς τὴν Μεσόγειον ἦτο ἡ διατήρησις καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἀντετάσσετο εἰς πᾶν κίνημα τεῖνον εἰς τὸν ἀκρωτηριασμὸν ἢ τὴν ἐξασθένησιν αὐτῆς. Συνεπὴς πρὸς τὴν πολιτικήν της ταύτην, ἐτήρησεν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, μετά τινων μικρῶν διακυμάνσεων, στάσιν δυσμενῆ ἔναντι τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866.

Ἀμφιρρέπουσα ἀντιθέτως ὑπῆρξεν ἡ πολιτικὴ τῆς Γαλλίας. Ἡ δύναμις αὕτη μὴ ἐπιθυμοῦσα ὡσαύτως τὴν ἀνατροπὴν τοῦ *status quo* ἐτάχθη κατ' ἀρχὰς κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀκολούθως μετεστράφη ὑπὲρ αὐτῆς, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι οὕτω θὰ ἐξησφάλιζε τὴν ρωσικὴν ὑποστήριξιν εἰς τὰς διεκδικήσεις τὰς ὁποίας ὡς ἀντιστάθμισμα τῆς νίκης τῆς Πρωσσίας κατὰ τῆς Αὐστρίας τὸν Ἰούνιον τοῦ 1866 (π.ἡ.) εἶχε διατυπώσει ἐπὶ τοῦ Βελγίου καὶ τοῦ Λουξεμβούργου. Ὅταν τὸ συγκεκριμένον τοῦτο κίνητρον ἔπαυσε νὰ ὑπάρχῃ, ἡ Γαλλία ἐτάχθη πάλιν κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος πρόξενοι τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων ἐν Χανίοις ἦσαν : τῆς Ρωσίας ὁ Δενδρινός, τῆς Ἀγγλίας ὁ Dickson, καὶ τῆς Γαλλίας διαδοχικῶς οἱ Derché, Tricou καὶ Champoiseau [1].

Ἐκτὸς τῆς μεγάλης ἰδέας καὶ τῆς πολιτικῆς τῶν δυνάμεων καὶ φυσικὰ τῆς πολιτικῆς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἥτις διεξῆγεν ἄπελπιν ἀγῶνα ἐπιβιώσεως, ἕτερος παράγων τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος πρὸς τὸν ὁποῖον συνηρτᾶτο ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1866 ἦτο ἡ ροπὴ τῶν βαλκα-

---

1. Ἐν Χανίοις κατὰ τὴν περίοδον ταύτην πρόξενοι τῆς Αὐστρίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς ἦσαν ἀντιστοίχως οἱ Stiglich, Colucci, καὶ Stillman. Ὁ τελευταῖος ἐδημοσίευσεν ἐνδιαφέρον ἔργον περὶ τῆς ἐπαναστάσεως ὑπὸ τὸν τίτλον *The Cretan Insurrection of 1866–7–8*, Νέα Ὑόρκη 1874. Τὸ ἔργον τοῦτο ἐπανεξεδόθη ὑπὸ τοῦ Γ. Γεωργιάδου Ἀρνάκη ὑπὸ τὸν τίτλον *American Consul in a Cretan War: William J. Stillman. Revised edition of 'The Cretan Insurrection of 1866–7–8' with Introduction and Notes*, Austin, Texas, U.S.A. 1966 (ἐκτύπωσις ἐν Θεσσαλονίκῃ).

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νικῶν λαῶν πρὸς ἀνάκτησιν ἢ ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐθνικῆς των ἀνεξαρτησίας δι' ἀνατροπῆς τῆς ἐπ' αὐτῶν ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Αἱ μεταξὺ αὐτῶν ἀντιθέσεις δὲν εἶχον λάβει ἀκόμη τὴν ὀξύτητα ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη ἀκολούθως ἕνεκα τοῦ ἐξαρχικοῦ καὶ τοῦ μακεδονικοῦ ζητήματος, προσπάθειαι δὲ κατεβάλλοντο πρὸς συνεννόησιν καὶ σύμπραξιν αὐτῶν χάριν τοῦ κοινοῦ σκοποῦ. Εἷς ἐκ τῶν καρπῶν τῶν προσπαθειῶν τούτων, αἱ ὁποῖαι ἐνισχύοντο ὑπὸ τῆς Ρωσίας, ὑπῆρξεν ἡ ἑλληνοσερβικὴ προσέγγισις τοῦ 1867. Ἐκ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνοικτῶν βαλκανικῶν ζητημάτων ἡ ὑπόθεσις τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν εἶχε κινήσει περισσότερον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Κρητῶν, ἐπειδὴ ἤλπιζον, ὡς ἐλέχθη, ὅτι ἡ συνελθοῦσα διάσκεψις πρὸς διευθέτησιν τῆς ὑποθέσεως ταύτης θὰ ἐπελαμβάνετο καὶ τοῦ κρητικοῦ ζητήματος. Ἡ ἐλπίς των ἐν τούτοις διεψεύσθη, διότι ἡ μὲν διάσκεψις διελύθη χωρὶς νὰ λάβῃ ἀποφάσεις, ἡ δὲ Πύλη, στερηθεῖσα τῆς αὐστριακῆς συμπαραστάσεως ἕνεκα τοῦ αὐστροπρωσσικοῦ πολέμου καὶ ὑποχρεωθεῖσα νὰ στρέψῃ τὴν προσοχήν της καὶ εἰς τὴν Κρήτην, ἠναγκάσθη κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1866 νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Καρόλου [1].

Ἡ ἀπόφασις τῶν πληρεξουσίων τοῦ Χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης ὅπως διεξαχθῇ ἔνοπλος ἀγὼν κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας ἐξεταζομένη ἀπὸ ἀπόψεως ὀργανώσεως καὶ μέσων τῶν ἐπαναστατῶν ὑπῆρξε λίαν ριψοκίνδυνος. Εἶχεν ἐν τούτοις ὡς προηγούμενον τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, τῆς ὁποίας ἄλλωστε συνέχειαν ἀπετέλει ὁ ἀγὼν τοῦ 1866 εἰς τὴν συνείδησιν τῶν Κρητῶν.

Βασικὴ ἀδυναμία τῶν ἐπαναστατῶν καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος ὑπῆρξεν ἡ ἀπουσία γενικοῦ ἀρχηγοῦ. Καὶ εἶχον μὲν οἱ πληρεξούσιοι τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης ἐκλέξει κατ' Ἰούνιον τοῦ 1866 τὸν συμπατριώτην των Στρατηγὸν Δημήτριον Καλλέργην «γενικὸν ἀρχηγὸν ἁπάσης τῆς νήσου», οὗτος ὅμως δὲν ἀπεδέχθη τὴν θέσιν ταύτην [2]. Ἐπίσης δὲν ἐτελεσφόρησε μεταγενεστέρα προσπάθεια πρὸς συγκέντρωσιν τῆς πολιτικῆς τοὐλάχιστον ἐξουσίας, καὶ δὴ τῆς ἐκτελεστικῆς, εἰς χεῖρας ἑνὸς

---

1. Μ. Λάσκαρι, *Τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα, 1800–1923*, Θεσσαλονίκη **1948**, σσ. 159–161.

2. Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 233–234 (τὸ ψήφισμα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Καλλέργη), καὶ σ. 400 (ἡ ἀπὸ 10 Σεπτεμβρίου 1866 ἀπάντησις τοῦ Καλλέργη).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὑπευθύνου προσώπου ὑπό τὴν ἰδιότητα τοῦ κυβερνήτου. Ὁ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1867 ἐκλεγεὶς ὑπὸ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν «Κυβερνήτης Κρήτης» Δημήτριος Μαυροκορδᾶτος, μέλος τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ πρώην ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν νῆσον, μὴ συμφωνούσης πρὸς τοῦτο τῆς τότε Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως [1].

Τὴν ἀνωτάτην ἐξουσίαν ἐν τῇ ἐπαναστατημένῃ Κρήτῃ ἤσκει ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν, ἥτις οὔτε σταθερὰν ἕδραν εἶχεν οὔτε σταθερὸν ἀριθμὸν μελῶν. Ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1867, ὅτε διὰ ψηφίσματος τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως ὁριστικῶς ἐσχηματίσθη ἡ «Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῆς Κρήτης», ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἀπέκτησεν ἴδιον φορέα μὲ περιωρισμένην ὅμως ἀνεξαρτησίαν δράσεως. Ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις, ἡ ὁποία ἐνήργει ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, διωρίζετο καὶ ἐπαύετο ὑπὸ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως, ἐξετέλει δὲ τὰ καθήκοντά της ὑπὸ τὴν ἔγκρισιν καὶ τὸν ἔλεγχον αὐτῆς. Κατὰ περιοχὰς ἱδρύθησαν τμηματικαὶ ἐπιτροπαί [2].

Μὴ ἐπιτευχθείσης τῆς ἀναδείξεως γενικοῦ ἀρχηγοῦ δι' ὅλην τὴν Κρήτην, ἡ στρατιωτικὴ ἡγεσία τοῦ ἀγῶνος κατετμήθη ἀνατεθεῖσα εἰς πλείονα πρόσωπα, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἀνεγνωρίσθη γενικὸς ἀρχηγὸς εἰς ὡρισμένην περιοχὴν τῆς νήσου. Οὕτως ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τμήματος Χανίων (πλὴν τῆς ἐπαρχίας Σφακίων) ἐτέθη ὁ Ταγματάρχης τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἀδελφὸς τοῦ τότε Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Ἰωάννης Ζυμβρακάκης, ὅστις μετ' ἄλλων ἐθελοντῶν ἀπεβιβάσθη εἰς Λουτρὸν Σφακίων (1 Ὀκτωβρίου 1866)· ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τμήματος Ρεθύμνης ὁ Συνταγματάρχης Πᾶνος Κορωναῖος, ὅστις ἐπίσης ἔφθασεν εἰς τὴν νῆσον ὡς ἐθελοντής (24 Σεπτεμβρίου 1866)· καὶ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τμήματος Ἡρακλείου ὁ ἔμπειρος ὁπλαρχηγὸς Μιχαὴλ Κόρακας. Ἡ γενικὴ ἀρχηγία τῆς ἐπαρχίας Σφακίων ἀνετέθη βραδύτερον εἰς τὸν Σταμάτιον Χιονουδάκην. Ὑπὸ τοὺς ὡς ἄνω γενικοὺς ἀρχηγοὺς ὑπήγοντο οἱ ἡγούμενοι τῶν διαφόρων ἐπανα-

---

1. Ἰ. Μαμαλάκη, «Τὸ ζήτημα τῆς ἀποστολῆς τοῦ Δ. Μαυροκορδάτου ὡς Κυβερνήτου τῆς Κρήτης τὸ 1867 (ἀπὸ τὰ παρασκήνια τοῦ ἀγώνα)», *Κρητικὰ Χρονικά*, τ. Γ' (1949), σσ. 16–34· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 79–82, 120–131, 230–239.

2. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σσ. 213, 244, 259–260, 266· Ψιλάκη, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ'; σσ. 902–903, 905, 972, 984–987, 996–997· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 13–14.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

στατικῶν ὁμάδων ἀρχηγοὶ ἐπαρχιῶν, ὑπαρχηγοὶ καὶ ἁπλοῖ ὁπλαρχηγοί, ὅπως ὁ ἐκ Σελίνου παλαίμαχος ἀγωνιστὴς Κωνσταντῖνος Κριάρης, ὁ ἐκ Λάκκων τῆς Κυδωνίας θρυλικὸς Χατζημιχάλης Γιάνναρης, ὁ ἀρχηγὸς Ἀποκορώνου γέρο-Κωσταρὸς Βολουδάκης, ὁ ἐξ Ἁγίου Βασιλείου Μιχαὴλ Τσουδερός, ὁ ἐκ Μυλοποτάμου Μιχαὴλ Σκουλᾶς, ὁ ἐκ Μαλεβιζίου Παῦλος Ντεντιδάκης, ὁ ἐκ Μεραμπέλλου Κωνσταντῖνος Σφακιανάκης, ἀρχηγὸς τῶν ἓξ ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν τῆς νήσου, κ.ἄ. Εἰς τούτους πρέπει νὰ προστεθοῦν δύο ρασοφόροι πρωτεργάται τοῦ ἀγῶνος, ὁ Παρθένιος Περίδης καὶ ὁ μαθητής του Παρθένιος Κελαϊδῆς [1].

Οἱ Κρῆτες εἶχον ἔρωτα πρὸς τὰ ὅπλα πιστεύοντες ὅτι δι' αὐτῶν κυρίως θὰ ἐξησφάλιζον τὴν ἐλευθερίαν των. Κατὰ τὸν Σακόπουλον, εἰς τὴν Κρήτην «Ὁ νέος, ἅμα ἐννοήσῃ τὸν κόσμον, . . . τὸ πρῶτον κτῆμα ὅπερ θέλει ν' ἀποκτήσῃ εἶναι ν' ἀποκτήσῃ ὅπλα. Τοῦτο εἶναι ὁ καλύτερος στολισμός του. Τὰ δὲ μόνα ἐφόδια ἃ ἔχουσιν εἶναι πυρῖτις καὶ μόλυβδος, διασκέδασις δὲ ἡ σκοποβολή [2].» Ἕνεκα τούτου οἱ ἐπαναστάται ἦσαν λίαν ἀξιόμαχοι, ἰδίως ὅταν ἔδρων ἐν συμπνοίᾳ καὶ δὲν ἤριζον διὰ τὰ πρωτεῖα. Ἐπίσης ἦσαν σκληραγωγημένοι, λιτοδίαιτοι, τολμηροὶ καὶ γνῶσται τῆς τοπογραφίας τῆς νήσου. Ἐμειονέκτουν ἐν τούτοις ὡς πρὸς τὸ εἶδος τοῦ ὁπλισμοῦ των : τὰ ὅπλα των ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ὅπλα τῶν ἀντιπάλων των ἦσαν κατὰ τὸ πλεῖστον παλαιότερα, περισσότερον δύσχρηστα καὶ μικροτέρου βεληνεκοῦς· ὡσαύτως ἐμειονέκτουν ὡς πρὸς τὸν ἀνεφοδιασμόν των διὰ πυρομαχικῶν. Ταῦτα ἦσαν συνήθως περιωρισμένα, ἀβέβαιος δὲ ἡ πρόβλεψις διὰ τὴν ἑκάστοτε ἀνανέωσίν των. Οἱ ἐπαναστάται πολλάκις εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ διακόψουν νικηφόρους ἐπιχειρήσεις ἕνεκα ἐξαντλήσεως τῶν πυρομαχικῶν των. Τέλος σοβαρὸν πρόσκομμα δι' αὐτοὺς ἀπετέλει ἡ ἔλλειψις ὑπηρεσίας ἐπισιτισμοῦ. Διὰ τοῦτο ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐγκαταλείπουν τὰς θέσεις των πρὸς ἀναζήτησιν τῆς τροφῆς των, ἡ ἐξεύρεσις τῆς ὁποίας κατέστη λίαν δυσχερὴς μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ πυρπόλησιν πλείστων χωρίων τῆς νήσου. Οἱ ἐπαναστάται, οἱ ὁποῖοι ὑπολογίζονται ὑπὸ τοῦ Σακοπούλου εἰς 20–30 χιλιάδας μαχίμους ἄνδρας [3], ἦσαν διὰ λόγους

1. Ψ ι λ ά κ η, ἔ.ἀ., τ. Γ′, σσ. 903–906, 987–990.
2. *Ἐκθέσεις*, τ. Α′, σ. 50.
3. *Ἐκθέσεις*, τ. Α′, σ. 129.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τακτικῆς καὶ ἐφοδιασμοῦ ὠργανωμένοι κατὰ περιοχὰς εἰς σώματα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μικρά.

Οἱ ἐπαναστάται ἔπρεπε νὰ παλαίσουν πρὸς δυνάμεις καλύτερον ἐξωπλισμένας καὶ ἐφωδιασμένας, πολλαπλασίας δὲ ἑκάστοτε εἰς ἀριθμόν. Αἱ δυνάμεις αὗται ἀπετελοῦντο ἐκ τῶν ἀνδρῶν τοῦ τουρκικοῦ καὶ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ, οἱ ὁποῖοι μετεφέρθησαν εἰς τὴν νῆσον πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς της, καὶ ἐκ τῶν ἐντοπίων Μουσουλμάνων ἀτάκτων, οἱ ὁποῖοι εἴτε συνειργάζοντο μὲ τὸν στρατὸν εἴτε ἔδρων μεμονωμένως ἐπιδιδόμενοι κυρίως εἰς ἁρπαγὰς καὶ λεηλασίας. Συμφώνως πρὸς πληροφορίας τοῦ Σακοπούλου, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1866 αἱ δυνάμεις τοῦ ἐν τῇ νήσῳ τουρκοαιγυπτιακοῦ στρατοῦ, αἱ ὁποῖαι διέθετον καὶ ἰσχυρὸν πεδινὸν καὶ ὀρεινὸν πυροβολικόν, ἀνήρχοντο εἰς 45 χιλιάδας περίπου ἄνδρας, ἐξ ὧν 15 χιλιάδες ἦσαν Αἰγύπτιοι, τῶν δὲ ἐντοπίων Μουσουλμάνων ἀτάκτων εἰς 8–10 χιλιάδας ἄνδρας. Ἐπίσης ὑπῆρχον καὶ χίλιοι περίπου Ἀλβανοί[1]. Πλὴν τῶν κατὰ ξηρὰν δυνάμεων, οἱ Τοῦρκοι διέθετον καὶ ἀριθμόν τινα πολεμικῶν πλοίων, διὰ τῶν ὁποίων εἶχον ἀποκλείσει τὴν νῆσον παρεμποδίζοντες, ἂν καὶ ἄνευ ἀποτελέσματος, τὴν εἰς αὐτὴν μεταφορὰν ἐθελοντῶν καὶ πολεμικοῦ ὑλικοῦ.

Αἱ συγκρούσεις τῶν ἐπαναστατῶν πρὸς τὰς τουρκοαιγυπτιακὰς δυνάμεις δὲν ἔχουν χαρακτῆρα τακτικῆς μάχης. Οἱ ἐπαναστάται, ὠργανωμένοι εἰς ἄτακτα σώματα, διεξάγουν κλεφτοπόλεμον, διότι τὸ σχέδιόν των «δὲν εἶναι νὰ κρατοῦν θέσεις ὡρισμένας καὶ νὰ μάχωνται πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν ἐξαντλοῦντες τὰς δυνάμεις των. Ὁ σκοπός των εἶναι νὰ προσβάλλουν τὸν ἐχθρόν, ὅπου δυνηθοῦν, νὰ τῷ ἐπιφέρουν ζημίας, χωρὶς αὐτοὶ νὰ ὑφίστανται τοιαύτας, νὰ τὸν ἑλκύουν εἰς μέρη ἀκροσφαλῆ, νὰ τὸν ἐξασθενοῦν καὶ νὰ τὸν καταπονοῦν τηροῦντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θέσιν ἀμυντικήν[2].» Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ πολέμου ἐπεβάλλετο εἰς τοὺς ἐπαναστάτας ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ εἶχε μὲν τὸ μέγα πλεονέκτημα δι' αὐτοὺς ὅτι οἱ ἀντίπαλοί των, οἱ ὁποῖοι ὑφίσταντο πολλαπλασίας ἀπωλείας, δὲν ἠδύναντο νὰ κερδίσουν μάχας ἀποφασιστικὰς διὰ τὴν τύχην τοῦ ἀγῶνος, εἶχεν ὅμως καὶ τὸ μει-

1. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σσ. 129, 229.

2. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 352.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ονέκτημα ὅτι δὲν ἐξησφάλιζεν εἰς τοὺς ἐπαναστάτας τὸν ἔλεγχον τῶν κατῳκημένων καὶ καλλιεργημένων περιοχῶν, καὶ ἰδίως τῶν πεδινῶν, τὰς ὁποίας ὁ ἐχθρός, διὰ νὰ τοὺς ἀναγκάσῃ νὰ καταθέσουν τὰ ὅπλα, ἐλεηλάτει καὶ ἐπυρπόλει.

Αἱ καταστροφαὶ αὗται δὲν καθίστων δυσχερῆ μόνον τὸν ἐπισιτισμὸν τῶν διεξαγόντων τὸν ἀγῶνα ἐπαναστατῶν· γενικώτερον ἐδημιούργουν καὶ πρόβλημα ἐπιβιώσεως τῶν χριστιανικῶν οἰκογενειῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπεσύροντο εἰς τὰ ὄρη, ὅπου τὰς ἀπεδεκάτιζε τὸ ψῦχος καὶ ἡ πεῖνα. Οἱ ἐπαναστάται, τῶν ὁποίων ἡ δραστηριότης περιεστέλλετο ἀπὸ τὴν μέριμναν διὰ τὰς ἀστέγους οἰκογενείας των καὶ ἀπὸ τὴν ἀγωνίαν ἕνεκα τῶν κινδύνων τοὺς ὁποίους αὗται διέτρεχον, ἐπανειλημμένως εἶχον ζητήσει τὴν μεταφορὰν τῶν οἰκογενειῶν τούτων εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ πλοίων τῶν δυνάμεων. Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις ὡρισμένων ἐκ τῶν δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι, διὰ νὰ μὴ θεωρηθοῦν ὅτι εὐνοοῦν τὴν ἐπανάστασιν, ἀπέκρουον μίαν συλλογικὴν καὶ ἀποφασιστικὴν ἐνέργειαν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν, τὰ πλοῖά των ἐνήργησαν κατὰ καιροὺς τοιαύτας μεταφοράς. Ἂν καὶ αἱ χριστιανικαὶ οἰκογένειαι αἱ ὁποῖαι μετεφέρθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἴτε διὰ πλοίων τῶν δυνάμεων εἴτε δι' ἄλλων μέσων ἀνῆλθον εἰς πολλὰς χιλιάδας ἄτομα, αἱ παραμείνασαι εἰς τὰ ὄρη τῆς νήσου ἦσαν πολὺ περισσότεραι. Ἐκ τούτων πολλαὶ ἠναγκάσθησαν κατόπιν νὰ ἐπανέλθουν, προσωρινῶς ἢ μονίμως, εἰς τὰ πυρποληθέντα χωρία των καὶ νὰ δηλώσουν ὑποταγήν. Ἡ τοιαύτη στάσις μερίδος τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ οὐδόλως ἐσήμανε τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος, ὁ ὁποῖος διαρκέσας ὑπὲρ τὰ δύο καὶ ἥμισυ ἔτη ἀπετέλεσε τεράστιον στρατιωτικόν, οἰκονομικὸν καὶ διπλωματικὸν πρόβλημα διὰ τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν.

Αἱ πρῶται ἐχθροπραξίαι ἔγιναν εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν Κρήτην, εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σελίνου, ὅπου κατῴκουν οἱ πολεμικώτεροι Μουσουλμᾶνοι τῆς νήσου καὶ ὅπου εἶχε συγκεντρωθῇ ἱκανὴ δύναμις τουρκικοῦ στρατοῦ. Οἱ ἐπαναστάται τῆς ἐπαρχίας ταύτης, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Κωνσταντίνου Κριάρη καὶ ἄλλων ὁπλαρχηγῶν, ἦσαν ἐκ τῶν πρώτων οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐφοδιασθῇ διὰ πολεμικοῦ ὑλικοῦ ἀποσταλέντος ἐξ Ἑλλάδος. Αἱ συγκρούσεις ἤρχισαν μεσοῦντος τοῦ Αὐγούστου 1866, διήρκεσαν ἡμέρας τινάς, εἶχον

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δὲ ὡς ἀποτέλεσμα οἱ μὲν ἐπαναστάται νὰ καταλάβουν τὴν στρατηγικὴν θέσιν Σταυρὸς καὶ οὕτω νὰ διακόψουν τὴν ἐπικοινωνίαν τῶν ἐν Σελίνῳ Τούρκων μετὰ τῶν Χανίων, οἱ δὲ τελευταῖοι νὰ κλεισθοῦν εἰς τὴν ὀχυρὰν Κάντανον, τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Σελίνου, ὅπου ἀκολούθως ἐπολιορκήθησαν ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν.

Ἑτέραν ἐπιτυχίαν, περισσότερον ἐντυπωσιακήν, εἶχον οἱ ἐπαναστάται κατὰ τὴν τελευταίαν ἑβδομάδα τοῦ Αὐγούστου εἰς Βρύσες τοῦ Ἀποκορώνου, ὅπου εἶχε στρατοπεδεύσει μονὰς αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ἐκ 2000 περίπου ἀνδρῶν. Οἱ ἐπαναστάται ἐπολιόρκησαν στενῶς τὴν μονάδα ταύτην, κατετρόπωσαν παρὰ τὸν Βάμον ἰσχυρὰν στρατιωτικὴν δύναμιν ἀποσταλεῖσαν ἐκ Χανίων πρὸς βοήθειάν της, τελικῶς δὲ ἠνάγκασαν τοὺς Αἰγυπτίους νὰ συνθηκολογήσουν καὶ κατηισχυμένοι νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ χωρίον Βρύσες. Ἕνεκα τῆς νίκης ταύτης τῶν ἐπαναστατῶν, ἥτις μεγάλως ἐνίσχυσε τὸ γόητρόν των καὶ προσεπόρισεν εἰς αὐτοὺς ἱκανὰς ποσότητας πολεμεφοδίων καὶ τροφίμων, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐν Κρήτῃ αἰγυπτιακῶν δυνάμεων Σαχὴν Πασᾶς ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τοῦ Πολέμου τῆς Αἰγύπτου Ἰσμαὴλ Πασᾶ.

Εἰς τὰ ἄλλα διαμερίσματα τῆς νήσου ἡ κήρυξις τῆς ἑνώσεως καὶ τὰ κατορθώματα τῶν ἐπαναστατῶν εἰς Σέλινον καὶ Ἀποκόρωναν συνετέλεσαν ὥστε νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ ἐμπράκτως ὁ κατὰ τῶν Χριστιανῶν μουσουλμανικὸς φανατισμός. Εἰς τὸ τμῆμα Ρεθύμνης ἤρχισαν δολοφονίαι καὶ σφαγαὶ Χριστιανῶν, ἐμπρησμοὶ οἰκιῶν, συλήσεις ναῶν. Οἱ Τουρκοκρῆτες ἔχοντες ὡς ὁρμητήριον τὸ φρούριον τοῦ Ρεθύμνου ἐνήργουν ἐπιδρομὰς σχεδὸν καθ' ἑκάστην κατὰ τῶν πέριξ χωρίων, συγκρούσεις δὲ καὶ μάχαι ἀλλεπάλληλοι ἤρχισαν περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου μεταξὺ τῶν ἐπιδρομέων καὶ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν πρὸς προστασίαν τῶν χωρίων των σπευδόντων ἐπαναστατῶν ἀφ' ἑτέρου. Εἰς τὸ τμῆμα Ἡρακλείου ὁ μουσουλμανικὸς ὄχλος, τοῦ ὁποίου τὸν φανατισμὸν ἐξῆπτον «ρακένδυτοι, ρυπαροὶ καὶ ἄθλιοι ρητοροδιδάσκαλοι τοῦ Κορανίου» [1], ἐπιδραμὼν κατὰ διαφόρων χωρίων προέβη ἐπίσης εἰς σφαγὰς Χριστιανῶν, εἰς καταστροφὰς καὶ βεβηλώσεις. Ὁ εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο συγκεντρωθεὶς πολυπληθὴς στρατὸς ἐπετέθη κατὰ τῶν εἰς

1. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 104.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἅγιον Μύρωνα ἐπαναστατῶν καὶ μετὰ διήμερον μάχην (28 καὶ 29 Αὐγούστου) κατέλαβε τὸ χωρίον. Αἱ μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τοῦ στρατοῦ συγκρούσεις συνεχίσθησαν ἐν τούτοις εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ τμήματος Ἡρακλείου, τοιουτοτρόπως δὲ ἡ ἔνοπλος ρῆξις ἐγενικεύθη καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον.

Ὡς πρόσωπον κατάλληλον διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως εἰς τὴν Κρήτην ἐπέλεξεν ὁ Σουλτᾶνος τὸν περίπου ἑβδομηκοντούτην Ἀλβανὸν Μουσταφᾶ Ναϊλῆ Πασᾶν[1], Ὑπουργὸν ἄνευ Χαρτοφυλακίου καὶ πρώην Μέγαν Βεζίρην. Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἦτο ἱκανὸς πολιτικὸς καὶ στρατιωτικὸς καὶ ἐγνώριζε καλῶς τὴν νῆσον, διότι ὡς ἀξιωματικὸς εἶχε μετάσχει τῶν δυνάμεων αἱ ὁποῖαι εἶχον σταλῆ εἰς Κρήτην πρὸς καταστολὴν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ἀκολούθως δέ, ὡς ἤδη ἐλέχθη, εἶχε διατελέσει ἐπὶ μακρὸν διοικητὴς αὐτῆς. Διὰ τὴν στενήν του σχέσιν μὲ τὴν νῆσον ἐπωνομάζετο «Γκιριτλῆς» (Κρητικός). Ὁ Μουσταφᾶς ἀφίχθη εἰς Χανιὰ τὴν 30 Αὐγούστου 1866 μετὰ τῶν δύο υἱῶν του, ἐτέθη δὲ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς νήσου. Τὴν 1 Σεπτεμβρίου ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς ἀνεχώρησε διὰ Κωνσταντινούπολιν.

Ὁ Μουσταφᾶς ἐνήργησε κατ' ἀρχὰς διὰ «πατρικῶν» συμβουλῶν, ὑποσχόμενος ὅτι θὰ ἱκανοποίει τὰ δίκαια ἐκ τῶν αἰτημάτων τῶν Κρητῶν. Ἔθεσεν ὅμως διὰ προκηρύξεώς του[2] τῆς 2 Σεπτεμβρίου πενθήμερον προθεσμίαν ὅπως πάντες συμμορφούμενοι πρὸς τὰς ὑποδείξεις του ἐπανέλθουν εἰς τὰ εἰρηνικά των ἔργα. Ἡ ἀπάντησις τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως ὑπῆρξεν : «ἕνωσις ἢ θάνατος»[3]. Κατόπιν τούτου ὁ Μουσταφᾶς δὲν ἐδίστασε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν βίαν. Διὰ στρατοῦ 10–12 χιλιάδων ἀνδρῶν ἐπεχείρησε πρῶτον (10–12 Σεπτεμβρίου) νὰ διαλύσῃ τοὺς ἀπειλοῦντας τὸν πύργον τῆς Μαλάξης ἐπαναστάτας. Ἀποδειχθείσης ἐν τούτοις ἰσχυρᾶς τῆς ἀντιστάσεως τῶν ἐπαναστατῶν, ὁ Μουσταφᾶς ἀπέσυρε πάλιν τὸν στρατόν του εἰς Χανιά. Περισσότερον ἐπείγουσα ἦτο ἄλλωστε ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν ἐν Καντάνῳ πολιορκουμένων Τούρκων, πρὸς σωτηρίαν τῶν ὁποίων

---

1. Περὶ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ βλ. Τιμ. Βενέρη, *Τὸ Ἀρκάδι διὰ τῶν αἰώνων*, Ἀθῆναι 1938, σσ. 159 κ.ἑ.

2. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 109, ὑποσημ. 2· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 428–429.

3. Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σ. 431.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀπητεῖτο ἰσχυρὰ στρατιωτικὴ δύναμις. Ὁ ἀντικειμενικὸς οὗτος σκοπὸς τῆς κατὰ τοῦ Σελίνου γενομένης ἐκστρατείας ἐπετεύχθη σχεδὸν ἄνευ ἀντιστάσεως τῶν ἐπαναστατῶν. Αἱ μουσουλμανικαὶ οἰκογένειαι ἐπιβιβασθεῖσαι πλοίων εἰς Παλαιοχώραν μετεφέρθησαν εἰς Χανιά. Οἱ ἐπαναστάται (εἰς τοὺς ὁποίους περιῆλθεν ἡ ἐκκενωθεῖσα Κάντανος μετὰ τῶν ἐν αὐτῇ προμηθειῶν – 21 Σεπτεμβρίου), προετίμησαν νὰ προσβάλουν τὸν τουρκικὸν στρατὸν κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἐκ Σελίνου, ὁπότε καὶ ἐπροξένησαν εἰς αὐτὸν σημαντικὰς ζημίας.

Κατόπιν αὐστηρῶν διαταγῶν τὰς ὁποίας, ὡς φαίνεται, ἔλαβεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὅπως ἐνεργήσῃ δραστηριώτερον διὰ τὴν ταχεῖαν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Μουσταφᾶς ὥρισε τὸν υἱόν του Ἀλήμπεην ἀναπληρωτήν του ἐν Χανίοις, ἐξεκίνησε δὲ ἐκεῖθεν κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν τὴν 27 Σεπτεμβρίου ἐπὶ κεφαλῆς 16–18 χιλιάδων ἀνδρῶν, ἱππικοῦ καὶ πυροβολικοῦ. Ἐβάδισε διαδοχικῶς κατὰ τοῦ ὀρεινοῦ τμήματος τῆς Κυδωνίας, κατὰ τῶν Κεραμειῶν καὶ κατὰ τοῦ Ἀποκορώνου, πυρπολῶν ὅσα χωρία ἠρνοῦντο νὰ δηλώσουν ὑποταγήν, ὡς τοὺς Λάκκους, τὸ Θέρισον καὶ πλεῖστα ἄλλα. Οἱ ἐπαναστάται δὲν κατώρθωσαν μὲν νὰ ἀναχαιτίσουν τὰς δυνάμεις τοῦ Μουσταφᾶ, ἐπέτυχον ὅμως νὰ προξενήσουν εἰς αὐτὰς σημαντικὴν φθορὰν δι' ἀψιμαχιῶν καὶ διά τινων μεγαλυτέρας κλίμακος συγκρούσεων, ὡς αἱ εἰς Ἀλιάκες (Θερίσου), εἰς Στῦλον καὶ εἰς Σαμωνᾶν. Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τῶν ἐντοπίων ὁπλαρχηγῶν, οἵτινες ἐνέμενον εἰς τὴν τακτικὴν τοῦ κλεφτοπολέμου, διεξαγομένου ἐκ θέσεων ὀχυρῶν, ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη τῶν ὑπὸ τὸν Ζυμβρακάκην ἐθελοντῶν ὅπως προβληθῇ ἀντίστασις εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ Μουσταφᾶ πρὸ τοῦ Βαφὲ τοῦ Ἀποκορώνου, ὅπου ἐν τούτοις ἕνεκα τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους ἀπητοῦντο δι' ἐπιτυχῆ ἄμυναν δυνάμεις πολλαπλάσιαι τῶν ὑπαρχουσῶν. Εἰς τὴν παρὰ τὸν Βαφὲν συναφθεῖσαν μάχην τὴν 12 Ὀκτωβρίου οἱ ἐπαναστάται καὶ οἱ ἐθελονταί, μειονεκτοῦντες κατὰ πολὺ ἀριθμητικῶς τοῦ ἀντιπάλου των, ἡττήθησαν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἀποσυρθοῦν εἰς Ἀσκύφου. Ἡ ἧττα αὕτη πολὺ ἐζημίωσε τὸν ἀγῶνα ἀπὸ ἀπόψεως γοήτρου, ἐν συνδυασμῷ δὲ πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ προκληθείσας καταστροφὰς ἐκλόνισε σοβαρῶς τὸ ἠθικὸν τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐπαναστατῶν, τινὰς δὲ τοσοῦτον ἀπεθάρρυνεν, ὥστε νὰ θεωροῦν τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως ἐπικείμενον. Πολλοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ δηλώσουν ὑποταγήν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ὁ Μουσταφᾶς, θεωρήσας καὶ τὴν ἐπαρχίαν Σφακίων ὑποτεταγμένην συμφώνως πρὸς δήλωσιν προκρίτων της (21 Ὀκτωβρίου)[1], ἔστρεψεν ἀκολούθως τὴν προσοχήν του εἰς τὸ τμῆμα Ρεθύμνης καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν Μονὴν Ἀρκαδίου, ἥτις ἦτο ἕδρα τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ τμήματος, ἀποθήκη πολεμεφοδίων καὶ τροφίμων καὶ καταφύγιον πολλῶν χριστιανικῶν οἰκογενειῶν. Τὸ ἀπόγευμα τῆς 6ης Νοεμβρίου ὁ Μουσταφᾶς ἔφθασεν εἰς Ρέθυμνον, ὅπου ὠργάνωσε τὰς προοριζομένας κατὰ τοῦ Ἀρκαδίου δυνάμεις. Αὗται, ἀνερχόμεναι εἰς 15 χιλιάδας περίπου ἄνδρας, ἀποτελούμεναι ἐκ Τούρκων, Αἰγυπτίων καὶ Ἀλβανῶν, καθὼς καὶ ἐξ ἐντοπίων Μουσουλμάνων, ὑποστηριζόμεναι δὲ ὑπὸ πυροβολικοῦ, ἤρχισαν πολιορκοῦσαι τὴν μονὴν ἀπὸ τῆς αὐγῆς τῆς 8ης Νοεμβρίου[2].

Ἡ μονὴ Ἀρκαδίου ἦτο τόπος παρουσιάζων ὀχυρότητά τινα διὰ συνήθεις περιστάσεις, οὐχὶ ὅμως κατάλληλος ὅπως ἐξ αὐτοῦ προβληθῇ ἀντίστασις εἰς ἐχθρὸν τοσαύτης ἰσχύος, ἐφωδιασμένον μάλιστα διὰ τηλεβόλων. Κατὰ τὸν Σακόπουλον, ἐντὸς τῆς μονῆς εὑρίσκοντο ἄτομα «966, ἐξ ὧν 325 ἄνδρες, τὰ δὲ λοιπὰ γυναῖκες, παῖδες καὶ βρέφη, ἐκ δὲ τῶν 325 ἀνδρῶν 250 μόνον ἦσαν ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὅπλα, οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν γέροντες ἢ ἀσθενεῖς»[3]. Ἐπομένως καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἀναλογίας δυνάμεων πᾶσα σκέψις ἀμύνης ἐν τῇ μονῇ ἐφαίνετο λίαν παράτολμος. Παρὰ ταῦτα οἱ πολιορκούμενοι ἐν ἐπιγνώσει τοῦ κινδύνου καὶ ἕτοιμοι διὰ τὴν ὑπερτάτην θυσίαν ἀπέρριψαν ἐπανειλημμένας προτάσεις τοῦ ἐχθροῦ ὅπως παραδοθοῦν. Ὁ Γενικὸς Ἀρχηγὸς τοῦ τμήματος Ρεθύμνης Πᾶνος Κορωναῖος δὲν εὑρίσκετο ἐντὸς τῆς μονῆς κατὰ τὰς κρισίμους ταύτας ὥρας. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς φρουρᾶς της ἦτο ὁ ἐκ Πελοποννήσου θαρραλέος ἐθελοντὴς Ἰωάννης Δημακόπουλος,

---

1. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σσ. 159–160· Τσιριντάνη, τ. Α', σσ. 491–492.

2. Περὶ τῶν γεγονότων τοῦ Ἀρκαδίου, ἐκτὸς τῶν *Ἐκθέσεων* (τ. Α', σσ. 178–182 καὶ 184–185· πβλ. καὶ σσ. 169–172, 174, 176) καὶ τῶν ἐν σελίδι κγ', ὑποσημ. 1 ἀναφερομένων ἔργων τῶν Ψιλάκη, Κριάρη, Μαμαλάκη, Μουρέλλου, Τσιριντάνη καὶ Π. Πρεβελάκη, βλ.: Τιμ. Βενέρη, *Τὸ Ἀρκάδι διὰ τῶν αἰώνων*, Ἀθῆναι 1938· Ἰ. Μαμαλάκη, *Ἀνέκδοτα ἱστορικὰ ἔγγραφα ρίπτοντα νέον φῶς εἰς τὸ δρᾶμα τοῦ Ἀρκαδίου*, Θεσσαλονίκη 1947 (ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περιοδ. *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, ἔτος ΚΗ' (1946), σσ. 294–296 καὶ ἔτος ΚΘ' (1947), σσ. 22–31, 113–121, 144–149, 213–219)· τὸ ἀπὸ 20 Νοεμβρίου 1866 ἔγγραφον τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἔκθεσις τῆς ἐφόδου, ἀποκρούσεως καὶ εἰς τὸν ἀέρα ἀναπετάσεως τῆς ἐν Ρεθύμνῃ Μονῆς Ἀρκαδίου Α. Κωνσταντῖνος» (ΑΥΕ/ΚΥ – Μ5/182)· καὶ Π. Πρεβελάκη, *Τὸ Ἡφαίστειο* (δρᾶμα), ἔκδ. β', Ἀθῆναι 1963.

3. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 184. Βλ. καὶ Βενέρη, *ἔ.ἀ.*, σσ. 219–220.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ψυχὴ δὲ ὅλων τῶν πολιορκουμένων ἦτο ὁ ἀφιερωμένος εἰς τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος, ἐπιβλητικὸς τὴν ὄψιν καὶ γενναῖος Ἡγούμενος τῆς μονῆς Γαβριὴλ (Μαρινάκης). Μὴ ἐπιτευχθείσης τῆς ἐκπορθήσεως τῆς μονῆς κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς πολιορκίας, νέαι δυνάμεις μετεφέρθησαν πρὸ τοῦ Ἀρκαδίου ἐκ Ρεθύμνου τὴν νύκτα τῆς 8ης πρὸς τὴν 9ην Νοεμβρίου. Ἐπίσης μετεφέρθησαν πρὸ τῆς μονῆς καὶ βαρέα τηλεβόλα, φρουριακά, ἓν ἐκ τῶν ὁποίων — ἡ «κουτσαχείλα μπουμπάρδα» — τοποθετηθὲν εἰς ἀπόστασιν 47 μόλις μέτρων ἀπὸ τῆς δυτικῆς πύλης τοῦ περιβόλου ἐκρήμνισεν αὐτήν. Διὰ τοῦ δημιουργηθέντος ρήγματος ὁ στρατὸς εἰσήλασεν εἰς τὴν μονήν, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὁ ἀγὼν συνεχίσθη σκληρός, στῆθος πρὸς στῆθος, ἐκορυφώθη δὲ διὰ τῆς ἀνατινάξεως τῆς πυριτιδαποθήκης ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Γιαμπουδάκη ἢ κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἀνωγείων Ἐμμανουὴλ Σκουλᾶ (9 Νοεμβρίου). «Μία φοβερὰ ἐπέμβασις, ἡ ἔκρηξις, βοηθεῖ τοὺς ἡττημένους, ἡ ἀγωνία μετατρέπεται εἰς θρίαμβον, ἡ δὲ ἡρωικὴ μονή, ἡ δίκην φρουρίου ἀγωνισαμένη, ἀποθνήσκει ὡς ἡφαίστειον [1].» Πλὴν τῶν αὐτοθυσιασθέντων Χριστιανῶν, ὑπὸ τὰ ἐρείπια τῆς ἀνατιναχθείσης πυριτιδαποθήκης κατεπλακώθησαν καὶ ἐφονεύθησαν πλεῖστοι ἐκ τῶν ἀντιπάλων των. Σφαγαὶ γυναικοπαίδων καὶ ὄργια ἀπερίγραπτα εἰς βάρος τῶν Χριστιανῶν ἐπεσφράγισαν τὸ ἡρωικὸν δρᾶμα τοῦ Ἀρκαδίου. Ἐκ τῶν ἐν τῇ μονῇ Χριστιανῶν περὶ τοὺς ἑκατὸν ἠχμαλωτίσθησαν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ Δημακόπουλος, ὅστις ἀκολούθως ἐξετελέσθη, οἱ δὲ λοιποί, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ Ἡγουμένου Γαβριήλ [2], ἐφονεύθησαν [3]. Οἱ νεκροὶ καὶ οἱ τραυματίαι τῆς ἀντιπάλου παρατάξεως ἦσαν κατά τινας πληροφορίας οὐχὶ ὀλιγώτεροι τῶν 1500 [4], κατ' ἄλλας δὲ πλείονες τῶν 3000 [5]. Ἡ κατάληψις τοῦ Ἀρκαδίου ἐπανηγυρίσθη ὑπὸ

---

1. Ἐκ τῆς ἀπὸ 17 Φεβρουαρίου 1867 (ν.ἡ.;) ἐπιστολῆς τοῦ Victor Hugo, δημοσιευθείσης ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει εἰς τὴν ἐφημερίδα τῆς Τεργέστης *Κλειώ*, ἀριθ. 297, 24/8 Μαρτίου 1867, σ. 2.

2. Κατὰ τὸν Σακόπουλον (*Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 181), ἐπαναλαμβάνοντα πληροφορίαν τοῦ Καλοκαιρινοῦ (τ. Α', σ. 179), ὁ Γαβριὴλ ηὐτοκτόνησε. Ἐν τούτοις βλ. Βενέρη, *ἔ.ἀ.*, σσ. 334–355.

3. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 184· Βενέρη, *ἔ.ἀ.*, σσ. 307–308. Ἐν τούτοις βλ. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 179· καὶ Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σ. 523, ὅπου πληροφορία τοῦ Κορωναίου ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν θυμάτων τῶν Χριστιανῶν ἐξωγκώθη σκοπίμως.

4. Βενέρη, *ἔ.ἀ.*, σ. 308.

5. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 179, ὑποσημ. 4, καὶ σ. 185· «Ἔκθεσις τῆς ἐφόδου, ἀποκρούσεως καὶ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοῦ Μουσταφᾶ ὡς μέγα κατόρθωμα τῶν Τούρκων καὶ ὡς ἐπιτυχία ἀποφασιστικὴ διὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ ἦτο μὲν ἀπὸ στενῶς στρατιωτικῆς σκοπιᾶς τουρκικὴ ἐπιτυχία, ἀπὸ γενικωτέρας ὅμως ἀπόψεως ὑπῆρξε νίκη περιφανὴς τῶν Χριστιανῶν, νέον Μεσολόγγι. Ἡ θυσία τοῦ Ἀρκαδίου ὑπῆρξεν ἀπὸ τὰ σπάνια ἐκεῖνα γεγονότα τὰ ὁποῖα λαμπρύνουν τὴν ἱστορίαν ἑνὸς ἔθνους καὶ παραμένουν ἀνεξίτηλα ὁρόσημα εἰς τὴν μνήμην του, συγχρόνως ὅμως ὑπῆρξε καὶ γεγονὸς πλούσιον εἰς ἀποτελέσματα, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦ διεθνοῦς ἰδίως ἀντικτύπου του συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀναζωογόνησιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Προτοῦ ἐν τούτοις ὁ ἀντίκτυπος οὗτος γίνῃ αἰσθητός, ὁ ἀγὼν παρουσίασε σοβαρὰν κάμψιν, περιορισθεὶς κυρίως εἰς τὴν δυτικὴν Κρήτην, καὶ δὴ εἰς τὴν μεσημβρινὴν Κυδωνίαν καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας Κισάμου καὶ Σελίνου, ὅπου εἶχον συγκεντρωθῇ ἐπαναστάται καὶ ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν, θεωρουμένων ὡς ὑποτεταγμένων. Ἡ τελευταία αὕτη ἑστία τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξεν, ὡς ἦτο φυσικόν, καὶ ὁ ἑπόμενος στόχος τοῦ Μουσταφᾶ, ὅστις τὴν 24 Νοεμβρίου ἐπέστρεψεν εἰς Χανιά. Κατὰ τῆς μεσημβρινῆς Κυδωνίας ἐβάδισεν ἐπὶ κεφαλῆς δυνάμεως 8 χιλιάδων περίπου ἀνδρῶν. Οἱ ἐπαναστάται δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὸν ἀναχαιτίσουν, ἂν καὶ προεκάλεσαν εἰς αὐτὸν μεγάλας ζημίας, ἰδίως κατὰ τὴν διάρκειαν σκληρᾶς καὶ πολυώρου μάχης συναφθείσης πλησίον τῶν Λάκκων τὴν 30 Νοεμβρίου. Ἐπίσης δὲν κατώρθωσαν — καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ δι' ἔλλειψιν συμπνοίας — νὰ φυλάξουν ἀποτελεσματικῶς τὰς πρὸς τὸ Σέλινον ὀρεινὰς διόδους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ εἰσέλθῃ ὁ στρατὸς τοῦ Μουσταφᾶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν ταύτην τὴν 8 Δεκεμβρίου.

Ἐκ Σελίνου ὁ Μουσταφᾶς μετέφερε τὰς δυνάμεις του διὰ πλοίων εἰς Σφακιὰ ἀποβιβάσας τμῆμα μὲν τούτων παρὰ τὴν Ἁγίαν Ρουμέλην (31 Δεκεμβρίου), ἕτερον δὲ τμῆμα, τὸ μεγαλύτερον, παρὰ τὸ Φραγκοκάστελλον (3 Ἰανουαρίου). Ἂν καὶ πολλοὶ ἐθελονταί, ἐξηντλημένοι ἐκ τῶν κακουχιῶν καὶ τῆς πείνης, ἐγκατέλειψαν τὸν ἀγῶνα καὶ ἐπέστρεψαν εἰς Ἑλλάδα, οἱ ἐπαναστάται ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ παρὰ τὴν Ἁγίαν Ρουμέλην ἀποβιβασθέντος στρατοῦ, προεκάλεσαν εἰς αὐτὸν σοβαρὰς ζημίας (8 Ἰανουαρίου), τὸν ἠνάγκασαν δὲ νὰ ἀποσυρθῇ ἐκεῖθεν καὶ νὰ ἑνωθῇ μετὰ τῶν ὑπο-

---

εἰς τὸν ἀέρα ἀναπετάσεως τῆς ἐν Ρεθύμνῃ Μονῆς Ἀρκαδίου Α. Κωνσταντῖνος», ἔ.ἀ. Ἐν τούτοις βλ. Τσιριντάνη, ἔ.ἀ., τ. Α', σσ. 523–524.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

λοίπων δυνάμεων τοῦ Μουσταφᾶ παρὰ τὴν Χώραν τῶν Σφακίων. Ἡ ἐπαρχία Σφακίων, παρὰ τὴν δήλωσιν περὶ ὑποταγῆς [1] της, δὲν εἶχε παύσει νὰ μετέχῃ τοῦ ἀγῶνος διὰ τῶν τέκνων της, τὰ ὁποῖα συνεπολέμουν μετὰ τῶν ἄλλων ἐπαναστατῶν, εἰς τὴν ἐπαρχίαν δὲ ταύτην εἶχεν ἐγκατασταθῇ ἡ Γενικὴ Συνέλευσις μετὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Μουσταφᾶ εἰς Σέλινον. Ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν τοῦ ἐν Σφακίοις συγκεντρωθέντος στρατοῦ οἱ Σφακιανοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ δεχθοῦν διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ περὶ ἀνανεώσεως τῆς ὑποταγῆς των, ἐνῷ συγχρόνως ἐμελέτων τὴν δυνατότητα ὅπως, δοθείσης εὐκαιρίας, ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Σακόπουλον: «Ἐπὶ τέλους μετὰ πολλῶν ἡμερῶν μηχανεύματα, δι' ὧν καὶ Μουσταφᾶς καὶ Σφακιῶται κατεγίνοντο πῶς ἀμοιβαίως νὰ ἐξαπατήσωσιν ἀλλήλους, φαίνεται ὅτι μέρος τῶν Σφακιωτῶν, ἵνα ἀπαλλαχθῶσι ταχύτερον ἐχθροῦ ἐπικινδύνου εὑρισκομένου ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν, ἀπεφάσισαν ὅπως δύο ἢ τρεῖς ἐξ ἑκάστου χωρίου, ὄχι βέβαια οἱ ἐπισημότεροι, δώσωσιν, ἂν καλῶς εἶμαι πληροφορημένος, ἔγγραφον δι' οὗ ὑπόσχονται τὴν ὑποταγήν των καὶ ὅτι δὲν θὰ δεχθῶσιν εἰς τὴν ἐπαρχίαν των ξένους ἐθελοντάς. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, ὡς μοὶ εἶπον, φέρει ἐν ὅλῳ 22–26 ὑπογραφάς, ἤτοι ἑνὸς ἢ δύο προσώπων ἐξ ἑκάστου τῶν δέκα χωρίων τῆς ἐπαρχίας, πλὴν τὰ πρόσωπα ταῦτα δὲν εἶναι οὔτε καπετανέοι οὔτε προύχοντες τῶν Σφακίων...» [2]. Ὁ Μουσταφᾶς ἐπιθυμῶν νὰ ἀποδείξῃ ὄχι μόνον διὰ τοῦ ὡς ἄνω ἐγγράφου ἀλλὰ καὶ ἐμπράκτως ὅτι καθυπέταξε τὰ Σφακιά, ἀπεφάσισε νὰ διασχίσῃ τὴν ἐπαρχίαν ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν καὶ διὰ τοῦ Ἀποκορώνου νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ Χανιά. Διερχόμενος ἐν τούτοις διὰ τῶν στενῶν τοῦ Κατρὲ ὑπέστη ἐπίθεσιν (19 Ἰανουαρίου) ἐκ μέρους τῶν Σφακιανῶν, καθὼς καὶ ἄλλων ἐπαναστατῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπροξένησαν εἰς αὐτὸν σοβαρὰς ἀπωλείας.

Ὅτε, τὴν 22 Ἰανουαρίου, ὁ Μουσταφᾶς ἐπέστρεψεν εἰς τὰ Χανιά, ἡγεῖτο στρατοῦ 5 χιλιάδων περίπου ἀνδρῶν. Ἑπομένως αἱ δυνάμεις διὰ τῶν ὁποίων εἶχεν ἐνεργήσει τὴν κατὰ τῆς ὀρεινῆς Κυδωνίας, τοῦ Σελίνου καὶ τῶν Σφακίων ἐκστρατείαν, ἀνερχόμεναι, ὡς ἤδη ἐλέχθη, εἰς 8 χιλιάδας περίπου ἀνδρας, εἶχον μειωθῇ, κατὰ τὸν Σακόπουλον [3], κατὰ 2–3

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. μδ'.
2. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 233.
3. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 236.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

χιλιάδας. Ἡ ἐν γένει δὲ δύναμις τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στρατοῦ, ἥτις ἀρχικῶς ἀνήρχετο εἰς 45 χιλιάδας περίπου ἄνδρας [1], δὲν ὑπερέβαινε κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1867 τὰς 25 χιλιάδας. Οἱ λοιποὶ εἴτε εἶχον φονευθῇ εἴτε εἶχον ἀποθάνει ἐκ δυσεντερίας καὶ ἄλλων ἀσθενειῶν, αἵτινες ἐμάστιζον τὸν στρατόν, εἴτε ἦσαν τραυματίαι ἀνίκανοι πρὸς πόλεμον. Αἱ ἀνωτέρω πληροφορίαι τοῦ Σακοπούλου [2], καὶ ἐὰν δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀκριβεῖς, εἶναι ἐνδεικτικαὶ τοῦ μεγέθους τῶν θυσιῶν τὰς ὁποίας ὑφίσταντο οἱ Τοῦρκοι ἐν τῇ προσπαθείᾳ των νὰ καταστείλουν τὴν ἐπανάστασιν.

Ὁ ἀγὼν ἐν τούτοις, παρὰ τὰς ἀδυναμίας καὶ τὰς ὑφισταμένας δυσχερείας, ἐξηκολούθει. Οἱ ἐπαναστάται κατώρθωσαν, τελευτῶντος τοῦ Ἰανουαρίου, νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐκ νέου εἴσοδον τῶν Τούρκων εἰς τὸ Σέλινον, ἀκολούθως δὲ ἀνέπτυξαν δρᾶσιν καὶ εἰς τὴν Κίσαμον, ὅπου εἰσέβαλε στρατὸς ὑπὸ τὸν Ἀλῆ Σαρχὸς Πασᾶν, καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ τμήματος Χανίων. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ τμήματα Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνης ἡ ἐπανάστασις ἤρχισε νὰ ἀναζωογονῆται ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους Δεκεμβρίου, ὅτε ὁμὰς ἐθελοντῶν ὑπὸ τὸν Συνταγματάρχην Δημήτριον Πετροπουλάκην ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μαλεβιζίου, συγκρουσθεῖσα δὲ μετ' ἰσχυρᾶς δυνάμεως τουρκικοῦ στρατοῦ ἐνίκησεν αὐτὴν (30 Δεκεμβρίου). Αἱ κατὰ τὸ πρῶτον τρίμηνον τοῦ 1867 ἀλλεπάλληλοι συγκρούσεις τῶν ἐπαναστατῶν μετὰ τοῦ στρατοῦ καὶ εἰς τὰ τρία τμήματα τῆς νήσου μαρτυροῦν τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀποστολῆς τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ εἰς Κρήτην καὶ ἐξηγοῦν τὴν ἀνάκλησιν καὶ ἀναχώρησιν αὐτοῦ ἐκ Χανίων τὴν 17 Μαρτίου.

Ἐνῷ ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς εὑρίσκετο εἰσέτι εἰς Κρήτην, ἔφθασεν ἐκεῖ (12 Ἰανουαρίου 1867), ἀποσταλεὶς ὑπὸ τῆς Πύλης, ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης, ὅστις ἦτο κομιστὴς σουλτανικῆς διαταγῆς [3] ὅπως ἑκάστη ἐπαρχία τῆς νήσου ἐκλέξῃ καὶ ἀποστείλῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἕνα ἢ δύο ἀντιπροσώπους οἱ ὁποῖοι θὰ ἐξέθετον εἰς εἰδικῶς συσταθεῖσαν ἐπιτροπὴν τὰς γνώμας των περὶ τῶν εἰσακτέων εἰς τὴν Κρήτην μεταρρυθμίσεων. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντη δὲν κατέληξεν εἰς θετικόν τι ἀποτέλεσμα, ὁ

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. λθ'.
2. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σσ. 229, 291.
3. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 237, ὑποσημ. 1.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

αὐθαίρετος δὲ τρόπος ἐπιλογῆς τῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποσταλέντων ἀντιπροσώπων φανερώνει ὅτι ἡ Πύλη δὲν εἶχε πρόθεσιν νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰς πραγματικὰς ἐπιθυμίας τοῦ κρητικοῦ λαοῦ. Ἐν τούτοις καὶ μόνον τὸ γεγονὸς ὅτι αὕτη εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποσχεθῇ μεταρρυθμίσεις, καθ' ἃς στιγμὴν μάλιστα ἰσχυρίζετο ὅτι εἶχον «ἀποκατασταθῇ ἡ ἡσυχία καὶ ἀσφάλεια πανταχοῦ τῆς νήσου, πλὴν τῶν μερῶν ὅπου ὑπάρχουσιν οἱ ἔξωθεν λῃστρικῶς ἐλθόντες κακοῦργοι»[1] (ἐθελονταί), ἀπετέλει ἔνδειξιν ὅτι ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις εὑρίσκετο ὑπὸ τὴν πίεσιν παραγόντων εὐνοϊκῶν διὰ τὴν ἐπανάστασιν, τοὺς ὁποίους δὲν ἠδύνατο νὰ ἀγνοήσῃ. Ἦσαν δὲ οἱ παράγοντες οὗτοι τὸ ἐκδηλωθὲν ἐνδιαφέρον τῆς διεθνοῦς κοινῆς γνώμης διὰ τὸ κρητικὸν ζήτημα καὶ ἡ παρατηρηθεῖσα ἀλλαγὴ εἰς τὴν στάσιν τῶν δυνάμεων ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο.

Ἡ διεθνὴς κοινὴ γνώμη εἶχεν ἐξ ἀρχῆς δείξει συμπάθειαν διὰ τὸν ἀγῶνα τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης. Μετὰ τὴν θυσίαν ὅμως τοῦ Ἀρκαδίου καὶ τὰς ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ διαπραχθείσας ὠμότητας, ἡ συμπάθεια αὕτη ἐξειλίχθη καὶ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀμερικῇ εἰς ἔντονον φιλοκρητικὴν κίνησιν, ἥτις ἐξεδηλώθη διὰ ποικίλων δημοσιευμάτων, διὰ τῆς συγκροτήσεως ἐπιτροπῶν, διὰ τῆς συγκεντρώσεως χρημάτων πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ διὰ τῆς μεταβάσεως ξένων ἐθελοντῶν εἰς τὴν νῆσον. Ὁ φιλελληνισμὸς τοῦ 1821 ἀναζῇ. Παλαιοὶ φιλέλληνες, ὡς ὁ Victor Hugo καὶ ὁ Ἀμερικανὸς ἰατρὸς Samuel Gridley Howe, κινοῦνται καὶ πάλιν. Ὁ πρῶτος εἰς ἐπιστολήν του τοῦ 1866 γράφει: «...Τὸ κρητικὸν ζήτημα ἐτέθη ἤδη· θὰ λυθῇ, καὶ θὰ λυθῇ ὡς ὅλα τὰ ζητήματα τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀπελευθερώσεως. Ἡ Ἑλλὰς πλήρης, ἡ Ἰταλία πλήρης, αἱ Ἀθῆναι ἐπὶ τῆς κορυφῆς ταύτης, ἡ Ρώμη ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐκείνης, ἰδοὺ τὶ ὀφείλομεν ἡμεῖς, ἡ Γαλλία, εἰς τὰς δύο μητέρας ἡμῶν. Εἶναι χρέος· ἡ Γαλλία θὰ τὸ ἐξοφλήσῃ. Εἶναι καθῆκον· ἡ Γαλλία θὰ τὸ ἐπιτελέσῃ. Πότε; Ἐγκαρτερεῖτε[2].» Ὁ Howe ἔρχεται καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπισκέπτεται τὴν Κρήτην, ἂν καὶ αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ τὸν εἶχον ἐπικηρύξει, καὶ ἐπαναλαμβάνει τὸ φιλανθρωπικὸν ἔργον του περιθάλπων τοὺς ἐν Ἑλλάδι

1. Ἐκ τοῦ κειμένου τῆς σουλτανικῆς διαταγῆς *(αὐτόθι)*.

2. Κατὰ τὴν μετάφρασιν ἡ ὁποία ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν ἐφημερίδα τῆς Τεργέστης *Κλειώ*, ἀριθ. 285, 2/14 Δεκεμβρίου 1866, σ. 1. Βλ. καὶ Βενέρη, *ἔ.ἀ.*, σ. 429· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 552–553.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Κρῆτας πρόσφυγας καὶ ἀποστέλλων ἐνδύματα καὶ τρόφιμα εἰς τὰς ἐν τῇ νήσῳ ἐνδεεῖς καὶ ἀστέγους οἰκογενείας [1].

Ὡς πρὸς τὴν στάσιν τῶν δυνάμεων, ἰδιαιτέραν σημασίαν ἔχει ἡ ἀναφερθεῖσα ἤδη προσωρινὴ μεταστροφὴ τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης, ἡ ἐκδηλωθεῖσα ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1866. Ἡ Γαλλία ἐμφανίζεται οὕτω συμπράττουσα ὡς πρὸς τὸ κρητικὸν ζήτημα μετὰ τῆς Ρωσίας, ἥτις ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου 1866 εἶχε διατυπώσει τὴν γνώμην ὅτι ἡ προσάρτησις τῆς Κρήτης εἰς τὴν Ἑλλάδα θὰ ἀπετέλει τὴν καλυτέραν λύσιν αὐτοῦ. Ἐὰν ἡ λύσις αὕτη ἐθεωρεῖτο περισσότερον τοῦ δέοντος ριζική, ἡ Ρωσία ἐπρότεινεν ἀντ' αὐτῆς τὴν κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν αὐτονόμησιν τῆς νήσου μὲ ἀπώτερον σκοπὸν τὴν ἕνωσιν [2]. Ἡ Γαλλία, ὑποστηρίξασα τὴν αὐτονόμησιν τῆς Κρήτης (Νοέμβριος 1866–Ἰανουάριος 1867), ἐτάχθη ἀκολούθως ὄχι μόνον ὑπὲρ τῆς ἑνώσεως τῆς νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῆς προσαρτήσεως εἰς αὐτὴν τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου. Ἐν τούτοις πραγματικὴ εὐθυγράμμισις τῶν γαλλικῶν ἀπόψεων πρὸς τὰς ρωσικὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν ἦτο εὐχερής, διότι ἡ Γαλλία, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ρωσίαν, δὲν ἐπεθύμει νὰ συσχετισθῇ τὸ κρητικὸν καὶ γενικώτερον τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα πρὸς τὸ ζήτημα τῶν Σλάβων τῆς Βαλκανικῆς, ἀπέκρουε δὲ πᾶσαν ἄλλην μεταβολὴν τοῦ ἐδαφικοῦ καθεστῶτος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας [3].

Ἡ Ἀγγλία ἐξηκολούθει νὰ ἀποκρούῃ τὴν ἕνωσιν τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀντετίθετο εἰς τὴν ἄσκησιν οἱασδήποτε πιέσεως ἐπὶ τῆς Πύλης, ἀνεγνώριζεν ὅμως τὸ δίκαιον πολλῶν ἐκ τῶν αἰτημάτων τῶν Κρητῶν, ἐδέχετο τὴν παραχώρησιν εἰς τὴν νῆσον «τοπικῆς αὐτονομίας» καὶ συνίστα τὸν διορισμὸν Χριστιανοῦ διοικητοῦ βοηθουμένου ὑπὸ μεικτοῦ συμβουλίου ἐκ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων [4].

---

1. *Letters and journals of Samuel Gridley Howe*, ἔκδ. τῆς θυγατρός του Laura E. Richards, Βοστώνη 1906–1909, τ. Β', σσ. 537–567· *Ἔκθεσις τῆς τε Ἀμερικανοελληνικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τοῦ Δόκτορος Σαμουὴλ Γ. Χάου περὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν ὑπὲρ τῶν ἐν Ἑλλάδι προσφύγων καὶ τῶν ἐν Κρήτῃ γυναικοπαίδων μέχρι τῆς 1ης Ἀπριλίου 1868*, Ἀθῆναι 1868· Ἰ. Μ α μ α λ ά κ η, «Ὁ Samuel Howe καὶ ἡ Κρητικὴ Ἐπανάστασις τοῦ 1866», *Κρητικὰ Χρονικά*, τ. Γ' (1949), σσ. 506–518.

2. *Archives Diplomatiques*, ἔτος 8ον (1868), τ. Α', σ. 295.

3. Δ ο ν τ ᾶ, *ἔ.ἀ.*, σσ. 85–87, 91, 93· Τ σ ι ρ ι ν τ ά ν η, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 671–672, 678–680, 687–689.

4. *Correspondence respecting the disturbances in Crete : 1866–67*, σσ. 157–158, 160.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἡ Πύλη ἀντετίθετο· καὶ πρὸς τὴν λύσιν τῆς ἑνώσεως καὶ πρὸς τὴν λύσιν τῆς αὐτονομίας. Ἐπίσης δὲν ἠὐνόει τὴν παραχώρησιν προνομίων εἰς τοὺς Κρῆτας. Ἐν τούτοις διὰ νὰ μὴ προκαλέσῃ ἐπέμβασιν τῶν δυνάμεων, θεωρουμένη καθ' ὁλοκληρίαν ἀδιάλλακτος, εἶχεν ἀποστείλει, ὡς ἤδη ἐλέχθη, τὸν Σερβὲρ Ἐφέντην εἰς Κρήτην, διὰ νὰ προπαρασκευάσῃ τὰ τῆς εἰσαγωγῆς μεταρρυθμίσεων εἰς τὴν νῆσον. Μεσοῦντος τοῦ Μαρτίου 1867, τῇ πρωτοβουλίᾳ τῆς Γαλλίας αἱ δυνάμεις, πλὴν τῆς Ἀγγλίας, προέτειναν εἰς τὴν Πύλην τὴν διεξαγωγὴν δημοψηφίσματος ἐν Κρήτῃ. Ἡ Πύλη ἀπέρριψε καὶ τὴν πρότασιν ταύτην, ἀντιληφθεῖσα δὲ ὅτι δὲν ὑπῆρχε πλέον πιθανότης κοινῆς ἐπεμβάσεως ὅλων τῶν δυνάμεων στηριζομένης ἐπὶ εἰλικρινοῦς συμπράξεως αὐτῶν καὶ προβλεπούσης ἄσκησιν οὐσιαστικῆς πιέσεως ἐπ' αὐτῆς, δὲν ἐδίστασε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς ἀπροκαλύπτου βίας, ἀναθέσασα τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὸν ἱκανώτερον ἐκ τῶν στρατιωτικῶν τῆς Αὐτοκρατορίας, τὸν Ὀμὲρ Πασᾶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ κυβέρνησις Βούλγαρη – Δεληγεώργη, θεωρουμένη ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης ὅτι ἀπέτυχεν εἰς τὸν χειρισμὸν τοῦ κρητικοῦ ζητήματος, ἀπώλεσε τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς Βουλῆς καὶ παρῃτήθη. Ἡ διαδεχθεῖσα ταύτην κυβέρνησις Κουμουνδούρου (Δεκέμβριος 1866), τῆς ὁποίας μετεῖχεν ὡς Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ὁ διὰ πρώτην φορὰν ἀναλαμβάνων ὑπουργικὰ καθήκοντα Χαρίλαος Τρικούπης, συνέχισε μὲν τὴν κατ' ἐπίφασιν οὐδετερότητα τῆς προηγουμένης κυβερνήσεως, ἐδείχθη ὅμως τολμηροτέρα ταύτης καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ἐπαναστάσεως διὰ πολεμικοῦ ὑλικοῦ καὶ ὡς πρὸς τὴν στρατιωτικὴν προετοιμασίαν τῆς χώρας καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν αὐτῆς. Κουμουνδοῦρος καὶ Τρικούπης, ἀντιτιθέμενοι πρὸς τὰς περὶ ἀπομονώσεως τοῦ κρητικοῦ ζητήματος ἀπόψεις τοῦ Δεληγεώργη, ἐχειρίσθησαν τοῦτο ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος ἐπιδιώξαντες συνεννόησιν μετὰ τῆς Σερβίας, τοῦ Μαυροβουνίου, τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Συγκεκριμένον ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς ταύτης ὑπῆρξεν ἡ κατ' Αὔγουστον τοῦ 1867 ὑπογραφεῖσα ἐν Vöslau τῆς Αὐστρίας ἑλληνοσερβικὴ συνθήκη συμμαχίας[1], ἥτις ὅμως τελικῶς δὲν ἐφηρμόσθη.

---

1. Στ. Λάσκαρι, «La première alliance entre la Grèce et la Serbie», *Le Monde Slave*, 1926 (Σεπτ.), σσ. 390–437· τοῦ αὐτοῦ, *Διπλωματικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, 1821–1914*, Ἀθῆναι 1947, σσ. 119–124· Τσιριντάνη, ἔ.ἀ., τ. Β', σσ. 20–44, 50–51, 384–470.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ὁ Ἀρχιστράτηγος Ὀμὲρ Πασᾶς[1], συνοδευόμενος ὑπὸ δύο ταγμάτων στρατοῦ καὶ ὑπὸ ἐπιτελείου ἐξ Εὐρωπαίων ἀξιωματικῶν, ἔφθασεν εἰς Χανιὰ τὴν 28 Μαρτίου 1867 καὶ ἀνέλαβε τὴν πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐξουσίαν τῆς νήσου. Ὁ Ὀμέρ, ἑξηκοντούτης τότε, ἦτο πρῴην Χριστιανός, γνωστὸς διὰ τὸν τυχοδιωκτικὸν βίον του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν δεδοκιμασμένην στρατιωτικήν του ἱκανότητα καὶ τὴν πεῖράν του περὶ τὴν καταστολὴν ἐπαναστάσεων. Ἀφοῦ προέβη εἰς τὰς ἀπαραιτήτους προπαρασκευάς, ὥρισεν ὡς ἀναπληρωτήν του ἐν Χανίοις τὸν Σερβὲρ Ἐφέντην, ἀνεχώρησε δὲ ἐκεῖθεν τὴν 10 Ἀπριλίου ἐπὶ κεφαλῆς 15 χιλιάδων περίπου ἀνδρῶν μὲ κατεύθυνσιν πρὸς τὸν Ἀποκόρωναν καὶ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὰ Σφακιά, τῶν ὁποίων ἐπεδίωκε τὴν ὑποταγήν.

Ἡ ἄφιξις τοῦ Ὀμὲρ εἰς τὴν νῆσον καὶ ἡ ἀπειλητικὴ προκήρυξίς του[2] τῆς 12 Ἀπριλίου πρὸς τοὺς Κρῆτας, δι' ἧς τοὺς ἐκάλει νὰ καταθέσουν τὰ ὅπλα, οὐδόλως ἐπτόησαν αὐτούς. Οἱ Σφακιανοί, ἀποφασισμένοι νὰ ὑπερασπίσουν τὴν ἐπαρχίαν των, ἐγκατέλειψαν τὰς οἰκίας των, μετέφεραν τὰς οἰκογενείας των εἰς τὰ ὄρη, κατεσκεύασαν ἀμυντικὰ ἔργα εἰς τὰς στενωπούς δι' ὧν θὰ διήρχετο ὁ ἐχθρός, ἀπήντησαν δὲ εἰς τὰς περὶ ὑποταγῆς των προτάσεις τοῦ Ὀμὲρ ὅτι θὰ πολεμήσουν μέχρις ἐσχάτων.

Αἱ δυνάμεις τοῦ Ὀμέρ, ἀφοῦ διέπραξαν ἐν Ἀποκορώνῳ φρικώδεις ὠμότητας καὶ καταστροφάς, ἐπεχείρησαν τὴν 23 Ἀπριλίου διὰ ταυτοχρόνου ἐπιθέσεως ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἀνατολῶν νὰ εἰσβάλουν εἰς τὰ Σφακιά. Ἀλλὰ τὸν μὲν Μεχμὲτ Πασᾶν, ὅστις προσεπάθησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐπαρχίαν ταύτην διὰ τῆς Κράπης, ἀπέκρουσαν οἱ ὑπὸ τὸν Ζυμβρακάκην ἐπαναστάται, τὸν δὲ Ὀμέρ, ὅστις ἐπεχείρησε νὰ καταλάβῃ τὸν Καλλικράτη, ἠνάγκασαν εἰς ὑποχώρησιν οἱ ὑπὸ τὸν Κορωναῖον μαχηταί.

Ἀποτυχούσης τῆς κατὰ τῶν Σφακίων ἐπιχειρήσεως, ὁ Ὀμὲρ παρητήθη προσωρινῶς τῆς ὑποταγῆς αὐτῶν καὶ ἐστράφη πρὸς ἀνατολὰς μὲ σκοπὸν τὴν κατάληψιν τοῦ ὀροπεδίου τοῦ Λασιθίου, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει σιτοβολῶνα καὶ προμαχῶνα τῶν ἐπαναστατῶν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην. Ἐκ τοῦ χωρίου Μέση, ὅπου ἐστρατοπέδευσεν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, ἐπανέλαβε τὴν 1 Μαΐου τὰς περὶ ὑποταγῆς προτάσεις του πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ

---

1. Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σ. 162.
2. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 302, ὑποσημ. 4· Τσιριντάνη, τ. Β', σ. 163.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τμήματος Ρεθύμνης. Εἰς τὴν ἀδίστακτον ἀπόρριψιν τῶν προτάσεών του ὁ Ὁμὲρ ἀπήντησε διὰ νέων λεηλασιῶν καὶ πυρπολήσεων χωρίων, διὰ βεβηλώσεων ἐκκλησιῶν καὶ διὰ σφαγῶν ἀθῴων γυναικοπαίδων. Διελθὼν διὰ τῆς ἐπαρχίας Μυλοποτάμου, ὅπου οἱ ἐπαναστάται ἐπανειλημμένως ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ καὶ ἐπροξένησαν εἰς αὐτὸν σοβαρὰς ζημίας, εἰσῆλθεν εἰς τὸ τμῆμα Ἡρακλείου καὶ ἐστρατοπέδευσε πλησίον τῆς πόλεως (εἰς τὴν θέσιν Σπήλια καὶ εἰς τὸ χωρίον Σκαλάνι) πρὸς ἀνασύνταξιν καὶ ἀνεφοδιασμὸν τοῦ στρατοῦ του. Ἀκολούθως συνεκέντρωσε τὰς δυνάμεις του εἰς τὸ Καστέλλι Πεδιάδος, ὁπόθεν ἐνηργήθη ἡ κατὰ τοῦ ὀροπεδίου τοῦ Λασιθίου ἐπίθεσις. Τὰ ὑπὸ τὴν γενικὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κόρακα ἐπαναστατικὰ σώματα, ἀποφασισμένα νὰ ὑπερασπίσουν τὸ ὀροπέδιον πάσῃ θυσίᾳ, εἶχον κατὰ τὸ πλεῖστον συγκεντρωθῆ εἰς τὰ βορειοδυτικῶς αὐτοῦ ὄρη καὶ εἶχον καταλάβει τὰς ἐπ' αὐτῶν θέσεις, δι' ὧν ὑπελόγιζον ὅτι θὰ διήρχετο ὁ ἐχθρός. Ἡ ἀποφασιστικὴ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ ὀροπεδίου ἔγινεν ἐν τούτοις ἐκ δυσμῶν (21 Μαΐου) ὑπὸ τμήματος τῶν τουρκικῶν δυνάμεων, διοικουμένου ὑπὸ τοῦ Ρεσὶτ Πασᾶ, ὅπερ ἐβάδισε διὰ διόδων δυσβατωτάτων μὲν ἀλλ' ἀνεπαρκῶς φυλασσομένων, κειμένων πλησίον τοῦ χωρίου Γεράκι, πρὸς νότον τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου τῶν θέσεων τὰς ὁποίας κατεῖχεν ὁ κύριος ὄγκος τῶν ἐπαναστατῶν. Οἱ Τοῦρκοι διὰ τῆς ἐπιθέσεως ταύτης κατώρθωσαν νὰ ὑπερφαλαγγίσουν τοὺς ἐπαναστάτας καὶ νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ ὀροπέδιον. Οἱ ἐπαναστάται ἔσπευσαν τότε νὰ προσβάλουν τὸν ἐχθρὸν ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ὀροπεδίου, κατὰ τὰς συγκρούσεις δὲ αἱ ὁποῖαι ἐπηκολούθησαν μέχρι τέλους Μαΐου κατώρθωσαν ἐπανειλημμένως νὰ ἀντιπαραταχθοῦν ἐπιτυχῶς πρὸς τὰς συντριπτικῶς ὑπερτέρας δυνάμεις του καὶ νὰ προξενήσουν εἰς αὐτὸν μεγάλας ζημίας. Ἐν τέλει, ἐξαντληθέντων τῶν πυρομαχικῶν των, ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ ὀροπέδιον, τὸ ὁποῖον παρεδόθη εἰς τὴν ἀπανθρωπίαν καὶ τὴν καταστρεπτικὴν μανίαν τοῦ Ὁμέρ.

Μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Λασιθίου ὁ Ὁμὲρ ἀπεφάσισε νὰ στραφῆ ἐκ νέου κατὰ τῶν Σφακίων. Πρὸς τοῦτο μέγα μέρος τῶν ἐν τῷ τμήματι Ἡρακλείου τουρκικῶν δυνάμεων ἐκινήθη πρὸς δυσμάς, πρὸς τὸν κόλπον τῆς Μεσαρᾶς καὶ τὴν ἐπαρχίαν Ἁγίου Βασιλείου, συνεχῶς παρενοχλούμενον ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, οἱ ὁποῖοι προεκάλεσαν εἰς αὐτὸ μεγάλας ἀπωλείας, ἰδίως εἰς σύγκρουσιν παρὰ τὴν Γέργερην τὴν 13 Ἰουνίου. Ἡ κατὰ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τῶν Σφακίων ἐπίθεσις ἀπεφασίσθη νὰ γίνῃ ἐκ τριῶν σημείων, ἀπὸ νότου, βορρᾶ καὶ ἀνατολῶν. Ἡ ἐπιχείρησις ἤρχισε δι' ἀποβάσεως ἐνεργηθείσης πλησίον τοῦ Φραγκοκαστέλλου τὴν 23 ἢ τὴν 24 Ἰουνίου ὑπὸ δυνάμεων αἱ ὁποῖαι εἶχον ἐπίτηδες συγκεντρωθῆ εἰς Τυμπάκι (Μεσαρᾶς). Τῶν δυνάμεων τούτων ἡγεῖτο αὐτὸς οὗτος ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς, ὅστις μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Λασιθίου εἶχε μεταβῆ μέσῳ Ἡρακλείου εἰς Χανιά, ἐκεῖθεν δὲ εἶχεν ἔλθει διὰ θαλάσσης εἰς Τυμπάκι. Ἀπὸ βορρᾶ ἡ κατὰ τῶν Σφακίων ἐπίθεσις ἐνηργήθη διὰ τῆς Κράπης ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀποκορώνῳ σταθμεύοντος Μεχμὲτ Πασᾶ, ἐξ ἀνατολῶν δὲ διὰ τοῦ Καλλικράτους ὑπὸ τοῦ Ρεσὶτ Πασᾶ, ὅστις μετέφερε τὰς δυνάμεις του ἐκ τοῦ τμήματος Ἡρακλείου διὰ τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου. Παρὰ τὴν σθεναρὰν ἀντίστασιν τῶν ἐπαναστατῶν, αἱ δυνάμεις τῶν τριῶν πασάδων κατώρθωσαν μέχρι τῆς 5 Ἰουλίου νὰ ἑνωθοῦν εἰς Ἀσκύφου, νὰ θέσουν δὲ οὕτω ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν των τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς ἐπαρχίας Σφακίων. Ἀκολούθως αἱ τουρκικαὶ δυνάμεις εἰσέδυσαν καὶ εἰς μέγα μέρος τοῦ δυτικοῦ τμήματος αὐτῆς, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἐπιτύχουν τὴν κάμψιν τοῦ φρονήματος τῶν Σφακιανῶν, οἵτινες ἠρνήθησαν νὰ δηλώσουν ὑποταγὴν καὶ νὰ παραδώσουν τὰ ὅπλα των.

Αἱ τουρκικαὶ δυνάμεις ἤρχισαν ἀπὸ τῶν μέσων Ἰουλίου νὰ ἀποσύρωνται ἐκ Σφακίων, ἐντὸς δὲ ὀλίγων ἡμερῶν ἐξεκένωσαν σχεδὸν τὴν ἐπαρχίαν, παραμείναντος στρατοῦ μόνον παρὰ τὴν Χώραν τῶν Σφακίων. Ὁ στρατὸς ἐξεκένωσε τὰ Σφακιά, ὄχι μόνον διότι πρὸς καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως ἠκολούθει τὴν τακτικὴν νὰ μεταβαίνῃ ἀπὸ περιοχῆς εἰς περιοχὴν καταστρέφων καὶ τρομοκρατῶν, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ παραμονή του εἰς τὴν ἐπαρχίαν ταύτην καθίστατο προβληματικὴ ἕνεκα ἐλλείψεως ὕδατος, δυσχερειῶν ὡς πρὸς τὴν τροφοδοσίαν του καὶ τῆς ἐνσκηψάσης εἰς τὰς τάξεις του δυσεντερίας. Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ κυρίου ὄγκου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐκ Σφακίων ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Ἴμπρον, ἤτοι εἰς ἓν τῶν κεντρικωτέρων σημείων τῆς ἐπαρχίας. Ἑπομένως ὀρθῶς διερωτᾶται ὁ Σακόπουλος «ἂν ὁ τουρκικὸς στρατὸς εἰσβαλὼν εἰς Σφακία προσεκτήσατο στρατιωτικόν τι πλεονέκτημα ἀντάξιον τῶν θυσιῶν ἃς ὑπέστη»[1]. Παρὰ τοὺς ἐνώπιον τῶν προξένων ἰσχυρι-

1. *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 405.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σμούς τοῦ 'Ομέρ, ὅστις τὴν 29 'Ιουλίου ἐπανῆλθεν εἰς Χανιά, ὅτι εἶχεν ὑποτάξει τὸ πλεῖστον τῆς νήσου, ἡ ἐπαναστατικὴ δρᾶσις ἐξηκολούθει εἰς τὰς περισσοτέρας ἐπαρχίας. 'Ο 'Ομὲρ ὄχι μόνον δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ καταστείλῃ τὴν ἐπανάστασιν, ἀλλὰ διὰ τῶν ἀνηκούστων ὠμοτήτων τὰς ὁποίας εἶχον διαπράξει αἱ ὑπ' αὐτὸν δυνάμεις εἶχεν ἔτι περισσότερον ἐξεγείρει τὴν διεθνῆ κοινὴν γνώμην κατὰ τῆς Τουρκίας καὶ εἶχε προκαλέσει τὰ ἀπὸ 9 'Ιουλίου 1867 σχεδὸν ταυτόσημα τηλεγραφήματα[1] τῶν ἐν Χανίοις προξένων τῆς 'Αγγλίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Ρωσίας καὶ τῆς 'Ιταλίας πρὸς τοὺς προϊσταμένους των διὰ τῶν ὁποίων ἀνήγγελλον ὅτι σφαγαὶ ἀμάχων εἶχον διαπραχθῆ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Κρήτης, ὑπεδείκνυον δὲ τὴν ἄμεσον κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν ἢ τὴν μεταφορὰν τῶν ἐν τῇ νήσῳ κινδυνευόντων γυναικοπαίδων εἰς τὴν 'Ελλάδα. 'Αποτέλεσμα τῶν τηλεγραφημάτων τούτων ὑπῆρξεν ἡ διὰ πλοίων τῶν δυνάμεων, πλὴν τῆς 'Αγγλίας, μεταφορὰ πολλῶν χριστιανικῶν οἰκογενειῶν ἐκ Κρήτης εἰς 'Ελλάδα[2], γεγονὸς τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι εἶχεν ἀρχίσει ἐπέμβασις τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ τῶν Κρητῶν.

'Ο Σουλτᾶνος εὑρέθη οὕτως εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιζητήσῃ τὴν εἰρήνευσιν τῆς νήσου διὰ συνδιαλλαγῆς καὶ παραχωρήσεων. Τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς ταύτης, ἥτις ἀπετέλει καὶ ὑποχώρησίν τινα εἰς τὰς συστάσεις τῶν μεγάλων δυνάμεων, ἀνέθεσεν εἰς τὸν ἀνώτατον ἀξιωματοῦχον τῆς 'Οθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τὸν Μέγαν Βεζίρην 'Αλῆ Πασᾶν[3], ἄνδρα λίαν ἱκανόν, ὅστις τὴν 22 Σεπτεμβρίου 1867 ἀφίχθη εἰς Χανιὰ κομίζων τὸν ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου παραχωρούμενον εἰς τὴν νῆσον «ὀργανικὸν κανονισμόν»[4]. "Ηδη ἀπὸ τῆς 5 Σεπτεμβρίου εἶχον διὰ προκηρύξεως[5] ἀνασταλῆ αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπὶ $1\,^1/_2$ μῆνα καὶ εἶχε χορηγηθῆ γενικὴ ἀμνηστία. 'Ο 'Αλῆς

---

1. *'Εκθέσεις*, τ. Α', σ. 390· *Further correspondence respecting the disturbances in Crete: 1867. (In continuation of Correspondence presented to Parliament, February 11, 1867.) Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty, 1867*, σσ. 208, 214, 222–224, 239: 1867–1868, [3965], LXXIII.

2. *Further correspondence respecting the disturbances in Crete : 1867*, σ. 267.

3. Περὶ τοῦ 'Αλῆ Πασᾶ βλ. R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876*, Princeton 1963, σσ. 83–89.

4. *Κρητικὸς Κῶδιξ*[1], τ. Α', σσ. 26–27.

5. *Further correspondence respecting the disturbances in Crete: 1867*, σσ. 266–267.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἄφιξίν του εἰς τὴν νῆσον ἐκάλεσε[1] τοὺς Κρῆτας, Χριστιανοὺς καὶ Μουσουλμάνους, νὰ ἐκλέξουν ἀντιπροσώπους οἱ ὁποῖοι συνερχόμενοι εἰς Χανιὰ θὰ συνεζήτουν περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νέου ὀργανικοῦ κανονισμοῦ. Διὰ νὰ δημιουργήσῃ δὲ ἀτμόσφαιραν κατευνασμοῦ, ἀπεφυλάκισε κρατουμένους, διένειμε βοηθήματα καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἐλευθέραν εἴσοδον τῶν χωρικῶν εἰς τὰς πόλεις. Ἐπίσης προσεπάθησε νὰ πείσῃ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἐπαναστατῶν ὅπως παραιτηθοῦν τοῦ ἀγῶνος, διαμηνύσας εἰς αὐτούς, κατὰ τὸν Παπαδοπετράκην, ὅτι ἦτο διατεθειμένος νὰ προβῇ εἰς πᾶσαν παραχώρησιν «χωρὶς καμμίαν ἐπιφύλαξιν, πλὴν τῆς ἑνώσεως τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα»[2]. Δὲν εἶναι ἐν τούτοις ἐξηκριβωμένον ἂν εἶχεν ἐξουσιοδότησιν νὰ προβῇ εἰς ο ὐ σ ι ώ δ ε ι ς παραχωρήσεις πέρα τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὸν ὀργανικὸν κανονισμὸν τὸν ὁποῖον ἐκόμιζεν[3]. Ἂν καί τινες ἐκ τῶν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐπαναστάσεως, θεωροῦντες ἀνέφικτον τὴν ἕνωσιν ὑπὸ τὰς τότε περιστάσεις, εἶχον ταχθῇ ὑπὲρ τῆς αὐτονομήσεως τῆς νήσου καὶ τῆς διεξαγωγῆς διαπραγματεύσεων μετὰ τοῦ Ἀαλῆ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἡ Γενικὴ Συνέλευσις ἀπεφάσισε τὴν συνέχισιν τοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ἕνωσιν, συμφώνως καὶ πρὸς

---

1. Διὰ τῆς ἀπὸ 24 Σεπτεμβρίου 1867 προκηρύξεως, ἣν βλ. εἰς Τ σ ι ρ ι ν τ ά ν η, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 538–539.

2. Γ ρ. Π α π α δ ο π ε τ ρ ά κ η, *Ἱστορία τῶν Σφακίων*, Ἀθῆναι 1888, σ. 546. Τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παπαδοπετράκη ἐνισχύει τὸ γεγονός ὅτι οὗτος ἦτο μέλος τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως, πρὸς τὴν ὁποίαν ἀπηυθύνθη τὸ μήνυμα τοῦ Ἀαλῆ. Βλ. καὶ Ἰ. Σ κ α λ τ σ ο ύ ν η, *Ἀπομνημονεύματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς Κρήτης*, Ἀθῆναι 1900, σσ. 14–15· S t i l l m a n, *ἔ.ἀ.*, ἔκδ. 1966, σσ. 119–120.

3. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐξετάζεται ὑπὸ τοῦ Τ σ ι ρ ι ν τ ά ν η (*ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 534–536, 553, 555–560), ὅστις καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀρχικῶς μὲν ἡ Πύλη ἦτο διατεθειμένη νὰ δεχθῇ ἀκόμη καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς νήσου εἰς ἡγεμονίαν, ἀλλ' ὅτι ἀκολούθως μετέβαλε γνώμην, ὅταν οἱ ἐπαναστάται ἀρνηθέντες νὰ ἔλθουν εἰς συνεννόησιν μετὰ τοῦ Ἀαλῆ ἀπεφάσισαν νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα. Ἡ ἄποψις αὕτη δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ἐγκυκλίου τὴν ὁποίαν τὴν 21 Σεπτεμβρίου 1867 (π.ἡ.), ἤτοι τὴν προτεραίαν τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἀαλῆ εἰς Χανιά, ἀπηύθυνεν ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Τουρκίας Φουὰτ πρὸς τοὺς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ Τούρκους διπλωματικοὺς ἀντιπροσώπους (*Further correspondence respecting the disturbances in Crete : 1867*, σσ. 288–289· Τ σ ι ρ ι ν τ ά ν η, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 535–536). Προκειμένου περὶ τοῦ νέου ὀργανικοῦ κανονισμοῦ ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς εἰς τὴν ἐγκύκλιον ταύτην : «Voilà ce que le Gouvernement Imperial a fait, et voilà tout ce qu' il lui était possible de faire. Le règlement dont il s'agit marque la dernière limite de ses consessions, et je crois à cette occasion devoir renouveler la déclaration franche que nous avons plusieurs fois faite de ne pouvoir rien faire de plus.» Πβλ. καὶ Κ α ρ ο λ ί δ ο υ, *ἔ.ἀ.*, τ. Ζ', σ. 82.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὑπόδειξιν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Οὕτως ὁ Ἀαλῆς ἠναγκάσθη νὰ ἐμπιστευθῇ καὶ πάλιν εἰς τὸν στρατὸν τὴν εἰρήνευσιν τῆς νήσου [1]. Ἡ διεύθυνσις τῶν ἐπιχειρήσεων ἐν τούτοις δὲν ἀνετέθη εἰς τὸν Ὀμέρ, ὁ ὁποῖος ἐλθὼν εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ἀαλῆν ἀνεχώρησεν ἐκ Κρήτης τὴν 30 Ὀκτωβρίου, ἀλλ' εἰς τὸν Χουσεΐν Αὐνῆ Πασᾶν, ὅστις τὴν ἐπιοῦσαν ἀνέλαβε καθήκοντα Γενικοῦ Διοικητοῦ καὶ ἀρχηγοῦ τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς Κρήτης [2]. Ὁ Χουσεΐν Αὐνῆ ἦτο, κατὰ τὸν Σακόπουλον, «ἄνθρωπος μετριόφρων καὶ τοὺς τρόπους γλυκύς» [3], ἀλλὰ καὶ ἱκανὸς εἰς τὰ στρατιωτικά.

Ἐν τῷ μεταξὺ διὰ πιέσεων καὶ διὰ τρόπου ἥκιστα ἐξασφαλίζοντος τὴν ἔκφρασιν τοῦ πραγματικοῦ φρονήματος τοῦ κρητικοῦ λαοῦ ἐξελέγησαν, συμφώνως πρὸς τὴν πρόσκλησιν τοῦ Ἀαλῆ, 20 Χριστιανοὶ καὶ 30 περίπου Μουσουλμᾶνοι, οἵτινες συνεκρότησαν εἰς Χανιὰ ἑτέραν Γενικὴν Συνέλευσιν τῶν Κρητῶν. Ἐνώπιον τῆς ψευδοσυνελεύσεως ταύτης, τὴν ὁποίαν οἱ Χριστιανοὶ συνελθόντες κατὰ ἐπαρχίας τὴν 4 Νοεμβρίου εἶχον προκαταβολικῶς ἀποκηρύξει, ἀνέγνωσεν ὁ Ἀαλῆς τὴν 11 [4] τοῦ αὐτοῦ μηνὸς τὸ ἀπὸ 18 Σεπτεμβρίου 1867 Φιρμάνιον [5], τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ εἰς

---

1. Βλ. τὴν ἐπὶ τῇ λήξει τῆς ἀνακωχῆς ἀπὸ 20 Ὀκτωβρίου 1867 προκήρυξιν τοῦ Ἀαλῆ καὶ τὴν εἰς αὐτὴν συνημμένην διαταγὴν (Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 624–627).

2. Ὁ Χουσεΐν Αὐνῆ Πασᾶς εἶχε διατελέσει Γενικὸς Διοικητὴς καὶ ἀρχηγὸς τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς νήσου καὶ κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Μουσταφᾶ μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Ὀμέρ. Ἀκολούθως μετέβη εἰς Ἤπειρον, ὁπόθεν ἐπέστρεψεν εἰς Κρήτην τὴν 25 Ὀκτωβρίου 1867. Εἰς *Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 280, γίνεται σύγχυσις ὡς πρὸς τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

3. *Ἐκθέσεις*, τ. Β', ἔκθεσις Σακοπούλου ἀριθ. πρωτ. 297/6.11.1867. Περὶ Χουσεΐν Αὐνῆ βλ. ἐπίσης Davison, *ἔ.ἀ.*, σσ. 264–265 καὶ *passim*.

4. *Correspondence respecting the disturbances in Crete. (In continuation of Correspondence presented to Parliament, December 2, 1867.) Presented to both Houses Parliament by command of Her Majesty, 1868*, σ. 96 : 1867–1868, [3965–II], LXXIII· «Λόγος τουρκιστὶ ἀπαγγελθεὶς ὑπὸ τοῦ Ὑψηλοτάτου Μεγάλου Βεζύρου Μοχαμμὲτ Ἐμὶν Ἀαλῆ Πασᾶ καὶ ἀκολούθως ὡς ἐν τῇ κατωτέρω μεταφράσει ἑλληνιστὶ ἀναγνωσθεὶς πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τοὺς ἀπεσταλμένους ἐκ τῶν Ἐπαρχιῶν τῶν τμημάτων Χανίων, Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου τῆς Κρήτης, ἐν τῇ πρώτῃ συνελεύσει αὐτῶν τῇ γενομένῃ ἐντὸς τοῦ Διοικητηρίου τῆς πόλεως Χανίων, κατὰ τὴν εἰκοστὴν πρώτην τοῦ ρετζὲπ καὶ τὴν ἑνδεκάτην τοῦ νοεμβρίου τοῦ ἔτους 1867» (τεῦχος ἐκδοθὲν ἐν Χανίοις τῷ 1867, περιέχον ἑλληνιστὶ καὶ τουρκιστὶ τὸ ἀπὸ 18 Σεπτεμβρίου 1867 Φιρμάνιον, τὸν «Ὀργανικὸν Κανονισμὸν τῆς νήσου Κρήτης» καὶ τὸν ὡς ἄνω λόγον τοῦ Ἀαλῆ : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ21/777). Ὑπὸ ἄλλων πηγῶν δίδονται ἄλλαι ἡμερομηνίαι ἀναγνώσεως τοῦ φιρμανίου καὶ τοῦ ὀργανικοῦ κανονισμοῦ εἰς τὴν ψευδοσυνέλευσιν.

5. *Κρητικὸς Κῶδιξ* [1], τ. Α', σσ. 25–28. Βλ. καὶ τὸ ἐν τῇ προηγουμένῃ ὑποσημειώσει ἀναφερόμενον τεῦχος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Κρήτην, καὶ τὸ εἰς τοῦτο συνημμένον κείμενον τῶν βασικῶν διατάξεων τοῦ «'Οργανικοῦ Κανονισμοῦ τῆς νήσου Κρήτης» [1], ἤ, κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν ἀκολούθως ὀνομασίαν, τοῦ «'Οργανικοῦ Νόμου τῆς Κρήτης» [2]. 'Εκ τῶν ἐν τῇ ψευδοσυνελεύσει συζητήσεων οὐδεμία προέκυψε μεταβολὴ [3] εἰς τὸ κείμενον τῶν βασικῶν διατάξεων, τὸ ὁποῖον ἄλλωστε ἦτο ἤδη ἐγκεκριμένον καὶ κεκυρωμένον [4] ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου. Συμφώνως πρὸς τὰ κύρια σημεῖα τῶν βασικῶν διατάξεων τοῦ 'Οργανικοῦ Νόμου : ἡ Κρήτη — ἡ ὁποία εἶχε κηρυχθῇ βιλαέτιον [5] — θὰ διῳκεῖτο ὑπὸ Γενικοῦ Διοικητοῦ (Βαλῆ) διοριζομένου ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου· ἡ διοικητικὴ διαίρεσις αὐτῆς θὰ ἀναδιηρθροῦτο· εἰς ὅλας τὰς βαθμίδας τῆς διοικήσεως θὰ ἐχρησιμοποιοῦντο καθ' ὡρισμένην ἀναλογίαν, πλὴν τῶν Μουσουλμάνων, καὶ Χριστιανοὶ ὑπάλληλοι· αἱρετοὶ ἀντιπρόσωποι τῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν Μουσουλμάνων τῆς νήσου θὰ μετεῖχον εἰς τὸ συμβούλιον τῆς γενικῆς διοικήσεως καὶ εἰς τὰ συμβούλια τῶν διοικήσεων (νομῶν) καὶ τῶν ἐπαρχιῶν· τὰ δημόσια ἔγγραφα θὰ συνετάσσοντο εἰς δύο γλώσσας, τὴν τουρκικὴν καὶ τὴν ἑλληνικήν· αἱ πολιτικαὶ καὶ ποινικαὶ ὑποθέσεις θὰ ἐξεδικάζοντο ὑπὸ μεικτῶν δικαστηρίων τῶν ὁποίων τὰ μέλη (οὐχὶ ὅμως καὶ οἱ πρόεδροι [6]) θὰ ἦσαν αἱρετά· θὰ ἱδρύετο Γενικὴ Συνέλευσις μὲ περιωρισμένας ἁρμοδιότητας, ἐν τῇ ὁποίᾳ θὰ ἀντεπροσωπεύοντο καὶ οἱ Χριστιανοὶ καὶ οἱ Μουσουλμᾶνοι κάτοικοι τῆς νήσου δι' αἱρετῶν πληρεξουσίων· τέλος καθωρίζοντο οἱ καταβλητέοι ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς Κρήτης φόροι καὶ αἱ φορολογικαὶ αὐτῶν ἀπαλλαγαί, ἀνεφέρετο δὲ ὅτι ἐπέκειτο ἡ τακτοποίησις καὶ ἄλλων φορολογικῶν ζητημάτων [7].

Διὰ νὰ καταστοῦν αἱ βασικαὶ διατάξεις τοῦ 'Οργανικοῦ Νόμου ἐφαρ-

---

1. Βλ. τὸ ἐν σ. νζ', ὑποσημ. 4 ἀναφερόμενον τεῦχος.

2. *Κρητικὸς Κῶδιξ* [1], τ. Α', σ. 29.

3. Τὸ κείμενον τῶν βασικῶν διατάξεων τοῦ 'Οργανικοῦ Νόμου τὸ περιλαμβανόμενον εἰς τὸ τεῦχος τὸ ὁποῖον ἐμνημονεύθη εἰς τὴν σ. νζ', ὑποσημ. 4 εἶναι τὸ αὐτὸ (πλὴν ἐπουσιωδῶν τινων διαφορῶν) πρὸς τὸ κείμενον τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη κατόπιν εἰς τὸν *Κρητικὸν Κώδικα* [1], τ. Α', σ. 31, στίχ. 1 – σ. 38, στίχ. 10.

4. *Κρητικὸς Κῶδιξ* [1], τ. Α', σ. 27.

5. Περὶ βιλαετίων βλ. D a v i s o n, *ἔ.ἀ.*, σσ. 146–150.

6. Οὗτοι, συμφώνως πρὸς τὸν μετέπειτα συνταχθέντα εἰδικὸν κανονισμόν, θὰ διωρίζοντο ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως (*Κρητικὸς Κῶδιξ* [1], τ. Α', σσ. 38–39, 42, 45).

7. Τὰ ζητήματα ταῦτα ἐρρυθμίσθησαν διὰ τοῦ ἀπὸ 28 Φεβρουαρίου 1868 Φιρμανίου (*Κρητικὸς Κῶδιξ* [1], τ. Α', σ. 38, ὑποσημ. 15, σσ. 92–96).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μόσιμοι, συνετάχθησαν ἀκολούθως οἱ ὑπὸ τούτων προβλεπόμενοι εἰδικοὶ κανονισμοὶ περὶ δικαστηρίων, διοικητικῶν συμβουλίων, καὶ Γενικῆς Συνελεύσεως [1]. Διὰ τοῦ περὶ διοικητικῶν συμβουλίων κανονισμοῦ (ἄρθρα 1–4) καθωρίσθη καὶ ἡ νέα διοικητικὴ διαίρεσις τῆς Κρήτης [2]. Ἀντὶ τῶν παλαιῶν τριῶν τμημάτων ἐδημιουργήθησαν πέντε διοικήσεις (λιβάδες): ἡ διοίκησις Χανίων, ἡ διοίκησις Σφακίων, ἡ διοίκησις Ρεθύμνης, ἡ διοίκησις Ἡρακλείου καὶ ἡ διοίκησις Λασιθίου. Ἑκάστη διοίκησις ὑποδιηρέθη εἰς παρχίας (καζάδες). Ἐξαιρουμένων τῶν ἐπαρχιῶν Ἀποκορώνου καὶ Σφακίων τοῦ σημερινοῦ νομοῦ Χανίων καὶ τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης, αἵτινες ἀπετέλεσαν τὴν διοίκησιν Σφακίων, ἡ ὁποία πρὸς οὐδένα σημερινὸν νομὸν ἀντιστοιχεῖ, κατὰ τὰ λοιπὰ αἱ διοικήσεις Χανίων, Ρεθύμνης, Ἡρακλείου, καὶ Λασιθίου ἀντιστοιχοῦν περίπου πρὸς τοὺς σημερινοὺς τέσσαρας ὁμωνύμους νομοὺς τῆς Κρήτης.

Αἱ βασικαὶ διατάξεις τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου καὶ οἱ «κατὰ συνέπειαν τοῦ νόμου τούτου συνταχθέντες» [3] εἰδικοὶ κανονισμοὶ περιελήφθησαν εἰς νέον φιρμάνιον, τὸ ὁποῖον ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ Ἀαλῆ ἐνώπιον τῆς ἐν Χανίοις ψευδοσυνελεύσεως κατὰ τὴν τελευταίαν συνεδρίασιν αὐτῆς, τὴν 3 Φεβρουαρίου 1868 [4]. Τὸ τελικὸν τοῦτο φιρμάνιον εἶχε χρονολογίαν 25 Ραμαζὰν 1284, ἤτοι 8/20 Ἰανουαρίου 1868 [5], εἰς τὸ προοίμιον δὲ αὐτοῦ περιελήφθη καὶ ἡ ἀναγγελθεῖσα [6] ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἀαλῆ προσωρινὴ ἀπαλλαγὴ τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἐκ τῆς καταβολῆς τῆς δεκάτης, καὶ τῶν Χριστιανῶν εἰδικώτερον ἐκ τοῦ στρατιωτικοῦ φόρου, «ἐφ' ὅσον χρόνον ἐξαιροῦνται οἱ Μωαμεθανοὶ κάτοικοι τῆς νήσου τῆς πραγματικῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας» [7].

---

1. *Κρητικὸς Κῶδιξ* [1], τ. Α' σσ. 38–91.
2. *Κρητικὸς Κῶδιξ* [1], τ. Α', σσ. 63–64.
3. *Κρητικὸς Κῶδιξ* [1], τ. Α', σ. 91.
4. *Correspondence respecting the disturbances in Grete... 1868*, σ. 97.
5. Βλ. κατωτέρω, σσ. ξη'–οα' τὴν *Σημείωσιν περὶ τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου*, ὅπου ἐξετάζεται τὸ ζήτημα τῆς χρονολογίας τοῦ τελικοῦ φιρμανίου καὶ ἐπισημαίνονται διαφοραί τινες μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς γαλλικῆς ἐκδόσεως τοῦ κειμένου του.
6. Βλ. τὸ κείμενον τῆς σχετικῆς ἀνακοινώσεως τοῦ Ἀαλῆ εἰς Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 665–666.
7. *Κρητικὸς Κῶδιξ* [1], τ. Α', σ. 30. Βλ. καὶ ἀνωτέρω, σ. κς'.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ὁ Ὀργανικὸς Νόμος τῆς Κρήτης [1] παρουσιάζει πολλὰ κοινὰ πρὸς τὸν περὶ βιλαετίων νόμον [2] τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, προφανῶς δὲ διετυπώθη ἐπὶ τῇ βάσει τούτου. Δὲν ἀποτελεῖ ἐν τούτοις ἁπλῆν παραλλαγὴν αὐτοῦ, ἀλλὰ κείμενον ἰδιαίτερον, τὸ ὁποῖον συνετάχθη ὑπὸ τὴν πίεσιν εἰδικῶν περιστάσεων καὶ πρὸς ἀντιμετώπισιν συγκεκριμένης καταστάσεως ἐν Κρήτῃ [3]. Ὡς πρὸς τὸν νομικὸν χαρακτῆρα τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου, παρετηρήθη ὅτι, ἐνῷ ἔχει στοιχεῖα παραχωρηθέντος συντάγματος (constitution octroyée), μεσαιωνικοῦ χάρτου τῆς Δύσεως, προνομιακοῦ ὁρισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς καὶ καταστατικοῦ χάρτου ἡμιαυτονόμου ἀποικιακοῦ καθεστῶτος, «ἐν τούτοις δὲν εἶναι *νομικῶς* καὶ πολιτικῶς τίποτα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ἀποκλειστικά» [4].

Διὰ τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου εἰσήγετο εἰς τὴν Κρήτην σύστημά τι περιωρισμένης αὐτοδιοικήσεως καὶ ἀνεγνωρίζοντο εἰς τοὺς Χριστιανοὺς δικαιώματά τινα. Διὰ τῶν παραχωρήσεων τούτων, πλεῖσται τῶν ὁποίων ἄλλωστε ἐδόθησαν καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας διὰ τῆς ἐπεκτάσεως [5] τοῦ περὶ βιλαετίων νόμου, δὲν ἐλύετο βεβαίως τὸ κρητικὸν ζήτημα. Ἐν τούτοις ὁ Ὀργανικὸς Νόμος ἀπετέλεσε κέρδος διὰ τὴν Κρήτην καὶ τὸ πρῶτον θετικὸν βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς διὰ μεταρρυθμίσεων χειραφετήσεως τῆς νήσου. Τὰ ἑπόμενα μέχρι τῆς ἑνώσεως βήματα ἦσαν ἡ Σύμβασις τῆς Χαλέπας τοῦ 1878, ὁ Κανονισμὸς τοῦ 1896, τὸ Σύνταγμα τοῦ 1899 καὶ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1907 [6].

Ὁ Ἀαλῆς ἀνεχώρησεν ἐκ Κρήτης τὴν 14 Φεβρουαρίου 1868 [7], ἐνῷ

---

1. Βλ. ἀνάλυσιν τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου εἰς Γ. Δασκαλάκη, «Ὁ Ὀργανικὸς Νόμος τῆς Κρήτης τοῦ 1867», *Νέα Ἑστία*, τ. Π' (1966β'), σσ. 1519–1538.

2. Βλ. τὸ κείμενον τοῦ νόμου εἰς Gr. Aristarchi Bey, *Législation Ottomane*, Κωνσταντινούπολις 1873–1888, τ. Β', σσ. 273 κ.ἑ. (γαλλιστί)· Νικολαΐδου, ἔ.ἀ., τ. Γ', σσ. 2911 κ.ἑ. (ἑλληνιστί).

3. *Archives Diplomatiques*, ἔτος 8ον (1868), τ. Β', σ. 502· Aristarchi, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. XVII· Davison, ἔ.ἀ., σσ. 159, 234, 407.

4. Δασκαλάκη, ἔ.ἀ., σ. 1523.

5. Davison, ἔ.ἀ., σ. 159.

6. Βλ. τὰ σχετικὰ κείμενα συγκεντρωμένα εἰς Ἡ. Κυριακοπούλου, *Τὰ συντάγματα τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι 1960, σσ. 795–801, 809–845.

7. Περὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἀαλῆ εἰς Κρήτην βλ. τὴν ἀπὸ 18 Φεβρουαρίου 1868 (π.ἡ.) ἔκθεσίν του πρὸς τὸν Σουλτᾶνον (*Correspondence respecting the disturbances in Crete . . . 1868*, σσ. 92–98).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἡ ἐπανάστασις ἐξηκολούθει εἰς τὰς περισσοτέρας ἐπαρχίας τῆς νήσου. Ἐν τούτοις ἡ ἐπανάστασις δὲν ἐβράδυνε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν περίοδον τῆς κάμψεως. Ἤδη ἀπὸ τῆς 4 Μαρτίου 1868 ὁ Νικόλαος Σακόπουλος ἔγραφεν εἰς ἐπιστολήν του πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος : «Ἡ πέρα πάσης προσδοκίας παράτασις τοῦ ἀγῶνος, ἡ ἀμφιβολία περὶ τοῦ μέλλοντος, ἡ κατανάλωσις παντὸς ὅ,τι ἡ νῆσος παράγει, τὸ ἀνεπαρκὲς τῶν ἔξωθεν στελλομένων, ἡ ἀναχώρησις πάντων σχεδὸν τῶν ἐθελοντῶν, ἡ ἔλλειψις τῆς ἀνηκούσης ἑνότητος ἐνεργείας καὶ διευθύνσεως, ταῦτα καὶ πολλὰ ἄλλα αἴτια ἐπέφερον ἐπαισθητὴν χαλάρωσιν καὶ παράλυσιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἥτις, ἂν δὲν ἐγχυθῇ εἰς αὐτὴν νέα δύναμις, διατρέχει, κατὰ τὴν ἐμὴν κρίσιν, σπουδαῖον κίνδυνον [1].» Εἰς τὴν κάμψιν τῆς ἐπαναστάσεως συνετέλεσεν ἐπίσης ἡ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐγκατάλειψις τῶν θεαματικῶν ἐκστρατειῶν καὶ ἡ ἀντ' αὐτῶν υἱοθέτησις τακτικῆς βαθμιαίου στραγγαλισμοῦ τῶν ἐπαναστατικῶν ὁμάδων. Τὴν τακτικὴν ταύτην εἶχε μὲν συλλάβει ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς, συστηματικῶς ὅμως ἔθεσεν εἰς ἐφαρμογὴν ὁ Χουσεΐν Αὐνῆ Πασᾶς ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Ἀαλῆ Πασᾶ. Συμφώνως πρὸς τὴν νέαν τακτικήν, ἐφαρμοσθεῖσαν εἰς μεγάλην κλίμακα πρῶτον εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς Κρήτης καὶ δὴ εἰς τὰς ἐπαρχίας Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου, αἱ τουρκικαὶ δυνάμεις κατενεμήθησαν εἰς ὀργανωθέντα μόνιμα στρατόπεδα, ἡ ἐπὶ Ὀμὲρ ἀρξαμένη οἰκοδόμησις στρατιωτικῶν τινων πύργων συνεχίσθη μὲ ἐντεινόμενον ρυθμὸν καὶ μὲ προοπτικὴν τὴν ὀχύρωσιν τῶν πλέον ἐπικαίρων σημείων τῆς ἐνδοχώρας καὶ τῶν παραλίων τῆς νήσου, ὁδοὶ πρὸς ταχυτέραν μετακίνησιν τοῦ στρατοῦ κατεσκευάσθησαν καὶ ὁ ἀπὸ θαλάσσης ἀποκλεισμὸς ἔγινε στενότερος. Ὁ στρατός, ὁρμώμενος ἐκ τῶν στρατοπέδων καὶ καλυπτόμενος ὑπὸ τῶν πύργων, ἤρχισε βαθμιαίως νὰ ἐξουδετερώνῃ τοὺς ἐπαναστάτας, παρὰ τὴν ἀντίστασιν τὴν ὁποίαν προέβαλλον καὶ τὰς ἐπιθέσεις τὰς ὁποίας ἐνήργουν, ἀπομονώνων αὐτοὺς καὶ παρακωλύων τὸν ἀνεφοδιασμόν των εἰς τρόφιμα καὶ πυρομαχικὰ ἐκ τῶν χωρίων καὶ τῶν πόλεων τῆς νήσου, καθὼς καὶ ἐξ Ἑλλάδος. Τῆς νέας τακτικῆς τὰ ἀποτελέσματα ἔγιναν ἐμφανέστερα ἰδίως ἀπὸ τοῦ θέρους τοῦ 1868, ἤτοι μετὰ τὴν κατασκευὴν ἱκανοῦ ἀριθμοῦ πύργων καὶ στρατιωτικῶν ὁδῶν.

---

1. *Ἐκθέσεις*, τ. Β'.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἕτερος παράγων ὁ ὁποῖος συνετέλεσεν εἰς τὴν κάμψιν τῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρξεν ἡ ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1867 ἐγκατάλειψις τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος ὑπὸ τῶν δυνάμεων καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ἀπογοήτευσις τῶν Κρητῶν, ἥτις κατέστη ἐντονωτέρα ἕνεκα τῆς διαπιστώσεως ὅτι κακῶς εἶχον ἐκλάβει τὴν ὑπὸ εὐρωπαϊκῶν πλοίων μεταφορὰν οἰκογενειῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς ἔναρξιν ἐπεμβάσεως τῆς Εὐρώπης ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἡ διπλωματικὴ ἐγκατάλειψις τῆς ἐπαναστάσεως ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν κρίσιν τοῦ Λουξεμβούργου, ἡ ὁποία ἐξεδηλώθη τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1867 καὶ κατέληξεν εἰς τὴν οὐδετεροποίησίν του. Ἡ Γαλλία ἀπολέσασα τὴν ἐλπίδα προσαρτήσεως τοῦ Λουξεμβούργου διὰ τῆς βοηθείας τῆς Ρωσίας ἀπεμακρύνθη τῆς δυνάμεως ταύτης, μὲ συνέπειαν νὰ ἐπανέλθῃ, ὡς ἤδη ἐλέχθη, εἰς τὴν ἀρχικὴν δυσμενῆ στάσιν της ἔναντι τῆς ἐπαναστάσεως[1]. Ἡ Ρωσία, διστάζουσα νὰ δράσῃ μεμονωμένως, ἀπεφάσισεν, υἱοθετήσασα στάσιν μὴ ἐπεμβάσεως[2], νὰ παραιτηθῇ καὶ αὕτη τῆς ὑποστηρίξεως τοῦ κρητικοῦ ἀγῶνος.

Ἡ ἀπὸ στρατιωτικῆς καὶ διπλωματικῆς ἀπόψεως δυσμενὴς διὰ τὴν ἐπανάστασιν τροπὴ τοῦ κρητικοῦ ζητήματος φυσικὸν ἦτο νὰ παρουσιάσῃ πολιτικὰς ἐπιπτώσεις καὶ εἰς τὴν Κρήτην καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Εἰς τὴν Κρήτην ἡ ἰδέα ὅτι ἔπρεπε προσωρινῶς νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ ἕνωσις καὶ ἀντ' αὐτῆς νὰ ἐπιδιωχθῇ ἡ λύσις τῆς ἡγεμονίας ἐκέρδιζεν ἔδαφος, πολὺς δὲ λόγος ἐγίνετο ἐπίσης περὶ αἰτήσεως ἀγγλικῆς προστασίας ἢ ἀποκλειστικῶς ἀγγλικῆς μεσολαβήσεως. Οἱ ἐμμένοντες εἰς τὴν ἕνωσιν ἐξηκολούθουν ἐν τούτοις νὰ εἶναι ἰσχυρότεροι, κατώρθωνον δὲ νὰ ἐξουδετερώνουν τοὺς ὀπαδοὺς πάσης ἄλλης λύσεως ἢ νὰ περιορίζουν τὰς ἐνεργείας τούτων ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ ἑνωτικοῦ προγράμματος. Οὕτως, ὅτε ἀπεφασίσθη νὰ γίνῃ ἀποκλειστικὸν πρὸς τὴν Ἀγγλίαν διάβημα, παραμερισθεισῶν τῶν ἄλλων δυνάμεων, καὶ διὰ τοῦ ἀπὸ 2 Ἰουλίου 1868 ψηφίσματος[3] τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως ἐζητήθη ἡ συνδρομὴ τῆς Βασιλίσσης Βικτωρίας, σκοπὸς τῆς συνδρομῆς ταύτης ὡρίσθη ἡ ἐπίτευξις τῶν «ἐθνικῶν πόθων» τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης, ἤτοι τῆς ἑνώσεως. Ἡ Ἀγγλία

---

1. Δοντᾶ, *ἔ.ἀ.*, σ. 96· Στ. Λάσκαρι, *Διπλωματικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, 1821–1914*, σ. 126.

2. Δοντᾶ, *ἔ.ἀ.*, σσ. 101–106· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 531–534, 610–615.

3. Κριάρη, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ', σ. 626.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐμμένουσα εἰς τὴν πολιτικὴν τῆς μὴ ἐπεμβάσεως εἰς τὸ κρητικὸν ζήτημα εἶχε τὴν πρόθεσιν, ὡς φαίνεται, νὰ ἀφήσῃ ὅλως ἀναπάντητον τὸ διάβημα τῶν Κρητῶν. Ἐπειδὴ ὅμως οὗτοι ἐξηκολούθουν νὰ ἐλπίζουν εἰς τὴν βοήθειάν της καὶ ἡ ἐλπὶς αὕτη συνετέλει εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ ἀγῶνος [1], ἀπεφασίσθη νὰ δοθῇ εἰς τοὺς ἐπαναστάτας ἡ ἐξῆς ἀπάντησις, ἥτις τοὺς διεμηνύθη προφορικῶς κατὰ τὴν δευτέραν ἑβδομάδα τοῦ Σεπτεμβρίου, ἀκολούθως δὲ ἀπεστάλη εἰς αὐτοὺς καὶ γραπτῶς διὰ τῆς ἀπὸ 16/28 Σεπτεμβρίου ἐπιστολῆς τοῦ Dickson [2], ἡ ὁποία κατέληγεν: «...ἐθεώρησα χρέος μου νὰ πληροφορήσω ὑμᾶς ἤδη ὅτι ἡ Κυβέρνησις τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος μὴ ἀναγνωρίσασα ποτὲ Προσωρινὴν Κυβέρνησιν οὔτε Ἐθνοσυνέλευσιν ἐν Κρήτῃ, δὲν δύναται νὰ δεχθῇ τὴν ἐν λόγῳ ἀναφορὰν καὶ δὲν προτίθεται νὰ ἐπιστρέψῃ οὐδεμίαν ἐπὶ ταύτης ἀπάντησιν.» Ἡ τοιαύτη ἀπάντησις τῆς Ἀγγλίας καὶ ἡ περαιτέρω ἐπιδείνωσις τῆς καταστάσεως ἤγαγον τοὺς «ἀντιπροσώπους τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης» [3] εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ προτείνουν ὅπως ἡ νῆσος ἀποτελέσῃ «αὐτόνομον ἡγεμονίαν» ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου καὶ τὴν ἐγγύησιν τῶν ἓξ μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, τῶν ὁποίων ἐζήτησαν τὴν μεσολάβησιν (24 Σεπτεμβρίου) διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς λύσεως ταύτης [4]. Εἰς τὸ διάβημα τοῦτο οὐδεμία ἀπάντησις ἐδόθη ὑπὸ τῶν δυνάμεων. Αἱ περιστάσεις δὲν ηὐνόουν τὴν προβολὴν τοῦ νέου αἰτήματος. Οἱ ἐπαναστάται οὕτως ἐπανῆλθον εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς ἑνώσεως, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχον ἄλλωστε παρεκκλίνει παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις καὶ τὰς ἀντενεργείας πολλῶν ἐκ τῶν ἡγετῶν τοῦ ἀγῶνος καὶ κυρίως τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν κυβέρνησιν Κουμουνδούρου, διαφωνήσασαν πρὸς τὸν Βασιλέα, διεδέχθη (Δεκέμβριος 1867) κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Πρόεδρον τοῦ Ἀρείου Πάγου Ἀριστείδην Μωραϊτίνην, ταύτην δὲ ἐν συνεχείᾳ κυ-

---

1. Henry Elliot (Πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας εἰς Κωνσταντινούπολιν) πρὸς Foreign Office, ἀριθ. πρωτ. 348, 6/18 Σεπτ. 1868, Public Record Office, Foreign Office, 286/254, φ. 281. Βλ. μικροταινίαν τοῦ τόμου F.O. 286/254 εἰς τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ.

2. Βλ. τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς ἑλληνιστὶ καὶ ἀγγλιστὶ εἰς F.O. 286/254, φ. 283.

3. Τσιριντάνη, ἔ.ἀ., τ. Γ', σ. 298. Ἕνεκα τῆς δηλώσεως τῆς Ἀγγλίας ὅτι δὲν ἀνεγνώριζε τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν καὶ τὴν Προσωρινὴν Κυβέρνησιν, αἱ ἀρχαὶ αὗται ἀπεσιωπήθησαν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην.

4. Τσιριντάνη, ἔ.ἀ., τ. Γ', σσ. 294–308.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

βέρνησις ὑπὸ τὸν Βούλγαρην (Ἰανουάριος 1868). Εἰς ἀμφοτέρας τὰς κυβερνήσεις ταύτας Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἦτο ὁ Πέτρος Δελιγιάννης, Πρεσβευτὴς μέχρι τότε τῆς Ἑλλάδος ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ Βούλγαρης εἶχε πρόγραμμα φιλειρηνικόν, ἐπεθύμει δὲ νὰ ἴδῃ τὸ κρητικὸν ζήτημα ὁπωσδήποτε τερματιζόμενον. Ἐν τούτοις λόγοι γοήτρου καὶ κομματικῶν ὑπολογισμῶν, καθὼς καὶ ἡ ἐλπὶς ὅτι ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ θὰ μετεστρέφετο ὑπὲρ τῶν Κρητῶν μετὰ τὸν ἐπικείμενον σχηματισμὸν κυβερνήσεως ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπὸ τὸν φιλέλληνα Gladstone [1] ἤγαγον τὸν Βούλγαρην εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐγκρίνῃ τὴν ἀποστολὴν εἰς Κρήτην μεγάλου ἐθελοντικοῦ σώματος ὑπὸ τὸν Δημήτριον Πετροπουλάκην πρὸς ἀναζωπύρησιν τοῦ ἀγῶνος. Αἱ προετοιμασίαι (Νοέμβριος 1868) διὰ τὴν δευτέραν [2] ὑπὸ τὸν Πετροπουλάκην ἀποστολὴν ἐθελοντῶν, οὐδόλως τηρηθεῖσαι μυστικαί [3], προεκάλεσαν ἔντονον ἀντίδρασιν τῆς Πύλης, ἥτις κατέληξεν εἰς τὴν διακοπὴν τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων τὴν 4 Δεκεμβρίου 1868, κατόπιν ἀπορρίψεως τουρκικοῦ τελεσιγράφου [4] κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ Ἑλλὰς ὤφειλεν, ἐκτὸς ἄλλων, νὰ διαλύσῃ τὰ ἐθελοντικὰ σώματα τὰ ὁποῖα εἶχον συγκροτηθῇ εἰς τὸ ἔδαφός της καὶ νὰ ἀφοπλίσῃ ἢ νὰ ἀποκλείσῃ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν λιμένων τὰ θρυλικὰ καταδρομικὰ διὰ τῶν ὁποίων ἐνηργεῖτο ὁ ἐφοδιασμὸς τῶν ἐπαναστατῶν.

Ἡ μεταφορὰ πολεμικοῦ ὑλικοῦ, τροφίμων, ἐνδυμάτων καὶ ἐθελοντῶν εἰς τὴν μαχομένην Κρήτην, παρὰ τὸν ἀποκλεισμόν της ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ἀπετέλεσε κατόρθωμα μέγα καὶ κεφάλαιον ἔνδοξον τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀρχικῶς ἡ μεταφορὰ αὕτη ἐνηργεῖτο δι' ἱστιοφόρων, ἀπὸ δὲ τοῦ Σεπτεμβρίου 1866 μέχρι τοῦ Ἰανουαρίου 1867, ὑπὸ τῆς *Ὕδρας* καὶ τοῦ *Πανελληνίου*, ἀτμοκινήτων πλοίων τῆς Ἑλληνικῆς Ἀκτοπλοΐας Σύρου. Ἀκολούθως τὸ ἐπικίνδυνον τοῦτο ἔργον ἀνέλαβον τὰ καλύτερον ἐξωπλισμένα καὶ ταχύτερα πλοῖα *Ἀρκάδι*, *Κρήτη*, καὶ *Ἕνωσις*, τὰ ὁποῖα ἡ ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Ἐπιτροπὴ ἐπρομηθεύθη ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Κυβερνῆται τῶν πλοίων τούτων ὑπῆρξαν ἄνδρες ἔμπειροι καὶ

---

1. Ὁ Gladstone ἐσχημάτισε τὴν πρώτην του κυβέρνησιν τελευτῶντος τοῦ Νοεμβρίου 1868 (π.ἡ.).
2. Περὶ τῆς πρώτης ἀποστολῆς τοῦ Πετροπουλάκη εἰς Κρήτην βλ. ἀνωτέρω, σ. μη'.
3. Καρολίδου, *ἔ.ἀ.*, τ. Ζ', σσ. 102–103, 109.
4. Driault–Lhéritier, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ', σσ. 266–268.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τολμηροί, ὁ Νικόλαος Σουρμελῆς, ὁ Βασίλειος 'Ορλώφ, ὁ 'Ανδρέας Κοτζιᾶς, ὁ 'Αναστάσιος Κουρεντῆς καὶ ἄλλοι, οἵτινες διὰ τῶν κατορθωμάτων των προεκάλεσαν τὸν γενικὸν θαυμασμόν. Τὸ *'Αρκάδι* ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου μέχρι τοῦ Αὐγούστου 1867 διέσπασεν εἴκοσι τρεῖς φορὰς τὸν ἀποκλεισμόν. Κατὰ τὸ εἰκοστὸν τρίτον ταξίδιόν του συνεκρούσθη πρὸς τουρκικὰ πολεμικὰ καὶ ἡμικατεστραμμένον ἐρρίφθη ὑπὸ τοῦ κυβερνήτου του εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν ἄκρον τῆς Κρήτης, παρὰ τὸ Κριοῦ Μέτωπον. 'Η *Κρήτη* ἐξετέλεσε δέκα ταξίδια καὶ ἡ *"Ενωσις* τεσσαράκοντα ἕξ[1].

Τὰ τελευταῖα δύο ταξίδια τῆς *'Ενώσεως*, μὲ κυβερνήτην τὸν Νικόλαον Σουρμελῆν, ἐξετελέσθησαν λήγοντος τοῦ Νοεμβρίου 1868, πρὸς μεταφορὰν εἰς Κρήτην τοῦ εἰς δύο τμήματα διαιρεθέντος ἐθελοντικοῦ σώματος τοῦ Πετροπουλάκη. 'Εκ τῶν τμημάτων τούτων τὸ μὲν πρῶτον ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν παραλίαν τῆς ἐπαρχίας Μυλοποτάμου, τὸ δὲ ἕτερον, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ μεταξὺ ἀνέμενεν εἰς Κίμωλον, εἰς τὴν παραλίαν τῆς ἐπαρχίας 'Αγίου Βασιλείου. 'Η μεταφορὰ τοῦ σώματος Πετροπουλάκη ὑπῆρξεν ἐγχείρημα τολμηρότατον, διότι, πλὴν ἐλαχίστων σημείων, τὰ παράλια τῆς Κρήτης εὑρίσκοντο πλέον ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ὁ δὲ τουρκικὸς στόλος ὁ ἐνεργῶν τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς νήσου εἶχε κατὰ τὰς ἡμέρας ἀκριβῶς ἐκείνας τεθῆ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν ἱκανοῦ ναυάρχου, τοῦ Hobart Πασᾶ, πρώην ἀξιωματικοῦ τοῦ βρεταννικοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀναθέσει ὁ Σουλτᾶνος τὴν καταστροφὴν τῶν πλοίων τὰ ὁποῖα ἐφοδίαζον τοὺς ἐπαναστάτας. Μετὰ τὴν ἀποβίβασιν τοῦ δευτέρου τμήματος τοῦ σώματος Πετροπουλάκη ἡ *"Ενωσις* κατηυθύνθη ἐκ Κρήτης εἰς Πάρον, ὁπόθεν τὴν πρωίαν τῆς 2 Δεκεμβρίου ἀνεχώρησε διὰ Σῦρον. 'Αλλ' εἰς τὰ ὕδατα τῆς Σύρου ἀνέμενεν αὐτὴν ὁ Hobart ἐπιβαίνων τῆς φρεγάτας-ναυαρχίδος *Χουδαβενδικιάρ*, τὴν ὁποίαν συνώδευον τὸ *'Ιτζεδὶν* καὶ ἴσως ἓν ἀκόμη καταδρομικόν. 'Η *"Ενωσις* ἀπήντησε πρῶτον εἰς τὰ πυρὰ τοῦ *'Ιτζεδὶν* πλήξασα τὸν ἀριστερόν του τροχόν. 'Επιβραδυνθείσης οὕτω τῆς πορείας

---

1. *Λογοδοσία τῆς ἐν 'Αθήναις ὑπὲρ τῶν Κρητῶν Κεντρικῆς 'Επιτροπῆς*, 'Αθῆναι 1869, σσ. 22–26, 32–40· Κ. Ρ ά δ ο υ, *Τὰ καταδρομικὰ τῆς 'Κεντρικῆς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν 'Επιτροπῆς' ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ 1866–68*, 'Αθῆναι 1896· Ψ ι λ ά κ η, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ', σσ. 1184–1193· 'Ι. Μ α μ α λ ά κ η, «Τὸ *'Αρκάδι* εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἕνωσιν τῆς Κρήτης (1867)», *Δελτίον τῆς 'Ιστορικῆς καὶ 'Εθνολογικῆς 'Εταιρείας τῆς 'Ελλάδος*, τ. ΙΣ' (1962), σσ. 39–162.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

του, ἐχρησιμοποιήθη ἐπί τινα χρόνον ὑπὸ τῆς *Ἑνώσεως* ὡς προκάλυμμα κατὰ τῶν βολῶν τῆς ναυαρχίδος. Ἐν συνεχείᾳ ἡ *Ἕνωσις* δι' ἐπιτυχοῦς βολῆς κατὰ τοῦ *Χουδαβενδικιὰρ* προεκάλεσε σύγχυσιν εἰς τὸ πλήρωμα καὶ τοὺς πυροβολητάς του, ἐπωφεληθεῖσα δὲ ἐκ τῆς συγχύσεως ταύτης ἐπετάχυνε τὴν πορείαν της καὶ εἰσῆλθε σῴα εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἑρμουπόλεως. Τὰ δύο πολεμικὰ τὴν ἠκολούθησαν ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ λιμένος, ὅπου ὅμως ὁ Hobart, συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας τὰς ὁποίας εἶχε λάβει, δὲν ἠδύνατο νὰ μετέλθῃ βίαν [1].

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπιδείνωσιν τῶν ἤδη τεταμένων ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων, αἵτινες ἐν συνεχείᾳ, ὡς ἐλέχθη, διεκόπησαν. Ἡ ἀπειληθεῖσα ἔνοπλος ρῆξις μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ἀπετράπη διὰ τῆς ἐπεμβάσεως τῶν ἓξ μεγάλων δυνάμεων, οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ὁποίων συνῆλθον εἰς διάσκεψιν ἐν Παρισίοις (πρώτη συνεδρίασις : 28 Δεκεμβρίου 1868) καὶ διετύπωσαν τοὺς ὅρους ὑπὸ τοὺς ὁποίους θὰ ἀποκαθίσταντο αἱ ἑλληνοτουρκικαὶ σχέσεις. Ἡ Ἑλλάς, ἀπαράσκευος στρατιωτικῶς, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν πίεσιν τῶν δυνάμεων καὶ νὰ δεχθῇ (25 Ἰανουαρίου 1869) τοὺς ὅρους τούτους, διὰ τῶν ὁποίων ἱκανοποιοῦντο αἱ διὰ τοῦ τουρκικοῦ τελεσιγράφου διατυπωθεῖσαι ἀξιώσεις τῆς Πύλης.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐν Κρήτῃ κατάστασις ἐδείκνυεν ὅτι τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως ἐπέκειτο. Ἡ ἐλπὶς ὅτι ὁ ἀγὼν θὰ ἀνεζωογονεῖτο διὰ τῆς δράσεως τοῦ ἐθελοντικοῦ σώματος τοῦ Πετροπουλάκη ταχέως διεψεύσθη. Τὸ σῶμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον κατηυθύνθη ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου — ὅπου εἶχον ἑνωθῇ τὰ εἰς τὴν νῆσον ἀποβιβασθέντα δύο τμήματα αὐτοῦ — εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σφακίων, ἠναγκάσθη, ἕνεκα ἐλλείψεως τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων καὶ ἕνεκα τῶν μεγάλων ἀπωλειῶν τὰς ὁποίας ὑπέστη ἐκ τῶν ἐπανειλημμένων ἐπιθέσεων τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, νὰ συνθηκολογήσῃ (μέσα Δεκεμβρίου) [2]. Κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1869 δὲν παρατηρεῖται εἰμὴ ἡ ἀπεγνωσμένη ἀντίστασις μεμονωμένων τινῶν ἐπαναστατικῶν ὁμάδων, αἱ ὁποῖαι ἀκολούθως διελύθησαν.

---

1. *Οἱ εἰς Κρήτην εἴκοσι πέντε πλοῖ τοῦ Πλοιάρχου Ν. Σουρμελῆ καὶ ἡ ναυμαχία τῆς "Ἑνώσεως"*, Ἀθῆναι 1869, σσ. 59–70· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ' σσ. 489–494.

2. *Ἔκθεσις Δημητρίου Πετροπουλάκη περὶ τῆς δευτέρας εἰς Κρήτην ἐκστρατείας αὐτοῦ*, Ἀθῆναι 1869· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ', σσ. 489–491, 509–534.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1866 ἐξέπνευσεν. Ὁ σκοπὸς διὰ τὸν ὁποῖον ὁ χριστιανικὸς λαὸς τῆς Κρήτης εἶχε πολεμήσει δὲν ἐπετεύχθη. Ἡ ἡρωικὴ νῆσος, τεραστίας ὑποστᾶσα ἀνθρωπίνας ἀπωλείας καὶ ὑλικὰς καταστροφάς, ἐβυθίσθη εἰς τὸ πένθος. Ἐν τούτοις ὁ ἀγὼν δὲν διεξήχθη ἐπὶ ματαίῳ. Ἀπὸ κρητικῆς ἀπόψεως ὑπῆρξε θετικὸν βῆμα πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς νήσου, σφυρηλατήσας τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τῶν Χριστιανῶν κατοίκων της καὶ πλουτίσας τὴν ἀγωνιστικήν των ἐμπειρίαν. Ἐπὶ πλέον ἐξησφάλισεν εἰς τὴν Κρήτην καθεστὼς περιωρισμένης τινὸς αὐτοδιοικήσεως, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὴν βάσιν εὐρυτέρων παραχωρήσεων εἰς τὸ μέλλον. Ἀπὸ ἑλληνικῆς ἀπόψεως γενικώτερον ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1866, μὲ κορυφαῖον γεγονὸς τὴν θυσίαν τοῦ Ἀρκαδίου, ὑπῆρξε συνέχεια τοῦ ἀπὸ τοῦ 1821 ἀρξαμένου ἀγῶνος καὶ σταθμὸς σημαντικὸς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΟΡΓΑΝΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ

Ἐπειδὴ προκύπτει ζήτημα ὡς πρὸς τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν τοῦ τελικοῦ φιρμανίου τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου καὶ τὴν ὁριστικὴν αὐτοῦ διατύπωσιν, παρατίθενται κατωτέρω σχετικά τινα στοιχεῖα.

Ὁ Σακόπουλος εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. πρωτ. 42/4.2.1868 ἔκθεσίν του (*Ἐκθέσεις*, τ. Β') ἀναφέρει: «Ἐκτυποῦται, ὡς πληροφοροῦμαι, τὸ περὶ τῶν νέων παραχωρήσεων φιρμάνιον, ὅπερ παραλαβόντες οἱ λεγόμενοι ἀντιπρόσωποι θέλουν μεταφέρει καὶ διαδώσει εἰς τὰς ἐπαρχίας των.» Ὁ αὐτὸς εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. πρωτ. 48/12.2.1868 ἔκθεσίν του (*Ἐκθέσεις*, τ. Β') προσθέτει: «Κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα ⟨: 4–10 Φεβρουαρίου⟩ ἐδημοσιεύθη ἐνταῦθα ἑλληνιστὶ καὶ τουρκιστὶ τὸ συνημμένον Αὐτοκρατορικὸν Διάταγμα. Τὸ διάταγμα τοῦτο, φέρον χρονολογίαν δημοσιεύσεως τὴν 8 Ἰανουαρίου ἐ.ἔ. (25 Ραμαζὰν 1284), εἶναι...»

Τὸ ὑπὸ τοῦ Σακοπούλου ἀναφερόμενον ἔντυπον δὲν κατωρθώσαμεν νὰ ἀνεύρωμεν ἐν Ἀθήναις. Ἀντίτυπον τούτου ὑπάρχει εἰς τὸ ἐν Χανίοις Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Κρήτης, περιγράφεται δὲ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Ν. Τωμαδάκη («Συμβολὴ εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τῶν κρητικῶν ἐπαναστάσεων. Β' Βιβλιογραφία Ἐπαναστάσεως 1866–1869», *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν*, τ. Β' (1939), σ. 214) ὡς ἑξῆς: «Διάταγμα Αὐτοκρατορικὸν [ἐν σ. 35 κάτω:] Ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 25. Ραμαζᾶν 1284 (τῇ 8 Ἰανουαρίου 1868). Σχῆμα 0,32 × 0,18, σ. 1 (τίτλος) + 1 λ. + 6 (ὅπου περιλαμβάνεται τὸ διάταγμα) + 1 – 31 ⟨γρ. 35⟩ (ὅπου κανονισμὸς τῶν Μικτῶν Δικαστηρίων, σ. 17 κ.ἑ. Κανονισμὸς τῶν Μικτῶν Διοικ. Συμβουλίων, σ. 28 Κανονισμὸς τῆς Γεν. Συνελεύσεως) + 3 λ.». Σημειοῦται ἐπίσης ὅτι ἐξετυπώθη εἰς τὸ τυπογραφεῖον τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Κρήτης. Ἀπὸ τὸ ὡς ἄνω περιγραφόμενον ἀντίτυπον τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης ἐλλείπουν σήμερον τὸ προτελευταῖον καὶ τὸ τελευταῖον φύλλον. Τὰ φύλλα ταῦτα ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν φέρουσαν τὴν χρονολογίαν τοῦ φιρμανίου σελίδα 35 καὶ τὰς ἀκολουθούσας τρεῖς λευκάς. Τῶν ὑπολοίπων σελίδων φωτοαντίγραφον ὑπάρχει εἰς τὸ Κέντρον Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ. Τὸ κείμενον τοῦ ἐντύπου τούτου ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ κείμενον τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου τὸ δημοσιευθὲν εἰς τὸν *Κρητικὸν Κώδικα* [1], τ. Α', σσ. 29–91. Μεταξὺ τῶν δύο κειμένων ὑπάρχουν ἐπουσιώδεις διαφοραί. Πρόκειται κυρίως περὶ γλωσσικῶν σφαλμάτων τοῦ ἐντύπου, τὰ ὁποῖα διωρθώθησαν εἰς τὸν *Κρητικὸν Κώδικα*. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἡ ἑξῆς διαφορὰ εἰς τὴν χρονολογίαν: εἰς τὸν

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Κρητικὸν Κώδικα [1], τ. Α', σ. 91, δίδεται ἐν τέλει τοῦ φιρμανίου ἡ χρονολογία «25 Ραμαζὰν 1283 (τῇ 8 Ἰανουαρίου 1868)». Προφανῶς τὸ 1283 (ἀντὶ 1284) εἶναι τυπογραφικὸν λάθος, διότι ἡ 25 Ραμαζὰν 1283 ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν 19/31 Ἰανουαρίου 1867, ἤτοι πρὸς χρονολογίαν πολὺ προγενεστέραν τῆς συντάξεως τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου. Τὸ τυπογραφικὸν τοῦτο λάθος, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπισημαίνεται εἰς τὸν *Κρητικὸν Κώδικα* [1], τ. Α', σσ. 168–169, ὅπου τὰ διορθωτέα παροράματα, ἐπανελήφθη καὶ εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τοῦ *Κρητικοῦ Κώδικος*, Χανιὰ 1893, τ. Α', σ. 33.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, τὸ τελικὸν φιρμάνιον τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου, ὡς τοῦτο ἐδημοσιεύθη εἰς Κρήτην τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1868 καὶ ἀκολούθως ἐφηρμόσθη ἐν αὐτῇ, εἶχε χρονολογίαν 8/20 Ἰανουαρίου 1868, ἥτις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν μουσουλμανικὴν χρονολογίαν 25 Ραμαζὰν 1284.

Ἐν τούτοις ἡ ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εὑρισκομένη γαλλικὴ μετάφρασις τοῦ κειμένου τοῦ φιρμανίου ἔχει, κατὰ τὸν Aristarchi, *Législation Ottomane*, τ. Β', σ. 169, χρονολογίαν 15 Ραμαζὰν 1284, ἤτοι 29 Δεκεμβρίου 1867/10 Ἰανουαρίου 1868. Πλὴν τῆς *Législation Ottomane*, τ. Β', σσ. 169–203, ὑπὸ χρονολογίαν 15 Ραμαζὰν 1284 ἐδημοσιεύθη τὸ τελικὸν φιρμάνιον τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου καί: εἰς *Correspondence respecting the disturbances in Crete...1868*, σσ. 66–81 (πλῆρες)· εἰς τὰ *Archives Diplomatiques*, ἔτος 8ον (1868), τ. Γ', σσ. 942–970 (πλῆρες)· καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν κιτρίνην βίβλον *Documents Diplomatiques. Affaires d' Orient. Affaires de Crète. Juin 1894 – Février 1897*, Παρίσιοι 1897, σσ. 1–4 (βασικαὶ διατάξεις). Αἱ δημοσιεύσεις αὗται ἔγιναν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κειμένου τῆς Ὑψηλῆς Πύλης (=κείμενον Υ.Π.), τὸ ὁποῖον, σημειωτέον, διαφέρει τοῦ κειμένου τοῦ δημοσιευθέντος ὑπὸ τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Κρήτης (=κείμενον Γ.Δ.Κ.) καὶ ὡς πρὸς ἄλλα σημεῖα (βλ. κατωτέρω).

Ἐπειδὴ ὁ Ὀργανικὸς Νόμος ἐφηρμόσθη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κειμένου Γ.Δ.Κ., ἐπεκράτησε νὰ γίνεται ἀναφορὰ εἰς αὐτὸν διὰ τῆς χρονολογίας 25 Ραμαζὰν 1284 – 8/20 Ἰανουαρίου 1868 (π.χ. βλ. τὴν σύμβασιν τῆς Χαλέπας καὶ τὸ φιρμάνιον τοῦ 1889 εἰς *Κρητικὸν Κώδικα* [2], τ. Α', σσ. 36 καὶ 43, καὶ εἰς *Documents Diplomatiques* ἔ.ἀ., σ. 9) ἢ ἁπλῶς διὰ τοῦ ἔτους 1868 (π.χ. βλ. *Ὑπόμνημα τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης ὑποβληθὲν εἰς τὰς Εὐρωπαϊκὰς Κυβερνήσεις ὑπὸ τοῦ συναθροισθέντος λαοῦ ἐν 'Κλῆμα' καὶ 'Κράπῃ' τῇ 3 καὶ 10 Σεπτεμβρίου 1895* ⟨π.ἡ.⟩, συνταχθὲν ὑπὸ Μ. Ρ. Κ⟨ούνδουρου⟩, Ἀθῆναι 1895, σ. 4· καὶ τὴν ἑλληνικὴν λευκὴν βίβλον *Διπλωματικὰ Ἔγγραφα. Κρήτη. 4 Ἰουλίου 1896–24 Ἰανουαρίου 1897*, Ἀθῆναι 1898, σσ. 7 καὶ 8). Κατ' ἐξαίρεσιν εἰς τὸν τίτλον τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ *Κρητικοῦ Κώδικος* ἀναφέρεται: «Κρητικοῦ Κώδικος τεῦχος πρῶτον περιέχον τὰ κατὰ τὸ ἔτος 1858 ἐκδοθέντα Διατάγματα, τὸν Ὀργανικὸν Νόμον τοῦ 1867...». Ἀλλ' εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν (1893), ἡ ὁποία ἀρχίζει μὲ τὸ κείμενον τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου, ὁ τίτλος ἐτροποποιήθη ὡς ἑξῆς: «Κρητικὸς Κῶδιξ περιέχων τὰ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1868 μέχρι σήμερον χορηγηθέντα εἰς τὴν Κρήτην προνόμια...». Εἰς κείμενα τὰ ὁποῖα

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

συνετάχθησαν ἐν Εὐρώπῃ ἢ εἰς ἔργα δημοσιευθέντα ἐν Εὐρώπῃ ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν 'Οργανικὸν Νόμον γίνεται ἐπίσης διὰ τοῦ ἔτους 1868, χωρὶς ὅμως τοῦτο νὰ σημαίνῃ προτίμησιν τοῦ κειμένου Γ.Δ.Κ., διότι, συμφώνως πρὸς τὸ ἐν αὐτοῖς χρησιμοποιούμενον νέον ἡμερολόγιον, καὶ τὸ κείμενον Υ.Π. εἶναι τοῦ ἔτους 1868. Π.χ. βλ. τὸ ἄρθρον 23 τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου («le règlement organique de 1868»), καὶ W. Miller, *The Ottoman Empire and its successors*, Cambridge 1936, σ. 314).

'Ανεξαρτήτως τῆς διαφορᾶς εἰς τὰς χρονολογίας τῶν κειμένων Υ.Π. καὶ Γ.Δ.Κ., ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Δασκαλάκης («'Ο 'Οργανικὸς Νόμος τῆς Κρήτης τοῦ 1867», *Νέα 'Εστία*, τ. Π' (1966 β'), σ. 1534, σημ. 2) παρατηρεῖ ὅτι ἀκριβέστερον θὰ ἦτο νὰ γίνεται λόγος περὶ 'Οργανικοῦ Νόμου 1867/1868.

"Οσον ἀφορᾷ εἰς τὰς λοιπάς, πλὴν τῆς χρονολογίας, διαφορὰς μεταξὺ τοῦ κειμένου Γ.Δ.Κ. καὶ τοῦ κειμένου Υ.Π., ἀναφέρονται ἐνδεικτικῶς αἱ ἑξῆς :

Εἰς τὸ ἄρθρον 12 τῶν βασικῶν διατάξεων τὸ μὲν κείμενον Γ.Δ.Κ. ἀναφέρει : «'Εν ταῖς ἐπαρχίαις τῶν ὁποίων ὁ πληθυσμὸς εἶναι μικτὸς ὁ εἷς τῶν δύο τούτων μελῶν ⟨τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως⟩ θέλει εἶναι Χριστιανός, ὁ δὲ ἕτερος Μωαμεθανός», τὸ δὲ κείμενον Υ.Π. : «...chaque kaza mixte sera représenté par un délégué musulman». Εἰς τὸ ἄρθρον 13 τῶν βασικῶν διατάξεων χαρακτηριστικῶς ἀναφέρεται εἰς τὸ κείμενον Υ.Π. : «Il ne sera imposé dans l'île aucune autre contribution». Τοῦτο ἐλλείπει ἐκ τοῦ κειμένου Γ.Δ.Κ. Εἰς τὸ κείμενον Υ.Π., ἄρθρα 13 καὶ 14 τῶν γενικῶν διατάξεων, ἀναφέρεται ὑποχρέωσις καταβολῆς στρατιωτικοῦ φόρου ὑπὸ τῶν «κατοίκων τῆς Κρήτης» (ἑπομένως καὶ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καὶ ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων), ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ Φιρμανίου ἀναφερόμενα ὅτι «ἐφ' ὅσον χρόνον ἐξαιροῦνται οἱ Μωαμεθανοὶ κάτοικοι τῆς νήσου τῆς πραγματικῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας καὶ οἱ Χριστιανοὶ κάτοικοι αὐτῆς θὰ εἶναι ἀπηλλαγμένοι τοῦ φόρου τῆς στρατιωτικῆς ἀντικαταστάσεως». Εἰς τὸ κείμενον Γ.Δ.Κ., ἄρθρα 13 καὶ 14, οὐδεμία μνεία γίνεται τοῦ στρατιωτικοῦ φόρου. Εἴς τινας περιπτώσεις (π.χ. εἰς τὰ ἄρθρα 5 καὶ 9 τῶν γενικῶν διατάξεων), ἐνῷ εἰς τὸ κείμενον Υ.Π. ἀναφέρονται πρῶτον οἱ Μουσουλμᾶνοι καὶ κατόπιν οἱ Χριστιανοί, εἰς τὰ ἀντίστοιχα χωρία τοῦ κειμένου Γ.Δ.Κ. συμβαίνει τὸ ἀντίθετον. Εἰς τὸ κείμενον Υ.Π. προτάσσεται τοῦ Κανονισμοῦ τῶν Δικαστηρίων προοίμιον, τὸ ὁποῖον ἐλλείπει ἐκ τοῦ κειμένου Γ.Δ.Κ. Εἰς τὸ κείμενον Γ.Δ.Κ., ἄρθρα 33 καὶ 43 τοῦ Κανονισμοῦ τῶν Διοικητικῶν Συμβουλίων, αἱ ἐτήσιαι ἀποδοχαὶ τῶν αἱρετῶν μελῶν τοῦ Γενικοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καὶ τῶν συμβουλίων τῶν διοικήσεων (νομῶν) ὁρίζονται ἀντιστοίχως εἰς 9000 καὶ 6000 γρόσια. Εἰς τὸ κείμενον Υ.Π. ἀντὶ τῶν ὡς ἄνω ποσῶν ὑπάρχουν ἀποσιωπητικὰ ἢ κενόν. Κατὰ τὸ κείμενον Υ.Π., τὸ ἄρθρον 29 τοῦ Κανονισμοῦ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως ὁρίζει : «Le conseil délibère en séance générale sur toutes les matières d'intérêt commun, telles que le développement de l'instruction publique et les intérêts économiques de l'île.» Τὸ αὐτὸ ἄρθρον εἰς τὸ κείμενον Γ.Δ.Κ. ἔχει ὡς ἑξῆς : «'Η δημοσία ἐκπαίδευσις

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δὲν θέλει εἶσθαι τὸ ἀντικείμενον τῶν συζητήσεων πλήρους συνεδριάσεως τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως, εἰμὴ καθ' ὅσον πρόκειται περὶ τῆς τεχνικῆς ἢ ἐπιστημονικῆς ἐκπαιδεύσεως τοῦ λαοῦ.» Εἴς τινας περιπτώσεις τὸ κείμενον Γ.Δ.Κ. εἶναι ἀναλυτικώτερον τοῦ κειμένου Υ.Π.· εἰς ἄλλας περιπτώσεις συμβαίνει τὸ ἀντίθετον.

Ἕνεκα τῶν μεταξὺ τοῦ κειμένου Υ.Π. καὶ τοῦ κειμένου Γ.Δ.Κ. ὑπαρχουσῶν διαφορῶν, εἰς μίαν τοὐλάχιστον περίπτωσιν, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, προέκυψαν ἀμφιβολίαι κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ Ὀργανικοῦ Νόμου καὶ ἐζητήθησαν διευκρινήσεις παρὰ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης (βλ. σχετικῶς *Κρητικὸν Κώδικα* [1], τ. Α', σ. 79, ὑποσημ. 1).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΑ

ΑΥΕ : Ἀρχεῖον τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν.
Ἐκθέσεις : Τὰ ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ, τ. Α′ καὶ τ. Β′, δημοσιευόμενα ἔγγραφα.
ΚΥ : Κεντρικὴ Ὑπηρεσία.
Μ : Μικροταινία ἐν τῷ Κέντρῳ Ἐρεύνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.
ΠΚ : Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως.
ΠΡ : Προξενικὸν Πρακτορεῖον Ρεθύμνης.
ΠΧ : Προξενεῖον Χανίων.
Χφ. : Τὸ χειρόγραφον ἐκ τοῦ ὁποίου ἀντεγράφη δημοσιευόμενον κείμενον. Ἐὰν τοῦτο εἶναι σχέδιον ἢ ἀντίγραφον, γίνεται σχετικὴ μνεία παρὰ τὸν οἰκεῖον ἀριθμὸν πρωτοκόλλου. Ἐὰν πρόκειται περὶ πρωτοτύπου, οὐδεμία μνεία γίνεται.
〈 〉 : Ἐντὸς ἀμβλυγωνίων ἀγκυλῶν ἐτέθη πᾶσα ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν γενομένη προσθήκη εἰς τὸ κείμενον.
[ ] : Ἐντὸς ὀρθογωνίων ἀγκυλῶν ἐτέθη πᾶν τμῆμα τοῦ κειμένου θεωρούμενον ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν ὡς ὀβελιστέον.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ε Κ Θ Ε Σ Ε Ι Σ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

1

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΝ

Ἀρ. 214 *Χανιά, 4 Ἀπριλίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ12/406

Τὸ Βασιλικὸν Ὑπουργεῖον γινώσκει ὅτι αἱ μετὰ τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ σχέσεις μου ἅμα ἀφιχθέντος ἐνταῦθα ἤρξαντο ὑπὸ τοὺς χειροτέρους οἰωνούς. Ἔκτοτε καὶ μετὰ τὴν ἀμοιβὴν τῆς πρώτης ἐπισήμου ἐπισκέψεως αὐτὸς μέν, ὡς παρετήρησα πολλάκις, διέκειτο πρὸς ἐμὲ δυσμενῶς καὶ πρὸς τὰς ὑποθέσεις τῶν ὑπηκόων μας ἐκ συστήματος ἄδικος καὶ καταθλιπτικός, ἐγὼ δὲ διετέλουν εἰς ψυχρότητα, πλὴν πάντοτε προσεφερόμην ἀξιοπρεπῶς. Δὶς μόνον χάριν τῆς ὑπηρεσίας ἔλαβον συνέντευξιν μετ' αὐτοῦ εἰς τὸ διάστημα τοῦτο, κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν τοῦ Βαϊραμίου [1] τὸν ἐπεσκέφθην, αὐτὸς ὅμως δὲν μὲ ἀντεπεσκέφθη [2]. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι κατὰ τὴν ἐνταῦθα ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν τὰς κατὰ τὸ Βαϊράμιον καὶ Κουρβὰν Βαϊράμι [3] ὑπὸ τῶν προξένων γινομένας ἐπισκέψεις ὁ Γενικὸς Διοικητὴς δὲν ἀνταποδίδει. Ἐφέτος ὅμως, διὰ νὰ ἐγγίξῃ τὸν Πρόξενον τῆς Γαλλίας, ὅστις δὲν τὸν εἶχεν ἐπισκεφθῆ καὶ μεθ' οὗ εὑρίσκεται εἰς ψυχρότητα, παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν ἀνταπέδωκεν ἂν καὶ μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἡμερῶν τὰς ἐπισκέψεις ταύτας.

Διὰ τὴν πρὸς ἐμὲ καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἔλλειψίν του παρεπονέθην, ἀλλ' ὁ Γενικὸς Διοικητὴς πρόφασιν εὗρεν ὅτι, ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν αἱ τοιαῦται ἐπισκέψεις δὲν ἀνταποδίδονται παρ' αὐτοῦ, δὲν ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἐπισκεφθῇ ἄλλον τινὰ οὔτε ἐμέ, ὅτι ὅμως, ἂν ἐπεσκέφθη τοὺς λοιποὺς προξένους, ἔπραξε τοῦτο ὄχι πρὸς ἀνταπόδοσιν τῆς κατὰ τὸ Βαϊράμι ἐπισκέψεως ἀλλ' ἁπλῶς ὡς ἰδιώτης, καθότι ἔχων προσωπικὰς σχέσεις μετ' αὐτῶν συνηθίζει νὰ τοὺς ἐπισκέπτεται ἐνίοτε. Τὸ πρᾶγμα βεβαίως δὲν δικαιολογεῖται ἀποχρώντως, ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἠδυνάμην νὰ πράξω ἄλλο, εἰ μὴ νὰ μὴ τὸν ἐπισκεφθῶ πλέον κατὰ τὸ ἐγγίζον Κουρβὰν Βαϊράμι.

Βλέπων ἀπ' ἀρχῆς τὴν πρὸς ἐμὲ ἐχθρικὴν διαγωγὴν τοῦ Γεν. Διοικητοῦ καὶ τὴν συστηματικὴν διαγραφὴν τῶν ὑποθέσεών μας, προσεπάθησα νὰ διαδώσω πλαγίως τὰ παράπονά μου καὶ νὰ κάμω ὥστε καὶ οἱ ἐκ τῶν Κρητῶν φίλοι του, ὅσοι εἰλικρινῶς τὸν θεωροῦσιν ὑπηρετοῦντα τὰ ἀληθῆ συμφέροντά των καὶ τῶν ὁποίων μεγάλην ἀνάγκην ὁ Διοι-

---

1. Μουσουλμανικὴ ἑορτὴ τελουμένη μετὰ τὴν νηστείαν τοῦ μηνὸς Ραμαντάν.
2. Χφ. *μὴ ἀντεπισκέφθην*.
3. Μουσουλμανικὴ ἑορτὴ τελουμένη ἑβδομήκοντα ἡμέρας μετὰ τὸ Βαϊράμιον.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κητὴς ἔχει, διότι δι' αὐτῶν ἐξασκεῖ τὴν ἐν τῷ τόπῳ ἐπιρροήν του, προσεπάθησα, λέγω, ὥστε νὰ συναισθανθῶσι καὶ συμμερισθῶσι τὰς πρὸς ἐμὲ καὶ τὰς ὑποθέσεις μας γινομένας ἀδικίας κλπ. Συνεπείᾳ τούτου πολλαὶ πολλάκις τῷ ἐγένοντο παρατηρήσεις, ἀλλ' ἐκεῖνος διεμαρτύρετο ὅτι οὐδεμίαν ἀφορμὴν δυσμενείας ἔχει, ἀλλ' ὅτι τὴν ὑπηρεσίαν του ἐνεργεῖ ἀπέναντι ἡμῶν μετριοπαθῶς, μὴ ἐκτελῶν μάλιστα κατὰ γράμμα τὰς ὡς πρὸς τὸ τῆς ἐθνικότητος ζήτημα διαταγὰς τῆς Ὑψ. Πύλης.

Κατὰ δὲ τὰς ἑορτὰς τοῦ Πάσχα [1] ἐλθόντες πρὸς ἐπίσκεψίν μου δύο ἐκ τῶν εὐνοουμένων του, ἤτοι ὁ ἰατρὸς Βαρούχας (ἔφορος) καὶ ὁ Ἀγγελίδης (σύμβουλος ἐξ Ἡρακλείου), μοὶ διεβεβαίωσαν ὅτι ὁ Πασᾶς μεταμελούμενος τρόπον τινὰ διὰ τὴν πρὸς ἐμὲ διαγωγήν του θέλει εἰς τὸ μέλλον μεταβάλει αὐτὴν πρὸς ἐμὲ καὶ πρὸς τὰς ἑλληνικὰς ὑποθέσεις· μάλιστα μοὶ ἔδωκαν νὰ ἐννοήσω ὅτι προτίθεται καὶ δι' ἐπισήμου πράξεως νὰ δείξῃ τοῦτο. Τὴν Τρίτην ὅθεν τῆς Διακαινησίμου ἔλαβον πρόσκλησιν παρὰ τοῦ Γεν. Διοικητοῦ δι' ἧς ἐκαλούμην εἰς γεῦμα διὰ τὴν ἐπιοῦσαν, εἰς ὃ συνάμα ἐκλήθησαν καὶ ὁ Γραμματεὺς τοῦ Προξενείου μας κύριος Καψάλης καὶ τέσσαρες ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἐπισημοτέρων Ἑλλήνων, ἤτοι οἱ Βενιζέλος καὶ Δαρμάρος, ἔμποροι, Λαγκότης, ἔμπορος καὶ δικαστὴς εἰς τὸ Τετζαρίτιον [2], καὶ ὁ Ἰω. Μοάτζος, ὑγειονόμος ἐνταῦθα. Ὤφειλον νὰ δράξω τὴν εὐκαιρίαν νὰ δεχθῶ τὴν πρόσκλησιν, ἀφοῦ ὁ Διοικητὴς διὰ τοῦ γεύματος τούτου, γινομένου ἀποκλειστικῶς χάριν ἐμοῦ, μοὶ ἔτεινε χεῖρα φιλικὴν καὶ ἀφοῦ οἱ περὶ αὐτὸν μὲ διεβεβαίωσαν περὶ τῆς μεταβολῆς τῶν αἰσθημάτων τοῦ Διοικητοῦ, ἂν καὶ δυσπιστῶ εἰς τοῦτο. Τὸ γεῦμα τοῦτο ἔκαμεν ἀρίστην ἐντύπωσιν ἐνταῦθα, καθότι, ὡς πληροφοροῦμαι, πρώτην φορὰν ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς ἔδωκε τοιοῦτον εἰς τὸν Πρόξενον τῆς Ἑλλάδος ἀποκλειστικῶς μόνον δι' αὐτὸν καὶ πρώτην φορὰν προσεκάλεσεν Ἕλληνας ὑπηκόους εἰς γεῦμα.

Παράξενος θὰ φανῇ βεβαίως εἰς τὸ Βον Ὑπουργεῖον ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Γεν. Διοικητοῦ, ὡς καὶ εἰς τὸν ὑποφαινόμενον ἐφάνη. Θέλει ἆρά γε περιποιούμενος ἐμὲ νὰ κολακεύσῃ τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον διὰ σκοποὺς οὓς αὐτὸς οἶδεν, οἷον νὰ λάβῃ ὑπογραφὰς παρὰ τῶν Κρητῶν καὶ ἀναφοράς, ἵνα κραταιωθῇ εἰς τὴν θέσιν του ἢ καὶ νὰ ματαιώσῃ τὰ κατ' αὐτοῦ τυχὸν ὑπὸ τῶν δυσηρεστημένων ἐνεργούμενα, ἢ ἐνέδωκεν εἰς τὰς παραστάσεις τῶν φίλων του, πεισάντων αὐτὸν ὅτι δὲν συμφέρει εἰς τὴν πολιτικήν του νὰ προσφέρηται ἐχθρικῶς πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Προξενεῖον ; Δὲν εἶμαι εἰσέτι εἰς θέσιν νὰ γνωρίσω ἀκριβῶς τὰ ἀληθῆ αἴτια, ὑποθέτω ὅμως ὅτι συντρέχουσι καὶ αἱ δύο αὗται περιστάσεις.

Ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς, Ἕλλην τὸ γένος, δεχθεὶς τὸν Ἰσλαμισμὸν ἐν τῇ παιδικῇ του ἡλικίᾳ, εἶναι ἄνθρωπος ὅστις ἔχει πολλὰ διανοητικὰ πλεονεκτήματα. Εἶναι ὀξύνους, ἐπιτήδειος, ὁμιλητικός, προικισμένος μὲ γοργὸν ἀντιληπτικὸν καὶ ἰσχυρὸν μνημονικόν. Εἶναι ὅμως ἐγωιστής, κρυψίνους, περιποιητικὸς ἐν ἀνάγκῃ μέχρι χαμερπείας καὶ πονηρότητος. Ἔχων τὴν συνείδησιν λίαν ἐλαστικὴν θεωρεῖ θεμιτὸν πᾶν τὸ εἰς τοὺς σκοπούς του συντε-

---

1. Τὸ Πάσχα κατὰ τὸ 1866 ἑωρτάσθη τὴν 27 Μαρτίου.
2. Ἐμποροδικεῖον.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

λοῦν, ἐν γένει δὲ στερεῖται τῶν ἠθικῶν ἐκείνων πλεονεκτημάτων ἅτινα εἶναι ἀναγκαῖα ἀπολύτως εἰς τὸν ἐπαξίως θέλοντα νὰ κατέχῃ ὑψηλήν, ὡς αὐτός, θέσιν. Σπουδάσας ἐν Γαλλίᾳ τὴν ἰατρικὴν καὶ καθέξας μεγάλα ἀξιώματα, ὡς ὑπουργὸς τοῦ ἐμπορίου καὶ ἀρχίατρος τοῦ Σουλτάνου Μετζίτ [1], ἔχει μεγάλην πεῖραν τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου, εἰ [2] καὶ ἐπιπόλαιος. Θρήσκευμα βεβαίως δὲν ἔχει, καθότι πράγματι οὔτε Μωαμεθανὸς εἶναι οὔτε Χριστιανός. Εἰς ἐκτάκτους ὅμως περιστάσεις, ὁσάκις τῷ συνέφερεν, εἶπεν ἐμπιστευτικῶς εἷς τινας Κρῆτας ὅτι αὐτὸς οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ εἶναι Χριστιανός. Ἐν ἐνὶ λόγῳ εἶναι ἀγύρτης ἐπιτηδειότατος.

Διοικῶν τὴν Κρήτην ἐπὶ πέντε ἔτη κατώρθωσεν ὄχι μόνον νὰ κρατῇ τὸν τόπον ἐν ἡσυχίᾳ καὶ νὰ περιστείλῃ τὰ ἄλλοτε ἐπιπολάζοντα ἐγκλήματα, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ Σφακιά, τὰ οὐδέποτε ὑποδουλωθέντα, ἐπέτυχε νὰ στήσῃ σταθμὸν στρατιωτικόν, καί, τὸ περίεργον, ἐναντίον τοῦ κατὰ τὸ ἔτος 1858 ἐκδοθέντος φιρμανίου νὰ ἐπιβάλῃ νέους φόρους. Πάμπολλα εἶναι τὰ μέσα ἅτινα μετεχειρίσθη πρὸς τοῦτο: ἐδῶ μὲν ἐφάνη προστατεύων τὰ γράμματα καὶ προτρέπων τὴν σύστασιν σχολείων, ἐκεῖ δὲ παριστῶν ἑαυτὸν ὡς Χριστιανὸν καὶ εἰλικρινῶς ἐργαζόμενον ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν συμφερόντων· ἄλλους ἐκ τῶν ἐχόντων κάποιαν σημασίαν κατέπεισε νὰ δεχθῶσι θέσεις ἐπὶ μισθῷ, καὶ τοιοῦτος εἶναι ὁ κατὰ τὸ 1858 ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως Μαυρογένης, ὅστις ἤδη μισθοδοτεῖται 400 περίπου γρόσια κατὰ μῆνα ὡς δημοτοφύλαξ· εἰς ἄλλους παρέστη ὡς προστάτης τῆς γεωργίας διανέμων δωρεὰν ἰδίαις χερσὶν εἰς τοὺς χωρικοὺς μικρὰ καὶ εὐτελοῦς ἀξίας φυτὰ μορεῶν ἢ ἐμβόλια πρὸς βελτίωσιν τῶν ἀμυγδάλων ἢ εἰσαγωγὴν διὰ τοῦ σχίνου πιστακίων [3]. Διὰ τῶν μέσων τούτων καὶ τῶν παραπλησίων, τῶν πλείστων ἀγυρτικῶν, κατώρθωσεν ὄχι μόνον νὰ κρατήσῃ τὴν Κρήτην ἥσυχον, ζήτημα ζωτικώτατον διὰ τὴν Πύλην, ἀλλὰ καὶ νὰ εἰσάξῃ ἐναντίον τοῦ φιρμανίου τοῦ 1858 νέους φόρους, οἷον: 1) πληρωμὴν τοῦ ἅλατος 40 παράδες τὴν ὀκᾶν ἐν τῇ ἁλυκῇ ἢ 50 ἀλλαχόθεν ἀγοραζόμενον, ἀπαγορευθείσης τῆς ἐκ τοῦ αἰγιαλοῦ συλλογῆς τοῦ σχηματιζομένου ἅλατος· 2) πληρωμὴν τελωνείου διὰ τὴν εἰσαγωγὴν καπνοῦ 12 γρόσια τὴν ὀκᾶν· 3) πληρωμὴν φόρου διὰ τὰ παντοπωλεῖα 30% ἐπὶ τοῦ ἐνοικίου· 4) φόρον τοῦ χαρτοσήμου. Ἐν γένει δὲ οἱ νέοι οὗτοι φόροι εἶναι ἐπαχθεῖς, καθότι, ἂν δὲν φθάνωσι τὸ ποσὸν τῶν λοιπῶν, ὑπερβαίνουσιν ὅμως τὸ ἥμισυ αὐτῶν.

Ἂν δὲ κατώρθωσεν ὅσα οὐδεὶς τῶν προκατόχων του καὶ ἀπέκτησεν ἐπιρροὴν μεγάλην, ὑπάρχουσι μολονοτοῦτο καὶ παράπονα κατ' αὐτοῦ σπουδαῖα, ἅτινα, ἂν καὶ δὲν ἐκδηλοῦνται σήμερον, ὑποκώφως ὅμως διαδίδονται καὶ ὑποκαίουσιν. Ἤρχισαν νὰ ἐννοῶσιν οἱ Κρῆτες ὅτι ὁ Γεν. Διοικητὴς εἶναι ἀγύρτης καὶ ἐπικίνδυνος ἄνθρωπος· ὑποθέτουσιν ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ αἴτιος τῆς ἐπιβολῆς τῶν νέων φόρων, διότι λέγουσιν ὅτι αὐτὸς ὑπεσχέθη εἰς τὴν Πύλην ὅτι θέλει κατορθώσει τὴν εἰσαγωγήν των ἄνευ κινδύνου διαταράξεως τῆς τάξεως· διαδίδουσιν ὅτι αὐτός, ἵνα ἀποκτήσῃ τὴν ἐπιρροήν του, διήρεσε τοὺς Κρῆτας, ἐξή-

1. Ἐβασίλευσε 1839–1861.
2. Χφ. ἤ.
3. Ἤτοι δι' ἐμβολιασμοῦ σχίνου διὰ πιστάκης.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

γειρε τὰ πάθη τῶν μὲν κατὰ τῶν δέ, διέφθειρε πολλοὺς διὰ μισθῶν ἢ δώρων, τοῖς ὑπεσχέθη κατασκευὴν γεφυρῶν καὶ ὁδῶν, σύστασιν τραπεζῶν καὶ ἄλλα τοιαῦτα, καὶ ὅμως οὐδὲν ἔπραξεν. Ἐκτὸς δὲ τούτου, ἵνα ἐπιτυγχάνῃ εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἐπιρροῆς του, ἔχει προστατευομένους τινάς, οὓς συμβουλεύεται καὶ μεταχειρίζεται εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων του. Οὗτοι, ἂν καὶ δὲν ὠφελοῦνται παρ' αὐτοῦ ἀπ' εὐθείας, διότι ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς καίτοι βαθύπλουτος εἶναι φιλάργυρος, ὠφελοῦνται ὅμως ἐμμέσως ἀπὸ τοὺς ἔχοντας ὑποθέσεις καὶ πρὸς περαίωσιν αὐτῶν προσφεύγοντας εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν τοιούτων προσώπων.

Ἐσχάτως μάλιστα συνέβη τὸ ἑξῆς συμβάν, ὅπερ κατέστη σκανδαλῶδες. Ἱερεύς τις, Μισαὴλ λεγόμενος, εἶχε κατηγορηθῆ πρὸ πολλοῦ καιροῦ ὅτι ἐβίασεν εἰς ἀσέλγειαν γυναῖκά τινα· ἡ πρᾶξις κατηγγέλθη καὶ ἤρξατο ἡ ἐνέργεια ἀνακρίσεως· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ ἀνάκρισις διεκόπη καὶ ὁ ἱερεὺς ἠθωώθη. Πολὺς καιρὸς παρῆλθε καὶ ἡ ὑπόθεσις εἶχε λησμονηθῆ· αἴφνης ὅμως ὁ ἱερεὺς ἐφάνη ἔχων χρέη ἱκανὰ καὶ διέδωκεν ὅτι τὰ χρέη ταῦτα προῆλθον, διότι ἔδωκε πολλὰ χρήματα ἢ δῶρα εἰς τὸν δημογέροντα Ζανῆν Ρενιέρην, ὅστις ἀνεδέχθη νὰ τὸν προστατεύσῃ. Ἐχθροί τινες τοῦ Ρενιέρη, ὠφεληθέντες τῆς περιστάσεως τοῦ νὰ ἐκθέσωσι τὴν ὑπόληψίν του καὶ νὰ προσβάλωσι [καὶ] πλαγίως καὶ τὸν Διοικητήν, μαθόντες τὰ παράπονα τοῦ ἱερέως τὸν παρεκίνησαν νὰ καταγγείλῃ τὴν πρᾶξιν, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Ὁ Γενικὸς Διοικητής, ὡς ἦτο ἐπόμενον, δυσηρεστήθη διὰ τὴν καταγγελίαν ταύτην, διότι δὲν τὸν ἐσύμφερε ν' ἀποδειχθῇ ὅτι εἷς δημογέρων, εἷς τῶν πλέον ἀφωσιωμένων εἰς αὐτὸν φίλων του, ἦτο καταχραστής. Ἕκαστος ἠδύνατο νὰ εἰκάσῃ τὶς ἤθελεν εἶσθαι ἡ ἔκβασις τῆς τοιαύτης ἀνακρίσεως.

Ἡ καταγγελία δὲν ἀπεδείχθη ἀληθής, λόγῳ ⟨τοῦ⟩ ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ ἱερέως προταθέντα ἀποδεικτικὰ μέσα ἦσαν ἀνεπαρκῆ καὶ ἑπομένως ἡ μὲν κατηγορία ἀναπόδεικτος, ὁ δὲ κατήγορος συκοφάντης. Ἀντὶ λοιπὸν νὰ τιμωρηθῇ ὁ καταχραστὴς δημογέρων, τρέχει κίνδυνον νὰ πάθῃ ὁ ἀδικηθεὶς ἱερεύς, ὅστις πλέον τοῦ ἑνὸς μηνὸς διατελεῖ ἐν τῇ φυλακῇ καὶ ἄδηλον εἶναι τὶς ἡ τύχη του. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἔκαμε χειρίστην ἐντύπωσιν εἰς τὸ κοινόν. Μολονταῦτο, ἐνῷ κατ' ἀρχὰς εἶχε διαδοθῇ ὅτι ὁ Διοικητὴς ἤθελεν ἐνεργήσει ἀνακρίσεις διὰ νὰ βεβαιωθῇ τίνες οἱ παρακινήσαντες τὸν ἱερέα νὰ καταγγείλῃ τὸν Ρενιέρην, φαίνεται ὅτι παρῃτήθη τοῦ σκοποῦ του πρὸς ἀποφυγὴν περαιτέρω σκανδάλων καὶ δυσαρεσκειῶν. Μάλιστα δὲ ἐλπίζεται διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ ἱερέως ἀπὸ πάσης περαιτέρω τιμωρίας. Ὅλα ταῦτα τὰ γεγονότα εἶναι ἱκανὰ νὰ γεννήσωσι δυσαρεσκείας ἀρκετὰ σπουδαίας κατὰ τοῦ Διοικητοῦ.

Δὲν εἶναι λοιπὸν παράξενον ὁ Γενικὸς Διοικητὴς βλέπων ταῦτα νὰ θελήσῃ νὰ μᾶς περιποιηθῇ ἢ νὰ κολακεύσῃ τὰ πνεύματα. Τὸ καθ' ἡμᾶς, συμφέρον ἔχομεν, ὥστε ἡ τοπικὴ ἀρχὴ νὰ μὴ καταπιέζῃ τοὺς ὑπηκόους μας καὶ ἰδίως νὰ παύσῃ ἡ πεισματώδης καταδίωξις τῶν διαφιλονεικουμένων Ἑλλήνων. Οἱ περὶ τὸν Διοικητὴν μὲ διαβεβαιοῦν ὅτι καὶ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο θέλει εἶσθαι εἰς τὸ μέλλον λίαν μετριοπαθής, προσθέντες μοι μάλιστα ὅτι ἔγραψε περὶ τούτου εἰς τὴν Πύλην, ἥτις, ὡς ὁ Γεν. Διοικητὴς ἐπαναλαμβάνει, τῷ εἶχε

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δώσει αὐστηρὰς διαταγὰς νὰ μὴ ἀναγνωρίζῃ ὡς Ἕλληνα κανένα Κρῆτα ἢ ἐκ Κρητὸς καταγόμενον καὶ ἐν Κρήτῃ διαμένοντα. Πολὺ μακρὰν εἶμαι τοῦ νὰ πιστεύω ὅτι ὁ πανοῦργος Γεν. Διοικητὴς θέλει ἀλλάξει σύστημα, ὁπωσδήποτε ὅμως ἐγὼ θέλω ἐξακολουθεῖ νὰ ἐνεργῶ μετ' ἄκρας ἐπιφυλάξεως καὶ προσοχῆς περιμένων τὰ πράγματα.

Ἀναφέρων τὰ περὶ Διοικητοῦ δὲν δύναμαι νὰ ἀποσιωπήσω ὅτι, καθ' ἃ παρά τινων ἔμαθον, οἱ Κρῆτες, ἀποδίδοντες σημασίαν μεγάλην εἰς τὰς μεταξὺ Πρωσσίας καὶ Αὐστρίας διπλωματικὰς δυσχερείας καὶ πρὸ πάντων εἰς τὸ ἐν Παρισίοις συμβούλιον τὸ ἐπιληφθὲν τῶν ὑποθέσεων τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν, ἤρχισαν νὰ σκέπτωνται ἂν καὶ εἰς αὐτοὺς συμφέρῃ νὰ ἐνεργήσωσί τι κατόπιν, ἂν ἴδωσιν ὅτι ἡ ἔκβασις τῶν πολιτικῶν τούτων γεγονότων ἔσεται εὐνοϊκή.

2

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΝ

Ἀριθ. 232, ἐμπιστευτικὸν *Χανιά, 9 Ἀπριλίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ7/224

Ἐν τέλει τῆς ἀπὸ 4 τοῦ ἱσταμένου πρὸς τὸ Β. Ὑπουργεῖον ἐκθέσεώς[1] μου ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω ἐν παρόδῳ ὅτι οἱ Κρῆτες ἤρξαντο νὰ σκέπτωνται περὶ τῆς βελτιώσεως τῆς τύχης των, πλὴν τὰ πράγματα φαίνονται σπουδαιότερα ἢ ὅ,τι κατ' ἀρχὰς ἐπίστευσα.

Γνωσταί εἰσιν εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα αἱ ἰδέαι καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν Κρητῶν. Ὁ διακαέστερος αὐτῶν πόθος, ὡς πολλάκις ἀπέδειξαν, εἶναι νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸς πραγματοποίησιν αὐτοῦ ἕτοιμοι εἶναι ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ θυσιάσωσι τὰ πάντα καὶ ἂν συνεχέστερον δὲν ἐκδηλοῦσι τὰ αἰσθήματά των διὰ σπουδαίων πράξεων, τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὸ ὅτι ἀναχαιτίζονται ὑπὸ περιεσκεμμένων τινῶν ἀνδρῶν ἐν Ἑλλάδι.

Φαίνεται ὅτι πρὸ πολλοῦ, βλέποντες αὔξουσαν τὴν ἐπιρροὴν ἣν ὁ νῦν Γενικὸς Διοικητὴς ἐπὶ τοῦ τόπου ἐξασκεῖ καὶ φρονοῦντες ὅτι αὕτη θέλει ἀποβῇ εἰς τὸ μέλλον ἐπιβλαβὴς διὰ τὸν τόπον, διότι διὰ τῆς ἐπιτηδειότητος καὶ τῆς πανουργίας του ἔφερε μεταξὺ αὐτῶν τὴν διαίρεσιν, διότι ἐξαπατᾷ τοὺς μέν, δολιεύεται τοὺς δὲ καὶ τοὺς μεταχειρίζεται ὄργανα πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν του καὶ κυρίως διότι θεωροῦσιν αὐτὸν κατὰ μέγα μέρος αἴτιον τῆς ἐπιβολῆς τῶν νέων φόρων, δι' ὧν ὁ λαὸς καταπιέζεται, πρὸς δὲ διότι, ὑπάρχοντος τοῦ νῦν Διοικητοῦ, δύσκολον θὰ ἦτο ἐν δεδομένῃ περιστάσει νὰ ἐργασθῶσι πρὸς μεταβολὴν τῆς τύχης των, καθότι λέγουσιν ὅτι αὐτὸς ἱκανὸς εἶναι τὰ πάντα ν' ἀνακαλύψῃ καὶ τὰ

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 1–5.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πάντα νὰ ματαιώσῃ, βλέποντες ταῦτα πάντα, ἅτινα ἐν μέρει ἴσως ἐξογκοῦνται, θεωροῦσιν ὅτι συμφέρει αὐτοῖς νὰ ἐνεργήσωσιν ἢ ὅπως ἀπαλλαχθῶσι τοιούτου Διοικητοῦ ἢ ὅπως καταργηθῶσιν οἱ ἐναντίον τοῦ κατὰ τὸ 1858 ἐκδοθέντος φιρμανίου ἐπιβληθέντες αὐτοῖς φόροι.

Ἰδόντες δ' ἐσχάτως ὅτι ἐπηπειλήθη ἔκρηξις πολέμου μεταξὺ Πρωσσίας καὶ Αὐστρίας καὶ πρὸ πάντων ὅτι συνῆλθε τὸ ἐν Παρισίοις συμβούλιον πρὸς λύσιν τοῦ ἀφορῶντος τὰς Παραδουναβίους Ἡγεμονίας ζητήματος, φρονοῦντες δ' ὅτι τὸ συμβούλιον τοῦτο ἠδύνατο ἴσως νὰ ἐπιληφθῇ καὶ τοῦ κρητικοῦ, ἐὰν ἐπαρουσιάζετο ἤδη, ἔκριναν ὅτι εὔκαιρος περίστασις ὑπάρχει νὰ πράξωσί τι γενικώτερον. Τόσῳ δ' ἰσχυρὸς εἶναι ὁ πόθος των τοῦ νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ὥστε προσπαθοῦσι νὰ πείσωσιν ἑαυτοὺς ὅτι αἱ σημεριναὶ περιστάσεις εἶναι πρὸς τοῦτο πρόσφοροι. Ἔπειτα, λέγουσι, πᾶν[1] κίνημα αὐτῶν εἶναι νέα διαμαρτύρησις τείνουσα πρὸς ἀπελευθέρωσίν των.

Τινὲς λοιπὸν ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων Κρητῶν καὶ τῶν ἐξασκούντων ἐπιρροὴν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις συνεννοηθέντες συνῆλθον κρυφίως ἐπὶ τὸ αὐτὸ διὰ νὰ συσκεφθῶσι. Καὶ ἄλλοι μὲν φρονοῦσιν ὅτι πρέπει διὰ μιᾶς νὰ σηκωθῇ ὁ λαὸς εἰς τὰ ὅπλα καὶ νὰ ζητήσῃ ἀπροκαλύπτως τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἕνωσιν τῆς Κρήτης ἀπευθύνων ὑπομνήματα εἰς τὰς δυνάμεις, ἄλλοι δὲ θεωροῦντες τοῦτο ἀκατόρθωτον ἤδη νὰ ζητήσωσι νὰ κηρυχθῇ ἡ νῆσος ἡγεμονία ὑποτελὴς ὑπὸ τὴν διοίκησιν ἡγεμόνος Χριστιανοῦ, φρονοῦντες ὅτι τοῦτο ἔσεται ἓν μέγα βῆμα πρὸς τὴν ἐντελῆ ἀπελευθέρωσιν. (Γνωστὸν εἶναι ὅτι ἡ περὶ ἡγεμονίας ἰδέα πολλάκις καὶ ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ ἐπανελήφθη. Καὶ αὐτὸς ὁ πρώην ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας κ. Βούλουερ[2] τὴν ἐξεφράσθη ἄλλοτε.) Ἐν περιπτώσει δὲ καθ' ἣν ἴδωσιν ὅτι δὲν συμφέρει οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο νὰ ἐνεργήσωσι, τότε νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὸ νὰ ζητήσωσι τὴν ἀπαλλαγήν των ἀπὸ τοὺς ἐπιβληθέντας νέους φόρους καὶ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Γ. Διοικητοῦ. Δὲν λείπουσι δὲ καὶ οἱ ῥίπτοντες τὴν ἰδέαν ἐν ἀμηχανίᾳ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τῶν πραγμάτων εὑρισκόμενοι νὰ ζητηθῇ ἡ προστασία καμμιᾶς τῶν δυτικῶν δυνάμεων καὶ ἰδίως τῆς Ἀγγλίας. Ἡ τελευταία ὅμως ἰδέα εὐτυχῶς οὔτε σπουδαία εἶναι οὔτε ὀπαδοὺς εὑρίσκει.

Τί λοιπὸν θὰ πράξωσι καὶ τίνι τρόπῳ δὲν εἶναι εἰσέτι ὡρισμένον. Θέλουσι μὲν μεταβολὴν τύχης, ἀλλ' ἀγνοοῦσι τί τὸ κατορθωτὸν σήμερον, πρὸ πάντων δὲ στεροῦνται ἀνθρώπων πεφωτισμένων καὶ ἱκανῶν νὰ τοὺς χειραγωγήσωσιν. Ἴσως παρ' Ἀθηνῶν λαμβάνουσιν ὁδηγίας τινάς, μάλιστα δ' ἐπληροφορήθην ὅτι εἰς τὸν Κον Μᾶρκον Ρενιέρην ἀνέθηκαν κατ' αὐτὰς τὴν σύνταξιν ὑπομνήματος πρὸς τὰς μεγάλας δυνάμεις. Ἀλλ' ἴσως τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές, διότι πῶς θὰ συνταχθῇ ὑπόμνημα, ἀφοῦ εἰσέτι δὲν ὑπάρχει διατετυπωμένος ὁ σκοπὸς καὶ ὁ τρόπος τῆς ἐνεργείας καὶ ἀπαιτήσεώς των ; Καὶ ταῦτα μὲν ἔμαθον παρά τινων κατ' αὐτάς.

---

1. Χφ. *πᾶσα*.
2. Sir Henry Bulwer.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Πρὸ τεσσάρων δ' ἡμερῶν ἐλθὼν ἐν καιρῷ νυκτὸς καὶ κρύφα εἰς τὴν οἰκίαν μου ἡγούμενός τις τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, Μισαὴλ [1] λεγόμενος, ἄνθρωπος ἁπλοῦς πλὴν εἰλικρινής, ἐμπιστευτικῶς μοὶ εἶπεν ὅτι ὀργανίζεται κάτι ἐκ μέρους τῶν Κρητῶν πρὸς βελτίωσιν τῆς τύχης των· ὅτι συνενοήθησαν ἤδη τινὲς ἐκ πολλῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἀντήλλαξαν τὰς ἰδέας των καὶ ὅτι ἔμελλον τὴν προσεχῆ Κυριακὴν νὰ συνέλθωσιν αὐτοί, καθὼς καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν (ὅπου φαίνεται ὅτι τὴν φορὰν ταύτην ἐδόθη ἡ πρώτη ὤθησις), ἵνα συσκεφθῶσι καὶ ἀποφασίσωσι περὶ τοῦ πρακτέου· ὅτι τόπον πρὸς τοῦτο ἐξέλεξαν τὸ ἐπὶ τῶν Λευκῶν Ὀρέων τῆς δυτικῆς Κρήτης ὀροπέδιον, Ὁμαλὸν καλούμενον, μέρος ὅπερ κατὰ τὴν παροῦσαν ὥραν τοῦ χρόνου ἕνεκα τῶν χιόνων δὲν συχνάζεται ὑπὸ ἀνθρώπων καὶ ὅπου διὰ τοῦτο δύνανται κρυφίως νὰ ἐργασθῶσιν. Ἰδίως δέ μοι προσέθηκεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ μάθῃ τίς ἡ γνώμη μου, ἥτις θὰ μείνῃ γνωστὴ μόνον εἰς αὐτόν, καθότι θέλει ἐνεργήσει συμφώνως μὲ αὐτήν, χωρὶς νὰ κοινολογήσῃ εἰς τοὺς λοιποὺς πόθεν αὕτη προέρχεται.

Μὴ ἔχων ἀμφιβολίας περὶ τῆς καλῆς πίστεως τοῦ ἱερέως δὲν ἀπέφυγα νὰ τῷ ἐκφράσω ἰδέας τινὰς ὅλως ἀτομικάς, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον αὗται δὲν ἀντίκεινται εἰς τὰ καθεστῶτα. Τῷ εἶπον λοιπὸν ὅτι κατ' ἐμὲ ἡ νῦν πολιτικὴ κατάστασις τῆς Εὐρώπης δέν μοι φαίνεται πρόσφορος πρὸς ἐπιχείρησιν τοιαύτης σοβαρᾶς πράξεως· ὅτι δὲν πιθανολογεῖται πόλεμος μεταξὺ Αὐστρίας καὶ Πρωσσίας ἤ, ἂν ἐκραγῇ τοιοῦτος, οὐδὲν διδόμενον ἔχομεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ Τουρκία θέλει ἐμπλακῇ εἰς αὐτόν· ὅτι τὸ δακικὸν ζήτημα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θέλει λυθῇ συμφώνως μὲ τὰς ὑπαρχούσας συνθήκας καὶ λίαν ἀπίθανον τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα ν' ἀνακύψῃ εἰς τὸ μέσον. Τῷ παρέστησα πόσον ἀσύμφορος καὶ ἀλυσιτελὴς εἰς τὰ γενικὰ ἐθνικὰ συμφέροντα εἶναι ἡ περὶ ἡγεμονίας τῆς Κρήτης ἰδέα. Ἀπέκρουσα σφοδρῶς τὰ περὶ προστασίας ὡς ὀλέθρια. Πρὸ πάντων τῷ ἐσύστησα ὅτι [2], πρὶν προβῶσιν εἰς τόσον σπουδαίας πράξεις, ὤφειλον προηγουμένως νὰ σκεφθῶσιν ὡριμώτερον καὶ νὰ λάβωσι γνώμην προσώπων ἅτινα ὡς ἐκ τῆς θέσεώς των καὶ τῶν φώτων των ἠδύναντο νὰ τοῖς δώσωσιν ὀρθὰς συμβουλάς. Ἐνὶ λόγῳ τὸν ἀπέτρεψα τοιούτων πράξεων.

Ὁ ἱερεὺς ἐφάνη ὅτι ἐπείσθη εἰς τὰ λεγόμενά μου καὶ ἀναχωρῶν εἶπέ μοι ὅτι θέλουν συνεννοηθῆ οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν ἐπαρχιῶν ὡς πρὸς ἀντικείμενά τινα προκαταρκτικά, διότι τοῦτο εἶναι ἤδη ἀποφασισμένον καὶ θέλουν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν καὶ αἱ παρατηρήσεις μου. Διὸ καὶ μὲ παρεκάλεσε νὰ σκεφθῶ ὡριμώτερον καὶ νὰ τῷ δώσω θετικωτέραν γνώμην, ἐννοῶν βεβαίως ἀφοῦ λάβω παρὰ τῆς Β. Κυβερνήσεως ὁδηγίας, καθότι, εἶπεν, εἰς τὰς

---

1. Πρόκειται περὶ τοῦ ἡγουμένου τῆς Μονῆς Γουβερνέττου (πβλ. Π. Κριάρη, *Ἱστορία τῆς Κρήτης (νέα) ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Ἀθῆναι 1930–1935, τ. Γ', σ. 107), εἰς ἣν ὑπάγεται καὶ ὁ εἰς θέσιν καλουμένην Καθολικὸν ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Ἐρημίτου. Κατὰ πληροφορίαν τοῦ καθηγητοῦ κ. Νικολάου Τωμαδάκη, διὰ τὴν ὁποίαν τὸν εὐχαριστοῦμεν, ἡγούμενος τῆς Μονῆς Γουβερνέττου κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν 1866–1869 ἦτο, συμφώνως πρὸς κώδικα τῆς μονῆς, ὁ Μισαὴλ Ματζάκης ἐκ Λάκκων.

2. Χφ. *ὅπως*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐνεργείας των ἐπιθυμοῦσι νὰ ἀκολουθήσωσιν ὅσον τὸ δυνατὸν τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου. Ὁπωσδήποτε μοὶ προσέθηκεν ὅτι, ἂν ἐπὶ τέλους μεταπεισθῶσιν εἰς τὸ νὰ μὴ ἐνεργήσωσί τι σπουδαιότερον, δύσκολον ἢ μᾶλλον ἀδύνατον εἶναι, εἰς ἣν κατάστασιν σήμερον εὑρίσκονται τὰ πράγματα τῆς νήσου, τοῦ νὰ παραιτηθῶσι τοῦ σκοποῦ τοῦ νὰ ζητήσωσι τὴν ἀπαλλαγήν των ἀπὸ τοὺς νέους φόρους καὶ τὴν μετάθεσιν τοῦ Διοικητοῦ. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς ταῦτα πάντα ἐσύστησα τὴν ἐχεμύθειαν καὶ φρόνησιν.

Μετὰ δύο ἡμέρας ἐλθὼν πρός με καὶ ὁ Ἰωάννης Μητζοτάκης, Κρής, Ἕλλην ὑπήκοος καὶ κάτοικος Ἡρακλείου, ἄλλοτε μὲν ἐπὶ μακαρίτου Περόγλου[1] γραφεὺς παρὰ τῷ Ἑλλ. Προξενείῳ, νῦν δὲ διευθύνων τὸ ἐν Ἡρακλείῳ Ρωσικὸν Ὑποπροξενεῖον, ἄνθρωπος συνετός, καλῶν αἰσθημάτων καὶ ἀρκετὰ ἀνεπτυγμένος, μοὶ ἐνεπιστεύθη τὰ αὐτὰ ὅσα καὶ ὁ ἡγούμενος, εἰπών μοι ὅτι ἡ συνεννόησις ὑπάρχει μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν καὶ ἐντὸς ὀλίγου τὸ πρᾶγμα θέλει ἐκραγῇ· ὅτι σήμερον τὸ μυστικὸν ὑπάρχει μεταξὺ ὀλίγων ἐκ τῶν συνετωτέρων καὶ ἀδολωτέρων πατριωτῶν, ἀλλ' ὅτι ἀκόμη σκέψις γίνεται περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐνεργείας καὶ περὶ τοῦ τελικοῦ σκοποῦ, ὅστις μέχρι τοῦδε δὲν εἶναι διατετυπωμένος. Ἐξέφρασα καὶ εἰς αὐτὸν τὰς αὐτὰς ὡς καὶ εἰς τὸν ἱερέα ἰδέας ἀποφυγὼν νὰ ἐκφράσω γνώμην ἐνθαρρυντικὴν ὡς πρὸς τὸ κύριον ἀντικείμενον.

Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ τὰ πράγματα εἶναι σπουδαῖα καὶ οἱ ἐνεργοῦντες αὐτὰ δὲν θέλουσιν ἴσως οὐδὲν πράξει χωρὶς νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν τὴν ἡμετέραν γνώμην, σᾶς παρακαλῶ, Ἐξοχώτατε, ὅπως εὐαρεστηθῆτε καὶ μ' ἐφοδιάσητε διὰ τοῦ πρώτου, εἰ δυνατόν, ταχυδρομείου μὲ τὰς προσηκούσας ὁδηγίας. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὸ περὶ ἐντελοῦς ἀνεξαρτησίας τῆς Κρήτης ἢ περὶ ἡγεμονίας ὑποτελοῦς ἀντικείμενον, φρονῶ ὅτι εὐκόλως δυνάμεθα ν' ἀποτρέψωμεν τοὺς Κρῆτας ἀπὸ τοιαύτην ἐνέργειαν, ἂν καὶ ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης φρονῇ ὅτι αὕτη πρόωρος εἶναι ἢ ἀπρόσφορος. Ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τὸ περὶ ἀπαλλαγῆς τῶν ἀπὸ τοὺς νέους φόρους καὶ τὸ περὶ μεταθέσεως τοῦ Γ. Διοικητοῦ ἀντικείμενον, τοῦτο φαίνεται ὅτι εἶναι ἰδέα πρὸ πολλοῦ ὥριμος, εἰς ἣν ἐμψυχώνονται ἀπὸ τὰ κατὰ τὸ 1858 συμβάντα, δι' ὧν καθιερώθησαν ὑπὲρ αὐτῶν προνόμιά τινα, καταπατηθέντα κατόπιν. Καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω ἀπὸ τοῦδε ἂν θὰ δυνηθῶμεν καὶ ἀπὸ τοιαύτην ἰδέαν νὰ τοὺς ἀποτρέψωμεν, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν καὶ ταύτην ἡ Υ. Ἐξοχότης θεωρήσῃ ἀλυσιτελῆ ἢ ἐπιβλαβῆ, ὡς δυναμένην πιθανῶς νὰ περιπλέξῃ σπουδαίως τὰ πράγματα.

Ὁ Γ. Διοικητὴς μέχρι τοῦδε ἐνόησεν ὅτι ὑπάρχει δυσαρέσκειά τις εἰς τὸν λαὸν καὶ ἐπληροφορήθη ὅτι κάτι προπαρασκευάζεται, ἀλλ' ἀγνοεῖ ὅτι τὸ πρᾶγμα ἔχει σπουδαῖον χαρακτῆρα. Θέλει προσπαθήσει βεβαίως δι' ἀπατηλῶν μέσων νὰ τὸ ματαιώσῃ, ὡς ἔπραξε καὶ ἄλλοτε, πρὸ ἑνὸς ἢ δύο ἐτῶν, ματαιώσας παρόμοια κινήματα. Ἂν ὅμως προβῇ εἰς βίαια μέτρα, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι τὸ πρᾶγμα θέλει λάβει διαστάσεις μεγάλας.

Ἤδη ἐξηγεῖται ἡ πρὸς ἐμὲ ἀρτίως ἐπελθοῦσα διαγωγὴ τοῦ Γ. Διοικητοῦ καὶ ὡς παράδειγμα ἀναφέρω τὸ ἑξῆς : εὐθὺς εἰς πρῶτον λόγον 1) μᾶς παρέδωκε γυναῖκά τινα

---

1. Ὁ Σ. Περόγλου ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος πρόξενος τῆς Ἑλλάδος ἐν Κρήτῃ (1834–1854).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀποπεμφθεῖσαν ἀπὸ τὸν Διοικητὴν Ρεθύμνης ἐπὶ λόγῳ ὅτι ἡ ἐν τῇ νήσῳ παρουσία της ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς ρῆξιν μεταξὺ οἰκογενειῶν τινων ἕνεκα τοῦ γάμου ὃν αὕτη συνῆψε μετὰ προσώπου ὄντος νυμφευμένου μὲ ἑτέραν γυναῖκα (τὴν εἰρημένην λοιπὸν παρελάβομεν ἐκ τοῦ ἐγγίσαντος ἐνταῦθα ἀτμοπλοίου)· 2) ἀπήλλαξεν ἕνα καβάσην[1] τοῦ Προξενείου ἀπὸ πρόστιμον εἰς ὃ εἶχε καταδικασθῆ. Χάριτας τοιαύτας εἰς ὁμαλὰς περιστάσεις οὐδόλως εἶναι συνηθισμένος νὰ κάμνῃ ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς.

Περὶ τῶν ἐνεργουμένων οὐδεὶς τῶν λοιπῶν προξένων οὐδὲν μέχρι τοῦδε ἄξιον λόγου γινώσκει ἐκτὸς τοῦ Γ. Προξένου τῆς Ρωσσίας Κου Γ. Δενδρινοῦ[2], εἰς ὃν ὁ εἰρημένος Μιτζοτάκης τὰ ἐνεπιστεύθη. Ὁ κ. Δενδρινὸς (Ἕλλην τὸ γένος), εἰς ὃν ἐγὼ ἀπέφυγον νὰ κάμω λόγον, μοὶ ἐξεφράσθη οἴκοθεν περὶ τῶν ἐνεργουμένων. Καὶ οὗτος, ὡς καὶ ἐγώ, ἐξεφράσθη κατὰ τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων. Θεωρεῖ ὅμως ἀναγκαῖον, ὡς ἔμαθον, καὶ ὠφέλιμον νὰ ζητηθῶσιν εἰρηνικῶς δι' ἀναφορῶν μεταρρυθμίσεις τινὲς εἰς τὸ διοικητικὸν σύστημα, οἷον κατάργησις τῶν νέων φόρων, ἐλεύθεραι ἐκλογαὶ δημογερόντων καὶ ἐφόρων, τακτικὴ καὶ ἀκριβὴς διαχείρισις τῆς ὑπηρεσίας τῶν πρώτων, εἰς ἣν πολλαὶ καταχρήσεις γίνονται, τακτικὰ δικαστήρια, κατασκευὴ ὁδῶν κλπ., καὶ προσέτι φρονεῖ ὅτι ἠδύναντο οὐχὶ ἀνωφελῶς νὰ ζητήσωσι καὶ αὐτοδιοίκησιν.

Υ.Γ. Χθὲς ἦλθεν ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς εἰς τὴν οἰκίαν μου πρὸς ἐπίσκεψίν μου. Μεταξὺ τῶν διαφόρων ὁμιλιῶν τῷ εἶπον ὅτι ἐπεθύμουν νὰ ἴδω μέρη τινὰ τῆς Κρήτης καὶ ὅτι, ἂν ἡ ὑπηρεσία μου μοὶ τὸ ἐπέτρεπεν, ἤθελον ὠφεληθῆ ἀπὸ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ὑπάγω μέχρι τῆς Μονῆς τῆς Γωνίας[3] καὶ τῆς Κισάμου μετά τινος περιηγητοῦ εὑρισκομένου νῦν ἐνταῦθα καὶ μέλλοντος κατ' αὐτὰς νὰ μεταβῇ ἐκεῖ. Εἰς ταῦτα ὁ Γ. Διοικητὴς μοὶ ἀπήντησε τὰ ἑξῆς : «Καλὰ θὰ κάμετε νὰ μὴ ὑπάγητε, διότι μερικοὶ μπιρμπάντηδες ἀπὸ ἐκείνους ὁποὺ δὲν ἔχουν τί νὰ χάσουν γυρεύουν πάλιν νὰ κάμουν τὰ δικά των καί, ἂν μάθουν ὅτι ὑπήγατε εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, θὰ πάρουν θάρρος». Σκοπὸν σπουδαῖον ἐννοεῖται ὅτι δὲν εἶχα μετὰ τὰ διατρέχοντα νὰ κάμω τοιαύτην ἐκδρομήν, ἀλλ' ἠθέλησα νὰ ἴδω τὶ ἰδέαν ἔχει ὁ Πασᾶς περὶ τούτου, προσποιηθεὶς ἄγνοιαν τῶν διατρεχόντων.

Ἐν γένει παρετηρήθη πάντοτε ὅτι ὁ Γ. Διοικητὴς δὲν εὐχαριστεῖται ὥστε ξένοι νὰ λαμβάνωσι γνῶσιν τοῦ τόπου ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως. Ὁ εἰρημένος περιηγητὴς ἐξεπλάγη ἰδὼν ὅτι, ὁσάκις ἐξῆλθε μακρὰν τῶν Χανίων, πάντοτε προσπάθεια μεγάλη κατεβλήθη νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς συνάφειαν μετὰ τοῦ λαοῦ, ἰδίως δὲ πάντοτε καὶ πανταχοῦ, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι χάριν φιλοφροσύνης θέλει τῷ δώσει συνοδείαν πρὸς ἀσφάλειαν, τὸν ἔθετεν ἐν μέσῳ κατασκόπων.

Σήμερον ἐπληροφορήθην ὅτι ἀπεσταλμένοι τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἄλλοι εἰς ἀριθμὸν ἱκα-

---

1. Κλητῆρα.
2. Σπυρίδωνος Δενδρινοῦ.
3. Ἡ ἐν Κισάμῳ Μονὴ Γωνιᾶς.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νὸν συνῆλθον εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη καὶ ὅτι ἀπεφάσισαν νὰ περιορισθῶσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὸ νὰ δώσωσιν εἰς τὰ προξενεῖα ἀναφορὰν καὶ νὰ πέμψωσι δι' ἐπιτροπῆς εἰς τὸν Σουλτᾶνον, δι' ἧς νὰ ζητῶσι τὴν κατάργησιν τῶν νέων φόρων, τὴν ἀνάκλησιν τοῦ Διοικητοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα. Σπουδαιότερόν τι ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἔχουσι σκοπὸν νὰ ἐνεργήσωσιν, εἰμὴ ἐὰν αἱ περιστάσεις τοῖς φανῶσιν εὐνοϊκαὶ (ὅπερ ἀπίθανον) ἢ ἂν λάβωσι συμβουλὰς πρὸς τοῦτο. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι αἱ πρὸς τὸν ἡγούμενον παρατηρήσεις μου τοὺς ἐπηρέασαν.

Λεπτομερείας ἀκριβεῖς περὶ τῶν χθὲς διατρεξάντων δὲν δύναμαι μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης νὰ σᾶς δώσω, καθότι τὸ ἀτμόπλοιον ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν περιμένεται καὶ ὁ φάκελος πρέπει νὰ δοθῇ εἰς τὸ ταχυδρομεῖον.

Ἐκοινολογήθη ὅτι ὁ Γ. Διοικητὴς θέλει μεταβῇ αὐτοπροσώπως εἴτε εἰς τὸν τόπον τῆς συναθροίσεως εἴτε εἴς τινας πλησιοχώρους ἐπαρχίας, διὰ νὰ καθησυχάσῃ τὰ πνεύματα.

Ἐν Χανίοις τῇ 11 Ἀπριλίου 1866

3

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΝ

Ἀριθ. 244 *Χανιά, 18 Ἀπριλίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ7/235

Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 232 τελευταίας πρὸς τὸ σεβαστὸν Ὑπουργεῖον ἀναφορᾶς[1] μου ἔλαβον τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω εἰς αὐτὸ ὅτι οἱ Κρῆτες σκέπτονται νὰ ἐνεργήσωσί τι πρὸς βελτίωσιν τῆς τύχης των καὶ προπαρασκευάζονται εἰς τοῦτο. Ἕκτοτε οὐδὲν μέχρι τοῦδε δηλοῦν τὸν σκοπόν των ἐνήργησαν. Καὶ συνῆλθον μὲν ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑβδομάδος τινὲς ἐκ τῶν ἐξασκούντων ἐπιρροὴν εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη διὰ νὰ συνεννοηθῶσιν, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν ἦλθον εἰσέτι ὅλοι οἱ ἐκ τῶν διαφόρων καὶ μεμακρυσμένων ἐπαρχιῶν ἀπεσταλμένοι καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲν ἐπράχθη. Βέβαιον ὅμως θεωρεῖται ὅτι οὐδὲν ἄλλο θέλουσιν ἐπιχειρήσει, εἰμὴ νὰ συντάξωσιν ἀναφορὰν ὑπογεγραμμένην ὑπὸ δύο ἐξ ἑκάστης ἐπαρχίας ἀπεσταλμένων δι' ἧς νὰ ζητήσωσι παρὰ τοῦ Σουλτάνου, ὡς καὶ ἐν τῇ προηγουμένῃ ἀναφορᾷ μου ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω, μεταρρυθμίσεις τινὰς εἰς τὸ διοικητικόν των σύστημα, κατάργησιν τῶν φόρων καὶ τὰ παρόμοια.

Ἐλέγετο ὅτι χθὲς ἔμελλον ὅλοι νὰ συνέλθωσιν εἰς ὡρισμένον μέρος, ἵν' ἀποφασίσωσι τελειωτικῶς, ἀλλὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης οὐδὲν θετικὸν ἐπληροφορήθην. Ἐν τούτοις αἱ τοιαῦται ἐνέργειαι δὲν εἶναι πλέον μυστήριον. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι καὶ εἰς αὐτὰ τὰ δημό-

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 5–10.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σια μέρη ὁμιλοῦσι περὶ αὐτῶν ἀπροκαλύπτως καὶ πάντες περιμένουσι τὸ ἀποβησόμενον, τινὲς δὲ καὶ μετὰ φόβου.

Ὁ Γενικὸς Διοικητὴς οὐδὲν μέτρον ἔλαβεν εἰσέτι, οὐδ' ἔχει ἴσως εὐλογοφανῆ ἀφορμὴν νὰ ἐνεργήσῃ τι βίαιον. Ἐπαναλαμβάνει εἰς ὅλους ὅτι οἱ ἐνεργοῦντες τὰ τοιαῦτα εἶναι ἄνθρωποι ἄσημοι ἢ ἐγκληματίαι καὶ χρεωκόποι, ὅτι τὰ παράπονά των εἶναι ἄδικα καὶ παράλογα καὶ ὅτι τὸ πρᾶγμα θέλει διασκεδασθῆ εἰρηνικὰ καὶ εἰς τοῦτο ἀσχολεῖται. Παράδοξον δ' εἶναι ὅτι μεταξὺ τῶν συνελθόντων ἀτόμων ὑπάρχουσι καί τινες εἰς οὓς ὁ Γεν. Διοικητὴς εἶχε προσωπικὴν φιλίαν καὶ πλήρη πίστιν, οἷον ὁ Χατζῆ Μιχάλης, ἄνθρωπος ἐπιρροῆς καὶ κουμπάρος τοῦ Διοικητοῦ. Μολαταῦτα ὅλοι συνομολογοῦν ὅτι ὁ Γεν. Διοικητὴς εἶναι τεταραγμένος καὶ λίαν ἀνήσυχος καὶ προσπαθεῖ νὰ περιποιηθῇ ὅλους καὶ ἰδίως τὸ προξενικὸν σῶμα καί, ἐνῷ ἄλλοτε ἐφέρετο λίαν ἀγέρωχος παρεκτρεπόμενος συνεχῶς καὶ τῶν κανόνων τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς, τώρα εἶναι πρὸς ὅλους φιλόφρων καὶ μέχρι κολακείας προσηνής. Ἄλλοτε λ.χ. τὰς εἰς αὐτὸν κατὰ τὰς θρησκευτικὰς ἑορτὰς ἀποδιδομένας ἐπισκέψεις ἢ δὲν ἀπέδιδεν ἢ τὰς ἀπέδιδεν ἀτάκτως ἢ βραδέως. Τὰς κατὰ τὴν ἑορτὴν ὅμως τοῦ τελευταίου Κουρβὰν Βαϊραμίου ἐπισκέψεις τῶν προξένων, γενομένας τὴν παρελθοῦσαν Πέμπτην, ἀνταπέδωκεν εἰς ὅλους, ὡς καὶ εἰς ἐμέ, χθές. Μάλιστα γινώσκων ὅτι ὁ Πρόξενος τῆς Γαλλίας, ὅστις διέκειτο ψυχρῶς πρὸς αὐτόν, δὲν ἐσκόπει νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ, προεκάλεσε διὰ κολακευτικῶν τινων τρόπων καὶ τούτου τὴν ἐπίσκεψιν.

Σήμερον μόνος ὁ Πρόξενος Κος Δίξων, ὅστις πρὸ μικροῦ ἀκόμη ἦτο ὁ στενός του φίλος καὶ θαυμαστής, εἶναι λίαν δυσηρεστημένος κατ' αὐτοῦ, διότι ἐπὶ ὑποθέσεώς τινος ἀφορώσης ἀγγλικὰ συμφέροντα ὁ Γεν. Διοικητὴς δὲν ἐδέχθη δικαίαν τινὰ πρότασίν του καὶ οὕτω ἐγένετο παραίτιος ζημίας εἰς ὑπηκόους Ἄγγλους. Εἶναι δὲ τόσον δυσηρεστημένος κατ' αὐτοῦ, ὥστε τῷ ἔγραψε σφοδράν τινα ἐπιστολὴν καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἑορτὴν ἀπέφυγε νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν Γεν. Διοικητήν. Διὰ νὰ δώσῃ δὲ περισσοτέραν ἐπίτασιν εἰς τοῦτο, ἐπεσκέφθη ὅλας τὰς ὑποδεεστέρας τοπικὰς ἀρχάς. Τώρα καὶ ὁ κύριος Δίξων ἀναγνωρίζει ὅτι εἶχα δίκαιον εἰς ὅλας τὰς μέχρι τοῦδε μεταξὺ τοῦ Γεν. Διοικητοῦ διενέξεις μου καὶ μὲ συλλυπεῖται τρόπον τινά, διότι ἕνεκα τῆς πληθύος τῶν ὑποθέσεών μας ἔχω καθ' ἑκάστην νὰ κάμνω μὲ τοιοῦτον αὐθαίρετον ἄνθρωπον. Ὁ κύριος Δίξων δυστυχῶς πολὺ ἀργὰ ἐνόησεν ἢ ἠθέλησε νὰ ἐννοήσῃ τοῦτο.

Χθὲς ὁ ἐνταῦθα Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ρωσίας ἐτέλεσεν ἐν τῷ ναῷ τῆς πόλεως δοξολογίαν ὑπὲρ τῆς Α.Α.Μ. τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, σωθέντος ἀπὸ τὴν ἐπαπειλήσασαν αὐτὸν [1] δολοφονίαν. Εἰς τὴν δοξολογίαν ταύτην παρευρέθησαν ὅλοι οἱ πρόξενοι μετὰ τοῦ προσωπικοῦ αὐτῶν ἐν στολῇ.

---

1. Χφ. *αὐτοῦ*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

4

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΝ

Ἀριθ. 256 *Χανιά, 24 Ἀπριλίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ7/238

Ἔλαβον τὴν ὑπ' ἀριθ. 2295 καὶ ἀπὸ 16 τοῦ ἱσταμένου μηνὸς ὑμετέραν ἐμπιστευτικὴν διαταγὴν [1] καὶ ἐνήργησα συμφώνως πρὸς αὐτήν. Δύναμαι δὲ νὰ διαβεβαιώσω τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ὅτι τὸ ἐνταῦθα παρασκευαζόμενον κίνημα θέλει περιορισθῇ εἰς τὸ νὰ ζητηθῇ ἡ ἐλάττωσις τῶν φόρων καὶ ἡ ἄρσις καταχρήσεών τινων ἐκ τῶν ἐνοικιαστῶν τῶν προσόδων γενομένων καὶ τὰ παρόμοια. Ν' ἀποτραπῶσιν οἱ Κρῆτες καὶ ἀπὸ τὸ τοιοῦτον κίνημα ἀδύνατον ἦτο, τὸ μὲν διότι προσδοκῶσι μετὰ πεποιθήσεως καλόν τι ἐξ αὐτοῦ, ἂν φρονίμως διεξαχθῇ, τὸ δὲ διότι, ἂν ὁλοτελῶς διελύετο, ἤθελον ἐνοχοποιηθῇ ὀλίγα τινὰ μόνον πρόσωπα ἀπέναντι τῆς Διοικήσεως. Ἔχουσι δὲ σταθερὰν ἀπόφασιν νὰ ἐνεργήσωσιν ἄνευ ὅπλων, ἡσύχως καὶ χωρὶς νὰ δώσωσιν ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ κίνημα στασιαστικόν.

Ὁ Γενικὸς Διοικητὴς ὅμως εἶναι πολὺ τεταραγμένος διὰ τὰ ἐνεργούμενα. Ἐκάλεσε κατ' αὐτὰς διαφόρους ἐκ τῶν ἐχόντων ἐν ταῖς πλησιεστέραις ἐπαρχίαις ἐπιρροήν, τοῖς παρέστησεν ὅτι τὸ κίνημα εἶναι ἄτοπον καὶ προσεπάθησε νὰ τοὺς πείσῃ ὅτι τὰ παράπονά των πρέπει νὰ ἐξετασθῶσιν ἐνταῦθα, ὅτι τὰ ζητούμενα ἐν μέρει μὲν δύνανται, εἴτε ἀμέσως παρ' αὐτοῦ μόνου εἴτε τῇ μεσολαβήσει του παρὰ τῇ Ὑψηλῇ Πύλῃ, νὰ θεραπευθῶσιν, ἐν μέρει δὲ ὅτι εἶναι παράλογα καὶ τέλος ἐπεφόρτισε 12–14 πρόσωπα ἐκ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως καὶ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν, ἐν οἷς τινες εἶναι τῷ ὄντι εἰλικρινεῖς φίλοι του, ἄλλοι ὅμως ὑποθάλπουσι κρυφίως τὰ πραττόμενα, νὰ μεταβῶσι πρὸς τοὺς συνηγμένους καὶ νὰ προσπαθήσωσι νὰ τοὺς πείσωσι νὰ διαλυθῶσιν ἢ νὰ πέμψωσι μίαν ἐπιτροπὴν ἐκ 5–10 μελῶν πρὸς τὸν Γεν. Διοικητὴν νὰ ἐκθέσωσι τὰ παράπονά των, ὅστις ὑπόσχεται ὅτι θέλει ἐνεργήσει νὰ διορθώσῃ, ἐφ' ὅσον ἐξαρτᾶται ἀπὸ αὐτόν, τὰ κακῶς κείμενα, ὁπωσδήποτε νὰ προσπαθήσωσι νὰ τοὺς ἀποτρέψωσι τοῦ ν' ἀναφερθῶσιν εἰς τὴν Πύλην καὶ εἰς τὰ προξενεῖα, πρᾶγμα ὅπερ πολὺ τὸν ἐνοχλεῖ.

Τὴν ἑσπέραν λοιπὸν τῆς παρελθούσης Πέμπτης, 20 τοῦ μηνός, μεταβάντα τὰ εἰρημένα πρόσωπα εἰς τὸ χωρίον Σκηναί [2], ἀπέχον τρεῖς ὥρας τῆς πόλεως, ὅπου ὑπῆρχον οἱ παραπονούμενοι, εὗρον ὑπὲρ τοὺς 150 ἀνθρώπους συνηγμένους, πρὸς οὓς ἐξέθεσαν τὸν σκοπὸν τῆς ἐλεύσεώς των. Ἐκεῖνοι δὲ (οἵτινες ἀνεξαιρέτως ἦσαν ἄοπλοι) τοὺς ἀπήντησαν ὅτι ὡς πιστοὶ ὑπήκοοι τοῦ Σουλτάνου ἔχουσι μερικὰ παράπονα, διὰ τὴν θεραπείαν

---

1. ΑΥΕ/ΚΥ – Μ72/2657· Ν. Τσιριντάνη, *Ἡ πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ ἱστορία τῆς ἐν Κρήτῃ ἐθν. ἐπαναστάσεως, 1866–1868*, Ἀθῆναι 1950–1951 (εὑρετήριον ἐγγράφων, 1959), τ. Α', σσ. 114–115.

2. **Σκινὲς** (ὁ).

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τῶν ὁποίων ἐπιθυμοῦσι νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὸ ἔλεος τῆς Μεγαλειότητός του, καὶ ὅτι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον θέλουσι συντάξει ἀναφοράν, ὑποβληθησομένην εἰς αὐτόν· ὅτι δὲν δέχονται νὰ πέμψωσιν ἐπιτροπὴν εἰς τὸν Διοικητήν, διότι φοβοῦνται ὅτι θέλουσιν ἐξαπατηθῆ καὶ σήμερον, ὡς ἄλλοτε, ἀπευθύναντες παρόμοια παράπονα· ὅτι ζητοῦντες τὰ δικαιώματά των ταῦτα σκοπὸν ἀμετάθετον ἔχουσι νὰ τηρήσωσι τὴν τάξιν, χωρὶς τὸ παράπαν νὰ ἐνοχλήσωσί τινα. Ἂν δέ τις μεταξὺ αὐτῶν ἤθελε πράξει ἀταξίαν τινά, θέλουσι τὸν πέμψει δεδεμένον εἰς τὴν πόλιν, ἵνα τιμωρηθῆ κατὰ τὸν νόμον. Προσέθηκαν δὲ ὅτι σκοποῦσι τὴν ἐπιοῦσαν νὰ ἔλθωσι πλησιέστερα πρὸς τὴν πόλιν ἀναμένοντες καὶ ἄλλους ἐκ διαφόρων μερῶν.

Ἡ ἀπάντησις αὕτη δὲν εὐηρέστησε βεβαίως τὸν Γεν. Διοικητήν, ὅστις ἤλπιζε νὰ κατορθώσῃ τὴν διάλυσίν των ἢ νὰ περιορίσῃ τὸ πρᾶγμα μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ὀλίγων τινῶν, τοὺς ὁποίους εὐκόλως ἠδύνατο νὰ παραπείσῃ καὶ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὰ πραττόμενα. Ἑτοιμάζεται καὶ σήμερον, ὡς ἤκουσα, νὰ πέμψῃ καὶ ἄλλην πρεσβείαν. Χθὲς δέ, προσελθόντες καὶ ἄλλοι ἐξ ἄλλων μερῶν, ἀνέβησαν εἰς 1500 περίπου, οἵτινες ἦλθον ἐγγύτερον εἰς θέσιν τινὰ πρὸς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν τῆς πόλεως, Μάνα τοῦ Νεροῦ καλουμένην καὶ ἀπέχουσαν τῆς πόλεως μίαν καὶ ἡμίσειαν μόλις ὥραν.

Ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν ἐκτὸς τοῦ τμήματος Χανίων ἀκόμη δὲν προσῆλθον, ὡς ἐπληροφορήθην, ἀλλὰ περιμένονται καὶ ἐξ αὐτῶν, οἱ δὲ μέχρι τοῦδε συνηγμένοι εἶναι ἐκ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, οἷον Σελίνου, Κισσάμου, Ἀποκορώνου καὶ ὀλίγιστοί τινες ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σφακίων, πλὴν οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν θέλει αὐξάνει καθ' ἡμέραν ἀδιακόπως. Ἀρχηγοὺς δὲν ἔχουσι σήμερον ἐκ τῶν σημαινόντων. Ὅθεν, μεταξὺ αὐτῶν δὲν εὑρίσκεται οὔτε ὁ Κωσταρός, ἄνθρωπος μεγάλης ἐπιρροῆς καὶ σπανίων προτερημάτων, οὔτε ⟨ὁ⟩ Μανουσογιαννάκης οὔτε ⟨ὁ⟩ Πρωτοπαπᾶς οὔτε κανεὶς ἐκ τῶν τὰ πρωτεῖα φερόντων, καθότι οὗτοι ἀπέσχον νὰ λάβωσι μέρος φοβούμενοι μὴ ἡ ὑπόθεσις ἕνεκα τῆς παρουσίας των λάβῃ μεγαλυτέρας διαστάσεις.

Οἱ σήμερον ἐπὶ κεφαλῆς τῶν συναθροισθέντων, φαίνονται ⟨ὅτι⟩ εἶναι οἱ Ἀποστολομανώλης, Κοκκαλάκης, Μαντακάκης καὶ Χατζὴ Μιχάλης, ἄνθρωποι μετριώτατοι καὶ ἄνευ μεγάλης ἐπιρροῆς. Ὑποστηρίζονται ὅμως καὶ παρά τινων ἐκ τῶν ἰσχυροτέρων. Ἡ ἀναφορὰ αὐτῶν δὲν ἐπεδόθη εἰσέτι, διότι δυστυχῶς ὄχι μόνον δὲν ὑπεγράφη εἰσέτι, ἀλλὰ τώρα μόλις, ὡς ἐπληροφορήθην, συντάσσεται. Πληροφοροῦμαι ὅτι σκοπὸν ἔχουσιν, ἀφοῦ δώσωσι τὴν ἀναφοράν, νὰ μὴ διαλυθῶσιν, ἀλλὰ νὰ μένῃ ἀδιακόπως ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀριθμός τις μέχρι τοῦ ἀποτελέσματος τῆς ἀναφορᾶς των.

Υ.Γ. Τὴν στιγμὴν ταύτην, ὥραν 3 μ.μ., ἐλθόντες ἐν τῇ οἰκίᾳ μου ὀκτὼ Κρῆτες ἐκ μέρους τῶν εἰς θέσιν Κουτζουνάρια [1] ἢ Μάναν τοῦ Νεροῦ συνηθροισμένων μοὶ ἐνεχείρισαν τὰ ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένα δύο ἔγγραφα [2], ὅμοια τῶν ὁποίων ἐνεχείρισαν εἰς ὅλους

1. Μπουτσουνάρια ἢ Κουτσουνάρια.

2. Οἱ ἐν Μπουτσουναρίοις συνηθροισμένοι πρὸς Ἰσμαὴλ Πασᾶν, 23 Ἀπριλίου 1866 : Τσιριντάνη, ἔ.ἀ., τ. Α', σσ. 128–129. Οἱ ἐν Μπουτσουναρίοις συνηθροισμένοι πρὸς τοὺς προξένους, 23 Ἀπριλίου 1866 : Τσιριντάνη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 131.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοὺς ἐνταῦθα κ.κ. προξένους καὶ εἰς τὸν Γεν. Διοικητήν. Μεταξὺ τούτων ὑπῆρχε καὶ ὁ Κωσταρός, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐμνήσθην, ὅστις ἐν γνώσει τοῦ Διοικητοῦ εἶχε μεταβῆ χθὲς εἰς τὸ μέρος τῆς συναθροίσεως, ἵνα δῆθεν συντελέσῃ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς τάξεως. Παρ' αὐτοῦ ἐπληροφορήθην ὅτι εἰς τὴν μνησθεῖσαν θέσιν ὑπάρχουν ἤδη συνηγμένοι ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας ἀνδρῶν, καὶ ὅτι ὁλονὲν ἐξακολουθοῦν νὰ προσέρχωνται καὶ ἄλλοι· ὅτι οἱ μέχρι τοῦδε συνηγμένοι εἶναι ἐκ μόνον τῶν ἑξῆς τεσσάρων ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος Χανίων, ἤτοι Ἀποκορώνου, Κυδωνίας, Κισσάμου καὶ Σελήνου, περιμένουσι δὲ καὶ τοὺς ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σφακίων, καθὼς καὶ τοὺς ἐκ τῶν λοιπῶν τμημάτων, Ρεθύμνου καὶ Ἡρακλείου, οἵτινες ἐντὸς δύο ἢ τριῶν ἡμερῶν θέλουσιν (ὡς λέγουσι) φθάσει.

⟨Υ. Γ.⟩ Πρὸς ἐντελῆ κατάληψιν τῆς ἐννοίας τῶν ἐγχειρισθέντων τοῖς προξένοις ἐγγράφων δὲν ἦτο ἴσως περιττὸν νὰ προσθέσω τὰ ἑξῆς: ὅτι ἐν ἀνωμάλοις καιροῖς οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Κρήτης κατοικοῦντες Ὀθωμανοί, οἵτινες εἶναι εἰς μικρὰν μειοψηφίαν ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν Χριστιανῶν, εἰσέρχονται πρὸς ἀσφάλειάν των εἰς τὰ φρούρια. Διεδόθη κατ' αὐτὰς ὅτι κατὰ τὴν παροῦσαν περίστασιν οἱ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σελήνου Ὀθωμανοὶ ἔμελλον νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ Χανία καὶ μάλιστα μία ἢ δύο οἰκογένειαι προσῆλθον. Ἐπειδὴ τοιαύτη πρᾶξις εἰς τὴν παροῦσαν περίστασιν θέλει ἐμποιήσει πανικὸν φόβον εἰς τὰς ψυχὰς ὅλων τῶν Ὀθωμανῶν καὶ Χριστιανῶν, θέλει ἐξάψει τὰ πάθη εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ περιπλέξῃ σπουδαίως τὰ πράγματα καὶ θέλει δώσει ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ γίνωσί τινες καταχρήσεις, διότι ἡ περιουσία τῶν φυγόντων Ὀθωμανῶν θέλει μείνει ἀνεπιτήρητος, ὅπερ ἠθικῶς βλάπτει τοὺς παραπονουμένους, ἔκριναν καλὸν οὗτοι νὰ διαμαρτυρηθῶσι κατὰ τοιαύτης πράξεως. Ἐκτὸς τούτου ἔχει καὶ ἄλλην σημασίαν ἡ διαμονὴ τῶν Ὀθωμανῶν εἰς τὰς κατοικίας των. Τοῦτο εἶναι ἀρκοῦσα ἐγγύησις διὰ τοὺς ἐν τοῖς φρουρίοις Χριστιανοὺς ἐν περιπτώσει ἐχθροπραξιῶν. Ἄλλως ὅμως καὶ αὐτὸς ὁ Διοικητὴς ἐκτιμῶν τὴν σπουδαιότητα τῶν πραγμάτων ἀπηγόρευσε τὴν εἰς τὸ φρούριον προσφυγὴν τῶν Ὀθωμανῶν.

Ὁ Γεν. Διοικητὴς καμμίαν στρατιωτικὴν ἐπίδειξιν δὲν ἔκαμε. Μόνον τὸ ἐν τῇ νήσῳ ὑπάρχον σήμερον ἀτμόπλοιον (aviso) [1] περιπλέει ἀδιακόπως τὰς δυτικὰς ἀκτὰς τὰς ἀπέναντι τῶν Κυθήρων.

5

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 65 (ἀντίγραφον) *Ρέθυμνον, 1 Μαΐου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ7/250

Χθὲς τὴν πρωΐαν ἔφθασεν εἰς τὴν πόλιν μας τὸ βασιλ. ὀθωμανικὸν ἀτμοκίνητον, κομίσαν τὸν εἰς τὸ ἐν τῇ πόλει σας Ἀγιαλέτι [2] παρεδρεύοντα σύμβουλον τοῦ τμήματος

1. Μικρὸν πλοῖον χρησιμοποιούμενον κυρίως διὰ τὴν μεταφορὰν μηνυμάτων.

2. «Μετζλίσι κεπίρι ἐγιαλέτ» : Ἀνώτατον συμβούλιον τῆς Κρήτης, *Κρητικὸς Κῶδιξ*, ἔκδοσις α', Χανιὰ 1879–1881, τ. Α', σσ. 10, 163.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τούτου κύριον Ἰω. Συγαλόν [1], ἀποσταλέντα ἐπίτηδες παρὰ τοῦ Γενικοῦ τῆς νήσου Διοικητοῦ.

Οὗτος ἀποβιβασθεὶς διηυθύνθη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐνταῦθα Ὑποδιοικητοῦ καὶ μετὰ παρέλευσιν ὥρας τινὸς ἀμφότεροι, Ὑποδιοικητὴς καὶ Σιγανός, ἐπορεύθησαν εἰς τὸν ἀρχιερατικὸν οἶκον, ὅπου προσεκλήθησαν οἱ Χριστιανοὶ σύμβουλοι τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ δημογέροντες, οἱ ἔφοροι τῶν κοινῶν ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων καί τινες τῶν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐμπόρων. Κατὰ ⟨τὴν⟩ συνεδρίασιν ταύτην ὁ κύριος Συγανὸς ἀνέγνω ἐπιστολὴν τῆς Α. Ἐξοχότητος τοῦ Γεν. Διοικητοῦ, διατάττοντος νὰ ἐξέλθωσιν ἐκ τῶν εἰρημένων πρὸς ἀντάμωσιν τῶν ἐκ τῶν μερῶν τῶν Χανίων μεταβάντων εἰς τὰ μέρη μας, καὶ αὐτοὺς μὲν παρακινήσωσι νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια, χωρὶς νὰ περιέρχωνται εἰς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας, τοὺς δὲ Χριστιανοὺς τῶν μερῶν μας ὁδηγήσωσι νὰ μένωσιν εἰς τὰ χωρία των καὶ νὰ μὴ δίδωσιν ἀκρόασιν εἰς τοὺς ἐκ τῶν μερῶν τῶν Χανίων ἐρχομένους.

Ἀναγνωσθείσης τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, τῇ προτάσει τοῦ ἐνταῦθα Ὑποδιοικητοῦ διωρίσθη ἐπιτροπὴ δεκαπενταμελὴς ἐξ ἐμπόρων, δημογερόντων, συμβούλων καὶ ἐφόρων, ἥτις ἀποσταλεῖσα εἰς τὸ μίαν ὥραν ἀπέχον τῆς πόλεώς μας χωρίον Ἀτζιπόπουλον ἀντάμωσε τοὺς ἐκεῖσε συναχθέντας, ὄντας περὶ τοὺς διακοσίους, καὶ ἐκεῖ μεταξὺ τῶν συναχθέντων καὶ ἀποσταλέντων ἐντεῦθεν ἐρρήθησαν ὅσα θέλετε παρατηρήσει εἰς τὸ ὑπὸ σημερινὴν ἡμερομηνίαν ἀντίγραφον τῆς ἐκθέσεως [2] ⟨ἣν⟩ ἔδωσε πρὸς τὸν Ὑποδιοικητὴν ἡ ἀποσταλεῖσα ἐπιτροπή.

Σήμερον πρὸ μεσημβρίας μοὶ ἀπεστάλη γράμμα [3] τῶν ἐν τῷ χωρίῳ Ἀτζιπόπουλον μελῶν τῆς κεντρικῆς ἐπιτροπῆς Χανίων ἐμπεριχλεῖον ἀντίγραφον ἀναφορᾶς [4] ⟨ἣν⟩ ἔπεμψαν εἰς τὸν ἐνταῦθα Ὑποδιοικητήν, ὑπογεγραμμένην παρὰ τῶν προκρίτων τοῦ τμήματος τούτου, ἀντίγραφα τῶν ὁποίων ἐθεώρησα χρέος μου νὰ σᾶς διευθύνω.

Ὡς ἐξάγω, κύριε Πρόξενε, οἱ Χριστιανοὶ τοῦ τμήματος τούτου συμμερίζονται τὸ κίνημα τῶν ἐπαρχιῶν Χανίων, οὐδόλως ὅμως ἔχουσι σκοπὸν νὰ φέρωσιν ἀνησυχίαν εἰς τὸν τόπον, οὔτε νὰ ζητήσωσιν ἄλλο τι εἰμὴ τὴν ἐπιστήριξιν τῶν δικαιωμάτων ⟨ἅτινα⟩ τοὺς παρεχώρησεν ἡ Υ. Πύλη κατὰ τὸ 1858. Ἀλλ' οἱ Ὀθωμανοὶ φαίνονται ἀνήσυχοι καὶ τεταραγμένοι, ὥστε, ἂν ἡ ἐγχώριος ἐξουσία ἀδιαφορήσῃ, εἶναι ἐπόμενον νὰ εἰσάξουν [5] τὰς εἰς τὰ χωρία διαμενούσας ὀθωμανικὰς οἰκογενείας των, καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει βεβαίως θὰ προέλθῃ ἀνησυχία καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως.

---

1. Σιγανόν.
2. ΑΥΕ/ΠΚ – Μ61/2275· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 146–147.
3. 1 Μαΐου 1866 : ΑΥΕ/ΠΡ – Μ54/2006.
4. 30 Ἀπριλίου 1866 : ΑΥΕ/ΠΡ – Μ56/2097.
5. Χφ. *εἰσάξει*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

6

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΝ

Ἀριθ. 266 *Χανιά, 2 Μαΐου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ7/244

Οἱ εἰς τὴν θέσιν Κουτζουνάρια τῶν Περιβολίων συνηθροισμένοι Κρῆτες ἐξακολουθοῦσι νὰ μένωσιν εἰσέτι ἐπὶ τὸ αὐτὸ μίαν ὥραν μακρὰν τῆς πόλεως, ἐλθόντων ἀπὸ τῆς παρελθούσης Τετάρτης καὶ τῶν ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σφακίων ἀπεσταλμένων, 60–70 τὸν ἀριθμόν, εἰς τρόπον ὥστε ὑπάρχουσιν ἀπεσταλμένοι ἐκ τῶν πέντε ἐπαρχιῶν τῶν ἀποτελουσῶν τὸ τμῆμα Χανίων. Ἐκ τῶν λοιπῶν ὅμως δύο τμημάτων, Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου, δὲν προσῆλθον μέχρι τοῦδε.

Τοῦτο βλέποντες οἱ τοῦ τμήματος Χανίων καὶ ἐννοοῦντες τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀπουσίας ταύτης, καθότι τὸ κίνημά των ἤθελε θεωρηθῆ μερικὸν καὶ ὄχι γενικὸν ὅλης τῆς νήσου, ἔπεμψαν τὴν παρελθοῦσαν Τρίτην (26 Ἀπριλ.) περὶ τοὺς ἑξήκοντα ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων εἰς τὰς ἐπαρχίας τῶν τμημάτων Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου, ἵνα παραστήσωσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν μερῶν ἐκείνων ὅτι ἡ συνάθροισις εἶναι πραγματικὴ καὶ γενικὴ ὅλων τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν καὶ τοὺς ἐνθαρρύνωσιν εἰς τὸ νὰ σπεύσωσι τὴν προσέλευσίν των.

Ἡ μὴ μέχρι τοῦδε προσέλευσις τῶν κατοίκων ἐκείνων μετὰ παρέλευσιν 15 καὶ ἐπέκεινα ἡμερῶν ἀπὸ τῆς πρώτης συναθροίσεως δεικνύει ἴσως ὅτι ἡ ἰδέα ἣν ἔν τινι προηγουμένῃ ἀναφορᾷ μου ἐξέφρασα, ὅτι τὸ κίνημα εἶναι ⟨γενικόν⟩ [1], δὲν ἔχεται ἀκριβείας. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι συνεννόησις μεταξὺ ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν ὑπῆρχεν, ἀλλ' ὅτι, κοινολογηθέντος τοῦ σκοποῦ των ἢ μᾶλλον γνωστοποιηθέντος εἰς τὸν Διοικητήν, ἔσπευσαν αἱ δυτικαὶ ἐπαρχίαι προώρως νὰ κάμωσι τὸ κίνημα. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ μὴ προσέλευσις μέχρι τοῦδε τῶν λοιπῶν.

Τὸ μνησθὲν ἀνωτέρω περιστατικόν, ὅτι περὶ τὰ 60 ἄτομα μετέβησαν εἰς τὰ δύο ἄλλα τμήματα τῆς Κρήτης, δυσηρέστησε σφόδρα τὸν Ἰσμαὴλ Πασᾶν, ὅστις προσεδόκα ὅτι ἤθελε περιορισθῆ τὸ κίνημα εἰς μόνας τὰς πλησιεστέρας ἐπαρχίας καὶ ἐξέδωκε τὴν συνημμένην πρὸς τὸν λαὸν προκήρυξιν [2]. Τὸ ἐν αὐτῇ ἀναφερόμενον περιστατικόν, ὅτι ὑπῆρχον μεταξὺ αὐτῶν καὶ ἔνοπλοι, δὲν εἶναι ἀληθές. Οἱ εἰς θέσιν Κουτζουνάρια συνηθροισμένοι δὲν διαμένουσι σταθερῶς ὅλοι ἐπὶ τὸ αὐτό, ἀλλὰ πολλοὶ μεταβαίνουσιν εἰς τὰς ἐργασίας των, ἐπανέρχονται καὶ ἀναχωροῦσιν ἄλλοι. Διάγουσι δὲ μέχρι τοῦδε φρονίμως καὶ ἡσύχως καὶ πρὸς ἔπαινόν των ἅπαντες ὁμολογοῦν ὅτι δὲν ἔκαμον τὴν ἐλαχίστην παρεκτροπήν. Πρὸς ἀποφυγὴν ἀταξιῶν μάλιστα ἀπηγόρευσαν τὴν χρῆσιν οἴνου, αἱ δὲ πράξεις των δεικνύουν ὅτι περὶ πολλοῦ ποιοῦνται νὰ διατηρηθῇ μεταξύ των τάξις, διότι ἀπολεσθέν-

---

1. Προσθήκη ἐκ τοῦ πρὸς τὴν Πρεσβείαν Κωνσταντινουπόλεως ἀποσταλέντος ἀντιγράφου : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ61/2265.

2. 28 Ἀπριλίου 1866 : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ61/2279· Κριάρη, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ', σσ. 114–116.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

των ἀπὸ τὰ πέριξ δύο μόσχων Ὀθωμανοῦ τινος, ἵνα μὴ ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς ὑπεξαίρεσις, προσεπάθησαν καὶ εὑρόντες τοὺς ἀπέδωκαν. Τὸ αὐτὸ ἔπραξαν καὶ ὡς πρὸς ποσόν τι ἀλεύρου ἀπολεσθέντος καθ' ὁδόν.

Τὴν πρωίαν τῆς 30ῆς Ἀπριλίου ἀφίχθη ἐνταῦθα, ἐκ Πειραιῶς προερχόμενον, ἓν γαλλικὸν ἀτμόπλοιον, *La Mouette*, καὶ ὑπάρχει ἐλλιμενισμένον ἐντὸς τοῦ λιμένος Χανίων, ὅπου, ὡς ἐπληροφορήθην, θέλει διαμείνει μέχρι τῆς αὔριον, ὅτε ἐπιστρέφει εἰς Πειραιᾶ.

Μέχρι τοῦδε οὐδὲ στρατὸς ἐστάλη ἐνταῦθα οὐδὲ πλοῖα πολεμικά. Οἱ δὲ κ.κ. πρόξενοι, ὡς ἐπληροφορήθην, ἔγραψαν εἰς τὰς προϊσταμένας των ἀρχὰς εὐνοϊκῶς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν. Μόνον ὡς πρὸς τὸν κ. Πρόξενον τῆς Γαλλίας, ὅστις ὅμως δὲν διακρίνεται διὰ τὴν ὀρθότητα τῆς κρίσεώς του, ἀμφιβάλλω, διότι ἐκφράζεται κατὰ τὰς τουρκικὰς ἰδέας. Οὗτος κατ' ἀρχάς, ὢν δυσηρεστημένος κατὰ τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ, ἔχαιρε προβλέπων ὅτι ἕνεκα τοῦ κινήματος ἤθελεν ἐπέλθει ἡ μετάθεσις τούτου. Ἀλλ' ὁ Διοικητὴς τὸν ἐπεριποιήθη, ἀφοῦ μάλιστα ἦλθεν εἰς ρῆξιν μετὰ τοῦ Κου Προξένου τῆς Ἀγγλίας, καὶ ἀμέσως αἱ ἀσταθεῖς ἰδέαι τοῦ Προξένου τῆς Γαλλίας ἤλλαξαν.

Σήμερον ἐπληροφορήθην ὅτι καὶ εἰς τὸ τμῆμα τῆς Ρεθύμνης, χωρίον Ἀτζηπόπουλον, συνῆλθον πολλοὶ κάτοικοι, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ πέμψωσιν ἀπεσταλμένους εἰς τοὺς ἐνταῦθα συνηθροισμένους, ἵνα ὑπογράψωσι καὶ οὗτοι τὰς δοτέας ἀναφοράς των.

Υ.Γ. Ταύτην τὴν στιγμήν, 2 μ.μ., ἔλαβον τὴν ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένην νέαν διαμαρτύρησιν[1] τῶν ἐν Κουτζουναρίοις συνηθροισμένων κατὰ τοῦ μέτρου ὅπερ οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις εὑρισκόμενοι Ὀθωμανοὶ ἔλαβον, τοῦ νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὸ φρούριον τῶν Χανίων. Συγχρόνως δ' ἔλαβον τὸ ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένον ὑπ' ἀριθ. 65 καὶ ἀπὸ α' Μαΐου ἐ.ἔ. ἔγγραφον[2] τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ ἡμετέρου Πράκτορος, ὅστις μὲ πληροφορεῖ: α') ὅτι εἰς θέσιν Ἀτζιπόπουλον, μίαν ὥραν μακρὰν τῆς πόλεως Ρεθύμνης ἀπέχουσαν, συνήχθησαν περὶ τοὺς 200 ἐκ τῶν κατοίκων τοῦ τμήματος Ρεθύμνης, σκοπὸν ἔχοντες ὅπως συμμερισθῶσι τὸ ἐν τμήματι Χανίων κίνημα, ἐφ' ᾧ καὶ θέλουσι πέμψει ἀπεσταλμένους· β') ὅτι τὸ ἐνταῦθα ὑπάρχον ὀθωμανικὸν ἀτμόπλοιον τὴν 30ὴν Ἀπριλίου μετέφερεν εἰς Ρεθύμνην ἐκ Χανίων τὸν σύμβουλον κ. Ἰω. Σιγαλόν, ὅστις μετὰ τοῦ Ὑποδιοικητοῦ μετέβη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Ἐπισκόπου, ὅπου προσεκλήθησαν οἱ σύμβουλοι τοῦ τμήματος, οἱ ἔφοροι καὶ οἱ δημογέροντες καὶ ἄλλοι πρόκριτοι, πρὸς οὓς ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ Σιγαλοῦ ἐπιστολή τις τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ δι' ἧς οὗτος τοὺς προσκαλεῖ: 1) νὰ ἐξέλθωσι τῆς πόλεως πρὸς συνέντευξιν τῶν ἐκ τοῦ τμήματος Χανίων ἐκεῖ συναθροισθέντων, εἰς οὓς νὰ συστήσωσι νὰ ἐπανακάμψωσιν εἰς τὰ ἴδια· 2) νὰ προτρέψωσι δὲ τοὺς Χριστιανοὺς τῶν μερῶν ἐκείνων νὰ μένωσιν ἥσυχοι, μὴ δίδοντες ἀκρόασιν εἰς τοὺς ἐκ Χανίων προσελθόντας. Ἐξελέχθη δὲ

1. Οἱ ἐν Μπουτσουναρίοις συνηθροισμένοι πρὸς Ἰσμαὴλ Πασᾶν, 1 Μαΐου 1866 : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ61/2270· Ἐ μ μ. Ζ α μ π ε τ ά κ η, «Ἀνέκδοτα διπλωματικὰ ἔγγραφα τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου τοῦ 1866», *Κρητικὰ Χρονικά*, τ. ΙΓ' (1959), σ. 107.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 14–15.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τότε ἐπιτροπὴ δεκαπενταμελής, ἥτις μετέβη εἰς τοὺς ἐν θέσει Ἀτζιπόπουλον συνηθροισμένους καὶ ἐξετέλεσε τὴν ἀποστολήν της.

Ἀλλ' ἐκ τῆς ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένης ἐκθέσεως [1] τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης, ἣν θέλετε εὐαρεστηθῆ, κύριε Ὑπουργέ, νὰ παρατηρήσητε, ἐξάγεται ὅτι οἱ ἐν τῇ μνησθείσῃ θέσει συνηθροισμένοι ὄχι μόνον δὲν εἰσήκουσαν τὰς γενομένας αὐτοῖς παρατηρήσεις, ἀλλὰ καὶ ἐδήλωσαν ὁμοφώνως ὅτι συμμερίζονται τὸ ἐν τῷ τμήματι τῶν Χανίων γενόμενον κίνημα καὶ ὅτι οἱ ἐντεῦθεν πρὸς αὐτοὺς μεταβάντες ἔπραξαν τοῦτο κατὰ πρόσκλησίν των. Ἐκφράσαντες δὲ καί τινα παράπονα ἃ κατὰ τῆς Διοικήσεως ἔχουν ἐδήλωσαν ὅτι οὐδαμῶς δέχονται νὰ διαλυθῶσιν, ἀλλ' ὅτι θέλουσι μετὰ τῶν λοιπῶν κατοίκων ἀπευθύνει εἰς τὸν Σουλτᾶνον τὰ παράπονά των, καὶ [γ')] ὅτι οἱ ἐν Ρεθύμνῃ συναθροισθέντες μιμούμενοι τὸ παράδειγμα τῶν ἐνταῦθα ἀπηύθυναν διαμαρτύρησιν [2] (ἧς ἀντίγραφον ὑπάρχει ὧδε συνημμένον) κατὰ τῆς εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ἀποχωρήσεως τῶν Ὀθωμανῶν ἐν τῷ φρουρίῳ Ρεθύμνης.

Ἀντίγραφα τῶν παρόντων, ὡς καὶ τῶν προηγουμένων πέμπομεν πρὸς τὸν ἐν Κωνστ/λει Πρέσβυν τῆς Α.Μ. πρὸς φωτισμόν του.

Υ.Γ. Μετὰ ταῦτα, περὶ τὴν 5ην ὥραν μ.μ. ἔλαβον ἐκ μέρους τῶν ἐν Κουτζουναρίοις καὶ ἀντίγραφον ἀπαντήσεως [3] αὐτῶν εἰς τὴν προκήρυξιν τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ. Διὰ τῆς ἀπαντήσεως ταύτης, ἧς ἀντίγραφον ὑπάρχει ὧδε συνημμένον καὶ ἥτις ἐδόθη εἰς ὅλα τὰ προξενεῖα : 1) δικαιολογοῦνται [4] διατὶ δὲν ἔκαμαν τὰς ἀναφοράς των κατ' ἐπαρχίας, ἀλλὰ συσσωματοῦνται· 2) ἀναιροῦσι τὸ ἐν τῇ προκηρύξει τοῦ Γεν. Διοικητοῦ μνημονευόμενον περιστατικόν, ὅτι δηλαδὴ ἤρχισαν νὰ διαλύωνται οἱ εἰς τὴν εἰρημένην θέσιν συναθροισθέντες ὡς ἐννοήσαντες τὸ ἀληθὲς συμφέρον των· 3) ἀποκρούουσι τὴν ἰδέαν ὅτι ἐκ τῆς εἰς τὰ λοιπὰ δύο τμήματα ἀποστολῆς 60 ἀτόμων θέλει διαταραχθῆ ἡ τάξις· καὶ 4) ἐπιμένουσι, καίτοι ἐκφραζομένης ἀπειλῆς κατ' αὐτῶν ἐν τῇ προκηρύξει, ν' ἀπευθύνωσι τὰ παράπονά των εἰς τὴν Α.Α.Μ. τὸν Σουλτᾶνον, ἀπὸ τὴν εὐσπλαγχνίαν τοῦ ὁποίου προσδοκῶσιν ἀνακούφισιν τῶν δεινῶν των.

Τῇ αὐτῇ ἡμερομηνίᾳ.

7

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΝ

Ἀριθ. 270 (σχέδιον) *Χανιά, 3 Μαΐου 1866*

ΑΥΕ/ΠΧ – Μ53/1954

Λαβὼν γνῶσιν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 1283 καὶ ἀπὸ 19 τοῦ λήξαντος μηνὸς ἐγγράφου τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κ. Πρέσβεως καὶ τῶν ἐν αὐτῷ συνημμένων, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ τὰ ἐπιστρέψω.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 15, ὑποσημ. 2.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 15, ὑποσημ. 4.
3. 2 Μαΐου 1866 : Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 144–145.
4. Χφ. *δικαιολογοῦντες*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐκτὸς τῶν ὅσων ἔλαβον τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω πρὸς τὴν Υ. Ἐξοχότητα διὰ τῆς ὑπὸ χθεσινὴν χρονολογίαν ἀναφορᾶς [1] μου ὑπ' ἀριθ. 266, δὲν ἔχω σήμερον οὐδὲν ἄλλο νὰ προσθέσω εἰμὴ τὸ ἑξῆς, ὅπερ ἐκ τῆς ἀναχωρήσεως τῆς *Mouette* ὠφελούμενος κάμνω ὑμῖν γνωστόν.

Ταύτην τὴν στιγμὴν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ κ. Ὑποπροξένου πληροφοροῦμαι ὅτι καὶ αἱ ἐπαρχίαι τοῦ τμήματος ἐκείνου εὑρίσκονται εἰς κίνησιν, ὅτι εἰς θέσιν Μαλεβιζίου συνηθροίσθησαν πολλοὶ καὶ ὅτι χθὲς ἀπεσταλμένοι αὐτῶν ἐνεχείρισαν εἰς τὸν κ. Ὑποπρόξενον ἀναφορὰν δι' ἧς ζητοῦν παρὰ τῶν ἐκεῖ προξενικῶν πρακτόρων νὰ κάμουν παραστάσεις εἰς τὸν Διοικητὴν τοῦ τμήματος πρὸς διατήρησιν τῆς τάξεως.

Τὴν παρελθοῦσαν Κυριακὴν ὁ Γ. Διοικητὴς προσέφερε γεῦμα εἰς τὸν Διευθυντὴν ⟨sic⟩ τῆς *M⟨o⟩uette*, εἰς τὸν ἐνταῦθα Πρόξενον τῆς Γαλλίας καὶ εἰς τὸν ἐκ Σύρου [2] τῆς αὐτῆς δυνάμεως, ὅστις δι' ἰδιωτικὴν ὑπόθεσιν εὑρέθη ἐνταῦθα.

8

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 73 (ἀντίγραφον) *Ρέθυμνον, 6 Μαΐου 1866*
ΑΥΕ/ΚΥ – Μ7/256

Εὑρίσκετε ἐγκλείστως ἐπισυνημμένον ἀντίγραφον διαμαρτυρήσεως [3]. Ἐπεδόθη εἰς τὸν ἐνταῦθα Ὑποδιοικητὴν παρὰ τῶν ἐν τῇ Μονῇ Ἀρκαδίου συναχθέντων Χριστιανῶν ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Ἁγίου Βασιλείου, Ἀμαρίου καὶ Μυλοποτάμου. Μετὰ τοῦ ἀντιγράφου συνώδευσαν τὸ ἀντίγραφον τοῦτο [4] οἱ εἰρημένοι πρὸς τὸ Προξ. τοῦτο Πρακτορεῖον. Ἡ σύναξις ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ, ὡς ἐπληροφορήθην, συνίστατο ἀπὸ τριακόσια ἄτομα περίπου, τὰ ὁποῖα ἐξελέξαντο πληρεξουσίους διὰ ν' ἀποστείλωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν ⟨εἰς⟩ τὰ μέρη σας Κεντρικὴν Ἐπιτροπήν.

Ἡσυχία μεγάλη εἰς τὰ μέρη μας. Προσεπάθησαν ὅμως οἱ Ὀθωμανοὶ νὰ ἐφεύρωσι τρόπον, ὥστε νὰ τοὺς παραχωρηθῇ ἀπὸ τὴν Διοίκησιν διὰ νὰ εἰσάξωσι τὰς οἰκογενείας των εἰς τὴν πόλιν μας, τὸ ὁποῖον ἐλπίζομεν ⟨sic⟩ νὰ κατορθώσωσι.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 16–18.
2. Ἐν Σύρῳ.
3. 2 Μαΐου 1866 : ΑΥΕ/ΠΡ – Μ56/2100· *Documents relatifs à l'Insurrection de Crète*, publiés par l'Administration de l'«Indépendance Hellénique», Ἀθῆναι 1867, σσ. 33–35.
4. Νοεῖται τὸ συνημμένον ὡσαύτως ἀντίγραφον τοῦ ἀπὸ 4 Μαΐου 1866 ἐγγράφου, δι' οὗ οἱ ἐν Ἀρκαδίῳ ἐκοινοποίησαν τὴν διαμαρτύρησιν πρὸς τοὺς ἐν Ρεθύμνῳ προξενικοὺς πράκτορας : ΑΥΕ/ΠΡ – Μ54/2008· *Documents relatifs à l'Insurrection de Crète*, σ. 32 (ὑπὸ ἐσφαλμένην ἡμερομηνίαν 7/19 Μαΐου).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

9

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΝ

Ἀριθ. 279 *Χανιά, 7 Μαΐου 1866* [1]

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ7/252

Τὰ ἐνταῦθα διατρέχοντα ἀπὸ τῶν τελευταίων ἀναφορῶν [2] μου τῆς 2 καὶ 3 τοῦ ἱσταμένου μηνός εὑρίσκονται σχεδὸν εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν. Οἱ παραπονούμενοι παραιτήσαντες τὴν θέσιν ἣν μέχρι τοῦδε κατεῖχον ὡς μὴ ὑγιεινὴν μετέβησαν παρὰ τῷ χωρίῳ Νεροκούρου, τῷ κειμένῳ πρὸς μεσημβρίαν τῆς πόλεως μόλις μίαν ὥραν μακράν, ἐπὶ τῶν ὑπωρειῶν πάντοτε.

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο πολλαὶ φῆμαι διεδίδοντο, πότε μὲν ὅτι φθάνει ταχέως πολὺς στρατὸς αἰγυπτιακὸς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ διαλύσῃ διὰ τῆς βίας τοὺς συνηθροισμένους, πότε δὲ ὅτι ἡ νῆσος παραχωρεῖται ἐκ νέου εἰς τὸν Ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου κλπ. Ἐν τούτοις τὴν πρωίαν τῆς παρελθούσης Πέμπτης μία ἀτμοκίνητος φρεγάτα ὀθωμανικὴ καὶ τὴν χθὲς δύο ὅμοιαι ἀφιχθεῖσαι ἠγκυροβόλησαν ἔξωθι τοῦ λιμένος Χανίων καὶ ἀπεβίβασαν τέσσαρα τάγματα τακτικοῦ στρατοῦ ἐκ Κωνσταντ/λεως, καθὼς καὶ ὅπλα τινὰ καὶ ὀλίγιστα ὀρεινὰ κανόνια. Ἡ δύναμις αὕτη ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν ξηράν, παιανιζούσης τῆς μουσικῆς μεθ' ὅλης τῆς δυνατῆς ἐπιδείξεως.

Χθὲς οἱ παραπονούμενοι διηύθυνον ἀναφορὰν [3] εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν στρατευμάτων τούτων Σαπρὶμ Λιβᾶ Πασᾶν, ἧς ἀντίγραφον λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἐπισυνάψω ὧδε, δι' ἧς συγχαιρόμενοι αὐτὸν ἐπὶ τῇ αἰσίᾳ ἀφίξει του τὸν διεβεβαίωσαν περὶ τοῦ εἰρηνικοῦ σκοποῦ των, προσθέτοντες ὅτι ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν θέλουσιν ἐγχειρίσει τὴν ἀναφοράν των, ἐν ᾗ θέλουσιν ὑπάρχει ἐκτεθειμένα τὰ αἰτήματά των καὶ ὁ σκοπὸς τῆς συναθροίσεώς των [4]. Ὁ Πασᾶς οὗτος δεχθεὶς τὴν ἀναφοράν των τοῖς εἶπε νὰ περάσωσι σήμερον, ἵνα λαβὼν γνῶσιν τοῦ περιεχομένου τοῖς δώσῃ ἀπάντησιν. Σήμερον λοιπὸν ἀπήντησεν εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ὅτι τοὺς εὐχαριστεῖ δι' ὅσα ὑπὲρ αὐτοῦ ἐκφράζουσιν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς καθὸ στρατιωτικὸς καὶ οὐχὶ διοικητικὸς ὑπάλληλος δὲν ἔχει ἁρμοδιότητα νὰ ἐξετάσῃ τὰ ζητήματά των, δι' ἃ δύνανται νὰ συνεννοηθῶσι μὲ τὸν Γενικὸν Διοικητὴν τοῦ τόπου.

Συνάμα σήμερον οἱ παραπονούμενοι ἔπεμψαν καὶ ἐτοιχοκόλλησαν εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς πόλεως τὴν συνημμένην ἔντυπον προκήρυξιν [5]. Αὕτη φαίνεται ὅτι ὑπάρχει τυπω-

---

1. Ἐν τῷ σχεδίῳ (ΑΥΕ/ΠΧ – Μ53/1955) : *8 Μαΐου 1866*.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 16–19.

3. «Ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν πέντε ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος Χανίων καὶ Ρεθύμνης» πρὸς Σαμπρῆ Πασᾶν, 6 Μαΐου 1866 : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ72/2681· *Documents relatifs à l'Insurrection de Crète*, σ. 36.

4. Χφ. *του*.

5. Ἀπρίλιος 1866 : Ἰ. Μ ο υ ρ έ λ λ ο υ, *Ἱστορία τῆς Κρήτης*, ἔκδοσις β', Ἡράκλειον Κρήτης 1950, τ. Β', σσ. 1035–1036.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μένη ἐν Ἑλλάδι. Δι' αὐτῆς προσπαθοῦντες νὰ συμφιλιώσωσι τὰς δύο φυλὰς παριστῶσιν ὅτι τὸ κίνημά των ἀποβλέπει τὰ συμφέροντα τῶν δύο ἀδελφῶν λαῶν. Ἀλλ' ὁ Γεν. Διοικητὴς μαθὼν τοῦτο ἔπεμψε καὶ τὴν ἀφήρεσεν. Οἱ ἴδιοι χθὲς ἐμήνυσαν εἰς τὸν Ἅγιον Κυδωνίας νὰ πέμψῃ παρ' αὐτοῖς καὶ τρεῖς ἀντιπροσώπους ἐκ τῆς πόλεως, ἵνα μετὰ τῶν λοιπῶν ἐργάζωνται. Ἀλλ' ὁ ἀρχιερεὺς ἠρνήθη τὸ τοιοῦτον. Τότε ἐκεῖνοι ἀπηύθυναν[1] τὴν αἴτησίν των εἰς τοὺς ἐφόρους τῆς πόλεως καὶ οὗτοι ἐμφανισθέντες ἐνώπιον τοῦ Διοικητοῦ τῷ ἀνεκοίνωσαν αὐτὴν καὶ τῷ ἐζήτησαν τὴν ἄδειαν, ὁ δὲ Διοικητὴς τοῖς ἐπέτρεψε. Καὶ ἐκεῖνοι συνελθόντες ἐξέλεξαν τρεῖς ἐκ τῶν τῆς πόλεως, ἤτοι τοὺς Ἀντ. Ἡσυχάκην, κτηματίαν εὔπορον, Ι. Πολιοδάκην[2], ἰατρόν, καὶ Ν. Πατσιμάδην[3]. Ὁ Γεν. Διοικητὴς συνεκάλεσε σήμερον τὸ συμβούλιον καὶ συνεσκέφθη μετ' αὐτοῦ περὶ τοῦ πρακτέου, ἀλλὰ τί ἀπεφάσισαν δὲν ἐγνώσθη. Ἐν τούτοις διάφοροι φῆμαι ἀπαίσιαι διαδίδονται. Οἱ μὲν λέγουσιν ὅτι ὁ Γενικὸς Διοικητὴς σκοπὸν ἔχει νὰ προσκαλέσῃ τοὺς συνηθροισμένους ν' ἀποσυρθῶσι καὶ ἐν περιπτώσει ἀπειθείας νὰ τοὺς κτυπήσῃ, οἱ δὲ ὅτι ἡ ἐξουσία προτίθεται ν' ἀφαιρέσῃ ἐκ τῶν κατοίκων τῆς νήσου τὰ ὅπλα, ἄλλοι ὅτι θέλουν συστηθῇ σταθμοὶ στρατιωτικοὶ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς νήσου καὶ ἄλλοι ὅτι, ἐκτὸς τῶν ἀφιχθέντων στρατευμάτων, 3.000 ἕως 3.200, θέλουν ἔλθει καὶ ἄλλα, μέχρι δέκα χιλιάδων, ὡς καὶ πλοῖα πολλά, ἵνα σταθμεύωσι διαρκῶς εἰς τὴν νῆσον.

Δυστυχῶς μέχρι τοῦδε δὲν ἀφίχθησαν οἱ ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἀπεσταλμένοι, διὰ νὰ δοθῇ ἓν τέρμα εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην, ἥτις, μ' ὅλην τὴν τάξιν ἥτις ἀξιεπαίνως μέχρι τοῦδε τηρεῖται, δύναται ἐξ ἀπροόπτου τινὸς περιστάσεως εὐκόλως νὰ μεταβάλῃ φάσιν. Δικαιολογοῦνται δὲ διὰ τὴν βραδύτητα ταύτην ἕνεκα τῆς ἀποστάσεως καὶ διαβεβαιώνουν τοὺς ἐρωτῶντας ὅτι ἐντὸς 3–4 ἡμερῶν θέλουν ἔλθει καὶ ἐκεῖνοι.

Ἐν τῇ ἀπὸ 2 Μαΐου ἀναφορᾷ μου ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω ὅτι τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα ἔφθασαν καὶ ἐκ τοῦ τμήματος Ρεθύμνου ἀντιπρόσωποι. Οὗτοι ἦσαν μόνον ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης.

Σήμερον ἔλαβον ἐκ τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ ἡμετέρου Πράκτορος τὸ ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένον ἔγγραφον[4] μετ' ἀντιγράφου καταμαρτυρήσεώς[5] τινος τῶν κατοίκων τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν Ἁγίου Βασιλείου, Ἀμαρίου καὶ Μυλοποτάμου (ἀποτελουσῶν τὸ τμῆμα Ρεθύμνης), ὁμοίας μετὰ τῆς ὑπὸ τῶν λοιπῶν δοθείσης, δι' ἧς διαμαρτυρήσεως δηλοῦντες καὶ αὐτοὶ τὸν σκοπὸν τῆς συναθροίσεώς των διαμαρτύρονται κατὰ τῶν παραμορφούντων αὐτόν, κατὰ τῶν ἀφηνόντων τὰς κατοικίας των καὶ εἰσφευγόντων εἰς τὸ φρούριον Ὀθωμανῶν, οἵτινες ἐμπνέουσι διὰ τῆς πράξεως ταύτης φόβους εἰς τοὺς κατοίκους. Οἱ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τούτων προσέρχονται ὅσον οὔπω.

---

1. Χφ. *ἐκείνη ἀπηύθυνε.*
2. Πωλιουδάκην.
3. Κατὰ Β. Ψιλάκην (*Ἱστορία τῆς Κρήτης ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, Χανιὰ 1909, τ. Γ', σ. 874) : Πατσιμίδην.
4. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 19.
5. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 19, ὑποσημ. 3.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Υ.Γ. Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἀνωτέρω, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ προσθέσω τὰ ἑξῆς: ὅτι χθὲς ἀφίχθησαν καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι ἐκ δύο[1] ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος Ἡρακλείου, ἤτοι τοῦ Μαλεβιζίου καὶ τοῦ Τεμένους, ἑπτὰ τὸν ἀριθμόν, καὶ ἡνώθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν· ὅτι οἱ τῶν λοιπῶν ἐννέα ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος ἐκείνου δὲν ἔφθασαν μὲν εἰσέτι, ὑπῆρχον ὅμως ἤδη ἐκλελεγμένοι ἐξ ἑκάστης [ἐξ] ὀκτὼ καὶ ἀναμένονται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν. Ἐκ τοῦ τμήματος Ρεθύμνης ἄλλοι, παρὰ τοὺς ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνου, οἵτινες ὑπερβαίνουσι τοὺς ἑκατόν, δὲν ἔφθασαν.

Ἡσυχία πληρεστάτη διατηρεῖται.

Τῇ 9ῃ Μαΐου 1866

10

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΝ

Ἀριθ. 143 *Ἡράκλειον, 13 Μαΐου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ8/287

Διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 128 καὶ ἀπὸ 2 τρέχοντος μηνὸς ἐγγράφου μου ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς διακοινώσω τὸ πνεῦμα τῶν κατοίκων τῆς ἡμετέρας περιφερείας. Ἤδη σᾶς πληροφορῶ, Ἐξοχώτατε, ὅτι ἅπασαι αἱ ἐπαρχίαι ἐπεραίωσαν τὰς ἐκλογάς, οἱ δὲ ἐκλεχθέντες ἀντιπρόσωποι μετέβησαν εἰς τὴν Κεντρικὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ τμήματος τῶν Χανίων. Οὐχ ἧττον ὑπέβαλον πρὸς τὰ ἐνταῦθα προξενεῖα ἀναφορὰς ὁμοιοτύπους, ὡς ἐκείνην ἣν ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς διευθύνω διὰ τοῦ εἰρημένου ἐγγράφου μου μὲ ἀντίγραφον τῆς ἀναφορᾶς ἣν ἐπέδωκαν πρὸς τὸν ἐνταῦθα Διοικητήν.

Εἰδοποιῶ προσέτι τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ὅτι τὴν 12 τρέχοντος μηνὸς ἀφίχθη ἐνταῦθα ὀθωμανικὸν ἀτμοκίνητον, ὅπερ ἀπεβίβασε τριακοσίους ἑξήκοντα στρατιώτας καὶ ἀρκετὰ πολεμοφόδια, εἰς δὲ τὴν Σπιναλόγκα ἑτέρους ἑκατὸν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐκεῖσε ἐδρευούσης φρουρᾶς, οἱ δὲ ἀποβιβασθέντες ἐνταῦθα στρατιῶται κατεσκηνώθησαν περὶ τὸ φρούριον.

Εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πεδιάδα, χωρίον Ἀβδοῦ, ὅπερ σχηματίζει τὸ κέντρον τοῦ τμήματος τῶν μεσημβρινῶν ἐπαρχιῶν Κρήτης, συνεκεντρώθησαν περὶ τοὺς 200 Χριστιανοὺς ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἐμμανουὴλ Δελιγιαννάκη. Ἡ εἴδησις αὕτη ἐτάραξε σφόδρα τὴν ἐνταῦθα Διοίκησιν καὶ διέταξεν ἐκ νέου τὴν μετάβασιν τῶν συμβούλων τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης, ἵνα διὰ προτροπῶν δυνηθῶσι νὰ τοὺς[2] διαλύσωσι. Ὁ ἐν λόγῳ Ἐμμανουὴλ Δελιγιαννάκης, ὅστις ἐπονομάζεται παρὰ τοῖς ἐνταῦθα ὡς ἐκ τῆς ρωμαλεότητος τοῦ σώματός του *Ἐνάμισης*, ὑπηρέτησε παρὰ τῷ στρατῷ τῆς Ἑλλάδος ὡς ὑπαξιωματικὸς τοῦ πυρο-

1. Χφ. *δύο ἐκ.*
3. Χφ. *τήν.*

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

βολικοῦ, ἐλθὼν ⟨sic⟩ δ' ἐνταῦθα πρὸ ἑνὸς ἔτους, ἡ Διοίκησις ἀπήτει ἐπιμόνως τὴν ἀποπομπήν του, ἀποδίδουσα πρὸς αὐτὸν ὅλα τὰ κακὰ ἐλαττώματα. Παραδεχθεὶς ⟨sic⟩ μετὰ ταῦτα τὴν ὀθωμανικὴν ἐθνικότητα[1] τὸν ἀπεδέχθη ἡ αὐτὴ Διοίκησις ὡς ἄριστον πολίτην. Εὐτυχῶς ὅμως ἡ καρδία τοῦ Δελιγιαννάκη ἔμεινεν ἑλληνικὴ καὶ ἤδη ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν ἐθνικότητα ἀρχηγεύει ἐπὶ διακοσίων ἄλλων τῆς αὐτῆς κατ' ἐξωτερικοὺς τύπους ἐθνικότητος.

Λαμβάνω ἐπίσης τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω εἰς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι αἱ σχέσεις μου μετὰ τῶν ἐγχωρίων ἀρχῶν εἰσι φιλικώταται.

11

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 83 (ἀντίγραφον) *Ρέθυμνον, 13 Μαΐου 1866*

ΑΥΕ/ΠΚ – Μ64/2382

Ἐγκλείστως σᾶς διαβιβάζομεν ἀντίγραφα τῶν ἀποσταλεισῶν[2] ἡμῖν διαμαρτυρήσεων παρὰ τῆς ἐν τῇ Μονῇ Ἀρκαδίου διαμενούσης ἐπιτοπίου ἐπιτροπῆς τοῦ τμήματος Ρεθύμνης, ὧν τὰ πρωτότυπα διεβιβάσθησαν παρὰ τῶν ἰδίων πρὸς τὸν ἐνταῦθα Ὑ/διοικητὴν[3] καὶ τὴν Α.Ε. τὸν Ἰσμαὴλ Πασᾶν[4]. Πρὸς τούτοις σᾶς διαβιβάζομεν ἀντίγραφον ἐπιστολῆς[5] τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης πρὸς τὰ ἐν τῇ πόλει μας ταύτῃ προξ. πρακτορεῖα.

Ὡς θέλετε παρατηρήσει ἐκ τῶν ὑπ' ἀριθ. 11 καὶ 12 διαμαρτυρήσεων τῆς ἐπιτροπῆς[6] πρὸς τὸν Ὑ/διοικητὴν καὶ τὸν Γ. Διοικητήν, αὕτη ἀκούσασα τοὺς λόγους τοῦ μεταβάντος ἐν τῇ θέσει ἔνθα εὑρίσκονται ὑπαλλήλου τῆς Διοικήσεως Ἰω. Σιγανοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ διαμαρτυρηθῶσι κατὰ πάσης πρὸς αὐτοὺς βίας ἀπὸ μέρους τῆς ἐγχωρίου ἐξουσίας. Ἐπίσης δὲ καὶ ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 18 πρὸς τὰ πρακτορεῖα θέλετε ἐννοήσει τὸν φόβον καὶ τὰς ἰδέας ἃς συνέλαβον, διότι ὁ ἐνταῦθα Ὑ/διοικητὴς τοῖς ἐπέστρεψε τὰς πρὸ ἡμερῶν πρὸς αὐτὸν ἀποσταλείσας διαμαρτυρήσεις των καὶ τὰς ὁποίας εἶχε παραδεχθῆ καὶ κρατήσει.

Ληφθέντος παρ' ἡμῶν τοῦ ὑπ' ἀριθ. 18 ἐγγράφου, μετέβη ὁ Πράκτωρ τῆς Γαλλίας καὶ Αὐστρίας κ. Βαρβιέρης[7] πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐνταῦθα Ὑποδιοικητοῦ, παρὰ τοῦ

---

1. Ὑπηκοότητα.
2. Χφ. *ἀποσταλέντων*.
3. Ἔγγραφον, ἀρ. 11, 9 Μαΐου 1866 : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ64/2386· *Documents relatifs à l'Insurrection de Crète*, σσ. 41–42.
4. Ἔγγραφον, ἀρ. 12, 9 Μαΐου 1866 : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ64/2384· *Documents relatifs à l'Insurrection de Crète*, σσ. 38–40.
5. Ἔγγραφον, ἀρ. 18, 11 Μαΐου 1866 : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ64/2387· *Documents relatifs à l'Insurrection de Crète*, σσ. 43–44.
6. Χφ. *ἐπιστολῆς*.
7. E. Barbieri.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὁποίου ἐζήτησε πληροφορίας ἂν τῷ ὄντι φρονῇ νὰ διαλύσῃ διὰ τῆς βίας τοὺς ἐν Ἀρκαδίῳ διαμένοντας καὶ ἂν ἔχῃ διαταγὴν παρὰ τῆς Α.Ε. τοῦ Γεν. Διοικητοῦ. Ὁ Ὑ/διοικητὴς τῷ ἀπήντησεν ὅτι οὔτε ἐξεφράσθη ὅτι θέλει μεταχειρισθῆ τοιαύτην βίαν, οὔτε ἔχει τοιαύτην ἀνωτέραν διαταγήν, ἀλλ' ὅτι ὁ Γ. Διοικητὴς τὸν διέταξε νὰ τοῖς ἐπιστρέψῃ τὰς πρὸς αὐτὸν πεμφθείσας διαμαρτυρήσεις των. Συνεπείᾳ τῆς τοιαύτης ἀπαντήσεως τοῦ Ὑποδιοικητοῦ δὲν ἐγκρίναμεν κοινῶς ὅλοι οἱ πράκτορες νὰ ὑπάγωμεν εἰς τὸν Ὑποδιοικητὴν καὶ νὰ τῷ δώσωμεν τὰ ἐπιστραφέντα παρ' αὐτοῦ ἔγγραφα κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐν Ἀρκαδίῳ ἐπιτοπίου ἐπιτροπῆς.

Σᾶς παρακαλοῦμεν δέ, κ. Πρόξενε, ἂν τὸ ἐγκρίνετε, νὰ συνεννοηθῆτε μετὰ τῶν εἰς τὰ αὐτόθι συναδέλφων σας καὶ νὰ μὲ ὁδηγήσητε ἂν εἶναι καθῆκόν μας νὰ ἐπιδώσωμεν τῷ ἐνταῦθα Ὑ/διοικητῇ τὰ ἐπιστραφέντα παρ' αὐτοῦ ἔγγραφα [πρὸς ὁδηγίας μας].

12

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΝ

Ἀριθ. 292 *Χανιά, 15 Μαΐου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ7/257

Ἀφιχθέντων χθὲς καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν (ἐκτὸς δύο, τῶν πλέον ἀπομακρυσμένων καὶ τῶν πλέον ἀσημάντων), κατηρτίσθη ἡ ἀναφορὰ τῶν Κρητῶν καὶ ὑπεγράφη παρ' ὅλων αὐτῶν, καθὼς καὶ παρὰ τῶν Πανιερωτάτων Ἐπισκόπων Κυδωνίας καὶ Κισσάμου, οἵτινες προσεκλήθησαν εἰδικῶς πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῶν συνηθροισμένων. Ἐκ τούτων ὁ τῆς Κυδωνίας ἐζήτησε τὴν ἄδειαν παρὰ τοῦ Διοικητοῦ, ὅστις κατ' ἀρχὰς μὲν τὴν ἠρνήθη, κατόπιν ὅμως τὴν ἔδωκε.

Αὐθημερὸν δὲ περὶ τὴν μεσημβρίαν ἐπιτροπὴ δεκαπενταμελὴς παρουσιασθεῖσα εἰς τὸν Γενικὸν Διοικητὴν τῷ ἐνεχείρισε τὸ πρωτότυπον τῆς πρὸς τὴν Α.Α.Μ. τὸν Σουλτᾶνον προωρισμένης ἀναφορᾶς [1]. Ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς λαβὼν αὐτὴν τοῖς εἶπεν ὅτι θέλει τὴν διαβιβάσει εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον, ὅτι ὅμως δύναται καὶ ἐπιτροπή τις νὰ τὴν κομίσῃ αὐτοπροσώπως καὶ ὅτι συνάμα θέλει προσπαθήσει καὶ αὐτὸς νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν παραδοχὴν τῶν τυχὸν δικαίων ἀπαιτήσεων. Τοὺς ἠρώτησεν ἂν θέλωσι δώσει ἀντίγραφον καὶ εἰς τὰ προξενεῖα καὶ ἐκεῖνοι ἀπήντησαν καταφατικῶς, δικαιολογηθέντες ὅτι πράττουσιν οὕτω, διότι καὶ ἄλλοτε ἔδωκαν ἀναφορὰν πρὸς τὴν Ὑψ. Πύλην καὶ ἀπάντησιν δὲν ἔλαβον. Ὁ

---

1. Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης πρὸς τὸν Σουλτᾶνον, 14 Μαΐου 1866: ΑΥΕ/ΠΚ – Μ64/2373· Κριάρη, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ', σσ. 121–126. Μετὰ τῆς ἀναφορᾶς πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἐπεδόθη εἰς τὸν Ἰσμαὴλ Πασᾶν καὶ ἔγγραφον πρὸς τὸν ἴδιον ὑπὸ χρονολογίαν 14 Μαΐου 1866, δι' οὗ διετυποῦτο ἡ παράκλησις ὅπως διαβιβασθῇ πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἡ ἀναφορὰ τῶν Χριστιανῶν: ΑΥΕ/ΠΚ – Μ64/2381· *Documents relatifs à l'Insurrection de Crète*, σ. 45.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Γενικὸς Διοικητὴς δὲν ἤκουσε μ' εὐχαρίστησιν τοῦτο, ἀλλ' ἐπροσπάθησε νὰ δικαιολογήσῃ ὅτι εἰς τὴν περίστασιν ἣν ὑπαινίττοντο ἐδόθη ἀπάντησις. Τοῖς προσέθηκε δὲ ὅτι, ἀφοῦ ἤδη ἐδόθη ἡ ἀναφορά, ἣν ἐπιεικῶς φερόμενος τὴν ἀνέμενεν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, χωρὶς νὰ μεταχειρισθῇ βίαιόν τι μέτρον κατὰ τῆς συναθροίσεως, καλὸν εἶναι νὰ διαλυθῶσι μεταβαίνοντες ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, διότι πλέον καθίστανται ὑπεύθυνοι διὰ πᾶσαν συνέπειαν. Ἐκεῖνοι ἀπήντησαν ὅτι ὁ ὄχλος θέλει διαλυθῇ βεβαίως, ὅτι ὅμως θέλουσι διασκεφθῇ καὶ ἀποφασίσει περὶ τοῦ τρόπου, ἤτοι ἂν θέλουσι διαλυθῇ καθ' ὅλον ἢ κατὰ μέρος.

Ποίαν ἐντύπωσιν προυξένησε τὸ περιεχόμενον τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὸν Διοικητὴν δὲν γινώσκομεν εἰσέτι, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἰδίως ἡ αἴτησις τοῦ νὰ μεταβῇ ἐνταῦθα ἐπιτροπὴ πρὸς ἔκθεσιν [1] τῶν παραπόνων των δὲν τὸν εὐηρέστησεν.

Μετὰ ταῦτα ἀνὰ πέντε ἐκ τῶν μελῶν τῆς εἰρημένης ἐπιτροπῆς μετέβησαν εἰς τὰ διάφορα προξενεῖα καὶ ἐνεχείρισαν εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν ἀντίγραφον τῆς πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἀναφορᾶς. Εἰς τοὺς προξένους ὅμως τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων ἀπηύθυναν καὶ ἰδιαιτέραν ἀναφοράν [2], ἧς ἀντίγραφον (ἐγχειρισθὲν ἰδιαιτέρως πρὸς ἐμὲ) ὑπάρχει ὧδε συνημμένον, δι' ἧς δικαιολογοῦντες τὸ κίνημά των ἐπικαλοῦνται τὴν συνδρομὴν αὐτῶν καὶ τῶν κυβερνήσεών των πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἀπαιτήσεών των. Ἐν τῇ τελευταίᾳ παραγράφῳ τοῦ ἐγγράφου τούτου θέλει τις ἴσως εἰκάσει ὅτι ἐκφράζεται, καίτοι ἀσαφῶς, ἰδέα περὶ ἡγεμονίας. Δὲν ἀρνοῦμαι ⟨ὅτι⟩ καὶ ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ πολλοὶ τῶν Κρητῶν ἐπιθυμοῦσι, παρὰ νὰ εὑρίσκηται ἡ Κρήτη εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην, νὰ γίνῃ ἡγεμονία κατὰ τὸ σύστημα τῆς Σάμου ἀλλὰ τοῦτο ἄνευ θυσιῶν, καθότι, λέγουσιν, ὑπὸ τοιοῦτον σύστημα, χωρὶς οὐδὲν νὰ χάνωσι, δύνανται νὰ ὀργανισθῶσι καὶ ν' ἀναπτυχθῶσιν ὑλικῶς καὶ διανοητικῶς, ὥστε ἐν εὐθέτῳ περιστάσει νὰ εἶναι ἕτοιμοι εἰς πραγματοποίησιν τῆς περὶ ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἰδέας, ἥτις εἶναι ἀνεξαιρέτως ὅλων ὁ μόνος πόθος. Ἰδίως δὲ τὴν ἰδέαν ταύτην ἐνισχύουσι πολλοὶ νέοι, διότι βεβαίως θὰ εὕρωσιν ἐν τῇ νέᾳ καταστάσει τῶν πραγμάτων στάδιον. Ἐνδεχόμενον λοιπὸν ὁ γράψας, χωρὶς νὰ ἐκφρασθῇ σαφῶς, νὰ ἐπηρεάσθη ὑπὸ τῶν τοιούτων ἰδεῶν. Ἀλλ' ὅμως οἱ σπουδαιότεροι ἐνταῦθα ἄνδρες καὶ οἱ συνετώτεροι καὶ οἱ ἔχοντες ἐπιρροὴν εἰς τὰ πλήθη μίαν μόνην μεταβολὴν ἐπιδιώκουσι καὶ ποθοῦσι, τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἕνωσιν, καὶ ἐλπίζω ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὐλάχιστον ἡ ἰδέα αὕτη θέλει ἐπικρατήσει.

Τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα ὁ Γενικὸς Διοικητὴς προεκάλεσεν ἀναφοράν, ὡς ἐπληροφορήθην, ἐκ μέρους τῶν Ὀθωμανῶν [3] κατοίκων τῆς Κρήτης δι' ἧς οὗτοι παραπονοῦνται κατὰ τῶν Χριστιανῶν ὅτι [4] συνεχῶς διὰ κινημάτων στασιαστικῶν ταράττουσι τὴν τάξιν

---

1. Χφ. *ἐξέθεσιν*.

2. Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ Χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης πρὸς τοὺς προξένους τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων, 14 Μαΐου 1866 : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ64/2379· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 165–166.

3. Μουσουλμάνων.

4. Χφ. *ὡς*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ ἐμβάλλουσιν εἰς φόβον τὰς ψυχὰς τῶν κατοίκων καὶ ἐπομένως ζητοῦσιν ὑπὸ τῆς Ὑψ. Πύλης θεραπείαν τοῦ κακοῦ. Εἰς τὴν ἀναφορὰν ταύτην εἷς μόνον ἐκ τῶν ἐνταῦθα πλουσιωτέρων κτηματιῶν βέηδων, ὁ Σακὴρ Βέης, λέγουν, δὲν ὑπέγραψε.

Οἱ πλειότεροι τῶν κυρίων προξένων τοὺς συνεβούλευσαν (τοὺς συνηθροισμένους) ν' ἀποσυρθῶσι καὶ διαλυθῶσιν, ἀφοῦ ἤδη ἔδωκαν τὴν ἀναφοράν των. Τί ὅμως θὰ πράξωσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες φαίνονται ἐνεργοῦντες ὅλας των τὰς πράξεις μεθ' ἱκανῆς περισκέψεως, δὲν εἶναι εἰσέτι ἀποφασισμένον. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι θέλει μὲν διαλυθῇ ὁ ὄχλος, οἱ ἀντιπρόσωποι ὅμως καὶ μικρός τις ἀριθμὸς ἀνθρώπων δυναμένων νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ ὅπλα θέλουσιν ἀποσυρθῇ εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη, ἵνα περιμένωσι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναφορᾶς των ἢ τὴν ἔλευσιν τῆς ἐπιτροπῆς, καθότι δὲν πείθονται ν' ἀποσυρθῶσιν ὁλοτελῶς, φοβούμενοι οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κινήματος καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι μὴ κατατρεχθῶσιν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας, ἐνῷ, ἂν ὑπάρχωσι συνηθροισμένοι, εὑρίσκονται ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ λαοῦ. Τινὲς δὲ μεταξὺ αὐτῶν προτείνουσι γνώμην ὅτι δύνανται νὰ ἔλθωσιν οἱ ἀντιπρόσωποι ἐν τῇ πόλει τῶν Χανίων, ἵνα μὴ ὑπάρχῃ φόβος πρὸς διατάραξιν τῆς τάξεως ἐκ τῆς συναθροίσεως, ἀλλ' οὐδέποτε πιστεύω ὅτι θέλουσι πράξει τὸ τελευταῖον τοῦτο.

Τὰ ἐν τῇ ἀναφορᾷ ἐκτιθέμενα παράπονα εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα καὶ ἀπόκειται ἰδίως εἰς τοὺς ἐνταῦθα ἀντιπροσώπους τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων νὰ φωτίσωσι διὰ στατιστικῶν καὶ ἄλλων πληροφοριῶν περὶ τῆς ἀληθείας ἢ μὴ τῶν ἐν αὐτῇ περιεχομένων τὰς κυβερνήσεις των. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τοὺς τῆς Ἀγγλίας καὶ Ρωσσίας, ἐλπίζω ὅτι θέλουσιν ἐκπληρώσει ἀκριβῶς τὸ σπουδαῖον τοῦτο καθῆκον, ὅπερ ἡ φιλανθρωπία καὶ ἡ εὐσυνειδησία ὑπαγορεύει. Ἀμφιβάλλω δὲ ἂν καὶ ὁ τῆς τρίτης δυνάμεως πράξῃ τοῦτο ἀκριβῶς, διά τε τὴν ἔλλειψιν τῶν ἀπαιτουμένων γνώσεων, διὰ τὴν ταπεινότητα τῶν αἰσθημάτων καὶ διὰ τὰς συμπαθείας ἃς ὑπὲρ τοῦ ἑτέρου στοιχείου ἔχει.

Τὸ κατ' ἐμὲ δὲν εἶμαι εἰς θέσιν σήμερον, ἕνεκα τοῦ ὀλίγου καιροῦ καθ' ὃν εὑρίσκομαι ἐνταῦθα καὶ τῆς δυσκολίας ἥτις ἐν τῇ Τουρκίᾳ πρὸς συλλογὴν τοιούτων πληροφοριῶν ὑπάρχει, νὰ χορηγήσω ἀκριβῶς τὰς περὶ τούτου πληροφορίας, ἵνα καὶ τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα καὶ τὴν Βασιλικὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβείαν φωτίσω. Καταγίνομαι ὅμως πρὸς τοῦτο καὶ ἐλπίζω ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν νὰ τὰς συμπληρώσω.

Ἐκτὸς τῆς ἐνόπλου δυνάμεως, περὶ ἧς ἔλαβον τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω διὰ τῆς τελευταίας ἀναφορᾶς[1] μου πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα, ἔφθασεν ἐνταῦθα καὶ ἓν εἰλικοκίνητον δίκροτον, ὅπερ ἀποβιβάσαν δύο τάγματα μετέβη εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας, εἰς τρόπον ὥστε μέχρι τοῦδε ἀφίχθησαν ἐνταῦθα ἓξ τάγματα, τουτέστι 4.600–4.800 ἄνδρες[2], ἓν δίκροτον, δύο φρεγάται, μία κορβέττα καὶ δύο ἕτερα μικρότερα ἀτμόπλοια.

Κατὰ τὴν ἑβδομάδα ταύτην ἀφίχθη δι' ἑνὸς τῶν πλοίων τούτων ἐκ Κωνστ/λεως ὁ κύριος Γρηγόριος Ἀριστάρχης (υἱὸς τοῦ ἀρτίως ἀποβιώσαντος Λογοθέτου Ἀριστάρχου),

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 20–22.
2. Χφ. *ἄνδρας*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὅστις ἦτο ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐνταῦθα γραμματεὺς τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ καὶ ὅστις πρὸ ἑνὸς ἔτους ἦτο ἀπών. Οὗτος σκοπὸν δὲν εἶχε νὰ ἐπανέλθῃ πλέον ἐνταῦθα, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἡ Ὑψ. Πύλη, εἰς ἣν μεγάλην ἐντύπωσιν ἔκαμε τὸ κίνημα τοῦτο, τὸν ἠνάγκασε νὰ ἔλθῃ θεωροῦσα αὐτὸν εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις χρήσιμον.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἀνωτέρω ὀφείλω, Ἐξοχώτατε, νὰ προσθέσω καὶ τὰ ἑξῆς: ὅτι ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνου, ἀφοῦ ἀπεστάλησαν ἐνταῦθα οἱ ἀντιπρόσωποι, φαίνεται, παρέμενεν ἀριθμός τις πολιτῶν συνηθροισμένων, ὧν τὴν διάλυσιν δι' ἀπειλῆς ἀπῄτησεν ὁ Διοικητής. Εἰς τὴν δὲ ἀπαίτησιν τοῦ Διοικητοῦ ἐκεῖνοι ἀπήντησαν ὅτι δὲν διαλύονται, καθότι ἡ διατήρησις τῆς τάξεως (πρᾶγμα ὅπερ ἐγὼ δὲν ἐννοῶ) ἀπαιτεῖ τὴν παρουσίαν των, μολονότι ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 83 καὶ ἀπὸ 13 Μαΐου ἐ.ἔ. ἐγγράφου [1] τοῦ ἡμετέρου ἐν Ρεθύμνῃ Πράκτορος φαίνεται ὅτι ὁ ἐκεῖ Διοικητὴς διέψευσε τὴν περὶ βιαίας διαλύσεως ἰδέαν. Τὴν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἀλληλογραφίαν θέλετε εὐαρεστηθῆ νὰ παρατηρήσητε, Ἐξοχώτατε, εἰς τὰ συνημμένα τῷ ἐγγράφῳ τούτῳ τρία ἔγγραφα.

Ἐν τούτοις κατόπιν ἐπληροφορήθην ὅτι τῇ ἐντολῇ τῆς ἐνταῦθα μεγάλης Ἐπιτροπῆς οἱ ἐν Ρεθύμνῃ συνηθροισμένοι, οἵτινες δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 25–30, διελύθησαν.

13

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΝ

Ἀριθ. 292, ἐμπιστευτικὸν *Χανιά, 16 Μαΐου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ8/263

Συναχθέντες οἱ ἀντιπρόσωποι ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης ἐπὶ τὸ αὐτὸ πρὸς σύνταξιν τῆς πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἀναφορᾶς των, ἔκριναν καλὸν ὠφελούμενοι ἐκ τῆς ἐκτάκτου ταύτης περιστάσεως ν' ἀπευθύνωσι καὶ μίαν ἱκετήριον ἀναφορὰν [2] πρὸς τοὺς μονάρχας τῶν τριῶν προστατίδων δυνάμεων, δι' ἧς τοὺς παρακαλοῦσι παριστῶντες τὰ δεινά των ὅπως εὐδοκήσωσι καὶ ἐνεργήσωσι τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἕνωσιν τῆς Κρήτης καί, ἐν ἀποτυχίᾳ τούτου, ὅπως ὑποστηρίξωσι τὰς πρὸς τὸν Σουλτᾶνον αἰτήσεις των. Τὴν ἀναφορὰν ταύτην (ἧς ἀντίγραφον ὑπάρχον συνημμένον ὧδε μοὶ ἐνεπιστεύθησαν) συνέταξαν μυστικῶς καὶ ὑπέγραψαν ἑβδομήκοντα ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τούτων, ἀφοῦ προηγουμένως ὡρκίσθησαν μεταξύ των ὅτι θέλουσι τηρήσει μυστικὸν τὸ πρᾶγμα. Δὲν πιστεύουσι μὲν νὰ γίνῃ τι ὡς πρὸς τὴν πρώτην αἴτησίν των, ἀλλὰ λέγουσιν ὅτι καὶ κακὸν δὲν θὰ προκύψῃ.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ.σ. 23–24.

2. Βλ. τὴν ἀναφορὰν ταύτην ὑπὸ χρονολογίαν 15/27 Μαΐου 1866 εἰς: *Correspondence respecting the disturbances in Crete: 1866–67. Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty. 1867*, σσ. 10–12: 1867, [3771], LXXIV· W. J. Stillman, *The Cretan insurrection of 1866–7–8*, Νέα Ὑόρκη 1874, σσ. 184–186· N. Β. Τωμαδάκη, *«Τὸ μυστικὸν κρητικὸν ὑπόμνημα τῆς 15ης/27ης Μαΐου 1866»*, περιοδ. *Ἀθηνᾶ*, τ. ΜΖ' (1937), σσ. 225–227.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Καὶ τὴν μὲν πρὸς τὴν Α.Α.Μ. τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας ἐνεπιστεύθησαν εἰς τὸν ἐνταῦθα Γ. Πρόξενον κ. Δενδρινόν, ἵνα οὗτος τὴν πέμψῃ ἀπ' εὐθείας. Τὰς πρὸς τοὺς δύο ὅμως ἑτέρους μονάρχας Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας δὲν ἐνεπιστεύθησαν εἰς τοὺς ἐνταῦθα προξένους τῶν δυνάμεων τούτων, ἀπὸ φόβον μὴ οὗτοι κοινολογήσωσι τὸ πρᾶγμα καὶ περιέλθῃ εἰς γνῶσιν τοῦ Διοικητοῦ. Διὰ τοῦτο τὰς ἔπεμψαν, ὡς ἐπληροφορήθην, εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις κ. Ρενιέρην, ἵνα οὗτος τὰς διαβιβάσῃ.

14

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΝ

Ἀριθ. 294 *Χανιά, 22 Μαΐου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ8/265

Τὴν δεκάτην πέμπτην τοῦ ἰσταμένου μηνὸς λαβὼν ὁ Γενικὸς Διοικητὴς τὴν πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἀναφορὰν τῶν Κρητῶν τὴν ἔπεμψεν αὐθημερὸν δι' ἐπίτηδες ἀτμοπλοίου εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν, δεκάτην ἕκτην, ἐξέδωκε τὴν συνημμένην πρὸς τὸν χριστιανικὸν λαὸν τῆς Κρήτης προκήρυξιν [1], δι' ἧς προσκαλεῖ τοὺς συνηθροισμένους νὰ διαλυθῶσι, καθότι τινὲς τῶν ἀντιπροσώπων, διαλυθέντος τοῦ πλήθους, ὑπῆρχον ἀκόμη ἐν μικρῷ ἀριθμῷ συνηθροιομένοι εἰς θέσιν Κεραμεῖα [2], δύο περίπου ὥρας μακρὰν τῶν Χανίων εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη.

Τὴν δεκάτην ἑβδόμην τοῦ μηνὸς ὁ Γενικὸς Διοικητὴς προσεκάλεσεν εἰς τὸ Διοικητήριον ὅλους τοὺς ἐνταῦθα κυρίους προξένους, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐξέθεσε περίπου τὰ ἑξῆς: «Γινώσκετε, κύριοι, τὰ ἐνταῦθα πρὸ ἑνὸς μηνὸς διατρέχοντα. Διάφοροι κάτοικοι Χριστιανοὶ συνῆλθον ἐκ διαφόρων ἐπαρχιῶν ἐπὶ τὸ αὐτό, ἵνα ζητήσωσιν ἀπὸ τὸ ἔλεος τῆς Α.Μ. τοῦ Σουλτάνου μετρίασιν τῶν νῦν ὑπαρχόντων φόρων. Ἡ κατάστασις αὕτη παρατεινομένη ἐνέβαλε τὰς ψυχὰς τῶν φιλησύχων κατοίκων εἰς ἀνησυχίαν καὶ φόβον. Πολλαὶ οἰκογένειαι ὀθωμανικαὶ παραιτήσασαι τὰς ἑστίας των προσήρχοντο εἰς τὰ φρούρια καὶ μετὰ μεγάλης δυσκολίας ἠδυνάμην νὰ τὰς ἀναχαιτίσω. Ἡ κατάστασις αὕτη παρέλυσε τὰς συναλλαγὰς καὶ ἐπέφερε μεγάλην βλάβην εἰς τὸ ἐμπόριον τοῦ τόπου κλπ. Ἐγὼ μετὰ μεγάλης ἐπιεικείας ἠνειχόμην τὴν κατάστασιν ταύτην μέχρι τοῦδε, ἀφοῦ, ὡς ἔλεγον, σκοπὸν εἶχον μόνον νὰ δώσωσιν ἀναφορὰν καὶ μάλιστα ἴσως παρέλειψα τὰ καθήκοντά μου δειχθεὶς τόσον ἀνεκτικός. Τέλος μοὶ ἔφερον τὴν ἀναφοράν των καὶ ἐγὼ τοὺς ὑπεσχέθην ὅτι θέλω πράξει πᾶν ὅ,τι ἐξαρτᾶται ἀπ' ἐμοῦ, ὅπως γίνωσι δεκταὶ αἱ τυχὸν δίκαιαι ἀπαιτήσεις των καὶ μάλιστα τ' ἀναγόμενα εἰς τὴν ἁρμοδιότητά μου ἤρχισα ἤδη νὰ θερα-

1. Ἔντυπον: ΑΥΕ/ΠΚ – Μ61/2294· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 196–197.

2. Κεραμειὰ (τά): περιοχὴ τῆς Κυδωνίας συνορεύουσα μὲ τὸν Ἀποκόρωνα καὶ περιλαμβάνουσα τὰ χωρία Κάμπους, Λοῦλον, Μαλάξαν κ.ἄ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πεύω [1], οἷον τὰ περὶ ἐνοικιάσεως κλπ. Τοὺς προέτεινα δέ, ἂν θέλωσι, νὰ μεταβῶσι καί τινες ἐξ αὐτῶν ὡς ἐπιτροπὴ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τούτων γενομένων, τοῖς εἶπον ὅτι, ἀφοῦ ὁ σκοπὸς τῆς συναθροίσεώς των ἐξεπληρώθη ἤδη, ὤφειλον νὰ διαλυθῶσι, διότι, ἐν ὅσῳ ἐξακολουθοῦσι νὰ ὑπάρχωσι συγκεντρωμένοι ἐπὶ τὸ αὐτό, ὅσῳ ὀλίγοι καὶ ἂν εἶναι, δύνανται κατὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πυρὴν νέων πολυπληθεστέρων συναθροίσεων καὶ νὰ γίνωσι παραίτιοι εἰς τὸ νὰ διαταραχθῇ ἡ τάξις. Τοῖς προσέθηκα δ' ὅτι, ἂν δὲν διαλυθῶσιν αὐθόρμητοι, καθίστανται ὑπεύθυνοι διὰ τὰς συνεπείας τῆς διαγωγῆς των ταύτης. Μετὰ τούτου ἐξέδωκα καὶ προκήρυξιν εἰς τὸν λαόν. Δυστυχῶς ὅμως καὶ σήμερον βλέπω ὅτι ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι συνηθροισμένοι. Ἐπειδὴ δὲ ἡ διαγωγή των αὕτη τοὺς καθιστᾷ ἀπειθεῖς, θέλω κάμει χρῆσιν τῆς βίας. Ἐθεώρησα ὅμως καθῆκόν μου, πρὶν προβῶ εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο μέτρον, νὰ κάμω γνωστὴν τὴν ἀπόφασίν μου εἰς τὸ προξενικὸν σῶμα.»

Κατόπιν λαβὼν τὸν λόγον ὁ Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας κύριος Dickson εἶπεν ὅτι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ἐνδεχόμενον νὰ ἔχωσι δίκαιον εἰς τὰ πλειότερα παράπονά των καὶ ἐπιθυμητὸν θὰ ἦτο ἡ ἐξουσία νὰ φροντίσῃ ὥστε νὰ τὰ θεραπεύσῃ· ὅτι μέχρι τοῦδε ἡ διαγωγή των εἶναι ἐπαίνου ἀξία διὰ τὴν τάξιν ἣν διετήρησαν· ὅτι καὶ ὁ Γενικὸς Διοικητὴς ἔδειξεν εἰς τὴν περίστασιν ταύτην πολλὴν μετριοπάθειαν καὶ φρόνησιν καί, ἂν καὶ ἔχει προσωπικὴν ἀφορμὴν δυσαρεσκείας λόγῳ τῆς ὑπηρεσίας κατ' αὐτοῦ, ὀφείλει νὰ ἐπαινέσῃ τὰ ἐπαίνου ἄξια· ὅτι ὅμως, ἀφοῦ ἅπαξ οἱ παραπονούμενοι κάτοικοι ἔδωκαν τὴν ἀναφοράν των, οὐδεὶς λόγος πλέον (ἂν ὁ σκοπός των ἦτο εἰλικρινὴς) τοῖς μένει, ἵνα δικαιολογηθῇ ἡ συνάθροισίς των· ὅτι ἡ περαιτέρω συνάθροισις ὄχι μόνον δύναται νὰ ἔχῃ δυσαρέστους συνεπείας ὡς πρὸς τὴν δημοσίαν τάξιν, ἀλλὰ καὶ δεικνύει ἔλλειψιν σεβασμοῦ πρὸς τὴν νόμιμον ἐξουσίαν τοῦ τόπου· ὅτι εἰς τοὺς παρουσιάσαντας πρὸς αὐτὸν τὴν ἀναφορὰν ἐσύστησεν ὅτι ὀφείλουσι πλέον νὰ διαλυθῶσιν ὁλοτελῶς, καὶ ὅτι μόνον ὑπὸ τοιοῦτον ὅρον δύναται αὐτὸς ἀποστέλλων τὴν ἀναφοράν των εἰς τὸν ἐν Κωνστ/λει προϊστάμενόν του νὰ τὴν συστήσῃ, ἄλλως ὅμως, ἂν δὲν διαλυθῶσιν, ὄχι μόνον δὲν θέλει γράψει ὑπὲρ αὐτῶν, ἀλλ' οὐδὲ κἂν θέλει πέμψει τὴν ἀναφοράν των εἰς τὸν κύριον Πρέσβυν του.

Τότε ὅλοι συνωμολόγησαν ὅτι ἡ διάλυσις τῶν συνηθροισμένων εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία· ὅτι ἕκαστος ἐξ αὐτῶν κατ' ἰδίαν ἐξέφρασε τὴν ἀνάγκην ταύτην εἰς τὴν κομίσασαν τὴν ἀναφορὰν ἐπιτροπὴν καὶ τοὺς προέτρεψεν εἰς τοῦτο. Περιττὸν νὰ προσθέσω ὅτι καὶ ἐγὼ τὴν αὐτὴν τοῖς εἶχα δώσει συμβουλήν. Τότε ἐγὼ προσέθηκα ὅτι, ὡς ἐπληροφορήθην, ὁ λαὸς ἀπεχώρησε καὶ ὅτι μόνον ἓν μέρος τῶν ἀντιπροσώπων, 40 περίπου, μένουν εἰσέτι ἐπὶ τὸ αὐτό· ὅτι πιθανὸν εἶναι νὰ μὴ διαλύωνται ἀπὸ φόβον μὴ καταδιωχθῶσιν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας, ἂν καὶ φόβος τοιοῦτος εἶναι παιδαριώδης καὶ γελοῖος· ὅτι ὅμως, ἐπειδὴ εἶναι ἄνθρωποι ἀμαθεῖς, ἐπιθυμητὸν θὰ ἦτο νὰ εἶχον κάποιαν ἐνθάρρυνσιν.

Τὴν ἰδέαν ταύτην συνεμερίσθησαν παραχρῆμα οἱ κύριοι Πρόξενοι τῆς Ρωσσίας Δεν-

---

1. Χφ. *θεραπεύσω*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δρινός, τῆς Ἰταλίας Colucci καὶ τῆς Ἀμερικῆς Steelman [1], οἵτινες ὑπεστήριξαν ὅτι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἀναμιμνήσκουσιν ἴσως παραδείγματα προγενεστέρων ἐποχῶν, ἅτινα σήμερον δὲν δύνανται πλέον νὰ ἐπαναληφθῶσιν, ἦσαν ὅμως ἱκανῶς σκληρά, ⟨ὥστε⟩ νὰ ἐπηρεάζωσι τὴν κρίσιν τῶν ἁπλῶν ἐκείνων ἀνθρώπων, καὶ ὅτι καλὸν θὰ ἦτο ὁ μὲν Διοικητὴς νὰ δώσῃ ὑπόσχεσιν ὅτι δὲν θέλουσιν ἐνοχληθῆ, οἱ δὲ πρόξενοι νὰ τοὺς διαβεβαιώσωσι περὶ τούτου, νὰ τοὺς ἐνθαρρύνωσιν ὅτι ἡ φιλανθρωπία ἀπαιτεῖ νὰ ἐξαντληθῶσιν ὅλα τὰ μέσα, πρὶν χυθῇ αἷμα.

Εἰς ταῦτα ὁ Κος Dickson ἀπήντησεν ὅτι αὐτὸς δὲν κρίνει πρέπον πλέον, ἀφοῦ ἅπαξ τοῖς ἐξέφρασε τὴν γνώμην του ὅτι ὤφειλον νὰ διαλυθῶσι, νὰ τοῖς ἐπαναλάβῃ τὰ αὐτά· ὅτι ὀφείλουσι νὰ σεβασθῶσι τὴν κυβέρνησίν του· ὅτι ὁ προβαλλόμενος φόβος εἶναι ἀδικαιολόγητος καὶ ἀνύπαρκτος.

Σφοδρὰ φιλονεικία ἔλαβε χώραν τότε ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου μεταξὺ τοῦ Κου Δίξωνος, ὃν παρηκολούθει καὶ ὁ τῆς Γαλλίας Πρόξενος κύριος Derché, καὶ μεταξὺ τῶν λοιπῶν καὶ ἰδίως τοῦ κυρίου Δενδρινοῦ, ὅστις ὑπεστήριξεν ὅτι, ἀφοῦ εἶναι βέβαιον ὅτι οὐδὲν ἔγκλημα ἔπραξαν, ἐπομένως δὲν εἶναι ἄξιοι οὐδεμιᾶς τιμωρίας. Ὁ Γενικὸς Διοικητὴς δύναται νὰ τοῖς ὑποσχεθῇ ὅτι οὐδὲν ἔχουν νὰ φοβηθῶσιν ἐκ μέρους τῆς ἐξουσίας καὶ ὅτι τὴν διαβεβαίωσιν ταύτην καλόν θὰ ἦτο ὅλοι οἱ πρόξενοι νὰ δώσωσιν· οἱ ἴδιοι ἐν σώματι μεταβαίνοντες ἐπὶ τόπου.

Ὁ κύριος Πρόξενος τῆς Γαλλίας εἶπεν ὅτι ὁ Γ. Διοικητὴς δὲν δύναται νὰ δώσῃ τοιαύτην ὑπόσχεσιν, καθότι ἀγνοεῖ τί θὰ πράξῃ ἡ Ὑψ. Πύλη. Τότε καὶ ὁ Διοικητὴς εἶπεν ὅτι αὐτὸς δὲν εἶναι ἁρμόδιος ν' ἀποφανθῇ ἂν εἶναι τιμωρητέοι ἢ ὄχι, ἀλλ' ἡ Πύλη, καὶ μάλιστα οἱ ἀναφερθέντες ἐν τῇ ἀναφορᾷ των ζητοῦν ἀμνηστίαν, ὅπερ ἐμφαίνει ὅτι θεωροῦν ἑαυτοὺς ἐνόχους. Εἰς τοῦτο ἐγένετο παρατήρησις ὅτι ἡ χρῆσις τῆς λέξεως ἀμνηστία ἦτο ἀκατάλληλος καὶ ἐτέθη ἐξ ἀγνοίας.

Τέλος πάντων μεθ' ἱκανὴν φιλονεικίαν δὲν ἐστάθη δυνατὸν νὰ πεισθῶσι καὶ συνεννοηθῶσιν οἱ κύριοι Πρόξενοι Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας καὶ εἰς τὸ νὰ δοθῇ ἐκ μέρους τοῦ προξενικοῦ σώματος ἡ διαβεβαίωσις αὕτη καὶ οὕτω διελύθη ἡ συνεδρίασις, ὑποσχεθέντος μόνον τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ ὅτι θέλει πέμψει μίαν ἐπιτροπὴν πρὸς τοὺς συνηθροισμένους, διὰ νὰ τοὺς προσκαλέσῃ νὰ διαλυθῶσι.

Ἐγὼ ἔκρινα καλὸν μετὰ τοῦτο ν' ἀπευθυνθῶ εἰς τὸν Πανιερώτατον Ἅγιον Κυδωνίας, νὰ τῷ διακοινώσω τὰ ἐν τῷ Διοικητηρίῳ λαβόντα χώραν καὶ νὰ τῷ παραστήσω ὅτι ἀναγκαῖον θὰ ἦτο πρὸς ἀποφυγὴν δυστυχημάτων νὰ μεσολαβήσῃ πρὸς διάλυσιν τῶν συνηθροισμένων, ἀφοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄλλως καὶ ἀφοῦ ὅλοι οἱ πρόξενοι ἔχουν τοιαύτην γνώμην. Μοὶ ὑπεσχέθη ὅτι θέλει πράξει ὅ,τι δυνηθῇ. Προσέφυγα ἐπίσης καὶ εἰς ἄλλα πρόσωπα ἔχοντα ἐπιρροήν, ἵνα καὶ αὐτὰ συντελέσωσιν εἰς τοῦτο.

Τὴν ἐπιοῦσαν, δεκάτην ὀγδόην τοῦ μηνός, ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ πεντα-

---

1. William J. Stillman.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μελὴς ἐπιτροπή, ἧς ἀπετέλει μέλος [1] καὶ ὁ 'Επίσκοπος, εἰς τὴν θέσιν εἰς ἣν εὑρίσκοντο οἱ συνηθροισμένοι, οὓς παρεκίνησε καὶ συνεβούλευσε νὰ διαλυθῶσι. Πλὴν ἐκεῖνοι, οἵτινες, ὡς ὁ 'Επίσκοπος μοὶ ἐβεβαίωσε, δὲν ὑπερέβαινον τοὺς ἑκατόν, ἐξ ὧν οἱ ἡμίσεις ἀντιπρόσωποι, κατ' οὐδένα λόγον συνήνεσαν εἰς τοῦτο : α') διότι ἐφοβοῦντο ὄχι μόνον νὰ μὴ καταδιωχθῶσιν ἤδη ὑπὸ τοῦ Διοικητοῦ, ἀλλὰ καὶ μὴ πάθωσιν ὑπὸ τοῦ ἀποστείλαντος αὐτοὺς λαοῦ ὡς μὴ ἐκτελέσαντες δῆθεν ὁλοσχερῶς τὴν ἐντολήν των· β') διότι, ἂν διελύοντο, ὅτε μετ' ὀλίγον ἤθελε φθάσει ἐκ Κωνστ/λεως ἐπιτροπή, ἵνα ἐξετάσῃ τὰ παράπονά των, ὁ Διοικητὴς ἤθελε φέρει ἄλλους ἀντιπροσώπους, ὅσους αὐτὸς εἶχε φίλους, ἵνα δι' αὐτῶν παραστήσῃ ὅτι τὰ ἀπευθυνθέντα παράπονα εἶναι ψευδῆ καὶ ὅτι οἱ κινηθέντες δὲν ὡρμήθησαν εἰς τὸ ἐπιχείρημά των εἰμὴ ἀπὸ πνεῦμα στασιαστικόν· καὶ γ') λόγον προσέθηκαν, ὡς ἔμαθον, καὶ τὸν ἑξῆς : ὅτι, ἂν διαλυθῶσιν, ὁ Γενικὸς Διοικητὴς θέλει ἰδιαιτέρως ἕνα ἕκαστον ἐξ αὐτῶν διαφθείρει, ἐνῷ συσσωματωμένοι ὄντες ἔχουν ἀμοιβαίαν μεταξύ των ἐγγύησιν ὅτι θέλουσι μείνει σταθεροὶ εἰς τὴν ἀπόφασίν των καὶ ἀδιάφθοροι.

Αὐθημερὸν ἔφθασεν ἓν μικρὸν ἀτμόπλοιον ἐκ Κωνστ/λεως κομίσαν ὀλίγους τινὰς στρατιώτας ⟨καὶ⟩ ἕνα Πασᾶν ('Οσμὰν Πασᾶν). Πρὸς δὲ τὰ ἐνταῦθα εὑρισκόμενα ἀτμόπλοια μετέφερον ἐκ Χανίων ἱκανὸν στρατὸν εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ τμήματος τούτου, οἷον εἰς τὸ Σέληνον καὶ τὴν Κίσσαμον.

'Εν τούτοις τὰ πνεύματα τῶν κατοίκων ἀμφοτέρων τῶν φυλῶν εὑρίσκονται εἰς ἔξαψιν καὶ τ' ἀμοιβαῖα πάθη ἤρχισαν νὰ ἐξεγείρωνται σπουδαίως, αἱ δὲ στρατιωτικαὶ κινήσεις, αἱ ἐκ μέρους τῆς ἐξουσίας ἐπιδείξεις, ὁ ὁπλισμός τινων 'Οθωμανῶν καὶ ἡ προσφυγὴ πολλῶν οἰκογενειῶν 'Οθωμανῶν εἰς τὰς πέριξ τῶν Χανίων ἐξοχικὰς οἰκίας καὶ εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἐνέπνευσαν φόβον πανικὸν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἰδίως τῶν πόλεων, οἵτινες μετὰ τρόμου ἀναμιμνήσκουσι τὰς εἰς προγενεστέρας ἐποχὰς ἀντεκδικήσεις κατ' αὐτῶν ἐκ μέρους τῶν 'Οθωμανῶν, οἱ δὲ φανατικώτεροι τῶν 'Οθωμανῶν προσπαθοῦσι νὰ ἐξάπτωσιν ἔτι μᾶλλον τὰ πάθη διὰ διαφόρων τεχνασμάτων. 'Εσχάτως λ.χ. εὑρέθησαν ἐπὶ τῶν θυρῶν πολλῶν ὀθωμανικῶν οἰκιῶν γεγραμμέναι ὕβρεις κατὰ τῶν 'Οθωμανῶν, αἵτινες ὑπετέθησαν τὸ κατ' ἀρχὰς ὡς γραφεῖσαι ὑπὸ Χριστιανῶν, ἀλλ' ἡ ἐσφαλμένη μνεία τοῦ ἔτους 1867 ἀντὶ 1866 ἔδωκε τὸ ἐνδόσιμον ὅτι ὁ γράψας δὲν ἦτο Χριστιανός· καὶ τῷ ὄντι, ἀνακρίσεως γενομένης, ἀνεκαλύφθη, ὡς παρὰ πολλῶν ἔμαθον, ὅτι ὁ γράψας ἦτο Τοῦρκος.

Τὴν πρωίαν τῆς παρελθούσης Παρασκευῆς ὁ φόβος κατέλαβε σπουδαίως ὅλους τοὺς ἐν τῇ πόλει κατοίκους, εἰς τρόπον ὥστε πολλοὶ καὶ τὰ ἐργαστήριά των ἔκλεισαν. Εἰς τοῦτο δὲ συνετέλεσεν ἡ παραμορφωθεῖσα ἴσως εἴδησις ὅτι τὴν προτεραίαν νύκτα ταχυδρόμοι ἐστάλησαν εἰς τὰ διάφορα χωρία, ἵνα καλέσωσι τοὺς 'Οθωμανοὺς νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν, καὶ ὅτι τῷ ὄντι εἰσῆλθον εἰς αὐτὴν πολλαὶ οἰκογένειαι καὶ ἄλλαι εἰς τὰ πέριξ αὐτῆς μετόχια (ἐξοχικὰς οἰκίας).

Τὸ πρᾶγμα ἀπέβαινε σπουδαῖον καὶ οἱ πρόξενοι ὤφειλον νὰ συνέλθωσι. Συνεννοή-

---

1. Χφ. *μέρος*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σεως λοιπὸν γενομένης, συνῆλθον περὶ τὴν 3ην ὥραν μ.μ. τῆς 20ῆς Μαΐου ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Προξένου τῆς Αὐστρίας κυρίου Stiglitch [1]. Ὅλοι εὑρέθησαν σύμφωνοι ὅτι οἱ κάτοικοι εἶναι κατειλημμένοι ὑπὸ τοῦ φόβου κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πραγματικῶς, ὅτι κίνδυνος ὑπάρχει μὴ διαταραχθῇ ἡ τάξις καὶ ὅτι ἡ ἐξουσία ὀφείλει δραστηρίως νὰ ἐνεργήσῃ νὰ προλάβῃ πᾶν δυσάρεστον, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον εἴχομεν ὅλοι πληροφορηθῇ ὅτι καὶ οἱ ὀλίγοι ὑπάρχοντες συνηθροισμένοι εἰς θέσιν Κεραμεῖα Χριστιανοὶ εἶχον διαλυθῇ καὶ ἑπομένως οὐδεὶς πλέον κίνδυνος ἐκ μέρους αὐτῶν πρὸς διατάραξιν τῆς ἡσυχίας ὑπῆρχεν. Τὸ περιστατικὸν τοῦτο ἐβεβαίωσε καὶ ὁ Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας εἰπὼν ὅτι πρὸ ὀλίγου ὁ ἴδιος ⟨ὁ⟩ Γενικὸς Διοικητὴς μεταβὰς εἰς τὴν οἰκίαν του τῷ ἀνήγγειλεν ὅτι ὅλοι διελύθησαν πλὴν τριῶν, ἤτοι τοῦ Χατζῆ Μιχάλη καὶ δύο καλογήρων Παρθενίων [2], οἵτινες μένουσιν εἰς τὸ αὐτό.

Ἀπεφάσισε λοιπὸν τὸ προξενικὸν σῶμα νὰ συστήσῃ εἰς τὸν Πασᾶν πρὸς διατήρησιν τῆς τάξεως καὶ πρὸς καθησύχασιν τῶν πνευμάτων τὴν ἐνέργειαν τῶν ἑξῆς : α΄) νὰ ἐμποδισθῇ εἰς τὰς ὀθωμανικὰς οἰκογενείας νὰ παραιτῶσι τὰς ἑστίας των καὶ νὰ προσέρχωνται εἰς τὴν πόλιν ἢ εἰς τὰ πέριξ αὐτῆς· β΄) ν' ἀπαγορευθῇ ἡ ὁπλοφορία· γ΄) νὰ μὴ ἐπιτρέπωνται συναθροίσεις ἐν τῇ πόλει πολλῶν καὶ νὰ κλείωνται ἐνωρὶς τὰ οἰνοπωλεῖα καὶ καφενεῖα· καὶ δ΄) πᾶς ὁ διαδίδων φήμας ἐμβαλλούσας φόβον εἰς τὰς ψυχὰς τῶν πολιτῶν νὰ τιμωρῆται.

Καὶ ἐνταῦθα ὁ τῆς Ἀγγλίας Πρόξενος Κος Dickson ἔκαμε παρατηρήσεις τινάς : ὅτι οἱ διαδιδόμενοι φόβοι εἶναι ἐξωγκωμένοι, ὅτι καλὸν θὰ ἦτο ν' ἀφήναμεν τὸν Διοικητὴν νὰ ἐνεργήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ, καθότι τῷ ὑπεσχέθη ὁ ἴδιος ὅτι θὰ λάβῃ ὅλα τὰ μέτρα, καὶ ὅτι, ἂν κατόπιν ἐβλέπομεν ὅτι δὲν ἐνήργει τίποτε, τότε νὰ συνέλθωμεν καὶ νὰ τῷ κάμωμεν τοιαύτας παραστάσεις. Μὴ συμμερισθέντος ὅμως οὐδενὸς τὴν γνώμην του, ἀπεφασίσθη ὅπως τὰς ἀνωτέρω προτάσεις διαβιβάσωσι δύο ἐκ τῶν προξένων, ἤτοι ὁ κύριος Stiglitch καὶ ὁ κύριος Steelman.

Ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς δεχθεὶς τούτους τοὺς διεβεβαίωσεν ὅτι ἡ μόνη προσπάθεια ἣν καταβάλλει εἶναι νὰ διατηρηθῇ ἡ τάξις· ὅτι ἀπηγόρευσεν αὐστηρῶς τὴν εἰς τὴν πόλιν εἴσοδον τῶν ὀθωμ. οἰκογενειῶν, μέτρον ὅπερ καὶ πρότερον εἶχε λάβει, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ αὐστηρῶς. Δυστυχῶς ὅμως τὰ μέτρα ταῦτα δὲν ἐξετελέσθησαν ὁλοσχερῶς, καθότι πολλαὶ οἰκογένειαι ὀθωμανικαὶ ἐξακολουθοῦν νὰ προσέρχωνται καὶ οἱ Χριστιανοὶ βλέποντες τοῦτο διατελοῦσιν ὑπὸ τὸ κράτος σπουδαίου φόβου.

Χθές, τὴν 21ην τοῦ μηνός, ἔλαβον τὸ ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένον ἔγγραφον [3] ἐκ μέρους τῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Κρητῶν, ἐν ᾧ ἐκτίθεται ὅτι μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ πλήθους καὶ τῶν ἀντιπροσώπων εἶχε ληφθῇ τὸ μέτρον νὰ διαμείνῃ ἐν ἀποκέντρῳ θέσει

---

1. Vinzenz Stiglich.

2. Παρθενίου Περίδου καὶ Παρθενίου Κελαϊδῆ.

3. 21 Μαΐου 1866 : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ61/2291· *Documents relatifs à l'Insurrection de Crète*, σσ. 56–58.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μία διαρκὴς ἐπιτροπή, ἵνα περιμείνῃ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναφορᾶς· ὅτι ὅμως, βλέποντες ὅτι ἐκ τῆς συγκεντρώσεως αὐτῶν τὰ μὲν πνεύματα ἐρεθίζονται, ἡ δὲ ἐξουσία προτίθεται νὰ κάμῃ χρῆσιν τῆς βίας κατ' αὐτῶν, ἀπεφάσισαν νὰ διαλυθῶσι, πλὴν διαμαρτύρονται κατὰ πάσης πράξεως τῆς ἐξουσίας τεινούσης εἰς τὸ νὰ διαψεύσῃ τὰ ἐν τῇ ἀναφορᾷ των ἐκτιθέμενα. Ἐκ τούτων δυστυχῶς ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη δὲν εἶχε διαλυθῇ πρὸ τῆς χθές, ὡς ἐπληροφορήθη [1] ὁ Γενικὸς Διοικητής. Τὸ πλέον δυσάρεστον ὅμως εἶναι ὅτι, ὡς ἐμπιστευτικῶς ἐπληροφορήθην, τὰ ἐν τῇ διαμαρτυρήσει ὑπογεγραμμένα ἄτομα σκοπὸν ἔχουσι μόνον κατ' ἐπιφάνειαν νὰ διαλυθῶσι, νὰ διαμείνωσι δὲ κεκρυμμένα εἰς ἀπόκρυφα καὶ μεμονωμένα μέρη ἀποφεύγοντα πᾶσαν μετὰ τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐξουσίας συνάντησιν.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἀνωτέρω καὶ πρὸς πλήρη φωτισμὸν τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος ἐπὶ τῶν ἐνταῦθα διατρεχόντων ὀφείλω νὰ προσθέσω τὰ ἑξῆς. Ἅμα τὸ κίνημα τῶν Κρητῶν ἐγένετο, ἐπειδὴ ἐπικρατεῖ ἐνταῦθα ἰδέα ὅτι πᾶν ὅ,τι ἐν Κρήτῃ ἐνεργηθῇ ὑποκινεῖται ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι Κρητῶν εἴτε ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, διεδόθη τὸ κατ' ἀρχὰς ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν Προξενεῖον ὑποκινεῖ ἢ ὑποθάλπει αὐτὸ καὶ μάλιστα ἔν τινι μετὰ τοῦ Γ. Διοικητοῦ συνεντεύξει μου μοὶ εἶπεν ὅτι πληροφορίαι τοιαῦται τῷ δίδονται περὶ ἐμοῦ, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς δὲν δίδει πίστιν. Βαθμηδὸν ὅμως ἡ ἰδέα αὕτη ἐξέλιπε καὶ ἤδη πιστεύω ὅτι τόσον ἡ ἐξουσία ὅσον καὶ πᾶς σπουδαῖος ἄνθρωπος ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἀπέβαλε πᾶσαν τοιαύτην ὑποψίαν, διότι προσεπάθησα, χωρὶς νὰ δειχθῶ ἀσυμπαθὴς καὶ ψυχρὸς πρὸς τοὺς Κρῆτας καὶ χωρὶς ν' ἀποφύγω μετὰ περισκέψεως καὶ νὰ τοῖς δώσω τὰς ὁποίας ἔκρινα ὠφελίμους συμβουλὰς ἢ ὁδηγίας εἰς τὰ καθ' ἕκαστα, νὰ μὴ δώσω τὴν ἐλαχίστην ὑλικὴν ἀφορμὴν παρεξηγήσεως εἰς τὰς ἐγχωρίους ἀρχάς.

Συνάμα ὅμως διέδωκαν ὅτι ὁ Πρόξενος τῆς Ρωσσίας ἐνήργει αὐτὰ εἴτε μόνος εἴτε συνεννοούμενος μετ' ἐμοῦ. Ὁ Πρόξενος τῆς δυνάμεως ταύτης Κος Δενδρινός, διαμένων ἐνταῦθα πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν, γινώσκων κάλλιστα τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῶν δυστυχῶν Κρητῶν καὶ συγκινούμενος ἐξ αὐτῆς, δὲν ἔλειψε ποτὲ νὰ λέγῃ ὅτι ἔχουσιν ἀνάγκην ἀπόλυτον βελτιώσεών τινων, ἀνακουφίσεως ἀπὸ τῶν ἐπαχθῶν φόρων καὶ σχετικῆς τινος ὀργανώσεως καὶ δὲν ἀπέφευγε νὰ λέγῃ ὅτι δι' εἰρηνικῶν μέσων ἠδύναντο νὰ ἐπιδιώξωσι σκοπὸν τοιοῦτον. Εἰς τὴν περίστασιν λοιπὸν ταύτην ὁ Κος Δενδρινὸς γινώσκω ὅτι συμφώνως μὲ τὰς ἰδέας ταύτας, ἃς δὲν ἀποκρύπτει, ἔδωκε συμβουλάς τινας εἰς τοὺς παραπονουμένους καὶ ἴσως ἡ πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἀπευθυνθεῖσα ἀναφορά των καὶ τὸ πρὸς τοὺς κυρίους προξένους ἔγγραφον συνετάχθησαν ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις αὐτοῦ. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράξενον τινὲς τῶν ἐνταῦθα καὶ ἰδίως ὁ Κος Πρόξενος τῆς Γαλλίας, ἴσως καὶ ὁ τῆς Ἀγγλίας νὰ διαβιβάσωσι τοιαύτας πληροφορίας εἰς τὰς προϊσταμένας των ἀρχὰς περὶ τοῦ κυρίου Δενδρινοῦ ὡς ἐξεγείραντος τὸ κίνημα. Ἀλλ' ἐγὼ εἶμαι εἰς θέσιν νὰ γινώσκω ὅτι μέχρι τοῦ ἀνωτέρω σημείου περιωρίσθη ἡ ἐνέργεια τοῦ προσώπου τούτου, ἥτις ἄλλως ἦτο φυσική, ἀφοῦ

---

1. Χφ. *ἐπληροφορήθην*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δυστυχῶς οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο ἑτέρων δυνάμεων δείκνυνται πρὸς μὲν τοὺς Χριστιανοὺς τόσον ψυχροί, πρὸς δὲ τοὺς Ὀθωμανοὺς τόσον συμπαθεῖς.

Ὡς πρὸς τὸ πρὸς τοὺς προξένους ἔγγραφον [1] τῶν Κρητῶν δι' οὗ ὑπέβαλον εἰς αὐτοὺς ἀντίγραφον τῆς πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἀναφορᾶς των — ὅπερ ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω εἰς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα διὰ τοῦ τελευταίου ταχυδρομείου — ὀφείλω μίαν διασάφησιν, ὅτι καὶ τὸ ἔγγραφον ἐκεῖνο ἀπηυθύνθη πρὸς ὅλους τοὺς Κους προξένους, πλὴν τὸ πρὸς τοὺς τῶν τριῶν δυνάμεων περιεῖχε μόνον τὸν τελευταῖον παράγραφον, ἐλλείποντα εἰς τὰ πρὸς τοὺς λοιπούς.

Υ.Γ. Τῇ 23 Ματου

Δυνηθεὶς καὶ σήμερον νὰ γράψω διὰ τοῦ ἰδίου ἀτμοπλοίου, ὀφείλω νὰ προσθέσω τὰ ἑξῆς. Ἔλαβον τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω ἐν τῇ ἀνωτέρω ἀναφορᾷ μου ὅτι εἶχε διαδοθῇ ὅτι ταχυδρόμοι ἐστάλησαν ὑπὸ τῆς Διοικήσεως νὰ εἰδοποιήσωσι τὰς ὀθωμανικὰς οἰκογενείας νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν καὶ τὰ περίχωρα. Δυστυχῶς ἐπληροφορήθην ὅτι τὸ περιστατικὸν τοῦτο εἶναι ἀληθές. Ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς, θεωρήσας πολὺ εὐλόγως τὴν μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ πλήθους διαμείνασαν εἰς Κεραμεῖα διαρκῆ ἐπιτροπὴν ὡς γεγονὸς λίαν σπουδαῖον, ἠθέλησε παντὶ σθένει νὰ τὴν διαλύσῃ. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἔλαβε τὸ μέτρον νὰ καλέσῃ τὰς ὀθωμανικὰς οἰκογενείας, διὰ νὰ τὰς προφυλάξῃ ἐν περιπτώσει καθ' ἣν, τιθεμένης εἰς ἐνέργειαν τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως πρὸς διάλυσιν τῆς ἐπιτροπῆς, ἤθελε λάβει ἄλλην σπουδαιοτέραν φάσιν ἡ ὑπόθεσις ἤ, ὅπερ πιθανώτερον, ἐπειδὴ ἡ διὰ τῆς βίας διάλυσις ἦτο δύσκολος, καθότι οἱ καταδιωκόμενοι ἤθελον ἀποσύρεσθαι εἰς τὰ ὄρη, ἀποφεύγοντες πᾶσαν σύγκρουσιν, ἠθέλησε διὰ τοῦ εἰρημένου μέτρου νὰ ἐμποιήσῃ φόβον εἰς τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τοιουτοτρόπως νὰ κατορθώσῃ τὴν διάλυσιν τῆς ἐπιτροπῆς, πιεζομένης ἠθικῶς ὑπὸ τῶν πεφοβισμένων Χριστιανῶν.

Ἤδη, ἀφοῦ ἡ ἐπιτροπὴ διελύθη, εἴτε κατὰ τὸ φαινόμενον εἴτε πραγματικῶς, ὁ Γενικὸς Διοικητὴς προτίθεται νὰ παραστήσῃ ὅτι οἱ ὑπογράψαντες τὴν ἀναφορὰν δὲν εἶναι οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ὀλίγοι τινὲς ραδιοῦργοι, δυσηρεστημένοι καὶ ἀσήμαντοι ἄνθρωποι καὶ ὅτι τὸ κίνημα δὲν ἀπορρέει ἀπ' ὅλον τὸν χριστιανικὸν λαόν. Ἔπεμψε λοιπόν τινας εἰς τὰς ἐπαρχίας, διὰ νὰ προσπαθήσωσι νὰ συντάξωσιν ἄλλας ἀναφορὰς ἢ νὰ συγκαλέσωσιν ἄλλους ἀντιπροσώπους, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἀποδοκιμασθῶσι τὰ μέχρι τοῦδε γενόμενα. Τὸ τέχνασμα τοῦτο ἀμφιβάλλω ἂν θὰ ἐπιτύχῃ, ὄχι διότι εἶναι δύσκολον νὰ διαφθείρῃ πολλοὺς ἢ νὰ μεταχειρισθῇ τοὺς ἀφωσιωμένους εἰς αὐτόν, ἀλλὰ διότι τὸ κίνημα, ὡς πάντες οἱ ἐνταῦθα εὑρεθέντες ἐπείσθησαν, ἦτο γενικόν, ὅλου τοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης, καὶ οἱ τολμήσοντες ἤδη νὰ τὸ παραστήσωσι μὴ τοιοῦτον καὶ νὰ τὸ ματαιώσωσι θέλουσι σύρει τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ λαοῦ, ὅστις ἠξεύρει νὰ ἐκδικῆται. Εἶναι ὅμως τὸ τέχνασμα ἐπικίνδυνον, διότι ἔχω δεδομένα νὰ πιστεύσω ὅτι καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι καὶ ὁ συμμερι-

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 25, ὑποσημ. 2.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σθεὶς τὸ κίνημα λαὸς θέλουν μεταχειρισθῆ πᾶν μέσον, ἵνα κωλύσωσι τοιαύτην ἐνέργειαν καὶ ἐντεῦθεν πιθανώτατον εἶναι νὰ συμβῇ ῥῆξις. Μάλιστα δὲ παρὰ τοῦ κομίσαντός μοι τὴν τελευταίαν διαμαρτύρησιν ἐπληροφορήθην ὅτι ἡ ἐπιτροπή, πρὶν διαλυθῇ, πληροφορηθεῖσα ὅτι Γογονῆς τις, σύμβουλος, περιήρχετο πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπόν, εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἐνεργήσῃ τὴν σύλληψίν του.

Ἐξ ὅλων τούτων βλέπετε, Ἐξοχώτατε, ὅτι ἡ τάξις ἐνταῦθα σπουδαίως ἐπαπειλεῖται καὶ κίνδυνος εἶναι μὴ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἐξ ἀσημάντου τινὸς ἀφορμῆς ἔχωμεν αἱματηρὰς σκηνάς.

Πολλοὶ ὑπήκοοι ζητοῦν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν νῆσον, πλὴν προσπαθῶ νὰ τοὺς ἐνθαρρύνω καὶ καθησυχάσω. Ἱκανὴ ἐνθάρρυνσις καὶ παρηγορία διὰ τοὺς Χριστιανοὺς θὰ ἦτο νὰ εὑρίσκετο πλοῖον πολεμικὸν εὐρωπαϊκῆς τινος δυνάμεως ἐνταῦθα, πλὴν δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει τοιοῦτον μέχρι τοῦδε. Ἐπιθυμητὸν προσέτι θὰ ἦτο ἂν καὶ κανὲν ἰδικόν μας ἤρχετο. Καὶ ἴσως μὲν δὲν συμφέρει νὰ δείξωμεν ἡμεῖς πρῶτοι τόσην σπουδήν, ἂν ὅμως ἔλθωσι ξένα πλοῖα, καὶ θὰ ἔλθωσι κατ' αὐτάς, ὡς ἔμαθον, φρονῶ ὅτι ἡ παρουσία ἑλληνικοῦ πλοίου ἤθελεν εἶσθαι σωτήριος εἰς περιστάσεις κρισίμους καὶ διὰ τοὺς ὑπηκόους τῆς Α.Μ. καὶ διὰ τοὺς ὁμογενεῖς. Ἀπόκειται ὅμως εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ν' ἀποφασίσῃ περὶ τούτου.

15

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΝ

Ἀριθ. 299 *Χανιά, 29 Μαΐου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ1/1

Ἡ κατάστασις τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων κατὰ μικρὸν μόνον μετεβλήθη ἀπὸ τῆς ἀναφορᾶς μου τῆς 22ας [1] τοῦ φθίνοντος. Οἱ φόβοι ἐμετριάσθησαν, διότι ὅλαι αἱ καθ' ἑκάστην ἐπίτηδες ἴσως διαδιδόμεναι ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ἀρχῶν καὶ τῶν πρὸς ταύτας συμπαθούντων φῆμαι, ὅτι δῆθεν οἱ Χριστιανοὶ λαβόντες τὰ ὅπλα ἐστασίασαν εἰς τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα μέρος τῆς νήσου, ἀποδεικνύονται ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην ψευδεῖς. Καὶ ἂν ἡ Διοίκησις δὲν ἐλάμβανεν αἰφνιδίως ἀδικαιολόγητά τινα μέτρα, οἷον νὰ καλέσῃ μετὰ σπουδῆς τοὺς εἰς τὰ μακρινὰ μέρη κατοικοῦντας Ὀθωμανοὺς εἰς τὰ φρούρια καὶ εἰς τὰ πέριξ, ἢ δὲν ἠνείχετο τοὺς Ὀθωμανοὺς ὁπλοφοροῦντας ἢ ἐρεθίζοντας καὶ ἀπειλοῦντας τοὺς Χριστιανοὺς καί, ἑπομένως, ἂν ἐκ τούτων δὲν ἐνεσπείρετο ἀνησυχία εἰς τὰς ψυχὰς ὅλων, ἡ νῆσος ἤθελε σήμερον εὑρίσκεσθαι εἰς ἐντελῆ ἠρεμίαν. Περίεργον δ' εἶναι ὅτι, ἐνῷ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς συναθροίσεως τῶν Χριστιανῶν μέχρι τῆς ἐπιδόσεως τῆς ἀναφορᾶς των οὐδεμία ἀφορμὴ πρὸς διατάραξιν τῆς τάξεως ἐδόθη, οὐδὲ τὰ πνεύματα τῶν Ὀθωμανῶν ἢ τῶν Χριστιανῶν

1. Χφ. *23ης*. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 28–35.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐταράχθησαν τὸ παράπαν ἢ ἐξήφθησαν, ἤδη, ὅτε αἱ συναθροίσεις διελύθησαν, ὅτε οἱ παραπονούμενοι ἀπεσύρθησαν εἰς τὰς ἑστίας των, ὅτε ἦλθεν ἐνταῦθα στόλος καὶ στρατός, τώρα ὁ πανικὸς φόβος διεδόθη καὶ οἱ Χριστιανοὶ παρεστάθησαν ὡς σκοποῦντες ν' ἀποστατήσωσιν.

Ἀπορεῖ δέ τις πῶς καὶ ἄνθρωποι ἄλλοι παρὰ τὰς ἐγχωρίους ἀρχάς, οἷον ὁ Πρόξενος τῆς Γαλλίας, εἴτε ἐξ ἀντιπαθείας πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς εἴτε ἐξ ἄλλης αἰτίας γίνονται ὄργανα τοιούτων φημῶν καὶ παριστῶσιν αὐτοὺς ὡς ἐν πραγματικῇ ἀποστασίᾳ διατελοῦντας. Ἂν οἱ Χριστιανοὶ σκοπὸν εἶχον τοιοῦτον, ἤθελον βεβαίως τὸν ἐκτελέσει ἅμα τοῦ κινήματος ἀρξαμένου, ὅτε ἐπὶ 30 περίπου ἡμέρας ἦσαν ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας συνηθροισμένοι καὶ ἡ Διοίκησις δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀρκούσας στρατιωτικὰς δυνάμεις εἰς τὴν διάθεσίν της. Ἀλλὰ δὲν τὸ ἔπραξαν [1], διότι δὲν τὸ ἐσκόπουν. Ἐν τούτοις οὐδόλως εἶναι παράδοξον, ἐν ᾗ καταστάσει εὑρίσκονται νῦν τὰ πνεύματα, ἂν ὅ,τι πάντες φοβοῦνται συμβῇ ἕνεκα τυχαίας τινὸς μεταξὺ Ὀθωμανῶν καὶ Χριστιανῶν συμπλοκῆς.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ πλήθους ἔμεινε συσσωματωμένη ἐπιτροπή τις ἐκ 30 περίπου ἀτόμων, ἥτις ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ ὑφίσταται. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο δὲν εἶναι ἱκανὸν ἵνα δι' αὐτοῦ καὶ μόνον θεωρηθῇ ὁ τόπος ὡς στασιάζων, διότι οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, εὑρισκόμενοι εἰς μεμακρυσμένα καὶ ἀκατοίκητα μέρη, εἶναι ἄοπλοι καὶ οὐδένα ἐνοχλοῦσι. Ἔπειτα, ἂν τοῦτο θεωρηθῇ κακόν, εἶναι ἔργον τῶν ὀλίγων ἐκείνων, καθ' ὧν ὁ Διοικητὴς δύναται νὰ μεταχειρισθῇ τὰ νόμιμα μέσα.

Ὤφειλον ἴσως τὰ εἰρημένα ἄτομα, ἀφοῦ τοὺς ἐδόθησαν συμβουλαὶ παρ' ἁπάντων νὰ διαλυθῶσι καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ διαμαρτυρήσει των ὑπεσχέθησαν τοῦτο, ὤφειλον, λέγω, νὰ τὸ κάμωσιν, ἀλλὰ δικαιολογοῦνται ὅτι, ἂν αὐτοὶ διαλυθῶσιν, ὁ Γενικὸς Διοικητὴς διὰ τῶν ἀπείρων μέσων ἅπερ εἰς τὴν διάθεσίν του ἔχει θέλει κατορθώσει νὰ ματαιώσῃ τὸ κίνημά των καὶ τότε ὅλοι οἱ ἀγῶνές των θέλουσιν ἀποβῆ μάταιοι, ἐνῷ μένοντες θεωροῦνται εἴτε δικαίως εἴτε ἀδίκως ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ. Ὡς τοιοῦτοι λοιπὸν τῷ δίδουσιν ὁδηγίας, τὸν κρατοῦσιν εἰς τὴν τάξιν, δύνανται εὐκόλως ἐν ἀνάγκῃ νὰ συγκαλέσωσι τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν καὶ εὐκόλως πᾶν μέτρον τῆς ἐξουσίας τεῖνον εἰς τὸ νὰ ματαιώσῃ τὸ κίνημά των δύνανται νὰ προλαμβάνωσι.

Αἱ σκέψεις των αὗται φαίνονται καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους ὀρθαί, διότι, ἂν ὁ Διοικητής, λέγουν, κατορθώσῃ νὰ διαλύσῃ τὴν Ἐπιτροπὴν ταύτην, θέλει βεβαίως λάβει τὰ κατάλληλα μέτρα νὰ μὴ συναθροισθῇ πλέον ὁ λαὸς ἢ οἱ ἀντιπρόσωποί του καὶ θέλει ἴσως παραστήσει εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην ὅτι αὐτὸς κατώρθωσε νὰ καθησυχάσῃ τὸν λαὸν καὶ ὅτι ἐπομένως περιττὸν εἶναι νὰ σταλῇ ἐπίτροπός τις πρὸς ἐξέτασιν τῶν παραπόνων τοῦ λαοῦ. Πρὸ πάντων φαίνεται ἀποδεδειγμένον ὅτι ὁ Γενικὸς Διοικητὴς μεγάλην προσπάθειαν καταβάλλει ὅπως κωλύσῃ τὴν ἐκ μέρους τῆς Πύλης ἀποστολὴν προσώπου πρὸς ἔρευναν τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, διότι βέβαιον εἶναι ὅτι τότε οἱ Χριστιανοὶ ἐνθαρρυνόμενοι καὶ μὴ φοβούμενοι πλέον τὰς ἐκδικήσεις του θέλουν ἐκθέσει μετὰ θάρρους τὰ κατ' αὐτοῦ παρά-

1. Χφ. *ἔπραξεν*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πονά των. Ἐμπιστευτικῶς μάλιστα ἐπληροφορήθην ὅτι μετὰ ἐπανειλημμένα συμβούλια, ἃ συνεκρότησε μετὰ τῶν ἀρτίως ἐλθόντων ἐνταῦθα δύο στρατιωτικῶν πασάδων καὶ τοῦ Ἀντιναυάρχου, κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ τοὺς πείσῃ νὰ ὑπογράψωσιν ἔκθεσιν πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην σταλεῖσαν δι' ἐπίτηδες ἀτμοπλοίου, δι' ἧς ἐκθέσεως, ἂν καλῶς εἶμαι πληροφορημένος, παριστῶσιν ὅτι ὄχι μόνον περιττὴ εἶναι ἡ ἀποστολὴ ἀπεσταλμένου πρὸς ἐξέτασιν τῶν παραπόνων τῶν Χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβής, διότι θέλουσι κατασταθῇ θρασύτεροι. Ἀγνοῶ ἂν ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι ἀκριβής, φαίνεται ὅμως πιθανή.

Ὁ Γενικὸς Διοικητὴς ἐκτὸς τούτου ἀπεπειράθη ἀπὸ τοῦδε εἴς τινας ἐπαρχίας νὰ προκαλέσῃ ἀναφορὰς ἐκ μέρους τῶν Χριστιανῶν, δι' ὧν νὰ παραστήσῃ τὸ κίνημα τῶν Κρητῶν μερικὸν καὶ μονομερές, πλὴν ἀπέτυχεν. Ὁ σύμβουλος Γουγονῆς [1], περὶ οὗ ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἀναφέρω ἐν τῇ προηγουμένῃ ἀναφορᾷ μου, σταλεὶς εἰς τὴν Ἐπαρχίαν Ἀποκορώνου πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπόν, ὄχι μόνον οὐδεμίαν ὑποδοχὴν εὗρεν, ἀλλὰ καὶ ζωηρῶς ἀπεδοκιμάσθη.

Κατ' αὐτὰς ὁ Γενικὸς Διοικητής, ἀφοῦ ἐξέδωκε τὴν συνημμένην ἠπιωτάτην προκήρυξιν [2], δι' ἧς προσπαθῶν νὰ καθησυχάσῃ τὰ πνεύματα προσκαλεῖ τοὺς μετατοπισθέντας νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς ἑστίας των, νὰ μὴ ὁπλοφορῶσι καὶ ἐν γένει συνιστᾷ τὴν τάξιν εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ Χριστιανούς, ἐκάλεσεν ἐκ τῆς ἐπαρχίας τῶν Χανίων διαφόρους προύχοντας καὶ σήμερον 70 περίπου, ἐν οἷς καὶ ὁ Ἅγιος Κισσάμου, προσῆλθον. Ὡς δ' ἐπληροφορήθην, τοὺς ἐδέχθη λίαν φιλοφρόνως καὶ κολακευτικῶς, τοῖς ἐσύστησεν ὅσα καὶ εἰς τὴν προκήρυξίν του ἔχει ἐκτεθειμένα, τοῖς εἶπεν : ὅτι τὰ ἐνταῦθα γενόμενα εἶναι ὑποκινήσεις τῶν ξένων (καπελλάδων) [3], οἵτινες καταχρῶνται τῆς εὐπιστίας των διαδίδοντες εἰς αὐτοὺς ψεύδη· ὅτι τὸ ἀληθές των συμφέρον συνίσταται εἰς τὴν τάξιν καὶ νὰ μὴν ἀκούωσιν ἐκείνους οἵτινες τοὺς προτρέπουν νὰ κάμουν κινήματα ἀνόητα, τὰ ὁποῖα θέλουν φέρει τὴν καταστροφήν των· ὅτι ἡ Ὑψ. Πύλη ἐπιθυμεῖ τὸ καλόν των καὶ αὐτὸς καταγίνεται εἰς τοῦτο· ὅτι περιμένει κατ' αὐτὰς ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀναφοράν των. Γενομένου δὲ λόγου περὶ τῆς ὑπαρχούσης Ἐπιτροπῆς καὶ εἰπόντων τῶν Κρητῶν ὅτι συναινέσει τοῦ λαοῦ μένει, ὁ Γενικὸς Διοικητὴς προσέθηκεν ὅτι δὲν πειράζει ἂν 20–30 ἄνθρωποι εἶναι συσσωματωμένοι. Τὰ αὐτὰ περίπου ἔγραψε καὶ ὁ Γ. Ἀριστάρχης, ἰδιαίτερος γραμματεὺς τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ, δι' ἐμπιστευτικῆς ἐπιστολῆς [4] πρὸς ἕνα τῶν κορυφαίων ἀρχηγῶν τῶν Σφακιωτῶν Μανουσογιαννάκην. Αὐθημερὸν παραλαβών τινας τῶν συμβούλων καὶ ἄλλους ἐκ τῶν εἰρημένων μετέβη εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ σήμερον ἀφιχθέντος ἐκ Κωνστ/λεως ὡραίου ἀτμοπλοίου τοῦ Σουλτάνου, ὅπερ πρὸς ἐπισκευὴν μεταβαίνει εἰς Μελίτην.

---

1. Γογονῆς.

2. Πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Κρήτης, 27 Μαΐου 1866 : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ62/2308· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 216–217.

3. Πρόκειται περὶ τῶν φερόντων ὑψηλοὺς πίλους προξένων.

4. 26 Μαΐου 1866 : Ἰ. Μαμαλάκη, *Ὁ ἀγώνας τοῦ 1866–1869 γιὰ τὴν ἕνωση τῆς Κρήτης*, Θεσσαλονίκη 1942–1947, τ. Α', σσ. 75–76.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐξ ὅλων τῶν φαινομένων ἐξάγεται ⟨ὅτι⟩ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη μεγάλως ἐνδιαφέρεται εἰς τὰς παρούσας μάλιστα περιστάσεις τῆς Εὐρώπης νὰ μὴ συμβῇ ἐνταῦθα ἐπανάστασις. Τοῦτο ἐξήγαγον καὶ ἐκ τῶν λόγων τοῦ ἀρτίως ἐλθόντος στρατιωτικοῦ Πασᾶ (φερὶκ = ἀντιστρατήγου), ὅστις ἐλθὼν πρὸς ἐμὲ πρὸς ἀντεπίσκεψιν παρέμεινε περὶ τὰς δύο ὥρας καὶ πολλοὺς κολακευτικοὺς λόγους μοὶ ἐξέφρασεν. Ἐντεῦθεν αἱ τελευταῖαι κολακεῖαι καὶ περιποιήσεις τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ, ὅστις εἶναι ἐπιτηδειότατος εἰς τὴν τέχνην τοῦ παραπείθειν διὰ τῶν μέσων τούτων. Τὸ εὐτύχημα ὅμως εἶναι ὅτι ἐνταῦθα ἐγνώσθη πλέον ὁ χαρακτήρ του.

Οἱ Κρῆτες ἤδη ἀνυπόμονοι εἶναι νὰ μάθωσιν ἂν ἡ Ὑψ. Πύλη θέλῃ πέμψει ἀπεσταλμένον πρὸς ἔρευναν τῶν παραπόνων των καὶ βεβαίωσιν τῆς βασιμότητός των. Καὶ τῷ ὄντι, εἰς τὴν κατάστασιν εἰς ἣν τὰ πράγματα τῆς νήσου περιῆλθον, ἐπάναγκες ἀποβαίνει νὰ ληφθῇ τὸ μέτρον τοῦτο. Τότε οἱ Χριστιανοὶ θὰ λάβωσι θάρρος καὶ θὰ ἐκθέσωσι τὰς πρὸς αὐτοὺς ἀδικίας καὶ τὴν οἰκτρὰν κατάστασίν των, ἡ δὲ Πύλη πιεζομένη ὑπὸ τὸ βάρος τῆς κοινῆς γνώμης πιθανὸν νὰ θεραπεύσῃ τινὰς ἐκ τῶν πληγῶν τοῦ τόπου. Ἔπειτα ἐκτὸς τούτου καὶ ἄλλοι λαοὶ χριστιανικοὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐνθαρρυνόμενοι ἐκ τοῦ παραδείγματος τῶν Κρητῶν ὅτι τὰ δίκαια παράπονά των εὑρίσκουσιν ἠχώ, ἐνδεχόμενον νὰ πράξωσιν ὅ,τι οὗτοι ἔπραξαν. Ἐκ κινημάτων δὲ τοιούτων, ἂν ὄχι ἄλλο, τοὐλάχιστον οἱ μὲν Χριστιανοὶ δεικνύουσιν εἰς τὴν Εὐρώπην ὅτι πάσχουσιν, ἡ δὲ Πύλη στιγματίζεται ὡς ἄδικος καὶ καταθλιπτικὴ κυβέρνησις. Ἂν δὲ ἐξ ἐναντίας ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ παράπονα τῶν Κρητῶν δὲν ἐπισύρωσι τὴν προσοχὴν τῆς Ὑψ. Πύλης ἢ δὲν εἰσακουσθῶσί τινα τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν, τότε οὗτοι θέλουσιν ἀποθαρρυνθῇ διὰ τὸ μέλλον καὶ θέλουσιν ἴσως ὑποστῇ καὶ τὰ κακὰ τῶν ἐκ μέρους τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ ἀντεκδικήσεων. Ἐλπίζω λοιπὸν ὅτι, ἂν ἡ γνώμη αὕτη εὑρεθῇ ὀρθή, ὁ ἡμέτερος ἐν Κωνστ/λει κύριος Πρέσβυς, ὅστις παρὰ πάντα ἄλλον γινώσκει κατὰ βάθος τὰ πράγματα τῆς Τουρκίας, θέλει, διὰ τῶν ἀρίστων σχέσεων ἃς μετὰ τῶν κυρίων συναδέλφων του ἔχει καὶ διὰ τῆς προσωπικῆς του ἐπιρροῆς, συνεργήσει σπουδαίως, ὥστε ἡ Πύλη νὰ πέμψῃ ἐνταῦθα ἀπεσταλμένον. Πιστεύω δὲ ὅτι καὶ οἱ κύριοι πρέσβεις ὅλων σχεδὸν τῶν ἐπικρατειῶν θέλουσι προθύμως συνεργήσει εἰς τοῦτο, διότι γιγνώσκω καλῶς ὅτι ὅλαι αἱ πρὸς αὐτοὺς δοθεῖσαι ἐκ μέρους τῶν ἐνταῦθα κυρίων προξένων πληροφορίαι, πλὴν τοῦ τῆς Γαλλίας, ὡς πρὸς τὸν ὁποῖον ἀμφιβάλλω, εἶναι λίαν εὐνοϊκαὶ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν.

Πρὶν ἢ δώσω πέρας εἰς τὴν παροῦσαν, ὀφείλω νὰ προσθέσω τὰ ἑξῆς : Συνεπείᾳ μεταρρυθμίσεως ἀρτίως γενομένης ἐπὶ τῶν τελωνειακῶν δασμῶν ἐγνωστοποιήθη κατ' αὐτὰς ἀπὸ τὰς ἁρμοδίας ἀρχὰς εἰς τοὺς ἐμπόρους ὅτι ὁ δασμὸς 8 τοῖς % ὁ πληρωνόμενος μέχρι τοῦδε ἐπὶ τῶν ἐμπορευμάτων τῶν μεταφερομένων ἀπὸ λιμένα εἰς λιμένα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας δὲν θέλει πληρώνεσθαι ἐπὶ τῇ βάσει διατιμήσεως, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει ἐκτιμήσεως τῶν ἐμπορευμάτων, τετράκις τοῦ ἔτους γινομένης. Τὸ μέτρον τοῦτο ἂν εἶναι ἐπιβλαβὲς ἢ ὄχι ἀγνοῶ σήμερον. Πολλοὶ τῶν ἐμπόρων φρονοῦσιν ὅτι δὲν θὰ εἶναι

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοιοῦτον, ἂν ἡ ἐκτίμησις θέλει γίνεσθαι εἰλικρινὴς καὶ ἂν αἱ τελωνειακαὶ ἀρχαί, δολίως φερόμεναι, δὲν θέλουν μεταχειρίζεσθαι αὐθαιρέτως τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο σύστημα κατὰ τὸ συμφέρον των.

16

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΝ

Ἀριθ. 311 *Χανιά, 5 Ἰουνίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ72/2653

Τὰ κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα διατρέξαντα ἔχουσιν ὡς ἑξῆς. Ἡ ἔξαψις τῶν πνευμάτων καὶ οἱ φόβοι κατὰ πολὺ ἐμετριάσθησαν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἂν καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ μ' ὅλας τὰς προκηρύξεις τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ δὲν ἀπεσύρθησαν εἰμὴ ἐν μέρει εἰς τὰ ἴδια, οὐδ' ἔπαυσαν νὰ ὁπλοφορῶσιν, ὅταν εἶναι ἐκτὸς τῆς πόλεως. Λέγουσι δ' ὅτι δὲν θέλουσιν ἀποσυρθῆ ἢ ἀφοπλισθῆ, εἰμὴ ἀφοῦ πρότερον σταλῆ ἀπάντησις εἰς τὴν ἀναφορὰν τῶν Χριστιανῶν προφασιζόμενοι ὅτι φοβοῦνται μή, ἀπορριπτομένων ὑπὸ τῆς Πύλης τῶν αἰτήσεων τῶν Χριστιανῶν, ἐπαναστήσωσιν οὗτοι. Ὁ Γενικὸς Διοικητὴς ὅμως δὲν λαμβάνει αὐστηρὰ κατ' αὐτῶν μέτρα.

Ἡ ἐπιτροπὴ τῶν ἀντιπροσώπων, ἐκ 30–40 ἀτόμων συγκειμένη, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται συγκεντρωμένη εἰς ὀρεινά τινα μέρη. Ἔλαβε τὸ ὁριστικὸν μέτρον νὰ μὴ διαλυθῆ μέχρις οὗ, ἐλθόντος ἀπεσταλμένου ἐκ μέρους τῆς Πύλης, ἐξετασθῶσι τὰ παράπονα τῶν Κρητῶν καὶ ἐν γένει μέχρις οὗ περαιωθῆ ὁλοσχερῶς ἡ ὑπόθεσις. Φαίνεται δ' ὅτι καὶ ἐξ Ἑλλάδος ἔλαβε τὴν αὐτὴν συμβουλήν, τὴν ὁποίαν ἐνεκολπώθησαν ὡς ταυτιζομένην μὲ τὴν ἀνέκαθεν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἰδέαν των. Ἐνταῦθα ὀφείλω νὰ προσθέσω ὅτι ὅλοι οἱ ἐσχάτως συναθροισθέντες πληρεξούσιοι ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης συνεδέθησαν μεταξύ των δι' ὅρκου, εἰς τρόπον ὥστε καὶ μεταξύ των συνεννοοῦνται καὶ εἰς τὸν λαὸν μεταβιβάζουσι τὰς ἰδέας των καὶ εἰς κρίσιμον περίστασιν δύνανται εὐχερῶς νὰ συνέλθωσι.

Ὁ Γεν. Διοικητής, ἀφοῦ πολλὰ μέσα ἠθικὰ μετεχειρίσθη, ἵνα διαλύσῃ τὴν Ἐπιτροπήν, ἅτινα ἐματαιώθησαν ἅπαντα, ἀπετράπη, ὡς φαίνεται, τοῦ σκοποῦ τοῦ νὰ τὴν διαλύσῃ διὰ τῆς βίας ἢ διὰ νὰ μὴ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς ῥῆξιν ἢ διότι βλέπει ὅτι τοῦτο ἀποβαίνει ἀδύνατον εἰς τὸν στρατὸν νὰ τὸ πράξῃ, διότι ἐκεῖνοι θέλουσιν ἀποσύρεσθαι πάντοτε.

Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ κυρίου Πράκτορος πληροφοροῦμαι ὅτι καὶ εἰς τὸ τμῆμα ἐκεῖνο, ἐν τῇ Μονῇ Ἀρκαδίου, ὁμοία ἐπιτροπὴ δεκαμελὴς ὑπάρχει, ἥτις ἐπίσης δὲν συγκατατίθεται νὰ διαλυθῇ, ἄν, ὡς λέγει, δὲν λάβῃ περὶ τούτου διαταγὴν ἀπὸ τὴν ἐν τῷ τμήματι Χανίων ὑπάρχουσαν Κεντρικὴν Ἐπιτροπήν. Καὶ ἐν τῷ τμήματι ἐκείνῳ ὡς πρὸς τὴν ἔξαψιν τῶν πνευμάτων καὶ τοῦ φόβου συμβαίνουσιν ὅσα καὶ ἐνταῦθα διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους.

Μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Κεντρικῆς λεγομένης Ἐπιτροπῆς ὑπάρχουσι καὶ δύο ἱερομόναχοι Παρθένιοι καλούμενοι (ἐκ τούτων ὁ εἷς, Κελαϊδῆς ἐπονομαζόμενος, φέρει ἑλληνικὸν

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

διαβατήριον καὶ ἀναγνωρίζεται ὡς Ἕλλην ὑπήκοος, καθὸ γεννηθεὶς ἐν Μήλῳ ἐκ γονέων Κρητῶν), οἵτινες εἶχον ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κινήματος λάβει μέρος ἐνεργὸν καὶ ἐχρησίμευον ὡς γραμματεῖς. Καὶ ὁ μὲν Κελαϊδῆς ἀνήκει εἰς τὴν Μονὴν τῆς Γωνιᾶς, ὁ δὲ ἕτερος ἦν ἑλληνοδιδάσκαλος εἰς σχολήν τινα πλησίον τῆς αὐτῆς μονῆς. Ὁ Γενικὸς Διοικητής, γιγνώσκων ὅτι τὰ δύο ταῦτα πρόσωπα εἶναι τὰ κυριώτερα καὶ ὅτι αὐτὰ χρησιμεύουσιν ὡς κέντρον, προσεπάθησε διὰ διαφόρων μέσων νὰ τοὺς ἀπομακρύνῃ, διὸ καὶ προσεκάλεσε κατ' αὐτὰς τὸν Ἡγούμενον τῆς Γωνιᾶς καὶ τὸν Ἐπίσκοπον Κισσάμου, εἰς οὓς παρήγγειλεν ὅτι ὀφείλουν νὰ τοὺς καλέσωσι τὸν μὲν εἰς τὴν μονήν, τὸν δὲ εἰς τὴν σχολήν, ἀλλέως θὰ θεωρήσῃ καὶ αὐτοὺς ὡς συνευθύνους μ' ἐκείνους καὶ θὰ γράψῃ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον κτλ. Οὗτοι ἀπήντησαν ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ τοὺς καλέσωσιν, ὅπερ καὶ ἔπραξαν ἤδη, ἀλλ' ὅτι ἄλλην ἐξουσίαν δὲν ἔχουσιν ἵνα ἐξασκήσωσιν ἐπ' αὐτῶν ἐν περιπτώσει ἀπειθείας καὶ ὅτι, ἐπομένως, καμμία εὐθύνη δὲν ἐπίκειται εἰς αὐτούς. Περίεργον δὲ εἶναι ὅτι ὁ Γ. Διοικητὴς οὐδέποτε μοὶ ἔκαμε λόγον περὶ τοῦ εἰρημένου Κελαϊδῆ, ἴσως διότι, ἀφοῦ διαφιλονεικεῖ ὅλους τοὺς ἐκ Κρήτης καταγομένους Ἕλληνας, δὲν θεωρεῖ ἴσως καὶ αὐτὸν Ἕλληνα καὶ δὲν θέλει ἐπομένως νὰ φανῇ ἀσυνεπής. Ἤδη προσπαθεῖ δι' ἄλλων μέσων νὰ συλλάβῃ τοὺς εἰρημένους μοναχούς. Κατ' αὐτὰς ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ Κελαϊδῆς, ἦλθεν εἰς Χαλέπαν, προάστιον τῶν Χανίων, καὶ ἔμεινε κρυπτόμενος ἐπὶ 3–4 ἡμέρας. Ὁ Γενικὸς Διοικητὴς πληροφορηθεὶς τοῦτο ἔθεσε νυκτερινὰς φυλακὰς καὶ παρ' ὀλίγον ⟨θὰ⟩ τὸν συνελάμβανεν, ἂν ἐκεῖνος, προειδοποιημένος, δὲν ἐκρύπτετο.

Κατὰ τὴν ἑβδομάδα ταύτην δύο ἀτμόπλοια, ἤτοι μία φρεγάτα καὶ εἷς δρόμων, ἔφθασαν ἐνταῦθα φέροντα στρατιώτας (δύο τάγματα), οὓς ἀπεβίβασαν. Περίεργον δ' εἶναι ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχε καὶ εἷς δερβίσης, ὅστις ἅμα ἀποβιβασθεὶς ἤρχισε νὰ δημηγορῇ εἰς τὸ συναθροισθὲν περὶ αὐτὸν πλῆθος τῶν Ὀθωμανῶν ἐξεγείρων τὸν κατὰ τῶν Χριστιανῶν φανατισμὸν καὶ λέγων ὅτι ἐγγίζει ὁ χρόνος καθ' ὃν πρέπει νὰ ἐξολοθρευθῶσιν οἱ Χριστιανοί. Οἱ δὲ παρευρεθέντες ἐφώνησαν «ἀμήν». Τὸν ἐπικίνδυνον τοῦτον ἄνθρωπον ἐπεβίβασαν πάλιν εἰς τὸ πλοῖον τὸ ἀναχωρῆσαν ἵνα μεταφέρῃ μέρος στρατοῦ εἰς Ἡράκλειον καὶ Ρέθυμνον. Δὲν δύναμαι ν' ἀποσιωπήσω ὅτι ἡ διαγωγὴ τῶν Χριστιανῶν ὅλων ἐν γένει ὑπῆρξε συνετὴ καὶ μετριοπαθής.

17

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝΑ ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΝ[1]

Ἀριθ. 327 *Χανιά, 13 Ἰουνίου 1866*
ΑΥΕ/ΚΥ – Μ1/13

Κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα οὐδὲν ἄξιον λόγου συνέβη ἐν τῇ νήσῳ. Ἡ ἡσυχία διατηρεῖται. Τὰ πνεύματα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον καθησύχασαν. Ἡ γνωστοποιηθεῖσα

1. Ἀπὸ τῆς 9ης Ἰουνίου 1866 τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν εἶχεν ἀναλάβει ὁ Ἐπαμεινώνδας Δεληγεώργης. Τοῦτο προφανῶς δὲν ἦτο γνωστὸν εἰς τὸν Σακόπουλον τὴν 13ην Ἰουνίου.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

εἴδησις, περὶ ἧς ἡμιεπισήμως ἔγραψα πρὸς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα, ὅτι δηλαδὴ ἀπεβιβάσθησαν ἐνταῦθα ὁπλοφόροι ἐξ Ἑλλάδος, ἀπεδείχθη εὐτυχῶς ψευδής. Ἡ Ἐπιτροπὴ ἐξακολουθεῖ εἰσέτι νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸ αὐτὸ ἀπόκεντρον μέρος, πάντες δὲ ἀνυπομόνως ἀναμένουσι τὴν ἐκ μέρους τῆς Ὑψ. Πύλης ἀπάντησιν εἰς τὰς αἰτήσεις τῶν Κρητῶν ἢ τὴν ἀποστολὴν προσώπου πρὸς ἐξέτασιν τῶν παραπόνων των [1].

Πρὸ τριῶν ἡμερῶν ἀφιχθέντα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως δύο ἀτμόπλοια ἐκόμισαν δύο τάγματα στρατιωτῶν, πρὸς δὲ καὶ τὸν γαμβρὸν [2] τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ, ὅστις διαμένει εἰς τὴν εἰρημένην πόλιν ὡς καπουκεχαγιᾶς [3] αὐτοῦ, καὶ προχθὲς ἡ ναυτικὴ μοῖρα ἡ ἐν τῷ λιμένι τῆς Σούδας ἠγκυροβολημένη καὶ συγκειμένη ἐκ τεσσάρων ἀτμοπλοίων, ἐξ ὧν τὸ ἓν δίκροτον καὶ τὰ δύο φρεγάται, ἦλθον καὶ ἔρριψαν τὰς ἀγκύρας των ἔξωθεν τῶν Χανίων διὰ νὰ πανηγυρίσωσι σήμερον τὴν ἐπέτειον ἑορτὴν τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως τοῦ Σουλτάνου. Ὡς δὲ διαδίδουσι, περιμένονται εἰσέτι τέσσαρα τάγματα στρατοῦ, πρὸς τὰ δέκα ἓξ τὰ μέχρι τοῦδε ὑπάρχοντα. Ἀπόψε ὁ Γενικὸς Διοικητὴς ἕνεκα τῆς ἑορτῆς θέλει προσφέρει δεῖπνον, εἰς ὃ προσεκλήθη καὶ ὁ ὑποφαινόμενος.

Ἐν τούτοις, ὁ Γεν. Διοικητὴς ἐν τῷ μέσῳ τῶν περισπασμῶν του δὲν ἐλησμόνησε τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Χριστόδουλος Παπάζογλους, ἐκ Κρητῶν γονέων καταγόμενος καὶ εἰς Νάξον κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως γεννηθείς, εἶναι Ἕλλην καὶ μέχρι τοῦδε ἐθεωρεῖτο τοιοῦτος φιλονεικηθεὶς μόνον κατὰ τὸ 1847 ἐπὶ τοῦ μακαρίτου Περόγλου. Διὰ τοῦ τελευταίου ἀτμοπλοίου ἐπανελθόντα μετὰ μικρὰν ἀπουσίαν εἰς Κρήτην ἡ ἐγχώριος ἀρχή, ἐπὶ λόγῳ ὅτι εἶναι ὑπήκοος Ὀθωμανὸς καὶ ὡς τοιοῦτος ἐγγεγραμμένος εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὀφειλόντων νὰ πληρώσωσι στρατιωτικὸν φόρον [4], τὸν συνέλαβε καὶ τὸν ἐκράτησεν ἐπ' ὀλίγας ὥρας, μέχρις οὗ φέρῃ ἐγγύησιν ὅτι θέλει ἀναγνωρίσει τὴν ὀθωμανικὴν ὑπηκοότητα, ἢ ὅτι ἄλλως ἐντὸς τριάκοντα ἡμερῶν θέλει ἐγκαταλείψει τὴν νῆσον. Ἐπίσης ἕτερος Κρής, Πιππάκης καλούμενος, κατοικήσας ἱκανὸν χρόνον ἐν Σύρῳ, ἔλαβε πρὸ δέκα καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν ἑλληνικὸν διαβατήριον. Τοῦτον παρουσιασθέντα κατ' αὐτὰς εἰς τὸ ἐμποροδικεῖον ἐπροσωποκράτησαν ὡς ὑπήκοον Ὀθωμανόν, μηδόλως θέλοντες νὰ δώσωσι προσοχὴν εἰς τὰ ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἰθαγενείας δικαιώματά του.

Ἐπ' ἀμφοτέρων τούτων τῶν ὑποθέσεων ἔκαμα τὰς ἀναγκαίας παραστάσεις καὶ ἀπηύθυνα τὰ ἀνήκοντα ἔγγραφα, ἃ θέλω ὑποβάλει εἰς τὴν ἐν Κωνσταν/λει Πρεσβείαν τῆς A.M., ἅμα ἐνταῦθα ἐξαντληθῶσι τὰ εἰς τὴν διάθεσίν μου ὑπάρχοντα μέσα. Ἐν τούτοις οὐδεμίαν ἐλπίδα ἔχω ὅτι ἀπὸ τὴν πάλην ταύτην θὰ ἐξέλθωμεν νικηταί, διότι, μέχρις οὗ τὸ περὶ ἐθνικότητος ζήτημα [δὲν] κανονισθῇ ὁπωσδήποτε μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων,

---

1. Χφ. *του*.
2. Καδρῆ Ἐφέντης.
3. Ἀντιπρόσωπος.
4. Περὶ τοῦ φόρου τούτου βλ. H. Couturier, *Ἡ Κρήτη : Ἡ θέσις αὐτῆς ἐξ ἀπόψεως διεθνοῦς δικαίου*, μετάφρασις Τιμ. Βενέρη, Ἡράκλειον 1911, σσ. 40–42.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀδύνατον εἶναι νὰ λείψωσι τὰ καθ' ἑκάστην ἐν Κρήτῃ συμβαίνοντα μὲ βλάβην τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἀξιοπρεπείας σκάνδαλα. Προτιμότερον δι' ἡμᾶς ἤθελεν ἴσως εἶσθαι ἂν παρῃτούμεθα οἴκοθεν ἀπὸ τὴν προστασίαν τινῶν προσώπων καὶ μάλιστα τῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀποκτησάντων ἑλληνικὰ διαβατήρια, παρὰ νὰ ὑποκύπτωμεν μὲ ἠθικὴν ζημίαν μας εἰς τὴν βίαν. Δὲν εἶναι δὲ παράξενον, μετὰ τὴν περαίωσιν τῶν νῦν ἐνταῦθα διατρεχόντων, νὰ ἴδωμεν πάλιν τὰς ἐγχωρίους ἀρχὰς νὰ ἐξακολουθήσωσι μετὰ πεισμονῆς τὰς κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀδίκους καταπιέσεις των, διότι ἔν τινι ἐπιστολῇ του ὁ Γεν. Διοικητὴς ἁπαντῶν εἰς ἑτέραν ἰδικήν μου δι' ἧς παρεπονούμην κατὰ τοῦ κλεισίματος οἰνοπωλείου τινὸς μοὶ ἀνέφερεν ὅτι οἱ ἐν Κρήτῃ Ἕλληνες πάντοτε εὑρίσκονται εἰς ἐξαιρετικὴν θέσιν μὴ ἐξομοιούμενοι μὲ τοὺς λοιποὺς ὑπηκόους τῶν ἑτέρων ἐπικρατειῶν. Ἅμα περαιωθείσης καὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης θέλω ὑποβάλει τὰ σχετικὰ ἔγγραφα.

18

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 338 *Χανιά, 19 Ἰουνίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ1/16

Ἡ κατάστασις τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων κατ' οὐδὲν σχεδὸν μετεβλήθη ἀπὸ τῆς τελευταίας ἀναφορᾶς[1] μου.

Τὴν παρελθοῦσαν Δευτέραν ἐπανηγυρίσθη ἐνταῦθα ἡ ἑορτὴ τοῦ Σουλτάνου καὶ τὴν ἑσπέραν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐδόθη ὑπὸ τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ γεῦμα, εἰς ὃ παρευρέθην καὶ ἐγὼ μετὰ τῶν λοιπῶν προξένων. Ἐκεῖ ἐγνώρισα τὸν νεωστὶ ἐλθόντα Ὑποναύαρχον Ἰβραὴμ Πασᾶν. Οὗτος εἶναι Πελοποννήσιος καὶ ὁμιλεῖ ἀρκετὰ καλὰ τὴν ἁπλοελληνικήν. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἔκρινα καλὸν νὰ τὸν ἐπισκεφθῶ εἰς τὴν ναυαρχίδα, ἥτις εἶναι ἓν ὡραῖον καὶ μέγα δίκροτον ἀτμόπλοιον, πλὴν τὸ πλήρωμά του εἶναι ἐλλιπές, καθότι, ἐνῷ συνήθως τὰ τοιαῦτα πλοῖα φέρουν 700–800 ἄνδρας, αὐτὸ μόλις ἔχει 400–450. Ὁ ναύαρχος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν δὲν ἀποκρύπτουσι τὴν ἐντύπωσιν ἣν ἠσθάνθησαν ἐλθόντες ἐνταῦθα. Εἶχον πληροφορηθῆ, λέγουν, εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅτι ὁ τόπος εὑρίσκεται εἰς ἐπανάστασιν, πλὴν ἐλθόντες ἐνταῦθα βλέπουσιν ὅτι ἀπεναντίας εἶναι ἥσυχος καὶ προσθέτουν ὅτι ὁ Σουλτᾶνος ἠμπορεῖ νὰ δειχθῇ[2] ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς Κρῆτας, πλὴν ὅτι οὗτοι ἐφέρθησαν ἀτόπως σηκώσαντες τὴν ἡσυχίαν τῶν κατοίκων καὶ ἀναγκάσαντες τὴν Πύλην νὰ ὑποβληθῇ διὰ τὴν κίνησιν τοῦ στρατοῦ εἰς μεγάλας δαπάνας.

Ὁ εἰς τὴν νῆσον ὑπάρχων στρατὸς εἶναι διαμοιρασμένος εἰς τὰ διάφορα φρούρια καὶ εἰς ἄλλα τινὰ μέρη τῆς νήσου. Τὸ μεγαλύτερον αὐτοῦ μέρος ὑπάρχει ἐντὸς τῶν Χανίων

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 40–42.
2. Χφ. *δεχθῇ*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ ἔξωθι αὐτῶν κατεσκηνωμένον [1]. Χθὲς ὁ Γεν. Διοικητὴς διά τινος ἀτμοκινήτου φρεγάτας, παραλαβούσης καὶ 300 περίπου στρατιώτας, μετέβη εἰς Κίσσαμον καὶ Γραμβοῦσαν καὶ αὐθημερὸν ἐπανῆλθε. Τίς ὁ σκοπὸς τῆς ἐκεῖ μεταβάσεώς του ἀγνοῶ.

19

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 347 *Χανιά, 27 Ἰουνίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ1/18

Ἡ κατάστασις τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων κατ' οὐδὲν μετεβλήθη ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑβδομάδος. Οὐδεμία φωνὴ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἠκούσθη, ἢ ὅτι ἡ Πύλη ἀποστέλλει πρόσωπον πρὸς ἐξέτασιν τῶν παραπόνων τῶν Κρητῶν ἢ ὅτι παραδέχεται ἢ ἀποκρούει τὰς ἀξιώσεις των. Ὁ δ' ἐνταῦθα Γεν. Διοικητὴς οὐδὲν μέτρον βίαιον μετεχειρίσθη κατὰ τῆς Ἐπιτροπῆς περιορισθεὶς μόνον εἰς ἁπλᾶς ἐπιδείξεις, οἷον κινήσεις στρατοῦ, ἑτοιμασίας ζῴων πρὸς μεταφορὰν ἀποσκευῶν καὶ τὰ παρόμοια. Δὲν παύει ὅμως παραπονούμενος διὰ τὴν ὕπαρξίν της καὶ ἀφοῦ προσπαθήσας διὰ διαφόρων πλαγίων μέσων νὰ τὴν ματαιώσῃ ἀπέτυχεν, ἤδη καταγίνεται νὰ τὴν παραστήσῃ ὡς ἐξοκείλασαν εἰς ἀξιοποίνους πράξεις, ὡς προκαλοῦσαν στάσεις καὶ ἀναρχίαν, πλὴν αἱ μομφαὶ αὗται, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ἀποδεικνύονται ψευδεῖς, διότι ἡ Ἐπιτροπή, πραγματικῶς, μακρὰν τοῦ νὰ πράξῃ τι ἐκ τῶν εἰς αὐτὴν ἀποδιδομένων, ἀπεναντίας μάλιστα συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ διατηρηθῇ ἡ τάξις καὶ νὰ μὴ παρεκτραπῶσι τὰ πλήθη ἐν τῇ ἐξάψει τῶν πνευμάτων ἥτις ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐπικρατεῖ ἐνταῦθα εἰς ἀξιοθρηνήτους πράξεις. Τὸ μόνον πρᾶγμα ὅπερ ἡ Ἐπιτροπὴ αὕτη ἔπραξε εἶναι ὅτι συνέλαβε καὶ ἐκράτησεν ἐπὶ ὀλίγας ὥρας ἕνα ἄνθρωπον μισθοδοτούμενον ὑπὸ τοῦ Πασᾶ καὶ ἀνακαλυφθέντα ὡς κατάσκοπον. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος (Δασκαλάκης καλούμενος, ὅστις εἶναι ἀγγεῖον ἐλεεινόν, ὡς λέγουν) καίτοι ἀφεθεὶς μετά τινας ὥρας ἐλεύθερος δὲν ἠθέλησε πλέον ν' ἀπομακρυνθῇ ἐκεῖθεν φοβούμενος μὴ κακοποιηθῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἀφοῦ ἀπεδείχθη κατάσκοπος καὶ προδότης. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ὁ Διοικητὴς ἐξώγκωσεν ὑπὲρ τὸ δέον καὶ δὲν παύει νὰ τὸ ἀναφέρῃ ὡς ἔγκλημα ἐσχάτης προδοσίας τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων.

Ὁ Γεν. Διοικητὴς ἐν τῇ στενοχωρίᾳ του προσπαθεῖ νὰ εὕρῃ τινὰ εἰς ὃν νὰ ρίψῃ τὴν εὐθύνην τῶν γενομένων ἐνταῦθα καὶ εὗρε τὸ Ρωσικὸν Προξενεῖον, ὅπερ κατηγορεῖ ὡς δῆθεν ὑποκινῆσαν καὶ ὑποθάλψαν τὸ κίνημα. Μάλιστα κατ' αὐτὰς σφοδρὰς εἶχε φιλονεικίας περὶ τούτου μετὰ τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ρωσίας Κου Δενδρινοῦ, πλὴν αἱ αἰτιάσεις αὗται εἶναι ἀνυπόστατοι, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν διαφόρων ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κινήματος πρὸς τὸ Β. Ὑπουργεῖον ἐκθέσεών μου καὶ ἰδίως ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 294 καὶ ἀπὸ 22 Μαΐου ἐ.ἔ. ἀναφορᾶς [2] μου, ἐν ᾗ ἐκτίθεται τί ὁ Κος Δενδρινὸς ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν ἐνήργησεν.

---

1. Χφ. *κατεσκηνωμένος*.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 28–35.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ὁ κ. Δενδρινός, διαμένων ἐνταῦθα πρὸ ἑπταετίας καὶ γνωρίσας κάλλιστα καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ τόπου καὶ τὰς ἀνάγκας τῶν Χριστιανῶν, δὲν ἔπαυσε ὄχι μόνον νὰ κάμῃ ⟨sic⟩ πρό τινων ἐτῶν γνωστὰ ταῦτα εἰς τὴν κυβέρνησίν του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν Ἰσμαὴλ Πασᾶν, μεθ' οὗ ἦτο πλειότερον παντὸς ἄλλου προξένου συνδεδεμένος. Πολλάκις ἐστιγμάτιζε τὴν παροῦσαν κατάστασιν, ἀποδεικνύων εἰς αὐτὸν ὅτι τὸ ἀληθὲς συμφέρον καὶ κυβερνώντων καὶ κυβερνωμένων ἦτο νὰ ληφθῇ πρόνοιά τις πρὸς μεταρρύθμισιν τοῦ διοικητικοῦ καὶ φορολογικοῦ συστήματος, ἀμφοτέρων τόσον ἐλαττωματικῶν. Πολλάκις δὲ καὶ εἰς τοὺς Κρῆτας αὐτούς, παραπονουμένους διὰ τὴν κατάστασίν των, εἶπεν ὅτι ἡ βελτίωσις τῆς τύχης των ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτῶν τῶν ἰδίων καὶ ὅτι ἠδύναντο δι' εἰρηνικῶν μέσων νὰ παραστήσωσι τὰς ἀνάγκας των καὶ τὰ δικαιώματά των εἰς τὴν κυβέρνησίν των. Ὁ Κος Δενδρινὸς δὲν ἀρνεῖται ὅτι πολλάκις πολλοὶ ἐκ τῶν λαβόντων μέρος εἰς τὸ κίνημα μετέβησαν εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ τὸν ἠρώτησαν περὶ διαφόρων ἀντικειμένων (διότι ἓν τῶν παραπόνων τοῦ Γεν. Διοικητοῦ εἶναι καὶ τοῦτο), ἀλλὰ λέγει ὅτι ὡς ἀντιπρόσωπος μιᾶς χριστιανικῆς δυνάμεως ἔχει τὴν θύραν του ἀνοικτὴν εἰς πάντα Χριστιανὸν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς νομιμότητος εὑρισκόμενον, οἱ δὲ Κρῆτες μέχρι τοῦδε δὲν ἐξετράπησαν αὐτῆς.

Ἡ ἐπιτροπὴ τῶν ἀντιπροσώπων διαμένουσα πάντοτε εἰς Κάμπους, χωρίον ἀπόκεντρον καὶ ὀρεινόν, 5–6 ὥρας ἀπέχον τῶν Χανίων, διώρισε κατ' αὐτὰς τὸν Κώνσταν Βελουδάκην, ἢ Κωσταρὸν ἐπιλεγόμενον, πρόεδρόν της. Ἀφοῦ ἡ Ἐπιτροπὴ ἔλαβε τὸ μέτρον νὰ μείνῃ διαρκής, ὁ διορισμὸς προέδρου ἦτο ἀναγκαῖος διὰ τὴν ἑνότητα καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς ἐνεργείας, ὥστε ἤδη οὐδεὶς ὑπάρχει φόβος ὅτι θέλουσι παρεκτραπῆ εἰς πράξεις ἀτάκτους ἢ ἀπερισκέπτους, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ὁ Κωσταρὸς εἶναι ἄνθρωπος χαίρων μεγάλην ὑπόληψιν ὡς συνετὸς καὶ ἀγνὸς πατριώτης. Καὶ δικαίως. Εἶναι γέρων εὐφυέστατος, συνετός, ἀφιλοκερδής, πατριώτης ἀδάμαστος καὶ ἐξασκεῖ μεγάλην ἐπιρροὴν εἰς τὸν τόπον. Εἶναι ἀμαθὴς πλὴν διὰ τῆς εὐφυΐας του πολλὰ πράγματα ἀναπληρώσας. Ἐν ἐνὶ λόγῳ εἶναι ἄνθρωπος ἀρχαϊκώτατος καὶ λαλῶν τις πρὸς αὐτὸν νομίζει ὅτι ἔχει ἐνώπιόν του τὸν Ὀδυσσέα τοῦ Ὁμήρου.

Ἡ εἰς τὸ φρούριον προσέλευσις ὀθωμανικῶν οἰκογενειῶν εἶχε διακοπῆ, ἀλλὰ κατ' αὐτὰς πάλιν ἤρξαντο νὰ προσέρχωνται.

20

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 356 *Χανιά, ⟨3⟩ [1] Ἰουλίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ1/22

Καὶ κατὰ τὴν ἑβδομάδα ταύτην δὲν ἔχω ν' ἀναφέρω ἄξιόν τι λόγου εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα εἰμὴ τὸ ἑξῆς γεγονός, ὅπερ δὲν στερεῖται εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις τοῦ τόπου σημασίας τινός.

1. Ἡ προσθήκη ἐγένετο συμφώνως πρὸς τὸ πρωτόκολλον τοῦ Προξενείου Χανίων (ΑΥΕ/ΠΧ –

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ὅτε οἱ παραπονούμενοι Κρῆτες ἦσαν συνηθροισμένοι ἔξωθεν τῶν Χανίων εἰς θέσιν Κουτζουνάρια, ὁ Γενικὸς Διοικητὴς εἶχε στείλει πρὸς αὐτοὺς ἐπιτροπήν τινα πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ τοὺς προτρέψῃ νὰ διαλυθῶσι καὶ μεταξὺ αὐτῆς ὑπῆρχε καὶ κάποιος Μούτζο-Νικολάκης [1], ἄνθρωπος ἐξασκῶν ἄλλοτε ἐπιρροὴν εἰς τὸν τόπον, ἀλλὰ τὴν ὁποίαν ἀπώλεσεν ἀφ' ἧς φιλιωθεὶς μετὰ τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ ἐφάνη ὅτι ὑπεστήριξεν αὐτόν. Τότε εἷς ἐκ τῶν συνηθροισμένων ἔχων ἔχθραν κατ' αὐτοῦ, διότι ἀπηνῶς τὸν εἶχε κατατρέξει ἄλλοτε διὰ τῶν μέσων τὰ ὁποῖα παρὰ τῷ Διοικητῇ εἶχεν ὡς τραυματίσαντα ἕνα συγγενῆ του, τρέφων, λέγω, πάθος κατ' αὐτοῦ καὶ ὠφεληθεὶς τῆς περιστάσεως τὸν ἐξύβρισε καὶ ἀπεπειράθη νὰ τὸν φονεύσῃ διὰ πιστολίου πρὸς ἐκδίκησιν. Εὐτυχῶς ἀπέτυχε τοῦ σκοποῦ του, ἀλλ' ἔκτοτε ὁ νέος ἐκεῖνος παρηκολούθει τὴν Ἐπιτροπήν. Κατὰ δὲ τὰς τελευταίας ἑορτὰς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἐνῷ μίαν νύκτα ἐκοιμᾶτο εἰς τὸ ὕπαιθρον εἰς χωρίον Κάμπους παρὰ τοῖς ἑαυτοῦ συγγενέσι, πρὸς οὓς ἦλθεν ἵνα συνεορτάσῃ, ἄγνωστός τις ἐλθὼν τὸν ἐδολοφόνησε διὰ πιστολίου. Οἱ ἐκεῖ συγκοιμώμενοι εἶδον τὸν δολοφόνον φεύγοντα, ἀλλὰ δὲν τὸν ἐγνώρισαν. Συνέλαβον ὅμως ἀμέσως τὴν ἰδέαν ὅτι συγγενὴς τοῦ Μούτζο-Νικολάκη ἦτο ὁ φονεὺς καὶ συναθροισθέντες πολλοὶ συγγενεῖς καὶ φίλοι μετέβησαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ὑπόπτου, τὴν περιεκύκλωσαν καὶ πυροβολοῦντες εἰς αὐτὴν ἐφόνευσαν ἓν ἐντὸς εὑρισκόμενον ἑξαετὲς παιδίον, ἔγγονον τοῦ εἰρημένου Μούτζο-Νικολάκη.

Συνεπείᾳ τοῦ δυσαρέστου τούτου συμβάντος, ὅπερ οὐδαμῶς ἔχει σχέσιν τινὰ μὲ τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς (λέγω τοῦτο, διότι πᾶν ὅ,τι ἀτάκτημα γίνῃ ὁ Γεν. Διοικητὴς εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τὸ ἀποδίδει), ἡ Διοίκησις ἔλαβε τὸ μέτρον νὰ πέμψῃ ἓν τάγμα στρατιωτῶν καὶ ἀτάκτους τινὰς εἰς τὸ χωρίον Κάμπους, δηλαδὴ εἰς ἓν τῶν κεντρικωτέρων μερῶν τῆς νήσου καὶ πλησίον τῆς θέσεως εἰς ἣν ἡ Ἐπιτροπὴ ἑδρεύει. Ἂν ἡ δύναμις αὕτη ἐστάλη εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο χάριν μόνον τῆς διατηρήσεως τῆς τάξεως ἢ διὰ στρατιωτικοὺς λόγους ἄδηλον εἶναι.

Ἐκτὸς τῶν φόνων τούτων καὶ εἰς τὰ πέριξ τῆς Ρεθύμνης εὑρέθησαν πρό τινων ἡμερῶν φονευμένοι δύο ζαπτιέδες (χωροφύλακες), ἀλλὰ τίνες οἱ φονεῖς ἄγνωστον [2].

Εἶχα γράψει τὰ ἀνωτέρω, ὅτε ἔλαβον τὰ ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένα δύο ἔγγραφα τῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Κρητῶν, ἐξ ὧν τὸ μὲν εἶναι ἀντίγραφον τοῦ πρὸς διαφόρους προξένους πεμφθέντος ἐγγράφου [3], φέροντος τὰς ὑπογραφὰς τεσσαράκοντα δύο πληρεξουσίων, τὸ δὲ εἶναι ἀντίγραφον ἐγγράφου [4] αὐτῶν πρὸς τὸν Γενικὸν Διοικητὴν

M79). Ἡ ἡμερομηνία 4 Ἰουλίου, ἣν φέρει ἀντίγραφον ἀποσταλὲν εἰς τὴν Πρεσβείαν Κωνσταντινουπόλεως (ΑΥΕ/ΠΚ – M72/2688), εἶναι ἐσφαλμένη, διότι τὸ διαβιβαστικὸν αὐτοῦ (ΑΥΕ/ΠΚ – M72/2687) φέρει ἡμερομηνίαν 3 Ἰουλίου.

1. Νικόλαος Μουτσάκης ἢ Μουτσονικολάκης.

2. Χφ. *ἄγνωστοι.*

3. 1 Ἰουλίου 1866 : ΑΥΕ/ΠΚ – M72/2692· *Documents relatifs à l'Insurrection de Crète*, σσ. 60–61.

4. 1 Ἰουλίου 1866 : ΑΥΕ/ΠΚ – M72/2690· *Documents relatifs à l'Insurrection de Crète*, σσ. 61–63.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Κρήτης, δι' οὗ, παραπονούμενοι διὰ τὴν ἐκ μέρους τῆς Ὑψ. Πύλης βραδύτητα πρὸς ἀπάντησιν εἰς τὴν πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἀναφοράν των, διαμαρτύρονται κατὰ τῶν μέτρων τῆς τοπικῆς ἐξουσίας δι' ὧν αὕτη τείνει εἰς τὸ νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ κίνημά των στασιαστικόν.

21

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 368 *Χανιά, 11 Ἰουλίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ1/25

Τὰ ἐνταῦθα πράγματα κατὰ τὴν ἑβδομάδα ταύτην ἔλαβον τροπήν τινα σπουδαιοτέραν. Ἐνῷ πανταχόθεν ἤρχοντο εἰδήσεις ἐνθαρρυντικαί, οἷον ὅτι ἡ Πύλη εἶναι ἀποφασισμένη νὰ δεχθῇ τὰ αἰτήματα τῶν Κρητῶν, ἀφοῦ τοῖς ἔδειξε διὰ τῶν στρατιωτικῶν της δυνάμεων ὅτι δὲν τοὺς φοβεῖται, ὅτι φθάνει ἀπεσταλμένος πρὸς ἐξέτασιν τῶν παραπόνων καί, τὸ σπουδαιότερον, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Γάλλων διέταξε τὸν ἐν Κωνσταν/λει Πρέσβυν του νὰ προστατεύσῃ παρὰ τῇ Ὑ. Πύλῃ τὰ δικαιώματα τῶν Κρητῶν, αἴφνης ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς ἐνήργησε πράξεις δι' ὧν δεικνύεται ὄχι μόνον ὅτι οὐδεμία προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὰ παράπονα τῶν Κρητῶν, ἀλλὰ εἰκάζεται ὅτι δι' αὐτῶν θέλει νὰ ὠθήσῃ τοὺς Χριστιανοὺς εἰς τὸ νὰ κάμωσι κίνημά τι, ἵνα ἐπιτύχῃ τρομερὰς ἐκδικήσεις.

Μετὰ τὴν εἰς τὸ χωρίον Κάμπους, θέσιν ἐπίκαιρον, ἀποστολὴν στρατοῦ, ὃν συνώδευσε καὶ ὁ φερὶκ (στρατηγός), αὐτὸς ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς προέβη εἰς συλλήψεις προσώπων τινῶν ἐκ τῶν ἐχόντων ἐπιρροὴν εἰς τὸν τόπον καὶ τῶν λαβόντων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μέρος εἰς τὸ κίνημα.

Ὁ Χατζῆ Γεώργιος Κοκκινάκης, κάτοικος Ἁγίας Μαρίνης τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας, εἶναι εἷς ἐκ τῶν συνετωτέρων πατριωτῶν καὶ ὡς τοιοῦτος ἐξασκῶν ἐπιρροὴν εἰς τὸν τόπον. Διὸ καὶ ὁ Γεν. Διοικητὴς πάντοτε τὸν ἐπεριποιεῖτο. Οὗτος εἶχεν ἐκλεχθῆ ἀντιπρόσωπος τῶν Κρητῶν καὶ ὑπέγραψε καὶ αὐτὸς τὴν πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἀναφορὰν καὶ ἦτο μέλος τῆς ἐπιτροπῆς ἥτις ἐπαρουσίασεν αὐτὴν εἰς τὸν Διοικητήν. Ἦτο μεταξὺ τῶν προυχόντων οὓς ὁ Διοικητής, ὡς διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 299 καὶ ἀπὸ 29 Μαΐου ἐ.ἔ. ἀναφορᾶς[1] μου ἔλαβον τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον, παραλαβὼν τοὺς μετέφερε χάριν περιποιήσεως, διὰ νὰ ἐπισκεφθῶσι τὸ ἐνταῦθα τότε προσωρινῶς ὑπάρχον ἀτμόπλοιον τοῦ Σουλτάνου. Ἀλλ' ὁ Χατζῆ Γεώργιος, ἀφοῦ ἐδόθη ἡ ἀναφορά, ἀπεσύρθη εἰς τὰ ἴδια, χωρὶς ν' ἀποτελῇ μέλος[2] τῆς διαρκοῦς Ἐπιτροπῆς καὶ χωρὶς νὰ πράξῃ τι δυνάμενον νὰ τὸν ἐνοχοποιήσῃ. Πρὸ τριῶν δὲ ἡμερῶν ἐλθὼν οὗτος εἰς τὴν πόλιν μετέβη κατὰ τὴν συνήθειάν του καὶ εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ Γ. Διοικητοῦ, ὅστις τὸν ἐδέχθη καὶ τῷ προσέφερε καφέ. Ἀλλ' ἀφοῦ ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, συνελήφθη ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐξουσίας καὶ ἐφυλακίσθη,

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 35–39.
2. Χφ. *μέρος*· ἡ διόρθωσις ἐκ τοῦ σχεδίου (ΑΥΕ/ΠΧ – Μ53/1958).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

χωρὶς νὰ εἶναι ἐπιτετραμμένον εἰς οὐδένα νὰ λάβῃ μετ' αὐτοῦ συνέντευξιν. Αὐθημερὸν κατὰ διαταγὴν τοῦ Διοικητοῦ συνελήφθη καὶ ἕτερός τις Κοσκινᾶς, ὅστις εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ κινήματος εἶχε συνοδεύσει τὸν Χατζῆ Μιχάλην εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, ὡς ἐν καιρῷ ἀνέφερον εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον.

Προχθὲς ἱκανὸς ἀριθμὸς στρατιωτῶν μεταβὰς ἐν καιρῷ νυκτὸς εἰς τὸ χωρίον Γαλατᾶ, μίαν ὥραν ἀπέχον τῆς πόλεως, περιεκύκλωσε τὴν οἰκίαν τῶν ἀδελφῶν Σπυριδάκη, οἵτινες ἦσαν ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ὑπογραψάντων τὴν ἀναφορὰν καὶ διαμεινάντων ὀλίγον καιρὸν παρὰ τῇ Ἐπιτροπῇ, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ τοὺς συλλάβῃ. Ἀλλ' οὗτοι εὐτυχῶς ἐννοήσαντες τὴν καταδίωξιν ἐδραπέτευσαν.

Τοιαῦται εἶναι αἱ πράξεις ἃς ὁ Γεν. Διοικητὴς κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας ἐνήργησε, καὶ οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι θέλει προσπαθήσει νὰ συλλάβῃ ὅσα πρόσωπα ἐκ τῶν ἐχόντων ἐπιρροὴν καὶ ἐνεργὸν μέρος εἰς τὸ κίνημα λαβόντων δυνηθῇ.

Ἅμα γενομένων τούτων, ἔλαβον συνέντευξιν μετὰ τῶν προξένων τῆς Ρωσσίας, Ἀμερικῆς, Ἰταλίας καὶ Αὐστρίας, οἵτινες ζωηρῶς συμπαθοῦν ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν καὶ φιλοτίμως πράττουσιν ὑπὲρ αὐτῶν ὅ,τι δυνηθῶσι, διὰ νὰ ἴδω ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ κατορθωθῇ ἡ μεσολάβησις τοῦ προξ. σώματος, ἵνα ἐμποδισθῶσι πράξεις τοιαῦται, δυνάμεναι νὰ ἔχουν ἀξιοθρηνήτους συνεπείας καὶ πολλὰ μετ' αὐτῶν ἐλαλήσαμεν. Πλὴν οὐδεμία ἐνέργεια ἐγένετο, διότι, ἂν καὶ οἱ ἄλλοι πρόξενοι, Σουηδίας καὶ Ὁλλανδίας, καίτοι μὴ πολὺ σημαίνοντες ἠδύναντο νὰ εἶναι σύμφωνοι εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην, οἱ πρόξενοι ὅμως Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας εἶναι πάντῃ ἐναντίοι.

Ὁ τῆς Ἀγγλίας Πρόξενος Κος Δίξων, ὅτε προηγουμένως ὁ Γεν. Διοικητὴς ἐκάλεσε τὸ προξ. σῶμα (ὡς ἐν καιρῷ ἀνέφερα) καὶ ἠγέρθη τὸ ζήτημα ἂν ἔπρεπε τὸ προξενικὸν σῶμα νὰ λάβῃ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Διοικητοῦ ὅτι τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς δὲν θέλουν ἐνοχληθῆ, ἀρκεῖ νὰ διαλυθοῦν, τότε ὁ Κος Δίξων ἔλεγεν ὅτι περιττὸν ἦτο νὰ τοῖς δοθῇ ὑπόσχεσις τοιαύτη, διότι οὐδὲν ἔχουσι νὰ φοβηθοῦν καὶ ὅτι, ἂν τυχὸν ὁ Διοικητὴς ἤθελε προβῇ εἰς μέτρα βίαια κατ' αὐτῶν, αὐτὸς θέλει παρέμβῃ καὶ προλάβει τὰς ἐκ μέρους τῆς ἐξουσίας ἀντεκδικήσεις. Ἤδη, ἀναμιμνῃσκομένων αὐτῷ[1] τῶν τότε παρ' αὐτοῦ λεχθέντων, ἀντιτάσσει ὅτι οὕτως θὰ ἐνήργει, ἐὰν ἔκτοτε ἡ Ἐπιτροπὴ διελύετο, νῦν ὅμως, μὴ τούτου γενομένου, θεωρεῖ ἑαυτὸν ἀπηλλαγμένον πάσης ὑποχρεώσεως. Ἀλλ' ὅταν ἐγὼ τῷ παρετήρησα ὅτι ὁ συλληφθεὶς Χατζῆ Γεώργιος εἶναι ἐκ τῶν ἀκολουθησάντων τὴν συμβουλήν του, διότι αὐτὸς ἅμα τῆς ἀναφορᾶς δοθείσης ἀπεσύρθη εἰς τὰ ἴδια, εἶπεν ὅτι ὅλοι ὤφειλον νὰ διαλυθοῦν.

Ἀφοῦ λοιπὸν οἱ δύο πρόξενοι τῶν μεγάλων προστατίδων δυνάμεων δὲν κρίνουν ἁρμόδιον νὰ παρέμβουν εἰς τὰς βιαίας ταύτας πράξεις τῆς ἐξουσίας, αἵτινες θὰ ἔχουν βεβαίως συνεπείας δεινάς, τότε ὁ κύριος Δενδρινός, ἀρχηγὸς τοῦ προξενικοῦ σώματος (doyen),

---

1. Ἐν τῷ σχεδίῳ : *ἀναμιμνῃσκομένου αὐτοῦ*. Διετηρήθη ἡ γραφὴ τοῦ πρωτοτύπου, ἂν καὶ συντακτικῶς ἰδιότυπος, ὡς ἀποδίδουσα τὸ ὀρθὸν νόημα.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δὲν θ' ἀποφασίσῃ νὰ συγκαλέσῃ τοὐλάχιστον ἐπὶ τοῦ παρόντος αὐτό, ὄχι μόνον διότι ἡ ἔλλειψις [ἀ]συμφωνίας θέλει μᾶλλον βλάψει ἀντὶ νὰ ὠφελήσῃ, ἀλλὰ καὶ διότι δυστυχῶς οἱ εἰρημένοι κύριοι ἐπιπολαίως κρίνοντες τὰ πράγματα νομίζουσιν ὅτι ὁ κ. Δενδρινὸς τὰ ὑποθάλπει. Τὸ λυπηρὸν εἶναι ὅτι οὐδεὶς τῶν προξένων ἔλαβεν ἐκ τῆς προϊσταμένης του ἀρχῆς, καθ' ὅσον γινώσκω, οὔτε ὁδηγίαν οὔτε ἐνθάρρυνσιν εἰς τὸ νὰ προστατεύσῃ τὸ κίνημα τῶν Κρητῶν.

Καὶ ἐγὼ καὶ ὅλοι οἱ φρόνιμοι καὶ εἰλικρινῶς ἀγαπῶντες τοὺς Κρῆτας τοὺς συνεβούλευσαν ν' ἀποφύγουν πᾶσαν ρῆξιν, νὰ κατευνάζουν τὰ πάθη καὶ ἰδίως ἡ 'Επιτροπὴ νὰ μὴ δώσῃ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμήν. 'Αλλὰ δύναται ἆρά γε νὰ προληφθῇ πᾶσα τοιαύτη περιπλοκή ; Οὐδεὶς δύναται ν' ἀπαντήσῃ καταφατικῶς. Εἰς τὴν κατάστασιν εἰς ἣν εὑρίσκονται τὰ πνεύματα, ἂν ὁ Γεν. Διοικητὴς προβῇ καὶ εἰς ἄλλας συλλήψεις προσώπων ἐχόντων σημασίαν, θαῦμα θὰ εἶναι ἂν ὁ λαὸς δὲν λάβῃ τὰ ὅπλα.

Προχθὲς εἶχε διαδοθῇ ὅτι στρατιῶται μετέβησαν εἰς τὸ ἀπόκεντρον μέρος εἰς ὃ ἡ 'Επιτροπὴ διαμένει (Τζιτζιφέ), ἵνα περικυκλώσουν [1] αὐτήν. Ἡ ψευδὴς αὕτη φήμη διεδόθη ὡς ἀστραπὴ καὶ ἀμέσως ὑπὲρ τοὺς 500 ἐνόπλους ἔσπευσαν εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο πρὸς ὑπεράσπισίν της. 'Εδέησε δὲ ἡ 'Επιτροπὴ αὕτη νὰ πέμψῃ ἀπεσταλμένους, διὰ νὰ καθησυχάσῃ τοὺς ὁπλισθέντας καὶ νὰ προτρέψῃ τοὺς προσερχομένους ν' ἀποσυρθῶσιν εἰς τὰ ἴδια.

Τὸ δυστύχημα [2] εἶναι ὅτι οὔτε αἱ περιστάσεις τῆς Εὐρώπης εἶναι πρόσφοροι, οὔτε οἱ Κρῆτες εἶναι παρεσκευασμένοι εἰς ἐπιχείρησιν τοσούτου ⟨sic⟩ τολμηροῦ κινήματος. Λυπηρὸν δ' ὅτι οὐδὲ πολεμεφόδια ἔχουσιν οὐδὲ χρήματα, τὰ δὲ ὅπλα των εἶναι τὰ παλαιὰ ἐκεῖνα, ἐνῷ οἱ ἀντίπαλοί των εἶναι ἐντελῶς ἐφωδιασμένοι ἐξ ὅλων. Προχθὲς πάλιν ἔφθασε φρεγάτα ἐκ Κωνσταντιν/λεως κομίσασα δύο τάγματα, ἵππους τινὰς καὶ διάφορα χρειώδη ἀντικείμενα. 'Εκτὸς τούτων καὶ ἀτάκτους τινὰς 'Αλβανοὺς εὑρισκομένους ἐνταῦθα κατέταξαν εἰς τὸν τακτικὸν στρατόν.

Εἶχα γράψει τὰ ἀνωτέρω, ὅτε χθὲς τὸ ἑσπέρας εἶδον τὸν Πρόξενον τῆς 'Αμερικῆς Κον Στήλμαν, παρ' οὗ ἐπληροφορήθην ὅτι ὁ τῆς 'Αγγλίας κύριος Δίξων μετήλλαξε γνώμην καὶ εὐδιάθετος εἶναι καὶ αὐτὸς εἰς τὸ νὰ συνέλθῃ τὸ προξενικὸν σῶμα καὶ κάμῃ τὰς δεούσας παραστάσεις εἰς τὸν Γεν. Διοικητὴν διὰ τὰς γενομένας συλλήψεις. Συνενοήθην ἀμέσως μετὰ τῶν κυριωτέρων προξένων καὶ ἐλπίζω αὔριον, καθότι σήμερον εἶναι ἡμέρα τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ταχυδρομείου, νὰ συνέλθωμεν.

---

1. Χφ. *περικυκλώσῃ*.
2. Χφ. *τὸ δύστυχον· ἡ διόρθωσις ἐκ τοῦ σχεδίου.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

22

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

'Αριθ. 381 *Χανιά, 16 'Ιουλίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ1/31

Οἱ Κρῆτες μετασχόντες μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων τοῦ κατὰ τὸ 1821 μεγάλου καὶ ἱεροῦ ἀγῶνος δὲν ἔμειναν ὑποδεέστεροι αὐτῶν οὔτε κατὰ τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὰς θυσίας οὔτε κατὰ τὴν καρτερίαν καὶ τὰ κατορθώματα. Γενόμενοι κύριοι ἀλληλοδιαδόχως κατὰ μέγα μέρος τῆς νήσου εἶχον εἰς τὴν ἐξουσίαν των καὶ τὸ ἀπόρθητον φρούριον τῆς Γραμβούσης. Τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία.

Ὅτε αἱ τρεῖς μεγάλαι καὶ προστάτιδες δυνάμεις ἀναδεχθεῖσαι τὴν ὑπεράσπισιν τῶν Ἑλλήνων ἀπεφάσισαν ὑπὲρ τῆς τύχης τῆς νῦν ἐλευθέρας Ἑλλάδος, οἱ Κρῆτες ἔχοντες ἴσα μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων δικαιώματα προσεδόκων βεβαίως ὅτι καὶ αὐτοὶ ἤθελον τύχει τῆς ἀνεξαρτησίας των, ὑπὲρ ἧς τὰ πάντα εἶχον ριψοκινδυνεύσει, ἀλλὰ δυστυχῶς αἱ ἐλπίδες των ἐψεύσθησαν καὶ ἔμειναν ἔκπληκτοι, ὅτε τέλος ὁριστικῶς κατὰ τὸ 1830 ἀπεφασίσθη ν' ἀποκλεισθῶσιν ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, καὶ μετὰ δακρύων παρεχώρησαν ὑπείκοντες εἰς τὴν ἄκαμπτον θέλησιν τῶν τριῶν δυνάμεων τὸ εἰς τὴν κατοχήν των φρούριον. Ἐν τούτοις παρεκάλεσαν καὶ αὖθις δι' ἀναφορῶν των πρὸς τοὺς τότε ναυάρχους τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων καὶ πρὸς τὰς βουλὰς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας καὶ διεμαρτυρήθησαν (ὅρα τὰς ἀπὸ 18 Ἰουνίου 1830 ἀναφορᾶς [1] των).

Αἱ τρεῖς μεγάλαι δυνάμεις συναισθανόμεναι τὴν ἀδικίαν συνωμολόγησαν διὰ πρωτοκόλλων καὶ ἠγγυήθησαν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν, ὡς καὶ ὑπὲρ τῶν Σαμίων, πᾶσαν ἀσφάλειαν ἐναντίον πάσης ἐκ μέρους τῆς Πύλης ἐκδικήσεως, παραχωρουμένων εἰς αὐτοὺς προνομίων, θέλουσαι διὰ τοῦ μέσου τούτου νὰ προσφέρωσιν ἀποτελεσματικὴν προστασίαν εἰς τοὺς λαοὺς τούτους κατὰ πάσης αὐθαιρεσίας καὶ καταθλίψεως (ὅρα τὰ ἀπὸ 8 Ἀπριλίου 1830 [2] [πρωτόκολλον] καὶ [τὸ] ἀπὸ 20 Φεβρουαρίου 1830 [3] ἐν Λονδίνῳ πρωτόκολλα).

Χιλιάδες πολλαὶ Κρητῶν εἶχον καταφύγει εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἄλλοι μὲν ἰδόντες τὰς ἐλπίδας των ψευσθείσας ἐπανῆλθον ἔκτοτε φέροντες μεθ' ἑαυτῶν ἔτι ζωηρότερον τὸν πρὸς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς πατρίδος των ἔρωτα, ἐξαφθέντα ἔτι μᾶλλον ἐκ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν πλεονεκτημάτων ἅτινα οἱ Ἕλληνες ἀπολαμβάνουσιν, ἄλλοι δ' ἀποκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, πλὴν δὲν παύουσιν αὐτοὶ καὶ τὰ τέκνα των ἐστραμμένα ἔχοντες

---

1. Κ. Κριτοβουλίδου, *'Απομνημονεύματα τοῦ περὶ αὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος πολέμου τῶν Κρητῶν*, 'Αθῆναι 1859–1860, Παράρτημα, σσ. 38 κ.ἑ.

2. 'Α. Σούτσου, *Συλλογὴ τῶν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν δημόσιον δίκαιον τῆς Ἑλλάδος ἀναγομένων ἐπισήμων ἐγγράφων*, ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί, 'Αθῆναι 1858, σσ. 140–146.

3. Σούτσου, *ἔ.ἀ.*, σσ. 176–178.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὰ πρὸς τὴν γενέτειραν νῆσον βλέμματά των καὶ εἰς στενὰς σχέσεις μετὰ τῶν συμπατριωτῶν ὑπάρχοντες.

Ἡ ἐπάνοδος τῆς Κρήτης εἰς τὸν ὀθωμανικὸν ζυγὸν ἦτο ἐναντίον τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων. Διὸ συνέπεια ἀναπόφευκτος, διαλαθοῦσα τὴν σοφίαν τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων, ἦτο νὰ μὴ μείνῃ οὐδέποτε ὁ τόπος ἥσυχος. Καὶ τῷ ὄντι, τοῦτο 35 ἐτῶν ἱστορία τὸ διδάσκει. Πόσον λοιπὸν δίκαιον εἶχεν ὁ ἀείμνηστος Καποδίστριας ἀποκρούσας διὰ τῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπομνημάτων του τὴν ἀπόφασιν τῶν δυνάμεων ὡς ὀλεθρίαν διὰ τὸν τόπον!

Ἀφοῦ ὁριστικῶς ὑπεβλήθη ἡ Κρήτη εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου, ὀλίγον μετὰ ταῦτα, ἤτοι τῷ 1833, ἐπανάστασις κατὰ τῆς ἐξουσίας ἐγένετο, πνιγεῖσα εἰς τὸ αἷμα. Ἀκόμη ἐνθυμοῦνται οἱ γεροντότεροι τὰ θύματα τῶν ἀπαγχονισθέντων εἰς χωρίον Μουρνιαΐς. Τῷ 1840 ἑτέρα ἐπανάστασις ἐπίσης ἐγένετο, πνιγεῖσα καὶ αὕτη καὶ καθησυχάσασα διὰ τῆς παρεμβάσεως τῶν μεγάλων δυνάμεων.

Ἐν τούτοις οἱ Κρῆτες βλέποντες ὅτι δὲν δύνανται ν' ἀνακτήσωσι τὴν πλήρη ἐλευθερίαν των ἀπεφάσισαν νὰ ζητήσωσι τοὐλάχιστον τὴν πραγματοποίησιν τῶν διὰ τῶν μνησθέντων πρωτοκόλλων ὑποσχεθέντων αὐτοῖς ἀπὸ τὰς αὐτὰς μεγάλας δυνάμεις προνομίων, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε τοῖς εἶχον [1] δοθῆ. Διὸ κατὰ τὸ 1858 κίνημά τι εἰρηνικὸν καὶ ἐν μέρει στασιαστικὸν ἔκαμον ζητοῦντες τὴν παραχώρησιν προνομίων. Ἡ Πύλη δι' ὑποσχέσεων ἔλυσε τὸ ζήτημα, πλὴν κατ' οὐσίαν οὐδὲν παρεχώρησεν. Ὅ,τι ἔδωκε διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς ἀφῄρεσε διὰ τῆς ἑτέρας, τὸ δὲ διαβόητον Χάττ - Χουμαγιοὺν κατ' οὐδὲν ἐφηρμόσθη.

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος πάλιν δι' ἀναφορᾶς ἐζήτησαν τὴν πραγματοποίησιν τῶν ὑποσχεθέντων καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ Χάττ - Χουμαγιούν, πλὴν οὐδεμία προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὰς αἰτήσεις των.

Ἐφέτος πάλιν τὰ αὐτὰ ζητοῦν, ἀφ' οὗ δὲν εὗρον εὐνοϊκὴν τὴν περίστασιν νὰ ζητήσουν τι πλειότερον. Ὁ θέλων ἀμερολήπτως νὰ κρίνῃ τὰ πράγματα καὶ νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τῶν κατοίκων δὲν θέλει εὕρει εἰμὴ ἕνα καὶ μόνον πόθον εἰς τὰς καρδίας των, τοῦ ν' ἀνακτήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν των καὶ πάλιν οὐχὶ οἱανδήποτε ἀνεξαρτησίαν, εἰμὴ νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Οὗτος εἶναι ὁ μόνος πόθος καὶ τὸ μόνον ὄνειρόν των, εἰς δὲ τὸν πόθον αὐτὸν εἶναι ἕτοιμοι νὰ θυσιάσωσι κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τὰ πάντα. Ὁ νέος, ἅμα ἐννοήσῃ τὸν κόσμον, αὐτὴ ἡ ἰδέα τῷ ἐγείρεται πρώτη, διὸ καὶ τὸ πρῶτον κτῆμα ὅπερ θέλει ν' ἀποκτήσῃ εἶναι ν' ἀποκτήσῃ ὅπλα. Τοῦτο εἶναι ὁ καλύτερος στολισμός του. Τὰ δὲ μόνα ἐφόδια ἃ ἔχουσιν εἶναι πυρῖτις καὶ μόλυβδος, διασκέδασις δὲ ἡ σκοποβολή. Ὅθεν, οὐδέποτε οἱ Κρῆτες θ' ἀνεχθῶσιν, ἄν ποτε ἡ ἐξουσία θελήσῃ, νὰ τοὺς ἀφαιρεθῶσι τὰ ὅπλα. Ἐν ὅσῳ ἔχουσιν αὐτά, ἐλπίζουσιν ὅτι θέλουσι δι' αὐτῶν ἀποκτήσει τὴν ἐλευθερίαν των, ὅταν δὲ τὰ χάσωσι, πᾶσα τοιαύτη ἐλπὶς ἐξέλιπε δι' αὐτούς.

---

1. Χφ. *εἶχε*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Οἱ Κρῆτες εἶναι λαὸς ἀφελής, ἀμαθής, φαντασίας πλήρης, ζωηρός, γενναῖος καὶ εἰς ἄκρον πατριώτης καὶ θρῆσκος. Ἐν τῇ ἀφελείᾳ των πολλάκις ἐνώπιον ἀρχῶν ὀθωμανικῶν ὁρκίζονται λέγοντες «Τοῦρκοι ν' ἀποθάνουν». Ἄλλοτε ἄλλος τις ἐκ τῶν ἐχόντων ἐπιρροὴν εἰς τὸν τόπον, ἄνθρωπος ἁπλοῦς καὶ ἀγνοῶν τὴν τέχνην τοῦ περιποιεῖσθαι, ἐνῷ ὁ Γεν. Διοικητὴς προσεπάθει νὰ τὸν πείσῃ ὅτι οἱ Κρῆτες δὲν πληρώνουσι πολλοὺς φόρους, ὅπως πληρώνουσιν οἱ Ἄγγλοι ἢ οἱ Γάλλοι, «καλά», εἶπεν, «πληρώνουν ἐκεῖνοι πολλοὺς φόρους, ἀλλὰ δὲν τοὺς πληρώνουν εἰς τοὺς ξένους». Ἄλλος πάλιν εἶπεν εἰς ἕνα πρόξενον ξένης δυνάμεως, λέγοντα ὅτι οἱ Κρῆτες δὲν πληρώνουν εἰμὴ ἐλάχιστον μέρος τῶν ὅσων πληρώνουν ἀλλαχοῦ : «Μάλιστα καὶ ἡμεῖς ἀγογγύστως θὰ ἐπληρώναμεν ὅ,τι θέλετε, ἀλλ' ἂν τὰ ἐπληρώναμεν εἰς τὸ ἔθνος μας» κλπ.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ αἰσθήματα τοῦ λαοῦ, ἅτινα οὐδεμία δύναμις δύναται νὰ τὰ ἐκριζώσῃ. Μολοντοῦτο, ἐὰν ὑπῆρχεν εὐνομία ἢ ὀργανισμός τις πολιτικὸς ὁπωσοῦν ὑποφερτός, ἀπονομὴ δικαιοσύνης, ἐλευθερίαι τινές, ἂν ἡ φορολογία ἦτο μετριωτέρα, ἐὰν ἀπελάμβανεν ὁ λαὸς ὑλικά τινα ἀγαθά ἐξ ὅσων οἱ ἄλλοι λαοὶ ἀπολαμβάνουσιν, ἡ εὐζωία αὕτη ἠδύνατο νὰ τοὺς κάμῃ νὰ λησμονήσουν πρὸς καιρὸν τὰ ὑψηλότερα αἰσθήματά των. Δυστυχῶς ὅμως ἢ εὐτυχῶς τοῦτο δὲν ὑπάρχει. Διότι ὄχι μόνον οὐδὲν προνόμιον συμφώνως μὲ τὴν ἔννοιαν τῶν εἰρημένων πρωτοκόλλων δὲν τοῖς ἐδόθη, ἀλλ' οὐδὲ τὸ διαβόητον Χάττ-Χουμαγιοὺν οὐδέποτε ἐφηρμόσθη. Ἑπομένως ὁ τόπος οὐδέποτε θέλει ἡσυχάσει.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι καὶ ἄλλοι λαοὶ τῆς Τουρκίας δὲν χαίρουσι μεγαλύτερα πλεονεκτήματα τῶν Κρητῶν. Τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἀλλά, ἐξ ὅσων εἴρηται, ἡ θέσις τῆς Κρήτης εἶναι ἐξαιρετικὴ καὶ τὴν συναίσθησιν τῶν πρὸς αὐτοὺς ἀδικημάτων καὶ καταπιέσεων τῆς ἐξουσίας αὐξάνει ἡ συνεχὴς καὶ ἀδιάκοπος ὡς ἐκ τῆς γειτονεύσεως τῶν δύο χωρῶν συνάφεια τῶν Κρητῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων.

Δυστυχῶς ὅμως διὰ τὸν ὡραῖον τοῦτον τόπον, ἰδοὺ ἐν συντόμῳ διατί οὐδὲν ἀγαθὸν ἀπολαμβάνουσι :

1) Ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἄγνωστος, νόμος δὲν ὑπάρχει εἰμὴ οἱ παλαιοὶ ἐκεῖνοι θρησκευτικοὶ τῶν Μουσουλμάνων. Ὑπάρχει ἀτελής τις ἐμπορικὸς νόμος ἐκ τοῦ βελγικοῦ ἐξηγμένος, ὅστις, ἂν ἐφηρμόζετο, καλὸς θὰ ἦτο διὰ τὰς ἐμπορικὰς σχέσεις, ἀλλὰ ποῦ δικασταὶ νὰ τὸν ἐννοήσουν καὶ νὰ τὸν ἐφαρμόσουν! Ὁ ἔχων λοιπὸν δίκαιον συνήθως δὲν δύναται νὰ κερδίσῃ, εἰμὴ ἂν εἶναι ἰσχυρὸς ἢ ἂν πλειότερα προσφέρῃ. Ποινικὸς κῶδιξ ὑπάρχει ἐν ἰσχύι, ἀλλ' οὐδεὶς νόμος ἐξασφαλίζων ἢ ἐγγυώμενος τὴν ἐκτέλεσίν του ὑπάρχει, οὐδεὶς διαδικασίας κανὼν εἶναι γνωστός. Διαδικασία εἶναι ἡ αὐθαίρετος θέλησις τοῦ Διοικητοῦ. Ὅ,τι αὐτὸς πράττει εἶναι καλῶς πεπραγμένον, εἰς οὐδένα δίδει λόγον, φυλακίζει ὅντινα θέλει ἀδιαφόρως ἂν ἐγκλημάτησεν ἢ ὄχι, καταργεῖ ἀποφάσεις δικαστηρίων, απονέμει χάριτας καὶ ἐν γένει κάμνει ὅ,τι θέλει, χωρὶς νὰ δίδῃ εὐθύνην εἰς οὐδένα. Μόνον θανατικὴν ποινὴν δὲν δύναται νὰ ἐπιβάλῃ. Λοιπὸν ἡ πρώτη βάσις πάσης εὐνομουμένης πολιτείας, ἡ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ ἀσφάλεια τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ἐντελῶς ἐλλείπει.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

2) Καὶ διὰ τοῦ Χάττ - Χουμαγιοὺν καὶ διὰ τῶν κατὰ τὸ 1858 γενομένων παραχωρήσεων καθιεροῦται ἡ ἀνεξιθρησκία. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν τέλεσιν τῶν θρησκευτικῶν ἔργων, οὐδὲν πρόσκομμα ὑπάρχει. Ἐπίσης καὶ ἐλεύθερος εἶναι ὁστισδήποτε νὰ ἐκλέγῃ τὴν ὁποίαν θέλει θρησκείαν. Εἶχεν ὅμως ἀποφασισθῆ ὅτι ἐν περιπτώσει μεταβολῆς θρησκείας πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλου ν' ἀποπέμπεται τῆς νήσου, πλὴν τοῦτο δὲν γίνεται ἐν γένει, διότι, ἂν μὲν Χριστιανὸς γίνῃ Ὀθωμανός [1], μένει ἐνταῦθα ἀνενόχλητος, Ὀθωμανὸς ὅμως γενόμενος Χριστιανὸς ἀποπέμπεται τῆς νήσου καὶ στερεῖται παντὸς κληρονομικοῦ δικαιώματος. Διὰ τοῦ μέσου λοιπὸν τούτου ἡ ἀνεξιθρησκία ματαιοῦται.

3) Διὰ τῶν κατὰ τὸ 1858 παραχωρήσεων ὑπεσχέθη ἡ Πύλη ὅτι φόρος διὰ κρασία, αἰγιδοπρόβατα, μελίσσια καὶ τὰ παρόμοια δὲν θὰ ἐπιβληθῇ. Ἐν τούτοις ἡ Πύλη ὑπεκφεύγουσα, ἐπιβάλλει ὑπὸ ἄλλο ὄνομα νέου εἴδους φόρους βαρυτέρους, οἷον φόρον [2] ἐπὶ ἅλατος, ἐπὶ οἰνοπωλείων κλπ., περὶ οὗ γίνεται λεπτομερέστερος λόγος ἐν τῇ ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Σουλτᾶνον.

4) Καθιερώθη προσέτι ὅτι οἱ δημογέροντες σύμβουλοι ἑκάστης ἐπαρχίας θέλουν ἐκλέγεσθαι ἀπὸ τὸν λαόν. Ἀλλὰ τὶ συμβαίνει ; Πρῶτον αἱ ἐκλογαὶ αὐτῶν γίνονται ἀτελεῖς, δηλ. συνέρχονται οἱ βουλόμενοι εἴς τινα ἐκκλησίαν καὶ μετὰ πολλὰς φιλονεικίας ἐκλέγουν ἕνα. Ἂν ὅμως ὁ ἐκλεχθεὶς δὲν εἶναι ἀρεστὸς εἰς τὸν Διοικητήν, δὲν γίνεται δεκτὸς ἢ ἂν δεκτὸς γενόμενος, δυσαρεστημένος κατόπιν, παύεται ⟨sic⟩ [3].

5) Ἵνα ἴδῃ τις ὅτι καὶ οἱ φόροι εἶναι δυσανάλογοι καὶ ἐπαχθεῖς, ἀρκοῦν οἱ κατωτέρω ἀριθμοί. Οἱ πληρωθέντες κατὰ τὰ δύο ἔτη 1864 καὶ 1865 φόροι ἀνέβησαν εἰς γρ. 54.390.000, ἤτοι διὰ τὸ ἓν ἔτος εἰς 27.185.000 [4] γρόσια. Ἐν τούτοις ἡ ὅλη ἐξαγωγὴ τῆς νήσου κατὰ μὲν τὸ 1861 ἀνέβη εἰς 8.079.000 φράγκα, ἤτοι γρόσια 32.316.000, κατὰ δὲ τὸ 1862 εἰς φράγκα 26.841.500, ἤτοι γρ. 106.976.000. Οἱ ἀριθμοὶ περὶ τῆς ἐξαγωγῆς ἐξήχθησαν ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ Προξενείου, οἱ δὲ ἄλλοι ἐκ τῶν ἐνταῦθα διαφόρων ἀρχῶν. Ἐκ τούτων τῶν ἀριθμῶν δύναται πᾶς τις νὰ κρίνῃ.

Ταῦτα εἶναι τὰ κυριώτερα παράπονα τῶν Κρητῶν κλπ. ἐν τῇ πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἀναφορᾷ των περιεχόμενα.

Οἱ Κρῆτες, ὡς ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ εἴπω, ἄλλο δὲν σκέπτονται εἰμὴ πότε νὰ δοθῇ περίστασις, ἵνα ἀποτινάξωσι τὸν τουρκικὸν ζυγόν. Πᾶν πολιτικὸν συμβὰν τοὺς ἠλεκτρίζει, ἰδίως δὲ ἀνὰ πᾶσαν ἄνοιξιν εἶναι ἕτοιμοι, ἀρκεῖ νὰ εὕρωσι κάποιαν ἐνθάρρυνσιν. Καὶ ἐφέτος λοιπόν, ἰδόντες ὅτι ὑπῆρξαν προμηνύματά τινα ἐκρήξεως εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ἤρχισαν καὶ αὐτοὶ νὰ ἐργάζωνται (ὅρα τὴν πρὸς τὸν κ. Ὑπουργὸν ἐμπιστευτικὴν ἀνα-

---

1. Διὰ τοῦ ἐθνικοῦ *Ὀθωμανὸς* δέον νὰ νοηθῇ ἐνταῦθα τὸ θρησκευτικὸν *Μουσουλμᾶνος*.
2. Χρ. *φόρος*.
3. Ἡ φράσις θὰ ἠδύνατο νὰ διορθωθῇ ὡς ἑξῆς : « . . . δὲν γίνεται δεκτός, ἢ ἂν γίνῃ δεκτός, δυσαρεστουμένου κατόπιν τοῦ Διοικητοῦ, παύεται».
4. Τὸ ὀρθρόν : 27.195.000.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

φοράν μου ἀπὸ...[1] 1866). Ἀλλὰ καὶ ἐγώ, συμφώνως μὲ τὰς ὁδηγίας ἃς ἔλαβον, καὶ ἄλλοι συνετοὶ ἄνθρωποι τοὺς ἀπέτρεψαν ἀπὸ ἐπιχείρησιν κινήματος τοσοῦτον σπουδαίου καὶ τοσοῦτον ριψοκινδύνου καὶ ἐν στιγμῇ ἀκαταλλήλῳ.

Ἀφοῦ ὅμως συνενοήθησάν τινες ἐξ αὐτῶν, συνῆλθον καὶ τὰ πνεύματα ἐξήφθησαν, δὲν ἦτο ⟨δὲ⟩ εὔκολον νὰ ὀπισθοχωρήσωσιν, ἔκριναν καλὸν τοὐλάχιστον νὰ δώσωσι τροπήν τινα ἧττον σπουδαίαν εἰς τὸ κίνημα, νὰ ζητήσωσι μεταρρυθμίσεις. Ἀλλὰ μετὰ πεποιθήσεως σᾶς διαβεβαιῶ, Ἐξοχώτατε, ὅτι οἱαδήποτε μεταρρυθμίσεις καὶ ἂν χορηγηθῶσιν εἰς τὸν τόπον, οἱαδήποτε προνόμια, ἡ ἡσυχία δὲν θέλει ὑπάρχει εἰμὴ κατ' ἐπιφάνειαν. Ἡσυχία καὶ τάξις ὁριστικὴ θὰ ἐπέλθῃ, ὅταν ἡ Κρήτη λάβῃ τὴν οἰκείαν της θέσιν εἰς τὸ ἑλληνικὸν οἰκοδόμημα, οὗτινος ὁ πρῶτος λίθος ἐτέθη τὴν 25 Μαρτίου 1821.

Ἴσως ἀντιτάξῃ τις κατὰ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς τῶν πραγμάτων τὸ ἐπιχείρημα ὅπερ, καθ' ἣν ἐποχὴν τὰ τῆς Ἑλλάδος ὅρια ἐκανονίσθησαν, ἐπροτάθη, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, ὅτι, κατοικουμένης τῆς Κρήτης ὑπὸ πλειοτέρων τὸν ἀριθμὸν Μωαμεθανῶν, ἡ μεταβολὴ τοῦ καθεστῶτος θέλει γεννήσει νέας καὶ σπουδαίας δυσχερείας. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο, ἂν τότε ἦτο ὀρθόν, σήμερον ὅμως εἶναι ἀνυπόστατον.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρόντος αἰῶνος, ὡς μαρτυροῦσι διάσημοι περιηγηταί, ἂν ἡ μαρτυρία των ὑποτεθῇ ἀληθής, ἡ Κρήτη ἐκατοικεῖτο ἐκ 300 χιλιάδων ψυχῶν, ἐξ ὧν μόνον 100 χιλιάδες ἦσαν Χριστιανοί. Τίς ἡ ἀριθμητικὴ σχέσις τῶν δύο φυλῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1821 ἀκριβῶς δὲν γινώσκω. Σήμερον ὅμως βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Τοῦρκοι δὲν ἀποτελοῦσιν εἰμὴ μόλις τὸ ἓν τέταρτον τοῦ πληθυσμοῦ, καθότι ὑπολογίζουσιν ὅτι οὗτος ἀναβαίνει εἰς 300.000 ψυχῶν, ἐξ ὧν 60–65 χιλιάδες εἶναι Ὀθωμανοί. Ἔπειτα οἱ Ὀθωμανοὶ τῆς Κρήτης κατ' οὐδὲν διαφέρουσι τῶν Χριστιανῶν εἰμὴ μόνον κατὰ τὸ θρήσκευμα καὶ τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα, εἰδεμὴ γλῶσσα, ἤθη, ἔθιμα, χαρακτὴρ εἶναι ὁ αὐτός. Ἔπειτα καὶ τὰ θρησκευτικὰ πάθη δὲν εἶναι μεταξὺ αὐτῶν τόσον ζωηρά. Συνεχῶς βλέπετε Τούρκους τῆς κατωτέρας τάξεως νυμφευομένους χριστιανὰς γυναῖκας ⟨καὶ⟩ τὸ ἀνάπαλιν. Κατοικοῦσιν ἀνάμεικτοι εἰς τὰς αὐτὰς συνοικίας Χριστιανοὶ καὶ Ὀθωμανοί. Οἱ Τοῦρκοι ἐνταῦθα κάμνουσι χρῆσιν τοῦ οἴνου ὡς οἱ Χριστιανοὶ καὶ δὲν τηροῦσι τόσον αὐστηρῶς τὰς θρησκευτικὰς νηστείας κλπ.

Πᾶσα λοιπὸν μεταβολὴ θέλει βεβαίως ἐνοχλήσει καὶ λυπήσει τοὺς Ὀθωμανούς, διό καί τινες ἴσως, οἱ φανατικώτεροι, θὰ ἐγκαταλείψουν τὴν νῆσον, οἱ λοιποὶ ὅμως θὰ μείνωσιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ καί, ὅταν συνηθίσωσιν εἰς τὴν ἰδέαν καὶ ἴδωσιν ὅτι δὲν θὰ κατακτηθῶσιν ὑπὸ τῆς ἑτέρας φυλῆς, ἀλλ' ὅτι θέλουσιν εἶσθαι ἴσοι μὲ αὐτούς, ὅταν ἴδωσιν ὅτι οἱ Χριστιανοὶ οὐδὲν προνόμιον θὰ ἔχωσιν ὑπέρτερον αὐτῶν, ὑπείκοντες εἰς τὸ πεπρωμένον, θέλουσιν εὐχαριστηθῇ καὶ ἀδελφοποιηθῇ. Διὰ δὲ τῆς παρελεύσεως ὀλίγου χρόνου ὅλοι σχε-

---

1. Κενὸν καὶ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ καὶ ἐν τῷ σχεδίῳ (ΑΥΕ/ΠΧ). Πιθανώτατα πρόκειται περὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 232, ἀπὸ 9 Ἀπριλίου 1866 ἀναφορᾶς τοῦ Σακοπούλου (βλ. ἀνωτέρω, σ.σ. 5–10).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δὸν θέλουν δεχθῆ τὸν Χριστιανισμόν, ἐξ οὗ κατὰ τὸ πλεῖστον κατάγονται, καὶ ἐντελῶς συγχωνευθῆ.

Οὕτω πως ἐγὼ ἀντελήφθην τὸ πνεῦμα τῶν κατοίκων καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ τόπου καὶ ἐλπίζω ὅτι δὲν εὑρίσκομαι εἰς τὴν ἀπάτην.

23

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 383 *Χανιά, 17 Ἰουλίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ1/39

Πρὸ πέντε ἡμερῶν τέσσαρες ἀτμοκίνητοι φρεγάται μετεκόμισαν εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας, μίαν ὥραν μακρὰν τῶν Χανίων, 4.600 στρατιώτας Αἰγυπτίους πεζοὺς ἐξ Ἀλεξανδρείας, δύο δ' ἕτερα πλοῖα μετέφεραν τὴν ἀναγκαίαν ἀποσκευὴν καὶ τροφάς. Ὁ στρατὸς οὗτος, ἀφοῦ καθαρισθῆ, θέλει τεθῆ εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ ἐν τῇ νήσῳ ὑπάρχοντος στρατηγοῦ (φερίκ)[1]. Αἱ εἰδήσεις λοιπὸν τὰς ὁποίας εἴχαμεν, ὅτι στρατὸς ἕτερος δὲν ἔρχεται καὶ ἰδίως ὅτι ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἑτοιμασθεὶς διὰ τὴν Κρήτην ἔλαβε διαταγὴν ἐναντίαν, δυστυχῶς δὲν ἐπηλήθευσαν.

Ἡ συσσώρευσις στρατοῦ τοσούτου, 20–28 χιλιάδων, τοσούτου ὑλικοῦ, πλοίων περιπλεόντων τὴν νῆσον, ὀρεινῶν πυροβόλων ἐνέσπειρε φόβον εἰς τοὺς κατοίκους καί, ἂν ἔκ τινος ἐπιστολῆς τῆς Ἐπιτροπῆς κρίνω, ὁ φόβος οὗτος διεδόθη μέχρις αὐτῆς.

Καὶ φαίνεται μὲν ὅτι τὸ σχέδιον τοῦ Διοικητοῦ εἶναι νὰ μὴ προσβάλῃ διὰ τῆς βίας τὴν Ἐπιτροπήν, διότι, ἂν σκοπὸν τοιοῦτον εἶχεν, ἤθελεν ἤδη τὸν ἐπιχειρήσει, ἀλλὰ νὰ καθέξῃ ὅλας τὰς στρατηγικὰς θέσεις, νὰ περικυκλώσῃ αὐτήν, νὰ τὴν ἀπομονώσῃ ἀπὸ τὴν λοιπὴν νῆσον, νὰ διακόψῃ πᾶσαν εὔκολον συγκοινωνίαν μεταξὺ τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς νήσου, εἰς τρόπον ὥστε, ἂν κανὲν ἔνοπλον κίνημα ἐκραγῇ, νὰ τὸ καταπνίξῃ, χωρὶς νὰ δώσῃ καιρὸν νὰ λάβῃ ἀνάπτυξιν.

Χθὲς ἐπανῆλθεν ἐκ Κωνσταν/λεως ὁ γαμβρὸς τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ Καδρῆ Ἐφένδης, ὅστις πρὸ ἑνὸς μηνὸς εἶχε σταλῆ παρ' αὐτοῦ εἰς Κωνστ/λιν, φέρων βεβαίως ὁδηγίας, πλὴν οὐδὲν ἠκούσθη ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῶν Κρητῶν.

Τὴν παρελθοῦσαν Τρίτην κατωρθώθη νὰ συνέλθῃ τὸ προξενικὸν σῶμα (ὡς ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ[2] ἔλεγον) ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἄγγλου Προξένου Κου Δίξωνος. Ἐκεῖ ὁ τῆς Ρωσσίας Γενικὸς Πρόξενος Κος Δενδρινὸς ζωηρῶς ὑπεστήριξε τὴν ἰδέαν ὅτι τὸ σῶμα ὤφειλε διὰ μιᾶς ἀπὸ κοινοῦ διακοινώσεως νὰ παραστήσῃ εἰς τὸν Διοικητὴν ὅτι τὰ βίαια μέτρα ἃ ἐσχάτως ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ ἄφευκτον συνέπειαν θέλουν ἔχει νὰ ὠθήσωσι τὸν τόπον εἰς ἐπανάστασιν καὶ ὅτι παρακαλοῦσιν αὐτὸν νὰ παύσῃ ἀπὸ πᾶσαν πρᾶξιν δυναμένην

1. Χφ. *(φερκίου)*.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 46–48.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νὰ προκαλέσῃ χύσιν αἵματος. Ἂν δὲ ὁ Γ. Διοικητὴς δὲν παραδεχθῇ ταῦτα ἢ ἀπαντήσῃ ὅτι τὸ προξενικὸν σῶμα δὲν εἶναι ἁρμόδιον νὰ ἐπέμβῃ εἰς τὴν ὑπόθεσιν, τότε διαμαρτυρόμενον νὰ ρίψῃ πᾶσαν τὴν εὐθύνην εἰς βάρος του κλπ. Ἐνταῦθα πάλιν ὁ κ. Derché (ὁ τῆς Γαλλίας) ἀπήντησεν ὅτι μὴ ἔχων ὁδηγίας ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεώς του (ἥτις οὐδαμῶς περὶ τῶν πραγμάτων τῆς Κρήτης καίτοι ἀνακοινώσας αὐτῇ ἀπ' ἀρχῆς τὰ διατρέχοντα τῷ ἔγραψε) δὲν δύναται νὰ ὑπογράψῃ τοιοῦτον ἔγγραφον. Ἐπίσης καὶ ὁ Ἄγγλος κ. Dickson εἶπεν ὅτι δὲν εἶναι ἁρμόδιον τὸ σῶμα ν' ἀπευθύνῃ ἐπισήμως τοιαύτην ἔγγραφον διακοίνωσιν. Μετὰ πολλὴν συζήτησιν συνήνεσαν οὗτοι εἰς τὸ νὰ γίνουν [1] ἡμιεπισήμως (officieusement) προφορικαί τινες παρατηρήσεις εἰς τὸν Γενικὸν Διοικητήν, ὅτι δηλ. ἡ σύλληψις τοῦ Χατζὴ Γεωργίου Κοκκινάκη, ⟨τοῦ⟩ Κοσκινᾶ καί τινος Ἀμηρᾶ καὶ ἡ παράτασις τῆς φυλακίσεώς των ἐπροξένησε ταραχὴν εἰς τὰ πνεύματα τῶν Χριστιανῶν, ἥτις δύναται νὰ ἔχῃ συνεπείας μᾶλλον δυσαρέστους· ὅτι τὸ προξενικὸν σῶμα κάμνει τὰς παρατηρήσεις ταύτας, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἐγγίζει ἡ ἐποχὴ τῆς συλλογῆς τοῦ κυριωτέρου καρποῦ τῆς νήσου, τῶν ἐλαιῶν, καὶ ἡ ἔλλειψις ἡσυχίας θέλει φέρει ὑλικὰς ζημίας. Ἐπεφορτίσθησαν δ' οἱ Κοι Κοι Στῆλμαν, Πρόξενος τῆς Ἀμερικῆς, καὶ Κολούτζης, Πρόξενος τῆς Ἰταλίας, νὰ μεταβῶσι καὶ προφορικῶς διαβιβάσωσι ταῦτα.

Εἰς τούτους ὁ Γεν. Διοικητὴς ἀπήντησεν ὅτι δὲν θεωρεῖ τὸ προξενικὸν σῶμα οὔτε ἐπισήμως οὔτε ἡμιεπισήμως ἁρμόδιον νὰ τῷ κάμῃ παρατηρήσεις τοιαύτας διὰ τὴν ἐξάσκησιν ὑπηρεσίας ἧς ἡ διαχείρισις ἀνήκει εἰς αὐτόν· ὅτι, ἂν φρονοῦν ὅτι αὐτὸς κακῶς ἐνεργεῖ, δύναται ν' ἀναφέρῃ τὸ πρᾶγμα εἰς τὰς κυβερνήσεις του. Ἐκεῖνοι δὲ ἀπήντησαν ὅτι θεωροῦν καθῆκόν των νὰ κάμῃ τὰς παρατηρήσεις ταύτας.

Περὶ τῶν εἰρημένων προσώπων ἅτινα συνελήφθησαν ἔλαβον τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου, πλὴν τοῦ Ἀμηρᾶ, ὡς πρὸς τὸν ὁποῖον ὀφείλω νὰ εἴπω δύο λέξεις. Οὗτος εἶναι ἐκ τῶν πλέον εὐκαταστάτων ἐμπόρων τοῦ τόπου, Ὀθωμανὸς ὑπήκοος. Πρὸ ἑνὸς μηνὸς συνομιλῶν μέ τινας εἰς τὴν ἀγορὰν περὶ τῶν πραγμάτων τῆς νήσου εἶπεν εἰς αὐτοὺς ὅτι ἀπόψε οἱ Τοῦρκοι σκοπὸν ἔχουν νὰ φονεύσουν τοὺς Χριστιανούς. Οἱ ἐπιπολαίως ρηθέντες οὗτοι λόγοι ἔφθασαν εἰς τὴν ἀκοὴν τοῦ Γεν. Διοικητοῦ, ὅστις παραχρῆμα διέταξε τὴν φυλάκισιν τοῦ εἰρημένου ἀτόμου [2].

Ἐκτὸς τούτων χθὲς ὁ Γενικὸς Διοικητὴς ἀπήτησε τὴν ἐκ τῆς νήσου ἀποπομπὴν τοῦ Γ. Ψαρρᾶ ἢ Καλαματιανοῦ, ὑπηκόου Ἕλληνος, τοῦ κατηγορηθέντος ὅτι εἶπε λέξεις τινὰς ἐχούσας ἐπιρροὴν εἰς τὴν δημοσίαν τάξιν. Ὁ Γ. Ψαρρᾶς οὗτος εἶναι τὸ πρόσωπον περὶ οὗ ἔκαμα λόγον εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 367 ἐ.ἔ. ἀναφοράν [3] μου ὅτι ἐν τῷ οἰνοπωλείῳ εἶπεν ἐνώπιον πολλῶν ὅτι μετὰ 15 ἡμέρας ἡ Κρήτη θὰ γίνῃ Ἑλλάς. Εἰς τὴν ἀποπομπὴν τοῦ

---

1. Χφ. *γείνῃ*.

2. Χφ. *ἀτόπου*.

3. Ἡ ὑπ' ἀριθ. 367 ἀναφορὰ ἔφερε, συμφώνως πρὸς τὸ πρωτόκολλον τοῦ Προξενείου Χανίων, χρονολογίαν 5 Ἰουλίου 1866, ἐπραγματεύετο δὲ «περὶ τῶν καταπατουμένων ἑλληνικῶν ὑποθέσεων καὶ φιλονεικουμένων Ἑλλήνων ὑπὸ τοῦ Γεν. Διοικητοῦ Κρήτης Ἰσμαὴλ Πασᾶ».

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀτόμου τούτου οὐδεμίαν ἔχω νὰ ἐπιφέρω ἀντίρρησιν, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον, ὡς πληροφοροῦμαι, εἶναι φυγόδικος, κατηγορούμενος ὅτι ἐν Μεσσηνίᾳ ἔπραξε φόνους. Πρὸς δὲ εἶναι ταραξίας. Ἦλθεν ἐνταῦθα μὲ ψευδὲς ὄνομα καὶ σκοπὸν εἶχα καὶ ἄνευ τοιαύτης ἀφορμῆς νὰ τὸν πέμψω εἰς τὸν δῆμόν του, ἀλλ' ἐπερίμενα νὰ πράξω τοῦτο, ἀφοῦ ἤθελα λάβει πληροφορίας παρὰ τοῦ ἁρμοδίου εἰσαγγελέως, εἰς ὃν ἔγραψα.

Ἡ Ἐπιτροπὴ ἔκρινε καλὸν νὰ διαμαρτυρηθῇ κατὰ τῶν γενομένων ἀρτίως συλλήψεων τοῦ Χατζὴ Γεωργ. Κοκκινάκη καὶ Κοσκινᾶ. Ἀντίγραφον τῆς διαμαρτυρήσεως [1], ἐπιδοθείσης καὶ εἰς τὰ διάφορα προξενεῖα, ἐπισυνάπτω ὧδε.

24

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 402 *Χανιά, ⟨24⟩ [2] Ἰουλίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ2/43

Ἐνῷ ὅλοι οἱ εὐσυνείδητοι ἄνθρωποι ἤλπιζον ὅτι ἡ Ὑψηλὴ Πύλη πατρικῶς σκεπτομένη ἤθελε παραδεχθῇ ἂν ὄχι ὅλας τοὐλάχιστον τὰς προφανῶς δικαιοτέρας ἀπαιτήσεις τῶν Κρητῶν, ἢ ἤθελε κἂν λάβει πρόνοιαν νὰ ἐξετάσῃ αὐτάς [3], αἴφνης τὴν εἰκοστὴν τοῦ ἱσταμένου μηνὸς ὁ Γενικὸς Διοικητὴς ἐδημοσίευσε τὴν ἀπόφασιν τῆς Ὑψ. Πύλης διὰ τῆς ὁποίας ὄχι μόνον πᾶσαν ἀπαίτησίν των ἀπορρίπτει, ἀλλὰ καὶ περιφρονητικῶς ἀποκαλεῖ αὐτοὺς ἀνθρώπους ἀνεπιδέκτους συμβουλῶν, ῥαδιούργους καὶ ταραξίας. Ἀφοῦ δὲ αὐστηρῶς τοὺς ἐπιπλήττει ὡς στασιαστάς, [τοὺς] διατάσσει: 1) νὰ δώσωσιν ἐγγράφους ἐγγυήσεις ὅτι εἰς τὸ ἑξῆς οὐδέποτε θέλουν παρεκτραπῆ τῶν καθηκόντων τῆς ὑποταγῆς· 2) ν' ἀποσυρθῇ ἕκαστος ἐκ τῶν συνηθροισμένων εἰς τὰ ἴδια, ἂν δ' ἔχωσι νὰ κάμωσι παρατήρησίν τινα, νὰ τὴν κάμωσιν εἰς τὴν Διοίκησιν τοῦ τόπου ταπεινῶς καὶ εὐσχημόνως· 3) ἂν ὅμως μὴ ὑπακούσωσιν εἰς ταῦτα, τότε νὰ διαλυθῶσι διὰ τῆς βίας, νὰ συλληφθῶσιν οἱ ἀρχηγοί, νὰ σταλῶσιν εἰς τὰς εἱρκτὰς τῶν αὐτοκρατορικῶν φρουρίων· καὶ 4) ἂν ἀντισταθῶσι, νὰ τοὺς προσβάλωσι.

Τῆς ἀπαντήσεως [4] ταύτης, σταλείσης ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Βεζίρου πρὸς τὸν Γενικὸν Διοικητὴν τῆς Κρήτης τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα διὰ τοῦ γαμβροῦ τοῦ τελευταίου τούτου, ἔλαβα τὴν τιμὴν νὰ πέμψω ἀντίγραφον δι' ἱστιοφόρου πλοίου διευθυνθέντος εἰς Σῦρον καὶ ἐλπίζω ὅτι τὴν ἐλάβατε ἤδη.

---

1. 10 Ἰουλίου 1866: *Documents relatifs à l'Insurrection de Crète*, σσ. 64–65.
2. Προσθήκη ἐκ τοῦ σχεδίου (ΑΥΕ/ΠΧ).
3. Χφ. *αὐτά*.
4. Τὴν ἀπάντησιν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπὸ χρονολογίαν 3 Ἰουλίου 1866 βλ. εἰς *Correspondence respecting the disturbances in Crete : 1866–67*, σσ. 23–24. Τὴν αὐτὴν ἀπάντησιν ὑπὸ χρονολογίαν 11 Ἰουλίου 1866, συντετμημένην, ὡς ἀνεκοινώθη εἰς τοὺς Κρῆτας, βλ. εἰς ΑΥΕ/ΠΚ – Μ69/2579 (ἔντυπον)· καὶ Κριάρη, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ', σσ. 139–141.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Αὐθημερὸν ὁ Γενικὸς Διοικητὴς ἔπεμψε τὸν ἰδιαίτερον γραμματέα του Γρηγόριον Ἀριστάρχην συνοδευόμενον ὑπὸ δύο Ὀθωμανῶν, ἵνα κάμῃ γνωστὴν τὴν ἀπάντησιν ταύτην τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εἰς τὴν Ἐπιτροπήν. Οὗτος προσεπάθησεν ὅπως δυνηθῇ νὰ πείσῃ τὴν Ἐπιτροπὴν νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς Ὑψ. Πύλης καὶ ἄνευ ἀναβολῆς χρόνου νὰ διαλυθῇ. Πλὴν ἐκείνη ἰδοῦσα τὴν ἀνέλπιστον ταύτην ἀπάντησιν εἶπεν ὅτι ἡ συνείδησίς της καὶ ἡ συναίσθησις τῶν δικαιωμάτων της δὲν τὴν συγχωρεῖ νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Πύλης καὶ πρὸ πάντων νὰ δώσουν ἐγγυήσεις περὶ τῆς μελλούσης διαγωγῆς των· ὅτι ὅλοι αὐτοὶ εἶναι ἐντολοδόχοι τοῦ λαοῦ καὶ ὡς τοιοῦτοι δὲν ἠμποροῦν ἄνευ τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀποφάσεως τοῦ ἐντολέως των νὰ λάβωσι καμμίαν εὐθύνην.

Καὶ ὁ μὲν Ἀριστάρχης ἐπανελθὼν εἰς τὴν πόλιν ἔκαμε γνωστὴν τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἐπιτροπῆς εἰς τὸν Γεν. Διοικητήν, ὅστις ἀμέσως τὴν ἐπιοῦσαν, 21 τοῦ μηνός, ἐξέδωκε τὴν συνημμένην προκήρυξιν [1] δι' ἧς, ἀφοῦ, λέγει, ἡ Ἐπιτροπὴ δὲν παρεδέχθη τὴν ἀπόφασιν τῆς Αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως, ἣν «ἐν τῇ γενναιοψυχίᾳ της ἔκαμε», τοῦ νὰ διαλυθῶσιν, ἀλλ' ἐτόλμησαν νὰ παρακούσωσι τὰς διαταγάς της, ἡ Διοίκησις θέλει προστρέξει εἰς τὴν βίαν καταδιώκουσα τόσον τοὺς συνηθροισμένους, καθὼς καὶ τοὺς βοηθοῦντας αὐτούς.

Ἡ δὲ Ἐπιτροπή, ἰδοῦσα ὅτι ἐξηντλήθησαν ἀνωφελῶς πλέον ὅλα τὰ εἰρηνικὰ μέσα τὰ ὁποῖα εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν της καὶ στηριζομένη εἰς τὴν ἱερότητα τῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ, ὧν ἡ ὑπεράσπισις τῇ ἀνετέθη, ἀπεφάσισε τὴν ἐσχάτην ἀπόφασιν, νὰ διεκδικήσῃ αὐτὰ καὶ διὰ τοῦ αἵματός της. Ἐξέδωκε λοιπὸν τὴν ἀπὸ 20 Ἰουλίου διαμαρτύρησίν [2] της, κοινοποιηθεῖσαν εἰς τοὺς προξένους, δι' ἧς δικαιολογεῖ [3] τὸ ἔσχατον μέτρον εἰς τὸ ὁποῖον κατέφυγον [4]. Ἀντίγραφον τοῦ ἐγγράφου τούτου, φέροντος καὶ σφραγῖδα τῆς κεντρικῆς Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἐπισυνάψω ὧδε.

Ὕψωσαν λοιπὸν ἐν ὀνόματι τοῦ Ὑψίστου τὴν ἱερὰν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ σημαία των αὕτη συνίσταται ἐκ τεσσάρων σημαιῶν εἰς τὸ αὐτό, ἤτοι τῆς ἑλληνικῆς, τῆς ρωσικῆς, τῆς γαλλικῆς καὶ τῆς ἀγγλικῆς, καὶ ἐκ τῆς εἰκόνος τοῦ Σωτῆρος ἐν τῷ μέσῳ [5]. Διὰ τῶν συμβόλων τούτων θέλουν βεβαίως νὰ δείξωσιν ὅτι ἐκτὸς τῆς θείας ἀντιλήψεως ἐπικαλοῦνται τὴν προστασίαν τῶν τριῶν μεγάλων καὶ προστατίδων δυνάμεων καὶ τὴν ἀρωγὴν τῆς μητρὸς αὐτῶν Ἑλλάδος, εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὁποίας θέλουν νὰ εἰσέλθωσι.

Ἅμα γενομένης γνωστῆς τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ἀμέσως πάμπολλοι σφριγῶντες νέοι ἔδραμον ἔνοπλοι περὶ τὴν Ἐπιτροπήν, ἥτις μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἀριθμεῖ περὶ ἑαυτὴν 4–5.000 γενναίους ὁπλίτας, ἑτοίμους νὰ ὑποστῶσι τὰ πάντα πρὸς πραγματοποί-

---

1. Ἔντυπον : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ69/2580· Κριάρη, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ', σ. 143.
2. Ἐξ Ἐμπροσνέρου : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ69/2573· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σ. 273.
3. Χφ. *δικαιολογοῦν*.
4. Οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης.
5. Περὶ τῆς σημαίας τῆς ἐπαναστάσεως βλ. καί : τὴν ὑπ' ἀριθ. 244, 25 Ἰουλίου 1866 ἔκθεσιν τοῦ Μπαρουξάκη (κατωτέρω, σ. 60)· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σ. 267· Μαμαλάκη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 103–104· Κριάρη, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ', σ. 142.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ησιν τοῦ μόνου πόθου των. Συγχρόνως δὲ ἡ Ἐπιτροπὴ ἐγνωστοποίησε ταχέως δι' ἐκτάκτων ἀπεσταλμένων τὰ διατρέχοντα εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας, ἵνα ὁλόκληρος ὁ τόπος λάβῃ μέρος εἰς τὸ κίνημα καὶ συγκεντρωθῶσι σώματα ὡπλισμένων εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς νήσου ὅπου ὑπάρχει ἰσχυρὰ ἔνοπλος δύναμις.

Ὁ Γενικὸς Διοικητής, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Αἰγυπτίου Πασᾶ [1], ἐπὶ κεφαλῆς στρατιωτικοῦ τινος σώματος 4–5.000 μετέβη εἰς χωρίον Ἀρμένους καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον ἐντὸς ὀλίγου ν' ἀκούσωμεν ὅτι ἔρρευσε τὸ αἷμα.

Ὁ Γενικὸς Διοικητὴς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν [2] φρονοῦν καὶ διαδίδουν ὅτι τὸ κίνημα εἶναι μερικὸν καὶ οὐχὶ ὅλου τοῦ λαοῦ. Πλὴν φρονῶ ὅτι ἀπατῶνται. Ἂν ὅλος ὁ λαὸς ἠγέρθη ἤδη εἰς τὰ ὅπλα δὲν δύναμαι νὰ εἴπω, διότι δὲν ὑπάρχει ἀκόμη ὁ πρὸς τοῦτο ὑλικὸς χρόνος. Ἔχω ὅμως δεδομένα νὰ πιστεύσω ὅτι τὸ κίνημα εἶναι γενικὸν καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἀπὸ ἄκρου ἕως εἰς ἄκρον ὅλη ἡ νῆσος θὰ εὑρίσκεται εἰς ἐπανάστασιν. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι αἱ ἐν τῇ νήσῳ νῦν ὑπάρχουσαι στρατιωτικαὶ δυνάμεις εἶναι ἀρκεταὶ καὶ περιμένονται καὶ ἄλλαι. Ἀλλ' οὐχ ἧττον οἱ Κρῆτες στηριζόμενοι εἰς τὴν ἱερότητα τοῦ ἀγῶνός των, εἰς τὴν προστασίαν τοῦ ἐξευγενισμένου κόσμου καὶ εἰς τὴν ἀρωγὴν τῶν ἀδελφῶν των Ἑλλήνων μετὰ θάρρους ἔρριψαν τὸν κύβον.

Τὸν Αἰγύπτιον Πασᾶν ἐλευθεροκοινωνήσαντα ἐπεσκέφθησαν οἱ πλειότεροι τῶν κυρίων προξένων. Ἔκρινα ὅθεν καλὸν νὰ τὸν ἐπισκεφθῶ καὶ ἐγώ. Εἶναι εὐγενὴς καὶ περιποιητικὸς ἄνθρωπος, φιλοτιμούμενος νὰ μιμῆται εἰς ὅλα τοὺς Εὐρωπαίους. Εἶναι στενὸς φίλος τοῦ Ἀντιβασιλέως Ἰσμαὴλ Πασᾶ, ἓν τῶν διασήμων προσώπων τῆς Αἰγυπτιακῆς Κυβερνήσεως καὶ κάτοχος πολλοῦ χρυσοῦ. Ἅμα ἐλθὼν ἐπεσκέφθη τὸν ἡμέτερον Ἐπίσκοπον καὶ ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν του ὑπὲρ τῆς κοινότητος τῶν Χριστιανῶν ἑκατὸν λίρας. Ἄλλο τόσον ποσὸν ἔδωκεν ὑπὲρ τῶν Ὀθωμανῶν, πρὸς δὲ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν καθολικῶν. Εἰς ἐμὲ ἐξέφρασε τὰ πλέον φιλάνθρωπα αἰσθήματά του εἰπών μοι ὅτι θέλει προσπαθήσει ν' ἀποφύγῃ τὴν χύσιν αἵματος καὶ ὅτι ἐλπίζει νὰ κατορθωθῇ τοῦτο ἐπικαλεσθεὶς καὶ τὴν ἰδικήν μου συνδρομήν. Ὁ Πασᾶς οὗτος μετὰ τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ διαμένουν εἰσέτι μέχρι τοῦδε εἰς χωρίον Ἀρμένους [3] τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνων [4].

Ὀφείλω νὰ κάμω γνωστὸν εἰς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα τὸ ἑξῆς περιστατικόν: ὅτι ἡ ἐνταῦθα ἐξουσία, χωρὶς νὰ εὑρίσκεται εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν καὶ χωρὶς νὰ κηρύξῃ τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς νήσου, προέβη εἰς ἐπίσκεψιν ἑλληνικοῦ τινος πλοίου ἐρχομένου πρὸ 15 περίπου ἡμερῶν εἰς Χανιά καί, τὸ χείριστον, ὁ ἐνεργήσας τὴν νηοψίαν ἀξιωματικὸς ὕβρισε δεινῶς τὸν πλοίαρχον Ἕλληνα. Μετὰ τὰς σπουδαίας ταύτας πράξεις ἔγραψα [5] τὰ δέοντα εἰς τὸν

---

1. Σαχὴν Πασᾶ.
2. Χφ. *αὐτῶν*.
3. Ἀρμένοι (οἱ).
4. Ἀποκόρωνας (ὁ).
5. Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 387, 19 Ἰουλίου 1866 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ73/2712.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Διοικητήν, πλὴν δὲν μοὶ ἀπήντησεν εἰσέτι, διότι εὑρίσκεται μακρὰν τῆς πόλεως Χανίων. Ὁμοία ἐπίσκεψις ἐγένετο καὶ εἰς ἕτερον πλοῖόν μας ἐρχόμενον ἐξ Ἡρακλείου ἐνταῦθα.

25

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 244 *Ἡράκλειον, 25 Ἰουλίου 1866*
ΑΥΕ/ΚΥ – Μ9/293

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ εἰδοποιήσω τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι τὴν 21ην τρέχοντος μηνὸς ὀθωμανικὸν ἀτμοκίνητον ἐκόμισεν ἐνταῦθα ἑξακοσίους στρατιώτας τοῦ πεζικοῦ καὶ τὴν ἔγκλειστον ἀπάντησιν βεζιρικῆς διαταγῆς [1], τὴν ὁποίαν ἡ Διοίκησις ἐτοιχοκόλλησε μετὰ φειδοῦς εἴς τινα τῆς πόλεως μέρη.

Ἡ βεζιρικὴ διακήρυξις δὲν ἔλαβε καλὴν ὑποδοχὴν εἰς τὸν τόπον, διότι οἱ Ὀθωμανοὶ ἀπῄτουν καὶ περιέμενον ἐντονωτέραν ἀπάντησιν τῆς Πύλης καὶ ἰδίως τὸν ἀφοπλισμὸν τῶν Χριστιανῶν, οὗτοι δὲ διότι ποσῶς δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς ὑποβληθείσας τῷ Σουλτάνῳ αἰτήσεις των.

Ἐγερθέντων οὕτω τῶν πνευμάτων, τὴν 22αν ἐξῆλθον διὰ τὰς ἔξω ἐπαρχίας δισχίλιοι στρατιῶται ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ Σαμπρὴ Πασᾶ. Ἐπιτρέψατέ μου, Ἐξοχώτατε, νὰ σᾶς σημειώσω ἐν περιλήψει τὰ τῆς κινήσεως τοῦ ἐν λόγῳ στρατοῦ, καθότι ἀφῆκαν ἐντυπώσεις εἰς τὸ ἐνταῦθα κοινόν. Ἕκαστος τῶν στρατιωτῶν διερχόμενος τὰς ὁδοὺς καὶ τὰ χάνια τῆς πόλεως συνελάμβανε τὰ φορτηγὰ ζῷα τῶν Χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους δι' ἀρκετῶν ραβδισμῶν ὡδήγουν εἰς τὸν στρατῶνα, καὶ πολλῶν ζῴων τὰ φορτία ἔρριπτον εἰς τοὺς δρόμους, χωρὶς νὰ ἐπιτρέπωσιν εἰς τοὺς κυρίους νὰ διαθέσωσι τὸ φορτίον.

Ἀρξαμένης τῆς ἀναχωρήσεως τῶν στρατιωτῶν ἀνὰ δύο κατὰ ἀραιωμένην γραμμήν, διὰ νὰ ἐκπλήξωσι τὸ κοινὸν ὅτι ὁ ἀριθμὸς ἦν [2] μέγας, παρίστανον θέαν κωμικήν, καθότι ἕκαστος στρατιώτης ἐκτὸς τοῦ ὁπλισμοῦ του ἔφερεν ἐπ' αὐτοῦ τέσσαρας ὀκάδας παξιμάδι, ἕνα δοχεῖον ἀπὸ τενεκὲν περιέχον τρεῖς ὀκάδας ὕδατος καὶ προσέτι βελέντζας, παλαιοσανδάλια, μικροὺς στρογγύλους τενεκέδες καὶ διάφορα ἄλλα ἀντικείμενα, ὥστε ἀντὶ στρατιώτης ἐφαίνετο ἡμίονος [3] φορτηγός. Ὁ οὕτω ἐφωδιασμένος στρατὸς μόλις ὥδευσεν ἓν τέταρτον τῆς ὥρας ἐκτὸς τῆς πόλεως καὶ κατεσκηνώθη μὴ δυνάμενος ν' ἀνθέξῃ περαιτέρω. Ὁ στρατηγὸς των μετὰ παρέλευσιν μιᾶς ὥρας ηὐχαρίστησε πολὺ τὴν περιέργειαν τοῦ κοινοῦ, καθότι ἐπέστρεψεν εἰς τὴν πόλιν πολλοὺς κεκμηκότας στρατιώτας ἄνευ σανδαλίων, καθημένους ἐπὶ ὄνων, οὗτοι δὲ ἐκ τῆς ταλαιπωρίας διατελοῦντες εἰς χειροτέραν κατάστασιν

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 56, ὑποσημ. 4.
2. Χφ. *ᾖ*.
3. Χφ. *ἡμίων*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κατεδείκνυον ζωηρότερον τὸ ἀρειμάνιον ὕφος τοῦ ἀναβάτου. Πολλὰ μάλιστα τουρκάκια, ἀκολουθοῦντα μετὰ γέλωτος τὴν ἐπάνοδον τῶν εἰρημένων στρατιωτῶν εἰς τὴν πόλιν, τὰ ἀπεμάκρυναν δι' ἀπειλῶν οἱ ζαπτιέδες τῆς ἀστυνομίας. Τοιοῦτοί εἰσιν ἅπαντες οἱ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ περιφερείᾳ ἀποσταλέντες Ὀθωμανοὶ στρατιῶται, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς δὲν ὑπερβαίνει τὰς τέσσαρας χιλιάδας.

Τὴν 23ην διὰ τοῦ ταχυδρομείου τῆς ξηρᾶς ὁ Γενικὸς Διοικητὴς ἀπέστειλε νέαν προκήρυξιν [1], ἀντίτυπον τῆς ὁποίας ἔχετε ὧδε, ἥτις προυξένησε πανικὸν φόβον εἰς τοὺς ἐντὸς τοῦ φρουρίου Χριστιανούς, καθότι ἐκφράζει φανερὰ τὴν πρόθεσίν του ὅτι διὰ τῶν ὅπλων θὰ ἐκβιάσῃ τὴν διάλυσιν τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς. Καὶ ὅμως, πληροφορηθέντες προηγουμένως οἱ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν κάτοικοι τὰς ἐπιβούλους ἐνεργείας τοῦ Γεν. Διοικητοῦ, ἤρχισαν νὰ συγκεντρώνωνται καὶ ἤδη κατέλαβον τὰς ὀχυρὰς θέσεις διαφόρων ὁδῶν, ὥστε, ἐὰν ὁ στρατὸς προχωρήσῃ, νὰ ἐμποδίσωσι τὴν διάβασίν του.

Οἱ Χριστιανοὶ τῶν ἐπαρχιῶν μὴ δυνάμενοι πλέον νὰ ὑποφέρωσι τὸν ἀφόρητον ζυγὸν τῶν Μουσουλμάνων ἔχουσι σταθερὰν καὶ ἀμετάβλητον ἀπόφασιν νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν ἱερὸν τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνα καὶ μετὰ καρτερίας νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς στρατοὺς τοῦ Σουλτάνου, πεπεισμένοι ὅτι αἱ εὐρωπαϊκαὶ δυνάμεις καὶ ἡ Ἑλλὰς θὰ παρέξωσιν αὐτοῖς ἠθικήν τινα δύναμιν πρὸς εὐόδωσιν καὶ ἀνάκτησιν τῆς ἐθνικότητός των. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τοιούτων πεποιθήσεων ἐσχημάτισαν σημαίαν κυανῆν, ἥτις ἐν μέσῳ ἔχει τὸν σταυρὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος, εἰς δὲ τὰς τετραπλεύρους γωνίας ⟨sic⟩ τὰς σημαίας τῆς Γαλλίας, Ἀγγλίας, Ἑλλάδος καὶ Ρωσίας, τὴν σημαίαν δὲ ταύτην θέλουσιν ὑψώσει ἅμα ἡ Διοίκησις τοῦ τόπου θελήσῃ νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν τελευταίαν διακήρυξίν της. Ἔχετε ὧδε καὶ τὸ σχέδιον [2].

Εἰδοποιῶ προσέτι τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι εἰς τὴν Στίαν [3], ἀνατολικὸν ἀκρωτήριον τῆς Κρήτης, σταθμεύουσι δύο γαλλικὰ πολεμικὰ ἀτμοκίνητα. Τινὲς τῶν χωρικῶν τῆς θέσεως ἐκείνης ἠρώτησαν ἀξιωματικόν τινα ἐξελθόντα ν' ἀγοράσῃ φροῦτα ἐὰν ἡ κυβέρνησίς του θὰ βοηθήσῃ τὸ κίνημά των. Οὗτος τοὺς ἀπεκρίθη [ὅτι] νὰ ἐνεργῶσι μετὰ φρονήσεως καὶ θέλουσιν τύχει τοῦ Αὐτοκράτορος τὴν συνδρομήν ⟨sic⟩.

Ἐν τούτοις δὲν μένει ἀμφιβολία ὅτι ἐντὸς τῆς ἑβδομάδος θὰ ἔχωμεν ἐνταῦθα ἔναρξιν ἐχθροπραξιῶν. Ὁ φανατισμὸς τῶν ἐγχωρίων Ὀθωμανῶν εἶναι ἐπὶ τοσοῦτον ἐξημμένος, ὥστε δὲν βλέπουν τὴν ὥραν πότε ν' ἀρχίσῃ ὁ στρατὸς νὰ προσβάλλῃ τοὺς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις συναθροισθέντας, διὰ νὰ ἐκδικηθῶσιν οὗτοι τοὺς ἐν τοῖς φρουρίοις Χριστιανούς. Διόλου παράδοξον νὰ ἴδωμεν ἐν Κρήτῃ ὅ,τι ἐν Τζέδᾳ καὶ Δαμασκῷ [4] κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη. Τούτου ἕνεκα οἱ ὁμογενεῖς καὶ οἱ ὑπήκοοι τῆς Α.Μ. διατελοῦσιν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 57, ὑποσημ. 1.

2. Δὲν ἀνευρέθη. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 57, ὑποσημ. 5.

3. Σητεία.

4. Χφ. *Δαμασκόν*. Ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐν Τζέδδᾳ καὶ Δαμασκῷ σφαγὰς τῶν Χριστιανῶν κατὰ τὰ ἔτη 1858 καὶ 1860.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

φόβου καὶ τῆς ἀπειλῆς τῶν Ὀθωμανῶν. Οὐχ ἧττον πιστεύουσιν ἀδιστάκτως ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις θέλει λάβει πατρικὴν περὶ αὐτῶν φροντίδα, ὥστε νὰ τοὺς προστατεύσῃ ἐγκαίρως διὰ τῆς ἀποστολῆς πολεμικῶν πλοίων.

Εὐαρεστηθῆτε, κύριε Ὑπουργέ, νὰ μοὶ ἀναγγείλητε τὰς διαταγάς σας.

26

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ[1]

Ἀριθ. 246 *Ἡράκλειον, 25 Ἰουλίου 1866*

ΑΥΕ/ΠΧ – Μ53/1972

Ἕνεκα τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐνταῦθα φόβου ἐκ τῆς κινήσεως τοῦ στρατοῦ τῆς Ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως ὑπήκοοι τῆς Α.Μ. ἔλαβον διαβατήρια διὰ νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἐνῷ κατῆλθον εἰς τὴν προκυμαίαν σήμερον κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ αὐστριακοῦ ἀτμοκινήτου διὰ νὰ ἐπιβιβασθῶσιν, ἡ Διοίκησις διὰ στρατιωτῶν τοὺς ἠμπόδισε βιαίως καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκαδε.

Ἡ αὐθάδης αὕτη ἐνέργεια τῆς ἐξουσίας ἐτάραξε καὶ ἐθορύβησε σφόδρα τὴν χριστιανικὴν κοινότητα καὶ ἰδίως τοὺς ὑπηκόους τῆς Α.Μ., τοὺς ὁποίους ἀπό τινος χρόνου, ὡς γνωρίζετε, ἐπάσχιζε νὰ τοὺς ἀποπέμπῃ, ἤδη ὅμως ἐνεργεῖ τὸ ἐναντίον, διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ, φαίνεται, τὰς προσδοκίας τῶν ἐγχωρίων Ὀθωμανῶν, οἵτινες ἀπειλοῦσιν ὅτι θὰ σφάξωσι τοὺς Ἕλληνας ὡς πρωταιτίους τῆς ὑφισταμένης ἤδη ἐν Κρήτῃ ἐπαναστάσεως.

Αὐθημερὸν θέλω ἀπευθύνει πρὸς τὸν ἐνταῦθα Διοικητὴν διαμαρτύρησιν περὶ τοῦ ἀνωτέρω ἀντικειμένου. Οὐχ ἧττον εἰδοποιῶ καὶ ὑμᾶς, κ. Πρόξενε, ἵνα κάμητε τὰς δεούσας παραστάσεις πρὸς τὸν Γεν. Διοικητὴν καὶ μὲ εἰδοποιήσητε ταχέως ⟨διὰ⟩ τὰς ἐνεργείας σας διὰ τὰ περαιτέρω.

27

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 108 (σχέδιον) *Ρέθυμνον, 25 Ἰουλίου 1866*

ΑΥΕ/ΠΡ – Μ77/2863

Διακοινωθείσης πρό τινων ἡμερῶν εἰς τὰ μέρη μας τῆς ἀπαντήσεως τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν Ὑπουργοῦ τῆς Υ. Πύλης[2] ὡς πρὸς τὰ ζητήματα τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς

---

1. Ἔγγραφον μὲ τὸ αὐτὸ περίπου περιεχόμενον ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Μπαρουξάκη καὶ πρὸς τὸν Δεληγεώργην, ἀριθ. 245, 25 Ἰουλίου 1866 : ΑΥΕ/ΚΥ –Μ8/286.

2. Πρόκειται περὶ τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Μεγάλου Βεζίρου, περὶ τῆς ὁποίας βλ. ἀνωτέρω, σ. 56, ὑποσημ. 4.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νήσου, οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης Χριστιανοὶ ἐνεθαρρύνθησαν καὶ ἅπαντες περιέμενον ὅσον τάχος τὴν ἐντελῆ εἰς τὸν τόπον τοῦτον τάξιν καὶ ἡσυχίαν. Παρ' ἐλπίδα ὅμως ἡ κατόπιν διακοίνωσις τοῦ Γ. τῆς νήσου Διοικητοῦ ὅτι ἡ 'Επιτροπὴ δὲν συγκατετέθη εἰς τὴν δήλωσιν καὶ ὅτι οὗτος ἔμελλε νὰ καταδιώξῃ τοὺς ἀρχηγοὺς ἐπέφερε μέγαν φόβον εἰς πάντας, καθότι ὡς ἐκ ταύτης καὶ οἱ Χριστιανοὶ τῶν ἐπαρχιῶν ταραχθέντες ἤλλαξαν τὸν τρόπον ⟨καθ' ὃν⟩ διῆγον πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν καὶ ἤδη ἐξακολουθοῦν συνεδριάζοντες εἰς διάφορα χωρία τῶν ἐπαρχιῶν ἔνοπλοι. Ἡ ἐξακολούθησις τῶν χριστιανικῶν συνεδριάσεων εἰς τὰς ἐπαρχίας, ἡ μετακόμισις τοῦ Β. στρατοῦ ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν Μυλοποτάμου διετάραξαν τὰ μέγιστα τοὺς 'Οθωμανούς, ὥστε καὶ οὗτοι ἤρχισαν πρὸ δύο ἡμερῶν κομίζοντες τὰς οἰκογενείας καὶ ἔπιπλά των ἐντὸς τῆς πόλεως, μολονότι ἡ Διοίκησις κατὰ τὸ φαινόμενον ἐφάνη αὐστηρὰ καὶ ἐζήτησε νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ.

Χθὲς προσεκάλεσεν ὁ 'Υποδιοικητὴς τινὰς τῶν ἐμπόρων καὶ προκρίτων ἐκ τῶν ὑπηκόων 'Οθωμανῶν τῆς πόλεώς μας καὶ τοὺς ἀνήγγειλεν ὅτι, καθ' ἃς διαταγὰς ἔχει καὶ ὁδηγίας, τοὺς ὑπόσχεται ὅτι θέλει διατηρήσει ἐντὸς τῆς πόλεως αὐστηρὰν εὐταξίαν καὶ νὰ μείνουν ἥσυχοι καὶ ἕκαστος εἰς τὸ ἔργον του, χωρὶς νὰ ἔχῃ φόβον τινά. Οὗτοι τῷ παρετήρησαν ὅτι πείθονται μὲν περὶ τοῦ ὅτι ἡ Διοίκησις θέλει ἐνεργεῖ δραστηρίως διὰ τὴν τάξιν, ἀλλὰ καὶ δὲν θεωροῦν ὅτι μὲ τὴν ἐπισώρευσιν τῶν 'Οθωμανῶν εἰς τὴν πόλιν δύναται νὰ προβλέψῃ αἰφνίδιόν τι καὶ μερικὰ περιστατικὰ κατά τινων Χριστιανῶν ἀπὸ μέρους 'Οθωμανοῦ φανατικοῦ ἢ ἔχοντος ἔχθραν. Καὶ πρὸς τοῦτο ὁ 'Υποδ/τὴς ἀπήντησεν ὅτι, ἐὰν τὸ τοιοῦτον συμβῇ, θέλει παιδεύσει αὐστηρῶς τὸν αἴτιον. 'Εν τούτοις οἱ Χριστιανοὶ θεωροῦντες ὅτι αἱ ὀθωμαν. οἰκογένειαι εἰσήρχοντο ἐζήτησαν δι' ἀναφορᾶς των πρὸς τὸν 'Υποδ/τὴν ν' ἀφεθῶσιν ἐλεύθεροι καὶ οὗτοι ν' ἀπέλθωσι τῆς πόλεως, ὅστις τοῖς ἀπήντησεν ὅτι θέλει γράψει εἰς τὸν Γ. Διοικητὴν περὶ τούτου.

Μεγίστη ἐξακολουθεῖ ἀνησυχία εἰς τὰς ἐπαρχίας. Οἱ Χριστιανοὶ μετακομίζονται οἰκογενειακῶς εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη καὶ ἐγκαταλείπουσι τὰς οἰκίας των κενάς, ἐνόπλως περιφερόμενοι καὶ κηρύττοντες ὅτι καταγίνονται εἰς τὰς διαμαρτυρήσεις καὶ ἀναφοράς. Οἱ 'Οθωμανοὶ ἐπίσης περιφέρονται ἔνοπλοι καὶ ἐνόπλως εἰσέρχονται εἰς τὴν πόλιν, ὅπερ καὶ φοβίζει μᾶλλον τοὺς πολίτας.

Δὲν πιστεύω ἡ Διοίκησις ν' ἀπαγορεύσῃ εἰς ἑλληνικὰς οἰκογενείας ν' ἀπέλθωσιν, ἀλλ' ἵνα μὴ διαταράξωσι τὴν ἡσυχίαν των καὶ ὑποφέρωσι μεγίστως, ἑπομένης καταστροφῆς, δώσατέ μοι ὁδηγίας ἂν πρέπῃ νὰ τοὺς ἐνθαρρύνω νὰ μένουν εἰς τὰ ἴδια ἢ ν' ἀπέρχωνται, καθότι καθ' ἑκάστην περὶ τούτου μοὶ ζητοῦσι γνώμην.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

28

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

'Αριθ. 112 (ἀντίγραφον) *Ρέθυμνον, 27 'Ιουλίου 1866*
ΑΥΕ/ΠΚ – Μ62/2319

Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 108 καὶ ἀπὸ 25 'Ιουλίου ἐ.ἔ. ἀναφορᾶς[1] μας σᾶς ἀνηγγείλαμεν τὰ διατρέχοντα εἰς τὰ μέρη μας καὶ τοὺς φόβους τῶν ἐν τῇ πόλει μας Χριστιανῶν. Ἤδη σπεύδομεν νὰ σᾶς ἐκθέσωμεν ὅτι, καθ' ἃς χθὲς καὶ σήμερον ἐλάβαμεν βεβαίας πληροφορίας, ὁ εἰς τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης μεταβὰς Β. στρατὸς ἔπραξε δυσάρεστα ἀτοπήματα, τὰ ὁποῖα πολὺν ἐνεποίησαν φόβον εἴς τε τοὺς κατοίκους τῶν χωρίων καὶ εἰς τοὺς ἐν τῇ πόλει μας.

Εἰς τὸ χωρίον 'Αργυρούπολις ὁ χιλίαρχος τοῦ στρατοῦ μετὰ δύο μόλις 'Οθωμανῶν καὶ δύο Χριστιανῶν τοῦ ἐνταῦθα συμβουλίου προσκαλέσας τοὺς κατοίκους τοὺς ἀνέγνωσεν ἔγγραφον διαλαμβάνον ὅτι, ἂν ὑπέγραψαν ἔγγραφον ὅτι συμφωνοῦσι μὲ τὰς ἐνεργείας τῆς 'Επιτροπῆς, ὑπέγραψαν ἐν ἀγνοίᾳ καὶ διότι παρεβιάσθησαν[2] καὶ ὅτι εἶναι ἐντελῶς εὐχαριστημένοι μὲ τὴν Διοίκησιν καὶ ὅτι θὰ μείνωσιν εἰς τὰ ἴδια προφυλάττοντες τὰ πράγματα τῶν εἰς τὰς πόλεις εἰσελθόντων 'Οθωμανῶν. Καὶ τοὺς ὑπεχρέωναν νὰ ὑπογράψωσιν. 'Επειδὴ δὲ κάποιος Λαμπρόπουλος τοὔνομα ἀντέστη εἰπὼν ὅτι δὲν ὑπογράφουσι τοιοῦτον ἔγγραφον, ὁ ἴδιος χιλίαρχος τὸν ἔδειρε καὶ συγχρόνως εἶπεν ὅτι θὰ εἰσάξῃ τὸν στρατὸν εἰς τὸ χωρίον νὰ τὸ κατεδαφίσῃ. Καὶ οὕτως ἀναγκασθέντες ὑπέγραψαν εἰς τὸ ἔγγραφον.

'Επιστρέφων ὁ στρατὸς καὶ εὑρὼν τὸ χωρίον 'Επισκοπὴν μὲ ὀλίγους ἀνθρώπους ἔσπασαν μερικὰς θύρας τῶν οἰκιῶν, κατερήμωσαν ἀρκετὰ περιβόλια καί, ὡς βεβαιοῦν, καὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ εἰσῆλθον θραύσαντες τὴν θύραν καὶ σπάσαντες κανδήλας. Εἰς τὸ χωρίον 'Αρμένους ἔπραξαν ἀρκετὰς ζημίας, ἔθραυσαν οἰκίας καὶ ἥρπασαν διάφορα πράγματα, κατὰ τὸ ὑπὸ χθεσινὴν ἡμερομηνίαν γράμμα[3] ὅπερ ἔπεμψαν δύο κάτοικοι τοῦ χωρίου τούτου εἰς τὸν ἐνταῦθα Ρῶσον Πράκτορα, ἀντίγραφον τοῦ ὁποίου εὑρίσκετε ἐσώκλειστον.

'Εντὸς τῆς πόλεως χθὲς στρατιῶται ἐποίησαν ἀρκετὰ ἀτοπήματα. Εἷς ἐξ αὐτῶν μεθύων καὶ περιφερόμενος τῇδε κἀκεῖσε ἐκτύπησε δύο Χριστιανούς, ὁ εἷς τῶν ὁποίων ἦταν ὁ Γεώργιος Συραμπιός, ὑπήκοος Ἕλλην, ἐντὸς τοῦ εἰς τὸν λιμένα μας καφενείου, βλασφημῶν αὐτὸν [τὸν]. Ἥρπασαν ἐκ τῶν χειρῶν τῆς πολιτοφυλακῆς 'Οθωμανόν τινα μεταφερόμενον δι' ἀτόπημα ὅπερ διέπραξεν εἰς τὸν στρατόν, ἀντισταθείσης μάλιστα αὐτῆς.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 61–62.
2. 'Εξεβιάσθησαν.
3. Μ. Περβολιανάκης καὶ Γ. Ντρουδάκης πρὸς Γ. Σκουλούδην: ΑΥΕ/ΠΚ – Μ62/2322.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἔσυραν τὴν μάχαιράν των καὶ ἐφόβισαν δύο χωρικοὺς ποτίζοντας τὰ ζῷά των εἴς τινα βρύσην. Ἄλλος εἰσῆλθεν εἰς οἰκίαν χριστιανικὴν καί, ἂν ἔλειπεν ὁ οἰκοδεσπότης, βεβαίως ἤθελε κακομεταχειρισθῇ τὰς ἐν αὐτῇ γυναῖκας. Καὶ ἄλλος ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀγορᾶς ⟨ἔχων⟩ καρπούζιον εἰς χεῖράς του τὸ ἔρριψεν εἰς τὸ πρόσωπον ἑνὸς χωρικοῦ Χριστιανοῦ καὶ ἐθλάσθη ἐπὶ τοῦ προσώπου του. Ταῦτα δὲ πάντα ἐγένοντο ἐνώπιον τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ καὶ ἐν ὄψει τῆς ἐπιτοπίου ἀρχῆς.

Ὁ διερμηνεὺς ἡμῶν μεταβὰς εἰς τὸν Ὑποδιοικητὴν ἀνέφερε τὸ κατὰ τοῦ ὑπηκόου Ἕλληνος Συραμπιοῦ περιστατικόν, ὅστις τὸν ἐβεβαίωσε μὲν ὅτι θέλει ἐπιληφθῇ τῶν ἀναγκαίων μέτρων πρὸς κατάπαυσιν τῶν τοιούτων καὶ ὅτι θέλει συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ διὰ νὰ παιδευθῇ ὁ στρατιώτης. Ἀλλ' οἱ σύμβουλοι Ὀθωμανοί, ἐν ᾧ ὁ διερμηνεὺς ἔκαμνε παρατηρήσεις, τῷ ἀπεκρίθησαν ὅτι καὶ οἱ εὐρωπαϊκοὶ στρατοὶ εἰς τοιαύτας περιστάσεις μεθύουν καὶ διάφορα ἀτοπήματα πράττουσι.

Σήμερον τὸ πρωὶ τέσσαρα τάγματα στρατοῦ ἐκίνησαν ἐντεῦθεν διευθυνόμενα εἰς τὴν Μονὴν Ἀρκαδίου πρὸς καταδίωξιν τῆς ἐκεῖ ἐπιτροπῆς, ἥτις, ὡς λέγεται, θέλει τραβηχθῇ εἰς ὑψηλοτέραν θέσιν ἐγκαταλείπουσα τὴν μονήν. Οἱ Ὀθωμανοὶ εἰσέρχονται καθ' ἑκάστην καὶ εἰσερχόμενοι περιφέρονται ἔνοπλοι ἐντὸς τῆς πόλεως.

Δι' ὅλα ταῦτα, κ. Πρόξενε, ἐν γένει οἱ Χριστιανοὶ τῆς πόλεώς μας, ὑπήκοοι ξένοι καὶ ὑπήκοοι Ὀθωμανοί, εὑρίσκονται εἰς πανικὸν φόβον ἀπελπισθέντες ἀπὸ τὴν προστασίαν τῆς Διοικήσεως, ὑποσχεθείσης ὅτι διὰ τοῦ στρατοῦ ἤθελε φυλάξει αὐστηροτάτην τάξιν καὶ ἡσυχίαν. Αἱ οἰκογένειαι αὐτῶν κλαίουσαι τοὺς . . .[1] ζητοῦσαι νὰ τὰς ἐξάξωσι τῆς νήσου. Οὗτοι δὲ ἐμποδιζόμενοι ὑπὸ τῆς Διοικήσεως εὑρίσκονται εἰς ἀπελπισίαν, ἔχοντες ὑπ' ὄψει ὅτι εὑρίσκονται εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ τε στρατοῦ καὶ τῶν φανατικῶν ἐπιτοπίων Ὀθωμανῶν ἄνευ τινὸς προστασίας.

Σήμερον ἡ ἐν Ἀρκαδίῳ ἐπιτροπὴ μοὶ διεβίβασεν ἔγγραφον διαμαρτύρησιν κατὰ τῆς τοπικῆς ἀρχῆς πρὸς τὸ Πρακτορεῖον τῆς Μεγ. Βρεττανίας, ἀντίγραφον τοῦ ὁποίου εὑρίσκετε ἐσώκλειστον, καὶ διαβίβασιν εἰς τὰ Πρακτορεῖα Ρωσίας καὶ Γαλλίας.

Ἐν περιπτώσει ἀπευκταίου κινήματος εἰς τὰ χωρία βεβαίως κινδυνεύουν οἱ Χριστιανοὶ τῆς πόλεώς μας. Ἤθελεν εἶσθαι ὅθεν καλὸν ἂν ἡ Ὑμ. Ἐκλαμπρότης, λαμβάνουσα συνεντεύξεις μετὰ τῶν συναδέλφων σας καὶ ἰδίως μετὰ τῶν προξένων τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων, ἐνεργήσῃ διὰ νὰ ληφθῇ μέτρον τι, ὅπως οἱ Χριστιανοὶ ἀφεθῶσιν ἐλεύθεροι ν' ἀπέρχωνται τῆς νήσου, ὅπως καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ τῇ προτροπῇ αὐτῆς τῆς ἐξουσίας εἰσῆλθον μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των ἐντὸς τοῦ φρουρίου.

Παρακαλῶ ὅσον τάχος νὰ μοὶ δώσητε ἀπάντησιν τῆς παρούσης, διότι οἱ ὑπήκοοι Ἕλληνες, ὡς καὶ ἐν γένει οἱ Χριστιανοὶ περιμένουσι παρ' ἡμῶν παρηγορίαν τινά.

---

1. Μία λέξις δυσανάγνωστος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

29

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Αριθ. ⟨413⟩ [1] *(σχέδιον)* *Χανιά, 30 Ἰουλίου 1866*

ΑΥΕ/ΠΧ – Μ60/2243

Διὰ τῆς ἀπὸ 24 [2] τοῦ λήγοντος ἀναφορᾶς [3] μου ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς γνωστοποιήσω τὴν νέαν φάσιν ἣν τὸ κρητικὸν ζήτημα ἔλαβεν ἐσχάτως. Ἤδη σᾶς πληροφορῶ ὅτι τὸ κίνημα ἐγένετο ἀσπαστὸν καθ' ὅλην τὴν νῆσον καὶ τὴν στιγμὴν ταύτην ὅλαι σχεδὸν αἱ ἐπαρχίαι καὶ τῶν τριῶν τμημάτων εὑρίσκονται εἰς τὰ ὅπλα, πάμπολλα δὲ σώματα ὁπλοφόρων ὑπάρχουσιν εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς νήσου. Τὸ δ' ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι καὶ πολλὰ πρόσωπα ἐκ τῶν ἐχόντων ἐπιρροὴν καὶ θεωρουμένων φίλων τοῦ Γ. Διοικητοῦ ἔρριψαν καὶ αὐτὰ τὸ προσωπεῖον καὶ συναθροίσαντα πολλοὺς ἠνώθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν των. Ὡς τοιούτους ἀναφέρω τὸν Γογονῆν, Ἀ. Ἀληκαμπιώτην καὶ Μαυρογένην. Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος καὶ δεύτερος ἦσαν ἐκ τῶν ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ κινήματος ὑπὸ τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ ὡς ἀνθρώπων τῆς ἐμπιστοσύνης του ἀποσταλέντων, ἵν' ἀποθαρρύνωσι τὸν λαὸν καὶ ματαιώσωσι τὸ κίνημα δι' ἀναφορῶν ὑπὲρ τοῦ Διοικητοῦ, ὁ δὲ τρίτος, εἷς τῶν ἀρχηγῶν τοῦ κατὰ τὸ 1858 κινήματος, διετέλει ἔκτοτε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Γ. Διοικητοῦ μισθοδοτούμενος παρ' αὐτοῦ ὡς ἀστυνομικὸς ἢ ἀγροτικὸς ὑπάλληλος. Ἐσχάτως ἱκανὸν ἀριθμὸν ὁπλοφόρων παραλαβὼν ἀνύψωσε καὶ αὐτὸς τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως.

Ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς δὲν ἐπανῆλθεν εἰσέτι εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ διαμένει εἰς θέσιν Βρύσαις τοῦ Ἀποκορώνου μετὰ τοῦ Αἰγυπτίου Πασᾶ, ὅπου ὑπάρχει συγκεντρωμένον ἱκανὸν μέρος τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἵνα διευθύνῃ τὰς κινήσεις. Φαίνεται δὲ ὅτι μέχρι τοῦδε σκοπὸν δὲν εἶχε νὰ προσβάλῃ διὰ τῆς βίας, ἀλλ' ὅλην του τὴν προσπάθειαν συγκεντρώνει εἰς τὸ νὰ περικυκλώσῃ τὴν Ἐπιτροπὴν καὶ τὴν συλλάβῃ, διότι καὶ τὴν 27 τοῦ μηνός, ἐνῷ ἡ Ἐπιτροπὴ εὑρίσκετο εἰς τὸ χωρίον Μελιδόνι [4], στρατὸς ἐκ τεσσάρων χιλιάδων διαιρεθεὶς εἰς τρία σώματα περιέζωσε τὸ μέρος. Ἀλλ' ἡ Ἐπιτροπὴ ἔχουσα περὶ ἑαυτὴν 500 περίπου ὁπλοφόρους ἔκρινε καλὸν νοήσασα τὸ σχέδιον ν' ἀποχωρήσῃ, ἂν καὶ ἠδύνατο, ὡς βεβαιοῖ, νὰ ἐπιφέρῃ μεγάλην βλάβην εἰς τὸν τουρκικὸν στρατόν, ἀλλὰ δὲν ἀποφασίζει, λέγει, αὐτὴ πρώτη νὰ πυροβολήσῃ μὴ θεωροῦσα τὴν στιγμὴν πρόσφορον. Ἐπίσης καὶ ὁ Χατζῆ-Μιχάλης, ἕτερος ἀρχηγός, εὑρισκόμενος προχθὲς εἰς Κάστελλον, 2–3 ὥρας μακρὰν τῶν Χανίων, ἐδιώχθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἔκρινε καλὸν ν' ἀποσυρθῇ, ὅταν ἐπλησίασε στρατιωτική τις τουρκικὴ δύναμις, ἀποφυγὼν νὰ προσβάλῃ ὡς μὴ ἔχων περὶ τούτου διαταγὴν ἀπὸ τὴν Κεντρικὴν Ἐπιτροπήν.

---

1. Προσθήκη ἐξ ἀντιγράφου (ΑΥΕ/ΠΚ – Μ62/2315).
2. Χφ. *27*.
3. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 56–59.
4. Ἀποκορώνου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐν τούτοις ἡ ἔξαψις τῶν πνευμάτων, ὁ ἐρεθισμὸς τῶν παθῶν καὶ ὁ φόβος εἶναι ἀπερίγραπτα. Οἱ Ὀθωμανοὶ ὅλοι ἐξ ὅλων τῶν χωρίων ἔρχονται σωρηδὸν καθ' ἑκάστην εἰς τὰ τρία φρούρια τῆς νήσου, περιφέρονται ἔνοπλοι καὶ ἀπειλοῦσι τοὺς Χριστιανοὺς ὅτι ἔφθασεν ἡ στιγμὴ νὰ τοὺς ἐξολοθρεύσωσι καὶ συχνάκις ἐπιτίθενται κατ' αὐτῶν, οἱ δὲ Χριστιανοὶ τῶν χωρίων ὑπὸ φόβου καταλαμβανόμενοι καταλείπουσιν εἰς πλεῖστα μέρη τὰ χωρία των καὶ παραλαμβάνοντες τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα των τὰς μεταφέρουσιν εἰς τὰ ὄρη.

Ἀλλὰ καὶ ὁ τακτικὸς στρατός, εἰς ὃν ἤλπιζέ τις ὅτι ἤθελεν ἐν κρισίμῳ τινὶ περιστάσει διατηρήσει τὴν τάξιν, δυστυχῶς παρεξετράπη κατ' αὐτὰς εἰς ἀξιοθρηνήτους πράξεις, ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο νὰ λεηλατήσῃ λαὸν κατακτηθέντα. Πανταχοῦ ὅπου διέλθῃ ἐπιφέρει καταστροφὴν εἰς τὰς ἰδιοκτησίας τῶν Χριστιανῶν, οἷον τὰς ἀμπέλους, τοὺς κήπους, τὰς δενδροφυτείας καὶ πολλάκις ἁρπάζει ὅ,τι δυνηθῇ. Τὸ δὲ χείριστον πάντων εἶναι ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ στρατιῶται προέβησαν καὶ εἰς βεβηλώσεις τῶν ἱερῶν ναῶν.

Προχθές, ἀφοῦ κατέλαβον τὴν θέσιν Καστέλλον, ἣν ὁ Χατζῆ-Μιχάλης κατεῖχεν, οἱ Τοῦρκοι εἰσελθόντες εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Κυριακῆς ἐσκόρπισαν τοὺς αὐτόθι συνηγμένους καρπούς, ἔρριψαν χαμαὶ τὰς ἁγίας εἰκόνας, τὰς συνέτριψαν, τὰς περιύβρισαν, κατεπάτησαν τὸ ἱερὸν εὐαγγέλιον καὶ τὸ ἱερὸν δισκοπότηρον. Εἰς ὁμοίας ἀσεβεῖς πράξεις ἐξετραχηλίσθησαν οἱ φημιζόμενοι διὰ τὴν πειθαρχίαν των στρατιῶται καὶ εἰς χωρίον Ἐπισκοπὴν τοῦ Ρεθύμνου. (Ὅρα τὸ ὑπ' ἀριθ. 112 καὶ ἀπὸ 27 τοῦ λήξαντος ἔγγραφον [1] τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ Πράκτορος, εἰς ὃ πολλαὶ τοιαῦται καταχρήσεις τῶν Τούρκων ἐκτίθενται.) Ἐπίσης τὰς αὐτὰς ἱεροσυλίας διέπραξαν καὶ εἰς ἑτέρας τινὰς ἐκκλησίας τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου καὶ τοῦ Ρεθύμνου.

Ἐν ταῖς πόλεσιν εἰσέτι ἐκτὸς τῶν ἀπειλῶν ἐκ μέρους τῶν Ὀθωμανῶν οὐδὲν ἕτερον ἀτάκτημα ἐγένετο. Οἱ Χριστιανοὶ ὅμως ἀναμιμνησκόμενοι ἐποχὰς προγενεστέρας εἶναι κατειλημμένοι ἀπὸ πανικὸν φόβον μὴ οἱ Τοῦρκοι, πολυαριθμότεροι ὄντες, ἐν τῇ παραφορᾷ τῶν παθῶν των τοὺς κακοποιήσουν. Μάλιστα δὲ οἱ φόβοι θέλουν αὐξήσει καὶ ἀτοπήματα ἀφεύκτως, ὡς οἱ ἔχοντες πεῖραν ὁμολογοῦν, θέλουν συμβῇ, ὅταν χυθῇ αἷμα εἰς καμμίαν συμπλοκὴν ἢ ὅταν, ὡς εἶναι τὸ σχέδιον, ἐξελθόντος τοῦ στρατοῦ ὅλου ἐκ τῶν φρουρίων πρὸς καταδίωξιν τῶν ἐπαναστατῶν, αἱ πόλεις μείνωσιν ὑπὸ τὴν φύλαξιν τῶν φανατικῶν ἐντοπίων. Μάλιστα ἐπληροφορήθην ὅτι ἡ Διοίκησις, θεωροῦσα ὅτι ὁ ὑπάρχων τακτικὸς στρατὸς δὲν εἶναι ἱκανὸς [ὡς] πρὸς καταδίωξιν τῶν ἐπαναστατῶν καὶ πρὸς φύλαξιν τῶν πόλεων, θέλει λάβει τὸ μέτρον νὰ ὁπλίσῃ τοὺς πολίτας Ὀθωμανούς. Ἂν λοιπὸν οὗτοι ἀπὸ τοῦδε ἐξηγριωμένοι εἶναι καὶ δὲν παύουν ν' ἀπειλοῦν τοὺς Χριστιανούς, Κύριος οἶδε τί θὰ πράξουν, ὅταν τῇ συναινέσει τῆς ἐξουσίας ἐξοπλισθῶσι.

Πρό τινων ἡμερῶν στρατιῶταί τινες προσέβαλον τὸν Πρόξενον τῆς Γαλλίας, εἰσερχόμενον ἔφιππον εἰς τὴν πόλιν, κτυπήσαντες τὸν ἵππον του. Ἴσως αἱ ὑλικαὶ αὗται ἀποδεί-

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 63–64.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ξεις, ἀφοῦ αἱ ἠθικαὶ δὲν εἶναι ἱκαναί, τὸν πείσωσι περὶ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν πραγμάτων.

Οἱ ἡμέτεροι ὑπήκοοι καταληφθέντες ὑπὸ φόβου προσέρχονται εἰς τὴν πόλιν καὶ ἑτοιμάζονται νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν νῆσον. Ἐγὼ τοὺς ἐνθαρρύνω καὶ τοὺς ἀποτρέπω ἀπὸ τὰς ἐσπευσμένας ἀναχωρήσεις, αἵτινες ἐνοχλοῦν τὴν Διοίκησιν, ἀλλὰ καὶ δὲν τοὺς ἐμποδίζω.

Τοιαύτη εἶναι ἐν συντόμῳ ἡ κατάστασις καὶ ὅμως οὐδὲ λέμβος εὐρωπαϊκῆς τινος δυνάμεως ὑπάρχει εἰς τοὺς λιμένας ⟨τῆς⟩ Κρήτης. Ἄλλοτε εἰς ὁμοίας περιστάσεις πάμπολλα πολεμικὰ πλοῖα ὑπῆρχον καὶ οἱ δυστυχεῖς Χριστιανοὶ ἐλάμβανον θάρρος. Σήμερον ὅμως χάρις εἰς τὰ διευθύνοντα τὸ Ἀγγλικὸν καὶ τὸ Γαλλικὸν ⟨Προξενεῖον⟩ πρόσωπα, ἅτινα ὑπὸ ἴδιον πρῖσμα βλέπουν τὰ πράγματα, καὶ αὐτὴ ἡ παρηγορία ἐλλείπει. Χθὲς εἶδον τὸν Πρόξενον Ἄγγλον καὶ τῷ ἔκαμα λόγον περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, πλὴν αὐτός, ἀπαθὴς ὢν καὶ ἰδιόρρυθμος, ἐκτιμῶν τὰ πράγματα μοὶ εἶπεν ὅτι δὲν λαμβάνει τοιαύτην εὐθύνην νὰ ζητήσῃ πλοῖα, διότι φρονεῖ ὅτι ἡ ἐπανάστασις θέλει ἐνθαρρυνθῇ. Προσέθηκε δ' ὅτι ἓν μόνον βλέπει, ἵνα ὁ τόπος ἐπανέλθῃ εἰς ὁμαλὴν κατάστασιν, τὴν ἐκ τῆς νήσου ἀναχώρησιν τῆς Ἐπιτροπῆς, καὶ μάλιστα θαυμάζων τρόπον τινὰ ἔλεγε διατὶ δὲν φεύγει !

Ὁπωσδήποτε ἐλπίζω ὅτι τῇ μεσολαβήσει τῆς Ὑ. Ἐξοχότητος τώρα, ὅτε ἔγινε γνωστὸν ὅτι τὸ κίνημα τῶν Κρητῶν μετετράπη εἰς ἐπανάστασιν, θέλουν ἀφιχθῇ πλοῖα τοιαῦτα.

Ἐνταῦθα ὀφείλω νὰ [προσθ.] κάμω γνωστὰ εἰς τὴν Ὑ. Ἐξοχότητα ἕτερά τινα γεγονότα [τινά], τὰ ὁποῖα δὲν στεροῦνται σημασίας. Ἐν τῇ προηγουμένῃ ἀναφορᾷ μου ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ εἴπω ὅτι ὁ Αἰγύπτιος Σαὴν Πασᾶς ἅμα ἐλθὼν ἐνταῦθα ἐπεσκέφθη ἀμφοτέρας τὰς ἐκκλησίας, τὸν Ἐπίσκοπον καὶ προσέφερε καὶ χρηματικόν τι ὑπὲρ αὐτῶν ποσόν, ὡς ἔπραξε καὶ εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν ὀθωμανικὴν κοινότητα. Κατὰ τὴν μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου συνέντευξιν, εἶπε, προσεπάθησε παρ' αὐτοῦ νὰ μάθῃ τίνα τὰ πραγματικὰ παράπονα τοῦ λαοῦ, τίνες αἱ ἀνάγκαι του καὶ ἂν τὰ παράπονά του εἶναι βάσιμα. Ὁ Ἐπίσκοπος ἀπέφυγε ν' ἀπαντήσῃ εἰς ταῦτα. Ἐκεῖνος ὅμως προσέθηκεν ὅτι, ὡς φαίνεται, ὁ Γ. Διοικητὴς κακῶς παρέστησε τὰ πράγματα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (σημειωτέον ὅτι ἡ ὁμιλία αὕτη ἔλαβε χώραν πρὶν ἢ ὁ λαὸς λάβῃ τὰ ὅπλα), ὅτι αὐτὸς δὲν ἦλθεν ἐνταῦθα νὰ χύσῃ αἷμα, ἀπεναντίας αὐτὸς θέλει σβήσει τὴν φωτιάν, τὴν ὁποίαν ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς θέλει ν' ἀνάψῃ.

Κατόπιν, ἀφοῦ ὁ στρατὸς μετ' αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ μετέβη εἰς Βρύσαις, πλησίον τοῦ μέρους ὅπου διέμενεν ἡ Ἐπιτροπή, ὁ ἴδιος Σαὴν Πασᾶς ἔπεμψε πρὸς αὐτὴν τὸν διερμηνέα του, Χριστιανὸν τὴν θρησκείαν, ὅστις προσεπάθησε νὰ προδιαθέσῃ αὐτὴν νὰ ζητήσῃ τὴν εἰς τὸ κράτος τῆς Αἰγυπτιακῆς Κυβερνήσεως ἐπάνοδον τῆς Κρήτης, λέγων ὅτι ἐκ τούτου θὰ ἔχουν πολλὰ πλεονεκτήματα καὶ εἶναι εὔκολον νὰ κατορθωθῇ, ἀρκεῖ νὰ τὸ ζητήσουν ⟨καὶ⟩ ὅτι τὰς ἰδέας ταύτας τοῖς διαβιβάζει ἐκ μέρους τοῦ Σαὴν Πασᾶ. Τότε ἐκεῖνοι ἀπήντησαν ὅτι ἐπιθυμοῦν νὰ λάβουν συνέντευξιν μὲ τὸν ἴδιον Σαὴν Πασᾶν. Καὶ πραγματικῶς οὗτος, ἐλθὼν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν συνοδευόμενος ἐκ δύο μόνον προσώπων, τοὺς

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἔκαμε τὰς ἰδίας προτάσεις εἰπὼν ὅτι ὁ τόπος θέλει ἔχει πολλὰς ὠφελείας ἐκ τῆς Αἰγυπτιακῆς Κυβερνήσεως, οἷον σύστασιν τραπέζης, ἀσυδοσίαν ἐπί τινα ἔτη κλπ., καὶ ὅτι δύνανται νὰ ζητήσουν τὸ τοιοῦτον καὶ αὐτὸς τοὺς χορηγεῖ ἀτμόπλοιον, ἵνα σταλῶσι τρεῖς ἀπεσταλμένοι εἰς Αἴγυπτον. Ἡ Ἐπιτροπὴ εἰς ταῦτα, ἅτινα ἐθεώρησεν ὡς παγίδα ἵνα τοὺς ἐνθαρρύνῃ καὶ κατορθώσῃ τὴν σύλληψιν, ἀπήντησεν ὅτι αὐτοὶ ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ δὲν δύνανται οὐδὲν ν' ἀποφασίσουν ἄνευ τῆς γνώσεως αὐτοῦ καὶ ὅτι πρέπει νὰ τοῖς δοθῇ 15 ἡμερῶν προθεσμία. Τὴν ἀπάντησιν ταύτην ἔδωκαν μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ κερδίσωσι καιρὸν καὶ ὀργανισθῶσιν ἢ λάβωσι τὰ χρειώδη, καθότι οὐδεὶς τῶν Κρητῶν ἐπιθυμεῖ τοιούτου εἴδους μεταβολὴν τύχης.

Ἐνδεχόμενον εἶναι ἡ τοιαύτη πρότασις, ὡς ἡ Ἐπιτροπὴ ἀντελήφθη, νὰ εἶναι ἐπιβουλὴ ἐκ συμφώνου μετὰ τοῦ πανούργου Ἰσμαὴλ Πασᾶ γενομένη. Πιθανώτερον κατ' ἐμὲ ὅμως εἶναι ὅτι ἐγένετο⟨;⟩ πραγματικῶς λόγος, ὡς πολλάκις ἠκούσαμεν ἐνταῦθα, περὶ παραχωρήσεως τῆς Κρήτης εἰς τὸν Αἰγύπτιον Ἀντιβασιλέα καὶ πιθανόν, ἂν εἶναι ἀληθές, ὡς ἐνταῦθα ἐμάθομεν, ὅτι αἱ δυνάμεις ἀντίκεινται εἰς τὸ μέτρον τοῦτο, νὰ θέλῃ ἡ Πύλη ν' ἀντιτάξῃ εἰς τὴν ἀπόφασιν τῶν δυνάμεων τὴν θέλησιν τοῦ κρητικοῦ λαοῦ.

Ἐνταῦθα ἄλλην ἐνθαρρυντικὴν μέχρι τοῦδε εἴδησιν δὲν ἔχομεν, εἰμή, καθ' ἃ ὁ ἡμέτερος ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβυς τῆς Α.Μ. μοὶ ἀνήγγειλεν ἐμπιστευτικῶς, ὅτι οἱ πρέσβεις τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων προυτίθεντο νὰ κάμωσι ζωηρὰς εἰς τὴν Πύλην παραστάσεις περὶ τῶν ἐνταῦθα διατρεχόντων. Ὁμοίαν εἴδησιν εἶχε καὶ ὁ ἐνταῦθα Πρόξενος τῆς Ἀμερικῆς κύρ. Στήλμαν ἐκ μέρους τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεώς του, ὅστις μάλιστα, στηριζόμενος εἰς τὰς εἰλικρινεῖς καὶ εὐνοϊκὰς ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν ἐκθέσεις τοῦ κ. Στήλμαν, συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐγείρῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν κ.κ. πρέσβεων ὑπὲρ τῶν Κρητῶν. Ὀφείλω ἐνταῦθα νὰ κάμω γνωστὰ εἰς τὴν Ὑ. Ἐξοχότητα τὰ φιλελληνικὰ αἰσθήματα τοῦ κ. Στήλμαν, ὅστις ζωηρῶς συμπαθῶν ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν οὐδέποτε ἔπαυσεν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κινήματος νὰ ἐργάζηται ὑπὲρ αὐτῶν καὶ διὰ πολλῶν μέσων, ⟨ἵ⟩να καταστήσῃ καὶ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀμερικῇ δημοτικὸν τὸ κίνημα τῶν Κρητῶν γράφων εἰς φίλους του καὶ εἰς ἐφημερίδας.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ πληροφορήσω τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ὅτι ὁ Ἰσμαήλ, μετὰ τοῦ γραμματέως του Γρ. Ἀριστάρχου καὶ τοῦ γαμβροῦ του, ἐπανῆλθε σήμερον ἐνταῦθα ἀσθενὴς καὶ ὅτι ἡ Ἐπισκοπή, ἡ Ἐφορεία τῆς πόλεως, ἡ Δημογεροντία ἀπηύθυναν διαμαρτύρησιν εἰς τὸν Γ. Διοικητὴν διὰ τὰς ὑπὸ τοῦ στρατοῦ γενομένας ἱεροσυλίας, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἀνέφερα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

30

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 415 (ἀντίγραφον) *Χανιά, 1 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ2/49

Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Κρητῶν διὰ τοῦ ἀπὸ 20 Ἰουλίου ἐ.ἔ. ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένου ἐγγράφου [1] των μοὶ ἔπεμψαν τὴν ὑπὸ [2] τὴν αὐτὴν χρονολογίαν ἀναφοράν των πρὸς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων Γεώργιον Α΄, φέρουσαν ὀγδοήκοντα καὶ πέντε ὑπογραφὰς πληρεξουσίων τῶν διαφόρων τῆς Κρήτης ἐπαρχιῶν, δι' ἧς ἀναφορᾶς ἐκθέτοντες τὰ παθήματα καὶ τὰ δυστυχήματά των ἐπικαλοῦνται τὴν ὑψηλὴν μεσολάβησιν τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος παρὰ τοῖς μυστικοσυμβουλίοις τῆς Εὐρώπης ἢ ὅπως ἄλλως ἤθελεν ἐγκρίνει, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ν' ἀπαλλαχθῶσι τῆς κυριαρχίας εἰς ἣν ὑπόκεινται καὶ ἑνωθῶσι μετὰ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως. Τὴν ἀναφορὰν ταύτην ἀποβλέπων εἰς τὴν σπουδαιότητά της δὲν ἐδίστασα, Ἐξοχώτατε, νὰ παραλάβω καὶ ὑποβάλω εἰς Ὑμᾶς.

Πρὸς τούτοις λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς γνωστοποιήσω ὅτι οἱ αὐτοὶ ἀντιπρόσωποι ἔκαμαν καὶ ἑτέραν ἀναφορὰν [3] πρὸς τὸν Πρόεδρον τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν, ἐκθέτοντες ἐν συνόψει τὰ παθήματά των καὶ τὰ δικαιώματα τὰ ὁποῖα πρὸς ἕνωσίν των μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἔχουσιν, ἐπικαλοῦνται καὶ αὐτοῦ τὴν προστασίαν καὶ τὴν παρὰ τοῖς μυστικοσυμβουλίοις τῆς Εὐρώπης μεσολάβησιν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ μόνου καὶ θερμοῦ πόθου, τοῦ ὁποίου μόνου ἡ ἐκπλήρωσις δύναται νὰ ἐπιφέρῃ τὴν εἰς τὸ μέλλον ἡσυχίαν ἐν τῷ δυστυχεῖ τούτῳ τόπῳ. Τὴν ἀναφορὰν ταύτην διεβίβασαν δι' ἰδίου των ἐγγράφου πρὸς τὸν ἐνταῦθα Πρόξενον τῆς εἰρημένης δημοκρατίας κ. Στίλμαν παρακαλοῦντες αὐτὸν ὅπως τὴν διαβιβάσῃ εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον.

31

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 247 *Ἡράκλειον, 1 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ9/296

Διὰ τῆς ἀπὸ 25 λήξαντος μηνὸς καὶ ὑπ' ἀριθ. 245 ἀναφορᾶς [4] μου ἐγνωστοποίησα τῇ Ὑμ. Ἐξοχότητι ὅτι ὁ Διοικητὴς εἶχεν ἐμποδίσει τὴν ἀναχώρησιν τῶν ὑπηκόων τῆς

---

1. ΑΥΕ/ΚΥ – Μ2/50· Τσιριντάνη, ἔ.ἀ., τ. Α΄, σσ. 279–280.
2. Χφ. *ἀπό*.
3. Τσιριντάνη, ἔ.ἀ., σσ. 286–288.
4. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 61, ὑποσημ. 1.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Α.Μ. Μεταβὰς αὐτοπροσώπως εἰς τὸν Διοικητὴν ἐζήτησα ἐπιμόνως καὶ μετὰ θάρρους νὰ μοὶ ἀναγγείλῃ ἐγγράφως τοὺς λόγους ἐφ' ὧν στηρίζει τὴν παράνομον ἀπόφασίν του, ἄλλως θέλω διαμαρτυρηθῆ καὶ ζητήσει πᾶσαν ἀποζημίωσιν διὰ τοὺς λαβόντας τὰ διαβατήρια. Ἐπείσθη ἐπὶ τέλους καὶ ἔδωκε τὴν ἄδειαν. Οὐχ ἧττον οἱ μέλλοντες ν' ἀναχωρήσωσιν ὑπέφερον ἀρκετά, μέχρις ὅτου ἐπιβιβασθῶσι, καθότι τὸ ἀτμοκίνητον εἶχε σχεδὸν ἀνασύρει τὴν ἄγκυραν.

Ὁ κατὰ τῶν Χριστιανῶν κίνδυνος αὐξάνει σπουδαίως, διότι ἅπαντες οἱ Ὀθωμανοὶ τῶν ἐπαρχιῶν εἰσέρχονται πρὸς τὴν πόλιν ἔνοπλοι. Ἡ Διοίκησις μάλιστα ἀπέστειλε πλοῖα διὰ νὰ μεταφέρῃ τοὺς κατοικοῦντας εἰς Ἱεράπετρον καὶ Σπιναλόγκα, καθότι διὰ ξηρᾶς ὑπάρχει μεγάλη ἀπόστασις καὶ δύναται νὰ πάθουν κατὰ τὴν παροῦσαν ἐποχὴν τοῦ χρόνου. Καὶ ὅμως διὰ παντὸς τρόπου ἐμποδίζει τοὺς Χριστιανοὺς τῆς ὀθωμανικῆς ἐθνικότητος ν' ἀναχωρήσωσιν, ἂν καὶ πρὸς τοῦτο ὑπεβλήθησαν ἀναφοραὶ καὶ ἐγένοντο παραστάσεις ὑπὸ τῶν ἐνταῦθα προξενείων.

Ἡ ἔλευσις τῶν Ὀθωμανῶν δὲν ἐβράδυνε νὰ ὑποδείξῃ τὰς κακοβούλους διαθέσεις των. Ἀμέσως ἤρχισαν ν' ἀποβάλλουν χριστιανικὰς οἰκογενείας ἀπὸ τὰς οἰκίας των καὶ νὰ τὰς καταλαμβάνουν διὰ τῶν ἀπειλῶν καὶ τῆς βίας. Κατόπιν ἴσως γεννηθῶσι σπαραξικάρδιοι σκηναί, καθότι ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰσερχομένων ὀθωμανικῶν οἰκογενειῶν θέλει ὑπερβῆ τὰς εἴκοσι πέντε χιλιάδας ψυχῶν.

Ὁ Στρατιωτικὸς Διοικητὴς Σαμπρὴ Πασᾶς συνεκέντρωσε τὰς δυνάμεις του καὶ κατεσκηνώθη ἤδη εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πεδιάδος[1]. Ὁ φανατισμὸς καὶ τὸ ἀμείλικτον κατὰ τῶν Χριστιανῶν πάθος του ὑπερβαίνει ⟨τὸ⟩ τῶν ἀγρίων θηρίων. Ἀνηλεῶς καταβασανίζει τοὺς ἀκολουθοῦντας τὸν στρατὸν μὲ τὰ ζῷά των. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἐψόφησαν, ἄλλα ἐγκαταλείψαντες οἱ κύριοι ἀνεχώρησαν λάθρα[2]. Ἐκτὸς τῶν βιαιοπραγιῶν προέβησαν καὶ εἰς κακοήθεις ἐνεργείας. Ἡ ἐπιτροπὴ Μαλεβυζίου ἀπηύθυνε διαμαρτυρήσεις πρὸς τὸν Διοικητὴν περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ Στρατιωτικοῦ Πασᾶ καὶ ὁμοίας ἐπέδωκε πρὸς τὰ ἐνταῦθα ὑποπροξενεῖα. Ἀντίγραφα αὐτῶν ὑποβάλλω σὺν τῇ παρούσῃ πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα, διὰ νὰ τὰς λάβῃ ὑπ' ὄψιν καὶ ἐκτιμήσῃ τὴν διαγωγὴν τῶν ὑπαλλήλων τῆς Ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως, ἥτις δι' ἀλλεπαλλήλων προκηρύξεών της ὑπόσχεται νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν τιμὴν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν ὑπηκόων της.

Χθὲς περὶ τὴν μεσημβρίαν ἀφίχθησαν ἐκ Χανίων δύο ἀτμοκίνητα, ἄτινα μετέφερον περὶ τοὺς τετρακοσίους στρατιώτας καὶ πολεμοφόδια. Οἱ στρατιῶται οὗτοι θέλουσι διαμείνει ὡς φρουρὰ τῆς πόλεως.

Ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τῶν Χανίων ἑτοιμάζει νέαν διακήρυξιν πρὸς τὸν λαὸν τῆς Κρήτης καὶ ψήφισμα[3] καθολικῆς καταργήσεως τοῦ Γεν. Διοικητοῦ καὶ ἁπάντων τῶν

---

1. Χφ. *Πεδιάδα*.

2. Ἡ ὀρθὴ διατύπωσις θὰ ἦτο ἴσως : ... *ἄλλα τὰ ἐγκατέλειψαν οἱ κύριοί των καὶ ἀνεχώρησαν λάθρα*.

3. Κριάρη, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ', σσ. 150–151.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὑπαλλήλων τῆς ἐξουσίας ἐν τῇ νήσῳ· προσέτι καὶ ἀναφορὰν πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις ἀντιπροσώπους τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων. Τῶν ἐγγράφων τούτων [1], ἂν καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἐδημοσιεύθησαν, ἠδυνήθην ὅμως νὰ λάβω γνῶσιν καὶ συνάμα ἀντίγραφα παρὰ τῶν κατόχων, τὰ ὁποῖα ὑποβάλλω πρὸς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα.

Ἐπειδὴ τὸ Γον ἄρθρον τοῦ ψηφίσματος ἔρχεται εἰς ἀντίφασιν μέ τινας προγενεστέρας ἐνεργείας τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἰδίως μὲ τὴν ὑψωθεῖσαν ἐπαναστατικὴν σημαίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὑπάρχει καὶ ἡ τῆς Ἑλλάδος, ἐζήτησα πληροφορίας πρὸς τίνα σκοπὸν ἀναθέτουν τὴν ἀφοσίωσίν των εἰς τὸν Σουλτᾶνον, ἐνῷ ὁ λαὸς ἐπαναστατεῖ διὰ ν' ἀποβάλῃ τὸν ζυγόν. Μ' ἐπληροφόρησαν μετὰ θετικότητος ὅτι πᾶσα πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἐκφραζομένη ἀφοσιώσις γίνεται ἐπὶ σκοπῷ ν' ἀναχαιτίζῃ τὰς ὁρμὰς τῆς κυβερνήσεώς του καὶ τὴν βαρβαρότητα τῶν ἐγχωρίων Ὀθωμανῶν καὶ προσέτι διὰ νὰ λάβῃ καιρὸν ὁ λαὸς νὰ προετοιμασθῇ εἰς ὅσα ἀπαιτοῦνται διὰ νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς στρατοὺς τῆς Ὑψ. Πύλης.

Ὁ λαὸς ἐν γένει τῆς Κρήτης εἶναι ἀφωσιωμένος εἰς τὸν σεβ. ἡμῶν Βασιλέα καὶ εἰς τὴν κυβέρνησίν του, ἐλπίζει δὲ ὅτι θέλει τύχει εὐμενοῦς προστασίας καὶ παραστάσεως ὅπου δεῖ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐθνικότητός του καὶ ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ἐναπόκειται ἡ περαιτέρω ἐνέργεια τῶν ἐκφραζομένων εὐχῶν τῶν ὁμογενῶν τῆς Κρήτης.

32

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 115 (σχέδιον) *Ρέθυμνον, 3 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΠΡ – Μ73/2737

Σπεύδω καὶ διὰ ταύτης μου νὰ σᾶς διακοινώσω τὰς εἰς τὰ μέρη μας κακοπραγίας τοῦ Β. στρατοῦ. Πρὸ πέντε ἡμερῶν κινήσας ἐντεῦθεν διὰ τὴν Μονὴν Ἀρκαδίου καὶ διαβαίνων κατὰ τὸ χωρίον Ἅγιον Δημήτριον ἔθλασε τὴν θύραν τοῦ ἔξωθεν αὐτοῦ εὑρισκομένου ναοῦ, ἐπονομαζομένου ὁ Ἅγιος Δημήτριος, καὶ συνέτριψε κανδήλας, εἰκόνας καὶ ἄλλα τινά. Φθάσας εἰς τὴν Μονὴν Ἀρκαδίου ἐσκήνωσεν ἔξωθεν αὐτῆς, ὁ δὲ Καϊμακάμης αὐτοῦ εἰσελθὼν ἐν αὐτῇ ἐζήτησέ τινας καπετανέους ἵνα τοὺς ὁμιλήσῃ. Οὗτοι ὅμως μὴ πλησιάσαντες τοῦ ἔγραψαν ἔκθεσιν διὰ τῆς ὁποίας τῷ παρέστησαν τὰ αὐτὰ διὰ τὰ ὁποῖα ἠναγκάσθησαν νὰ ἄρωσι τὰ ὅπλα δικαιώματι ἀμύνης καὶ ταυτοχρόνως ὅτι ἀπεκήρυξαν τὴν Α. Ἐξοχότητα τὸν Γενικὸν Διοικητὴν μετὰ τῶν ὑπαλλήλων αὐτοῦ, Ὀθωμανῶν καὶ Χριστιανῶν. Μετὰ ταῦτα ἀπεσύρθη ὁ ἐκεῖ συναχθεὶς χριστιανικὸς ἔνοπλος λαὸς ἐγκαταλείψας τὴν μονὴν εἰς τοὺς καλογήρους.

Ἐκ τοῦ ἐγκλείστου πρὸς τὸ Ρωσικὸν Πρακτορεῖον ἀντιγράφου [2] θέλετε παρατηρή-

---

1. Χφ. *Τὰ ἔγγραφα ταῦτα.*

2. Ἡγούμενος Γαβριὴλ πρὸς τὸ Προξενικὸν Πρακτορεῖον τῆς Ρωσίας ἐν Ρεθύμνῳ, 1 Αὐγούστου 1866 : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ62/2331· Τ ι μ. Β ε ν έ ρ η, *Τὸ Ἀρκάδι διὰ τῶν αἰώνων*, Ἀθῆναι 1938, σ. 157.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σει τὰς καταχρήσεις ⟨ἃς⟩ ἔκαμεν ὁ Β. στρατὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου καὶ εἰς πράγματα αὐτῆς, ἐπίσης δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἑτέρου ἀντιγράφου [1] πρὸς τὸ Προξ. Πρακτορεῖον τῆς Μ. Βρεττανίας τὰς ὅσας ζημίας ἐπέφερεν εἰς τὸ χωρίον Μετόχια.

Ἤδη ὁ Β. στρατὸς μένει εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, οἱ δὲ Χριστιανοὶ συνεκεντρώθησαν εἰς δύο μέρη ἔνοπλοι.

Τὰς κακοπραγίας τοῦ στρατοῦ θεωροῦντες οἱ ἐν τῇ πόλει μας διαμένοντες Χριστιανοὶ κατέχονται ὑπὸ τρόμου φρικτοῦ, βλέποντες ὅτι ἐμποδίζονται ἀπὸ τὴν ἐγχώριον ἐξουσίαν νὰ ἀπέλθωσι καὶ ὅτι, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν συμβῶσιν ἔξω ἐχθροπραξίαι, θὰ ὑποφέρωσι φρικτὰ δεινὰ παρὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, μὲ τὴν δύναμιν τοῦ ὁποίου ἡ Διοίκησις τοὺς ὑπόσχεται ἀσφάλειαν ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας.

Ἤθελεν εἶσθαι καλά, κύριε Πρόξενε, ἂν ἐκ τῶν περιμενομένων εἰς Σούδαν εὐρωπαϊκῶν πολεμικῶν πλοίων διηυθύνετο ἓν εἰς τὴν πόλιν μας, σταθμεῦον εἰ δυνατὸν ἐνταῦθα. Ἤρκει δὲ ἡ ἐμφάνισις τούτου νὰ παρηγορῇ τοὺς Χριστιανοὺς καὶ νὰ ἀποδειλιᾷ τοὺς Ὀθωμανούς, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν παθόντες ἔξω ζητήσωσι νὰ ἐνεργήσωσι εἰς τοὺς φιλησύχους πολίτας τὰς ἐπαπειλουμένας κακουργίας.

Διὰ τοῦ αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου ἀνεχώρησαν δύο οἰκογένειαι ἑλληνικαὶ διὰ Σῦρον καὶ σήμερον ἢ αὔριον ἀπέρχονται καὶ ἕτεραι μὲ ἓν πλοῖον ἑλληνικόν. Οἱ ὑπήκοοι Ὀθωμανοί [2] θεωροῦντες τοῦτο λυποῦνται σφόδρα καὶ οἰκτείρουν τὴν θέσιν των ἀναγκαζόμενοι νὰ θεωρῶνται εἵλωτες.

Παρακαλεῖσθε, κύριε Πρόξενε, νὰ λάβητε οἶκτον διὰ τὰς ὀθωμανικὰς οἰκογενείας [3] καὶ νὰ ἐνεργήσητε πᾶν δυνατὸν πρὸς ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς, τιμῆς καὶ περιουσίας αὐτῶν, ἀπελπισθεισῶν ὅτι θὰ γίνωσι θύματα τῶν Ὀθωμανῶν.

33

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 426 (σχέδιον) *Χανιά, 7 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΠΧ – Μ73/2722

Ἡ κατάστασις τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων ἀπὸ τῆς τελευταίας ὑπ' ἀριθ. ⟨415⟩ ἀναφορᾶς [4] μου κατ' οὐδὲν σχεδὸν μετεβλήθη.

Καμμία σύγκρουσις μέχρι τοῦδε δὲν ἐγένετο, διότι φαίνεται ὅτι ὁ μὲν στρατὸς προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ τὴν Ἐπιτροπὴν καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ κινήματος, οἱ δὲ Χριστια-

---

1. Μ. Μοναχογιουδάκης κ.ἄ. προεστοὶ κλπ. τοῦ χωρίου Μετόχια πρὸς τὸ Προξενικὸν Πρακτορεῖον τῆς Ἀγγλίας ἐν Ρεθύμνῳ, 1 Αὐγούστου 1866 : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ62/2328.

2. Οἱ Χριστιανοὶ οἱ ὄντες Ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι.

3. Τὰς χριστιανικὰς οἰκογενείας τὰς ἐχούσας ὀθωμανικὴν ὑπηκοότητα.

4. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 69.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νοὶ δὲν θέλουσιν αὐτοὶ πρῶτοι νὰ πυροβολήσωσι περιοριζόμενοι μόνον εἰς ἄμυναν. Ἄλλως ὅμως πληροφοροῦμαι ὅτι οἱ Χριστιανοὶ στεροῦνται τῶν ἀναγκαίων πολεμεφοδίων.

Πρὸ πέντε ἡμερῶν ὁ διερμηνεὺς τοῦ Σαὴν Πασᾶ (τοῦ Αἰγυπτίου) μεταβὰς πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν ἔκαμεν εἰς αὐτὴν προτάσεις ἐκ μέρους τοῦ κυρίου του εὐνοϊκάς, οἷον νὰ παραιτήσωσι τὰ ὅπλα καὶ ν' ἀποσυρθῇ ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι θέλουσι τοῖς παραχωρηθῇ ὅλα τὰ ζητούμενα, προσθέσας ὅτι ὁ Σαὴν Πασᾶς ἔχει πλήρη ἐκ μέρους τῆς Πύλης πληρεξουσιότητα νὰ συνθηκολογήσῃ μετ' αὐτῶν. Ἡ Ἐπιτροπὴ ἀπήντησεν ὅτι τοιαύτας διαπραγματεύσεις δὲν δύναται νὰ κάμῃ εἰμὴ ἀμέσως μετὰ τοῦ ἰδίου Πασᾶ. Ὡρίσθη λοιπὸν χρόνος πρὸς τοῦτο τὸ ἑσπέρας τῆς παρελθούσης Πέμπτης εἰς τὰ πέριξ τοῦ χωρίου Ἀλικιανοῦ. Οἱ Χριστιανοὶ προτάσεις τοιαύτας, καὶ τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα γενομένας, θεωροῦσι, καὶ εὐλόγως, ὡς παγίδα καὶ δὲν σκοποῦσι νὰ ἔλθωσιν εἰς διαπραγματεύσεις, εἰμὴ μόνον διὰ νὰ κερδίζωσι καιρόν. Ἐν τούτοις τὴν ὁρισθεῖσαν ἡμέραν, ἀντὶ νὰ μεταβῇ ὁ Πασᾶς πρὸς συνδιάλεξιν, αἴφνης στρατὸς αἰγυπτιακὸς περιεκύκλωσε τὸ μέρος. Τοῦτο ἰδόντες οἱ Χριστιανοὶ ἀνεχώρησαν πεισθέντες πλέον περὶ τῆς δολιότητος τοῦ Αἰγυπτίου. Δύο ἢ τρεῖς ἐκ τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν συνελήφθησαν καὶ ἀφωπλίσθησαν.

Ὁ Ἐπίσκοπος Κυδωνίας μετὰ τῶν συμβούλων διεμαρτυρήθησαν εἰς τὸν Γ. Διοικητὴν διὰ τὰς ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ γενομένας εἰς τοὺς ναοὺς βεβηλώσεις. Ἀντίγραφον τῆς διαμαρτυρήσεως[1] ἐπισυνάπτω εἰς τὴν παροῦσαν.

Ὁ Ὀσμὰν Πασᾶς (στρατηγὸς) εὑρίσκεται εἰς Ρέθυμνον ἀσθενὴς προσβληθείς, ὡς λέγουν, ὑπὸ ἀποπληξίας.

Τὴν πρωίαν τῆς Πέμπτης ἀφίχθη εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας ὁ κατὰ τὸ Αἰγαῖον Ἄγγλος Ναύαρχος κ. Paget[2] ἐρχόμενος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Σμύρνης. Διέμεινε μίαν περίπου ὥραν, ἠρώτησεν ἂν μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Τούρκων ἐγένετο σύγκρουσις, ἀφῆκεν ἐπιστολὴν διὰ τὸν Πρόξενον τῆς Ἀγγλίας καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Πάτρας, ὅπου διαμένει ἡ ναυαρχίς του. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἀφίχθη εἰς τὸν ἴδιον λιμένα ἡ ἀγγλικὴ φρεγάτα *Ἀρέθουσα*[3], ἥτις, ὡς λέγουν, θέλει σταθμεύσει ἐνταῦθα.

Ὁ τῆς Γαλλίας Πρόξενος ἐπιμένει νὰ θεωρῇ ὅτι ἡ παρουσία εὐρωπαϊκοῦ πολεμικοῦ πλοίου ἐνταῦθα εἶναι ἀντιπολιτικόν, διὸ καὶ ἔγραψεν, ὡς καυχᾶται, εἰς τὸν Γάλλον Ναύαρχον νὰ μὴ πέμψῃ ἐνταῦθα πλοῖον. Οἱ ὑπήκοοι ὅμως Γάλλοι οἱ ἐνταῦθα διαμένοντες δυσηρεστήθησαν διὰ τοῦτο καὶ προτίθενται, ὡς λέγουν, νὰ ζητήσωσι τὴν ἀποστολὴν πλοίου.

Ἐμπιστευτικῶς ἐπληροφορήθην ἀπὸ τὸν κ. Δενδρινὸν ὅτι ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβυς τῆς Γαλλίας ἐξεφράσθη εἰς τὸν τῆς Ρωσίας πολὺ δυσμενῶς κατὰ τοῦ κινήματος τῶν Κρητῶν καὶ ὅτι τὰ ὑπὸ τοῦ Στρατηγοῦ Καλλέργη ὑπὲρ τῶν Κρητῶν λεχθέντα ἐν

---

1. 30 Ἰουλίου 1866 : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ63/2332.
2. Lord Clarence Paget.
3. *Arethusa*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

'Αθήναις (ἀγνοῶ ἂν ὁ Στρατηγὸς Καλλέργης ἐξεφράσθη τοιαῦτά τινα) ἀπεδοκιμάσθησαν εἰς τὸν Κεραμεικόν.

Τὴν παρελθοῦσαν Παρασκευὴν ἔφθασεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἷς ἕτερος Πασᾶς, Μαχμοὺτ ὀνομαζόμενος, ἔχων τὸν βαθμὸν τοῦ λιβᾶ [1].

'Ενταῦθα ὀφείλω νὰ γνωστοποιήσω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον ὅτι τὸ ἀτμόπλοιον τοῦτο ἅμα ἐλθὸν ἐλευθεροκοινώνησε, διότι (καίτοι γενομένων δύο κρουσμάτων χολέρας ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὡς ἐνταῦθα ἐπληροφορήθημεν) ἔφερε καθαρὰν πιστοποίησιν.

Τὸ δ' ἑσπέρας τοῦ Σαββάτου ἐπανῆλθεν εἰς τὰ Χανία καὶ ὁ Σαὴν Πασᾶς ὁ Αἰγύπτιος καὶ σήμερον ἀνταπέδωκε καὶ εἰς ἐμὲ (ὡς καὶ εἰς τοὺς λοιποὺς προξένους) τὴν ἐπίσκεψιν ἣν τῷ ἔκαμα κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ἀφίξεώς του. Περὶ τὴν μίαν ὥραν παρέμεινε παρ' ἐμοὶ καὶ πολλὰ περὶ τῶν ἐν τῇ νήσῳ διατρεχόντων συνωμιλήσαμεν, τὰ κυριώτερα δὲ τῶν ὅσων μοὶ εἶπεν εἶναι τὰ ἑξῆς: ὅτι κατὰ τὴν περιοδείαν του εἶδεν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς νήσου εἶναι πτωχοὶ καὶ ἐλεεινοὶ καὶ διὰ τοῦτο ἔλαβεν οἶκτον ὑπὲρ αὐτῶν· ὅτι οἱ Χριστιανοὶ τῷ εἶχον παρουσιάσει ἀντίγραφον τῆς πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἀναφορᾶς των καὶ αὐτὸς τοὺς παρήγγειλε διὰ τοῦ διερμηνέως του Χρίστου, Χριστιανοῦ τὴν θρησκείαν, νὰ ἔλθωσιν οἱ ἀρχηγοὶ πρὸς αὐτὸν νὰ συνομιλήσωσι καὶ αὐτὸς τοὺς ὑπόσχεται, ἂν ἀποσυρθῶσι καὶ ἡσυχάσωσι, νὰ συστήσῃ τὴν ὑπόθεσίν των εἰς τὸν 'Αντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου καὶ πιστεύει ὅτι οὗτος θέλει μεσιτεύσει παρὰ τῷ Σουλτάνῳ, ὥστε νὰ παραχωρηθῶσιν εἰς τοὺς Κρῆτας ἂν ὄχι ὅλα τοὐλάχιστον μέρος τῶν αἰτημάτων των καί, ἂν δυσπιστῶσι νὰ προσέλθωσιν αὐτοί, δύναται ν' ἀπομακρύνῃ τὸν στρατόν του εἰς μεγάλην ἀπόστασιν· ὅτι ὅμως δὲν ἠθέλησαν νὰ προσέλθωσιν, ἐκτὸς τοῦ Κωσταροῦ, ὅστις εὐδιάθετος ἦτο νὰ προσέλθῃ, ἂν δὲν παρεπείθετο ὑπὸ ἱερέως [2] τινὸς (τὴν στιγμὴν καθ' ἣν μοὶ ἔλεγε ταῦτα ἔλαβεν ἐπιστολὴν δι' ἧς τῷ ἀνηγγέλλετο ἡ σύλληψις τοῦ ἱερέως ἐκείνου)· ὅτι, ἀφοῦ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστατῶν δὲν προσῆλθον, αὐτὸς διέταξε μέρος τοῦ στρατοῦ του ἵνα περιζώσῃ τὸ μέρος εἰς ὃ οἱ ἐπαναστάται ἦσαν· καὶ πραγματικῶς ἠδύνατο ἄνευ δυσκολίας καὶ χωρὶς πυροβολισμὸν νὰ τοὺς συλλάβῃ ὅλους, ἀλλά, φοβηθεὶς μὴ ὁ στρατὸς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου παρεκτραπῇ εἰς καμμίαν ἄτακτον πρᾶξιν, διότι ἐκεῖ ὑπῆρχον καὶ βρέφη καὶ γυναῖκες, καὶ καμφθεὶς ἀπὸ τὰς κραυγάς των, διέταξε τὸν στρατὸν ν' ἀφήσῃ ἐλευθέρους τοὺς ἐπαναστάσας ν' ἀποσυρθῶσιν, ὅπερ καὶ ἐγένετο· ὅτι τοῦτο ἔπραξε συμφώνως μὲ τὰ φιλανθρωπικὰ αἰσθήματά του καὶ μὲ τὸν σκοπόν, ὃν ἀνέκαθεν εἶχε, ν' ἀποφύγῃ τὴν χύσιν τοῦ αἵματος· ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη παρατεινομένη θέλει φέρει καταστροφὴν εἰς τὸν τόπον, διότι ἐντὸς ὀλίγου ἄρχεται ἡ συγκομιδὴ τοῦ κυριωτέρου προϊόντος τῆς νήσου, ὅπερ θέλει ἀφανισθῇ, καὶ τί θὰ γίνῃ ὁ λαός, ὅστις εἶναι ἤδη ἀρκετὰ δυστυχής· ὅτι μετ' ὀλίγον ἄρχεται ὁ χειμὼν καὶ ὁ μὲν στρατὸς θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τοὺς στρατῶνας, οἱ δὲ ἐπαναστάται περιφερόμενοι εἰς τὰ ὄρη θὰ λυμαίνωνται

---

1. Ὑποστρατήγου.
2. Περὶ τοῦ ἱερέως τούτου, ὀνομαζομένου Στεφάνου, βλ. πλείονα κατωτέρω, σ. 80.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὸν τόπον· ὅτι ἀπὸ τοῦδε ἤρχισαν ἐγκληματικαὶ πράξεις, οἷον εἰς τὸ Ἡράκλειον, ⟨ἔνθα⟩ ἥρπασαν οἱ Χριστιανοὶ τρεῖς νεάνιδας Ὀθωμανάς· ὅτι ἤδη, ἀφοῦ αἱ ἀρχαὶ ἐξήντλησαν ὅλα τὰ μέσα τῆς ἐπιεικείας καὶ τῆς φιλανθρωπίας, θέλουν ἀναγκασθῆ, ἀφοῦ λάβουν διαταγὰς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, νὰ κάμωσι χρῆσιν τῶν ὅπλων· ὅτι αὐτὸς πρὸ ἡμερῶν συνέλαβε 15 ἐνόπλους Χριστιανούς, πλὴν ἰδὼν τὴν ἐλεεινότητα τοῦ ὁπλισμοῦ των καὶ διὰ νὰ δείξῃ μακροθυμίαν τοὺς ἀπέλυσε, χωρὶς κἂν νὰ τοὺς ἀφαιρέσῃ τὰ ὅπλα· ὅτι ὁ λαὸς φερόμενος οὕτω πως πρὸς τὴν κυβέρνησίν του δείκνυται βάρβαρος κλπ. Λέγων μοι ταῦτα μὲ ἠρώτησε τὶ ἐγὼ θὰ ἔπραττον εἰς τὴν θέσιν του εὑρισκόμενος. Μοὶ ἠρνήθη δὲ ὅτι ἐκκλησίαι ἐβεβηλώθησαν προσθέσας μετὰ στόμφου ὅτι εἶναι ἀνεξίθρησκος ὁ στρατός του καὶ σέβεται τὰς ἄλλας θρησκείας. Ἐπίσης μοὶ ἠρνήθη ὅτι ἔκαμε προτάσεις εἰς τοὺς ἐπαναστάτας τοῦ νὰ συζητήσωσι τὴν εἰς τὸν Ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου ἐπάνοδον τῆς Κρήτης, διότι, ἂν τοιοῦτόν τι ἤθελεν ὁ Ἀντιβασιλεύς, δὲν ἦτο δύσκολον νὰ τὸ ἀποκτήσῃ παραχωρῶν τὰ εἰσοδήματα τῆς νήσου εἰς τὴν Πύλην. Τοιαῦτα περίπου εἰπών μοι ἀνεχώρησεν ἐκφράσας μοι τὴν ἐπιθυμίαν ἣν ἔχει τοῦ νὰ συναντώμεθα συνεχῶς καὶ ἄνευ ἐθιμοταξίας.

Σήμερον ἐπεσκέφθην κατὰ πρῶτον καὶ τὸν Ἰσμαὴλ Πασᾶν μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του. Ἡ ὁμιλία μετὰ τούτου περιεστράφη εἰς ἐπουσιώδη πράγματα. Τῷ ἔκαμα λόγον διὰ τὰς εἰς τὰ πλοῖά μας γενομένας ἐπισκέψεις καὶ μοὶ εἶπεν ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες ἐκ Σύρου ἐν ἀγνοίᾳ τῆς κυβερνήσεώς μας μεταφέρουν συνεχῶς πυρίτιδα εἰς τὴν νῆσον ὄχι μόνον κατὰ τὰς ἀνωμάλους ταύτας περιστάσεις ἀλλὰ καὶ πρότερον καὶ διὰ τοῦτο, ὅταν τὰ πολεμικὰ ὀθωμανικὰ πλοῖα συναντήσωσιν εἰς τὰ ὕποπτα μέρη τῆς ἀκτῆς πλοιάρια ἑλληνικά, ἀνέκαθεν ὑπάρχει συνήθεια νὰ ἐνεργῶσιν, ὅταν ἔχωσιν ὑποψίας, ἐπισκέψεις· ὅτι εἰς τὴν εἰδικὴν περίστασιν δι' ἣν ἐγὼ παρεπονέθην, ἐξετάσας ἔμαθεν ὅτι δὲν προσεβλήθη ὁ πλοίαρχος κλπ. Ἐγγράφως ὅμως ἀκόμη περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης δὲν μοὶ ἀπήντησεν.

Εἰς Ἡράκλειον πληροφοροῦμαι ὅτι συνέβησαν ἀτακτήματά τινα ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, ἀλλ' ἐλπίζω ὅτι ὁ ἐκεῖ ἡμέτερος Ὑποπρόξενος γνωστοποιεῖ ὑμῖν τὰ ἐκεῖ διατρέχοντα.

34

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 249 *Ἡράκλειον, 8 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ9/299

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ εἰδοποιήσω τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ὅτι ἐν γένει οἱ Ὀθωμανοὶ τῶν ἐπαρχιῶν εἰσῆλθον εἰς τὸ φρούριον Ἡρακλείου καὶ βίᾳ καὶ ἀπειλῇ κατέλαβον ἁπάσας τὰς οἰκίας τῶν Χριστιανῶν ἄνευ ἐξαιρέσεως ἐθνικότητος.

Χθὲς περὶ μεσημβρίαν ἅπασαι αἱ ἐπαρχίαι Ἡρακλείου ὕψωσαν τὴν ἐπαναστατικὴν σημαίαν, τὸ σχέδιον τῆς ὁποίας ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ὑποβάλω διὰ [τῆς] προγενεστέ-

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ρας ἀναφορᾶς [1] μου, ἐχαιρετίσθη δὲ ὑπὸ ἀπείρων τυφεκισμῶν, ὥστε ὁ κρότος τῶν ὅπλων ἔφθασε μέχρι τῆς πόλεως.

Ἅπασαι αἱ ὀθωμανικαὶ ἀρχαὶ τῶν ἐπαρχιῶν, ἤγουν μουδίραι [2], γιουσμπαχίδαι [3] καὶ κατίδαι [4], ἐγκατέλειψαν τὰς θέσεις των καὶ εἰσῆλθον ἐντὸς τοῦ φρουρίου, ἡ δὲ Διοίκησις ἑκάστης ἐπαρχίας ἀνετέθη εἰς τὰς ἐπιτροπάς, ὥστε ἐν γένει τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς Κρήτης κατέχεται καὶ διοικεῖται ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν.

Ὁ ἀρειμάνιος τακτικὸς στρατός, ὁ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Σαμπρῆ Πασᾶ, ἀκούσας τοὺς ἀδιακόπους πυροβολισμοὺς κατὰ τὴν ὕψωσιν τῆς σημαίας ἐγκατέλειψε τὴν θέσιν του καὶ ὥδευσε πρὸς τὴν πόλιν Ἡρακλείου, ἤδη δὲ εὑρίσκεται κατεσκηνωμένος ἡμίσειαν ὥραν ἐκτὸς τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου.

Κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας συνεκροτήθησαν πέντε στρατιωτικὰ σώματα: α΄) εἰς Ἅγιον Μύρωνα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Παύλου Δεδιδάκη μὲ ὁπλίτας τέσσαρας χιλιάδας πεζοὺς καὶ δύο χιλιάδας ἱππεῖς (οἱ τελευταῖοι διοικοῦνται ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν Μιχαὴλ Κόρακα καὶ Γεωργίου Ρωμάνου)· β΄) εἰς Ἅγιον Μάμαντα καὶ Σερβιλῆ [5] ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Μιχαὴλ Σκουλᾶ μὲ ὁπλίτας χιλίους πεντακοσίους· γ΄) εἰς Κυρὰν [6] ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῆς αὐτόθι ἐπιτροπῆς μὲ ὁπλίτας τρισχιλίους, ἀπόσπασμα τῶν ὁποίων κατέλαβε τὰς θέσεις τὰς ἀπέναντι τοῦ νησιδίου τοῦ φρουρίου Σπιναλόγκας· δ΄) εἰς Σίμην τῆς Καλαμαύκας ἀπέναντι τοῦ φρουρίου Ἱεραπέτρου (ἐντὸς τοῦ ὁποίου κατέφυγον οἱ πλησιόχωροι Ὀθωμανοὶ) ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Καπετὰν Φραγκιοῦ, ἀρχαίου ἀγωνιστοῦ, μὲ ὁπλίτας δισχιλίους περίπου· καὶ τὸ ε΄) εἰς Σιτείαν, διοικούμενον [7] ὑπὸ τοῦ ἰδίου Φραγκιοῦ, ὅστις ἔλαβε τὸν τίτλον Γενικὸς Ὁπλαρχηγὸς Ἱεροσητείας. Τὰ ἐν λόγῳ σώματα ἤθελον ἔχει διπλάσιον ἀριθμόν, ἐὰν ἦτο ἐφικτὸν νὰ ἐφοδιασθῶσι μὲ ὅπλα καὶ λοιπὰ χρήσιμα τοῦ πολέμου.

Αἱ παιδαριώδεις ἀποφάσεις τῆς ἐγχωρίου Διοικήσεως δὲν μοὶ ἐπιτρέπουσι νὰ σᾶς γνωστοποιήσω, Ἐξοχώτατε, ὁριστικῶς τὰ λαμβανόμενα μέτρα, καθότι ἐντὸς τῆς ἡμέρας μεταβάλλει τὰς διατάξεις της δεκάκις ὡς πρὸς τὴν ἄδειαν τῆς ἀναχωρήσεως τῶν Χριστιανῶν καὶ εἰκοσάκις τὴν ἀνακαλεῖ. Τὸ ἐπ' ἐμοί, παρέσχον τοῖς ὑπηκόοις τῆς Α.Μ. καὶ τοῖς ὁμογενέσι πᾶσαν προστασίαν καὶ εὐκολίαν διὰ τὴν ἀναχώρησίν των, εἰς τρόπον ὥστε ἀνταπεκρίθην πληρέστατα μὲ τὰς εὐχὰς τῆς Σ. Κυβερνήσεως καὶ τοῦ πανελληνίου.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 59–61.
2. Ἔπαρχοι.
3. Γιούσμπασης : λοχαγός.
4. Ἱεροδίκαι.
5. Θέσις ὀχυρὰ ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν ὑπωρειῶν τοῦ Στρούμπουλα, πλησίον τῆς Τυλίσου.
6. Κερὰ (ἡ).
7. Χφ. *διοικούμενα*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

35

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 116 (σχέδιον) *Ρέθυμνον, 8 Αὐγούστου 1866*
ΑΥΕ/ΠΡ – Μ77/2864

Σπεύδω καὶ διὰ ταύτης μου νὰ σᾶς διακοινώσω ὅτι καθ' ἑκάστην πληθύνονται αἱ καταστροφαὶ τῶν προϊόντων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ μέρους μας, ἐνεργούμεναι παρὰ τῶν εἰς τὴν πόλιν μας εἰσελθόντων χωρικῶν Ὀθωμανῶν. Σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐπὶ τῶν ἀμπελώνων συμβαίνουσα καθ' ἑκάστην ζημία καὶ τὴν ὁποίαν ἡ ἐγχώριος ἐξουσία ἀδυνατεῖ νὰ περιστείλῃ. Οἱ Ὀθωμανοὶ τῶν χωρίων προσερχόμενοι καθ' ἑκάστην τῷ Ὑποδ/τῇ τῷ ἀναγγέλλουσιν ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἀνοίγουν τὰς οἰκίας των καὶ ἁρπάζουσι πᾶν ὅ,τι εὑρίσκουσιν ἐν αὐταῖς καὶ ταυτοχρόνως δίδουν καὶ σημείωσιν διὰ τὰ ἁρπαζόμενα πράγματά των, ἐνῷ κατὰ τὸ διάστημα δύο μηνῶν δὲν ἄφησαν ὁλοτελῶς τι εἰς τὰς οἰκίας των, εἰσάξαντες πάντα εἰς τὴν πόλιν. Ἡ Διοίκησις δυστυχῶς δέχεται τὰς σημειώσεις αὐτῶν καὶ τὰς διαβιβάζει εἰς τὸν Γ. Διοικητὴν μὲ ἐκθέσεις.

Ὁ κατὰ τὴν Μονὴν Ἀρκαδίου Β. στρατὸς κινηθεὶς ἐντεῦθεν πρὸ δύο ἡμερῶν ἐπλησίασεν εἴς τινα χωρία τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου, παρὰ τῶν ὁποίων ἐτραβήχθησαν αἱ οἰκογένειαι εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη, ἐπανῆλθε δὲ εἰς τὰ ἴδια καὶ σήμερον πάλιν εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀμαρίου διὰ νὰ διέλθῃ τὴν ἐπαρχίαν αὐτὴν καὶ μεταβῇ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἁγίου Βασιλείου. Οἱ ἔνοπλοι Χριστιανοί, ἅμα ἴδωσιν αὐτὸν πλησιάζοντα εἰς [τ]ὰ μέρη εὑρίσκονται, ἀποσύρονται.

Ἐκ τοῦ ἐσωκλείστου ἀντιγράφου τῆς ὑπὸ χθεσινὴν ἡμερομηνίαν ἐντόνου διαμαρτυρήσεως[1] τῶν Χριστιανῶν κατοίκων τῶν πλησιοχώρων εἰς τὴν πόλιν μας χωρίων πρὸς τὸ ἐνταῦθα Προξ. Πρακτορεῖον τῆς Μεγ. Βρεττανίας θέλετε παρατηρήσει ⟨ἐν⟩ τίνι ἀπελπισίᾳ εὑρίσκονται οἱ Χριστιανοὶ καὶ ἑπομένως θέλετε συμπεράνει τὰ μέλλοντα, ἂν τὰ πράγματα δεινωθῶσι περισσότερον.

Λαβόντες τὴν ἔκθεσιν ταύτην οἱ προξ. πράκτορες Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσίας κοινῇ συναινέσει ἔπεμψαν τῷ Ὑποδ/τῇ τὸν διερμηνέα τοῦ Ἀγγλικοῦ Πρακτορείου Βασίλειον . . .[2], ὅπως λάβῃ μετ' αὐτοῦ φιλικὴν συνέντευξιν διὰ τὰ παρὰ τῶν χωρίων τούτων ἐκτιθέμενα.

Ὁ Ὑποδ/τὴς δὲν ἠθέλησε κατὰ πρῶτον νὰ δώσῃ καμμίαν ἐξήγησιν λέγων ὅτι, ἐπειδὴ καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι ⟨;⟩ ἦσαν ὑπήκοοι Ὀθωμανοί, τὸ θεωρεῖ ἐπέμβασιν τῶν πρακτόρων [διὰ] νὰ τοῦ ζητοῦν ἐξηγήσεις καί, ἂν ἐπιμένουν, πρέπει νὰ τοῦ γράψουν ἐπισήμως. Ὁ διερμηνεὺς ὅμως τῷ ἀπήντησεν ὅτι οὐδόλως οἱ πράκτορες ἐπεμβαίνουσιν εἰς

---

1. 7 Αὐγούστου 1866 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ70/2606.
2. Μία λέξις δυσανάγνωστος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὰς μεταξὺ τῆς Διοικήσεως καὶ τῶν ὑπηκόων Ὀθωμανῶν ὑποθέσεις, ἀλλά, διότι ἐπιθυμοῦσι νὰ φωτισθῶσι σαφέστερον, τὸν ἔπεμψαν νὰ ζητήσῃ ἐξηγήσεις φιλικὰς καὶ νὰ τὸν παρακαλέσῃ ἀπὸ μέρους τῶν κυρίων πρακτόρων νὰ ἐνεργήσῃ πᾶν ὅ,τι ἐγκρίνει κατάλληλον εἰς τὴν περίστασιν ταύτην. Ἐπιμένοντος δὲ πάλιν τοῦ Ὑποδ/τοῦ εἰς τὰ ἴδια, τῷ ἀπήντησεν ὁ ρηθεὶς διερμηνεὺς ὅτι, ἂν δὲν δέχεται φιλικὰς ἐξηγήσεις ἢ παρατηρήσεις ἀπὸ μέρους τῶν κυρίων πρακτόρων, πρέπει νὰ τοῦ τὸ εἰπῇ, διὰ νὰ τοὺς εἰδοποιήσῃ νὰ λείψουν τοῦ λοιποῦ ἀπὸ τὰς τοιαύτας. Τότε ὁ Ὑποδ/τὴς ἀπεκρίθη ὅτι δέχεται... [1] τὰς φιλικάς των παρατηρήσεις καὶ τῷ ἐξηγήθη περὶ τῶν διαμαρτυρομένων ὅτι δὲν λέγουν ὁλοτελῶς ἀλήθειαν, ἀλλὰ ψεύδονται εἰς τὰ ἐκθετόμενά των καὶ ὅτι ἡ Διοίκησις τοῖς εἶχεν ὑποσχεθῇ... [2] ὅτι θέλει ἐνεργήσει πᾶν δυνατὸν πρὸς ἀσφάλειαν τῆς περιουσίας των καὶ λοιπῶν ὡς καὶ ὅτι περὶ τούτων, ψευδομένων, ἔγραψεν εἰς τὸν Γ. Διοικητήν.

Οἱ διαμαρτυρόμενοι οὗτοι, κύριε Πρόξενε, εἶναι ἄνθρωποι φιλήσυχοι καὶ ὡς μένοντες πλησίον τῆς πόλεως ἦσαν ἀναγκασμένοι νὰ μένουν εἰς τὰ ἴδιά των, διὰ νὰ μὴ ὑποφέρωσι ζημίας καὶ καταστροφάς. Ὅθεν [ἐκ τούτου] ἐξάγεται ὅτι τὰ ἐκθετόμενα παρ' αὐτῶν δὲν εἶναι ὡς τὰ παριστάνει ἡ Διοίκησις, ἀλλὰ δὲν τῇ συμφέρει βεβαίως νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι οὕτως ἔχουσι.

Ταύτην τὴν στιγμὴν ἐλθὼν χωρικός τις ὀνόματι Νικόλαος... [3] μοὶ ἀνήγγειλεν ὅτι ἀπερχόμενος εἰς τὸ χωρίον Ρουσοσπίτι, ἀπέχον μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν τῆς πόλεώς μας, μετὰ τῆς ἀδελφῆς του Ἀσπασίας, συνηντήθη παρὰ δύο Ὀθωμανῶν ἐπιτοπίων, οἵτινες θέσαντες ἐπὶ τοῦ στήθους του τὰ ὅπλα των τὸν ἐφόβιζον ζητοῦντές του χρήματα. Τοῦ ἀφῄρεσαν ἓξ γρόσια. Εἶτα ἀπεμόνωσαν ⟨καὶ⟩ ἐγύμνωσαν τὴν ἀδελφήν του κακομεταχειρισθέντες αὐτήν, ζητοῦντές της χρήματα καὶ παρ' ὀλίγον νὰ τὴν παραβιάσωσιν.

Ἐκθέτων ταῦτα ὑπ' ὄψιν ὑμῶν, κύριε Πρόξενε, παρακαλῶ ἵνα ἐνεργῆτε ὅπου δεῖ πρὸς περιστολὴν τῶν τοιούτων καταχρήσεων.

36

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 118 (σχέδιον) *Ρέθυμνον, 12 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΠΡ – Μ77/2867

Σήμερον μετὰ μεσημβρίαν ἔφθασεν ἐνταῦθα τὸ ἑλλ. ἀτμόπλοιον *Ὕδρα*, διοικούμενον παρὰ τοῦ Πλοιάρχου Α. Κουρεντῆ. Ὁ ἐνταῦθα Πράκτωρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐμπορικῆς Ἀτμοπλοΐας ἔπεισε τὸν πλοίαρχον νὰ μείνῃ ἐνταῦθα μέχρι τῆς αὔριον περὶ μεσημβρίαν, διὰ νὰ λάβουν καιρὸν νὰ ἑτοιμασθῶσιν ἐπιβάται.

---

1. Μία ἢ δύο λέξεις δυσανάγνωστοι.
2. Μία ἢ δύο λέξεις δυσανάγνωστοι.
3. Μία λέξις δυσανάγνωστος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ὁ Ὑποδιοικητὴς ταύτην τὴν στιγμὴν προσεκάλεσε τὸν διερμηνέα τοῦ Προξ. τούτου Πρακτορείου καὶ τὸν ἠρώτησε διὰ ποῖον σκοπὸν ἦλθε τὸ ἀτμόπλοιον τοῦτο ἐνταῦθα καὶ μέχρι τίνος θέλει διαμείνει, ὅπως γράψῃ εἰς τὴν Α. Ἐξ. τὸν Γ. Διοικητήν. Ὁ διερμηνεὺς ἀπήντησεν ὅτι εἶναι ἀτμόπλοιον ἐμπορικὸν καὶ ἦλθε διὰ νὰ παραλάβῃ ἐμπορεύματα καὶ ἐπιβάτας, ὡς καὶ ἄλλοτε ἤρχοντο ἀτμόπλοια τῆς ἰδίας ἑταιρείας.

Ὡς εἶπεν ὁ Πλοίαρχος εἰς τὸν Πράκτορα Γεώργιον Σκουλούδην, ὁ ἐν Ἡρακλείῳ Χάμδι Πασᾶς παρημπόδισε ἐκεῖ τοῦ νὰ ἐπιβῶσιν ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου ἐπιβάται. Πιθανὸν νὰ ζητήσῃ καὶ ὁ ἐνταῦθα Ὑποδιοικητὴς νὰ κάμῃ τὸ ἴδιον. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θέλω διαμαρτυρηθῆ, διότι ἴσως νὰ μὴ μείνῃ τὸ ἀτμόπλοιον. Νὰ μοῦ δώσητε ὁδηγίας. Περιμένω ὅμως πάντοτε ἀπάντησιν τῆς παρούσης μου.

37

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 442 *Χανιά, 13 Αὐγούστου 1866* [1]

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ2/51

Διὰ τῆς προτελευταίας ἀναφορᾶς [2] μου ὑπ' ἀριθμὸν 413 [3] ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἀναφέρω περὶ τῶν ἀξιοθρηνήτων ἀτακτημάτων εἰς ἃ παρεξετράπη ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατός. Σήμερον προσθέτω λεπτομερείας τινάς, ἐξ ὧν θέλετε ἀκριβέστερον μορφώσει ἰδέαν εἰς ποίαν θέσιν εὑρίσκονται οἱ δυστυχεῖς Χριστιανοί.

Ἐκτὸς τῆς βεβηλώσεως τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, περὶ ἧς ἐγένετο λόγος ἐν τῇ μνησθείσῃ ἀναφορᾷ μου, ἐβεβηλώθησαν καὶ οἱ ἑξῆς ἄλλοι ναοί. Κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ λήξαντος μηνὸς Ἰουλίου ὁ στρατός, ἀναχωρήσας ἐκ Ρεθύμνης ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν Ἱερὰν Μονὴν Ἀρκαδίου, ὅπου ἦσαν συνηγμένοι ἱκανοὶ Χριστιανοὶ ἔνοπλοι, καὶ διαβὰς διὰ τοῦ χωρίου Ἅγιος Δημήτριος, συνέτριψε τὰς κανδήλας, τὰς ἱερὰς εἰκόνας καὶ ἄλλα τινὰ σκεύη. Φθάσας δ' εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Σωτῆρος, τὴν ἐπιλεγομένην Ἀρκαδίου, καὶ μὴ δυνηθεὶς νὰ συλλάβῃ τοὺς διωκομένους, διέρρηξε τὴν θύραν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, ἔρριψε τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν χαμαί, ἔκαυσε τὰς ἱερὰς εἰκόνας. Ἐκτὸς δὲ τούτων εἰσελθόντες εἰς τὸν ὑδρόμυλον τῆς μονῆς ἐσκόρπισαν τὰ ἄλευρα καὶ τὸν σῖτον, ἥρπασαν τέσσαρα μοσχάρια καὶ 50 πρόβατα καὶ τὰ ἔσφαξαν πρὸς τροφήν των. (Ὅρα τὸ ὑπ' ἀριθ. 115 ἔγγραφον [4] τοῦ Πράκτορος Ρεθύμνης καὶ τὴν διαμαρτύρησιν [5] τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς, ὧν ἀντίγραφον ὑπάρχει συνημμένον εἰς τὴν [6] ὑπ' ἀριθ. 426 [7] ἀναφοράν μου.)

---

1. Ἐν τῷ σχεδίῳ (ΑΥΕ/ΠΧ – Μ53/1962) : 14 Αὐγούστου 1866.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 65–68.
3. Χφ. *426*.
4. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 71–72.
5. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 71, ὑποσημ. 2.
6. Χφ. *τό*.
7. Χφ. *420*. Ἐν τῷ σχεδίῳ *426*, ὅπερ τὸ ὀρθόν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ὁμοίας βεβηλώσεις καὶ ἱεροσυλίας διέπραξαν καὶ ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Παρθενίου ἐν χωρίῳ Ἀργυρουπόλει καὶ τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἐν χωρίῳ Ἐπισκοπῇ τοῦ τμήματος Ρεθύμνου.

Εἰς χωρίον Μετόχια τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνου, ἀφοῦ κατέκοψεν ὁ στρατὸς δένδρα τινά, ἀφῆκε τὰ ζῷά του ἐλεύθερα ἐντὸς τῶν ἀμπελώνων, τοὺς ὁποίους κατέστρεψαν. Ὑπὲρ τὰ 6.600 κλήματα, ὡς οἱ προεστῶτες τοῦ χωρίου εἰς τὴν διαμαρτύρησίν των ἀναφέρουν, κατεστράφησαν.

Οἱ κάτοικοι τῶν πεδινῶν μερῶν κυριευμένοι ἀπὸ φόβον καταλείπουν τὰς κατοικίας των καὶ μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τέκνων καταφεύγουσιν εἰς τὰ ὄρη. Ὁ δὲ στρατὸς διερχόμενος ⟨διὰ⟩ τῶν χωρίων τούτων, διαρρηγνύων τὰς θύρας εἰσέρχεται εἰς τὰς οἰκίας καὶ ἄλλα μὲν τῶν ἐν αὐταῖς ἁρπάζει, ἄλλα δὲ καταστρέφει. Περιορίζομαι ν' ἀναφέρω τὰ χωρία Φραὶ [1] καὶ Καλύβας. Ὁ αὐτὸς στρατὸς συνέλαβε τὸν ἀπὸ χωρίον Λέπη [2] ἱερέα Στέφανον [3] καί, ἀφοῦ τὸν ἐγύμνωσε, τὸν ἔστησεν ἐπὶ πολλὰς ὥρας εἰς τὸν ἥλιον καὶ τὸν ἐνέπαιζεν. Ὁ ἱερεὺς οὗτος, ἄνθρωπος ἄσημος καὶ οὐδαμῶς μετέχων εἰς τὰ γενόμενα κινήματα, εἶναι ἐκεῖνος περὶ οὗ, καθ' ἃ ἔλαβον τὴν τιμὴν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου νὰ ἐκθέσω, ὁ Σαὴν Πασᾶς, καθ' ἣν ὥραν εὑρίσκετο ἐν τῇ οἰκίᾳ μου, εἰδοποιήθη ὅτι συνελήφθη.

Ἐν τούτοις καὶ ἐκ μέρους τῶν Χριστιανῶν ἐγένετο κατ' αὐτὰς ἐγκληματική τις πρᾶξις, ἥτις ἐνδεχόμενον εἶναι νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς τρομερὰν ἀντεκδίκησιν. [4] Εἰς τὸ χωρίον Φραὶ τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνων εὑρίσκετο κατ' αὐτὰς Ὀθωμανός τις Χατζῆ Χουσεήν, ἄνθρωπος φανατικὸς καὶ αἱμοβόρος, ὅστις κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 εἶχε διαπράξει πολλά, ὡς λέγουσι, κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Οὗτος γνωρίζων καλῶς τὴν τοπογραφίαν τῆς νήσου ἐχρησίμευεν ἐσχάτως ὡς ὁδηγὸς τοῦ ὀθωμανικοῦ καὶ αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ εἰς τὰς τελευταίας κατὰ τῆς Κεντρικῆς Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν κινήσεις του καὶ μάλιστα, ἵνα καταναγκάσῃ τοὺς Χριστιανοὺς νὰ μὴ διαμένωσιν εἰς μίαν ἐπίκαιρον θέσιν, ἐπενόησε τὸ βάρβαρον μέσον νὰ ρίψῃ πτῶμα χοίρου ἐντὸς τοῦ μόνου εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ὑπάρχοντος φρέατος. Μετὰ δὲ τὰς στρατιωτικὰς κινήσεις καὶ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ στρατοῦ εὑρισκόμενος ἐντὸς καφενείου τοῦ εἰρημένου χωρίου πολλὰς κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἀπειλὰς καὶ ὕβρεις ἐξέφρασεν, ἀφοῦ δ' ἐξῆλθε τοῦ χωρίου, ἐδολοφονήθη διὰ πυροβόλου. Οἱ Χριστιανοὶ τοῦ χωρίου, οἵτινες γνωρίζουσι τὶς ὁ φονεύς, λέγουν ὅτι οὗτος προέβη εἰς τὴν πρᾶξιν ταύτην ὁρμώμενος ἀπὸ παλαιοῦ πάθους ἐκδικήσεως ὅπερ κατὰ τοῦ Χουσεὴν ἔτρεφε, διότι, ὡς βεβαιοῖ οὗτος, ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως, ἀποκόψας τὴν ῥῖνα καὶ τὰ ὦτα τοῦ πάππου του, τὸν ἐφόνευσε. Ἀντὶ ὅμως νὰ καταδιωχθῇ ὁ πραγματικὸς φονεύς, 500 στρατιῶται περίπου συνέλαβον πολλοὺς ἄλλους ἀθῴους, τοὺς ὁποίους βασανί-

---

1. Φρὲς (ὁ) ἢ Φρέ(τό).
2. Μνείαν χωρίου Λέπη ἢ Λεπὴ (κατὰ τὸ σχέδιον) οὐδαμοῦ εὕρομεν.
3. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 74.
4. Χφ. *ἀντεκδικήσεως*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ζουν. Εὑρόντες δὲ τὸ χωρίον τοῦ Φραὶ ἔρημον, διότι οἱ κάτοικοι ἀπὸ φόβον ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ὄρη, τοὺς παρήγγειλαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ χωρίον ἐντὸς ἓξ ὡρῶν, καθότι ἄλλως θέλει καταστραφῆ τὸ χωρίον. Καὶ πραγματικῶς μὴ προσελθόντων ἐκείνων ὁ στρατὸς διαρρήξας τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν ἀφήρπασε πᾶν δυνάμενον ν' ἀφαρπασθῇ, κατέστρεψε τὰ λοιπὰ καὶ ἐν ἑνὶ λόγῳ ἐλεηλάτησε τὸ χωρίον. Διὰ νὰ δοθῇ δὲ τελειοτέρα δημοσιότης εἰς τὸν φόνον τοῦτον καὶ διὰ νὰ ἐξαφθῶσιν ἔτι μᾶλλον τὰ πάθη τῶν 'Οθωμανῶν, ἀντὶ νὰ θάψωσι τὸν νεκρὸν τοῦ Χατζῆ Χουσεὴν εἰς τὸν τόπον τοῦ ἐγκλήματος, μετέφεραν αὐτὸν εἰς τὴν πόλιν, ἓξ ὥρας ἀπέχουσαν, μὲ τὸν σκοπὸν νὰ τελέσωσι τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς εἰς τζαμίον τῆς πόλεως. 'Ο Γ. Διοικητὴς ὅμως καλῶς ποιῶν ἀπηγόρευσε την ἐντὸς τῆς πόλεως εἴσοδον καὶ διέταξε νὰ γίνῃ ὁ ἐνταφιασμὸς εἰς τὰ ἔξωθι αὐτῆς νεκροταφεῖα καὶ λάβουν πρόνοιαν, ὥστε νὰ μὴ γίνουν αἱ ἀντεκδικήσεις, ὡς οἱ φανατικώτεροι ἐπροκάλουν. 'Εκεῖ πολλαὶ γυναῖκες 'Οθωμανίδες συρρεύσασαι ἠπείλουν, κατηρῶντο, ὕβριζον τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἠρέθιζον τὰ πάθη τῶν 'Οθωμανῶν.

'Η ἔξαψις αὕτη τοῦ φανατισμοῦ, μ' ὅλα τὰ μέτρα ἃ ἐλήφθησαν, δὲν ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελεσμάτων. "Οθεν τὴν πρωίαν τῆς Παρασκευῆς Χριστιανός τις ἐξερχόμενος τῆς πύλης τῆς πόλεως ὀλίγον ἔλειψε νὰ πέσῃ θῦμα βαρβάρου φανατισμοῦ, διότι 'Οθωμανός τις, ἄγνωστος εἰς αὐτόν, ἀπὸ μόνον τὸ πάθος του τοῦ νὰ φονεύσῃ Χριστιανὸν ὁρμώμενος, ἐπετέθη διὰ τοῦ ξίφους κατ' αὐτοῦ πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ τὸν δολοφονήσῃ καί, ἂν ὁ Χριστιανὸς δὲν ἐστρέφετο περὶ ἑαυτόν, ἤθελε διαπερασθῇ τὸ στῆθος. Εὐτυχῶς μόνον ἐτραυματίσθη εἰς τὸν βραχίονα καί, καθ' ἃ λέγουν, εἶναι ἐκτὸς κινδύνου. 'Ο δολοφόνος τραπεὶς εἰς φυγὴν καταδιώκεται ὑπὸ τῆς ἐξουσίας. Αὐθημερὸν εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας ἕτερος 'Οθωμανὸς ναυτικὸς τοῦ Α. ναυτικοῦ ἀπεπειράθη νὰ δολοφονήσῃ Χριστιανόν τινα παντοπώλην διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ὁ δυστυχὴς οὗτος ἐζήτει τὴν πληρωμὴν ὀφειλομένου μικροῦ ποσοῦ. 'Ο τραυματισθεὶς Χριστιανὸς εὑρίσκεται εἰς κίνδυνον. Οἱ 'Οθωμανοὶ πολῖται καὶ ἐνταῦθα καὶ εἰς 'Ηράκλειον συνέταξαν ἀναφορὰν εἰς τὸν Σουλτᾶνον διὰ τῆς ὁποίας, ἐκθέτοντες τὴν κατάστασιν τοῦ τόπου καὶ τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἀνωμαλιῶν ὑφίστανται καὶ ἀποδίδοντες αὐτὰς εἰς τοὺς Χριστιανούς, οἵτινες ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν διαταράττουν τὴν ἡσυχίαν τοῦ τόπου, παρακαλοῦσιν αὐτὸν νὰ θέσῃ ἓν τέρμα εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην εἴτε διὰ καταναγκαστικῶν μέτρων εἴτε δι' ἐπιεικῶν. Τὰς ἀναφορὰς ταύτας προτίθενται νὰ πέμψωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν δι' ἐπίτηδες ἀπεσταλμένου.

'Η Κεντρικὴ [1] Συνέλευσις τῶν Κρητῶν ἐκοινοποίησεν εἰς τὰ ἐνταῦθα προξενεῖα τὴν ἀπὸ 21 'Ιουλίου ἐ.ἔ. ἀπάντησίν [2] της εἰς τὴν ἀπάντησιν τῆς 'Υψηλ. Πύλης ἐπὶ τῶν αἰτημάτων τῶν Κρητῶν. Τῆς ἀπαντήσεως ταύτης ἀντίγραφον λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἐπισυνάψω ὧδε, καθὼς καὶ τοῦ ἀπὸ 9 Αὐγούστου ἐ.ἔ. ἐγγράφου [3] τῆς αὐτῆς συνελεύσεως

1. Γενική.

2. ΑΥΕ/ΚΥ – Μ9/291· *Correspondence respecting the disturbances in Crete : 1866–67*, σσ. 41–43 (μὲ ἡμερομηνίαν 20 'Ιουλίου).

3. ΑΥΕ/ΠΚ – Μ63/2341· *Documents relatifs à l'Insurrection de Crète*, σσ. 97–99.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πρὸς τοὺς προξένους, δι' οὗ δικαιολογοῦντες τὸ τελευταῖον κίνημά των τοῦ νὰ λάβωσι τὰ ὅπλα πρὸς ἄμυναν διαμαρτύρονται διὰ τὰς ὑπὸ [1] τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ γενομένας βιαιοπραγίας.

38

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 446 (σχέδιον) *Χανιά, 14 Αὐγούστου 1866* [2]

ΑΥΕ/ΠΧ – Μ73/2727

Χθὲς περὶ τὴν 5 ὥραν μ.μ. ἐνελιμενίσθη ἐνταῦθα τὸ ἀτμόπλοιον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἑταιρείας ἡ *Ὕδρα* προερχόμενον ἐξ Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνου καὶ κομίζον ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν ἐπιβάτας, οὓς παρέλαβεν ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης πόλεως διὰ τὴν Σύρον. Εἰς τὴν αἰφνιδίαν ἐμφάνισιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀτμοπλοίου ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς ταραχθεὶς καὶ δυσαρεστηθεὶς σφόδρα προέβη εἰς πράξεις ἀντικειμένας καὶ εἰς τὸ διεθνὲς δίκαιον καὶ εἰς τὰς μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων ὑπαρχούσας φιλικὰς σχέσεις. Ἔπεμψε λοιπὸν δύο λέμβους δι' ὧν ἀπηγόρευσε πᾶσαν συγκοινωνίαν τοῦ πληρώματος καὶ τῶν ἐπιβατῶν τοῦ ἡμετέρου ἀτμοπλοίου μετὰ τῆς πόλεως καὶ μόνον εἰς τὸν πλοίαρχον, τὴν σύζυγόν του καὶ τοὺς ἀξιωματικούς του ἐπετράπη ν' ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ νὰ ἔλθωσι πρὸς ἐπίσκεψίν μου.

Ἅμα πληροφορηθεὶς ταῦτα ἔπεμψα παραχρῆμα τὸν διερμηνέα εἰς τὸν Γ. Διοικητήν, ἵνα τῷ παραστήσῃ τὸ ἄτοπον καὶ τὸ ἀδικαιολόγητον τῆς πράξεως καὶ ν' ἀπαιτήσῃ τὴν ἄρσιν τῶν κωλυμάτων τούτων. Ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς ἔξω φρενῶν εὑρισκόμενος εἶπεν ὅτι εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις τὸ ἀτμόπλοιον δὲν ἔρχεται διὰ καλοὺς σκοποὺς καὶ ὅτι αὐτὸς ἠναγκασμένος εἶναι νὰ λάβῃ τ' ἀστυνομικὰ ταῦτα μέτρα, διότι «ἔχει φωτιὰν εἰς τὸ κεφάλι του»· ὅτι οἱ ἐπιβάται δὲν ἔχουν ἀνάγκην νὰ καταβοῦν εἰς τὴν ξηρὰν ἵνα λάβουν, ὡς εἴπομεν, τροφάς, διότι πρὸ ὀλίγων ὡρῶν ἔχουν ἐπιβιβασθῆ ἐπὶ τοῦ πλοίου· ὅτι ὅμως πλοιάρια δύνανται νὰ τοὺς μεταφέρωσι τροφάς· ὅτι ξένοι ὑπήκοοι τακτικὰ διαβατήρια φέροντες δύνανται νὰ ἐπιβιβασθῶσι καὶ ν' ἀναχωρήσωσιν, αὐστηρῶς ὅμως ἀπαγορεύει εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς ὑπηκόους νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν νῆσον. (Σημειωτέον ὅτι μέχρι τοῦδε ἐνταῦθα μὲν ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς οὐδόλως ἐπέτρεψεν εἰς Ὀθωμανοὺς ὑπηκόους ν' ἀναχωρήσωσιν, εἰς τὰς δύο ὅμως ἄλλας πόλεις τῆς νήσου δὲν ἐτηρήθη ὁ αὐτὸς κανών, καθότι εἰς τὸ τελευταῖον καὶ προτελευταῖον αὐστριακὸν ἀτμόπλοιον ἐπετράπη νὰ παραλάβῃ ἐξ Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνου ἐπιβάτας, εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὅμως ἀτμόπλοιον ἐπετράπη μόνον ἐκ Ρεθύμνου νὰ λάβῃ τοιούτους ὄχι δὲ καὶ ἐξ Ἡρακλείου.)

---

1. Χφ. *ἐπί*.

2. Τὸ πρὸς τὴν Πρεσβείαν Κωνσταντινουπόλεως ἀποσταλὲν ἀντίγραφον (ΑΥΕ/ΠΚ – Μ64/2388) φέρει τὴν ἐσφαλμένην χρονολογίαν 12 Αὐγούστου 1866.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Περὶ δὲ τὴν 8 ὥραν μ.μ. ὁ Πλοίαρχος τῆς *Ὕδρας* ἀναχωρήσας ἐκ τῆς οἰκίας μου μετὰ τῆς συνοδείας του ἠμποδίσθη ἀπὸ τὰς ὀθωμανικὰς λέμβους νὰ ἐπιβιβασθῇ εἰς τὸ πλοῖόν του καὶ τοῦτο διότι οἱ μὲν ναῦται διαταγὴν εἶχον νὰ ἐμποδίσωσι πᾶσαν ἐπιβίβασιν, ὁ δὲ ἀξιωματικὸς ὅστις ἦτο ἐπιφορτισμένος ⟨μὲ⟩ τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην καὶ ὅστις ἐγνώριζε τὶς ὁ πλοίαρχος εἶχε πρὸς ὥραν ἀπομακρυνθῇ. Ἐδέησε λοιπὸν ὁ Πλοίαρχος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ξηρὰν καὶ νὰ μὴ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ πλοῖόν του εἰμὴ μετ' ὀλίγον, ὅτε εὑρέθη ὑπὸ τοῦ διερμηνέως ὁ ἁρμόδιος ἀξιωματικός, ἵνα δώσῃ τὴν ἄδειαν. Ὁ διερμηνεὺς ἰδὼν τοῦτο διηυθύνθη εἰς τὸν Ἰσμαὴλ Πασᾶν καὶ παρεπονέθη διὰ τὴν εἰς τὸν πλοίαρχον γενομένην προσβολήν. Καὶ ἐκεῖνος ἐφάνη ὅτι δυσηρεστήθη διὰ τὸ γεγονὸς προσθεὶς ὅτι ἕτοιμος ἦτο νὰ τιμωρήσῃ τὸν προσβαλόντα, ἂν ἤθελεν ἐκ τοῦ ἰδίου Πλοιάρχου πληροφορηθῇ περὶ τῆς προσβολῆς. Ἀλλὰ τὸ ἀτμόπλοιον, μὴ ὑπαρχόντων ἐπιβατῶν, εἶχε πλέον ἀποπλεύσει.

Σήμερον τὴν πρωίαν ἔσπευσα νὰ λάβω συνέντευξιν μετὰ τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ, νὰ τοῦ κάμω πικρὰ παράπονα διὰ τὴν ἄτοπον διαγωγήν των, διὰ τὴν εἰς τὸν πλοίαρχον γενομένην προσβολὴν καὶ νὰ τῷ ζητήσω ἐξηγήσεις. Εἰς ταῦτα μοὶ ἀπήντησεν ὅτι τὸ ἀτμόπλοιον δὲν ἔχει εἰλικρινῆ σκοπὸν ἐλθὸν ἐνταῦθα, διότι ἡ ἑλληνικὴ ἑταιρεία, ἥτις ἄλλοτε διέκοψε τὰ ταξίδια ταῦτα ἕνεκα ἐλλείψεως κέρδους, δὲν δύναται σήμερον, ὅτε καὶ τὸ ἐμπόριον τῆς νήσου ἐσταμάτησε καὶ ἐπιβάται δὲν ὑπάρχουσι, νὰ προσδοκᾷ τοιοῦτον, ἀφοῦ μάλιστα καὶ τὸ αὐστριακὸν ἀτμόπλοιον δὲν ἔχει ὠφελείας· ὅτι περὶ τούτου θέλει γράψει εἰς τὴν κυβέρνησίν του· ὅτι εἰς Ὀθωμανοὺς ὑπηκόους δὲν ἐπιτρέπει ν' ἀναχωρῶσιν ἐκ τῆς νήσου, ἀλλὰ μόνον εἰς τοὺς φέροντας διαβατήρια ξένους ὑπηκόους· ὅτι ἕνεκα τῆς ἐξαιρετικῆς καταστάσεως εἰς ἣν ἡ νῆσος νῦν εὑρίσκεται δὲν θέλει ἐπιτρέπει εἰς τὰ πληρώματα τῶν ἀτμοπλοίων καὶ τοὺς ἐπιβάτας ν' ἀποβιβάζωνται εἰς τὴν ξηράν· ὅτι τὸ πολὺ μόνον εἰς τὸν πλοίαρχον δύναται νὰ ἐπιτραπῇ τοῦτο, ἵνα μεταβαίνῃ πρὸς ἐπίσκεψίν μου. Μοὶ προσέθηκε δὲ ὅτι, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸν πλοίαρχον τῆς *Ὕδρας*, ἐλυπήθη διὰ τὴν γενομένην προσβολὴν καὶ μὲ διεβεβαίωσεν ἐπανειλημμένως ὅτι οὐδόλως σκοπὸς προσβολῆς ὑπῆρχεν, ἀλλ' ὅτι τὸ γενόμενον συνέβη ἀκουσίως καὶ κατὰ πλάνην. Ἀφοῦ ἀντέκρουσα τοὺς λόγους τούτους ὡς ἀτόπους καὶ ἀνυποστάτους, ἔκρινα καλόν, πρὶν ἢ διαμαρτυρηθῶ, νὰ ζητήσω ἐγγράφως ἐξηγήσεις, ἵνα χρησιμεύσουν ὡς βάσις, καὶ ἀμέσως ἀναχωρήσας τῷ ἀπηύθυνα τὴν ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένην ἐπιστολήν [1]. Μέχρι τῆς ὥρας ταύτης ὅμως δὲν μοὶ ἀπήντησεν ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς. Ταῦτα ὡς πρὸς τὸ δυσάρεστον τοῦτο γεγονὸς μέχρι τοῦδε ἐνηργήθησαν. Θέλω γνωστοποιήσει εἰς τὴν ἑταιρείαν τὰ ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ἀρχῶν ἐπιφερόμενα προσκόμματα καὶ ὑπὸ τίνας ὅρους ἐπιτρέπουσι τὴν προσέγγισιν τῶν ἀτμοπλοίων, μέχρις οὗ λάβωσιν ἑτέρας ὁδηγίας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν τούτοις ὀφείλω νὰ παρατηρήσω ὅτι ἐκ τῶν ἐν Κρήτῃ ταξιδίων ἡ ἑταιρεία δὲν πρέπει νὰ προσδοκᾷ ὠφελείας ἀλλὰ μᾶλλον ζημίας. Οὐχ ἧττον εἰς τὰς σημερινὰς περιστάσεις τῆς νήσου εὐχῆς ἔργον ἤθελεν

1. Ἀριθ. 443, 14 Αὐγούστου 1866 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ73/2714.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

εἴσθαι ἂν ἐξηκολούθει ἑλληνικὸν ἀτμόπλοιον νὰ ἔρχεται εἰς Κρήτην. Αἱ ἐκ τούτου ἠθικαὶ ὠφέλειαι εἶναι καταφανεῖς.

Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 442 ἀναφορᾶς[1] μου σταλείσης διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου ἡ Ὕδρα ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω τὰ κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα συμβάντα. Σήμερον προσθέτω εἰς ἐκεῖνα ὅτι ἑτέρα βάρβαρος πρᾶξις ἐπράχθη ἐκ μέρους τῶν Ὀθωμανῶν ἄνευ αἰτίας εὐλόγου καὶ πρὸς μόνον τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἐκδικηθῶσι τοὺς Χριστιανούς. Ἓξ Ὀθωμανοὶ εἰς τὰ πέριξ τῆς πόλεως συλλαβόντες ἀθῷον Χριστιανὸν τὸν ἔρριψαν χαμαί, τὸν ἐρράπισαν καὶ μετεχειρίσθησαν τοσαύτας κακώσεις κατ' αὐτοῦ, ὥστε τὸν ἐθανάτωσαν. Ἀγνοῶ ἂν μέχρι τοῦδε οἱ φονεῖς συνελήφθησαν.

Παρέλειψα[2] ἀνωτέρω νὰ εἴπω ὅτι, ἅμα ἀφιχθέντος τοῦ ἑλλ. ἀτμοπλοίου, ἐπιτροπή τις ἐκ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως παρουσιασθεῖσα εἰς τὸν Γ. Διοικητὴν τὸν παρεκάλεσε νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὰς οἰκογενείας των, κατειλημμένας ἀπὸ φόβον, ν' ἀναχωρήσωσι προσωρινῶς ἐκ τῆς νήσου. Πλὴν ἐκεῖνος ἠρνήθη. Πρὸς χλευασμὸν δὲ τοὺς ἔλεγε : «Περιμένετε τὸν Καλλέργην, τὸν Ζιμβρακάκην καὶ τὸν Βερναρδάκην[3] νὰ ἔλθουν νὰ σᾶς βοηθήσουν ; Πλὴν ματαίως.»

Μὲ λύπην μου σᾶς γνωστοποιῶ, Ἐξοχώτατε, ὅτι ἡ εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας εὑρισκομένη ἀγγλικὴ φρεγάτα, ἥτις ἦτο ἱκανὴ παρηγορία διὰ τοὺς Χριστιανούς, ἔλαβε διαταγὰς ν' ἀναχωρήσῃ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν. Ὁ δὲ Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας ἔλαβεν, ὡς πληροφορούμεθα, ὁδηγίας ν' ἀποτρέπῃ μὲν τὰς ὀθωμανικὰς ἀρχὰς ἀπὸ βαρβάρους καὶ ἀπανθρώπους πράξεις, ἀλλ' οὐδόλως νὰ ἐνθαρρύνῃ τὸ κίνημα τῶν Χριστιανῶν. Ὁ δὲ κ. Derché ἐξακολουθεῖ πάντοτε τὴν πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς παράλογον δυσμένειάν του.

Σήμερον ἀφίχθη εἰς τὸν εἰρημένον λιμένα ἀμερικανικός τις ἀτμοδρόμων.

39

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 119 (ἀντίγραφον) *Ρέθυμνον, 18 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ2/67.

Σπεύδω διὰ τῆς παρούσης μου νὰ σᾶς ἀναγγείλω ὅτι οὐδόλως ἔπαυσαν αἱ ἀπὸ μέρους τῶν Ὀθωμανῶν κακοπραγίαι, ἀλλ' ὅτι μᾶλλον πληθύνονται. Ἐκ τοῦ ἐσωκλείστου ἀντιγράφου τῆς πρὸς τὸ ἐνταῦθα καὶ ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν μου Προξ. Πρακτορεῖον τῆς Μεγάλης Βρεττανίας διαμαρτυρήσεως θέλετε πληροφορηθῆ πληρέστερα τὴν ἐξακολού-

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 79–82.

2. Αἱ τρεῖς τελευταῖαι παράγραφοι τοῦ ἐγγράφου («παρέλειψα . . . ἀτμοδρόμων») εἶναι διαγεγραμμέναι ἐν τῷ σχεδίῳ, ἐλλείπουσι δὲ ἐκ τοῦ ἀντιγράφου.

3. Ὁ Δημήτριος Βερναρδάκης, ὁμογενὴς ἐγκατεστημένος ἐν Ρωσίᾳ, ἐβοήθησε τὴν ἐπανάστασιν δι' ἀποστολῆς ὅπλων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

θησιν τῶν κακοπραγιῶν αὐτῶν καὶ τὰς ὁποίας ἡ ἐγχώριος ἐξουσία παρημέλησε νὰ περιστείλῃ. Οὕτω, καθὼς καὶ δι' ἄλλης μου σᾶς παρέστησα, φαίνεται μὲν ὅτι ἐνεργεῖ πρὸς περιστολὴν αὐτῶν, ἀλλά, κατὰ τὴν κοινὴν γνώμην καὶ καθὼς τοὐλάχιστον πολλοὶ τῶν ἰδίων Ὀθωμανῶν ἐκφράζονται, ὑποθάλπει καὶ παρακινεῖ τοὺς πράττοντας τοιαύτας, ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ παραβιάσῃ τοὺς Χριστιανοὺς νὰ ἐξωκείλουν εἰς ἀτοπήματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηριζομένη νὰ κάμῃ παραστάσεις εἰς τὴν Υ. Πύλην. Τὰ ὄργανα τῆς Διοικήσεως τοῦ μέρους μας οὐδόλως φροντίζουσι περὶ τῆς κοινῆς τάξεως καὶ ἀσφαλείας καὶ οὐδόλως εὐχαριστοῦνται ἵνα βλέπωσι τώρα Χριστιανοὺς εὐτακτοῦντας. Ἀντενεργοῦντα[1] ὅθεν ἀναγκάζουσι καὶ τούτους νὰ ἐξωκείλουν παρὰ τὴν θέλησιν τῶν φρονίμων, ἀδυνατούντων νὰ τοὺς παρεμποδίσωσι, διότι τοῖς προφασίζονται τὰς κακοπραγίας τῶν Ὀθωμανῶν.

Ἡ ἐγχώριος ἐξουσία πρὸ δύο ἡμερῶν ἐνήργησε καταγραφὰς τῶν ἐνταῦθα χριστιανικῶν οἰκιῶν, μολονότι δὲ οἱ ἀναχωρήσαντες καὶ οἱ μέλλοντες νὰ ἀπέλθωσιν εἰσῆξαν καὶ εἰσάγουσιν εὐχαρίστως Ὀθωμανοὺς εἰς τὰς οἰκίας των, αὕτη οὐδόλως εὐχαριστεῖται, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ εἰσάξῃ ἐν αὐταῖς πλείστους ὅσους [θέλει], ἵνα βλαφθῶσιν αἱ χριστιανικαὶ οἰκίαι. Καὶ διὰ τὸ τοιοῦτον παραπονοῦνται καὶ οἱ ἴδιοι Ὀθωμανοί, ἀλλὰ δυσκολεύονται ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὴν βίαν. Οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως Ὀθωμανοὶ ἔχουσι πολλὰς οἰκίας μὲ μεγάλας ἐκτάσεις καὶ εἰς τὰς ὁποίας, ὅταν θέλωσι, δύνανται νὰ οἰκονομῶσι τὰς πλείστας τῶν Ὀθωμανῶν χωρικῶν οἰκογενείας. Ἡ ἐξουσία ὅμως, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τινὰ μέλη τοῦ συμβουλίου, Ὀθωμανοὶ ὑπὸ φανατισμοῦ καὶ κακίας ἐμπνεόμενοι, ἀπαιτοῦσι νὰ τὰς ἐπισωρεύσουν εἰς τὰς τῶν Χριστιανῶν, ὅπερ καὶ γενήσεται μετὰ τὴν ἐντελῆ ἀναχώρησιν αὐτῶν ἐκ τῆς πόλεώς μας.

Ἤδη εἰσὶν ἕτοιμαι σχεδὸν ὅλαι αἱ χριστιανικαὶ οἰκογένειαι ἵνα ἀπέλθωσι. Περιμένουσι μετ' ἀνυπομονησίας μεγίστης ἑλληνικὸν ἀτμόπλοιον, ἀλλ' ὑποπτεύονται ὅτι ἴσως, ἕνεκα τῶν εἰς Ἡράκλειον καὶ Χανία διατρεξάντων εἰς τὸ παρελθὸν ⟨ὡς πρὸς τὸ ἀτμόπλοιον⟩ ἡ *Ὕδρα*[2], ἐμποδισθῇ ὁλοτελῶς ὑπὸ[3] τῆς ἑταιρείας ἡ κατάπλευσις τῶν ἑλληνικῶν ἀτμοπλοίων εἰς τὴν νῆσόν μας καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θέλουν ἐπιβιβασθῆ εἰς ⟨ἕτερα⟩ πλοῖα καὶ εἰς τὸ αὐστριακόν, ὥστε μέχρι τῆς ἐρχομένης Δευτέρας ὀλίγους Χριστιανοὺς θὰ ἔχωμεν ἐνταῦθα.

Χθὲς περὶ τὸ ἑσπέρας ἐστάλη ἡ ἐσώκλειστος διαμαρτύρησις[4] τῶν πλησιοχώρων χωρίων εἰς τὰ πρακτορεῖα Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας καὶ περὶ τὴν δευτέραν ὥραν τῆς νυκτὸς ἀπεστάλησαν ὁ υἱὸς τοῦ Προξενικοῦ Πράκτορος τῆς Γαλλίας Κυρίου Βαρβ⟨ιέρη⟩ καὶ ὁ διερμηνεὺς τοῦ Ἀγγλικοῦ Πρακτορείου πρὸς τὸν Ὑποδιοικητὴν καὶ τῷ ὡμίλησαν φιλικῶς, ἵνα προλάβῃ τὰς ἕνεκα τῶν κακοπραγιῶν τῶν Ὀθωμανῶν εἰς τοὺς χριστιανικοὺς ἀμπελῶνας ἑπομένας κακὰς συνεπείας. Οὗτος, ἀφοῦ παρετήρησε πικρῶς διατί οἱ

1. Χφ. *ἀντενεργούντων*.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 82–84.
3. Χφ. *ἀπό*.
4. 17 Αὐγούστου 1866 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ70/2593.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Χριστιανοὶ ὄντες ὑπήκοοι Ὀθωμανοὶ διαμαρτύρονται εἰς τὰ πρακτορεῖα, τοῖς ἀπήντησεν ὅτι θέλει λάβει τὰ κατάλληλα μέτρα.

Πρό τινων ἡμερῶν ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις περιφερομένου Β. στρατοῦ, διαβαίνων εἰς τὴν πεδιάδα, ⟨ἔνθα⟩ εὑρίσκονται οἱ ἀμπελῶνες τῶν Χριστιανῶν, καὶ ἰδὼν τὴν φθορὰν καὶ τὴν λεηλασίαν, εἰσελθὼν ἐνταῦθα ἔκαμεν ἐντόνους παραστάσεις καὶ παρατηρήσεις τῷ Ὑποδιοικητῇ. Οὗτος Ὀθωμανὸς μόνος λέγει ὅτι φροντίζει καὶ ἐνεργεῖ, ἐπομένως οὐδὲν ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας του [1].

Οἱ Χριστιανοί, ὡς ᾄδεται, μέλλουσι νὰ συγκεντρωθῶσι σήμερον ἢ αὔριον εἰς τὴν Μονὴν [2] Ἀρκαδίου, ὅπως συστήσωσι κυβερνητικὰ προσωρινὰ μέτρα πρὸς περιορισμὸν τῶν ἀταξιῶν καὶ διαθέσωσι τάγματα καὶ σκοποὺς εἰς τὰ κατάλληλα μέρη. Ὁ ἐνθουσιασμὸς αὐτῶν εἶναι μέγας καὶ ἄν, ὡς τοὺς παριστάνουσιν, ἐφοδιασθῶσι μὲ τὰ ἀναγκαῖα θέλουν ἐνθουσιασθῇ περισσότερον.

Ἡ περὶ τῆς ἐνταῦθα ἀφίξεως τοῦ πρώην Διοικητοῦ τῆς νήσου Μουσταφᾶ Πασᾶ εἴδησις κατετάραξε τοὺς Ὀθωμανούς. Βεβαιοῦται ὅτι οὗτος θέλει ἐπισπεύσει μᾶλλον τὰς ἐχθροπραξίας. Εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ὅμως οὐδεμίαν ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν, λαβόντας ἰδέας ὑψηλὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων καὶ θὰ ἐμμένωσιν, ἂν τ' ἀναγκαῖα τοῖς ἐπιταχυνθῶσι.

40

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΠΕΤΡΟΝ ΔΕΛΙΓΙΑΝΝΗΝ [3]

Ἀριθ. 457 *Χανιά, 19 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΠΚ – Μ72/2672

Κατὰ τὸν παρελθόντα μῆνα, πληροφορηθεὶς ὅτι τὰ περιπλέοντα τὴν νῆσον ὀθωμανικὰ πολεμικὰ πλοῖα ἐπεσκέφθησαν δύο ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐμπορικῶν καὶ ὅτι μάλιστα ὁ ἐνεργήσας τὴν ἐπίσκεψιν ἀξιωματικὸς προσεφέρθη ὑβριστικῶς πρὸς τὸν πλοίαρχον τοῦ ἑνὸς τῶν πλοίων τούτων, παρεπονέθην διὰ τὰς πράξεις ταύτας εἰς τὸν Γ. Διοικητὴν ὡς ἀντικειμένας εἰς τὸ διεθνὲς δίκαιον καὶ τὰς συνθήκας. Ὁ Γ. Διοικητὴς τότε ἦτο ἀπὼν ἐκ τῶν Χανίων καὶ κατόπιν ἠσθένησεν. Ὅταν δ' ἐπανελθόντα καὶ ἀναρρώσαντα τὸν ἐπεσκέφθην, ἔκαμα πρὸς αὐτὸν λόγον καὶ προφορικῶς διὰ τὰς πράξεις ταύτας (διότι δὲν μὲ εἶχεν ἀπαντήσει ἐγγράφως) καὶ μοὶ εἶπεν ὅτι, καθ' ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν ἐλίσκεψιν, ἐπειδὴ ἔχουν πολλὰς ἀποδείξεις ὅτι πάντοτε ἐκ Σύρου μεταφέρουν τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα πυρίτιδα

---

1. Ἡ ὀρθὴ διατύπωσις θὰ ἦτο : Οὗτος εἶναι ὁ μόνος Ὀθωμανὸς ὅστις λέγει ὅτι φροντίζει καὶ ἐνεργεῖ· ἐπομένως οὐδὲν ἀποτέλεσμα δέον νὰ ἀναμένεται ἐκ τῆς ἐνεργείας του.

2. Χφ. τὰς *Μονάς*.

3. Ὁ Π. Δελιγιάννης ἦτο τότε Πρεσβευτὴς τῆς Ἑλλάδος ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡ ὀρθογραφία τοῦ ἐπωνύμου του συμφώνως πρὸς τὴν ὑπογραφήν του, τῆς ὁποίας δείγματα βλ. ἐν Μ52/1922, 1925.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

εἰς Κρήτην, ὑπάρχει συνήθεια ἀνέκαθεν νὰ γίνωνται τοιαῦται ἐπισκέψεις. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν πρὸς τὸν πλοίαρχον ὕβριν, μοὶ ὑπεσχέθη ὅτι θὰ ἐξετάσῃ κατόπιν, διότι τὸ ἐνεργῆσαν τὴν ἔρευναν πλοῖον δὲν ἦτο ἐδῶ. Ἀλλ' ὡς ἐνόησα, ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς ἐσκόπει νὰ ὑπεκφύγῃ κατὰ τὴν συνήθειάν του.

Τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα ἦλθεν ἐνταῦθα τὸ ἀτμόπλοιον τῆς Ἑλληνικῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἑταιρείας ἡ *Ὕδρα*, πρὸς τὸ ὁποῖον αἱ ἐγχώριοι ἀρχαὶ προσεφέρθησαν ὑβριστικῶς, ὡς ἡ Β. Πρεσβεία θέλει εὐαρεστηθῆ νὰ παρατηρήσῃ ἐκ τῆς πρὸς τὸ Β. Ὑπουργεῖον [ἐκθέσεώς μου] ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένης ἀναφορᾶς [1] μου. Ἐπειδὴ δὲ οὔτε διὰ τὴν μίαν οὔτε διὰ τὴν ἑτέραν περίστασιν ὁ Γ. Διοικητὴς δὲν μοὶ εἶχεν ἀπαντήσει, τὴν 17 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς τῷ ἀπηύθυνα τὴν ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένην διαμαρτύρησιν [2], εἰς ἣν μοὶ ἀπήντησε χθὲς διὰ τῶν ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένων ἐπιστολῶν [3] του.

Ἐπειδὴ αἱ ἰδικαί μου ἐνέργειαι ἐπὶ τῶν ὑποθέσεων τούτων ἐξηντλήθησαν, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω τὴν περαιτέρω διεξαγωγὴν αὐτῶν εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον καὶ εἰς τὴν Β. Πρεσβείαν, εἰς ἣν ἀπόκειται νὰ ἐνεργήσῃ ὅ,τι ἐγκρίνει.

41

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 458 *Χανιά, 21 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ2/55

Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 446 [4] καὶ ἀπὸ 14 [5] τοῦ ἰσταμένου μηνὸς ἀναφορᾶς [6] μου ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς γνωστοποιήσω ὁποῖα παράνομα μέτρα αἱ ἐγχώριοι ἀρχαὶ ἔλαβον κατὰ τοῦ ἐνταῦθα προσορμισθέντος ἑλληνικοῦ ἀτμοπλοίου *Ὕδρα* καὶ διεβίβασα ὑμῖν ἀντίγραφον τῆς πρὸς τὸν Γ. Διοικητὴν ἐπιστολῆς μου. Μὴ λαβὼν δ' ἔγγραφον ἀπάντησιν μέχρι τῆς 17 τοῦ ἰδίου μηνὸς τόσον ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, καθὼς καὶ ὡς πρὸς τὰς εἰς ἡμέτερα πλοῖα ἐνεργηθείσας ἐπισκέψεις, περὶ ὧν ἡ ὑπ' ἀριθμ. 402 καὶ ἀπὸ 24 Ἰουλίου ἐ.ἔ. ἀναφορά [7] μου, ἔκρινα καθῆκον νὰ διαμαρτυρηθῶ δι' ἀμφοτέρας ταύτας τὰς πράξεις. Ἀντίγραφον τῆς διαμαρτυρήσεώς [8] μου ταύτης ὑπ' ἀριθ. 452 καὶ ἀπὸ 17 Αὐγούστου 1866 ὑπάρχει ὧδε συνημμένον. Εἰς τὴν διαμαρτύρησιν ταύτην ἀπήντησεν ὁ Γ. Διοικητὴς διὰ

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 82–84.
2. Ἀριθ. 452 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ2/57.
3. Ἐπιστολὴ 18 Αὐγούστου 1866 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ2/59.
4. Χφ. *447*.
5. Χφ. *15*.
6. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 82–84.
7. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 56–59.
8. Βλ. ἀνωτέρω, ὑποσημ. 2.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τῆς ἀπὸ 18 Αὐγούστου ἐ.ἔ. ἐπιστολῆς[1] του, ἐξ ἧς θέλετε εὐαρεστηθῆ νὰ παρατηρήσετε ‹ὅτι› ὑπεκφεύγων νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰ οὐσιώδη καὶ νὰ δικαιολογήσῃ τὰ παράνομα ἀπασχολεῖται εἰς ἥττονος σημασίας πράγματα. Ἐπειδὴ τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ὑπάρχει πλέον ἐξηντλημένον ἐνταῦθα, διεβίβασα τὰ σχετικὰ ἔγγραφα εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Β. Πρεσβείαν, εἰς ἣν καὶ εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον ἀπόκειται νὰ ἐνεργήσωσιν ὅ,τι ἐγκρίνουσιν.

Υ.Γ. Ἔκρινα καλὸν χθὲς νὰ ζητήσω προφορικὰς πληροφορίας παρὰ τοῦ Γ. Διοικητοῦ ποῖα μέτρα θέλει λάβει, ἂν τυχὸν ἔλθῃ ἕτερον ἀτμόπλοιον ἑλληνικόν. Μοὶ ἀπήντησε λοιπὸν ὅτι, μέχρις οὗ δὲν λάβῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐναντίας ὁδηγίας, θέλει μὲν ἐπιτρέπει εἰς τὰ ἑλλ. ἀτμόπλοια νὰ λαμβάνωσιν ὁποιουσδήποτε ἐπιβάτας, Ὀθωμανοὺς ὑπηκόους ἢ μὴ τοιούτους, ὡς θέλει ἐπιτρέπει καὶ τὴν ἀποβίβασιν τῶν διὰ τακτικῶν διαβατηρίων ἐνταῦθα ἐρχομένων ἐπιβατῶν. Εἰς ἄλλους ὅμως ἀνθρώπους δὲν θέλει ἐπιτρέπει τοῦτο. Ταῦτα ἐγνωστοποίησα εἰς τὸ συμβούλιον τῆς ἑταιρείας.

42

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 459 *Χανιά, 21 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ2/61

Διὰ τῶν προηγουμένων ἀναφορῶν μου δὲν ἔλειψα νὰ σᾶς ἀναφέρω διαφόρους λυπηρὰς πράξεις, ἐξ ὧν δείκνυται εἰς ποῖον βαθμὸν τὰ πνεύματα τῶν κατοίκων εἶναι ἐξημμένα καὶ πόσον ἡ μεταξὺ τῶν δύο φυλῶν ἀντιπάθεια εἶναι κορυφωμένη. Εἰς ταύτας προσθέτω καὶ τὸ ἑξῆς χαρακτηριστικὸν γεγονός.

Πρὸ τεσσάρων ἢ πέντε ἡμερῶν δύο Ὀθωμανοὶ συνωδοιπόρουν. Ὁ εἷς τούτων εἴτε ἕνεκα ἔριδος εἴτε ἕνεκα προηγουμένης ἔχθρας ἐπυροβόλησε κατὰ τοῦ ἑτέρου, ὅστις ἔπεσε χαμαί. Ὁ δολοφόνος τρέχει πρὸς τὸν πλησιέστερον σταθμὸν καὶ ἀποτεινόμενος εἰς τοὺς στρατιώτας τοὺς ἐπιπλήττει, διατὶ νὰ κάθωνται ἀτάραχοι, ἐνῷ οἱ Χριστιανοὶ δολοφονοῦν τοὺς Ὀθωμανούς. Τοὺς ὡδήγησε λοιπὸν εἰς τὸν τόπον τῆς δολοφονίας. Εὐτυχῶς ὁ πυροβοληθεὶς δὲν ἦτο νεκρός, ὡς ὁ δολοφόνος εἶχεν ἐκλάβει, ἀλλ' ἁπλῶς λιποθυμημένος καὶ ἀναλαβὼν τὰς αἰσθήσεις του εἶπεν ὅτι ὁ καταγγείλας τὴν πρᾶξιν εἶναι ὁ δολοφόνος του·

Ἤδη μετὰ λύπης ἀναφέρω ὅτι ἐκτὸς τῶν μεμονωμένων πράξεων ἀντεκδικήσεως ἐγένετο κατ' αὐτὰς μεταξὺ τῶν κατοίκων τῶν δύο φυλῶν συμπλοκή, καθ' ἣν ἱκανὰ ἑκατέρωθεν ἔπεσαν θύματα. Εἰς τὴν ἐπαρχίαν τοῦ Σελίνου, κατοικουμένην ἀπὸ πολλοὺς Ὀθωμανοὺς οἵτινες θεωροῦνται οἱ πολεμικώτεροι τῆς νήσου, τὴν νύκτα τῆς 16–17 τοῦ ἱσταμένου μηνός, ἐνῷ οἱ Χριστιανοὶ κατεῖχον θέσιν τινά, οἱ Ὀθωμανοί, εἴτε διὰ νὰ κλέψουν μέλι, ὡς τινες λέγουν, εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν, ἠθέλησαν νὰ διέλθωσι διὰ τῆς βίας ἐνώπιον

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 87, ὑποσημ. 3.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τῶν φυλακῶν τῶν Χριστιανῶν. Οὗτοι, ἀφοῦ τρὶς τοὺς ἀπηγόρευσαν νὰ προχωρήσωσι καὶ ἐκεῖνοι δὲν ἀπεσύροντο, ἐπυροβόλησαν κατ' αὐτῶν καὶ ἐφόνευσαν πέντε, ἐξ αὐτῶν δὲ ἐπληγώθη εἷς. Τὴν δὲ πρωίαν τῆς ἐπιούσης οἱ 'Οθωμανοὶ παροργισθέντες ἐκίνησαν ἐκ τοῦ χωρίου Καντάνου, μετέβησαν εἰς τὴν θέσιν Σταυρόν, ὅπου ὑπῆρχε τὸ σῶμα τῶν Χριστιανῶν, καὶ ἀμέσως ἤρχισαν νὰ πυροβολοῦν κατ' αὐτῶν. Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας ἐμάχοντο πυροβολοῦντες ἑκατέρωθεν. Πόσα τὰ πεσόντα θύματα δὲν εἶναι εἰσέτι γνωστόν[1], διότι ἡ συγκοινωνία μεταξὺ τοῦ μέρους ἐκείνου καὶ τῆς πόλεως εἶναι διακεκομμένη, βεβαιοῦσιν ὅμως ὅτι ὑπὲρ τοὺς 30 ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ἔπεσαν. Περίεργον δὲ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην εἶναι ὅτι ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς ἔμεινεν εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἁπλοῦς θεατής, χωρὶς νὰ ταραχθῇ, ἐπὶ λόγῳ ὅτι δὲν εἶχε διαταγὴν νὰ λάβῃ μέρος νὰ κτυπήσῃ τοὺς Χριστιανούς. Ἡ εἴδησις αὕτη φθάσασα εἰς τὴν πόλιν τοὺς μὲν 'Οθωμανοὺς ἐξηγρίωσε, τοὺς δὲ Χριστιανοὺς κατεφόβισεν, εἰς τρόπον ὥστε τινὲς καὶ τὰ ἐργαστήριά των ἔκλεισαν.

Σωρηδὸν οἱ ἡμέτεροι ὑπήκοοι καταλιμπάνοντες τὴν νῆσον καθ' ἑκάστην, μεταβαίνουσιν εἰς Κύθηρα καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, οἱ δὲ Χριστιανοὶ 'Οθωμανοὶ ὑπήκοοι δυσανασχετοῦν, διότι ἡ Διοίκησις δὲν τοὺς ἐπέτρεπε, μέχρι τοῦδε τοὐλάχιστον, ν' ἀπέρχωνται. Μάλιστα ὅτε κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα ἔφθασε τὸ ἑλληνικὸν ἀτμόπλοιον *Ὕδρα*, ἐπιτροπή τις ἐκ μέρους τῶν Χριστιανῶν 'Οθωμανῶν ὑπηκόων μετέβη εἰς τὸν Γ. Διοικητὴν καὶ τὸν παρεκάλεσεν ἐπιμόνως νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὰς οἰκογενείας των ν' ἀπέρχωνται, πλὴν ἐκεῖνος τοῖς ἀπεποιήθη. Πρὸς χλευασμὸν δέ, ὡς ἐπληροφορήθην, τοὺς εἶπε: «Περιμένετε τὸν Καλλέργην, τὸν Ζιμβρακάκην καὶ τὸν Βερναρδάκην νὰ ἔλθουν πρὸς βοήθειάν των[2]; Πλὴν περιμένετε». 'Απ' ἐχθὲς ὅμως ἐπέτρεψε καὶ εἰς τὰς οἰκογενείας αὐτὰς ν' ἀπέρχωνται καὶ σωρηδὸν ἐπιβιβάζονται εἰς τὰ πλοῖα.

Τὸν φόβον τῶν Χριστιανῶν αὐξάνουσιν αἱ ἀναμνήσεις ἀπανθρωπίνων εἰς προγενεστέρας ἐποχὰς πράξεων καὶ αἱ ἀπειλαὶ τῶν ἐγχωρίων 'Οθωμανῶν, οἵτινες δὲν κρύπτουσι τὴν κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἀγανάκτησίν των. Τὸ πάθος δὲ τοῦτο δὲν παρατηρεῖται εἰς τοὺς χυδαίους μόνον 'Οθωμανούς, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς μεγαλοκτηματίας καὶ τοὺς πλουσίους, οἵτινες εἶναι φυσικῷ τῷ λόγῳ οἱ πλέον πεπολιτισμένοι. Οὗτοι ἐκτὸς τῶν φυλετικῶν λόγων, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐπαναστατικὰ ἐκ μέρους τῶν Χριστιανῶν κινήματα τοὺς δυσαρεστοῦσιν, ἔχουσι καὶ ἄλλους λόγους ὑλικοῦ συμφέροντος, διότι κινδυνεύουσιν ἕνεκα τῆς παρούσης καταστάσεως νὰ χάσωσι τὴν ἐφετεινὴν ἐσοδείαν τοῦ ἐλαίου, ἥτις εἶναι ὁ μόνος πλοῦτός των καὶ ἥτις εἶναι ἐφέτος ἄφθονος. Μάλιστα εἷς [ἑνός, ἑνὶ][3] τῶν κτημάτιῶν τούτων ὕβριζεν ἐνώπιον πολλῶν τὸν 'Ισμαὴλ Πασᾶν ὡς μὴ μεταχειρισθέντα ἀπ' ἀρχῆς καταναγκαστικὰ μέσα πρὸς κατάπνιξιν τοῦ κινήματος καὶ ὡς ἀνεχόμενον νὰ χύνεται

1. Χφ. *γνωστά*.

2. Τῶν ἐπαναστατῶν. 'Εν τούτοις βλ. ἀνωτέρω, σ. 84.

3. Προφανῶς τὸ ἔγγραφον ἐγράφη καθ' ὑπαγόρευσιν, ὁ δὲ ὑπαγορεύων, ἵνα δείξῃ σαφέστερον ὅτι γίνεται χρῆσις τοῦ ἀριθμητικοῦ, ἔκλινε τοῦτο (εἷς ἑνός, ἑνί). Ὁ γράφων ἐκ παρανοήσεως περιέλαβε καὶ τὰς τρεῖς πτώσεις εἰς τὸ κείμενον.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

αἷμα μουσουλμανικὸν (ἐνόει τὴν κατ' αὐτὰς γενομένην εἰς Σέλινον συμπλοκήν). Ὁ Γ. Διοικητὴς ἅμα πληροφορηθεὶς τὴν συμπλοκὴν ταύτην, ἐπειδὴ ὁ ἐν τῇ πόλει νῦν εὑρισκόμενος στρατὸς δὲν εἶναι ἱκανός, προσεκάλεσε τὸν Αἰγύπτιον Σαΐν Πασᾶν νὰ πέμψῃ εἰς Σέλινον ἓν τάγμα, πλὴν οὗτος, ὡς ἐμπιστευτικῶς ἐπληροφορήθην, ἀπεποιήθη νὰ δώσῃ τοιοῦτον εἰπὼν ὅτι, ἐπειδὴ ἡ συμπλοκὴ ἐγένετο μεταξὺ τῶν ἰθαγενῶν, αὐτὸς δὲν δύναται νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν ἔριδα, ὡς ἤθελε λάβει, ἂν ἐπρόκειτο περὶ ὑπερασπίσεως τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ. Τότε ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς παρέλαβεν ἀλλαχόθεν στρατὸν καὶ τὸν ἔπεμψε διὰ θαλάσσης εἰς Σέλινον καὶ συνάμα ἔπεμψεν ἀτμόπλοιον, ἵνα κομίσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν εἴδησιν τῆς συμπλοκῆς καὶ νὰ προλάβῃ νὰ παραστήσῃ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ εἶναι οἱ πρῶτοι χειρῶν ἀδίκων ἀρξάμενοι.

Ἐνταῦθα ὀφείλω νὰ εἴπω ὅτι αἱ σχέσεις τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ καὶ τοῦ Αἰγυπτίου Σαΐν Πασᾶ δὲν εἶναι διόλου ἁρμονικαί, τίς δὲ ὁ κύριος λόγος τούτου δὲν ἠδυνήθην νὰ μάθω. Πιθανολογεῖται ὅμως ὅτι ἡ μεταξύ των δυσαρέσκεια προέρχεται ἐκ τῶν ἐνεργειῶν ἃς ὁ Αἰγύπτιος, ὡς ἐν καιρῷ εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον ἀνέφερα [1], κατὰ τὴν περιοδείαν του ἔκαμεν, ἵνα ὁ τόπος ζητήσῃ τὴν εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Αἰγυπτίου Ἀντιβασιλέως ἐπάνοδόν του. Μάλιστα δέ, ἂν πιστεύσῃ τις καὶ τὸν ἰδιαίτερον γραμματέα τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ Γρηγόριον Ἀριστάρχην, ὁ Σαὴν Πασᾶς διένειμε καὶ χρήματα μεταξύ τινων ἐκ τῶν ἐχόντων ἐπιρροὴν [ὁ Σαὴν Πασᾶς]. Τινὲς φρονοῦσιν ὅτι ὁ Πρόξενος τῆς Γαλλίας κύριος Derchié, ὅστις εἰς στενὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Σαὴν Πασᾶ εὑρίσκεται, ὑποβοηθεῖ αὐτὸν εἰς τὰ σχέδιά του. Πιθανὸν εἶναι ὅτι ἡ Γαλλία ἐπιθυμεῖ ὥστε ἡ Κρήτη νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὸν Ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου μᾶλλον, διότι δὲν εἶναι παράδοξον καὶ ἡ ἰδία νὰ ἔχῃ πλάγιά τινα πρὸς τοῦτο συμφέροντα ἕνεκα τῆς σπουδαίας θέσεως ἣν ἡ Κρήτη μετὰ τὴν διόρυξιν τοῦ Ἰσθμοῦ τοῦ Σουὲζ θέλει λάβει διὰ τὸν εὐρύχωρον καὶ ἀσφαλῆ λιμένα τῆς Σούδας καὶ διὰ τὴν κεντρικὴν θέσιν της. Ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ ἐνταῦθα Πρόξενός της, ἀντικείμενον ἀπεχθείας καὶ περιφρονήσεως τῶν Χριστιανῶν διὰ τὴν ἀμάθειάν του καὶ τὴν ὑπὲρ τῶν Ὀθωμανῶν συμπάθειάν του, οὐδὲν δύναται νὰ ἐνεργήσῃ ἀποτελεσματικόν.

Πρό τινων ἡμερῶν ἔφθασεν ἐνταῦθα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἴδησις θετικὴ ὅτι ἔκτακτος ἀπεσταλμένος ἐκ μέρους τῆς Πύλης πέμπεται ἐνταῦθα ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς, ὁ ἐπὶ πολλὰ ἔτη διαμείνας ἐνταῦθα ὡς Γ. Διοικητής, καθ' ὅλον τὸ διάστημα καθ' ὃ ἡ Κρήτη ἔμεινεν ὑπὸ τὸν Ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου καὶ πολλὰ ἔτη μετὰ ταῦτα. Φέρει, λέγουσι, γενικὴν ἀμνηστίαν καὶ ἔχει πλήρη πληρεξουσιότητα νὰ συμβιβάσῃ τὴν ὑπόθεσιν τῶν Κρητῶν καὶ αὐτὸν ἀκόμη τὸν Ἰσμαὴλ Πασᾶν νὰ παύσῃ, ἂν τὸν εὕρῃ πταίσαντα. Ἀτμόπλοιον δ' ἀφίχθη σήμερον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως κομίσαν τὸν γαμβρὸν τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ Καδρῆ-Βέην, καθὼς καὶ ὀλίγους τινὰς στρατιώτας, 200 φορτηγοὺς ἵππους καὶ ὑλικόν. Ἐπιβεβαιοῖ ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἔμελλε ν' ἀναχωρήσῃ χθὲς τὸ ἑσπέρας. Τίς θέλει εἶσθαι ἡ ἔκβασις τῆς ἀποστολῆς τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ οὐδεὶς δύναται ἀσφαλῶς νὰ προϊδῃ. Ἀλλ' ἐγὼ ἔχω

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 67–68, 74.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

διδόμενα νὰ πιστεύσω ὅτι αἱ παραχωρήσεις τῆς Πύλης ἔρχονται βραδέως καὶ οἱ Κρῆτες δὲν θέλουν πλέον οὔτε τὴν ἀμνηστίαν δεχθῆ οὔτε τὰς τυχὸν δοθησομένας παραχωρήσεις.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς εἶναι λίαν γνωστὸς ἐνταῦθα, ἀλλ' οἱ Χριστιανοὶ μακρὰν τοῦ νὰ ἔχωσι συμπαθείας πρὸς αὐτόν, ἀπεναντίας μετὰ φρίκης ἀνακαλοῦσι τὴν δολιότητά του καὶ τὴν ἀπανθρωπίαν του, διότι, ὅτε κατὰ τὸ 1833 εἶχε γίνει ἑτέρα ἐπανάστασις, ὁ εἰρημένος Πασᾶς ὑπεσχέθη εἰς τοὺς Χριστιανοὺς πλήρη ἀμνηστίαν καὶ ὅμως μετὰ τὴν δημοσίευσιν αὐτῆς ἀπηγχόνισεν ὑπὲρ τοὺς 35–40 Χριστιανούς.

Ἡ εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας ἐλθοῦσα ἀγγλικὴ φρεγάτα *Ἀρετοῦσα*, ἀφοῦ διέμεινεν ἐνταῦθα μίαν περίπου ἑβδομάδα, λαβοῦσα ὑπὸ τοῦ Ναυάρχου διὰ μιᾶς κανονιοφόρου διαταγὴν νὰ μεταβῇ εἰς Πειραιᾶ, διότι, ὡς μοὶ εἶπεν ὁ κύριος Δίξων, ἐπαπειλοῦνται εἰς Ἀθήνας ταραχαί, ἀνεχώρησεν ἀφήσασα εἰς τὸν αὐτὸν λιμένα τὴν κανονιοφόρον. Κατὰ τὴν ἑβδομάδα ταύτην ἀφίχθη καὶ ἀμερικανικός τις ἀτμοδρόμων, ὅστις, ἀφοῦ διέμεινε τρεῖς ἡμέρας, ἀνεχώρησεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ μοὶ βεβαιοῖ ὁ κύριος Steelman ὅτι ὁ ἀτμοδρόμων οὗτος, ὅστις ὀνομάζεται *Ticanderoga*[1], θέλει μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων ἡμερῶν ἐπανέλθει ἐνταῦθα.

Ἐπληροφορήθην ὅτι ὁ τῆς Ἀγγλίας Πρόξενος κύριος Dickson ἔλαβεν ὁδηγίας παρὰ τῆς κυβερνήσεώς του νὰ συμπράττῃ ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῶν Κρητῶν μετὰ τοῦ κυρίου Derché καὶ νὰ μετριάζῃ μὲν τὰς ὁρμὰς καὶ τὰς παρεκτροπὰς τῶν ἐγχωρίων ἀρχῶν, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου οὐδόλως νὰ ἐμψυχώνῃ τῶν Χριστιανῶν τὸ κίνημα. Λυπηρὸν εἶναι ὅτι οἱ δυστυχεῖς Χριστιανοὶ οὐδεμίαν μέχρι τοῦδε εὗρον ἐξ οἱουδήποτε μέρους ἐνθάρρυνσιν.

Αἱ πληροφορίαι ἃς ἐξ ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τῆς νήσου λαμβάνομεν εἶναι ὅτι πανταχοῦ αἱ συναλλαγαὶ ἔπαυσαν, ὅτι αἱ συγκοινωνίαι εἰς τὰ πλεῖστα μέρη διεκόπησαν καὶ οἱ πάντες περιφέρονται ἔνοπλοι· ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ καταστρέφουσι τὰς ἰδιοκτησίας τῶν Χριστιανῶν, ἀπειλοῦσι καὶ τοὺς ὑβρίζουσιν, οἱ δὲ Χριστιανοί, ὅπου τοὺς ἐπιτρέπεται νὰ φύγωσιν, οἷον εἰς Ἡράκλειον καὶ Ρέθυμνον, ἐγκαταλείπουσι τὴν νῆσον καὶ οἱ χωρικοὶ μεταφέρουσι τὰς οἰκογενείας των εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη διὰ νὰ τὰς σώσωσιν ἀπὸ τὰς ὁρμὰς τῶν Ὀθωμανῶν. Αἱ ἀρχαὶ τοῦ Ρεθύμνου, θέλουσαι νὰ διαψεύσωσι τὰς κατὰ τῶν ναῶν γενομένας ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ἱεροσυλίας καὶ βεβηλώσεις, συνέταξαν πρωτόκολλον περὶ τοῦ ἐναντίου καὶ προσεκάλεσαν τοὺς συμβούλους Χριστιανούς, ἵνα καὶ αὐτοὶ ὑπογράψωσιν. Ἀλλ' οὗτοι, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἀπεποιήθησαν νὰ πράξωσι τοῦτο, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον τινὲς ἐξ αὐτῶν ἦσαν μάρτυρες αὐτόπται.

Ἡ πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἐκ μέρους τῶν Ὀθωμανῶν κατοίκων τῆς νήσου ἀναφορά, περὶ ἧς ἔλαβον τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω ἐν τῇ προηγουμένῃ ἀναφορᾷ[2] μου, ἐστάλη εἰς Κωνσταντινούπολιν δι' ἀπεσταλμένων τινῶν.

Ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ Ὀσμὰν Πασᾶς (φερίκ), ὅστις εἶχεν ἀσθε-

---

1. Ticonderoga.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 79–82.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νήσει εἰς Ρέθυμνον, μετεφέρθη κατ' αὐτὰς ἐνταῦθα καὶ ἐξακολουθεῖ ἀσθενῶν. Προχθὲς δ' ἕτερος Πασᾶς (φερὶκ) ἀφίχθη ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ.

Υ.Γ. Χθὲς ὁ κύρ. Δενδρινὸς μετέβη εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ Αἰγυπτίου Σαὴν Πασᾶ, ἀφοῦ οὗτος διὰ τοῦ κυρίου Στήλμαν ἐξέφρασεν ὅτι ἐπεθύμει νὰ λάβῃ μετ' αὐτοῦ συνέντευξιν. (Σημειωτέον ὅτι ἐξ ὅλων τῶν προξένων μόνον ὁ κύριος Δενδρινὸς δὲν εἶχε μέχρι τοῦδε ἐπισκεφθῆ τὸν εἰρημένον Πασᾶν.) Ὁ Σαὴν Πασᾶς διαβεβαιῶν καὶ αὐτὸν περὶ τῶν φιλανθρώπων αἰσθημάτων του τῷ εἶπεν ὅτι ἀναγνωρίζει ὅτι οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὰ πλειότερα παράπονά των ἔχουν δίκαιον, πλὴν τὸ σφάλμα εἶναι τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ, ὅστις κακῶς παρέστησεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὴν ὑπόθεσιν, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀπάντησις τῆς Πύλης ἦτο ἀντιπολιτικὴ καὶ ἀνάρμοστος· ὅτι αὐτὸς προσεπάθησε νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννόησιν μετὰ τῶν Χριστιανῶν Κρητῶν διὰ νὰ μεσολαβήσῃ κατόπιν διὰ τοῦ Ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου καὶ γίνωσι δεκτὰ τὰ αἰτήματά των, πλὴν ἕνεκα τῶν ραδιουργιῶν τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ (διότι, ὡς ἐν τῇ προηγουμένῃ ἀναφορᾷ[1] μου ἐξέθηκα, οἱ δύο οὗτοι πασάδες εὑρίσκονται μεταξύ των εἰς ῥῆξιν) καὶ τῆς δυσπιστίας τῶν Χριστιανῶν αἱ προσπάθειαί του ἐματαιώθησαν· ὅτι δὶς μέχρι τοῦδε προσεκλήθη ὑπὸ τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ νὰ χορηγήσῃ μέρος στρατοῦ, ἵνα προσβάλῃ τοὺς Χριστιανούς, ἀλλ' αὐτὸς τὸ ἀπεποιήθη εἰπὼν ὅτι ἕως τώρα φαίνεται ἡ πάλη μεταξὺ τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἐν ὅσῳ δὲν προσβληθῇ ὁ αὐτοκρατορικὸς ἢ ὁ αἰγυπτιακὸς στρατός, αὐτὸς δὲν δύναται νὰ προσβάλῃ τοὺς Χριστιανούς. Προσέθηκεν ὅμως εἰς τὸν κύριον Δενδρινὸν ὅτι τὸ συμφέρον τῶν Χριστιανῶν ἀπαιτεῖ νὰ μὴ προσβάλωσι τὸν στρατὸν μέχρι τοὐλάχιστον τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, διότι, ἂν τοῦτο γίνῃ, αὐτὸς ὑπείκων εἰς τὸ καθῆκόν του θέλει τοὺς προσβάλει. Τὸν παρεκάλεσε δ' ὅπως καὶ αὐτὸς καὶ πᾶς ἄλλος πρόξενος ἔχων ἐπιρροὴν ἀποτρέψῃ τοὺς Χριστιανοὺς ἀπὸ τοιαύτας πράξεις, αἵτινες θέλουν ἀποβῆ εἰς βλάβην των. Προσέθηκεν ὅτι, ὡς χθὲς ἐπληροφορήθη, οἱ Χριστιανοὶ ἐφόνευσαν ἕνα χωροφύλακα καὶ ἁφήρεσαν βοῦς τινας καὶ ἄλλα ζῷα μεταφερόμενα διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ στρατοῦ. Ἐπὶ τέλους προσέθηκεν ὅτι ἀμφιβάλλει ἂν ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς δυνηθῇ νὰ εἰρηνεύσῃ τὸν τόπον, ἀφοῦ τὰ πράγματα ἐπροχώρησαν ἐπὶ τοσοῦτον.

Ὁ κ. Δενδρινὸς συμμερίζεται τὰς παρατηρήσεις ταύτας, ἀλλ' ἐγὼ γινώσκω ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν Κρητῶν ἦτο καὶ εἶναι μέχρι τοῦδε ν' ἀποφύγωσι πᾶσαν μετὰ τοῦ στρατοῦ συμπλοκήν, ὄχι δι' ἄλλον λόγον παρὰ διότι παραδόξως δὲν ἔχουσι τὰ πρὸς πόλεμον ἐπιτήδεια καὶ διὰ τοῦτο ἀπέχουν ἀπὸ πᾶσαν κατὰ τοῦ στρατοῦ προσβολήν. Δὲν δύναμαι δὲ ἀκόμη νὰ βεβαιώσω ἂν αἱ ὑπὸ τοῦ Σαὴν ⟨ἀναφερθεῖσαι⟩ μεμονωμέναι πράξεις εἰς τὰς ὁποίας δῆθεν ὑπέπεσαν οἱ Χριστιανοὶ εἶναι ἀληθεῖς.

Ἐνταῦθα χάριν τῆς ἀκριβείας ὀφείλω νὰ προσθέσω ὅτι αἰτία τῆς ἐν Σελίνῳ συμβάσης συμπλοκῆς ἦτο διότι οἱ Ὀθωμανοὶ ἤθελον νὰ καταλάβουν θέσιν τινὰ εἰς ἣν οἱ Χριστιανοὶ εἶχον πρὸ πολλῶν ἡμερῶν τεθειμένας τὰς φυλακάς των.

---

1. Δέον νὰ νοηθῇ ἡ ὑπ' ἀριθ. 459, 21 Αὐγούστου 1866 ἀναφορά, τῆς ὁποίας συμπλήρωμα ἀποτελεῖ τὸ παρὸν ὑστερόγραφον, συνταχθὲν τὴν 22 Αὐγούστου. Εἰδικώτερον βλ. ἀνωτέρω, σ. 90.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐν Χανίοις, τῇ 22 Αὐγούστου 1866

Ἐπισυνάπτεται ἔκθεσις [1] τοῦ πράκτορος Ρεθύμνου περὶ τῆς ἐκεῖ καταστάσεως τῶν πραγμάτων.

43

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 125 (σχέδιον) *Ρέθυμνον, 22 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΠΡ – Μ77/2868

Σᾶς ἀναγγέλλω καὶ διὰ ταύτης μου ὅτι ἡ κατάστασις τῶν μερῶν μας δεινοῦται καθ' ἑκάστην. Πρὸ τριῶν ἡμερῶν ὁ ἐνταῦθα Ὑποδιοικητὴς θέλων νὰ κατασκοπεύσῃ τὰ ἐνταῦθα πλησιόχωρα χριστιανικὰ χωρία ἔπεμψεν ἕνα ἑκατόνταρχον τοῦ ἀτάκτου στρατοῦ μετὰ πενήντα ἀτάκτων στρατιωτῶν καὶ ἐξῆξεν αὐτοὺς τοῦ φρουρίου περὶ τὸ μεσονύκτιον. Ἀπέχοντες ἡμίσειαν ὥραν τῆς πόλεώς μας ἐθεωρήθησαν παρὰ τῶν χριστιανικῶν φυλακῶν, αἵτινες πυρσοκροτήσασαι διέδωσαν τὴν εἴδησιν εἰς τὰ χωρία καὶ ἐν τῷ ἅμα συνήφθη μεγάλη ἐκπυρσοκρότησις τῶν ὅπλων, ἥτις καὶ ἠνάγκασε τὸν ἑκατόνταρχον μετὰ τῶν στρατιωτῶν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸ φρούριον, διότι, ἂν ἐπροχώρουν, ἤθελον γίνει θύματα τῶν Χριστιανῶν. Ὁ Ὑποδιοικητὴς ἐπροφασίσθη κατόπιν ὅτι τοὺς ἔπεμψε διὰ νὰ διατηρήσωσι τὰ βαλανίδια τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ κλέπτας καὶ τοὺς ἐμπόδισαν. Οὐδόλως ὅμως ἔχεται ἀληθείας, διότι ἡ κατὰ τὸ μεσονύκτιον ἔξοδος δὲν εἶχε τοιοῦτον σκοπόν.

Τὸ παρελθὸν Σάββατον, κατὰ τὴν 10 ὥραν τουρκιστί [2], εἰσελθὼν ἐκ τῶν χωρίων εἷς Ὀθωμανὸς διέδωσεν εἰς τοὺς λοιποὺς ὅτι οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὸ χωρίον Ἀτζιπόπουλον συνέλαβον καὶ ἐκράτησαν εἴκοσιν Ὀθωμανοὺς καὶ ἐν τῷ ἅμα συνήχθησαν περίπου 500 εἰς τὴν θέσιν Μεγάλην Πόρταν καὶ αὐθαιρέτως ἀπῄτουν νὰ ἐξέλθωσι καὶ νὰ ὑπάγωσι πρὸς ἀπαλλαγὴν τῶν ὁμοθρήσκων. Πληροφορηθεὶς περὶ τούτου ὁ Ὑποδιοικητὴς ἀπῆλθεν εἰς τὸ μέρος αὐτό, ὅπου ἐγένετο ἐπὶ παρουσίᾳ του μεγάλη σύγχυσις καὶ ὀχλαγωγία, ἐπιμενόντων τῶν Ὀθωμανῶν νὰ ἐξέλθουν καὶ ἄνευ τῆς ἀδείας του. Μάλιστά τινες ἔσυραν τὰ ξίφη διὰ νὰ κτυπήσουν ἀλλήλους. Ἐπὶ τέλους τῇ ἐπιμονῇ τοῦ Ὑποδιοικητοῦ διελύθησαν χωρὶς νὰ ἐξέλθουν. Φόβος μέγας κατέλαβε τοὺς Χριστιανοὺς θεωροῦντας τὰ κινήματα ταῦτα καὶ τὴν ἀγρίαν ὀργὴν τῶν Ὀθωμανῶν. Ἐν τούτοις μετὰ μίαν ὥραν διεψεύσθη ἡ εἴδη-

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 84–86.

2. Κατὰ τὸ μουσουλμανικὸν σύστημα ὥρας, τὸ νυχθήμερον ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο δωδεκάωρα: ἀπὸ τὸ δωδεκάωρον τῆς νυκτός, τὸ ὁποῖον προηγεῖται, ἄρχεται δὲ ἀπὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, ἤτοι ἀπὸ χρονικοῦ σημείου ἐξαρτωμένου ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἔτους· καὶ ἀπὸ τὸ δωδεκάωρον τῆς ἡμέρας, τὸ ὁποῖον ἕπεται. Κατὰ ταῦτα, δεδομένου ὅτι ἡ 22 Αὐγούστου (ἡμέρα συντάξεως τοῦ ἐγγράφου) ἦτο Δευτέρα, ἡ δὲ Παρασκευὴ ἥτις προηγήθη αὐτῆς ἦτο ἡ 19/31 Αὐγούστου, ὁπότε ὁ ἥλιος δύει τὴν 6.57′, ἡ δεκάτη ὥρα τῆς νυκτὸς τουρκιστὶ τοῦ Σαββάτου, 20 Αὐγούστου, ἦτο ἡ ἀρχομένη τὴν 3.57′ π.μ., ἡ δὲ δεκάτη ὥρα τῆς ἡμέρας, περὶ ἧς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόκειται ἐνταῦθα, ἦτο ἡ ἀρχομένη τὴν 3.57′ μ.μ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σις ὅτι οἱ 20 Ὀθωμανοὶ ἦσαν ἐμποδισμένοι, ὁ δὲ Ὑποδιοικητὴς οὐδόλως ἐφρόντισε νὰ τιμωρήσῃ τὸν διαδώσαντα τὴν εἴδησιν ταύτην Ὀθωμανόν.

Ἐξακολουθοῦσιν αἱ ζημίαι εἰς τὰ ἐλαιόδενδρα, ἀμπελῶνας καὶ οἰκίας τῶν Χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους καθ' ὁδὸν ἐπαπειλοῦσι.

Σήμερον ἀπέρχονται διὰ τοῦ αὐστριακοῦ πλεῖσται οἰκογένειαι χριστιανικαί. Ἐλάχισται ἔμειναν, αἵτινες θ' ἀπέλθωσι μὲ τὸ ἀκόλουθον.

44

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 126 (σχέδιον) *Ρέθυμνον, 22 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΠΡ Μ77/2870

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἀναγγείλω ὅτι οἱ Χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης, ὑπήκοοι Ἕλληνες καὶ ὑπήκοοι Ὀθωμανοί, ἀναχωρήσαντες ἐντεῦθεν παρακατέθεσαν εἰς τὴν ἀποθήκην τοῦ Προξ. τούτου Πρακτορείου, εἰς τὴν ἐμπορικὴν ἀποθήκην, καθὼς καὶ εἰς τὴν οἰκίαν μου διάφορα ἔπιπλα τῶν οἰκιῶν των, διαφόρους πραγματείας τῶν καταστημάτων των καὶ διάφορα γεννήματα, καθὼς ἡγούμενοι καὶ ἱερεῖς διάφορα σκεύη τῶν ἱερῶν ναῶν, ὑπολογιζομένων ἁπάντων ἀξίας πεντήκοντα χιλιάδων ταλλήρων. Οἱ ἐναποθέσαντες ταῦτα τὰ θεωροῦν ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ ὑπὸ τὸ ἄσυλον τοῦ Προξ. τούτου Πρακτορείου.

Εἰδοποιοῦντες ὑμᾶς περὶ τούτου παρακαλοῦμεν ἵνα ἐνεργήσητε ὅπου δεῖ καὶ ὅπως δεῖ, ἵνα ἐν πάσῃ περιπτώσει ὦσιν ἀσφαλισμένα πάντα ταῦτα.

45

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 469 *Χανιά, 25 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ2/69

Ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν διὰ τοῦ ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένου ἐγγράφου αὐτῆς ὑπὸ χρονολογίαν 21 Αὐγούστου ἐ.ἔ. μᾶς διεβίβασε τὰ συνημμένα δύο ψηφίσματά [1] της διὰ τῶν ὁποίων : α΄) κηρύττει κατηργημένην τὴν ἐπὶ τῆς νήσου Κρήτης τουρκικὴν ἐξουσίαν· καὶ β΄) κηρύττει τὴν ἀδιάσπαστον καὶ παντοτινὴν ἕνωσιν τῆς Κρήτης καὶ τῶν ἐξαρτημάτων αὐτῆς μετὰ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῆς Α. Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου Α΄.

---

1. Ἀμφότερα 21 Αὐγούστου 1866 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ2/70 καὶ 72· Τσιριντάνη, ἔ.ἀ., τ. Α΄, σσ. 370–372.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἀμφότερα τὰ ψηφίσματα ταῦτα παραλαβὼν λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα, ἵνα ἐνεργήσητε ὅ,τι ἐγκρίνετε.

Ἡ αὐτὴ Γενικὴ Συνέλευσις διευθύνει εἰς τὰ διάφορα ἐνταῦθα προξενεῖα καὶ εἰς ἐμὲ ἔγγραφον [1] δι' οὗ ἐκθέτει διὰ μακρῶν τὰ αἴτια ἕνεκα τῶν ὁποίων οὐδεμίαν πλέον δέχεται ἐκ μέρους τῆς Υ. Πύλης προσφορὰν ⟨καὶ⟩ κηρύττει τὴν ἕνωσιν τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἀντίγραφον τοῦ ἐγγράφου τούτου θέλω ὑποβάλει ὑμῖν διὰ τοῦ ἐρχομένου ταχυδρομείου, ἂν ὁ ὑλικὸς καιρὸς δὲν ἐπιτρέψῃ νὰ πράξω τοῦτο διὰ τοῦ σήμερον ἀφιχθέντος ἐνταῦθα ἑλληνικοῦ ἀτμοπλοίου ἡ *Πατρίς*.

46

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἐπιστολὴ *Χανιά, 26 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ2/73

Ἐκτὸς τῶν ψηφισμάτων τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν, ἃ ὑποβάλλω ὑμῖν σήμερον [2], καὶ τοῦ πρὸς τοὺς προξένους ἐγγράφου τῆς ἰδίας οὐδὲν ἀξιόλογον συνέβη κατ' αὐτάς.

Εἰς τὴν τελευταίαν ἀναφοράν [3] μου ἔκαμα λόγον περὶ τῆς εἰς Σέλινον συμπλοκῆς, λαβούσης χώραν μεταξὺ Ὀθωμανῶν καὶ Χριστιανῶν Κρητῶν. Πλὴν ἐκτὸς τῶν 5 Ὀθωμανῶν τῶν τὴν πρώτην ἡμέραν φονευθέντων τὴν ἐπιοῦσαν δὲν ἐφονεύθησαν εἰμὴ δύο Ὀθωμανοί. Ἐκ τῶν Χριστιανῶν μόνον τρεῖς ἐπληγώθησαν.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς δὲν ἔφθασε μέχρι σήμερον, περιμένεται ὅμως ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν, ὁ δ' Ἰσμαὴλ Πασᾶς ἑτοιμάζεται ν' ἀναχωρήσῃ.

47

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 127 (ἀντίγραφον) *Ρέθυμνον, 26 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ11/380

Τραγικαὶ σκηναὶ ἐξακολουθοῦσι συμβαίνουσαι εἰς τὰ πρόθυρα καὶ περίχωρα τῆς πόλεώς μας καὶ ἀκόμη ἐντὸς ταύτης.

Τὴν 22 τούτου, περὶ τὸ ἑσπέρας, διεδόθη ἐνταῦθα εἴδησις ὅτι Χριστιανοὶ ἐφόνευσαν δύο Ὀθωμανοὺς καθ' ὁδὸν κατὰ τὸ χωρίον μικρὰ Γωνιά. Οἱ ἐνταῦθα Ὀθωμανοὶ συνῆλθον

---

1. 20 Αὐγούστου 1866 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ9/301· Κριάρη, *ἔ.ἀ.*, σσ. 166–169 (ὑπὸ χρονολογίαν 16 Αὐγούστου 1866).
2. Διὰ τοῦ ἐγγράφου ὑπ' ἀριθ. 469, 25 Αὐγούστου 1866 (βλ. ἀνωτέρω, σσ. 94–95).
3. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 88–93.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐν τῷ ἅμα εἰς τὴν θέσιν Μεγάλη Πόρτα ζητοῦντες νὰ ἐξέλθωσι πρὸς ἐκδίκησιν. Ὁ Ὑποδιοικητὴς ἐφάνη ἐμποδίζων τούτους καὶ τὴν ἰδίαν ἑσπέραν ἀναχωρήσας διὰ τοῦ αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου μετέβη εἰς τὰ αὐτόθι ἀφήσας ἀντιπρόσωπόν του τὸν Συνταγματάρχην Καϊμακάμην τοῦ Β. στρατοῦ, ὅστις τὴν ἐπαύριον, 23 τούτου, ἔθεσε φρουροὺς εἰς τὰς θύρας τοῦ φρουρίου καὶ ἐμπόδιζε τοὺς Ὀθωμανοὺς νὰ ἐξέρχωνται ἐνόπλως εἰς τὰ χωρία. Ἀλλά, μολονότι οὕτως ἐκωλύοντο, πηδήσαντες ἀπὸ τὰ χαμηλὰ μέρη τοῦ φρουρίου ἐξῆλθον, ὡς λέγουσι, περίπου [τοὺς] 120, ἀπῆλθον εἰς τὰ πλησίον χωρία Γάλλου, Ἀτσιπόπουλον, Πρινέ, Κάστελλον καὶ Βεδέρον [1] ⟨καὶ⟩ ἔσφαξαν διὰ μαχαίρας ὅσους Χριστιανοὺς εὗρον καταγινομένους εἰς τὰς ἐργασίας τους καὶ συνάζοντας χαρούπια καὶ βελανίδια ἐκ τῶν ὑποστατικῶν των καὶ προσέτι ὅσους εὗρον εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ χωρίου καὶ καθημένους εἰς τὰς οἰκίας των.

Τὴν 24 πάλιν ἐξερχόμενοι τῆς πόλεως οἱ Ὀθωμανοὶ ἔσφαξαν ὁμοίως διὰ μαχαίρας τοὺς ἐκ τῆς πόλεως ἐξερχομένους καὶ μεταβαίνοντας εἰς τὰ χωρία των Χριστιανούς, μεταξὺ τῶν ὁποίων μόνον τὸν [2] μιᾶς βολίδος μακρὰν τοῦ φρουρίου σφαγέντα ὀγδοηκοντούτη καὶ ὀνόματι Γεώργιον Μαρμαράκην γνωρίζομεν βασίμως, καὶ τοῦτον [3] διότι Χριστιανοὶ εἰσερχόμενοι τὸν [4] εἶδον καὶ μᾶς ἀνήγγειλαν περὶ τῆς σφαγῆς του. Ὥστε οἱ μέχρι σήμερον εἰς τὰ πρόθυρα καὶ περίχωρα τῆς πόλεώς μας δολοφονημένοι ὑπολογίζονται τριάκοντα γνωστοί, μολονότι δὲ λέγονται τὰ ὀνόματά των παρὰ τῶν ἰδίων Ὀθωμανῶν, δὲν τοὺς ὀνοματίζω μὴ γνωρίζων ἀκριβῶς ἂν ὦσιν οὗτοι ἢ ἄλλοι, διότι, ὡς ἐκ τῆς διακοπῆς τοῦ νὰ εἰσέρχωνται Χριστιανοὶ εἰς τὴν πόλιν μας ἕνεκα τοῦ φόβου τῆς σφαγῆς, δὲν ἐπληροφορήθημεν βασίμως τοὺς εἰς τὰ χωρία των ἐσφαγμένους.

Τὰ συμβάντα τῆς 24 ἐγένοντο, εὑρισκομένου ἐνταῦθα τοῦ Ὑποδιοικητοῦ, ὅστις εἶχεν ἐπανέλθει ἀπὸ τὰ αὐτόθι διὰ Β. ὀθωμανικοῦ ἀτμοπλοίου. Περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς ἡμέρας ταύτης πληροφορηθεὶς τὸν φόνον τοῦ γέροντος Μαρμαράκη εἰδοποίησα τὸν Ὑποδιοικητὴν διὰ τοῦ Μουλαζίμη [5] του Σερίφη [6], ἵνα λάβῃ μέτρον περὶ τῆς ταφῆς του, διότι, ὡς ἐπόμενον, οἱ Χριστιανοὶ ἐφοβοῦντο νὰ φροντίσωσι. Μόλις δὲ μετὰ τρεῖς ἡμέρας, ἤτοι σήμερον τὸ πρωί, ἐφρόντισε πέμψας τοὺς ζαπτιέδες, οἵτινες τὸν ἔχωσαν εἰς τὸ μέρος τῆς σφαγῆς του.

Περὶ τὴν 8ην ὥραν τουρκιστὶ τῆς ἡμέρας ταύτης οἱ εὑρισκόμενοι μακρὰν τῶν πλησιοχώρων χωρίων Χριστιανοὶ πληροφορηθέντες τὰς σφαγὰς ταύτας καὶ ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ ἐλεηλάτησαν τὰ χωρία των συνήχθησαν, 60 ἕως 100 τὸν ἀριθμόν, καὶ κατέβησαν εἰς ταῦτα, διὰ νὰ ἐμποδίσωσι τοὺς Ὀθωμανούς. Οὗτοι ἰδόντες ὅτι οἱ Χριστιανοὶ εἰδοποιήθησαν

---

1. Βεδέροι (οἱ).
2. Χφ. *τούς*.
3. Χφ. *τούτους*.
4. Χφ. *τούς*.
5. Ἀνθυπολοχαγοῦ.
6. Κύριον ὄνομα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ συνηθροίζοντο, εἰδοποίησαν ἐν τῷ ἅμα τοὺς ἐν τῇ πόλει Ὀθωμανούς, οἵτινες ἀμέσως, χωρικοὶ καὶ πολῖται περίπου 1500, ἐξῆλθον τοῦ φρουρίου καὶ τρέχοντες εἰς τὰς καμάρας[1] τοῦ χωρίου Ἀτσιποπούλου, ὅπου ἐφαίνοντο οἱ Χριστιανοί, ἔσφαξαν ὡσαύτως δύο ἢ τρεῖς Χριστιανοὺς τυχόντας νὰ ἐξέρχωνται τότε τῆς πόλεως, ρίψαντες ἕνα ἢ δύο εἰς τὴν θάλασσαν ἐξ αὐτῶν. Κατόπιν τῶν ἐντοπίων Ὀθωμανῶν ἐξῆλθεν ἀμέσως καὶ ἓν τάγμα Β. στρατοῦ μεθ' ἑνὸς τηλεβόλου, παραταχθὲν πέριξ αὐτῶν. Ἤρξαντο ὅθεν ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν οἱ πυροβολισμοὶ καὶ οὕτω συνεπλάκησαν εἰς μάχην διαρκέσασαν περίπου μίαν ὥραν. Καὶ κατὰ τὸ διάστημα τοῦ πυροβολισμοῦ ἔρριψε καὶ ὁ Β. στρατὸς κατὰ τῶν Χριστιανῶν 5–6 σφαίρας διὰ τηλεβόλου, ὅπερ καὶ ἠνάγκασε τοὺς Χριστιανοὺς νὰ τραβηχθῶσι τῆς θέσεως ἣν κατεῖχον. Οἱ Ὀθωμανοὶ λέγουν ὅτι ἐπληγώθησαν ἐλαφρῶς δύο ἐξ αὐτῶν καὶ ὅτι ὡσαύτως ὑπέφερον καὶ οἱ Χριστιανοί. Σήμερον διέδωσαν ὅτι ἐφονεύθησαν 7 Ὀθωμανοί, ἀλλ' οἱ ⟨sic⟩ τὸ κρύπτουν. Ἐν τούτοις οὐδὲν βέβαιον ἠδυνήθημεν περὶ τούτου νὰ μάθωμεν, διότι οὐδεὶς Χριστιανὸς εἰσῆλθεν ἔκτοτε εἰς τὴν πόλιν μας. Οἱ Ὀθωμανοὶ ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν πόλιν ἐκ τῆς μάχης κατέστρεψαν καὶ ἐλαφυραγώγησαν τὰ πλησιόχωρα χωρία αὐτὰ καὶ πολλὰ πράγματα τῶν Χριστιανῶν. Ἐν ὄψει τῆς Διοικήσεως ἐπώλησαν καὶ πωλοῦσι καθ' ἑκάστην δημοσίως εἰς τὴν ἀγορὰν ἀκόμη καὶ τοὺς ὄνους τῶν σφαγέντων. ⟨Τὸν τοῦ⟩ γέροντος Μαρμαράκη ἐπώλησαν δημοσίως διὰ 4 γρόσια. Ἐν τῷ μεταξὺ τῆς μάχης ταύτης ὅσοι τῶν Ὀθωμανῶν ἔμενον ἔχοντες τὰς οἰκογενείας των εἰς ⟨τὸ⟩ ἡμίσειαν ὥραν ἀπέχον τοῦ φρουρίου χωρίον Περιβόλια τὰς εἰσῆξαν ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ πολλοὶ τὰς εἰσήγαγον εἰς τὰς χριστιανικὰς οἰκίας διὰ τῆς βίας, ἐνῷ οἱ Χριστιανοὶ ἔμενον εἰσέτι εἰς αὐτάς.

Οἰκτρὰ ἡ θέσις τῶν Χριστιανῶν τῶν ἐνταῦθα οἰκογενειῶν κατὰ τὴν ὥραν ταύτην. Μέγας φόβος ἐκυρίευσεν ἅπαντας καὶ πολλαὶ οἰκογένειαι, μάλιστα πτωχαί, κατέφυγον εἰς τὸ ἄσυλον τοῦ Προξ. Πρακτορείου τῆς δικαιοδοσίας μου Ἀγγλίας καὶ Ἑλλάδος καὶ μένουσιν ἤδη ἐν τῇ οἰκίᾳ μου.

Δὲν δύναμαι, κύριε Πρόξενε, νὰ σᾶς ἐκθέσω τὰς ἐκτὸς τῶν δολοφονιῶν λοιπὰς κακουργίας καὶ ἀνοσιουργίας τῶν Ὀθωμανῶν. Πολλὰ πλησιόχωρα χωρία κατέστρεψαν ἐξ ὁλοκλήρου καὶ ἐλεηλάτησαν, ἱεροὺς ναοὺς ἐβεβήλωσαν ἀκωλύτως, ἐντὸς τῆς πόλεως διήρπασαν τὰ πράγματα ἑνὸς Χριστιανοῦ ἐμπόρου, Δημητρίου Σταυρουλάκη, εἰσελθόντες εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ θραύσαντες τὰ κιβώτιά του, καὶ μάλιστα ἐνῷ οὗτος ἐξελθὼν μετὰ τῆς οἰκογενείας του εἰς τὸ χωρίον του ἄφησε τὴν οἰκίαν του εἰς Ὀθωμανοὺς καὶ εἰσῆξαν τὰς οἰκογενείας των. Ὁ Ὑποδιοικητὴς κατὰ τὴν ὥραν τῆς συμπλοκῆς μοὶ ἔπεμψε στρατιωτικὴν τακτικὴν φρουρὰν πρὸς ἡσυχίαν μου καὶ συγχρόνως μὲ ἠρώτησε δι' ἀπεσταλμένου του ἂν ἔχω ἀνάγκην τινὰ ἄλλην, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ἔκαμα τὴν δέουσαν εὐχαρίστησιν. Διέταξε δὲ πρὸς τούτοις καὶ ἐπεριπόλει τὴν πόλιν στρατιωτικῶς πρὸς περιστολὴν δῆθεν τῶν ἐκ τῆς μάχης εἰσελθόντων Ὀθωμανῶν.

Ἀδιστάκτως, κύριε Πρόξενε, ὁ Ὑποδιοικητὴς αὐτὸς μετὰ τῶν ὀργάνων του εἶναι

---

1. Ἡ μεταξὺ Ρεθύμνου καὶ Ἀτσιποπούλου γέφυρα, ἡ Ἀτσιπουλιανὴ Καμάρα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

οἱ αἴτιοι τῆς καταστροφῆς καὶ λεηλασίας τῶν χωρίων, ἱερῶν ναῶν καὶ τῆς φρικτῆς δολοφονίας. Ἡ ἐγχώριος αὕτη ἐξουσία, κατ' ἐπιφάνειαν φαινομένη ὅτι ἐνεργεῖ ὑπὲρ τῆς τάξεως, ὑπεκίνησε καὶ ὑποκινεῖ ἁπάσας τὰς ἀνοσιουργίας τῶν ὁμογενῶν, ὥστε οὐδεμίαν ἐμπιστοσύνην δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν εἰς αὐτὴν καὶ ἀναμφιβόλως ἐσμὲν εἰς μέγαν κίνδυνον τιμῆς καὶ ζωῆς ἰδικῆς μας καὶ τῶν περὶ ἡμᾶς. Σήμερον, ὡς ἐκ τοῦ ἐσωκλείστου ἀντιγράφου [1] θέλετε παρατηρήσει, διεμαρτυρήθημεν κατὰ τοῦ Ὑποδιοικητοῦ, ὅστις εἰς ἀπάντησιν, τῆς ὁποίας ἀντίγραφον εὑρίσκετε, μᾶς λέγει ὅτι οὐδόλως ἔχει γνῶσιν τῶν τοιούτων ἀνοσιουργιῶν καὶ κακουργημάτων. Ὁμοίας διαμαρτυρήσεις [2] διεβίβασαν πρὸς τὸν Ὑποδιοικητὴν καὶ οἱ δύο συνάδελφοί μου Ρωσσίας καὶ Γαλλίας, εἰς τοὺς ὁποίους ἀπήντησεν ὡς καὶ εἰς ἐμέ. Σᾶς ἐπισυνάπτω καὶ διαμαρτύρησιν τοῦ Ρωσικοῦ Πράκτορος. Ἐκ τῶν ἀπαντήσεων τούτων τοῦ Ὑποδιοικητοῦ εἶναι φανερόν, φανερώτατον, ὅτι ἡ ἐγχώριος ἐξουσία ὑπεκίνησε τὰ μέχρι τοῦδε τραγικὰ συμβάντα. Πολλοὶ Ὀθωμανοὶ ἐκφράζονται ὅτι παρὰ τῆς Διοικήσεως παρακινοῦνται εἰς αὐτὰ καὶ πολλοὶ φρόνιμοι ἐξ αὐτῶν καταβοῶσι κατ' αὐτῆς.

Δι' ὅλα ταῦτα, κύριε Πρόξενε, ἔρχομαι εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ σᾶς παραστήσω ὅτι δὲν δύναμαι νὰ μένω ἥσυχος καὶ νὰ μὴ ἔχω ὑποψίαν ὅτι ἠθικῶς θὰ ὑποφέρω μετὰ τῆς οἰκογενείας μου καὶ μετὰ τῶν ἄλλων οἰκογενειῶν αἵτινες εὑρίσκονται εἰς τὸ ἰδικόν μου ἄσυλον. Ὁ τρόπος καὶ αἱ δόλιαι πράξεις τῆς ἐγχωρίου ἐξουσίας μὲ ἀναγκάζουσι νὰ μὴ θεωρῶ ὅτι ἔχω ἀσφάλειαν ἐν περιπτώσει μαχῶν ἐπιζημίων εἰς τοὺς Ὀθωμανούς. Ὅθεν σᾶς παρακαλῶ προλάβετε, ἐνεργήσατε πᾶν ὅ,τι δύνασθε πρὸς ἐντελῆ ἀσφάλειαν ἐμοῦ καὶ τῶν περὶ ἐμέ, τῆς περιουσίας μου, καθὼς καὶ τῶν ἐναποταμιευθέντων ξένων πραγμάτων εἰς τὴν προστασίαν μου καὶ ὑπεράσπισιν. Εἶμαι δὲ ἠναγκασμένος, ἂν οὕτω πως ἀκολουθῇ ἡ ἐξουσία, νὰ διαμαρτυρηθῶ διὰ τὰ ἰδικά μου συμφέροντα, καθὼς καὶ δι' ἐκεῖνα τῶν διαφόρων ξένων ⟨τοὺς ὁποίους⟩ ἔχω εἰς τὸν ἐμπορικόν μου κύκλον καὶ ἐγκαταλείψω τὴν θέσιν ταύτην ὡς Προξ. Πράκτωρ τῆς Ἑλλάδος, ν' ἀπέλθω ἐντεῦθεν, ὅπως ἀσφαλίσω τοὐλάχιστον τὴν ζωὴν καὶ τιμὴν τῆς οἰκογενείας μου.

⟨Ὑστερόγραφον 1⟩ Τὴν 27 Αὐγούστου

Σήμερον πληροφοροῦμαι ὅτι αἱ σφαγαὶ ἐξηπλώθησαν καὶ εἰς ἄλλα χωρία πλησίον τῆς πόλεως, ὥστε ὁ ἀριθμὸς τῶν δολοφονηθέντων ἀόπλων Χριστιανῶν καὶ εὑρισκομένων εἰς τὰς οἰκίας καὶ ἐργασίας των θὰ ὑπερβῇ τὰ 100 ἴσως καὶ 150 θύματα τῶν ἀγρίων Ὀθωμανῶν. Τὸ νεκροταφεῖον τῆς πόλεώς μας ἔκαμον οἱ Ὀθωμανοὶ κατάστημα δημοπρασίας τῶν λαφύρων ἅτινα ἥρπασαν ἐκ τῶν χωρίων. Τὴν ἐκκλησίαν τοῦ νεκροταφείου ἔθραυσαν καὶ ἐβεβήλωσαν, τὰ μνημεῖα ἠνέῳξαν καὶ ἐκχώσαντες τὰ ὀστᾶ τῶν τεθνεώτων ἀπὸ τὰ κιβώτια ἐλῄστευσαν αὐτά. Ταῦτα πάντα ἐν ὄψει καὶ γνώσει τῆς Διοικήσεως.

---

1. Γ. Καλοκαιρινὸς (ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ὡς προξενικοῦ πράκτορος τῆς Ἀγγλίας ἐν Ρεθύμνῳ) πρὸς τὸν Ὑποδιοικητὴν Ρεθύμνης, 26 Αὐγούστου 1866 : ΑΥΕ/ΠΡ – Μ69/2585.

2. 26 Αὐγούστου 1866 : ΑΥΕ/ΠΡ – Μ56/2096· Τσιριντάνη, ἔ.ἀ., τ. Α', σ. 385.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἀδύνατον, κύριε Πρόξενε, νὰ σᾶς ἐκθέσω τὰς φρικτὰς πράξεις τῶν Ὀθωμανῶν. Εὑρισκόμεθα εἰς ἀπελπιστικὴν θέσιν. Οὐδεὶς Χριστιανὸς περιπατεῖ εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ ἀγορὰν τῆς Ρεθύμνης, χωρὶς νὰ ὑποπτεύηται ὅτι θέλει φονευθῇ αἰφνιδίως παρά τινος Ὀθωμανοῦ. Ἡ ἐξουσία φαίνεται ἐντὸς τῆς πόλεως ὅτι ἔχει προφυλακτικὰ μέτρα, ἀλλὰ τὰ γινόμενα φρικτὰ ἔξωθεν τοῦ φρουρίου καὶ τὰ ὁποῖα εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἐποχήν, εἰς οὐδὲν ἄλλο μέρος τοῦ κόσμου συνέβησαν, κάμνουν τὸν καθένα νὰ δειλιᾷ, μάλιστα ἀφοῦ ἡ Διοίκησις θέλει νὰ ὑποκρύψῃ ὅτι ἀγνοεῖ [1] τὰς ἔξω τῆς πόλεως τραγικὰς σκηνάς. Τίς δύναται νὰ ἐμπιστευθῇ εἰς τοιαύτην Διοίκησιν ; Ὁ ὑπάλληλός μου, γραμματεὺς τοῦ Προξ. τούτου Πρακτορείου καὶ τοῦ Προξ. Πρακτορείου τῆς Μεγ. Βρετανίας, Βασίλ. Μανουσάκης θεωρῶν τὰ τοιαῦτα θέλει ἀναχωρήσει μὲ τὸ προσεχὲς αὐστριακὸν ἀτμόπλοιον φοβούμενος τὴν Διοίκησιν ὅτι θέλει ἐνεργήσει νὰ τὸν δολοφονήσουν εἰς τὴν ἀγορὰν ἢ καὶ εἴς τινα ὁδὸν τῆς πόλεως πορευόμενον δι' ἐργασίαν καὶ ὑπηρεσίαν τοῦ Πρακτορείου. Ἐγὼ δὲν δύναμαι μόνος νὰ ἐξακολουθήσω τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Πρακτορείου καὶ οὕτω θὰ ἀναγκασθῶ ν' ἀναχωρήσω, ἂν διά τινος εὐρωπαϊκοῦ πολεμικοῦ πλοίου δὲν ἐνθαρρυνθῶμεν ὅσον τάχιον.

Ἐνεργήσατε περὶ τούτου, διότι εἰς τὴν Διοίκησιν οὐδεμίαν ἐμπιστοσύνην δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν.

〈Ὑστερόγραφον 2〉

Ὁ ἴδιος ὑγειονόμος Ν. Δαλμάρας [2] παρ' ὀλίγον νὰ φονευθῇ παρὰ δύο Ὀθωμανῶν ἐρχομένων ἀπὸ τὰ Περιβόλια, ἂν ἄλλοι Ὀθωμανοὶ δὲν ἠμπόδιζον τοὺς ἐπιχειρήσαντας νὰ τὸν φονεύσωσι. Τὸ ἀνέφερα εἰς τὸν Καϊμακάμην, ἀλλ' οὐδεμίαν ἔλαβε πρόνοιαν νὰ τιμωρηθῶσιν οἱ κακοῦργοι. Ἐπαναλαμβάνω ὅθεν ὅτι οὐδεμίαν ἔχομεν ἐμπιστοσύνην.

〈Ὑστερόγραφον 3〉

Ταύτην τὴν στιγμὴν πληροφοροῦμαι ὅτι, ἐνῷ ἐξήρχοντο οἱ Ὀθωμανοὶ τήν... [3], ἔσφαξαν ἕνα Χριστιανὸν καὶ τὸν ἔρριψαν εἰς τὰς ἐπάλξεις τοῦ φρουρίου.

48

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 474 *Χανιά, 28 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ2/74

Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 469 καὶ ἀπὸ 25 [4] τοῦ φθίνοντος μηνὸς ἀναφορᾶς [5] μου ἔλαβα τὴν τιμὴν νὰ διαβιβάσω πρὸς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα τὰ δύο ψηφίσματα διὰ τῶν ὁποίων

---

1. Γνωρίζει.
2. Ν. Δαλμάρος.
3. Μία λέξις δυσανάγνωστος.
4. Χφ. *26*.
5. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 94–95.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἡ Γενικὴ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν καταργήσασα τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου προκηρύττει τὴν ἕνωσιν αὐτῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως. Σήμερον ὑποβάλλω ὑμῖν ἀντίγραφον τοῦ πρὸς τοὺς ἐνταῦθα κ.κ. προξένους ἐγγράφου [1] τῆς αὐτῆς συνελεύσεως δι' οὗ διὰ μακρῶν δικαιολογοῦσι τὴν ἀπόφασίν των ταύτην. Ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων ψηφισμάτων τὸ ἓν ἔπεμψεν ἡ συνέλευσις εἰς μόνους τοὺς κ.κ. προξένους τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἀκόμη δὲν ἔφθασεν, ἀλλὰ καθ' ἑκάστην περιμένεται. Οἱ Ὀθωμανοὶ ἐλπίζουσιν ὅτι ὁ Πασᾶς οὗτος, ὅστις, ὡς λέγουν, φέρει ἀπόλυτον πληρεξουσιότητα, θέλει εἰρηνεύσει τὸν τόπον, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον πρὸ πάντων μετὰ τὰ εἰρημένα ψηφίσματα. Ὁ λαὸς καίτοι μὴ λαβὼν μέχρι τοῦδε ἱκανὰς ἔξωθεν ἐνθαρρύνσεις σταθερὰν ἀπόφασιν ἔχει ν' ἀγωνισθῇ ὑπὲρ τῆς ἰδέας τὴν ὁποίαν ἐπροκήρυξε παντὶ σθένει καὶ νὰ μὴ ὑποκύψῃ εἰμὴ εἰς τὴν ἀκαταμάχητον βίαν. Περίεργον δὲ εἶναι ὅτι οὐδεμία ἐπανάστασις ἐκ τῶν πολλῶν αἴτινες ἐν τῇ ἀτυχεῖ ταύτῃ νήσῳ ἐγένοντο (ἐκτὸς τῆς τοῦ 1821) ὑπῆρξε τόσον γενικὴ ὅσον ἡ παροῦσα. Οὐδεμία γωνία τῆς νήσου μένει ψυχρὰ εἰς τὸ κίνημα.

Ἐκτὸς τῆς ἐν Σελίνῳ γενομένης συμπλοκῆς, περὶ ἧς γίνεται λόγος ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 459 ἀναφορᾷ [2] μου καὶ ἥτις εἶχεν ἐξογκωθῇ ὑπὸ τῆς φήμης, οὐδεμία ἑτέρα μέχρι τοῦδε ἐγένετο. Κατὰ τὴν συμπλοκὴν ἐκείνην δὲν ἔπεσαν εἰμὴ πέντε Ὀθωμανοὶ ἐκ τῶν προσβαλόντων τὰς φυλακὰς τῶν Χριστιανῶν καὶ τὴν ἐπιοῦσαν δύο, ἐκ δὲ τῶν Χριστιανῶν ἐπληγώθησαν τρεῖς ἐλαφρῶς. Ἀλλὰ οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι μετὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ ὁ τακτικὸς τουρκικὸς στρατός, ὅστις μέχρι τοῦδε ἔμεινεν ἀμέτοχος εἰς τὰς μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Ὀθωμανῶν ἰθαγενῶν συμπλοκάς, θέλει λάβει μέρος καὶ προσβάλει τοὺς Χριστιανούς. Ἀλλ' οὗτοι, καθὼς ἀνωτέρω εἶπον, ἀπόφασιν ἔχουν καίτοι μὴ ὄντες εἰσέτι ἀρκούντως ἐφωδιασμένοι μὲ τὰ χρειώδη ν' ἀποκρούσωσι πᾶσαν βίαν.

Ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς προπαρασκευάζεται εἰς ἀναχώρησιν καί, ὡς λέγουν, ἅμα τῇ ἀφίξει τοῦ ἐκτάκτου ἀπεσταλμένου αὐτὸς θέλει ἀφήσει διὰ παντὸς τὴν νῆσον. Ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς φαίνεται ὅτι μέχρι τοῦδε εἶχε γράψει εἰς τὴν Ὑ. Πύλην πολλὰ κατὰ τοῦ Δενδρινοῦ, Προξένου τῆς Ρωσσίας, ψεύδη ὡς ὑποθάλποντος τὸ κίνημα καὶ ἡ Πύλη σφοδρὰ ἐκάμεν εἰς τὸν στρατηγὸν Ἰγνάτιεφ παράπονα. Μάλιστα δέ, καθ' ἃ ὁ κύριος Πρέσβυς τῆς Ἀμερικῆς κύριος Μόρης [3] γράφει πρὸς τὸν κύριον Στήλμαν, ἠπείλησεν ὅτι θέλει ἀνακαλέσει τὸ ἐκτελεστήριον τοῦ κυρίου Δενδρινοῦ.

Ὁ Κος Δίξων νέας, ὡς ἔμαθον, ἔλαβεν ὁδηγίας νὰ ἐνεργῇ συμφώνως μὲ τὸν Πρόξενον τῆς Γαλλίας, νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐξουσίαν, πλὴν ν' ἀναχαιτίσῃ τὰς ὁρμὰς τῶν Ὀθωμανῶν, χωρὶς τὸ παράπαν νὰ ἐνθαρρύνῃ τοὺς Χριστιανούς. Ἀγνοῶ ὁποίας ὁδηγίας ἔλαβεν ὁ Γάλλος Πρόξενος, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ νὰ δεικνύηται δυσμενὴς ἐπιχαίρων εἰς πᾶσαν ἐπι-

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 95, ὑποσημ. 1.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 88–93.
3. E. J. Morris.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

βλαβῆ διὰ τοὺς Χριστιανοὺς εἴδησιν. Δὲν ἀποκρύπτει δὲ ὅτι ἔγραψε νὰ μὴ ἔλθῃ πολεμικὸν πλοῖον, ἵνα μὴ ἐκ τούτου ἐνθαρρυνθῶσιν οἱ Χριστιανοί, καὶ διαδίδει ὅτι καὶ τὰ ἐνταῦθα ὑπάρχοντα ἰταλικὰ καὶ ἀγγλικὸν πλοῖον θέλουσιν ἀπέλθει.

Μετὰ τὴν εἰς τὸν Γ. Διοικητὴν γενομένην διαμαρτύρησίν [1] μου διὰ τὴν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἀτμόπλοιον ἡ *Ὕδρα* διαγωγήν του ἐζήτησα πληροφορίας πῶς θέλει προσφερθῆ πρὸς τὰ ἀτμόπλοιά μας εἰς τὸ μέλλον, ἀπαντήσαντός μοι δὲ ὅτι θέλει ἐπιτρέπει εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς ὑπηκόους τοὺς ἔχοντας τακτικὰ διαβατήρια νὰ ἐπιβιβάζωνται εἰς αὐτά, ἔγραψα [2] εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς ἑταιρείας, ἥτις ἀπέστειλεν ἐνταῦθα τὸ ἀτμόπλοιον ἡ *Πατρίς* [3], ὅπερ παραλαβὸν περὶ τὰς [4] 900–1000 ψυχὰς ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Σύρον, χωρὶς νὰ γίνῃ δυσάρεστόν τι ἐκ μέρους τῆς ἐγχωρίου ἐξουσίας.

Ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ [5] μου, ὡς καὶ ἐν ἄλλῃ προηγουμένῃ [6] ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω τίνες αἱ ἰδέαι τοῦ Αἰγυπτίου Σαχὴν Πασᾶ, τὶς ἡ ἀπέναντι τῶν Χριστιανῶν διαγωγή του καὶ τίνες αἱ ἐνέργειαί του διὰ νὰ ἐπανέλθῃ ἡ νῆσος εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου. Χθὲς ἔλαβον συνέντευξιν μετὰ τοῦ εἰρημένου Πασᾶ εἰς τὸ στρατόπεδόν του, ὅστις πάλιν μ' ἐπανέλαβε τὰς ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν συμπαθείας του, ὅτι αὐτὸς θέλει προσπαθήσει ν' ἀποφύγῃ πᾶσαν μετ' αὐτῶν σύγκρουσιν, ἐκτὸς ἂν ἀναγκασθῇ παρ' αὐτῶν τῶν ἰδίων, διότι ἐπιθυμεῖ ν' ἀφήσῃ καλὰς ἀναμνήσεις εἰς τὸν τόπον.

Φρονῶν δ' ὅτι ἡ ἰδέα ἣν ὁ εἰρημένος Πασᾶς ἔχει τοῦ νὰ ἐπανέλθῃ ἡ Κρήτη εἰς τὸν Ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου συμφέρει νὰ ὑποθάλπηται, διότι οἱ Κρῆτες ἐπὶ τοῦ παρόντος θὰ τὸν ἔχουν ἀντὶ ἐχθροῦ φίλον, καὶ κατόπιν, ἂν τὰ πράγματα λάβωσι τροπὴν δυσάρεστον, δύνανται νὰ ἔχωσιν ἓν καταφύγιον, τῷ ἐξέφρασα ὅσα ἔκρινα κατάλληλον, ἵνα τὸν ἐνισχύσω εἰς τὴν ἰδέαν αὐτήν, εἰπὼν ὅτι ὁ τόπος ἀνακαλεῖ μ' εὐγνωμοσύνην τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ὑπὸ τὸν Ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου εὑρίσκετο καὶ ὅτι ὑπ' αὐτὸν καὶ σήμερον ἤθελεν εὐδαιμονήσει κλπ. Εἰς ταῦτα εὐχαριστηθεὶς μοὶ εἶπεν ὅτι ἡ Αἴγυπτος ὑλικὸν συμφέρον δὲν θὰ ἔχῃ ἀπὸ τὴν Κρήτην, ἐπιθυμεῖ ὅμως νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὸν τόπον καὶ νὰ δείξῃ καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην πατρικῶς φερομένη πρὸς χριστιανικὸν λαὸν ὅτι εἶναι κυβέρνησις φωτισμένη· ὅτι ὁ Ἀντιβασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, ἐπανερχομένης τῆς νήσου ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του, θέλει δαπανήσει μεγάλας ποσότητας χρηματικὰς πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν πόρων τῆς Κρήτης· ὅτι ἄλλην μεταβολὴν ἢ βελτίωσιν τύχης ἡ νῆσος δὲν δύναται σήμερον νὰ ἐλπίσῃ, καθότι ἡ μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἕνωσίς της εἶναι ἀδύνατος, ἀντικειμένη εἰς τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας, τὸν ἀναπόφευκτον τοῦτον ὅρον ἐφ' οὗ [7] ἡ ἰσορροπία τῶν εὐρω-

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 87, ὑποσημ. 2.
2. Ἀριθ. 465, 21 Αὐγούστου 1866 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ73/2709.
3. Χφ. *τὴν «Πατρίδα»*.
4. Χφ. *τούς*.
5. Ἐννοεῖ τὴν ὑπ' ἀριθ. 459, 21 Αὐγούστου 1866, ἀναφοράν, ἣν βλ. ἀνωτέρω, σσ. 88–93.
6. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 67–68, 75.
7. Χφ. *ἀφ' οὗ*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

παϊκῶν δυνάμεων στηρίζεται, ἐνῷ τὸ νὰ δοθῇ εἰς τὸν 'Αντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου εἶναι εὐκατόρθωτον, διότι πάλιν ὑπὸ τὴν αὐτοκρατορίαν τὴν ὀθωμανικὴν μένει καὶ διότι ἡ Πύλη ὄχι μόνον ὠφέλειαν ἐξ αὐτῆς δὲν ἔχει ἀλλὰ καὶ δαπάνας καὶ περισπασμούς· ὅτι τοῦτο κατορθοῦται εὐκόλως, ἄν, ἐρχομένου τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ καὶ προσβαλόντος διὰ τοῦ στρατοῦ τοὺς ἐπαναστάτας (πρᾶγμα ἀναπόφευκτον), οἱ Κρῆτες ἐπικαλεσθῶσι τὴν προστασίαν καὶ τὴν μεσολάβησιν τοῦ 'Αντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου· ὅτι μάλιστα πιθανὸν εἶναι καὶ αὐτὸς οὗτος νὰ ἔλθῃ αὐτοπροσώπως εἰς Κρήτην. Δέν μοι ἀπέκρυψε τὴν κατὰ τοῦ 'Ισμαὴλ Πασᾶ δυσαρέσκειάν του, ὅν θεωρεῖ ὡς ραδιουργήσαντα αὐτόν, ὅταν ἐξῆλθον ὁμοῦ εἰς 'Αποκόρωνα, καὶ διὰ τοῦτο οἱ Χριστιανοὶ ἐδυσπίστησαν πρὸς αὐτόν. Μοὶ προσέθηκεν ὅτι ζητηθεὶς⟨sic⟩ πολλάκις παρὰ τοῦ 'Ισμαὴλ Πασᾶ νὰ δώσῃ μέρος στρατοῦ, ἵνα τὸν πέμψῃ εἰς Σέλινον, ἀπεποιήθη· πρὸς δὲ ὅτι παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ ἰδίου 'Ισμαὴλ Πασᾶ ἀνακαλεῖ τὸν εἰς 'Αποκόρωνα αἰγυπτιακὸν στρατὸν ὡς σταθμεύοντα εἰς μέρος μὴ ὑγιεινόν· ὅτι περιμένει ἀκόμη δύο συντάγματα αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ἐκ τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ νῦν ὑπάρχοντος· ὅτι καὶ ὁ Μουσταφᾶς θὰ φέρῃ ἓν σῶμα ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τρόπον ὥστε 35 χιλιάδων στρατὸς θὰ συγκεντρωθῇ ἐνταῦθα. Παριστῶν μοι δὲ τὸ ἀδύνατον τοῦ νὰ δυνηθῶσι ν' ἀντισταθῶσιν οἱ Κρῆτες κατὰ τοσούτων μεγάλων δυνάμεων, μοὶ ὑπέδειξεν ὅτι ἄλλο μέσον δὲν τοῖς μένει εἰμὴ νὰ ζητήσωσι τὴν προστασίαν τοῦ 'Αντιβασιλέως. Τέλος μοὶ συνεκεφαλαίωσε τὰς ἰδέας του εἰς τὰ δύο ταῦτα : 1) νὰ ζητήσωσιν οἱ Κρῆτες τὴν μεσολάβησιν τοῦ 'Αντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου καὶ 2) νὰ ζητήσωσιν οἱ πρόξενοι ὥστε ὁ αἰγυπτιακὸς στρατὸς νὰ μένῃ ὡς φρουρὸς εἰς τὰς τρεῖς μεγάλας πόλεις τῆς νήσου. Τὸ δεύτερον τοῦτο ἀπαιτεῖ, νομίζω, ὅπως μή, ἐλθὼν ὁ αἰγυπτιακὸς στρατὸς εἰς συμπλοκὴν μετὰ τῶν Χριστιανῶν, ἐγείρῃ τὴν δυσμένειάν των, τοῦτο δὲ πρὸς εὐκολωτέραν ἐπιτυχίαν τοῦ πρώτου θέματος. 'Επὶ τέλους ἐπεκαλέσθη καὶ τὴν ἰδικήν μου σύμπραξιν. 'Εγὼ δ' ἔκρινα καλὸν ἀπ' ἀρχῆς νὰ τὸν ἐνθαρρύνω εἰς τοιαύτας ἰδέας καὶ νὰ τῷ ὑποσχεθῶ τὴν σύμπραξίν μου. Φρονῶ ὅτι τὰς ἰδέας τοῦ Σαὴν Πασᾶ ὑποθάλπει καὶ ὁ Πρόξενος τῆς Γαλλίας, καθότι ὑποπτεύομαι (ὡς καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου εἶπον) ὅτι ἡ δύναμις αὕτη ἔχει πλάγιόν τινα σκοπὸν ἐπὶ τῆς νήσου καὶ ἐπιθυμεῖ διὰ τοῦτο νὰ ὑπάρχῃ ὑπὸ τὸν 'Αντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου εἰς δεδομένην τινὰ περίστασιν.

Τῇ 29 Αὐγούστου 1866

Υ.Γ. Ταύτην τὴν στιγμὴν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ ἡμετέρου ἐν Ρεθύμνῃ Πράκτορος πληροφοροῦμαι ὅτι σκηναὶ τραγικαὶ συνέβησαν εἰς τὰ πέριξ τῆς πόλεως ἐκείνης. Τὴν 22 τοῦ λήγοντος μηνός, διαδοθείσης ψευδοῦς φήμης ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἐφόνευσαν δύο 'Οθωμανοὺς εἰς χωρίον Γωνίαν, πολλοὶ 'Οθωμανοί, περὶ τοὺς 150, καίτοι κωλυόμενοι ὑπὸ τῆς ἐξουσίας νὰ ἐξέλθωσιν, ἐπήδησαν ἀπὸ τὰ τείχη καὶ ἀπῆλθον εἰς τὸ χωρίον Γάλλους [1], 'Ατζιπόπουλον, Πρινὲ κλπ., ὅπου, ὡς ὁ κ. Πράκτωρ γράφει, ἔσφαξαν πολλοὺς Χριστιανοὺς ἀόπλους καὶ καταγινομένους εἰς τὰς ἐργασίας των. Τὴν δὲ 24 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς πάλιν 'Οθω-

1. Γάλλου ἢ Γάλλος.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μανοὶ ἐξελθόντες τῆς πόλεως ἔσφαξάν τινας Χριστιανούς, ἐν οἷς καὶ ἕνα γέροντα, Γ. Μαρμαράκην, ὅστις ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἔμεινεν ἄταφος, μὴ τολμώντων τῶν Χριστιανῶν νὰ τὸν θάψωσι, καὶ ἐπὶ τέλους ἐχώθη εἰς λάκκον ὑπὸ τῶν ζαπτιέδων. Ὥστε οἱ τὰς δύο ταύτας ἡμέρας φονευθέντες, ὡς λέγει ὁ Πράκτωρ, ἀνέβησαν εἰς 30.

Οἱ Χριστιανοὶ ἰδόντες τὰς σφαγὰς ταύτας συνηθροίσθησαν περὶ τοὺς 100 πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν Ὀθωμανῶν, πλὴν οὗτοι, ὑπὲρ τοὺς 1500, ἀπελθόντες εἰς χωρίον Ἀτζιπόπουλον ἔσφαξαν πάλιν δύο ἢ τρεῖς Χριστιανούς. Κατόπιν ἐξῆλθε καὶ ἓν τάγμα τακτικοῦ στρατοῦ, ὅπερ ἔρριψε κατ' αὐτῶν 5–6 σφαίρας τηλεβόλων. Ποῖον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συγκρούσεως ταύτης δὲν εἶναι γνωστὸν εἰς τοὺς ἐν Ρεθύμνῳ, διακοπείσης τῆς συγκοινωνίας, ἀλλ' οἱ Ὀθωμανοὶ ἐπανερχόμενοι ἐλαφυραγώγησαν τὰ πέριξ χωρία, ναοὺς ἐβεβήλωσαν καὶ ἐπώλησαν δημοσίως τὰ λάφυρα.

Χριστιανοί τινες, περὶ τοὺς 10, εἰσελθόντες δι' ὑποθέσεις των εἰς Ρέθυμνον καὶ ἀπειληθέντες ὅτι θὰ φονευθῶσιν ἠναγκάσθησαν νὰ φύγωσι διά τινος πλοίου εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐγκαταλιπόντες τὴν περιουσίαν των, ἡ δ' ἐν Ρεθύμνῳ οἰκία τοῦ Δημ. Σταυριλάκη[1] ἐλεηλατήθη καί, ἐκτοπισθέντος τοῦ ἰδιοκτήτου, ἐτοποθετήθη τουρκικὴ οἰκογένεια.

Ὁ κ. Πράκτωρ ἐκφράζει τὴν ἰδέαν ὅτι τὰ κακουργήματα ταῦτα ἐγένοντο ἐν γνώσει τοῦ Διοικητοῦ, ἀλλὰ τὸ κατ' ἐμὲ δὲν ἔχω ἱκανὰς ἀποδείξεις νὰ παραδεχθῶ τοῦτο. Ὁ αὐτὸς Πράκτωρ ἀναφέρει ὅτι ὑπὲρ τὰ 100–150 θύματα εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἔπεσαν, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς εἶναι λίαν ἐξωγκωμένος. Ἀντίγραφον τῆς ἐκθέσεως[2] ταύτης τοῦ Πράκτορος ὑπάρχει ὧδε συνημμένον καὶ ἐκ τοῦ συνόλου αὐτοῦ θέλετε μορφώσει ἀκριβεστέραν ἰδέαν περὶ τῶν φόβων καὶ τῶν κινδύνων εἰς οὓς οἱ Χριστιανοὶ εἶναι ἐκτεθειμένοι καὶ ἐν γένει περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων. Ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Πράκτωρ, ὅστις συνάμα εἶναι καὶ Πράκτωρ τῆς Ἀγγλίας, μὴ θεωρῶν ἑαυτὸν ἐξησφαλισμένον προτίθεται ν' ἀφήσῃ τὴν θέσιν του καὶ ν' ἀναχωρήσῃ.

Περὶ τῶν ἐν Ρεθύμνῳ συμβάντων ἐπληροφορήθην ἐκ τοῦ Ρωσικοῦ Προξενείου τὰς ἑξῆς λεπτομερείας. Ὅτι εἰς χωρίον Γάλλου οἱ Ὀθωμανοὶ ἔσφαξαν τρεῖς νέους καὶ μίαν γραῖαν. Εἰς χωρίον Καστέλλον εἰσελθόντες εἴς τινα οἰκίαν πρὸς λήστευσιν ἔσφαξαν τὸν οἰκοδεσπότην καὶ ἐφόνευσαν ἕτερον προσελθόντα ἐκεῖσε. Ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ[3] ἐφόνευσαν πέντε ἐργάτας. Εἰς χωρίον Μύλους κατερήμωσαν τὴν ἐκκλησίαν θραύσαντες τὰς ἁγίας εἰκόνας. Εἰς χωρίον Ἀνώγαιον[4] καὶ Ἁγίαν Ἄνναν[5] ἔκαμαν ὁμοίας λεηλασίας καὶ βεβηλώσεις ναῶν. Τὸν ἡγούμενον μιᾶς μονῆς, ἣν ἐλεηλάτησαν, ἐγύμνωσαν καὶ ἐπυροβόλησαν χωρὶς νὰ τὸν φονεύσουν. Τὴν 24 Αὐγούστου ἔξωθι τῆς πόλεως Ρεθύμνου ἐφόνευσαν τέσ-

---

1. Σταυρουλάκη.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 95–99.
3. Χφ. *χωρίον*.
4. Ἀνώγεια (Ρεθύμνης).
5. Πιθανώτατα πρόκειται περὶ τοῦ χωρίου Κυρ(γ)ιάννα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σαρας Χριστιανούς, ἐξ ὧν τὸν ἕνα ἔρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἀφῆκαν ἀτάφους, μὴ τολμῶντος οὐδενὸς νὰ τοὺς θάψῃ.

Χθὲς ὁ ἔξωθι τῆς πόλεως ἐστρατοπεδευμένος αἰγυπτιακὸς στρατὸς ἀνεχώρησεν ἐσπευσμένως εἰς Ἀποκόρωνα, ὅπου μένει ὁ ἕτερος αἰγυπτιακὸς στρατός, διότι, ὡς εἶχε διαδοθῆ, οἱ Χριστιανοὶ προσέβαλον αὐτόν. Εὐτυχῶς μανθάνω ὅτι οἱ Χριστιανοὶ μόνον τῷ ἀπέκοψαν τὸ ὕδωρ. Θὰ ἦτο δυστύχημα, ὕστερα ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, ἂν οἱ Χριστιανοὶ προσέβαλον τοὺς Αἰγυπτίους.

Υ.Γ. Πληροφοροῦμαι ἐκ μέρους τοῦ Γ. Διοικητοῦ ὅτι σπουδαία συμπλοκὴ ἐγένετο χθὲς εἰς Ἀποκόρωνα μεταξὺ τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἡ μάχη ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον, αἱ λεπτομέρειαι ἄγνωστοι εἰσέτι.

Ἐπισυνάπτεται: 1) ἀντίγραφον τοῦ πρὸς τοὺς κ.κ. Προξένους ἐγγράφου τῆς Γ. Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν· καὶ 2) ἀντίγραφον τοῦ ὑπ' ἀριθ. 127 ἐγγράφου τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ Πράκτορος.

49

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 261 *Ἡράκλειον, 29 Αὐγούστου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ9/304

Ὡς νὰ μὴ ἤρκει ὁ φανατισμὸς καὶ τὸ ἀμείλικτον πάθος τῶν ἐγχωρίων Ὀθωμανῶν κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ἀνεφάνησαν πρό τινων ἡμερῶν καί τινες ρακένδυτοι, ρυπαροὶ καὶ ἄθλιοι ρητοροδιδάσκαλοι τοῦ Κορανίου. Κρατῶν ἕκαστος ἀνὰ χεῖρας ἕνα πέλεκυν καὶ δημηγοροῦντες ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ τοῖς προαυλίοις τῶν τζαμίων προεκάλουν τὴν ἀφοσίωσιν τοῦ ὄχλου ὑπὲρ τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐνέπνεον τὸ πάθος καὶ τὸ μῖσος κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Ἔκτοτε τὸ πλῆθος τῶν ἀτάκτων χωρικῶν, τὸ ὁποῖον κινεῖ ἀείποτε ὁ ἄλογος φανατισμός, ἤρχισε νὰ φαίνεται ὀργίλον. Καὶ μέχρι τινὸς περιωρίζετο εἰς ἀπρεπεῖς ἐκφράσεις, κατὰ δὲ τὴν 22 τοῦ ἤδη λήγοντος μηνός, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ αὐστριακοῦ ἀτμοκινήτου ἐδόθη τὸ σημεῖον τῆς ἀταξίας καὶ ἀμέσως τὸ ἀγροῖκον πλῆθος ὥρμησε κατὰ τῶν Χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους συναντῶν ἄλλους ἐρράπιζον, ἄλλους ἐξυλοκοποῦσαν καὶ ἄλλους διὰ μαχαιρῶν γυμνῶν κατεδίωκον νὰ σφάξουν. Εἰς τὴν τελευταίαν ἀτυχῆ περίστασιν εὑρέθη καὶ ὁ διερμηνεὺς τοῦ Ἑλλ. Υ/προξενείου Φραγκάκης Ζαφειράκης, τὸν ὁποῖον ἐπικινδύνως κατεδίωξαν, ἐσώθη δὲ ἐκ θαύματος, διότι ἠδυνήθη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ Διοικητήριον. Αἱ τοιαῦται ἀπειλαὶ καὶ βιαιοπραγίαι ἐξηκολούθησαν μέχρι τῆς ἑσπέρας τῆς ἡμέρας ἐκείνης.

Μόλις τὸ φῶς τῆς ἡμέρας ἐχαιρέτισε τὴν 23ην καὶ ὡς βροντώδης κεραυνὸς ἠκούσθη πανταχόθεν φωνὴ εἰς τὰ ὅπλα. Ἔτρεχον οἱ πιστοὶ τοῦ Κορανίου ἄνω καὶ κάτω τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως ἔφιπποι, μὲ τὰ ὅπλα εἰς τὰς χεῖρας καὶ πλῆθος ἄπειρον εἰς τὸ Διοικητήριον

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ζητοῦν ὅπλα καὶ πυρίτιδα. Ἀνοιχθείσης τῆς ὁπλοθήκης, ἐλάμβανον τοιαῦτα καὶ συλλήβδην ἔτρεχον ἐκτὸς τοῦ φρουρίου μεταβαίνοντες εἰς τὸ χωρίον Σταυράκια, ὅπου ὑπῆρχε κατεσκηνωμένος ὁ τακτικὸς στρατός, διὰ νὰ σώσωσιν αὐτὸν ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς, ὅστις [1] κατὰ τὴν διάδοσιν τῶν φανατικῶν ἦτο πολιορκημένος. Τότε δή, τότε! Φόβος καὶ τρόμος κατέλαβε τοὺς ἐναπομείναντας εὐαρίθμους Χριστιανούς, οἵτινες ὡς ἐκ τῆς αἰφνιδίου ταραχῆς ἀσκεπεῖς καὶ ἀνυπόδητοι ἔτρεχον νὰ οωθῶσιν εἰς τὰ προξενεῖα καὶ τὴν Μητρόπολιν. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἄσυλον τοῦτο ἔσχε τοῖς καταδιωκομένοις καὶ τοῖς προστάταις ἀνάπαυσιν ; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Κλαυθμοὶ καὶ ὀδυρμοὶ ἐξηκολούθουν ἀπὸ μέρος τῶν προστρεχόντων, διότι γονεῖς ἐγκατέλειψαν τὰ τέκνα, τὰ τέκνα τοὺς γονεῖς, οἱ σύζυγοι τὰς συζύγους καὶ τἀνάπαλιν.

Ἀλλ' ἐνῷ ἡ τοιαύτη ταραχὴ ἐξηκολούθει, περὶ τὴν α^{ην} ὥραν μ.μ. νέος σάλος ἐπανέλαβε τὸν κίνδυνον τῆς ζωῆς τῶν Χριστιανῶν. Διεδόθη ὅτι ὁ Δελὴ Χουσεΐνης, ὁ δοξαζόμενος ὑπὸ τῶν χωρικῶν ὡς ἀήττητος, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐξέλθει τὴν πρωίαν ὁ ἄτακτος ὄχλος, ἐπανακάμπτει ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης φέρων ἐντὸς ἑνὸς τορβᾶ τρεῖς χριστιανικὰς κεφαλάς, τοῦ καπετὰν Γιωργάκη Καμαριανοῦ καὶ δύο ἑτέρων ὁπλιτῶν. Εἰσερχόμενος πραγματικῶς εἰς τὴν πόλιν ὁ ἐν λόγῳ Δελὴ Χουσεΐνης παρηκολουθεῖτο ὑπὸ χιλιάδων περιέργων μέχρι τοῦ Διοικητηρίου, διὰ νὰ ἴδωσι τὰς κεφαλὰς, ἀλλὰ περὶ τὴν εἴσοδον, μὴ δυνάμενος ⟨sic⟩ νὰ διασχίσῃ τὸ πεπυκνωμένον πλῆθος, ὁ κρεμάμενος τορβᾶς ἐπὶ τοῦ ἵππου του, ὁ περιέχων κατὰ τὴν διάδοσιν τὰς κεφαλάς, συντριβόμενος εἰς τὰ σώματα τῶν παρισταμένων, κοπέντος τοῦ σχοινίου [2], [καὶ] ἔπεσε χαμαί. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ πέσουν αἱ ὑποτιθέμεναι κεφαλαί, ἐχύθη ἐν ὑπαίθρῳ τὸ περιεχόμενον τοῦ τορβᾶ, ὅπερ ἦτο βρώμη πρὸς τροφὴν τοῦ ἵππου του. Τότε γενικὸς γέλως ἅμα καὶ λύπη κατέλαβε τὸ περιεστὼς πλῆθος καὶ ἀποδοκιμασίαι οὐκ ὀλίγαι ἐγένοντο κατὰ τοῦ ἥρωος Δελῆ Χουσεΐνη.

Ἐν τοσούτῳ τὸ πλῆθος ἐπαρηγορεῖτο ὑπὸ τῶν ἀγυρτῶν νὰ μένῃ εἰς τὴν δοξασίαν του, διότι ἐντὸς ὀλίγου θὰ ἐπανέλθῃ ὁ ἄτακτος στρατὸς νικηφόρος μὲ κεφαλὰς Χριστιανῶν. Ἀποσυρθὲν [3] τοῦ Διοικητηρίου κατέλαβε τὰς ἐπάλξεις τοῦ φρουρίου καὶ τὴν Πύλην τῶν Χανίων, ἔνθα ἐπεριμένετο ἡ ἔλευσις τῶν ἀτάκτων, κατὰ δὲ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐπανακάμπτοντες οἱ ἐν λόγῳ ἄτακτοι ἀντὶ χριστιανικῶν κεφαλῶν ἔφερον πεπόνια κατερημώσαντες τὰ μποστάνια, καθ' ὧν ἀσυνειδήτως εἶχον ἐπιπέσει.

Ἕνεκα τοῦ προφανοῦς κινδύνου ἐζήτησα ἐγγράφως παρὰ τοῦ Διοικητοῦ νὰ μοὶ ἀποστείλῃ ἓν ἀπόσπασμα τακτικοῦ στρατοῦ διὰ τὴν προφύλαξιν τοῦ Προξενείου ἐναντίον πάσης ἐνδεχομένης προσβολῆς ἐκ μέρους τοῦ ὄχλου. Ὁ Διοικητὴς ἀντὶ τῶν τακτικῶν μοὶ ἔπεμψε τέσσαρας ἐνόπλους ἀτάκτους, τοὺς ὁποίους ἕνεκα τῆς ἀνάγκης ἐδέχθην.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ Δελὴ Χουσεΐνη καὶ τῶν ἀτάκτων δὲν ἔμεινεν ἄκαρπος· ἀπ' ἐναντίας

---

1. Χφ. *οἵτινες.*
2. Χφ. *ἐκόπη τὸ σχοινίον.*
3. Χφ. *ἀποσυρθέντος.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἔδωκεν ἀφορμὴν συζητήσεων μεταξὺ τῶν βαρβάρων καὶ παντὶ σθένει ἐζήτουν τὴν χύσιν χριστιανικοῦ αἵματος. Ὅθεν τὴν ἐπιοῦσαν, 24ην, δύο Ὀθωμανοὶ παραλαβόντες ἕνα Χριστιανὸν ἀπὸ Κανὶ Καστέλη [1] διὰ νὰ τῷ εὐκολύνωσι δῆθεν τὴν ἔξοδόν του ἐκ τοῦ φρουρίου, τὸν συνώδευσαν ἕως τὴν Πόρτα τῶν Χανίων, ἔνθα σταματήσαντες αὐτὸν ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ τὸν ἔσφαξαν οἱ βάνδαλοι ὡς κριὸν καὶ τὸν ἀφῆκαν ἐν ὑπαίθρῳ.

Τὴν 25 μέχρι τῆς μεσημβρίας ἐσκέπτοντο ἐν συναθροίσεσι περὶ τοῦ πρακτέου. Αἴφνης πάταγος ἀλ⟨α⟩λαγμῶν ἀπεφάσισε νέαν ἐκδρομήν. Ὅθεν λαβόντες τὰ ὅπλα μικροὶ καὶ μεγάλοι ἐξῆλθον εἰς τὰ πέριξ πλησιόχωρα, Πατσίδαις, Σκαλάνῃ, Κουνάβους, Βαρβάραις [2], Ἁγία Παρασκιά [3], Πεζά, Κανὶ Καστέλη, Ἄνω καὶ Κάτω Ἀρχάναις, Ἅγιον Βασίλειον, Σκυλιαῖς [4] καὶ Σίλαμο, ὅπου εὑρόντες γέροντας καὶ ἀσθενεῖς ἔχοντας ἡλικίαν 65–80 ἐτῶν τοὺς ἔσφαξαν ἐν γένει. Κατὰ τὰς ἀψευδεῖς πληροφορίας οἱ ἐν λόγῳ σφαγέντες εἶναι οἱ ἑξῆς : εἰς Πεζιὰ [5] ὁ Μᾶρκος Μιλοποταμιτάκης· εἰς Κανὶ Καστέλη οἱ Γεώργιος τῆς Εὐγενιᾶς, [ὁ] Μιχαὴλ Ροδάκης, Ἰωάννης καὶ Νικόλαος Μαστοράκης, πατὴρ καὶ υἱός, Γεώργιος Βλαχάκης, Ζαχάρης Ἀνδριλιδάκης, Χαράλαμπος Δασκαλάκης, Μανοῦσος Σφακιανάκης, Καλλὴ Μιχαλάκη, Δημήτριος Νταλμπάντης, Ἐμμανουὴλ Κεφαλὰς καὶ Γεώργιος, υἱός του, Γεώργιος Βαλελέτης, Νικόλαος Σφακιανάκης καὶ ὁ καλόγηρος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου· εἰς χωρίον Σίλαμο ὁ Ἀντώνιος Χατζιδάκης καὶ Γεώργιος Τριτάκης· εἰς Ἄνω καὶ Κάτω Ἀρχάναις ὁ Λεωνίδας Βαρνιωτάκης ⟨καὶ⟩ Γεώργιος Δουράκης, δύο γυναῖκες μετὰ τῶν τέκνων των καὶ ἡ μητέρα τοῦ Ἰωάννου Σκαρβέλη. Ἐκτὸς τῆς σφαγῆς τῶν μαρτύρων τούτων τῆς βαρβαρότητος ἐλεηλάτησαν καὶ κατέστρεψαν τὰ εἰρημένα χωρία καὶ ἐν γένει τὰς ἐκκλησίας. Ἐπανελθὸν τὸ ἑσπέρας τὸ πλῆθος ἔφερεν ἄπειρα φορτία μὲ διάφορα πράγματα, καρποὺς καὶ ξυλείαν ἐκ τῶν οἰκιῶν ἐξαχθεῖσαν καὶ διηγεῖτο τοὺς θριάμβους του, εἰς τρόπον ὥστε ἐνεψύχωνε τοὺς διαμένοντας ἐνταῦθα νὰ ἐπιπέσωσι νύκτωρ κατὰ τῶν Χριστιανῶν τῶν διαφυλαττομένων εἰς τὰς ὡρισμένας θέσεις. Ὁ Διοικητὴς πληροφορηθείς, φαίνεται, τὰς ἀποφάσεις τῶν βανδάλων, κατὰ τὸ μεσονύκτιον μοὶ ἀπέστειλεν ἓξ τακτικοὺς στρατιώτας πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς φρουρᾶς.

Ποιῶν μνείαν τῶν ὀνομάτων τῶν μαρτύρων τῆς βαρβαρότητος σᾶς ἀναφέρω κατ' ἐπανάληψιν, κύριε Ὑπουργέ, ὅτι *ἐσφάγησαν*. Λέγω τοῦτο ὡς γεγονὸς ἀλάνθαστον, καθότι οἱ βάνδαλοι δὲν ἐπαρκοῦνται εἰς τὴν θανατηφόρον σφαῖραν τῶν ὅπλων των, ἀλλὰ μετὰ τὸν φόνον δι' ἐγχειριδίου σφάζουν τὸν λαιμὸν τοῦ φονευθέντος, διὰ νὰ κορέσουν τὸν φανατισμὸν καὶ τὸ πάθος των κατὰ τῶν δεινοπαθούντων Χριστιανῶν καὶ ν' ἀνταποκριθῶσι μὲ τὰ παραγγέλματα τῶν προαναφερθέντων ρητοροδιδασκάλων τοῦ Κορανίου.

Ἡ βδελυρὰ ψυχή των δὲν ἠρκέσθη μόνον εἰς τὰς σφαγὰς τῶν ζώντων· προέβη καὶ περαι-

---

1. Κανὶ Καστέλλι· νῦν Προφήτης Ἠλίας.
2. Βαρβάροι ἢ Βάρβαρον.
3. Ἁγιὲς Παρασκιές.
4. Σκυλοὶ ἢ Σκυλοῦ· νῦν Καλλονή.
5. Πεζὰ (τά).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τέρω. Μεταβάντες εἰς τὸ ἔξωθεν τῆς πόλεως νεκροταφεῖον τῶν Χριστιανῶν κατέστρεψαν τὴν ἐκκλησίαν, ἔσπασαν τὰς πλάκας καὶ ἠνέῳξαν τοὺς τάφους διασκορπῶντες τὰ ὀστᾶ.

Τὰς ὠμότητας ταύτας προεῖδον ἐξ ἀρχῆς καὶ διὰ τῆς ἀπὸ 25 Ἰουλίου ἐ.ἔ. ὑπ' ἀριθ. 244 ἀναφορᾶς[1] μου ἱκέτευσα τὴν Σ. Κυβέρνησιν νὰ λάβῃ σύντονα μέτρα. Οὐχ ἧττον ἀναλογιζόμενος ἔκτοτε τὰς περιστάσεις θαρραλέως δύναμαι ἤδη νὰ διακηρύξω ὅτι οἱ Χριστιανοὶ τοῦ Ἡρακλείου χρεωστοῦσι μεγάλην πρὸς ἐμὲ εὐγνωμοσύνην, διότι ἐγκαίρως καὶ μὲ πολλὰς θυσίας εὐκόλυνα τὴν ἀναχώρησίν των, ἄλλως οἱ αἱμοχαρεῖς Μουσουλμᾶνο ἤθελον βάψει τὴν μάχαιράν των ἐπὶ χιλιάδων θυμάτων. Ἐγὼ λοιπὸν ὅστις τοὺς πάντας εὐκόλυνα διὰ ν' ἀποφύγωσι τὴν μάχαιραν τῶν βαρβάρων, ἐγκατελείφθην ἤδη παρὰ τοῦ διερμηνέως, τοῦ γραμματέως, τῶν ὑπηρετῶν μου καὶ διατελῶ μεμονωμένος εἰς τὴν διάθεσιν τῶν φρουρούντων με Ὀθωμανῶν.

Ἀπὸ πρωΐας χθὲς συνεκροτήθη μάχη εἰς θέσιν Ἅγιον Μύρωνα μεταξὺ ἐπαναστατῶν καὶ τακτικοῦ στρατοῦ. Σήμερον ἔτρεξαν εἰς βοήθειαν καὶ ἄτακτοι Ὀθωμανοί. Ἡ μάχη ἐξακολουθεῖ λυσσώδης μέχρι σήμερον, ὥραν 5 μ.μ. Κατὰ τὰς διαβεβαιώσεις, ἑκατέρωθεν ἐγένοντο ἀρκεταὶ ζημίαι. Τὸ πυροβολικὸν ἀφανίζει τοὺς δυστυχεῖς Χριστιανούς.

Ὥραν 6 μ.μ. ἡ Διοίκησις ἔλαβεν ἔξωθεν δυσαρέστους εἰδήσεις. Ἕνεκα τούτου ἐκάλεσε τὴν φρουρὰν τοῦ Προξενείου διὰ νὰ μεταβῇ μετ' ἄλλων εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης.

Τὸ Ὑ/προξενεῖον μένει ἤδη ἐντελῶς ἀπροφύλακτον.

50

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 479 *Χανιά, 2 Σεπτεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ3/80

Οἱ ἐπαναστάται, βλέποντες τοὺς Τούρκους καταστρέφοντας τὰς ἰδιοκτησίας των, λαφυραγωγοῦντας τὰ χωρία των, βεβηλώνοντας τοὺς ναούς των, δολοφονοῦντας τοὺς ἀδελφούς των καὶ ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τοῦ πολεμεῖν αὐτοὺς τοῖς εἶναι ἐπίσης ὀλέθριος ὡς καὶ ὁ κοινὸς πόλεμος, ἐφοδιασθέντες δὲ καὶ μέ τινα τῶν χρειωδῶν, ἀπεφάσισαν αὐτοὶ πρῶτοι νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ.

Προσέβαλον λοιπὸν πρό τινων ἡμερῶν τὸ εἰς Βρύσας τῶν Ἀποκορώνων σταθμεῦον αἰγυπτιακὸν σῶμα, συγκείμενον ἐκ δύο περίπου χιλιάδων ἀνδρῶν. Ἡ εἴδησις αὕτη ἠνάγκασε τὸν Σαὴν Πασᾶν νὰ μεταβῇ μὲ ὅλον τὸν λοιπὸν στρατόν του ἐσπευσμένως ἐκεῖσε. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ Χριστιανοὶ καταλαβόντες τὰς διόδους ἐμπόδισαν αὐτὸν νὰ διέλθῃ καὶ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ λοιποῦ σώματος. Διάφοροι φῆμαι ἐκυκλοφόρουν περὶ τῆς συγκρούσεως ταύτης, ὅτε ὁ κύριος Δενδρινὸς ἔλαβεν ἐπιστολὴν ἐκ μέρους τοῦ Σαὴν Πασᾶ εἰς ἀθλίαν

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 59–61.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἁπλοελληνικὴν γλῶσσαν γεγραμμένην, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος παραπονεῖται κατὰ τῶν Χριστιανῶν ὅτι ἀπέκοψαν τὸ ὕδωρ τοῦ στρατοῦ, ὅτι ἐπυροβόλησαν κατὰ τῶν ἀσθενῶν του καί, τὸ περίεργον, ὅτι κατέχοντες τὰς διόδους ἐμποδίζουν τὴν ἕνωσιν τῶν δύο αἰγυπτίων σωμάτων. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη προορισμὸν εἶχε νὰ περιέλθῃ ὅλον τὸ προξενικὸν σῶμα καὶ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν θέσιν ἣν ὁ Σαὴν Πασᾶς μετὰ τὴν διαγωγὴν τῶν Χριστιανῶν ἠναγκασμένος εἶναι νὰ λάβῃ ἀπέναντί των.

Κατόπιν ἐμάθομεν ὅτι ἐπανειλημμέναι μάχαι συνεκροτήθησαν, αἵτινες ἀπέβησαν εἰς ὄφελος τῶν Χριστιανῶν, καθότι ἐκ διαφόρων πληροφοριῶν καὶ τῆς κοινῆς φήμης βεβαιούμεθα ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἐφόνευσαν ὑπὲρ τοὺς 400 Ἄραβας ⟨καὶ⟩ ἀφῄρεσαν ἓξ πυροβόλα καὶ ἀποσκευάς· ὅτι ὁ αἰγύπτιος στρατὸς ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν, δοὺς καὶ λαβὼν παρ' αὐτῶν ὁμήρους· ὅτι διὰ τοῦ μέσου τούτου ἡνώθησαν τὰ δύο σώματα καὶ ὑπεχώρησαν ἐπανερχόμενα εἰς τὴν πόλιν. Πραγματικῶς μέρος τοῦ στρατοῦ τούτου, ἐν ᾧ πολλοὶ ἀσθενεῖς καί τινες πληγωμένοι, ἔφθασαν δι' ἀτμοπλοίου εἰς τὴν πόλιν χθὲς καὶ σήμερον.

Λεπτομερείας δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα ἀκριβεῖς νὰ ἔχωμεν, διότι ἡ συγκοινωνία εἶναι διακεκομμένη, ἀλλ' οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἐξ ὅλων τῶν δεδομένων ἔχω ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἐκέρδισαν λαμπρὰν νίκην. Ἡ νίκη αὕτη θέλει ἔχει εὐάρεστον ἀποτέλεσμα τόσον εἰς τὰ πνεύματα τῶν κατοίκων τῆς νήσου, καθὼς καὶ εἰς τοὺς ξένους καὶ εἰς τὴν διπλωματίαν ἴσως.

Τὸ λυπηρὸν εἰς τὴν περίστασιν ταύτην εἶναι ὅτι, καθ' ἃ ὁ Σαὴν Πασᾶς γράφει, οἱ ἐπαναστάται προσέβαλον τοὺς ἀσθενεῖς. Ἀλλὰ μένει πρὸς ἀληθῆ ἐκτίμησιν τοῦ γεγονότος νὰ μάθωμεν ἂν οἱ Χριστιανοὶ ἐγίνωσκον ὅτι τὸ σῶμα καθ' οὗ ἐπυροβόλησαν συνώδευεν ἀσθενεῖς, ἂν μάλιστα ἡ προσβολή, ὡς λέγεται, ἐγένετο ἐν καιρῷ νυκτός. Ἐκ τοῦ περιστατικοῦ τούτου λαβὼν ἀφορμὴν ὁ κ. Derché (οὗτινος τὰ νεῦρα εἰς τὰς κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἀθεμιτουργίας χάνουν τὴν εὐαισθησίαν των) δὲν παύει κατὰ τὸ σύστημά του νὰ κατηγορῇ τοὺς Χριστιανούς. Καὶ δὲν εἶναι παράξενον παραμορφώνων τὴν ἀλήθειαν ν' ἀποπλανήσῃ τὴν κυβέρνησίν του ὡς πρὸς τὸ σπουδαῖον τοῦτο γεγονός.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἐν Βρύσαις. Ἐξ Ἡρακλείου ὅμως μᾶς ἔρχονται φῆμαι ἀπαίσιαι. Ἂν πιστεύσωμεν τὰς ἐκεῖθεν διαδιδομένας φήμας, οἱ Χριστιανοὶ ἔπαθον καταστρεπτικὴν ἧττταν, φονευθέντων ὑπὲρ τοὺς 700. Ἂν ὁ ἀριθμὸς τῶν φονευθέντων εἶναι ἀκριβής, τότε οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι σφαγὴ ἔλαβε χώραν καὶ ὄχι μάχη, καθότι ἀδύνατον εἶναι κατὰ τὸ σύστημα τοῦ πολεμεῖν τοὺς ἐντοπίους νὰ φονευθῶσι τοσοῦτοι. Διαφέρει τὸ πρᾶγμα, ἂν ἐφονεύθησαν ἄοπλοι καὶ γυναικόπαιδα. Ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς μοὶ εἶπε προχθὲς ὅτι περὶ τοὺς 300 ἐφονεύθησαν. Ἀλλὰ ὁ τῆς Γαλλίας Πρόξενος, ὁ ἀξιότιμος Κος Derché, ὑπερβολικώτερος καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ, ἐπιχαίρων διαδίδει ὅτι, κατά τινα ἐπιστολὴν ἣν ἐκεῖθεν ἔλαβεν, 700 εἶναι οἱ ἐν τῇ μάχῃ πεσόντες Κρῆτες. Ὁπωσδήποτε τὴν προσεχῆ Δευτέραν, ὅτε διέρχεται ἐκεῖθεν τὸ ἀτμόπλοιον, ὁ ἡμέτερος Ὑποπρόξενος θέλει πληροφορήσει τὴν Υ. Ἐξοχότητα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Τὴν 30 τοῦ λήξαντος μηνὸς ἀφίχθη ἐνταῦθα ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς μετὰ τῶν δύο υἱῶν του καὶ τὴν ἐπιοῦσαν τὸν ἐπεσκέφθην, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ πρόξενοι ἔπραξαν. Μὲ ὑπεδέχθη, παρόντος τοῦ 'Ισμαὴλ Πασᾶ, εὐγενῶς πλὴν μὲ ψυχρότητα καὶ χωρὶς νὰ μοὶ κάμῃ λόγον περὶ τῶν διατρεχόντων. Ψυχρῶς προσέτι ἐδείχθη καὶ πρὸς τὸν Κον Δενδρινὸν καὶ πρὸς τὸν Κον Στήλμαν, ὡς οὗτοι μοὶ εἶπον. 'Εν τούτοις δὲ⟨ν⟩ ἔλειψα νὰ τῷ ἐκφράσω τὴν ἐλπίδα ἣν ἔχομεν ὅτι θέλει θέσει τέρμα εἰς τὰς γενομένας δολοφονίας ἐκ μέρους τῶν 'Οθωμανῶν. Εἶπε δὲ ὅτι θὰ φανῇ αὐστηρότατος κατὰ παντὸς κακούργου. Φαίνεται δ' ὅτι ὁ Μουσταφᾶς ἔρχεται προκατειλημμένος καθ' ἡμῶν, διότι, μεταβάντος χθὲς τοῦ διερμηνέως ἵνα λάβῃ τὴν ἄδειαν δι' οἰκογενείας τινὰς ἑλληνικὰς νὰ ἔλθουν ἐκ τῶν περιχώρων εἰς τὴν πόλιν πρὸς ἀναχώρησιν (καθότι καθ' ἑκάστην μεταβάλλουν αἱ ἀρχαὶ τὰ μέτρα ἄτινα ὡς πρὸς τοὺς δυστυχεῖς Χριστιανοὺς λαμβάνουν, ἄλλοτε μὲν ἐπιτρέπουσαι νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὴν πόλιν καὶ ν' ἀναχωρῶσι καὶ ἄλλοτε ἀπαγορεύουσαι) μεταβάντος, λέγω, τοῦ διερμηνέως ἵνα ζητήσῃ ἄδειαν, ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς, ἀφοῦ ἐπέφερεν ἀντιρρήσεις τινὰς διατὶ ν' ἀναχωρήσωσι κλπ., ἐπὶ τέλους ἔδωσε τὴν ἄδειαν εἰπὼν «ἂς ὑπάγουν εἰς τὸν διάβολον».

'Εν τούτοις ὁ φανατισμὸς τῶν 'Οθωμανῶν καὶ ἡ κατὰ τῶν Χριστιανῶν λύσσα των ὑπερεπλεόνασεν, ἀφ' ἧς μάλιστα διὰ τῶν τελευταίων ἐφημερίδων διεδόθησαν εὐνοϊκαί τινες ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν εἰδήσεις. Οὐδεμίαν ἀσφάλειαν οἱ Χριστιανοὶ πλέον ἐκτὸς τῆς πόλεως ἔχουσι, διότι οἱ 'Οθωμανοὶ ἀδιακρίτως φονεύουσι πάντα Χριστιανόν, ὅπου ἀπαντήσωσι. 'Ακριβῆ ἀριθμὸν τῶν θυμάτων τούτων οὐδεὶς πλέον δύναται νὰ κρατῇ. Εἷς τῶν ἐπισήμων Κρητῶν, φίλος τοῦ 'Ισμαὴλ Πασᾶ, Χριστιανός, εἶπεν ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας ὑπὲρ τοὺς πεντήκοντα Χριστιανοὶ ἐδολοφονήθησαν μόνον εἰς τὰ περίχωρα τῆς πόλεως. Εἶχε διαδοθῆ ὅτι καὶ δύο Ἕλληνες ἐφονεύθησαν καὶ ἐπεφορτίσθη ὁ γραφεὺς κ. Ζούκης ἵνα ὑπάγῃ πρὸς βεβαίωσιν τῆς φήμης. Δὲν ἠδυνήθημεν μέχρι τοῦδε νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν ἀλήθειαν, μὲ βεβαιοῖ ὅμως ὁ Κος Ζούκης ὅτι πανταχοῦ εἰς τὰ πέριξ αἰσθάνεταί τις τὴν ἀποφορὰν τῶν πτωμάτων καὶ ὁ ἴδιος εἶδεν ἓξ νεκροὺς μετακομισθέντας εἰς τὸ νεκροταφεῖον καὶ ἄλλον ἐντὸς χάνδακος βορὰν τῶν κυνῶν.

Πρό τινων ἡμερῶν ὥπλισαν ὅλα τὰ περιτρίμματα τῆς πόλεως καὶ τοὺς ἔπεμψαν ἵνα πολεμήσωσι κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Αἱ κραυγαὶ τῶν κακούργων τούτων, αἱ βλασφημίαι των κατὰ τῶν Χριστιανῶν, οἱ ἀδιάκοποι πυροβολισμοί των παρίστανον σκηνὴν ἀγρίαν.

'Ο 'Ισμαὴλ Πασᾶς ἀνεχώρησε χθὲς ἐν καιρῷ νυκτὸς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως[1], παραλαβὼν ὅλους τοὺς ὑπαλλήλους τῆς ἐμπιστοσύνης του. Χθές, λέγουν, ἦλθεν εἰς σφοδροὺς λόγους μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, οἱ δὲ υἱοὶ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ μετέβησαν ὁ μὲν Διοικητὴς 'Ηρακλείου, ὁ δὲ Ρεθύμνου.

'Ο Μουσταφᾶ Πασᾶς ταύτην τὴν στιγμὴν ἐξέδωκε τὴν συνημμένην προκήρυξιν[2]

---

1. Διὰ Κωνσταντινούπολιν.

2. *Affaires étrangères*, *Documents diplomatiques 1867* (κιτρίνη βίβλος), Παρίσιοι 1867, Nº VIII, σσ. 317–319.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πρὸς τοὺς Χριστιανούς, δι' ἧς τοὺς προσκαλεῖ ἐντὸς πέντε ἡμερῶν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν τάξιν, ἄλλως θέλει τὴν ἐπαναφέρει διὰ τῶν ὅπλων.

Υ.Γ. Ταύτην τὴν στιγμὴν θετικῶς πληροφοροῦμαι ὅτι καὶ εἰς Σέλινον, ὅπου πρὸ πολλῶν ἡμερῶν ἐπανειλημμέναι μάχαι μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τῶν Ὀθωμανῶν ἐγένοντο, οἱ πρῶτοι ἐκέρδισαν λαμπρὰν νίκην κατὰ τῶν δευτέρων. Ὡς τριακόσιοι ἀναβαίνουσιν οἱ φονευθέντες Ὀθωμανοί. Λεπτομερείας δὲν ἔχομεν, διότι ἡ συγκοινωνία καὶ τῶν μερῶν ἐκείνων εἶναι διακεκομμένη, μόνη δ' ἡ διοίκησις λαμβάνει πληροφορίας, ἀλλὰ τηρεῖ ἄκραν ἐχεμύθειαν.

Τὸ ἀτμόπλοιον *Αἰγαῖον*, ἀφιχθὲν χθὲς καὶ παραλαβὸν πολλὰς οἰκογενείας, ἀναχωρεῖ σήμερον εἰς Πειραιᾶ.

51

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 482 *Χανιά, 4 Σεπτεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ3/83

Χθὲς ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς, ἀπολύσας τὸν εἰσέτι ἐν τῇ φυλακῇ κρατούμενον Χατζῆ Γεώργιον Κοκκινάκην, ὃν ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς, ὡς ἐν καιρῷ εἶχον λάβει τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἀναφέρω, συνέλαβεν ὡς ἕνα τῶν πληρεξουσίων τῶν ὑπογραψάντων τὴν πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἀναφορὰν καὶ ὡς ἄνθρωπον ἐξασκοῦντα ἐπιρροὴν εἰς τὴν ἐπαρχίαν του, ἀπολύσας, λέγω, αὐτὸν τὸν ἔπεμψε πρὸς τὴν Γ. Συνέλευσιν τῶν Κρητῶν, ἵνα γνωστοποιήσῃ εἰς αὐτὴν τὸ περιεχόμενον τῆς ἀπὸ 2 τοῦ ἀρξαμένου μηνὸς πρὸς τὸν λαὸν προκηρύξεώς [1] του. Εἶναι ἐπιφορτισμένος νὰ προσπαθήσῃ καὶ προφορικῶς νὰ πείσῃ τὴν συνέλευσιν ὡς καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ κινήματος νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα καὶ νὰ ὑποταχθῶσιν. Ἔχει δ' ἐντολήν, ὡς λέγουν, νὰ ὑποσχεθῇ παραχωρήσεις μὴ ἐν τῇ προκηρύξει ἀναφερομένας. Ἀλλ' οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι ὅλαι αὗται αἱ προτάσεις, οἱαδήποτε καὶ ἂν ὦσιν, ἔρχονται βραδέως καὶ θέλουσι μιᾷ φωνῇ ἀπορριφθῆ.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς παριστᾷ εἰς ὅλους τοὺς ἐπισκεπτομένους αὐτὸν τὸ κίνημα ἀπονενοημένον καὶ τοὺς προτρέπει νὰ συντελέσῃ ἕκαστος εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἡσυχίας, καθότι ἄλλως ὁ τόπος θέλει πάθει μεγάλας καταστροφάς. Προσθέτει δ' ὅτι ἔχει ἀπόλυτον ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου πληρεξουσιότητα νὰ πράξῃ ἢ νὰ παραχωρήσῃ ὅ,τι κρίνει δέον. Εἰς δύο δὲ μοναχοὺς τῆς Μονῆς Γωνιᾶς, ἐπισκεφθέντας αὐτὸν ἐκ μέρους τῆς μονῆς καὶ εἰπόντας αὐτῷ μεταξὺ τῶν ἄλλων ὅτι διεδόθη εἰς τὸν λαὸν εἴδησις ὅτι ἡ Κρήτη ἑνοῦται μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἀπήντησεν ὅτι ταῦτα πάντα διαδίδονται ἀπὸ ἰδιοτελεῖς τινας διὰ ν' ἀποπλανῶσι τὸν λαόν. «Ἂν ἐγώ», τοῖς προσέθηκεν, «ἤξευρα ὅτι εἶχε τὸ χέρι της εἰς τὸ κίνημα Ἀγγλία,

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 109, ὑποσημ. 2.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Γαλλία, Ρωσσία ἢ καὶ ἡ Ἑλλάς, ἀπεφάσιζα ἐγὼ νὰ ἔλθω εἰς τὸ γῆράς μου διὰ νὰ ἡσυχάσω τὸν τόπον καὶ νὰ ἐντροπιάσω τ' ἄσπρα μου μαλλιά ;»

Ἐκτὸς τῶν δύο μαχῶν περὶ ὧν γίνεται λόγος ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ[1] μου, εἰς ἃς οἱ Κρῆτες ἐκέρδισαν δύο νίκας, ἐγένετο καὶ ἑτέρα εἰς Μαλάξαν. Χθὲς οἱ Χριστιανοὶ θέλοντες νὰ καταλάβωσι ἕνα πύργον κατεχόμενον ὑπὸ μικροσώματος Ὀθωμανῶν ἀπέτυχαν, ὡς λέγουν, ἀναγκασθέντες ν' ἀποσυρθῶσιν ὑπὸ ἑτέρου σώματος ἰσχυροτέρου, δραμόντος πρὸς βοήθειαν τῶν Τούρκων καὶ τηλεβολοῦντος κατ' αὐτῶν. Τὰ καθ' ἕκαστα τῆς συμπλοκῆς ταύτης καὶ τῶν συμβάντων εἰς ἀπόστασιν μόλις τριῶν ὡρῶν τῆς πόλεως δυστυχῶς ἀγνοοῦμεν, διακοπείσης πάσης συγκοινωνίας.

Ἐπίσης καὶ εἰς Κίσσαμον συνέβη ἑτέρα συμπλοκὴ εἰς ἣν, ὡς λέγουν, οἱ Χριστιανοὶ ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους (ἐθελοντὰς ἐκ τῶν κατ' αὐτὰς ὁπλισθέντων) νὰ καταφύγωσιν εἰς τὸ ἐκεῖ παλαιὸν καὶ μικρὸν φρούριον ὑπὸ τὴν ὑπεράσπισιν τῶν τηλεβόλων ἑνὸς πολεμικοῦ δρόμωνος. Ἐπίσης λέγουσιν ὅτι εἰς Ρέθυμνον ἐγένετο σπουδαία μάχη, εἰς ἣν οἱ Χριστιανοὶ νικήσαντες τοὺς Ὀθωμανοὺς τοὺς ἠνάγκασαν ν' ἀποσυρθῶσιν εἰς τὸ φρούριον.

Εἰς τὴν ἐν Βρύσεσι τῶν Ἀποκορώνων μάχην, εἰς ἣν ἡ νίκη τῶν Χριστιανῶν εἶναι ἀνωτέρα παντὸς ἐπαίνου, ἐφονεύθη εἷς ἐκ τῶν γενναιοτέρων ἀρχηγῶν, ὁ Νεράντζης, ὡς καὶ ὁ Γλυνομανόλης.

Υ.Γ. 5 7/βρίου 1866

Εἶχα γράψει τὰ ἀνωτέρω, ὅτε ἔλαβα θετικὰς καὶ λεπτομερεστέρας εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Βρύσεσι μαχῶν. Κατά τινας ἐπιστολὰς ἐκεῖθεν, ἀλληλοδιάδοχοι μάχαι εἰς χωρία Βάμου καὶ Βρύσεις τῶν Ἀποκορώνων συνεκροτήθησαν ἀπὸ τῆς 28 μέχρι τῆς 31 Αὐγούστου. Ἐν τῇ πρώτῃ, τῇ λαβούσῃ χώραν ἐν χωρίῳ Βάμῳ, οἱ Χριστιανοὶ ἐπέπεσαν αἴφνης κατὰ τοῦ αἰγυπτίου στρατοῦ, ὄντινα εὗρον ἀνέτοιμον, ⟨καὶ⟩ ἐφόνευσαν περὶ τοὺς 400, χωρὶς ἐξ αὐτῶν οὐδεὶς νὰ πάθῃ. Τὴν δὲ 29 καὶ 30 καὶ 31 ἐπέπεσαν ἐπανειλημμένως κατὰ τοῦ ἐν χωρίῳ Βρύσεις ἐστρατοπεδευμένου στρατοῦ καὶ πολλὴν βλάβην τῷ ἐπροξένησαν. Αἱ μάχαι αὗται ἦσαν πεισματωδέσταται, διότι οἱ Χριστιανοὶ ἀνέβησαν εἰς τὰ χαρακώματα τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἀνέτρεψαν ἓν πυροβόλον τοῦ ἐχθροῦ. Κατὰ τὴν συμπλοκὴν ταύτην ἔπεσεν ὁ ἀρχηγὸς Νεράντζης. Ἄξιον δὲ θαυμασμοῦ εἶναι ὅτι ἐκ τῶν Χριστιανῶν, ὡς οἱ ἴδιοι βεβαιοῦν, δὲν ἐφονεύθησαν εἰμὴ μόνον δύο καὶ ἐπληγώθησαν ὀκτώ.

Μετὰ τὰς μάχας ταύτας οἱ Χριστιανοὶ ἐξαντλήσαντες τὰ πολεμοφόδιά των ἐδέχθησαν τὴν προταθεῖσαν ⟨ὑπὸ⟩ τοῦ αἰγυπτίου στρατοῦ ἀνακωχήν, ἣν δυστυχῶς οἱ Χριστιανοὶ δὲν διετήρησαν ἐπιπεσόντες καὶ λαφυραγωγήσαντες τὴν ἀποσκευὴν τοῦ στρατοῦ, διότι συνέπεσε νὰ μάθωσιν ὅτι εἰς Ἡράκλειον οἱ Ὀθωμανοὶ κατέσφαξαν ἀθῴους ἀνθρώπους.

Διὰ τῶν ἰδίων ἐπιστολῶν πληροφοροῦμαι ὅτι εἰς Σέλινον πολλαὶ ἀψιμαχίαι ἐγένοντο ἀπὸ τῆς 16 Αὐγούστου καὶ ἐφεξῆς, τὴν δὲ 28 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐγένετο μάχη πεισμα-

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 107–110.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τώδης, εἰς ἣν ὑπὲρ τοὺς 100 Ὀθωμανοὺς ἐφονεύθησαν καὶ ⟨οἱ⟩ νικηθέντες ἀπεσύρθησαν εἰς Κάντανον, ὅπου πολιορκοῦνται ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν.

Ἡ εἰς Μαλάξαν μάχη ἐξηκολούθει χθὲς καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν. Οἱ κάτοικοι τοῦ προαστίου Χαλέπας ἔβλεπαν διὰ τηλεσκοπίων τοὺς πυροβολισμοὺς καὶ τὰς στρατιωτικὰς κινήσεις, τὸ δὲ χωρίον ἐκάη ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ ἐδῶ βεβαιοῦν ὅτι ἐνίκησαν οἱ Χριστιανοί.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς νέας ὁδηγίας ἔφερεν ὑπὸ τοῦ Lord Lyons εἰς τὸν ἐνταῦθα Πρόξενον τῆς Ἀγγλίας, ὁδηγίας τοῦ νὰ ὑποστηρίξῃ οὗτος τὴν κυβέρνησιν.

Χθὲς ἔφθασε νέος στρατὸς δύο ἥμισυ χιλιάδων Αἰγυπτίων καὶ ἑνὸς τάγματος Τούρκων μετὰ 150 ἱππέων.

52

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 263 *Ἡράκλειον, 5 Σεπτεμβρίου 1866*
AYE/KY – M9/312

Κατόπιν τῆς ἀπὸ 29 λήξαντος μηνὸς Αὐγούστου ὑπ' ἀριθ. 261 ἀναφορᾶς[1] μου λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ εἰδοποιήσω τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συγκροτηθείσης μάχης εἰς Ἅγιον Μύρωνα δυστυχῶς δὲν ἀπέβη εὐνοϊκὸν ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν.

Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ ὁ ἱεροδιάκων τῆς ἐνταῦθα Μητροπόλεως Εὐμένιος, ὅστις μετὰ παραδειγματικῆς γενναιότητος ἐμάχετο ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος. Διεκρίθη μάλιστα μεταξὺ τῶν συμπολεμιστῶν του, διότι ἐφόνευσεν ἓξ Ὀθωμανούς, ἀλλὰ ἡ εὐγενὴς ἰδέα ὑπὲρ ἧς ἐμάχετο τὸν εἶχεν ἐνθουσιάσει ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε κατεφρόνει τὰς σφαίρας τῶν ἐχθρῶν. Τούτου ἕνεκα εἶχε λάβει πολλὰς πληγὰς εἰς τὴν κοιλίαν, ὥστε ἐξήρχοντο τὰ ἐντόσθιά του. Ἰδὼν ὁ γενναῖος οὗτος ἱεροδιάκων ὅτι ἤθελε παραδώσει τὸ πνεῦμα ἐν ὀδύνῃ, ἐπροτίμησε γενναιότερον θάνατον· ἀναβὰς ἐπὶ ἵππου ἐρρίφθη ξιφήρης κατὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ ηὐτύχησε νὰ φονεύσῃ ἑτέρους δύο. Κατόπιν τούτων ἔπεσε νεκρὸς ὡς ἄλλος ἥρως τῶν Θερμοπυλῶν. Τὸ σῶμα τοῦ μάρτυρος τούτου τῆς πίστεως καὶ πατρίδος δὲν ἠδυνήθησαν νὰ τὸ λάβουν οἱ Χριστιανοὶ καὶ οὕτω ἔμεινε λεία τῶν βαρβάρων, οἵτινες ἀποκόψαντες τὴν κεφαλήν του τὴν ἔφεραν εἰς τὴν πόλιν, ὅπου τὸ πλῆθος τὴν ἐποδοκτύπα, τὴν ἔπτυε καὶ τὴν κατερρύπαινε δι' ἀκαθαρσιῶν.

Τὴν 31 μετέφεραν ἐνταῦθα ζῶντα καὶ δέσμιον ἕτερον ἱερέα, Γεώργιον Ἀσιτιανόν, προβεβηκότα τὴν ἡλικίαν, τὸν ὁποῖον συνέλαβον ἐντὸς ἑνὸς σπηλαίου. Ἀλλὰ καὶ ὁ δυστυχὴς αὐτὸς ἱερεὺς ὑπέφερε τόσας προσβολὰς καὶ ὕβρεις ἀπὸ τοὺς ἰθαγενεῖς Τούρκους, ὥστε ὁ θάνατος ἦτο πολὺ προτιμότερος. Τὴν ἐπιοῦσαν ἡ Διοίκησις τὸν ἀπέστειλεν εἰς Χανιά.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 104–107.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Τὴν νύκτα τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἀφίχθη ἐνταῦθα ὀθωμανικὸν ἀτμοκίνητον καὶ ἐζήτησεν ἐπικουρίαν τακτικοῦ καὶ ἀτάκτου στρατοῦ, διότι εἰς Χανιὰ καὶ Ρεθύμνην οἱ ἐπαναστάται εἶχον στενῶς πολιορκημένον τὸν ἐκεῖσε αἰγυπτιακὸν στρατόν. Τούτου ἕνεκα ὁ ἐν Ἁγίῳ Μύρωνι ἐστρατοπεδευμένος τακτικὸς στρατὸς ἀπεσύρθη ἐκεῖθεν καὶ κατεσκηνώθη ἐκ νέου ἐκτὸς τοῦ φρουρίου Ἡρακλείου, δοὺς ἐκ τῆς δυνάμεώς του ὀκτακοσίους καὶ ἑτέρους διακοσίους ἀτάκτους, τοὺς ὁποίους μὲ πολλοὺς καταναγκασμοὺς ἠδυνήθησαν νὰ στρατολογήσωσι.

Τὴν πρώτην τρέχοντος κάποιος Παντελάκης Περίδης ἀπὸ χωρίον Χουδέτζι, ἐμπιστευθεὶς εἴς τινας συγχωρίους καὶ συνοίκους του Ὀθωμανοὺς ὅτι θὰ τὸν συνοδεύσωσι μέχρις Ἡρακλείου ἀσφαλῶς, παρέλαβε διάφορα πράγματα καὶ ὥδευσε πρὸς τὴν πόλιν. Φθάσαντες εἰς ἕνα τεκὲ [1] ἐκτὸς τοῦ φρουρίου τὸν ἐφόνευσαν καὶ κατέλαβον τὰ πράγματα καὶ τὸ ζῷόν του. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἀφίχθη ἐκ Χανίων ἓν ἀγγλικὸν ἀτμοκίνητον, ὅπερ εἰσέτι διαμένει ἐνταῦθα. Ὁ Πλοίαρχος μετὰ τοῦ Ὑ/προξένου μετέβη εἰς Ἅγιον Μύρωνα καὶ ἀντελήφθη αὐτοπροσώπως τὰ ἐμπρησθέντα χωρία καὶ λοιπὰς καταχρήσεις τῶν Ὀθωμανῶν.

Τὴν 2αν πολεμικὸν ὀθωμανικὸν ἀτμοκίνητον ἐκόμισεν ἐνταῦθα ἐκ Χανίων τὸν υἱὸν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, Σαλὴ Πασᾶν. Ὁ ἀπεσταλμένος οὗτος ἔφερε τὸ φιρμάνιον δι' οὗ ἐγνωστοποιήθη ἡ ἀποστολὴ καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ πατρός του ἐν Κρήτῃ καὶ προσέτι ἐντύπους προκηρύξεις, ἅστινας ἀπέστειλεν εἰς τοὺς ἐπαναστάτας διὰ τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς κρατουμένων Χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους ἠλευθέρωσεν. Ἀντίτυπον τῆς προκηρύξεως [2] ταύτης ἔχετε ὧδε. Τὸν ἀπεσταλμένον ἐπεσκέφθην χθὲς καὶ μὲ ἐδέχθη φιλοφρόνως.

Τὴν φρουρὰν τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποσύρει ἡ Διοίκησις, ὡς προέγραφον, τὴν ἀπέστειλεν ἀμέσως εἰς τὸ Προξενεῖον καὶ ἐδικαιολογήθη ὅτι κακὴ συνεννόησις εἶχε λάβει χώραν μεταξὺ τῶν ἁρμοδίων ἀξιωματικῶν.

53

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 135 (ἀντίγραφον) *Ρέθυμνον, 7 Σεπτεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΠΧ – Μ56/2102

Χρεωστῶ καὶ αὖθις νὰ ὑποβάλω εἰς γνῶσίν σας ὅτι αἱ λεηλασίαι καὶ αἱ καταστροφαὶ ἐξακολουθοῦν ἐνταῦθα ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν συνοδευομένων καὶ παρὰ τακτικοῦ στρατοῦ. Παντελεῖς ἀπογυμνώσεις τῶν πέριξ τῆς Ρεθύμνης χωρίων, ὡς καὶ αὐτῶν τῶν στεγῶν τῶν οἰκιῶν κρημνιζομένων, βεβηλώσεις ἱερῶν ναῶν, θραύσεις τῶν εἰκόνων καὶ λοιπῶν κοσμημάτων αὐτῶν, ἐρημώσεις τῶν ἐλαιοδένδρων καὶ πάντων τῶν φυτῶν.

1. Μοναστήριον δερβισῶν.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 109, ὑποσημ. 2.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Οὐδεὶς Χριστιανὸς τολμᾷ νὰ ἐξέλθῃ τῶν θυρῶν τῆς πόλεως μετὰ τὴν ἔναρξιν τῶν σφαγῶν ἃς προλαβόντως ἐγνωστοποίησα ὑμῖν. Γέρων δέ τις ἑκατοντούτης, κλινήρης καὶ τυφλός, ὀνόματι Πυκομανόλης, ἔμενεν εἰς χωρίον Ρουσοσπῆτι, σφαγεὶς σήμερον καὶ οὗτος ἀπὸ τοὺς λεηλάτας. Μάχαι ἔγιναν τρεῖς ἕως τῆς αης τοῦ ἰσταμένου μηνός, τῶν ὁποίων τὰ ἀποτελέσματα δὲν γνωρίζονται εἰσέτι ἀκριβῶς. Καθ' ἃ πληροφοροῦμαι, εἰς τὸ Σὸν Ὑπουργεῖον ἔγινε παρατήρησις ὅτι εἰς τὰς προλαβούσας ἐκθέσεις μου ἔγραφα ὑπερβολάς. Παρατηρῶ ὅθεν ὑμῖν, κύριε Πρόξενε, ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἔγραφα ὑπερβολάς, ἀλλὰ καὶ ὀλιγώτερα ἴσως τῶν διαπραχθέντων ἐξέθεσα. Ὁ ἐνταῦθα Ὑποδιοικητὴς μ' ἀπήντησεν ἅπαξ καὶ δὶς ἐγγράφως ἐπὶ τῶν διαμαρτυρήσεών μου διὰ τὰς γενομένας εἰς τὰς ἰδιοκτησίας τῆς συζύγου μου ζημίας ὅτι ἤθελε παιδεύσει τοὺς ζημιωτὰς καὶ ὅτι ἤθελε τὰς προφυλάξει τοῦ λοιποῦ, ἀλλ' οὐδόλως ἐφρόντισε περὶ αὐτῶν, καταστραφεισῶν σχεδὸν παντελῶς καὶ ἀπογυμνωθείσης τῆς ἐν τῷ χωρίῳ οἰκίας της (Ἀνώγεια). Εὑρίσκομαι εἰς ἀπορίαν τί μέλλει νὰ πράξω διὰ τὰς μεγάλας αὐτὰς ζημίας, διὰ τὰς ὁποίας προλαβόντως σᾶς ἔγραψα ἐσωκλείσας καὶ ἀντίγραφα τῶν διαμαρτυρήσεών μου καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἀπαντήσεων τοῦ Ὑποδιοικητοῦ. Παρακαλῶ νὰ μὲ φανερώσητε νομικῶς ἐὰν θεωρῆτε προφυλαγμένα τὰ δικαιώματά της ἢ ὄχι καὶ τί ὑπολείπεται νὰ πράξω ἔτι, ἀφοῦ ἡ ἐποχὴ δὲν συγχωρεῖ ἤδη διὰ νὰ ἀπαιτήσω τὰς ἀποζημιώσεις μου.

Σᾶς προσθέτω ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ καταπλεύσῃ ἐνταῦθα καὶ τὸ τῆς ἑταιρείας ἀτμόπλοιον πρὸς εὐκολίαν πτωχῶν τινων οἰκογενειῶν αἵτινες κατέφυγον καὶ διαμένουν πρὸ πολλῶν ⟨ἡμερῶν⟩ ἐντὸς τῆς οἰκίας τοῦ Πρακτορείου καὶ ἄλλων οἰκιῶν ἀναμένοντες αὐτό.

54

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 494 *Χανιά, 11 Σεπτεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ3/86

Ἀποποιηθέντος λόγῳ ἀσθενείας τοῦ Ἐπισκόπου Κυδωνίας νὰ μεταβῇ πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας καὶ τοῖς γνωστοποιήσῃ τὴν προκήρυξιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, ἐπεφορτίσθη πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἐντολῆς ταύτης ὁ Ἀρχιμανδρίτης, ὅστις μετὰ τοῦ ἀπολυθέντος Χαντζῆ Γεωργίου Κοκκινάκη μετέβη εἰς διάφορα μέρη τῆς ἐπαρχίας ὅπου ὑπῆρχον σώματα ἐπαναστατῶν. Καὶ αὐτὸς μὲν μεταβὰς εἰς τὰ πλησιόχωρα μέρη ἐπανῆλθε μετὰ δύο ἡμέρας κομίσας τὴν πληροφορίαν ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἠρνήθησαν νὰ ὑποταχθῶσιν, ὁ δὲ Χαντζῆ Γεώργης ἔπεμψε προχθὲς ἐπιστολὴν δι' ἧς ἐκφράζει τὰ αὐτά, ὅτι δηλ. ἡ Γ. Συνέλευσις τῶν Κρητῶν μὴ οὖσα πλήρης δὲν δύναται πρὸ τῆς ἐλεύσεως καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν της ν' ἀπαντήσῃ ὁριστικῶς.

Ἰδὼν λοιπὸν ὁ Μουσταφᾶς Πασᾶς ὅτι οἱ ἐπαναστάται σκοπὸν δὲν ἔχουν τόσον εὐκό-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

λως νὰ ὑποταχθῶσιν, ἀπεφάσισε μετὰ προηγουμένην συγκάλεσιν στρατιωτικοῦ συμβουλίου νὰ ἐκστρατεύσῃ διὰ μεγάλων δυνάμεων κατὰ τῶν [1] εἰς θέσιν Κεραμεῖα, τρεῖς ὥρας μακρὰν τῶν Χανίων, εὑρισκομένων κατ' αὐτὰς Χριστιανῶν ἐπαναστατῶν. Χθὲς λοιπὸν διάφορα σώματα τουρκικοῦ στρατοῦ, αἰγυπτίου καὶ ἐθελοντῶν, περὶ τὰς δέκα χιλιάδας, πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, ὄντα ἐφωδιασμένα καὶ μὲ τηλεβόλα, διηυθύνθησαν πρὸς τὴν εἰρημένην θέσιν εἰς τὴν Μαλάξαν, ὅπου καὶ ὁ ἴδιος Μουσταφᾶ Πασᾶς μετέβη αὐτοπροσώπως, ἵνα διευθύνῃ τὰς στρατιωτικὰς κινήσεις, καὶ ἀμέσως ἤρξατο ἡ κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν, ὧν τὸν ἀριθμὸν ἀγνοῶ, προσβολή. Φαίνεται ὅμως ὅτι εἶναι τὸ ἰσχυρότερον σῶμα καὶ ὅτι ἔχει ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς καλυτέρους ἀρχηγούς, οἷον Κώσταν Βελουδάκην ἢ Κοσταρὸν κλπ. [μάχη].

Καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν τῆς χθὲς ἐφαίνετο εἰς τὰς ἄκρας τῶν πρὸς νότον τῆς πόλεως ὀρέων ὁ καπνὸς τῆς μάχης καὶ ἠκούοντο καὶ πυροβολισμοὶ τῶν τηλεβόλων. Ποῖον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης ταύτης μοὶ εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστον. Βέβαιον ὅμως εἶναι ⟨ὅτι⟩ οἱ Τοῦρκοι ἐπέφερον μεγάλας καταστροφὰς καὶ ἐρημώσεις εἰς τὸν τόπον, διότι καὶ χθὲς καὶ σήμερον βλέπομεν ὄπισθεν τῶν ὀρέων νέφη πυκνὰ καπνοῦ δεικνύοντα ὅτι πολλὰ χωρία χριστιανικὰ κατέκαυσαν.

Χθὲς δὲ πρὸ τῆς μεσημβρίας φθὰς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Γιαχιὰ Πασᾶς, ὅστις θέλει λάβει τὴν ἀρχιστρατηγίαν, καὶ μαθὼν ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς εὑρίσκεται εἰς τὸ στρατόπεδον, χωρὶς κἂν ν' ἀναπαυθῇ, ἱππεύσας μετέβη πρὸς ἀντάμωσίν του. Ὁ Πασᾶς οὗτος φημίζεται ὡς ἄξιος στρατιωτικός, καθὸ καθυποτάξας τὸ Μαυροβούνιον.

Κατὰ τὴν ἑβδομάδα ταύτην ἀφίχθη πάλιν ἱκανὸς στρατός, τουρκικὸς καὶ αἰγύπτιος, εἰς τρόπον ὥστε ὑπολογίζουσιν ὅτι αἱ σήμερον ἐν τῇ νήσῳ ὑπάρχουσαι δυνάμεις ὑπερβαίνουσι τὰς 40 χιλιάδας ἀνδρῶν ἐκτὸς τῶν ἐθελοντῶν ἐγχωρίων. Ἔφθασε κατ' αὐτὰς καὶ ὁ Αἰγύπτιος Ὑπουργὸς τοῦ Πολέμου, Κρὴς τὴν πατρίδα, τουρκισθεὶς κατὰ τὴν παιδικήν του ἡλικίαν καὶ ἀδελφός, ὡς λέγουσι, τοῦ ἐν Ἀθήναις Κρητὸς Παππαδάκη. Οὗτος ἐστάλη ἵνα λάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ αἰγυπτίου στρατοῦ πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ Σαὴν Πασᾶ, οὗτινος ἡ ἧττα ἔκαμε τὴν χειρίστην ἐντύπωσιν εἰς Αἴγυπτον καὶ παρώργισε τὸν Ἀντιβασιλέα εἰς τοσοῦτον βαθμόν, ὥστε, ὡς λέγουσιν, εἶπεν ὅτι οὗτος μόνον θέλει καταβάλει τὴν ἐπανάστασιν. Ὁ δὲ Σαὴν Πασᾶς κατελήφθη ὑπὸ τοιαύτης λύπης, ὥστε εὑρίσκεται ἤδη ἀσθενής.

Καὶ τῷ ὄντι ἡ ἧττα ἣν ὑπέστη εἶναι πρωτοφανὴς καὶ ἀνεξήγητος. Ὅταν διὰ τῆς προηγουμένης ἐκθέσεώς [2] μου ἔγραφα πρὸς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα τὰ περὶ τῆς νίκης ταύτης, προσεπάθησα ὅσον τὸ δυνατὸν νὰ μετριάσω τὰς περὶ αὐτῆς δοθείσας πληροφορίας ἀπὸ φόβον μὴ παραστήσω εἰς ὑμᾶς ὑπερβολικὰ καὶ ἀνύπαρκτα πράγματα. Πλὴν ἐξ ὅλων τῶν πληροφοριῶν, καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ἐκ τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν ἀπορρεουσῶν, ἐξάγε-

---

1. Χφ. *τήν*.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 110–112.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ται ὅτι ἡ νίκη αὕτη ὑπῆρξε μοναδικὴ καὶ λίαν ἐπωφελὴς διὰ τοὺς Χριστιανούς, διότι, ἐκτὸς τῆς μεγάλης φθορᾶς ἣν ἐπήνεγκον εἰς τὸν ἐχθρὸν φονεύσαντες ὑπὲρ τοὺς 700, περιζώσαντες οἱ Χριστιανοὶ τὸν Σαὴν Πασᾶν τῷ ἠμπόδισαν πᾶσαν ὀπισθοχώρησιν καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ προτείνῃ ἀνακωχήν, ἣν οἱ ἐπαναστάται ἐδέχθησαν λαβόντες δέκα Αἰγυπτίους ὁμήρους καὶ δόντες ἄλλους τόσους. Ὁλόκληρον δὲ τὸ στρατόπεδον, ὡς εἶχεν, ἔμεινεν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν Χριστιανῶν. Ἱκανὰ πολεμοφόδια, τροφαί, ζῷα, ὅπλα 600 περίπου, ὅλα ταῦτα ἐγένοντο λεία παρ' αὐτῶν. Μόνον ἡ πληροφορία ἣν ἔδωκα εἰς ὑμᾶς ὅτι ἐκυρίευσαν καὶ πυροβόλα δὲν εἶναι ἀκριβής. Οἱ ἴδιοι Αἰγύπτιοι καὶ Τοῦρκοι ὑπολογίζουσιν ὅτι ἡ ἀξία τῶν εἰς χεῖρας τῶν Χριστιανῶν πεσόντων λαφύρων ἀναβαίνει εἰς 600–800 χιλιάδας γροσίων ἢ καὶ ἓν ἑκατομμύριον.

Προχθὲς ἔπεμψα τὸν διερμηνέα ἵνα ζητήσῃ ἐκ μέρους μου πληροφορίας περὶ τῆς ὑγείας τοῦ Σαὴν Πασᾶ. Ἐκεῖ ὁ νεοελθὼν Αἰγύπτιος Ὑπουργὸς ἰδὼν τὸν διερμηνέα συνωμίλησε μετ' αὐτοῦ καὶ ἐξεφράσθη μετὰ πικρίας κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν, ὅτι ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἀσθενῶν καὶ ἀφῄρεσαν τὰς σκηνὰς καὶ τὴν λοιπὴν ἀποσκευὴν τοῦ στρατοῦ, τὰς ὁποίας ὤφειλον, ἀφοῦ ἐγένετο ἀνακωχή, νὰ ἐπιστρέψουν.

Οἱ Ὀθωμανοὶ κατηγοροῦν διὰ τὴν ἧτταν ταύτην τοὺς Αἰγυπτίους, οὓς παριστοῦν ὡς ἀνικάνους νὰ πολεμήσουν, ἵνα δ' ἐξάψουν τὸ κατὰ τῶν Χριστιανῶν μῖσος, διαδίδουν ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἐν τῇ εἰρημένῃ μάχῃ ἐφόνευσαν ἀσθενεῖς, τοὺς ἐβασάνιζον παντοιοτρόπως καὶ τοὺς κατεκερμάτιζον. Τόσον δὲ οἱ Αἰγύπτιοι εἶναι ἀγανακτισμένοι κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ὥστε ἀδιακρίτως προσβάλλουν πάντα Χριστιανόν. Προχθὲς εἷς στρατιώτης Αἰγύπτιος ἰδὼν ἐν τῇ ἀγορᾷ χωρικόν τινα Κυθηραῖον, Ἕλληνα ὑπήκοον, καὶ ἐκλαβὼν αὐτὸν ἕνα τῶν ἐπαναστατῶν τῶν προσβαλόντων τὸν αἰγύπτιον στρατὸν ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ καὶ ἤθελεν ἴσως τὸν κακοποιήσει, ἂν δὲν ἐμεσολάβουν ἕτεροί τινες Ἕλληνες.

Παρεπονέθην διὰ τὴν πρᾶξιν ταύτην διὰ τοῦ διερμηνέως εἰς τὸν Μουσταφᾶν Πασᾶν, πλὴν οὗτος, ὅστις πρὸς ἡμᾶς φέρεται λίαν δυσμενῶς καὶ βαρβάρως, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ καταγγελλομένη πρᾶξις δὲν εἶναι ἀληθὴς δὲν ἔδωκε προσοχὴν εἰς τὴν ὑπόθεσιν προσφερθεὶς μάλιστα τραχέως καὶ πρὸς τὸν διερμηνέα. Διὰ τὸ κρίσιμον τῶν περιστάσεων καὶ διότι ὁ Μουσταφᾶς Πασᾶς εἶναι ὅλως ἀπησχολημένος εἰς τὴν ἐκστρατείαν του, ἔκρινα καλὸν ν' ἀποσιωπήσω τὸ πρᾶγμα ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ νὰ μὴ κάμω λόγον, εἰμὴ ἂν παρουσιασθῇ καὶ ἄλλη περίστασις εἰς ἣν νὰ φαίνηται ἡ συστηματική του καταφορὰ πρὸς ἡμᾶς καὶ ἡ αὐθαιρεσία του.

Οἱ αὐτοὶ Αἰγύπτιοι στρατιῶται προσέβαλον κατ' αὐτὰς (διὰ τὸν ἴδιον λόγον) τὸν Ὑποπλοίαρχον τοῦ ἐν τῷ λιμένι τῆς Σούδας πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ὑπάρχοντος γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου (*La Biche*), διαβαίνοντα πλησίον τοῦ στρατοπέδου των.

Εἶπα ἀνωτέρω ὅτι ὁ αἰγύπτιος στρατὸς συνθηκολογήσας μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἔδωκε δέκα ὁμήρους, οἵτινες εἰσέτι μένουν εἰς χεῖρας τῶν Χριστιανῶν, καὶ ἔλαβον παρ' αὐτῶν δέκα ἑτέρους. Ἐκ τούτων οἱ ἓξ τότε ἀμέσως ἐδραπέτευσαν, ὥστε δὲν ἔμειναν παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις εἰμὴ τέσσαρες. Δυστυχῶς ἐπληροφορήθην μετὰ φρίκης ὅτι τοὺς τέσσαρας

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τούτους ὁμήρους παρέλαβεν ἓν αἰγυπτιακὸν ἀτμόπλοιον ἀπὸ τὴν θέσιν Καλύβας [1], ἵνα τοὺς μεταφέρῃ ἐνταῦθα. Τοὺς κατέσφαξαν [2] καθ' ὁδὸν καὶ τὰ μέλη αὐτῶν ἔρριψαν [3] εἰς τὴν θάλασσαν. Ἡ θηριώδης αὕτη πρᾶξις θὰ ἔμενεν ἄγνωστος, ἂν ἐν τῷ αὐτῷ ἀτμοπλοίῳ δὲν ὑπῆρχεν ἱερεύς τις συλληφθεὶς ἐν Ἡρακλείῳ μετὰ τοῦ υἱοῦ του καὶ μεταφερόμενος ἐνταῦθα. Ἔχω ἀκόμη δισταγμούς τινας ἂν οἱ σφαγέντες Χριστιανοὶ ἦσαν οἱ ὅμηροι, καταγίνομαι ὅμως νὰ ἐφοδιασθῶ μὲ ἀναμφιλέκτους ἀποδείξεις καὶ νὰ λάβω τὴν κατάθεσιν τοῦ ἱερέως περὶ τοῦ γεγονότος, διότι δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἰσχυρὸν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ὅπλον ἐνώπιον πάσης χριστιανικῆς κυβερνήσεως.

Ἐν Ἡρακλείῳ ἱκαναὶ σφαγαὶ ἐγένοντο κατ' ἀόπλων Χριστιανῶν καὶ ἑπτὰ χωρία ἐκάησαν ἢ κατεδαφίσθησαν ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν. Τὰς περὶ τῶν κακουργιῶν τούτων λεπτομερείας ἔγραψεν ὑμῖν βεβαίως ὁ ἐν Ἡρακλείῳ ἡμέτερος Ὑποπρόξενος, εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ὁποίου ἔλαβον χώραν τὰ γεγονότα. Ἐν τούτοις ἐγένοντο καὶ ἐκεῖ δύο μάχαι τὴν 28 καὶ 29 Αὐγούστου ἐν θέσει Ἁγίῳ Μύρωνι, αἵτινες ἀμφότεραι, καὶ ἰδίως ἡ πρώτη, ἀπέβη‹σαν› πρὸς βλάβην τῶν Χριστιανῶν, οἵτινες κατά τινας ἀπώλεσαν περὶ τοὺς ἑκατόν. Τὸ λυπηρὸν τοῦτο ἀποτέλεσμα ὀφείλεται ὄχι εἰς τὴν ἔλλειψιν ἀνδρείας ἀλλ' εἰς τὸν ἀτελῆ ὁπλισμὸν τῶν Κρητῶν, οἵτινες ἐφονεύοντο ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν σφαιρῶν, χωρὶς αἱ ἰδικαί των νὰ φθάνουν τὸν ἐχθρόν.

Ὁ Ἀξιότιμος Πρόξενος τῆς Ἰταλίας κ. Colucci, νέος φιλότιμος καὶ φιλάνθρωπος, ἐπιβιβασθεὶς τοῦ ἐνταῦθα πρὸ ἑνὸς μηνὸς σταθμεύοντος ἰταλικοῦ ἀτμοδρόμωνος μετέβη εἰς Ἡράκλειον καὶ διὰ νὰ ἴδῃ τὰ ἴχνη τῆς καταστροφῆς καὶ διὰ νὰ κάμῃ ἐπίδειξίν τινα ἐπωφελῆ διὰ τοὺς Χριστιανοὺς εἰς τὰ πνεύματα τῶν Τούρκων. Κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας εὑρέθη εἰς Ἡράκλειον καὶ ἡ ἐνταῦθα σταθμεύουσα ἀγγλικὴ κανονιοφόρος, ἧς ὁ Πλοίαρχος, ὡς μοὶ εἶπεν ὁ ἴδιος, ἐπεσκέφθη τὰ καταστραφέντα χωρία. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἀμφότεροι οὗτοι οἱ πλοίαρχοι θέλουν δώσει πληροφορίας περὶ τῶν ὅσων ἀντελήφθησαν εἰς τὰς κυβερνήσεις των.

Σήμερον ἀφίχθη ἐνταῦθα τὸ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ στρατηγοῦ Ἰγνατιὲφ ἐν Κωνσταντινουπόλει σταθμεῦον μικρὸν ρωσικὸν ἀτμόπλοιον, ὅπερ ἔφερε ἔγγραφα εἰς τὸν κύριον Δενδρινόν. Αὔριον δὲ θὰ μεταβῇ μετὰ τοῦ κυρίου Δενδρινοῦ εἰς Ρέθυμνον καὶ Ἡράκλειον καὶ θὰ διαμείνῃ ἐνταῦθα, μέχρις οὗ φθάσῃ ἢ εἰς τὴν Μεσόγειον σταθμεύουσα φρεγάτα. Αὐθημερὸν ἔφθασεν ἐξ Ὀρὰν προερχομένη καὶ μία θωρακωτὴ γαλλικὴ φρεγάτα *L'Invincible* ὀνομαζομένη, ἥτις, ὡς ἐπληροφορήθην, θέλει σταθμεύσει ἐνταῦθα.

Πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν εἶχε διαδοθῇ ὅτι τὰ περιπλέοντα τὴν νῆσον ὀθωμανικὰ ἀτμόπλοια συνέλαβαν δύο ἑλληνικὰ πλοιάρια φέροντα πολεμοφόδια. Καὶ τῷ ὄντι ἓν τοιοῦτον ἀτμόπλοιον ἐρρυμούλκει εἰς τὸν λιμένα πλοιάριον. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἡ εἴδησις ἀπέβη ψευδής,

---

1. Χωρίον Καλύβες.
2. Χφ. *κατέσφαξεν*.
3. Χφ. *ἔρριφεν*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

διότι ἓν ὀθωμανικὸν ἀτμόπλοιον συνέλαβε μὲν ἐξ Ἡρακλείου ἐρχόμενον δύο πλοιάρια, ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν κενὰ καὶ ἐγκαταλελειμμένα. Ἂν ἦσαν ἑλληνικὰ ἀγνοῶ, ἀλλ' εἰκάζεται ὅτι τὸ ἓν ἦτο τοιοῦτον, διότι ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθη μία ἑλληνικὴ σημαία, ἣν οἱ Τοῦρκοι πρὸς περιφρόνησιν ἔσχισαν.

Υ.Γ. Χθὲς τὸ ἑσπέρας ὀθωμανικὸν ἀτμόπλοιον ρυμουλκοῦν ἑλληνικὸν πλοιάριον τὸ ἔφερεν εἰς τὸν λιμένα. Τὸ πλοιάριον τοῦτο, ἀνῆκον εἰς τὸν Κυθηραῖον Β. Ἀντύπαν, ἀνεχώρησεν ἐκ Κυθήρων διευθυνόμενον εἰς Θήραν καὶ ἕνεκα τοῦ καιροῦ εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόλπον Κισσάμου, ὅπου συνελήφθη ὑπὸ τοῦ ἀτμοπλοίου ἐκληφθὲν ὅτι εἶχε μεταφέρει καὶ ἀποβιβάσει πολεμοφόδια, ἀλλ' οὐδὲν ἴχνος ἐν αὐτῷ περὶ τούτου εὑρέθη. Σήμερον θέλει ἐνεργηθῇ ἀνάκρισις ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ ἁρμοδίου ὑπαλλήλου τοῦ Προξενείου, ἀλλ' ἐλπίζω ὅτι δὲν θέλει ἀποδειχθῇ τὸ ἀποδεικτικὸν ὅτι ὁ Πλοίαρχος ὑπέπεσεν εἰς ἐγκληματικὴν πρᾶξιν. Ὁ Μουσταφᾶς Πασᾶς εἶπεν εἰς τὸν κ. Γραμματέα τοῦ Προξενείου, μεταβάντα πρὸς αὐτὸν διὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην σήμερον, ὅτι ἡ Υ. Πύλη ἐκήρυξεν ἀποκεκλεισμένην τὴν νῆσον, ἀλλ' ἡμεῖς οὐδεμίαν περὶ τούτου εἰδοποίησιν, ἵνα τὴν καταστήσωμεν γνωστὴν εἰς τοὺς ἡμετέρους πλοιάρχους, μέχρι τοῦδε ἐλάβομεν.

Γενομένης τῆς παρατηρήσεως ταύτης εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν, εἶπεν οὗτος ὅτι θέλει μᾶς γνωστοποιήσει τώρα τοιαύτην.

12 7/βρίου 1866, ἐκ Χανίων

55

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 503 *Χανιά, 18 Σεπτεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ3/92

Ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ[1] μου ὑπ' ἀριθ. 494 ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἐκθέσω ὅτι τὴν 10 καὶ 12 ἰσταμένου μηνὸς ἐγένοντο μεταξὺ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἐπαναστατῶν μάχαι εἰς θέσιν Κεραμεῖα, τρεῖς ὥρας περίπου μακρὰν τῆς πόλεως.

Κατὰ πληροφορίας θετικωτέρας καὶ ἀκριβεστέρας, δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο εἰμὴ μόνον ἓν σῶμα ἐπαναστατῶν ἐκ τριακοσίων ἀνδρῶν περίπου συγκείμενον ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν Χαντζὴ Μιχάλην Γιανναράκην, εἰς καταδίωξιν τοῦ ὁποίου ἐξῆλθε τουρκοαιγυπτιακὸς στρατὸς ὑπὲρ τὰς 10–12 χιλιάδας, παρακολουθοῦντος[2] μέχρι τινὸς καὶ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, ὡς καὶ τοῦ Αἰγυπτίου Ὑπουργοῦ.

Ὁ στρατὸς οὗτος φέρων μεθ' ἑαυτοῦ καί τινα πυροβόλα ὀρεινὰ ἐπροχώρησε καὶ κατέλαβε τὰς κορυφὰς τῶν πλησιεστέρων καὶ χαμηλοτέρων ὀρέων καὶ ἀμέσως ἤρξατο

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 114–118.
2. Χφ. *παρακολουθοῦντες.*

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὸν κατὰ τῶν Χριστιανῶν πυροβολισμόν, ὅστις διήρκεσε πολλὰς ὥρας. Οἱ δὲ Χριστιανοὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐπιτεθῶσιν ἢ ἐκτεθῶσιν ἀπέναντι τοσούτων δυνάμεων ἐχθρικῶν, ἀφήσαντες τὰ χαρακώματά των ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ἐνδότερα καὶ ὑψηλότερα μέρη ἀπολέσαντες ἓξ ἐκτὸς τεσσάρων ἐλαφρῶς πληγωθέντων. Τότε ὁ τουρκοαιγύπτιος στρατὸς ἐπυρπόλησε τὰ ἑπτὰ χωρία τῶν Κεραμείων ὅλα ἢ ἐν μέρει, οἷον τὸ Κατωχῶρι, Ἀχλάδες, Λουροβάρι [1], Λοῦλον κτλ. κτλ., καὶ μετὰ τοῦτο μετέβη εἰς τὴν πεδιάδα. Πόσους ἔχασαν οὗτοι δὲν εἶναι γνωστόν. Κατ' εἰκασίαν ὅμως λέγουσιν ὅτι πρέπει νὰ ἔχασαν 50–60, ἀλλ' ἄδηλον καὶ τοῦτο, διότι οἱ Τοῦρκοι, ἔχοντες εἰς τὴν διάθεσίν των ὅπλα τῆς νεωτέρας κατασκευῆς, ἅτινα ρίπτουσι τὰς βολὰς εἰς μεγάλην ἀπόστασιν, χωρὶς νὰ πλησιάσωσι τοὺς Χριστιανούς, ἀπὸ φόβον μὴ ἐμπέσωσιν εἰς ἐνέδρας, πολεμοῦσι μακρόθεν, ἐνῷ τὰ ὅπλα τῶν Χριστιανῶν ἐκτός τινων (60 περίπου ἐν τῷ εἰρημένῳ σώματι, φερθέντων ἔξωθεν) δὲν φθάνουν τοὺς Τούρκους, εἰμὴ μόνον ⟨ἐφ'⟩ ὅσον οὗτοι πλησιάσωσι τοὺς ἐπαναστάτας.

Τὴν ἐπιοῦσαν, ἡμέραν Κυριακήν, οὐδεμία συμπλοκὴ ἐγένετο. Τὴν 14 ὅμως οἱ Χριστιανοὶ ἐπανελθόντες προεχώρησαν καὶ κατέλαβον τὰς κορυφὰς τὰς ὁποίας οἱ Τοῦρκοι τὴν προτεραίαν κατεῖχον καὶ τότε ἡ μάχη ἤρξατο μετὰ τῶν Τούρκων, εὑρισκομένων ἐπὶ τῆς ἐντεῦθεν πλευρᾶς. Ὁ ἀμοιβαῖος πυροβολισμός, ὅστις διεκρίνετο ἐκ τῆς πόλεως, διήρκεσε μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Ποῖον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης ταύτης, ἥτις δεικνύει ἂν ὄχι ἄλλο τοὐλάχιστον τὴν τόλμην τῶν ἐπαναστατῶν, ἀγνοῶ, ἀλλ' ὑποθέτω ὅτι θὰ ἦτο ἀσήμαντον, διότι τὰ διαμαχόμενα μέρη ἵσταντο μακρὰν τὸ ἓν τοῦ ἑτέρου.

Ὁ Σαὴν Πασᾶς, ἕνεκα τῶν ὅσων ἐν Βρύσσαις ἔπαθεν ὁ αἰγύπτιος στρατός, ἀνεκλήθη καὶ τὴν παρελθοῦσαν Παρασκευὴν ἀνεχώρησεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἡ δὲ ἀρχηγία τοῦ αἰγυπτίου στρατοῦ ἔμεινεν ἤδη εἰς χεῖρας τοῦ Ὑπουργοῦ τοῦ Πολέμου Ἰσμαὴλ Πασᾶ, ἐλθόντος ἐνταῦθα πρό τινων ἡμερῶν πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ Σαὴν Πασᾶ.

Τὸν Ἰσμαὴλ Πασᾶν ἐπεσκέφθην τὴν παρελθοῦσαν Πέμπτην εἰς τὸ στρατόπεδόν του. Ἐκεῖ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ εἶδον καὶ τὸν Σαὴν Πασᾶν, καθὼς καὶ τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἐν Βρύσαις σώματος Πασᾶν. Εἰς τὸν Σαὴν Πασᾶν ἐξέφρασα τὴν λύπην μου διὰ τὴν ταχεῖαν ἀναχώρησίν του καὶ ἐκεῖνος μοὶ ἀπήντησεν ὅτι οὕτως ἦτο πεπρωμένον. Κατὰ τὸ διάστημα καθ' ὃ παρέμεινα παρ' αὐτοῖς ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἐν Βρύσαις μάχης καὶ ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς, ὅστις λαλεῖ τὴν ἁπλοελληνικήν, μοὶ ἐξέφρασε τὴν λύπην του διατὶ οἱ Χριστιανοὶ νὰ προσβάλουν τὸν αἰγύπτιον στρατὸν καὶ τοὺς ὑπὸ πυρετοῦ πάσχοντας στρατιώτας (σημειωτέον ὅτι αἱ Βρύσαις εἶναι τόπος κατὰ τὴν παροῦσαν ὥραν τοῦ χρόνου νοσώδης καὶ ὁ κατασκηνώσας ἐκεῖ στρατὸς προσεβλήθη ἀπὸ πυρετούς) καὶ διατί [2], ἀφοῦ ἐγένετο συνθηκολόγησις μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ σώματος ἔγγραφος καὶ ἀντηλλάχθησαν ὅμηροι, νὰ κατακρατήσουν οἱ ἐπαναστάται ἑκατὸν εἴκοσι σκηνὰς καὶ τὴν λοιπὴν ἀποσκευήν, ἥτις ἔμεινεν εἰς χεῖράς των ὡς παρακαταθήκη. Ἐπὶ τέλους προσέθηκεν

1. Ἀλετρουβάρι.
2. Χφ. *διότι*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὅτι ὁ αἰγύπτιος στρατὸς εἶχεν ἄλλας διαθέσεις διὰ τοὺς Χριστιανούς, ἀλλὰ τώρα δὲν μένει εἰμὴ νὰ λάβῃ ἐκδίκησιν.

Ἐξ ὅσων ἀκούω, εἰκάζω ὅτι τόσον οἱ Τοῦρκοι, καθὼς καὶ οἱ κατήγοροι τῶν Χριστιανῶν μεγάλον θόρυβον θὰ κάμουν ἐξογκώνοντες τὴν κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἐπαναστατῶν κατηγορίαν, ὅτι δηλ. ἐν Βρύσαις ἐφόνευσαν ἀσθενεῖς. Ἡ τοιαύτη κατηγορία εἶναι δεινή, ἀλλ' εὐτυχῶς ὁ εὐσυνείδητος ἐρευνητὴς θὰ θρηνήσῃ μὲν διὰ τὸ τυχαῖον δυστύχημα ἀλλ' ὄχι καὶ διὰ τὴν μοχθηρίαν τῶν ἀνθρώπων, καθότι, καθ' ἃς πληροφορίας ἐγὼ ἔλαβον, στρατιῶται Αἰγύπτιοι 300–400, συνοδεύοντες ἀσθενεῖς τινας, συνηντήθησαν μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ πυροβολήσαντες κατ' αὐτῶν ἦλθον εἰς συμπλοκὴν καθ' ἣν ἐφονεύθησαν καὶ ἀσθενεῖς τινες. Τοιαύτας πληροφορίας ἔχουσιν οἱ πλειότεροι τῶν προξένων, ἐκτὸς ὅσοι ἐκ προθέσεως, οἷος ὁ κ. Derché, θέλουσι νὰ διαστρέψωσι τὴν ἀλήθειαν.

Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν τῆς ἐπισκέψεώς μου ὁ Ἰσμαὴλ ἦλθε παρ' ἐμοὶ πρὸς ἀντεπίσκεψιν. Ἠθέλησα τότε νὰ φέρω τὴν ὁμιλίαν εἰς τὸ περὶ παραχωρήσεως τῆς Κρήτης εἰς τὸν Ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου θέμα, περὶ οὗ πολὺν λόγον εἶχα κάμει μετὰ τοῦ Σαὴν Πασᾶ, πλὴν φαίνεται ὅτι τὸ ἐν Βρύσαις συμβάν, ὅπερ βαρέως φέρουσι, μετήλλαξε τὰς ἰδέας του, διὸ ἄνευ περιστροφῆς μοὶ ἀπήντησεν ὅτι αὐτὸ τώρα δὲν γίνεται. Παρὰ τοῦ ἰδίου ἔμαθον ὅτι οἱ τέσσαρες ὅμηροι Χριστιανοὶ ὑπάρχουσιν ἐπί τινος ἐν Σούδᾳ ἐλλιμενισμένου ἀτμοπλοίου καὶ ὅτι θέλουν τοὺς ἀποδώσει, ἅμα οἱ ἐπαναστάται δώσωσι τοὺς παρ' αὐτοῖς δέκα μένοντας Αἰγυπτίους.

Ἡ ὑπόνοια λοιπόν, ἣν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου ἐξέφρασα, ὅτι οἱ ὅμηροι οὗτοι ἐφονεύθησαν ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ δὲν εἶναι ἀληθής. Ἐν τούτοις ἐκ τῆς καταθέσεως τοῦ ἱερέως Παππαγεωργίου Σταυριδάκη, ἤντινα κατωρθώσαμεν νὰ λάβωμεν, ὡς καὶ τῆς τοῦ υἱοῦ του ἐξάγεται ὅτι ἔν τινι τουρκικῷ ἀτμοπλοίῳ, εἰς ὃ οὗτοι ἐκρατοῦντο δεδεμένοι, ἔσφαξαν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των τρεῖς Χριστιανοὺς ἐκ τῶν δέκα πέντε οἵτινες ὑπῆρχον ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ ὡσαύτως δεδεμένοι. Τίνες οἱ δυστυχεῖς οὗτοι καὶ διὰ τίνα λόγον τοὺς ἐφόνευσαν ἀγνοῶ.

Ἐν τῇ καταθέσει τοῦ εἰρημένου ἱερέως καὶ τοῦ υἱοῦ του, οἵτινες ἀναχωρήσαντες τῇ ἡμετέρᾳ συνδρομῇ ἐντεῦθεν εὑρίσκονται ἤδη πιθανῶς εἰς Ἀθήνας, θέλετε εὐαρεστηθῆ νὰ παρατηρήσητε ὁποῖα δεινὰ οἱ δυστυχεῖς οὗτοι ὑπέστησαν. Ἀμφότεροι οὗτοι μετὰ δέκα πέντε συγγενῶν των εἶχον καταφύγει εἰς ἓν σπήλαιον ἵνα σωθῶσι καὶ ἐκεῖ τοὺς μὲν συγγενεῖς των ἔκαυσαν οἱ Τοῦρκοι, αὐτοὺς δὲ συνέλαβον ὡς αἰχμαλώτους καὶ μετέφεραν ἐνταῦθα, ὅπου ὁ Μουσταφᾶς Πασᾶς γνωρίζων τὸν ἱερέα τοὺς ἀπέλυσεν.

Ὁ αἰγύπτιος στρατός, ἐστρατοπεδευμένος ἔξωθι τῆς πόλεως, ἐλεηλάτησε κατ' αὐτὰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κοιμητηρίου τῶν Ὀρθοδόξων Ἅγιον Λουκᾶν συντρίψας τὰς ἁγίας εἰκόνας καὶ ἀνατρέψας τὴν ἁγίαν τράπεζαν, τοὺς δὲ τάφους ἀνέσκαψεν. Ὡσαύτως καὶ ἑτέραν ἐκκλησίαν, τὸν Ἅγιον Ἰωάννην, κείμενον πλησίον τοῦ ἄλλου στρατοπέδου, ἐσύλησαν οἱ ἴδιοι, ἓν δὲ δισκοπότηρον ἐπωλήθη ἀντὶ 100 παράδων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Οἱ περὶ τὸν Μουσταφᾶν Πασᾶν διαδίδουν ὅτι περιμένεται ἀκόμη καὶ ἄλλος[1] στρατός, πρὸς δὲ δύο χιλιάδες Ἀλβανοί. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μοὶ εἶπεν καὶ ὁ ἴδιος Ἰσμαὴλ Πασᾶς καὶ ὅτι ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἡ ἐπανάστασις καταπνίγεται. Τοῦτο μετὰ στόμφου εἶπε προχθὲς καὶ ὁ Κος Derché εἰς τὸν κύριον Δενδρινόν. Βεβαίως ἡ Πύλη θὰ κάμῃ ὅλα τὰ δυνατὰ νὰ πνίξῃ τὴν ἐπανάστασιν καὶ πιθανὸν νέας εἰσέτι στρατιωτικὰς δυνάμεις νὰ ἐπισωρεύσῃ εἰς τὴν νῆσον. Ἐγὼ ὅμως δὲν πιστεύω ὅτι οἱ Κρῆτες, μόλις πρὸ εἴκοσι πέντε ἡμερῶν λαβόντες τὰ ὅπλα καὶ οὐδεμίαν ὑποστάντες ἧτταν, ἀλλ' ἀπεναντίας πανταχοῦ ἀναφανέντες νικηταί, τόσον ταχέως θέλουσι καταβληθῆ. Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς διὰ τῶν διαφόρων στρατιωτικῶν κινήσεων τὰς ὁποίας κάμνει ἔχει βεβαίως ἓν σχέδιον, ὅπερ ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ μαντεύσω. Ἀλλ' ἐξ ὅλων τῶν δεδομένων φαίνεται ὅτι σκοπὸν ἔχει νὰ ἀντιπερισπάσῃ τὴν προσοχὴν τῶν Χριστιανῶν καὶ διὰ μεγάλων δυνάμεων νὰ τοὺς ἀποχωρίσῃ ἀλλήλων καὶ τοὺς ἀπομονώσῃ, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἔχωσιν ἑνότητα ἐνεργείας. Ἡ ἀντίστασις λοιπὸν τῶν Κρητῶν εἰς τόσον κολοσσιαίας δυνάμεις ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ τρόπου τῆς διαθέσεως καὶ τῆς οἰκονομίας τῶν στρατιωτικῶν αὐτῶν δυνάμεων καὶ ἐκ τῶν ὑλικῶν μέσων. Ὅσον αἱ δυνάμεις των διευθύνονται σκοπιμώτερον καὶ τὰ μέσα αὐτῶν ὑπάρχουν ἀφθονώτερα τόσον ἡ ἐκ μέρους αὐτῶν ἀντίστασις θὰ εἶναι διαρκεστέρα καὶ ἰσχυροτέρα. Ἐντεῦθεν ἡ ἀνάγκη 1) ἀρχηγοῦ (ὅστις σήμερον δὲν ὑπάρχει), συγκεντροῦντος εἰς ἑαυτὸν τὴν ἐξουσίαν καὶ διευθύνοντος τὰς ἐνεργείας, καὶ 2) ὑλικῶν μέσων, οἷον καλῶν ὅπλων, ὀλίγων τηλεβόλων καὶ τροφῶν, καθότι καὶ αὗται ἐντὸς ὀλίγου θὰ λείψωσιν. Ἂν ταῦτα ἔχωσιν οἱ Κρῆτες, δύνανται ἐπὶ πολὺ νὰ παλαίωσιν. Ἂν ὅμως ἀφεθῶσιν εἰς τὰς οἰκείας δυνάμεις, τότε ἀναμφιλέκτως ὁ κ. Derché θὰ ἀναδειχθῇ μάντις.

Ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου ἀνέφερον ὅτι πλοῖόν τι ἑλληνικὸν συνελήφθη ὑπὸ τῶν περιπλεόντων τὴν νῆσον ἀτμοπλοίων. Τὸ πλοῖον τοῦτο, κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ Σπυρ. Τζάκωνα, ἀναχωρῆσαν ἐκ Κυθήρων καὶ διευθυνόμενον εἰς Θήραν συνελήφθη ἔξωθι τοῦ ἀκρωτηρίου Σπάθα καὶ θεωρηθὲν ὕποπτον μετήχθη ἐνταῦθα, ὅπου, γενομένης ἀνακρίσεως, οὐδὲν ἐπιβαρῦνον αὐτὸ προέκυψε καὶ ἐπομένως ἀφέθη μετὰ δύο ἡμέρας ἐλεύθερον.

Ἡ νῆσος μέχρι τοῦδε δὲν εἶχε κηρυχθῆ εἰς ἀποκλεισμὸν ὑπὸ τῆς Πύλης εἰμὴ μετὰ τὴν σύλληψιν τοῦ προηγουμένου πλοίου. Ἐγὼ κατὰ καθῆκον δι' ἐπιστολῆς μου πρὸς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν παρεπονέθην διὰ τὴν ἐπὶ τοῦ πλοίου γενομένην, καίτοι μὴ ὑπάρχοντος ἀποκλεισμοῦ, νηοψίαν καὶ διὰ τὴν γενομένην εἰς τὴν ἡμετέραν σημαίαν ὕβριν τοῦ νὰ προσαχθῇ τὸ πλοῖον ἄνευ νομίμου λόγου ἐνταῦθα. Ἐζήτησα δὲ ἱκανοποίησιν, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε δὲν μοὶ ἀπήντησεν ὁ Μουσταφᾶς.

Ἀντίγραφον τοῦ κοινοποιηθέντος μοι περὶ τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐγγράφου[2] ὑπάρχει ἐνταῦθα συνημμένον, ὅπερ προσέτι ὑπέβαλον εἰς τὸ[3] ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν Β. Ὑπουργεῖον.

---

1. Χφ. *ἄλλον*.

2. 13 Σεπτεμβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ3/112· *Correspondence respecting the disturbances in Crete : 1866–67*, σ. 90.

3. Χφ. *τοῦ*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Υ.Γ. Τῇ 19 Σεπτεμβρίου 1866

Σήμερον ἐπληροφορήθην ὅτι εἰς τὰ πέριξ τοῦ Ρεθύμνου ἐπανειλημμέναι μάχαι συνεκροτήθησαν, εἰς ἃς ἀπεδείχθησαν νικηταὶ οἱ ἐπαναστάται. Ἡ εἴδησις αὕτη, ἧς τὰς λεπτομερείας θέλομεν μάθει ἀπόψε διὰ τοῦ ἐκεῖθεν ἐρχομένου ἀτμοπλοίου, ἠνάγκασε τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν νὰ πέμψῃ ἐκεῖσε ἐσπευσμένως ἓν σῶμα Αἰγυπτίων διὰ θαλάσσης. Σήμερον δὲ λίαν πρωὶ μετέβη ἐκεῖ, ὡς λέγουν, καὶ ὁ Αἰγύπτιος Ἰσμαὴλ Πασᾶς, ἵνα τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐκεῖ δυνάμεως.

Χθὲς τὸ ἑσπέρας ἀφίχθη εἷς ἀμερικανικὸς ἀτμοδρόμων, ἐρχόμενος ἐκ Γαλλίας, καὶ σήμερον μικρὸν γαλλικὸν ἀτμόπλοιον, ὅπερ ἀμέσως μετέβη εἰς τὸν λιμένα Σούδας, ὅπου ὑπάρχει ἡ θωρακωτὴ γαλλικὴ φρεγάτα. Ἀφίχθη προσέτι καὶ αὐστριακή τις κανονιοφόρος.

Ἐπισυνάπτονται : 1) Ἔγγραφος διαμαρτύρησις [1] τῆς Γ. Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν ἀπευθυνθεῖσα εἰς τοὺς προξένους διὰ τὰς γενομένας ἐκ μέρους τῶν Ὀθωμανῶν βιαιοπραγίας. 2) Ἡ κατάθεσις [2] τοῦ Παππᾶ Γεωργίου Σπυριδάκη. 3) Διαμαρτύρησις [3] διὰ τὴν γενομένην νηοψίαν.

56

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 266 *Ἡράκλειον, 19 Σεπτεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ9/320

Διὰ μὲν τῆς ἀπὸ 29 Αὐγούστου ἀναφορᾶς [4] μου ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἀναγγείλω, κύριε Ὑπουργέ, ὅτι τὴν προτεραίαν εἶχε γίνει ἔναρξις ἐχθροπραξιῶν μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ εἰς Ἅγιον Μύρωνα καὶ ὅτι ἐξηκολούθησαν καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἐκείνην, διὰ δὲ τῆς ἀπὸ 5ης τρέχοντος μηνὸς [5] ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης ἐκείνης δὲν ἀπέβη ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν. Ὡς ἐκ τῶν καθημερινῶν σφαγῶν διεκόπη ἐν γένει ἡ συγκοινωνία καὶ δὲν εἶναι ποσῶς εὔκολον νὰ μανθάνῃ τις τὰς αἰτίας καὶ τὰς λεπτομερείας ἑκάστης πράξεως λαμβανούσης χώραν εἰς τὰ στρατόπεδα τῶν ἐπαναστατῶν, ἂν καὶ μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας καὶ δραστηριότητος καταγίνομαι εἰς τοῦτο. Οὐχ ἧττον διὰ καταλλήλων μέσων δύναμαι νὰ μανθάνω βραδύτερον μὲν ἀλλ' ἀκριβῶς πᾶσαν ἐνέργειαν αὐτῶν καὶ νὰ τὴν ὑποβάλλω παρθένον, ἄνευ προσθαφαιρέσεων, πρὸς τὴν Σ. Κυβέρνησιν, διὰ νὰ ᾖ εἰς γνῶσιν τῶν γεγονότων καὶ προβαίνῃ μετὰ πεποιθήσεως εἰς τὰς ἐνεργείας της ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀμφιβολίας.

---

1. 12 Σεπτεμβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ3/108· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σ. 435.

2. 11 Σεπτεμβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ3/97· *Correspondence respecting the disturbances in Crete : 1866–67*, σσ. 72–73.

3. Σακόπουλος πρὸς Μουσταφᾶ Πασᾶν, ἀριθ. 501, 14 Σεπτεμβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ3/100.

4. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 104–107.

5. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 112–113.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἡ μάχη ἡ συναφθεῖσα εἰς Ἅγιον Μύρωνα ἀφεύκτως ἤθελεν ἀποβῆ ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν, ἐὰν κακὸς δαίμων δὲν συνήργει εἰς τὴν διαίρεσιν τῶν ὁπλαρχηγῶν. Αὐτοί, φαίνεται, δὲν εἶχον ἐννοήσει τὴν εὐθύνην ἣν ἀνέλαβον ἀπέναντι τοῦ ἀθῴου λαοῦ, τοῦ διψῶντος διὰ τὴν ἐλευθερίαν του, καί, ἐνῷ ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς ὥδευε νὰ προσβάλῃ τὰς θέσεις των, οἱ φαινόμενοι ἀρχηγοὶ Γεώργιος Καπετανάκης, Καμαριανός, Φιλιππάκης, Ζαχαριάδης, Ἐμμανουὴλ Γιαννιδάκης, Μιχαὴλ Κόρακας καὶ Γεώργιος Ρωμάνος ἤριζον περὶ τῶν πρωτείων, εἰς τρόπον ὥστε ἦλθον εἰς λόγους καὶ ἐπὶ τέλους εἰς τὴν διάλυσιν, ἀποσυρθέντες [1] ἔνθεν κἀκεῖσε. Μάλιστα ὁ Κόρακας, Ρωμάνος, Καπετανάκης καὶ Γιαννιδάκης μεταβάντες εἰς Μεσερὰ [2] διενεργοῦσαν τὴν διάλυσιν καὶ παρ' ὀλίγον νὰ φέρουν τὴν καταστροφὴν τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, ἐὰν τριακόσιοι καλοὶ καὶ ἄγνοὶ πατριῶται αὐτοκέφαλοι δὲν ἐκράτουν τὴν θέσιν, διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ὁρμὴν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ. Ὅθεν οἱ αὐτοδιοικούμενοι, τριακόσιοι τὸν ἀριθμόν, μετὰ τὴν διήμερον μάχην, καθ' ἣν ἦτο ὅλως ἄνισος ἡ δύναμις, ἐγκαταλείψαντες τὸν Ἅγιον Μύρωνα εἰς τὸν τακτικὸν στρατὸν ἀπεσύρθησαν εἰς ὑψηλότερα μέρη. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἐφονεύθησαν ἀκριβῶς εἴκοσι καὶ εἷς ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἡ ἔρις ὅμως τῶν προειρημένων προσώπων δὲν ἔδωκε μόνον τὰ εἴκοσι καὶ ἓν θύματα, ἀλλὰ καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν χωρίων Ἄνω καὶ Κάτω Ἀσίτες, Πυργοῦς [3] καὶ Γοργολαΐνη [4].

Ἡ διχόνοια τῶν ὁπλαρχηγῶν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, δυσηρέστησε τοὺς πάντας καὶ πολλαὶ κατεβλήθησαν προσπάθειαι διὰ νὰ ἐπαναφέρωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀδελφικὴν ἑνότητα, ἥτις καὶ κατωρθώθη πληρέστατα, ὥστε ἤδη ἑνωθέντες ἐπανέλαβον τὰς θέσεις των καὶ διατελοῦσιν ἐν ἁρμονίᾳ. Ὁ συνδυασμὸς δὲν ἤργησε νὰ τοῖς ὑποδείξῃ καὶ τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα.

Τὴν ὀγδόην τοῦ μηνὸς ἐγένετο συμπλοκὴ εἰς Ἀλμυρὸν [5] μετὰ τῶν ἰθαγενῶν Τούρκων. Κατ' αὐτὴν ἔμειναν εἰς τὸ πεδίον νεκροὶ τεσσαράκοντα Ὀθωμανοί, ἐκ δὲ τῶν ἐπαναστατῶν ὁ ἀδελφὸς τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Σκουλά, Νικόλαος, ὁ Παππᾶ Μιχαὴλ ἐκ τοῦ χωρίου Γεράζου [6] καὶ ὁ Ἐμμανουὴλ Καρπάθιος. Ἐπληγώθησαν σπουδαίως καὶ τέσσαρες ἄλλοι. Κατὰ τὴν συμπλοκὴν ταύτην ἔλαβον μέρος ἅπαντες οἱ ἄνω ρηθέντες ὁπλαρχηγοὶ ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου καὶ ἤθελον φέρει αἰσιώτερον ἀποτέλεσμα, ἐὰν οἱ Ὀθωμανοὶ δὲν ἐτρέποντο εἰς φυγήν.

Ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατός, καθ' ἃ προανέφερα, ἐγκατέλειψε τὸν Ἅγιον Μύρωνα ἔκτοτε καὶ ἐστρατοπεδεύθη εἰς Γεφυράκια [7], μίαν ὥραν μακρὰν τοῦ φρουρίου. Ἡ θέσις

---

1. Χφ. *ἀποσυρθέντων*.
2. Μεσαρὰ (ἡ).
3. Πυργοῦ (ἡ).
4. Μονὴ Ἁγίου Γεωργίου Γοργολαήνη.
5. Μικρὰ πεδιὰς δυτικῶς τοῦ Ἡρακλείου.
6. Γαράζο.
7. Γιοφυράκια.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

αὕτη ὑπερασπίζει δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τὰ κατὰ τὰ ὀροπέδια χωρία καὶ προστατεύει ἀφόβως τοὺς ἰθαγενεῖς τοὺς μεταβαίνοντας εἰς τὴν ἀπογύμνωσίν των καὶ τὴν σφαγὴν τῶν τυχὸν εὑρισκομένων ἐκεῖσε ἀσθενῶν ἢ γερόντων. Ὅθεν τὴν ἑνδεκάτην τοῦ μηνὸς πεντακόσιοι τὸν ἀριθμὸν ἄτακτοι Ὀθωμανοί, μεταβάντες εἰς χωρίον Ἐπάνω Ἀρχάνες ἄνευ οὐδεμιᾶς προσβολῆς ἢ ἀντιστάσεως, ἐκρεούργησαν δέκα τὸν ἀριθμόν, ἤτοι Νικόλαον Κουσέ, Νικόλαον Παπουτζάκη, Ἰωάννην Παντέρημον, Γιαννιὼ Κριθαρόγαμβρον, Σταυρούλη Κεαγιαδάκη, Ἀντώνιον Καραντώνη, Χαράλαμπον Μπουνάκη, Γιάννη Ντούχα, Καλλιὼ Κούμενα καὶ τὸν Ἱερομόναχον ἀσκητὴν Κυριάκον.

Τὴν δεκάτην τρίτην τοῦ μηνὸς εἰς θέσιν Ἐλιὰ τοῦ χωρίου Πεδιάδος [1] ἀπόσπασμα μεταβατικὸν τῶν ἐπαναστατῶν συναντῆσαν τριακοσίους περίπου ἰθαγενεῖς Τούρκους καταγινομένους εἰς ζωοκλοπὰς ἦλθε μετ' αὐτῶν εἰς συμπλοκήν, καθ' ἣν ἐφόνευσεν ἓξ, ἐζώγρησεν εἴκοσι καὶ τοῖς ἀφῆρεσε τεσσαράκοντα φορτηγὰ ζῷα. Ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν ὀλίγοι ἔπαθον, ἀλλ' εἰσέτι δὲν μοὶ ἐγνωστοποιήθησαν τὰ ὀνόματα. Τὸ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἕτερον λῃστρικὸν ἀπόσπασμα ἐκ τῶν ἰθαγενῶν ἔφερεν εἰς τὴν πόλιν χίλια τριακόσια πρόβατα, τριακοσίους τεσσαράκοντα ἑπτὰ βοῦς καὶ ὀγδοήκοντα ἵππους φορτηγούς. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνωτέρω περιγραφομένων ζῴων ἐστὶν ἀλάνθαστος καὶ ἀκριβής, διότι οἱ μεταφέροντες τὰ τοιαῦτα λάφυρα ἢ τὰ πωλοῦσιν ἢ τὰ διανέμουσι δημοσίως εἰς τὰ κεντρικώτερα μέρη τῆς πόλεως.

Τὴν δεκάτην τετάρτην τοῦ μηνὸς ἰθαγενεῖς Ὀθωμανοὶ συλλαβόντες ἕνα ἥσυχον καὶ ἀμέτοχον τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων, τὸν Μανιὰ Λιάπη Γουβιανόν, τὸν ἐκρήμνισαν ἀπὸ τὸ Κακὸν Ὄρος [2] καὶ ἐφονεύθη.

Ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ τῶν σκληρῶν μέσων δι' ὧν ἐνεργοῦσιν οἱ Μουσουλμᾶνοι τὸν θάνατον τῶν Χριστιανῶν, φέρω εἰς γνῶσιν τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος καὶ τὰς ὠμότητας ἅστινας μετεχειρίσθησαν ἐπὶ τοῦ μακαρίτου Παντελάκη Περίδου, τὸν ὁποῖον ἐφόνευσαν τὴν αὴν τοῦ μηνὸς ἐκτὸς τοῦ φρουρίου εἰς ἕνα τεκέν, καθ' ἃ ἀνήγγειλα ἐν τῇ ἀναφορᾷ μου ἀπὸ 5 τοῦ μηνός. Ἀφοῦ τὸν ἀτυχῆ τὸν ἐσταμάτησαν εἰς τὸ σφαγεῖον–τεκέ, ἤρχισαν διὰ μαχαιρῶν νὰ κόπτουν κατὰ πρῶτον τὰ ὠτία, ἀκολούθως ν' ἀποβάλλουν τὴν ἐπιδερμίδα τοῦ προσώπου καὶ παρακατιόν⟨τες⟩ μέχρι τοῦ ἡμίσεος τοῦ στήθους. Κατόπιν τούτων διήρεσαν τὸ σῶμά του εἰς τεμάχια ὡς πρόβατον.

Ὁ ἱερεὺς Γεώργιος Ἀσιτιανός, ὅστις εἶχεν αἰχμαλωτισθῇ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ ἀπεστάλη εἰς Χανία, καθ' ἃ ἀνήγγειλα διὰ τῆς ἀπὸ 5ης τοῦ μηνὸς ἐκθέσεώς μου, ἠλευθερώθη ὑπὸ τοῦ Μουσταφὰ Πασᾶ καὶ διὰ τοῦ αὐστριακοῦ ἀτμοκινήτου τῆς 12 τρέχοντος μηνὸς ἀφίχθη ἐνταῦθα. Ἀλλ' ἕνεκα τῶν ὅσων ὑπέφερε καὶ ἤθελεν ὑποφέρει μὲ νέον κίνδυνον ζωῆς, δὲν ἐξῆλθεν εἰς τὴν ξηράν, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἰδίου μετέβη εἰς Σύρον. Ὁ ἱερεὺς οὗτος ἐδιηγήθη ὅτι ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ ἀτμοπλοίου μεθ' οὗ ἐστάλη ἐντεῦθεν εἰς Χανία ἦσαν

---

1. Εἰς χωρίον Ἐλιὰ τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος.
2. Ἀνατολικῶς τοῦ Ἡρακλείου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ τέσσαρες Χριστιανοί, τοὺς ὁποίους δὲν ἐγνώρισεν, ἀλλ' οὔτε ἡμεῖς ἠδυνήθημεν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ τοὺς μάθωμεν. Τοὺς ἐν λόγῳ Χριστιανοὺς κατὰ τὸ ταξίδιον τὸ πλήρωμα, παρόντων καὶ τῶν ἀξιωματικῶν, ἔδενεν ἕκαστον μὲ ἀνοικτὰ τὰ σκέλη ἐπὶ τοῦ ἐργάτου [1] καὶ τὸν ἐγύριζεν, εἰς τρόπον ὥστε ἐδιαιρεῖτο τὸ σῶμα εἰς τεμάχια. Μὲ τοιοῦτον θάνατον ἐφόνευσαν ἅπαντας καὶ τοὺς ἔρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν.

Καὶ μ' ὅλα ταῦτα διὰ πομπωδῶν προκηρύξεών των ὁ Μέγας Βεζίρης τῆς Υ. Πύλης, οἱ διοικηταὶ καὶ ἀπεσταλμένοι αὐτῆς προκηρύττουσιν ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως των ὅτι θέλουσιν ὑπερασπισθῆ τὴν ζωήν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν Κρητῶν. Ἂς εἰδοποιηθῶσι λοιπὸν οἱ ἐν Ἀθήναις ἀντιπρόσωποι τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μουσουλμανικῶν προκηρύξεων καὶ ἐὰν ἀμφιβάλλωσιν, ὅπως ἀείποτε προσποιοῦνται, δυνάμεθα δι' ὅλων τῶν μέσων ν' ἀποδείξωμεν τὰς βανδαλικὰς πράξεις, ἁρπαγὰς καὶ δηώσεις τῶν χωρίων ἐκ μέρους τῶν βαρβάρων Ὀθωμανῶν καὶ τὴν ἀνεξικακίαν μεθ' ἧς αἱ ἀρχαὶ ὑποστηρίζουσι καὶ βραβεύουσι τοὺς αὐτουργοὺς τῶν τοιούτων ἀθεμιτουργημάτων.

Ἡ μαρτυρία τοῦ ἐλευθερωθέντος Παπᾶ Γεωργίου Ἀσιτιανοῦ ἐπὶ τῶν εἰρημένων πράξεων εἶναι λίαν σπουδαία. Τούτου ἕνεκα διὰ τοῦ σημερινοῦ ταχυδρομείου ἔγραψα εἰς τὸν κύριον Νομάρχην Κυκλάδων νὰ τὸν καλέσῃ ἐνώπιόν του καί, ἐὰν πραγματικῶς βεβαιώσῃ ὅσα ἐδιηγήθη ἐνταῦθα, νὰ τὸν ἀποστείλῃ εἰς Ἀθήνας, διὰ νὰ τὰ ὑποστηρίξῃ αὐτοπροσώπως εἰς τὴν Σ. Κυβέρνησιν καὶ ὅπου δεῖ.

Τὸ καθῆκον καὶ ὁ πατριωτισμὸς μοὶ ἐπιβάλλουσι κατὰ τὰς παρούσας σπουδαίας περιστάσεις νὰ διαβιβάζω πρὸς τὴν Σ. Κυβέρνησιν, ὡς ἄνω εἴρηται, παρθένον καὶ ἀγνὴν πᾶσαν πληροφορίαν καὶ πᾶν γεγονός, ὅπως ἐξετελέσθη. Εἶναι δὲ ἀδιάφορον ἐὰν τὰ πράγματα δὲν συνάδωσι μὲ τὴν ποιητικὴν φαντασίαν ἀνθρώπων τινῶν οἵτινες ἀπὸ ἄλλους ἴσως σκοποὺς ὁρμώμενοι προσπαθοῦν νὰ ὠφελῶνται μὲ κενὰς πράξεις καὶ νὰ ὑποβάλλωσι τὴν Κυβέρνησιν εἰς ἀνήσυχον θέσιν. Δὲν εἶναι ποσῶς ἀληθὲς ὅτι πεντακόσιοι γέροντες, παιδία καὶ γυναῖκες κατεσφάγησαν εἰς ἓν σπήλαιον, ὅπου εἶχον κρυβῆ. Ἀλλ' οὔτε ἱερὸς λόχος, ἐκ μαθητῶν μᾶλλον συγκείμενος, ἔλαβέ ποτε μέρος καὶ ἰδίως κατὰ τὴν μάχην τὴν συναφθεῖσαν εἰς Ἅγιον Μύρωνα, ὅπως ἀνέφερον ἐφημερίδες τινὲς τῆς πρωτευούσης. Οἱ τριακόσιοι οἵτινες ἐκράτησαν τὴν μάχην εἰς Ἅγιον Μύρωνα ἦσαν λεοντόκαρδοι κάτοικοι διαφόρων χωρίων τῆς περιφερείας καὶ οὐχὶ μαθηταί.

Ἡ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης δὲν βοηθεῖται μὲ πλάσματα ποιητικῆς φαντασίας, ἀπαιτεῖ πράγματα, ἀπαιτεῖ ἄνδρας ἐμπείρους καὶ ὡρίμου κρίσεως, ὅπλα, πολεμοφόδια, δέρματα, καθότι ἐντὸς ὀλίγου θὰ μείνωσιν ἀνυπόδητοι οἱ μαχηταὶ χωρὶς νὰ δύνανται νὰ τρέχουν ὅπου ἡ ἀνάγκη τοὺς κράζει. Ἀπαιτεῖ χρήματα, ἀπαιτεῖ τέλος πάντων ἐμψύχωσιν εἰλικρινοῦς καὶ ἀδελφῆς κυβερνήσεως.

Τὴν δεκάτην πέμπτην τοῦ μηνὸς ἀφίχθη ἐνταῦθα ὁ ἐν Χανίοις Γενικὸς Πρόξενος

---

1. Μηχάνημα δι' οὗ ἀνασπᾶται ἡ ἄγκυρα πλοίου.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τῆς Ρωσσίας Κος Δενδρινὸς ἐπὶ ἀτμοπλοίου τῆς κυβερνήσεώς του καὶ διέμεινε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν. Τὸ ἑσπέρας διὰ τοῦ ἰδίου ἀτμοπλοίου ἀπῆλθεν εἰς τὰ ἴδια. Τὸν κύριον Δενδρινὸν τὸν ἐπεσκέφθην ξενιζόμενον ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ὑ/προξένου κυρίου Μιτσοτάκη. Εὗρον αὐτὸν πλήρη ἑλληνικῶν αἰσθημάτων καὶ πολὺ ἐνθουσιασμένον ὑπὲρ τῆς ὑφισταμένης ἐνταῦθα ἐπαναστάσεως, ἤκουσα μάλιστα αὐτὸν νὰ εἴπῃ εἰς τὸν διερμηνέα τοῦ Διοικητοῦ, ὅστις ἐστάλη νὰ τὸν συγχαρῇ διὰ τὴν ἔλευσίν του, ὅτι οἱ ἐν Κρήτῃ Ὀθωμανοὶ πολλὰς μετεχειρίσθησαν κατὰ τῶν Χριστιανῶν ὠμότητας καὶ δολοφονίας, τὰς ὁποίας κατέστησε γνωστὰς εἰς τὸν ἀπεσταλμένον Μουσταφᾶ Πασᾶν, ἀλλ' ὅτι κατὰ τὴν μουσουλμανικὴν συνήθειαν δὲν ἐπίστευσεν, ἐνῷ τὰ θύματα ἔκειντο ἐν ὑπαίθρῳ εἰς τὰ προάστια τῶν Χανίων. Λοιπόν, ἢ εἶναι ἀνόητος ἢ ἄλλως ἡ ἀποστολή του ἔσεται χειροτέρα τῆς διαγωγῆς τοῦ προκατόχου του Ἰσμαὴλ Πασᾶ. Κατὰ τὴν μονοήμερον διαμονήν του ἔλαβε γνῶσιν ὅλων ἐν γένει τῶν διαπραχθέντων ἐγκλημάτων κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων Ὀθωμανῶν καὶ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ εἴθε νὰ τὰ ὑποβάλῃ εἰς τὴν κυβέρνησίν του ὅπως τὰ ἐπληροφορήθη.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν, ἤτοι τὴν δεκάτην πέμπτην τοῦ μηνός, ἀπεβιβάσθησαν ἐνταῦθα δύο τάγματα αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ, ἔχοντα ἀριθμὸν δύο ὡς ἔγγιστα χιλιάδων ἀνδρῶν. Ὁ στρατὸς οὗτος μετεφέρθη ἐκ Χανίων δι' ἀτμοκινήτων ὀθωμανικῶν. Διὰ τῆς αὐτῆς εὐκαιρίας ἀφίχθη ὁ Γιαγιὰ Πασᾶς, ὅστις ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ ἀντὶ τοῦ Σαμπρὴ Πασᾶ, ἀναχωρήσαντος ἐντεῦθεν, καὶ ὁ Συνταγματάρχης Αὐντίβεης ὡς προσωρινὸς Καϊμακάμης ἀντὶ τοῦ μέχρι τοῦδε Μεχμὲτ Σαπὴτ Πασᾶ, ἀνακληθέντος εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἀφίχθησαν οἱ ἐν λόγῳ Πασᾶς καὶ Καϊμακάμης προεκήρυξαν ὅτι θὰ τιμωρήσωσιν αὐστηρῶς πάντα ὅστις ἤθελε φωραθῇ νὰ φέρῃ εἰς τὴν πόλιν λάφυρα ἢ κατὰ τὴν ἐπιτόπιον ὀνομασίαν Ὀθωμανῶν καὶ Χριστιανῶν *τάρταλα*· καὶ μ' ὅλα ταῦτα τὸ μεσονύκτιον τῆς δεκάτης ἕκτης τοῦ μηνὸς κήρυκες καθ' ἅπασαν τὴν πόλιν ἐφώναζαν: «Ὅσοι εἶναι πιστοὶ εἰς τὸν Μωάμεθ νὰ λάβουν τὰ ὅπλα καὶ νὰ τρέξουν, καθότι οἱ σκύλοι (ἐννοοῦντες τοὺς Χριστιανοὺς) ἔχουν[1] πολιορκημένους τοὺς Ἰσλάμηδες.»

Ἡ ταραχὴ καὶ ὁ φόβος ὅστις μᾶς κατέλαβέν ἐστιν ἀπερίγραπτος. Ἀλλ' οἱ ἄτακτοι Ὀθωμανοὶ λαβόντες ἁπαξάπαντες τὰ ὅπλα καὶ ἀνοιχθεισῶν[2] αὐτοῖς τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου ἔδραμον ὅπου οἱ κήρυκες τοῖς ἐκατηχοῦσαν. Τὴν δὲ δεκάτην ἑβδόμην οἱ λόγῳ πολιορκημένοι ἔφερον ἐνταῦθα δύο χιλιάδας καὶ πεντακόσια πρόβατα, ὀκτακοσίους βοῦς, διακόσια ζῷα διαφόρου γένους, ἓξ βαρέλια πυρίτιδα, δύο λάμες μόλυβδον καὶ ἄπειρα φορτία μὲ διάφορα πράγματα καὶ προϊόντα, προσέτι ἕνα αἰχμάλωτον, τὸν υἱὸν τοῦ Χατζὴ Ἀναγνώστη ἀπὸ χωρίον μέσα Σίμη. Τὰ εἰρημένα πράγματα τὰ ἐπῆραν ἀπὸ χωρίον Πάρτηρα καὶ ἄλλα πλησιόχωρα ἀνήκοντα εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πεδιάδος[3].

---

1. Χφ. *ἔχη*.
2. Χφ. *ἠνεωχθέντων*.
3. Τὸ χωρίον Πάρτιρα (τὰ) ὑπάγεται εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μονοφατσίου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἡ ἐμφάνισις τοῦ εἰρημένου θησαυροῦ καὶ ἰδίως τῆς πυρίτιδος κατενθουσίασεν ἐπὶ τοσοῦτον τοὺς Ὀθωμανούς, ὥστε μέχρι σήμερον ἔξαλλοι ἀπὸ χαρᾶς πανηγυρίζουν τὴν νίκην των, οἱ δὲ ἀποτρέψαντες τὰς τοιαύτας ἁρπαγὰς συναγάλλονται καὶ προστατεύουσι τοὺς ἅρπαγας. Ἡ διακήρυξίς των περὶ πολιορκίας ἦτο ψευδής. Μετεχειρίσθησαν τὸ τέχνασμα τοῦτο, διότι οἱ συνοδεύοντες τὴν στρατιὰν τοσούτου ἀριθμοῦ ζώων ἐφοβήθησαν μήπως προσβληθῶσιν ὑπὸ Χριστιανῶν, καὶ οὕτω προεκάλεσαν τὴν συνδρομὴν τῶν ἐν τῇ πόλει διὰ νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν ἄγραν των.

Ὁ καθημερινὸς κίνδυνος τῆς ζωῆς μου οὐδόλως μὲ τρομάζει ὅσον ἡ θλῖψις ἣν αἰσθάνομαι, ὅταν ἀκούω καὶ βλέπω τὴν μίαν ὥραν κεφαλάς, τὴν ἄλλην πτώματα, ἄλλην ἡμέραν φόνους καί, ⟨τὸ⟩ ὀδυνηρότερον, τὸ ἄπειρον πλῆθος τῶν μεταφερομένων ἐν τῇ πόλει καὶ τὰ προάστια ⟨sic⟩ οἰκιακῶν πραγμάτων, προβάτων, βοῶν καὶ λοιπῶν προϊόντων. Μὲ καταθλίβει ἔτι περισσότερον καὶ αἰσθάνομαι βαρὺ ἄλγος, ὅταν βλέπω τὴν ἀνικανότητα τῶν κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας ὁπλαρχηγῶν, οἵτινες δὲν ἐφάνησαν ἐφάμιλλοι τῶν ἐν Χανίοις. Δυοῖν θάτερον: ἢ ἐλλείπει ὁ κατάλληλος νοῦς νὰ διευθύνῃ τὰς στρατιωτικὰς κινήσεις τῶν ἐπαναστατῶν, ἢ ἀφανεῖς ἐπὶ τοῦ παρόντος προδόται ἐνεργοῦν τὴν κατάπαυσιν τῆς ἐπαναστάσεως, καθότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται τὸ μέσον τῆς ἁρπαγῆς τοσούτων ζώων καὶ πραγμάτων, ἅτινα ἐν συνόλῳ εὑρίσκουσιν εἰς ὡρισμένας θέσεις καὶ τὰ μεταφέρουσιν ἀφόβως ἄνευ οὐδεμιᾶς γενναίας ἀντιστάσεως. Ἐξ ὅλων λοιπὸν τῶν μέχρι τοῦδε κινήσεων τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ τμήματος Ἡρακλείου δὲν προσδοκῶνται αἴσια ἀποτελέσματα. Ἀνάγκη καθίσταται ὥστε ἡ ἐν Ἀθήναις Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τῆς τῶν Χανιωτῶν, ὅπως ἐκεῖθεν σταλῶσιν ἐμπειρότεροι ἄνδρες, ἐὰν ἐξ Ἀθηνῶν τοιαύτη ἀποστολὴ καθίσταται δύσκολος.

Ἐξ ἀξιοπίστου πηγῆς ἐπληροφορήθην ὅτι ὁ προαναφερθεὶς αἰχμάλωτος ἐξεταζόμενος κατέδωκε τοῖς Ὀθωμανοῖς ὅλας τὰς θέσεις ὅπου ὑπάρχουν ἐναποθηκευμένα πολεμοφόδια, τὰς δυνάμεις τῶν ἐπαναστατῶν καὶ πᾶσαν συνεννόησιν καὶ ἐνέργειαν αὐτῶν. Κατὰ συνέπειαν νέα ἐκστρατεία προετοιμάζεται σήμερον διὰ νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ ἀθῴου λαοῦ, ὅστις ἔσχε τὴν ἀτυχίαν νὰ διευθύνεται ὑπὸ ἀμοίρων ⟨ἱκανότητος⟩ ἀρχηγῶν.

57

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 135[1] *(σχέδιον)* *Ρέθυμνον, 19 Σεπτεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΠΡ – Μ70/2613

Ἀκόλουθα τῷ ἀπὸ 7 τούτου ἐγγράφῳ ἡμῶν σᾶς προσθέτω ὅτι αἱ λεηλασίαι καὶ αἱ καταστροφαὶ ἐξακολουθοῦν ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν διαπραττόμεναι, ἂν καὶ ἡ ἐνταῦθα Ὑποδ/σις φαίνεται ἐμποδίζουσα δῆθεν αὐτὰς διὰ τοῦ κήρυκος χάριν τῶν Ὀθωμανῶν ἀγάδων,

1. Τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν πρωτοκόλλου ἔχει καὶ τὸ ἀπὸ 7 Σεπτεμβρίου ἔγγραφον τοῦ Καλοκαιρινοῦ (βλ. ἀνωτέρω, σσ. 113–114).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀδιακρίτως ἐνίοτε λεηλατουμένων τῶν ἐν τοῖς περιχώροις οἰκιῶν καὶ ἰδιοκτησιῶν καὶ τούτων.

Κατὰ τὴν 14 καὶ 15 τούτου ἐγένοντο ἀψιμαχίαι τινὲς περὶ τὸ πρὸς δυσμὰς καὶ μίαν ὥραν ἀπέχον [1] τῆς πόλεως χωρίον Ἀτσιπόπουλου ὑπὸ τῶν λαφυραγωγούντων Ὀθωμανῶν μὲ τοὺς Χριστιανοὺς ἄνευ ἀποτελέσματος, ἂν καὶ οἱ τελευταῖοι ἔκλεισαν ἐντὸς οἰκίας ἔνδεκα Ὀθωμανούς, μὴ δυνηθέντας νὰ βλάψωσιν αὐτούς. Περὶ τὴν 8 ὥραν τῆς νυκτὸς τῆς 15 πρὸς τὴν 16 οἱ Ὀθωμανοὶ τακτικοὶ καὶ ἄτακτοι ἐξῆλθον τοῦ φρουρίου διευθυνθέντες εἰς Ἀτσιπόπουλον, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἵνα ἐπιπέσωσιν αἰφνιδίως κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ἀλλ' ἀπέτυχον. Ἡ μάχη συνεκροτήθη περὶ τὸ Ἀτσιπόπουλου διαρκέσασα περὶ τὰς 7 ὥρας, φονευθέντων ἐκ μὲν τῶν Ὀθωμανῶν, ὡς οὗτοι ὁμολογοῦν, διακεκομμένης οὔσης τῆς συγκοινωνίας, τριῶν καὶ τραυματισθέντων πέντε, ἀπὸ δὲ τῶν Χριστιανῶν τριῶν φονευθέντων, ἀγνώστων τῶν τραυματισθέντων.

Κατὰ τὴν 17 τούτου ὡσαύτως συνεκροτήθη μάχη ἀπὸ τὸ πρὸς ἀνατολὰς καὶ μίαν ὥραν ἀπέχον [2] τῆς πόλεως χωρίον Μύλους μέχρι τῶν προπόδων τοῦ ὄρους Βρύσινα διαρκέσασα ἀπὸ τῆς 4 μέχρι τῆς 12 ὥρας. Ἀγνοεῖται εἰσέτι ὁ εἰς τὴν μάχην ταύτην ἀριθμὸς τῶν φονευθέντων καὶ πληγωθέντων ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, ὅστις κατὰ τὰ λεγόμενα θὰ εἶναι μικρός.

Χθές, μετὰ τὴν ἀπόβασιν καὶ τὴν τοποθέτησιν τοῦ αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ τὸ ἐνταῦθα συμβούλιον παρέλαβε τὸν ἐπίτροπον τῶν σχολείων τῆς πόλεως ταύτης καὶ ἑτέρους τινὰς Χριστιανοὺς καὶ ἀπελθὸν μετ' αὐτῶν εἰς τὰ ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας οἰκήματα τῶν σχολείων, ἑλληνικοῦ, ἀλληλοδιδακτικοῦ καὶ ἐκείνου τῶν κορασίων, ἐνέκρινε καὶ κατέλαβεν αὐτὰ διὰ νοσοκομεῖον τοῦ στρατοῦ τούτου, περιορισθεισῶν [3] τῶν ἐν τοῖς οἰκήμασι τούτοις διαμενουσῶν [4] ἐνδεῶν χριστιανικῶν οἰκογενειῶν εἴς τινα μικρὰ καταγώγια καὶ κελλία ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας.

Τοιαύτη εἶναι ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων τῆς πόλεώς μας καὶ τῶν πέριξ αὐτῆς μερῶν μέχρι σήμερον.

58

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 511 *Χανιά, 22 Σεπτεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ Μ3/102

Ὠφελούμενος ἐκ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ρωσικοῦ ἀτμοπλοίου πέμπω Ὑμῖν τὴν παροῦσαν.

---

1. Χφ. *μιᾶς ὥρας ἀπέχοντος.*
2. Χφ. *μιᾶς ὥρας ἀπέχοντος.*
3. Χφ. *περιορισθέντων.*
4. Χφ. *διαμενόντων.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Δὲν ἔλειψα ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κινήματος νὰ σᾶς πληροφορῶ περὶ τῶν ἐν τῇ νήσῳ συσσωρευθεισῶν μεγάλων στρατιωτικῶν δυνάμεων, αἵτινες σήμερον ἀναβαίνουσιν εἰς 42–45 περίπου χιλιάδας τακτικοῦ στρατοῦ, ἐξ οὗ 15 χιλιάδες εἶναι Αἰγύπτιοι, εἰς ἀριθμόν τινα ἐθελοντῶν ἐντοπίων ἀτάκτων, ὧν τὸν ἀριθμὸν δὲν δύναμαι νὰ ὁρίσω, ἀλλὰ δὲν θὰ εἶναι κατώτερος τῶν 8–10 χιλιάδων, εἰς ἰσχυρὸν πεδινὸν καὶ ὀρεινὸν πυροβολικὸν καὶ εἰς διαφόρου μεγέθους πολεμικὰ πλοῖα, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀναβαίνει εἰς 14 ἢ 15. Ἐκ τῶν στρατιωτῶν βεβαίως αἱ 12–15 χιλιάδες στρατοῦ χρησιμεύουσιν ὡς φρουρὰ τῶν φρουρίων ἢ εἶναι ἀσθενεῖς.

Τίς ὁ ἀριθμὸς τῶν Χριστιανῶν ἐπαναστατῶν δὲν δύναμαι ἀκριβῶς νὰ ὁρίσω, ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅτι ὅλοι οἱ ἐκτὸς τῶν πόλεων κάτοικοι καὶ τῶν ἀναχωρησάντων ἐκ τῆς νήσου πάντες σχεδόν [1] οἱ δυνάμενοι νὰ φέρωσιν ὅπλα ἀποτελοῦσι τοὺς ἐπαναστάτας, οἵτινες εἶναι διαμοιρασμένοι εἰς διάφορα σώματα κατ' ἐπαρχίας ἢ κατὰ τμήματα. Καὶ κατ' ἄλλους μὲν ἀναβαίνουν οὗτοι εἰς 20, κατ' ἄλλους ⟨εἰς⟩ 30 χιλιάδας καὶ κατ' ἄλλους ⟨εἶναι⟩ πλειότεροι.

Καὶ οἱ μὲν Τοῦρκοι κατέχουσι τὰ φρούρια καὶ τὰ πέριξ αὐτῶν, οἱ δὲ Χριστιανοὶ τὰ ἐνδότερα ὀρεινὰ μέρη τῆς νήσου καὶ ὅλον τὸ μεσημβρινὸν αὐτῆς μέρος. Ἀλλά, καίτοι τόσον ἰσχυρῶν οὐσῶν τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, οἱ ἐπαναστάται τολμῶσι νὰ πλησιάζωσι καὶ εἰς αὐτὸ τὸ κέντρον τῶν ὀθωμανικῶν δυνάμεων, ὡς συνέβη εἰς τὸ χωρίον Μαλάξαν, δύο ὥρας ἀπέχον τῆς πόλεως, καὶ εἰς Κεραμεῖα, ὅτε συνεκροτήθη ἡ μάχη τὴν 10 καὶ 12 7/βρίου εἰς ἀπόστασιν μικράν. Ἀλλαχοῦ δὲ κατέρχονται μέχρι τῆς θαλάσσης κρατοῦντες διαφόρους ὀχυρὰς ἢ ἐπικαίρους θέσεις. Ἐντὸς τοῦ λιμένος π.χ. τῆς Σούδας ὑπάρχουν πηγαί, ἐν αἷς τὰ ἐκεῖ πολεμικὰ πλοῖα ὑδρεύονται. Τὰς πηγὰς λοιπὸν ταύτας κατέχουσι σήμερον οἱ ἐπαναστάται καὶ ἐπιτρέπουσι μὲν εἰς τὰ ἐκεῖ ἐλλιμενισμένα εὐρωπαϊκὰ πλοῖα νὰ ὑδρεύωνται, ἀπαγορεύουσιν ὅμως εἰς τὰς λέμβους τῶν ὀθωμανικῶν πλοίων νὰ πλησιάσωσι. Τοῦτο μ' ἐβεβαίωσεν ὁ Πλοίαρχος τοῦ ἰταλικοῦ δρόμωνος. Εἰς ἄλλας δὲ θέσεις ἐνεργοῦσιν ὡς αἱ ἀρχαὶ τῆς νήσου ἐν ὀνόματι τῆς Γ. Συνελεύσεως.

Εἴς τινα λιμένα τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν πλησίον τῆς Σπιναλόγκας, Ἅγιον Νικόλαον, ὑπεχρέωσαν δύο ὀθωμανικὰ πλοιάρια νὰ πληρώσωσιν αὐτοῖς τὰ λιμενικὰ τέλη. Τοῦτο, συμβὰν εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ Ὑποπροξενείου, μ' ἐπληροφόρησαν καὶ ἄλλοι καὶ ὁ κ. Πρόξενος τῆς Ἰταλίας. Ἀλλαχοῦ δ' ἐπυροβόλησαν ἔκ τινος ἀκρωτηρίου κατὰ διαβαίνοντος πολεμικοῦ ὀθωμανικοῦ ἀτμοπλοίου.

Εἰς ὅλας τὰς γενομένας μέχρι τοῦδε συγκρούσεις, ἐκτὸς τῆς εἰς Ἅγιον Μύρωνα τῆς περιφερείας τοῦ Ὑποπροξενείου Ἡρακλείου συμβάσης συμπλοκῆς, εἰς ἣν, ὡς ἐσχάτως ἐβεβαιώθην, ἐκ τῶν 300 λαβόντων μέρος μόνον 21 Χριστιανοὶ ἔπεσαν καὶ ὄχι ἑκατόν, ὡς εἶχε διαδοθῆ, εἰς ὅλας, λέγουν, τὰς συγκρούσεις οἱ ἐπαναστάται ἢ ἀνεδείχθησαν νικηταὶ ἢ, ἂν ὑπεχώρησαν, ἔπραξαν τοῦτο ἀπέναντι δυσαναλόγων δυνάμεων.

1. Ἡ ὀρθὴ διατύπωσις θὰ ἦτο : ... ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐκτὸς τῶν κατοίκων τῶν πόλεων καὶ τῶν ἀναχωρησάντων ἐκ τῆς νήσου πάντες σχεδόν ...

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐσχάτως εἰς Ρέθυμνον, ὅπου οἱ Τοῦρκοι δὲν ὑπερέβαινον μέχρις ἐσχάτως τὰς δύο ἢ τρεῖς χιλιάδας, ἐξῆλθον δίς, ἵνα ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ἤτοι τὴν 16 κατὰ τῶν εἰς Ἀτζιπόπουλον καὶ τὴν 17 κατὰ τῶν εἰς χωρίον Μύλους, ἀλλὰ μετὰ πολύωρον ἀντίστασιν ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι καὶ νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν, ἀπολέσαντές τινας. Ἕνεκα τούτου πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν μετέβη ἐκεῖ ἱκανὴ ἐπικουρία αἰγυπτίου στρατοῦ.

Οἱ κάτοικοι τοῦ Σελίνου, οἵτινες εἶναι οἱ πολεμικώτεροι Ὀθωμανοὶ τῆς νήσου, μένοντες ἕως τώρα ἐκεῖ μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των, πολλάκις ἦλθαν εἰς σύγκρουσιν, βοηθούμενοι καὶ ὑπό τινος σώματος τακτικοῦ, μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν [εἰς σύγκρουσιν] καὶ πάντοτε οἱ Χριστιανοὶ ἔμειναν νικηταί. Ἐσχάτως μάλιστα τόσον εἶχον στενοχωρήσει τοὺς Ὀθωμανοὺς εἰς τὸ χωρίον Κάντανον, ὥστε οὗτοι ἐστεροῦντο καὶ τὸ ἄλευρον. Εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἐν Σελίνῳ Ὀθωμανῶν ἔπεμψεν ἡ Διοίκησις μέγα στρατιωτικὸν σῶμα τὸ πλεῖστον διὰ θαλάσσης, 12–14 χιλιάδων ἀνδρῶν, ὅπως παραλάβῃ τὰς ἐν Καντάνῳ ὀθωμανικὰς οἰκογενείας καὶ ὁδηγήσῃ μέχρι τῆς θαλάσσης (δύο ὡρῶν ἀπόστασιν) καὶ ἐκεῖθεν διὰ πλοίων τὰς μεταφέρωσιν ἐνταῦθα. Ἡ πρᾶξις αὕτη εἶχε διὰ τοὺς Ὀθωμανοὺς μεγάλην σημασίαν, διότι οἱ κάτοικοι τοῦ Σελίνου ἐλαφρυνόμενοι ἀπὸ [1] τὸ βάρος τῶν οἰκογενειῶν των ἠδύναντο εὐχερέστερον νὰ λάβωσι μέρος εἰς πολεμικὰ ἔργα. Οἱ Ὀθωμανοὶ διὰ τῶν εἰρημένων πολυπληθῶν δυνάμεων κατώρθωσαν κατ' αὐτὰς νὰ ἐξάξωσι τοὺς ἐν Καντάνῳ εἰς δύσκολον θέσιν εὑρισκομένους, ἀλλ' ὑπέστησαν ζημίαν ἣν ἀκριβῶς ἀγνοοῦμεν. Οἱ ἴδιοι Ὀθωμανοὶ λέγουσιν ὅτι οἱ Χριστιανοί, κατέχοντες τὰς ὑψηλοτέρας θέσεις τῶν μερῶν δι' ὧν ἔμελλον οἱ Τοῦρκοι νὰ διαβῶσι, τοὺς ἐφόνευσαν 26 καὶ ἐπλήγωσαν 10, ἐν οἷς καὶ εἷς ταγματάρχης καὶ εἷς ὑπολοχαγός, ἄλλοι δὲ λέγουσιν ὅτι πληγωμένοι καὶ φονευμένοι ἀναβαίνουν εἰς 60.

Ἐν γένει ἡ θέσις τῶν ἐπαναστατῶν ὡς τοιαύτη εἶναι πολὺ μακρὰν τοῦ νὰ θεωρῆται ἀπελπιστικὴ δι' αὐτούς. Μολαταῦτα ἂς μὴ ἀπατώμεθα. Ὁ Μουσταφᾶς Πασᾶς δὲν ἔκρινεν εἰσέτι κατάλληλον τὸν καιρόν, ὡς λέγουσι, νὰ θέσῃ εἰς ἐκτέλεσιν τὸ γενικὸν σχέδιόν του, καὶ τὶς οἶδε τὶ δύναται νὰ συμβῇ ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν, ὅταν δώσῃ εἰς τὰς δυνάμεις του ὅλην τὴν ἐφικτὴν ἔντασιν. Ὁ Μουσταφᾶς Πασᾶς γινώσκει πλειότερον παντὸς ἄλλου καὶ τὸν τόπον καὶ τὰ πρόσωπα ὡς διοικήσας αὐτὸν καὶ στρατιωτικῶς καὶ πολιτικῶς ἐπέκεινα τῶν τριάκοντα ἐτῶν. Εἶναι περιεσκεμμένος, πανοῦργος, δὲν στερεῖται στρατιωτικῆς ἱκανότητος καὶ ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του ὄχι μόνον μόλυβδον καὶ σίδηρον, ἀλλὰ καὶ ἄργυρον καὶ χρυσόν. Οὐδενὸς ὅπλου βεβαίως θέλει παραιτηθῆ. Καὶ οἱ μὲν Ὀθωμανοὶ καὶ φίλοι του ἰσχυρίζονται ὅτι ἐντὸς ὀλίγου ἡ ἐπανάστασις ἐκπνέει, οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν συμπαθοῦντες μετ' ἀγωνίας ἀναμένουσι τὴν ἐκτύλιξιν ὅλων αὐτῶν τῶν δυνάμεων.

Ὡς πρὸς τὴν θέσιν εἰς ἣν οἱ ἐπαναστάται τὴν στιγμὴν ταύτην ἀπέναντι τῆς ἐξουσίας εὑρίσκονται, ἔλαβον ἐσχάτως τὰς ἑξῆς θετικὰς πληροφορίας, ὧν τὴν ἀκρίβειαν ἐγγυῶ-

---

1. Χφ. *ὑπό*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μαι καὶ τὰς ὁποίας καθῆκόν μου κρίνω νὰ [σᾶς] κάμω γνωστὰ⟨ς⟩ εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα.

α΄) Πᾶσα ἰδέα περὶ συμβιβασμοῦ αὐτῶν μετὰ τῆς ἐξουσίας εἶναι ἀδύνατος, ὡς καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ κατὰ προσποίησιν διαπραγμάτευσις. Τοιοῦτον διάβημα ἤθελεν ἐκθέσει τοὺς διευθύνοντας τὸ κίνημα εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ λαοῦ, ὅστις ἤθελεν αἴφνης ἴδει ὅτι ὅλαι αἱ εἰς αὐτὸν διδόμεναι ὑποσχέσεις καὶ ἐνθαρρύνσεις, ὡς συνήθως εἰς τοιαύτας περιστάσεις γίνεται, ἦσαν ἀπατηλαί.

β΄) Οἱ ἐπαναστάται πρὸς διατήρησίν των ἔχουν ἀνάγκην τροφῶν, καθότι ἡ νῆσος παράγει μόνον τὰ ἕως ἓξ μῆνας ἀπαιτούμενα πρὸς διατήρησίν των. Ἤδη ἓν μέρος τῶν καρπῶν ἀπωλέσθη ἕνεκα τῶν ἐπαναστάσεων, ὥστε ἐντὸς μικροῦ ἤθελον εὑρεθῆ εἰς παντελῆ ἔλλειψιν. Καὶ τώρα ἀκόμη τινὲς ἐξ αὐτῶν, οἱ πτωχότεροι, εἰς ἔλλειψιν εὑρίσκονται, διότι σημειωτέον ὅτι μέχρι τοῦδε οὐδεὶς φροντίζει πρὸς προμήθειαν τῶν πρὸς διατροφὴν τῶν ὁπλοφόρων, ἀλλ' ἕκαστος διατρέφεται ἐξ ἰδίων του φέρων ἐκ τῆς οἰκίας του τὰ ἐπ' ὀλίγας ἡμέρας ἀπαιτούμενα τρόφιμα καὶ ἐπιστρέφει εἰς αὐτήν, ἅμα τὰ δαπανήσῃ, νὰ λάβῃ νέα. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τῆς νήσου ὑπάρχουν νῦν ἄφθονα σιτηρά, πλὴν ταῦτα διὰ νὰ χρησιμεύσωσι πρέπει νὰ διανεμηθῶσιν εἰς ὅλην τὴν νῆσον. Διὰ νὰ γίνῃ δὲ τοῦτο καὶ ἐν γένει νὰ ὀργανισθῶσι τὰ περὶ συλλογῆς τροφῶν καὶ τροφοδοσίας, πρέπει νὰ ὑπάρχουν, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ εἴπω, κεφαλὴ διευθύνουσα καὶ ὀργανισμός.

γ΄) Ἀνάγκην ἔχουν 10 περίπου χιλιάδων ὅπλων νέας κατασκευῆς, πολεμοφοδίων ἀποστελλομένων βαθμηδόν, ὀλίγων ὀρεινῶν τηλεβόλων καὶ δερμάτων πρὸς ὑπόδησιν, διότι τινὲς ἀπὸ τοῦδε εἶναι ἀνυπόδητοι.

δ΄) Μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τοὺς μαχομένους ἐπαναστάτας ἔχει τὸ περὶ τοποθετησίας ⟨sic⟩ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν ἀντικείμενον. Αὗται ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ κινήματος, πρὸς ἀποφυγὴν τῶν ἐκ μέρους τῶν Τούρκων κακώσεων, ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη καὶ μέχρι τοῦδε μὲν δύνανται νὰ μένωσιν εἰς τὸ ὕπαιθρον ἢ εἰς τὰ σπήλαια, ἀλλ' ὅταν μετ' ὀλίγον ἀρχίσῃ ὁ χειμών, ἡ ζωὴ τῶν γυναικοπαίδων εἶναι ἐκτεθειμένη εἰς μεγάλας ταλαιπωρίας καὶ εἰς κινδύνους. Ἡ ἰδέα αὕτη, ὡς ἐξάγω, παραλύει ὅλας τὰς ἐνεργείας τῶν ἐπαναστατῶν καὶ εἶναι ἡ σπουδαιοτέρα μέριμνά των.

Εἰς τὸ τελευταῖον πρὸς τοὺς κυρίους προξένους ἔγγραφόν[1] των ἐπικαλοῦνται τὴν ἀντίληψιν τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων. Ἀλλ' οἱ πρόξενοι ὄχι μόνον οὐδὲν θέλουν ἐνεργήσει βεβαίως περὶ τούτου, ἀλλ' οἱ πλειότεροι ἐξ αὐτῶν ἔπαυσαν πρὸ πολλοῦ πλέον νὰ δέχωνται ἔγγραφα ἐκ μέρους τῶν ἐπαναστατῶν. Οἱ ἐπαναστάται ἐπιθυμοῦσιν, ἂν ἦτο δυνατόν, πλοῖα εὐρωπαϊκὰ νὰ παραλάβωσι τὰς οἰκογενείας των καὶ νὰ τὰς μεταφέρωσιν ἀλλαχοῦ, ἵνα αὐτοὶ μένωσιν ἐλεύθεροι. Ἀλλὰ ⟨τὸ⟩ τοιοῦτον δύσκολον εἶναι ἢ μᾶλλον ἀδύνατον, ἐν ὅσῳ αἱ μεγάλαι δυνάμεις διάκεινται δυσμενῶς πρὸς αὐτούς. Ἀπό τινα Ρῶσον ἤκουσα ὅτι, ὅταν κατ' αὐτὰς φθάσῃ ἐνταῦθα ἡ περιμενομένη ρωσικὴ φρεγάτα, ὅλη ἡ διά-

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 122, ὑποσημ. 1.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

θεσις ὑπάρχει νὰ γίνωσιν εἰς αὐτὴν δεκταὶ αἱ προσερχόμεναι χριστιανικαὶ οἰκογένειαι. Ἂν τοῦτο ἦτο δυνατὸν νὰ πράξωσι καὶ τὰ τῶν ἄλλων δυνάμεων πλοῖα ἢ ἄλλα ἀτμόπλοια πρὸς τοῦτο ἐρχόμενα ἐμπορικά, ἡ σπουδαιοτάτη αὕτη δυσκολία αἴρεται.

Τόσον δὲ οἱ ἐπαναστάται θεωροῦσι κατεπεῖγον τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, ὥστε κατ' αὐτὰς ἀπέστειλεν ἡ συνέλευσίς των τὸν ἱεροδιάκονον Παρθένιον Κελαϊδῆν μετά τινος ἄλλου εἰς τὴν ἐν τῷ λιμένι Σούδας γαλλικὴν φρεγάταν, ἵνα περὶ τούτου ἀπευθύνῃ παρακλήσεις. Ἐκ τῆς παραμορφώσεως τοῦ γεγονότος τούτου διεδόθη ἐνταῦθα χθὲς ὅτι ὁ εἰρημένος διάκονος καὶ ὁ Κῶστας Βελουδάκης, ὁ κορυφαῖος τῶν ἀρχηγῶν, ἐζήτησαν ἄσυλον εἰς τὴν γαλλικὴν φρεγάταν, ὅπερ ἐθεωρήθη ὡς προοίμιον τῆς διαλύσεως. Ὁποία ἡ ἔκβασις τῆς ἀποστολῆς τοῦ Παρθενίου ἀγνοῶ, ἀλλ' οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι θέλει ἀποτύχει.

Ἐπληροφορήθην προσέτι ὅτι ἡ συνέλευσις τῶν Κρητῶν διά τινων ἐν Ἀθήναις προσώπων διαπραγματεύεται ἐν Εὐρώπῃ δάνειον ἑνὸς ἑκατομμυρίου. Ἂν τοῦτο πραγματοποιηθῇ καὶ ταχέως, θέλουσι δυνηθῇ νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς ὅλας των τὰς ἀνάγκας. Ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι δύσκολον, ἂν ὄχι ἀδύνατον, καὶ ἡ ἐλπίς των αὕτη ἐκλείπει. Ἐκτὸς ὅμως τούτου καὶ πρὸ τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ δανείου ἔχουσιν ἀπόλυτον ἀνάγκην ὀλίγων χρημάτων διὰ καθημερινὰς καὶ κατεπειγούσας ἀνάγκας κλπ., διότι ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς νήσου εἶναι πτωχοὶ καὶ οὐδὲν δι' ἐκτάκτους περιστάσεις δύνανται νὰ καταβάλωσιν.

Τοιαύτη εἶναι περίπου ἡ σκιαγραφία τῆς παρούσης καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ὡς ἐγὼ ἠδυνήθην νὰ ἀντιληφθῶ. Ἀπόκειται εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα νὰ ἐξάξητε τὰ ἀληθῆ πορίσματα καὶ νὰ ἐνεργήσητε ὅ,τι ἡ φιλανθρωπία ὑπαγορεύει.

〈Υ.Γ.〉 Χθὲς ἔλαβα τὴν ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένην ἀπάντησιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ ὡς πρὸς τὴν ἐπίσκεψιν τὴν γενομένην ἐπὶ τοῦ πλοίου ἡ *Μυρτιδιώτισσα* τοῦ Τσάκωνα, περὶ ἧς ἔλαβον τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω ὑμῖν διὰ τῆς τελευταίας [μας] ἀναφορᾶς [1] μου. Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς διατείνεται ὅτι, καθ' ἃ αὐτὸς ἐξάγει καὶ καθ' ἃ παρ' ἀνωνύμου τινὸς προδότου πληροφορεῖται (ἐπισυνάπτεται καὶ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀντίγραφον), τὸ πλοῖον τοῦτο μετέφερεν 75 ἐθελοντὰς καὶ πολεμοφόδια ἐκ Κυθήρων. Εὐτυχῶς σήμερον ἐκ τυχαίου περιστατικοῦ πληροφοροῦμαι ὅτι ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν ταύτην προδότης εἶναι κάποιος Ἰάκωβος Καλαϊτζάκης Παναγιουδάκης, Κρής, εὑρισκόμενος νῦν εἰς Ἀθήνας. Οὗτος ἔπεμψε τὴν ἐπιστολὴν διὰ τοῦ ταχυδρομείου πρὸς τὸν ἐνταῦθα Ὀθωμανὸν Χατζῆ Ἀλῆ Ἐφέντην, ἵνα κάμῃ γνωστὸν τὸ περιεχόμενον εἰς τὸν Διοικητήν. Κατὰ σύμπτωσιν ὁ Χατζῆ Ἀλῆς, λαβὼν τὴν ἐπιστολὴν καὶ ἀγνοῶν περὶ τίνος ἐπρόκειτο, ἐπεφόρτισε Χριστιανόν τινα, ἐξ οὗ ἐλάβομεν τὰς πληροφορίας ταύτας, νὰ τῷ τὴν ἀναγνώσῃ. Εὐαρεστηθῆτε, παρακαλῶ, νὰ κάμητε γνωστὰ ταῦτα εἰς τὴν ἀστυνομίαν, ὅπως ὁ ἄθλιος ἐκεῖνος ἐπιτηρῆται καὶ ὅπως αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ ἢ καὶ ἄλλων ὁμοίων του εἰς Ὀθωμανοὺς ἐπιγραφόμεναι, εἰ δυνατόν, ἐμποδίζωνται εἰς τὸ ταχυδρομεῖον.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 118–122.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Υ.Γ. Χθὲς ἓξ Χριστιανοί, κάτοικοι τοῦ χωρίου Πλατανιᾶ, κειμένου τρεῖς ὥρας μακρὰν τῶν Χανίων, ἐλθόντες ἐνταῦθα ἐπαρουσιάσθησαν εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν καὶ παρεπονέθησαν διὰ τὰς κατ' αὐτῶν καὶ τῶν ἰδιοκτησιῶν των πραχθείσας ὑπὸ τῶν Τούρκων βιαιοπραγίας. Ὁ δὲ Μουσταφᾶς Πασᾶς ἀντὶ ἱκανοποιήσεως ἔκρινε καλὸν νὰ τοῖς εἴπῃ ἐνώπιον καὶ ἄλλων προσώπων: «Τί παραπονεῖσθε ; Καὶ οἱ Χριστιανοὶ πολλὰ ἔκαμον καὶ κάμνουν κατ' Ὀθωμανῶν. Λάβετε ὑπομονὴν νὰ ὑποτάξω τοὺς ἐπαναστάτας καὶ τότε θὰ σᾶς κάμω νὰ φορῆτε τρυπημένα[1] φέσια καὶ νὰ μὴ τολμᾶτε νὰ ὑψώσετε πρὸς τὰ ἄνω τὴν κεφαλήν σας». Ταῦτα διηγήθη εἰς τὸν κ. γραμματέα τοῦ Προξενείου ἀξιόπιστος μάρτυς. Ἐκ τούτων καὶ ἐξ ἄλλων δεδομένων εἰκάζει τις ὁποία ἔσεται ἡ τύχη τῶν δυστυχῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης, ὅταν ἡ ἐπανάστασις καταπαύσῃ.

59

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 513 *Χανιά, 26 Σεπτεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ3/113

Ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ[2] μου ὑπ' ἀριθ. 511 ἔλαβον τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον ὅτι, ἐξαγαγόντος τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ τοὺς ἐν Καντάνῳ τοῦ Σελίνου πολιορκουμένους καὶ ἐπανερχομένου εἰς τὰ Χανία, συνεκροτήθη μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐπαναστατῶν μάχη, ἧς τὸ ἀκριβὲς ἀποτέλεσμα τότε ἠγνόουν. Ἐκ τῶν ἀντιφατικῶν εἰδήσεων ἃς οἱ ἴδιοι Ὀθωμανοὶ διέδιδον καὶ ἐκ τῶν ὑπερβολικῶν καὶ ἀπιθάνων ζημιῶν τὰς ὁποίας ἐκοινολόγουν ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἔπαθον, χωρὶς ἀφ' ἑτέρου οὐδὲν σημεῖον χαρᾶς ἀλλ' ἀπεναντίας σκυθρωπασμοῦ νὰ δεικνύωσιν, εὔκολον ἦτο νὰ εἰκάσῃ τις ὅτι ἡ ἔκβασις τῆς μάχης ταύτης δὲν ἀπέβη πρὸς ὄφελος αὐτῶν. Καὶ τῷ ὄντι, ἐξ ἀσφαλεστέρων πηγῶν κατόπιν ἐπληροφορήθην ὅτι οἱ ἐπαναστάται καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀνεδείχθησαν νικηταί.

Ἀφ' οὗ αἱ ἐν Καντάνῳ ὀθωμανικαὶ οἰκογένειαι ἐπεβιβάσθησαν εἰς τὰ ἀτμόπλοια καὶ μετήχθησαν ἐνταῦθα, ὁ στρατός, συγκείμενος ἐξ ὀκτὼ χιλιάδων Τούρκων καὶ Αἰγυπτίων καὶ ἐκ δύο χιλιάδων ἰθαγενῶν καὶ ἄλλων ἀτάκτων, ἐκίνησε τὴν πρωίαν τῆς 21 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς τὴν πρὸς τὰ ἐδῶ ὁδοιπορίαν του. Οἱ ἐπαναστάται, οἵτινες δὲν ὑπερέβαινον τὰς τέσσαρας χιλιάδας, πρόσφορον ἐθεώρησαν τὴν περίστασιν νὰ προσβάλωσι τὸν ἐχθρὸν καθ' ὁδόν, ἀποφυγόντες πᾶσαν πρόθεσιν προσβολῆς μέχρις οὗ ἀπομακρυνθῇ τῆς Καντάνου. Εἰς θέσιν λοιπὸν Ἀγριμοκεφάλων[3] ἐπέπεσαν κατὰ τῆς ὀπισθοφυλακῆς αὐτοῦ

---

1. Χφ. *τρυπημένον*.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 128–133.
3. Ὄρος Ἀγριμοκεφάλα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ ἐξηκολούθουν νὰ τὸν προσβάλλουν πυροβολοῦντες κατ' αὐτοῦ καὶ νὰ τῷ ἐπιφέρουν ἐπαισθητὴν ζημίαν μέχρι τῆς θέσεως [1] Κακοπέτρου, ὅτε, τῆς νυκτὸς ἐπελθούσης, ἀπεχώρησαν. Τὴν δὲ πρωίαν τῆς ἐπιούσης προφθάσαντες πάλιν αὐτὸν [2] τὸν προσέβαλον καὶ τὸν κατεδίωκον ἐπὶ ὀκτὼ συνεχεῖς ὥρας μέχρι τῆς παραλίας τῆς Πλατανιᾶς [3], τρεῖς ὥρας τῶν Χανίων ἀπεχούσης.

Κατὰ τὰς συναφθείσας κατὰ τὰς δύο ταύτας ἡμέρας μάχας ἐκ μὲν τῶν Τούρκων ἐφονεύθησαν 120 καὶ ἐπληγώθησαν περὶ τοὺς 800, ὧν οἱ πλειότεροι ἐλαφρῶς, ἐκ δὲ τῶν Χριστιανῶν τὴν μὲν πρώτην ἡμέραν ἐφονεύθησαν πέντε καὶ ἐπληγώθησαν ἄλλοι τόσοι, τὴν δὲ ἐπιοῦσαν ἐφονεύθησαν ἑπτὰ καὶ ἐπληγώθησαν ὀκτώ. Ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ ὅμως τῶν Τούρκων κατὰ τὴν συνήθειάν των κατέκαυσεν ὅσα χωρία κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς διημέρου ὁδοιπορίας ἀπήντησεν. Ὁ ἀριθμὸς τούτων ἀναβαίνει εἰς δέκα πέντε ἢ εἴκοσιν. Εἰς ἓν δὲ χωρίον ἀνακαλύψαντες τυχαίως οἱ ἄτακτοι κρύπτην τινὰ τῶν Χριστιανῶν ἀφῆρεσαν πάντα τὰ ἐν αὐτῇ κεκρυμμένα ἐνδύματα, ἐν οἷς καί τινα πολύτιμα πράγματα τῶν εἰς τὰ ὄρη ἀποσυρθέντων Χριστιανῶν, ἅτινα πωλοῦσιν ἤδη ἐν τῇ πόλει.

Ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰς τὰς μάχας ταύτας λαβόντων μέρος Χριστιανῶν, ὅστις οὐδὲ ⟨εἰς⟩ τὸ ἥμισυ τοῦ ἐχθροῦ ἀνέβαινεν, τὸν ἀτελῆ ὁπλισμόν του, τὴν ἔλλειψιν ὀργανισμοῦ καὶ τὴν σπάνιν τῶν χρειωδῶν καὶ ὅτι οὕτως ἔχων ἐπὶ δύο ἡμέρας ἐξηκολούθει διώκων πολυπληθῆ τακτικὸν στρατὸν μέχρι τῆς παραλίας καὶ τῶν περιχώρων τοῦ φρουρίου, δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ἐπαινέσῃ τὴν γενναιότητα καὶ τὴν τόλμην των καὶ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τὸ ἠθικὸν αὐτῶν εἶναι πολὺ ὑπέρτερον τοῦ τῶν Τούρκων, οἵτινες μὲ ὅλας τὰς κολοσσιαίας δυνάμεις των εἰς οὐδεμίαν σχεδὸν μέχρι τοῦδε μάχην ἀνεδείχθησαν νικηταί.

Οἱ Ὀθωμανοί, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, ὄχι μόνον τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐξ αὐτῶν φονευθέντων ἀποκρύπτουν, ἀλλ' αὐξάνουν καὶ τὰς ἀπωλείας τῶν Χριστιανῶν εἰς βαθμὸν ἀπίστευτον. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράξενον καὶ αὖθις, ὡς καὶ ἄλλοτε συνέβη, τινὲς τῶν ἐνταῦθα προξένων εἴτε ἐκ προθέσεως εἴτε ἐξ ἐλλείψεως πληροφοριῶν νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὰ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν διαδιδόμενα καὶ νὰ διαβιβάσωσιν εἰς τοὺς προϊσταμένους των πάντῃ ἀντιθέτους πληροφορίας. Ἀλλ' ἐγὼ πιστεύω ὅτι αἱ ἰδικαί μου πληροφορίαι εἶναι ἀκριβεῖς, καθότι ἐν μέρει μὲν τὰς ἀρύομαι ἐκ πηγῶν προερχομένων ἐξ αὐτοπτῶν Χριστιανῶν, ἐν μέρει δέ, ἰδίως ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν πληγωμένων καὶ φονευομένων Ὀθωμανῶν, ἐκ πληροφοριῶν θετικῶν, ἃς ἐκ τοῦ νοσοκομείου αὐτοῦ ἐλάβομεν. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ λοιπὸν τῶν πληροφοριῶν τούτων, προερχομένων ἐξ ἀντιθέτων πηγῶν, δὲν διστάζω νὰ παραδεχθῶ ὅτι ὅσα ἐξέθεσα δὲν ἀπέχουν τῆς ἀληθείας. Οἱ ἴδιοι Ὀθωμανοὶ λέγουν ὅτι οἱ πλειότεροι τῶν τραυματισθέντων εἶναι ἐλαφρῶς πληγωμένοι, ὅπερ κατ' αὐτοὺς δεικνύει τὴν ἀτέλειαν τοῦ ὁπλισμοῦ τῶν Χριστιανῶν.

---

1. Χωρίου.
2. Χφ. **αὐτοῦ**.
3. Πλατανιᾶς (ὁ).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἡ ἐκκένωσις τῆς Καντάνου εἶναι σπουδαῖον γεγονὸς διὰ τοὺς Χριστιανούς, διότι εἶναι θέσις ὀχυρὰ καὶ ἐν καιρῷ κινδύνου δύνανται αἱ οἰκογένειαι δύο ἐπαρχιῶν νὰ ζήσωσιν ἐν αὐτῇ.

Ἤδη, ἐπανελθόντος τοῦ ἐν Σελίνῳ τουρκικοῦ σώματος, ὅλος ὁ ἐν τῷ τμήματι τῶν Χανίων στρατός, ὅστις εἶναι ὁ περισσότερος τοῦ ἐν τοῖς λοιποῖς δύο τμήμασι, εὑρίσκεται εἰς τὰ Χανία καὶ εἰς τὰ πέριξ αὐτῶν [1] ἐντὸς μικρᾶς ἀκτῖνος, εἰς τρόπον ὥστε ὁλόκληρον τὸ λοιπὸν μέρος τοῦ τμήματος ἐκτὸς τῆς περιφερείας τοῦ μικροῦ καὶ ἀσθενοῦς φρουρίου τῆς Κισσάμου καὶ τῆς Γραμβούσης μένει εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἐπαναστατῶν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰ δύο ἄλλα τμήματα, ὅπου ὁ στρατὸς ἐπίσης εὑρίσκεται εἰς τὰ φρούρια καὶ τὰ πέριξ αὐτῶν. Ἐν τούτοις παρὰ πάντων βεβαιοῦται ὅτι ὁ Μουσταφᾶς Πασᾶς προτίθεται αὔριον ἢ μεθαύριον νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς ὅλου τοῦ στρατοῦ καὶ νὰ κινήσῃ εἰς γενικὴν κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἐκστρατείαν.

Ὁ Ἐπίσκοπος Κυδωνίας μ' ἐπληροφόρησε κατ' αὐτὰς ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς τὸν προσεκάλεσε νὰ πέμψῃ τεχνίτας πρὸς ἐπιδιόρθωσιν τοῦ συληθέντος ναοῦ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ, τοῦ ἐν τῷ νεκροταφείῳ τῆς πόλεως κειμένου, δι' ἰδίων του δαπανῶν, πλὴν ὁ Ἐπίσκοπος τὸ ἀπεποιήθη, εἰπὼν ὅτι δὲν εἶναι τοῦ παρόντος χρόνου οὐδ' ἔχει τοὺς καταλλήλους τεχνίτας. Ἐν τούτοις, ὡς ἔμαθον, ὁ Πασᾶς ἔπεμψεν ἐργάτας πρὸς ἐπίχωσιν τῶν ὑβρισθέντων τάφων. Παρὰ τοῦ ἰδίου ἐπληροφορήθην ὅτι ἐξωκκλήσιόν τι κείμενον παρὰ τῷ αἰγυπτιακῷ στρατοπέδῳ, ὅπερ πρὸ πολλοῦ εἶχεν ὡσαύτως συληθῇ, χρησιμεύει νῦν κοπρὼν τοῦ στρατοῦ.

Τὰ ἐν Ἡρακλείῳ διατρέχοντα δὲν δύναμαι νὰ μανθάνω οὔτε ἐγκαίρως οὔτε ἀκριβῶς, καθότι τὸ μὲν διὰ ξηρᾶς ταχυδρομεῖον διεκόπη, τὸ δὲ ἀτμοκίνητον μόνον κατὰ δεκαπενθήμερον ἔρχεται ἐκεῖθεν. Ἐκ τινος ἐπιστολῆς τοῦ ἐκεῖ κ. Ὑποπροξένου πληροφοροῦμαι ὅτι τὴν 11 τοῦ μηνὸς ἰθαγενεῖς Ὀθωμανοὶ μεταβάντες εἰς χωρίον Ἐπάνω Ἀρχάντες [2] κατέσφαξαν δέκα ἀόπλους δυστυχεῖς, τὸν Ν. Κουσέ, Ν. Παπουτζάκη, Ἰ. Παντέρημον, Γιάννον Κριθαρόγαμβρον, Σταυρούλην Κεαγιαδάκη, Ἀν. Καραντώνην, Χαρ. Μπουνάκην, Ἰωάν. Νιουχάν, Καλλιὼν Κουμένα καὶ τὸν ἀσκητὴν Κυριάκον Ἱερομόναχον [3]. Τὴν δὲ 13 τοῦ ἰδίου μηνὸς ἐγένετο μεταξὺ ἰθαγενῶν, Χριστιανῶν καὶ Ὀθωμανῶν, συμπλοκὴ εἰς ἣν ἐφονεύθησαν ὀλίγοι ἑκατέρωθεν, οἱ δὲ Τοῦρκοι ληστεύσαντες πολλὰ ζῷα Χριστιανῶν τὰ μετέφεραν εἰς τὴν πόλιν (οἷον 1300 πρόβατα, 347 βοῦς καὶ 80 ἄλλα ζῷα). Τὴν δὲ 14 τοῦ ἰδίου μηνὸς οἱ Ὀθωμανοὶ ἐκρήμνισαν φιλήσυχόν τινα ἄνθρωπον Μανίαν Λιάπην ἀπὸ τὸ Κακὸν Ὄρος καὶ τὸν ἐφόνευσαν. Τὴν 17 πάμπολλα ζῷα πάλιν ληστευθέντα μετέφερον, οἷον 800 βοῦς, 2500 πρόβατα καὶ 200 ἄλλα ζῷα, πρὸς δὲ ἓξ βαρέλια πυρίτιδος καὶ μόλυβδον ἀνήκοντα εἰς τοὺς ἐπαναστάτας.

---

1. Χφ. αὐτοῦ.
2. Ἐπάνω Ἀρχάνες.
3. Περὶ τούτων βλ. καὶ ἀνωτέρω, σ. 124.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Παρὰ τοῦ κυρ. Στήλμαν ἐπληροφορήθην ὅτι ἡ ἀναφορὰ ἣν οἱ Κρῆτες ἀπηύθυναν εἰς τὸν Πρόεδρον τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, δημοσιευθεῖσα ἤδη εἰς τὰ ἐπισημότερα εὐρωπαϊκὰ φύλλα, καθ' ἃ τῷ γράφει ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβυς κ. Μόρης, ἤγειρε τὰς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν συμπαθείας τῶν Ἀμερικανῶν καὶ θέλει ἴσως ἐπηρεάσει τὴν πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεώς του.

Υ.Γ. Χθὲς ἀφίχθη εἰς Σούδαν μία ρωσικὴ φρεγάτα ἐκ Πειραιῶς.

60

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 137 (ἀντίγραφον) *Ρέθυμνον, 2 Ὀκτωβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ4/132

Συνεπείᾳ [1] τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 135, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 19 παύσαντος Σεπτεμβρίου ἐγγράφου [2] τοῦ Προξ. τούτου Πρακτορείου γνωστοποιῶ ὑμῖν ὅτι κατὰ τὴν 21 π.μ. [3] ὁ ὀθωμανικὸς τακτικὸς καὶ ἄτακτος στρατὸς ἐξῆλθε τῆς πόλεως ταύτης περὶ τὴν 12 ὥραν τὸ πρωὶ καὶ διευθυνθεὶς εἰς τὰ πρὸς ἀνατολὰς κείμενα καὶ μίαν ἕως μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν [4] ἀπέχοντα χωρία Ἄδηλα [5], Πηγὴν καὶ Ἁγίαν Παρασκευὴν ἐγύμνωσαν αὐτά. Εἰς τὸ χωρίον Πηγὴν εὗρον καὶ κρύπτην περιέχουσαν διακοσίων καὶ ἐπέκεινα χιλιάδων γροσίων ἔπιπλα καὶ λοιπά [6], ὡς λέγουν. Τὴν νύκτα τῆς 22 πρὸς τὴν 23 ἐξῆλθεν ὡσαύτως ὁ τακτικὸς καὶ ἄτακτος στρατὸς ἕως εἰς τὰ χωρία Μέσην, Λούτραν, Μαρουλᾶ καὶ Ἅγιον Δημήτριον, παραπλήσια τῶν ἀνωτέρω, γυμνώσας καὶ αὐτὰ καὶ φονεύσας περὶ τοὺς 20 Χριστιανούς, ὡς λέγουν, τοὺς ὁποίους κατέλαβον αἰφνιδίως τὴν νύκτα καὶ περὶ τὰ 20 ζῷα φορτηγὰ καὶ βόδια τοὺς ἀφῄρεσαν. Κατὰ τὴν 24 ἀπεστέγασαν τὰς οἰκίας τῶν πλησιεστέρων χωρίων, ἐχάλασαν τὰ πατώματα αὐτῶν καὶ ἔφερον τὰς δοκούς, σανίδια καὶ λοιπὰ ξύλα, τὰς θύρας καὶ παράθυρα καὶ ὅσα εὗρον ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ τὰ ἐπώλησαν δημοσίᾳ εἰς τὴν ἀγοράν.

Ἐπὶ δημοπρασίας πωλοῦν καθ' ἡμέραν οἱ Ὀθωμανοὶ ὅσα πάμπολλα διάφορα λάφυρα κομίζουν (1000 ἕως 1500 φορτώματα καθ' ἑκάστην ἡμέραν) καὶ ἀποθηκεύουν, ὡς ἔπιπλα, πολύτιμα καὶ μή, κασέλλας, τραπέζια, σανίδια, ὑφάσματα, μηχανάς, χαλκώματα, γεννήματα, ὄσπρια, ἄχυρα, βαρέλια, πίθους, οἴνους, οἰνοπνεύματα, ἔλαιον, ἐλαίας καὶ ἐν γένει πᾶν ὅ,τι εὑρίσκεται καὶ εἶναι ἀναγκαῖον ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ τοῖς ἔργοις τῶν ἀνθρώπων.

---

1. Ἐν συνεχείᾳ.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 127–128.
3. Παρελθόντος μηνός.
4. Χφ. *μιᾶς ἕως μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας.*
5. Ἄδελε (τό).
6. Χφ. *ἐπίπλων καὶ λοιπῶν.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἔθραυσαν τὰ μεγάλα βαρέλια καὶ πιθάρια εἰς ὅλα τὰ ἕως 3 ὥρας ἀπέχοντα χωρία. Ἔχυσαν οἴνους οὐκ ὀλίγους. Ἐγύμνωσαν τά τε σταυροπηγιακὰ [1] καὶ ἐπαρχιακὰ [2] μοναστήρια ὁλοτελῶς. Ἐβεβήλωσαν τοὺς ἱεροὺς ναοὺς θραύσαντες τὰς ἁγίας εἰκόνας καὶ τὰ τέμπλα, χαλάσαντες τὰς ἁγίας τραπέζας, ἀνοίξαντες τὰ μνημεῖα, ἀνασκάψαντες καὶ ἀποτεφρώσαντες πολλούς. Ἔσφαξαν οὐκ ὀλίγους ἀθῴους Χριστιανοὺς πάσης ἡλικίας καὶ σφάττουν ὡς καὶ κλινήρεις καὶ τυφλούς. Ἔφθειραν παρθένους καὶ ἐμοίχευσαν γυναῖκας μὲ τὸν βαρβαρώτερον καὶ σκληρότερον τρόπον. Ὅλα ταῦτα διαπράττονται ἐν γνώσει τῆς Διοικήσεως καὶ ὑπὸ τὰς ὄψεις αὐτῆς δημοπρατοῦνται καὶ πωλοῦνται τὰ λάφυρα καὶ αἱ ἁρπαγαί.

Τὴν 25 διηυθύνθησαν ὁμοίως εἰς τὰ πρὸς μεσημβρίαν χωρία Κάστελλον, Γωνίαν, Βεδέρους, Πρινέ, καὶ Ἀτσιπόπουλον, γυμνώσαντες αὐτὰ καὶ ἀποτεφρώσαντες τὸ τελευταῖον, λέγουν, καὶ τὴν Γωνίαν. Κατὰ τὴν 27 ἐξῆλθον ὡσαύτως καὶ ἐλεηλάτησαν τὰ πρὸς ἀνατολὰς χωρία Μπακαλοχῶρι [3], Χαμαλεῦρι, Ἀστέρι, Κυργιάννα, Ἀμνάτον καὶ τὸ Μοναστήριον Ἀρσάνι κομίσαντες περὶ τὰς 2000 φορτώματα λαφύρων. Ἀπεκρούσθησαν ὅμως ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς παρὰ τὸ Μοναστήριον Ἀρκάδι, ὅπου διηυθύνοντο, καὶ ὑπεχώρησαν πληγωθέντες τινές, ὡς λέγουν, οἵτινες εἰς τὴν ἐπιστροφήν των ἀπετέφρωσαν πολλὰς οἰκίας τῶν ἀνωτέρω χωρίων. Κατὰ τὴν 29, μ.μ., Χριστιανός τις, ὅστις πρὸ ἑνὸς περίπου μηνὸς μὲ πολυμελῆ οἰκογένειαν κατέφυγε καὶ διαμένει εἰς τὴν οἰκίαν μου (ὡς καὶ ἄλλοι τινὲς), ἀκουμβίζων εἰς τὸ ραβδίον του διέβαινεν εἰς τὴν ἀγοράν, ὅτε αἴφνης τῷ ἥρπαγη τὸ ραβδίον του ἀπὸ Ὀθωμανόν τινα, ραβδίσαντα τοῦτον κατὰ τῆς κεφαλῆς μὲ τὰς ὕβρεις: «Ἀκόμη, μωρέ, γυρίζεις ἐπαδά; Ἕως πότε, σκύλε, θὰ σᾶς ἔχωμε νὰ σᾶς βλέπωμε;» Ὁ Χριστιανὸς ἀνήγγειλε τὸ γεγονὸς εἰς τὴν Ὑποδιοίκησιν, ἥτις μετὰ πολλὰς ἐξετάσεις καὶ μαρτυρίας φαίνεται τιμωροῦσα αὐτόν, ὡς λέγουν. Καὶ χθὲς ἐξῆλθον ὡσαύτως καὶ ἐκόμισαν οὐκ ὀλίγα λάφυρα. Ταῦτα ἐπὶ τοῦ παρόντος.

61

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 520 *Χανιά, 3 Ὀκτωβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ4/117

Διὰ τῆς τελευταίας, ὑπ' ἀριθ. 513, ἀναφορᾶς [4] μου ἔλαβα τὴν τιμὴν νὰ σᾶς γνωστοποιήσω ὅτι μετὰ τὴν ἐκκένωσιν τῆς Καντάνου καὶ τὴν εἰς τὰ Χανία ἐπάνοδον ὅλου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐσκόπει νὰ ἐκστρατεύσῃ αὐτοπροσώπως κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν, διότι φαίνεται ὅτι διὰ τοῦ πρὸ ὀκτὼ ἡμερῶν ἀφιχθέντος ἐνταῦθα ὑπα-

1. Τὰ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον ὑπαγόμενα μοναστήρια.
2. Τὰ εἰς τοὺς κατὰ τόπους ἐπισκόπους ὑπαγόμενα μοναστήρια.
3. Παγκαλοχώρι.
4. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 133–136.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σπιστοῦ τοῦ Σουλτάνου Τζεμὴλ Πασᾶ αὐστηρὰς διαταγὰς ἔλαβε νὰ ἐνεργήσῃ μετὰ δραστηριότητος ταχύτερον πρὸς κατάσβεσιν τῆς ἐπαναστάσεως.

Πραγματικῶς τὴν πρωίαν τῆς παρελθούσης Τρίτης (27 Σεπτεμβρίου), τεθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς 16–18 χιλιάδων ἀνδρῶν, ἤτοι 18 περίπου ταγμάτων τουρκοαιγυπτίου στρατοῦ, μιᾶς ὀρεινῆς κανονοστοιχίας ἐξ ἓξ ἢ ὀκτὼ τηλεβόλων, δύο ἢ τριῶν χιλιάδων ἀτάκτων ἰθαγενῶν καὶ μιᾶς ἴλης ἱππικοῦ, ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν, ὧν τὸ σημαντικώτερον σῶμα, παρ' ᾧ καὶ τὰ σπουδαιότερα μέλη τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν, εὑρίσκετο παρὰ τοὺς Λάκκους ἢ τὸ Θέρισον τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας, δηλ. πρὸς τὸ μεσημβρινὸν τῆς πόλεως Χανίων, πέντε περίπου ὥρας μακρὰν καὶ εἰς τὰς ὑπωρείας τῶν Λευκῶν Ὀρέων.

Τὸ νὰ τεθῇ ὁ ἴδιος ⟨ὁ⟩ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ εἶναι γεγονὸς μεγάλης σημασίας, ὄχι μόνον διότι ἡ παρουσία του ἐμψυχώνει αὐτόν, ἀλλὰ καὶ διότι εἶναι εἰς κατάστασιν ἐπιτυχέστερον παντὸς ἄλλου νὰ διευθύνῃ τὰς στρατιωτικὰς κινήσεις, καθ' ὃ γινώσκων κάλλιστα τὴν τοπογραφίαν τῆς νήσου, ἣν καὶ στρατιωτικῶς καὶ πολιτικῶς ἐπὶ τριάκοντα ἔτη ἐδιοίκησε.

Καὶ τὴν μὲν πρώτην ἡμέραν ἔφθασεν εἰς τὰ πέριξ τοῦ χωρίου Σκηναί, ἔνθα διενυκτέρευσε, τὴν δ' ἐπιοῦσαν διηυθύνθη εἰς τοὺς Λάκκους ἢ τὸ Θέρισον καὶ καθ' ὁδόν, ὡς λέγουσι, συνήφθησαν ἀψιμαχίαι τινές. Τὴν ἐπιοῦσαν, ἡμέραν Πέμπτην 29 7βρίου, οἱ Χριστιανοὶ ἰδόντες τὸν στρατὸν κατ' αὐτῶν διευθυνόμενον δὲν ὑπεχώρησαν, ἀλλὰ παρεσκευάσθησαν εἰς τὸ νὰ δεχθῶσι τὴν μάχην. Ἀπὸ τῆς πρωίας λοιπὸν τῆς ἡμέρας ἤρξατο μάχη, ὡς ἐξήγομεν ἐκ τοῦ ἀδιακόπου πυροβολισμοῦ τῶν τηλεβόλων, ὧν ὁ κρότος ἀμυδρῶς ἔφθανε μέχρις ἡμῶν, καὶ τοῦ καπνοῦ τῆς πυρίτιδος, καὶ διήρκεσε μέχρι τῆς ἑσπέρας. Μετὰ δὲ τὴν μεσημβρίαν καπνὸς πυκνὸς ἐκάλυψε τὴν ἀτμοσφαῖραν τοῦ μέρους ἐκείνου, προερχόμενος βεβαίως ἐκ τοῦ ἐμπρησμοῦ τῶν χριστιανικῶν χωρίων. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν, ἡμέραν Παρασκευήν, ἀπὸ τῆς πρωίας πάλιν ἡ μάχη ἤρξατο εἰς τὰς αὐτὰς θέσεις, ὡς ἐκ τῶν αὐτῶν σημείων εἰκάσαμεν, καὶ διήρκεσε μέχρι τῆς νυκτὸς μετὰ πολλῆς πεισμονῆς, καθότι οἱ πυροβολισμοὶ τῶν τηλεβόλων ἦσαν συνεχεῖς, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην πολλὰ χωρία κατεκάησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τὴν ἐπιοῦσαν, πρώτην 8βρίου, ἐπανελήφθη ἡ μάχη μέχρι τῆς νυκτός. Καθ' ὅλας δὲ ταύτας ⟨τὰς⟩ νύκτας ἐβλέπομεν ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων τοὺς πυρσοὺς τῶν προσκόπ[τ]ων ἀμφοτέρων τῶν μερῶν. Χθὲς οὐδὲν σημεῖον ἐφάνη δεικνύον ὅτι εἰς τὰς θέσεις ἐκείνας ἡ μάχη ἐπανελήφθη. Ἐμάθομεν ὅμως, ὡς καὶ οἱ ἴδιοι Τοῦρκοι ὁμολογοῦν, ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς μετὰ τοῦ στρατοῦ του ὑπεχώρησε πρὸς τὰ ἐδῶ καταλαβὼν τὰ Κεραμεῖα, ἤτοι τὴν πρώτην ἀπὸ τῆς πόλεως σειρὰν τῶν χαμηλοτέρων ὀρέων. Καὶ τοῦτο διότι, ὡς λέγουν οἱ Τοῦρκοι, ἐτελείωσαν αἱ τροφαὶ τοῦ στρατοῦ.

Πλὴν τίνες αἱ καθ' ὅλας ταύτας τὰς ἡμέρας στρατιωτικαὶ κινήσεις τῶν διαμαχομένων μερῶν, τίνες αἱ δυνάμεις τῶν ἐπαναστατῶν, τίνες οἱ ἀρχηγοί των, πόσοι οἱ ἑκατέρωθεν φονευθέντες, τίς ἡ ἔκβασις τῶν ἐπανειλημμένων τούτων μαχῶν, τίνα τὰ ἐμπρη-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σθέντα χωρία, ποίας τὴν στιγμὴν ταύτην οἱ ἐπαναστάται κατέχουσι θέσεις κλπ. κλπ., ταῦτα πάντα εἶναι ἐρωτήματα εἰς ἃ σήμερον δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ δώσω θετικὴν ἀπάντησιν. Δυστυχῶς πᾶσα συγκοινωνία μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τῆς πόλεως ὑπάρχει ἐντελῶς διακεκομμένη καὶ μόνη ἡ Διοίκησις λαμβάνει εἰδήσεις ἐκ τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου, ἀλλὰ οὐδὲν κοινολογεῖ. Μάλιστα καὶ αὐτὸς ὁ Ἀλήμπεης, υἱὸς τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, ἀναπληρῶν τὸν ἀπόντα πατέρα του, ἐρωτηθεὶς προχθὲς παρά τινος προξένου ἀπήντησεν ὅτι οὐδεμίαν ἐκ τοῦ στρατοπέδου εἴδησιν ἔχει. Χθὲς ἐν τούτοις ἐρωτηθεὶς παρ' ἑτέρου τινὸς ἀπήντησεν ὅτι ὁ πατήρ του ἀπεσύρθη εἰς Κεραμεῖα, ἵνα λάβῃ τροφὰς καὶ ἐπικουρίας.

Ὅλοι δὲ οἱ Τοῦρκοι ὁμολογοῦσιν ἐν γένει τὰ ἑξῆς: ὅτι ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἔκαυσε τὰ χωρία Λάκκους, Θέρισον καὶ ἄλλα τῶν μερῶν ἐκείνων· ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἦσαν κρυμμένοι εἰς τὰ χαρακώματά των ἀποφυγόντες νὰ συνάψωσι μάχην ἐκ τοῦ συοτάδην· ὅτι μακρόθεν τοὺς ἐπυροβόλουν διὰ τῶν τηλεβόλων· ὅτι πολλῶν χωρίων οἱ κάτοικοι ὑπεσχέθησαν εἰς τὸν Μουσταφᾶν Πασᾶν ὅτι ἤθελον ὑποταχθῆ· ὅτι χθὲς ἔμελλον νὰ προσέλθουν εἰς αὐτόν· ὅτι ὁ στρατὸς δαπανήσας τὰς τροφάς του ὑπεχώρησε πλησιάσας πρὸς τὴν πόλιν· ὅτι καθ' ὅλας ταύτας τὰς μάχας (ἂν πρέπῃ πλέον νὰ ὀνομασθῶσι μάχαι) οὐδεὶς Ὀθωμανὸς ἐφονεύθη, διότι τῶν Χριστιανῶν αἱ σφαῖραι δὲν τοὺς ἔφθαναν, καὶ ὅτι ἀγνοοῦν πόσοι Χριστιανοὶ ἐφονεύθησαν· ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς σκοπὸν ἔχει, ἵνα τοὺς ἀναγκάσῃ νὰ ὑποταχθῶσι, νὰ κατακαίῃ ὅσα χριστιανικὰ χωρία ἀπαντᾷ. Οἱ Χριστιανοὶ ἀπεναντίας λέγουσιν ὅτι τὸ μὲν Θέρισον, χωρίον ὀχυρόν, δὲν ἐκάη, ὁ δὲ στρατὸς μὴ δυνηθεὶς κἂν νὰ πλησιάσῃ ἀπεκρούσθη παθὼν μεγάλας ζημίας.

Ἐξ ὅλων τούτων ὅμως καίτοι ἀγνοοῦντες τὰ καθ' ἕκαστα τῶν κατὰ τὴν διαβόητον ταύτην ἐκστρατείαν διατρεξάντων ἐξάγομεν τὰ ἑξῆς ἀναμφισβήτητα γεγονότα. 1) Οἱ ἐπαναστάται τοῦ μέρους τούτου τῆς νήσου μετὰ ζωηρὰν κατ' αὐτῶν προσβολήν, καθ' ἣν ἓν τηλεβόλον βλαφθὲν ἐφέρθη, ὡς λέγουν, εἰς τὴν πόλιν, ἠδυνήθησαν ἕως τέσσαρας ἡμέρας ὄχι μόνον ν' ἀναχαιτίσωσι τὴν ὁρμὴν πολυαρίθμου στρατοῦ, ἀλλὰ καὶ νὰ διατηρήσωσι τὰς θέσεις των. 2) Ὁ τουρκοαιγύπτιος στρατός, χωρὶς βεβαίως νὰ δρέψῃ δάφνας, ἠναγκάσθη μετὰ τετραήμερον ἀγῶνα εἴτε διὰ τὸν ἕνα λόγον εἴτε διὰ τὸν ἄλλον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κεραμεῖα, θέσιν μὴ ἀπέχουσαν τοῦ φρουρίου πλειότερον τῶν δύο ὡρῶν.

Φήμη κυκλοφορεῖ ὅτι ὁ Συνταγματάρχης κ. Κορωναῖος εὑρίσκεται ἐνταῦθα παρὰ τοῖς ἐπαναστάταις ἀφιχθεὶς πρό τινων ἡμερῶν διὰ πλοιαρίου. Ἐπίσης λέγεται ὅτι καὶ ἀτμόπλοιόν τι ἔμελλεν ἐκ Σύρου νὰ ἔλθῃ ἢ καὶ ὅτι ἔφθασεν ἤδη ἐνταῦθα κομίζον πολεμοφόδια καὶ ἐπικούρους ἐξ Ἑλλάδος.

Εἰς τὰς παρεκτροπὰς καὶ τὰ κακουργήματα τῶν Ὀθωμανῶν οὐδὲν δυστυχῶς ἐτέθη τέρμα, οὐδ' ἐλπὶς ὑπάρχει νὰ τεθῇ, ἀφοῦ ὁ τακτικὸς στρατός, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχων αὐτὸν τὸν ἴδιον ἔκτακτον ἀπεσταλμένον, τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν, παρεκτρέπεται εἰς τόσον ἀπανθρώπους πράξεις, οἷον τοὺς ἐμπρησμοὺς τῶν χριστιανικῶν χωρίων, πιστεύων ὅτι διὰ τοῦ μέσου τούτου θέλει καθυποτάξει τοὺς ἐπαναστάτας. Κατ' αὐτὰς αἱ ἐν τῷ προαστίῳ Χαλέπα,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἔνθα οἱ πρόξενοι τῆς 'Αμερικῆς καὶ Ρωσίας κατοικοῦσι, δύο ἐκκλησίαι ἐσυλήθησαν παρ' 'Οθωμανῶν. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς ἄλλην ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου Γαλατᾶ, μέχρι τοῦδε διατηρηθεῖσαν σώαν. Πρὸ τεσσάρων δ' ἡμερῶν κάποιος Νικόλ. Κοκκαλάκης, ὅστις μετὰ τῶν λοιπῶν Χριστιανῶν εἶχεν ἀποσυρθῆ εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη, ἀπεφάσισε νὰ ἐπανέλθη εἰς τὰ ἴδια καὶ πρὸς ἀσφάλειάν του ἐφωδιάσθη μὲ ἔγγραφον τῆς Διοικήσεως πιστοποιοῦν τὴν ὑποταγήν του. Προσερχόμενος λοιπὸν οἰκογενειακῶς εἰς τὸ χωρίον του ἐδολοφονήθη παρ' 'Οθωμανῶν ἀγνώστων ἔξωθι τοῦ χωρίου Νεροκούρου τόσον αὐτὸς ὅσον καὶ ἡ σύζυγός του καὶ ἡ γυναικαδέλφη του καὶ τὸ τετραετὲς θυγάτριόν του, ὡς καὶ ἕτερός τις 'Ιωάννης Γεωργιλάκης. Τὸ λυπηρὸν τοῦτο γεγονὸς ἀρκούντως δεικνύει εἰς ποίαν θέσιν εὑρίσκονται τὴν στιγμὴν ταύτην οἱ δυστυχεῖς Χριστιανοί, εἴτε ὑποτεταγμένοι εἶναι εἰς τὴν ἐγχώριον ἐξουσίαν εἴτε ἐπαναστάται. Ὁ κύριος Derché, ἐξηγῶν κατὰ τὸ σύστημά του ὅλα τὰ γεγονότα πρὸς βλάβην τῶν Χριστιανῶν, διαδίδει καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ὅτι Χριστιανοὶ ἐφόνευσαν τὴν εἰρημένην οἰκογένειαν χάριν ἐκδικήσεως διὰ τὴν εἰς τὴν ἐγχώριον ἐξουσίαν ὑποταγήν της. Ταῦτα διαδίδει ὁ κ. Derché, ἠχὼ τῶν Τούρκων γενόμενος, χωρὶς νὰ συλλογισθῆ ὅτι καὶ ἡ ἠθικὴ καὶ τὸ πρὸς τὴν ἀλήθειαν σέβας ἄλλο καθῆκον τῷ ἐπιβάλλουσι. Μεταξὺ τῶν θυμάτων εἶναι καὶ εἷς ἐργάτης Κυθηραῖος, ὀνόματι Νικόλαος Δρεπάνας, ὅστις διέμεινεν εἰς χωρίον Ψηλόπυργον [1] καὶ ὅστις, ὅτε ὁ στρατὸς ἐπέστρεφεν ἐκ τῆς Καντάνου εἰς τὴν πόλιν, συναντηθεὶς παρ' αὐτῶν ἐφονεύθη. Ἔγραψα περὶ τούτου εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν ζητῶν τὴν ἀνεύρεσιν καὶ τὴν τιμωρίαν τῶν δολοφόνων, πλὴν μέχρι τοῦδε δὲν μοὶ ἀπήντησεν.

Κατ' αὐτὰς οἰκογένειαί τινες, περὶ τὰς δεκαπέντε, ἐκ τῶν πεδινῶν μερῶν, τῶν ἥκιστα φιλοπολέμων, μὴ ἀντέχουσαι, φαίνεται, εἰς τὰς κακουχίας ἃς ἐπανάστασις τοιαύτη συνεπιφέρει ἐπανῆλθον ὁμολογήσασαι τὴν εἰς τὴν ἐξουσίαν ὑποταγήν των.

Πρὸ ὀκτὼ ἡμερῶν ἠγκυροβόλησεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας ἐκ Πειραιῶς προερχομένη ἡ ρωσικὴ ἀτμοκίνητος φρεγάδα ὁ *Μέγας Ναύαρχος*. 'Ενῷ μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅλα τὰ ἐν τῷ λιμένι Σούδας πολεμικὰ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα ὑδρεύοντο ἐκ τῶν πηγῶν αἵτινες, ὡς ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἀναφέρω, εὑρίσκονται εἰς χεῖρας τῶν εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο ἐπαναστατῶν, αἴφνης, ἅμα ἀφιχθείσης τῆς ρωσικῆς φρεγάτας, ὁ Ναύαρχος Τοῦρκος, ἀπὸ φόβον, φαίνεται, μὴ οἱ Ρῶσοι, οὓς οἱ 'Οθωμανοὶ θεωροῦν εὐνοοῦντας τὸ κίνημα τῶν Κρητῶν, ἔλθωσιν εἰς συνάφειαν μὲ τοὺς ἐπαναστάτας, παρεκάλεσε τὸν διευθυντὴν τῆς φρεγάτας νὰ μὴ πέμπῃ ἐκεῖ λέμβους του πρὸς ὕδρευσιν ἀλλ' ἀλλαχοῦ, εἰδοποιήσας αὐτὸν συγχρόνως ὅτι τὸ μέτρον τοῦτο εἶναι γενικὸν δι' ὅλα τὰ πλοῖα οἱασδήποτε ἐθνικότητος. Ὁ Πλοίαρχος πληροφορηθεὶς ὅτι τὸ μέτρον τοῦτο εἶναι γενικὸν συνεμορφώθη μὲ αὐτό. Τοσοῦτος δ' εἶναι ὁ φόβος τῶν Τούρκων μὴ οἱ Ρῶσοι ἔλθωσιν εἰς συνάφειαν μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν, ὥστε, ὅτε πρὸ τριῶν ἡμερῶν τὸ αὐτὸ πλοῖον, ἀναχωρῆσαν

1. Πρόκειται πιθανώτατα περὶ τοῦ χωρίου Πύργος–Ψηλόνερο (νῦν Πύργος Ψηλονέρου) τῆς Κυδωνίας.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐκ τοῦ λιμένος Σούδας καὶ ἐλθὸν ἵνα παραμείνῃ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας εἰς τὴν πρὸ τῆς πόλεως παραλίαν, ἠγκυροβόλησεν ὄχι εἰς τὸ μέρος ἔνθα τὰ πλοῖα συνήθως ἀγκυροβολοῦσιν ἀλλ' ὀλίγον μακρύτερα, παρὰ τὸ νησίδιον Ἅγιοι Θεόδωροι, καθ' ὅλην τὴν νύκτα παρέπλεεν αὐτῷ ὀθωμανικόν τι μικρὸν ἀτμόπλοιον πρὸς ἐπιτήρησιν.

Διαμένει ἐνταῦθα ὁ ἰατρὸς Κος Ἰωαννίδης, ὅστις κατοικεῖ μὲν εἰς Λονδῖνον, ἦλθε δ' ἐνταῦθα πρό τινων μηνῶν, ἵνα περιποιηθῇ τὸν ἀσθενοῦντα καὶ ἀρτίως ἀποβιώσαντα ἀδελφόν του. Τὴν ἐκ τῆς νήσου ἀναχώρησιν τοῦ προσώπου τούτου ἐζήτησεν ἡ Διοίκησις μὲ τὴν ἀπειλὴν ὅτι, ἂν δὲν ἀναχωρήσῃ διὰ τοῦ πρώτου αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου, θέλει αὐτὴ ἡ ἰδία προβῇ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μέτρου τούτου. Ὁ λόγος δι' ὃν ἡ Διοίκησις ζητεῖ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ κυρίου Α. Ἰωαννίδου δὲν ἐκφράζεται ἐν τῷ ἐγγράφῳ, εἰκάζεται ὅμως ὅτι τὸν θεωρεῖ εἰς τὴν κατάστασιν εἰς ἣν ὁ τόπος εὑρίσκεται ὡς ἐπικίνδυνον. Βέβαιος ὢν ὅτι δὲν ἠδυνάμην δι' οὐδενὸς μέσου ν' ἀποτρέψω τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μέτρου τούτου συνενοήθην μετὰ τοῦ κυρίου Ἰωαννίδου, ὅστις συνήνεσεν οἴκοθεν ν' ἀναχωρήσῃ ἐντεῦθεν πρὸς ἀποφυγὴν παντὸς ἐνδεχομένου εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις σκανδάλου. Ἐν τούτοις δὲν ἔλειψα νὰ διαμαρτυρηθῶ καὶ διὰ τὴν οὐσίαν καὶ διὰ τὸν τύπον τοῦ ἐγγράφου τούτου.

Οἱ Τοῦρκοι ἤδη, βλέποντες τὰ περὶ Κρήτης ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου γραφόμενα καὶ μαθόντες ὅτι ἐθελονταί τινες ἐξ Ἑλλάδος ἔφθασαν, ἤρχισαν ἀναφανδὸν νὰ ἐκφράζωσι μυρίας ὕβρεις καὶ ἀπειλὰς κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, κατὰ τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Προξενείου καὶ καθ' ὅλων τῶν ἐνταῦθα Ἑλλήνων. Μάλιστα δὲ κατ' αὐτὰς καὶ τὸν διερμηνέα τοῦ Προξενείου ἐξύβρισαν ἐν τῇ ἀγορᾷ. Ἀπίθανον παντάπασιν δὲν εἶναι, ἂν οἱ Τοῦρκοι δὲν δυνηθῶσιν, ὡς ἤδη φαίνεται, νὰ καταβάλωσι ταχέως τὴν ἐπανάστασιν, ἐὰν εἰς τὰς συμπλοκὰς φονευθῶσιν ἰθαγενεῖς Τοῦρκοι, ἢ ἐὰν ἡ εὐρωπαϊκὴ διπλωματία φανῇ εὐνοϊκὴ πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας Χριστιανούς, [ὅτι] ἐν τῷ ἀγρίῳ φανατισμῷ των οἱ ἰθαγενεῖς Τοῦρκοι, οἵτινες εἶναι συσσωρευμένοι ἤδη εἰς τὴν πόλιν, νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἀπονενοημένην τινὰ πρᾶξιν εἴτε κατὰ τῶν ἐνταῦθα ὑπηκόων μας εἴτε καὶ κατὰ τοῦ Προξενείου αὐτῶν. Τοῦτο καθῆκόν μου κρίνω νὰ ὑποβάλω εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα καὶ ἀπόκειται εἰς ὑμᾶς νὰ κρίνητε ἂν ἡ παρουσία ἑνὸς μικροῦ ἀτμοπλοίου τοῦ Β. Ναυτικοῦ δὲν θὰ εἶναι ἐν κρισίμῳ τινὶ περιστάσει ἀναγκαῖον. Τὸ κατ' ἐμὲ θεωρῶ σωτήριον τὴν παρουσίαν τοιούτου πλοίου. Τοιαύτη πρόνοια περιττὴ ἤθελεν εἶσθαι, ἂν τὰ ἐν Κρήτῃ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα, ἀντὶ νὰ σταθμεύσωσιν εἰς Σούδαν, ἀπέχουσαν μίαν ὥραν τῆς πόλεως, ἦσαν ἠγκυροβολημένα ἐνταῦθα. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἕνεκα τῆς σμικρότητος τοῦ λιμένος τῆς πόλεως εὐρωπαϊκὰ πλοῖα δὲν δύνανται νὰ εἰσέλθωσιν εἰς αὐτόν, οὐδὲ νὰ μένωσιν ἐπὶ πολὺ ἠγκυροβολημένα εἰς τὸν ἀνοικτὸν αἰγιαλόν.

Σήμερον δυστυχῶς ἐπληροφορήθην ὅτι ἓν τρεχαντήριον ἐρχόμενον ἐκ Κυθήρων συνελήφθη ὑπὸ ὀθωμανικοῦ ἀτμοπλοίου καθὸ φέρον 25 ὁπλοφόρους καὶ μετήχθη εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας. Ἄλλας λεπτομερείας περὶ τοῦ ἀντικειμένου μέχρι τοῦδε δὲν γινώσκω.

Εἶχα γράψει τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν, ὅταν ἔμαθον τὰς ἑξῆς περὶ τῶν γενομένων μαχῶν

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

θετικὰς πληροφορίας, ἃς σπεύδω νὰ κοινοποιήσω εἰς τὴν Ὑ. Ἐξοχότητα πρὸς ἀληθῆ ἐκτίμησιν τῶν γεγονότων.

Τὴν Τετάρτην ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἀφίχθη εἰς τὸ χωρίον Λάκκους, τὸ ὁποῖον ἐπυρπόλησε χωρὶς ν' ἀπαντήσῃ τὴν ἐλαχίστην ἀντίστασιν, διότι οἱ Χριστιανοὶ εὑρίσκοντο ἀλλαχοῦ καὶ διεσκορπισμένοι μάλιστα, διότι μεταξὺ δύο μικρῶν ἀρχηγῶν, τοῦ Γαλαναντώνη καὶ τοῦ Μαντακομανόλη, εἶχε συμβῆ ρῆξις, καθ' ἣν ὁ δεύτερος εἶχε φονεύσει τὸν πρῶτον. Αἰτία τῆς ρήξεως ἦτο διότι ὁ φονευθεὶς ὕβρισε τὸν φονέα ἐπὶ λόγῳ ὅτι ἐστάθη εἷς τῶν αἰτίων νὰ σηκωθῇ ὁ τόπος εἰς τὰ ὅπλα μὲ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι ταχέως θέλουν ἔχει ἔξωθεν βοήθειαν, ἥτις μέχρι τοῦδε δὲν φαίνεται, καὶ διότι ὁ ἴδιος ἐκτύπησε τὸν φονέα. Τὴν Πέμπτην ὁ τουρκικὸς στρατὸς κατέβη εἰς τὸ χωρίον Μουσκλᾶ [1], ὅπερ κατέκαυσε, καὶ ἀκολούθως μετέβη εἰς τὸ ὑψηλὸν καὶ ὀχυρὸν χωρίον Σούρβα [2], ὅπου [3] εὑρέθησαν 500 περίπου ἐπαναστάται, οἵτινες ἀπέκρουσαν τοὺς Ὀθωμανούς, ὁρμήσαντας ἐπανειλημμένως πρὸς κατάληψιν τῆς θέσεως. Μετὰ τέσσαρας ἀποκρουσθείσας προσβολάς, εἰς ἃς ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἔπαθεν ἐπαισθητὰς ζημίας, ἐπροχώρησεν εἰς τὸ χωρίον Θέρισον, ὅπερ ἐπίσης, μὴ ὑπαρχούσης ἀντιστάσεως, κατέκαυσε. Τὴν Παρασκευὴν καὶ τὸ Σάββατον οἱ Χριστιανοὶ συναθροισθέντες περὶ τὰς δύο χιλιάδας προσέβαλον τὸν στρατόν, ὄντινα ἠνάγκασαν νὰ ὀπισθοδρομήσῃ καὶ ἀποχωρήσῃ εἰς τὰ Κεραμεῖα. Τὸ Σάββατον περὶ τὴν 10 ὥραν μ.μ. ἓν σῶμα τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ ἐξ 150 ἀνδρῶν καὶ δέκα Ὀθωμανῶν ἰθαγενῶν συγκείμενον διηυθύνθη εἰς Θέρισον πρὸς βοήθειαν τοῦ τουρκικοῦ σώματος ὅπερ ἐνόμιζεν ὅτι ἀκόμη εὑρίσκετο εἰς τὸ χωρίον ἐκεῖνο, παρασυρθὲν μάλιστα ἔκ τινος σάλπιγγος. Τὸ σῶμα τοῦτο καταλαβόντες αἴφνης ἐντὸς ἑνὸς ρεύματος οἱ ἐπαναστάται κατέστρεψαν ἐξ ὁλοκλήρου, χωρὶς οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν νὰ σωθῇ. Καὶ κατὰ μὲν τὴν συμπλοκὴν ταύτην ἐφονεύθησαν ἓξ Χριστιανοὶ καὶ ἐπληγώθησαν καί τινες ἄλλοι, κατὰ τὰς ἄλλας ὅμως τρεῖς ἡμέρας οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἐφονεύθη ἀπὸ τὰ τηλεβόλα τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, τὰ ὁποῖα ἀπείρους σφαίρας ἔρριπτον κατὰ τῶν βράχων ὄπισθεν τῶν ὁποίων ὑπετίθετο ὅτι ὑπῆρχον οἱ ἐπαναστάται.

Ὁ κ. Στήλμαν, Πρόξενος τῆς Ἀμερικῆς, ἔλαβε τὴν ὑπομονὴν νὰ μετρήσῃ τοὺς πυροβολισμοὺς τῶν τηλεβόλων τούτων καὶ ὑπολογίσῃ ὅτι θὰ ἀνέβαινον εἰς 2 ἢ 3 χιλιάδας καθ' ἑκάστην, διότι ἐμέτρησε ὅτι 10–12 τοιοῦτοι ἐρρίπτοντο ἀνὰ πρῶτον λεπτόν.

Ἐκ τῶν λεπτομερειῶν τούτων καὶ τῶν λοιπῶν πιστεύω ὅτι θέλετε, Ἐξοχώτατε, μορφώσει ἀκριβῶς ἰδέαν περὶ τῆς ἐκβάσεως τῆς ἐκστρατείας ταύτης.

Ἐβεβαιώθην προσέτι ὅτι ὁ Κορωναῖος δὲν ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν, οὐδ' ὑπάρχει τι⟨ς⟩ θετικὴ περὶ αὐτοῦ εἴδησις.

---

1. Μεσκλὰ (τά).
2. Ζούρβα (ἡ).
3. Χφ. *ὅπερ*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

62

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 528 *Χανιά, 9 Ὀκτωβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ4/125

Μετὰ τὰς εἰς Λάκκους καὶ Θέρισον στρατιωτικὰς κινήσεις, περὶ ὧν ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς πληροφορήσω διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 520 ἀναφορᾶς [1] μου, ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐπανελθὼν εἰς Κεραμεῖα διηυθύνθη διὰ τοῦ νοτίου μέρους τοῦ ὄρους Μαλάξας πρὸς τὴν ἐπαρχίαν Ἀποκορώνων, ὅπου ὑπῆρχε σῶμα ἐπαναστατῶν, μεθ' οὗ ἡνώθη, ὡς φαίνεται, καὶ τὸ μέχρι τοῦδε ἐν τῇ ἀνατολικῇ πλευρᾷ τοῦ λιμένος τῆς Σούδας εὑρισκόμενον καὶ κατέχον τὰς ἐκεῖ πηγὰς τοῦ ὕδατος σῶμα, ὅπερ, ἵνα μὴ εὑρεθῇ περικυκλωμένον ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ, ἀπεχώρησε.

Τὴν δὲ 5 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς πέριξ τοῦ χωρίου Στύλου τῶν Ἀποκορώνων μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στρατοῦ συνήφθη νέα μάχη. Λυποῦμαι, Ἐξοχώτατε, διότι δυστυχῶς εἰς τὴν περίστασιν ταύτην δὲν εὑρίσκομαι εἰς θέσιν νὰ διαβιβάσω ὑμῖν λεπτομερείας καὶ ἀκριβεῖς περὶ τῆς μάχης ταύτης πληροφορίας. Αἱ διαδιδόμεναι εἰδήσεις εἰσὶ κατὰ τὸ σύνηθες ἀντιφατικαί, τῶν μὲν Ὀθωμανῶν ἀποκρυπτόντων τὰς ἑαυτῶν ἀπωλείας καὶ ἐξογκούντων τὰς τῶν Χριστιανῶν, τῶν δὲ ἐνταῦθα διαμενόντων Χριστιανῶν διαδιδόντων τὰ ἐναντία. Ἐκ δὲ τῶν ἐπαναστατῶν οὐδεμία πληροφορία εἶναι δυνατὸν σήμερον νὰ φθάσῃ μέχρις ἡμῶν.

Οἱ Ὀθωμανοὶ λοιπὸν μὴ ἀρνούμενοι ὅτι ἡ μάχη ὑπῆρξε πεισματώδης, κατ' ἀρχὰς ἐξώγκωσαν τὸν ἀριθμὸν τῶν φονευθέντων ἐπαναστατῶν εἰς 200 καὶ κατόπιν κατεβίβασαν αὐτὸν εἰς 120 ἢ 160 μόνους. Ὁμολογοῦν ὅτι ἐκ τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στρατοῦ ἐφονεύθησαν μόνον 30–35 καὶ ὅτι ἐπληγώθη ὁ Αἰγύπτιος Λιβᾶς Ἰσμαὴλ Πασᾶς, ὁ διευθύνων τὸ εἰς Βρύσεις ἄλλοτε ἡττηθὲν αἰγύπτιον σῶμα. Χθὲς μάλιστα συναντήσας παρὰ τῷ Κῳ Κολούτσῃ Ἰταλόν τινα ἀξιωματικὸν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ διατελοῦντα ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, καίτοι μὴ εὑρεθέντος ἐν τῇ μάχῃ, διηγουμένου [2] τὰ περὶ αὐτῆς κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν Αἰγυπτίων ὡς ἑξῆς: ὅτι ἰσχυρὸν σῶμα ἐπαναστατῶν κατεῖχεν ὀχυράς τινας θέσεις παρὰ τῷ χωρίῳ Στύλῳ· ὅτι ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στρατός, διαιρεθεὶς εἰς δύο σώματα, ἐκίνησεν ἐκ δύο διαφόρων σημείων ἵνα τοὺς προσβάλῃ· ὅτι τὸ αἰγύπτιον σῶμα, συγκείμενον ἐκ δύο ταγμάτων, ἐπὶ κεφαλῆς ἔχον τὸν Ἰσμαὴλ Πασᾶν ὥρμησε κατὰ τῶν χαρακωμάτων τῶν Χριστιανῶν καί, ἀφοῦ πολλούς, περὶ τοὺς 300, διὰ τῆς λόγχης ἐφόνευσε, τοὺς διεσκόρπισε καταλαβὼν τὰς θέσεις των· ὅτι τότε ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς ἐν τῇ ἐξάψει τῆς μάχης ἐκτεθεὶς πέραν τοῦ δέοντος εἰς τὸ ἐχθρικὸν πῦρ ἐτραυματίσθη ἐπικινδύνως, διελθούσης τῆς σφαίρας πλησίον τῶν κρυφίων μερῶν.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 137–142.
2. Χφ. *διηγούμενον*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Καὶ ταῦτα μὲν λέγουσιν οἱ Τοῦρκοι. Οἱ δὲ Χριστιανοὶ διατείνονται ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἦσαν περὶ τοὺς χιλίους πεντακοσίους εἰς τὰ περὶ τὸν Στύλον χαρακώματά των· ὅτι ἀπέκρουσαν μετὰ ζωηρότητος τὸν ἐχθρόν· ὅτι ἓν ἀπόσπασμα ἐξ αὐτῶν ἐπετέθη κατ' αὐτῶν (τῶν Τούρκων) διὰ τοῦ ξίφους ἢ καὶ διὰ τῆς λόγχης· ὅτι ἱκανὴν βλάβην ἐπέφερεν εἰς τὸν ἐπιτεθέντα κατ' αὐτῶν ἐχθρόν, ἀναβαίνοντα τὰς ἓξ χιλιάδας, ἐξ ὧν περὶ τοὺς 300 ἔπεσαν ἢ ἐπληγώθησαν καὶ ὅτι ἐκ τῶν Χριστιανῶν ἐφονεύθησαν ἢ ἐπληγώθησαν περὶ τοὺς 60· ὅτι τότε, ἐλθούσης μεγάλης ἐχθρικῆς δυνάμεως [1], οἱ ἐπαναστάται ἐν τάξει ἀπεσύρθησαν εἰς τὸ χωρίον Στύλον. Τινὲς μάλιστα προβαίνουσιν καὶ εἰς τὸ νὰ εἴπωσιν, ὅπερ φαίνεταί μοι ἀπίθανον, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐκινδύνευσε, πληγωθέντος τοῦ ἵππου του.

Ἐν τούτοις, ἂν καὶ εἶναι δύσκολον ἐν μέσῳ τῶν ἀντιφατικῶν τούτων εἰδήσεων νὰ ἐξακριβώσῃ τις τὴν ἀλήθειαν, δύο γεγονότα ὅμως ⟨εἶναι⟩ ἄξια λόγου : 1ον) ὅτι εἰς πασᾶς ἐπληγώθη ἐπικινδύνως, ὅπερ συνεπάγει τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἔπαθεν ἐπαισθητὴν ζημίαν· καὶ 2ον) ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἐτήρησαν τὴν ἰσχυρὰν θέσιν τοῦ χωρίου Στύλου. Τινὲς τῶν Τούρκων ἀρνοῦνται καὶ τὸ δεύτερον τοῦτο λέγοντες ὅτι οἱ ἐπαναστάται ὑπεχώρησαν. Ἀλλ' ἂν τοῦτο εἶναι ἀληθές, διατί ὁ τουρκικὸς στρατὸς νὰ μὴ ἐξακολουθήσῃ τὴν πορείαν του, ἀλλ' ἀπὸ τῆς Τετάρτης μέχρι σήμερον νὰ μένῃ ἐντεῦθεν τοῦ χωρίου Στύλου, καὶ διατὶ ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς νὰ ἐξακολουθῇ νὰ ἔχῃ τὸ ἀρχηγεῖόν του εἰς τὸ παράλιον χωρίον Ἀρμένους [2], μίαν ὥραν τοῦ Στύλου ἀπέχον ; Ὁπωσδήποτε, καὶ ἂν δὲν παραδεχθῇ τις ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἐνίκησαν, οὐδὲν ὅμως κακὸν οὐδὲ ἐκ τῆς μάχης ταύτης ἔπαθον. Ἔπειτα χθὲς νέαι ἐπικουρίαι ἐστάλησαν εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν, ἤτοι δύο τάγματα τακτικοῦ στρατοῦ καὶ χίλιοι ἄτακτοι Ἀλβανοί, οἵτινες πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν ἐξ Ἀλβανίας ἔφθασαν.

Ἐκτὸς τῶν προσελθουσῶν εἰς τὴν τοπικὴν ἐξουσίαν 15 οἰκογενειῶν, περὶ ὧν ἔκαμα λόγον ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου, οὐδεμία ἑτέρα μέχρι τοῦδε προσῆλθεν, ὥστε τὸ γεγονὸς τοῦτο ὡς καὶ ὁ φόνος τοῦ Γαλαναντώνη οὐδεμίαν εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐπαναστάσεως ἐπέφερεν ἀλλοίωσιν. Μάλιστα βεβαιοῦν ὅτι ὁ Γαλαναντώνης, πρὶν ἐκπνεύσῃ, ἐσύστησε στενῶς εἰς τοὺς συγγενεῖς του νὰ μὴ παρεκτραπῶσιν εἰς ἀντεκδικήσεις.

Ἐν τούτοις οἱ ἐπαναστάται, ἂν καί, ὡς βεβαιοῦται, ἄφθονα ἔχουσιν ἤδη τὰ τοῦ πολέμου ἐφόδια καὶ τὰ πολεμικὰ αὐτῶν ἔργα βαίνουσι καλῶς, ἤρχισαν ὅμως πρὸ πολλοῦ νὰ αἰσθάνωνται ἐπαισθητῶς τὴν ἔλλειψιν ἄρτου, αἱ δὲ εἰς τὰ σπήλαια καὶ τὰ ὄρη περιπλανώμεναι γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα των στεροῦνται ὁλοτελῶς τροφῶν καὶ διηγοῦνται ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο σπαραξικάρδια ἐπεισόδια. Περὶ τὰ 90 εἶναι, λέγουσι, τὰ μέχρι τοῦδε καταστραφέντα καὶ ἐμπρησθέντα χωρία καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐν αὐτοῖς ὑπάρχοντες καρποὶ ἐκάησαν ἢ ἐσκορπίσθησαν. Τὸ κατ' αὐτὰς μάλιστα ἐπελθὸν πρόωρον δριμὺ ψῦχος, δι' οὗ τὰ ὄρη ἐλευκάνθησαν, ἔφερεν εἰς μεγάλην ἀμηχανίαν τὰς γυναῖκας καὶ τὰ παιδία, αἵτινες

1. Χφ. *ἐλθοῦσα μεγάλη ἐχθρικὴ δύναμις*.

2. Τὸ χωρίον Ἀρμένοι δὲν εἶναι παράλιον, εὑρίσκεται δὲ ἀνατολικῶς τοῦ Στύλου, ἤτοι ἐκεῖθεν τοῦ χωρίου τούτου διὰ τὸν ἐν Χανίοις εὑρισκόμενον.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μαστίζονται ἤδη ὑπὸ τρομερῶν πληγῶν ὄχι μόνον τῆς πείνης ἀλλὰ καὶ τοῦ ψύχους. Χωρικός τις διηγεῖται ὅτι ἕνεκα τῆς αἰφνιδίας ἐπελθούσης μεταβολῆς 100–150 γέροντες, παῖδες καὶ γυναῖκες ἀπέθανον. Ἡ τοιαύτη κατάστασις ἀποθαρρύνει τοὺς ἐπαναστάτας, παραλύει τὰς ἐργασίας των καὶ τοὺς ἀπελπίζει. Διόλου δὲ παράξενον δὲν εἶναι, ἀφοῦ διὰ τῶν ὅπλων του ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς δὲν καθυπέταξε μέχρι τοῦδε τὴν νῆσον, νὰ κατορθώσῃ ἐντὸς ὀλίγου τοῦτο διὰ τῶν στοιχείων, ἂν θεραπεία τις ἔξωθεν δὲν ἐπέλθῃ.

Βέβαιον εἶναι ὅτι ἐν τῇ νήσῳ ὑπάρχουν ἤδη οἱ ἀξιωματικοὶ Ἰ. Ζιμβρακάκης καὶ ἄλλοι, ἀφιχθέντες δι' ἰδιαιτέρου ἀτμοπλοίου, ὡς ἔμαθον, καὶ εὑρισκόμενοι εἰς χωρίον Βαφὲ τῶν Ἀποκορώνων. Ὁ δὲ Π. Κορωναῖος, ὅστις, ὡς λέγουν, ἐπίσης ἔφθασε, μετέβη εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας. Οἱ ἀξιωματικοὶ οὗτοι θέλουσι βεβαίως ὀργανώσει τὰ στρατιωτικά. Ἀλλ' ἄνευ μέσων πῶς νὰ θεραπεύσωσι τὰς τόσον κατεπειγούσας ἀνάγκας τῶν οἰκογενειῶν ;

Ἐκτὸς τοῦ ἰατροῦ κ. Ἰωαννίδου, οὗτινος τὴν ἀπέλασιν ἐζήτησεν ἡ Διοίκησις, ἀπέπεμψεν ἐκ τῆς νήσου καὶ τὸν ἰατρὸν Ν. Βαρούχαν, Ὀθωμανὸν ὑπήκοον, στενότατον φίλον τοῦ πρώην Γεν. Διοικητοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ. Λέγουσι δ' ὅτι ἡ περὶ τούτου διαταγὴ ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ ἐκ τοῦ στρατοπέδου συνεπείᾳ ἐπιστολῆς τινος τοῦ πρώην Διοικητοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ, εὑρεθείσης ἐν τῇ κατεδαφισθείσῃ οἰκίᾳ τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Χατζῆ Μιχάλη ἐν τῷ ἐμπρησθέντι χωρίῳ Λάκκους, δι' ἧς ἐπιστολῆς ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς γράφων εἰς τὸν Χατζῆ Μιχάλην, τὸν σύντεκνόν του καὶ ἄλλοτε φίλον του, τὸν ἐνεθάρρυνε δῆθεν εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα, ἵνα κατόπιν ζητηθῇ ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν ἡ σύστασις ἡγεμονίας ὑπὸ αὐτὸν τὸν Ἰσμαὴλ Πασᾶν ὡς ἡγεμόνα. Τὰ τελευταῖα ταῦτα ἀναφέρω ἁπλῶς ὡς φήμας, χωρὶς νὰ τὰ θεωρῶ πιθανά, ἢ νὰ δίδω τὴν ἐλαχίστην πίστιν. Ὁπωσδήποτε ἡ ἀπέλασις τοῦ Κου Βαρούχα, τοῦ πρώην εὐνοουμένου τούτου, ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωσιν ἐνταῦθα. Ἐπίσης ἡ Διοίκησις ἐζήτησε τὴν ἀπέλασιν ἱερέως τινὸς Κυθηραίου Χρυσάνθου τῆς ἐν Χαλέπᾳ ἐκκλησίας, ἥτις δὲν ἐσυλήθη, ὡς ἐσφαλμένως ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐκθέσει μου ἀνέφερα.

Διὰ τῆς τελευταίας ἀναφορᾶς μου ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἀναγγείλω, Ἐξοχώτατε, τὴν λυπηρὰν εἴδησιν ὅτι τουρκικὸς ἀτμοδρόμων συνέλαβεν ἑλληνικὸν τρεχαντήριον ἔχον πολεμοφόδιά τινα. Τὰς πρώτας δύο ἡμέρας τῆς συλλήψεώς του περιέμενον ὅτι ἡ Διοίκησις ἤθελέ μοι κάμει λόγον περὶ αὐτοῦ, ἀλλά, μὴ γενομένου τούτου, ἐπεφόρτισα τὸν Γραμματέα Κον Δεσποταῖον νὰ λάβῃ συνέντευξιν μετὰ τοῦ τοποτηρητοῦ Ἀλήμπεη, υἱοῦ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ. Τὴν παρελθοῦσαν λοιπὸν Παρασκευὴν μετέβη ὁ Κος Δεσποταῖος παρ' αὐτῷ, ἀφοῦ πρότερον ἕνεκα ἀπουσίας τοῦ Ἀλήμπεη δὲν ἐστάθη δυνατὸν νὰ τὸν ἴδῃ, καὶ τῷ ἐζήτησε τὰς δεούσας πληροφορίας. Ὁ Ἀλήμπεης τὸν ἐδέχθη μετὰ ψυχρότητος μεγάλης καὶ τὸν ἐβεβαίωσεν ὅτι τὸ πλοῖον συνελήφθη εἰς τὸ πέλαγος φέρον 16 ὁπλοφόρους Κρῆτας, τρεῖς ναύτας καὶ πολεμοφόδια, ὅτι οὗτοι εὑρίσκονται ἐντὸς τῆς ναυαρχίδος, ὅτι ἡ τύχη αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν Διοίκησιν καὶ ὅτι θέλει μᾶς γράψει περὶ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ μέχρι σήμερον οὐδέν μοι ἔγραψεν, ἔκρινα καλὸν νὰ τῷ διακοινώσω [1] τὴν διατρέχουσαν φήμην ὅτι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι σωματικῶς βασανίζονται καὶ νὰ διαμαρτυρηθῶ κατὰ πάσης μονομεροῦς ἐνεργείας ἀνακρίσεων ἢ ἐκδικάσεως κτλ.

Ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ εἴπω ὅτι ὑποψίαι ὑπάρχουν μὴ ἐν τῇ πόλει διαταραχθῇ ἡ τάξις καὶ ὁ ὄχλος ἐν τῷ φανατισμῷ του παρεκτραπῇ εἰς ἀπανθρώπους κατὰ τῶν ἐνταῦθα διαμενόντων Χριστιανῶν πράξεις. Δυστυχῶς οἱ φόβοι οὗτοι καθ' ἑκάστην αὐξάνουσι. Κατ' αὐτὰς διεδόθη ὡς θετικὸν ὅτι οἱ μπέηδες, οἵτινες κατὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ εἶχον ὑποσχεθῇ συνεπείᾳ προκλήσεώς του ὅτι θέλουν συντελέσει εἰς τὸ νὰ διατηρηθῇ ἡ ἐν τῇ πόλει τάξις, οἱ μπέηδες, λέγω, ἐμφανισθέντες ἐνώπιον τοῦ Τοποτηρητοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ τῷ παρέστησαν ὅτι εἰς τὸ ἑξῆς, φονευομένων εἰς τὴν μάχην ἰθαγενῶν Ὀθωμανῶν καὶ ἐξαπτομένων ἔτι μᾶλλον τῶν παθῶν, δὲν θὰ δυνηθῶσιν εἰς τὸ μέλλον νὰ ἀναχαιτίσωσι τὰς ὁρμὰς τοῦ ὄχλου καὶ κατ' οὐδὲν δύνανται νὰ ἐγγυηθῶσιν ὑπὲρ τῆς τηρήσεως τῆς τάξεως, ἀλλ' ὅτι εὐχῆς ἔργον ἤθελεν εἶσθαι ἂν οἱ ἐν Χανίοις Χριστιανοί, οὓς ἄλλως θεωροῦσιν ὡς ἐνισχύοντας τὴν ἐπανάστασιν ἢ διατηροῦντας συγκοινωνίαν μετ' αὐτῶν, ἀναχωρήσωσιν ἐντεῦθεν. Ἡ φήμη αὕτη, παρὰ πολλῶν ἐπαναλαμβανομένη, θεωρεῖται βεβαία καὶ ἐνισχύει ἔτι μᾶλλον τὴν γνώμην ἣν ἐτόλμησα, Ἐξοχώτατε, ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου νὰ σᾶς ἐκφράσω περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα κανὲν ἀτμόπλοιον τῆς Α. Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως.

Περὶ τῶν ἐν Ρεθύμνῃ διατρεχόντων ἀρκοῦμαι νὰ ὑποβάλω ὑμῖν ἀντίγραφον τοῦ ὑπ' ἀριθ. ⟨137⟩ ἐγγράφου [2] τοῦ αὐτόθι Προξενικοῦ Πράκτορος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐκτίθεται τίς ἡ ἐκεῖ κατάστασις.

Περὶ δὲ τῶν ἐν τῷ τμήματι Ἡρακλείου διατρεχόντων ἀκριβεῖς πληροφορίας δέν μοι εἶναι εὔκολον νὰ ἔχω, ἀλλ' ἐλπίζω ὅτι ὁ ἐκεῖ κ. Ὑποπρόξενος ἑκάστοτε διαβιβάζει πρὸς τὴν Υ. Ἐξοχότητα τοιαύτας. Περὶ τῶν ἐν τῷ τμήματι ἐκείνῳ διατρεχόντων θέλετε μορφώσει ἰδέαν ἐκ τῆς ἐν ἀντιγράφῳ ἐπιστολῆς [3] τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ πρὸς τοὺς τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων καὶ ἰδίως τῶν προστατίδων. Τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἔλαβον γνῶσιν σήμερον παρὰ τοῦ κ. Δενδρινοῦ, εἰς ὃν ἀπηυθύνθη πρῶτον, ἀλλ' ἀμφιβάλλω ἂν οἱ κ.κ. πρόξενοι θελήσωσι νὰ λάβωσι γνῶσιν τοῦ περιεχομένου.

Πρὶν δώσω πέρας εἰς τὴν παροῦσαν, ὀφείλω νὰ προσθέσω δύο λέξεις ὡς πρὸς τὰς σχέσεις μου μετὰ τῶν λοιπῶν συναδέλφων. Ἀφ' ἧς ἦλθον ἐνταῦθα, αἱ σχέσεις μου μεθ' ὅλων τῶν συναδέλφων μου ὑπῆρξαν ἁρμονικαὶ καὶ εὐχάριστοι καὶ τοιαῦται ὑπάρχουν καὶ σήμερον ἐξαιρέσει τοῦ Προξένου τῆς Γαλλίας, μεθ' οὗ πρὸ 2–3 μηνῶν διατελῶ εἰς ψυχρότητα. Ἕνεκα τῆς διαφωνίας τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἰδεῶν ἐμοῦ καὶ αὐτοῦ ὡς πρὸς τὸ κίνημα τῶν Κρητῶν δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ ψυχρανθῶσιν αἱ σχέσεις μας. Ὁ Κος

---

1. Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 527, 9 Ὀκτωβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ52/1939.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 136–137.
3. 30 Σεπτεμβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ4/134· Τσιριντάνη, ἔ.ἀ., τ. Α', σσ. 454–455.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Πρόξενος τῆς Γαλλίας φοβούμενος μὴ χάσῃ τὴν εὔνοιαν τῶν Τούρκων πρὸ πολλοῦ διέκοψε τὰς σχέσεις του ὄχι μόνον μὲ ἐμὲ ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλους τῶν Κων προξένων οἵτινες κατὰ τὴν ἰδέαν του δὲν ἐπιθυμοῦσι τὴν ἐξόντωσιν τῶν ταλαιπώρων Χριστιανῶν. Εἰς τοιαύτην θέσιν εὑρίσκεται μετὰ τοῦ Κου Δενδρινοῦ, τοῦ Κου Στίλμαν καὶ τοῦ Κου Εὐαγγελινοῦ [1] καὶ Κ⟨ου⟩ Κολούτση.

Ἐσχάτως, ἀφιχθείσης τῆς γαλλικῆς φρεγάτας, ὡδήγησε τὸν Πλοίαρχον εἰς τοὺς λοιποὺς προξένους ἐκτὸς ἐμοῦ καὶ τῶν [λοιπῶν] τριῶν πρώτων ἐκ τῶν εἰρημένων. Διὰ τὴν διαγωγὴν ταύτην δὲν ἠδυνάμην εἰμὴ καὶ ἐγὼ νὰ μὴ τὸν ἐπισκέπτωμαι. Ὅθεν μόνον κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Αὐτοκράτορος τὸν ἐπεσκέφθην καὶ κατόπιν ἵνα τῷ γνωστοποιήσω τοὺς νέους γραμματεῖς.

Ἐσχάτως ἔδωκε συναναστροφήν τινα χάριν τῶν ἀξιωματικῶν τῆς γαλλικῆς φρεγάτας, ἥτις συναναστροφὴ δύναται ἴσως νὰ θεωρηθῇ ἐπίσημος, διότι ἦτο προσκεκλημένος ὁ ἀναπληρῶν τὸν ἔκτακτον ἀπεσταλμένον υἱός του, ὅλαι αἱ ἐγχώριοι ἀρχαὶ καὶ ὅλοι οἱ μπέηδες τοῦ τόπου καὶ πολλοὶ Ἰουδαῖοι. Εἰς τὴν συναναστροφὴν ταύτην δὲν προσεκλήθησαν εἰμὴ ὁ Πρόξενος τῆς Αὐστρίας, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Σουηδίας, ἐκ δὲ τῶν ἀξωματικῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοίων δὲν ἦτο εἰμὴ ὁ Πλοίαρχος τῆς αὐστριακῆς κανονιοφόρου, οὐδεὶς δὲ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς ρωσικῆς, τῆς ἰταλικῆς φρεγάτας καὶ τῆς ἀγγλικῆς κανονιοφόρου.

Διὰ τῆς διαγωγῆς του ταύτης ὁ Κος Πρόξενος τῆς Γαλλίας ἠθέλησεν ἴσως δημοσίᾳ νὰ δείξῃ εἰς τοὺς Τούρκους ὅτι δὲν συμμερίζεται τὰς ἰδέας καὶ τὰ συνθήματα τῶν μὴ προσκληθέντων.

63

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 533 *Χανιά, 16 Ὀκτωβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ4/137

Μετὰ τὴν ἐν Στύλῳ μάχην, περὶ ἧς ἔλαβον τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω ὑμῖν διὰ τῆς τελευταίας ὑπ' ἀριθμὸν 528 ἀναφορᾶς [2] μου, τὸ εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο σῶμα τῶν ἐπαναστατῶν, ἵνα μὴ ἴσως βραδύτερον ἀπομονωθῇ, ἀπεσύρθη πρὸς τὰ χωρία Βαφαὶ [3] καὶ Πρόσνερον [4] τῶν Ἀποκορώνων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς, ὡς εἶχε διαδοθῇ, ἐσκόπει νὰ μεταβῇ εἰς Σφακία, τὰ δὲ εἰρημένα χωρία κεῖνται πρὸ τῆς εἰς τὴν δυσπόρθητον ἐκείνην ἐπαρχίαν εἰσόδου, μετ' ἀνυπομονησίας ἀνεμένομεν νὰ μάθωμεν τὴν συγκρότησιν νέας μάχης.

Αἴφνης τὴν πρωίαν τῆς παρελθούσης Πέμπτης, 13 ἰσταμένου μηνός, ἀδιάκοποι πυρο-

1. Εὐαγγελινὸς Ἀλεξίου, Πρόξενος τῆς Ὁλλανδίας ἐν Χανίοις.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 143–147.
3. Βαφὲς (ὁ) ἢ Βαφὲ (τό).
4. (Ἐ)μπρόσνερος ἢ (Ἐ)μπρόσνερο.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

βολισμοὶ καθ' ὅλας τὰς πρὸς τὴν ξηρὰν ἐπάλξεις τοῦ φρουρίου, ζωηραὶ κραυγαὶ τῶν 'Οθωμανῶν, μουσικὰ ὄργανα καὶ δοξολογίαι μᾶς ἀνήγγειλαν ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐκέρδισε περιφανῆ νίκην, ὁ δὲ 'Αλήμπεης, υἱός του καὶ Τοποτηρητὴς τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, ἐγνωστοποίησε δι' ἐπιστολῆς τὴν νίκην ταύτην εἰς τοὺς κ.κ. προξένους τῆς 'Αγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, ὧν ὁ δεύτερος ἔσπευσε νὰ συγχαρῇ αὐτὸν καὶ προσωπικῶς.

'Εκοινολογήθη λοιπὸν ὅτι ὁ ὀθωμανικὸς στρατὸς παρὰ τὸ χωρίον Βαφαὶ κατέστρεψε τοὺς ἐπαναστάτας· ὅτι, ἀφοῦ διὰ τῶν τηλεβόλων ἐκρήμνισε τὰ χαρακώματά των, ἐπέπεσε κατ' αὐτῶν μετὰ τοσαύτης ὁρμῆς, ὥστε μόλις ἐπρόφθασαν οἱ ἐπαναστάται ἅπαξ μόνον νὰ πυροβολήσωσι καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγὴν ἀφέντες εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης 300–400 νεκρούς· ὅτι ἓν σῶμα Χριστιανῶν ἐξ 150, περιζωσθὲν ἐν τῇ φυγῇ ταύτῃ, ἐντελῶς ἠφανίσθη· καὶ ὅτι ἐκ τῶν Τούρκων ἓξ μόνον ἐφονεύθησαν. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην, ἂν καὶ ὁ κατὰ τοὺς Τούρκους ἀριθμὸς τῶν ἑκατέρωθεν πεσόντων εἶναι παραμορφωμένος καὶ κατὰ τὸ συμφέρον των ἐξωγκωμένος ἢ ἠλαττωμένος, κατὰ δυστυχίαν ὅμως οἱ ἐπαναστάται αὐτοὶ ὁμολογοῦσιν ὅτι ὑπέστησαν ἧτταν. 'Ιδοὺ δὲ τί, ὡς ἠδυνήθην νὰ πληροφορηθῶ, λέγουσιν οὗτοι.

Μετὰ τὴν ἐν Στύλῳ μάχην τὸ ἐκεῖ σῶμα, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν ἐχθρὸν τοῦ νὰ προβῇ εἰς τὰ ἐνδότερα καὶ λεηλατήσῃ τὴν χώραν, ἀπεσύρθη παρὰ τὸ χωρίον Βαφαί, ἔνθα, προσελθόντος τοῦ στρατοῦ, συνήφθη τῇ 12 τοῦ μηνὸς μάχη. 'Αλλ' ἐκεῖ μόλις περὶ τοὺς χιλίους ἐπαναστάτας συνηθροίσθησαν καὶ ἐκ τούτων μόνον οἱ ἡμίσεις ἔλαβον μέρος εἰς αὐτὴν ἐνεργόν, ἐν οἷς ἦσαν καί τινες τῶν μετὰ τοῦ κ. Ι. Ζιμβρακάκη ἐλθόντων ἔξωθεν ἐθελοντῶν. 'Η μάχη ὑπῆρξε ζωηρά, διότι δὶς ἠραιώθησαν αἱ τάξεις τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλ' ἡ ὁρμὴ τούτου, ἀναβαίνοντος ἐν ὅλῳ εἰς 15 περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν, ἦτο τόσον ἰσχυρά, ὥστε οἱ ἐπαναστάται μετὰ δεύτερον πυροβολισμὸν κινδυνεύοντες νὰ περιζωσθῶσιν ἐτράπησαν εἰς φυγὴν ἀφέντες οὐχί, κατὰ τὸ λέγειν τῶν Τούρκων, 300 ἢ πλειοτέρους νεκροὺς ἀλλὰ μόνον περὶ τοὺς 30, τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν φεύγοντες κατέλιπον τὰ ὅπλα των καὶ τὰ σκεύη των. Μεταξὺ τῶν φονευθέντων τούτων εἰσὶ καί τινες ἐθελονταί, ἄγνωστον [1] πόσοι καὶ τίνες, ὡς καὶ εἷς ἱερομόναχος 'Ιωακεὶμ Καλαμαρίδης, ὅστις συλληφθεὶς ἐκρεουργήθη, ὡς λέγουσιν, ὑπὸ τῶν Τούρκων. Λέγεται δ' ὅτι ἕτεροι δύο νέοι ἐθελονταί, κινδυνεύοντες νὰ συλληφθῶσιν, ηὐτοκτονήθησαν διὰ πιστολίων καὶ ὅτι τρεῖς ἕτεροι ἄγνωστοι ἐζωγρήθησαν. 'Ο ἀριθμὸς τῶν εἰς τὴν μάχην ταύτην πεσόντων Τούρκων ἀναβαίνει, ὡς οἱ Χριστιανοὶ λέγουν, εἰς 400–500.

Μετὰ δὲ τὴν μάχην ταύτην οἱ ἐπαναστάται προβλέποντες ὅτι οὐδὲ εἰς τὸ Πρόσνερον θέλουσι δυνηθῇ νὰ κρατηθῶσιν ἀπεσύρθησαν εἰς τὸ ὀχυρὸν χωρίον τῶν Σφακίων 'Ασκύφου, ἔνθα, ὡς λέγεται, συνεκέντρωσαν ὅλας των τὰς δυνάμεις.

'Η ἧττα ἣν οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ὑπέστησαν, ἀφοῦ μέχρι τοῦδε εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς περιστάσεις ἀνεδείχθησαν νικηταί, οὐδεμίαν ἤθελεν ἔχει αὐτὴ καθ'

1. Χφ. *ἄγνωστοι.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἑαυτὴν σημασίαν, ἂν δυστυχῶς δὲν ἀνεκαλύπτοντο ἐσχάτως συμπτώματα ζωηρὰ πρὸ πολλοῦ προβλεφθέντα τῆς ἀποθαρρύνσεως τοῦ λαοῦ.

Αἱ κακουχίαι καὶ στερήσεις εἰς ἃς εἶναι ἐκτεθειμέναι αἱ οἰκογένειαι τῶν Χριστιανῶν, αἵτινες ἄστεγοι καὶ γυμνητεύουσαι περιπλανῶνται εἰς τὰ σπήλαια καὶ τὰ ὄρη, ἡ ἔλλειψις τροφῶν, ἡ ἐπὶ πολὺν χρόνον παράτασις τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως τῆς νήσου χωρὶς κανὲν φῶς νὰ διακρίνωσιν εἰς τὸν ὁρίζοντα, ἡ πρὸς αὐτοὺς δυσμένεια τῶν δυτικῶν δυνάμεων, ἀνελπίστως παρατεινομένη, ὁ ὄγκος τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων, ἡ ἀνηλεὴς λεηλασία τοῦ τόπου, ἡ καταστροφὴ τῶν χωρίων, ταῦτα πάντα ἀπεθάρρυναν τοὺς Χριστιανούς, ὥστε ἤδη ἕκαστος ἐξ αὐτῶν καταγίνεται πῶς νὰ σώσῃ τὴν οἰκογένειάν του, πῶς νὰ εὕρῃ ἄρτον δι' ἑαυτὸν καὶ τὰ λιμώττοντα τέκνα του καὶ ὀλίγοι ἤδη προθυμοποιοῦνται νὰ πολεμήσωσιν ἐχθρὸν τόσον ἰσχυρὸν καὶ τόσον σκληρόν. Ἐντεῦθεν λοιπὸν παντελὴς ἔλλειψις πειθαρχίας, θάρρους καὶ ἐνεργείας ἐπικρατεῖ. Κοινολογεῖται μάλιστα ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐπέτυχε τοῦτο κατορθώσας διὰ τοῦ χρυσοῦ νὰ δελεάσῃ τινὰς ἀρχηγοὺς καὶ ἰδίως τοὺς Σφακιώτας. Δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω κατὰ πόσον ἡ φήμη αὕτη εἶναι ἀληθής, ἀλλ' ἂν ἡ ἑτέρα εἴδησις, ἥτις χθὲς καὶ σήμερον διαδίδεται, ὅτι οἱ Σφακιῶται δι' ἀναφορᾶς των πρὸς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν φερούσης πολλὰς ὑπογραφὰς ἐδήλωσαν τὴν ὑποταγήν των καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν νὰ μὴ εἰσβάλῃ εἰς τὴν ἐπαρχίαν των, ἄν, λέγω, ἡ εἴδησις αὕτη εἶναι ἀληθής, τότε πιθανώτατον εἶναι ὅτι διαφθορὰ εἰσεχώρησε.

Βεβαιοῦται ὅτι ὁ Ἰ. Ζιμβρακάκης καίτοι παρὰ τῇ Γ. Συνελεύσει εὑρισκόμενος μόλις ἠδυνήθη νὰ συγκεντρώσῃ περὶ τοὺς 1000–1500 ἄνδρας πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν εἰρημένων θέσεων, ὅτι ὁ ἴδιος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν στεροῦνται καὶ αὐτοῦ τοῦ ἄρτου ἀναγκαζόμενοι πολλάκις νὰ τρέφωνται ἀπὸ ξυλοκέρατα κτλ. Τινὲς δὲ ἐκ τῶν ἐθελοντῶν εἶναι τόσον ἀπελπισμένοι, ὥστε, ἅμα τυχούσης εὐκαιρίας, θέλουσιν ἐγκαταλείψει τὴν νῆσον.

Τίνες αἱ ἄφευκτοι συνέπειαι τῆς καταστάσεως ταύτης, ἂν ἔκτακτός τις μεταβολὴ δὲν ἐπέλθῃ, ἕκαστος δύναται νὰ εἰκάσῃ. Οἱ ἐπαναστάται ἀπαιτοῦν καὶ δι' ἐπανειλημμένων πρὸς τὰ ἐνταῦθα προξενεῖα ἀναφορῶν[1] ἐζήτησαν, ὡς καὶ κατ' αὐτὰς ὁ κ. Ἰ. Ζιμβρακάκης διὰ τῆς ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένης[2], ὅπως χορηγηθῶσιν εἰς αὐτοὺς τὰ μέσα[3] νὰ μεταχθῶσι τὰ γυναικόπαιδα ἀλλαχοῦ. Ἀλλ' οἱ πρόξενοι, καὶ ἰδίως ὁ τῆς Ἀγγλίας καὶ ὁ τῆς Γαλλίας, πρὸ πολλοῦ ἔπαυσαν νὰ δέχωνται ἐπιστολὰς ἐκ μέρους τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἐπομένως οὐδὲν περὶ τούτου θέλουσιν ἐνεργήσει, ὅπερ ἄλλως εἶναι καὶ ἔργον δυσχερέστατον. Τὸ μόνον ὅπερ εὐλόγως ἠδύναντο νὰ ἐλπίσωσι, καὶ ὅπερ κατορθωτόν, εἶναι ἀποστολὴ τροφῶν, ἵνα δι' αὐτῶν δυνηθῶσιν ἐπί τινα εἰσέτι χρόνον καὶ διατηρηθῶσιν οἱ μαχηταί, ἀποσυρομένων καὶ ὑποτασσομένων τῶν λοιπῶν εἰς τὴν ἐξουσίαν. Ἴσως διὰ τοῦ μέσου τούτου δυνηθῶσι νὰ παρατείνωσιν ἐπί τινα χρόνον τὴν ἐπανάστασιν.

---

1. Ἀναφορὰ 1ης Ὀκτωβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ57/2118· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 438–440.

2. 13 Ὀκτωβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ4/144· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 474–475.

3. Χφ. *τὸ μέσον*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐν τῇ εἰρημένῃ ἐπιστολῇ τοῦ Ἰ. Ζιμβρακάκη εἰκονίζεται βεβαίως ἡ ἀπελπιστικὴ κατάστασις τοῦ τόπου. Καὶ ἡ ζητουμένη ἐπέμβασις τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων εἶναι ἔργον τὸ ὁποῖον ἡ φιλανθρωπία ὑπαγορεύει. Τῷ ὄντι ὁ τόπος ἠρημώθη, χωρία κατεκάησαν, ἐκκλησίαι ἐσυλήθησαν, πάμπολλα ἀθῷα θύματα ἔπεσαν ὑπὸ τὴν ἐκδικητικὴν μάχαιραν, τὰ γυναικόπαιδα γυμνὰ καὶ λιμώττοντα περιπλανῶνται εἰς τὰ ὄρη καὶ ἀποθνήσκουσι μὴ ἀντέχοντα εἰς τὰς κακουχίας. Ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ φιλανθρωπία ὑπαγορεύει εἰς τὰς χριστιανικὰς δυνάμεις νὰ θέσωσιν ἓν τέρμα εἰς τὴν ὀδυνηρὰν ταύτην κατάστασιν καὶ ἂς ἀποφασίσωσι περὶ τῆς τύχης τοῦ τόπου ἄνευ περαιτέρω ἀνωφελοῦς χύσεως αἵματος. Περιττὸν νὰ προσθέσω ὅτι πρὸς ἐνέργειαν τῆς φιλανθρώπου ταύτης πράξεως οἱ δυστυχεῖς Κρῆτες ἐλπίζουσιν εἰς τὴν Βασιλικὴν Κυβέρνησιν, καθότι πᾶσα ἄλλη θύρα πρὸς ἐμφάνισίν των ἐνώπιον τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων δυστυχῶς τοῖς ἐκλείσθη.

Ἐν τούτοις εἰς τὸ Καστέλλι τῆς Κισσάμου συνήφθη χθὲς καὶ προχθὲς παρατεταμένη μάχη ἀποβᾶσα πρὸς ὄφελος τῶν εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο ἐπαναστατῶν, οἵτινες ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν Χατζῆ Μιχάλην ἀποτελοῦσιν ἓν σῶμα ἰσχυρόν. Τὰς λεπτομερείας ἀγνοοῦμεν εἰσέτι, ἀλλ' ἐδέησε νὰ σταλῶσι χθὲς ἐντεῦθεν ἐπικουρίαι πρὸς τὴν εἰρημένην φρουράν, εὑρισκομένην εἰς θέσιν δύσκολον.

Εἰς τὸ τμῆμα Ρεθύμνης εὑρίσκεται, ὡς ἐπληροφορήθην, ὁ κ. Π. Κορωναῖος, ὅστις ἔχων ἤδη τὴν ἀρχηγίαν τοῦ τμήματος ἐκείνου κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ περὶ ἑαυτὸν σῶμά τι καὶ διά τινος ἐκδρομῆς ἣν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ἔκαμεν ἐνεψύχωσε κατά τι τὰ πνεύματα καὶ μάλιστα, συμπλοκῆς τινος μικρᾶς γενομένης, οἱ Χριστιανοὶ ἐδείχθησαν νικηταί.

Διὰ τῆς προηγουμένης ἀναφορᾶς μου ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς γνωστοποιήσω, Ἐξοχώτατε, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἐγχώριος ἐξουσία οὐδένα λόγον πλέον ἠθέλησε νὰ μοὶ κάμῃ περὶ τοῦ συλληφθέντος ἑλληνικοῦ πλοιαρίου τοῦ φέροντος ὁπλοφόρους, οὔτε μὲ προσεκάλεσε νὰ λάβω μέρος εἰς τὴν τυχὸν ἐνεργηθεῖσαν ἀνάκρισιν, διεμαρτυρήθην [1] κατὰ πάσης πράξεως τοιαύτης δικαστικῆς, ὡς προσέτι ἔκαμα γνωστὴν εἰς τὸν Ἀλήμπεην τὴν διατρέχουσαν φήμην ὅτι οἱ συλληφθέντες ὑποβάλλονται εἰς σωματικὰς βασάνους. Ὁ Ἀλήμπεης δυσαρεστηθεὶς διὰ τὴν περὶ βασάνων παρατήρησίν μου μοὶ ἀπήντησε δι' ἐγγράφου [2] αὐθάδους. Εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἔκρινα καλὸν ν' ἀπαντήσω [3] μετριοπαθῶς καὶ ἀξιοπρεπῶς ἀποφυγὼν τοῦ νὰ κατέλθω εἰς τὸ στάδιον εἰς ὃ ὁ Ἀλήμπεης κατῆλθεν.

Ἀντίγραφον τῶν ἐγγράφων τούτων ὑποβάλλω εἰς τὴν Ὑ. Ἐξοχότητα, ἐξ ὧν θέλετε μορφώσει ἰδέαν ὁποία τις εἶναι ἡ θέσις μου ἀπέναντι τῶν ἐγχωρίων ἀρχῶν, αἵτινες φανερὰ εἰς πᾶσαν ἀφορῶσαν ἡμᾶς ὑπόθεσιν φέρονται ὄχι μόνον ἐχθρικῶς ἀλλὰ καὶ βαρβάρως.

Χθὲς δέ, ὡς ἐπληροφορήθην, τοὺς ἐν τῷ μνησθέντι πλοίῳ συλληφθέντας δέκα ἓξ

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 146, ὑποσημ. 1.
2. 10 Ὀκτωβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ52/1941.
3. Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 531, 12 Ὀκτωβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ52/1942.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὁπλοφόρους καὶ τὸ πλήρωμα ἔπεμψαν δι' ἰδίου ἀτμοπλοίου εἰς Κωνσταντινούπολιν, χωρὶς νὰ μοὶ γίνουν γνωστὰ οὔτε τὰ ὀνόματα τῶν συλληφθέντων οὔτε αἱ περιστάσεις καθ' ἃς συνελήφθησαν. Ὁ Ἀλήμπεης μόνον εἶχεν εἴπει εἰς τὸν κ. Δεσποταῖον ὅτι οἱ δεκαὲξ ὁπλοφόροι εἶναι Κρῆτες, Ὀθωμανοὶ ὑπήκοοι καὶ μόνον οἱ ναῦται εἶναι Ἕλληνες. Διὰ τοῦ ἰδίου ἀτμοπλοίου, ὡς ἔμαθον, ἔπεμψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ τοὺς τρεῖς ἐν τῇ ἐν Βαφαῖς μάχῃ συλληφθέντας νέους ἐθελοντάς, ὧν τὰ ὀνόματα μοὶ εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄγνωστα.

Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἷς τῶν ἐνταῦθα κ. κ. προξένων ἐπληροφορήθη ὅτι ἡ Υ. Πύλη διαταγὰς ἔδωκεν εἰς Μουσταφᾶ Πασᾶν νὰ φονεύῃ πάντας τοὺς ἐξ Ἑλλάδος ἐρχομένους καὶ συλλαμβανομένους ὁπλοφόρους ἢ κομιστὰς πολεμοφοδίων. Ἀπόκειται εἰς τὴν Υ. Ἐξοχότητα νὰ δώσητε τὰς ἀνηκούσας ὁδηγίας εἰς τὴν ἡμετέραν ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβείαν, ὅπως δοθῇ ἡ δυνατὴ προστασία εἰς τοὺς δυστυχεῖς ἐκείνους.

Διὰ τοῦ ἰδίου ἀτμοπλοίου ἀνεχώρησε καὶ εἷς τῶν υἱῶν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, ἵνα προσωπικῶς βέβαια ἀναγγείλῃ εἰς τὴν Υ. Πύλην τὴν προσεχῆ ὑποταγὴν τῶν Κρητῶν.

Καθ' ὅλας ταύτας τὰς ἡμέρας ἄπειρα λάφυρα φέρουσιν οἱ στρατιῶται καὶ ἰδίως οἱ Ἀλβανοὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀποκορώνων χωρίων τῶν Χριστιανῶν. Καρποὶ παντὸς εἴδους, ἔλαιον, μέταξα[1], ἐνδύματα, ἔπιπλα, ζῷα κτλ. ἀδιακόπως μετακομίζονται εἰς τὴν πόλιν, ὅπου πωλοῦνται. Ὅλα τὰ χωρία τῶν Χριστιανῶν εἶναι εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἁρπάγων στρατιωτῶν καὶ τῶν Ἀλβανῶν.

Πρό τινων ἡμερῶν ἀπήντησα ἔν τινι οἰκίᾳ τὸν Πλοίαρχον τῆς γαλλικῆς φρεγάτας κύριον Chevalier, ὅστις μοὶ ἔλεγεν ὅτι εὔχεται μίαν ὥραν ταχύτερον νὰ ἴδῃ τὴν ἐπανάστασιν πεπαυμένην πρὸς ἀποφυγὴν μεγαλυτέρων δεινῶν· ὅτι ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ἔχουσα ἀσχοληµένην τὴν προσοχήν της εἰς ἄλλα ζητήματα οὐδόλως ἐπιθυμεῖ νὰ προκύψῃ εἰς τὸ μέσον τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα καὶ ἑπομένως συμφέρον ἔχει νὰ καταπαύσῃ ἡ ἐπανάστασις τῆς Κρήτης τὸ ταχύτερον, ἵνα μὴ καὶ ἄλλαι χριστιανικαὶ ἐπαρχίαι μιμούμεναι τὸ παράδειγμα αὐτῆς ἐγερθῶσι· καὶ ὅτι αὐτὸς ἔλαβε διαταγὰς νέας ὑπὸ τοῦ Ναυάρχου οὐδεμίαν ἐνθάρρυνσιν νὰ δώσῃ εἰς τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας νὰ χορηγῇ τὴν ἠθικὴν ὑποστήριξιν του εἰς τὴν Πύλην.

Ἐπισυνάπτονται :

1) Τρία ἔγγραφα ἀφορῶντα τὴν σύλληψιν τοῦ πλοίου.

2) Ἡ ἀπὸ α' 8/βρίου 1866 πρὸς τοὺς προξένους διαμαρτύρησις τῆς Γ. Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν.

3) Ἀντίγραφον τῆς πρὸς τοὺς προξένους τῶν τριῶν μ. δυνάμεων ἐπιστολῆς τοῦ κ. Ἰ. Ζιμβρακάκη.

---

1. Χφ. *μέταξαν*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

64

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 273 *Ἡράκλειον, 17 Ὀκτωβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ10/347

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ εἰδοποιήσω τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι τὴν δωδεκάτην τρέχ. μηνὸς ὁ Δελὴ Χουσεΐνης μετὰ τετρακοσίων ὀπαδῶν του μετέβη εἰς χωρίον Γεράκι τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος, διὰ νὰ λαφυραγωγήσῃ κατὰ τὴν μέχρι τοῦδε συνήθειαν. Εἰς τὸ εἰρημένον χωρίον ὑπῆρχε μικρὰ συνάθροισις ἐπαναστατῶν, οἱ ὁποῖοι προσέβαλον τὴν ἐμφάνισιν τῶν ἀτάκτων Ὀθωμανῶν, ἐξ ὧν ἐφόνευσαν δέκα καὶ ἐπλήγωσαν τὸν Δελὴ Χουσεΐνη κατὰ τὴν δεξιὰν χεῖρα. Κατὰ τὴν μικρὰν ταύτην συμπλοκὴν οἱ Χριστιανοί, ἂν καὶ εὐάριθμοι, περὶ τοὺς ἑκατόν, ἐκράτησαν τὴν θέσιν των, χωρὶς νὰ δοθῶσιν εἰς τὰ ὄρη, ὡς ἔπραττον οἱ τῆς ἐπαρχίας Μαλεβιζίου.

Τὴν δεκάτην τρίτην τοῦ μηνὸς ὁ τακτικὸς καὶ ἄτακτος ὀθωμανικὸς στρατός, ἐξ ὀκτὼ χιλιάδων συγκείμενος, ἐγκατέλειψε τὸν Ἅγιον Μύρωνα, Δαφναῖς [1] καὶ Βενεράτον καὶ μετέβη εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πεδιάδος, εἰς χωρίον Ξυδᾶ [2]. Τὸ χωρίον τοῦτο κατείχετο ὑπὸ δύο περίπου χιλιάδων ἐπαναστατῶν, αὐθημερὸν δὲ συνεκροτήθη μάχη σπουδαία, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐφονεύθησαν ὀγδοήκοντα Ὀθωμανοὶ καὶ ἐπληγώθησαν διπλάσιοι κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν. Καὶ κατὰ τὴν μάχην ταύτην οἱ ἐπαναστάται ἔμειναν εἰς τὴν θέσιν των ἀδιάσπαστοι, ἂν καὶ ὁ τακτικὸς στρατὸς ἐπετέθη πολλάκις διὰ νὰ τοὺς φέρῃ εἰς ἀταξίαν. Αἱ ζημίαι τῶν ἐπαναστατῶν δὲν μᾶς εἶναι ἐπὶ τοῦ παρόντος γνωσταί.

Ἡ γενναιότης τῶν ἐπαναστατῶν τῆς Πεδιάδος ἠνάγκασε τοὺς Ὀθωμανοὺς νὰ μεταφέρωσιν ὅλας των τὰς δυνάμεις εἰς τὴν ἐπαρχίαν αὐτὴν ἐντὸς τῆς ἐπιούσης ἡμέρας, καὶ τὴν δεκάτην πέμπτην τοῦ μηνὸς συνεκεντρώθησαν δέκα χιλιάδες καὶ προσέβαλον τὸ χωρίον Ἀβδού, ἔνθα εἶχον τοποθετηθῇ ἅπαντες οἱ ὁπλοφόροι Χριστιανοὶ τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης. Αὐθημερὸν ἤρχισε καὶ ἐξακολουθεῖ πεισματώδης μάχη, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν γνωστὸν τὸ ἀποτέλεσμα.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων ἐπανῆλθον οἱ ἐπαναστάται τῆς ἐπαρχίας Μαλεβιζίου καὶ κατέλαβον τὸν Ἅγιον Μύρωνα. Ὠφεληθεὶς ἐκ τῆς εὐκαιρίας ταύτης μετὰ μεσημβρίαν τῆς δεκάτης πέμπτης τοῦ μηνὸς ἀπέστειλα ἄνθρωπον τῆς ἐμπιστοσύνης συστημένον διὰ καταλλήλων γραμμάτων πρὸς τὴν ἐκεῖσε ἐπιτροπήν, διὰ νὰ μᾶς πληροφορήσῃ τὴν κατάστασιν τῶν ἐπαναστατῶν, ὥστε νὰ μεταδώσω εἰς τὴν Σ. Κυβέρνησιν θετικὰς πληροφορίας. Ὁ ἀπεσταλμένος οὗτος δὲν ἐπανῆλθε μέχρι σήμερον. Ἐλπίζω μὲ τὸ προσεχὲς ταχυδρομεῖον νὰ διαβιβάσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα λεπτομερεῖς καὶ εὐαρέστους πληροφορίας.

---

1. Δαφνὲς (οἱ, θηλ.) ἢ Δαφνὲς (ὁ).
2. Ξιδᾶς (ὁ).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

65

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 541 *Χανιά, 23 Ὀκτωβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ4/146

Μετὰ τὴν ἐν τῷ χωρίῳ Βαφὲ μάχην ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς, ὅστις ἔκτοτε ἔχει τὸ ἀρχηγεῖόν του εἰς τὸ χωρίον Νίπον [1], διεκήρυξεν ὅτι ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ἡ ἐπανάστασις καταπνίγεται. Ἀνεκοίνωσε τοῦτο εἰς τοὺς κ.κ. προξένους τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας, πρὸς τὸν σκοπὸν βεβαίως τοῦ νὰ γράψωσιν οὗτοι εἰς τὰς κυβερνήσεις των ὅτι ἡ ἡσυχία ἀποκατέστη εἰς τὸν τόπον, καὶ ἔπεμψεν ἕνα τῶν υἱῶν του, συνοδεύοντα τοὺς τρεῖς αἰχμαλωτισθέντας Ἕλληνας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἀναγγείλῃ εἰς τὴν Ὑ. Πύλην τὴν χαροποιὸν ταύτην ἀγγελίαν.

Ἐγινώσκομεν ὅτι οἱ ἐπαναστάται εἶχον ἀνάγκας τινὰς ἐπειγούσας καὶ ὡς πρὸς ἀντικείμενά τινα εὑρίσκοντο εἰς θέσιν δύσκολον, ἀλλ' οὐδὲν σημεῖον εἴδομεν ἐξ οὗ εὐλόγως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τόσον εὐχερῶς καὶ τόσον ταχέως ἔμελλον νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα. Ἐν τούτοις φῆμαι διάφοροι κατὰ τὸ διάστημα τῆς ληξάσης ἑβδομάδος διέτρεχον εἰς τὴν πόλιν. Οἱ μὲν ἔλεγον ὅτι Σφακιῶταί τινες προσελθόντες ἐνώπιον τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ ὡς ἀντιπρόσωποι τῆς ὅλης ἐπαρχίας τῷ προσέφερον τὴν ὑποταγήν των, οἱ δὲ ὅτι πραγματικῶς ἡ ἐπαρχία ὑπετάγη ἤδη. Ἄλλοι ὅτι εὑρίσκονται εἰς διαπραγματεύσεις, τοῦ μὲν Μουσταφᾶ Πασᾶ ἐπιμένοντος νὰ λάβῃ τὰ ὅπλα τῶν Χριστιανῶν καὶ ὑπὸ τοιοῦτον ὅρον δεχομένου τὴν ὑποταγήν των, τῶν δὲ Σφακιωτῶν ὡς ὅρον πρὸς ὑποταγὴν ἀναπόφευκτον προτεινόντων τὴν διατήρησιν τῶν ὅπλων των. Ἕτεροι πάλιν ἰσχυρίζοντο ὅτι κατὰ προσποίησιν οἱ Σφακιῶται ἐπρότειναν τὴν ὑποταγήν των, μόνον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ κερδίσωσι καιρὸν καὶ ὀχυρωθῶσιν ἢ ν' ἀποφύγωσι τὴν εἰς τὴν ἐπαρχίαν των εἰσβολὴν τοῦ ἐχθροῦ. Ἄλλοι δ' ἔλεγον ὅτι οἱ προσελθόντες ἦσαν μόνον ἑπτά, μὴ ἔχοντες σημασίαν ἢ ἐπιρροὴν εἰς τὴν ἐπαρχίαν καὶ μὴ ἀντιπροσωπεύοντες εἰμὴ ἀτομικὰς ἰδέας, καὶ ὅτι μεταξὺ τούτων οἱ πλειότεροι εἶναι ἄνθρωποι ὑπηρετοῦντες ἀνέκαθεν εἰς τοὺς σκοποὺς τῆς ἐξουσίας καὶ ἠγορασμένοι ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, οἷον ὁ Τσιριδάνης κτλ.

Ἐν μέσῳ τῶν ἀντιφατικῶν τούτων καὶ ἀορίστων εἰδήσεων ἀδύνατον ἦτο εἰς ἐμέ, οὐδεμίαν δυνάμενον ἐκ τῆς πηγῆς αὐτῆς νὰ ἀρυσθῶ πληροφορίαν, νὰ εἰσχωρήσω εἰς τὴν ἀλήθειαν περὶ τῶν ἐν Σφακίοις συμβαινόντων. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι Σφακιῶταί τινες, οἷον οἱ Ν. Τσιριδάνης, Βαρδῆς, Πρωτοπαππᾶς (ὄχι ὁ τοῦ Σελίνου), Ζερβός, Κουτρουπαδογεωργάκης, Ἀναγ. Γαμαδάκης καὶ Παππαδαναγνώστης, ὡς ἐπληροφορήθην, προσῆλθον εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν καὶ ἔλαβε χώραν διαπραγμάτευσίς τις, ἧς τὰς βάσεις ἀγνοοῦμεν. Σκοπὸς αὐτῆς εἰκάζεται ὅτι εἶναι νὰ κατορθώσῃ ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς δι' αὐτῶν, ὥστε ἡ

---

1. Νίπ(π)ος (τό).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐπαρχία Σφακ⟨ι⟩ῶν νὰ ὑποταχθῇ, καθότι θεωρεῖ, καὶ εὐλόγως, ὅτι, ὑποτασσομένων τῶν Σφακιῶν, δὲν θὰ δυνηθῶσι πλέον αἱ λοιπαὶ ἐπαρχίαι ἰσχυρῶς καὶ ἐπὶ πολὺ ν' ἀντισταθῶσι. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐτέθη προθεσμία τις, ἥτις λήγει σήμερον 23 τοῦ μηνός. Ἐλπίζω δ' αὔριον μέχρι τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ἀτμοπλοίου νὰ πληροφορηθῶ τίς ἡ ἔκβασις τῶν διαπραγματεύσεων τούτων, ἥτις ἀναμφιβόλως θέλει ἔχει ἐπήρειαν εἰς τὸ μέλλον τῆς ἐπαναστάσεως, καὶ ἑπομένως θέλω φωτίσει τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο.

Ἐν τούτοις, ἂν καὶ μετὰ τὴν ἐν Βαφὲ μάχην ἑτέρα τις ἐν τῷ τμήματι τούτῳ[1] τῶν Χανίων ἀξία λόγου δὲν συνεκροτήθη, ἀψιμαχίαι ὅμως ἐπανειλημμέναι πρὸ 4–5 ἡμερῶν παρὰ τὸ Καστέλλιον τῆς Κισάμου ἐγένοντο μεταξὺ τῆς φρουρᾶς καί τινος σώματος ἐπαναστατῶν ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη[ν] διοικουμένου, ἐδέησε δὲ νὰ μεταβῇ ἐκεῖ μία φρεγάτα πρὸς ἀποδίωξιν τῶν μέχρι τῆς παραλίας τολμώντων ἐπαναστατῶν. Ἐκτὸς δὲ τούτου σήμερον πληροφοροῦμαι ὅτι συνοδείαν τινὰ μεταφέρουσαν ἄρτον (δίπυρον) πρὸς τὸν στρατὸν καὶ χρήματα συνέλαβε σῶμα ἐπαναστατῶν καὶ διήρπασε τὰ μεταφερόμενα, ἅτινα ἦσαν ἀρκετά.

Εἰς δὲ τὸ τμῆμα Ρεθύμνης, ὅπου τὰ πολεμικὰ ἔργα ἦσαν μέχρι τοῦδε λίαν περιωρισμένα, συνήφθη μάχη τὴν παρελθοῦσαν Πέμπτην (20 8/βρίου) σπουδαία, κατὰ τὸ λέγειν τῶν Τούρκων, πλησίον τοῦ χωρίου Ἁγίας Μαρίνας[2]. Τὰ καθ' ἕκαστα τῆς μάχης ταύτης ἀγνοοῦμεν, διότι ἡ εἴδησις ἔφθασε δι' ὀθωμανικοῦ πλοίου εἰς τὴν Διοίκησιν, ἡμεῖς δὲ δὲν θέλομεν μάθει περὶ αὐτῆς ἐξ ἄλλων πηγῶν εἰμὴ μετὰ ὀκτὼ ἡμέρας διὰ τοῦ αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου ὅπερ θὰ διέλθῃ ἐκεῖθεν. Πιθανώτατον εἶναι ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ νὰ ἔλαβε μέρος τὸ ὑπὸ τὸν Συνταγματάρχην κ. Κορωναῖον σῶμα, διότι ἐγινώσκομεν ὅτι οὗτοι διέμειναν ὄχι μακρὰν τῆς Ἁγίας Μαρίνας. Τὰ γεγονότα ταῦτα δεικνύουσι πόσον ἀπέχουσι τῆς ἀληθείας τὰ ὑπὸ τῶν Τούρκων δια⟨δι⟩δόμενα.

Εἰς τὸν Πλοίαρχον τῆς νεωστὶ ἀφιχθείσης ἑτέρας ἀγγλικῆς κανονιοφόρου εἶπεν ὁ Ἀλῆ-μπέης ὅτι ἡ ἐπανάστασις θεωρεῖται ἤδη τετελεσμένη. Ὁ Πλοίαρχος, ὅστις εἶναι νέος μὲ γενναῖα αἰσθήματα, πληροφορηθεὶς ὑπὸ τοῦ κυρ. Στίλμαν ὁποῖα δεινὰ τὰ γυναικόπαιδα τῶν ἐπαναστατῶν ὑποφέρουσι καὶ πόσον ἡ περὶ αὐτῶν μέριμνά των οὐδετερώνει τὰς ἐνεργείας των, ἐξέφρασεν εἰς τὸν κύριον Στίλμαν τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ παραλάβῃ οἰκογενείας τινὰς καὶ τὰς μεταφέρῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα διατεινόμενος ὅτι οὐδεμίαν δύναται ἡ ἐγχώριος ἐξουσία νὰ ἐπιφέρῃ ἀντίρρησιν, ἀφοῦ ἡ ἰδία ὁμολογεῖ ὅτι ἡ ἐπανάστασις πλέον θεωρεῖται παρ' αὐτῆς ἐκπνεύσασα. Προσεπαθήσαμεν νὰ ἐνισχύσωμεν τὴν ἰδέαν ταύτην, καθότι ὁ Πλοίαρχος τῆς ρωσικῆς φρεγάτας ἐξεφράσθη ὅτι, ἂν ἕτερόν τι πλοῖον μιᾶς τῶν μεγάλων δυνάμεων κάμῃ ἔναρξιν νὰ παραλάβῃ οἰκογενείας, θέλει καὶ αὐτὸς παραλάβει τοιαύτας. Ἀμφιβάλλω ὅμως ἂν ὁ ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος οὗτος σκοπὸς πραγματοποιηθῇ, διότι ἤδη ὁ Ἀλημπέης λέγει εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ὅτι δὲν κατέπαυσε μὲν ἡ ἐπανάστασις,

1. Χφ. *τούτων*.
2. Ἁγίας Εἰρήνης.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀλλ' ἐντὸς δέκα πέντε ἡμερῶν θέλει παύσει. Ἑπομένως ὁ Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας θέλει ἐναντιωθῆ εἰς τὸν Πλοίαρχον νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀπόφασίν του. Ὁ κ. Στίλμαν ὅμως μοὶ εἶπεν ὅτι περιμένει ἀμερικανικὸν ἀτμόπλοιον καὶ μὲ διεβεβαίωσεν ὅτι, ἅμα φθάσῃ, θέλει τῷ δώσει διαταγὴν νὰ παραλάβῃ οἰκογενείας ἐκ τῶν Σφακίων καὶ τὰς μεταφέρῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀδιαφορῶν, λέγει, τί τὰ λοιπὰ πλοῖα θέλουσι πράξει.

Ἔν τινι προηγουμένῃ ἀναφορᾷ[1] μου ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς εἴπω, Ἐξοχώτατε, ὅτι οἰκογένειαί τινες τῶν πεδινῶν μερῶν τῶν πέριξ τῆς πόλεως προσῆλθον εἰς τὰς ἑστίας των. Ἔκτοτε προσῆλθον καὶ ἕτεραι τῶν αὐτῶν μερῶν λίαν εὐάριθμοι, περὶ τὰς 10–15 οἰκογενείας. Ἀλλ' ἡ προσέλευσις αὐτῶν οὐδεμίαν ἔχει ἐπιρροὴν εἰς τὸ γενικὸν πνεῦμα τῆς ἐπαναστάσεως καὶ εὐχῆς ἔργον ἤθελεν εἶσθαι ἴσως οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, οἵτινες δὲν εἶναι εἰμὴ πρόσκομμα καὶ βάρος εἰς τοὺς πολεμιστάς, ἂν ἔμενον εἰς τὰ χωρία των, καθότι, ἐνῷ οὐδεμίαν προσέφερον ἐκδούλευσιν, ἤθελον ἴσως σώσει τὰς ἰδιοκτησίας των. Οἱ τοιοῦτοι προσερχόμενοι παραδίδουσιν, ἂν ἔχωσι, τὰ ὅπλα των, λαμβάνουσι τεσκερέν, καθότι ἄνευ τοιούτου ἐγγράφου οὐδεὶς δύναται νὰ ἐξέλθῃ καὶ ἀπομακρυνθῇ τῆς πόλεως, καὶ τοιουτοτρόπως μεταβαίνουσιν εἰς τὰ χωρία των. Ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι προσερχόμενοι εἰς τὴν Διοίκησιν πρὸς δήλωσιν τῆς ὑποταγῆς των γίνονται καθ' ὁδὸν ἀντικείμενον χλεύης, περιφρονήσεως καὶ ὕβρεων ἐκ μέρους τῶν Τούρκων.

Προχθὲς ἐπεσκέφθην τὸν Πρόξενον τῆς Ἀγγλίας κ. Dickson. Οὗτος, ἄνθρωπος εἰς ἄκρον ψυχρὸς καὶ ἀναίσθητος, ἐχθρὸς ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κινήματος τῶν Κρητῶν, ἀγαπῶν ἐκ συστήματος τοὺς Τούρκους, παρέχων πίστιν ἀνεξετάστως εἰς ὅσα οὗτοι τῷ λέγουσι, δυσπιστῶν πρὸς πάντα Ἕλληνα, οὐδέποτε ἔλαβε τὸν κόπον νὰ ἐρευνήσῃ τὰ πράγματα κατὰ βάθος, ν' ἀνακαλύψῃ ἐν μέσῳ τῶν συγκεχυμένων πληροφοριῶν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ δέχεται τυφλοῖς ὄμμασιν ὅσα οἱ Τοῦρκοι τῷ ὑποβάλλουσι. Διὸ βέβαιος εἶμαι ὅτι αἱ πρὸς τὴν προϊσταμένην του ἀρχὴν πληροφορίαι εἶναι ὄχι μόνον ἰσχναὶ ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἐσφαλμέναι.

Ὅτε ἤμην παρ' αὐτῷ, μοὶ ἔδειξεν ἐπιστολὴν[2] γεγραμμένην ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ κ. Στάμπα, Ἰταλοῦ Λεβαντίνου καὶ εὑρισκομένου εἰς τὸ ἀρχηγεῖον τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ ἐν χωρίῳ Νίπῳ. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἐννοεῖται ὅτι ἐγράφη καθ' ὑπαγόρευσιν τοῦ ἰδίου Μουσταφᾶ Πασᾶ πρὸς τὸν Πρόξενον τῆς Ἀγγλίας, διὰ νὰ διαβιβάσῃ οὗτος τὸ περιεχόμενον εἰς τὴν κυβέρνησίν του. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ἀνεφέρετο ὅτι ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀναμένουν τὴν ἐντελῆ καθυπόταξιν τῆς νήσου, καθότι ἀπὸ τοῦδε ἡ ἐπανάστασις θεωρεῖται μὴ ὑπάρχουσα· ὅτι ἡ γενναιοψυχία τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ καὶ ἡ φιλανθρωπία δὲν ἔχει ὅρια, ὅπου καὶ ἂν διέλθῃ, καὶ ὡς παράδειγμα ἀνέφερε τὸ γεγονὸς τῆς κατὰ τὴν μάχην Βαφὲ ζωγρήσεως τριῶν νέων ἐθελοντῶν Ἑλλήνων, ἐξ ὧν ὁ εἷς ἐλέγετο ταγματάρχης· ὅτι, προσαχθέντων τῶν δυστυχῶν τούτων ἐνώπιον τοῦ Μουσταφᾶ

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 137–142.
2. Βλ. ταύτην εἰς *Correspondence respecting the disturbances in Crete: 1866–67*, σσ. 102–103.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Πασᾶ, ἐνῷ ὁ γράφων ἰατρὸς ἔτρεμε μὴ ἴδῃ αὐτοὺς τουφεκιζομένους, ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς τοὺς ἐδέχθη φιλανθρώπως, τοὺς ἐξήτασε, τοὺς προσέφερεν ἄρτον, τυρὸν καὶ ὕδωρ, ἵνα καταπαύσωσι τὴν πεῖναν καὶ τὴν δίψαν των καὶ ἀκολούθως τοὺς ἔπεμψεν εἰς τὴν Σούδαν· ὅτι οἱ ἐπαναστάται δὲν τολμῶσι νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐνώπιον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ τρέπονται εἰς ἀδιάκοπον φυγήν· καὶ ὅτι αὐτοὶ οὗτοι καίουσι τὰ χωρία των ὡς ἄλλας Μόσχας, ἵνα μὴ ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς εὕρῃ ἐν αὐτοῖς ἄχυρα διὰ τοὺς ἵππους καὶ στέγην δι' ἑαυτόν.

Οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ κ. Δίξων τὰς εἰδήσεις ταύτας, ἃς ἀποκρούουσι καὶ τὰ πράγματα, ἂν λάβῃ τὸν κόπον νὰ τὰ ἐρευνήσῃ, καὶ ἡ λογική, ἂν θέλῃ νὰ ὁδηγηθῇ ὑπ' αὐτῆς, δέχεται ὡς ὁμοιαλήθειαν καὶ τὰς διαβιβάζει εἰς τὴν κυβέρνησίν του.

Κατὰ τὴν συνέντευξιν ταύτην μίαν μόνην ἀλήθειαν λυπηρὰν ἔμαθον παρὰ τοῦ Δίξωνος, τὴν ὁποίαν μετὰ βαθείας λύπης ἀνακοινώνω ὑμῖν, ὅτι ὁ εἷς τῶν τριῶν ζωγρηθέντων κατὰ τὴν ἐν Βαφὲ μάχην εἶναι ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ πυροβολικοῦ κ. Μάνος, ὁ δὲ ἕτερος ἦτο μαθητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, παρακολουθῶν τοὺς ἐπαναστάτας ὡς ἀνταποκριτὴς δῆθεν ἐφημερίδων. Τὸ ὄνομα τοῦ δευτέρου τούτου ὡς καὶ τοῦ τρίτου δὲν ἠδυνήθην εἰσέτι νὰ μάθω. Οἱ τρεῖς οὗτοι εὑρίσκονται νῦν εἰς τὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει φυλακὰς καὶ δέον νὰ ληφθῇ ἐκεῖ ταχίστη πρόνοια, ὅπως βελτιωθῇ κατὰ τὸ ἐφικτὸν ἡ τύχη των.

Μετὰ λύπης σᾶς πληροφορῶ, Ἐξοχώτατε, ἕτερον συμβάν. Προχθὲς συλληφθὲν ὑπὸ ὀθωμανικοῦ ἀτμοπλοίου ἕτερον πλοιάριον τρεχαντήριον μεταφέρον ὅπλα, πολεμοφόδια καί τινας ἐθελοντάς, 10–11, ἐρρυμουλκήθη εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας. Λυποῦμαι, διότι δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ πληροφορήσω ὑμᾶς οὔτε τὴν προέλευσιν τοῦ πλοίου οὔτε τὰ ὀνόματα καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν αὐτῷ συλληφθέντων.

Ἡ ἐν τῷ λιμένι Σούδα εὑρισκομένη γαλλικὴ θωρακωτὴ φρεγάτα *Invincible*, λαβοῦσα διαταγὴν ν' ἀναχωρήσῃ, ἀπέρχεται σήμερον εἰς Τουλόν, ἀντ' αὐτῆς δὲ θὰ παραμείνῃ ἐνταῦθα ἓν ἕτερον μικρὸν πλοῖον ἀφιχθὲν προχθές, ἡ ἀτμοημιολία *Salamandre*.

Κατ' αὐτὰς ἐπληροφορήθην ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐνταῦθα πολεμικῶν τουρκικῶν καὶ αἰγυπτιακῶν πλοίων, ὅσα εἶναι ἐλλιμενισμένα εἰς τοὺς διαφόρους λιμένας τῆς νήσου καὶ ὅσα ἐκτελοῦσι τὸν ἀποκλεισμόν, εἶναι πολὺ ἀνώτερος παρ' ὅσον ἐφανταζόμην. Τριάκοντα καὶ ἐννέα εἰσίν ὅλα, μικρὰ καὶ μεγάλα.

Υ.Γ. 24 8/βρίου 1866

Τίς ἡ ἔκβασις τῆς μεταξὺ Μουσταφᾶ Πασᾶ καὶ τῶν Σφακιωτῶν διαπραγματεύσεως δὲν ἐμάθομεν εἰσέτι. Φόβος σπουδαῖος ὑπάρχει μὴ ὀλίγοι τινὲς Σφακιῶται, ὄργανα δυστυχῶς τοῦ Πασᾶ γενόμενοι, παρασύρωσι καὶ τοὺς λοιπούς, οἵτινες εἶναι ἤδη ἀρκούντως ἀποτεθαρρημένοι, καὶ δεχθῶσι τὰς προσφερομένας προτάσεις περὶ ὑποταγῆς, ἂν μάλιστα εἶναι ἀληθὲς ἡ περὶ γενικῆς ἀμνηστίας ὑπόσχεσις καὶ ἡ ἄδεια τοῦ ν' ἀναχωρήσωσιν ἐλευθέρως οἱ ἔξωθεν ἐλθόντες ἐθελονταί.

Πρὸς ὀρθὴν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων ἀρκοῦμαι νὰ ὑποβάλω εἰς τὴν Υ. Ἐξοχότητα

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀντίγραφον ἐπιστολῆς τινος γεγραμμένης ὑπὸ προσώπων ἐνεργὸν λαβόντων μέρος εἰς τὸ διαδραματιζόμενον δρᾶμα, τῆς ὁποίας ἔλαβα γνῶσιν μικρὸν πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ἀτμοπλοίου.

Συγχρόνως ἐπληροφορήθην μετὰ λύπης ὅτι δυστυχῶς ὁ δεύτερος ἐκ τῶν τριῶν αἰχμαλωτισθέντων ἀξιωματικῶν εἶναι ὁ κ. Πραΐδης καὶ ὁ τρίτος κάποιος Βαρδίδης.

Περὶ τῶν ἐν τῷ Ἡρακλείῳ διατρεχόντων [1] ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ ἐκεῖ κ. Ὑποπροξένου ἐπληροφορήθην ὅτι μετὰ τὴν εἰς χωρίον Καμάρες μάχην τὴν λαβοῦσαν χώραν τὴν 29 7/βρίου, τὴν 12 Ὀκτωβρίου εἰς χωρίον Γεράκη, τὴν 13 εἰς χωρίον Ξυδία [2] καὶ τὴν 15 εἰς χωρίον Ἀβδοῦ ἐγένοντο ἕτεραι μάχαι ἀποβᾶσαι πρὸς ὄφελος τῶν Χριστιανῶν, πλὴν τῆς τελευταίας, σπουδαιοτέρας τῶν ἄλλων, ἧς τὸ ἀποτέλεσμα κατὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ἀτμοπλοίου ἦτο ἄγνωστον. Περὶ τούτου πιστεύω ὅτι ὁ κ. Ὑποπρόξενος ἔδωκεν ὑμῖν τὰς δεούσας πληροφορίας.

66

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 274 *Ἡράκλειον, 24 Ὀκτωβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ10/349

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω εἰς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι ἡ συναφθεῖσα μάχη εἰς Ἀβδοὺ τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος κατὰ τὴν δεκάτην πέμπτην τρέχ. μηνὸς ἐξηκολούθησε καὶ τὴν ἑπομένην ἡμέραν καὶ ἀπέβη ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν. Τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα ἀπεσύρθησαν καὶ κατεσκηνώθησαν εἰς Καστέλι τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας.

Ἀκριβεῖς πληροφορίας τῆς ἐν λόγῳ μάχης δὲν ἔχομεν, καθότι ἐκλείπει ἐντελῶς τὸ μέσον τῆς συνεννοήσεως μετὰ τῶν ἐκεῖσε ἐπαναστατῶν. Οἱ Ὀθωμανοὶ ὅμως διέδωκαν ὅτι εὗρον ἀρκετὴν ἀντίστασιν καὶ ὅτι ἔχασαν πολλοὺς ἄνδρας.

Ὁ ἀρχιστράτηγος τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων Γιαγιὰ Πασᾶς προσβληθεὶς ὑπὸ δυσεντερίας μετεφέρθη ἐνταῦθα κατὰ τὴν εἰκοστὴν πρώτην τοῦ μηνός, ἀπεβίωσε δὲ αὐθημερὸν καὶ τὴν εἰκοστὴν δευτέραν τὸν ἐνεταφίασαν ἐντὸς τῆς πόλεως. Περὶ τοῦ θανάτου τοῦ εἰρημένου Πασᾶ διεδόθησαν δύο ἀντιφατικαὶ φῆμαι, ἡ μὲν ὅτι ἀπεβίωσεν ἐκ τῆς δυσεντερίας, ἡ δὲ ὅτι ἐκ πληγῆς ἐπενεχθείσης αὐτῷ κατὰ τὴν μάχην τοῦ Ἀβδού.

Ἀλλ' ἐνῷ ἡ ἀμφισβητουμένη αὕτη φήμη παρέσχε τὴν ἐλπίδα νὰ ἴδωμεν ἀποτελεσματικώτερα πράγματα, τὴν εἰκοστὴν δευτέραν τοῦ μηνὸς ὁ Ρεσὶτ Ἐφέντης ἀπέστειλεν εἰς τὴν ἐπιτόπιον Διοίκησιν ἐκ τοῦ στρατοπέδου δύο ἀναφοράς. Ἡ μὲν μία ἀναφέρει ὅτι

---

1. Περὶ τούτων βλ. τὴν ἐν σ. 152, ἀπὸ 17 Ὀκτωβρίου 1866 ἔκθεσιν τοῦ Μπαρουξάκη πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν.

2. Ξιδᾶς (ὁ).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὑποβάλλεται πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας Μοιραμπέλου,[1] Πεδιάδος καὶ Λασιθίου μὲ ὑπογραφὰς διακοσίων ὀγδοήκοντα ἀτόμων καὶ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 15 8/βρίου ἐ.ἔ., ἡ δὲ ἑτέρα ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας Ρίζου, ὑπογεγραμμένη ὑπὸ τεσσαράκοντα ὀκτώ. Διὰ τῶν ἐν λόγῳ ἀναφορῶν αἱ ρηθεῖσαι ἐπαρχίαι ἐκφράζουσι τὴν ὑποταγήν των εἰς τὸν Σουλτᾶνον καὶ ὅτι εἶναι ἕτοιμοι νὰ δεχθῶσι πᾶν ὅ,τι ἡ κυβέρνησίς του ἀπαιτήσῃ. Ἡ τῶν τριῶν πρώτων ἐπαρχιῶν ἀναφορὰ περιέχει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν ἀπαισίαν ὑπόσχεσιν νὰ συλλάβῃ καὶ παραδώσῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν τοὺς πρωταιτίους. Ὁ ἀναγνώσας τὰς ἀναφοράς, εἰδὼς τὰ πρόσωπα τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων, μᾶς ἐβεβαίωσεν ὅτι οἱ ὑπογεγραμμένοι εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἀναφορὰς οὐδεμίαν σημαντικότητα φέρουσι καὶ ὅτι ὡς ἀγράμματοι ἅπαντες εἶναι ὑπογεγραμμένοι ὑπὸ τριῶν διαφόρων χειρῶν.

Νεωτέρα εἴδησις, ἀφιχθεῖσα χθὲς ἐκ τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος, ἀναφέρει ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἀπέστειλαν εἰς τὸν ἴδιον Ρεσὶτ Ἐφέντην ἐπιτροπήν, ἥτις τῷ ἐζήτησεν ἑνὸς μηνὸς προθεσμίαν διὰ νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν, ὥστε ἀπὸ κοινοῦ νὰ προσφέρωσι τὴν ὑποταγὴν καὶ νὰ ἐπέλθῃ ἡ τάξις. Ἀλλ' ὁ Ὀθωμανὸς ἐθεώρησεν ὡς ἐμπαιγμὸν τὰς νέας προτάσεις καὶ τοὺς ἀπέπεμψεν. Οὐχ ἧττον ἀντίγραφα τῶν ἀναφορῶν ἀπέστειλεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μαλεβυζίου καὶ προέτρεπε τοὺς ἐπαναστάτας νὰ συμμορφωθῶσιν, ἄλλως τὰ στρατεύματα θέλουν ἐπανολάβει κατ' αὐτῶν τὰς ἐχθροπραξίας. Ὁ Δεδιδάκης καὶ Σκουλὰς τῷ ἀπήντησαν ὅτι αὐτοὶ θ' ἀκολουθήσωσι τὰς ἀποφάσεις καὶ τὰς διαταγὰς τῆς συνελεύσεως.

Διὰ τῆς ἀπὸ δεκάτης ἑβδόμης τρέχ. μηνὸς ἀναφορᾶς[2] μου ἐγνωστοποίησα εἰς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι τὴν δεκάτην πέμπτην τοῦ ἰδίου μηνὸς ἐστάλη πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν Μαλεβυζίου ἄνθρωπος τῆς ἐμπιστοσύνης, διὰ νὰ τῇ παραδώσῃ γράμματα. Ὁ ἀπεσταλμένος ἐξεπλήρωσεν ἀσφαλῶς τὴν ἐντολήν, ἀλλὰ μὴ εὑρὼν τὴν ἐπιτροπὴν ἐνεχείρισε τὸν φάκελον εἰς τὸν ἀρχηγὸν Παῦλον Δεδιδάκην, εὑρισκόμενον εἰς Κουρσῶνα[3]. Διὰ τοῦ αὐτοῦ προσώπου ὁ ἐν λόγῳ ἀρχηγὸς ἀπήντησε[4] σχοινοτενῶς, ἀλλ' ἀπέφυγε νὰ μᾶς δώσῃ τὰς ζητουμένας πληροφορίας, περιορισθεὶς διὰ μακρῶν νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀποτυχίαν τῆς μάχης τοῦ Κουρσῶνος καί, ἐπὶ τέλους, ὅτι ἡ ἔλλειψις ὅπλων τοῦ Μινιὲ[5] φέρει τὴν δειλίαν εἰς τοὺς στρατιώτας, ἐνῷ ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι ἀπ' ἀρχῆς οἱ ὁπλοφόροι κατείχοντο ὑπὸ δειλίας καὶ δὲν συνεκεντρώνοντο, μ' ὅλας τὰς ὁποίας κατέβαλλε προσπαθείας. Ὁ ἴδιος Δεδιδάκης ἀπέστειλε καὶ σήμερον ἑτέραν ἐπιστολὴν ὑπὸ ἡμερομηνίαν εἰκοστῆς τρίτης Ὀκτωβρίου, ἐν ᾗ λέγει ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ Μ. Σκουλὰς θέλουσι φανῇ καρτερικοὶ καὶ δὲν θὰ κλίνωσι τὸν αὐχένα κτλ.

---

1. Μεραμπέλλον ἢ Μιραμπέλλον.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 152.
3. Κρουσώνας (ὁ).
4. 16 Ὀκτωβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ57/2121.
5. Claude – Étienne Minié (1804–1879)· Γάλλος ἀξιωματικός, ἐφευρέτης τοῦ ὅπλου *minié*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Αἱ κυκλοφοροῦσαι εἰδήσεις εἶναι τόσον περιπεπλεγμέναι καὶ ἀντιφατικαί, ὥστε δὲν δύναμαι ἐπὶ τοῦ παρόντος, κύριε Ὑπουργέ, νὰ σᾶς μεταδώσω ἀκριβεστέρας πληροφορίας. Θέλει ἐπαναληφθῆ ἡ ἀποστολὴ τοῦ ἰδίου προσώπου ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν καὶ πᾶν ὅ,τι μᾶς ἀπαντήσῃ θέλω σᾶς ὑποβάλει προσεχῶς.

Ἀντίγραφα προαναφερθεισῶν[1] ἐπιστολῶν σᾶς ὑποβάλλω ὧδε διὰ νὰ τὰς λάβετε ὑπ' ὄψιν.

67

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 556[2] *Χανιά, 30 Ὀκτωβρίου 1866*[3]

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ8/279

Ὅτε ἔγραφα τὴν ὑπ' ἀριθ. 541 καὶ ἀπὸ 23 τοῦ φθίνοντος μηνὸς ἀναφοράν[4] μου, δὲν ἤμην εἰς θέσιν νὰ φωτίσω τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα περὶ τῆς ἐκβάσεως τῶν μεταξὺ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ καὶ τῶν Σφακιωτῶν γενομένων διαπραγματεύσεων.

Κατόπιν δι' ἰδιαιτέρων ἐπιστολῶν μου ἀνήγγειλα ὑμῖν ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἐναυάγησαν καὶ ὅτι οἱ Σφακιῶται ἀπορρίψαντες μετ' ἀγανακτήσεως τὴν περὶ παραδόσεως τῶν ὅπλων των πρότασιν ἐμμένουσιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Δυστυχῶς αἱ πληροφορίαι αὗται, ἃς ὅλοι ἐνταῦθα εἶχον παραδεχθῆ ὡς ἀληθεῖς, δὲν ἀπεδείχθησαν ἀκριβεῖς, ὡς σήμερον ἐξ ἀληθῶν πηγῶν ἐβεβαιώθην.

Εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακίων εἶχαν προσφύγει μετὰ τὰς πρώτας ἀτμοσφαιρικὰς μεταβολάς, ὡς εἰς ἄσυλον, αἱ εἰς τὰ δάση καὶ τὰ σπήλαια περιπλανώμεναι οἰκογένειαι τῶν ἐπαρχιῶν Ἀποκορώνων, Ρεθύμνης καὶ Ἁγίου Βασιλείου. Ἡ ὄψις τοσούτων γυναικοπαίδων γυμνῶν καὶ λιμωττόντων ἐνέβαλε τοὺς ἐκεῖ εὑρισκομένους εἰς ἀμηχανίαν καὶ ἐκλόνισε τὸ θάρρος των. Ἐκ τούτου ὠφεληθέντες ραδιοῦργοί τινες καὶ προδόται, ὄργανα τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ διὰ πολλοῦ χρυσοῦ γενόμενοι[5], παρέσυραν τοὺς ἁπλουστέρους καὶ τοὺς παρέπεισαν πρὸς ἀποφυγὴν τῶν δεινῶν τοῦ πολέμου νὰ δεχθῶσι τὰς προταθείσας προτάσεις.

Τὴν 21 λοιπὸν τοῦ λήγοντος μηνὸς συναθροισθέντες οἱ Σφακιῶται εἴς τινα ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου Κομητάδων[6] καὶ ἀναγνώσαντες τὸ μπουγιουρδὶ[7] τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ τὸ περιέχον τοὺς ὅρους τῆς ὑποταγῆς, οἵτινες συνίσταντο εἰς τὸ νὰ δοθῇ γενικὴ ἀμνηστία

---

1. Χφ. *προαναφερθέντων.*
2. Ἐν τῷ σχεδίῳ (ΑΥΕ/ΠΧ – Μ53/1966) : *557.*
3. Ἐν τῷ πρὸς τὴν Πρεσβείαν Κωνσταντινουπόλεως ἀντιγράφῳ : *31 Ὀκτωβρίου 1866.*
4. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 153–157.
5. Χφ. *γενόμενα.*
6. Κομητάδες (οἱ).
7. Διάταγμα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς ἔξωθεν ἐλθόντας ἐθελοντὰς ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τῆς νήσου, καὶ συζητήσαντες τοὺς ὅρους ἀπεφάσισαν νὰ δεχθῶσιν αὐτούς, διὰ ν' ἀπαλλάξωσι δῆθεν τὰς οἰκογενείας των καὶ τὰς ἐκεῖ καταφυγούσας τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν ἀπὸ τὴν σφαγὴν καὶ τὴν ἐπαρχίαν ἀπὸ τὴν λεηλασίαν, καθότι, ὡς διετείνοντο, δὲν ἠδύναντο ν' ἀποκρούσωσι τὸν πολυάριθμον ἐχθρόν, ἂν ἤθελεν εἰσβάλει διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης εἰς τὴν ἐπαρχίαν.

Ὅθεν τὴν αὐτὴν ἡμέραν δι' ἐπιστολῆς των φερούσης 31 ὑπογραφὰς Σφακιωτῶν, ἐν οἷς τὴν πρώτην θέσιν κατέχει ὁ ἀνέκαθεν προδότης θεωρούμενος Ν. Τσιριδάνης, προσεκάλεσαν τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας Ἀσκύφου νὰ προτρέψουν ὅλους τοὺς ἐκεῖ εὑρισκομένους ἐπαναστάτας νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰς ἐπαρχίας των ἕκαστος καὶ ἐκεῖ ἂς πολεμοῦν, τὸν δὲ κ. Ἰ. Ζιμβρακάκην ν' ἀπέλθῃ ἐπίσης εἰς ἄλλην ἐπαρχίαν μὲ τοὺς περὶ αὐτόν, εἰδοποιήσαντες αὐτοὺς συνάμα ὅτι, ἂν δὲν ἀπομακρυνθῶσιν, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι (οἱ Σφακιῶται) θέλουν ἑνωθῇ μετὰ τοῦ Πασᾶ, νὰ τοὺς καταδιώξουν πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐπαρχίας των.

Συνεπείᾳ τῆς ἀποφάσεως ταύτης τῆς ἐπαρχίας Σφακίων ὁ κ. Ἰ. Ζιμπρακάκης μὲ τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ τὰ μέλη τῆς Γ. Συνελεύσεως παραιτήσαντες τὸ χωρίον Ἀσκύφου μετέβησαν εἰς τὸ χωρίον Καραῖς τῶν Ἀποκορώνων, ὅπου τὴν στιγμὴν ταύτην εὑρίσκονται. Παρ' αὐτὸν ὑπάρχει ὁ ἐκ Σελίνου ἀρχηγὸς Κριάρης ἐπὶ κεφαλῆς τριακοσίων ὁπλιτῶν, ὁ ἐκ Κισσάμου ἀρχηγὸς Φρουδάκης ἐπὶ κεφαλῆς ἑτέρων τριακοσίων καὶ ἀναμένονται καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν, αἵτινες μὴ διαφθαρεῖσαι ἐμμένουσι σταθεραὶ εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀπόφασιν. Μάλιστα δὲ ὅλαι αἱ ἄλλαι ἐπαρχίαι λυπηθεῖσαι διὰ τὴν διαγωγὴν τῶν Σφακιωτῶν τοὺς ἔπεμψαν ἐπιστολὰς πλήρεις παραπόνων καὶ ἐπιπλήξεων.

Ἡ ἐν Καραῖς Γ. Συνέλευσις λαβοῦσα, ὡς λέγεται, διὰ τοῦ τελευταίου ἀτμοπλοίου ἔξωθεν πολλὰς ἐνθαρρυντικὰς ἐπιστολὰς ἔσπευσε νὰ πέμψῃ ἀντίγραφα αὐτῶν εἰς τοὺς Σφακιώτας, ἐλπίζουσα ὅτι θέλει ἐπαναφέρει ἂν ὄχι ὅλους τοὐλάχιστον τοὺς πλειοτέρους εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ πρὸς τὴν πατρίδα των καθήκοντος.

Ἡ ἀποσκίρτησις τῶν Σφακιωτῶν ἀναμφιβόλως κατελύπησεν ὅλας τὰς ἐπαρχίας, ἀλλ' οὐδὲν σημεῖον ἀνεφάνη ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὐλάχιστον δεικνύον ὅτι καὶ αὗται θέλουν μιμηθῇ τὸ παράδειγμά των. Μάλιστα ἡ Γ. Συνέλευσις διαβεβαιοῖ, καθὼς καὶ ὁ κ. Ι. Ζιμβρακάκης, ὅτι, ἂν ἡ προμήθεια τῶν ἀναγκαίων δὲν διακοπῇ, θέλει παρατσθῇ ἡ ἐπανάστασις καὶ θέλει ἴσως ἀναφανῇ ζωηροτέρα, ἀνατεθείσης τῆς διευθύνσεως εἰς ὀλιγωτέρας καὶ ἐπιτηδειοτέρας χεῖρας.

Ποῦ εὑρίσκεται τὴν στιγμὴν ταύτην ὁ κ. Κορωναῖος ἀκριβῶς ἀγνοῶ, ἀλλ' ἂν ὑπάρχῃ καὶ σήμερον εἰς Ἀρκάδι, ὅπου πρό τινων ἡμερῶν ὑπῆρχεν, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι τὰ σώματα τῶν δύο τούτων ἀρχηγῶν θέλουσιν ἑνωθῇ, ἂν μάλιστα εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπίκειται μάχη.

Τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἡμέρας καθ' ἣν οἱ Σφακιῶται ἐκήρυξαν τὴν ὑποταγήν των εἰς τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν, ἤτοι τὴν ἑσπέραν τῆς 22–23 τοῦ μηνὸς Ὀκτωβρίου, ἔκαμαν εἰς

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὸ παράλιον χωρίον Ἐμπρὸς γιαλόν[1] ἑτέραν πρᾶξιν, δι' ἧς ἐστέρησαν τὸν ἄρτον ἀπὸ τὰ λιμώττοντα γυναικόπαιδα καὶ ἀπὸ τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν χύνοντας τὸ αἷμά των ἀδελφούς των. Ἀφιχθέντος ἀτμοπλοίου τινὸς ἐμπορικοῦ, τοῦ *Πανελληνίου*, ὡς ἤκουσα, εἰς τὴν εἰρημένην παραλίαν πρὸς ἀποβίβασιν τροφῶν διὰ τοὺς πεινῶντας, ὁ Ν. Τσιριδάνης μετά τινων ὀπαδῶν του ἠμπόδισε τὸν πλοίαρχον ν' ἀποβιβάσῃ τὸ φορτίον, ἐπὶ λόγῳ ὅτι ἡ ἐπαρχία παρεδόθη, καὶ τὸν ἠνάγκασε ν' ἀναχωρήσῃ, χωρὶς ν' ἀποβιβάσῃ εἰμὴ μόνον 200 σάκκους ἀλεύρου, μὴ χρησιμεύσαντος οὐδὲ τούτου[ς] εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην ἀλλὰ διαρπαγέντος πλὴν ὀλιγίστων τινῶν σάκκων. Χθὲς ἐπληροφορήθην ὅτι τὸ αὐτὸ ἀτμόπλοιον μεταβὰν κατόπιν εἰς Πειραιᾶ ἐκίνησε πάλιν πρὸς τὰ ἐδῶ, πλὴν φοβοῦμαι μή, ἂν προσορμισθῇ καὶ αὖθις εἰς Σφακία, ἐπειδὴ ταῦτα ὑπετάγησαν, ἐπαναληφθῇ ἡ λυπηρὰ αὕτη σκηνή.

Κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα συμπλοκαὶ ἢ μάχαι δὲν ἔλαβαν χώραν. Περὶ τῶν ὅσων ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου ἔλαβα τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἀναφέρω ὡς θρυλήματα, δὲν ἔλαβα, Ἐξοχώτατε, νέας πληροφορίας. Ὁ Γιαγιᾶ Πασᾶς ὅμως, ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ἐν τῷ τμήματι τοῦ Ρεθύμνου στρατοῦ, ἀπεβίωσε κατ' αὐτὰς ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. Καὶ οἱ μὲν Ὀθωμανοὶ λέγουσιν ὅτι ἀπεβίωσεν ἀσθενῶν ἐκ λέπρας κατά τινας ἢ ἐκ δυσεντερίας κατ' ἄλλους, οἱ δὲ Χριστιανοὶ λέγουν ὅτι ἀπέθανε συνεπείᾳ πληγῆς ἣν ἔλαβεν εἴς τινα συμπλοκήν.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς πρὸ πολλῶν ἡμερῶν παραιτήσας τὸν Νίπον, ἔνθα εἶχε τὸ ἀρχηγεῖόν του, διηυθύνθη πρὸς τὸ τμῆμα τοῦ Ρεθύμνου.

Ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου ἔκαμα λόγον εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ὅτι ἡ νεωστὶ ἐλθοῦσα κανονιοφόρος ἀγγλικὴ ἐσκόπει νὰ παραλάβῃ οἰκογενείας τινάς. Ὡς πρὸς τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἀντικείμενον οὐδὲν ἔχω σήμερον νὰ προσθέσω, εἰμὴ ὅτι ὁ Πλοίαρχος τῆς ρωσικῆς φρεγάτας ἔλαβεν ὁδηγίας νὰ παραλάβῃ καὶ αὐτὸς οἰκογενείας, ἂν ἴδῃ ἄλλα πλοῖα τῶν μεγάλων δυνάμεων νὰ παραλάβωσι τοιαύτας. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἔχει διαταγὴν πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων νὰ μὴ περιπλεύσῃ τὰ παράλια τῆς νήσου, ὅπερ ματαιοῖ τὸ πρῶτον μέρος τῶν ὁδηγιῶν, καθότι αἱ οἰκογένειαι δὲν δύνανται νὰ ἔλθωσιν εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας, ὅπου ὑπάρχει τουρκικὸς στρατός.

Ἀφίχθη κατ' αὐτάς, ἐκ Πειραιῶς προερχόμενος, ὁ θωρακωτὸς ἀγγλικὸς ἀτμοδρόμων *Resistance*, ὅστις, ἀφοῦ λάβῃ θετικὰς πληροφορίας περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων, θέλει μεταβῇ εἰς Μελίτην. Ἀφίχθη πρὸ μιᾶς ἑβδομάδος εἰς τὸν λιμένα Σούδας καὶ μία αὐστριακὴ φρεγάτα, ἧς ἐπιφυλάττομαι νὰ σᾶς γνωστοποιήσω κατόπιν τὸ ὄνομα. Ἐκεῖ ὑπάρχει προσέτι καὶ μία κανονιοφόρος τῆς αὐτῆς ἐπικρατείας καὶ ὁ ἰταλικὸς ἀτμοδρόμων.

Παρὰ τοῦ κ. Στήλμαν ἐπληροφορήθην ὅτι, καθ' ἃς πληροφορίας ἐξ Ἀμερικῆς ἔχει, ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας προτίθεται ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἀναφορὰν τῆς συνελεύσεως τῶν Κρητῶν.

Ἠναγκάσθην κατ' αὐτάς, ἐπειδὴ ἡ Διοίκησις δὲν ἠθέλησεν οὐδένα λόγον νὰ μοὶ

1. (Ἐ)μπρόσγιαλος ἢ Χώρα Σφακίων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κάμῃ οὔτε περὶ τοῦ πρώτου συλληφθέντος ἑλληνικοῦ πλοιαρίου, καὶ μεταγαγόντος δῆθεν ἐθελοντάς, οὔτε περὶ τοῦ δευτέρου, οὐδὲ μὲ προσεκάλεσε νὰ λάβω μέρος εἰς τὰς δικαίῳ τῷ λόγῳ ἐνεργητέας ἀνακρίσεις, ἠναγκάσθην, λέγω, νὰ διαμαρτυρηθῶ. Ἀντίγραφον τῆς διαμαρτυρήσεώς[1] μου ὑπάρχει ὧδε συνημμένον καὶ παρακαλῶ τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα νὰ εὐαρεστηθῆτε νὰ μοὶ δώσητε τὰ⟨ς⟩ περαιτέρω ὡς πρὸς τὸ σπουδαῖον τοῦτο ἀντικείμενον ὁδηγίας σας.

Ἡ Διοίκησις ἔλαβε πρὸ πολλῶν ἡμερῶν τὸ μέτρον ὅλους τοὺς ἔχοντας συγγενεῖς μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν νὰ μὴ τοὺς δέχεται προσερχομένους εἰς τὰς ἑστίας των, ἀλλὰ νὰ τοὺς ἀποπέμπῃ εἰς τὸ μέρος ὅπου οἱ ἐπαναστάται συγγενεῖς των ὑπάρχουσιν. Ἀπὸ δὲ τοὺς προσερχομένους πρὸς ὑποταγὴν δὲν ἀπαιτεῖ πλέον, ὡς τὸ κατ' ἀρχάς, ἐγγύησιν ἀλλ' ἁπλῶς τὰ ὅπλα των. Οἱ προσελθόντες οὗτοι μέχρι τοῦδε εἰσὶν εὐάριθμοι καὶ ἐκ τῶν πεδινῶν καὶ πέριξ τῆς πόλεως χωρίων.

Προχθὲς ἐν τῷ λιμένι τῆς Σούδας στρατιῶταί τινες Ὀθωμανοὶ ἐκακοποίησαν Ἄγγλον τινὰ ἀξιωματικὸν ἐπὶ ἑνὸς τῶν ἐκεῖ πολεμικῶν πλοίων πληγώσαντές τον εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ ἀπειλήσαντές τον διὰ τῶν λογχῶν.

68

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ[2]

Ἀριθ. 276 *Ἡράκλειον, 31 Ὀκτωβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ10/353

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι ὁ ἐμποροπλοίαρχος Ἰωάννης Α. Μπογιαντζὴς ἐπεβίβασεν ἐν Σύρῳ ἐπὶ τοῦ πλοίου του (βρίκιον), ὀνόματι *Χριστίνη* ὑπὸ σημαίαν ἑλληνικήν, σόδαν διὰ νὰ τὴν μεταφέρῃ ἐνταῦθα εἰς παραλαβὴν τοῦ Λυσιμάχου Καλοκαιρινοῦ, ὑπηκόου Ἕλληνος καὶ Ὑ/προξένου τῆς Ἀγγλίας, καὶ ὅτι κατὰ τὸν διάπλουν του τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀτμόπλοιον *Νουμαΐχ* τὸ συνέλαβε καὶ δέσαν αὐτὸ ὄπισθέν του τὸ ἔφερεν εἰς τὸν λιμένα Ἡρακλείου περὶ τὴν δείλην τῆς εἰκοστῆς ἕκτης λήξαντος μηνός.

Ὁ λαὸς τῶν Ὀθωμανῶν ἰδὼν μακρόθεν τὸ ἐν λόγῳ ἀτμοκίνητον ὅτι ἔσυρεν ἱστιοφόρον πλοῖον προσέδραμεν εἰς τὰς ἐπάλξεις τοῦ φρουρίου καὶ τὸν λιμένα καὶ περιέμενε τὴν ἄφιξιν. Ἅμα ἀγκυροβοληθέντος τοῦ ἑλληνικοῦ πλοίου τὸ βάρβαρον πλῆθος ἐξέφρασε κατὰ τῆς σημαίας καὶ τοῦ Ἔθνους τὰ ἐξ ἁμάξης καὶ ἕκαστον ἄτομον ἀπεφαίνετο περὶ τοῦ εἴδους τῆς θανατικῆς ποινῆς τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ὑποστῇ ἕκαστος γιαούρης, καθότι διεδόθη ὅτι τὸ ἑλληνικὸν πλοῖον εἶναι φορτωμένον πυρίτιδα καὶ ὁπλοφόρους πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐπαναστάσεως.

---

1. Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 543, 29 Ὀκτωβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ52/1943.
2. Ἔγγραφον κολοβόν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἡ Διοίκησις, καίτοι πληροφορηθεῖσα ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ὀργάνων της καὶ τοῦ παραλήπτου τοῦ φορτίου ὅτι τὸ πλοῖον φέρει τακτικὰ ἔγγραφα, ἐπιθεωρημένα μάλιστα ἀπὸ τὸν ἐν Σύρῳ Πρόξενον τῆς Τουρκίας, καὶ ὅτι τὸ φορτίον σύγκειται ἐκ σόδας, χρησιμευούσης εἰς τὴν σαπωνοποιίαν, ἄνευ τῆς ἡμετέρας γνώσεως ἐπεβίβασεν ἐπὶ τοῦ πλοίου ζαπτιέδες καὶ ἐπιτηρεῖ ἀπειλητικῶς τὸν ἀποκλεισμὸν καὶ τὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν τοῦ τε Πλοιάρχου καὶ τοῦ πληρώματος, εἰς τρόπον ὥστε δὲν ἠδυνήθην νὰ λάβω προσωπικῶς ἐξηγήσεις μὲ τὸν Πλοίαρχον καὶ πληροφορηθῶ τὴν θέσιν τῆς θαλάσσης ἔνθα τὸν συνέλαβεν, ἀλλὰ πόρρωθεν εἰδοποιηθεὶς ἀπηύθυνα πρὸς τὸν Διοικητὴν ἔγγραφον διαμαρτύρησιν, ἀντίγραφον τῆς ὁποίας ἐπισυνάπτω ὧδε. Τὸ δὲ ἀτμόπλοιον τὸ κομίσαν ἐνταῦθα τὸ ἑλληνικὸν πλοῖον παραχρῆμα ἀνεχώρησε διὰ Χανία, διὰ ν' ἀναγγείλῃ τὸ γεγονός. Ὁ Διοικητὴς διὰ τῆς ἀπὸ 29 τοῦ μηνὸς ἀπαντήσεώς του, ἀντίγραφον τῆς ὁποίας ὑποβάλλω, μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ἡ λύσις τῆς διαφορᾶς διαφεύγει τὴν δικαιοδοσίαν του. Διὸ ἀντίγραφα τῆς τε διαμαρτυρήσεώς μου καὶ τῆς ἀπαντήσεως ὑποβάλλω διὰ τοῦ σημερινοῦ ταχυδρομείου πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβυν τῆς Α.Μ. καὶ τὸν Πρόξενον Χανίων, διὰ νὰ ἐνεργήσωσι τὰ περαιτέρω.

Κύριε Ὑπουργέ, ἡ διαδοθεῖσα λυπηρὰ εἴδησις τῆς ὑποταγῆς τῶν ἐπαρχιῶν Πεδιάδος ὄχι μόνον ἐπηλήθευσεν, ἀλλὰ δυστυχῶς καὶ ἐπραγματοποιήθη μὲ[θ]ὅλας τὰς ἀτιμωτικὰς συνεπείας της.

69

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 558 *Χανιά, 1 Νοεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ5/153

Μὴ ἀναχωρήσαντος χθὲς τοῦ ἀτμοπλοίου, σπεύδω νὰ διαβιβάσω εἰς τὴν Ὑ. Ἐξοχότητα ὅσας ἀξίας λόγου εἰδήσεις ἐξ ἀσφαλῶν πηγῶν περὶ τῶν διατρεχόντων ἔμαθον.

Εἰς τὸ Ἡράκλειον συνήφθη μάχη σπουδαία, ἀποβᾶσα πρὸς ὄφελος τῶν Χριστιανῶν. Οἱ Ὀθωμανοὶ ἀπολέσαντες περὶ τοὺς 300, ἐν οἷς καί τινας ἐπισήμους, ἀπεσύρθησαν ἡττημένοι εἰς τὸ φρούριον καὶ ἐπυροβόλουν κατὰ τῶν Χριστιανῶν, ἐλθόντων μέχρι τῶν πυλῶν τῆς πόλεως.

Εἰς Ρέθυμνον ἐπίσης δύο μάχαι συνήφθησαν, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἀπέβη πρὸς βλάβην τῶν Χριστιανῶν, ἡ δὲ δευτέρα, εἰς ἣν ἐφονεύθησαν ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν Ὀθωμανοί, ἀπέβη πρὸς ὄφελος τῶν πρώτων.

Τὰς εἰδήσεις ταύτας ἐμάθομεν σήμερον ἐκ πεζοῦ ἐπίτηδες σταλέντος εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου ὅπερ περιμένεται ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν θέλομεν μάθει ἐκτενεστέρας καὶ σαφεστέρας πληροφορίας.

Οἱ Σφακιανοὶ μεταμεληθέντες διὰ τὴν διαγωγήν των, τινὲς δ' αὐτῶν καὶ ἐμψυ-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

χωθέντες ἐκ τῶν τελευταίων εἰδήσεων ἃς ἡ συνέλευσις τοὺς διεβίβασε, προσέφερον εἰς αὐτὴν τὰ διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου *Πανελληνίου* ἀποβιβασθέντα εἰς Ἐμπροσγιαλὸν τῶν Σφακίων ἄλευρα, ἅτινα εἶχον σφετερισθῆ οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου ἐκείνου. Πολλοὶ δὲ ὁπλῖται Σφακιανοὶ κατῆλθον πρὸ τριῶν ἡμερῶν παρὰ τῇ συνελεύσει ἕτοιμοι νὰ συμμετάσχωσι τοῦ ἀγῶνος μετὰ τῶν λοιπῶν. Μέγισται δ' ἐλπίδες ὑπάρχουσιν ὅτι οἱ πλειότεροι, ἐξαιρέσει τῶν ὀλίγων ἀργυρωνήτων, θέλουν ἐπανέλθει εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ καθήκοντος.

Χθὲς εἰς χωρίον Μελιδόνι τῶν Ἀποκορώνων ἤρξατο μάχη μεταξὺ τῶν ἐκεῖ ἐπαναστατῶν καὶ τῶν Τούρκων, ἧς τὸ ἀποτέλεσμα ἄδηλον.

Λέγεται ὅτι ἕτερον ἀτμόπλοιον ἐμπορικόν, πιθανῶς τὸ *Πανελλήνιον*, προσορμισθὲν εἰς Κίσσαμον ἀπεβίβασε τροφάς τινας, ἀλλ' ὅτι, φανέντων μακρόθεν ἀτμοπλοίων ὀθωμανικῶν, ἠναγκάσθη ν' ἀπομακρυνθῇ πυροβολῆσαν καὶ ἀντιπυροβοληθὲν παρ' αὐτῶν.

Ὁ κ. Κορωναῖος εὑρίσκεται εἰς τὴν Μονὴν Πρέβελη ὁ δὲ Μουσταφᾶ Πασᾶς εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Ρεθύμνου. Ὁ στρατός του διαιρεθεὶς εἰς δύο, οὗ τὸ μικρότερον σῶμα ἔμεινεν εἰς Ἀποκόρωνα, καίει καὶ λεηλατεῖ τὰ χωρία.

Ἐλπίδας μεγάλας ἔχουν οἱ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐπαναστάσεως νῦν εὑρισκόμενοι ὅτι, ἂν δὲν ἐλλείψουν τὰ μέσα ἐν οἷς καί τινα χρήματα, θέλει αὕτη ἀνακύψει ἀκμαιοτέρα καὶ ἰσχυροτέρα.

Υ.Γ. Ἐπιστολὴ ἣν τὴν στιγμὴν ταύτην ἐξ Ἡρακλείου ἔλαβα παρὰ τοῦ κ. Ὑποπροξένου οὐδὲν λέγει περὶ μάχης καὶ νίκης. Ἀπ' ἐναντίας λέγει ὅτι ἐπαρχίαι τινές, Πεδιάς, Μιράμπελον, Λασίθι, Ρίζον, Ἱεράπυτνα [1] καὶ Σιτιά [2], κατέθεσαν τὰ ὅπλα. Ὅσα λοιπὸν ἐν τῇ παρούσῃ ἀναφέρω περὶ τῶν ἐν Ἡρακλείῳ δὲν εἶναι ἀληθῆ.

70

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 566 *Χανιά, 6 Νοεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ5/155

Διὰ προηγουμένων ἀναφορῶν μου ὑπέδειξα ὑμῖν πολλάκις τὰ αἴτια ἅτινα παραλύουν τὰς ἐνεργείας τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τοὺς ἀποθαρρύνουν. Τὰ αἴτια ταῦτα μὴ ἀρθέντα λαμβάνουσιν ὁσημέραι ἐπίτασιν.

Ὡς πρὸς τὸ περὶ οἰκογενειῶν μέτρον οὐδὲν μέχρι τοῦδε δυστυχῶς ἐγένετο.

Ὁ Πλοίαρχος τῆς ἀγγλικῆς κανονιοφόρου *Assurance*, ἥτις μόνη ἐκ τῶν ἀγγλικῶν πλοίων εὑρίσκεται νῦν ἐνταῦθα, κύριος Pym ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπόσχηται ὅτι, ἅμα λάβῃ

---

1. Ἱεράπετρα ἢ Ἱεράπετρος (ἐπαρχία). Ἱεράπυτνα: ἀρχαία πόλις ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ὁποίας εὑρίσκεται ἡ σημερινὴ πόλις Ἱεράπετρα.

2. Σητεία.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἱκανοποίησιν παρὰ τῆς ἀρχῆς διὰ τὴν εἴς τινα ἀξιωματικὸν Ἄγγλον γενομένην προσβολήν, θέλει μεταβῆ εἰς τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς νήσου πρὸς παραλαβὴν οἰκογενειῶν. Πλὴν δυστυχῶς, μὴ δοθείσης εἰσέτι τῆς ἱκανοποιήσεως, καθὸ μὴ εὑρεθέντος τοῦ πταίστου, οὐδὲν ἔπραξεν, ἂν καὶ χθὲς πάλιν ὁ κ. Stillman, ὅστις μεγάλως ἐνδιαφέρεται εἰς πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τοὺς Κρῆτας καὶ ἐνεργεῖ μετ' ἀπιστεύτου δραστηριότητος, μ' ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ Πλοίαρχος Ἄγγλος πάλιν τῷ ὑπεσχέθη ὅτι ἐντὸς τῶν τριῶν ἢ τεσσάρων ἡμερῶν θέλει ἐκτελέσει τὴν ὑπόσχεσίν του.

Ἀμερικανικὰ πλοῖα, καίτοι ἔχομεν τὴν εἴδησιν ὅτι διετάχθησαν νὰ ἔλθωσιν, εἰσέτι δὲν ἔφθασαν. Τοῦτο εἶναι λυπηρόν, διότι ἔχω τὴν βεβαιότητα ὅτι ταῦτα ἅμα ἀφιχθέντα θέλουσι πραγματοποιήσει τὴν εὐγενῆ ταύτην πρᾶξιν.

Αἱ δὲ ὁδηγίαι ἃς ὁ Πλοίαρχος τῆς ρωσικῆς φρεγάτας καὶ ὁ Πρόξενος Ρῶσος ἔλαβαν, ὡς καὶ ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 557 ἀναφορᾷ [1] μου ἔλαβα τὴν τιμὴν νὰ εἴπω, εἶναι ἀνεπαρκεῖς οὐδεμίαν πρακτικὴν σημασίαν ἔχουσαι. Διὸ ἀμφότεροι οἱ εἰρημένοι ὑπάλληλοι ἰδόντες τοῦτο ἔγραψαν ζητοῦντες ὁδηγίας εὐρυτέρας. Λοιπὸν ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, ὅπερ ἔχει σημασίαν σπουδαιοτάτην, διότι, ἂν πραγματοποιηθῇ ἡ τῶν οἰκογενειῶν μεταγωγή, θέλουν ἀναπτερωθῆ αἱ ἐλπίδες τῶν Κρητῶν καὶ νέον θάρρος θέλουν ἀρυσθῆ, ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον, λέγω, τοῦτο εὑρισκόμεθα πάντοτε εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον.

Ἐπίσης καὶ ὡς πρὸς τὰς τροφάς, ἀντικείμενον ἔτι σπουδαιότερον, οὐδαμῶς ἐβελτιώθη ἡ τύχη των, διότι ὁ τόπος παράγει μὲν ἔλαιον καὶ ἄλλα προϊόντα, σιτηρὰ ὅμως παράγει ὀλίγα, ἅτινα μόλις διὰ τὸ ἥμισυ τοῦ ἔτους ἐξαρκοῦσι πρὸς τροφὴν τῶν κατοίκων. Ἐφέτος μάλιστα ἕνεκα τῆς ἐπαναστάσεως ὁ ἐχθρὸς κατέστρεψε πολλὰ σιτηρὰ καὶ ἡ ἀνάγκη εἶναι ἐπαισθητοτέρα. Ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον ὅμως τοῦτο ἴσως ἐν μέρει πταίουσι καὶ οἱ ἴδιοι Κρῆτες μὴ κατορθώσαντες νὰ ἐπιβάλουν εἰς ἑαυτοὺς ὀργανισμόν τινα καὶ πειθαρχίαν.

Ἐσχάτως, ὡς ἐπληροφορήθην, ἀφίχθη ἐν ἐμπορικὸν ἀτμόπλοιον, τὸ *Πανελλήνιον*, εἰς Ἁγίαν Ρούμελην [2] καὶ ἀπεβίβασε τρόφιμα παντὸς εἴδους. Δυστυχῶς τὸ φορτίον τοῦτο, ὡς ἐπληροφορήθην, οὐδόλως ὠφέλησε τοὺς ἀγωνιζομένους πολεμιστάς, διότι, πρὶν ἢ οὗτοι λάβωσι γνῶσιν περὶ τῆς ἀφίξεως τοῦ ἀτμοπλοίου, οἱ τῶν πέριξ μερῶν κάτοικοι τρέξαντες διήρπασαν τὸ φορτίον.

Ἐκτὸς τούτων ἡ ἀμφίβολος παράτασις τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ ὄγκος τοῦ ἐχθροῦ, αἱ καταστροφαὶ ἃς οὗτος ἐπιφέρει εἰς τὸν τόπον, τὰ δεινὰ καὶ αἱ κακουχίαι εἰς ἃς εἶναι ἐκτεθειμένα τὰ γυναικόπαιδα, ὅλα ταῦτα ἐπαισθητῶς ἀπεθάρρυναν τοὺς Κρῆτας, ὥστε ἤδη δύσκολον καθίσταται ἡ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνάθροισις καὶ συγκέντρωσις ἱκανῶν μαχητῶν δυναμένων νὰ παραταχθῶσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ.

Βεβαιοῖ πρόσωπον ἀξιόπιστον ὅτι μετὰ τὴν ἐν Βαφαὶ μάχην μόλις συνήχθησαν χίλιοι

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 159–162.
2. Ἁγία Ρουμέλη.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μαχηταὶ περὶ τὸ Ἀσκύφου, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀσημάντου ταύτης δυνάμεως ἀδύνατος ἀπέβαινεν ἡ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἀντίστασις. Τοῦτο δέ, λέγουσιν, ὑπῆρξεν ἡ κυριωτέρα αἰτία δι' ἣν οἱ Σφακιῶται, διὰ νὰ σώσωσι τὴν ἐπαρχίαν των ἀπὸ τὴν ἐπαπειλουμένην καταστροφήν, ἐκλονίσθησαν καὶ ἐδήλωσαν τὴν περὶ ὑποταγῆς προθυμίαν των.

Ὁ ἐχθρὸς λοιπὸν μὴ εὑρίσκων οὐδαμοῦ σπουδαίαν ἀντίστασιν διέρχεται τὴν χώραν ἀκωλύτως καὶ ὅπου διέρχεται οἱ κάτοικοι δεικνύουν τὴν ὑποταγήν των. Τοῦτο συνέβη εἰς τὰ πεδινὰ μέρη τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας, Ἀποκορώνων, Ρεθύμνης κλπ. Φαίνεται δ' ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς, ἵνα κατορθώσῃ τοῦτο εὐκολώτερον, δὲν ἀπαιτεῖ αὐστηρῶς τὴν παράδοσιν τῶν ὅπλων φοβούμενος μὴ διὰ τῆς ἀπαιτήσεως αὐτῶν ἐρεθίσῃ τὰ πνεύματα καὶ ὠθήσῃ εἰς ἀπελπισίαν τοὺς κατοίκους.

Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ ἡμετέρου Ὑποπροξένου ἐπληροφορήθην ὅτι ἐπαρχίαι τινὲς τοῦ τμήματος ἐκείνου ἐδήλωσαν τὴν ὑποταγήν των, οἷον ἡ Πεδιάς, τὸ Λασίθι, τὸ Ρίζον, ἡ Ἱεράπυτνα καὶ Σιτία, καὶ ὅτι ὡς σημεῖον τῆς ὑποταγῆς των ἔστειλαν 300 περίπου ὅπλα, οἱ δὲ Σφακιῶται κρατοῦντες τὰ ὅπλα των ἵστανται εἰσέτι εἰς θέσιν κατά τινα τρόπον ἀμφίβολον ἐξαγοραζόμενοι, ὡς φαίνεται, τὸν καιρόν.

Ὡς ἔχουσι λοιπὸν σήμερον τὰ πράγματα, ὅλαι αἱ ἐπαρχίαι δι' ὧν ὁ ἐχθρὸς θὰ διέλθῃ, καὶ ἰδίως αἱ πεδιναί, θέλουν ὑποταχθῆ. Οὐχ ἧττον ὅμως οἱ πλέον ἀποφασιστικοὶ μεταξὺ τῶν κατοίκων, οἱ εἰς τὰς κακουχίας πλειότερον ἀντέχοντες, ἑνούμενοι μετὰ τῶν ἔξωθεν ἐλθόντων ἐθελοντῶν θέλουν ἀποτελεῖ μικρὰ διεσπαρμένα σώματα, ἀποφεύγοντα μὲν νὰ ἔρχωνται εἰς μάχην ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς ἐχθρὸν ἰσχυρόν, ἐπιπίπτοντα ὅμως, ὁσάκις πρόσφορος περίστασις παρουσιάζεται, κατὰ μεμονωμένων ἀποσπασμάτων ὡς διατηροῦντα τὸν ἐπαναστατικὸν πυρῆνα. Ἡ κατάστασις αὕτη, ἂν ληφθῶσι τὰ κατάλληλα μέτρα καὶ χορηγῶνται εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους τὰ χρειώδη, δύνα[ν]ται, καθ' ἃ βεβαιοῦσι πρόσωπα ἁρμόδια, νὰ παραταθῇ ἐπὶ ἱκανὸν ἀναλόγως χρόνον. Ἕνεκα τῶν εἰρημένων λόγων σπουδαῖα ἔργα ἀδύνατον εἶναι σήμερον νὰ γίνωσι.

Ὅτε τὸ ὑπὸ τὸν [1] κ. Ἰ. Ζιμπρακάκη σῶμα ἠναγκάσθη [2] νὰ ἐξέλθῃ τῶν Σφακίων καὶ νὰ καταφύγῃ εἰς Καραῖς, ἓν μέρος ἐξ αὐτοῦ ἐκ 500 ἀνδρῶν συγκείμενον προσέβαλε τὴν 30 τοῦ ἀπελθόντος μηνὸς τὸ εἰς χωρίον Πεμόνια μικρὸν τουρκικὸν σῶμα μετὰ τοσαύτης ὁρμῆς, ὥστε εἰσῆλθεν εἰς τὸ χωρίον καί τινες μάλιστα ἀνέβησαν εἰς τὰς στέγας τῶν οἰκιῶν. Ἤθελαν δὲ βεβαίως κυριεύσει ἢ καύσει τὸν ἐχθρὸν ἐντὸς τῶν οἰκιῶν, ἂν δυστυχῶς ραγδαία βροχὴ δὲν ἐπήρχετο ἕνεκα τῆς ὁποίας, κατασταθέντων ἀχρήστων τῶν ὅπλων των, ἠναγκάσθησαν οἱ ἐπαναστάται νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς Μελιδόνα [3] ὑπὸ τῶν Τούρκων διωκόμενοι. Ἀλλ' ἐκεῖ οὗτοι ἐτράπησαν εἰς φυγὴν ὑπὸ ἄλλων ἐπαναστατῶν, οἵτινες τοὺς κατεδίωξαν μέχρι τοῦ χωρίου Πεμόνια, ὅτε πάλιν ἕνεκα τῆς ἐπελθούσης βροχῆς ἠναγκάσθησαν νὰ

---

1. Χφ. *τοῦ*.
2. Χφ. *ἀναγκασθέν*.
3. Χφ. *Μελιδόνι*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὑποχωρήσωσι. Κατὰ τὴν ἀσήμαντον ταύτην συμπλοκὴν τρεῖς Χριστιανοὶ ἐφονεύθησαν καὶ δύο ἐπληγώθησαν, ἐκ δὲ τῶν Τούρκων δύο ἀξιωματικοὶ ἐφονεύθησαν καὶ δέκα πέντε ἄλλοι.

Τὴν τρίτην τοῦ μηνὸς οἱ περὶ τὸν κ. Ζιμπρακάκην ἤκουσαν πυροβολισμοὺς εἰς τὰ ἀνατολικώτερα μέρη καὶ ὑποθέτουν ὅτι μάχη συνήφθη μεταξὺ τοῦ σώματος τοῦ κ. Κορωναίου, εὑρισκομένου ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνου, καὶ τῶν Τούρκων. Ἔκτοτε ὁ κ. Ἰ. Ζιμπρακάκης διηυθύνθη μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν πρὸς δυσμὰς εἰς χωρίον Δρακῶνα τῆς Κυδωνίας, ὅπου νῦν εὑρίσκεται, ἀλλ' οὐδ' ἐκεῖ δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ σταθῇ, ἂν καταδιωχθῇ ὑπὸ ἰσχυροῦ σώματος ἐχθρικοῦ.

Ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 558 ἐκθέσει[1] μου, γραφείσῃ κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ἀτμοπλοίου, ἔλαβα τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα περὶ μάχης τινὸς σπουδαίας, λαβούσης δῆθεν χώραν εἰς τὰ πέριξ καὶ πρὸ τῶν θυρῶν τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ πληροφορία αὕτη, προερχομένη ἐκ τῆς Γ. Συνελεύσεως, φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἀκριβής, καθότι, ἂν καὶ μοὶ ἔστειλεν ἐπιστολὴν ὁ ἡμέτερος Ὑποπρόξενος, οὐδὲν μοὶ ἀναφέρει περὶ αὐτῆς. Ἐκ δὲ τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ κ. Πράκτορος οὐδεμίαν ἔλαβα πληροφορίαν, ἂν ἐν τῷ τμήματι ἐκείνῳ συνήφθησαν μάχαι ἄξιαι λόγου. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι οὐδὲν σπουδαῖον ἐπράχθη ἐν τῷ τμήματι ἐκείνῳ.

Πολλάκις ἔλαβα ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσω πρὸς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα πόσον ἄδικος καὶ μεροληπτικὴ εἶναι ἡ διαγωγὴ τοῦ ἐνταῦθα Προξένου τῆς Γαλλίας. Βέβαιος ἤμην ὅτι διὰ τῶν ἐκθέσεών του προσπαθεῖ ν' ἀποπλανᾷ τὴν κυβέρνησίν του μὴ ἐκθέτων τὰ πράγματα ὡς πραγματικῶς τρέχουσι, διότι τὰ μὲν τῶν Χριστιανῶν πολεμικὰ κατορθώματα ἀποσιωπᾷ ἢ σμικρύνει, τὰ δὲ τῶν Τούρκων ἐξογκώνει, συκοφαντεῖ ὅπου δυνηθῇ τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἀποκρύπτει ἢ κολάζει τὰς παρεκτροπὰς καὶ τὰς ἀπανθρώπους πράξεις τῶν Τούρκων.

Ἡ διαγωγή του αὕτη καταφαίνεται ἔν τινι ἄρθρῳ τοῦ *Moniteur Universel*, ὅπερ βεβαίως εἶναι πιστὴ εἰκὼν τῶν ὑπὸ τοῦ Προξένου γραφομένων καὶ ὅπερ περιέχει τόσα ψεύδη ὅσους ἔχει στίχους. Τὸ ἄρθρον τοῦτο ἀνέγνων ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 37 φύλλῳ τῆς ἐν Σύρῳ ἐκδιδομένης ἐφημερίδος ἡ *Πατρίς*. Τοιαύτας σφαλερὰς πληροφορίας χορηγεῖ εἰς τὴν κυβέρνησίν του καὶ ὁ τῆς Ἀγγλίας Πρόξενος.

Ἀπ' ἐναντίας οἱ ἐκτιμῶντες τὰ πράγματα ὀρθῶς καὶ ἀμερολήπτως φωτίζοντες τὰς κυβερνήσεις των εἶναι ὅλοι οἱ λοιποὶ πρόξενοι καὶ ἰδίως ὁ τῆς Ρωσίας, ὁ τῆς Ἀμερικῆς, ὁ τῆς Ἰταλίας καὶ ὁ τῆς Ὁλλανδίας καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὁ τῆς Αὐστρίας.

Ὡς πρὸς τὰ συλληφθέντα δύο ἑλληνικὰ πλοιάρια μὲ λύπην μου λέγω ὅτι ἡ Διοίκησις δὲν παραδέχεται τὴν αἴτησίν[2] μου τοῦ νὰ λάβω μέρος εἰς τὴν ἀνάκρισιν καὶ τὴν ἐκδίκασιν τῶν συλληφθέντων προσώπων, ἐπὶ τῷ ἄνευ ἐννοίας λόγῳ ὅτι ἄνθρωποι χορηγοῦντες τὰ

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 163–164.
2. Ἔγγραφον ὑπ' ἀριθ. 563, 6 Νοεμβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ52/1944.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μέσα εἰς τοὺς ὑπηκόους τοῦ Σουλτάνου νὰ ἐπαναστατῶσι δὲν χαίρουσι τὰ προνόμια ἅτινα ἄλλοι ξένοι ὑπήκοοι χαίρουσιν. Εἰς τὴν ἀπάντησιν ταύτην τοῦ Ἀλήμπεη, τὴν γέμουσαν παραλογισμῶν, ἀνταπήντησα ἀποκρούων τοὺς ἐσφαλμένους ἰσχυρισμούς του.

Ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἐγγράφων ὑπάρχουσι συνημμένα ὧδε ἀντίγραφα πρὸς φωτισμὸν τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος.

Τὴν τελευταίαν νύκτα ἀτμόπλοιόν τι αἰγύπτιον φορτηγὸν φέρον τροφὰς ἐκ Σούδας ἐνταῦθα ἐναυάγησεν εἰς τὸ ἀκρωτήριον Δρέπανον καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ πληρώματος ἐπνίγη.

71

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 279 *Ἡράκλειον, 7 Νοεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ10/355

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι τὴν δευτέραν ἀρξαμένου ἤδη μηνὸς ἡ Διοίκησις ἔδωκεν ἐλευθέραν κοινωνίαν εἰς τὸ συλληφθὲν ἑλληνικὸν πλοῖον *Χριστίνη*, κυβερνώμενον ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Α. Μπογιαντζὴ καὶ τὴν ἄδειαν ἐκφορτώσεως.

Κατὰ τὸ παρελθὸν ὀκταήμερον οὐδεμία ἐχθροπραξία ἔλαβε χώραν ἀλλ' ἡ ἐξακολούθησις μεταφορᾶς ὅπλων, ὑπὲρ τὰ εἴκοσι φορτία, ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πεδιάδος.

Τὴν τετάρτην τοῦ μηνὸς ὁ Ρεσὶτ Ἐφέντης μετ' ἀποσπασμάτων τακτικῶν καὶ ἀτάκτων μετέβη ἀκωλύτως εἰς Ἅγιον Μύρωνα, ἔνθα εὗρε τέσσαρας φύλακας Χριστιανούς, κεκμηκότας ὑπὸ τῆς οἰνοποσίας καὶ τοῦ ὕπνου. Δι' αὐτῶν εἰδοποίησε προφορικῶς τοὺς ἐν Κουρσώνι ἐπαναστάτας νὰ παραδεχθῶσι τὴν ὑποταγήν, ἄλλως θὰ τοὺς προσβάλῃ διὰ τῶν ὅπλων. Μὴ λαβὼν ἀπάντησιν, τὴν ἕκτην τοῦ μηνὸς προυχώρησεν εἰς Κουρσῶνα καὶ κατέλαβε τὸ χωρίον ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως, καθότι οἱ εὑρισκόμενοι ἐκεῖ ἐπαναστάται, περὶ τοὺς τεσσαράκοντα, ἀνεχώρησαν πρὶν ἢ προσβληθῶσιν ὑπὸ τῶν ἐναντίων.

Κύριε Ὑπουργέ, ἀρκετὰ μέχρι τοῦδε παραδείγματα μᾶς πείθουσιν ὅτι κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος δὲν ὑπῆρξεν ὁ κατάλληλος νοῦς οὔτε ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐπιρροῆς ὁ δυνάμενος νὰ συγκεντρώσῃ σταθερῶς καὶ διαρκῶς περὶ τὸν ἑαυτόν του ἱκανὸν ἀριθμὸν ὁπλοφόρων.

Ὁ Παῦλος Χ' Δεδιδάκης ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε διαγωγῆς του ἀποδεικνύεται ὄχι μόνον ἀνίκανος πρὸς τὸ ὁπλαρχηγεῖν ἀλλὰ καὶ ἄνευ ἐπιτοπίου ἐπιρροῆς, προσέτι δὲ καὶ ὕποπτος κινδυνωδεστέρων συνεπειῶν. Πεντάκις ἀπεστάλη πεζοδρόμος μὲ γράμματα πρὸς τὴν ἐπιτροπὴν καὶ διαφόρους ἄλλους καπετανέους τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν, ἀλλὰ πάντοτε ἐκράτησε τὰ γράμματα καὶ ἠρνήθη νὰ μᾶς δώσῃ τὰς ζητουμένας πληροφορίας καὶ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νὰ προκαλέσῃ ἀπάντησιν παρὰ τῶν εἰρημένων προσώπων, διὰ νὰ μάθωμεν τὴν διαμονὴν καὶ τὰς ἐνεργείας των.

Τὸ παρελθὸν Σάββατον ἐλάβαμεν ἐπιστολήν[1] του ὑπὸ ἡμερομηνίαν τρίτης τοῦ μηνός, ἀντίγραφον τῆς ὁποίας ἔχετε ὧδε, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ ποσῶς δὲν ποιεῖ μνείαν περὶ τῶν προαναφερθέντων. Ὅθεν καθίσταται μεγίστη καὶ ἀναπόφευκτος ἀνάγκη νὰ μεταβῇ εἰς τὰς ἐνταῦθα ἐπαρχίας εἷς ἐκ τῶν ἀφιχθέντων εἰς Κρήτην ἡμετέρων ἀξιωματικῶν μετὰ πεντακοσίων καλῶν ὁπλοφόρων, διὰ νὰ ἐμψυχώσῃ τὴν ἐπανάστασιν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπιβάλῃ πρὸς τοὺς κατοίκους τὸ θάρρος καὶ τὸ ὀφειλόμενον καθῆκον, καθότι ἄλλως ὑπάρχει πιθανότης ὅτι καὶ αἱ ἐναπομείνασαι ἐπαρχίαι θέλουσιν ἀσπασθῇ τὴν ὑποταγήν. Δύναμαι νὰ σᾶς βεβαιώσω, κύριε Ὑπουργέ, ὅτι ὁ ἐρχόμενος ἀξιωματικὸς μετὰ τῆς ἐν λόγῳ δυνάμεώς του θὰ δρέψῃ τὰς καλυτέρας δάφνας.

Αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τὸ τμῆμα Ἡρακλείου εἰσὶν ἐξησθενημέναι κατά τε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ ποιόν. Ἡ δυσεντερία σκληρῶς ἀποδεκατίζει τὸν ὀθωμανικὸν στρατόν. Ἐκ τῆς φρουρᾶς Ἡρακλείου δέκα καὶ πέντε τοὐλάχιστον θύματα ἀριθμοῦνται καθ' ἑκάστην, προχωροῦντος δὲ τοῦ χειμῶνος πιστεύω ὅτι οὐδεὶς ἐκ τῶν Αἰγυπτίων στρατιωτῶν θὰ μείνῃ εἰς τὴν ζωήν, διότι αὐτοὶ ὡς ἐκ τοῦ λινοῦ ἱματισμοῦ των προσβάλλονται περισσότερον.

Ὁ αὐτοκρατορικὸς καὶ ὁ αἰγύπτιος στρατὸς δὲν ὑπερβαίνει τὰς ἓξ χιλιάδας. Ἐξ αὐτῶν μόλις τρεῖς χιλιάδες δύνανται νὰ ἐκστρατεύωσιν, οἱ δὲ λοιποὶ πληροῦσι τὰ νοσοκομεῖα καὶ χρησιμεύουσιν ὡς φρουρὰ τῆς πόλεως Ἡρακλείου.

Οὐδὲν ἄλλο νεώτερον συνέβη ἄξιον τῆς προσοχῆς καὶ τῆς μερίμνης τῆς Ὑμ. Ἐξοχότητος.

72

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 570 *Χανιά, 12 Νοεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ5/163

Ἀναχωρούσης σήμερον τῆς ρωσικῆς φρεγάτας ὁ *Μέγας Ναύαρχος* εἰς Πειραιᾶ πρὸς ἐναπόθεσιν ἀσθενῶν τινων ἐκ τοῦ πληρώματός της, ὠφελοῦμαι[2] τῆς εὐκαιρίας, ἵνα ἐκθέσω εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ⟨τὰ⟩ μετὰ τὴν τελευταίαν ἔκθεσίν[3] μου συμβάντα.

Ἀπὸ χθὲς ἤρξατο νὰ κυκλοφορῇ ἐν τῇ πόλει φήμη ὅτι τὴν 8 ἢ 9 τοῦ μηνὸς περὶ τὴν Μονὴν Ἀρκαδίου τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης, εἰς ἣν διέμενεν ὁ κ. Π. Κορωναῖος μὲ τὸ περὶ αὐτὸν σῶμα, συνήφθη μάχη αἱματηρά, εἰς ἣν ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἡττηθεὶς ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ. Φαίνεται ὅτι ἐν τῇ εἰρημένῃ μονῇ ὁ κ. Κορωναῖος ὀχυρωθεὶς

1. ΑΥΕ/ΚΥ – Μ10/358.
2. Χφ. *ὠφελούμενος*.
3. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 164–168.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

εἶχε κατασκευάσει τρεῖς ὑπονόμους ἔξωθι αὐτῆς. Ἐπιτεθέντων δὲ τῶν Τούρκων, ἐδόθη πῦρ εἰς αὐτάς, ἐξ ὧν δύο ἐπιτυχῶς ἐκπυρσοκροτήσασαι ἐπροξένησαν μεγάλην βλάβην εἰς τὸν ἐχθρόν. Οἱ ἴδιοι Ὀθωμανοὶ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἔβλαψεν ἐπαισθητῶς τοὺς ἐπαναστάτας, οἵτινες δῆθεν ἔπαθαν καὶ ἐκ τῆς τρίτης ἀποτυχούσης ὑπονόμου των, δὲν ἀρνοῦνται ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ὑπέστη μεγάλην ζημίαν.

Ἄλλας πηγὰς μέχρι τοῦδε περὶ τῆς μάχης δὲν ἔχομεν εἰμὴ τὰς τουρκικάς. Ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅτι οἱ Τοῦρκοι δὲν φαίνονται περιχαρεῖς ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ἴδιοι ὁμολογοῦν ὅτι ἔπαθαν ζημίας ἐπαισθητάς, πρᾶγμα ἀσύνηθες παρ' αὐτοῖς, ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἐπανηγύριζον νίκας, ὡς ἔπραξαν διὰ τὴν ἐν Βαφὲ μάχην, εἰς ἣν μόλις 30 Χριστιανοὶ ἔπεσαν, καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ὑπεχώρησεν εἰς Ἀποκόρωνα, ἐξ ὅλων τούτων τῶν φαινομένων ἐξάγεται ὅτι πραγματικῶς οἱ Τοῦρκοι ἔπαθαν ἦτταν ἐπιζήμιον. Λεπτομερείας περὶ τῆς μάχης ταύτης δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν μέχρι τῆς προσεχοῦς Δευτέρας, ὅτε τὸ ἀτμόπλοιον ἐρχόμενον ἐκ Ρεθύμνης θέλει μᾶς πληροφορήσει ὡς ἀληθῶς ἔτρεξαν τὰ πράγματα. Ἀλλ' ἂν ἡ νίκη αὕτη τῶν Χριστιανῶν εἶναι ὡς διαδίδεται καὶ ὡς ἐκ τῶν φαινομένων εἰκάζεται, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι θέλει ἔχει εὐάρεστα ἀποτελέσματα ὡς πρὸς τὴν πρόοδον τῆς ἐπαναστάσεως, καθότι θέλει ἐμπνεύσει νέον θάρρος εἰς τὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀποτεθαρρημένα πνεύματα καὶ θέλει δώσει νέαν ζωὴν εἰς αὐτήν. Ἐκτὸς δὲ τούτου θέλει ἀποδείξει καὶ εἰς τὸν κόσμον ὅτι αἱ περὶ ὑποταγῆς τῶν ἐπαναστατῶν εἰδήσεις ἃς καὶ ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς καὶ ὁ κ. Derché καὶ ὁ κ. Dickson μεταβιβάζουσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην εἶναι αὐτόχρημα μῦθος.

Ὁ κ. Ἰ. Ζιμβρακάκης διαμένει πρὸ πολλῶν ἡμερῶν εἰς χωρίον τῆς Κυδωνίας Δρακώναν, ἕως[1] τρεῖς ὥρας μακρὰν τῶν Χανίων. Ὑπάρχει δὲ ἰδέα ὅτι κατ' αὐτὰς θέλει περιοδεύσει τὰς δύο δυτικὰς ἐπαρχίας Κισσάμου καὶ Σελίνου.

Χθὲς μετὰ μεσημβρίαν φωνὴ ἠκούσθη ἐν τῇ πόλει ὅτι οἱ ἐπαναστάται κατέβησαν εἰς τὸ χωρίον Νεροκούρου, κείμενον πρὸς μεσημβρίαν τῆς πόλεως εἰς τοὺς πρόποδας τῶν ὀρέων καὶ μίαν ὥραν περίπου μακρὰν αὐτῆς. Ἐν ἀκαρεὶ ἅπασα ἡ φρουρὰ τῆς πόλεως καὶ πολλοὶ ἄτακτοι ἐθελονταὶ δράξαντες τὰ ὅπλα ἔτρεξαν πρὸς καταδίωξιν τοῦ αὐθάδους ἐχθροῦ, πλὴν τὸ ἑσπέρας ἐπανῆλθον χωρὶς νὰ χυθῇ σταγὼν αἵματος, καθότι ἐπαναστάται τινὲς κατέβησαν τῷ ὄντι εἰς τοὺς πρόποδας τῶν ὀρέων ὄχι πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ συνάψωσι μάχην, ἀλλ' ἵνα προμηθευθῶσι τὰ πρὸς διατροφήν. Πραγματικῶς ἁρπάσαντες 200 καὶ ἐπέκεινα πρόβατα ἀπεσύρθησαν εἰς τὸ στρατόπεδόν των.

Γράφουσιν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐνταῦθα ὅτι ὁ Σουλτᾶνος εἶναι παρωργισμένος κατὰ τῶν ὑπουργῶν του, διότι, ἐνῷ τῷ διαβεβαιοῦν καθ' ἑκάστην ὅτι ἡ ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις κατεπνίγη, αὐτὴ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ. Προσθέτουν δ' ὅτι ἐν τῇ ἀνυπομονησίᾳ του ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ ἔλθῃ ὁ ἴδιος αὐτοπροσώπως καὶ ὅτι ἀντὶ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ θέλει πέμψει τὸν Ὀμὲρ Πασᾶν.

---

1. Χφ. *ὅσον*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἡ συνέλευσις τῶν Κρητῶν ἀπηύθυνεν ἐσχάτως δύο ἀναφοράς, τὴν μὲν πρὸς τὸν Πρόεδρον τῆς Ἀμερικῆς, δι' ἧς παρακαλεῖ αὐτὸν ὅπως εὐαρεστηθῇ καὶ πέμψῃ εἰς Κρήτην ὅπλα τινὰ καὶ δύο πλοῖα, τὴν δὲ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα τῶν Γάλλων, δι' ἧς, ἐκθέτουσα τὰ δικαιώματα τὰ ὁποῖα εἰς τὴν συμπάθειαν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἡ Κρήτη ἔχει ὡς καὶ τὰ δεινὰ ἅτινα πάσχει, ἐπικαλεῖται τὴν ἀρωγήν τῆς Α.Α.Μ. Ἀμφοτέρας τὰς ἀναφορὰς ταύτας ἀπηύθυναν διὰ τοῦ τελευταίου αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις κ. Μ. Ρενιέρην, ἵνα οὗτος τὰς διαβιβάσῃ προσηκόντως. Προσέτι δὲ διὰ πράξεώς της ἡ αὐτὴ συνέλευσις διώρισε πληρεξουσίους της, ἵνα ἀντιπροσωπεύσωσιν αὐτὴν παρὰ ταῖς αὐλαῖς τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, τοὺς κ.κ. Στρατηγὸν Καλλέργην, Μ. Ρενιέρην καὶ Λιμπρίτην.

Διὰ δὲ τοῦ προτελευταίου ἀτμοπλοίου ἔπεμψεν ἀναφορὰς πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβεις τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων καὶ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, δι' ὧν ἐπικαλεῖται τὴν μεσολάβησιν τῶν κυβερνήσεων ἃς ἕκαστος ἀντιπροσωπεύει καὶ τὴν προστασίαν τῶν οἰκογενειῶν. Διαβεβαιοῖ δ' αὐτοὺς συγχρόνως ὅτι ἀπόφασιν σταθερὰν ἔχουσιν οἱ Κρῆτες νὰ ἐμμείνωσι μέχρι τέλους πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ μόνου καὶ ἱεροῦ πόθου των.

Υ.Γ. Μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς ἀποστολῆς τῆς παρούσης οὐδεμία αὐθεντικὴ εἴδησις ἔφθασεν ἡμῖν περὶ τῆς ἀνωτέρω ἐκτιθεμένης μάχης, ὥστε αἱ πληροφορίαι μου στηρίζονται εἰς τὴν κοινὴν φήμην.

73

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 576 *Χανιά, 14 Νοεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ5/166

Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 570 ἀναφορᾶς [1] μου, ἣν διεβίβασα ὑμῖν διὰ τῆς ρωσικῆς φρεγάτας ὁ *Μέγας Ναύαρχος*, ἀνήγγειλα εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ὅτι ἐν τῇ Μονῇ Ἀρκαδίου τοῦ τμήματος Ρεθύμνου τὴν 9 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς συνεκροτήθη μάχη μεταξὺ τοῦ ὑπὸ τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν ὀθωμανικοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ὑπὸ τὸν κ. Π. Κορωναῖον σώματος. Ἂν καὶ εἰσέτι, μὴ ἀφιχθέντος τοῦ ἐκ Ρεθύμνου ἀτμοπλοίου, στερούμεθα λεπτομερειῶν, ἐξ ὅλων τῶν δεδομένων ἐξάγομεν ὅτι ἡ μάχη αὕτη ὑπῆρξεν αἱματηρὰ καὶ καταστρεπτικὴ διὰ τοὺς Τούρκους.

Αἱ ἐνταῦθα ὀθωμανικαὶ ἀρχαί, αἵτινες κατὰ τὸ σύστημά των θεωροῦν ὅτι ἐνίκησαν, ἐκθέτουσι τὰ τῆς μάχης ταύτης ὡς ἑξῆς : ὅτι οἱ ἐπαναστάται ὑπάρχοντες εἰς τὴν εἰρημένην μονὴν ἐδήλωσαν εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν τὴν πρόθεσιν τοῦ νὰ παραδοθοῦν, ἀλλ'

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 169–171.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὅτι, διευθυνθέντων ἐκεῖ τῶν Ὀθωμανῶν πρὸς παραλαβὴν τῶν ὅπλων, ἐπυροβόλησαν κατ' αὐτῶν· ὅτι τότε ὁ ὀθωμανικὸς στρατὸς ἤρχισε νὰ κανονοβολῇ τὴν μονὴν καί, ἀφοῦ διέρρηξε τὸν τοῖχον, ἐφώρμησε καὶ κατέλαβεν αὐτήν, ἀλλ' ἱερεύς τις ἔθεσε πῦρ εἰς τὴν ἐκεῖ ὑπάρχουσαν ὑπόνομον, ἥτις ἐκραγεῖσα ἀνέτρεψε μέρος αὐτῆς καὶ ἐφόνευσε περὶ τοὺς 600 ἐπαναστάτας, ἐν οἷς καὶ πολλὰ γυναικόπαιδα ἐν τῇ μονῇ εὑρισκόμενα· ὅτι ἐν τῇ ἐφόδῳ ταύτῃ ἐφονεύθησαν περὶ τοὺς 60 στρατιῶται καὶ ἐπληγώθησαν περὶ τοὺς 120. Οἱ Τοῦρκοι διατεινόμενοι ταῦτα λέγουσιν, ἂν καὶ ὄχι μετ' ἐμφάσεως, ὅτι ἐνίκησαν, δὲν τολμῶσιν ὅμως νὰ πανηγυρίσωσι τὴν ὑποτιθεμένην νίκην διὰ κανονοβολισμῶν ἢ ἄλλων ἐπιδείξεων, ὡς εἰς ἄλλας περιστάσεις ἔπραξαν.

Οἱ Χριστιανοὶ ὅμως διηγοῦνται τὰ πράγματα κατὰ πάντα διάφορον τρόπον λέγοντες ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἐδήλωσαν εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν ὅτι εἶναι ἕτοιμοι νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα, πλήν, πλησιάσαντος τοῦ στρατοῦ, ἐπυροβόλησαν κατ' αὐτοῦ, μετὰ δὲ πολύωρον μάχην ἐλκύσαντες τοὺς Τούρκους πλησίον τῆς μονῆς ἔβαλαν πῦρ εἰς τὰς ἔξωθι αὐτῆς παρασκευασθείσας ὑπονόμους, ἐξ ὧν δύο μόνον ἐκραγεῖσαι ἔφεραν μεγάλην βλάβην εἰς τὸν ἐχθρὸν καταστρέψασαι τέσσαρα τάγματα ἐξ ὁλοκλήρου. Οἱ Τοῦρκοι τότε ἐτράπησαν εἰς φυγὴν διωκόμενοι ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, ἀλλ' οὐχὶ μακρὰν τῆς μονῆς εὑρόντες ἐντὸς σπηλαίου περὶ τὰ 60 γυναικόπαιδα ἐν τῇ ὁρμῇ θηριώδους ἀγανακτήσεως κατέσφαξαν αὐτά. Βεβαιοῦν δ' ὅτι, ἂν καὶ ἡ τρίτη ὑπόνομος ἐπετύγχανεν, ἤθελε καὶ ὁ ἴδιος Μουσταφᾶ Πασᾶς καταστραφῇ.

Εἴτε οὕτως εἴτε ἄλλως συνέβησαν τὰ πράγματα, ἅτινα δὲν εἶμαι ἀκόμη εἰς θέσιν ἀκριβῶς καὶ λεπτομερῶς νὰ πληροφορηθῶ, βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ὑπέστη σημαντικὴν ἧτταν καὶ πολὺν στρατὸν ἀπώλεσε, διότι αἱ ἴδιαι τουρκικαὶ ἀρχαί, αἵτινες συνήθειαν ἔχουσιν οὐδέποτε νὰ ὁμολογῶσιν ὅτι ὑπέστησαν ἀπωλείας καὶ νὰ μὴ ἀναβιβάζωσι τοὺς εἰς τὰς μάχας φονευμένους πλέον τῶν 3–4, εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν ὁμολογοῦν ὅτι ἑξήκοντα στρατιῶται ἐφονεύθησαν καὶ περὶ τοὺς 120 ἐπληγώθησαν, μεταξὺ δὲ τῶν πληγωθέντων συγκαταριθμεῖται καὶ ὁ γυναικάδελφος τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, ὁ παρὰ τὰς πλευρὰς αὐτοῦ πάντοτε ἱστάμενος ἀχώριστος φίλος Σουλεϊμὰν Βέης, ὅστις κινδυνεύει. Ἄλλωστε ὅμως ἀτμόπλοιον ἐλθὸν προχθὲς ἐνταῦθα ἐκ Ρεθύμνου ἐκόμισεν εἰς τὸ ἐνταῦθα νοσοκομεῖον ὑπὲρ τοὺς 160 τραυματισμένους στρατιώτας. Ὅτι δὲ ὁ Μουσταφᾶς Πασᾶς ἠττήθη ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι μετὰ τὴν μάχην ταύτην ἀνεχώρησεν ἐλθὼν πρὸς τὸ Ρέθυμνον, εἰς χωρίον Μέσην, ὡς ὁ ἴδιος Ἀλήμπεης εἶπε σήμερον εἰς τὸν διερμηνέα. Ὁ δὲ κ. Κορωναῖος ἐξακολουθεῖ νὰ μένῃ εἰς τὸ Ἀρκάδι ἢ εἰς τὰ πέριξ αὐτοῦ.

Ἡ εἴδησις αὕτη κατετάραξε τοὺς Ὀθωμανοὺς καί τινες ἐξ αὐτῶν βέηδες, οἷον ὁ Χαμὴτ Βέης καὶ ἄλλοι, μετέβησαν δι' ἐπίτηδες ἀτμοπλοίου μετά τινος τῶν νεωτέρων υἱῶν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ εἰς Ρέθυμνον πρὸς ἀντάμωσιν αὐτοῦ. Ἐλύπησε δὲ καὶ τοὺς φίλους αὐτῶν, ἰδίως δὲ τὸν ἀξιότιμον Πρόξενον τῆς Γαλλίας, ὅστις, μὴ δυνάμενος νὰ συμβιβάσῃ τὴν σύναψιν τῆς μάχης ταύτης μὲ τὴν διαβεβαίωσιν ἣν μετεβίβασεν εἰς τὴν κυβέρνησίν του

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὅτι ἡ ἐπανάστασις κατεσβέσθη καὶ ἡ ἡσυχία ἐπανῆλθεν εἰς τὴν νῆσον, λέγει ἤδη ὅτι ἡ ἐπανάστασις εἶχε μὲν παύσει, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἤρχισεν ἐκ νέου. Ὁ δὲ κ. Dickson, ὃν εἶδα χθές, μοὶ ἔλεγεν ὅτι ὡς τρέχουσι τὰ πράγματα, ἂν καὶ πολλαὶ ἐπαρχίαι τῶν ἀνατολικῶν μερῶν ὑπετάγησαν, ἡ ἐπανάστασις θέλει διατηρηθῆ καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα. Ὁπωσδήποτε τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι διὰ τῆς νίκης ταύτης τῶν ἐπαναστατῶν οἱ Χριστιανοὶ θέλουν λάβει νέον θάρρος, ἡ δ' ἐπανάστασις νέαν ζωήν.

Ἐπληροφορήθην κατ' αὐτὰς ὅτι ὁ Συνταγματάρχης Βυζάντιος ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σελίνου καὶ ὅτι ἠνώθη μετὰ τοῦ κ. Ζιμπρακάκη, διαμένοντος εἰς χωρίον Δρακόναν τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας.

Περὶ τῶν οἰκογενειῶν οὐδὲν εἰσέτι ἐγένετο, οὐδ' ἔφθασαν δυστυχῶς τὰ ἀμερικανικὰ ἀτμόπλοια ἅτινα ὁ κ. Stillman ἀναμένει πάντοτε κατὰ τὰς πληροφορίας ἃς ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβυς κ. Μόρις τῷ διεβίβασεν.

Ὁ κ. Stillman μοὶ εἶπεν ἐμπιστευτικῶς ὅτι ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ὑποθέτων ὅτι αὐτὸς γράφει τὰ ἐν τῷ *Levant Herald* ἄρθρα καὶ ὅτι δῆθεν ἐνθαρρύνει τοὺς ἐπαναστάτας ἀπηύθυνε κατ' αὐτοῦ παράπονα εἰς τὸν κ. Morris προσθέσας ὅτι θέλει γράψει κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν κύρ. Iward [1] ἐναντίον του· ὅτι ὁ κ. Morris ἀπέκρουσε τὰ παράπονα ταῦτα εἰπὼν ὅτι ὁ κ. Stillman οὐδέποτε ἔγραψε ἐν τῇ εἰρημένῃ ἐφημερίδι καὶ οὐδεμίαν ποτὲ ἐνθάρρυνσιν ἔδειξεν εἰς τοὺς ἐπαναστάτας, ἂν δὲ δεικνύῃ ὑπὲρ αὐτῶν συμπάθειαν, φυσικὴν εἰς πάντα φιλότιμον καὶ ἔντιμον ἄνδρα, τοιαύτην ἔδειξεν ἤδη καὶ ὁ κ. Iward ὡς ὑπουργὸς ἐν τοῖς ἐγγράφοις του· ὅτι ἄλλως ὁ κ. Stillman κήδεται πλειότερον τῶν ἀληθῶς ἐννοουμένων συμφερόντων τῆς Πύλης ἢ οἱ ὑπάλληλοι αὐτῆς, καθότι αὐτὸς προέλεγεν ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Ἰσμαὴλ Πασᾶ ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαία, ἵνα μὴ ὁ τόπος περιέλθῃ εἰς ἐπανάστασιν, ἀλλ' ἡ Πύλη ἐπέμενεν εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ὑπαλλήλου τούτου κλπ.

Περιττὸν εἶναι ἴσως νὰ προσθέσω ὅτι ὁ κ. Morris εἶναι ἔνθερμος προστάτης τῶν καταδυναστευομένων ἐν τῇ ἀνατολῇ χριστιανικῶν φυλῶν καὶ ἰδίως τῶν Ἑλλήνων, ἐκδηλώσας πάντοτε, ὁσάκις ἡ περίστασις τῷ ἐδόθη, καὶ τὰς εὐγενεῖς συμπαθείας του καὶ τὰς ἀποτελεσματικὰς ἐνεργείας του.

Πρὶν ἢ δώσω πέρας εἰς τὴν παροῦσαν ὀφείλω νὰ γνωστοποιήσω εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ὅτι ἡ Γ. Συνέλευσις τῶν Κρητῶν συνέταξε κατ' αὐτὰς δύο ἀναφορὰς πρὸς τὰς A.A.M.M. τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Πρωσσίας ἐπικαλουμένη τὴν ἀρωγὴν αὐτῶν, ὡς λαβόντων μέρος εἰς τὴν ἐν Παρισίοις συνθήκην, εἰς τὸν δίκαιον καὶ ἄνισον περὶ ἀπελευθερώσεως ἀγῶνά των. Τὰς ἀναφορὰς ταύτας διεβίβασαν τὴν μὲν διὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις κυρίου Ρενιέρη, τὴν δὲ διὰ τοῦ κυρίου Colucci.

---

1. W. H. Seward, Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

74

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

'Αριθ. 281 *'Ηράκλειον, 14 Νοεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ10/359

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι ὁ Ρεσὶτ Ἐφέντης μετὰ τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων, τακτικῶν καὶ ἀτάκτων, διαμένει εἰσέτι εἰς Ἅγιον Μύρωνα καὶ Κουρσῶνα καὶ ὅτι τὴν ἐνάτην τοῦ τρέχ. μηνὸς οἱ ἄτακτοι Ὀθωμανοὶ ἦλθον εἰς συμπλοκὴν μετὰ ἐπαναστατῶν διοικουμένων ὑπὸ τοῦ Σκουλὰ εἰς χωρίον Δίλισο [1] ἐπαρχίας Μαλεβυζίου. Τὰς λεπτομερείας τῆς συμπλοκῆς δὲν γνωρίζομεν εἰσέτι ἀκριβῶς, ἀλλὰ μετ' αὐτὴν τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα ἔκαυσαν ἓξ χωρία, Δίλισο, Μονήν, Καμάρι, Βούτες, Κιραμούτζη [2] καὶ Πετροκέφαλο, ἀνήκοντα εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μαλεβυζίου. Ὁ ὁπλαρχηγὸς Μεσερᾶς Μιχαὴλ Κόρακας πληροφορηθεὶς τὸ γεγονὸς τοῦ ἐμπρησμοῦ ἀνταπέδωκε τὰ ἴσα, δηλονότι κατέστρεψε διὰ τοῦ πυρὸς εἴκοσι ἑπτὰ ὀθωμανικὰ χωρία ἀνήκοντα εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μεσερᾶς [3] καὶ Καινούργιο [4].

Τὴν ἑνδεκάτην τοῦ μηνὸς ὀθωμανικὸν ἀτμοκίνητον ἀφιχθὲν ἐνταῦθα διέδωκεν ὅτι τὴν παρελθοῦσαν Τετάρτην, ἐνάτην τοῦ μηνός, ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς προσέβαλε τοὺς εἰς Ἀρκάδιον εὑρισκομένους ἐπαναστάτας ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κορωναίου καὶ ὅτι οἱ ἐν λόγῳ ἐπαναστάται δι' ὑπονόμων, ἀντὶ νὰ προσβάλωσι τοὺς Ὀθωμανούς, κατέστρεψαν τὸν ἑαυτόν των ἀπολέσαντες πλέον τῶν χιλίων. Ἡ εἴδησις αὕτη δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἀληθής, διότι ὁ Ρεσὶτ Ἐφέντης μετὰ τὴν διάδοσιν ἐκήρυξε προφορικῶς τὴν προγραφὴν τοῦ Κορωναίου καὶ Μιχαὴλ Κόρακα, διὰ δὲ τῶν ὀργάνων του διεσάλπισεν ὅτι ὅστις συλλάβῃ καὶ παραδώσῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τὸν Κορωναῖον θὰ λάβῃ ἀμοιβὴν πεντακοσίας χιλιάδας γρόσια, διὰ δὲ τὸν Κόρακα πεντακοσίας λίρας. Ἐκ τῆς προγραφῆς καὶ τῆς ὑποσχομένης ἀμοιβῆς ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ὑπόνομος θὰ ἐπέφερε μεγάλην καταστροφὴν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Μουσταφᾶ καὶ οὐχὶ εἰς τοὺς ἐπαναστάτας.

Καθ' ἃς ἔλαβεν ἐπισήμους πληροφορίας ἡ ἐνταῦθα Διοίκησις, ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς μετὰ τὴν μάχην τοῦ Ἀρκαδίου εἰσῆλθε καὶ διαμένει ἤδη εἰς Ρεθύμνην, διέταξε δὲ τὸν στρατὸν τοῦ τμήματος Ἡρακλείου νὰ προχωρήσῃ διὰ νὰ προσβάλῃ τὴν ἐπαρχίαν Μεσερᾶς. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ δυσεντερία ἀπέστειλεν εἰς τὸν Ἅδην πολλοὺς ἀνωτέρους ἀξιωματικοὺς τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ προσέβαλεν ἤδη σπουδαίως τὸν ἀρχηγόν του Ἰμβραΐμ Πασᾶν, τὸν ὁποῖον μετέφεραν ἐνταῦθα, ἀπεστάλη εἷς μιράλαης [5], καλούμενος Ἀμντίμπεης, ἀνώτερος

1. Τύλισος (ἡ).
2. Κεραμούτσι.
3. Πεδιὰς ἢ περιοχὴ Μεσαρᾶς, οὐχὶ ἐπαρχία.
4. Ἐπαρχία Καινουργίου.
5. Συνταγματάρχης.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀξιωματικὸς τῆς φρουρᾶς Ἡρακλείου, διὰ νὰ διοικήσῃ τὸν στρατὸν καί, καθ' ἃ βεβαιοῦται, σήμερον πρόκειται νὰ ἐκκινήσῃ ἐκ Κουρσῶνος διὰ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Μεσερᾶς.

Ὁ Ρεσὶτ Ἐφέντης, φοβούμενος τοὺς Μαλεβυζιώτας μήπως καταλάβωσι τὰ νῶτα τῶν Ὀθωμανῶν προχωρούντων εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μεσερᾶς, ἔδωκε πολλὰς ὑποσχέσεις ὅτι ἡ κυβέρνησίς του θὰ τοὺς ἀποζημιώσῃ διὰ τὴν καταστροφὴν τῶν οἰκιῶν των καὶ ὅτι δὲν λαμβάνει παρ' αὐτῶν τὰ ὅπλα, ἀρκεῖ νὰ μὴ τὰ φέρωσιν εἰς τὰς ἐργασίας των. Οἱ Μαλεβυζιῶται δελεασμένοι ὑπὸ τοῦ ἐλαιοκάρπου καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῆς δεικνυομένης ἤδη μετριοπαθείας τοῦ Ρεσὶτ Ἐφέντη, ἔτρεξαν εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἐλαιῶν, χωρὶς ὅμως νὰ μεταφέρωσι τὰς οἰκογενείας των εἰς τὰ χωρία. Ἡ ἐργασία των ἐξακολουθεῖ ἀνενόχλητος καὶ παρέχει εἰς αὐτοὺς πᾶσαν εὐκολίαν νὰ εἰσέρχωνται εἰς Ἡράκλειον διὰ νὰ προμηθεύωνται τὰ ἀναγκαιοῦντα αὐτοῖς. Ὅσοι ὅμως ἔλαβον τὴν καλωσύνην νὰ εἰσέλθουν μέχρι σήμερον εἴτε ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πεδιάδος εἴτε ἐκ τοῦ Μαλεβυζίου ἔλαβον ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν τὴν προσήκουσαν αὐτοῖς ὑποδοχήν, ἤγουν γιουχαρίσματα, πτύσματα, τινῶν μάλιστα ἄλειψαν καὶ τὸ πρόσωπον μὲ νωπὴν κόπρον.

Εἰς Ἡράκλειον ὑπάρχει δυτικὴ ἐκκλησία ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς γαλλικῆς σημαίας. Ὁ ἱερεὺς αὐτῆς μ' ἐβεβαίωσε προφορικῶς ὅτι οἱ πολιτισμένοι Ὀθωμανοὶ κατέστρεψαν τὴν θύραν τοῦ νεκροταφείου των καὶ τοὺς σταυροὺς τῶν μνημείων καὶ προσέτι ἐβόσκησαν ζῷα καὶ κατερρύπαναν ἅπασαν τὴν περιφέρειάν του, καὶ ὅτι τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀνέφερε πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει προϊστάμενόν του, τὸν ἐνταῦθα Ὑ/πρόξενον καὶ τὸν ἐν Χανίοις Πρόξενον τῆς Γαλλίας. Ἐν τούτοις ὁ Ὑ/πρόξενος, ἰατρὸς πολλῶν ἐνταῦθα ὀθωμανικῶν οἰκογενειῶν καὶ γαμβρὸς τοῦ διερμηνέως τῆς Διοικήσεως, οὐδεμίαν ἔδωκε προσοχήν. Πιθανὸν τὴν αὐθάδειαν τῶν Ὀθωμανῶν νὰ τὴν ἐθεώρησεν ὡς ἔκφρασιν σεβασμοῦ τῶν ὑφισταμένων στενῶν σχέσεων τῶν κυβερνήσεών των.

Τινὲς ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς τῶν ἐπαρχιῶν Πεδιάδος καταδιωκόμενοι καὶ βιοῦντες εἰς τὰ ὄρη ἔπεμψαν ἐπιστολὴν [1] ὑπὸ χρονολογίαν ἑβδόμης τοῦ μηνός, τὴν ὁποίαν χθὲς τὸ ἑσπέρας ἔλαβον. Διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, ἀντίγραφον τῆς ὁποίας ἐπισυνάπτω ὧδε, ἐπιβεβαιοῦνται ὅσα ἐξέθηκα πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα διὰ τῶν προηγουμένων ἀναφορῶν μου. Θέλει δὲ καταβληθῆ πᾶσα προσπάθεια διὰ ν' ἀποσταλῇ ταχέως ἐνθαρρυντικὴ ἐπιστολὴ πρὸς παρηγορίαν τῶν δεινοπαθούντων.

Εἰδοποιῶ προσέτι τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι μέχρι σήμερον δὲν ἐβεβαιώθη ἡ ἔλευσις ἡμετέρων ἀξιωματικῶν εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας.

---

1. ΑΥΕ/ΚΥ – Μ11/363.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

75

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 283 *Ἡράκλειον, 14 Νοεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ11/365 ὥρα 2 μ.μ.

Τὴν ὑπὸ σημερινὴν ἡμερομηνίαν ἔκθεσίν [1] μου εἶχον ἀποστείλει εἰς τὸ ταχυδρομεῖον περὶ τὴν ὥραν 11 π.μ., κατὰ δὲ τὴν πρώτην μ.μ. ἀφίχθη ἔκτακτον ὀθωμανικὸν ἀτμόπλοιον ἐκ Ρεθύμνης, ὅπερ ἔφερεν ἐπίσημον πρὸς τὴν Διοίκησιν ἀγγελίαν ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς κατέστρεψε τὸ Ἀρκάδιον φονεύσας τετρακοσίους Χριστιανοὺς καὶ ὅτι τὰ εὑρεθέντα εἰς τὴν μονὴν γυναικόπαιδα τὰ εἰσήγαγεν εἰς Ρεθύμνην. Τὴν εἴδησιν ταύτην τὴν ἐπανηγύρισαν διὰ πυροβολισμῶν ἀπείρων, ὁ δὲ Διοικητὴς ἔλαβε τὴν καλωσύνην νὰ εἰδοποιήσῃ ἐγγράφως ἅπαντα τὰ ἐνταῦθα Ὑ/προξενεῖα περὶ τῆς νίκης τοῦ Μουσταφᾶ. Τὸ πρὸς ἐμὲ ἔγγραφόν του λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ τὸ ἀποστείλω ἐν πρωτοτύπῳ.

Κύριε Ὑπουργέ, δὲν δύναμαι νὰ σᾶς ἐκφράσω τὴν λύπην ἣν ἠσθάνθην διὰ τὴν ἀπροσδόκητον καὶ ἀπαισίαν ταύτην εἴδησιν, οὐδ' ἠδυνήθην νὰ κρατήσω τὰ δάκρυά μου, ὅταν εἶδον ὅτι ὁ Λυσίμαχος Καλοκαιρινός, ὑπήκοος Ἕλλην, ἐπίτιμος Ὑ/πρόξενος τῆς Ἀγγλίας, ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς φιλελευθέρου καὶ χριστιανικῆς Ἀγγλίας, διὰ νὰ συμπανηγυρίσῃ μετὰ τῶν Ὀθωμανῶν τὴν ἀναγγελθεῖσαν σφαγὴν τοσούτων Χριστιανῶν, πεσόντων εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας. Τὸ βδέλυγμα τοῦτο τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῆς τοιαύτης πράξεως ἠθέλησε νὰ κολακεύσῃ τοὺς Ὀθωμανοὺς διὰ νὰ τῷ παρέχωσι τὴν εὐκολίαν ν' ἀγοράζῃ τὰ αἱματοκύλικτα προϊόντα τῆς ἐφετεινῆς ἐσοδείας εἰς εὐτελεῖς τιμάς.

Οὐδεὶς τῶν ἄλλων Ὑ/προξένων ἐμιμήθη τὴν ἀσυνείδητον πρᾶξιν τοῦ Καλοκαιρινοῦ.

76

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 140 (ἀντίγραφον) *Ρέθυμνον, 14 Νοεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ5/178

Ἑπόμενος εἰς τὸ ἀπὸ 2 τοῦ παρελθόντος 8/βρίου τ.ἔ. ἔγγραφον [2] τοῦ Προξ. τούτου Πρακτορείου γνωστοποιῶ ὑμῖν ὅτι κατὰ τὴν 5 τοῦ π.μ. οἱ ἄτακτοι Ὀθωμανοὶ ἐξελθόντες διὰ νυκτὸς εἰς Κούμους, Μαλάκι καὶ ἄλλα παραπλήσια τούτων χωρία, 3 περίπου ὥρας [3]

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 174–175.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 136–137.
3. Χφ. *ὡρῶν*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀπέχοντα τῆς πόλεως Ρεθύμνης πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν μέρος, ἐκυρίευσαν μίαν σημαίαν, ἐφόνευσαν ὀλίγους Χριστιανοὺς καὶ ἔφεραν ἀρκετὰ λάφυρα.

Τὴν 8 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἐξῆλθον τακτικοὶ καὶ ἄτακτοι περὶ τὰς 4000 εἰς τὰ χωρία Ἅγιον Ἀνδρέαν, Σαϊτούρας, Παλαίλιμνον, Καλονύκτην, Ρούστικα καὶ ἄλλα παραπλήσια τούτων χωρία τοῦ αὐτοῦ σχεδὸν ἀποστήματος καὶ μέρους, ἐκυρίευσαν ἑτέραν σημαίαν, ἐφόνευσάν τινας, ἥρπασαν περὶ τὰ 100 βόδια, 150 αἰγιδοπρόβατα, 20 ἡμιόνους, ἠχμαλώτισαν 10 γυναῖκας καὶ δεκαπενταετῆ παῖδα καὶ ἐκόμισαν οὐ μικρᾶς ἀξίας λάφυρα. Ἐφονεύθησαν ἐκ τῶν Ὀθωμανῶν 3 καὶ ἐπληγώθησαν 2, ἐκ δὲ τῶν Χριστιανῶν σχεδὸν ἴσοι.

Ὀπισθοχωρησάντων κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην τῶν τακτικῶν στρατευμάτων[1] ἀπὸ τὸν Ἅγιον Ἀνδρέαν διὰ τὴν ἐπίφοβον θέσιν, οἱ ἄτακτοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταστρέψουν ὁλοτελῶς τὰ χωρία ἐκεῖνα καὶ οὕτως ὀργισθέντες ἀνεφέρθησαν κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των Ἀλῆ (Λιβᾶ) Πασᾶ, ὅστις καὶ κατὰ συνέπειαν μετετέθη. Ἔκτοτε οἱ ἄτακτοι Ὀθωμανοὶ ἐξηκολούθησαν μὲ σπουδὴν τὴν λεηλασίαν εἰς τὰ κατὰ τὴν ἀνωτέρω θέσιν χωρία Ἀρμένους, Κάστελλον, Γάλλον, Γωνίαν, Ἀτσιπόπουλον, Πρινέ, Βεδέρους, Γεράνι καὶ ἄλλα παραπλήσια χωρία μὲ ζῷα καὶ πλοιάρια, ἀνευρόντες καὶ πολλοὺς κρυπτῶνας πλήρεις πολλῶν σκευῶν καὶ διαφόρων ἐπίπλων, γυμνώσαντες αὐτά, ἀποτεφρώσαντες πλέον τοῦ ἡμίσεος Ἀτσιποπούλου μετὰ τῶν ἱερῶν ναῶν καί τινας οἰκίας εἰς ἄλλα χωρία, βεβηλώσαντες καὶ κατεδαφίσαντες τοὺς ἱεροὺς ναούς. Ἐσύναξαν καὶ συνάζουν τὰ βαλανίδια, τὰς ἐλαίας καὶ πᾶν τὸ προστυχὸν αὐτοῖς. Ὅλα τὰ λάφυρα ταῦτα, ἐν οἷς καὶ εἰκόνες, διάφορα ἱερὰ σκεύη καὶ ἄμφια καὶ βιβλία ἐκκλησιαστικά, ἐπωλήθησαν καὶ πωλοῦνται διὰ δημοπρασίας καὶ συμφωνιῶν ἐντὸς τῆς ἀγορᾶς.

Ἠνεῴχθησαν ἐμπορικὰ καταστήματα ἀπόντων Χριστιανῶν ἐμπόρων καὶ βιομηχάνων ὑπό τε τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τῆς Διοικήσεως δι' εὐκολίαν οἰκογενειῶν.

Τὴν 20 τοῦ αὐτοῦ ἐγένετο μάχη πεισματώδης εἰς Βρύσινα, ἀπέναντι τῆς πόλεώς μας μεσημβρινῶς καὶ ἀποστήματος 1 ὥρας, διαρκέσασα περὶ τὰς 4 ὥρας, ἐν ᾗ ἐπολέμησαν καὶ μὲ τὰ ξίφη ἐπὶ τέλους, φονευθέντων ἐκ τῶν Ὀθωμανῶν, ὡς οὗτοι λέγουν, ἑνὸς ἀξιωματικοῦ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ ἕως 8 στρατιωτῶν, τακτικῶν καὶ ἀτάκτων[2], καὶ πληγωθέντων περὶ τοὺς[3] 10, ἐκ δὲ τῶν Χριστιανῶν εἶναι ἄγνωστον τὸ ποσὸν τῶν φονευθέντων καὶ πληγωθέντων, ἂν καὶ ὑπολογίζονται ὀλιγώτεροι τῶν Ὀθωμανῶν. Εἰς τὴν μάχην ταύτην ἀπώλεσαν οἱ Χριστιανοὶ καὶ τὴν σημαίαν τοῦ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Ἁγίου Βασιλείου χωρίου Κεραμέ, ὡς ἡ ἐπ' αὐτῆς ἐπιγραφὴ ἐδήλου.

Τὴν 21 ἐγένετο ἑτέρα μάχη πρὸς τὰ Ἀδελοπηγιανά[4], 1 ἕως 1½ ὥρας ἀπέχοντα τῆς Ρεθύμνης πρὸς ἀνατολάς, εἰς ἣν, ὡς λέγεται ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, ἐφονεύθησαν περὶ

1. Χφ. *ὀπισθοχωρήσαντα κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην τὰ τακτικὰ στρατεύματα.*
2. Χφ. *εἷς ἀξιωματικὸς τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ καὶ ἕως 8 στρατιῶται, τακτικοὶ καὶ ἄτακτοι.*
3. Χφ. *τῶν.*
4. Ἤτοι πρὸς τὰ χωρία Ἄδελε καὶ Πηγήν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοὺς 20 Χριστιανοὶ ἀπολέσαντες καὶ ἑτέραν σημαίαν, ἐκ δὲ τούτων ὀλιγώτεροι ἁρπάσαντες ζῷα διάφορα καὶ ἄλλα πάμπολλα λάφυρα. Τὴν 23 ἐγένετο μάχη περὶ τὰ χωρία Πρῖνον καὶ Σκουλούφια πρὸς τὸ ἴδιον ἀνατολικὸν μέρος καὶ ἀποστήματος 3 περίπου ὡρῶν, ἐν ᾗ ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν, ὡς λέγουν, περὶ τοὺς 30 Ὀθωμανοί, πόσοι δ' ἐκ τῶν Χριστιανῶν ἄγνωστον, κομίσαντες καὶ πάλιν πάμπολλα λάφυρα καὶ ἀποτεφρώσαντες οἰκίας, ὅτε καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἀπετέφρωσαν τὴν ἐκεῖ πλησίον Βιρὰν Πισκοπί, ὀθωμανικὸν μετόχιον καὶ ἄλλας οἰκίας, ὡς λέγουν. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐλέχθη ὅτι συνελήφθη καὶ πλοῖον μὲ πολεμοφόδια καὶ 10 ἄνδρας, καθὼς καὶ πρότερον τούτου ὅμοιον παρὰ τῷ ὅρμῳ Βαλῆ[1] μὲ πολεμοφόδια καὶ 19 ἄνδρας.

Τὴν 24 ὁ ἐν τῇ Μονῇ Ἀρκαδίου Στρατάρχης τῶν Χριστιανῶν τοῦ τμήματος Ρεθύμνης κ. Κορωναῖος ἀπέστειλεν ἕνα ὀθωμανόπαιδα μὲ ἔγγραφον πρὸς τὸν ἐνταῦθα Στρατάρχην τῶν ὀθωμανικῶν τακτικῶν στρατευμάτων προτείνων μὲ νόμιμον καὶ εὔσχημον τρόπον νὰ τῷ σταλῇ ἀντὶ τούτου Χριστιανὸς παῖς προσυλληφθεὶς ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν καθὼς καὶ ἕτερος Χριστιανὸς ἀπὸ τὰς φυλακὰς εἰς ἀνταλλαγὴν ἑτέρου ὃν συνέλαβον οἱ Χριστιανοὶ Ὀθωμανοῦ μετὰ τοῦ ἀποσταλέντος παιδός, ἀλλ' οὐδὲν ἔπραξαν. Τὴν 27 ἐξελθόντες ἐληλάτησαν καὶ ἐλαφυραγώγησαν τὰ χωρία Ὄρος, Καρέ, Γουλεδιανέ[2], Γεννῆν, Ἀμπελάκη καὶ ἄλλα. Τὴν 28 ὡσαύτως μὲ ζῷα καὶ μὲ πλοιάρια ἔφερον οὐκ ὀλίγα λάφυρα.

Τὴν 29, εἰσελθόντων ἐνταῦθά τινων Χριστιανῶν[3] ἐκ τῶν χωρίων Ἀτσιπόπουλον, Πρινὲ καὶ ἄλλων, ἐπληροφορήθημεν ὅτι ἀπὸ ὅλα τὰ χωρία τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης προσῆλθον πολλοὶ εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν, πρὸ ἡμερῶν τινων ἐστρατοπεδευμένον εἰς χωρίον Ἐπισκοπήν, καὶ ὑπεσχέθησαν αὐτῷ ὑποταγήν, ὅστις κατὰ συνέπειαν τούτου τοὺς ἀπέστειλε νὰ κατοικήσουν εἰς τὰ χωρία των καὶ διέταξεν ἐντόνως καὶ ἀπειλητικῶς νὰ μὴ τολμήσῃ οὐδεὶς Ὀθωμανὸς νὰ ἐνοχλήσῃ τινὰ τούτων, ὡς καὶ πάντα Χριστιανὸν μὴ ὁπλοφοροῦντα. Εἰς τὰ χωρία ταῦτα, ἂν καὶ εὑρέθη φονευμένος ὁ Κ. Δράδος ἀπὸ τοὺς ὑποταγέντας ἡμίσειαν ὥραν ἔξω τῆς πόλεως, διὰ τὸν ὁποῖον ἔγιναν ἀνακρίσεις ἄνευ ἀποτελέσματος μέχρι τοῦδε, κατοικοῦν οἱ περισσότεροι καὶ σχεδὸν ὅλοι εἰς τὰ χωρία των συνάζοντες τὰς ἐλαίας των, εἰσερχόμενοι καὶ ἐξερχόμενοι τῆς πόλεως καθ' ἡμέραν.

Τὴν 5 τοῦ μηνὸς τούτου ἀπεβιβάσθη ἐνταῦθα ὁ νέος Ὑποδιοικητής μας Σαδὶκ Βέης γνωστὸς ὑμῖν, καθὸ Κυδωνιεύς. Τὴν 6, μ.μ., ἔφθασεν εἰς Ρέθυμνον ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς μὲ[τα] 5.000–6.000 στρατόν, καταλύσαντα εἰς τζαμία, μαγαζία καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀπὸ δὲ τὸ μεσονύκτιον τῆς 7 μέχρι τῆς πρωίας τῆς 8 ἐκίνησε στρατὸν τακτικὸν καὶ ἄτακτον, ὑπὲρ τὰς 12.000, ὡς λέγουν, μεθ' οὗ διηυθύνθη εἰς Ἀρκάδι, εἰς ὃ εὑρέθησαν, ὡς λέγουν, ἕως 400 πολεμισταὶ καὶ 300 περίπου γυναικόπαιδα, ἀπόντος τοῦ ἀρχηγοῦ Κορωναίου μετὰ

---

1. Μπαλῆ.
2. Γουλεδιανά.
3. Χφ. *εἰσελθόντες ἐνταῦθά τινες Χριστιανοί*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ ἄλλων εἰς τὴν εἰς ᾽Ασωμάτους κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἑορτὴν καὶ διὰ νὰ προπαρασκευάσῃ ἴσως καὶ τὸν χριστιανικὸν στρατὸν διὰ τὴν περιμενομένην ἐπίθεσιν τοῦ ὀθωμανικοῦ, ἀφοῦ ἔμαθε τὴν ἔλευσιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ ἐνταῦθα.

῾Η μάχη ἤρξατο καὶ οἱ ἐν ᾽Αρκαδίῳ ὀλίγοι πολεμισταὶ ἀντέστησαν πολεμήσαντες γενναίως καὶ καρτερικῶς δι᾽ ὅλης τῆς ὀγδόης ἡμέρας. Πρὸς τὸ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐζήτησεν ἐπικουρίαν καὶ 2 πυροβόλα μεγάλα ἐκ Ρεθύμνου. Τὰ πυροβόλα μετεφέρθησαν διὰ πλοίων ἀμέσως καὶ οὐδεὶς ἄξιος [1] τοῦ πολεμεῖν ἔμεινεν ἀπὸ τοὺς Κρῆτας ᾽Οθωμανοὺς νὰ μὴν τρέξῃ εἰς βοήθειαν. Τὴν 9 τὸ πρωί, φθασάντων καὶ τῶν μεγάλων πυροβόλων, ἐπανελήφθη ἡ μάχη σφοδροτέρα, ὥστε μετὰ 1000 περίπου βομβαρδισμούς [2], ὡς λέγουν, διερράγη ἡ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ καὶ ἡ θύρα τῆς μονῆς καὶ ὥρμησαν οἱ ᾽Οθωμανοὶ ἐντὸς αὐτῆς, ὅτε οἱ Χριστιανοί, ἀφοῦ πρῶτον ἐφόνευσαν ὅσους ἠδυνήθησαν ἐκ τῶν κύκλῳ κελλίων, ἐπυροβόλησαν καὶ τὴν ἐναποθηκευμένην εἰς τὰ ὑπόγεια τῆς μονῆς πυρίτιδα, δι᾽ ἧς ἀναποδογυρίσθη πολὺ μέρος τῆς μονῆς καὶ ἐφονεύθησαν οἱ ὁρμήσαντες ᾽Οθωμανοί, οἱ εὑρεθέντες Χριστιανοὶ μετὰ τῶν γυναικοπαίδων καὶ 30 περίπου ἐκ τῆς συνοδίας [3] τῆς μονῆς. ῾Ο δὲ ῾Ηγούμενος Γαβριὴλ βεβαιοῦν ὅτι αὐτοχειριάσθη ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του διὰ πιστολίου καὶ μόνον 43 ἄνδρες καὶ 65 γυναικόπαιδα, εἰς ἄλλο μέρος τῆς μονῆς εὑρεθέντες, ἐπέζησαν καταρώμενοι ἐν τῇ θλίψει καὶ δυστυχίᾳ αὐτῶν ὅτι δὲν ἔλαβον καὶ οὗτοι τὴν αὐτὴν τῶν λοιπῶν τύχην, ἐξ ὧν καί τινες τραυματίαι.

Τοὺς 43 αἰχμαλώτους, ἐν οἷς καὶ 3 ἱερωμένοι ἐκ τῆς συνοδίας, ἔφεραν μετὰ 3 ἡμέρας σχοινοδεσμίους καὶ ἐφυλάκισαν γυμνοὺς καὶ ταλαιπωρημένους, τὰ δὲ εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν γυναικόπαιδα περιώρισαν ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας Ρεθύμνης ὑπὸ φύλαξιν αὐστηράν.

Οἱ ἐνταῦθα ὀλίγοι Χριστιανοὶ ἔσπευσαν τὸ κατὰ δύναμιν εἰς ἐνδυμασίαν τῶν γυμνητευόντων καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ ῾Υποδιοίκησις τῇ διαταγῇ, λέγουν, τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ ἐφάνη δῆθεν συμπαθητικὴ διορίσασα αὐτοῖς μικρὰν τροφήν, ἐνδυμασίαν καί τινα ἔπιπλα διὰ τὴν κλίνην.

῞Απαντες σχεδόν, καὶ οἱ ᾽Οθωμανοὶ καὶ οἱ Χριστιανοί, θαυμάζουν τὴν ἀπόφασιν καὶ τὴν καρτεροψυχίαν μεθ᾽ ἧς ἠγωνίσθησαν οἱ ὀλίγοι ἀρειμάνιοι οὗτοι Χριστιανοὶ ἀπέναντι τοσαύτης πληθύος ᾽Οθωμανῶν διηγούμενοι ὅτι οὐδέποτε εἰς τὰς ἡμέρας των ἐγένετο ἐν Κρήτῃ τοιαύτη μάχη. ᾽Εκ μὲν τῶν Χριστιανῶν ὑπολογίζονται ἕως 350 ἄνδρες φονευμένοι καὶ 200 περίπου γυναικόπαιδα, ἐκ δὲ τῶν ᾽Οθωμανῶν 400–500 φονευμένοι καὶ ἴσοι τούτων πληγωμένοι [4]. ῾Υπὲρ τὸ ἥμισυ τῆς μονῆς λέγουν ὅτι ἐκρημνίσθη. Τὸν ἱερὸν ναὸν καὶ ἄλλα

---

1. Χφ. *ἀξίως.*
2. Χφ. *βομβαρδισμῶν.*
3. Συνοδία : τὸ κοινὸν τῶν μοναχῶν.
4. ῾Ως πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν θυμάτων τῶν ᾽Οθωμανῶν ὁ Σακόπουλος σημειοῖ ἐν τῇ ᾠᾷ τὰ ἑξῆς : *῾Ο κ. Πράκτωρ δὲν εἶναι καλῶς πληροφορημένος, καθότι καὶ ἡ Γ. Συνέλευσις βεβαιοῖ καὶ ἄλλοι πράκτορες πρὸς τοὺς ἐνταῦθα προϊσταμένους των ἀναβιβάζουν τὸν μὲν ἀριθμὸν τῶν φονευθέντων εἰς δύο χιλιάδας καὶ ἐπέκεινα, τοὺς δὲ πληγωμένους εἰς περισσοτέρους τῶν χιλίων.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

οἰκήματα ἀπετέφρωσαν. Ἐλεηλάτησαν καὶ ἐγύμνωσαν ὁλοτελῶς τὴν μονήν, μετόχια αὐτῆς καὶ ἄλλα χωρία ἔκαυσαν, ὡς λέγουν.

Ὁ Μουσταφᾶ μένει μὲ τὰ στρατεύματά του εἰς χωρίον Μέσην, πλησίον τοῦ Ἀρκαδίου. Ἔγραψεν, ὡς λέγουν, εἰς τὰς ἐπαρχίας Μηλοπόταμον, Ἀμαρίου καὶ Ἁγίου Βασιλείου διὰ νὰ ὑποταχθοῦν, ἄλλως θέλει τὰς καταπολεμήσει. Ἀγνοεῖται ὁποίαν θέλουν δώσει ἀπάντησιν. Χθὲς διεφημίσθη ὅτι τὸ Ἀμάριον θέλει ὑποταγῆ, ὡς καὶ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης. Σήμερον δὲ λέγεται ὅτι μόνον τὸ ἥμισυ τοῦ Ἀμαρίου ἐδέχθη νὰ ὑποταχθῇ καὶ ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐκίνησε διὰ τὸ Μηλοπόταμον. Ἀγνοοῦμεν κατὰ πόσον ἔχονται ἀληθείας ταῦτα.

77

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 585 *Χανιά, 20 Νοεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ5/171

Ἐπειδὴ διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 576 ἀναφορᾶς [1] μου ἐκθέσας εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα τὸ κατὰ τὴν Μονὴν Ἀρκαδίου συμβὰν ἀνέφερα ἀμφοτέρων τῶν μερῶν, Χριστιανῶν καὶ Τούρκων, τὰς ἀντιφατικὰς ρήσεις, ἃς δὲν ἤμην τότε εἰς κατάστασιν νὰ ἐξακριβώσω καὶ ἐξελέγξω, πρὸς δὲ ἐξέθηκα περιστατικά τινα μὴ ἀκριβῆ, σπεύδω σήμερον βασιζόμενος εἰς τὰς διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου ἐκ Ρεθύμνου ληφθείσας καὶ παρ' ἐμοῦ καὶ παρ' ἄλλων συναδέλφων μου θετικὰς πληροφορίας νὰ φωτίσω ὑμᾶς ἐπὶ τοῦ ἀξιοθρηνήτου τούτου τῆς Κρητικῆς Ἐπαναστάσεως ἐπεισοδίου [2].

Ἐν τῇ Μονῇ Ἀρκαδίου, κειμένῃ παρὰ τὰς δυτικὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους τῆς Ἴδης ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀρκαδίᾳ [3] τοῦ τμήματος Ρεθύμνης, ἥτις μονὴ εἶναι μία τῶν πλουσιωτέρων, ἀρχαιοτέρων καὶ ὀχυρῶν μονῶν τῆς νήσου, εἶχαν καταφύγει, ὡς εἰς ἄσυλον, διάφοροι οἰκογένειαι τῶν πέριξ μερῶν, αἵτινες μετὰ τῶν ἐκεῖ μοναχῶν ἠριθμοῦντο εἰς 540 ψυχάς, ἐξ ὧν 343 ἦσαν γυναῖκες καὶ παῖδες, οἱ δὲ λοιποὶ 197 ἄνδρες, οἰκογενειάρχαι καὶ μοναχοί, ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὅπλα.

Ὁ Μουσταφᾶς Πασᾶς, φθὰς τῇ 6 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς εἰς Ρέθυμνον καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι ἐν τῇ εἰρημένῃ μονῇ εὑρίσκοντο ἐπαναστάται ὠχυρωμένοι (διότι ἐκεῖ καὶ ὁ κ. Κορωναῖος πολλάκις ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἶχε διαμείνει), ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ κατ' αὐτῆς. Τὴν ἐπιοῦσαν λοιπὸν ἐκίνησε τὸν στρατόν του, συγκείμενον ἐκ Τούρκων καὶ Αἰγυπτίων, τακτικῶν καὶ ἀτάκτων, Ἀλβανῶν καὶ ἐξ ἐντοπίων Ὀθωμανῶν ἐθελοντῶν, ἀναβαίνοντα

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 171–173.
2. Χφ. *ἐπεισοδίων*.
3. Τὸ ὀρθόν : ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ρεθύμνης.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δ' εἰς 14–16 χιλιάδας ἀνδρῶν, ὅστις τὴν νύκτα τῆς 7 πρὸς τὴν 8 Νοεμβρίου ἀφίχθη πρὸ τῆς μονῆς. Τὴν δὲ πρωΐαν ὁ Μουσταφᾶς Πασᾶς ἐπρότεινεν εἰς τοὺς ἐν αὐτῇ νὰ παραδοθῶσιν, ἀλλά, ἀποκρουσθείσης τῆς προτάσεως, ἤρξατο ἀμέσως ἡ μάχη, τῶν μὲν Χριστιανῶν πολεμούντων ἐκ τῶν θυρίδων τῆς μονῆς τῶν δὲ Τούρκων ἔξωθεν. Περὶ δὲ τὴν μεσημβρίαν οἱ Τοῦρκοι ἰδόντες ὅτι διὰ τῶν μικρῶν ὅπλων δὲν ἠδύναντο νὰ βλάψωσι τοὺς ἐν τῇ μονῇ ἐζήτησαν τηλεβόλα καὶ νέαν ἐπικουρίαν ἐκ Ρεθύμνου, ἔνθα κήρυξ ἐκάλει πάντα πιστὸν εἰς τὰ ὅπλα. Ἐστάλησαν ὅθεν τηλεβόλα καὶ πάντες οἱ δυνάμενοι νὰ ὁπλοφορῶσιν (ἐκτὸς τῶν πρὸς φρουρὰν τῆς πόλεως ἀπαιτουμένων) ἔτρεξαν εἰς βοήθειαν.

Τὴν νύκτα τῆς 8 Νοεμβρίου ἐζήτησαν νέα τηλεβόλα καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἕτερα, ὡς καὶ δύο βόμβας [1], ὥστε ὅλα τὰ ἀπέναντι τῆς μονῆς στηθέντα καὶ πυροβολοῦντα τηλεβόλα ἀνέβησαν εἰς εἴκοσι δύο, ἐξ ὧν τὰ δύο ἦσαν βόμβαι. Ἐπὶ δύο ἡμερονύκτια ἐξηκολούθει ὁ κατὰ τῆς μονῆς πυροβολισμὸς καὶ μάχη πεισματώδης καὶ αἱματηρά, καθ' ἣν οἱ πολιορκούμενοι Χριστιανοὶ ἀνέπτυξαν ἀνδρείαν ἀπαράμιλλον. Χίλιαι διακόσιαι, λέγουν, βολαὶ τηλεβόλων ἐρρίφθησαν κατὰ τῆς μονῆς καὶ ἱκαναὶ βόμβαι, τρία δὲ πυροβόλα διερράγησαν. Ἐπὶ τέλους, διαρραγείσης τῆς μεγάλης θύρας, ὥρμησαν οἱ Τοῦρκοι εἰς ἔφοδον καὶ ἀθρόοι εἰσήλασαν εἰς τὴν αὐλήν, ἀλλ' ἐκεῖ νέα μάχη ἤρξατο φονικωτάτη, πυροβολούντων τῶν Χριστιανῶν ἐκ τῶν γύρωθεν τῆς αὐλῆς κελλίων. Ἐπὶ ἓξ ὥρας διήρκεσεν ἡ μάχη αὕτη, καθ' ἣν τὸ ἔδαφος τῆς εὐρείας αὐλῆς τῆς μονῆς ἐκαλύφθη ἀπὸ πτώματα Τούρκων. Ὑπὲρ τὰς δύο χιλιάδας ἐξ αὐτῶν λέγουν ὅτι ἔπεσαν καὶ κατ' ἄλλους πλειότεροι.

Ἀλλ' οἱ Χριστιανοὶ ἰδόντες ὅτι πᾶσα περαιτέρω ἀντίστασις ἀποβαίνει ἀδύνατος ἐπροτίμησαν, παρὰ νὰ παραδοθῶσιν αὐτοὶ καὶ τὰ τέκνα των εἰς τὴν ἐκδίκησιν τῶν Τούρκων, τὸν ἄμεσον διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν θάνατον. Καὶ δὴ οἱ εὑρισκόμενοι ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ ἡγουμενικοῦ, ἔνθα ἦν τὸ πλεῖστον μέρος τῶν γυναικοπαίδων, πυροβολήσαντες ἐπὶ τῆς κάτωθι τῆς αἰθούσης ὑπαρχούσης πυριταποθήκης ἀνετράπησαν μετὰ τοῦ κτηρίου καὶ ἐτάφησαν ὑπὸ τὰ ἐρείπια συμπαρασύραντες καὶ πολλοὺς Τούρκους.

Ἐξ ὅλων τῶν ἐν τῇ μονῇ εὑρισκομένων δὲν ἐπέζησαν μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην εἰμὴ οἱ εἰς τὸ ἀντίθετον μέρος εὑρισκόμενοι, ἤτοι 39 ἄνδρες καὶ 61 γυναῖκες καὶ παῖδες, ἀλλὰ καὶ οὗτοι πληγωμένοι. Ἰδόντες δὲ οἱ Τοῦρκοι ἓξ ἐξ αὐτῶν ἐνδεδυμένους στενὰ ἐνδύματα καὶ ἐκλαβόντες αὐτοὺς ὡς ξένους ἐθελοντάς, ἐνῷ μόνον δύο ἦσαν πραγματικῶς τοιοῦτοι, τοὺς ἔσφαξαν. Ἐρευνήσαντες δὲ μεταξὺ τῶν πτωμάτων καὶ διὰ λαμπάδος τιθεμένης εἰς τοὺς ρώθωνας αὐτῶν ἀνακαλύψαντες καί τινας ἁπλῶς πληγωμένους ἢ προσποιουμένους τὸν νεκρὸν τοὺς κατέσφαξαν ἅπαντας. Ὁ Καθηγούμενος τῆς μονῆς Γαβριήλ, ἀφοῦ μετὰ καρτερίας ἐπολέμησε, ⟨ἀπεφάσισε⟩ ν' αὐτοχειριασθῇ, ἵνα μὴ παραδοθῇ ζῶν. Διηγοῦνται προσέτι ὅτι ἔν τινι παρακειμένῳ μύλῳ ὑπῆρχον περὶ τοὺς 30 Χριστιανούς, οἵτινες πυροβολοῦντες ζωηρῶς ἐπέφεραν μεγάλην βλάβην εἰς τὸν ἐχθρόν, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς μονῆς οἱ Τοῦρκοι θέσαντες πυρίτιδα ὑπ' αὐτὸν τὸν ἀνέτρεψαν μετὰ τῶν

1. Ἤτοι βομβάρδας.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐν αὐτῷ καὶ ὅτι ἐκ τούτων εἷς πηδήσας ἐν μέσῳ τῶν Τούρκων ξιφήρης δὲν ἔπεσεν, εἰμὴ ἀφοῦ ἐπλήγωσεν ἢ ἐφόνευσε περὶ τοὺς δέκα καὶ ἐπέκεινα.

Κατόπιν οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ ἐλεηλάτησαν τὸν ναὸν τῆς μονῆς, ἔθεσαν ἐν αὐτῷ ὕλας ἐμπρηστικὰς καὶ τὸν κατέκαυσαν. Τὰ αὐτὰ ἔπραξαν καὶ εἰς τὰ πέριξ τῆς μονῆς χωρία, τὰ ὁποῖα, ἀφοῦ ἐλεηλάτησαν, κατέκαυσαν. Τὴν δὲ πρωίαν τῆς 11 Νοεμβρίου ὑπὸ ἰσχυρὰν φρουρὰν μετέφεραν τὰ διασωθέντα ἄτομα εἰς τὴν πόλιν τῆς Ρεθύμνης, ἡμιθανῆ τὸ πλεῖστον καὶ πληγωμένα. Καὶ τοὺς μὲν ἄνδρας, 33 τὸν ἀριθμόν, ἔθεσαν εἰς τὴν φυλακήν, τὰς δὲ γυναῖκας καὶ τὰ παιδία, 61 τὸν ἀριθμόν, εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγορᾶς διερχόμενοι ἦσαν τὸ ἀντικείμενον τοῦ ἐξουθενισμοῦ, τῶν ὕβρεων καὶ τῶν ἀρῶν τῶν Τούρκων. Εἰς τὸ Ρέθυμνον μετέφεραν καὶ τοὺς πληγωθέντας Ὀθωμανούς, ὧν ὁ ἀριθμὸς εἶναι μέγας, διότι ἐπὶ δύο ἡμέρας, τὴν 11 καὶ 12, καὶ ἐπὶ μίαν νύκτα ἐξηκολούθει ἡ μετακόμισις καὶ ἡ τοποθέτησις εἰς τὸ νοσοκομεῖον, εἰς τὸ σχολεῖον καὶ εἰς διαφόρους ἄλλας οἰκίας μετατραπείσας εἰς νοσοκομεῖα. Ἐκ τῶν ἰδίων μετέφεραν δι' ἀτμοπλοίων ἐνταῦθα καὶ εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας ὑπὲρ τοὺς 400. Μεταξὺ τῶν βαρέως τετραυματισμένων ὑπάρχει καὶ ὁ Σουλεϊμὰν Ἐφέντης, γυναικάδελφος τοῦ Μουσταφᾶ.

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, εἰς ὃ λάμπει ἡ αὐταπάρνησις καὶ ὁ ἡρωισμός, εἶναι ἐφάμιλλον ἄλλων ἀξιομνημονεύτων ἐπεισοδίων τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας, ἄξιον νὰ ἐγείρῃ τὸν θαυμασμὸν καὶ τὴν συμπάθειαν πάσης εὐαισθήτου ψυχῆς καὶ ἱκανὸν ν' ἀποστομώσῃ τοὺς διασύροντας τὸν κρητικὸν λαὸν ὡς ἔρμαιον ραδιουργιῶν ξένων. Οἱ Τοῦρκοι δὲν δύνανται νὰ κρύψωσι τὴν λύπην διὰ τὴν καδμείαν ταύτην νίκην ἣν ἐνίκησαν.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς εἰρημένης μονῆς ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐπανῆλθεν εἰς ἓν χωρίον τοῦ Ρεθύμνου, Μέσην, καὶ ἐκεῖθεν, ὡς ἐνταῦθα κοινολογεῖται, προτίθεται νὰ ἐπανέλθῃ κατ' αὐτὰς εἰς Χανία, ἵνα ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῆς Κισσάμου καὶ τοῦ Σελίνου.

Ὁ Συνταγματάρχης κ. Κορωναῖος, ὡς ἐσφαλμένως ἐσημείωσα ἐν τῇ προηγουμένῃ ἀναφορᾷ, δὲν ἔλαβεν οὐδόλως μέρος εἰς τὴν ἐν Ἀρκαδίῳ μάχην καὶ ἄπορον εἶναι πῶς, ἐνῷ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας διήρκεσεν ἡ κατὰ τῆς μονῆς προσβολή [1], ὁ εἰρημένος ἀρχηγὸς εὑρισκόμενος ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνης δὲν ἠδυνήθη νὰ λάβῃ μέρος. Ὁ ἐν Ρεθύμνῃ ἡμέτερος Πράκτωρ μοὶ ἔγραψεν ὅτι ὁ κ. Κορωναῖος ἔτρεξε μὲ ὅσους ἠδυνήθη νὰ δώσῃ χεῖρα βοηθείας, ἀλλ' εἶχεν ἤδη γίνει ἡ ἔφοδος, ὅταν προσήγγισε καὶ οὕτω ἀπεμακρύνθη πάλιν.

Ἐκ τῆς ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένης ἐκθέσεως [2] τοῦ ἡμετέρου ἐν Ρεθύμνῳ κυρίου Πράκτορος θέλετε εὐαρεστηθῆ νὰ παρατηρήσητε τὰ ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀπελθόντος μηνὸς Ὀκτωβρίου μέχρι τοῦδε διαπραχθέντα ἐν τῷ τμήματι ἐκείνῳ τῆς νήσου. Ἐπειδὴ δ' ἐγὼ ἐξ οὐδεμιᾶς ἄλλης πηγῆς δύναμαι νὰ πληροφορηθῶ τι περὶ αὐτῶν, οὐδὲν ἔχω νὰ προσθέσω.

Ἐν τῷ τμήματι Χανίων οὐδὲν κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα στρατιωτικὸν ἔργον ἐπράχθη.

---

1. Χφ. *προσβολῶν*.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 176–180.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ὁ τουρκικὸς καὶ αἰγυπτιακὸς στρατὸς δεκατίζεται ὑπὸ τῆς δυσεντερίας. Πολλοὶ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ ἀπεβίωσαν ἐκ τῆς ἀσθενείας ταύτης. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γιαγιᾶ Πασᾶ, ἀρχηγοῦ τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ σώματος, προσβληθεὶς καὶ ὁ διάδοχός του Ἰβραὴμ Πασᾶς εὑρίσκεται εἰς κίνδυνον.

Ἐπισκεφθεὶς σήμερον τὸν Ἀλήμπεην ἐπληροφορήθην παρ' αὐτοῦ ὅτι ὁ πατήρ του Μουσταφᾶ Πασᾶς ἀναμένεται ἐνταῦθα κατ' οὐτάς. Εἰς τὸν ἴδιον ἐπανέλαβα καὶ προφορικῶς τὰς περὶ τῶν συλληφθέντων δύο πλοιαρίων παρατηρήσεις μου. Μοὶ εἶπε δὲ ὅτι τὰ συλληφθέντα ἄτομα ἀμφοτέρων τῶν πλοιαρίων ἐστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν· ὅτι καὶ αὐτὸς ἀγνοεῖ τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ τὰς περιστάοεις ὑφ' ἃς συνελήφθησαν, καθότι τὰς περὶ αὐτῶν ἀνακρίσεις ἐνήργησεν ὁ Ναύαρχος συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, χωρὶς αὐτὸς ὁ Ἀλήμπεης νὰ λάβῃ παντάπασι μέρος. Παρὰ τοῦ ἰδίου ἔμαθον ὅτι οὐδὲν ἄλλο πρόσωπον ἐκτὸς τῶν τριῶν, ἤτοι τοῦ κ. Μάνου κλπ., συνελήφθη κατὰ τὴν ἐν Βαφὲ μάχην. Ἑπομένως ἡ κυκλοφορήσασα φήμη ὅτι καὶ ἕτερον πρόσωπον συνελήφθη [1] κατόπιν ἔν τινι σπηλαίῳ, καὶ ὅπερ εἰκάζεται ὅτι ἦτο ὁ κύρ. Πραΐδης, δὲν φαίνεται ἀληθής.

Πρό τινων ἡμερῶν, διαβαίνοντος μίαν ἑσπέραν τοῦ γραφέως κ. Ζούκη κάτωθι τῆς λέσχης, Ὀθωμανοί τινες νέοι, ἐν οἷς καί τινες ὑπάλληλοι τῆς Πύλης, κωμάζοντες προσέβαλαν αὐτὸν δι' ἀπρεπῶν λέξεων καὶ ἐξέφρασαν καὶ ὑβριστικάς τινας φράσεις κατὰ τοῦ Προξενείου. Ἐζήτησα, ὡς εἰκός, ἀμέσως τὴν νόμιμον ἱκανοποίησιν, ὁ δὲ Ἀλήμπεης ἐκφράσας μοι τὴν λύπην του διὰ τὸ γεγονὸς ἐζήτησε τὴν παράστασιν τοῦ κ. Ζούκη πρὸς ἐνέργειαν ἀνακρίσεως, καθότι οἱ κατηγορούμενοι ἠρνοῦντο ὁλοτελῶς ὅτι ἐξέφρασαν προσβλητικὰς φράσεις διατεινόμενοι ὅτι ἁπλῶς ἐπαναγύριζον τὴν ἐν Ἀρκαδίῳ μάχην.

Ἡ ἀνάκρισις ἤρξατο πρὸ ἡμερῶν, ἀλλ' εἶδον ὅτι ὑπῆρχε τάσις ἐκ μέρους τῆς ἀνακριτικῆς ἀρχῆς εἰς τὸ νὰ καλυφθῇ ἡ πρᾶξις, καθότι μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν κατάθεσιν τοῦ κ. Ζούκη ἀπαιτοῦν μάρτυρας. Ἀλλὰ δυστυχῶς, ἂν καὶ ὑπάρχουσι πολλοὶ τοιοῦτοι, ἀρνοῦνται νὰ καταθέσωσι τὴν ἀλήθειαν προφασιζόμενοι ἄγνοιαν ἀπὸ φόβον μὴ ἀκολούθως κατατρεχθῶσιν ὑπὸ τῶν κατηγορουμένων. Ἐν τῇ σημερινῇ λοιπὸν συνεντεύξει ἔκαμα πολὺν λόγον καὶ περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης εἰς τὸν Ἀλήμπεην, ὅστις, βασιζόμενος εἰς τὸ ὅτι μάρτυρες ἐκ μέρους ἡμῶν δὲν παρουσιάζονται πρὸς ἀπόδειξιν τῆς καταγγελλομένης πράξεως, οἱ δὲ παρουσιαζόμενοι ὁμολογοῦν ἄγνοιαν καὶ δὲν δύναται νὰ τοὺς ὑποχρεώσῃ εἰς ὁρκοδοσίαν, ἀδυνατεῖ νὰ μὲ ἱκανοποιήσῃ. Εἰς μάτην παρέστησα ὅτι ἡ ἀνακριτικὴ ἀρχὴ ὀφείλει νὰ ὑποβάλῃ εἰς ὅρκον τὰ ὁποῖα ὑποδεικνύομεν πρόσωπα ὡς ἀντιληφθέντα τῆς πράξεως, ὅτι ὀφείλει αὐτεπαγγέλτως ν' ἀνακαλύψῃ καὶ βεβαιώσῃ τὴν πρᾶξιν, ὅτι, καὶ ἄλλοι μάρτυρες ἂν δὲν παρουσιάζωνται, ἡ μαρτυρία μόνη τοῦ κ. Ζούκη ἀρκεῖ. Ἐπὶ τέλους ὁ Ἀλήμπεης μοὶ ὑπεσχέθη ὅτι θέλει διατάξει νὰ κληθῶσι καὶ ἐξετασθῶσιν ὅλα τὰ τυχὸν λαβόντα γνῶσιν τῆς πράξεως πρόσωπα. Ἀμφιβάλλω ὅμως πολὺ ἂν εἰς τὴν περίστασιν ταύτην καὶ μετὰ τὸ πέρας τῶν ἀνακρίσεων θὰ ἱκανοποιηθῶμεν.

---

1. Χφ. *συλληφθέν*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Υ.Γ. Ἀφοῦ ἔγραψα τὰ ἀνωτέρω, ἐπληροφορήθην : 1) ὅτι ὁ κ. Κορωναῖος μετὰ τὴν ἐν Μονῇ Ἀρκαδίῳ μάχην μετέβη εἰς Ἀσκύφου τῶν Σφακίων, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ Ζιμπρακάκη, εὑρισκομένου εἰσέτι ἐν Δρακώνᾳ τῆς Κυδωνίας· 2) ὅτι ὁ κ. Βυζάντιος εὑρίσκεται πρὸ τοῦ Καστελίου τῆς Κισσάμου, ὅπερ πολιορκεῖ, ἀλλ' ὅτι, μὴ θεωρηθείσης τῆς πολεμικῆς ταύτης ὑπὸ τῆς συνελεύσεως σκοπίμου, ἔλαβε πρόσκλησιν νὰ παραιτηθῇ καὶ ἑνούμενος μετὰ τῶν λοιπῶν συμπράξῃ εἰς γενικώτερα ἔργα· 3) ὅτι ὁ ὑπολοχαγὸς Σαρατζόγλους ἀπεβιβάσθη ἀντὶ τῶν ἀνατολικῶν εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας· 4) ὅτι τὰ πλειότερα χωρία τῶν Σφακίων ἀμφιταλαντευόμενα εἰσέτι κλίνουσι πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας, μεθ' ὧν ἐπὶ τέλους κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θέλουν προσεχῶς ἑνωθῇ· καὶ 5) ὅτι ἡ ἐπανάστασις θεωρεῖται νῦν ὡς λαβοῦσα πλειοτέραν ζωήν.

Ἐπισυνάπτεται ἐν ἀντιγράφῳ : 1) τὸ ὑπ' ἀριθ. 140 ἔγγραφον τοῦ Πράκτορος· καὶ 2) ἔγγραφον [1] τῆς Συνελεύσεως περιγράφον τὴν καταστροφὴν τῆς Μονῆς Ἀρκαδίου.

78

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 591 [2] *(ἀντίγραφον)* *Χανιά, 28 Νοεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΠΚ – Μ65/2440

Εὑρισκόμεθα εἰσέτι ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἐντυπώσεων ἃς μᾶς ἀφῆκε τὸ ἐν τῇ Μονῇ Ἀρκαδίου αἱματηρὸν δρᾶμα, τὸ ὁποῖον, ὅσον μανθάνομεν τὰς φρικτὰς λεπτομερείας του, τόσον καθίσταται ἐκπληκτικώτερον.

Δὲν ἦσαν 450 τὰ ἐν τῇ μονῇ θύματα, ὡς ἔλαβον τὴν τιμὴν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐκθέσει [3] μου ν' ἀναφέρω ὑμῖν, ἀλλὰ 966, ἐξ ὧν 325 ἄνδρες, τὰ δὲ λοιπὰ γυναῖκες, παῖδες καὶ βρέφη, ἐκ δὲ τῶν 325 ἀνδρῶν 250 μόνον ἦσαν ἱκανοὶ νὰ φέρωσιν ὅπλα, οἱ δὲ λοιποὶ ἦσαν γέροντες ἢ ἀσθενεῖς. Ἐκ τοῦ μεγάλου τούτου ἀριθμοῦ δὲν ἐσώθησαν εἰμὴ 33 ἄνδρες καὶ 61 γυναῖκες καὶ παῖδες, οἵτινες ρακένδυτοι καὶ καταπληγωμένοι τὸ πλεῖστον μετήχθησαν εἰς Ρέθυμνον. Ἡ θέα τῶν ὄντων τούτων εἶναι, λέγουν, οἰκτρά. Ἐσώθησαν μετὰ τὴν καταστροφὴν καὶ ἄλλα τινὰ ἄτομα ἐκ τῶν ἐν τῇ μονῇ, πλὴν ταῦτα ἀδυνατοῦντα νὰ ἐξακολουθῶσι τὴν εἰς Ρέθυμνον τετράωρον ὁδοιπορίαν εἴτε ἕνεκα πληγῶν εἴτε ἕνεκα ἄλλων σωματικῶν λόγων ἐφονεύοντο ἀνηλεῶς καθ' ὁδόν.

Οἱ 250 ἐκεῖνοι ἀνδρεῖοι ἐπολέμησαν ἡρωικώτατα ἐπενεγκόντες μεγάλην βλάβην εἰς

---

1. «Ἔκθεσις τῆς ἐφόδου, ἀποκρούσεως καὶ εἰς τὸν ἀέρα ἀναπετάσεως τῆς ἐν Ρεθύμνῃ Μονῆς Ἀρκαδίου Ἀ. Κωνσταντῖνος», 20 Νοεμβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ5/182.

2. Ἐν τῷ ἀντιγράφῳ δὲν σημειοῦται ἀριθμὸς πρωτοκόλλου. Οὗτος προσετέθη ἐκ τοῦ διαβιβάζοντος αὐτὸ ἐγγράφου τοῦ Σακοπούλου πρὸς τὴν Πρεσβείαν Κωνσταντινουπόλεως ὑπ' ἀριθ. 592, 28 Νοεμβρίου 1866 (ΑΥΕ/ΠΚ – Μ65/2439).

3. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 180–184.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὸν ἐχθρὸν κατὰ τὴν διήμερον πολιορκίαν. Καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι θαυμάζουσι τὴν ἀνδρείαν των. Τρεῖς ἐφόδους ἐχθροῦ πολυαρίθμου ἀπώθησαν. Μετὰ δὲ τὴν ἔκρηξιν τῆς πυριταποθήκης 28 ἄνδρες, εὑρισκόμενοι ἐν τῷ εἰς τὴν ἀπέναντι πλευρὰν κειμένῳ ἑστιατορίῳ τῆς μονῆς, καρτερικώτατα ἐξηκολούθουν ἐπὶ πολλὰς ὥρας νὰ μάχωνται κατὰ τῶν ἐν τῇ αὐλῇ εἰσορμησάντων Τούρκων καὶ μέγαν ἀριθμὸν ἐφόνευσαν. Ἐξαντληθέντων ὅμως τῶν πολεμοφοδίων των, προσεφέρθησαν νὰ παραδοθῶσιν ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ νὰ μὴ κακοποιηθῶσιν. Οἱ Τοῦρκοι τοῖς ἔδωκαν ὑπόσχεσιν τοιαύτην ὁρκισθέντες εἰς τὸν Μωάμεθ καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Σουλτάνου, ἀλλ' ἀφοῦ παρέλαβον τὰ ὅπλα των λησμονήσαντες καὶ ὅρκους καὶ ὑποσχέσεις τοὺς ἔσφαξαν ὅλους.

Ἐκ τῶν πολεμιστῶν δεκαὲξ περίπου ἦσαν ἐθελονταὶ ἔξωθεν ἐλθόντες. Ἐξ αὐτῶν ἐσώθησαν ἕξ, ἀλλ' ὁ Μουσταφᾶς, ἀφοῦ τοὺς ἐξήτασε, διέταξε, λέγουν, καὶ τοὺς ἀπεκεφάλισαν ἐνώπιόν του. Τοῦτο δὲ δὲν μοὶ φαίνεται ἀπίθανον, καθότι πληροφοροῦμαι ὅτι διετάχθη ὑπὸ τῆς Ὑ. Πύλης νὰ φονεύσῃ πάντα ἐθελοντὴν αἰχμαλωτιζόμενον. Τὰ πτώματα τῶν Χριστιανῶν μένουν ἐν τῇ μονῇ ἄταφα, τὰ δὲ τῶν Τούρκων ἐτάφησαν ἐντὸς δεξαμενῶν καὶ μεγάλων λάκκων οὓς ἠνέῳξαν, ἀντὶ δὲ σανίδων πρὸς σκέπασμα τῶν τάφων τούτων μετεχειρίσθησαν τὰς ἱερὰς εἰκόνας. Ἀδύνατον εἶναι νὰ προσεγγίσῃ τις σήμερον τὰ πέριξ τῆς μονῆς ἕνεκα τῆς πνιγηρᾶς ἀποφορᾶς, ἥτις ἐκτείνεται εἰς μεγάλην ἀπόστασιν. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φονευθέντων καὶ πληγωθέντων Τούρκων, ὡς καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου ἐξέθηκα, δὲν εἶναι κατώτερος τῶν τριῶν χιλιάδων.

Μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς μεταβὰς εἰς τὸ πρὸς τὸ Ρέθυμνον χωρίον Μέσην προσεκάλεσε τὰς διαφόρους ἐπαρχίας τοῦ τμήματος Ρεθύμνης, χωρὶς αὐστηρῶς ν' ἀπαιτήσῃ τὴν παράδοσιν τῶν ὅπλων, νὰ ὑποταχθῶσιν ἀπειλήσας ὅτι ἄλλως θέλει καύσει τὰ χωρία των, ἑκάστη δ' ἐξ αὐτῶν ἔπεμψεν ἀνθρώπους δι' ὧν ἐξέφρασε τὴν ὑποταγήν της [1]. Ἔκτοτε ἤρχισαν χωρικοί τινες νὰ προσέρχωνται εἰς Ρέθυμνον ἀνενόχλητοι, ἀλλ' οὐχ ἧττον μέγας ἀριθμὸς πολεμιστῶν καὶ ἐκ τοῦ τμήματος ἐκείνου ὑπάρχει εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς νήσου ἢ μετὰ τῶν λοιπῶν συναγωνιζόμενοι ἢ ἕτοιμοι ν' ἀγωνισθῶσιν.

Δι' ἰδίου ἀτμοπλοίου προσεκάλεσεν ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς τὸν Μητροπολίτην Ἡρακλείου, μεθ' οὗ ἐν Ρεθύμνῃ ἔλαβε συνέντευξιν. Σκοπὸς ταύτης κατὰ μέν τινας ἦτο νὰ συνεννοηθῶσι καὶ ἐκ συμφώνου κολά[κευ]σωσι τὸ ἐν Ἀρκαδίῳ δρᾶμα, ἵνα μὴ ἐγείρῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου, πρᾶγμα ὅπερ φαίνεται ὅτι πολὺ φοβεῖται ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς, κατ' ἄλλους δὲ νὰ συσκεφθῶσι περὶ τῶν ληπτέων μέτρων πρὸς ταχυτέραν περιστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁπωσδήποτε ἡ συνέντευξις αὕτη δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὰ ἐν τῇ νήσῳ διατρέχοντα, καθ' ὅσον ὁ εἰρημένος Μητροπολίτης θεωρεῖται εἷς τῶν πιστοτέρων ὑπαλλήλων τῆς Πύλης.

Τούτων γενομένων, ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐπανῆλθε διὰ ξηρᾶς μετὰ τοῦ στρατοῦ του

1. Χφ. *των*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐνταῦθα περὶ τὸ δειλινὸν τῆς 24 τοῦ ἱσταμένου μηνός, πανηγυρισθείσης τῆς ἐπανόδου του διὰ πολλῶν κανονοβολισμῶν. Ἀφοῦ δὲ ἀνεπαύθη ἐνταῦθα καὶ ἐδέχθη τὰς συγχαρητηρίους ἐπισκέψεις τῶν ἐν τέλει, χθὲς ἐξηκολούθησε διὰ τῆς ὁδοῦ Ἀλικιανοῦ τὴν κατὰ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν Κισσάμου καὶ Σελίνου, εἰς ἃς ἰσχυρὰ σώματα ἐπαναστατῶν ὑπάρχουσιν, ἐκστρατείαν του. Διαδίδεται μάλιστα σήμερον ὅτι χθὲς συνεκροτήθη πέριξ τοῦ χωρίου Ἀλικιανοῦ ἀψιμαχία τις καὶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔκαυσαν τὸ χωρίον τοῦτο.

Τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν ἐπεσκέφθη τὸ προξενικὸν σῶμα πλὴν τοῦ Κου Δενδρινοῦ. Περιττὸν ἴσως νὰ προσθέσω ὅτι πρὸς ἐμὲ δὲν ὑπῆρξεν ἡ Α. Ὑψηλότης οὐδὲ τὴν φορὰν ταύτην περισσότερον φιλόφρων ἢ τὴν πρώτην, ὅτε κατὰ τὴν ἔλευσίν του τὸν ἐπεσκέφθην. Φαίνεται δ' ὅτι ἡ θεραπεία του οὐδὲ τὴν δυσμένειάν της δύναται ν' ἀποκρύψῃ, διότι πέραν τῆς συνήθους ὥρας ἐβράδυνεν ἡ προσφορὰ τσιμπουκίου, ἐδέησε δὲ ὁ ἴδιος Μουσταφᾶ Πασᾶς αἰσθανθεὶς τὸ ἄτοπον νὰ διατάξῃ τὴν προσφοράν του. Ἡ μετ' αὐτοῦ συνομιλία μου, ἥτις ἦτο ψυχροτάτη, οὐδαμῶς ἤγγισε τὰ ἐνταῦθα διατρέχοντα.

Ἡ ἐγχώριος ἐξουσία ἐπαυξάνει τὰ δεινὰ τῶν δυστυχῶν Χριστιανῶν, δηλ. τῶν ὑποτασσομένων, διὰ διαφόρων ἀστυνομικῶν μέτρων ἅτινα λαμβάνει. Ἀπαγορεύει λ.χ. εἰς αὐτοὺς τὴν πώλησιν τοῦ ἐλαίου των, τοῦ μόνου προϊόντος δι' οὗ θὰ δυνηθῶσι νὰ διαθρέψωσι τὰ πεινῶντα τέκνα των, καὶ τὴν ἀγορὰν σιτηρῶν, ἐκτὸς μικροῦ ποσοῦ μόλις ἀρκούντων πρὸς διάθρεψιν ὀλίγων ἡμερῶν καὶ ἀκριβῶς ὑπολογιζομένων ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μελῶν ἑκάστης οἰκογενείας. Τὸ μέτρον τοῦτο σκοπὸν προφανῶς ἔχει τοῦ νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον εἰς τοὺς ἐπαναστάτας τὴν προμήθειαν τροφῶν.

Εἰς Κίσσαμον ὑπάρχουσι τὴν στιγμὴν ταύτην ἰσχυρὰ σώματα ἐπαναστατῶν. Ἐκεῖ ὑπάρχουσι καὶ οἱ συνταγματάρχαι Βυζάντιος καὶ Κορωναῖος καὶ ὁ ὑπολοχαγὸς Σαρατζόγλους, ὁ δὲ Ζυμβρακάκης μετὰ τῆς συνελεύσεως, ὡς ἐπληροφορήθην, παραιτήσας τὴν Δρακῶνα ἀπεσύρθη καὶ αὐτὸς εἰς Σέλινον ἢ Κίσσαμον. Τὸ ἐν Κισσάμῳ μικρὸν φρούριον Καστέλλι ἐπολιόρκησε στενῶς ὁ Κος Βυζάντιος ἅμα ἐλθὼν καὶ ἐξακολουθεῖ μέχρι τοῦδε τὴν πολιορκίαν, ἂν καὶ τὸ μέτρον τοῦτο κατεκρίθη παρ' ἄλλων ὁπλαρχηγῶν ὡς ἄσκοπον καὶ ἀνωφελές. Οἱ περὶ τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν λέγουν ὅτι οἱ πολιορκοῦντες τὸ Καστέλλι, ἀφοῦ κατώρθωσαν πρό τινων ἡμερῶν ἓν ῥῆγμα εἰς τὸ τεῖχος, ἔκαμον ἔφοδον ἥτις ἀπέτυχε, φονευθέντων περὶ τοὺς 50 ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἀγνοῶ κατὰ πόσον ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι ἀληθής, πλὴν οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι θέλει διακοπῇ ἡ περαιτέρω ἄγονος πολιορκία, ἀφοῦ ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν μερῶν ἐκείνων. Τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι οἱ ἐπαναστάται θέλουν ἀποσυρθῇ εἰς τὴν ὀρεινὴν καὶ δυσπόρθητον ἐπαρχίαν τοῦ Σελίνου. Ὁπωσδήποτε ἐπικειμένη φαίνεται μάχη τις εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα.

Μετὰ τοῦ Κου Βυζαντίου ἠνώθησαν καὶ οἱ ἐκ τῶν ἀξιωτέρων ὁπλαρχηγῶν τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, οἷοι ὁ Χατζῆ Μιχάλης, ὁ Κριάρης κτλ., εἰς τρόπον ὥστε λέγουν ὅτι τὸ ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν τοῦτον σῶμα εἶναι τὸ πάντων ἰσχυρότερον. Λυπηρὸν εἶναι ὅτι δὲν φαίνονται εἰσέτι σημεῖα τῆς ἀπαιτουμένης ἑνότητος, ἄνευ τῆς ὁποίας οὐδὲν σπουδαῖον ἔργον θέλει κατορθωθῇ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Τὴν 23 τοῦ μηνὸς ἀφίχθησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Κιεμὰλ Πασᾶς, ὁ καὶ ἄλλοτε ἐλθὼν ἐνταῦθα ὑπασπιστὴς τοῦ Σουλτάνου, κομιστής, ὡς λέγουν, δώρων καὶ παρασήμων. Μετ' αὐτοῦ ἔφθασε καὶ νέος ναύαρχος, ὁ ἐπιλεγόμενος Ἰγγλὶς Μουσταφᾶ Πασᾶς. Τὰ δύο ἀτμόπλοια δι' ὧν ἦλθον οἱ ἀνωτέρω οὗτοι ὑπάλληλοι τῆς Υ. Πύλης, *Τάλια* καὶ *Ἰτζεδὶν* ὀνομαζόμενα, εἶναι, λέγουσι, ταχύτατα καὶ ἐστάλησαν πρὸς καταδίωξιν τοῦ *Πανελληνίου*. Οἱ εἰρημένοι ὑπάλληλοι ἅμα ἀφιχθέντες ἐλευθεροκοινώνησαν ἐναντίον τῆς γνώμης τοῦ Ὑγειονομείου καὶ οὕτως ἡ νῆσος μέχρι τῆς παρελεύσεως τοῦ πρὸς κάθαρσιν χρονικοῦ διαστήματος θέλει θεωρεῖσθαι ὡς εἰς συνάφειαν ἐλθοῦσα μετὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Μετ' εὐχαριστήσεως ἀναγγέλλω εἰς τὴν Υ. Ἐξοχότητα ὅτι ἡ ἐνταῦθα σταθμεύουσα ἀγγλικὴ κανονιοφόρος, διευθυνομένη ὑπὸ τοῦ Πλοιάρχου Κου Pym, ἀνεχώρησε πρὸ τριῶν ἡμερῶν εἰς Ρέθυμνον, Ἡράκλειον καὶ εἰς τὰ μεσημβρινὰ παράλια τῆς νήσου, πρὸς τὸν σκοπὸν ὄχι μόνον νὰ ἴδῃ ἐκ τοῦ πλησίον ὁ Πλοίαρχος τὰ πράγματα, ἀλλὰ καὶ νὰ παραλάβῃ χριστιανικὰς οἰκογενείας, ἂν παρουσιασθῶσι τοιαῦται καὶ ζητήσωσιν ἄσυλον εἰς τὸ πλοῖόν του ἢ νὰ μεταχθῶσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Τὸ φιλάνθρωπον τοῦτο μέτρον, ὅπερ, διδόμενα ἔχω νὰ πιστεύω, θέλει ἀκολουθήσει καὶ ὁ Πλοίαρχος Ρῶσος, θέλει εὐαρέστως ἐπενεργήσει εἰς τὰ πεφοβισμένα πνεύματα τῶν Χριστιανῶν. Χθὲς τὸ ἑσπέρας ἀφίχθη καὶ ὁ Πλοίαρχος οὗτος εἰς Σούδαν, ἀλλὰ δὲν ἔμαθα μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης τί οὗτος ἐξεφράσθη ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο.

Ὁ Σαλῆ Πασᾶς, πρεσβύτερος τῶν ἐνταῦθα υἱῶν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, μετέβη εἰς Ἡράκλειον ὡς Διοικητὴς τοῦ τμήματος ἐκείνου.

Υ.Γ. Κατόπιν ἐπληροφορήθην ὅτι ὁ κ. Ζυμβρακάκης εὑρίσκεται εἰς Σούρβαν τῆς Κυδωνίας, θέσιν ὀχυρὰν καὶ μικρὸν ἀπέχουσαν τῶν Σφακίων, καὶ ὅτι ὁ Ἀντισυνταγματάρχης Φρουδάκης ἐλαφρῶς ἐπληγώθη κατὰ τὸ Καστέλλι.

79

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 598 *Χανιά, 4 Δεκεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ5/186

Ἡ Διοίκησις θεωρεῖ ὅτι εἰς τὰ τμήματα Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνου καὶ ἐν μέρει εἰς τὸ τμῆμα Χανίων ὁ λαὸς ὑπετάχθη καὶ ὅτι πλὴν τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ τελευταίου τούτου τμήματος πληρεστάτη ἡσυχία ἀποκατέστη εἰς τὴν νῆσον.

Ὅτι τὰ τμήματα Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνου καὶ μέρος τοῦ τμήματος Χανίων ἐδήλωσαν τὴν ὑποταγήν των καί τινες ἐξ αὐτῶν παρέδωκαν καὶ ὅπλα, τοῦτο φαίνεται βέβαιον. Διάθεσιν εἶχαν καὶ ἔχουν ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν οἱ κάτοικοι νὰ ἐξακολουθήσωσι τὸν πόλεμον,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀλλὰ καταμαστιζόμενοι ἀπὸ τοσαῦτα δεινὰ καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν ἄρτου, καταδιωκόμενοι ὑπὸ ἐχθροῦ ἀπηνοῦς καταστρέφοντος καὶ κατερημώνοντος τὴν χώραν, δυστυχῶς δὲ μὴ λαβόντες παντάπασιν, ἰδίως οἱ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, καμμίαν ἐπικουρίαν ἔξωθεν, δι' ὅπερ καὶ πικρῶς παραπονοῦνται, ἀπεθαρρύνθησαν βλέποντες ὅτι ἀδύνατον τοῖς ἦτο ν' ἀντισταθῶσι κατὰ ἰσχυροῦ ἐχθροῦ, διό ἐδήλωσαν τὴν ὑποταγήν των καὶ ὅπλα πολλά, παλαιὰ καὶ ἄχρηστα τὸ πλεῖστον, παρέδωκαν.

Μολοντοῦτο δὲν δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι αἱ εἰρημέναι ἐπαρχίαι ὁριστικῶς ὑπετάχθησαν καὶ ὅτι ἡ ἡσυχία ἀποκατέστη, καθότι πολλαὶ οἰκογένειαι δὲν τολμῶσιν εἰσέτι νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς ἑστίας των, ἄλλαι δὲν προσέρχονται, εἰμὴ μόνον ἵνα συνάξωσιν ὅσον μέρος τοῦ ἐλαιοκάρπου τοῖς ἀπέμεινεν, ἵνα δι' αὐτοῦ πορισθῶσιν ἄρτον διὰ τὰ τέκνα των (καὶ εἰς τοῦτο περιορίζεται σήμερον πᾶσα συναλλαγή), πολλοὶ δ' ὁπλοφόροι περιφέρονται μὴ δυνάμενοι μὲν ν' ἀντισταθῶσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, παριστῶντες ὅμως τὴν ἐπανάστασιν καὶ ἐν εὐθέτῳ περιστάσει δυνάμενοι νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πυρῆνες πρὸς σχηματισμὸν σωμάτων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σπουδαίων.

Πολλοὶ δ' ἐκ τῶν εἰρημένων μερῶν εὑρίσκονται εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰς ἐπαρχίας ταύτας, οἷον τὴν τῆς Κισσάμου, Σελίνου καὶ ἐν μέρει τὴν τῆς Κυδωνίας, τὸ πρᾶγμα διαφέρει. Εἰς ταύτας ὑπάρχουσιν ὅλοι οἱ ἔξωθεν ἐλθόντες ἐθελονταὶ καὶ ἀρχηγοί, ἐκεῖ τὰ μέλη τῆς συνελεύσεως, ἐκεῖ καὶ οἱ ἐγχώριοι ἀρχηγοὶ μὲ τὰ σώματά των, ἐν γένει δὲ σήμερον, ὡς ἔχουσι τὰ πράγματα, ὅλη ἡ ἰσχὺς τῆς ἐπαναστάσεως ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ταύταις ὑπάρχει.

Κατὰ τῶν μερῶν λοιπὸν τούτων ὁ Μουσταφᾶς, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ὤφειλε νὰ διευθύνῃ ὅλας του τὰς δυνάμεις, καί, ὡς ἔλαβον τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω ὑμῖν διὰ τῆς τελευταίας ἐκθέσεώς[1] μου, κατ' αὐτῶν ἐξεστράτευσε τὴν παρελθοῦσαν Κυριακήν. Τίνες ἔκτοτε αἱ στρατιωτικαὶ [του] κινήσεις του, τί διεπράχθη, ὁποῖαι μάχαι, τίνα τ' ἀποτελέσματα αὐτῶν καὶ ποῦ τὴν στιγμὴν ταύτην εὑρίσκεται ὁ Μουσταφᾶς, ποῦ εἷς ἕκαστος τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐπαναστατῶν ἀγνοοῦμεν.

Γινώσκομεν μόνον ὅτι, ἀφοῦ ὁ τουρκικὸς στρατὸς διῆλθε διὰ τοῦ χωρίου Ἀλικιανοῦ, ὅπερ ἐλαφυραγώγησεν, ὡς ἐξάγομεν ἐκ τῶν πολλῶν λαφύρων τὰ ὁποῖα μετεφέρθησαν εἰς τὴν πόλιν ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς, ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν μὲ τοὺς εἰς τὰ πέριξ τῶν Λάκκων ἐπαναστάτας· ὅτι ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας ἀπὸ τῆς 30 τοῦ λήξαντος μηνὸς ἐξηκολούθουν ἀψιμαχίαι ἢ μάχαι· καὶ ὅτι πληγωμένους τινὰς ἔφεραν εἰς τὴν πόλιν. Οὐδὲν δὲ περὶ αὐτῶν ἠδυνήθημεν νὰ μάθωμεν μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης,καθότι ἐκ μέρους μὲν τῶν ἐπαναστατῶν οὐδεμίαν εἴδησιν ἐλάβομεν, τὰ δὲ ὑπὸ τῶν Τούρκων λεγόμενα εἶναι πάντῃ ἀόριστα. Φαίνεται δ' ὅτι οἱ ἐπαναστάται κατέχουσι θέσεις τινὰς ὀχυράς, οἷον τὴν Σούρβαν καὶ τὸ Κακόπετρον, ἃς ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς δὲν ἀπεφάσισε νὰ προσβάλῃ, καὶ προσέτι ὅτι ὁ

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 184–187.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κ. Βυζάντιος ἔλυσε τὴν πολιορκίαν τοῦ Καστελλίου Κισσάμου ἀποσυρθεὶς εἰς θέσεις ἀμυντικάς. Ὁπωσδήποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Τοῦρκοι δὲν κηρύττουν νίκας.

Διὰ τῆς τελευταίας ἀναφορᾶς μου ἀνέφερα ὑμῖν ὅτι ἡ ἀγγλικὴ κανονιοφόρος *Assurance* ἀνεχώρησεν ἐκ Σούδας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ περιέλθῃ τὴν νῆσον καὶ νὰ παραλάβῃ καὶ οἰκογενείας. Ἔκτοτε ἐπληροφορήθην ὅτι ἐπεσκέφθη τὸ Ρέθυμνον, τὸ Ἡράκλειον καὶ ὅτι ἀναχωρήσασα ἐκεῖθεν ἔφθασεν εἰς τὰ δυτικομεσημβρινὰ παράλια τῆς νήσου. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἐμάθομεν εἰσέτι ἂν ἀληθῶς ἐπραγματοποίησε τὸν φιλάνθρωπον σκοπόν της. Ὁπωσδήποτε, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι παρέλαβεν οἰκογενείας τινάς, τοῦτο δὲν θέλει ἐπαναληφθῆ, διότι χθὲς ἀφίχθη ἐκ Μελίττης ἡ ἑτέρα κανονιοφόρος, ἥτις πρότερον ἦτο ἐνταῦθα, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν *Assurance*, λαβοῦσαν διαταγὴν νὰ μεταβῇ εἰς Μελίττην. Ἡ δὲ νεοελθοῦσα δὲν εἶναι παντάπασι πρόσφορος πρὸς παραλαβὴν οἰκογενειῶν, καὶ τὴν πρὸς τοῦτο διάθεσιν ἂν ἔχῃ, διότι εἶναι μικροτάτη. Ἐπληροφορήθην δ' ὅτι δι' αὐτῆς ὁ Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας ἔλαβε νέας ὁδηγίας τοῦ νὰ τηρῇ αὐστηρῶς οὐδετέραν θέσιν ἀπέναντι τῶν διαμαχομένων μερῶν.

Τὴν παρελθοῦσαν Παρασκευὴν μεταβὰς εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας πρὸς ἀντεπίσκεψιν τοῦ Πλοιάρχου τῆς ἐκεῖ αὐστριακῆς φρεγάτας ὁ *Δούναβις*, ἐπεσκέφθην καὶ τὸν Ρῶσον Πλοίαρχον, πρὸς ὃν ἔκαμα λόγον περὶ τῶν οἰκογενειῶν. Ὁ κ. Butakow μοὶ ἐξεφράσθη ὅτι, μ' ὅλην τὴν ὁποίαν ἔχει προθυμίαν νὰ ἔλθῃ εἰς ἀρωγὴν τῶν δεινοπαθῶν οἰκογενειῶν, δυστυχῶς οὐδὲν ἐπὶ τοῦ παρόντος δύναται ὑπὲρ αὐτῶν νὰ πράξῃ, καθότι καὶ αἱ δεύτεραι ὁδηγίαι ἃς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἔλαβέν εἰσιν ἀνεπαρκεῖς, καθότι δι' αὐτῶν τῷ ἐπιτρέπεται νὰ πραγματοποιήσῃ τὸν φιλάνθρωπον τοῦτον σκοπόν, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου τῷ συσταίνεται νὰ πράξῃ τοῦτο, καθόσον ὁ ὑπάρχων ἀποκλεισμὸς δὲν παραβιάζεται. Ἄρα, λέγει, ἐκτὸς τῶν πέντε λιμένων εἰς οὓς ὁ ἀποκλεισμὸς δὲν ἐκτείνεται, εἰς καμμίαν ἄλλην παραλίαν δὲν δύναται νὰ προσεγγίσῃ, τὸ δὲ δυσάρεστον εἶναι ὅτι οὐδὲ τὸ παράδειγμα τῆς ἀγγλικῆς κανονιοφόρου (ἂν πράγματι αὕτη παραλάβῃ οἰκογενείας) δὲν θεωρεῖ ὁ Ρῶσος Πλοίαρχος τροποποιοῦν τὰς ὁδηγίας.

Ἐξ ὅσων δ' ἐξήγαγον ἐκ τῆς μετ' αὐτοῦ καὶ μετὰ τοῦ κ. Δενδρινοῦ ὁμιλίας μου, φαίνεται ὅτι ὁ Στρατηγὸς Ἰγνατιὲφ ἔδωκεν ὁδηγίας τοιαύτας, ὥστε, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἐκ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ εἰρημένου μέτρου προκύψωσι διπλωματικαὶ δυσχέρειαι, νὰ ἐπιρριφθῇ ὅλη ἡ εὐθύνη εἰς τὸν Πλοίαρχον ἢ τὸν Πρόξενον, τοῦθ' ὅπερ οὗτοι νοοῦντες δὲν τολμῶσιν ἄνευ ρητῆς διαταγῆς οὐδὲν νὰ πράξωσιν. Ἐν τούτοις ἀμφότεροι ἔγραψαν καὶ αὖθις εἰς Κωνσταντινούπολιν, δὲν εἶναι δὲ παράξενον νὰ μὴ κατορθωθῇ ὁριστικὴ συνεννόησις (ἤδη μάλιστα ὅτε ἕνεκα τῆς ὥρας τοῦ ἔτους ἡ μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Κρήτης [ἡ] ἀνταπόκρισις γίνεται βραδέως), εἰμὴ ἀφοῦ ὁ χειμὼν παρέλθῃ, ὅτε περιττὴ καθίσταται ἡ ἐπιδαψίλευσις τοιαύτης φιλανθρώπου ἀρωγῆς.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ δύο συλληφθέντα πλοιάρια, περὶ ὧν τὸ ὑπ' ἀριθμ. 8565 ἔγγραφον τοῦ Β. Ὑπουργείου, παρατηρῶ ὅτι οὐδεμία ἐνέργεια πλέον εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐνταῦθα,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καθότι τὰ ἄτομα τὰ ἐν[1] αὐτοῖς[2] πρὸ πολλοῦ μετήχθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐπομένως εἰς τὰς κατ' αὐτῶν ἀνακρίσεις, ἐνεργηθησομένας βεβαίως ἐκεῖ, δέον νὰ ληφθῇ πρόνοια, ὥστε ἡ Πρεσβεία τῆς Α. Μεγαλειότητος νὰ τοῖς χορηγήσῃ τὴν δυνάμει τῶν συνθηκῶν προστασίαν.

Υ.Γ. Εἶχα γράψει τὰ ἀνωτέρω, ὅτε ἐπληροφορήθην τὰς ἑξῆς εὐχαρίστους θετικὰς εἰδήσεις, ἃς σπεύδω νὰ γνωστοποιήσω εἰς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα : 1) ὅτι ἡ ἀγγλικὴ κανονιοφόρος μεταβᾶσα εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Σελίνου Σούγιαν παρέλαβε χριατιανικὰς οἰκογενείας, ἃς ἀγνοῶ εἰσέτι ποῦ ἀπεβίβασε· 2) ὅτι τὴν 30 Νοεμβρίου εἰς χωρίον Καραῖς, πλησίον τῶν Λάκκων κείμενον[3], πεισματώδης μάχη συνήφθη εἰς ἣν οἱ Χριστιανοὶ ἀνεδείχθησαν νικηταὶ ἐπενεγκόντες μεγάλην θραῦσιν εἰς τὸν ἐχθρόν. Ἰδίως δὲ διεκρίθη σῶμα ἐθελοντῶν 200 ὑπὸ τὸν Σολιώτην, ὅπερ ἐξ ἑνὸς ὀχυρώματος ἐπὶ πέντε ὥρας ἐξηκολούθει ἡρωικῶς μαχόμενον καὶ ἐπενεγκὸν μεγάλην βλάβην εἰς τοὺς Τούρκους. Τὰ καθ' ἕκαστα τῆς μάχης ταύτης δὲν μοὶ εἶναι εἰσέτι γνωστά, ἀλλὰ βεβαιοῖ ὁ ἐπιστέλλων ὅτι ἡ νίκη ὑπῆρξε λαμπρά.

80

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 287 *Ἡράκλειον, 5 Δεκεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ72/2660

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι οὐδὲν νεώτερον ἔλαβε χώραν εἰς τὴν ἡμετέραν περιφέρειαν κατὰ τὸ παρελθὸν ὀκταήμερον.

Αἱ προσβολαί, δαρμοὶ καὶ φυλακίσεις ἀναπτύσσονται ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ἀρχῶν κατὰ τῶν ὑποταχθέντων, πρὸς δὲ ἐπισπεύδεται καὶ ἡ διὰ παντὸς τρόπου παραλαβὴ τῶν ὅπλων. Δι' ἀπειλῶν καὶ ἀθεμίτων ὑποσχέσεων κατώρθωσεν ὁ Ρεσὶτ Ἐφέντης νὰ παραλάβῃ καὶ τριάκοντα πέντε βαρέλια πυρίτιδα ἐκ τῆς ἐπαρχίας Μαλεβυζίου.

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ κυρίου Κωνσταντίνου Ἐμμ. Μοάτσου ἀνησύχησε σφόδρα τοὺς ἐν τῇ πόλει Ἡρακλείου Ὀθωμανούς, τὸ δὲ ἀντεθνικὸν συμβούλιον τοῦ Μητροπολίτου διαφοροτρόπως ἐπεξήγησε τὴν ἀπουσίαν του, εἰς τρόπον ὥστε ἡ Διοίκησις διέταξε ζαπτιέδες νὰ ἐπιτηρῶσι νυχθημερὸν τὴν προκυμαίαν καί, ἅμα ἐμφανισθῇ, νὰ τὸν συλλάβωσι.

Παρακαλῶ ὅθεν τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα διὰ τοῦ ἁρμοδίου προσώπου νὰ καταστήσῃ γνωστὸν τὸ γεγονὸς τοῦτο πρὸς τὸν εἰρημένον Μοάτσον καὶ νὰ τὸν προτρέψῃ νὰ διαμείνῃ εἰς Ἀθήνας, διότι κινδυνεύει ἡ προσωπικὴ αὐτοῦ ἐλευθερία. Διεσκέφθησαν μάλι-

---

1. Ἀβέβαιος ἡ ἀνάγνωσις τῶν λέξεων *τὰ ἐν*.
2. Χφ. *αὐταῖς*.
3. Χφ. *κειμένου*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

στα ἐν συμβουλίῳ ἂν πρέπῃ νὰ σφραγίσωσι τὸ ἐμπορικὸν κατάστημά του καὶ λοιπὰς ἀποθήκας του, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν προέβησαν εἰς ἀποτελεσματικὰς πράξεις.

Γνωστοποιῶ προσέτι ὅτι κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας δὲν ἐβεβαιώθη μέχρι σήμερον ἡ ἔλευσις ἡμετέρων ἀνδρῶν.

81

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἐπιστολὴ *Χανιά, 7 Δεκεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ5/190

Ὁ Σουλεϊμὰν Ἐφέντης ἦλθεν ἐνταῦθα ἐκ Ρεθύμνου καὶ νοσηλεύεται. Κατώρθωσα νὰ ἐρωτηθῇ, ἐφ' ὅσον μοὶ ἐγράψατε, περὶ τοῦ ἀτυχοῦς Πραΐδου. Μετὰ βαθείας λύπης σᾶς λέγω ὅτι ἠρνήθη ὅσα γράφετε ὅτι διηγήθη αὐτόθι εἷς Κρής.

Ἡ ἀγγλικὴ κανονιοφόρος ἡ μεταγαγοῦσα οἰκογενείας εἰς Πειραιᾶ ἐπανῆλθεν ἐνταῦθα προχθές, ἀλλὰ δυστυχῶς διαταγὴν ἔλαβε νὰ μεταβῇ εἰς Μελίττην, διό[τι] καὶ ἀπόψε ἢ αὔριον ἀναχωρεῖ.

Τέλος πάντων ἤδη ὁριστικῶς καὶ ὁ Ρῶσος ἀπεφάσισε νὰ παραλάβῃ οἰκογενείας. Δὲν περιμένει ἄλλο εἰμὴ τὸ ταχυδρομεῖον, ὅπερ ἀντὶ τῆς προχθὲς μόλις τὴν στιγμὴν ταύτην φθάνει, καὶ τὴν βελτίωσιν τοῦ καιροῦ. Αὔριον λοιπὸν ἢ μεθαύριον θέλει μεταβῇ εἰς Σέλινον.

Μετὰ τὴν εἰς Λάκκους μάχην (30 Νοεμβρίου) ὁ Ζιμπρ⟨ακάκης⟩ ἀπεσύρθη διὰ στρατιωτικοὺς λόγους εἰς τὰ χωρία Φώκαις [1], Χωσταῖς [2] καὶ Πρασαῖς [3], ὅπου ἡνώθη μετὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ λοιπῶν (διότι εἰς τὴν ἐν Λάκκοις μάχην δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ τὸ σῶμα τοῦ Ζιμ⟨πρακάκη⟩), ἐκεῖ δὲ ἐλήφθησαν ὅλα τὰ μέτρα, ὥστε νὰ διαφιλονικήσωσιν εἰς τὸν Μουσταφᾶ τὴν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σελίνου εἴσοδον ἀπό τε τὸν Ὁμαλὸν καὶ ἀπὸ τὴν εὐθεῖαν ὁδόν.

Κατ' αὐτὰς ἐξακολουθοῦν ἐνταῦθα βροχαὶ ἀδιάκοποι καί, ἐπειδὴ ὁ καιρὸς οὗτος ἐξακολουθεῖ, αἱ πολεμικαὶ ἐργασίαι μένουν διακεκομμέναι. Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς μένει ἐστρατοπεδευμένος εἰς τοὺς Λάκκους.

Υ.Γ. Ἐπληροφορήθην ὅτι αἱ τελευταῖαι ἐκθέσεις τοῦ κ. Dickson πρὸς τὸν κ. Erskine [4] περιέχουσιν ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν Τούρκων πραχθείσας ὠμότητας καὶ ἀταξίας καὶ ὅτι ἐκτίθενται πράγματα περισσότερα ὅσων ἐγὼ ἤθελα γράψει. Πρὸς φωτισμόν σας σᾶς παρακαλῶ νὰ ζητήσητε καὶ ἀναγνώσητε τὰς ἐκθέσεις ταύτας, αἵτινες θέλουν σᾶς χρησιμεύσει διὰ τὴν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ὁμιλίαν σας. Ὁ κ. Στίλμαν, ὅστις θεωρεῖται

---

1. Θέσις ὀχυρά, οὐχὶ χωρίον.
2. Χωστή.
3. Πρασές (ὁ).
4. E. M. Erskine, Πρεσβευτὴς τῆς Μεγάλης Βρεταννίας ἐν Ἀθήναις.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἴσως ὑπερβολικός, μὲ λέγει ὅτι ἐν τῇ εἰρημένῃ ἐκθέσει τοῦ κ. Dickson ὑπάρχουν πράγματα ἄτινα αὐτὸς δὲν ἤθελε τολμήσει νὰ γράψῃ, ἵνα μὴ θεωρηθῇ ὑπερβολικός.

Καλὸν θὰ ἦτο νὰ ἀνταμειφθῇ ἀμέσως ὁ Πλοίαρχος Pym, ὡς καὶ ὁ Ὑποπλοίαρχος.

Μεταξὺ τῶν οἰκογενειῶν ἃς ὁ Ἄγγλος Πλοίαρχος μετεκόμισεν εἶναι καὶ ἡ τοῦ Χατζῆ Μιχάλη, ἑνὸς τῶν κυριωτέρων ὁπλαρχηγῶν οἵτινες συντηροῦν τὴν ἐπανάστασιν. Οἱ Τοῦρκοι μένεα πνέουν κατ' αὐτοῦ, διὸ καὶ ὅλας του τὰς ἰδιοκτησίας κατέστρεψαν, τὴν δὲ οἰκίαν του ἀνέτρεψαν ἐκ θεμελίων.

Συνιστῶ τὴν οἰκογένειαν ταύτην εἰς τὴν ὑμετέραν πρόνοιαν καὶ εἰς τὴν τῆς Ἐπιτροπῆς. Καὶ ἡ φιλανθρωπία καὶ τὸ καθῆκον ἀπαιτεῖ νὰ χορηγηθῶσιν εἰς αὐτὴν τὰ μέσα τοῦ ζῆν.

82

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 288 *Ἡράκλειον, 12 Δεκεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ72/2662

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι εἰς Σπιναλόγκαν καὶ τὸν λιμένα Ἅγιον Νικόλαον διαμένουσι διαρκῶς πρὸς φύλαξιν ἀνὰ δύο ὀθωμανικὰ ἀτμοκίνητα. Κατὰ συνέπειαν εἶναι ἀνάγκη νὰ περιέλθῃ εἰς γνῶσιν τῶν ἁρμοδίων προσώπων διὰ τὰ περαιτέρω.

Διὰ τοῦ παρελθόντος αὐστριακοῦ ἀτμοκινήτου ἐπανέκαμψεν ὁ Κωνσταντῖνος Μοάτσος, ἀλλ' ἐπειδὴ εἶχον γνῶσιν τῶν προθέσεων τῆς ἐξουσίας, μετέβην αὐτοπροσώπως ἐντὸς τοῦ ἀτμοκινήτου καὶ τὸν προέτρεψα νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ἀθήνας, καθότι ἦτο ἀδύνατον νὰ μείνῃ ἀνενόχλητος. Ἡ παρουσία του θέλει συντελέσει πολὺ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἡ διαδοθεῖσα εἴδησις ὅτι ἀγγλικὸν ἀτμοκίνητον παρέλαβεν ἐκ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης γυναικόπαιδα καὶ τὰ μετέφερεν εἰς Πειραιᾶ ἐπέφερεν εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐνταῦθα κοινότητα ἀνέκφραστον χαράν, πιστεύω δὲ ὅτι καὶ αἱ ἔξω ἐπαρχίαι, πρὸς τὰς ὁποίας κατέστη γνωστὸν μὲ προσθήκην πολλῶν ἄλλων ἐνθαρρυντικῶν εἰδήσεων, θέλουσι πεισθῇ περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐπαναστάσεως καὶ εἰς πρώτην περίστασιν μετὰ θάρρους θὰ ἐπαναλάβωσι τὸν ἀγῶνα.

Οὐδὲν ἄλλο νεώτερον ἄξιον τῆς προσοχῆς τῆς Ὑμ. Ἐξοχότητος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

83

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Αριθ. 141 (ἀντίγραφον) *Ρέθυμνον, 12 Δεκεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ6/208

Ἀκόλουθος εἰς τὸ ἀπὸ 14 τοῦ παρελθόντος Νοεμβρίου ἔγγραφόν [1] μου γνωστοποιῶ ὑμῖν ὅτι τὴν 15 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἀπεβιβάσθη ἐνταῦθα δι' ὀθωμανικοῦ ἀτμοπλοίου ὁ Ἅγιος Κρήτης μεταβὰς ἀμέσως πρὸς ἀντάμωσιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ. Ἡ καθ' αὐτὸ αἰτία τῆς ἐλεύσεώς του δὲν ἔγινε γνωστή. Ἀνεχώρησε τὴν 18 δι' Ἡράκλειον μὲ ὀθωμανικὸν πάλιν ἀτμόπλοιον.

Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐπέστρεψε καὶ ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς μετὰ τοῦ στρατοπέδου ἀπὸ Μέσην, ὅπου προσέφεραν αὐτῷ τὴν ὑποταγήν των αἱ τέσσαρες ἐπαρχίαι τοῦ τμήματος Ρεθύμνης ἐκτός τινων χωρίων τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου, διὰ τὰ ὁποῖα ἐξεστράτευσε τὴν 20 τοῦ αὐτοῦ μηνός. Ἀλλὰ πρὶν φθάσῃ, τῷ προσέφερον καὶ ταῦτα τὴν ὑποταγήν των καὶ οὕτως ἀνεχώρησεν ἀπὸ Κοξαρὲ διὰ τῆς Ἐπισκοπῆς εἰς Χανία.

Εἰς τὰς ἐπαρχίας Μηλοποτάμου καὶ Ἁγίου Βασιλείου μετέβησαν ἀνὰ δύο τάγματα τακτικοῦ στρατοῦ διὰ φύλαξιν καὶ σύναξιν τῶν ὅπλων, ἅτινα καὶ κομίζονται ἐνταῦθα μὲ ζῷα. Ὡσαύτως συνάζονται καὶ κομίζονται τὰ ὅπλα καὶ ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας Ἀμαρίου καὶ Ρεθύμνης.

Λέγεται ὅτι ἀπὸ πολλὰ χωρία τῶν ἐπαρχιῶν ἐλλείπουν τινὲς εἰς τὸ διατηρούμενον χριστιανικὸν στρατόπεδον, ὅσοι δηλονότι ἔχουν ὑποψίας μήπως κατατρεχθῶσι μετὰ τὴν καθησύχασιν τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἀγνοεῖται ἐπὶ τέλους τί θὰ πράξωσιν οὗτοι.

Οἱ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν συνάζουν τὰς ἐλαίας ἃς ἐπρόφθασαν, καταγινόμενοι νὰ κάμωσιν ἀνὰ μίαν τοὐλάχιστον θύραν ἕκαστος εἰς τὴν οἰκίαν του, μένοντες εἰς ἀπορίαν καὶ δισταγμὸν ἂν θέλῃ καθησυχάσει ἐντελῶς ὁ τόπος. Εἰς τὴν αὐτὴν ἀπορίαν εὑρίσκονται καὶ οἱ Ὀθωμανοί, οἵτινες καὶ μένουν εἰσέτι ἐντὸς τῆς πόλεως μὲ τὰς οἰκογενείας των, μὴ δώσαντος οὔτε τοῦ Διοικητοῦ διαταγὴν διὰ νὰ ἐξέλθωσι.

Πρό τινων ἡμερῶν διεφημίσθη ἐνταῦθα ὅτι συνελήφθη ἀτμόπλοιον ἑλληνικὸν ἢ ἰταλικὸν ὑπὸ ὀθωμανικοῦ μεταφερθὲν εἰς Σούδαν, ἀλλ' ἀγνοοῦμεν κατὰ πόσον ἔχεται ἀληθείας ἡ φήμη αὕτη.

Πληροφοροῦμαι βασίμως ὅτι οἱ ἐξ Ἀρκαδίου αἰχμάλωτοι, κληρικοί τε καὶ λαϊκοί, ἁλυσοδεμένοι καὶ μή, εἰς στενοχώρους φυλακὰς εὑρισκόμενοι ὑποφέρουν δεινότατα καὶ ἀποθνήσκουν, καθότι ἐκεῖ ὅπου τρώγουσιν ἐκεῖ καὶ οὐροῦν ⟨καὶ⟩ ὡσανεὶ δηλητηριάζονται ἐκ τῆς καταθλίψεως ταύτης. Ταῦτα ἐπὶ τοῦ παρόντος.

---

1. Χφ. *ἐγγράφου*. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο βλ. ἀνωτέρω, σσ. 176–180.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

84

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ

Ἀριθ. 607 *Χανιά, 13 Δεκεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ6/193

Ἡ ἐν Λάκκοις συγκροτηθεῖσα τὴν 30 9/βρίου ἐ.ἔ. μάχη μεταξὺ τοῦ ὑπὸ τὸν κ. Ζιμβρακάκην σώματος καὶ τῶν Τούρκων, ἥτις διήρκεσε καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν ἡμέραν, ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ διὰ τοὺς Τούρκους ἐπιζήμιος. Ἀγνοεῖται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐκ τούτων φονευθέντων, εἰκάζεται ὅμως ὅτι ἦτο ἱκανός, διότι οἱ ἐπαναστάται πολεμοῦντες ἐκ τῶν ὀχυρωμάτων των ἐξήντλησαν τὰ πολεμοφόδιά των ρίψαντες ἕκαστος ὑπὲρ τὰς 100 βολάς. Ἐκ τούτων δὲ δὲν ἐφονεύθησαν εἰμὴ τρεῖς καὶ ἐπληγώθησαν πέντε. Ἐκ τῶν μὲν ἦτο εἷς Ἰταλός, εἷς Ἕλλην ἐθελοντὴς φοιτητὴς καὶ εἷς κάτοικος τοῦ Ἁγίου Βασιλείου τοῦ Ρεθύμνου. Ἐκ δὲ τῶν πληγωθέντων εἶναι ὁ Λοχαγὸς Μαυροβούνιος Μιχαὴλ Καλογέροβιτζ, δύο Σφακιῶται καὶ δύο Ρεθύμνιοι, συνελήφθη δὲ αἰχμάλωτος εἷς Ἰταλὸς ὑπαξιωματικός. Ἐκ τῆς λεπτομερείας ταύτης ἐξάγεται ὅτι πολλοὶ κάτοικοι τῶν ὡς ὑποτεταγμένων θεωρουμένων ἐπαρχιῶν ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν στρατοπέδων τῶν ἐπαναστατῶν.

Οἱ ἐπαναστάται μετὰ τὴν μάχην ταύτην ἠναγκάσθησαν ἕνεκα παντελοῦς ἐλλείψεως πολεμοφοδίων ν' ἀναχωρήσωσι κανονικῶς πρὸς τὴν Σούρβαν, χωρίον ὀχυρόν, ὅπερ κατεῖχαν, ἀλλ' εἶτα, μὴ κριθείσης ἀσφαλοῦς τῆς θέσεως ταύτης ἕνεκα τῆς προσελεύσεως τοῦ ἐξ Ἀποκορώνων ἐρχομένου ἑτέρου τουρκικοῦ σώματος ὑπὸ τὸν[1] Μεχμὲτ Πασᾶν, ἥτις καθίστα εἰς αὐτοὺς ἀδύνατον καὶ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς Σούρβας καὶ τὴν κατοχὴν τῶν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σελίνου διόδων, ἀπεφασίσθη ν' ἀποχωρήσωσιν εἰς τὰ χωρία Φώκαις, Χωστὴν καὶ Πρασαῖς, τὰ κείμενα κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς ἐπαρχίας ταύτης, ὅπου ἑνωθέντες μετὰ τῶν κυρίων Βυζαντίου, Γενίσαρλη καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχηγῶν κατέλαβαν ὅλας τὰς ἐπικαίρους θέσεις, ὅπως κωλύσωσι τὴν εἰς τὴν ἐπαρχίαν ἐκείνην εἰσβολὴν τοῦ Μουσταφᾶ δι' ἀμφοτέρων τῶν διόδων, τῆς διὰ τοῦ Ὁμαλοῦ καὶ τῆς ἀπ' εὐθείας.

Οἱ ἐπαναστάται ἔχουσι πεποίθησιν, ὡς φαίνεται, ὅτι θέλουσιν ἀναχαιτίσει τὸν ἐχθρὸν τοῦ νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σέλινον, καθότι αἱ δίοδοι δι' ὧν εἶναι ἠναγκασμένος νὰ διέλθῃ εἶναι στενωποὶ καὶ χαράδραι, ἃς μικρὸς ἀριθμὸς ἐνόπλων δύναται νὰ ὑπερασπισθῇ. Ἂν ὅμως ἡ τύχη τοῦ πολέμου δὲν τοὺς φανῇ εὐνοϊκή, τότε θέλουσιν ἀποσυρθῇ εἰς Ἁγίαν Ρουμέλην τῶν Σφακίων, θέσιν ἀπόρθητον, καὶ ἐκεῖθεν ἐν ἀνάγκῃ νὰ εἰσέλθωσι πάλιν εἰς Σφακία καὶ δι' αὐτῶν εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας. Σκοποῦσι δὲ νὰ καθέξωσι τὴν θέσιν ταύτην καὶ νὰ τὴν καταστήσωσι καὶ ἀποθήκην καὶ ὡς ἀκρόπολιν ἢ ὡς ὁρμητήριον καὶ ἀφετηρίαν διὰ τὰς ἐφεξῆς εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς νήσου στρατιωτικὰς κινήσεις των. Ἡ Ἁγία Ρουμέλη εἶναι ἀληθῶς πρόσφορος θέσις διὰ τοιοῦτον σκοπόν, ὡς καὶ διὰ

---

1. Χφ. *τοῦ*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νοσοκομεῖον, καθότι οὐ μακρὰν τῆς θαλάσσης κειμένη δύναται εὐχερῶς νὰ προμηθεύηται [1] μὲ τὰ ἀναγκαῖα ἐφόδια. Εἰς αὐτὴν καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ἐσώθησαν πάμπολλαι οἰκογένειαι. Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ γίνῃ καὶ σήμερον.

Καὶ οἱ μὲν ἐπαναστάται κατέχουσιν ἤδη τὰς εἰρημένας θέσεις, ὁ δὲ Μουσταφᾶ Πασᾶς εἶναι ἐστρατοπεδευμένος ἐντεῦθεν τοῦ Σελίνου ἀπὸ τοῦ χωρίου Βατολάκκου καὶ Ἀλικιανοῦ μέχρι τῶν Λάκκων. Ἀλλὰ μετὰ τὴν 30 9/βρίου ἕνεκα τοῦ ἐπελθόντος βαρέος χειμῶνος πᾶσα στρατιωτικὴ κίνησις διεκόπη. Ἐν τούτοις ὁ Μουσταφᾶς προσεκάλεσε τοὺς Σελινιώτας καὶ ἰδίως τὸν γνωστὸν Πρωτοπαππᾶν, ἀρχηγὸν ἄλλοτε ἐπίσημον τοῦ Σελίνου, ν' ἀποφανθῶσιν ἂν ἡ ἐπαρχία θέλῃ πόλεμον ἢ ὑποταγήν. Ἐκεῖνοι δ' ἀπήντησαν λακωνικώτατα «πόλεμον».

Οἱ Σελινιῶται, οἵτινες εἶναι ἐκ τῶν γενναιοτέρων Κρητῶν, ἐμφοροῦνται ἀπὸ πατριωτικὸν θάρρος καὶ ἀπόφασιν ἔχουσιν, ὡς λέγεται, ἂν ὁ ἐχθρὸς κατορθώσῃ καὶ εἰσβάλῃ εἰς τὴν ἐπαρχίαν των, αὐτοὶ πρῶτοι νὰ καύσωσι τὰς οἰκίας των.

Ὁ τουρκικὸς στρατὸς μ' ὅλην τὴν διασαλπιζομένην μετριοπάθειαν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ παρεξετράπη πάλιν κατ' αὐτὰς εἰς πράξεις βαρβάρους καὶ ἀδικαιολογήτους. Διαβὰς διὰ τῶν χωρίων Ὀρθοῦνι καὶ Κορακοσκάφιδα [2] κατέσφαξεν ἄνευ λόγου τριάκοντα δυστυχεῖς γυναῖκας, παῖδας καὶ ἄνδρας ἀόπλους. Τοιαύτας θηριωδίας οἱ Τοῦρκοι ἀποκρύπτουσι καὶ ὅσοι ἀρύονται ἐξ αὐτῶν μόνον τὰς πληροφορίας των οὐδέποτε θέλουν τὰς πληροφορηθῇ, ἡ συνέλευσις ὅμως τῶν Κρητῶν τοὺς διαβεβαιοῖ.

Προκειμένου περὶ τοιούτων πράξεων ὀφείλω ν' ἀναφέρω καὶ ἑτέρας δύο, λαβούσας χώραν τὴν μὲν ἐν τῷ χωρίῳ Γαλατᾷ, μίαν περίπου ὥραν ἀπέχον⟨τι⟩ τῆς πόλεως, ὅπου Τοῦρκοι εἰσβαλόντες πρὸ 15 περίπου ἡμερῶν ἐν καιρῷ νυκτὸς ἐν τῇ οἰκίᾳ Χριστιανοῦ τινος τὸν ἔσφαξαν, τὴν δὲ γυναῖκά του ἐτραυμάτισαν ἐπικινδύνως, τὴν δὲ εἰς χωρίον Σκηναί, ὅπου πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἷς Χριστιανὸς ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν. Ἀμφότεροι οἱ φονευθέντες οὗτοι εἶναι ἐκ τῶν ὑποταχθέντων.

Ἡ ἀγγλικὴ κανονιοφόρος, ἀφοῦ ἀπεβίβασεν εἰς Πειραιᾶ τὰς ὁποίας παρέλαβεν οἰκογενείας, ἐπανῆλθεν ἐνταῦθα, ἀλλ' εὑροῦσα διαταγὰς ν' ἀπέλθῃ εἰς Μελίττην, ἀνεχώρησε μετὰ μίαν ἡμέραν ἐκεῖσε. Ἡ πρᾶξις τοῦ Πλοιάρχου κ. Pym μεγάλην ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν ἐνταῦθα εἴς τε τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τοὺς Τούρκους καὶ ἕκαστος σχολιάζει αὐτὴν κατὰ τὰς ἰδέας καὶ συμπαθείας του, ἰδίως δὲ αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ κατεταράχθησαν.

Ἅμα γνωσθείσης ἐνταῦθα τῆς πράξεως τοῦ κυρίου Pym, ὁ κ. Δενδρινὸς προσεκάλεσεν ἐγγράφως ⟨τὸν κ.⟩ Boutakow ὅπως καὶ αὐτὸς μεταβὰς εἰς τὴν μεσημβρινὴν παραλίαν τῆς νήσου πράξῃ τὸ αὐτό, ἀφοῦ προηγουμένως μικρὸν πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του γνωστοποιήσῃ τὸν σκοπόν του πρὸς τοὺς λοιποὺς τοὺς ἐν τῷ λιμένι Σούδας εὑρισκομένους πλοιάρχους τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοίων. Ὁ Ρῶσος Πλοίαρχος, ὅστις ἀπ' ἀρχῆς ἐφοβεῖτο μὴ διὰ

---

1. Χφ. *προμηθεύωνται.*
2. Καρανοσκάφιδα, ἤτοι τὰ χωρία Καράνου καὶ Σκαφιδάκια.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοιαύτης πράξεως ἐκθέσῃ τὴν κυβέρνησίν του ἢ ἑαυτὸν καὶ ὅστις καὶ τὰς τελευταίας ἀκόμη ὁδηγίας τοῦ στρατηγοῦ Ἰγνατιέφ ἐθεώρει ἀνεπαρκεῖς, διστάζων πάντοτε καὶ μυρίας ἀντιτάσσων ἀντιρρήσεις ἐφάνη τέλος ὅτι ἐπείσθη εἰς τοὺς λόγους τοῦ κ. Δενδρινοῦ καὶ σκοπὸν εἶχε ν' ἀναχωρήσῃ τὴν ἐπιοῦσαν, 5 τοῦ μηνός, μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ περιμενομένου τὴν ἡμέραν ἐκείνην ταχυδρομείου. Δυστυχῶς τὸ ἀτμόπλοιον αὐτὸ τῆς ἡμέρας ταύτης ἀφίχθη τὴν 7 Δεκεμβρίου. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν, 8 τοῦ μηνός, ἐγένετο [1] ἡ πρὸς ἀπόπλευσιν τῆς ρωσικῆς φρεγάτας παρασκευὴ καὶ ἤρξατο ἡ θέρμανσις τῶν λεβήτων, συνάμα δὲ παρετηρήθη ὅτι δύο τουρκικαὶ φρεγάται ἡτοιμάζοντο πρὸς τὸν σκοπὸν πιθανῶς νὰ παρακολουθήσωσι τὴν ρωσικήν.

Ὁ κ. Boutakow ἐν τῷ μεταξὺ μετέβη παρὰ τῷ Ἰταλῷ Πλοιάρχῳ, ἵνα τῷ δηλώσῃ τὸν σκοπὸν τῆς ἀναχωρήσεώς του. Ἐκεῖ εὗρε τὸν Ὑποπρόξενον τῆς Ἰταλίας κ. Colucci, ὅστις, ὡς φαίνεται, εἶχε λάβει παρὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις πρέσβεώς του ὁδηγίας καθ' ἃς καὶ τὸ ἰταλικὸν πλοῖον ὤφειλε νὰ μὴ ὀκνήσῃ νὰ παραλάβῃ οἰκογενείας, ἂν αὗται ἔτρεχον ἄφευκτον κίνδυνον καὶ ἂν καὶ οἱ λοιποὶ πλοίαρχοι τὸ αὐτὸ ἔπραττον. Ἐκεῖ, γενομένης συζητήσεως ἐπὶ τοῦ σπουδαίου τούτου ἀντικειμένου, ἐσκέφθησαν οἱ εἰρημένοι κύριοι ὅτι εὐάρεστα ἀποτελέσματα ἤθελεν ἔχει ἡ πρᾶξις, ἂν ἐκ μέρους ὅλων τῶν ἐνταῦθα εὑρισκομένων εὐρωπαϊκῶν πλοίων ἐγίνετο αὕτη ἀπὸ κοινοῦ. Διό μετέβησαν παραχρῆμα εἰς τὴν αὐστριακὴν φρεγάταν, ἀλλὰ μὴ τυχόντες ἐκεῖ τὸν Πλοίαρχον, εὑρισκόμενον ἐν τῇ πόλει παρὰ τῷ Αὐστριακῷ Προξένῳ, ἀπεφάσισαν ἅπαντες νὰ ἔλθωσιν ἐνταῦθα καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν πλοιάρχων καὶ τῶν σχετικῶν προξένων των σκεφθῶσι περὶ τοῦ πρακτέου.

Συναθροισθέντες λοιπὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ κ. Στίγλιτζ καὶ ἀρξαμένης τῆς συζητήσεως, ὁ μὲν Αὐστριακὸς Πρόξενος εἶπεν ὅτι ἔχων διαταγὰς νὰ μένῃ οὐδέτερος δὲν ἐπιτρέπει εἰς τοὺς Αὐστριακοὺς πλοιάρχους νὰ παραλάβωσιν οἰκογενείας, καθότι πρᾶξις τοιαύτη δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ ἀνάμειξις εἰς τὰς μεταξὺ τῆς ἐγχωρίου ἀρχῆς καὶ τῶν ἐπαναστατῶν σχέσεις. Ὁ δὲ Γάλλος Πλοίαρχος, ὅστις, ὡς ὅλοι οἱ ἐνταῦθα ὑπάλληλοι Γάλλοι, δὲν ἀποκρύπτει τὴν πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς Κρῆτας δυσμένειάν του, ἀπήντησεν ὅτι εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν θέλει προβῆ εἰς πρᾶξιν τοιαύτην. Ὁ δὲ Ἰταλὸς Πλοίαρχος καὶ ὁ Πρόξενος ἐπίσης εἶπαν ὅτι αὐτοὶ ἔχουσιν ὁδηγίας νὰ ἐνεργήσωσιν ὄχι μονομερῶς ἀλλ' ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν λοιπῶν. Ἐν τῇ συνεδριάσει ταύτῃ ἐγένετο λόγος νὰ ζητηθῇ ἡ ἄδεια τῆς ἐγχωρίου ἀρχῆς, ἀλλ' ὁ κ. Derché, εὑρεθεὶς ἐκεῖ, ἀπεφάνθη ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἐρώτησις εἶναι ἀνάμειξις εἰς τὰς ὑποθέσεις τῆς ἐγχωρίου ἀρχῆς. Ἡ ἡμέρα παρῆλθεν ἀνωφελῶς, χωρὶς νὰ πραχθῇ ἄλλο τι εἰμὴ νὰ περιπλεχθῇ ὁ Ρῶσος Πλοίαρχος εἰς συζητήσεις ἀκάρπους καὶ εἰς ραδιουργίας.

Ὁ Ἄγγλος Πρόξενος, ὅστις διατείνεται ὅτι αὐτὸς ἁπλῶς χάριν φιλανθρωπίας ἔλαβε τὴν πρωτοβουλίαν νὰ πέμψῃ τὸν Πλοίαρχον Pym νὰ παραλάβῃ οἰκογενείας καὶ ὅτι πέραν τῶν ὁδηγιῶν του ἀνέλαβε τοιαύτην εὐθύνην, ἰδών, ὡς λέγει, ὅτι ἡ πρᾶξις αὕτη παρε-

1. Χφ. *ἐγένοντο.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ξήγήθη καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς παράπονα, ἀπηγόρευσεν εἰς τὸν Πλοίαρχον τῆς ἑτέρας ἀγγλικῆς κανονιοφόρου νὰ παραλάβῃ πλέον οἰκογενείας καταστήσας αὐτὸν ὑπεύθυνον διὰ πᾶσαν ἐναντίαν ἐνέργειαν.

Ὁ κ. Δενδρινός, μαθὼν ὅτι ὁ Πλοίαρχος Ρῶσος ἀντὶ ν' ἀναχωρήσῃ περιεπλέχθη ἄνευ τῆς γνώσεως ἢ τῆς συμπράξεως αὐτοῦ εἰς συζητήσεις καὶ ραδιουργίας, δυσηρεστήθη καὶ ἐπανέλαβεν εἰς τὸν Πλοίαρχον τὴν αὐτὴν πρόσκλησιν. Ὁ κ. Boutakoff ἀνεγνώρισε τὸ σφάλμα εἰς ὃ περιέπεσε καὶ ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ κ. Δενδρινοῦ μὲ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι τὴν ἐπιοῦσαν ἔμελλε ν' ἀναχωρήσῃ. Δυστυχῶς τὴν νύκτα ἐκείνην ἐπῆλθε τρικυμία σφοδρὰ ἕνεκα τῆς ὁποίας ἀδύνατος ἦτο ἡ ἀπόπλευσις. Ἐν τούτοις ἡ ὑπόθεσις αὕτη κατέστη τὸ γενικὸν ἀντικείμενον τῆς ἀπασχολήσεως καὶ προξένων καὶ πλοιάρχων καὶ τῆς Διοικήσεως.

Ὁ Ἀλήμπεης, υἱὸς καὶ τοποτηρητὴς τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, δυσηρεστήθη διὰ τὰ ἐνεργούμενα καὶ ἔπεμψε παρὰ τῷ κ. Δενδρινῷ τὸν διερμηνέα του, δι' οὗ ἠρώτησεν ἂν ἀληθῶς, ὡς κοινολογεῖται, ἡ ρωσικὴ φρεγάτα μέλλῃ νὰ παραλάβῃ οἰκογενείας· ὅτι, ἂν τοῦτο γίνῃ, θέλουν τὸ θεωρήσει ὡς παραβίασιν τοῦ ἀποκλεισμοῦ καὶ ἐχθροπραξίαν. Ὁ κ. Δενδρινὸς ἀπήντησεν ὅτι ὁ Πλοίαρχος Ρῶσος σκοπὸν ἔχει νὰ ἐξέλθῃ τοῦ λιμένος εἰς τὸ πέλαγος πρὸς ἀλλαγὴν ἀέρος καὶ πρὸς ἐξάσκησιν τοῦ πληρώματος· ὅτι, ἂν εὑρεθῇ εἰς ἣν θέσιν εὑρέθη ὁ Πλοίαρχος Pym, θέλει καὶ αὐτὸς τὸν μιμηθῇ· ὅτι πρᾶξις τοιαύτη δὲν εἶναι παραβίασις τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἀλλὰ πρᾶξις ὑπὸ τῆς φιλανθρωπίας ὑπαγορευομένη· ὅτι ἄλλως ὁ Πλοίαρχος ἔχει ὁδηγίας καὶ θέλει πράξει συμφώνως μὲ αὐτὰς κλπ.

Συνάμα δὲ ὁ Ἀλημπέης ἔπεμψεν ἐγκύκλιον εἰς τὰ προξενεῖα δι' ἧς τοῖς ἀναγγέλλει ὅτι ἡ ἰσχὺς τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς νήσου ἐκτὸς τῶν πέντε λιμένων ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται. Εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὁ κ. Stillman ἀπήντησεν ὅτι τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς νήσου δὲν θεωρεῖ νόμιμον, καθὸ μὴ πραγματικόν, ὑπαινιττόμενος βεβαίως τὴν ὑπὸ τῶν πλοιαρίων καὶ τῶν ἑλλ. ἀτμοπλοίων εὐχερῆ προσέγγισιν.

Τὴν παρελθοῦσαν Κυριακήν, 11 τοῦ μηνός, ἡ ρωσικὴ φρεγάτα ἀνεχώρησε, πλὴν ἡ τρικυμία ἐξηκολούθει τόσον σφοδρά, ὥστε πρὸς τὸ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν λιμένα. Ὁ κ. Δενδρινὸς ἐπανέλαβε τὴν πρόσκλησίν του ἐπαναλαβὼν ὅτι αὐτὸς ἀναδέχεται πᾶσαν εὐθύνην. Σήμερον ἡ τρικυμία ἐκόπασεν, ἐπανῆλθε γαλήνη, πλὴν δυστυχῶς μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ὁ κ. Boutakoff μένει ἐν τῷ λιμένι τῆς Σούδας ἀκίνητος καταστρέψας διὰ τῆς ἀξιομέμπτου διαγωγῆς του πρᾶξιν τόσον φιλάνθρωπον διὰ τὸν σκοπόν της καὶ τόσον γόνιμον διὰ τὰς συνεπείας της.

Τοιαῦτα συνέβησαν καὶ ὅμως δυστυχεῖς οἰκογένειαι, γυμναὶ καὶ λιμώττουσαι, ὑπὲρ τὰς 2000 ψυχῶν, ἐλπίζουσαι ὅτι τὸ ἀγγλικὸν ἀτμόπλοιον ἔμελλε νὰ ἐπανέλθῃ ἢ ὅτι τὸ ρωσικὸν μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ὑποσχέσεις ἔμελλε νὰ μεταβῇ εἰς παραλαβήν των, κατέβησαν ἀθρόαι εἰς τὴν παραλίαν τῆς Σούγιας. Ἐκεῖ δὲ ἀντὶ σωτῆρα εὗρον ὀθωμανικὴν φρεγάταν ἥτις πλησιάσασα τὴν ἀκτὴν ἄνευ σημαίας πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν δυστυχῶν ἐκεί-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νων ὄντων ἤρξατο τὸν κατ' αὐτῶν ἀδιάκοπον πυροβολισμόν, δι' οὗ τὰς ἠνάγκασε ν' ἀποσυρθῶσιν ἀπηλπισμέναι εἰς τὰ ἐνδότερα. Βεβαιοῦσι μάλιστα ὅτι καί τινες ἐφονεύθησαν ἐκ τῶν ριπτομένων σφαιρῶν.

Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβεως τῆς Α.Μ. πληροφοροῦμαι ὅτι ἡ Α. Ὑψηλότης ὁ Ἀαλῆ-Πασᾶς ἔν τινι ἐσχάτως συνεντεύξει παρεπονέθη κατ' ἐμοῦ ὡς διατηροῦντος δῆθεν τυπογραφεῖον ἐν τῷ προξενικῷ καταστήματι εἰς ὃ ἐκτυποῦνται τὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἔγγραφα καὶ ὅτι εὑρίσκομαι εἰς συνεννοήσεις μετ' αὐτῶν.

Ὁ Ἀαλῆ-Πασᾶς πρὸ καιροῦ πολλοῦ ἐξέφρασεν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολλὰ παράπονα κατὰ τοῦ κ. Δενδρινοῦ, κατὰ τοῦ κ. Stillman, ἀρτίως δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Πρέσβεως τῆς Ἀμερικῆς κ. Morris γράψας κατὰ τοῦ τελευταίου εἰς Βασιγκτῶνα.

Αἱ ὀθωμανικαὶ ἀρχαὶ ἐν τῇ στενοχωρίᾳ των δὲν ἠξεύρουν τὶς ταῖς [1] πταίει καὶ ἐν τῇ ἀγανακτήσει των αἰτιῶνται πάντας τοὺς μὴ συμπράττοντας μετ' αὐτῶν εἰς κατάσβεσιν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο ὅτι ἤθελαν κατηγορήσει καὶ ἐμὲ καὶ θαῦμα εἶναι πῶς δὲν τὸ ἔπραξαν καὶ πρότερον. Ἀλλ' ἡ κατ' ἐμοῦ κατηγορία δεικνύει ὅτι αἱ ἐνταῦθα ὀθωμανικαὶ ἀρχαὶ ἢ θέλουν νὰ μὲ συκοφαντήσουν ἢ ὅτι στεροῦνται τῆς δεούσης ὀξυδερκείας. Γελοῖον εἶναι νὰ ὑποτεθῇ ὅτι εὑρίσκομαι εἰς συνεννόησιν μὲ τοὺς ἐπαναστάτας. Μόνον ὁ ἀγνοῶν τὴν κατάστασιν τοῦ τόπου δύναται ἴσως νὰ δώσῃ πίστιν εἰς τοῦτο. Διότι πῶς εἶναι δυνατὸν ἐγώ, κατοικῶν ἐν τῷ φρουρίῳ, ζῶν μεμονωμένος ἐν τῇ οἰκίᾳ μου, περικυκλωμένος ὑπὸ κατασκόπων, μὴ βλέπων κανένα ἐκ τῶν ἐνταῦθα Χριστιανῶν, καθότι οὐδεὶς ἐκ τῶν ὀλίγων ἐνταῦθα διαμενόντων τολμᾷ νὰ ἔλθῃ παρ' ἐμοί, ἢ κἂν νὰ μὲ χαιρετίσῃ, διότι φοβεῖται μὴ ἐξορισθῇ, πῶς εἶναι, λέγω, δυνατὸν ἐγώ, καὶ τὴν πρόθεσιν ἂν εἶχα, ἀφοῦ τὸ φρούριον εἶναι περικλεισμένον ὑπὸ στρατοῦ κατέχοντος ὅλα τὰ πέριξ καὶ ἀφοῦ αὐστηρὰ γίνεται ἔρευνα ἐπὶ τῶν εἰσερχομένων καὶ ἐξερχομένων, νὰ ἔχω σχέσιν μὲ τοὺς εἰς τὰ ὄρη καὶ μακρὰν τῆς πόλεως ἐπαναστάτας; Ἐνταῦθα ἐπικρατεῖ τρομοκρατία. Οὐδεὶς τολμᾷ ἢ νὰ πράξῃ ἢ νὰ εἴπῃ τι, ἡ δὲ κατασκοπεία καὶ ἡ συκοφαντία ὑπάρχουσιν εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμόν. Μία λέξις ἑνὸς συκοφάντου ἢ κακοβούλου ἀνθρώπου (καὶ ὁ τόπος δυστυχῶς βρίθει τοιούτων) ἀρκεῖ, ἵνα ἐκτοπισθῇ πᾶς πολίτης φιλήσυχος. Χωρὶς ἄλλον τινὰ ἠθικὸν λόγον ν' ἀναφέρω, λέγω μόνον ὅτι ὑλικῶς ἀδύνατος εἶναι πᾶσα μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν συνεννόησις.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἑτέραν περὶ τυπογραφείου κατηγορίαν, λέγω ὅτι πολυτέλεια τοιαύτη δὲν εἰσήχθη εἰσέτι εἰς τὴν Κρήτην. Ἓν μικρὸν τυπογραφεῖον, ὡς μανθάνω, ὑπάρχει ἐν τῇ νήσῳ, πλὴν τοῦτο ἔχουσιν οἱ ἐπαναστάται ἐν τοῖς ὄρεσιν. Οἱ συκοφάνται ἀγνοοῦντες τί ἐστι τυπογραφεῖον φρονοῦσιν ὅτι δύναται νὰ κρυβῇ ἐντὸς τοῦ σύρτου τῶν τραπεζῶν.

Εἶχα γράψει τὰ ἀνωτέρω, ὅτε ἔφθασεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸ ρωσικὸν ἀτμόπλοιον *Ταμάνι*, ὅπερ ἔφερε διαταγὰς ρητὰς ὅπως τὰ ρωσικὰ πλοῖα παραλάβωσιν οἰκογενείας.

---

1. Χφ. *τοῖς*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἤδη ἐλπίζω ὅτι τέλος πάντων ὁ κ. Boutakoff θέλει ἐξέλθει τοῦ λαβυρίνθου τῶν διαταγμῶν καὶ τῶν ἐπιφυλάξεων καὶ θέλει ἐνεργήσει ἀποφασιστικώτερον.

85

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ [1]

Ἀριθ. 615 *Χανιά, 18 Δεκεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ6/202

Ἐν τῇ τελευταίᾳ ὑπ' ἀριθ. 607 ἀναφορᾷ [2] μου ἔλαβα τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω ὑμῖν ὅτι ὅλα τὰ σώματα τῶν ἐπαναστατῶν συναθροισθέντα ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σελίνου καὶ καταλαβόντα τὰς ἐπικαίρους θέσεις δι' ὧν ὁ ὀθωμανικὸς στρατὸς ἔμελλε νὰ εἰσβάλῃ εἰς αὐτὴν ἤλπιζαν ὅτι ἤθελαν τῷ διαφιλονικήσει τὴν εἴσοδον καὶ ἀναχαιτίσει τὴν ὁρμήν του. Δυστυχῶς τὸ πρᾶγμα δὲν συνέβη οὕτω. Φαίνεται ὅτι ὅλαι αἱ θέσεις δὲν ἦσαν κατειλημμέναι καὶ τὴν 8 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς ὀθωμανικὸς στρατὸς πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου εἰσέβαλε διὰ τῆς θέσεως Φώκαις εἰς τὴν ἐπαρχίαν. Ὁ κ. Γενίσαρλης, ἐστρατοπεδευμένος ὢν παρὰ τὴν θέσιν ταύτην, κατελήφθη αἰφνιδίως ἀπὸ μέγα σῶμα ἐχθρικοῦ σώματος καὶ μετὰ μικρὰν ἀψιμαχίαν ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ ἐν τάξει καὶ οὕτως ὁ ὀθωμανικὸς στρατὸς εἰσέβαλεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν.

Ἐν τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ ἐφονεύθησαν ἐκ τοῦ σώματος τοῦ κ. Γενίσαρλη δέκα καὶ ἐπληγώθησαν ἴσοι. Ἐκ δὲ τῶν Τούρκων ἐφονεύθησαν πολλοί, ἀλλ' ἀγνοεῖται ὁ ἀριθμός των. Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς προχωρήσας εἰς τὰ ἐνδότερα ἔστησε τὸ ἀρχηγεῖόν του εἰς χωρίον Λιβαδᾶ.

Τίς ἡ κυρία αἰτία δι' ἣν ὁ ἐχθρὸς τόσον εὐχερῶς εἰσήλασεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σελίνου διὰ θέσεων θεωρουμένων ἀσφαλῶν δὲν γινώσκω. Φαίνεται ὅμως ὅτι συνετέλεσαν εἰς τοῦτο οἱ ἑξῆς λόγοι. Ἕνεκα τοῦ κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ἐπικρατοῦντος διαρκοῦς ὑετοῦ καὶ τοῦ δριμέος χειμῶνος δὲν ἠδυνήθησαν νὰ φυλάττωσιν ἀγρύπνως ὅλας τὰς ἐπικαίρους θέσεις. Ἔπειτα οἱ ἐντόπιοι ἐλπίζοντες ὅτι εὐρωπαϊκὸν πλοῖον ἔμελλε νὰ ἐπανέλθῃ πρὸς παραλαβὴν τῶν οἰκογενειῶν των ἦσαν ἀσχολούμενοι εἰς αὐτάς. Τὸ πάντων ὅμως χείριστον ὑπῆρξεν ἡ παντελὴς ἔλλειψις πειθαρχίας καὶ διευθύνσεως. Δυστυχῶς φαίνεται ὅτι μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἀπαιτουμένη ἑνότης, ἀλλ' ἐρίζοντες περὶ πρωτείων παρεῖδον ὁποῖον κίνδυνον ἔτρεχεν ὄχι μόνον ἡ ὑπόθεσις ὑπὲρ ἧς ἦλθον νὰ χύσωσι τὸ αἷμά των ἀλλὰ καὶ ἡ ὕπαρξις τῶν ἰδίων.

Εἴτε οὕτως εἴτε ἄλλως τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἐνῷ ἠλπίζετο ὅτι οἱ Τοῦρκοι μετὰ μεγάλης θυσίας ἤθελαν διέλθει τὰς στενὰς διόδους, εἰσήλασαν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σελίνου

---

1. Τὴν 18ην Δεκεμβρίου 1866 ἀνέλαβε τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ὁ Χαρίλαος Τρικούπης.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 194–199.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σχεδὸν ἀμαχητί. Καὶ ἡ μὲν συνέλευσις τῶν Κρητῶν διηυθύνθη εἰς Ἁγίαν Ρούμελην, θέσιν ὀχυρὰν καὶ ἀπόρθητον, ἥτις θέλει χρησιμεύσει ὡς ἀποθήκη καὶ ὡς νοσοκομεῖον, οἱ δὲ σωματάρχαι διηυθύνθησαν εἰς θέσιν Κουστογέρακον. Ἡ συνέλευσις ἰδοῦσα ὁποῖα κακὰ ἐκ τῆς ἐλλείψεως πειθαρχίας πηγάζουσι ἀπεφάσισε καίτοι βραδέως νὰ διορίσῃ τὸν μὲν Ζιμπρακάκην ἀρχηγὸν τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, τὸν δὲ Κορωναῖον τῶν μέσων καὶ τὸν Βυζάντιον τῶν ἀνατολικῶν. Τούτου γενομένου, πιστεύω ὅτι ἕκαστος διηυθύνθη εἰς τὸ τμῆμά του.

Ἤδη ἐλπὶς ὑπάρχει, ἂν οἱ ἀρχηγοὶ λάβωσιν ἕκαστος τὴν διεύθυνσιν ἑνὸς τμήματος, ὅτι θέλει μετατοπισθῆ τὸ θέατρον τοῦ πολέμου εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς νήσου καὶ θέλει πάλιν ἡ ἐπανάστασις ἀναζήσει καὶ εἰς τὰ δύο ἄλλα τμήματα, εἰς ἃ[ς] δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι σχεδὸν ἐξέπνευσε. Διότι ναὶ μὲν ἡ τάξις εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐκείνας δὲν ἐπῆλθεν εἰσέτι, πολλοὶ περιφέρονται ἔνοπλοι, ἄλλοι δὲν ἐπανῆλθον εἰσέτι εἰς τὰς ἑστίας των, ἀλλ' οὐδὲν ὁποσοῦν σπουδαῖον σῶμα ἐπαναστατῶν ὑπῆρχε πλέον ἐσχάτως ἐν αὐταῖς. Οἱ δὲ πλειότεροι, ἰδίως οἱ οἰκογενειάρχαι ἢ ἀπατηθέντες ἢ πιεζόμενοι ἀπὸ τὰς κακουχίας εἰς ἃς αἱ οἰκογένειαί των ἕνεκα τοῦ χειμῶνος καὶ τῆς ἐλλείψεως τροφῶν εἶναι ἐκτεθειμέναι, ἐπανῆλθον εἰς τὰς ἑστίας των, παρέδωκαν εἰς τὴν ἐξουσίαν τὰ ὅπλα καὶ καταγίνονται εἰς τὴν σύναξιν τοῦ μόνου προϊόντος των, τοῦ ἐλαιοκάρπου. Ἡ δ' ἐπαρχία Σφακίων διατελεῖ εἰσέτι εἰς τὴν αὐτὴν ἀμφίβολον κατάστασιν, πολλοὶ ὅμως ἐκ τῶν Σφακιωτῶν ὑπάρχουσιν εἰς τὰ στρατόπεδα. Μένει ἤδη νὰ ἴδωμεν ἂν πραγματικῶς αἱ ἐπαρχίαι ἐκεῖναι θέλουσιν ἀνακύψει ἐκ νέου ἐκ τῆς τελείας ὑποταγῆς.

Τέλος πάντων ὁ κ. Boutakow ἀνεχώρησεν ἐντεῦθεν τὸ ἑσπέρας τῆς 13–14 τοῦ μηνὸς εἰς τὴν δυτικομεσημβρινὴν ⟨παραλίαν⟩ τῆς νήσου πρὸς παραλαβὴν οἰκογενειῶν. Ἐπειδὴ δ' ὁ καιρὸς ὑπῆρξεν ἔκτοτε καλὸς καὶ οὐδὲν δυσάρεστον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐκεῖ εὑρισκομένων πρὸς ἐπιτήρησιν ὀθωμανικῶν πλοίων, ὡς ἐφοβούμεθα, συνέβη, ὑποθέτω ὅτι καίτοι βραδέως ἐξεπλήρωσε τὴν ἀποστολήν του. Ἐν τούτοις ὁ εἰς τὴν παραλίαν ἐκείνην σταθμεύων Ὀθωμανὸς Πλοίαρχος διεμαρτυρήθη διὰ τὴν πρᾶξιν τοῦ Ρώσου Πλοιάρχου, ὅστις οὐχ ἧττον ἐξηκολούθει νὰ παραλαμβάνῃ ἐπὶ τοῦ πλοίου οἰκογενείας. Κατὰ δὲ τοὺς ἐνταῦθα Τούρκους, παρελάμβανε καὶ τοὺς ἐθελοντάς. Ἐνταῦθα δὲ ὁ Ἀλήμπεης ἐπέδωκε διὰ τὴν ἰδίαν πρᾶξιν διαμαρτύρησιν εἰς τὸν Πρόξενον κ. Δενδρινόν, ὅστις ἀπήντησεν ὅτι θέλει τὴν διαβιβάσει εἰς τὴν προϊσταμένην του ἀρχήν.

Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ κ. Boutakow ἤθελεν εἶσθαι χρησιμωτέρα, ἂν ἐλάμβανε χώραν πρὸ τῆς εἰς τὸ Σέλινον εἰσόδου τοῦ Μουσταφᾶ, ὄχι μόνον διότι οἱ κάτοικοι ὄντες ἀπηλλαγμένοι ἀπὸ τὰς οἰκογενείας των ἤθελον ἀσχοληθῆ ἀνετώτερον εἰς τὴν κώλυσιν τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ καὶ διότι τότε δὲν ὑπῆρχε φόβος νὰ ἐμποδισθῶσιν ὑπὸ τῶν Τούρκων αἱ οἰκογένειαι τοῦ ν' ἀναχωρήσωσι.

Διὰ τῆς προηγουμένης ἀναφορᾶς μου ἀνέφερα εἰς τὴν Ὑ. Ἐξοχότητα ὅτι διὰ τοῦ ρωσικοῦ ἀτμοπλοίου *Ταμάνι* ἐστάλησαν ὁδηγίαι ὁριστικώτεραι ὅπως *ὁ Μέγας Ναύαρχος*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

παραλάβῃ οἰκογενείας, συγχρόνως δὲ ὁ Στρατηγὸς Ἰγνάτιεφ προσέθηκεν ὅτι ἔν τινι συνεντεύξει του μετὰ τοῦ Ἀαλῆ Πασᾶ οὗτος εἶπεν ὅτι, ἀφοῦ ἤδη τὸ ἀγγλικὸν ἀτμόπλοιον παρέλαβεν οἰκογενείας, οὐδεμίαν ἀντίρρησιν ἤθελεν ἐπιφέρει ἡ Πύλη, ἂν καὶ ἄλλα φίλων δυνάμεων πλοῖα ἔπραττον τὸ αὐτό. Τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ *Μεγάλου Ναυάρχου* ἔλαβε νέας ὁ κ. Δενδρινὸς διὰ τοῦ ταχυδρομείου ὑπὸ τοῦ Στρατηγοῦ Ἰγνάτιεφ ὁδηγίας δι' ὧν πάλιν ἀνετρέποντο αἱ προηγούμεναι, καθότι ἀνεγνωρίζετο μὲν ὅτι ἡ φιλανθρωπία ἀπήτει τοῦ νὰ παραληφθῶσιν οἰκογένειαι, προσετίθετο ὅμως ὅτι ἔπρεπε νὰ γίνῃ φροντὶς μὴ τοῦτο δώσῃ ἀφορμὴν παραπόνων εἰς τὴν Πύλην καὶ δοθῇ αἰτία πρὸς διατάραξιν τοῦ ἁρμονικοῦ ⟨τῶν⟩ μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν σχέσεων. Ἰδίως δὲ παρετηρεῖτο ὅτι ὁ Ἀαλῆ Πασᾶς οὐδόλως συνήνει εἰς τὸ νὰ παραληφθῶσιν οἰκογένειαι καὶ ὅτι ἡ πρᾶξις τῆς *Assurance*, γενομένη τυχαίως καὶ συνεπείᾳ παρανοήσεως, δι' ἣν ὅμως διεμαρτυρήθη ἡ Πύλη, δὲν ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἓν προηγούμενον. Ἂν τὸ ταχυδρομικὸν ἀτμόπλοιον δὲν ἐβράδυνε ν' ἀφιχθῇ ἐνταῦθα πέραν τῆς διορίας ἕνεκα τοῦ καιροῦ, βεβαίως ὁ κ. Boutakow ἤθελεν ἀποτραπῇ διὰ τῶν νέων ὁδηγιῶν. Εὐτυχῶς ὁ χειμὼν ὠφέλησεν, ἀλλὰ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ κύριος Boutakow δὲν θὰ ἐπαναλάβῃ πλέον τὴν πρᾶξιν ταύτην.

Ὁ Πλοίαρχος ὅμως τῆς νέας ἀγγλικῆς κανονιοφόρου κ. Morry[1] μοὶ ὑπεσχέθη ὅτι ἐπανερχόμενος ἐξ Ἀθηνῶν, ὅπου μετέβη πρὸς μεταφορὰν τηλεγραφήματος διὰ τὸν Λόρδον Λάϋονς, θέλει παραλάβει καὶ αὐτὸς οἰκογενείας.

Ὁ κ. Δίξων, οὔτινος ἐσχάτως αἱ ἰδέαι ἔλαβαν τροπήν τινα ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, συνομιλῶν προχθὲς μετ' ἐμοῦ μοὶ προσέθηκεν ὅτι αὐτός, πεισθεὶς ὅτι ὁ ὀθωμανικὸς στρατὸς καὶ ἰδίως οἱ ἄτακτοι ἔκαμαν πολλὰς ἀπανθρώπους πράξεις κατὰ γυναικοπαίδων καὶ ἀόπλων ἀνθρώπων ὄχι μόνον εἰς Ἀρκάδι ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, ἔδωκε γνώμην εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν πρὸ τῆς εἰς Σέλινον ἐκστρατείας νὰ μὴ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ μπασιμπουζούκιδας[2] πρὸς ἀποφυγὴν παρομοίων κατὰ ἀθῴων προσώπων πράξεων, ὅτι ὅμως δὲν εἰσηκούσθη. Ἐντεῦθεν λοιπὸν δὲν ἐδίστασεν ὑπὸ ἰδίαν του εὐθύνην νὰ λάβῃ τὸ καθαρῶς φιλανθρωπικὸν μέτρον τοῦ νὰ διατάξῃ τὸν κ. Pym νὰ μεταβῇ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα καί, ἂν παραπλέων τὴν παραλίαν ἴδῃ ὅτι οἰκογένειαι ἢ καὶ ἐθελονταὶ ἐπικαλοῦνται τὴν συνδρομήν του, νὰ τοῖς χορηγήσῃ ἄσυλον. Ἐν τῇ συνομιλίᾳ ταύτῃ μοὶ προσέθηκεν ὁ κ. Δίξων ὅτι μετὰ τὴν καθησύχασιν τῆς ἐπαναστάσεως πιστεύει ὅτι ὁ τόπος θέλει λάβει σπουδαίας μεταρρυθμίσεις, οἷον Χριστιανὸν ἡγεμόνα ὡς ἡ Συρία, τακτικὰ δικαστήρια κλπ.· ὅτι φρονεῖ ὅτι διὰ τοιούτων μεταρρυθμίσεων θέλουσιν ἱκανοποιηθῇ αἱ ἀνάγκαι τοῦ τόπου· καὶ ὅτι περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἔγραψε στενῶς εἰς τὴν κυβέρνησίν του. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς ταῦτα ἐπέφερα διαφόρους παρατηρήσεις, δι' ὧν ἐφάνη ὅτι ἐπείσθη ὅτι ὁ τόπος πράγματι δὲν θέλει ἡσυχάσει οὐδὲ εὐτυχήσει, εἰμὴ ἀφοῦ πραγματοποιηθῇ ὅ,τι διὰ τοσούτων αἱμάτων καὶ θυσιῶν ζητεῖ.

---

1. P. J. Murray.
2. Βασιβουζοῦκοι ἢ μπασιμπουζουκίδαι, ἄτακτοι στρατιῶται τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Σήμερον μεταβὰς παρὰ τῷ 'Αλημπέῃ τῷ ἔκαμα λόγον περὶ τῶν ἐκ μέρους τοῦ 'Ααλῆ Πασᾶ ἀποδιδομένων μοι αἰτιάσεων καὶ τῷ ἐζήτησα ἐξηγήσεις ἐν τίνι λόγῳ βασιζομένη ἡ Διοίκησις ἔδωκε τοιαύτας περὶ ἐμοῦ πληροφορίας. 'Ο 'Αλήμπεης μοὶ ἀπήντησεν ὅτι οὐδεμίαν ἀφορμὴν παραπόνων κατ' ἐμοῦ ἔχει, ὅτι στηριζόμενος εἰς τὸν χαρακτῆρά μου οὐδέποτε ἐφαντάσθη ὅτι ἐγὼ παρεξετράπην, ἀλλ' ὅτι πληροφορίαι τινὲς τῷ ἐδόθησαν περὶ τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Προξενείου. Τότε τῷ παρετήρησα ὅτι δὲν ἀνέχομαι οὔτε κατὰ τοῦ προσωπικοῦ τοῦ Προξενείου τοιαύτας αἰτιάσεις, διότι γινώσκω ὁποία ἡ διαγωγή του καὶ ἀπαιτῶ νὰ γίνουν γνωσταὶ αἱ περιστάσεις εἰς ἃς ὑπάλληλοι ἐξέκλιναν τῆς ὁδοῦ τοῦ καθήκοντος. Τότε μοὶ προσέθηκεν ὅτι πολλὰ πρόσωπα τοῦ ἀνέφεραν περὶ τούτου, ὅτι δὲν δύναται νὰ ὁρίσῃ τὰ πρόσωπα ἅπερ τῷ ἐνεπιστεύθησαν πληροφορίαν τοιαύτην, ὅτι ὅμως αὐτὸς δὲν ἠθέλησε νὰ τὴν ἐρευνήσῃ ἢ καὶ νὰ δώσῃ πλήρη πίστιν, ἀλλ' ὡς φήμην τὸ ἀνήγγειλεν. 'Ιδὼν ὅτι οὐδεμίαν ρητὴν πρᾶξιν ἀποδίδει εἰς τοὺς ὑπαλλήλους τοῦ γραφείου, ἀπῄτησα νὰ μεταβιβάσῃ τὰς πληροφορίας ταύτας εἰς τὸν 'Αλῆν Πασᾶν.

Οἱ ἐπαναστάται ἐν μέσῳ τῶν περιπετειῶν εἰς ἃς εὑρίσκονται ἐξέδωκαν ἐφημερίδα, *Κρήτη* ἐπονομαζομένην. Τὸ πρῶτον φύλλον [1] τῆς ἐφημερίδος ταύτης περιελθὸν εἰς χεῖράς μου ὑποβάλλω εἰς τὴν Ὑμετέραν 'Εξοχότητα.

'Επισυνάπτεται τὸ ὑπ' ἀριθ. 141 ἔγγραφον [2] τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ Πράκτορος περὶ τῶν ἐκεῖ διατρεχόντων.

86

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ [3]

'Αριθ. 289 *'Ηράκλειον, 19 Δεκεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ72/2664

Διὰ τῆς ἀπὸ 12 τρέχ. μηνὸς καὶ ὑπ' ἀριθ. 288 ἀναφορᾶς [4] μου ἔλαβα τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. 'Εξοχότητα ὅτι εἰς Σπιναλόγκα καὶ τὸν λιμένα Ἅγιον Νικόλαον διαμένουσι διαρκῶς ἀνὰ δύο ὀθωμανικὰ ἀτμοκίνητα. Πληροφορῶ προσέτι ὅτι ἐκτὸς τῶν εἰρημένων καὶ ἄλλα ἀτμοκίνητα καθ' ἑκάστην διέρχονται τὰ ἀνατολικὰ παράλια. Πρὸς τούτοις φύλακες ἐτοποθετήθησαν εἰς ὅλους τοὺς ὅρμους.

'Ο 'Ιμβραΐμ Πασᾶς, ὅστις πρὸ καιροῦ ἐνοσηλεύετο ἐνταῦθα, ἀπεβίωσε τὴν δεκάτην πέμπτην τοῦ τρέχοντος μηνός.

'Ο Ρεσὶτ 'Εφέντης καθ' ἑκάστην διέρχεται τὰ χωρία τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἀπειλῶν, ὑβρίζων καὶ ξυλοκτυπῶν τοὺς Χριστιανούς, πολλοὺς δὲ χωρικοὺς ὑποχρεοῖ

---

1. 7 Δεκεμβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ57/2130.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 193.
3. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 199, ὑποσημ. 1.
4. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 192.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ν' ἀποζημιώσωσι τοὺς συγχωρίους των 'Οθωμανοὺς δι' ὅσας ζημίας ὑπέστησαν κατὰ τὴν ὑφισταμένην ἐπανάστασιν. Πρὸς ἐκφόβισιν βεβαιοῖ αὐτοὺς ὅτι σουλτανικὰ στρατεύματα πολιορκοῦσιν ἤδη τὴν 'Ελλάδα καὶ δὲν πρέπει νὰ πιστεύωσιν ὅτι ἡ Κρήτη δύναται ποτὲ νὰ ἑνωθῇ μετ' αὐτῆς. 'Υποστηρίζει προσέτι ὅτι τὸ ἀγγλικὸν ἀτμοκίνητον κατ' ἐπιείκειαν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ ἔλαβεν ἐκ Χανίων ἀντάρτας καὶ οὐχὶ οἰκογενείας.

Οὐδὲν ἄλλο νεώτερον συνέβη κατὰ τὴν ἡμετέραν περιφέρειαν.

87

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ [1]

'Αριθ. 623 *Χανιά, 23 Δεκεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ6/209

'Η κατάστασις τῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἦτο καὶ πρότερον βεβαίως ἀνθηρά, ὡς ἐν ταῖς προηγουμέναις ἀναφοραῖς μου ἐξέθεσα εἰς τὸ Β. 'Υπουργεῖον, ἡ μεταξὺ ὅμως τῶν κ.κ. Κορωναίου καὶ Ζιμβρακάκη ἔρις περὶ πρωτείων ἐπέφερε καίριον τραῦμα εἰς αὐτὴν καὶ ἤδη ζήτημα μέγα εἶναι ἂν θὰ παραταθῇ ἐπὶ πολὺ ἡ ζωή της.

'Ηκούομεν πρὸ πολλῶν ἡμερῶν θρυλήματα ἐκ μέρους τῶν Τούρκων διαδιδόμενα ὅτι οἱ ἐθελονταὶ ἐζήτουν νὰ συνθηκολογήσουν μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ πρὸς ἀπομάκρυνσίν των ἀπὸ τὴν νῆσον, ἀλλὰ δὲν ἐπίστευα ὅτι ἡ κατάστασίς των ἦτο τόσον ἀθλία, ὥστε νὰ προβῶσιν εἰς πρᾶξιν τοιαύτην. Αἴφνης ὅμως ἐξ ἐπιστολῆς τῶν κ.κ. Ζιμπρακάκη καὶ Κορωναίου μανθάνω πράγματα ἄτινα προξενοῦν ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν καὶ εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἀπελπιστικά.

'Ο κ. Ζιμπρακάκης διατείνεται ὅτι τὴν 6 Δεκεμβρίου, πρὶν εἰσβάλῃ ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς εἰς Σέλινον, εὑρισκομένων τῶν κυριωτέρων ἀρχηγῶν εἰς τὸν 'Ομαλόν, ὁ κ. Κορωναῖος ἐπρότεινε ν' ἀνατεθῇ ἡ γενικὴ ἀρχηγία εἰς ἓν πρόσωπον. 'Ο κ. Βυζάντιος ἀμέσως ἀνεγνώρισε τὸν κ. Ζιμπρακάκην ὡς γενικὸν ἀρχηγόν, ὁ δὲ κ. Κορωναῖος σιωπηλῶς παρεδέχθη τοῦτο. Τὴν 7 Δεκεμβρίου εἰδοποιήθησαν ὅτι ὁ ἐχθρικὸς στρατὸς ἔμελλε διὰ στρατηγήματος νὰ εἰσβάλῃ ἐκ τριῶν θέσεων εἰς τὸ Σέλινον καὶ ἀμέσως ὅλα τὰ σώματα τῶν ἐπαναστατῶν παρηγγέλθησαν νὰ κρατῶσι τὰς καταλλήλους θέσεις. Καὶ ὁ μὲν Ζιμπρακάκης κατέλαβε τὸ 'Αχλαδάδι [2], ἵνα ἐμποδίσῃ τὸν ἐχθρόν, ἂν τυχὸν ἤθελε διέλθει διὰ τοῦ 'Ομαλοῦ, ὁ δὲ Κορωναῖος, Βυζάντιος κλπ. παρηγγέλθησαν νὰ κρατῶσι τὴν θέσιν Προσήλια [3], ἀλλ' οὗτοι, ἀντὶ νὰ μένωσι εἰς αὐτήν, ὑπεχώρησαν εἰς Κουστογέρακα [4], θέσιν κατὰ

---

1. Τὸ ἔγγραφον ἀπευθύνεται πρὸς τὸ 'Υπουργεῖον τῶν 'Εξωτερικῶν ἄνευ μνείας τοῦ ὀνόματος τοῦ 'Υπουργοῦ.

2. 'Αχλαδίδι : θέσις εἰς 'Ομαλόν.

3. Ποροσέλια.

4. Χωρίον Κουστογέρακον (τό).

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ὀχυράν, ἥτις προορισμὸν εἶχε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς καταφύγιον, ἂν ὁ ἐχθρὸς κατώρθου νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν ἐπαρχίαν. Ἀλλ' ὁ ἐχθρὸς λίαν πρωὶ (5 ὥραν π.μ) διαβὰς διὰ τῆς θέσεως Φώκαις, ἔνθα ἦν ἐστρατοπεδευμένον τὸ μόλις ἀφιχθὲν σῶμα τοῦ κ. Γενίσαρλη, προσέβαλεν αὐτὸ αἴφνης, ὅπερ ἠναγκάσθη ν' ἀποσυρθῇ ἀπέναντι ἐχθροῦ πολυαρίθμου. Τοιουτοτρόπως ὁ τουρκικὸς στρατὸς εἰσέβαλε μετὰ μικρὰν ἀψιμαχίαν εἰς τὴν ἐπαρχίαν. Τότε οἱ νεωστὶ ἐλθόντες ἐθελονταὶ κατελήφθησαν ὑπὸ τοιαύτης ἀποθαρρύνσεως, ὥστε εἰς χωρίον Κουστογέρακα ἔκαμαν διαδηλώσεις ὅτι δὲν θέλουν νὰ πολεμήσουν καί, διαδοθέντος δὶς ὅτι ὁ ἐχθρὸς πλησιάζει, αὐτοὶ ἐτρέποντο εἰς φυγὴν πρὸς τὰ ὄρη. Τὸ χείριστον δὲ πάντων, ἀπεπειράθησαν νὰ συνθηκολογήσουν μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ. Ταῦτα λέγει ὁ κ. Ζιμπρακάκης.

Τούτων γενομένων, ἡ Γ. Συνέλευσις, εὑρισκομένη εἰς Ἁγίαν Ρούμελην, διώρισεν ἀρχηγὸν τῶν τεσσάρων δυτικῶν ἐπαρχιῶν, Ἀποκορώνου, Κυδωνίας, Κισσάμου καὶ Σελίνου, τὸν κ. Ζιμπρακάκην, εἰς δὲ τοὺς λοιποὺς σωματάρχας παρήγγειλε νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰς ἀνατολικὰς καὶ μέσας ἐπαρχίας. Ὅθεν οἱ μὲν κ.κ. Κορωναῖος, Βυζάντος, Γενίσαρλης καὶ Σαράτζογλους μετὰ τῶν σωμάτων των διηυθύνθησαν διὰ τῶν Σφακίων εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐκείνας, ὁ δὲ Ζιμπρακάκης ἔμεινε μετὰ ἑκατὸν μόνον ἐθελοντῶν, ἀνδρῶν σταθερῶν, εἰς τὸ χωρίον Κουστογέρακον. Ἀλλὰ μὴ δυνάμενος, ὡς λέγει, νὰ κρατήσῃ τὴν θέσιν ταύτην διὰ μικρῶν δυνάμεων ἀπεσύρθη εἰς τὸ δάσος Ὄχραν, ἔνθα παρέμεινε τέσσαρας ἡμέρας κατοπτεύων τὸν ἐχθρόν. Εἶτα, ἐξαντληθεισῶν τῶν τροφῶν, μετέβη εἰς Ὁμαλὸν ὅπου καὶ τὴν στιγμὴν ταύτην εὑρίσκεται, καὶ προσεκάλεσε τοὺς κατοίκους τῶν πέριξ μερῶν πρὸς συνάθροισιν, ἀλλ' ὀλίγοι προσῆλθον, ὄχι μόνον διότι φυσικὸν εἶναι κατὰ τὴν παροῦσαν ὥραν τοῦ ἔτους νὰ μὴ συναθροίζωνται, ἀλλὰ καὶ διότι οἱ κάτοικοι ἐπασχολοῦνται εἰς τὰς οἰκογενείας των, ἃς προσπαθοῦν νὰ σώσουν ἀπὸ τὸν εἰς τὰ μέρη ταῦτα εἰσβαλόντα ἐχθρόν.

Ἂν καὶ ἠγνοοῦμεν τίς ἡ τύχη τῶν λοιπῶν σωματαρχῶν, κ.κ. Κορωναίου καὶ τῶν ἄλλων, ἠλπίζαμεν ὅτι δι' αὐτῶν, διασκορπιζομένων εἰς τὰς ἀνατολικὰς καὶ μέσας ἐπαρχίας, ἔμελλε νὰ λάβῃ εἰς αὐτὰς κάποιαν ζωὴν ἡ ἐπανάστασις. Αἴφνης ὅμως ἐπιστολὴ ὑπὸ χρονολογίαν 20 Δεκεμβρίου τοῦ κ. Κορωναίου πρὸς τὸν κ. Δενδρινὸν καὶ ἐμὲ παριστᾷ τὴν κατάστασιν αὐτῶν οἰκτρὰν καὶ τὴν ἐπανάστασιν ψυχορραγοῦσαν. Βεβαιοῖ τὸ γεγονὸς ὅπερ ὁ Ζιμπρακάκης ἐκθέτει, ὅτι δηλ. τινὲς ἐθελονταὶ ἀπελπισθέντες ἀπὸ τὴν κατάστασιν ἀπηυθύνθησαν πρὸς τὸν γνωστὸν Τσιριδάνην ζητοῦντες ὅπως τῇ μεσιτείᾳ αὐτοῦ [1] σταλῇ ἀπὸ τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν πλοῖον [2] πρὸς μεταφορὰν αὐτῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, πλὴν ὅτι μετὰ πολλὰς προσπαθείας τοὺς ἀνεχαίτισαν ἀπὸ τοιαύτην ἀπονενοημένην πρᾶξιν ὑποσχεθέντες ὅτι δι' ἡμῶν ἤθελον ζητήσει τὴν ἀποστολὴν εὐρωπαϊκῶν πλοίων πρὸς παραλαβὴν τῶν βουλομένων νὰ φύγωσιν.

Ὁ κ. Κορωναῖος λοιπόν, ὅστις εὑρίσκεται ἀσθενὴς εἰς χωρίον τῶν Σφακίων Κομη-

1. Χφ. *αὐτῶν*.
2. Χφ. *πλοῖα*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τάδαις, παρακαλεῖ ἐξ ὀνόματος τῶν λοιπῶν ἀρχηγῶν ὅπως τῇ μεσιτείᾳ ἡμῶν μεταβῇ ἐκεῖ πλοῖον καὶ τοὺς παραλάβῃ. «Βεβαιωθῆτε», λέγει ὁ κ. Κορωναῖος, «ὅτι θέλει εἶσθαι σωτήριον διὰ τὴν τιμὴν τῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸς τὴν ἐπανάστασιν αὐτὴν βοηθητικόν, διότι οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ὄχι μόνον δὲν εἶναι πλέον χρήσιμοι διὰ πόλεμον, ἀλλὰ καὶ ἐπιζήμιοι. Ἡ ἐλεεινότης των εἶναι ἀνωτέρα πάσης διηγήσεως καὶ μένοντες ἐδῶ καὶ καταστροφὴν μεγάλην θὰ φέρουν καὶ τὴν Ἑλλάδα θ' ἀτιμάσωσι. Σᾶς παρακαλῶ καὶ πάλιν καὶ σᾶς ἐξορκίζω νὰ φροντίσητε τὸ ταχύτερον περὶ ἀποστολῆς πλοίου . . .[1] ἡ κατάστασίς μας εἶναι ἐλεεινοτάτη, εἴμεθα γυμνοί, πεινασμένοι καὶ ἀποθαρρυμένοι εἰς τὸν ἔσχατον βαθμόν, ὁ δὲ τόπος μικρὰν ἢ οὐδεμίαν παρέχει βοήθειαν εἰς τὴν ἐπανάστασιν (καίτοι τὴν θέλει), διότι ἀπέκαμε καὶ διότι ὁ ἐχθρὸς κατακυριεύσας ἅπασαν τὴν χώραν τὴν ἐστενοχώρησεν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε δὲν τῷ μένει εἰμὴ ἡ καταστροφή. . .[2] Δι' ὄνομα Θεοῦ πράξατε ὅ,τι δυνατόν, νὰ ἐπέλθῃ ἡ ἐπέμβασις τῆς Εὐρώπης. Δὲν μᾶς μένουν εἰμὴ ὧραι μόνον ζωῆς. Ἐν περιλήψει σᾶς γράφω, ἐννοήσατε τὰ παραλειπόμενα. Προσθέτω μόνον πρὸς πληροφορίαν ὅτι κατὰ τὰς ὁδοιπορίας πρὸ πάντων πολλοὶ ἐθελονταὶ ἀποκάμνοντες εἴτε ἐκ τῆς πείνης εἴτε ἐκ τῆς γυμνότητος εἴτε ἐκ τῶν κόπων πίπτουσι θνήσκοντες, χωρὶς νὰ εὕρωσι βοήθειαν παρ' οὐδενός.» Τόσον ζοφερὰν καὶ τόσον ἀπελπιστικὴν παριστᾷ τὴν κατάστασιν τῶν ἐθελοντῶν καὶ τῆς ἐπαναστάσεως ἐν γένει ὁ κ. Κορωναῖος, τὸν ὁποῖον ὡς μάρτυρα αὐτόπτην πρέπει νὰ πιστεύσωμεν.

Ἡ συνέλευσις τῶν Κρητῶν ἐνθαρρυνθεῖσα κατά τι ἀπὸ τὴν παραλαβὴν οἰκογενειῶν τινων θεωρεῖ ὅτι ἡ περὶ ἀρχηγίας ἔρις τῶν σωματαρχῶν ἔβλαψε καιρίως τὴν ἐπανάστασιν. Κατακρίνει τοὺς νεωστὶ ἐλθόντας ἐθελοντὰς ὡς ἀποθαρρυνθέντας εἰς τὰς πρώτας κακουχίας καὶ ὡς ἀνικάνους ἐντελῶς νὰ ὑπηρετήσωσι τὴν ἐπανάστασιν, ἀποδοκιμάζει[3] δὲ τὸ μέτρον τῆς ἀποστολῆς ἐθελοντῶν ἀνικάνων νὰ ὑποστῶσι τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου, τὰς παρομαρτούσας τῇ ἐπαναστάσει κακουχίας, ἀρνουμένων νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς πειθαρχίαν καὶ νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἕνα ὡρισμένον ἀρχηγόν. Φρονεῖ ὅτι ὀλίγοι λόχοι καλῶς κατηρτισμένοι εἶναι προτιμότεροι πολλῶν χιλιάδων ἐθελοντῶν.

Ἡ συνέλευσις, ἐξακολουθοῦσα νὰ εὑρίσκεται εἰς Ἀγίαν Ρούμελην, δὲν φαίνεται εἰς τοιοῦτον μέγαν βαθμὸν ἀπελπισμένη. Θεωρεῖ ὅμως ὡς πρώτην καὶ ἀπόλυτον ἀνάγκην τὴν προμήθειαν τροφῶν, πεδίλων καί τινων ἐνδυμάτων, διότι ἡ ἔλλειψις τροφῶν εἶναι ἡ κυριωτέρα μάστιξ τῶν ἀγωνιζομένων.

Καὶ τῷ ὄντι τίς θὰ θρέψῃ τοὺς πολεμιστάς, ἂν ἔξωθεν δὲν τοῖς ἔλθωσι τροφαί; Ὁ τόπος δὲν παράγει ἱκανὰ σιτηρά, τὰ δὲ παραχθέντα ἐφέτος ἢ ἐδαπανήθησαν μέχρι τοῦδε ἢ κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Ἐστάλησαν μὲν ἔξωθεν τροφαί τινες, ἀλλ' αὗται ἐν μέρει διηρπάγησαν ἀπὸ τὰ λιμώττοντα πλήθη, ἐν μέρει ἐδαπανήθησαν καὶ ἐν μέρει εὑρί-

---

1. Τὰ ἀποσιωπητικὰ ἐν τῷ χφ.
2. Τὰ ἀποσιωπητικὰ ἐν τῷ χφ.
3. Χφ. *ἀποδοκιμάζουσι.*

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σκονται εἰς μεμακρυσμένα μέρη, ἐξ ὧν ἀδύνατον εἶναι νὰ μεταφερθῶσι, κατέχοντος τοῦ ἐχθροῦ τὰς ἐν τῷ μεταξὺ χώρας.

Ἐν γένει λοιπὸν γενικὴ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἐν τῇ νήσῳ ἐπικρατεῖ ἀποθάρρυνσις καὶ ἡ ἐπανάστασις μόλις ζῇ. Ἂν δὲ δὲν ἐπέλθῃ ἔκτακτόν τι συμβάν, οἷον πολεμικόν τι γεγονὸς εὐχάριστον, ἐπικουρία πραγματική, θεραπεία τῶν ὑπαρχουσῶν πληγῶν, καὶ δὲν ἀναζωπυρωθῇ τὸ θάρρος, δὲν εἶναι δύσκολον νὰ μαντεύσῃ τις τί ἐντὸς ὀλίγου θέλει συμβῇ. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς διευθύνοντας τὸ κίνημα νὰ καταβάλωσι προσπαθείας ἐκτάκτους πρὸς θεραπείαν κρίσεως ἥτις εἶναι ἡ τελευταία καὶ σπουδαιοτέρα τῶν ὅσων μέχρι τοῦδε ἡ ἐπανάστασις διῆλθε.

Ἐν τούτοις ὑπάρχουσι καί τινες ἀκτῖνες ἐλπίδων χρηστῶν. Ὁ κ. Κορωναῖος ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ του βεβαιοῖ ὅτι τὴν 19 Δεκεμβρίου ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς δι' ἀτμοπλοίου σταλέντος εἰς Σφακία ἐζήτησεν ἀπὸ ἕκαστον χωρίον ἀντιπροσώπους, ἵνα τοὺς ὁμιλήσῃ, ἀλλὰ βεβαιοῖ ὁ κ. Κορωναῖος ὅτι οἱ Σφακιῶται δὲν θὰ πέμψωσι τοιούτους καὶ τότε ὁ Μουσταφᾶς θὰ ἐκστρατεύσῃ κατ' αὐτῶν.

Γινώσκω καὶ ἄλλοθεν ὅτι οἱ Σφακιῶται, ἐξ ὧν πολλοὶ ἔλαβαν μέρος εἰς τὴν ἐν Λάκκοις μάχην, δὲν εἶναι εὐδιάθετοι νὰ ὑποταχθῶσιν. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν ἡ ἐπαρχία ν' ἀποκρούσῃ τὸν ἐχθρὸν ἀναφανδὸν κηρυττομένη ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως, ὅπερ θέλει φέρει τροπήν τινα εἰς τὰ πράγματα. Ἂν αἱ οἰκογένειαι τῶν Σφακιωτῶν κατωρθοῦτο νὰ παραληφθῶσιν ὑπὸ ξένων ἀτμοπλοίων, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καὶ αὐτοὶ ἤθελον συμμερισθῇ τοῦ ἀγῶνος.

Σῶμά τι Σφακιωτῶν, ἵνα ἐπιφέρῃ ἀντιπερισπασμόν τινα ἐν χωρίῳ τῆς Ρεθύμνης Ἐπισκοπῇ, συνῆψε μάχην πρὸ 3–4 ἡμερῶν μετὰ τοῦ ἐκεῖ εὑρισκομένου σώματος τουρκικοῦ καὶ σχεδὸν κατέστρεψεν αὐτὸ φονεῦσαν ἑκατὸν ἑξήκοντα περίπου Τούρκους. Λεπτομερείας τῆς μάχης ταύτης δὲν ἐμάθομεν εἰσέτι.

Τὸ ρωσικὸν ἀτμόπλοιον *Ταμάνι*, ἀναχωροῦν ἀπόψε εἰς Κωνσταντινούπολιν, θέλει μεταβῇ πρότερον εἰς τὴν παραλίαν Σελίνου καὶ Σφακιῶν πρὸς παραλαβὴν οἰκογενειῶν, ἂν δὲν εὕρῃ ἐκ μέρους τῶν ἐκεῖ τυχὸν σταθμευόντων ὀθωμανικῶν ἀτμοπλοίων ἀντίστασιν. Συγχρόνως θέλει παραλάβει καὶ τοὺς τυχὸν προσελευσομένους ἐθελοντάς. Διὰ τοῦ ἰδίου ἀτμοπλοίου, σκοποῦντος νὰ μεταβῇ εἰς Πειραιᾶ, πέμπω τὴν παροῦσαν.

Χθὲς ἠγκυροβόλησαν εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας μία θωρακωτὴ φρεγάτα καὶ ἓν μικρὸν ἀτμόπλοιον, ἀμφότερα ἰταλικά. Τὰ πλοῖα ταῦτα, ὧν τὰ ὀνόματα εἰσέτι ἀγνοῶ, ἦλθον πιθανῶς ἐνταῦθα ἕνεκα τῆς εἰς ἓν ταχυδρομικὸν ἀτμόπλοιον εἰς Ἀλεξάνδρειαν μεταβοῖνον[τος] πρό τινων ἡμερῶν γενομένης ὑπὸ τῶν ὀθωμανικῶν πλοίων προσβολῆς, καθότι τὰ πλοῖα ταῦτα ἐκλαβόντα τὸ ἰταλικὸν ἀτμόπλοιον ὡς ἑλληνικὸν προτιθέμενον [1] νὰ παραβιάσῃ τὸν ἀποκλεισμόν, ἔρριψαν σφαίρας ἐπανειλημμένας τηλεβόλων κατ' αὐτοῦ.

Ἡ ἐνταῦθα Διοίκησις, φοβουμένη μὴ διὰ τῶν πρὸς τοὺς κ.κ. προξένους πεμπομένων

---

1. Χφ. *προτιθεμένου*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

φακέλων εἰσάγωνται εἰς τὸν τόπον ἐφημερίδες ἀπηγορευμέναι ἢ ἐπιστολαὶ σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὴν ἐπανάστασιν, ἐπρότεινεν εἰς τοὺς προξένους Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας ὅπως, ἂν οἱ κ.κ. πρόξενοι συγκατατίθενται, ἀνοίγωνται οἱ πρὸς αὐτοὺς φάκελοι[1] ἐν τῷ ταχυδρομικῷ καταστήματι. Ὁ κ. Derché δὲν εἶχε καμμίαν δυσκολίαν εἰς τὸ νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὸ ἐξυβριστικὸν τοῦτο μέτρον. Ὁ κ. Δίξων ὅμως, ἂν καὶ κατ' ἀρχὰς ἐφάνη ἐνδούς, τὸ ἀπέκρουσε σκεφθεὶς ὡριμώτερον κατόπιν.

Ἐμπιστευτικῶς δ' ἔμαθα ὅτι ὁ διερμηνεὺς τοῦ Ἀλήμπεη M. Portugál, Ἀρμένιος τὸ γένος, μεταβὰς κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ προτελευταίου ταχυδρομείου εἰς τὸ κατάστημα τῆς αὐστριακῆς ἀτμοπλοϊκῆς ἑταιρίας, ὅπερ κεῖται ἐν τῷ προξενικῷ καταστήματι τῆς Αὐστρίας, ἐπρότεινεν εἰς τὸν ὑπάλληλον (ὅστις εἶναι Ἕλλην) νὰ τῷ ἐπιτρέψῃ ν' ἀνοίξῃ τὸν πρὸς ἐμὲ φάκελον. Ἀλλ' ὁ ὑπάλληλος ἀπέκρουσε μετ' ἀγανακτήσεως τὴν πρότασιν εἰπὼν εἰς τὸν διερμηνέα ν' ἀπομακρυνθῇ τοῦ καταστήματος, δι' ὅπερ ἐκεῖνος ἔκαμε παράπονα. Δὲν ἔκρινα καλὸν νὰ κάμω λόγον περὶ τοῦ περιστατικοῦ τούτου εἰς τὸν Ἀλήμπεην προσποιηθεὶς ἄγνοιαν, καθότι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος νέος Ἕλλην, ὅστις ὑποβλέπεται ὑπὸ τῆς ἐξουσίας καὶ τρέχει κίνδυνον, ὡς πολλοὶ ἄλλοι, νὰ ἐκτοπισθῇ ἐκ τῆς νήσου, μοὶ τὸ εἶπεν ἐμπιστευτικῶς καὶ ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ νὰ μὴ κάμω χρῆσιν.

88

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ[2]

Ἀριθ. 290 *Ἡράκλειον, 26 Δεκεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ72/2666

Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς εἰδοποίησε τὴν ἐνταῦθα Διοίκησιν ὅτι ἀπόσπασμα τῶν ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις ἐπαναστατῶν πρόκειται νὰ μεταβῇ εἰς τὰς ἀνατολικὰς καὶ διέταξε νὰ ἐξέλθῃ τακτικὸς καὶ ἄτακτος στρατὸς διὰ νὰ καταλάβῃ τὰς ἐπικαίρους θέσεις τῶν ἐπαρχιῶν Μεσερᾶς καὶ Μαλεβυζίου. Κατὰ συνέπειαν τὴν εἰκοστὴν δευτέραν ἤδη λήγοντος μηνὸς ἐκ τῶν ἑδρευόντων ἐν Ἡρακλείῳ στρατιωτῶν ἀπεστάλησαν δύο αἰγυπτιακὰ καὶ ἕτερα δύο σουλτανικὰ τάγματα πρὸς πραγματοποίησιν τῆς διαταγῆς.

Οἱ Χριστιανοὶ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, πληροφορηθέντες διὰ τῶν καταλλήλων προσώπων ὅτι ρωσικὴ φεργάδα παρέλαβεν ἐκ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης γυναικόπαιδα καὶ τὰ μετέφερεν εἰς Πειραιᾶ, ἔλαβον νέον θάρρος καὶ ἐγκαρτεροῦσιν, ὥστε, ἅμα ἐμφανισθῇ ἀρχηγὸς μετὰ τῆς προσηκούσης δυνάμεως, νὰ ἐπαναλάβωσι τὸν ἀγῶνα. Ἐκφράζουσι δὲ τὴν ἐπιθυμίαν ἵνα ἡ φιλανθρωπία τῶν εὐεργετίδων δυνάμεων Ἀγγλίας καὶ

---

1. Χφ. *αἱ πρὸς αὐτοὺς φακέλλους.*

2. Προφανῶς ὁ Μπαρουξάκης ἠγνόει εἰσέτι ὅτι τὸν Δεληγεώργην εἶχε διαδεχθῇ ὁ Τρικούπης εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ρωσσίας ἐπεκταθῇ καὶ ἐπὶ τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι καὶ κίνδυνον διατρέχουσι καὶ πρόσκομμα οὐκ ὀλίγον θέλουσι τοῖς παρεμβάλει κατὰ τὰς πολεμικὰς ἐργασίας των.

Οὐδὲν ἄλλο νεώτερον ἄξιον τῆς προσοχῆς τῆς Ὑμ. Ἐξοχότητος ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν ἡμετέραν περιφέρειαν.

89

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 142 [1] *(σχέδιον)* *Ρέθυμνον, 26 Δεκεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΠΡ – Μ71/2643

Εἰς συνέχειαν τοῦ ἀπὸ 12 τοῦ μηνὸς τούτου ἐγγράφου [2] μου γνωστοποιῶ ὑμῖν ὅτι μέχρι τῆς 19 τ.μ. τὰ μέρη μας ἦτον ἥσυχα.

Τὴν αὐτὴν δ' ἡμέραν περὶ τὴν μεσημβρίαν οἱ Χριστιανοὶ προσέβαλον τὸ χωρίον Ἐπισκοπήν, 3 ὥρας ἀπέχον τῆς πόλεως Ρεθύμνης πρὸς δυσμάς. Ἐφόνευσαν καὶ ἐπλήγωσαν περὶ τοὺς 20, ὡς λέγουν, Ὀθωμανοὺς ἐκ τῶν σταθμευόντων αὐτόθι Ἀλβανῶν καὶ ἐντοπίων τρέψαντες αὐτοὺς [3] εἰς φυγήν. Ἐκ τῶν Χριστιανῶν ἐφονεύθη εἷς. Ἔκαυσαν τέσσαρας οἰκίας ὀθωμανικὰς καὶ ἥρπασαν ἀδιακρίτως ὅσα ἠδυνήθησαν λάφυρα, ὡς λέγουν, διαμείναντες αὐτόθι καὶ εἰς τὰ πλησίον χωρία τρεῖς περίπου ἡμέρας.

Οἱ εἰς τὰς ἐπαρχίας τακτικοὶ στρατοὶ καὶ οἱ ἐντόπιοι Ὀθωμανοὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν ἐξηγριωμένοι. Ἡ Διοίκησις τοὺς ἀποτρέπει.

Τακτικὸς στρατὸς ἐξῆλθεν εἰς τὰ πέριξ τῆς Ρεθύμνης πρὸς φύλαξιν. Λέγεται ὅτι γράφονται ὑπὸ μισθὸν οἱ ἐντόπιοι Ὀθωμανοὶ στρατιῶται.

Οἱ ὑποτεταγμένοι Χριστιανοὶ ἀνησυχοῦν καὶ ἀμηχανοῦν μὲ φόβον ὁδοιποροῦντες καὶ εἰσερχόμενοι εἰς τὴν πόλιν. Τὴν 21ην προσέβαλον οἱ ἔνοπλοι Χριστιανοὶ καὶ τὸ χωρίον Σαϊτούρα [4] φονεύσαντες 3 Ὀθωμανούς. Ὡσαύτως καὶ τὴν Ἀμνάτον (παρὰ τὸ Ἀρκάδι) φονεύσαντες Τούρκισσάν τινα, ὡς λέγουν. Τέλος μανθάνομεν ὅτι ἀνεχώρησαν οὗτοι εἰς τὰ μέρη τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου καὶ ἄλλων ἐπαρχιῶν.

Μανθάνομεν ἔτι ὅτι πρό τινων ἡμερῶν Ὀθωμανοὶ τακτικοὶ καὶ ἄτακτοι ἐγύμνωσαν ὁλοτελῶς τὸ Μοναστ. τοῦ Βαλῆ [5] βεβηλώσαντες καὶ τοὺς ἱεροὺς ναοὺς αὐτοῦ. Τὰ αὐτόθι διατρέχοντα, ὡς καὶ τῶν μερῶν τοῦ Ἡρακλείου ἀγνοοῦμεν.

---

1. Τὸ πρὸς τὴν Πρεσβείαν Κωνσταντινουπόλεως ἀποσταλὲν ἀντίγραφον (ΑΥΕ/ΠΚ – Μ12/418) φέρει τὸν ἀριθμὸν 148, ὅστις εἶναι ἐσφαλμένος.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 193.
3. Διαγεγραμμένη ἐν τῷ χφ. ἡ λέξις *αὐτούς*.
4. Σαϊτοῦρες.
5. **Μπαλῆ.**

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ταύτην τὴν στιγμὴν ἠκούσθη ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἥρπασαν ζῷα τουρκικὰ ἀπὸ τὰ 'Αδελιανά [1], ἕως 2 ὥρας μακρὰν τῆς Ρεθύμνης πρὸς ἀνατολάς.

〈Υ.Γ. Τὸ περὶ φόνου τῆς Τουρκίσσης καὶ ἁρπαγῆς τουρκικῶν ζῴων διαψεύδεται, καθ' ἃ πληροφορούμεθα〉 [2].

90

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ [3]

'Αριθ. 625 *Χανιά, 27 Δεκεμβρίου 1866*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ6/216

Διὰ τῆς τελευταίας ὑπ' ἀριθ. 623 καὶ ἀπὸ 23 ἱσταμένου μηνὸς ἀναφορᾶς [4] μου, σταλείσης διὰ τοῦ ρωσικοῦ ἀτμοπλοίου *Ταμάνι*, παρίστανον τὴν κατάστασιν τῆς ἐπαναστάσεως σχεδὸν ἀπελπιστικήν. Ὑπεδείκνυα ὅμως γεγονότα τινὰ ὡς δυνάμενα νὰ ἐπιφέρωσι νέαν τροπὴν εἰς τὰ πράγματα, ἰδίως δὲ παρίστανον τὸ πνεῦμα τῶν Σφακιωτῶν ὡς κλῖνον ἤδη ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως.

Εὐτυχῶς οὗτοι προσκληθέντες πρό τινων ἡμερῶν ὑπὸ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ νὰ πέμψωσι πρὸς αὐτόν, εὑρισκόμενον εἰς Λιβαδᾶ, δι' ἐπίτηδες ἀτμοπλοίου ἀποσταλέντος τρεῖς ἐξ ἑκάστου χωρίου ἀντιπροσώπους, ἵνα συνεννοηθῶσι μετ' αὐτοῦ, δὲν ἔπραξαν τοῦτο ἀπαντήσαντες δι' ὑπεκφυγῶν. Ἐκ τούτου ὁ Μουσταφᾶς παροργισθεὶς τοὺς ἀπήντησεν ὅτι, ἀφοῦ οὗτοι ἤλλαξαν λόγους καὶ δὲν ἔρχονται πρὸς αὐτόν, θέλει ὑπάγει αὐτὸς πρὸς ἐκείνους.

Καὶ τῷ ὄντι πληροφορούμεθα ὅτι παρασκευάζεται ὅπως εἰσβάλῃ εἰς τὰ Σφακία διὰ ξηρᾶς, ἤτοι διὰ τοῦ 'Ασκύφου καὶ τοῦ 'Αγίου Βασιλείου, καὶ διὰ θαλάσσης. Ἱκανὰ δὲ ἀτμόπλοια μετέβησαν ἤδη ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Σούδας εἰς τὰ παράλια τοῦ Σελίνου πρὸς παραλαβὴν στρατοῦ καὶ ἀποβίβασίν του εἰς τὰ Σφακία.

Οἱ Σφακιῶται, ἐκτὸς ὀλίγων κηρυχθέντων κατὰ τοῦ κινήματος φανερά, ἐδίσταζον μέχρι τοῦδε τοῦ νὰ συμμερισθῶσιν αὐτοῦ, ἂν καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἦσαν μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἔλαβαν μέρος εἰς τὰς διαφόρους μάχας, οἷον εἰς τὴν ἐν Λάκκοις κλπ., διότι ἴσως ἐπερίμεναν νὰ ἴδωσιν ὁποία ἡ πιθανὴ ἔκβασις τῆς ἐπαναστάσεως. Ἰδόντες δ' ἐσχάτως ὅτι εὐρωπαϊκὰ πλοῖα παρέλαβαν οἰκογενείας, ἐξήγησαν τὸ βῆμα τοῦτο ὡς ἀρχὴν ἐπεμβάσεως, καὶ μαθόντες δ' ὅτι τὸ κοινὸν πνεῦμα ἐν Εὐρώπῃ ἠγέρθη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον 〈ὑπὲρ〉 τῶν Κρητῶν ἀπεφάσισαν καὶ αὐτοὶ νὰ μεθέξωσι τοῦ ἀγῶνος.

---

1. Τὰ περὶ τὸ χωρίον Ἄδελε.
2. Τὸ ὑστερόγραφον προσετέθη ἐκ τοῦ ἀντιγράφου.
3. Τὸ ἔγγραφον ἀπευθύνεται πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ἄνευ μνείας τοῦ ὀνόματος τοῦ Ὑπουργοῦ.
4. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 203–207.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐπανειλημμένως ὅμως ζητοῦσι πλοῖα εὐρωπαϊκά, ἵνα μεταβῶσιν ἐκεῖ καὶ παραλάβωσι τόσον τὰς ἰδικάς των οἰκογενείας, καθὼς καὶ τὰς ἐκεῖ συσσωρευθείσας ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν, ὅπως αὐτοὶ ἀπηλλαγμένοι τοῦ βάρους τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῶν πρὸς ἐξασφάλισιν αὐτῶν φροντίδων δύνανται νὰ ἐνεργῶσιν ἀνετώτερον. Οὐδεμία δὲ ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι, ἂν δύο ἢ τρία εὐρωπαϊκὰ πλοῖα μεταβῶσιν ἐκεῖ, οἱ Σφακιῶται θέλουσι κηρυχθῇ ὁριστικῶς καὶ φανερὰ ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ συμμερισθῇ τοῦ κοινοῦ ἀγῶνος.

Δυστυχῶς τὰ ἐνταῦθα τὴν στιγμὴν ταύτην εὑρισκόμενα ἀτμόπλοια, αὐστριακά, ἰταλικὰ καὶ τὸ γαλλικόν, οὐδαμῶς εἶναι εὐδιάθετα νὰ πράξωσι τοῦτο. Ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ἓν ρωσικὸν μικρὸν ἀτμόπλοιον *Ταμάνι*, ὅπερ ἐσκόπει μεταβαῖνον ἐντεῦθεν εἰς Πειραιᾶ καὶ Κωνσταντινούπολιν νὰ προσεγγίσῃ πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν εἰς τὴν παραλίαν τῶν Σφακίων. Πλὴν ἀναχωρῆσαν τὴν ἑσπέραν τῆς 23–24 τοῦ μηνὸς κατελήφθη ὑπὸ σφοδροῦ νοτίου ἀνέμου, ἕνεκα τοῦ ὁποίου φοβοῦμαι μὴ δὲν ἠδυνήθη νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὴν ἀλίμενον νότιον παραλίαν καὶ ἐξ ἀνάγκης ἐξηκολούθησε τὸν εἰς Πειραιᾶ πλοῦν του.

Ἤδη ἄλλαι ἐλπίδες δὲν ὑπάρχουσιν, εἰ μὴ ἂν ἐπανέλθῃ ταχέως ὁ *Μέγας Ναύαρχος* ἢ φθάσῃ ἡ ἐν Πειραιεῖ σταθμεύουσα ἀγγλικὴ φρεγάτα *Ἀρέθουσα*, πρὸς ἣν ἔγραψεν, ὡς μανθάνω, ὁ ἐνταῦθα κ. Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας, καὶ θελήσωσι ν παραλάβωσιν οἰκογενείας.

Λοιπόν, ἂν κατ' αὐτὰς καὶ πρὸ τῆς εἰς Σφακία εἰσβολῆς τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ παραληφθῶσι διὰ εὐρωπαϊκῶν πλοίων αἱ οἰκογένειαι, ἂν ὄχι ὅλαι τοὐλάχιστον μέγα μέρος, τότε οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οἱ Σφακιῶται ὁριστικῶς θέλουσι συμμερισθῇ τοῦ ἀγῶνος καὶ ἡ ἐπανάστασις ἀφεύκτως θέλει ἀντλήσει νέας δυνάμεις καὶ θέλει ἐξέλθει ἰσχυροτέρα. Ἄλλως ὅμως, ἂν τοῦτο δὲν λάβῃ χώραν, τότε φοβοῦμαι μὴ οἱ Σφακιῶται θέλουσιν ὑποταχθῇ διὰ παντός.

Μ' ὅλην τὴν ἀπελπιστικὴν κατάστασιν εἰς ἣν οἱ ἐθελονταὶ εὑρίσκονται, οἱ ἀρχηγοί των προσπαθοῦσι νὰ ἐπαναφέρωσι τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὰ τμήματα Ρεθύμνου καὶ Ἡρακλείου ἢ μᾶλλον νὰ τὴν διατηρήσωσι. Διότι, ἂν καὶ κατὰ τὰ φαινόμενα οἱ ἄνθρωποι, ἕνεκα τῶν κακουχιῶν καὶ τῶν κινδύνων ἃς αἱ οἰκογένειαί των διατρέχουσιν, ἀποθαρρυνθέντες δὲν ἀπασχολοῦνται εἰ μὴ εἰς αὐτάς, εἰς τὰ πνεύματα ὅμως ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν κατοίκων ἡ ἐπανάστασις ὑπάρχει καί, ἂν ἴδωσιν ἀκτῖνά τινα ἐλπίδος, ἀμέσως θέλουσιν ἐνθαρρυνθῇ καὶ ἀναλάβει τὰ ὅπλα.

Ὅθεν ἐσχάτως δύο σώματα, τὸ μὲν ἐκ Σφακιωτῶν, Ἀποκορωνίων καὶ ἄλλων 500 περίπου ἀνδρῶν, τὸ δὲ ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Κόρακα καὶ Καπετὰν Παυλῆν [1], εἰς ὃ ἠνώθησαν καὶ 100 περίπου ἐθελονταί, διηυθύνθησαν εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας πρὸς ἐμψύχωσιν τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἐκ τῶν εἰρημένων σωμάτων ἐπέπεσε κατὰ τῶν ἐν Ἐπισκοπῇ τοῦ Ρεθύμνου Τούρκων (150 τὸν ἀριθμόν), τοὺς ἐνίκησε [2] καὶ τοὺς ἠνάγκασε

---

1. Ντεντιδάκην.
2. Χφ. *ἐνίκησαν*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νὰ τραπῶσιν εἰς φυγὴν καὶ νὰ ἀποσυρθῶσιν εἰς τὸ Ρέθυμνον. Τὸ δὲ δεύτερον σῶμα πρὸ 6–7 ἡμερῶν προέβη εἰς Μυλοπόταμον.

Πληροφοροῦμαι ὅτι ἓν ἑλλ. ἀτμόπλοιον ἀπεβίβασε κατ' αὐτὰς εἰς θέσιν Μπαλῆ, μεταξὺ Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνου, σῶμα ἐθελοντῶν ὑπὸ τὸν Πετροπουλάκην. Ἂν τὸ ἀτμόπλοιον τοῦτο πρὸς τοὺς ἐθελοντὰς [1] μετέφερε [2] τροφὰς καὶ ἄλλα χρειώδη, θέλει ἐμψυχώσει κατά τι τοὺς λιμώττοντας λοιποὺς ἐθελοντάς, ἄλλως θέλει αὐξήσει τὴν σύγχυσιν καὶ τὴν ἀποθάρρυνσιν.

Τὴν 24 τοῦ μηνὸς ἐν θέσει Ὄχρᾳ τῆς ἐπαρχίας Σελίνου ὁ τουρκικὸς στρατὸς συνηντήθη μετὰ τοῦ ὑπὸ τὸν ὁπλαρχηγὸν Κριάρην σώματος καὶ μετὰ δίωρον πεισματώδη μάχην ἠναγκάσθησαν οἱ Τοῦρκοι νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ὁποία ἡ ἑκατέρωθεν ζημία μᾶς εἶναι ἄγνωστος.

Ὁ τουρκικὸς στρατός ὁ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σελίνου εἰσβαλὼν παρεξετράπη, κατὰ τὸ εἰωθός, εἰς ἑτέρας πράξεις ἀσεβεῖς. Ὑπὲρ τὰς 20 ἐκκλησίας ἐσύλησε, τὰς ἱερὰς εἰκόνας κατέστρεψε, τὰ δὲ θυσιαστήρια ἐνέπλησεν ἀκαθαρσιῶν.

Ἡ συνέλευσις τῶν Κρητῶν ἀπηύθυνεν ἐσχάτως πρὸς τοὺς προξένους τὴν ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένην ἀναφοράν [3] της, δι' ἧς ἐκθέτουσα ὅσα δεινὰ ὁ τόπος ὑπέστη διαμαρτύρεται κατὰ πάσης ἰδέας περὶ ὑποταγῆς καὶ ἐπικαλεῖται τὴν ὑπὸ τῶν μεγάλων δυνάμεων ἐπέμβασιν.

Ἐπισυνάπτω ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ κ. Κορωναίου, διαμένοντος εἰσέτι εἰς Κομητάδαις, ἐξ ἧς τὸ Β. Ὑπουργεῖον θέλει μορφώσει ἀκριβεστέραν ἰδέαν περὶ τῆς καταστάσεως. Οἱ λοιποὶ ἀρχηγοί, Βυζάντιος, Γενίσαρλης καὶ λοιποί, εὑρίσκονται νῦν εἰς τὸ τμῆμα Ρεθύμνου.

91

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 1 *Χανιά, 1 Ἰανουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ12/413

Ὁποῖαι αἱ ἰδέαι καὶ αἱ διαθέσεις τῶν Σφακιωτῶν ἔλαβα ἤδη τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω πρὸς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 625 καὶ ἀπὸ 27 λήξαντος μηνὸς ἀναφορᾶς [4] μου. Οὗτοι ἀποφυγόντες νὰ παραδώσωσι τὰ ὅπλα των ἔδωκαν ἀπάντησιν εἰς τὴν περὶ ὑποταγῆς των πρότασιν ὄχι εὐχάριστον εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν, διότι οὗτος τὴν 28 τοῦ παρελθόντος Δεκεμβρίου μεταβὰς δι' ἀτμοπλοίου ἀπὸ τῆς παραλίας τῆς ἐπαρ-

1. Πρὸς τοῖς ἐθελονταῖς ;
2. Χφ. *μετέφεραν.*
3. 20 Δεκεμβρίου 1866 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ57/2127· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 619–620.
4. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 209–211.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

χίας Σελίνου εἰς τὰ Σφακιὰ καὶ καλέσας τινὰς τῶν κατοίκων τοὺς εἶπεν ὅτι, ἀφοῦ οὗτοι ἠρνήθησαν νὰ ὑπάγωσιν πρὸς αὐτόν, ἔρχεται αὐτὸς πρὸς ἐκείνους καὶ ὅτι τὴν ἐπιοῦσαν θέλει ἀποβιβάσει ἐκεῖ τὸν στρατόν του. Τὴν ἐπιοῦσαν, 29 τοῦ Δεκεμβρίου, δὲν εἶχεν εἰσέτι πραγματοποιήσει τὴν ἀπειλήν του, οὐδ' ἐμάθομεν ἔκτοτε ἐὰν ἀπεβίβασε τῷ ὄντι τὸν στρατόν του.

Οἱ Σφακιῶται, ὧν ἡ ὁριστικὴ ἀπόφασις θέλει σπουδαίως ἐπενεργήσει εἰς τὴν ἐπανάστασιν, μετ' ἀγωνίας περιέμειναν καθ' ὅλας ταύτας τὰς ἡμέρας εὐρωπαϊκὰ ἀτμόπλοια πρὸς παραλαβὴν τῶν οἰκογενειῶν των, ὅπως ἀπαλλαττόμενοι τοῦ βαρέος τούτου φορτίου ριφθῶσιν ἀνετώτερον εἰς τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου. Ἀλλὰ δυστυχῶς μέχρι τοῦδε αἱ ἐλπίδες των ἐματαιώθησαν καὶ ἤδη σκέπτονται τίνι τρόπῳ νὰ πραΰνωσι τὴν ὀργὴν τοῦ Μουσταφᾶ, καθότι λέγουσιν ὅτι ἀδυνατοῦσι ν' ἀντιταχθῶσι κατὰ τῶν κολοσσιαίων δυνάμεων αἵτινες τοὺς ἐπαπειλοῦν. Ἔκτοτε τὶ ἐγένετο ἀγνοοῦμεν.

Ἠξεύρω μόνον ὅτι ὁ ἐκεῖ εὑρισκόμενος κ. Κορωναῖος ἀπελπισμένος διὰ τὴν μὴ ἔλευσιν ἀτμοπλοίων, καθότι προσεδόκα ὅτι ἐκ τῆς ἀναχωρήσεως οἰκογενειῶν ἡ ἐπανάστασις ἤθελε λάβει τροπὴν νέαν, σκοπεῖ ν' ἀναχωρήσῃ καὶ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν Ἁγίαν Ρουμέλην προβλέπων ὅτι οἱ ἐθελονταί, στερούμενοι καὶ τροφῶν καὶ ὑποδημάτων καὶ πολεμοφοδίων κλπ., παντελῶς ἀνίκανοι εἶναι ν' ἀντιταχθῶσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Περίεργον δ' εἶναι ὅτι, ἐνῷ ἐνταῦθα πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν γινώσκομεν ὅτι δύο ἀτμόπλοια ἑλληνικὰ ἐπέτυχαν τὴν παρελθοῦσαν Δευτέραν ἢ Τρίτην ν' ἀποβιβάσωσι παρὰ τὸ Ἡράκλειον, εἰς θέσιν Ἀχλάδαν, ἐθελοντὰς περὶ τοὺς 900 καὶ ὅπλα καὶ πολεμοφόδια καὶ τροφάς, ὁ κ. Κορωναῖος τὴν 29 τοῦ ἀπελθόντος μηνὸς ἠγνόει εἰσέτι τὴν ἐπικουρίαν ταύτην, δι' ἧς ἠδύνατο νὰ θεραπεύσῃ ὅλας τὰς ἑαυτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνάγκας.

Ἐν τούτοις σήμερον διεδόθη ἐνταῦθα εἴδησις ὅτι ἡ ἀγγλικὴ φρεγάτα *Arethuse*, μεταβᾶσα προχθὲς ἐκ Πειραιῶς εἰς Σφακία, παρέλαβεν ἐκεῖθεν οἰκογενείας. Ἂν ἡ εἴδησις αὕτη ἀποδειχθῇ ἀληθής, σχεδὸν βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Σφακιῶται θέλουν ὁριστικῶς ἀπορρίψει τὰς προτάσεις τοῦ Μουσταφᾶ καὶ θέλουν καὶ ἀποκρούσει τὸν εἰς τὴν ἐπαρχίαν εἰσβάλλοντα ἐχθρόν. Τότε καὶ ὁ κ. Κορωναῖος θέλει εὐχερῶς πραγματοποιήσει τὸ σχέδιον ὅπερ εἶχεν ἐσχάτως ἐκεῖ συλλάβει, τοῦ νὰ σχηματίσῃ ἓν σῶμα ἐκ 500 Σφακιωτῶν καὶ 500 ἐθελοντῶν ἀξιομάχων, καθότι οἱ πλειότεροι ἐκ τῶν τελευταίων τούτων, ἐξηντλημένοι ὄντες ἀπὸ τὰς κακουχίας καὶ τὰς στερήσεις, εἶναι πάντῃ ἀνίκανοι πρὸς πόλεμον. Μὲ τοιαῦτα δὲ σώματα [1] φρονεῖ ὁ κ. Κορωναῖος, καὶ εὐλόγως, ὅτι δύναται νὰ ἐργασθῇ ἐπωφελῶς. Ἡ ἔλευσις λοιπὸν ἑνὸς ἢ δύο πλοίων κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἔχει μεγίστην ἐπήρειαν εἰς τὴν τύχην τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σελίνου χωρία τινὰ μόνον μέχρι τοῦδε ὑπετάγησαν, εἰς δὲ τὰ λοιπὰ μέρη αὐτῆς ὁ ἐχθρὸς δὲν ἠδυνήθη νὰ εἰσβάλῃ. Πολλαὶ οἰκογένειαι ἐκ τῆς ἐπαρχίας ταύτης, ἐλπίζουσαι ὅτι ὁ *Μέγας Ναύαρχος* ἔμελλε νὰ ἐπανέλθῃ ἢ ὅτι τοὐλάχιστον τὸ *Ταμάνι* ἔμελλε νὰ μεταβῇ ἐκεῖ πρὸς παραλαβήν των, κατέβησαν εἰς τὴν παραλίαν τῆς Ἁγίας

1. Χφ. *Μετὰ δὲ τοιαῦτα σώματα.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ρουμέλης. Τὴν δὲ 26 τοῦ παρελθόντος μηνὸς τρία τουρκικὰ πλοῖα πλησιάσαντα ἤρξαντο ζωηρὸν κατ' αὐτῶν κανονοβολισμόν.

Εἰς δὲ τὴν ἐπαρχίαν Κισσάμου ὁ ὀθωμανικὸς στρατὸς εἰσέτι δὲν εἰσήλασε. Καὶ ταῦτα μὲν συμβαίνουσιν ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις.

Ἐν δὲ τῷ τμήματι Ρεθύμνου, ὅπερ ἐθεωρεῖτο ἐντελῶς ὑποτεταγμένον, μετὰ τὴν εἰς αὐτὸ ἐπάνοδον διαφόρων σωμάτων ἐπαναστατῶν δὲν θεωρεῖται πλέον οὕτως, διότι καὶ ὁ ἐκεῖ ὑπάρχων ὀθωμανικὸς στρατός, ὅστις δὲν φαίνεται μέγας, ἀπεσύρθη εἰς τὸ φρούριον τῆς Ρεθύμνης, ἰδίως δὲ μετὰ τὴν ἐν χωρίῳ Ἐπισκοπῇ μάχην τὴν λαβοῦσαν χώραν τὴν 19 Δεκεμβρίου καὶ εἰς τὴν ὁποίαν περὶ τοὺς 20 Τούρκους ἐφονεύθησαν ἢ ἐπληγώθησαν. Ἔκτοτε καμμία σύγκρουσις εἰς τὸ τμῆμα ἐκεῖνο μεταξὺ ἐπαναστατῶν καὶ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ δὲν ἐγένετο, μόνον τὴν 21 τοῦ μηνὸς Δεκεμβρίου ἓν σῶμα ἐπαναστατῶν εἰσβαλὸν εἰς τὸ χωρίον Σεϊτόρι [1] ἐφόνευσε τρεῖς Τούρκους.

Ἐν τῷ τμήματι Ἡρακλείου καμμία σύγκρουσις πρὸ πολλοῦ δὲν ἔλαβε [2] χώραν, ἀλλ' ἐσχάτως διαδοθέντος ἐκεῖ ὅτι οἱ ἐπαναστάται εἰσέβαλον εἰς τὸ τμῆμα τοῦ Ρεθύμνου, ἐξῆλθον ἐκ τοῦ φρουρίου τέσσαρα τάγματα, δύο αἰγυπτιακὰ καὶ δύο τουρκικά, ἅτινα κατέλαβον τὰς εἰς τὸ τμῆμα ἐκεῖνο διόδους, ἤτοι τὴν τοῦ Ἁγίου Μύρωνα καὶ τὸ μέρος τῆς Μεσαρᾶς.

Ἐκ τῶν ἀρχηγῶν ὁ μὲν κ. Ζιμπρακάκης ἐξακολουθεῖ νὰ εὑρίσκεται ἐν τῷ Ὁμαλῷ, οἱ δὲ κ.κ. Βυζάντιος καὶ Γενίσαρλης μέχρις ἐσχάτων ἦσαν εἰς τὰ πέριξ τῆς Μονῆς Πρέβελη.

Ἡ δὲ Γ. Συνέλευσις, ἥτις ἑδρεύει πάντοτε ἐν τῇ Ἁγίᾳ Ρουμέλῃ, καταγίνεται εἰς τὸ νὰ ὀργανισθῇ καὶ συνέστησε κυβέρνησιν ἑπταμελῆ. Τὰ μέλη αὐτῆς, ἅτινα ἀνήκουσιν εἰς διάφορα τμήματα, εἰσὶ τὰ ἑξῆς, οἷον Ἀ. Ζωγράφος ἐξ Ἡρακλείου, Μ. Τσουδερὸς καὶ Ἀ. Τζιχλῆς ἐκ τοῦ Ρεθύμνου, Ἀ. Παππαγιαννάκης καὶ Μ. Σεργάκης [3] ἐκ τῶν Χανίων καὶ Ι. Βαρδινάκης ἐκ τῶν Σφακίων.

Δυστυχῶς καὶ τὰ μέλη τῆς συνελεύσεως, ὡς καὶ τὰ τῆς κυβερνήσεως εἶναι ἐντελῶς ἄπειρα τῶν στοιχειωδεστέρων διοικητικῶν γνώσεων καὶ ἀνίκανα εἰς τὸ νὰ διοργανίσωσι καὶ νὰ ἐπιβάλωσι τάξιν τινὰ εἰς ἑαυτοὺς καὶ πειθαρχίαν εἰς τοὺς λοιποὺς τὴν ἐπανάστασιν ὑπηρετοῦντας. Διὰ τοῦτο ἀπ' ἀρχῆς δὲν ὑπῆρξεν οὐδεὶς ὀργανισμός, οὐδεμία πρόνοια καὶ τάξις, οὐδεμία ἀρχὴ καὶ ἐξουσία· ἐντεῦθεν ἡ παραλυσία καὶ ἡ ἀποσύνθεσις τόσων ἐν Κρήτῃ συγκεντρωθεισῶν δυνάμεων.

Ἡ αὐτὴ Γ. Συνέλευσις ἐξέδωκε ψήφισμα δι' οὗ ἐκφράζει τὴν εὐγνωμοσύνην της εἰς τὸ ἐν Ἀγγλίᾳ συσταθὲν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν κομιτᾶτον.

Πληροφοροῦμαι ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν ὑποτεταγμένων ἐπαρχιῶν ὑποβάλλονται εἰς κακώσεις, ἵνα παρουσιάσωσιν ὅσα ὅπλα ἔχουν, οἱ δὲ εἰς τὰς πόλεις προσερχόμενοι εἴτε πρὸς πώλησιν τῶν προϊόντων εἴτε πρὸς ἀγορὰν τροφίμων ὑποφέρουσι παντὸς εἴδους κατα-

---

1. Σαϊτοῦρες.
2. Χφ. *ἔλαβα*.
3. Παναγ. Σεργάκης (;)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πιέσεις, οἷον ὑποχρεοῦνται νὰ πωλῶσι τὰ προϊόντα των καὶ ἰδίως τὸ ἔλαιον εἰς ὡρισμένα πρόσωπα, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ κατορθοῦται διὰ τοῦ μέσου τούτου ἡ πληρωμὴ τοῦ φόρου. Ἀλλὰ τὸ μέτρον τοῦτο εἶναι λίαν ἐπιζήμιον καὶ ἐπαχθὲς εἰς τοὺς δυστυχεῖς χωρικούς, εἰς οὓς ἄλλο μέσον πρὸς προμήθειαν ἄρτου δὲν ὑπάρχει εἰμὴ τὸ συλλεγόμενον ἔλαιον. Εἰς δὲ τοὺς θέλοντας ν' ἀγοράσωσι σιτηρὰ διὰ τὰς οἰκογενείας των, ἀπὸ φόβον μὴ τυχὸν ταῦτα χρησιμεύσωσιν εἰς τροφὴν τῶν ἐπαναστατῶν, δὲν τοὺς ἐπιτρέπεται ν' ἀγοράσωσι πλειότερον τοῦ ἑνὸς κοιλοῦ [1], δηλ. τόσου ποσοῦ ὅσον ἀρκεῖ δι' ὡρισμένον χρόνον πρὸς διατροφήν.

Ὁ Ἔκτακτος Ἀπεσταλμένος δι' ἐγκυκλίου του εἰδοποίησε τὰ προξενεῖα ὅτι πλοῖα ἐν καιρῷ νυκτὸς δὲν δύνανται νὰ προσορμίζωνται εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας, ἀλλ' ὀφείλουσι ν' ἀγκυροβολῶσιν εἰς τὸ στόμιον τοῦ λιμένος παρὰ τὸ φρούριον καὶ τὴν πρωΐαν νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὸν μυχὸν τοῦ κόλπου.

Ὁ Πλοίαρχος τοῦ ἐνταῦθα σταθμεύοντος γαλλικοῦ πλοίου καὶ τὸ Γαλλικὸν Προξενεῖον διαδίδουσιν ὅτι, καθ' ἃ ὁ ἐν Πειραιεῖ Γάλλος Ναύαρχος γράφει, δὲν ἠθέλησαν οἱ Ἕλληνες νὰ δεχθῶσι τὰς ἐκ Κρήτης μετακομισθείσας διὰ τοῦ *Μεγάλου Ναυάρχου* οἰκογενείας, ἀλλ' ὅτι μετὰ πολλὰς δυσκολίας καὶ μετὰ παρέλευσιν τεσσάρων ἡμερῶν τὰς ἔπεμψαν εἰς Αἴγιναν.

Υ.Γ. Ταύτην τὴν στιγμὴν πληροφοροῦμαι ὅτι τὴν 31 Δεκεμβρίου τουρκικὸς στρατὸς ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν παραλίαν τῆς Ἁγίας Ρούμελης, εἰς ἣν ἡ συνέλευσις ἑδρεύει.

⟨Υ.Γ.⟩ Ταύτην τὴν στιγμὴν πληροφοροῦμαι παρὰ τοῦ κ. Dickson ὅτι, κατά τινα ἐπιστολὴν ἣν ἔλαβε διὰ τουρκικοῦ ἀτμοπλοίου ἐξ Ἡρακλείου, μάχη τις πεισματώδης συνέστη παρὰ τὸ χωρίον Ροδιὰ μεταξὺ τῶν νεωστὶ ἀποβιβασθέντων ἐθελοντῶν καὶ τοῦ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα εὑρισκομένου τουρκικοῦ σώματος. Λεπτομερείας ἐλπίζω ὅτι θέλει χορηγήσει ὑμῖν ὁ ἡμέτερος Ὑποπρόξενος.

Ἐπισυνάπτεται ἀντίγραφον τοῦ ὑπ' ἀριθ. 142 [2] ἐγγράφου [3] τοῦ ἐν Ρεθύμνῳ Προξ. Πράκτορος περὶ τῶν ἐκεῖ διατρεχόντων.

92

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ [4]

Ἀριθ. 1 *Ἡράκλειον, 2 Ἰανουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ24/887

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι τὴν νύκτα τῆς εἰκοστῆς ἕκτης λήξαντος μηνὸς καὶ ἔτους τὰ ἑλληνικὰ ἀτμοκίνητα *Πανελλήνιον* καὶ ἡ

---

1. Μέτρον χωρητικότητος ἀντιστοιχοῦν πρὸς 30 περίπου κιλά.
2. Χφ. *148*.
3. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 208–209.
4. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 207 ὑποσημ. 2.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ὕδρα εὐωδώθησαν αἰσίως εἰς τὸν ὅρμον Ἁγίαν Πελαγίαν, θέσιν πλησιόχωρον πρὸς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ Ἡρακλείου, καὶ τὴν αὐτὴν νύκτα ἀπεβίβασαν εἰς τὴν ξηρὰν χιλίους περίπου ἐθελοντὰς καὶ ἅπαν τὸ ὑλικόν. Ἅμα τῇ ἀποβιβάσει των οἱ ἐθελονταὶ κατέλαβον διὰ προφυλακῶν εἰς μεγάλην ἀπόστασιν διαφόρους ἐπικαίρους θέσεις, ἀποσπάσματα δὲ μετέβησαν εἰς τὰ πλησιόχωρα καὶ προεκάλουν τῶν χωρικῶν τὴν συνδρομὴν διὰ τὴν μεταφορὰν καὶ τοποθέτησιν τοῦ ὑλικοῦ. Οἱ χωρικοὶ ἔδραμον προθύμως καὶ μετέφεραν ἐκ τῆς παραλίας ἐν γένει τὰ πράγματα εἰς τὴν Μονὴν Σαβατιανὰ καὶ εἰς παραπλήσια μικρὰ σπήλαια.

Τὴν εἰκοστὴν ἑβδόμην εἰδοποιήθησαν διὰ πεζοδρόμων ἅπαντες οἱ καπετανέοι τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πεδιάδος καὶ ὡρισμένα τινὰ χωρία, διὰ νὰ παρέξωσι τὴν συνδρομήν των εἰς τοὺς ἐθελοντάς, ἰδίως δὲ ν' ἀποστείλωσιν ἀρκετὰ φορτηγὰ ζῷα πρὸς μεταφορὰν τοῦ ὑλικοῦ. Ἀλλ' ἐπειδὴ πολλαὶ θέσεις μεταξὺ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πεδιάδος καὶ τῆς ἐν λόγῳ μονῆς ἐφυλάσσοντο ὑπὸ ὀθωμανικῶν στρατευμάτων, δὲν ἐδόθη ἡ ἀπαιτουμένη συνδρομή. Οὐχ ἧττον εἰδοποιηθέντες οἱ Μυλοποταμῖται καὶ Ἀνωγειανοὶ ἔτρεξαν προθύμως καὶ μέχρι τῆς τριακοστῆς τοῦ μηνὸς τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ὑλικοῦ τὸ μετέφεραν ἐκ τῆς μονῆς εἰς ἄλλας ἀσφαλεστέρας θέσεις.

Ἡ Διοίκησις πληροφορηθεῖσα τὴν ἔλευσιν τῶν ἐθελοντῶν ἐκάλεσε τὰ ἀποσπάσματα εἰς συγκέντρωσιν καὶ κατὰ τὴν τριακοστὴν τοῦ μηνὸς συμπληρωθέντες πέντε περίπου χιλιάδες τακτικοὶ καὶ ἄτακτοι ἔδραμον διὰ νὰ ἐπιτεθῶσι. Τῶν περισσοτέρων ἐθελοντῶν ἀσχολουμένων εἰς τὴν μεταφορὰν καὶ τοποθέτησιν τῶν πολεμοφοδίων, πεντήκοντα ἐξ αὐτῶν χρησιμεύοντες ὡς προφυλακὴ ἐπροχώρησαν μετὰ θάρρους μέχρις ἀποστάσεως μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας ἐκτὸς τοῦ φρουρίου Ἡρακλείου εἰς θέσιν καλουμένην «Ἁγιάναγα Μετόχι», μεταξὺ τοῦ χωρίου Ροδιᾶς καὶ τοῦ ποταμοῦ Ἀλμυροῦ. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἡ προφυλακὴ συνῆψε μάχην περὶ τὴν αην ὥραν μ.μ. μὴ ἀναλογισθεῖσα ποσῶς τὸ πολυάριθμον τῶν ἐχθρικῶν ὅπλων. Ἡ μάχη διήρκεσεν ἐπὶ δύο ὥρας μετὰ μεγάλης ζωηρότητος, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐθελοντῶν ἦτο λίαν ἀνεπαρκής, ὥστε νὰ καταλάβῃ καὶ τὰ πλάγια ὀρεινότερα μέρη, οἱ Ὀθωμανοὶ ἐξαπέστειλαν ἀρκετοὺς διὰ νὰ καταλάβωσιν κύκλῳ τὰς θέσεις, ὥστε τὸ πῦρ πανταχόθεν νὰ προσβάλῃ τοὺς ἀκαταμαχήτους πεντήκοντα ἐθελοντάς, τῶν ὁποίων ἡ ἀνδρεία ἐξέπληξε τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ τακτικοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ, μὴ δυνηθέντας[1] νὰ τοὺς διασπάσωσι δι' ἐφόδων. Προϊδόντες τὰ σχέδια τῶν Ὀθωμανῶν οἱ ἐθελονταὶ ἤρχισαν τακτικὴν καὶ ὑπερήφανον ὑποχώρησιν καὶ ἡνώθησαν μετὰ τῶν συναδέλφων των, εὑρισκομένων εἰς τὸ χωρίον Φώδελες[2]. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἡ μάχη ἐξηκολούθησεν, ὥστε τὸ ζωηρὸν πῦρ ὅλων τῶν ἐθελοντῶν ἠνάγκασε τοὺς Ὀθωμανοὺς νὰ ὀπισθοχωρήσωσι μὲ ζημίαν των καὶ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰς θέσεις των, οἱ μὲν τακτικοὶ εἰς Ἅγιον Μύρωνα, οἱ δὲ ἄτακτοι μετὰ τοῦ Ρεσὶτ Ἐφέντη ἐντὸς τοῦ φρουρίου.

---

1. Χφ. *δυνηθέντων*.
2. **Φόδελε** (τό).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Κατὰ τὴν ἐν λόγῳ μάχην ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν πλέον τῶν πεντήκοντα Ὀθωμανῶν, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν. Ἐκ τῶν ἡμετέρων ⟨ἐφονεύθησαν⟩ δύο καὶ εἷς ἐπληγώθη πρὸς τὸ κάτω μέρος τοῦ ποδός, καθ' ἃ ἐβεβαίωσεν ἡμᾶς χθὲς χωρικός τις Χριστιανὸς ὅστις εὑρέθη εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην καὶ μετεκόμιζεν ὑλικὸν τῶν ἐθελοντῶν. Οἱ δύο οἵτινες ἐφονεύθησαν ἦσαν ἐκ τῆς προφυλακῆς τῶν πεντήκοντα, ἔγιναν δὲ θῦμα τοῦ ἀκρατήτου ἐνθουσιασμοῦ των, καθότι κατὰ τὴν ὑποχώρησιν ἐστάθησαν μαχόμενοι διὰ τῆς λόγχης διατρυπῶντες τὰ στήθη τῶν Ἀγαρινῶν.

Οἱ βάρβαροι Ὀθωμανοί, διὰ νὰ ἐνθουσιάσωσι τοὺς ὁμοφύλους των, καταπλήξωσι δὲ καὶ δειλιάσωσι τοὺς Χριστιανούς, ἀπέκοψαν τὰς κεφαλὰς τῶν δύο φονευθέντων ἡρώων καὶ τὰς μετέφεραν εἰς τὴν πόλιν ἀνηρτημένας ἐπὶ ξύλου καί, ἀφοῦ τὰς περιέφερον εἰς τοὺς δρόμους ἀλαλάζοντες, ἐξυβρίζοντες καὶ καταφρονοῦντες αὐτάς, τὰς ἐκρέμασαν τὴν μίαν ἔξωθεν τοῦ τεκὲ καλουμένου Ἀρὶφ Μπαμπᾶ [1], τὴν δ' ἑτέραν εἰς τὰ Γιατράτηκα, κεντρικὴν θέσιν εἰς ἣν κεῖνται τὰ περισσότερα ἐργαστήρια τῶν Χριστιανῶν. Ἀλλά, πρὶν ἢ τὰς κρεμάσωσιν εἰς τὰς εἰρημένας θέσεις πρὸς ἐμπαιγμόν, οἱ βάρβαροι μετέβησαν εἰς Χριστιανοὺς διευθύνοντας κλιβάνους καὶ κρατοῦντες τὰς κεφαλὰς ἀνὰ χεῖρας τοῖς ἔλεγον ἂν θέλουν νὰ τὰς ψήσουν. Μετὰ τὴν ἐξάντλησιν πάσης βαρβάρου ἐπιδείξεως ἔρριψαν τὰς κεφαλὰς εἰς τὸν ἀπόπατον τῆς πόλεως.

Τὴν τριακοστὴν πρώτην τοῦ μηνὸς εἷς Ὀθωμανὸς διατρέχων τὴν ἀγορὰν ἐκήρυττε τὴν πώλησιν ἑνὸς μικροῦ δερματίνου σάκκου καὶ τοῦ σουρετίου (φωτογραφίας) τοῦ ἀποκεφαλισθέντος γιαούρη. Ἔπεμψα ἀμέσως ἕνα ὁμογενῆ καὶ μοὶ τὰ ἠγόρασεν ἀντὶ πεντήκοντα γροσίων. Ἡ φωτογραφία φέρει τὴν ὁμοιότητα τῆς μιᾶς ἐκ τῶν μεταφερθεισῶν [2] κεφαλῶν, ὡς μ' ἐβεβαίωσαν οἱ ἀντιληφθέντες Χριστιανοί, καὶ ἡ ὁποία εὑρέθη ἐντὸς τοῦ εἰρημένου σάκκου μετ' ἄλλων τριῶν μαχαιριδίων, ἑνὸς ψαλιδίου καὶ ἑνὸς μικροῦ δέματος τζιρώτου. Ἐκ τῶν ἐργαλείων αὐτῶν φαίνεται ὅτι ὁ φονευθεὶς ἀνῆκεν εἰς τὸν κλάδον τῆς ἰατρικῆς. Τὴν ἐν λόγῳ φωτογραφίαν τὴν ἀποστέλλω συνημμένην ὧδε, τὸν δὲ σάκκον μετὰ τῶν ἐργαλείων τὸν ἐκράτησα δι' ἔλλειψιν εὐκαιρίας.

Ὁ Ρεσὶτ Ἐφέντης ἐπανελθών, ὡς εἴρηται, εἰς τὴν πόλιν τὸ ἑσπέρας ἐκάλεσεν εἰς συμβούλιον ὅλους τοὺς κατ' αὐτὸν νοήμονας Ὀθωμανοὺς καὶ τοὺς ἀξιωματικοὺς τῆς φρουρᾶς καί, ἀφοῦ τοῖς παρέστησε τὸ ἀρειμάνιον τῶν ἐθελοντῶν, τὴν τέχνην τοῦ πολεμεῖν, τὸν ἄριστον ὁπλισμὸν καὶ τὴν ἐντύπωσιν ἣν ἔκαμεν εἰς ὅλον τὸν στρατὸν ἡ ὑπερήφανος καὶ τακτικὴ ὀπισθοχώρησις τῶν πεντήκοντα, ἀπεφάσισαν νὰ καλέσουν ὅλας τὰς τακτικὰς δυνάμεις τὰς εὑρισκομένας καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἐν γένει πάντα ἄτακτον δυνάμενον νὰ φέρῃ ὅπλα καὶ πανστρατιᾷ νὰ προσβάλουν τοὺς ἐθελοντάς. Ἐξελέξαντο δὲ ὡς τόπον συναθροίσεως τὸν Ἅγιον Μύρωνα. Ἡ ἀπόφασις αὕτη τῶν Ὀθωμανῶν διὰ πεζῶν

---

1. Μουσταφᾶ Ἀαρὶφ Μπαμπᾶ.
2. Χφ. *μεταφερθέντων*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μετεδόθη πρὸς ὅλα τὰ ἐπαναστατικὰ ἀποσπάσματα καὶ προεκλήθη ἡ προσοχὴ καὶ ἡ συγκέντρωσίς των.

Χθὲς μετὰ μεσημβρίαν ἐπληροφορήθην ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς καὶ ὁ Ρεσὶτ Ἐφέντης συνεννοηθέντες ἀπεφάσισαν νὰ πραγματοποιήσουν δολοφόνον σχέδιον, τουτέστι ὀθωμανικὸν ἀτμοκίνητον μετὰ ἑξακοσίων στρατιωτῶν νύκτωρ νὰ μεταβῇ εἰς τὸν ὅρμον Ἁγίαν Πελαγίαν, διὰ νὰ ἐξαπατήσῃ τοὺς Χριστιανοὺς ὅτι εἶναι ἑλληνικόν, καί, ἀφοῦ δολοφονήσουν ὅσους δυνηθῶσι διὰ τῆς ἀπάτης ταύτης, νὰ προχωρήσωσι κατόπιν διὰ ξηρᾶς, διὰ νὰ καταλάβωσι τὰ νῶτα τῶν ἐθελοντῶν καὶ συναντηθῶσιν εἰς ὡρισμένον μέρος μετὰ τῶν ἄλλων Ὀθωμανῶν. Τὸ γεγονὸς τοῦτο παραχρῆμα διὰ πεζοδρόμων τὸ ἐγνωστοποίησα ὅπου ἔδει, διὰ νὰ προληφθῇ ἡ δολοφόνος ἀπόφασις τοῦ Μουσταφᾶ, ὅστις διὰ τοιούτων ἀποτροπαίων πράξεων θέλει νὰ δικαιολογήσῃ τὸν γελοῖον ἀποκλεισμὸν τῆς Κρήτης, διότι ἡ τελευταία ἄφιξις τῶν ἑλληνικῶν ἀτμοκινήτων κατετρόμαξε τοὺς ἐν ταῖς πόλεσιν Ὀθωμανούς, ὅτι μετ' οὐ πολὺ θὰ βομβαρδισθῶσι παρὰ τῶν Ποσειδώνων τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ὀθωμανικὸν ἀτμοκίνητον ἀνεχώρησε χθὲς τὴν νύκτα ἐκ τοῦ λιμένος Ἡρακλείου διὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ σχέδιον, ἀλλὰ μέχρι τῆς ὥρας 4ης μ.μ. σήμερον δὲν ἔλαβον οὐδεμίαν πληροφορίαν περὶ τοῦ ἀποτελέσματος.

Σήμερον μετὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου ἐξεκίνησαν οἱ Ὀθωμανοὶ τακτικοὶ καὶ ἄτακτοι, συμποσούμενοι εἰς δέκα χιλιάδας, διὰ νὰ δώσουν μάχην, ἀλλὰ δὲν γνωρίζω ἀκριβῶς οὔτε ἐπληροφορήθην εἰσέτι εἰς ὁποίαν θέσιν θὰ συναντηθῶσι μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Οὐχ ἧττον ἅπασαι αἱ ὀθωμανικαὶ χωρικαὶ οἰκογένειαι εἰσῆλθον καὶ αὖθις ἐντὸς τοῦ φρουρίου κατεχόμεναι ὑπὸ πανικοῦ φόβου.

Οἱ ἀποσταλέντες πεζοδρόμοι ὡς ἐκ τῆς πανστρατιᾶς τῶν Ὀθωμανῶν δὲν ἐπανῆλθον, διὰ νὰ μοὶ φέρωσι νεωτέρας εἰδήσεις, ἰδίως ἐὰν ὁ Συνταγματάρχης Βυζάντιος ἔσπευσε τὸν ἐρχομόν του, καθότι ἐπεριμένετο νὰ καταφθάσῃ μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν [1] διὰ τῆς ἐπαρχίας Μεσερᾶς.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς προβλέπων τὴν παράτασιν καὶ τὸ ἀκατάβλητον τῆς ἐπαναστάσεως, ἐκτιμῶν προσέτι τὴν ἱκανότητα τοῦ ὀθωμανικοῦ ναυτικοῦ ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του, καθ' ἃ βεβαιοῦν οἱ ἐν τοῖς πράγμασιν Ὀθωμανοί, καὶ περιμένεται ὅσον οὔπω ὁ ἀντικαταστάτης του.

Γνωστοποιῶ πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι, πρὶν ἢ οἱ ἐθελονταὶ τοποθετήσωσιν εἰς ἀσφαλεῖς θέσεις ἅπαν τὸ μεταφερθὲν ὑλικόν, οἱ πρὸς μεταφορὰν δραμόντες χωρικοὶ εἶχον μεταφέρει μερικὰ δέματα κάπες εἰς μίαν φάραγγα πρὸς προσωρινὴν φύλαξιν· ἀλλ' ἀφοῦ ἡ προφυλακή, ὡς προερρέθη, ὠπισθοχώρησε διὰ νὰ ἑνωθῇ μετὰ τῆς κεντρικῆς δυνάμεώς της, οἱ Ὀθωμανοὶ ἀνεῦρον τὲς κάπες καὶ τὰς ἔφεραν εἰς τὴν πόλιν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ ἀριθμὸς ἀνέβαινε περὶ τὰς ἑκατόν, ὁ Ρεσὶτ Ἐφέντης ἔπειθε τοὺς ὀπαδούς του ὅτι οἱ φέροντες αὐτὰς ἐπαναστάται ἐφονεύθησαν ἅπαντες, ἀλλ' ἐπηρκέσθη νὰ φέρῃ δύο μόνον κεφαλὰς πρὸς

1. Χφ. *αὐτοῦ*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐπίδειξιν τοῦ θριάμβου του. Οἱ ἐθελονταὶ ὅμως ἐξετάσαντες ἀκολούθως ἔλαβον ὑπονοίας ὅτι χωρικός τις ἐκ Ροδιᾶς ὑπέδειξε τοῖς Ὀθωμανοῖς τὴν θέσιν εἰς ἣν εἶχον τοποθετηθῆ. Τοιουτοτρόπως συνέλαβον τὸν ἔνοχον καὶ πρόκειται νὰ τὸν τιμωρήσουν ἀναλόγως μὲ τὸ βάρος τῆς εὐθύνης του. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπαναλαμβάνω νὰ διαβεβαιώσω τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι δύο ἐφονεύθησαν ἐκ τῆς προφυλακῆς καὶ εἷς ἐλαφρῶς ἐπληγώθη κατὰ τὸν πόδα εἰς Φώδελες, ἔνθα ἡ μάχη ἐξηκολούθησε, καὶ προσέτι ὅτι ἡ νίκη ἦτο ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων.

93

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 6[1] *Χανιά, 9 Ἰανουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ12/420

Διὰ τῶν τελευταίων ἀναφορῶν μου ἔλαβα τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα εἰς πόσην οἰκτρὰν κατάστασιν περιῆλθαν οἱ ἐλθόντες ἐνταῦθα ἐθελονταί. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν μὴ ἀντέχοντες εἰς τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου καὶ εἰς τὰς πολυειδεῖς στερήσεις, πρὸ πάντων δὲ καταβληθέντες ἀπὸ τὴν παντελῆ ἔλλειψιν τροφῶν, ἄλλοι μὴ ὄντες ὅλως ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὑπὲρ ἧς ἦλθαν ν' ἀγωνισθῶσι, πρὸ καιροῦ κατέστησαν ὄχι μόνον ἄχρηστοι ἀλλὰ καὶ ἐπιβλαβεῖς. Τὸ δὲ χείριστον, διὰ τῆς μικροψυχίας καὶ τῆς ἀστασίας των πολλοὶ ἐξ αὐτῶν συντελοῦν εἰς τὸ νὰ ναυαγήσῃ ὑπόθεσις ὑπὲρ τῆς ἐπιδόσεως τῆς ὁποίας τοσαῦται ἐγένοντο θυσίαι. Πρὸ πολλοῦ ἐξέφρασαν τὴν ἀποτρόπαιον ἰδέαν τοῦ νὰ παραδώσωσι τὰ ὅπλα των εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν, ἀρκεῖ μόνον νὰ τοὺς ἐπιτραπῇ ν' ἀπέλθωσιν τῆς νήσου· ἀλλὰ μετὰ πολλὰς προσπαθείας τῶν ἀρχηγῶν των μόλις ἀπετράπησαν τοῦ σκοποῦ των.

Ἐσχάτως πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σφακίων εὑρισκόμενοι ἀνεχώρησαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ μεταβῶσιν εἰς Ἁγίαν Ρουμέλην πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ ἐκεῖ εἰσβαλόντος ἐχθροῦ. Ἀλλ' αἴφνης τῇ αὴ τοῦ ἱσταμένου μηνὸς ἐν τῷ χωρίῳ Ἁγίῳ Ἰωάννῃ δὲν ἠθέλησαν πλέον νὰ προχωρήσωσιν, ἀπαιτήσαντες ἐπιμόνως παρὰ τῶν ἐκεῖ εὑρισκομένων ἀρχηγῶν κ.κ. Κορωναίου καὶ Γενίσαρλη ὅπως δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν ζητήσωσι πλοῖα πρὸς παραλαβὴν καὶ μεταφορὰν αὐτῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἐπὶ πολλὰς ὥρας προσεπάθησαν οἱ ἀρχηγοὶ νὰ τοῖς ἀποτρέψωσιν ἀπὸ τοιαύτην ἀπόφασιν, ἀλλὰ μὴ κατορθωθέντος τούτου, ἐνεκρίθη νὰ γράψωσι κατὰ πρῶτον ἐπιστολὰς πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις κ.κ. προξένους, δι' ὧν νὰ ζητήσωσι πλοῖα καί, ἂν ταῦτα δὲν φθάσωσιν ἐντὸς ἓξ ἡμερῶν, τότε νὰ πέμψωσι τὴν πρὸς τὸν Μουσταφᾶ ἐπιστολήν, ἥτις ἐν τοσούτῳ νὰ μένῃ εἰς χεῖρας τρίτου προσώπου, καὶ τότε ν' ἀναχωρήσωσιν οἱ βουλόμενοι, οἱ δὲ λοιποὶ

1. Τὸ σχέδιον (ΑΥΕ/ΠΧ – Μ54/2015) ἔχει ἀριθμὸν πρωτοκόλλου 7.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νὰ διαμοιρασθῶσιν εἰς τοὺς διαφόρους ἀρχηγούς. Γενομένης τῆς συμφωνίας ταύτης, δυστυχῶς τριακόσιοι περίπου ἐθελονταί, οἱ πλέον ἄτακτοι καὶ ἀνάγωγοι, ἀφήρπασαν διὰ τῆς βίας τὴν ἐπιστολὴν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν, ὡς ἐκ τῶν ἑπομένων ἐξάγω, ἔπεμψαν ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν, χωρὶς ν' ἀπευθυνθῶσι, καθ' ἃ συνεφωνήθη, εἰς τὰ προξενεῖα καὶ χωρὶς ν' ἀναμένωσι τὴν ἀνωφελῆ λῆξιν τῆς ἑξαημέρου προθεσμίας.

Τὴν ἑσπέραν τῆς 5–6 τοῦ ἱσταμένου μηνὸς ὅλοι οἱ πρόξενοι οἱ ἔχοντες ἐνταῦθα πλοῖα προσεκλήθησαν ἐσπευσμένως εἰς τὸ Διοικητήριον ὑπὸ τοῦ 'Αλήμπεη, ὅστις τοῖς εἶπεν ὅτι περὶ τοὺς ἑξακοσίους ἐθελονταὶ θέλοντες ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τῆς νήσου ἀπετάθησαν πρὸς τὸν πατέρα του, τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν, καὶ τῷ ἐζήτησαν τὴν ἄδειαν νὰ μεταχθῶσι δι' εὐρωπαϊκῶν πλοίων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅτι ὁ πατήρ του ἐν τῇ ἐπιεικείᾳ του ἐδέχθη τὴν πρόταsιν καὶ ὅτι ἑπομένως παρακαλεῖ τοὺς κ.κ. προξένους ὅπως πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν τῷ χορηγήσωσιν ἓν μεγάλον πλοῖον. 'Επειδὴ τὰ ἐνταῦθα σταθμεύοντα πλοῖα γαλλικὸν καὶ ἀγγλικὸν εἶναι μικρά, περὶ αὐστριακοῦ δὲ δὲν ἠδύνατο ἐν τῇ κατεπειγούσῃ ταύτῃ περιστάσει νὰ γίνῃ λόγος, καθότι ὁ Αὐστριακὸς Πρόξενος ἀσθενῶν βαρέως δὲν ἠδύνατο νὰ παρευρεθῇ εἰς τὸ Διοικητήριον, ἐγένετο ἰδίως ἡ πρότασις εἰς τὸν ἐνταῦθα Ὑποπρόξενον τῆς 'Ιταλίας κ. Colucci, ἵνα οὗτος παραχωρήσῃ ἕνα τῶν ἐν τῷ λιμένι τῆς Σούδας σταθμευόντων ἀτμοδρομόνων. Ὁ κ. Colucci ἀπήντησεν ὅτι δὲν δύναται παραχρῆμα ν' ἀπαντήσῃ, ἂν προηγουμένως δὲν σκεφθῇ καὶ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν πλοιάρχων, ἀπήτησε δ' ἔγγραφον τὴν αἴτησιν. Σημειωτέον ὅτι ἀπῃτεῖτο ν' ἀναχωρήσῃ τὸ πλοῖον διαρκούσης τῆς νυκτὸς καὶ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀναβολῆς. Ἡ ἔγγραφος αἴτησις ἐστάλη παραχρῆμα εἰς τὸν κ. Colucci, ἐν ᾗ ἐσημειοῦντο καὶ οἱ ὅροι ὑφ' οὓς ἔμελλε νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ παραλαβὴ τῶν ἐθελοντῶν. Οὗτοι δ' ἦσαν οἱ ἑξῆς : 1) ὅτι ὑπάλληλος ἐκ τῆς Ὑ. Πύλης ὤφειλε δεκτὸς γενόμενος[1] ἐπὶ τοῦ ἰταλικοῦ πλοίου νὰ δεικνύῃ τὰ ἐπιβιβαστέα πρόσωπα· 2) ὅτι οἱ ἐπιβιβαστέοι ἐθελονταὶ ἤθελον φέρει τὸν ὁπλισμὸν καὶ τὴν ἀποσκευήν των· 3) ὅτι ἓν μόνον πλοῖον ἰταλικὸν ὤφειλε νὰ παραλάβῃ τοὺς ἐθελοντὰς καὶ τοὺς μεταφέρῃ εἰς ἕνα τῶν ἑλληνικῶν λιμένων, χωρὶς νὰ δικαιοῦται νὰ ἐπανέλθῃ· 4) ὅτι ἡ πρᾶξις αὕτη κατ' οὐδὲν ἤθελε καταργήσει τὴν ἰσχὺν τοῦ ὑπάρχοντος ἀποκλεισμοῦ ἢ δώσει τὸ δικαίωμα εἰς ἄλλα εὐρωπαϊκὰ πλοῖα νὰ προσεγγίσωσιν εἰς τὴν παραλίαν· 5) καὶ ὅτι οὐδαμῶς ἤθελον γίνει δεκτοὶ ἐν τῷ πλοίῳ ἐντόπιοι Κρῆτες ἢ γυναικόπαιδα.

Ὁ κ. Πρόξενος τῆς 'Ιταλίας συσκεφθεὶς μετὰ τοῦ 'Ιταλοῦ Πλοιάρχου ἔκρινε μὲν ὅτι δὲν ἠδύνατο ἀπολύτως ν' ἀποποιηθῇ τὴν παραχώρησιν πλοίου, ἐθεώρησεν ὅμως τὴν πρᾶξιν ταύτην ὄχι τόσον ἐπίζηλον διὰ τὴν ἰταλικὴν σημαίαν, τοῦ νὰ μεταφέρῃ δηλ. εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐνόπλους ἐθελοντὰς πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν σκοπῶν τῆς ἐγχωρίου ἐξουσίας, καὶ τοῦτο, ἀφοῦ ἄλλα πλοῖα ρωσικὰ καὶ ἀγγλικὰ ἔπραξαν ὀλίγον πρότερον πρᾶξιν φιλανθρωποτέραν καὶ γενναιοτέραν, τὴν μεταγωγὴν κρητικῶν οἰκογενειῶν. Ἄλλως ὅμως ἐσκέφθη ὅτι

---

1. Χφ. *δεκτοὶ γενόμενον.*

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐνδεχόμενον αἱ ἑλληνικαὶ ἀρχαὶ νὰ μὴ θελήσωσι νὰ δεχθῶσιν 600 ἐνόπλους ἀνθρώπους ἀέργους καὶ τότε ἡ θέσις τοῦ ἰταλικοῦ πλοίου ἀπέβαινε δυσχερής.

Ἀπεφάσισε λοιπὸν νὰ δεχθῇ μέσον τινὰ ὅρον ἰσοδυναμοῦντα μὲ ἄρνησιν, δηλ. νὰ μεταβῇ μὲν τὸ πλοῖον εἰς τὴν παραλίαν τῶν Σφακίων καὶ παραλάβῃ τοὺς βουλομένους ν' ἀπέλθωσιν ἐκ τῆς νήσου ἐθελοντάς, ἀλλὰ νὰ τοὺς μεταφέρῃ εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας, ὅθεν ἠδύναντο νὰ σταλῶσιν εἴτε δι' ἱστιοφόρου πλοίου εἴτε διὰ τοῦ ταχυδρομικοῦ αὐστριακοῦ ἀτμοπλοίου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐδικαιολόγησε δὲ τὴν ἀπόφασιν ταύτην, ὅτι, ὑπαρχούσης διαταγῆς νὰ σταθμεύσωσιν ἐνταῦθα τὰ ἰταλικὰ πλοῖα, δὲν ἠδύνατο αὐτὸς νὰ τὰ ἀπομακρύνῃ δι' οἱονδήποτε λόγον.

Ἡ ἀπάντησις αὕτη οὐδόλως εὐηρέστησε τὸν Ἀλημπέη, ὅστις μολαταῦτα εἶπεν ὅτι θέλει τὴν κάμει γνωστὴν εἰς τὸν πατέρα του, εἰς ὃν ἀπόκειται ν' ἀποφασίσῃ. Ἂν ὁ Ἰταλὸς Πρόξενος ἀφήνετο ἐλεύθερος νὰ παραλάβῃ καὶ τὰ τυχὸν ζητήσαντα ἄσυλον γυναικόπαιδα, δὲν ἤθελεν ἔχει καμμίαν δυσκολίαν νὰ πέμψῃ πλοῖον πρὸς παραλαβὴν ἐθελοντῶν.

Οἱ Αὐστριακοὶ πλοίαρχοι ἐξεφράσθησαν μετὰ πικρίας κατὰ τῆς ὑπηρεσίας ἣν ὁ Ἀλήμπεης ἤθελε ν' ἀναθέσῃ εἰς τὰ εὐρωπαϊκὰ πλοῖα. Φίλος μού τις μ' ἐβεβαίωσεν ὅτι [1] ὁ πλοίαρχος τοῦ ἑνὸς τῶν αὐστριακῶν πλοίων συναντήσας αὐτὸν [2] τυχαίως τοῦ [3] εἶπε τὸ ἑξῆς : «Εἰς οὐδεμίαν περίστασιν ἡμεῖς θέλομεν πράξει ὅ,τι ζητεῖ ὁ Ἀλημπέης. Ὅτε ἐζητήσαμεν νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ παραλάβωμεν οἰκογενείας, ἀντέστη εἰς τὸ φιλάνθρωπον τοῦτο μέτρον καὶ τώρα ζητεῖ παρ' ἡμῶν πρᾶξιν δι' ἣν θὰ συρισθῶμεν εἰς τὸν Πειραιᾶ. Ἔπειτα ἡ πρᾶξις αὕτη τείνουσα πρὸς ὄφελος τῶν Τούρκων δὲν συμβιβάζεται μὲ τὴν οὐδετερότητα ἣν διαταγὴν ἔχομεν νὰ τηρήσωμεν. Ἂν δὲ καὶ ὁ Πρόξενός μας αὐτὸς μοὶ ἐπιβάλῃ τοιαύτην πρᾶξιν, θέλω ἄνευ δισταγμοῦ τὴν ἀποποιηθῶ, μέχρις οὗ [δὲν] λάβω ρητὴν διαταγὴν τῆς Βιέννης».

Τὰ αὐτὰ λέγει περίπου καὶ ὁ Ἄγγλος Πλοίαρχος τῆς *Wizard* προσθέτων ὅτι δὲν ἔχει καμμίαν δυσκολίαν νὰ ὑπάγῃ πρὸς παραλαβὴν ἐθελοντῶν, ἀλλ' ἂν ὑπάγῃ, ἐννοεῖ ὅτι εἶναι ἐλεύθερος νὰ δεχθῇ εἰς τὸ πλοῖόν του πάντα τὸν ζητήσαντα ἄσυλον.

Ἀλλ' ὅμως, ἀφοῦ δὲν κατωρθώθη οὔτε ἰταλικὸν οὔτε αὐστριακὸν ἢ ἀγγλικὸν πλοῖον νὰ δεχθῇ τοὺς ὑπὸ τοῦ Ἀλημπέη ἐπιβληθέντας πρὸς παραλαβὴν τῶν ἐθελοντῶν ὅρους, ὁ κ. Πρόξενος τῆς Γαλλίας καὶ ὁ κ. Πλοίαρχος τῆς *Salamandre*, οἵτινες τόσον σφοδρῶς ἐπέκριναν τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Pym καὶ κ. Boutakow ἐνεργηθεῖσαν φιλάνθρωπον πρᾶξιν καὶ τὴν ὁποίαν κατ' οὐδένα λόγον ἠθέλησαν νὰ μιμηθῶσιν, ἤδη δὲν ὤκνησαν ἄνευ τινὸς ὅρου νὰ προσφέρωσι τὴν ὑπηρεσίαν των εἰς τὴν μεταφορὰν τῶν ἐθελοντῶν. Ὅθεν τὴν ἑσπέραν τῆς 6 Ἰανουαρίου ἡ γαλλικὴ κανονιοφόρος ἀνεχώρησε πρὸς τὸν εἰρημένον σκοπὸν εἰς

---

1. *Φίλος μού τις μ' ἐβεβαίωσεν ὅτι :* προσθήκη ἐν τῇ ὥρᾳ, ἥτις καθιστᾷ ἀναγκαίας τὰς δύο ἑπομένας διορθώσεις.

2. Χφ. *μέ.*

3. Χφ. *μοί.*

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὴν παραλίαν τῶν Σφακίων καὶ ἴσως τὴν στιγμὴν ταύτην οἱ κάτοικοι τοῦ Πειραιῶς γίνονται θεαταὶ σκηνῆς πάντῃ ἀντιθέτου ἐκείνης ἥτις πρὸ ἑνὸς μηνὸς παρέστη πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των, ὅτε ἀφίχθη ἡ *Assurance*.

Οἱ Σφακιῶται πολλάκις ἐδήλωσαν ὅτι, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἤθελον παραληφθῆ παρ' εὐρωπαϊκῶν πλοίων αἱ οἰκογένειαί των, ἔμελλον ν' ἀποκρούσωσι τὸν εἰς τὴν ἐπαρχίαν εἰσβαλόντα ἐχθρόν, λαβόντες δὲ πληροφορίας, μὴ ἀποβάσας δυστυχῶς ἀληθεῖς, ὅτι πλοῖα τοιαῦτα ἔμελλον νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰ παράλιά των, ἦσαν ἀποφασισμένοι εἰς τοῦτο. Πλὴν δυστυχῶς πλοῖα δὲν ἔφθασαν, οὐδ' ὑπάρχει ἐλπὶς νὰ φθάσωσι καὶ ἤδη λίαν ἀμφίβολον εἶναι ἂν θὰ ἐπιφέρωσιν ἀντίστασιν.

Ἔχομεν πληροφορίας ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς μετέβη πρό τινων ἡμερῶν εἰς Σφακία μετὰ στρατοῦ τριῶν καὶ ἡμισείας [1] χιλιάδων, ἀποβιβασθέντος εἰς τὸ Φραγκοκάστελον, καὶ ὅτι ἤδη εὑρίσκεται εἰς τὸ παράλιον χωρίον Κομητάδες. Οἱ Τοῦρκοι διαδίδουν ἐνταῦθα ὅτι οἱ Σφακιῶται ὑπεδέχθησαν τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν, τῷ προσέφεραν δῶρα καὶ ἐξέφρασαν εἰς αὐτὸν τὴν ὑποταγήν των, ἣν ἕτοιμοι εἶναι νὰ δείξωσι καὶ διὰ τῶν ἔργων. Οἱ Χριστιανοὶ ὅμως μὲ πληροφοροῦν ὅτι ὁ Πασᾶς, εὑρισκόμενος εἰς τὴν παραλίαν τῶν Σφακίων, δὲν ἐτόλμησε νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὰ ἐνδότερα φοβούμενος μὴ προσβληθῇ ὑπὸ τῶν κατοίκων καὶ ριψοκινδυνεύσῃ τὸν στρατόν του· ὅτι οἱ Σφακιῶται θέλοντες νὰ κερδίσουν καιρὸν κολακεύουν τὸν Μουσταφᾶν καὶ θεωροῦν πιθανὸν ὅτι θέλουν τὸν προσβάλει, ἂν ἀποπειραθῇ νὰ εἰσχωρήσῃ. Καὶ ταῦτα μὲν εἶναι ἀληθῆ, τί ὅμως κατόπιν θέλει γίνει μοὶ εἶναι ἄγνωστον. Ἀλλ' ἀφοῦ δυστυχῶς οἱ Σφακιῶται ὡς ὅρον τῆς διαγωγῆς των ἔθεσαν τὴν ὑπὸ εὐρωπαϊκῶν πλοίων παραλαβὴν τῶν οἰκογενειῶν των καὶ ἀφοῦ ὁ ὅρος οὗτος δὲν ἐξεπληρώθη, πολὺ φοβοῦμαι μὴ ὑποταχθῶσιν ἄνευ ἀντιστάσεως, καθόσον μάλιστα γενικὴ ἀποθάρρυνσις προερχομένη πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν τῶν πρὸς συντήρησιν μέσων κατέλαβεν ἤδη σχεδὸν ὅλους.

Εἰς Ἁγίαν Ρούμελην, ὅπου ἐσχάτως διέτριβεν ἡ συνέλευσις τῶν Κρητῶν, εἶχαν συρρεύσει οἰκογένειαι πολλαὶ περιμένουσαι ἀτμόπλοια καὶ ἐθελονταί, ἵνα ὠφελούμενοι τῆς εὐκαιρίας ἀναχωρήσωσι. Τοῦτο παρεκίνησε τοὺς Τούρκους νὰ ἀποβιβάσωσιν ἐκεῖ στρατόν. Τὴν 30 λοιπὸν Δεκεμβρίου τρία ὀθωμανικὰ ἀτμόπλοια πλησιάσαντα ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσι κατὰ τῶν ἐκεῖ εὑρισκομένων καὶ ἀπεπειράθησαν ν' ἀποβιβάσωσι τὸν στρατόν, πλὴν οἱ ἐκεῖ εὑρεθέντες ἐπαναστάται καταλαβόντες τὰς καταλλήλους θέσεις ἐκώλυσαν τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν ἀποβίβασιν. Εἷς ἓν τῶν ἀτμοπλοίων ἐκείνων εὑρισκόμενος ὁ Καπετὰν Ἀνδρέας, λεγόμενος Κοπάσης, ὅστις φίλος ὢν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ παλαιὸς παρακολουθεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκστρατείαν καὶ ὑπηρετεῖ τὰ σχέδιά του, ἀποβιβασθεὶς εἰς τὴν ξηρὰν προσεπάθησε διὰ παντοίων ἀπατηλῶν λόγων καὶ ψευδῶν νὰ καταπείσῃ τοὺς κατοίκους νὰ ὑποταχθῶσι, καθότι ἄλλως ὁ στρατὸς θέλει εἰσβάλει εἰς Σφακία, τὰ ὁποῖα, ἀφοῦ καθυποτάξῃ, θέλει καταστρέψει. Τὴν ἐπιοῦσαν, α' Ἰανουαρίου, μετὰ μεσημβρίαν, ἀπομα-

1. Χφ. *ἡμίσεος*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κρυνθέντων τῶν ὑπερασπιστῶν τῶν θέσεων, 1500 Τοῦρκοι στρατιῶται κατώρθωσαν ν' ἀποβιβασθῶσιν εἰς τὴν παραλίαν, πλὴν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προβῶσιν εἰς τὴν στενὴν χαράδραν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν Ἀγίαν Ρούμελην. Ἐν τούτοις ἐκεῖ συνέρρευσαν πολλοὶ ὁπλοφόροι Σελινιῶται, Σφακιῶται, Λακκιῶται πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ προσβάλωσι τὸν ἐχθρὸν καὶ νὰ τὸν ἐμποδίσωσι νὰ προχωρήσῃ. Ἐκεῖ διηυθύνθη καὶ τὸ σῶμα τοῦ Ζιμπρακάκη καὶ ἐλπίζεται ὅτι θέλουν ἀναγκάσει τὸν ὀθωμανικὸν στρατὸν νὰ ἐπιβιβασθῇ ἐκ νέου εἰς τὰ πλοῖα.

Ἀπὸ τῆς α' Ἰανουαρίου ἡ Γ. Συνέλευ⟨σις⟩ παραιτήσασα τὴν Μονὴν τῆς Ἁγίας Ρουμέλης ἀπεσύρθη εἰς τὸ χωρίον Ἀράδαιναν, ὅπου νῦν ὑπάρχουν οἱ κ.κ. Κορωναῖος, Γενίσαρλης καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν ἐθελοντῶν.

Ἡ κατάστασις εἰς ἣν οἱ ἐθελονταὶ περιῆλθον εἶναι ἀξία οἴκτου. Οἱ ἐντόπιοι βεβαιοῦν ὅτι οὐδόλως ἢ μικρὸν ὠφελήθησαν ἐξ αὐτῶν, ἐκ δὲ τῆς ἀσυμφωνίας τῶν ἀρχηγῶν μεγάλως ἐβλάφθησαν. Δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ ἐξακριβώσω τὸ⟨ν⟩ τελευταῖον τοῦτον ἰσχυρισμόν, τὸν ὁποῖον ὁ κ. Κορωναῖος ἀποκρούει, ἰσχυριζόμενος ὅτι αἰτία τῆς χαλαρώσεως καὶ τῆς ἀποσυνθέσεως τῆς ἐπαναστάσεως εἶναι ἡ ἀνέκαθεν κακὴ διεύθυνσις ἢ μᾶλλον ἡ ἔλλειψις διευθύνσεως καὶ ἀρχηγοῦ.

Ἡ κατάστασις εἰς ἣν εὑρίσκεται τὴν στιγμὴν ταύτην ἡ ἐπανάστασις εἶναι κρισιμωτάτη, καθότι ὄχι μόνον οἱ πλειότεροι ἐθελονταὶ ἀλλὰ καὶ οἱ κάτοικοι, πλὴν ὀλίγων, εἶναι ἀποτεθαρρυμένοι καὶ οὐδαμῶς πλέον συνέρχονται εἰς μεγάλα σώματα, ἵνα σπουδαίως ἀντισταθῶσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, πρὸ πάντων δὲ ὅλοι παραπονοῦνται διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν, ἥτις εἶναι ἡ μεγαλυτέρα μάστιξ. Πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ ἀπαιτοῦνται φάρμακα[1] δραστήρια καὶ μέσα ἔκτακτα. Ἀπόκειται δ' εἰς τοὺς διευθύνοντας τὸ κίνημα ν' ἀνεύρωσι ταῦτα καὶ νὰ τὰ ἐφαρμόσωσι μετὰ ταχύτητος, ἐν ὅσῳ εἰσέτι εἶναι καιρός.

Ἂν καὶ ὁ ὑποφαινόμενος δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ γινώσκω ὅλας τὰς λεπτομερείας, φρονῶ ὅτι εἷς δραστήριος καὶ νοήμων ἀρχηγός, ὅστις νὰ συγκεντρώνῃ εἰς ἑαυτὸν ὅλας τὰς ἐν τῇ νήσῳ ὑπαρχούσας παραλελυμένας καὶ ἐσκορπισμένας δυνάμεις, ὅστις νὰ ἔχῃ ἄφθονα τὰ ὑλικὰ μέσα καὶ νὰ τὰ διαχειρίζηται, εἷς τοιοῦτος ἀρχηγός, εἰς ὃν ἐξ ἀνάγκης ἕνεκα τῆς θέσεως καὶ τῶν μέσων του ὅλοι οἱ λοιποὶ ὑποδεέστεροι ἀρχηγοὶ θέλουσιν ὑποκύψει, δύναται νὰ δώσῃ ζωὴν νέαν εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Ταῦτα φρονοῦν ὅλοι οἱ εἰδήμονες τοῦ τόπου. Εἴθε νὰ πραχθῇ ἐγκαίρως ὅ,τι εἶναι δυνατὸν πρὸς εὐόδωσιν ὑποθέσεως ὑπὲρ ἧς τοσαῦται δαπάναι ἐγένοντο καὶ τοσαῦτα αἵματα ἐχύθησαν!

Παρὰ τοῦ κυρ. Δενδρινοῦ ἐπληροφορήθην ὅτι ἔν τινι συνεντεύξει μετὰ τοῦ Στρατηγοῦ Ἰγνατιέφ ὁ Ἀαλῆ Πασᾶς, ὅστις προηγουμένως ὡς πρὸς τὴν παραλαβὴν τῶν οἰκογενειῶν δὲν εἶχε φέρει δυσκολίας, ἤδη μετέβαλε γνώμην, καθότι, εἶπεν, ἐκ τῆς πράξεως τοῦ ἀγγλικοῦ καὶ ρωσσικοῦ ἀτμοπλοίου ὁ Σουλτᾶνος δυσηρεστήθη σφόδρα καὶ διαταγαὶ ἐδόθησαν ὅπως ἐν περιπτώσει ἐπαναλήψεως τῆς πράξεως ταύτης τὰ ὀθωμανικὰ πλοῖα τὴν ἀποκρούσωσι διὰ τῆς βίας.

---

1. Χφ. *φαρμάκια*· ἡ διόρθωσις ἐκ τοῦ σχεδίου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐμπιστευτικῶς μ' ἐπληροφόρησαν ὅτι διαταγαὶ ἐστάλησαν ἐξ Αἰγύπτου ὅπως ὁ αἰγυπτιακὸς στρατὸς ἐπανακάμψῃ ἐκεῖσε. Ἀγνοῶ κατὰ πόσον ἡ εἴδησις αὕτη εἶναι ἀληθὴς καὶ πότε ὡρισμένως θέλει πραγματοποιηθῇ, τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι 5–6 φορτηγὰ αἰγυπτιακὰ ἀτμόπλοια ἔφθασαν χθὲς καὶ προχθὲς εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας.

Ταύτην τὴν στιγμὴν ἡ συνέλευσις τῶν Κρητῶν δι' ἐπιστολῆς [1] της πρὸς τὰ προξενεῖα, ἀναφέρουσα τὸ γεγονὸς τῆς ἐν Σφακίοις στάσεως ἐθελοντῶν τινων ἀποταθέντων πρὸς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν καὶ ζητησάντων πλοῖα πρὸς ἀναχώρησιν, παριστᾷ αὐτὸ ὡς μεμονωμένην πρᾶξιν εὐαρίθμων τινῶν μικροψύχων καὶ ἀναξίων τοῦ ν' ἀναλάβωσι τὰς δυσχερείας εὐγενοῦς ἐθνικοῦ ἀγῶνος, ἐπὶ κεφαλῆς δ' ἐχόντων Τσαλαπαθιώτην τινὰ καὶ Τσακωνάκην ἕτερον, ἱππέα, καὶ ὅτι οὐδεμίαν ἐπήρειαν δύναται νὰ ἔχῃ ἐπὶ τῆς τύχης τῆς ἐπαναστάσεως, ἥτις ὑφίσταται ἀκμαιοτέρα ἢ ὅσον ἄλλοτε καὶ ὅτι ἡ ἀπόφασις τῶν κατοίκων τῆς Κρήτης μεθ' ὅλας τὰς ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ γενομένας καταστροφὰς εἶναι ἡ ἀπ' ἀρχῆς διατυπωθεῖσα «ἕνωσις ἢ θάνατος». Οἱ εἰρημένοι ἐθελονταὶ οἱ θελήσαντες νὰ ἐπανακάμψωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπερβαίνουσι τοὺς 200.

Οἱ ἀρχηγοὶ Γενίσαρλης, Κορωναῖος, Τριτάκης διηυθύνθησαν, ὡς ἐμάθομεν κατόπιν, εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας.

Περὶ δὲ τῶν Σφακίων οὐδεμίαν ἑτέραν ἐπληροφορήθην εἴδησιν. Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς, φαίνεται, ἀναμένει, πρὶν εἰσβάλῃ εἰς τὰ ἐνδότερα, τὴν θρυλικὴν αὐτῶν ἀπάντησιν, καταγίνεται ὅμως διὰ διαφόρων πλαγίων καὶ ἀπατηλῶν μέσων ν' ἀποπλανήσῃ τοὺς Σφακιώτας.

⟨Υ.Γ.⟩ Ἐπισυνάπτεται ἡ πρὸς τὰ προξενεῖα ἐπιστολὴ τῆς συνελεύσεως τῶν Κρητῶν.

94

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ [2]

Ἀριθ. 5 *Ἡράκλειον, 9 Ἰανουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ24/895

Κατὰ τὸ παρελθὸν ὀκταήμερον οὐδεμία ἐχθροπραξία ἔλαβε χώραν.

Ἡ ἐκστρατεία τῶν Ὀθωμανῶν ἐσταμάτησε τὴν ὁρμήν της ἀρκεσθεῖσα νὰ καταλάβῃ θέσεις, χωρὶς νὰ προβῇ εἰς ἀποτελέσματα.

Οἱ ἐθελονταὶ συνεκεντρώθησαν εἰς χωρίον Ἀνώγια καὶ αὐτόθι μεταβαίνουσιν ἐκ διαλειμμάτων χωρικοί, διὰ νὰ ὁπλισθῶσι καὶ ὦσιν ἕτοιμοι πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν Ὀθωμανῶν.

Τὸ ὀθωμανικὸν ἀτμοκίνητον ὅπερ μετέβη νύκτωρ εἰς τὸν ὅρμον Ἁγίαν Πελαγίαν

---

1. 6 Ἰανουαρίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ13/428· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σ. 615.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 207, ὑποσημ. 2.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐπέστρεψεν ἄπρακτον μὴ δυνηθὲν νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ δολοφόνον σχέδιον τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ καὶ Ρεσὶτ Ἐφέντη.

Τὴν ἑβδόμην τοῦ τρέχοντος μηνὸς ἐκ τοῦ στρατοπέδου τῶν ἐθελοντῶν ἦλθον ἑκουσίως εἰς τὴν ἐπιτόπιον Διοίκησιν δύο ἐξ αὐτῶν φέροντες καὶ τὸν ὁπλισμόν των. Ἡ ἔλευσις τῶν εἰρημένων προσώπων ἐτάραξε σφόδρα τὴν πόλιν ἅπασαν, καθότι συρρεύσαντες οἱ Ὀθωμανοὶ εἰς τὸ Διοικήτηριον, ἔνθα ἐκρατοῦντο οἱ ἐν λόγῳ δύο ἐθελονταί, καὶ ἀκροαζόμενοι τῆς ὁμολογίας των διέδωκαν μετὰ ταῦτα πρὸς ἐκφόβισιν τῶν Χριστιανῶν ὅτι οἱ ἐθελονταὶ μὴ ὑποδεχθέντες ὑπὸ τῶν χωρικῶν [1] διημερεύουσιν ἔνθα κἀκεῖσε στερούμενοι ὅλων τῶν ἀναγκαίων καὶ ὅτι ὑπὸ τῆς πείνης κατεχόμενοι ἔπεμψαν τοὺς δύο αὐτούς, ἵνα προκαλέσωσι τὴν ἐπιείκειαν τῶν Ὀθωμανῶν νὰ τοῖς παρέξωσι τὴν εὐκολίαν διὰ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν πατρίδα των καὶ ἄλλα πολλὰ ἀνάξια λόγου.

Ἔλαβον δραστήρια μέσα διὰ νὰ πληροφορηθῶ τὴν ποιότητα τῶν εἰρημένων προσώπων καὶ τὴν πρὸς τὴν Διοίκησιν κατάθεσίν των. Ἐπληροφορήθην ἀκριβῶς ὅτι ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν κατάγεται ἐκ Βάρνης, ὁ δ' ἕτερος ἐξ Ἀντιοχείας, ἀμφισβητουμένου θρησκεύματος, μὴ εἰδότες τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀλλὰ τὴν τουρκικήν. Κατέθεσαν δὲ ὅτι μεταβάντες εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ ἐγγραφῶσιν εἰς τὸν τακτικὸν στρατὸν τοὺς ἠπάτησαν καὶ τοὺς ἐπεβίβασαν ἐντὸς τοῦ ἀτμοκινήτου καὶ ἄνευ τῆς θελήσεώς των ἀπέβησαν εἰς Κρήτην, ἀλλ' αὐτοὶ ἐγκατασταθέντες εἰς Ἀνώγια ἀνεχώρησαν λάθρα καὶ προσῆλθον εἰς τὴν Διοίκησιν μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρωσι τὴν πεῖναν καὶ ὅτι πολλοὶ ἄλλοι θ' ἀκολουθήσωοι τὸ παράδειγμά των. Προσέτι ὅτι κατὰ τὴν ἀποβίβασιν τῶν ἐθελοντῶν εἰς τὸν ὅρμον Ἁγίαν Πελαγίαν οἱ ναῦται φοβηθέντες τὸ καταδρομικὸν ὀθωμανικὸν ἀτμοκίνητον ὅπερ μακρόθεν εἶδον ἔρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν πολλὲς κάσσες μὲ ὅπλα καὶ ὅτι, ἐὰν τοὺς μεταφέρωσιν ἐκεῖσε μὲ ἀτμόπλοιον, θὰ ἐπιδείξωσι τὴν θέσιν, διὰ νὰ τὰ ἐξάξωσι.

Ὁ Καϊμακάμης ἄνευ περαιτέρω βασάνου καὶ περισκέψεως ἐπιβὰς ἐπὶ ἀτμοπλοίου μετὰ τοῦ συμβουλίου του καὶ τῶν καταδοτῶν μετέβησαν εἰς τὴν θέσιν εἰς ἣν ἰσχυρίζοντο ὅτι ἦσαν ἐρριμμένα τὰ ὅπλα καὶ ἐρευνήσαντες διὰ βουτηκτῶν δὲν εὗρον οὐδέν. Τοιουτοτρόπως μετὰ μεσημβρίαν χθὲς ἐπανῆλθον εἰς Ἡράκλειον ἄπρακτοι.

Κύριε Ὑπουργέ, ἐὰν ἡ τοιαύτη διαγωγὴ καὶ προδοσία περιωρίζετο πρὸς τὰ εἰρημένα πρόσωπα, ἅτινα οὐδόλως ἐνδιαφέρονται ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Κρήτης, ἠθέλαμεν τὸ ἀποδώσει εἰς τὴν ἀπροσεξίαν τῶν στρατολογούντων, οἵτινες ὤφειλον νὰ καταβάλλωσι μεγαλυτέραν προσοχήν. Δυστυχῶς ὅμως καὶ ἐντόπιοι Χριστιανοί, ὑπὲρ τῶν ὁποίων συνεκινήθη ἅπασα ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ καὶ καταβάλλει τὰς μεγαλυτέρας προσπαθείας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας των, δὲν παρουσιάζουσι καλυτέραν διαγωγήν. Μὲ λύπην μου σᾶς γνωστοποιῶ ὅτι κάποιος Σκουντὴς ἐκ τῆς ἐπαρχίας Μεσερᾶς, ὅστις ἐθεωρεῖτο οἰκοκύρης καὶ καπετάνιος, συνδεόμενος μάλιστα διὰ συγγενικῶν θεσμῶν ⟨sic⟩ μετὰ τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Μιχαὴλ Κόρακα, ἐπρόδωκε πρὸς τὸν Ρεσὶτ Ἐφέντην ὅτι εἰς τὴν Μονὴν Ὁδηγή-

1. Μὴ γενόμενοι δεκτοὶ ὑπὸ τῶν χωρικῶν.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τριαν ὑπάρχει προφυλαγμένη ἀρκετὴ ποσότης πυρίτιδος. Μεταβὰς ὁ 'Οθωμανὸς ἀνεῦρε καὶ ἔφερε χθὲς ἐν τῇ πυριτιδαποθήκῃ τῆς πόλεως 'Ηρακλείου ἑκατὸν τριάκοντα δύο βαρέλια πυρίτιδος, ἅτινα ἐνυπῆρχον ἐν τῇ εἰρημένῃ μονῇ ἀπὸ τὰς πρώτας ἀποστολάς.

Τοιαύτη διαγωγὴ ἀποθαρρύνει σφόδρα τοὺς ἁπλουστέρους χωρικοὺς καὶ φοβοῦμαι πολὺ μήπως παρουσιάσῃ δεινότερα καὶ ἐπικινδυνέστερα ἀποτελέσματα. Φρονῶ ὅτι τὰ ἁρμόδια πρόσωπα, ἅτινα εἶναι [1] ἐν γνώσει καὶ ἄλλων προγενεστέρων πράξεων, ἔπρεπε νὰ συστήσωσιν εἰς τοὺς ἐρχομένους ἀρχηγοὺς τὴν μεγαλυτέραν ἐπαγρύπνησιν, ὥστε, ἅμα παρουσιάζεται τοιαύτη ἀσυνείδητος πρᾶξις, ⟨νὰ⟩ τὴν τιμωρῶσι παραδειγματικῶς. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἵνα μὴ ἐν ἐπισήμοις ἐγγράφοις ἀναφέρωνται ὀνόματα καταδοτῶν καὶ γεννηθῶσι δυσαρέσκειαι δυνάμεναι ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων νὰ φέρωσι δυσαρέστους συνεπείας, ἐξαπέστειλα εἰς 'Αθήνας τὸν Κωνσταντῖνον Μοάτζον, ἄνθρωπον ἐμπιστοσύνης καὶ ἀποδεδειγμένου πατριωτισμοῦ, διὰ νὰ ὑποβάλῃ προφορικῶς πρὸς τὴν Ὑμ. 'Εξοχότητα τὴν κατάστασιν τῶν κατοίκων τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καὶ ὑποδείξῃ τὰ μέσα τῆς θεραπείας. 'Αφοῦ ὅμως καὶ τὸ μέτρον τοῦτο δὲν ἐπέφερε τὸ ἀποτέλεσμά του, θεωρῶ καθῆκόν μου νὰ ἐπαναλάβω ὅτι, ἐὰν ἡ Κεντρικὴ 'Επιτροπὴ ἢ καὶ ἄλλα ἁρμόδια πρόσωπα δὲν δώσωσι τὰς δεούσας πληροφορίας πρὸς τοὺς ἐρχομένους ἀρχηγοὺς καὶ δὲν τοὺς ἐνθαρρύνωσιν, ὥστε μὲ αὐστηρότητα νὰ τιμωρῶσι τοὺς ἀναφαινομένους προδότας, προοιωνίζω ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἐπαρχίαις δὲν θ' ἀνταποκριθῇ μὲ τὰς προσδοκίας τῆς πανελληνίου εὐχῆς.

'Ο Συνταγματάρχης Βυζάντιος μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν [2] δὲν ἔφθασε μέχρι σήμερον εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας.

95

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

'Αριθ. 143 (σχέδιον) *Ρέθυμνον, 9 'Ιανουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΠΡ – Μ71/2644

'Ακόλουθα τῷ ἀπὸ 26 παρελθόντος μηνὸς καὶ ἔτους ἐγγράφῳ [3] μου γνωστοποιῶ ὑμῖν ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ π.μ. τακτικὰ τουρκικὰ στρατεύματα διερχόμενα τὸ χωρίον "Αγιον Κωνσταντῖνον τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης ἐβεβήλωσαν τὴν ἐκκλησίαν, ἔθραυσαν εἰκόνας, ὡς λέγουν, καὶ ἐκακολόγησαν τὸν ἱερέα, διευθυνθέντα εἰς τὰ ὀρεινὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας 'Αγ. Βασιλείου, Σκαλωτὴν [4] καὶ ἄλλα. Κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἔφθασε καὶ ὁ Μεχμὲτ Πασᾶς μὲ στρατεύματα εἰς 'Επισκοπήν, ὅστις ἐτιμώρησεν ἀρκετά, ὡς λέγουν,

1. Χφ. *ὦσιν.*
2. Χφ. *αὐτοῦ.*
3. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 208–209.
4. 'Η Σκαλωτὴ ὑπάγεται εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σφακίων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοὺς ὑποτεταγμένους κατοίκους τοῦ χωρίου ἐκείνου, ὅτι δῆθεν συνεμέθεξαν καὶ οὗτοι εἰς τὴν ἀρτίως ⟨γενομένην⟩ συμπλοκὴν τῶν ᾽Αλβανῶν μετὰ τῶν μὴ ὑποταγέντων Χριστιανῶν, ὡς ἔπραξε καὶ τὸ ἐνταῦθα συμβούλιον εἰς ὅσους συνέλαβεν ἐντὸς τῆς πόλεως, ἐκ τῶν ὁποίων τινὲς εὑρίσκονται ἔτι ἐν ταῖς φυλακαῖς καὶ ἁλύσεσι. Μεταξὺ τούτων ὑπάρχει καὶ εἷς αὐτόχθων ὑπήκοος Ἕλλην, ὅστις πρὸ ἱκανῶν ἐτῶν μετήρχετο ἐνταῦθα τὸν κρεοπώλην καὶ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τὴν καπνοφυτείαν εἰς ᾽Επιοκοπήν, ὁ ὁποῖος, ὡς μανθάνω καὶ παρέστησα εἰς τὴν Ὑπο/οιν, οὐδόλως συνεμέθεξεν εἰς τὴν συμπλοκήν, ἥτις [1], ἐνῷ ἀποκρίνεται ὅτι δὲν τὸ πιστεύει οὐδ᾽ αὐτή, δὲν συγκα⟨τα⟩τίθεται ὅμως καὶ νὰ τὸν ἀπολύσῃ χωρὶς ἀνωτέρας διαταγῆς, καθὸ διαβαλλόμενον, λέγει, ὑπὸ τῶν παθόντων ᾽Αλβανῶν.

Λέγεται ὅτι πρὸ ἡμερῶν ἀπεβιβάσθησαν εἰς Ἁγ. Πελαγίαν καὶ Ροϊδιὰν ξένοι περὶ τοὺς 900, οἵτινες καὶ ἔκαμαν ἀψιμαχίας τινὰς μετὰ τοῦ ἐξ Ἡρακλείου ἐξελθόντος τουρκικοῦ στρατοῦ. Μετὰ ταῦτα ἐπορεύθησαν εἰς τὰ ὀρεινὰ τῆς Αὐλοποτάμου [2] καὶ ἤδη, ὡς λέγουν, εἰς τὸ Μαλεβίζι, ὅπου ἐπορεύθη καὶ ὁ Κορωναῖος μὲ τοὺς ὑπ᾽ αὐτὸν εἰς συνάντησιν.

Κατὰ τὴν 5, 6 καὶ 7 τ.μ. τὰ εἰς Σκαλωτὴν καὶ ἄλλα ὀρεινὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου τουρκικὰ στρατεύματα κατέβησαν εἰς Σπῆλι καὶ ἄλλα χαμηλὰ χωρία τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας, διέβησαν τὴν ἐπαρχίαν ᾽Αμαρίου ⟨καὶ⟩ τὸ ᾽Αρκάδιον ἐμβάντα εἰς τὴν Αὐλοπόταμον. Τὰ στρατεύματα ταῦτα μανθάνομεν ὅτι χθὲς ἐπέστρεψαν πάλιν εἰς τὰ ὀρεινὰ χωρία τοῦ Ἁγίου Βασιλείου. Μανθάνομεν ὅτι ἐγένοντο καὶ γίνονται μάχαι εἰς τὰ νότια μέρη τῶν Σφακίων, τῶν ὁποίων τὸ ἀποτέλεσμα ἀγνοοῦμεν· ὅτι ὑπετάγησαν ξένοι τινὲς (λέγουν ᾽Ιταλογαριβαλδινοὶ) διὰ τριῶν ἀπεσταλμένων των εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν μὲ συνθήκην νὰ τοὺς μεταφέρῃ εὐρωπαϊκὸν ἀτμόπλοιον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐγκριθέντος ὡς καταλληλοτέρου τοῦ γαλλικοῦ [3], ἀλλ᾽ ἀγνοοῦμεν κατὰ πόσον ἔχονται ἀληθείας τὰ λεγόμενα ταῦτα.

96

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

᾽Αριθ. 15 *Χανιά, 15 ᾽Ιανουαρίου 1867*

AYE/KY - M13/430

Ἡ κατάστασις τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων κατ᾽ οὐδὲν σχεδὸν μετεβλήθη ἀπὸ τῆς τελευταίας ἀναφορᾶς [4] μου. Διὰ τῆς ἀναφορᾶς ταύτης ἔλαβα τὴν τιμὴν ν᾽ ἀναφέρω ὑμῖν ὅτι ὁ τουρκικὸς στρατός, περὶ τὰς τέσσαρας χιλιάδας, ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν κατὰ τὸ Φραγκο-

1. Ὑποδιοίκησις.

2. Παλαιότερον ὄνομα τῆς ἐπαρχίας Μυλοποτάμου, διατηρούμενον νῦν εἰς τὸν τίτλον τοῦ ἐπισκόπου Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου.

3. Χφ. *ἐγκριθὲν ὡς καταλληλότερον τὸ γαλλικόν.*

4. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 218–223.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κάστελλον παραλίαν τῶν Σφακίων. Ἔκτοτε ὁ στρατὸς οὗτος, καθὼς καὶ ὁ Μουσταφᾶς Πασᾶς, ὅστις ἔχει τὸ ἀρχηγεῖόν του εἰς τὸ χωρίον Σφακία [1], ἐξακολουθεῖ νὰ διαμένῃ ἐκεῖ, χωρὶς νὰ προβῇ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἐπαρχίας. Ἂν καὶ οὐδεμίαν πληροφορίαν κατ' αὐτὰς ἔχω τί ἐκεῖ πράττει καὶ τί λέγει, εἰκάζω ὅμως ὅτι καταγίνεται νὰ δελεάσῃ ἢ σαγηνεύσῃ τοὺς Σφακιώτας, ὅπως ἄνευ ἀντιστάσεως παραδώσωσι τὰ ὅπλα καὶ ἐντελῶς ὑποταχθῶσι. Φαίνεται δ' ὅτι ὑπάρχει μερίς τις μεταξὺ αὐτῶν ἥτις ὑπὲρ τῆς ὑποταγῆς κλίνουσα προσπαθεῖ ὅπως τὸν μὲν Μουσταφᾶν ἀναχαιτίσῃ, τοὺς δὲ λοιποὺς Σφακιώτας ἑλκύσῃ πρὸς τὸ μέρος της.

Εἰς τὴν κατάστασιν εἰς ἣν τὴν στιγμὴν ⟨ταύτην⟩ εὑρίσκονται τὰ πράγματα, ἡ ὁριστικὴ ἀπόφασις τῶν Σφακιωτῶν θέλει ἐπενεργήσει σπουδαίως εἰς τὴν ἐπανάστασιν, καθότι οἱ λοιποὶ Κρῆτες, ὄντες ἤδη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀποτεθαρρυμένοι, θέλουν πλειότερον ἀποθαρρυνθῇ, ὅταν ἴδωσι τοὺς Σφακιώτας ὑποτασσομένους. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι οἱ Σφακιῶται προσπαθοῦν νὰ κερδίσουν καιρὸν ἐλπίζοντες ἴσως ἀκόμη ὅτι εὐρωπαϊκὰ πλοῖα θέλουσιν ἔλθει, ἵνα παραλάβωσι τὰς οἰκογενείας των.

Δυστυχῶς οὗτοι, καθὼς καὶ οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας Σελίνου, Κισσάμου καὶ τοῦ τμήματος Ρεθύμνης ἄλλο δὲν ζητοῦν, εἰμὴ ν' ἀπαλλαχθῶσιν ἀπὸ τὰς οἰκογενείας των. «Ἂν, λέγουν, ἠδυνάμεθα νὰ ἐξασφαλίσωμεν τὰ γυναικόπαιδα, ἠδυνάμεθα νὰ πολεμήσωμεν τὸν ἐχθρὸν μέχρις ἐξοντώσεως.» Τὴν δὲ θέσιν αὐτῶν καθιστᾷ δυσχερεστέραν ἡ ἔλλειψις τροφῶν, καθότι ἡ Διοίκησις ἔλαβε μέτρα αὐστηρά, ὅπως μὴ ἐξάγωνται ἐκ τῶν φρουρίων σιτηρά, εἰμὴ μόνον ὅσα εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖα διὰ τὰς ἐπὶ ὡρισμένας ἡμέρας ἀνάγκας ἑκάστου κατοίκου τῶν χωρίων.

Εἰς τὸν ἐνταῦθα Πρόξενον τῆς Ἀμερικῆς κ. Stillman ἔφθασε διὰ τοῦ τελευταίου ταχυδρομείου ἐκ μέρους τῆς προϊσταμένης του ἀρχῆς εἴδησις ὅτι ὁ ἐν τῇ Μεσογείῳ σταθμεύων Ναύαρχος Ἀμερικανὸς διετάχθη ἤδη νὰ πέμψῃ εἰς Κρήτην μίαν φρεγάταν πρὸς παραλαβὴν οἰκογενειῶν, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε δὲν ἔφθασεν.

Ὁ κ. Stillman ἐξέθηκεν εἰς τὴν κυβέρνησίν του τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἔλθῃ πλοῖον παραστήσας, ὡς εἰκός, τὸ πρᾶγμα ὑπὸ καθαρὰν φιλανθρωπικὴν ἔποψιν. Ἐκ τῆς πράξεως ταύτης, εἶπεν, οἱ Τοῦρκοι δὲν δικαιοῦνται νὰ παραπονεθῶσιν, οὐδὲ νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὸ διεθνὲς δίκαιον, καθότι αὐτοὶ πρῶτοι παραβιάζουσι τὸ δίκαιον τοῦτο καὶ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς φονεύοντες ἀόπλους ἀνθρώπους καὶ γυναικόπαιδα. Ὁ σῴζων λοιπὸν τὰ ὄντα ταῦτα ἀπὸ χεῖρας ἀπανθρώπους πράττει συμφώνως μὲ τοὺς κανόνας τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν. Ἡ κυβέρνησίς του παρεδέχθη πληρέστατα τὰς σκέψεις ταύτας καὶ ἔπεμψε σχετικὰς διαταγὰς εἰς τὸν ἐν Γιβραλτὰρ Ναύαρχον.

Τὸ ἀμερικανικὸν πλοῖον ἀναμένεται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, ἅμα δ' ἀφιχθέντος σκοπεῖ ὁ κ. Stillman νὰ ἐπιβιβασθῇ καὶ ὁ ἴδιος ἐπ' αὐτοῦ καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὰς παραλίας Σελίνου καὶ Σφακίων πρὸς παραλαβὴν οἰκογενειῶν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ εἰς Πειραιᾶ μεταφορά

---

1. Χώρα Σφακίων.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

των ἀπαιτεῖ χρόνον πολύν, ἔχει σκοπὸν πρὸς ταχεῖαν ἐκπλήρωσιν τῆς φιλανθρώπου ταύτης πράξεως νὰ μεταφέρῃ τὰς οἰκογενείας εἰς Ἀντικύθηρα, ὅπως ἐκεῖθεν δι' ἄλλων ἀτμοπλοίων μεταχθῶσιν ἀλλαχοῦ, εἰς τρόπον ὥστε ἐντὸς δύο τὸ πολὺ ἡμερῶν διὰ τοῦ μέσου τούτου ⟨νὰ⟩ παραλάβῃ ἱκανὰς χιλιάδας.

Ἂν ὁ κ. Bouttakow, ὅτε τὸ πρῶτον ἐπαρουσιάσθη τὸ περὶ οἰκογενειῶν ζήτημα καὶ ἔλαβεν ὁδηγίας ὡς πρὸς αὐτό, ὅτε οἱ Τοῦρκοι ἀκόμη ἐδίσταζον πῶς νὰ θεωρήσωσι τὴν μεταγωγὴν οἰκογενειῶν, ἐνήργει δραστηριώτερον καὶ ἀποφασιστικώτερον, ἤθελεν ὄχι μόνον πολλὰ γυναικόπαιδα σώσει ἀπὸ τὰς κακουχίας καὶ τοὺς κινδύνους, ἀλλὰ καὶ σπουδαίως ὠφελήσει τὸ κίνημα τῶν Κρητῶν, οἵτινες δικαίως ἢ ἀδίκως ζητοῦν ν' ἀπαλλαχθῶσι τῶν οἰκογενειῶν των καὶ ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον μόνον ὑπόσχονται τὴν διατήρησιν τῆς ἐπαναστάσεως. Πλὴν δυστυχῶς τότε ἐνήργησε μετὰ τόσου δισταγμοῦ καὶ τοσαύτης βραδύτητος, ὥστε ἤδη, παρελθόντος ἀνωφελῶς τοσούτου χρόνου καὶ δοθέντος καιροῦ εἰς τοὺς Τούρκους νὰ σκεφθῶσιν ἀλλέως, δύσκολον καθίσταται εἰς ἄλλα πλοῖα καὶ ἰδίως εἰς αὐτὸ τὸ ρωσικὸν νὰ παραλάβῃ πλέον ἄλλας οἰκογενείας, οἱ δὲ Κρῆτες, οἵτινες κάπως ἐνεθαρρύνθησαν ἐκ τῆς πράξεως τῆς *Assurance* καὶ τοῦ *Μεγάλου Ναυάρχου*, ἤδη ἀπελπίζονται φρονοῦντες ὅτι αἱ πράξεις ἐκεῖναι ἦσαν πράξεις ἀτομικαὶ τῶν πλοιάρχων καὶ ὅτι αἱ κυβερνήσεις των δυσαρεστηθεῖσαι ἐξ αὐτῶν ἀπηγόρευσαν τὴν ἐπανάληψίν των. Δύναται δέ τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ πρᾶξις τῶν εἰρημένων πλοίων, ἀνεξαρτήτως τῆς[1] εἰς τὰ διασωθέντα ἄτομα χορηγηθείσης ὠφελείας, μὴ ἐπαναληφθεῖσα πλέον ἀντὶ καλοῦ ἐπέφερε κακὸν εἰς τὰς ἰδέας τῶν κατοίκων τῆς Κρήτης.

Κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα ἄλλη πολεμικὴ πρᾶξις ἐν τῷ τμήματι τῶν Χανίων δὲν ἔλαβε χώραν εἰμὴ ἡ ἑξῆς. Κατὰ τὴν 8 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς οἱ ἐπαναστάται, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ προσβάλωσι τοὺς εἰς Ἁγίαν Ρουμέλην ἀποβιβασθέντας Τούρκους, κατέβησαν ἐν καιρῷ νυκτὸς καὶ κατέλαβον τὰς ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς φάραγγος[2] θέσεις· ἦσαν δὲ Λακκιῶται, Σελινιῶται καί τινες ἐθελονταὶ καὶ ἰδόντες ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἦσαν ἀμέριμνοι τοὺς προσέβαλαν αἴφνης περὶ τὸ λυκαυγὲς καὶ ἤρχισαν νὰ πυροβολῶσι κατ' αὐτῶν. Οἱ Τοῦρκοι ἐξεπλάγησαν ἀπὸ τὴν αἰφνιδίαν ταύτην προσβολήν, καθ' ἣν ἔπαθαν ζημίας τινάς. Περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας οἱ Τοῦρκοι ἀπεβίβασαν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος καὶ ἕτερον στρατὸν καὶ παρέλαβον τοὺς πληγωμένους, ἓν δὲ ἀτμόπλοιον ἐξηκολούθει νὰ πυροβολῇ καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν κατὰ τῶν θέσεων ἃς οἱ Χριστιανοὶ κατεῖχον. Ὁ ἀμοιβαῖος πυροβολισμὸς διήρκεσε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ ἐκ μὲν τῶν Χριστιανῶν ἐφονεύθησαν τρεῖς καὶ ἐπληγώθησαν ἄλλοι τόσοι, τῶν δὲ Τούρκων τὰς ζημίας ἀγνοοῦμεν.

Ἂν ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνου καὶ Ἡρακλείου ἐγένετο ἑτέρα τις μάχη μετὰ τὴν ἐν τῷ χωρίῳ Ροδιαῖς[3], τὴν λαβοῦσαν χώραν μεταξὺ τοῦ ὑπὸ τὸν Πετροπουλάκην σώματος

---

1. Χφ. *τῶν*.
2. Φάραγξ Σαμαριᾶς.
3. Ροδιὰ ἢ Ρογδιά.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ τῶν Τούρκων καὶ περὶ ἧς βεβαίως ἔγραψε λεπτομερείας ὁ ἐν Ἡρακλείῳ Ὑποπρόξενος τῆς Α. Μεγαλειότητος πρὸς ὑμᾶς, ἄν, λέγω, ἑτέρα τις μάχη ἔλαβε χώραν δὲν ἐμάθομεν, ἀλλ' ὑποθέτω ὅτι δὲν συνέβη τοιαύτη.

Αἱ ἐν τῇ νήσῳ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ὑπάρχουσαι δυνάμεις φαίνονται ἐπαισθητῶς ἠλαττωμέναι. Ὅτε κατὰ πρῶτον οἱ Κρῆτες κατὰ τὸν παρελθόντα Αὔγουστον ἔλαβαν τὰ ὅπλα, ὁ τουρκικὸς καὶ αἰγυπτιακὸς στρατὸς ἀνέβαινεν εἰς 45–50 χιλιάδας, ἐκτὸς τῶν ἀτάκτων ἐντοπίων καὶ τῶν χιλίων Ἀλβανῶν. Ἤδη ὑπολογίζουσιν ὅτι δὲν ὑπάρχουν πλειότεροι τῶν 25 χιλιάδων, οἱ δὲ λοιποὶ ἢ ἐφονεύθησαν ἢ ἀπὸ ἀσθένειαν ἀπέθανον ἢ κατέστησαν ἀνίκανοι πρὸς πόλεμον ἐξ ἀσθενείας ἢ τραυμάτων. Ἡ περὶ ἀνακλήσεως τοῦ αἰγυπτίου στρατοῦ φήμη ἐπαναλαμβάνεται, ἀλλ' οὐδὲν σημεῖον πρὸς πραγματοποίησιν αὐτῆς ἐκτὸς τῆς ἐλεύσεως 5–6 φορτηγῶν κενῶν ἀτμοπλοίων εἴδομεν εἰσέτι.

Τὴν ἑσπέραν τῆς 13 τοῦ ἱσταμένου μηνὸς ἐπανῆλθεν ἐνταῦθα ἐκ Πειραιῶς ἡ ἐκεῖ μεταγαγοῦσα ἐθελοντὰς *Salamandre*. Παρ' αὐτῆς ἐπληροφορήθημεν τὴν ὑποδεξίωσιν ἣν οἱ κάτοικοι τοῦ Πειραιῶς ἔκαμαν εἰς τοὺς ἐπανακάμψαντας ἐθελοντάς. Ὁ Πλοίαρχος καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ εἰρημένου πλοίου παριστῶσιν αὐτὴν μὲ τὰ μεγαλύτερα ⟨sic⟩ χρώματα, προσέτι δὲ λέγουσιν ὅτι αἱ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδίως αἱ ἐν Αἰγίνῃ εὑρισκόμεναι κρητικαὶ οἰκογένειαι, μὴ τυγχανούσης τῆς δεούσης περιθάλψεως, λιμώττουσι καὶ δυσανασχετοῦσι διατὶ ν' ἀφήσωσι τὴν πατρίδα των καὶ νὰ μεταβῶσιν εἰς γῆν τόσον ἄξενον!

Χθὲς τὴν πρωΐαν ἠγκυροβόλησε πρὸ τῆς πόλεως ὁ ἐκ Γαλλίας προερχόμενος γαλλικὸς ἀτμοδρόμων *Ferbin* [1], περὶ οὗ ἑλληνική τις ἐφημερὶς εἶπεν ὅτι ἔρχεται ἵνα παραλάβῃ κρητικὰς οἰκογενείας, ἀφοῦ δ' ἀφῆκεν ἐνταῦθα τὰς ἐπιστολάς του [2], ἐξηκολούθησε τὸν πρὸς τὴν Βηρυττόν, ὅπου διευθύνεται, δρόμον του [3].

Ὅτε κατὰ τὸν παρελθόντα Αὔγουστον εὑρίσκετο ἐνταῦθα ὁ ἀρχηγὸς τοῦ αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ Σαχὴν Πασᾶς, ὁ κατόπιν ἀνακληθείς, ἐπεφόρτισε τὸν κ. Stillman νὰ γράψῃ εἰς Ἀμερικὴν ἂν ἠδύνατο νὰ προμηθευθῇ ἐκ τῆς ἐκεῖ κυβερνήσεώς ποσότητά τινα ὅπλων διὰ τὸν αἰγύπτιον στρατόν. Ἡ κυβέρνησις τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἔχει καμμίαν δυσκολίαν νὰ παραχωρήσῃ τὰ ζητηθέντα ὅπλα, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ νὰ δοθῶσι ταῦτα, ἀφοῦ λήξῃ ἡ κρητικὴ ἐπανάστασις.

Πρὸ τριῶν ἡμερῶν ἀφίχθη δι' ἐπίτηδες ἀτμοπλοίου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Σεβρὲτ Πασᾶς [4], ὅστις παραχρῆμα μετέβη εἰς Σφακία πρὸς ἀντάμωσιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, πρὸς ὃν λέγουσιν ὅτι ἔφερεν ἔγγραφα ἰδιαίτερα.

Ὑπάρχει συνημμένον ὧδε ἀντίγραφον τοῦ ὑπ' ἀριθ. 143 καὶ ἀπὸ 9 Ἰανουαρίου ἐ.ἔ.

---

1. *Forbin*.
2. Χφ. *της*.
3. Χφ. *της*.
4. Σερβὲρ Ἐφέντης.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐγγράφου [1] τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ Πράκτορος, ἀφορῶντος [2] τὰ ἐν τῷ τμήματι ἐκείνῳ διατρέχοντα.

Υ.Γ. Τῇ 16 Ἰανουαρίου 1867.

Ἀπὸ χθὲς διεδόθη ἐνταῦθα ἡ εἴδησις ὅτι ὁ Μουσταφᾶς ἐπανέρχεται ἐκ Σφακίων ἐνταῦθα. Σήμερον τοῦτο θεωρεῖται βέβαιον. Οἱ Τοῦρκοι λέγουν ὅτι ἔρχεται ἵνα ἑορτάσῃ τὰς ἑορτὰς τοῦ Μπαϊραμίου, ὅπερ παράλογον, ἀλλὰ βεβαιοῦται ὅτι ἐσυνθηκολόγησε μετὰ τῶν Σφακιωτῶν νὰ μείνουν οὗτοι οὐδέτεροι εἰς τὴν ἐπανάστασιν, νὰ μὴ δεχθοῦν πλέον εἰς τὴν ἐπαρχίαν ἐθελοντάς, πλὴν νὰ διατηροῦν τὰ ὅπλα των. Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθην νὰ πληροφορηθῶ τὶ ἐκεῖ ἀκριβῶς ἔτρεξε. Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι ἡ εἴδησις ἣν ἐλάβομεν ἔξωθεν περὶ τοῦ ὅτι ἡ Πύλη διὰ τοῦ Σερβὲτ Ἐφέντη προσφέρει προνόμιά τινα καὶ μεταρρυθμίσεις εἰς τοὺς Κρῆτας εἶναι ἀληθής. Ἐνταῦθα εἰσέτι περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου οὐδὲν ἠκούσθη, ἀλλ' οἱ Κρῆτες διατεθειμένοι εἶναι οὐδεμίαν μεταρρύθμισιν νὰ δεχθῶσιν, οὐδ' αὐτὴν τὴν ἡγεμονίαν [3], ἂν τοῖς προετείνετο, ἐμμένοντες εἰς τὸ ἀνέκαθεν περὶ ἑνώσεως πρόγραμμά των.

Σήμερον ἀφίχθη ἐνταῦθα ὁ *Μ. Ναύαρχος*.

Υ.Γ. Πληροφορούμεθα τὴν στιγμὴν ταύτην ὅτι χθὲς καὶ προχθὲς εἰς Πρόσνερον, θέσιν μεταξὺ Ἀποκορώνων καὶ Σφακίων, ἐξηκολούθει συμπλοκή τις, ἧς τὰς λεπτομερείας ἀγνοοῦμεν.

97

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 19 *Χανιά, 23 Ἰανουαρίου 1867* [4]

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ13/436

Διὰ τῆς τελευταίας ἀναφορᾶς [5] μου ἔλαβα τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ἐν συντόμῳ τὰ κατὰ τὴν Ἁγίαν Ρουμέλην. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα δὲν στεροῦνται σπουδαιότητος, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ ἐκθέσω λεπτομερείας τινὰς ἃς κατόπιν ἐξ ἀσφαλοῦς πηγῆς ἐπληροφορήθην. Τὴν 30 παρελθόντος Δεκεμβρίου τρία ὀθωμανικὰ ἀτμόπλοια ἀγκυροβολήσαντα εἰς τὸν ὅρμον τῆς Ἁγίας Ρουμέλης ἤρξαντο ζωηρὸν πυροβολισμὸν κατὰ τῶν εἰς τὴν παραλίαν κειμένων οἰκίσκων καὶ ἄλλων οἰκοδομῶν, ἔνθα οἰκογένειαί

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 225–226.

2. Χφ. *ἀφορῶντα*.

3. Χφ. *οὐδ' ἡγεμονίαν αὐτήν*.

4. Ἐν τῷ πρὸς τὴν Πρεσβείαν Κωνσταντινουπόλεως ἀντιγράφῳ (ΑΥΕ/ΠΚ – Μ66/2455) ἡ χρονολογία τοῦ ἐγγράφου εἶναι 22 Ἰανουαρίου 1867.

5. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 226–230.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τινες καὶ πληγωμένοι διέμενον ἀναμένοντες ἀτμόπλοιον πρὸς ἀναχώρησιν, καθὼς καὶ κατὰ τῆς θέσεως Σαμάρι, κατεχομένης ὑπὸ σώματός τινος Σφακιωτῶν. Σκοπὸς τοῦ πυροβολισμοῦ τούτου ἦτο νὰ διωχθῶσιν ἐκεῖθεν οἱ κρατοῦντες τὰς θέσεις ἔνοπλοι, ἵνα, γενομένης ἐκεῖ ἀποβιβάσεως στρατοῦ, καταληφθῇ ἡ μονὴ εἰς ἣν ἡ συνέλευσις καὶ πολλαὶ οἰκογένειαι διέμενον καὶ προσέτι ἡ ἐκ τοῦ μέρους ἐκείνου πρὸς τὰ Σφακία δίοδος. Τὴν ἡμέραν ἐκείνην, καθ' ἣν εἷς ἐθελοντὴς ἐφονεύθη, ἡ ἀποβίβασις στρατοῦ ἐκωλύθη. Πρὸς τὸ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας ὁ 'Ανδρέας Κοπάσης, οὗτινος τὴν προδοτικὴν διαγωγὴν καὶ ἄλλοτε ἀνέφερα ὑμῖν, ἀποβιβασθεὶς εἰς τὴν ξηρὰν προσεπάθει νὰ καταπείσῃ τοὺς 'Αγιορουμελίτας νὰ δεχθῶσι φιλικῶς τὸν στρατὸν νὰ καταλάβῃ τὴν φάραγγα ἐπὶ ὑποσχέσει ὅτι δὲν θέλει εἰσέλθει εἰς τὸ χωρίον των. Οἱ 'Αγιορουμελῖται ἠρνήθησαν εἰπόντες ὅτι ἄνευ τῆς συναινέσεως ὁλοκλήρου τῆς ἐπαρχίας δὲν δύνανται νὰ ἐπιτρέψωσι τοῦτο.

Τὴν ἐπιοῦσαν, 31 Δεκεμβρίου, ὁ αὐτὸς Κοπάσης ἐπανελθὼν συνεκάλεσεν ὅλους τοὺς κατοίκους ἐντὸς τοῦ χωρίου, ὅπως σκεφθῶσιν ὡριμώτερον περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, καὶ δολίως ἀπησχόλει αὐτούς, ὅτε αἴφνης οἱ Τοῦρκοι κατέλαβον τὰς παρακειμένας θέσεις. 'Εν τῇ ἀπροσδοκήτῳ ταύτῃ ἐμφανίσει τῶν Τούρκων ὁ μὲν Κοπάσης ἔγινεν ἄφαντος, οἱ δὲ 'Αγιορουμελῖται κατέλαβον τὴν θέσιν Σαμάρι, ἣν καὶ πρότερον κατεῖχον, πλὴν 900 Τοῦρκοι ὁρμήσαντες κατώρθωσαν ἄνευ κόπου νὰ τοὺς ἀποδιώξωσιν ἐκεῖθεν καὶ νὰ καταλάβωσιν αὐτοὶ τὴν θέσιν. Τότε ἐξετελέσθη ἡ ἀποβίβασις ὅλου τοῦ στρατοῦ, ἤτοι 1500 τακτικῶν στρατιωτῶν καὶ ἀτάκτων, μετὰ μεγίστης εὐκολίας, καθότι οἱ πυροβολισμοὶ τῶν Χριστιανῶν, κατεχόντων μεμακρυσμένας θέσεις, οὐδεμίαν βλάβην ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρωσιν εἰς αὐτούς. Καθ' ὅλην τὴν νύκτα ἐκείνην οἱ Χριστιανοὶ ἔρριπτον λίθους ἐκ τῶν ὑψηλῶν βράχων καὶ ἐπέφεραν ἱκανὴν σύγχυσιν εἰς τοὺς Τούρκους, ἐξ ὧν μάλιστα ἐφονεύθη εἷς.

Τὴν ἐπιοῦσαν πολλοὶ ἔνοπλοι Σφακιῶται, οἷον ὁ Κώστας Βελουδάκης καὶ ἄλλοι, καὶ διάφοροι ἐθελονταί, ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται, προσῆλθον καὶ συνεσκέπτοντο τίνι τρόπῳ νὰ προσβάλωσι τὸν ἐχθρόν. 'Αλλὰ τὴν 3 'Ιανουαρίου ἰδόντες ὅτι ἐξ ἀτμόπλοια παραλαβόντα ἐκ τῆς παραλίας τοῦ Σελίνου (Σούγιας) στρατὸν μετέφεραν αὐτὸν εἰς Σφακία, ἀπεφάσισαν νὰ στείλωσι μέρος τῶν εἰς 'Αγίαν Ρουμέλην συναθροισθέντων ἐνόπλων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ προφυλάξωσιν ἄλλας ἐπαπειλουμένας θέσεις. 'Ο τουρκικὸς στρατὸς συνέκειτο ἐκ 3500 περίπου ἀνδρῶν, ἀπεβιβάσθη εἰς Φραγκοκάστελλον καὶ κατέλαβε τὰ παράλια χωρία Κομητάδες καὶ [τὸ χωρίον] Σφακία.

'Εν τούτοις εἰς 'Αγίαν Ρουμέλην ἐξηκολούθουν καθ' ὅλας τὰς ἑπομένας ἡμέρας ἀκροβολισμοί. Τὴν δ' ἑβδόμην τοῦ μηνὸς εἶχον[1] φθάσει ἐκεῖ διάφοροι σωματάρχαι καὶ κατέλαβον τὰς καταλλήλους θέσεις, οἷον ὁ μὲν Χατζῆ Μιχάλης μετὰ ἑκατὸν περίπου ἀνδρῶν ἐντοπίων τὴν ἀνατολικὴν ὄχθην εἰς θέσιν Πούνταν, ἕτεροι δὲ ἑκατὸν ἐθελονταὶ ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Βότζαρη καὶ ἄλλοι Κρῆτες ὑπὸ τὸν Ζιμπρακάκην τὰς ἀντιθέτους θέσεις Φουσκομηλωτήν, Πουρὶ καὶ Πανταρέλι, ὅπου εὑρίσκετο καὶ ὁ Κριάρης μετ' ἄλλων Κρη-

1. Χφ. *εἶχε*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τῶν. Τὴν δὲ πρωίαν, πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, ὄντων τῶν Τούρκων ἀμερίμνων καὶ ἀνετοίμων, ἤρξατο αἴφνης ζωηρὸς κατ' αὐτῶν ἀκροβολισμός, τόσον κατὰ τῶν ἐν τῇ θέσει Σαμάρι, καθὼς καὶ κατὰ τῶν ἐστρατοπεδευμένων χαμηλότερον. Οἱ Τοῦρκοι καταληφθέντες οὕτως αἰφνιδίως δὲν ἠδύναντο νὰ κάμωσιν ἐπιτυχῆ χρῆσιν τῶν πυροβόλων των. Μετὰ τὴν πρώτην ὁρμὴν τοῦ πυροβολισμοῦ ὁ Κριάρης καὶ οἱ ἀδελφοὶ Βότσαρη ὥρμησαν κατὰ τῶν ἐν τῇ θέσει Σαμάρι ὠχυρωμένων, οἱ δὲ Τοῦρκοι ὑπείκοντες εἰς τὴν βιαίαν ταύτην ἐπίθεσιν ἤρχισαν νὰ ὀπισθοχωρῶσι, καθὼς καὶ οἱ ἐστρατοπεδευμένοι, οἵτινες ἀπεσύρθησαν εἰς τὴν ἄκραν τῆς παραλίας. Ἀλλὰ περὶ τὴν μεσημβρίαν ἀτμόπλοιον ἀφιχθὲν ἤρχισε νὰ κανονοβολῇ κατὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ συγχρόνως διὰ ἓξ λέμβων παρέλαβε πληγωμένους ἐκ τῆς παραλίας, δύο δ' ἕτερα ἀτμόπλοια ἀφίχθησαν κατόπιν, ἅτινα ἐπίσης ἐπυροβόλησαν κατὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ ἔπεμψαν κατὰ τῶν ἐν τῇ θέσει Σαμάρι προσβληθέντων εἰς ἐπικουρίαν ἑξήκοντα Ἀλβανούς. Οἱ Τοῦρκοι ἐνθαρρυνθέντες καὶ ἐνισχυθέντες διὰ τῆς νέας ἐπικουρίας κατώρθωσαν ν' ἀποκρούσωσι τὴν κατ' αὐτῶν ἐπίθεσιν καὶ νὰ κρατήσωσι τὰς θέσεις των. Οἱ δὲ ἐπιτεθέντες ἰδόντες ὅτι ἀδύνατος ἀπέβαινεν ἡ ἐκδίωξις τῶν Τούρκων ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοχωρήσωσι καὶ ἐν τάξει νὰ καταλάβωσι τὰς προτέρας θέσεις των. Περὶ τὴν μεσημβρίαν ἔφθασαν Κισαμιῶταί τινες εἰς ἐπικουρίαν τῶν Χριστιανῶν, ἀλλά, ὑπαρχόντων τῶν ἀτμοπλοίων, ἀδύνατος ἀπέβαινεν ἡ ἐκδίωξις τῶν Τούρκων. Ὁ ἀμοιβαῖος πυροβολισμὸς ἐξηκολούθει καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἀκόμη ἀκροβολισμός τις, καθ' ὃν ἐφονεύθη εἷς Κρής.

Ἡ κατὰ τὴν 8 Ἰανουαρίου συγκροτηθεῖσα μάχη ὑπῆρξεν ἀξία λόγου, ὡς ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν φονευθέντων καὶ πληγωθέντων Τούρκων, καθότι ἐκτὸς τῶν πληγωμένων, οὓς διὰ τῶν ἓξ λέμβων μετέφεραν εἰς τὰ ἀτμόπλοια, μετέφεραν ἐν καιρῷ νυκτὸς καὶ ἄλλους, εἰς δὲ τὴν ἄμμον ἔμειναν 250 πτώματα. Ὑπολογίζουσιν ὅτι ἑξακόσιοι ὑπῆρξαν τὴν ἡμέραν ἐκείνην οἱ πληγωμένοι καὶ φονευμένοι. Αἱ δὲ τῶν Ἑλλήνων ζημίαι ὑπῆρξαν μικραί, καθότι κατὰ τὴν 8 Ἰανουαρίου δὲν ἐφονεύθησαν ἐξ αὐτῶν εἰμὴ τρεῖς Σφακιῶται καὶ τέσσαρες ἐπληγώθησαν, ἐν οἷς καὶ εἷς ἐθελοντής.

Οἱ Χριστιανοὶ ἔκτοτε παρέμειναν εἰς τὰς θέσεις των κωλύοντες τὸν ἐχθρὸν τοῦ νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Ἁγίαν Ρούμελην, μετὰ δὲ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας οἱ Τοῦρκοι πεισθέντες ὅτι ἀδύνατον τοῖς εἶναι νὰ προχωρήσωσι διὰ τῆς διόδου ἐκείνης εἰς Σφακία ἠναγκάσθησαν νὰ παραιτήσωσι τὴν ἐπίκαιρον ἐκείνην θέσιν καὶ νὰ μεταβῶσιν ἐκεῖ διὰ θαλάσσης. Ἐπίσης καὶ ὁ εἰς Σούγιαν τοῦ Σελίνου εὑρισκόμενος στρατός, ἀφοῦ ἔκαμεν ἐκδρομήν τινα ματαίαν εἰς τὸ ὄρος Κουστουγέρακον πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν ἐκεῖ που κεκρυμμένων κανονίων τοῦ κ. Βυζαντίου, ἅτινα ἐθελοντής τις Ἰταλὸς ἀνεδέχθη νὰ καταδείξῃ, ἠναγκάσθη ν' ἀναχωρήσῃ ἐκεῖθεν ἀποβιβασθεὶς εἰς Σφακία, εἰς τρόπον ὥστε σήμερον οὔτε εἰς Ἁγίαν Ρουμέλην οὔτε εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σελίνου, τὴν πρὸ μικροῦ ἀκόμη κατὰ μέγα μέρος κατεχομένην ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, οὐδεὶς στρατιώτης Ὀθωμανὸς ὑπάρχει.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς, ἀφ' ἧς ἀπεβιβάσθη εἰς Σφακία, κατεγίνετο ὁτὲ μὲν ἀπειλῶν,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὁτὲ δὲ κολακεύων νὰ πείσῃ τοὺς Σφακιώτας νὰ ὑποταχθῶσι καὶ παραδώσωσι τὰ ὅπλα. Οἱ Σφακιῶται, οἵτινες πρὸ πολλοῦ εἶναι ἐπαναστατικοί, ὡς διὰ τῶν πραγμάτων ἔδειξαν λαβόντες ἐνεργὸν μέρος εἰς πολλὰς μάχας, κατεγίνοντο μετ' ἐντέχνου προσποιήσεως νὰ δαμάσωσι τὴν ὁρμὴν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ καὶ νὰ κερδίσωσι καιρόν. Φανερὰ καὶ διὰ τῶν ὅπλων νὰ τὸν προσβάλωσι δὲν τὸ ἔκριναν ὀρθὸν ὄχι μόνον ἕνεκα τῶν οἰκογενειῶν των, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔλαβα τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἐκθέσω, ἀλλὰ καὶ διότι ἐθεώρουν τὰς δυνάμεις των ἀνεπαρκεῖς νὰ πολεμήσωσιν ἀποτελεσματικῶς ἐχθρὸν ἰσχυρόν. Ἐκτὸς ὅμως τούτου πάσχοντες σιτοδείαν ἐθεώρουν ἀδύνατον νὰ παρατείνωσι τὴν ἀντίστασιν ἐπὶ πολύ, ἂν ἁπλῶς, χωρὶς νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν ἐπαρχίαν των ὁ ἐχθρός, κατελάμβανε τὰς διόδους καὶ ἀποκλείων αὐτὰς διέκοπτε πᾶσαν συγκοινωνίαν μετὰ τῶν λοιπῶν μερῶν τῆς νήσου καὶ διὰ θαλάσσης.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν, οἷον ὁ Τζιριδάνης καὶ οἱ συγγενεῖς καὶ ὁμόφρονές του, καθὼς καὶ οἱ κάτοικοι τῶν παραλίων χωρίων τῶν ἐκτεθειμένων εἰς τὴν ἐκ τῆς θαλάσσης προσβολήν, εἰλικρινῶς ἐπεθύμουν τὴν ἄνευ ὅρου ὑποταγήν των, οἱ λοιποὶ ὅμως ὅλοι εἶναι κεκηρυγμένοι ὑπὲρ τῆς ἐπαναστάσεως. Μάλιστα δέ, γενομένων τῶν ἀνωτέρω διαπραγματεύσεων, οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων Ἀσκύφου, Καλλικράτους, Ἀσφένδου καὶ Ἴμπρου, ἐκ τῶν δέκα ἐξ ὧν ἡ ἐπαρχία σύγκειται, κενώσαντες ἐντελῶς τὰς οἰκίας των μετέφεραν ἀλλαχοῦ τὰ κινητὰ πράγματά των καὶ τὰς οἰκογενείας των, διὰ δὲ τῆς πράξεως ταύτης ἱκανῶς ἔδειξαν ὅτι, μακρὰν τοῦ νὰ ὑποταχθῶσι, σκοπὸν ἔχουσιν ἀπ' ἐναντίας νὰ προσβάλωσι τὸν ἐχθρόν, προβάντα τυχὸν εἰς τὸ ἐνδότερον τῆς ἐπαρχίας των.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς τώρα ἐσχάτως ἤλλαξε γλῶσσαν καί, ἐνῷ πρότερον ἠπείλει καὶ ἀπῄτει τὰ ὅπλα τῶν Σφακιωτῶν, ἤδη, ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως μάλιστα τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντη, τοῖς ὑπόσχεται ἀμνηστίαν γενικήν, ἀπονομὴν ἀμοιβῶν καὶ προνομίων, ἅτινα ὑπ' οὐδεμιᾶς, λέγει, ἑτέρας δυνάμεως ἠδύναντο ν' ἀπολαύσωσι, τοῖς παραχωρεῖ τὰ ὅπλα κλπ. Ἓν μόνον πρᾶγμα ἐζήτει παρ' αὐτῶν, νὰ δηλώσωσι τὴν ὑποταγήν των. Ἐπὶ τέλους μετὰ πολλῶν ἡμερῶν μηχανεύματα, δι' ὧν καὶ Μουσταφᾶς καὶ Σφακιῶται κατεγίνοντο πῶς ἀμοιβαίως νὰ ἐξαπατήσωσιν ἀλλήλους, φαίνεται ὅτι μέρος τῶν Σφακιωτῶν, ἵνα ἀπαλλαχθῶσι ταχύτερον ἐχθροῦ ἐπικινδύνου εὑρισκομένου ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν, ἀπεφάσισαν ὅπως δύο ἢ τρεῖς ἐξ ἑκάστου χωρίου, ὄχι βέβαια οἱ ἐπισημότεροι, δώσωσιν, ἂν καλῶς εἶμαι πληροφορημένος, ἔγγραφον δι' οὗ ὑπόσχονται τὴν ὑποταγήν των καὶ ὅτι δὲν θὰ δεχθῶσιν εἰς τὴν ἐπαρχίαν των ξένους ἐθελοντάς. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, ὡς μοὶ εἶπον, φέρει ἐν ὅλῳ 22–26 ὑπογραφάς [1], ἤτοι ἑνὸς ἢ δύο προσώπων ἐξ ἑκάστου τῶν δέκα χωρίων τῆς ἐπαρχίας, πλὴν τὰ πρόσωπα ταῦτα δὲν εἶναι οὔτε καπετανέοι οὔτε προύχοντες τῶν Σφακίων, εἶναι ὁ Τζιριδάνης, ἄσημοί τινες καὶ ποιμένες ἐκ τῶν διαφόρων χωρίων. Μάλιστα δὲ πιστεύεται ὅτι οὗτοι παρεκινήθησαν ὑπὸ τῶν λοιπῶν νὰ ὑπογράψωσιν, ὅπως οἰκονομηθῇ ἡ περίστασις.

Ἐν τούτοις, ἐνῷ τὸ ἔγγραφον τοῦτο ὑπεγράφετο καὶ ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς θεωρεῖ

1. Χφ. *ὑπογραφαί*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὑποτεταγμένην τὴν ἐπαρχίαν, οἱ πλειότεροι τῶν δυναμένων νὰ φέρωσιν ὅπλα Σφακιῶται εὑρίσκονται εἰς τὰ στρατόπεδα τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τρέχουσιν ὅπου ἡ ἀνάγκη τοὺς καλεῖ. Τὸ περίεργον δ' εἶναι ὅτι καὶ ἡ συνέλευσις τῶν Κρητῶν διέμενε συγχρόνως ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐπαρχίᾳ, ἤτοι ἐν χωρίῳ 'Αράδαινα, ὄχι μακρὰν τοῦ Μουσταφᾶ, ὅπερ δὲν θὰ συνέβαινεν, ἐὰν οἱ Σφακιῶται δὲν ἦσαν ἐπαναστατικοί.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς λαβὼν τὸ μνησθὲν ἔγγραφον φαίνεται ἐξ αὐτοῦ εὐχαριστημένος καὶ ἀπεφάσιοε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Χανία εἰπὼν εἰς τοὺς Σφακιώτας ὅτι ἐσκόπει νὰ διέλθῃ διὰ τῆς ἐπαρχίας των καὶ νὰ καταβῇ εἰς τὴν τῶν 'Αποκορώνων, χωρὶς οὐδένα νὰ βλάψῃ. Οἱ περὶ αὐτὸν τὸν ἀπέτρεψαν νὰ πράξῃ τοῦτο εἰπόντες ὅτι ὑπάρχουσι μεταξὺ τῶν κατοίκων καὶ ζωηροί τινες, ἐξ ὧν ἠδύνατο νὰ προκύψῃ σύγκρουσις, ἀλλ' ἐκεῖνος δὲν ἀπετράπη. Ὅθεν λαβὼν τὰ κατάλληλα προφυλακτικὰ μέτρα ἀνεχώρησε πρὸ τριῶν ἡμερῶν, ἵνα μεταβῇ ἐνταῦθα, καὶ πραγματικῶς ἔφθασεν εἰς Χανία χθὲς τὸ ἑσπέρας μετὰ τοῦ στρατοῦ του.

Πλὴν ὅ,τι οἱ ἐν Σφακίοις φίλοι του τῷ εἶπον τοῦτο καὶ συνέβη. Διερχομένου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ διὰ τῶν στενῶν τοῦ χωρίου Ἴμπρου καὶ 'Ασκύφου, ἓν σῶμα ἐπαναστατῶν Σφακιωτῶν ἐπιτεθὲν κατ' αὐτοῦ τῷ ἐπροξένησε σημαντικὴν βλάβην. Τὰ καθ' ἕκαστα τῆς ἐπιθέσεως ταύτης ἀγνοοῦμεν εἰσέτι, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ στρατὸς ἔπαθεν ἐπαισθητὴν ζημίαν, διότι καὶ οἱ Τοῦρκοι αὐτοὶ δὲν τὴν ἀποκρύπτουσιν.

Εἰς τὰ αὐτὰ μέρη καὶ κατὰ τὴν 16 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς ἐγένετο ἑτέρα συμπλοκή. 'Ενῷ ὁ διοικῶν τὸ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν 'Αποκορώνων σῶμα Μεχμὲτ Πασᾶς διηυθύνετο εἰς τὸ χωρίον Πρόσνερον πρὸς τὸν σκοπὸν ἴσως τοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς Σφακία, διάφοροι Κρῆτες, οἷον Σφακιῶται, Ρεθύμνιοι καὶ 'Αγιοβασιλῖται, ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ παρὰ τὴν θέσιν Κράπην καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ ὀπισθοχωρήσῃ. Δυστυχῶς ἀγνοῶ εἰσέτι καὶ τῆς συγκρούσεως ταύτης τὰς λεπτομερείας.

'Εκτὸς τούτων καὶ ἐν τῷ τμήματι 'Ηρακλείου συνήφθη πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν μάχη πεισματώδης καὶ διαρκὴς μεταξὺ τοῦ ὑπὸ τὸν Πετροπουλάκην σώματος καὶ τῶν ἐντοπίων καὶ τοῦ ἐκεῖ τουρκικοῦ στρατοῦ. Τὰ περὶ αὐτῆς θέλομεν μάθει λεπτομερῶς διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου τοῦ ἐξ 'Ηρακλείου ἐρχομένου. Ὁ Αἰγύπτιος ὅμως Πασᾶς ὁμιλῶν περὶ αὐτῆς εἰς ἕνα τῶν ἐνταῦθα προξένων τῷ εἶπεν ὅτι ἀλλεπάλληλοι μάχαι ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας συνεκροτήθησαν, θαυμάζων δὲ τὴν γενναιότητα ἣν οἱ Ἕλληνες ἔδειξαν ὡμολόγησεν ὅτι ἡ φθορὰ ἣν ἐπαθεν ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἦτο μεγάλη καὶ ὅτι πολλοὺς ἀξιωματικούς, ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους, ἀπώλεσαν. Αἱ μάχαι αὗται συνεκροτήθησαν εἰς τὸ χωρίον [1] 'Ανώγεια.

Τὴν 12 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς γαλλικὸν ἀτμόπλοιον ἠγκυροβόλησεν εἰς Πρόσγιαλον τῶν Σφακίων, ὅπου παρέμεινε δύο ἡμέρας. Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς, ὅστις τότε ἀκόμη εὑρίσκετο ἐκεῖ, μετέβη εἰς αὐτὸ καὶ ἔλαβε συνέντευξιν μετὰ τοῦ Πλοιάρχου. Τὶς ὁ σκοπὸς τῆς

1. Χφ. *τὰ χωρία*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐλεύσεως τοῦ ἀτμοπλοίου τούτου καὶ τί κατὰ τὴν συνέντευξιν τοῦ Μουσταφᾶ καὶ τοῦ Πλοιάρχου ἐρρέθη ἀγνοῶ. Οἱ Κρῆτες ἐξέλαβαν, διότι οὕτως ἴσως τοὺς εἶπον, ὅτι τὸ ἀτμόπλοιον αὐτὸ ἦτο ταχυδρομικὸν ἐξ 'Αλεξανδρείας προερχόμενον, ἀλλ' ἐπειδὴ συμπίπτει μὲ τὴν ἐνταῦθα ἄφιξιν τοῦ *Forban*[1], λαβοῦσαν χώραν τὴν 14 τοῦ ἰσταμένου μηνός, εἰκάζω ὅτι ἦτο τὸ ἴδιον *Forban*. 'Ο Μουσταφᾶ Πασᾶς διέδωκεν ὅτι τὸ ἀτμόπλοιον μετέβη ἐκεῖ διὰ νὰ παραλάβῃ καὶ ἄλλους ἐθελοντάς, ἀλλ' ἀγνοῶ ἂν κανεὶς πλέον ἐκ τῶν ἐνταῦθα ὑπαρχόντων ἐθελοντῶν εἶναι εὐδιάθετος ν' ἀναχωρήσῃ. Διεδόθη ἐνταῦθα ὅτι τὸ αὐτὸ ἀτμόπλοιον *Forban* διέβη διὰ τῆς νήσου Μήλου καὶ ἐζήτει πληροφορίας περὶ τῶν εἰς τὴν Κρήτην στελλομένων ἐθελοντῶν καὶ ἔκαμε παρατηρήσεις διατὶ αἱ ἀρχαὶ αἱ ἑλληνικαὶ νὰ ἐπιτρέπωσιν εἰς ἐθελοντὰς ν' ἀναχωρῶσιν εἰς Κρήτην.

'Ο Σερβὲρ 'Εφέντης διατρίβει εἰσέτι ἐνταῦθα. 'Εμάθομεν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἐλεύσεώς του ἐνταῦθα εἶναι νὰ συγκαλέσῃ συνέλευσιν ἀντιπροσώπων τῶν ὑποτεταγμένων ἐπαρχιῶν, ὅπως δεχθῶσι τὰς νέας παραχωρήσεις ἃς ἡ Πύλη χορηγεῖ εἰς τὴν Κρήτην κλπ. Ταῦτα ἐμάθομεν ἔξωθεν, ἐνταῦθα ὅμως οὐδεμία εἰσέτι πρᾶξις ἐνηργήθη δεικνύουσα τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἂν καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς Χανία τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἄσχετος πρὸς τὴν ἀποστολὴν τοῦ Σερβὲρ 'Εφέντη.

'Εν τούτοις πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ ὁ 'Αλήμπεης προσεκάλεσεν εἰς τὸ Διοικητήριον πέντε ἢ ἓξ ἐκ τῶν ἐνταῦθα εὐπορωτέρων ἐμπόρων, 'Οθωμανῶν ὑπηκόων, καὶ ἀπήτησε παρ' αὐτῶν νὰ παραδώσωσι τὰ ὅσα τυχὸν ἔχουσιν ὅπλα[2] καὶ νὰ ὑπογράψωσιν ἔγγραφον εἰς ὃ νὰ δηλοῦται ὅτι αὐτοὶ εἶναι εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν διοίκησιν τῆς Υ. Πύλης καὶ ὁμολογοῦν ἑαυτοὺς πιστοὺς ὑπηκόους τοῦ Σουλτάνου ⟨καὶ⟩ ὅτι καταθέτοντες τὰ ὅπλα παρέχουσιν ἐγγυητὰς ὅτι οὐδέποτε εἰς τὸ μέλλον θέλουν μετάσχει εἰς ἐπαναστατικὰ κινήματα. Οἱ φιλήσυχοι οὗτοι κάτοικοι, οἵτινες οὐδεμίαν συμμετοχὴν ἔσχον εἰς τὴν ἐπανάστασιν, εὑρέθησαν στενοχωρημένοι διὰ τὴν τοιαύτην παράδοξον καὶ ἄδικον ἀπαίτησιν τῆς ἐξουσίας, διότι γινώσκουσιν ὁποίας καταδιώξεις θέλουσιν ὑποστῆ ἀρνούμενοι τὴν ὑπογραφήν των, καὶ σκέπτονται τίνι τρόπῳ νὰ ὑπεκφύγωσι τὴν ἐπονείδιστον ταύτην πρᾶξιν.

Λαβὼν γνῶσιν τοῦ περιστατικοῦ τούτου μετέβην παρὰ τῷ κ. Dickson, τῷ ἀνεκοίνωσα ὅσα ἔμαθα καὶ ἐπεκαλέσθην τὴν ἐπέμβασίν του. Οὗτος, μ' ὅλην τὴν συστηματικὴν καὶ ὑπέρμετρον εὐλάβειαν ἣν ἔχει πρὸς τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν, ὡμολόγησεν ὅτι ἡ ἀπαίτησις τῆς Διοικήσεως εἶναι παράλογος καὶ ἐπιβλαβής, χωρὶς δὲ νὰ μοὶ ὑποσχεθῇ ὅτι θέλει ἐνεργήσει τι πρὸς ἀποτροπὴν πράξεως τοιαύτης, ἀπὸ φόβον μὴ φανῇ ὅτι ἀναμειγνύεται εἰς τὰς μεταξὺ τῆς ἐγχωρίου ἐξουσίας καὶ τῶν ὑπηκόων της σχέσεις, αἵτινες δι' αὐτὸν εἶναι ἀντικείμενα ἱερά, ἐφάνη ὅτι δὲν θ' ἀφήσῃ νὰ παρέλθῃ τὸ πρᾶγμα ἐν σιγῇ. Ἔκτοτε ὅμως οὐδεμία πρόσκλησις ἐγένετο πλέον εἰς τοὺς εἰρημένους ἐμπόρους.

---

1. *Forbin.*
2. Χφ. *τῶν ὅσων τυχὸν ἔχουσιν ὅπλων.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Κατ' αὐτὰς τελεῖται παρὰ τοῖς 'Οθωμανοῖς[1] ἡ ἑορτὴ τοῦ Μπαϊραμίου· συνήθεια ἐπικρατεῖ νὰ ἐπισκέπτωνται καὶ οἱ πρόξενοι τὸν Διοικητήν. Τὸ ἐπ' ἐμοί, φρονῶ, κύριε Ὑπουργέ, ὅτι δὲν ὀφείλω ἐφέτος ν' ἀποδώσω τὴν ἐπίσκεψιν αὐτήν, διότι δυστυχῶς ὁ 'Αλήμπεης, ὅστις ἀνεπλήρου τὸν ἀπόντα πατέρα του, κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἔτους δὲν εὑηρεστήθη, ἐνῷ ἐπεσκέφθη τοὺς πλειοτέρους τῶν κ.κ. προξένων, νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὸν ὑποφαινόμενον ἤ, ἂν προσωπικῶς ἐκωλύετο, νὰ πέμψῃ τὸν ἀντιπρόσωπόν του. 'Αληθὲς εἶναι ὅτι δὲν ἐπεσκέφθη οὔτε τὸν κ. Stillman οὔτε τὸν κ. Δενδρινόν, ἀλλ' ἐμὲ ὤφειλε νὰ ἐπισκεφθῇ, διότι ἐγὼ ἐκ φιλοφροσύνης ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς πρώτης τοῦ ἔτους τὸν ἐπεσκέφθην διὰ τὸ Ραμαζάνι, πρᾶγμα ὅπερ αὐστηρῶς δὲν ὤφειλον νὰ πράξω. 'Εν γένει δὲ ὁ 'Αλήμπεης καθ' ὅλον τὸ τετράμηνον διάστημα καθ' ὃ διέμενεν ἐνταῦθα οὐδέποτε μ' ἐπεσκέφθη, εἰμὴ μόνον ὅτε κατὰ πρῶτον ἀφίχθη. Ἡ αὐτὴ ψυχρότης καὶ ἀποχὴ παρατηρεῖται ὡς πρὸς ἐμὲ καὶ ἀπὸ μέρους τῶν λοιπῶν 'Οθωμανῶν, ἐξ ὧν οὐδείς, εἴτε ἐκ τῶν ἐν τέλει εἴτε ἐκ τῶν μπέηδων, ἀφ' ἧς ἡ ἐπανάστασις ἐξερράγη, ἐπάτησε πόδα εἰς τὴν οἰκίαν μου.

Σήμερον ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐπρότεινεν εἰς τὸν Πρόξενον τῆς 'Ιταλίας κ. Colucci νὰ παραχωρήσῃ ἓν τῶν ἰταλικῶν ἀτμοπλοίων νὰ παραλάβῃ ἑτέρους τινὰς 100–200 ἐθελοντὰς εὑρισκομένους εἰς τὸ τμῆμα Ρεθύμνου καὶ ζητήσαντας, ὡς καὶ οἱ λοιποί, ν' ἀπέλθωσι τῆς νήσου, ἀλλ' ὁ κ. Colucci ἀπέφυγε νὰ παραχωρήσῃ τοιοῦτον. Δὲν ἠδυνήθην εἰσέτι νὰ μάθω τίνες οἱ ἐθελονταὶ οὗτοι καὶ εἰς ποίας περιστάσεις εὑρισκόμενοι ζητοῦν ν' ἀπέλθουν, βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι οὔτε αὐτὸς ὁ Γάλλος Πλοίαρχος ἠθέλησε τὴν φορὰν ταύτην νὰ προσφέρῃ τὰς ἐκδουλεύσεις του, πολὺ δ' ὀλιγώτερον ὁ Ἄγγλος Πρόξενος.

Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐπανελθὼν ἐνταῦθα ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ πέντε περίπου χιλιάδας στρατοῦ, ἐνῷ εἶχε παραλάβει μεθ' ἑαυτοῦ 7–8 χιλιάδας, ὅτε ἐπεχείρησε τὴν εἰς Σέλινον δευτέραν ἐκστρατείαν του, λέγει δὲ ὅτι δύο χιλιάδας ἀφῆκεν εἰς 'Αποκόρωνα ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ Πασᾶν, ὅπερ δὲν φαίνεται ἀληθές. Ὅθεν δύναταί τις νὰ ὑπολογίσῃ ὅτι κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, εἴτε ἐν ταῖς μάχαις εἴτε ἕνεκε⟨ν⟩ ἀσθενειῶν καὶ ἰδίως τῆς δυσεντερίας, ὁ στρατός του εἰς τὸ διάστημα τῶν 53 ἡμερῶν ἠλαττώθη κατὰ δύο-τρεῖς χιλιάδας ἀνδρῶν. Μ' ἐβεβαίωσαν[2] δ' ἐμπιστευτικῶς ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος ἔπαθεν ἐπαισθητὰς ζημίας ὄχι μόνον ἐν ταῖς μάχαις, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τοῦ ψύχους καὶ τῶν ἀσθενειῶν καὶ ἰδίως τῆς δυσεντερίας ἥτις τὸν μαστίζει· ὅτι ἦτο καὶ εἶναι ἐστερημένος ὅλων τῶν ἀναγκαίων, οἷον καὶ τροφῶν καὶ ὑποδεμῆ⟨ς⟩ καὶ φορεμάτων κλ., καθότι αἱ ἀποθῆκαι τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἶναι ἐντελῶς κεναί, ὥστε ἐδέησε νὰ πορίζωνται τὰς ἀναγκαίας τροφὰς καὶ ὑποδήματα, ὡς καὶ τοὺς γαιάνθρακας διὰ τὰ ἀτμόπλοια ἀπὸ τὰς αἰγυπτιακὰς ἀποθήκας. Καὶ τῷ ὄντι ἡ ὄψις τοῦ ἐπανελθόντος τούτου στρατοῦ καὶ ἡ κατάστασις τῆς ἐνδυμασίας του, ἥτις εἶναι ἐντελῶς ἐφθαρμένη, δεικνύει ὅτι ὑπέφερε πολλὰς στερήσεις.

Ὁ αἰγυπτιακὸς στρατὸς οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι ἀπέρχεται, διότι καὶ οἱ

---

1. Χφ. *τοὺς 'Οθωμανούς.*
2. Χφ. *ἐβεβαίωσε.* 'Αντίγραφον *ἐβεβαίωσαν.*

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἴδιοι ἀρχηγοί των τὸ ὁμολογοῦν ἤδη, μετὰ χαρᾶς δὲ ἀναμένουν τὴν ἡμέραν τῆς ἀναχωρήσεως, ἥτις εἰσέτι δὲν ὡρίσθη.

Υ.Γ. Τῇ 23 Ἰανουαρίου.

Σήμερον ἐν τῷ Διοικητηρίῳ συνεκροτήθη συμβούλιον εἰς ὃ ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἀνέγνωσε τὸ συνημμένον διάταγμα [1], διὰ τοῦ ὁποίου παρίσταται ἡ νῆσος ὡς ἐντελῶς ὑποτεταγμένη, ἐκτὸς τῶν μερῶν εἰς ἃ ὑπάρχουσιν *οἱ ἔξωθεν ληστρικῶς ἐλθόντες κακοῦργοι*. Δηλοῦται δ' ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει συνεκροτήθη ἐπιτροπὴ ἥτις θέλει σκεφθῇ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἡ νῆσος θέλει διοικηθῇ εἰς τὸ μέλλον, ἀλλ' ὅτι διὰ νὰ γίνῃ τοῦτο ἐθεωρήθη ἀναγκαῖον νὰ ζητηθῇ ἡ γνώμη τινῶν ἐκ τῶν προκρίτων χαιρόντων τὴν ἐμπιστοσύνην τῶν κατοίκων, καὶ ἑπομένως διατάσσεται ὅπως ἐκλεχθῶσι παρὰ τῶν κατοίκων εἷς ἢ δύο ἐξ ἑκάστης ἐπαρχίας ἐκ τῶν προκρίτων, Μωαμεθανοὶ ἢ μή, καὶ σταλῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Ἡ συνέλευσις τῶν Κρητῶν, ἅμα μαθοῦσα τὴν ἔλευσιν τοῦ Σερβὲτ Ἐφέντη καὶ πρὶν ἀκόμη λάβῃ γνῶσιν τοῦ μνησθέντος σουλτανικοῦ διατάγματος, ἐδημοσίευσε τὴν ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένην προκήρυξιν [2] πρὸς τὸν λαόν, δι' ἧς κάμνουσα γνωστὴν εἰς αὐτὸν τὴν ἀποστολὴν τοῦ Σερβὲτ Ἐφέντη τοὺς ἀποτρέπει τοῦ νὰ ὑπακούσωσιν εἰς τὴν περὶ ἀποστολῆς πληρεξουσίων πρόσκλησιν κλπ. καὶ κηρύττει προδότας τοὺς τυχὸν γενομένους ὄργανα τῶν σκοπῶν τῆς Πύλης.

98

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 145 (σχέδιον) *Ρέθυμνον, 24 Ἰανουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΠΡ – Μ74/2756

Ἀκόλουθα τῷ ἀπὸ 9 φθίνοντος ἤδη μηνὸς ἐγγράφῳ [3] μου γνωστοποιῶ Ὑμῖν ὅτι τὰ εἰς Γκουσελιανὰ [4] τουρκικὰ στρατεύματα κατέβησαν εἰς τὰ πρὸς βορρᾶν τοῦ Βρυσίνου [5] χωρία Ρουσσοσπῆτι κλπ. περιμένοντα ἐκ Ρεθύμνης καὶ ἄλλα, τακτικὰ καὶ ἄτακτα, διὰ νὰ εἰσβάλωσιν, ὡς λέγουν, εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μυλοποτάμου, ἅπερ ἐξελθόντα καὶ ἑνωθέντα μὲ τὰ περιμένοντα ταῦτα διέβησαν ἕως εἰς τὰ μέσα περίπου τῆς Αὐλοποτάμου, ὅπου καὶ διαμένουν τὰ εἰς τὰ ὀρεινὰ τῆς ἐπαρχίας ταύτης χριστιανικὰ νεοφερμένα εἰς Ἁγίαν Πελαγίαν καὶ Ρογδιὰν καὶ τὰ ἑνωθέντα μὲ αὐτὰ ἕτερα ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κορωναίου, Σκουλᾶ,

---

1. ΑΥΕ/ΚΥ – Μ25/915· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 708–709.
2. 20 Ἰανουαρίου 1867 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ57/2137· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σ. 712.
3. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 225–226.
4. Ἀγκουσελιανά.
5. Ὄρος Βρύσινας (ὁ).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Κόρακος καὶ ἄλλων, συμποσούμενα ἕως 2.500, ὡς λέγουν. Ἐπολέμησαν κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα γενναίως μὲ τὰ ἐξ Ἡρακλείου ἐξελθόντα τουρκικά, τακτικὰ καὶ ἄτακτα, περὶ τὰς[1] 5.000, εἰς τὴν θέσιν τοῦ χωρίου Ἀστηράκι. Τὴν πρώτην ἡμέραν κατεδιώχθησαν τὰ τουρκικὰ ἕως 6 ὥρας, φονευθέντων καὶ πληγωθέντων πολλῶν, ὡς λέγουν. Τὴν δευτέραν ἡμέραν ἐπροδόθησαν τὰ χριστιανικὰ ὅτι δὲν ἔχουν πολεμοφόδια καὶ οὕτω προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν τουρκικῶν καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγήν, φονευθέντων καὶ πληγωθέντων περὶ τοὺς[2] 50, ὡς λέγουν. Ἐπίσης [ὅτι] οἱ Ὀθωμανοὶ ἔκαυσαν τὸ χωρίον Ἀστηράκι καὶ ἕτερά τινα πλησίον. Τούτου ἕνεκα διηρέθησαν καὶ οἱ μὲν πολλοὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κορωναίου μετὰ τῶν ἐντοπίων διέβησαν πρὸς τὰ μέρη τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, 600 δὲ ἕως 700 ἐκ τῶν νεοφερμένων ἔμειναν εἰς Ἀμάριον ἀποστείλαντες τὴν 20 τούτου πρεσβείαν ἐκ 3ῶν ἐνταῦθα πρὸς τὸν Ὑποδιοικητὴν διὰ νὰ τοὺς συγχωρηθῇ ν' ἀναχωρήσωσι. Τὴν 21 ἀπέπεμψε τὸν ἕνα ὁ Ὑποδιοικητής, κρατήσας τοὺς 2, ὅστις, ἀφοῦ ὑπῆγεν εἰς τοὺς ἀποστείλαντας τοὺς τρεῖς, ἐδιχονόησαν οὗτοι καὶ συμπλακέντες ἀναμεταξύ των ἐφονεύθησαν ἕξ, καὶ οὕτω 300, ὡς λέγουν, κατέβησαν εἰς Χαλκοκάβουσα[3], ἐπαρχίαν Ρεθύμνης, πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ Ὑποδιοικητὴς ἔπεμψε χθὲς τροφάς. Προφασίζονται δὲ ὅτι, ἐπειδὴ τοὺς ἀφῄρεσαν τὰς τροφὰς καὶ πολεμοφόδια οἱ Μυλοποταμῖται, ἐφέρθησαν οὕτως. Ὑπάρχουν ἔτι εἰς τὸν Ὑποδιοικητήν, ἐκτὸς τῶν δύο πρὶν σταλέντων, ἕτεροι δύο ἐκ τῶν παλαιῶν ξένων καὶ ἕτερος εἰς τὸ Γαλλ. Πρακτορεῖον, οἵτινες ἦλθον μόνοι των, πρὸ ἡμερῶν οἱ δύο καὶ σήμερον ⟨ὁ⟩ ἕτερος, ζητοῦντες καὶ οὗτοι ν' ἀναχωρήσωσι προφασιζόμενοι καὶ οὗτοι τὴν κακουχίαν κλπ.

Τὸ νεοληφθὲν μέτρον τοῦ νὰ μὴ δύναται ὁ χωρικὸς νὰ πωλήσῃ εἰμὴ τὸ ἓν δέκατον τοῦ λαδίου του, τὰ δὲ 9 νὰ ἀφήνῃ μὲ ἀπόδειξιν ὅπου θέλει καὶ ταύτην νὰ λαμβάνῃ ἡ Διοίκησις ⟨καὶ⟩ νὰ τῷ δίδῃ ἰδικήν της ἔφερεν εἰς ὑπονοίας καὶ ἀμηχανίαν τούτους καὶ δὲν ἐμβάζουν ἔλαιον, ἐνῷ πρὶν ἔμβαζον ὑπὲρ τὰ 500 φορτώματα τὴν ἡμέραν. Οὕτως ἡ ἀγορά μας ἐνεκρώθη πάλιν.

Λέγεται ὅτι καὶ εἰς τὰ μέρη τοῦ Ἡρακλείου προσέβαλον οἱ ὑποταγέντες Χριστιανοὶ ὀθωμανικὰ στρατεύματα καὶ ὅτι ἐφόνευσαν περὶ τοὺς 80 Ὀθωμανούς, ἀγνοεῖται διὰ ποίαν αἰτίαν. [Ταύτην τὴν στιγμὴν οἱ εἰς Χαλκοκάβουσα ἐλθόντες ξένοι κατέβησαν εἰς χωρίον Ἁγία Εἰρήνη, ἡμίσειαν ὥραν μακρὰν τῆς πόλεως].

Ταύτην τὴν στιγμὴν οἱ εἰς Χαρκοκάβουσα ἐλθόντες ξένοι κατέβησαν εἰς χωρίον Ἁγίαν Εἰρήνην, ἡμίσειαν ὥραν τῆς πόλεως ἀπέχον.

---

1. Χφ. *τῶν*.
2. Χφ. *τῶν*.
3. Χαρκοκάβουσα : περιοχὴ Χαρκίων καὶ Καβουσίου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

99

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἐπιστολὴ (σχέδιον) *Ρέθυμνον, 24 Ἰανουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΠΡ – Μ57/2108 (ἀρχὴ) – Μ57/2106 (τέλος)

Τὴν ἀπὸ 15 τούτου ἐπιστολήν σας ἔλαβον. Τὸ περιεχόμενον αὐτῆς ἔγνων. Ἐκ τῆς σημερινῆς μετὰ τοῦ παρόντος ἐκθέσεώς[1] μου θέλετε ἴδει τὰ διατρέχοντα τῶν μερῶν μας, λυπηρὰ ὡς ἐπὶ τὸ πολύ. Οὐδόλως ἐκαλυτέρευσεν ἡ ἐνταῦθα ἀρχή, ἂν καὶ ὁ Ὑποδιοικητὴς καὶ ὀλίγα μέλη τοῦ συμβουλίου ἤλλαξαν, μεινάντων τῶν περισσοτέρων ἐκ τῆς πρώτης ζύμης, οἵτινες βεβαίως ἐπηρεάζουν καὶ τοὺς νέους ἢ τοὺς πλειονοψηφοῦν. Οὕτω τὰ πράγματα τοῦ μέρους μας δὲν δύνανται νὰ καλυτερεύσουν, οὔτε νὰ ἐμποδισθοῦν οἱ Ὀθωμανοὶ ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνοχλοῦν τοὺς Χριστιανοὺς λόγῳ τε καὶ ἔργῳ. Τινὲς παρεπονέθησαν ὅτι ἐγυμνώθησαν αἱ οἰκίαι των ἐκ νέου ἀπὸ Ὀθωμανούς. Ὅπου τοῖς διέφυγεν ἐκκλησία τις ἀβεβήλωτος, ἤδη βεβηλοῦται καὶ ἀτιμάζεται ἀφανῶς καὶ ἀναποδείκτως. Ἀγριελαῖαι καὶ ἥμεροι βαλανιδίαι ὁμοῦ, ἄγρια δένδρα, ὡς πλάτανοι, δρύες καὶ ἄλλα χρήσιμα διὰ δοκοὺς καὶ ἄλλα ἐργαλεῖα διαφόρων εἰδῶν, ἐλαιοτριβείων καὶ λοιπῶν, κόπτονται ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, κατακόπτονται, σχίζονται καὶ κομίζονται εἰς τὴν πόλιν, ἄλλα πρὸς πώλησιν καὶ ἄλλα διὰ χρῆσίν των, ἐνῷ εἰς τὰ μέρη ταῦτα δὲν εἶναι ἔλλειψις ἀγρίων ἀχρήστων ξύλων. Τὰ ζῷά των κατατρώγουν καὶ ἀφανίζουν τὰς ἐλαίας καὶ ὅλα τὰ φυτὰ τῶν πλησιοχώρων. Ἀναφέρονται πολλάκις οἱ Χριστιανοί, ἀλλὰ ὁ περιορισμὸς γίνεται διὰ μίαν ἢ ἡμίσειαν ἡμέραν, ἀποκρινομένου, ὡς λέγουν, τοῦ Ὑποδιοικητοῦ ὅτι δὲν ἔχει στρατὸν νὰ φυλάττῃ αὐτοὺς καὶ τὰ κτήματά των.

Ὁ ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ Πασᾶν στρατός, ὅταν ἀνεχώρησεν ἀπὸ Ἐπισκοπὴν εἰς Ἀποκόρωνα, λέγουν νὰ ἦτο περὶ τὰς 5000, ἡ δὲ ἐνταῦθα φρουρὰ περὶ τὰς 3.000, ἀπούσης ἤδη τῆς ἡμισείας εἰς Μυλοπόταμον.

Οἱ τοῦ τμήματός μας ὁπλαρχηγοὶ διακρίνονται, ὁ Μιχ. Σκουλᾶς εἰς Μηλοπόταμον καὶ Μιχ. Τσουδερὸς εἰς Ἅγιον Βασίλειον.

Εἰς ἐξωκκλήσιόν τι κρημνίσαντες τὴν ἁγ. τράπεζαν ἐκόπρισαν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ καὶ ἔθεσαν ἐπάνω τὰς ἁγίας εἰκόνας, ὡς λέγουν.

Ὁ Κος Χαραλ. Πετυχάκης, ὑπήκοος Ἕλλην, ἐπιθυμεῖ νὰ μάθῃ ὁποία ἐνέργεια ἔγινε μέχρι τοῦδε εἰς τὰς μετὰ τοῦ Ἀβραὰμ Λευῒ καὶ Ἀλῆ Πινιάρη ὑποθέσεις του, αἵτινες διεβιβάσθησαν εἰς τὸ Σ. Προξενεῖον, πρὸς ὃν ὑπεσχέθην ὅτι θέλω ἐρωτήσει καί, παρακαλῶ, γνωστοποιήσατέ με.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 237–238.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

100

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 23 *Χανιά, 25 Ἰανουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ13/448

Ἀφιχθέντος τὴν στιγμὴν ταύτην τοῦ ἀτμοπλοίου, ἔλαβα παρὰ τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ ἡμετέρου Πράκτορος τὸ ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένον ἔγγραφον [1], ὅπερ σπεύδω νὰ ὑποβάλω ὑμῖν πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ὑπ' ἀριθμ. 19 [2] καὶ ἀπὸ 23 Ἰανουαρίου ἐκθέσεώς [3] μου.

Ἐκ τοῦ ἐγγράφου τούτου ἀποδεικνύεται ὅτι τὴν μὲν 16 Ἰανουαρίου οἱ ἐπαναστάται ὑπὸ τοὺς κ.κ. Κορωναῖον, Σκουλᾶν, Κόρακα κλπ. ἐκέρδισαν νίκην σπουδαίαν κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐν τῇ θέσει τοῦ χωρίου Ἀστυράκη τρέψαντες αὐτὸν εἰς φυγήν, τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τῶν χρειωδῶν ὑπέστησαν ἥτταν· πρὸς δὲ ὅτι ἐθελονταί τινες, περὶ τοὺς 300, συνθηκολογήσαντες μετὰ τοῦ [4] τουρκικοῦ στρατοῦ ἐζήτησαν ν' ἀπέλθωσι τῆς νήσου. Συνεπείᾳ τούτου, ὡς ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἀναφέρω ἐν τῇ ἑτέρᾳ ἀναφορᾷ μου, ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐζήτησε πλοῖον εὐρωπαϊκὸν πρὸς μεταφορὰν τῶν ἐθελοντῶν τούτων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλ' οὐδεὶς τῶν ἐνταῦθα προξένων ἐκ τῶν ἐχόντων πλοῖα ἐδέχθη τὴν πρότασιν.

Υ.Γ. Ἐξ ἐπιστολῆς ὅμως τοῦ ἐν Ἡρακλείῳ Ὑποπροξένου τῆς Α. Μεγαλειότητος, τοῦ ὄντος πλησίον τοῦ θεάτρου τοῦ πολέμου, πληροφοροῦμαι ὅτι αἱ εἰρημέναι μάχαι ὑπῆρξαν σπουδαιότεραι παρ' ὅσον ὁ κ. Πράκτωρ, μακρὰν εὑρισκόμενος, ἐκθέτει.

Κατὰ τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, τὴν μὲν 15 οἱ ἐπαναστάται, περὶ τοὺς 320, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχαν οἱ ἀρχηγοὶ κ.κ. Βυζάντιος, Γενίσαρλης, Σαρατζόγλους, συνῆψαν μάχην παρὰ τὸ χωρίον Δίλησον [5], καθ' ἣν περὶ τοὺς 200 Τοῦρκοι ἐφονεύθησαν, τὴν δὲ 16 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἑτέρα μάχη συνήφθη παρὰ τὸ χωρίον Ἀνώγαια [6], καθ' ἣν 800 περίπου Ἕλληνες ἔλαβον μέρος, ἐν οἷς καὶ οἱ ἀρχηγοὶ κ.κ. Κορωναῖος, Πετροπουλάκης καὶ Σκουλᾶς, Τοῦρκοι δὲ περὶ τὰς ὀκτὼ χιλιάδας. Ἡ μάχη αὕτη ὑπῆρξε πεισματωδεστάτη καὶ φονικωτάτη διὰ τοὺς Τούρκους, οἵτινες ἀπώλεσαν 1500 περίπου, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ τὸν ἀρχηγόν των Καϊμακάμην Αἰγύπτιον, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐφονεύθησαν ἢ ἐπληγώθησαν 20–30.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 237–238.
2. Χφ. *20*.
3. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 230–237.
4. Χφ. *τῶν*.
5. Τύλισος (ἡ).
6. Ἀνώγεια (Μυλοποτάμου).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

101

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 26 *Χανιά, 29 Ἰανουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ13/454

Ὁποία ὑπῆρξεν ἡ διαγωγὴ τῶν Σφακιωτῶν πρὸς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν ἔλαβα ἤδη τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω πρὸς ὑμᾶς διὰ τῆς τελευταίας ἀναφορᾶς[1] μου. Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς, ἐν Σφακίοις διαμένων, συμφέρον εἶχε νὰ διέλθῃ τὴν ἐπαρχίαν ταύτην καὶ νὰ μεταβῇ διὰ ξηρᾶς ἐνταῦθα, καθότι ἤθελε διὰ τούτου ν' ἀποδείξῃ εἰς τὸν κόσμον ὅτι διέβη διὰ χώρας ὑποτεταγμένης. Διῆλθε λοιπὸν διὰ τῶν δυσβάτων στενωπῶν καὶ τῶν ὀρέων τῶν Σφακίων λαβὼν ὅλα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα. Πλὴν τὸ σχέδιόν του δὲν ἐπέτυχε καθ' ὁλοκληρίαν, καθότι παρὰ τὸ Ἄσκύφον προσεβλήθη ὑπὸ πεντακοσίων περίπου Σφακιωτῶν, Ἀποκορωνιτῶν καὶ Ἁγιοβασιλιτῶν καὶ οὐ μικρὰν βλάβην ἔπαθε.

Δυστυχῶς δὲν ἔλαβα εἰσέτι γνῶσιν ἐκθέσεώς τινος περὶ τῆς μάχης ταύτης, ἵνα πληροφορήσω τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα τὰ καθ' ἕκαστα. Μολοντοῦτο, εἴτε παραδεχθῶμεν ὅτι 70 μόνον ἐφονεύθησαν, ὡς οἱ Τοῦρκοι λέγουν, εἴτε 500, ὡς οἱ Χριστιανοὶ διατείνονται, τὸ γεγονὸς αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ εἶναι σπουδαῖον, καθότι ἀποδεικνύει ὅτι ὄχι μόνον οἱ Σφακιῶται δὲν εἶναι ὑποτεταγμένοι, ἀλλ' ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἔχει τὴν τόλμην καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Μουσταφᾶ νὰ ἐπιτίθεται καὶ νὰ διαψεύδῃ διὰ τοῦ ἐπισημοτέρου τρόπου ὅσα αὐτὸς περὶ αὐτῆς λέγει.

Ὁ Μουσταφᾶς ἐλυπήθη, λέγουν, βαθέως διὰ τὴν πρᾶξιν ταύτην τῶν Σφακιωτῶν, ἀποκαλεῖ αὐτοὺς ἀπίστους καὶ ἀπειλεῖ ὅτι θέλει τιμωρήσει τοὺς αὐθάδεις, προσπαθῶν δὲ ν' ἀποκρύψῃ τὸ πρᾶγμα ἢ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν σημασίαν του παριστᾷ αὐτὸ ὡς πρᾶξιν ὀλίγων κακοήθων ἀνθρώπων. Διὰ ν' ἀποδείξῃ δὲ ὅτι ἡ ἐπαρχία αὕτη εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν του καὶ συνάμα ἵνα δείξῃ δείγματα τῆς ἐπιεικείας του, ἅμα ἐπανελθὼν ἐνταῦθα ἔπεμψε διὰ πλοίου ἓν φορτίον κριθῆς πρὸς θεραπείαν τῆς μαστιζούσης τοὺς κατοίκους σιτοδείας. Τοῦτο ἐξηγεῖ πόσην σημασίαν δίδει ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς εἰς τοὺς Σφακιώτας.

Ὅλοι οἱ περὶ τὸν Πασᾶν τὰ αὐτὰ λέγουν περὶ Σφακιωτῶν. Τὰ αὐτὰ μοὶ εἶπε προχθὲς καὶ ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς (ὁ Αἰγύπτιος Ὑπουργὸς τοῦ Πολέμου, ὃν χάριν τοῦ Μπαϊραμίου ἐπεσκέφθην), ὅτι δηλ. οἱ Σφακιῶται εἶναι ὑποτεταγμένοι, ὅτι ἐδέχθησαν τὸν στρατὸν φιλικῶς, προσέφεραν τὰς οἰκίας των εἰς τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Πασᾶ, ἐχορήγησαν τροφὰς κλπ., ἀλλ' ὅτι ταραξίαι τινὲς καὶ ξένοι εἶναι οἱ τολμήσαντες νὰ τοὺς κτυπήσωσι διαβαίνοντας τὸ Ἄσκυφον ⟨καὶ ὅτι⟩ τοιοῦτοι εἶναι καὶ οἱ φαινόμενοι ἐπαναστάται.

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὑπάρχουσι καὶ Σφακιῶται τουρκίζοντες, καθότι, ἂν ὅλοι συνεμερίζοντο τὰς ἰδέας τῶν ἐπαναστατῶν καὶ συνεννοούμενοι κατελάμβανον τὰς ἐπικαίρους θέ-

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 230–237.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σεις, οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπῆρχεν ὅτι ὁ Μουσταφᾶς καὶ ὁ στρατός του ἤθελεν ἐντελῶς καταστραφῆ εἰς τὰς φάραγγας τῶν Σφακίων. Δυστυχῶς ἐν τῇ εἰρημένῃ μάχῃ τῇ λαβούσῃ χώραν τῇ 19 Ἰανουαρίου 500 μόνον ἔνοπλοι Σφακιῶται, Ἀποκορωνιῶται κλπ. ὑπῆρχαν, πάντες δ' οἱ εἰδήμονες βεβαιοῦν ὅτι, ἂν εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ὑπῆρχαν πλειότεροι ἔνοπλοι καὶ ἐνήργουν μετὰ πλειοτέρας ἑτοιμότητος, ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἤθελε πάθει ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ὅ,τι καὶ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 [1].

Ἐν τῇ αὐτῇ ἀναφορᾷ [2] μου ἔλαβα τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω τὰ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μαλεβυζίου λαβόντα χώραν τὴν 15 [3] καὶ 16 τοῦ ἰσταμένου. Ὡς πρὸς τὰς μάχας ταύτας ὑποθέτω ὅτι ἔγραψεν ὑμῖν ὁ ἐν Ἡρακλείῳ Ὑποπρόξενος τῆς Α. Μεγαλειότητος, ὡς ἐκ περισσοῦ δὲ ὑπέβαλον ὑμῖν ἀντίγραφον τῆς περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ⟨ἐκθέσεως [4] τοῦ⟩ ἡμετέρου ἐν Ρεθύμνῳ Πράκτορος. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Πράκτορος ἐκτιθέμενα διαφέρουσι πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Ὑποπροξένου, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω ὑμῖν ἀντίγραφον ἐκθέσεως [5], περιελθούσης εἰς γνῶσίν μου, ἑνὸς τῶν ἐν ταῖς μάχαις ταύταις εὑρεθέντος ἀρχηγοῦ, τοῦ κ. Γενίσαρλη, ἥτις βεβαίως εἰκονίζει τὰ πράγματα ὡς συνέβησαν. Ὁπωσδήποτε κατὰ τὰς μάχας ταύτας, ἀνεξαρτήτως τῶν ζημιῶν ἃς ὁ τουρκικὸς στρατὸς ὑπέστη, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ ὅπλα τῶν ἐπαναστατῶν, καίτοι ὀλιγάριθμα, ἐκέρδισαν ἀλληλοδιαδόχως δύο λαμπρὰς νίκας, τὰς ὁποίας καὶ οἱ ἴδιοι Τοῦρκοι ἀναγκάζονται νὰ ὁμολογήσουν ἀναγνωρίζοντες τὴν ἀνδρείαν τῶν ἀντιπάλων των. Οἱ λαβόντες μέρος ἐν ταῖς μάχαις ταύταις Χριστιανοὶ ἐν μὲν τῇ 15 τοῦ μηνὸς δὲν ἦσαν, ὡς βεβαιοῖ ὁ κ. Ὑποπρόξενος, πλειότεροι τῶν 350, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἦσαν περὶ τοὺς 800. Τὸ λυπηρὸν ὅμως εἶναι ὅτι ἐν μὲν τῇ πρώτῃ μάχῃ, ὡς βεβαιοῦν, 30 μόνον ἐκ τῶν 350 ἦσαν ἐντόπιοι, ἐν δὲ τῇ ἑπομένῃ 200 ἐκ τῶν ὀκτακοσίων καὶ ὅτι, καίτοι νικηταὶ οἱ ἐπαναστάται καὶ δυνάμενοι ἕνεκα τῆς ἀποθαρρύνσεως τῶν Τούρκων νὰ ὠφεληθῶσι σπουδαίως ἐκ τῶν νικῶν των, παρήτησαν τὰς καλὰς θέσεις ἃς κατεῖχον καὶ ἀπεχώρησαν ὄχι δι' ἄλλον λόγον, εἰμὴ διότι δυστυχῶς καὶ τροφῶν ἐστεροῦντο καὶ πολεμοφοδίων.

Φαίνεται δ' ὅτι αἱ στερήσεις τῶν ἐθελοντῶν ἦσαν τοιαῦται, ὥστε πολλοὶ ἐξ αὐτῶν διαρρήξαντες πάντα δεσμὸν πειθαρχίας ἀπεφάσισαν νὰ ἐπαναλάβωσι τὰς ἐν Σφακίοις λαβούσας ⟨χώραν⟩ πρὸ ὀλίγου σκηνὰς καὶ νὰ ζητήσωσιν ἀπὸ τὰς ἐν Ρεθύμνῳ τουρκικὰς ἀρχὰς πλοῖα πρὸς ἀναχώρησιν. Ἕνεκα τούτου μάλιστα βεβαιοῦν ὅτι καὶ ῥῆξίς τις μεταξύ των ἔλαβε χώραν, εἰς ἣν καί τινες ἐφονεύθησαν. Μὴ συναινεσάντων δ' εὐρωπαϊκῶν πλοίων νὰ παραλάβωσιν αὐτούς, τουρκικὰ πλοῖα τοὺς μετέφεραν χθὲς εἰς Σούδαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀγνοῶ ἀκριβῶς τὸν ἀριθμὸν τῶν λιποτακτῶν τούτων, ἀλλά, ὡς λέγεται, ἀναβαίνει εἰς 350.

---

1. Βλ. Κ. Κριτοβουλίδου, *Ἀπομνημονεύματα*, σσ. 43–44.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 240.
3. Χφ. *18*.
4. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 237–238.
5. 16 Ἰανουαρίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ13/462.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἕκαστος ἀπορεῖ πῶς, ἀφοῦ δὲν παρῆλθεν εἰσέτι μὴν ἀφ' ἧς μετὰ τοῦ ἀρχηγοῦ κ. Πετροπουλάκη δύο ἀτμόπλοια ἀπεβίβασαν πλησίον τῶν μερῶν εἰς ἃ αἱ εἰρημέναι μάχαι ἔλαβαν χώραν καὶ τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια καὶ πλεῖστα ὅσα χρειώδη, ἀπορεῖ, λέγω, πῶς αἴφνης οἱ ἐθελονταὶ εὑρέθησαν ἄνευ ἄρτου καὶ ἄνευ φυσεκίων. Μετὰ λύπης λοιπὸν λέγω ὅτι τὰ πολύτιμα ταῦτα φορτία, ἀντὶ νὰ οἰκονομηθῶσιν ἐμφρόνως εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν πολεμιστῶν, διηρπάγησαν ὑπὸ τῶν κατοίκων, ἢ ἄλλα, κεκρυμμένα ὄντα, κατεδείχθησαν ὑπὸ προδοτῶν καὶ ἐλήφθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω γεγονότων ἐξάγεται ὅτι ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων εἶναι οἰκτρὰ καὶ ἀποδείκνυνται δύο τινά : α΄) ὅτι ἡ ἐπανάστασις, ἂν καὶ εἰσέτι ζῇ, εὑρίσκεται εἰς μεγίστην χαλάρωσιν καὶ παρακμήν· καὶ β΄) ὅτι, ὡς πολλάκις ἔκαμα γνωστὸν εἰς τὴν Β. Κυβέρνησιν, ὑπάρχει παντελὴς ἔλλειψις διοργανώσεως καὶ διευθύνσεως.

Τὸ πρῶτον γεγονὸς ἐξογκώνων ὁ Μουσταφᾶς καὶ προτρέχων τῶν πραγμάτων παριστᾷ τὴν ἐπανάστασιν ὡς ἐσβεσμένην ἢ μᾶλλον ὡς εἷς τινα σημεῖα τῆς νήσου ἕνεκα τῶν ξένων ὑφισταμένην. Ἴσως ἐν μέρει ἡ ἐκτίμησις αὕτη δὲν εἶναι ἐσφαλμένη, διότι οἱ κάτοικοι ἕνεκα πολλῶν αἰτίων, ἅτινα πολλάκις ἐξέθηκα εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον, ὄντες κατὰ μέγα μέρος ἀποτεθαρρυμένοι, ἔπαυσαν νὰ εἶναι θερμοὶ καὶ ἀποφασιστικοὶ ἐπαναστάται καὶ προσέτι διότι, ἂν ἔλειπον οἱ ξένοι ἐθελονταί, οἵτινες ἴσως δὲν ἔπραξαν ὅσα ἤλπιζέ τις, ἡ ἐπανάστασις πρὸ πολλοῦ δὲν θὰ ὑπῆρχεν.

Ἡ δευτέρα ἔλλειψις, ἥτις συντελεῖ εἰς τὴν ἐπαύξησιν τῆς πρώτης, εἶναι λίαν δυσάρεστος, διότι, ἐν ὅσῳ δὲν ὑπάρχει διεύθυνσις καὶ τάξις, ἐν ὅσῳ δὲν ὑπάρχει διοργάνωσις καὶ σκόπιμος διαχείρισις τῶν ἔξωθεν στελλομένων, ἐννοεῖται ὅτι οὐδέποτε θέλουσι θεραπευθῇ αἱ ὑφιστάμεναι ἀνάγκαι, καὶ βουνὰ τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων καὶ ἂν φθάσωσι. Δυστυχῶς εἰς ταῦτα προστίθεται ἡ ἔλλειψις συνεννοήσεως μεταξὺ τῶν σωματαρχῶν καὶ τῆς ἀπολύτως ἀναγκαίας ἑνότητος [1] εἰς τὰς ἐνεργείας των. Εἴκοσιν ἡμέραι πολλάκις παρέρχονται χωρὶς οἱ μὲν νὰ γινώσκωσι τὶ πράττουν οἱ δέ.

Ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπῆρχεν ἑνότης εἰς τὰς ἐνεργείας καὶ ἡ δέουσα διοργάνωσις, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στρατὸς πρὸ πολλοῦ ἤθελεν εἶσθαι κατεστραμμένος, ἀφοῦ μ' ὅλην τὴν ἐλεεινότητα ἠλαττώθη μέχρι τοῦδε σχεδὸν κατὰ τὸ ἥμισυ. Ἀλλὰ δυστυχῶς ὅλαι αἱ πρόσφοροι περιστάσεις, οἷαι ἦσαν ἡ εἰς Σέλινον εἰσβολὴ καὶ ἡ διὰ τῶν Σφακίων δίοδος τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, παρῆλθαν σχεδὸν ἀνωφελῶς.

Μολαταῦτα καὶ πάλιν, ὡς ἔχουσι τὰ πράγματα, ἡ θεραπεία δὲν εἶναι ἀκατόρθωτος. Ἂν εἰς τοὺς ὑπάρχοντας νῦν ἐν τῇ νήσῳ ἐθελοντὰς ἢ τοὺς κατόπιν ἐρχομένους χορηγῶνται τὰ πρὸς συντήρησίν των, ὡς γίνεται διὰ πάντα στρατόν, μέσα καὶ δὲν ἀφήνωνται νὰ τρέφωνται ἀπὸ τὸ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ριπτόμενον μάννα, ἂν ἐξ αὐτῶν ἐν μέρει καὶ διὰ τῶν ἐκ τῶν ἐντοπίων προθύμων νὰ ὑπηρετήσωσι τὴν ἐπανάστασιν ἢ καὶ μισθοδοτουμένων κατηρτίζετο ἓν σῶμα ἐκ 5–6 χιλιάδων ἀνδρῶν, διαρκῶς διαμενόντων εἰς τὰ ὅπλα, δύναμαι νὰ σᾶς ἐγ-

---

1. Χφ. *ἡ ἀπολύτως ἀναγκαία ἑνότης.*

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

γυηθῶ, 'Εξοχώτατε, ὅτι ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἤθελε περιορισθῆ ἐντὸς τῶν φρουρίων τῆς νήσου καὶ οἱ Κρῆτες, ἀντὶ νὰ τείνωσι [νὰ τείνωσι] χεῖρα ἐπαίτου, ἠδύναντο νὰ δεικνύωσι γεγονότα τετελεσμένα, εἰς ἃ ἔχει τόσην συμπάθειαν ἡ Εὐρώπη. 'Αλλὰ μέχρι τοῦδε οὐδέποτε συνεκεντρώθη ἐπὶ τὸ αὐτὸ σῶμα ἐπαναστατῶν συγκείμενον ἐκ χιλίων ἀνδρῶν καὶ ἴσως πρώτην φορὰν εἰς τὴν κατὰ τὴν 16 'Ιανουαρίου ἐν 'Ανωγείοις μάχην συνηθροίσθησαν 800 ἐπαναστάται, διότι οἱ ἐντόπιοι συνέρχονται, ὄχι ὅταν πρέπῃ, ἀλλ' ὅταν θέλουν, μένουν εἰς τὸ στρατόπεδον, ἐφ' ὅσον τοὺς ἀρέσκει, καὶ πάλιν ἐπιστρέφουσιν, ἀδιαφόρως ἂν ἡ στιγμὴ εἶναι κρίσιμος, εἰς τὰς οἰκίας των εἴτε πρὸς ἀνεύρεσιν ἄρτου εἴτε πρὸς περίθαλψιν τῶν οἰκογενειῶν των.

Τὸ σπουδαιότερον λοιπὸν ζήτημα κατ' ἐμέ, ἂν μοὶ ἐπετρέπετο νὰ ἐκφράσω γνώμην, εἶναι, 'Εξοχώτατε, νὰ ὀργανισθῇ ἡ ἐπανάστασις καὶ νὰ καταρτισθῶσιν ἀνάλογα διαρκῆ σώματα, λαμβανομένης προνοίας ὅπως χορηγῶνται αὐτοῖς τὰ πρὸς συντήρησιν μέσα. Τοῦτο δὲ ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ εὐχερῶς, ἂν ὑπῆρχε μία κεφαλὴ ἥτις ἔχουσα τὰ ὑλικὰ μέσα καὶ παρακαθημένη τῇ συνελεύσει ἤθελε καὶ διὰ τῆς πείρας καὶ διὰ τῶν μέσων της διευθύνει τὰ πάντα.

'Επληροφορήθην ὅτι ἡ Κ. 'Επιτροπή, ἥτις μόνη δύναται νὰ δώσῃ ζωὴν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἐσκόπει νὰ πέμψῃ πρὸς τοῦτο ἓν τοιοῦτον πρόσωπον. Εἴθε ταχέως νὰ πραγματοποιηθῇ ὁ σωτηριώδης οὗτος σκοπός.

'Η Γ. Συνέλευσις τῶν Κρητῶν, ἥτις ἤδη διαμένει ἐν τῷ κέντρῳ τῶν Σφακίων, ἐν τῷ χωρίῳ Ἴμπρῳ, καταγίνεται, ὡς ἐπληροφορήθην, νὰ ὀργανισθῇ, νὰ συστήσῃ κυβέρνησιν καὶ νὰ καταρτίσῃ στρατὸν μόνιμον, πλὴν ὅλα ταῦτα ἕνεκα ἐλλείψεως τῆς ἀπαιτουμένης πείρας, ἴσως καὶ τῶν μέσων, ἴσως μείνωσι σχέδια. 'Η συνέλευσις αὕτη, εἰς ἣν ὀφείλεται ἔπαινος, διότι ἕνεκα τῆς σταθερότητος τοῦ χαρακτῆρος τῶν συγκροτούντων αὐτὴν μελῶν καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ των ὑπηρέτησεν ἐπωφελῶς τὴν ἐπανάστασιν, ἡ συνέλευσις, λέγω, χειραγωγουμένη ὑπὸ ἐπισήμου τινὸς καὶ ἔχοντος τὰ ὑλικὰ μέσα προσώπου πολλὰ δύναται νὰ συγκρατήσῃ καὶ νὰ κατορθώσῃ. Ὑπάρχουσι δευτερεύοντα ἄλλα ζητήματα, οἷον τὸ τῶν οἰκογενειῶν, τὸ τῆς σιτοδείας, ἅτινα φαίνονται μὲν ἤδη κύρια, ἀλλὰ δὲν εἶναι τοιαῦτα, θεραπευομένων τῶν λοιπῶν ἐλλείψεων.

'Ο Μουσταφᾶ Πασᾶς ἐπανελθὼν ἐνταῦθα ἠθέλησε νὰ δείξῃ δείγματα ἐπιεικείας καὶ αὐστηρᾶς δικαιοσύνης. Καὶ πρῶτον μὲν ἔπαυσε τὸν θυρωρὸν τῆς πόλεως, ἐπὶ λόγῳ ὅτι ἐφέρετο καταθλιπτικῶς πρὸς τοὺς εἰς αὐτὸν προσερχομένους χωρικούς. 2) Κατήργησεν ὅλα τὰ κατὰ τὴν ἀπουσίαν του ληφθέντα παρὰ τοῦ 'Αλήμπεη ἀστυνομικὰ μέτρα, οἷον τὸ νὰ μὴ δύνανται[1] οἱ εἰς τὴν πόλιν μεταφέροντες τὸ ἔλαιόν των χωρικοὶ νὰ τὸ πωλῶσιν εἰς ὅντινα θέλουσι καὶ νὰ μὴ λαμβάνωσι τὸ τίμημα ἀμέσως, ἀλλ' ἐπέτρεψε νὰ πωλῶσιν εἰς ὅντινα θέλουσιν καὶ ὅσον θέλουσι, πληρώνοντες δὲ τὸν φόρον νὰ μὴ τοῖς φέρωνται προσκόμματα ὡς πρὸς τὴν παραλαβὴν τοῦ τιμήματος. 3) Κατήργησε τὸ μέτρον τοῦ νὰ μὴ δύνανται

1. Χφ. *δύναται*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

οἱ χωρικοὶ νὰ παραλαμβάνωσιν ἐκ τῆς πόλεως σιτηρά, δέρματα, ὑφάσματα κλπ., ἀλλ' ἐπέτρεψε νὰ λαμβάνωσιν ἀναλόγως πλειότερα ἐξ ἑκάστου εἴδους τῶν ἀντικειμένων τούτων.

Μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ σουλτανικοῦ διατάγματος[1] δὲν προέβη εἰσέτι ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς εἰς καμμίαν πρᾶξιν τείνουσαν εἰς τὴν ἐκλογὴν ἀντιπροσώπων τῆς νήσου, ἀλλ' οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι, ὅταν ἔλθῃ ἡ στιγμή, θέλει ἐνεργήσει τὴν ἐκλογὴν ἢ μᾶλλον τὸν διορισμὸν τῶν ἀντιπροσώπων ἐκείνων οὓς αὐτὸς θέλει, ἵνα παίξῃ τὴν μελετωμένην κωμῳδίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν μόνον οἱ βουλόμενοι θέλουν ἀπατηθῆ. Ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης ἐξακολουθεῖ νὰ διαμένῃ ἐνταῦθα.

Ἡ συνέλευσις ὅμως τῶν Κρητῶν ἐκτὸς τῆς πρὸς τὸν λαὸν προκηρύξεως[2] ἦν, ἅμα ἐγνώσθη ἡ ἔλευσις τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντη, ἐξέδωκε διὰ τῶν τότε παρόντων αὐτῆς μελῶν καὶ ἧς ἀντίγραφον ὑπέβαλα ὑμῖν διὰ τῆς τελευταίας ἀναφορᾶς μου, προσελθόντων ὅλων τῶν μελῶν αὐτῆς, ἐξέδωκε καὶ ἑτέραν[3], δι' ἧς ἐντόνως ἀποτρέπει τὸν λαὸν τοῦ νὰ συμπράξῃ εἰς τὰς παρασκευαζομένας ἐκλογάς, τὸν φωτίζει δὲ τοῦ νὰ μὴ ἐμπέσῃ εἰς τὰς νέας πλεκτάνας.

Προχθὲς ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἔπεμψε τέσσαρα τάγματα εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κισσάμου, εἰς ἣν εἰσέτι δὲν εἰσέβαλε στρατὸς (ἐκτὸς τοῦ ἐκεῖ μικροῦ φρουρίου Καστελλίου), ἵνα ὑποτάξῃ καὶ αὐτήν. Λέγεται ὅμως ὅτι τὸν ἀποστέλλει εἰς Ὁμαλὸν πρὸς καταδίωξιν τοῦ ἐκεῖ εὑρισκομένου Ι. Ζιμπρακάκη.

Μετὰ τὴν ἐν Ἀνωγείοις μάχην τῆς 16 Ἰανουαρίου οἱ Τοῦρκοι ἐξαγριωθέντες κατὰ τῶν Χριστιανῶν κατέστρεψαν τὰ χωρία Ἀστεράκη[4] καὶ Κεραμιώτη[5] παραδόντες αὐτὰ εἰς τὸ πῦρ. Κατέστρεψαν ἐπίσης καὶ τὰς ἐκκλησίας καὶ ἥρπασαν τὴν περιουσίαν τῶν μοναστηρίων Βοσάκη[6] καὶ Δισκούρη. Πολλῶν χωρικῶν τῶν εἰρημένων χωρίων τὰ πράγματα καὶ τὰ ζῷα ἀφῄρεσαν ἐπὶ προφάσει ὅτι ἔλαβον μέρος εἰς τὴν μνησθεῖσαν μάχην, χάριν δ' ἐκδικήσεως ἐφόνευσαν Χριστιανούς τινας τὸν στρατὸν παρακολουθοῦντας πρὸς ὑπηρεσίαν.

Ἐν δὲ τῇ πόλει τοῦ Ἡρακλείου οἱ Ὀθωμανοὶ μετὰ τὰς ὁποίας ὑπέστησαν ἥττας ἐξαγριωθέντες διεσκέπτοντο, λέγουν, νὰ σφάξωσι τοὺς Χριστιανούς, πλὴν ἀνεχαιτίσθησαν ὑπὸ τῶν φρονιμωτέρων. Τοῦτο πληροφορηθεὶς ὁ κ. Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας ἔπεμψεν ἐκεῖσε τὴν κανονιοφόρον *Wizard*, ἧς ἡ παρουσία ἐλπίζεται νὰ συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ κατευνασθῇ ὁ ἐξαφθεὶς φανατισμὸς τῶν Τούρκων, οἵτινες ἀποδίδοντες τὰς κατὰ τὴν 15 καὶ 16 ἥττας των εἰς τὰς ἐλλείψεις τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν Ρεσὶτ Ἐφέντη ὑβρίζουσιν αὐτὸν καὶ τὸν ἀποκαλοῦσι μουρτάτην[7].

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 237, ὑποσημ. 1.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 237, ὑποσημ. 2.
3. 23 Ἰανουαρίου 1867 : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ68/2512· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Α', σσ. 713–714.
4. Ἀστυράκι.
5. Καμαριώτης.
6. Μονὴ Βοσάκου.
7. Ἀρνησίθρησκον, ἀποστάτην.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐπισυνάπτονται : 1) ἡ προκήρυξις τῆς συνελεύσεως τῶν Κρητῶν· 2) δύο φύλλα τῆς ἐφημερ. ἡ *Κρήτη* [1].

102

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΝ ΔΕΛΗΓΕΩΡΓΗΝ [2]

Ἀριθ. 10 *Ἡράκλειον, 30 Ἰανουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ25/911

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι τὴν εἰκοστὴν ἕκτην ἤδη λήξαντος μηνὸς ἀνεγνώσθη ἐν τῷ ἐνταῦθα Διοικητηρίῳ δημοσίᾳ, εἰς ὑπήκοον πάντων, σουλτανικὸν διάταγμα [3], ὅπερ ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἔπεμψεν ἐκ Χανίων δι' ἀπεσταλμένου. Διὰ τοῦ ἐν λόγῳ διατάγματος, ὅπερ δὲν φέρει χρονολογίαν καὶ ὑπογραφήν, ὁ Σουλτᾶνος ἐκφράζει τὴν λύπην του διὰ τὰ ἐν Κρήτῃ κατ' ἀνάγκην ἐπισυμβάντα γεγονότα καὶ διατάσσει νὰ ἐνεργηθῇ ἐκλογὴ ἑνὸς ἢ δύο προκρίτων ἐξ ἑκάστης ἐπαρχίας, διὰ νὰ μεταβῶσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα συνεστήθη ἐπιτροπὴ ἥτις μέλλει νὰ κανονίσῃ τὸν τρόπον καθ' ὃν θὰ διοικήσῃ τὸν τόπον ὁ διορισθησόμενος Διοικητής.

Ἀναγινώσκων τις τὸ διάταγμα ἀπαντᾷ κατὰ πᾶσαν λέξιν τὴν ὀργὴν καὶ τὸν φανατισμὸν τοῦ Σουλτάνου, ἀποφεύγοντος νὰ ὀνομάσῃ τοὺς Χριστιανούς, ἀλλὰ μόνον τοὺς προκρίτους, Μωαμεθανοὺς καὶ μή. Προσέτι ἀναφέρει ὅτι διεκηρύχθη γενικὴ ἀμνηστία, ἐνῷ οὐδέποτε ἐδημοσιεύθη τοιαύτη. Ἀπ' ἐναντίας ἡ Διοίκησις καθ' ἑκάστην συλλαμβάνει, ἁλυσοδένει καὶ φυλακίζει πολλοὺς ἐκ τῶν κατοίκων, λόγῳ τοῦ ὅτι εἶχον μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν.

Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν διερμήνευσιν καὶ διασάφησιν τῶν ἀγαθῶν βουλῶν καὶ προθέσεων τῆς Σουλτανικῆς Μεγαλειότητος ὑπὲρ τῶν πιστῶν τῆς νήσου κατοίκων, ἡ Διοίκησις ἀμέσως τὰς ἐπραγματοποίησε. Δηλονότι ἀπηγόρευσεν αὐστηρῶς τὴν ἐκτὸς τῶν φρουρίων ἐξαγωγὴν καρπῶν, πετζίων, σάπωνος, ὀρυζίου καὶ λοιπῶν τροφίμων, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οἱ χωρικοὶ εὐκολύνουσι τὰς ἀνάγκας τῶν ἐθελοντῶν, πράγματι ὅμως ⟨ἵ⟩να τιμωρήσῃ τοὺς κατοίκους καὶ τοὺς διατηρῇ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ φόβου καὶ τῆς ἀπειλῆς.

Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐκλογῆς τῶν ἀντιπροσώπων ἡ Διοίκησις δὲν τὸ ἀφῆκεν ἀδολίευτον. Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ διατάγματος ὥρισε καὶ τὰ ἐκλεχθησόμενα πρόσωπα τῶν τε Ὀθωμανῶν καὶ Χριστιανῶν. Ἐκ τῶν τελευταίων ὑπέδειξε τοὺς προδότας καὶ ὑπηρέτας τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, π.χ. τῆς ἐπαρχίας Μαλεβυζίου τὸν Ἰωάννην Οἰκονομίδην, Μεσερᾶς τὸν Σκουντήν, Μοιραμπέλου τὸν Κοκολάκη, Ἱεραπέτρου τὸν Ἐμμ.

---

1. Πιθανώτατα πρόκειται περὶ δύο ἀντιτύπων τοῦ φύλλου ὑπ' ἀριθ. 2 τῆς 20 Ἰανουαρίου 1867 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ57/2132.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 207, ὑποσημ. 2.

3. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 237, ὑποσημ. 1.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ματθιάκη, Ρίζου τὸν Γεώργιον 'Ηλιάκη, Πεδιάδος τὸν 'Εμμ. Στιακάκη καὶ Μονοφατζίου τὸν 'Ιωάννην 'Αποστολάκη.

'Αντίγραφον τοῦ δημοσιευθέντος διατάγματος λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω ὧδε καὶ προσέτι νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν 'Υμ. 'Εξοχότητα ὅτι ὅμοια αὐτοῦ μὲ τὰς προσηκούσας πληροφορίας ἀπεστάλησαν δι' ἐκτάκτων πεζοδρόμων πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς καὶ ἄλλους οἰκοκυραίους τῶν ἐπαρχιῶν, ὅπως διὰ τῶν ἐφικτῶν μέσων ματαιώσωσι καὶ ἀποδοκιμάσωσι πᾶσαν ἐνεργηθησομένην ἐκλογήν.

'Η κατάστασις εἰς ἣν διατελεῖ ἤδη ἡ ἐπανάστασις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν δὲν εἶναι ἀνθηρὰ ὅπως ἐπροσδοκᾶτο. 'Η διαγωγὴ τῶν ἐντοπίων χωρικῶν 'Ανωγίων καὶ Μηλοποτάμου κατά τε τὴν μάχην τῆς δεκάτης ἕκτης τοῦ λήξαντος μηνὸς καὶ μετ' αὐτήν ἐστιν ἐπονείδιστος. "Ενεκα τούτου οἱ ἡμέτεροι ἀρχηγοὶ μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοὺς [1] καὶ τῶν ὁπλαρχηγῶν Κόρακα καὶ Σκουλὰ (τοῦ Παυλὴ Χ'Δεδιδάκη νοσηλευομένου ἕνεκα τῆς πληγῆς ἣν ἔλαβε κατὰ τὴν ἀνωτέρω μάχην) ἔλαβον διεύθυνσιν πρὸς τὴν ἐπαρχίαν Μεσερᾶς καὶ ἐκεῖθεν θὰ [2] καταλάβωσι θέσεις τινὰς τῶν ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν Πεδιάδος. "Απας ὁ στρατὸς εὑρίσκεται πεινασμένος, γυμνὸς καὶ ἀνυπόδητος, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ στερημένοι παντὸς χρηματικοῦ μέσου διὰ νὰ εὐκολύνωσι τὰς ἀνάγκας τῶν ὑπ' αὐτούς [3]. 'Υποστηρίζεται μάλιστα φήμη ὅτι περὶ τοὺς διακοσίους ἐκ τῶν ἐθελοντῶν κατέφυγον εἰς Ρεθύμνην, διὰ νὰ προστατευθῶσιν ὑπὸ τῆς Διοικήσεως. "Ωστε εἶν' ἀνάγκη νὰ ληφθῶσι δραστήρια καὶ ἀποτελεσματικὰ μέτρα πρὸς διάσωσιν καὶ διατήρησιν τῶν ἐθελοντῶν, ἄλλως ἐπίκειται κίνδυνος νὰ διαλυθῶσιν ἔνθα κἀκεῖσε, ἕνεκα τῶν ἀναγκῶν εἰς ἃς διατελοῦσι καὶ τῆς διαγωγῆς τῶν ἐντοπίων.

'Ο Νικόλαος Παμπούκης, ἀποτελῶν μέρος τῶν ἐθελοντῶν, μετὰ τὴν μάχην τῆς δεκάτης ἕκτης μετέβη εἰς διαφόρους θέσεις τῆς ἐπαρχίας Μηλοποτάμου, διὰ νὰ δυνηθῇ ν' ἀποκρύψῃ πολεμοφόδια ἅτινα ὑπῆρχον ἐκεῖσε. 'Αλλ' ἕνεκα τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων αἵτινες περιεφέροντο πρὸς καταδίωξιν περιεπλανήθη εἰς τὰ δάση, ἀλλὰ διεσώθη. 'Ο κύριος οὗτος ἐνδυθεὶς χωρικὰ ἐνδύματα μετ' ἄλλων ἐντοπίων ἦλθε σήμερον εἰς 'Ηράκλειον ἐπὶ τῇ προθέσει νὰ μεταβῇ εἰς 'Αθήνας, διὰ νὰ ἐκθέσῃ πρὸς τὴν Κεντρικὴν 'Επιτροπὴν τὰς ἀνάγκας τῶν ἐθελοντῶν καὶ τὰ μέσα δι' ὧν δύνανται νὰ θεραπευθῶσιν ἀναλόγως μὲ τὰς περιστάσεις. Κατέβαλα πᾶσαν ἐνέργειαν διὰ νὰ εὐκολύνω τὴν ἀναχώρησίν του διὰ τοῦ αὐστριακοῦ καὶ πιστεύω νὰ ἐπιτύχῃ. 'Ο κύριος οὗτος, μέτοχος τῶν δεινοπαθημάτων καὶ αὐτόπτης τῶν διατρεχόντων, θέλει ἐκθέσει ὅπου δεῖ, διὰ νὰ ληφθῶσι κατεπειγόντως κατάλληλα καὶ ἀποτελεσματικὰ μέτρα.

---

1. Χφ. *αὐτῶν*.
2. Χφ. *νά*.
3. Χφ. *αὐτῶν*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

103

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 35 *Χανιά, 5 Φεβρουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ13/464

Ὑποσχεθεὶς διὰ τῆς τελευταίας ἀναφορᾶς [1] μου νὰ ὑποβάλω ὑμῖν, δοθείσης εὐκαιρίας, ἀντίγραφον ⟨ἐκθέσεως⟩ τῆς κατὰ τὴν 19 τοῦ ἀπελθόντος μηνὸς παρὰ τὸ Ἄσκυφον τῶν Σφακίων γενομένης κατὰ τὴν ἐκεῖθεν διάβασιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ μάχης καὶ ἐντυχὼν ἤδη τοιαύτης, σπεύδω νὰ ἐκπληρώσω τὴν ὑπόσχεσίν μου.

Ἐκ τῆς συνημμένης λοιπὸν ἐκθέσεως θέλετε εὐαρεστηθῆ[τε] νὰ πληροφορηθῆτε λεπτομερείας τινὰς λίαν χαρακτηριστικὰς τοῦ σπουδαίου τούτου γεγονότος καὶ θέλετε νοήσει ἀπὸ ποῖα αἰσθήματα ἐμφοροῦνται σήμερον οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας Σφακίων, ὧν ἡ διαγωγὴ θέλει ἔχει ἀναμφιλέκτως μεγάλην ἐπήρειαν εἰς τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως. Θέλετε προσέτι ἐξ αὐτῆς πληροφορηθῆ ὅτι αἱ εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς προξενηθεῖσαι, κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς συνελεύσεως, ἐν τῇ εἰρημένῃ μάχῃ ζημίαι ἀναβιβάζονται εἰς 500–600 πληγωμένους ἢ φονευμένους.

Τὰ δὲ μετὰ ταῦτα ἐπελθόντα γεγονότα εἶναι ἔτι μᾶλλον σπουδαιότερα. Οἱ Σφακιῶται ψυχροὶ τὸ κατ' ἀρχὰς πρὸς τὴν ἐπανάστασιν, κλονισθέντες καὶ συμπαθοῦντες πρὸς αὐτὴν κατόπιν, ἐπὶ τέλους οἱ πλειότεροι ἐκηρύχθησαν ἐπαναστατικοὶ καὶ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ὁλόκληρος ἡ ἐπαρχία διατελεῖ ἐν ἐπαναστατικῇ καταστάσει. Ἑπομένως αἱ πρὸς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν δοθεῖσαι ὑποσχέσεις ἦσαν [2] προσποίησις.

Μετὰ τὴν εἰρημένην μάχην καὶ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ βλέποντες ὅτι ὁ Τσιρδάνης ἦτο ἐπικίνδυνον ὄργανον ἐν μέσῳ αὐτῶν συνηθροίσθησαν τῇ 27ῃ τοῦ ἀπελθόντος μηνὸς εἰς τὸ χωρίον Σφακία μὲ ἀπόφασιν νὰ ἐξαναγκάσωσιν αὐτὸν νὰ συνταχθῇ τῷ γενικῷ τῆς ἐπαρχίας φρονήματι ἢ τοὐλάχιστον νὰ μένῃ οὐδέτερος ἐπὶ ἀπειλῇ ὅτι ἤθελον τὸν φονεύσει, ἐν περιπτώσει δὲ καθ' ἣν ἤθελον ὑπερασπισθῆ αὐτὸν οἱ συγγενεῖς ἢ συγχώριοί του νὰ καύσωσι τὸ χωρίον. Ὁ Τσιριδάνης νοήσας ὁποῖον διέτρεχε κίνδυνον ὑπεσχέθη ὅτι εἰς τὸ ἑξῆς οὐδέποτε ἤθελε λάβει καμμίαν μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ συνέντευξιν, οὐδὲ ἤθελεν ἔχει καμμίαν μετὰ τῶν Ὀθωμανῶν σχέσιν, ἀλλ' ἀπεναντίας ἤθελε συμμορφωθῆ πρὸς τὸ γενικὸν φρόνημα τῆς ἐπαρχίας. Ὅθεν μετὰ τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην ἔμεινεν ἀνενόχλητος ὑβρισθεὶς μόνον καὶ προπηλακισθεὶς ἢ καὶ παθὼν μικράς τινας ὑλικὰς ζημίας.

Τὴν ἐπιοῦσαν, προσορμισθέντος εἰς Ἐμπρὸς-Γιαλὸν τῶν Σφακίων ὀθωμανικοῦ ἀτμοπλοίου καὶ καλέσαντος διὰ τοῦ συνήθους σημείου τοῦ κανονιοβολισμοῦ τὸν Τσιριδά-

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 241–246.
2. Χφ. *ἦτο*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νην, οὗτος ἀπέφυγε νὰ μεταβῇ εἰς τὸ ἀτμόπλοιον, ὡς καὶ οἱ υἱοί του, κατὰ τὸ εἰωθός. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀτμόπλοιον αὐτὸ μετεκόμισε 500 κοιλὰ κριθῆς, ἣν ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς εἶχεν ὑποσχεθῇ ὅτι ἤθελε στείλει διὰ τοὺς πενομένους ἐκ τῶν Σφακιωτῶν, ὁ Πλοίαρχος ἐγνωστοποίησεν αὐτοῖς τοῦτο καὶ τοὺς προσεκάλεσε νὰ προσέλθωσι νὰ τὴν παραλάβωσι. Πλὴν ἐκεῖνοι, διασκέψεως γενομένης, ἠρνήθησαν νὰ τὴν δεχθῶσιν ἀπαντήσαντες εἰς τὸν Πλοίαρχον ὅτι προτιμῶσι ν' ἀποθάνωσιν ἐκ τῆς πείνης ἢ νὰ λάβωσι τροφὰς παρὰ τοῦ Σουλτάνου. Οὕτω τὸ ἀτμόπλοιον ἀνεχώρησε μετακομίσαν ἀλλαχοῦ τὴν κριθήν.

Τὰς δὲ ἑπομένας δύο ἡμέρας οἱ δυνάμενοι ἐκ τῶν Σφακιωτῶν νὰ ὁπλοφορῶσι διηρέθησαν εἰς δύο σώματα καὶ οἱ μὲν διηυθύνθησαν πρὸς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, κατὰ πρόσκλησιν τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Κόρακα, οἱ δὲ πρὸς τὰς δυτικάς, ἤτοι τὸ Σέλινον κ.τ.λ.

Ἐν τούτοις οἱ Σφακιῶται πάσχουσιν ὑπὸ σιτοδείας καὶ εὐχῆς ἔργον ἤθελεν εἶσθαι ἂν ταχέως κατωρθοῦτο εἰς τὰ παράλιά των ἀποβίβασις σιτηρῶν, καθότι διὰ τοῦ μέσου τούτου, κρατυνομένων τῶν πνευμάτων, θέλουσιν ἐπέλθει τὰ πλέον εὐάρεστα ἀποτελέσματα.

Ἐπληροφορήθην ὅτι τὸ *Πανελλήνιον* μετὰ τὴν πρὸ 15 ἡμερῶν ἀποβίβασιν μέρους τοῦ φορτίου του εἰς Μεσόγεια [1] τῆς Κισσάμου ἐπανῆλθεν εἰς Σύρον καὶ συμπληρῶσαν αὐτὸ ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν τὴν 28 τοῦ ἀπελθόντος Ἰανουαρίου. Ἔκτοτε ὅμως ἤκουσα ὅτι τὸ ἀτμόπλοιον αὐτὸ προσεγγίσαν εἰς Ἀντικύθηρα ἐθεάθη ὑπὸ τοῦ ταχυπόρου ὀθωμανικοῦ ἀτμοπλοίου ἡ *Τάλια*, ἐκ τοῦ Πειραιῶς προερχομένου, ὅπερ ἐπὶ δύο ἡμέρας παρεφύλαττεν αὐτό, μέχρις οὗ ἐξαντλῆσαν τοὺς ἄνθρακάς του ἦλθεν ἐνταῦθα. Τί ἀπέγινεν ἔκτοτε ἀγνοῶ, ἀλλ' οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι πολλὰ ἀτμόπλοια ἐτέθησαν εἰς κίνησιν πρὸς καταδίωξιν τοῦ *Πανελληνίου*.

Τὰ κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα στρατιωτικὰ ἔργα εἶναι ἐπίσης σπουδαῖα. Τὴν 27 τοῦ ἀπελθόντος μηνὸς πέντε ἢ ἓξ τάγματα αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀλῆ Σαρκὸς - Πασᾶ [2] (τοῦ μεθύσου) ἀναχωρήσαντα ἐντεῦθεν διηυθύνθησαν πρὸς τὴν ἐπαρχίαν Σελίνου, εἴτε διὰ νὰ καθέξωσι τὰς ἐπικαίρους θέσεις τῆς ἐπαρχίας ταύτης, εἴτε διὰ νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὸ ὀροπέδιον Ὁμαλόν, ἔνθα ὑπῆρχον σώματα ἐπαναστατῶν. Ὁ στρατὸς οὗτος φθὰς τὴν 30 Ἰανουαρίου εἰς τὸ χωρίον Χωστὴν διηυθύνετο πρὸς τὰ πρόσω, ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται καταλαβόντες τὰς καταλλήλους θέσεις, οἷον ὁ Κριάρης μετὰ τοῦ Κορκίδα καὶ Κασελάκη τὴν θέσιν Κακαΐς Πλαγαΐς, ὁ Χατζῆ Μιχάλης μετὰ τῶν ἀδελφῶν Μανουσακίδων τὴν θέσιν Φώκαις καὶ ὁ ἀρχηγὸς Ζιμβρακάκης μετὰ 500 ἐθελοντῶν τὴν θέσιν Μάνδραν, προσβαλόντες αὐτὸν τὸν ἠμπόδισαν νὰ προχωρήσῃ καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ σταθῇ καὶ κατασκηνώσῃ εἰς τὴν Χωστήν. Ἐκεῖ τὴν ἐπιοῦσαν (31 Ἰανουαρίου) ἐπετέθησαν οἱ ἐπαναστάται ἐκ νέου κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, τὸν προσέβαλον πανταχόθεν καὶ τὸν ἐστενοχώρησαν. Ἡ μάχη, διαρκέσασα ὅλην ἐκείνην τὴν ἡμέραν καὶ παραταθεῖσα μέχρι βαθείας νυκτός, ὑπῆρξε πεισματώδης, περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον ὁ ἀνδρεῖος Χατζῆ Μιχάλης

1. Κοιλὰς καταλήγουσα πρὸς βορρᾶν εἰς τὸν κόλπον Κισάμου.
2. Ἀλῆ Ριζᾶ Πασᾶς, ὁ ἐπικληθεὶς Σαρχὸς (μέθυσος).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μετὰ 45 Λακκιωτῶν πλησιάσας λαθραίως τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ μέχρι τῶν σκηνῶν καὶ ἐπανειλημμένως πυροβολήσας ἱκανοὺς ἐφόνευσε. Τὴν ἐπιοῦσαν ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι στρατοὶ κατεῖχον τὰς θέσεις των. Τὴν δὲ νύκτα ὁ αὐτὸς Χατζῆ Μιχάλης μετὰ 150 περίπου ἐνόπλων πάλιν ἐπανέλαβε τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου τόλμημα καὶ ἱκανοὺς ἐφόνευσεν.

'Αγνοοῦμεν ἀκριβῶς τὰς ζημίας ἃς εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ὑπέστησαν οἱ Τοῦρκοι, ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται βεβαιοῦσιν ὅτι ἦσαν μεγάλαι, ὅπερ φαίνεται ἀληθές, καθότι ἀδιακόπως κατὰ τὰς ἡμέρας τὰς ἑπομένας ἐξηκολούθουν νὰ φέρουν εἰς τὸ ἐνταῦθα νοσοκομεῖον, καθὼς καὶ εἰς τὸ ἐν Σούδᾳ, πολλοὺς πληγωμένους λαμβάνοντες πρόνοιαν ὅπως τοὺς διὰ τὴν πόλιν προωρισμένους εἰσάγωσιν ἐν καιρῷ νυκτός.

Ἔκτοτε ἀμφότερα τὰ μέρη κρατοῦσι τὰς θέσεις των, ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται (ὧν ὁ ἀριθμὸς ὑπερβαίνει εἰς τὸ εἰρημένον μέρος τοὺς 2500) κρατοῦντες τὰς ἐπικαίρους θέσεις ἐπιτηροῦν τὸν ἐχθρὸν καὶ ἕτοιμοι εἶναι νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτοῦ, ἅμα τεθῇ εἰς κίνησιν εἴτε πρὸς τὰ πρόσω εἴτε πρὸς τὰ ὀπίσω.

Οἱ Τοῦρκοι διὰ τὴν ἀπροσδόκητον ταύτην ἦτταν τοῦ στρατοῦ των, μὴ δυναμένου νὰ προβῇ πέραν τῶν θέσεων ἃς κρατεῖ, καὶ οἵτινες δὲν ἀπέχουσι πλέον τῶν 2 ἢ τριῶν ὡρῶν τῆς πόλεως, εἶναι τεταραγμένοι καὶ ἀγανακτισμένοι, καθόσον καὶ ἐξ Ἡρακλείου ἔφθασε θετικὴ εἴδησις ὅτι παρὰ τὸν Ἅγιον Θωμᾶν τῆς Μεσσαρᾶς συνήφθη τὴν παρελθοῦσαν Τετάρτην ἑτέρα αἱματηρὰ μάχη ἥτις ἐπίσης δὲν ἀπέβη εἰς ὄφελος τῶν Τούρκων, καθότι οἱ Χριστιανοὶ περικλείσαντες τὸν ἐκεῖ τουρκικὸν στρατὸν ἐντός τινος φάραγγος τῷ ἐπροξένησαν μεγάλην βλάβην φονεύσαντες πλέον τῶν 1000 καὶ ἀφαιρέσαντες, ὡς λέγουν, καὶ τρεῖς σημαίας.

Οἱ φανατικώτεροι τῶν Τούρκων μὴ κρύπτοντες τὴν ἀγανάκτησίν των ἠπείλησαν, ὡς ἤκουσα, ὅτι θέλουσι σφάξει τοὺς ἐν τῇ πόλει Χριστιανοὺς καὶ δὲν εἶναι παράξενον, ἂν τὰ πράγματα λάβωσιν εὐνοϊκωτέραν τροπὴν ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, νὰ παρεκτραπῶσιν εἰς αἱματηρὰς σκηνάς.

Περὶ τῆς εἰρημένης ἐν Χωστῇ μάχης ἐρωτηθεὶς παρά τινος τῶν προξένων ὁ διερμηνεὺς τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ ὑπεξέφυγε νὰ δώσῃ ἀπάντησιν περὶ τῆς ἐκβάσεως αὐτῆς περιορισθεὶς νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ τουρκικὸς στρατὸς καὶ οἱ ἐθελονταὶ κρατοῦσι τὰς ἰδίας θέσεις, ἀπεσιώπησε δὲ καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τῶν ἐπαναστατῶν, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ πάλη δὲν εἶναι πλέον μεταξὺ ἰθαγενῶν καὶ τῆς κυβερνήσεώς των, ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἔξωθεν ἐλθόντων ἐθελοντῶν καὶ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Τοιοῦτον δὲ χρωματισμὸν θέλουσιν ἤδη νὰ δώσωσιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ δυσμενῶς πρὸς τοὺς Κρῆτας διακείμενοι, ἀφοῦ δὲν δύνανται πλέον νὰ ὑποστηρίξωσιν ὅτι ἡ ἡσυχία ἀποκατέστη ἐν τῇ νήσῳ καὶ ὅτι δὲν λαμβάνουσι χώραν καθ' ἑκάστην αἱματηραὶ μάχαι. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι προσπαθοῦσι ν' ἀποκρύπτωσι τὰ μακρὰν τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν πραττόμενα, ἀλλὰ τὴν κατὰ τὴν 31 'Ιανουαρίου μάχην δὲν δύνανται ν' ἀποσιωπήσωσι, καθότι γενομένη ὄχι μακρὰν τῆς πόλεως Χανίων

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὑπῆρξε διὰ τῶν τηλεσκοπίων θέαμα διασκεδάσεως διὰ τοὺς ἐνταῦθα ἀξιωματικοὺς τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων δὲν πρέπει νὰ ἀποσιωπήσωμεν καὶ τὸν Πλοίαρχον τῆς *Salamandre*.

Ταῦτά εἰσι τὰ κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα σπουδαῖα συμβάντα, ἅτινα δεικνύουσιν ὅτι ἡ κρητικὴ ἐπανάστασις, ἐκληφθεῖσα ὡς ψυχορραγοῦσα, ἀνέλαβεν αἴφνης νέας δυνάμεις καὶ ὄχι μόνον ζῇ, ἀλλὰ καὶ νικᾷ. Ἂν δὲ θεραπευθῶσιν αἱ ἀνάγκαι της, αἵτινες πολλάκις ὑπηνίχθησαν, καὶ ἐφοδιασθῶσιν ἀπὸ σιτηρὰ οἱ ἀπὸ σιτοδείας πάσχοντες, οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι θέλει ἐξέλθει ἐπὶ τέλους νικήτρια τῆς ἀνίσου ταύτης πάλης.

Χθὲς ἐσπευσμένως ἔπεμψαν δι' ἀτμοπλοίου εἰς Ρέθυμνον περὶ τοὺς 150 στρατιώτας πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐκεῖ φρουρᾶς, καθότι ἐπαναστάται καταβάντες εἰς τὰ πέριξ τοῦ φρουρίου ἀφῆρεσαν 200 περίπου πρόβατα.

Τὴν παρελθοῦσαν Κυριακὴν ἡ ἐγχώριος ἐξουσία συγκαλέσασα Χριστιανούς τινας ἐκ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως καὶ τῶν προαστίων τοὺς προσεκάλεσαν νὰ ἐκλέξωσι τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς πόλεως, ἵνα κατὰ τὸ σουλτανικὸν διάταγμα μεταβῇ εἰς τὴν Κωνστ/λιν. Ἐξελέχθη λοιπὸν εἷς τῶν ἐνταῦθα ἰθαγενῶν, ἔμπορος, Μαριδάκης καλούμενος, ὅστις ὅμως, ὡς ἔμαθον, σκοπὸν ἔχει νὰ παραιτηθῇ προφασιζόμενος ὅτι δὲν ἀναμειγνύεται εἰς τὰ πολιτικά.

Ἐπανελθούσης ἐνταῦθα τῆς *Wizard* ἔμαθον παρὰ τοῦ Πλοιάρχου ὅτι ἐπικρατεῖ μὲν ἐν τῇ πόλει Ἡρακλείῳ ἡσυχία, ἀλλ' ὅτι ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς παρεξετράπη εἰς παντὸς εἴδους ἀταξίας, ἰδίως δ' ὅτι μετὰ τὰς ἐκεῖ λαβούσας χώραν τὴν 15 καὶ 16 Ἰανουαρίου μάχας, εἰσβαλὼν εἰς τὸ χωρίον Ἀνώγεια καὶ μὴ κρατῶν τὴν ἀγανάκτησίν του διὰ τὰς ὁποίας ὑπέστη ἥττας, ἐκόρεσε τὰ κτηνώδη πάθη του διὰ τῆς βίας κατὰ τῶν δυστυχῶν γυναικῶν τοῦ χωρίου ἐκείνου. Τὰς ἀποτροπαίους ταύτας πράξεις θέλει κάμει γνωστὰς εἰς τὴν κυβέρνησίν του ὁ Κος Murray.

Πρό τινων ἡμερῶν εἰσελθόντες λάθρα καὶ ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν πόλιν τρεῖς Ἕλληνες ἐθελονταὶ κατέφυγον ἄγνωστοι εἰς τὸ Προξενεῖον. Οὗτοι ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀσθενεῖς καὶ ἐζήτουν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οἱ δύο ἐξ αὐτῶν ἀπεβιβάσθησαν ⟨sic⟩ ἤδη κρυφίως ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου καὶ μετέβησαν εἰς Σύρον, ὁ δ' ἕτερος μένει εἰσέτι ἐνταῦθα, ὅν, ἂν δυνηθῶμεν, θέλομεν ἀποστείλει ἐπίσης. Ἐν τούτοις, ἂν ἡ τοπικὴ ἀρχὴ πληροφορηθῇ τοῦτο, θέλει μοὶ ἀπευθύνει παράπονα καὶ θέλει ζητήσει τὴν ἀπόδοσίν των, ὡς ἤδη ἔπραξε διὰ δύο ὁμοίους ἐθελοντὰς καταφυγόντας εἰς τὸ ἐν Ρεθύμνῳ Ρωσικὸν Πρακτορεῖον. Ὁ ὑποφαινόμενος μὴ δυνάμενος ν' ἀρνηθῇ ἄσυλον εἰς τοὺς πρόσφυγας τούτους θέλει εὑρεθῇ εἰς δύσκολον θέσιν, ἂν ἡ ἐξουσία μάθῃ τὸ τοιοῦτον καὶ ζητήσῃ τὴν ἀπόδοσίν των, καθότι δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι καὶ ἄλλοι ἐθελονταὶ θέλουσι κατόπιν προσέλθει. Παρακαλῶ λοιπὸν τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ὅπως εὐαρεστηθῇ καὶ μὲ ἐφοδιάσῃ μὲ τὰς ἀνηκούσας ὁδηγίας περὶ τοῦ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ πρακτέου.

Προκειμένου λόγου περὶ τοιούτου ἀντικειμένου, ἐπιτρέψατέ μοι ν' ἀπευθύνω ὑμῖν, Ἐξοχώτατε, μίαν παράκλησιν. Ἕνεκα τῶν ἀνωμάλων περιστάσεων εἰς ἃς ὁ τόπος πρὸ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

10 μηνῶν εὑρίσκεται ὑπεβλήθην ὁ ὑποφαινόμενος ἐξ ἀνάγκης καὶ χάριν τῆς ὑπηρεσίας εἰς διαφόρους ἐκτάκτους δαπάνας, οἷον μετάβασιν ὑπαλλήλων χάριν τῆς ὑπηρεσίας εἰς διάφορα μέρη, εἰς χορήγησιν μικρῶν βοηθημάτων εἰς τοὺς καθ' ἑκάστην προσερχομένους εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Προξενεῖον καὶ ζητοῦντας τοιαῦτα. Ἐκτὸς τούτου ἐπλήρωσα τὸν ναῦλον τῶν προσερχομένων ἐθελοντῶν καὶ θ' ἀναγκασθῶ νὰ πληρώσω καὶ ἄλλον διὰ τοὺς τυχὸν προσερχομένους. Χάριν δικαιοσύνης ὀφείλω νὰ εἴπω ὅτι καὶ ὁ παρ' ἐμοὶ Κος Γραμματεὺς φιλοτίμως ἔκαμε τοιούτου εἴδους δαπάνας. Ὁ ὑποφαινόμενος ὑποστὰς τὰς δαπάνας ταύτας ἀδυνατῶ νὰ ὑποστῶ πλειοτέρας, ὄχι μόνον διότι ἐκ τοῦ μισθοῦ μου ἀποζῶ, ἀλλὰ καὶ διότι οὐδ' αὐτὸν τὸν μισθόν μου λαμβάνω ἐγκαίρως.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους παρακαλῶ τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα ὅπως ἐκτιμῶντες τὰς περιστάσεις εὐαρεστηθῆτε καὶ προκαλέσητε μικράν τινα ὑπὲρ τοῦ Προξενείου χρηματικὴν χορήγησιν διὰ τὰς τοιούτου εἴδους δαπάνας, αἵτινες εἰς οὐδεμίαν περίστασιν δὲν δύνανται νὰ ὑπερβῶσι τὰς 400 ἢ 500 δραχμάς. Ἀποβλέπων εἰς τὸ συμφέρον καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ Β. Προξενείου τολμῶ νὰ ζητήσω τὸ εὐτελὲς τοῦτο ποσόν.

Ὁ Μεχμὲτ Πασᾶς, ὁ μέχρι τοῦδε εἰς Ἀποκόρωνα σταθμεύων, ἔφθασε χθὲς μετὰ τοῦ στρατοῦ του ἐνταῦθα καὶ πιθανὸν νὰ μεταβῇ εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Ἀλῆ Σαρκὸς Πασᾶ. Ὁ Μεχμὲτ διερχόμενος πλησίον τοῦ χωρίου Νίπου προσεβλήθη ὑπό τινων ἐπαναστατῶν καὶ ἀψιμαχία τις ἔλαβε χώραν. Κατόπιν οἱ στρατιῶταί του εὑρόντες ἐργάτας τινὰς εἰς τοὺς ἀγροὺς ἐργαζομένους τοὺς ἔσφαξαν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν συζύγων των.

Ἐπισυνάπτονται : 1) ἡ ἔκθεσις[1] τοῦ κ. Γενίσαρλη παραλειφθεῖσα νὰ σταλῇ διὰ τοῦ τελευταίου ταχυδρομείου· 2) ἔκθεσις περὶ τῆς ἐν Ἀσκύφῳ μάχης· 3) ἐπιστολὴ[2] τῆς συνελεύσεως τῶν Κρητῶν πρὸς τὰ προξενεῖα ὑπὸ χρονολογίαν 2 Φεβρουαρ. δι' ἧς ἀπαντῶσιν εἰς τὸ σουλτανικὸν διάταγμα· 4) ἐπιστολὴ[3] τῆς ἰδίας δι' ἧς ἐπικαλοῦνται ὑπὲρ τῶν οἰκογενειῶν τὴν προστασίαν τῶν χριστιανικῶν κυβερνήσεων· καὶ 5) ἓν φύλλον τῆς ἐφημερίδος ἡ *Κρήτη*, ἀρ. 4.

104

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 147 (σχέδιον) *Ρέθυμνον, 6 Φεβρουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΠΡ – Μ70/2616

Βεβαιῶν τὸ ἀπὸ 24 π.μ. ἔγγραφόν[4] μου γνωστοποιῶ ὑμῖν ὅτι συνεπείᾳ διαταγῆς τῆς Ὀθ. Κυβερνήσεως προσεκλήθησαν καὶ αἱ ἐπαρχίαι τοῦ τμήματος Ρεθύμνης τὴν

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 242, ὑποσημ. 5.
2. ΑΥΕ/ΠΧ – Μ58/2145· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σ. 65.
3. ΑΥΕ/ΠΧ – Μ58/2143· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 15–16.
4. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 237–238.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

25 τοῦ αὐτοῦ ὅπως ἀποστείλωσι πληρεξουσίους των εἰς Κωνστ/πολιν διὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ τόπου.

Τὴν αὐτήν, ὡς λέγουν, κατέβησαν ἀντάρται εἰς χωρίον Μετόχια [1], 2 ὥρ. ἀπέχον ἐντεῦθεν νοτιοδυτικῶς, καὶ ἥρπασαν ὅ,τι εὗρον ἀδιακρίτως. Τὴν 26 ἐπέστρεψεν ἐνταῦθα ὁ ἄτακτος καὶ μέρος τοῦ τακτικοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ τοῦ εἰς Μυλοπόταμον διευθυνθέντος μετὰ τὴν λεηλάτησιν καὶ ἀφανισμὸν ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς τῶν Ἀνωγείων καὶ ἄλλων τινῶν χωρίων, κομίσας οὐκ ὀλίγας ἁρπαγὰς καὶ ζῷα. Τὴν 27 προσωρμίσθησαν εἰς τὸν λιμένα Ρεθύμνης πέντε ὀθ. ἀτμόπλοια, ἐφ' ὧν ἐπεβιβάσθησαν οἱ 300 περίπου ὑποταγέντες ξένοι, οἱ ὁποῖοι, ὡς μανθάνομεν, μετεφέρθησαν εἰς Πειραιᾶ καὶ ἀπεβιβάσθησαν [2] εἰς ἑλλ. ἀτμόπλοιον.

Ὁ ἐνταῦθα ἐν ἐνεργείᾳ στρατιωτικὸς ἰατροχειροῦργος Κος Ἀριστείδης Μανούσης καὶ ὁ πολιτικὸς φαρμακοποιὸς κ. Κωστάκης Μπεναρδάκης εὑρίσκονται πρὸ 15 ἡμερῶν ὑπὸ κράτησιν, διότι, ὡς λέγουν, ὡμίλησαν μέ τινας τῶν εἰς τὸν Ὑποδιοικητὴν προσελθόντων ξένων καὶ ἔδωσαν αὐτοῖς φιλανθρωπίας ἕνεκεν ἐνδύματά τινα καὶ χρήματα.

Οἱ Ὀθωμανοὶ ἐξερχόμενοι καθ' ἡμέραν ὡπλισμένοι εἰς τὰ πέριξ τῆς Ρεθύμνης χωρία καὶ τόπους δὲν παύουν, ὡς μανθάνομεν, νὰ ἐνοχλοῦν καὶ ἀπειλοῦν μὲ ἀθυροστομίαν τοὺς ὑποταγέντας ἀόπλους Χριστιανούς, νὰ κουρσεύουν, νὰ ἀποκόπτουν ἐλαιόδενδρα καὶ ἄλλα χρήσιμα δένδρα καὶ νὰ βοσκίζουν καὶ ἀφανίζουν τὰ παντὸς εἴδους φυτά.

Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ μηνὸς Φεβρ. ἔλαβε χώραν μάχη ἀρκετὰ καλὴ μεταξὺ τοῦ εἰς τὰ ὀρεινὰ τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου εὑρεθέντος ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Κορωναίου καὶ τῶν ὁπλαρχηγῶν Βυζαντίου, Πετροπουλάκη καὶ ἄλλων χριστιανικοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ἐξ Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνης ἐξελθόντος τουρκικοῦ τακτικοῦ καὶ ἀτάκτου στρατοῦ. Ἡ μάχη ἀπέβη, ὡς λέγουν, ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, φονευθέντων καὶ πληγωθέντων ὑπὲρ τοὺς [3] 150, ὡς λέγουν, Ὀθωμανῶν καὶ ἀπολεσάντων ἀρκετὰς τροφάς, πολεμοφόδια καὶ 3 πυροβόλα. Ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν ὀλίγοι, ὡς λέγουν.

Πρὸ τῆς μάχης καὶ μετὰ τὴν μάχην οἱ Ὀθωμανοὶ διελθόντες ἀπὸ πολλὰ χωρία τῶν ἐπαρχιῶν Ἀμαρίου καὶ Ἁγ. Βασιλείου καὶ ἰδίως ἀπὸ τὰ χωρία Μοναστηράκι, Ὀψυγιά, Ἀμάρι καὶ Μέρονα τῆς τοῦ Ἀμαρίου καὶ Κούμια [4], Ἄρδακτον, Ἁγ. Πελαγίαν, Δαριβιανά, Σπῆλι, Δουμαεργιὸ [5] καὶ Πλατανιὰ [6] τῆς τοῦ Ἁγ. Βασιλείου, οἱ κάτοικοι τῶν ὁποίων, ὡς καὶ τῆς Μυλοποτάμου ἦσαν ἀμέριμνοι ὅτι δὲν λαμβάνουν πώποτε πείραξιν κατὰ τὰς ὑποσχέσεις τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ καὶ τῶν τοῦ στρατοῦ πασάδων καθὸ ὑποτεταγμένοι, ἔθυσαν καὶ

---

1. Φραντζεσκιανὰ Μετόχια.
2. Ἀπεβιβάσθησαν ἐκ τῶν ὀθωμανικῶν ἀτμοπλοίων καὶ ἐπεβιβάσθησαν εἰς ἑλληνικὸν ἀτμόπλοιον.
3. Χφ. *τῶν*.
4. Κούμια ἢ Ἀκούμια (τά).
5. Νῦν Κεντροχώριον.
6. Πλατανὲς (ὁ).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀπώλεσαν λεηλατήσαντες, ὁλοτελῶς καύσαντες οἰκίας, βεβηλώσαντες καὶ γυμνώσαντες ἐκκλη⟨σίας⟩, φονεύσαντες τοὺς τυχόντας, ἀτιμάσαντες τὰς γυναῖκας καὶ φθείραντες τὰς παρθένους μὲ θηριώδη καὶ ἀπάνθρωπον τρόπον. Τὰ λάφυρα καὶ αἱ ἁρπαγαὶ πωλοῦνται εἰς τὴν ἀγορὰν ὑπὸ τὰς ὄψεις τῆς Διοικήσεως.

Πρὸ τριῶν ἡμερῶν τινὲς τῶν ἀνταρτῶν ἥρπασαν ἀπὸ τὰ πλησίον τῆς πόλεως περὶ τὰ 150, ὡς βεβαιοῦται, ζῷα καὶ τοὺς τέσσαρας φυλάσσοντας αὐτὰ ὀθωμανόπαιδας. Αὐθωρεὶ διεδόθη ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς εἰς τὴν πόλιν ταύτην ὅτι ἥρπασαν ὑπὲρ τὰ 700 καὶ τοὺς βοσκοὺς καὶ ἀμέσως οἱ μὲν ἐξῆλθον τῆς πόλεως ὡπλισμένοι, οἱ δὲ ἐπεχείρησαν μὲ λυσσώδη καὶ ἐπαναστατικὸν τρόπον νὰ ἐμποδίζουν τοὺς ἐν τῇ πόλει εὑρεθέντας χωρικοὺς νὰ [μὴν] ἐξέρχωνται, νὰ ραβδίζωσιν αὐτοὺς ἀνηλεῶς, νὰ σχίζωσι τὰς κεφαλάς των καὶ νὰ τοὺς λιθοβολοῦν, ὅπου τυχὼν ὁ Ὑποδιοικητὴς μέ τινας στρατιώτας του καὶ ἐμπόρους Εὐρωπαίους μόλις ἠδυνήθησαν μὲ κίνδυνον νὰ σώσωσιν αὐτοὺς καὶ ἀποστείλωσιν εἰς τοὺς ἰατρούς, ραβδισθέντος καὶ ἑνὸς Εὐρωπαίου, τοῦ Γορίνη[1]. Ὁ Ὑποδιοικητὴς ἔλαβεν ἀμέσως μέτρα, διέταξε καὶ ἀπεσύρθησαν οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὰ πρακτορεῖα τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπου ἔθεσε φυλακάς, καθὼς καὶ ἀποσπάσματα περιπόλων εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς πόλεως καὶ οὕτω προελήφθησαν τὰ περαιτέρω τοῦ ἐπαπειλοῦντος κινδύνου. Ἐν τούτοις ἔσπευσε νὰ ἔλθῃ ἔξωθεν μέρος τακτικοῦ στρατοῦ χθές, μ.μ., ὅτε κατὰ συγκαιρίαν ἦλθον καὶ δύο ὀθ. ἀτμόπλοια, διὰ τῶν ὁποίων ἔγραψε τὰ διατρέξαντα εἰς Χανία ὅ τε Ὑποδιοικητὴς καὶ οἱ πράκτορες καὶ ἔφθασε σήμερον ἀτμόπλοιον μὲ στρατὸν καὶ οὕτω φαίνεται νὰ εἴμεθα κατὰ τὸ παρὸν ἐκτὸς τοῦ ἐπαπειλοῦντος κινδύνου. Εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ τμήματος ἔδωσε μεγάλον κρότον, φόβον καὶ ἀμηχανίαν τόσον τὸ ἔξω κίνημα τοῦ στρατοῦ ὅσον καὶ τὸ ἐντὸς τῆς πόλεως. Χθὲς ὁ Ὑποδιοικητὴς ἐβιάσθη νὰ συνοδεύσῃ μὲ στρατιώτας ἕως εἰς ἓν ἀπόστημα τοὺς εὑρεθέντας ἐν τῇ πόλει Χριστιανούς. Σήμερον ἔρχονται ἀπὸ χωρία ἄνδρες καὶ γυναῖκες, διὰ νὰ φυλαχθοῦν εἴτε νὰ ἀπέλθωσιν ἐντεῦθεν, καθὸ πειραχθέντες ἐκ νέου, γυμνωθέντες καὶ τουφεκισθέντες ἀπὸ τοὺς ἐξελθόντας πρὸ 2 ἡμερῶν Ὀθωμανούς, ἀφαιρέσαντας αὐτοῖς διπλάσια ζῷα καὶ ὅ,τι εὗρον εἰς τὰς οἰκίας των πολλῆς ἀξίας ἀντὶ τῶν ἁρπαγέντων ἀπὸ τοὺς ἀντάρτας ζῴων, τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦν παρ' αὐτῶν καὶ τῶν κατοίκων τοῦ χωρίου Γάλου ὁμοῦ καὶ τοὺς βοσκούς.

Ὅμοιον πρὸς τὸ Ἀγγλ. Προξενεῖον.

105

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἐπιστολὴ *Χανιά, 9 Φεβρουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ14/475

Ἐπανελθόντος τοῦ ἀτμοπλοίου ἕνεκα τῆς τρικυμίας εἰς Σοῦδαν, ὠφελοῦμαι τῆς περιστάσεως νὰ γράψω πρὸς ὑμᾶς λεπτομερείας τινὰς περὶ τῆς κατὰ τὴν α' τοῦ ἱσταμένου

1. Χφ. *ραβδισθεὶς καὶ εἷς Εὐρωπαῖος, ὁ Γορίνης.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μηνὸς συναφθείσης μάχης, περὶ ἧς ἐν συντόμῳ κάμνω λόγον ἐν τῇ ἐπισήμῳ ἐκθέσει μου, καὶ νὰ ἐπιβεβαιώσω αὐτήν, καθότι καθ' ὅλας τὰς ἐκ Ρεθύμνου προερχομένας πληροφορίας οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἐκέρδισαν λαμπρὰν νίκην, τὴν λαμπροτέραν ἴσως τῶν μέχρι τοῦδε.

Ἡ μάχη αὕτη συνεκροτήθη πέριξ τῶν χωρίων Γερακάρι καὶ Μέρωνος τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου καὶ τοῦ χωρίου Μελάμπες[1] τοῦ Ἁγίου Βασιλείου καὶ ἔλαβαν μέρος ἀμφότεροι οἱ στρατοὶ Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνης, οἵτινες μετὰ τῶν ἐντοπίων ἀτάκτων Ὀθωμανῶν ἀνέβαινον εἰς 8–10 χιλιάδας. Οἱ Χριστιανοὶ συνέκειντο ἐκ τῶν ἐντοπίων καὶ πολλῶν ἐθελοντῶν, ὧν ὁ ἀριθμὸς μᾶς εἶναι μέχρι τοῦδε ἄγνωστος. Ἡ μάχη ἤρξατο ἀπὸ τῆς μεσημβρίας τῆς α' Φεβρουαρίου καὶ ἐξηκολούθει πεισματώδης μέχρι τῆς τρίτης νυκτερινῆς ὥρας, τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐπαναληφθεῖσα ἀπὸ πρωίας παρετάθη μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, ὅτε οἱ Τοῦρκοι μὴ δυνάμενοι πλέον ν' ἀντισταθῶσιν ἠναγκάσθησαν νὰ τραπῶσιν εἰς φυγὴν διευθυνθέντες συγκεχυμένοι οἱ μὲν ἐκ τοῦ Ἡρακλείου, οἵτινες ἔπαθον τὴν μεγαλυτέραν βλάβην, εἰς χωρίον Τυμπάκι τῆς Μεσσαρᾶς, οἱ δὲ ἐκ Ρεθύμνης μέχρι τοῦ χωρίου Ἀμπελακίου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης ταύτης πεσόντων Τούρκων δὲν εἶναι εἰσέτι γνωστός, ἀλλ' εἶναι σχετικῶς σημαντικός, καθὼς καὶ ὁ τῶν πληγωθέντων. Τὸ περιεργότερον ὅμως εἶναι (ὅπερ δεικνύει ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔπαθον ἧτταν δεινὴν) ὅτι εἰς χεῖρας τῶν Χριστιανῶν ἔμειναν πολλοὶ αἰχμάλωτοι, ἐν οἷς πολλοὶ ἀξιωματικοί, καὶ ἱκανὰ λάφυρα, οἷον πέντε σημαῖαι τῶν ἀτάκτων Τούρκων, δύο τηλεβόλα καὶ ὑπὲρ τὰ 100 ζῷα φορτωμένα ἀπὸ τροφὰς καὶ πολεμοφόδια.

Κατόπιν ἐπανελθόντες οἱ ἄτακτοι Ὀθωμανοὶ εἰς τὴν πόλιν Ρεθύμνου καὶ παραστήσαντες τὰ κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἐξῆψαν τὸν φανατισμὸν καὶ ἔλαβε χώραν ὀχλαγωγία, ἥτις ἀφεύκτως ἔμελλε νὰ καταλήξῃ εἰς αἱματηρὰς σκηνάς, ἂν ὁ ἐκεῖ Καϊμακάμης δὲν ἐλάμβανε μέτρα αὐστηρά. Ἐν τούτοις πολλοὶ τῶν φανατικῶν Τούρκων ἐπέπεσαν μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων κατὰ τῶν ἐν ταῖς ὁδοῖς εὑρισκομένων Χριστιανῶν καὶ ἐτραυμάτισαν πολλούς, ἐν οἷς καί τινας ἐπικινδύνως. Οἱ Χριστιανοὶ μετὰ τὴν ὀχλαγωγίαν ταύτην ἀποσυρθέντες ἐκλείσθησαν εἰς τὰς οἰκίας των μὴ τολμῶντες νὰ ἐξέλθωσιν, οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἐξηγριωμένοι καὶ ἐξημμένοι κατὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ φόβος ὑπάρχει μὴ τὰ πράγματα λάβωσι τρομερὰν τροπήν.

106

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 39 *Χανιά, 13 Φεβρουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ14/477

Τὰ ἐν τοῖς τμήμασιν Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνης κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα συμβάντα εἶναι πολλοῦ λόγου ἄξια.

---

1. Μέλαμπες (οἱ, θηλ.).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Μετὰ τὴν νίκην ἣν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μυλοποτάμου τὴν 15 καὶ 16 Ἰανουαρίου οἱ Χριστιανοὶ ἐκέρδισαν καὶ τὴν λιποταξίαν τῶν τριακοσίων ἐθελοντῶν, οὓς ὀθωμανικὰ ἀτμόπλοια ἐκόμισαν εἰς Πειραιᾶ, οἱ μὲν ἐπαναστάται ἕνεκεν ἐλλείψεως τῶν χρειωδῶν ἀπεχώρησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας Ἀμαρίου καὶ Ἁγίου Βασιλείου, ὁ δὲ τουρκικὸς στρατός, ἀφοῦ πολλὰς ὠμότητας διέπραξεν εἰς τὰ πέριξ χωρία καὶ ἰδίως εἰς τὸ χωρίον Ἀνώγεια, ὅπου κατὰ τῶν γυναικῶν ἐκόρεσε τὰ κτηνώδη πάθη του, διηυθύνθη πρὸς τὰς εἰρημένας ἐπαρχίας. Ὁ στρατὸς οὗτος ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ ἐκ Ρεθύμνου ἐξελθόντος καὶ μετὰ τῶν ἀτάκτων, συμποσούμενος εἰς ὀκτὼ ἢ δέκα χιλιάδας ἔφθασεν εἰς τὰ πέριξ τῶν χωρίων Γερακάρι καὶ Μύρωνα [1] τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου καὶ εἰς τὸ χωρίον Μελάμπες τοῦ Α. Βασιλείου καὶ τὴν α΄ Φεβρουαρίου συνηντήθη μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν, ὧν τὸν ἀριθμὸν ἀγνοοῦμεν, διοικουμένων ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν Κορωναίου, Πετροπουλάκη, Γενίσαρλη καὶ τῶν ἐγχωρίων Σκουλᾶ, Ρουμάνου [2] κλπ. Περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἤρξατο πεισματώδης μάχη, ἥτις παρετάθη μέχρι τῆς τρίτης νυκτερινῆς ὥρας. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἀπὸ πρωίας ἐπανελήφθη πέριξ τῶν αὐτῶν χωρίων ἡ μάχη, ἥτις ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς ἑσπέρας, ὅτε οἱ Τοῦρκοι μὴ δυνάμενοι περισσότερον ν' ἀντισταθῶσιν ἠναγκάσθησαν νὰ τραπῶσιν εἰς φυγὴν καὶ νὰ διευθυνθῶσιν ὁ μὲν ἐκ τοῦ Ἡρακλείου στρατὸς (ὅστις ἔπαθε τὴν μεγαλυτέραν βλάβην) πρὸς τὸ χωρίον Τιμπάκη τῆς Μεσαρᾶς, ὁ δ' ἐκ Ρεθύμνου εἰς τὸ χωρίον Ἀμπελάκη.

Ἂν καὶ στερούμεθα μέχρι τοῦδε ἐκθέσεως περὶ τῆς μάχης ταύτης ἐκ μέρους τῶν ἀρχηγῶν τῶν Χριστιανῶν, ἵνα μάθωμεν τὰς λεπτομερείας τοῦ στρατιωτικοῦ τούτου κατορθώματος, οὐχ ἧττον ἐκ διαφόρων ἄλλων πηγῶν γινώσκομεν ὅτι ἡ μάχη αὕτη ὑπῆρξε λίαν εὐνοϊκὴ διὰ τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἐπιζήμιος εἰς τοὺς Τούρκους, καθότι οἱ τελευταῖοι οὗτοι, ἐκτὸς τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν φονευμένων καὶ πληγωμένων οὓς ἀφῆκαν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης καὶ ὧν τὸν ἀριθμὸν ἀκριβῶς ἀγνοοῦμεν εἰσέτι, ἀφῆκαν εἰς χεῖρας τῶν Χριστιανῶν πολλοὺς αἰχμαλώτους, ἐν οἷς καί τινας ἀξιωματικούς, δύο ἢ τρία πυροβόλα, πέντε σημαίας τῶν ἀτάκτων καὶ ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν ζῷα φορτωμένα ἐκ τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων.

Τοιαύτη ἐν συντόμῳ ὑπῆρξεν ἡ μάχη αὕτη, ἥτις εὐλόγως θεωρεῖται μία τῶν σπουδαιοτέρων ἐξ ὅσων μέχρι τοῦδε συνήφθησαν καὶ παρέσχε τὰ πλέον εὐάρεστα ἀποτελέσματα, καθότι εἰς μὲν τοὺς Χριστιανοὺς ἐνέπνευσε θάρρος, τοὺς δὲ Τούρκους ἀπεθάρρυνεν.

Οἱ Τοῦρκοι, ἠρεθισμένοι διὰ τὰς μέχρι τοῦδε ἀποτυχίας των, ἐξηγριώθησαν καὶ διὰ τὴν τελευταίαν ταύτην ἦτταν, ὥστε οἱ ἐν τῇ πόλει Ρεθύμνιοι Τοῦρκοι, λαβόντες ἀφορμὴν ἔκ τινος διαδοθείσης εἰδήσεως ὅτι οἱ Χριστιανοὶ καταβάντες ἀφήρπασαν ἐκ τῶν πέριξ τῆς πόλεως πρόβατα καὶ δύο ποιμένας Ὀθωμανούς, αἴφνης ἐπιπεσόντες κατὰ τῶν ἐν τῇ πόλει εὑρεθέντων Χριστιανῶν διὰ ῥάβδων καὶ μαχαιρῶν ἄλλους μὲν ἔδειραν ἀνηλεῶς, ἄλλους ἐτραυμάτισαν, τινὰς δὲ καὶ ἐπικινδύνως. Ἐκπλαγεῖσα ἡ ἐγχώριος ἐξουσία ἀπὸ τὴν ὀχλαγωγίαν ταύτην, ἧς μολονοτοῦτο σημεῖα πρὸ πολλοῦ ἐφαίνοντο, προσεπάθησε παντὶ σθένει

---

1. Μέρωνας (ὁ).
2. Γεώργιος Ρωμᾶνος.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν τάξιν καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ὑποδιοικητὴς ἐξελθὼν προσεπάθει διὰ τῆς βίας νὰ σώσῃ ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων τοὺς Χριστιανούς, εἷς δὲ ταγματάρχης Αἰγύπτιος εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἐπληγώθη. Μετὰ πολλοὺς κόπους κατωρθώθη ἂν ὄχι ἐντελῶς ἡ ἐπάνοδος τῆς τάξεως τοὐλάχιστον ἡ πρόληψις σπουδαιοτέρων σκηνῶν. Καὶ οἱ μὲν κάτοικοι τῆς πόλεως ἐκλείσθησαν εἰς τὰς οἰκίας των ἢ κατέφυγον εἰς τὰ προξενικὰ πρακτορεῖα, τοὺς δὲ χωρικοὺς Χριστιανούς, ὅπως σώσωσιν ἀπὸ τὴν μανίαν τοῦ φανατικοῦ ὄχλου, περιώρισαν ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας θέσαντες πρὸ αὐτῆς ἰσχυρὰν φρουρὰν καὶ τὴν ἐπιοῦσαν τοὺς ἔπεμψαν διὰ συνοδείας στρατιωτῶν μακρὰν τῆς πόλεως, ὅπως ἕκαστος μεταβῇ εἰς τὸ χωρίον του. Ἔκτοτε, ἂν καὶ ἐστάλησαν ἐντεῦθεν ἐπικουρίαι, ἐσπευσμένως ζητηθεῖσαι πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἐκεῖ φρουρᾶς, οἱ κάτοικοι Ρεθύμνης εὑρίσκονται ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν δικαιολογημένου φόβου καὶ διατρέχουσι τὸν ἔσχατον κίνδυνον, καθότι ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ πόλει γενομένων εὑρέθησαν ἐκτὸς τῆς πόλεως φονευμένοι πολλοὶ Χριστιανοί.

Οἱ Τοῦρκοι, δηλ. ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς καὶ οἱ ἄτακτοι, πρὸ τῶν ἐν Ρεθύμνῳ γενομένων σκηνῶν καὶ μετ' αὐτὰς πολλὰς ἄλλας ἀταξίας καὶ κακουργίας διέπραξαν εἰς τὰ χωρία τῶν ἐπαρχιῶν Ἀμαρίου καὶ Ἁγίου Βασιλείου δι' ὧν διῆλθαν, οἷον τὰ χωρία Μοναστηράκι, Ὀψιγεία, Ἀμάρι, Μίρωνα, Κούμια, Ἄρδακτον, Ἁγίαν Πελαγίαν, Δουραβιανά, Σπῆλι, Δουμαερεῖον καὶ Πλατανιάν [1], εἰς τὰ ὁποῖα πολλοὺς ναοὺς ἐλαφυραγώγησαν καὶ ἐβεβήλωσαν, πολλὰς οἰκίας ἔκαυσαν, τὰ χωρία ἐλεηλάτησαν, τὰς ἰδιοκτησίας κατέστρεψαν, γυναῖκας ἐβίασαν, τὰ δὲ λάφυρα μετενεγκόντες εἰς τὴν πόλιν Ρεθύμνης ἐπώλουν δημοσίως πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ἐξουσίας. Ἐν γένει δὲ αἱ κακουργίαι αὗται ἐπράχθησαν κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἐκείνων οἵτινες πεισθέντες εἰς τὰς ἐπισήμους ὑποσχέσεις τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ ἐδήλωσαν τὴν ὑποταγήν των καὶ ἐπανελθόντες εἰς τὰς ἑστίας των εἶχον ἀναλάβει τὰς εἰρηνικὰς ἐργασίας των. Σήμερον οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι χωρικοὶ εὑρίσκονται εἰς θέσιν ἀμήχανον, καθότι εἴτε ὑποτεταγμένοι εἴτε μὴ εἶναι πάντοτε ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ βαρβάρου ἐκείνου στρατοῦ, ὅστις πάντα χαλινὸν πειθαρχίας διέρρηξε, καὶ εἰς τὰς ἀντεκδικήσεις τῶν ἐγχωρίων Τούρκων, ὧν ὁ φανατισμὸς δὲν ἔχει ὅρια.

Ἐνῷ ταῦτα ἐπράττοντο ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνου, εἰς τὰ πέριξ τῶν Χανίων αὐτῶν ἐπράχθησαν ἄλλαι ἐπίσης τραγικαὶ πράξεις. Ὁ ὑπὸ τὸν Ἀλῆ Πασᾶν στρατός, ὅστις πρὸ 15 περίπου ἡμερῶν ἀποπειραθεὶς νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σέλινον καὶ ὅστις παρὰ τὸ χωρίον Χωστὴν ἀποκρουσθεὶς ἰσχυρῶς ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ, διῆλθε κατὰ τὴν ὑποχώρησιν ταύτην διὰ τοῦ χωρίου Φουρνέ, ἔνθα εὗρε διαφόρους χωρικοὺς ἀσχολουμένους εἰς τὰ γεωργικὰ ἔργα των, συνήθροισεν ὅλους εἰς τὸ εἰρημένον χωρίον καὶ τοὺς μὲν ἀνήκοντας εἰς τὰ πεδινὰ χωρία, ἃ θεωροῦν ὑποτεταγμένα, 30–40, ἀπέστειλεν ὑπὸ συνοδείαν ἐνταῦθα, ἐπὶ λόγῳ ὅτι οὗτοι κατὰ προσποίησιν μόνον εἶναι ὑποτεταγμένοι καί, ὅταν δοθῇ περίστασις, ἑνοῦνται μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν (πλὴν τούτους ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἀπέλυσε τὴν ἐπιοῦσαν), τοὺς δ' ἐκ τῶν ὀρεινῶν χωρίων χωρικοὺς κατέσφαξαν μεληδόν. Δέκα

1. Περὶ τῶν χωρίων τούτων βλ. ἀνωτέρω, σ. 253.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὀκτὼ ἢ κατ' ἄλλους πλειότερα εἶναι τὰ θύματα τῆς θηριωδίας τῶν στρατιωτῶν ἐκείνων, οἵτινες μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντιταχθῶσι κατὰ τῶν ἐνόπλων ἐπαναστατῶν ἐκδικοῦνται κατὰ τῶν ἀόπλων καὶ ὑποτεταγμένων κατοίκων.

Χθὲς εἰσῆλθεν ἄγνωστος εἰς τὴν πόλιν ἡ χήρα ἑνὸς τῶν ἀτυχῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, ἧς τὸν σύζυγον ἐκρεούργησαν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν της. Ταύτην ἐντυχὼν ὁ κ. Γραμματεὺς τοῦ Προξενείου καὶ ἐξετάσας ἔλαβεν ἔγγραφον τὴν κατάθεσίν της[1], ἧς ἀντίγραφον ἐπισυνάπτεται ὧδε καὶ ἐξ ἧς θέλετε, κύρ. Ὑπουργέ, σχηματίσει ἰδέαν περὶ τῆς θηριωδίας στρατοῦ ὅστις ἔχει ἀξίωσιν νὰ καλῆται τακτικός. Τὴν εἰρημένην γυναῖκα εἶδεν ἰδίοις ὄμμασι καὶ ὁ κ. Πρόξενος τῆς Μ. Βρεττανίας, ὅστις συνεκινήθη ἀκούσας αὐτὴν διηγουμένην τὸν ὀδυνηρὸν θάνατον τοῦ συζύγου καὶ τῶν συγχωρίων της.

Καὶ ἐν αὐτῇ τῇ χερσονήσῳ τοῦ Ἀκρωτηρίου, ἥτις ὡς ἐκ τῆς τοπογραφικῆς θέσεώς της δὲν εἶναι θέατρον τῶν στρατιωτικῶν κινήσεων, πρὸ τριῶν ἡμερῶν ἐν χωρίῳ Καλαγκάδῳ[2] εὑρέθη φονευμένος μεληδὸν καλόγηρός τις, Γεδεὼν καλούμενος, ἐντὸς τῆς οἰκίας του, καθὼς καὶ μία νεᾶνις, ἧς οἱ κακοῦργοι ἀπέκοψαν τὸν λαιμόν. Οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου γινώσκουσι τοὺς φονεῖς, οἵτινες δυστυχῶς εἶναι αὐτοὶ οἱ ζαπτιέδες (χωροφύλακες). Εἰς νεανίας εὑρεθεὶς ἐν τῷ τόπῳ τῆς σκηνῆς καὶ σωθεὶς ἐντὸς τοῦ κλιβάνου ἀπὸ ἄφευκτον θάνατον ἀνεγνώρισε τοὺς δολοφόνους. Ἐν τούτοις ἐνταῦθα οἱ Τοῦρκοι τολμῶσι νὰ διαδίδωσιν ὅτι οἱ δολοφόνοι ἦσαν Χριστιανοί. Ἀξιωματικοί τινες τοῦ *Μεγάλου Ναυάρχου* μεταβάντες τὴν ἐπιοῦσαν χάριν περιπάτου εἰς τὸ εἰρημένον χωρίον ἔφριξαν ἰδόντες ὁποίας βασάνους ὑπέστησαν τὰ δυστυχῆ ἐκεῖνα δύο πρόσωπα.

Αἱ εἰρημέναι σκηναὶ ἀναμιμνήσκουσιν ἡμῖν τὰ πολυδάκρυτα ἐπεισόδια τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἐπαναστάσεως. Εὐχῆς ἔργον, κύριε Ὑπουργέ, ἤθελεν εἶσθαι ἂν τέλος πάντων ἡ χριστιανικὴ Εὐρώπη συνεκινεῖτο ἀπὸ τὰ παθήματα ταῦτα τῶν Χριστιανῶν κατοίκων τῆς ἀτυχοῦς ταύτης νήσου καὶ ἔθετεν ἓν ταχὺ τέρμα ὄχι τόσον εἰς τὰ τοῦ πολέμου ἄφευκτα δεινά, καθότι οἱ Κρῆτες λαβόντες τὰ ὅπλα καὶ τολμήσαντες νὰ παλαίσωσι κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας εἶχον αὐτὰ πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅσον εἰς τὰς βανδαλικὰς πράξεις τῶν Τούρκων, αἵτινες ἐπισήμως ἀποκρούουσι τὴν ἀξίωσιν τῆς Υ. Πύλης τοῦ νὰ συγκαταλέγηται εἰς τὴν χορείαν τῶν πεπολιτισμένων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν.

Ὅσον οἱ Τοῦρκοι βλέπουσιν ὅτι ὄχι μόνον ἀδυνατοῦν νὰ καταβάλουν τὴν ἐπανάστασιν, ἀλλὰ καὶ ὅτι νικῶνται παρ' αὐτῆς, ἐξαγριοῦνται περισσότερον καὶ τῇ ἀληθείᾳ φόβος ὑπάρχει μή, ὅταν τὰ πράγματα δεινωθῶσιν ἔτι μᾶλλον, ὁ φανατικὸς ὄχλος ἐκτραπῇ εἰς αἱματηρὰς σκηνάς, ἃς ἡ ἐξουσία δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ προλάβῃ. Οἱ φρονιμώτεροι ἐκ τῶν Τούρκων βλέπουσιν ὅτι ἡ ἐπανάστασις παρατείνεται καὶ ὅτι αἱ δυνάμεις των δὲν ἀρκοῦσιν εἰς καταστολὴν αὐτῆς, εἶναι σχεδὸν ἀποτεθαρρυμένοι καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν δὲν ἀποκρύπτουσι τὴν ἀληθῆ κατάστασιν. Ὁ νεωστὶ ἀφιχθεὶς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ναύαρχος, ὁ

---

1. Κατάθεσις Εἰρήνης Παπαδοπούλου, 12 Φεβρουαρίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ14/488.
2. Γκαλαγκάδω ἢ Γκαλαγκάδος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἰγγλὶς Πασᾶς ἐπιλεγόμενος, ὅστις φαίνεται ἄνθρωπος μετριοπαθής, συνομιλῶν κατ' αὐτὰς μετὰ τοῦ κυρ. Stillman καὶ ὁμολογῶν τὴν δύσκολον θέσιν εἰς ἣν περιῆλθον τὰ πράγματα, δὲν ἐφαίνετο ἔχων πολὺ θάρρος. Ὁ ἴδιος ὡμολόγησεν ὅτι ὁ ἐν ὅλῃ τῇ νήσῳ τὴν στιγμὴν ταύτην ὑπάρχων τουρκοαιγύπτιος στρατὸς ὁ δυνάμενος νὰ ἐκστρατεύσῃ δὲν ὑπερβαίνει τὰς 15 χιλιάδας, ἐνῷ, ὅτε κατὰ πρῶτον ἤρξατο ἡ ἐπανάστασις, ὁ στρατὸς οὗτος ἀνέβαινεν εἰς 45–50 χιλιάδας.

Κατ' αὐτὰς ἡ ἐγχώριος ἐξουσία καταγίνεται εἰς τὸ ν' ἀναγκάσῃ τοὺς κατοίκους τῶν διαφόρων μερῶν νὰ ὑπογράψωσιν ἀναφορὰς πρὸς τὸν Σουλτᾶνον δι' ὧν ὁμολογοῦντες τὴν πρὸς αὐτὸν πίστιν των νὰ ἐκφράζωσι τὴν εὐχαρίστησίν των ἀπὸ τὴν ὑφεστῶσαν ἐξουσίαν. Προέβησαν δὲ καὶ εἰς τὰς ἐκλογὰς τῶν ἀντιπροσώπων πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σουλτανικοῦ φιρμανίου εἰς τὰς τρεῖς μεγάλας πόλεις τῆς νήσου.

Τίνι τρόπῳ ἤθελαν ἐνεργήσει τὰς ἐκλογὰς ταύτας δὲν ἦτο δύσκολον νὰ προϊδωμεν. Συνήθροισεν ἀριθμόν τινα πολιτῶν εἰς τὰς ἐκκλησίας (ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν δὲν ὑπερέβηκε τοὺς 50), τοὺς πλειοτέρους δι' ἀπειλῶν καὶ διὰ τῆς βίας, καθότι οὐδεὶς ἔδειξε προθυμίαν εἰς τὸ νὰ λάβῃ μέρος εἰς κωμῳδίας τοιαύτας, καὶ ἐκεῖ τοῖς ὑπέδειξε τὸ πρόσωπον ὅπερ ὤφειλον νὰ ἐκλέξωσιν, ὅπερ καὶ πραγματικῶς ἐξέλεξαν. Νὰ ἐπιφέρωσι παρατηρήσεις οἱ ἐκλογεῖς οὗτοι ἢ ν' ἀρνηθῶσι νὰ πράξωσιν ὡς τοῖς ὑπηγορεύθη ἦτο ἀδύνατον, καθότι ἡ ἐλαφροτέρα τιμωρία θὰ ἦτο νὰ διωχθῶσιν ἐκ τῆς νήσου. Καὶ ἐνταῦθα μὲν ἐξελέχθη ὁ ἔμπορος Μαριδάκης, εἰς δὲ τὸ Ἡράκλειον τέσσαρες. Ἀλλ' ὅμως βεβαιοῦται ὅτι ὁ μὲν Μαριδάκης θέλει ἀποποιηθῆ τοιαύτην ὑπηρεσίαν, οἱ δὲ ἐν τῷ Ἡρακλείῳ ἕτοιμοι εἶναι νὰ δώσωσι διαμαρτύρησιν δι' ἧς νὰ ἐκφράζωσιν ὅτι μόνον εἰς τὴν βίαν ὑπείκοντες θέλουσι μεταβῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὅτι ἀπὸ τοῦδε θεωροῦσι πᾶσαν πρᾶξιν αὐτῶν ἄκυρον. Οἱ κάτοικοι τοῦ αὐτοῦ τμήματος Ἡρακλείου διὰ τῶν πραγματικῶν πληρεξουσίων συνέταξαν ἀναφορὰν πρὸς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων, δι' ἧς ἀναφορᾶς ἐπικαλοῦνται τὴν βασιλικὴν αὐτοῦ ἀντίληψιν.

Τὸ λυπηρὸν εἰς τὴν περίστασιν ταύτην εἶναι ὅτι ὁ Μητροπολίτης Ἡρακλείου, συνεργὸς γενόμενος τῶν ἀνηθίκων πράξεων τῆς ἐξουσίας ὡς πρὸς τὰς κυκλοφορούσας ἀναφορὰς καὶ τὰς ἐκλογάς, κινεῖ πάντα λίθον ὅπως κατορθωθῶσιν αὗται κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἐξουσίας. Πλὴν οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι αἱ προσπάθειαι αὗται θέλουσι ναυαγήσει. Εὐτυχῶς ὁ ἐνταῦθα ἐπίσκοπος Κυδωνίας, μὴ μιμούμενος τὸ παράδειγμα τοῦ Μητροπολίτου, ἀπέχει μετ' ἀξιεπαίνου καρτερίας ἀπὸ πᾶσαν πρᾶξιν ξένην τῶν πνευματικῶν αὐτῶν καθηκόντων.

Ἡ Γ. Συνέλευοις τῶν Κρητῶν ἐξακολουθεῖ νὰ διαμένῃ ἐν τοῖς Σφακίοις, ἐν τῷ χωρίῳ Καλλικράτει, ὅπου καταγίνεται εἰς τὸν ὀργανισμὸν τῆς κυβερνήσεως, καὶ διώρισεν ἤδη τοιαύτην ἐπταμελῆ, ἥτις, γενομένης ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς, ἔδωκε κατ' αὐτὰς τὸν ὅρκον της καὶ ἀνέλαβεν, ὡς γράφουν, τὴν ὑπηρεσίαν της.

Τὰ μέλη τῆς κυβερνήσεως ταύτης, ἀνήκοντα εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς νήσου, εἶναι τὰ ἑξῆς, οἷον ἐκ μὲν τῆς Κισσάμου καὶ τοῦ Σελίνου ὁ Α. Παππαγιαννάκης, ἐκ δὲ τῆς Κυδω-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νίας καὶ 'Αποκορώνων ὁ Κώστας Ν. Βελουδάκης, ἐκ δὲ τῶν Σφακίων ὁ Α. Μανουδελάκης [1], ἐκ δὲ τοῦ τμήματος Ρεθύμνης Α. Τζιχλῆς [2] καὶ Μιχ. Τσουδερός, ἐκ δὲ τοῦ τμήματος 'Ηρακλείου Α. Φραγκάκης καὶ 'Εμ. Κρανιωτάκης [3].

Κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα οὐδὲν πολεμικὸν ἔργον ἄξιον λόγου ἐν τῷ τμήματι Χανίων ἐξετελέσθη. Μετὰ τὴν παρὰ τὴν Χωστὴν μάχην, συναφθεῖσαν τὴν 31 'Ιανουαρίου, μάχην καθ' ἣν ὁ ὀθωμανικὸς στρατὸς ἀποκρουσθεὶς ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν δὲν ἠδυνήθη νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Σελίνου, ἀμφότερα τὰ διαμαχόμενα μέρη ἐκράτουν τὰς θέσεις των. 'Αλλὰ μετὰ πολλῶν ἡμερῶν παρέλευσιν οἱ Τοῦρκοι πεισθέντες ὅτι ἀδύνατον καθίστατο εἰς αὐτοὺς ἄνευ προφανοῦς ὀλέθρου νὰ προβῶσι, καθότι οἱ ἐπαναστάται κατέχοντες τὰς ἐπικαίρους θέσεις ἐπηπείλουν αὐτούς, ἠναγκάσθησαν ν' ἀποσυρθῶσιν ἐντεῦθεν τοῦ χωρίου 'Αλκιανοῦ [4], ὄχι μακρύτερον τῶν 2 ὡρῶν ἀπὸ τῆς πόλεως, ὁ δὲ 'Αλῆ Πασᾶς ἐπανῆλθε πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν εἰς τὴν πόλιν. Οὕτω λοιπὸν ἡ νέα κατὰ τοῦ Σελίνου ἐκστρατεία ἐντελῶς ἀπέτυχεν.

'Ενταῦθα εὑρίσκεται τὴν στιγμὴν ταύτην καὶ ὁ Μεχμὲτ Πασᾶς καὶ μετὰ ἐπανειλημμένα στρατιωτικὰ συμβούλια ἀπεφασίσθη, ὡς λέγεται, οὗτος μὲν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς 'Αποκόρωνα, ὁ δὲ 'Αλῆ Πασᾶς νὰ ἐκστρατεύσῃ εἰς Κίσσαμον. Μάλιστα δὲ πρὸ δύο ἡμερῶν μέρος τοῦ ὑπὸ τὸν τελευταῖον τοῦτον στρατοῦ [5] ἀναχωρῆσαν ἔφθασεν εἰς Πλατανιᾶν. Πλήν, παρεκτραπέντων ἐκεῖ εἰς ἀταξίας τῶν ἰθαγενῶν ἀτάκτων, ὁ [δὲ] ἀρχηγὸς τοῦ σώματος δυσαρεστηθεὶς τοὺς ἀπέπεμψε καὶ χθὲς ἐπανῆλθον εἰς τὴν πόλιν διακόσιοι τοιοῦτοι.

Συνημμένα : 1) ἀντίγραφον τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 147 ἐγγράφου [6] τοῦ Πράκτορος· 2) ἀντίγραφον τῆς καταθέσεως τῆς Εἰρήνης Παππαδοπούλου· καὶ 3) ὁ 3 ἀριθμ. τῆς ἐφημερίδος ἡ *Κρήτη* [7].

107

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

'Αριθ. 16 *'Ηράκλειον, 13 Φεβρουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ25/926

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν 'Υμ. 'Εξοχότητα ὅτι τῇ δραστηρίᾳ συνδρομῇ τοῦ Μητροπολίτου διωρίσθησαν οἱ κατ' ἐπαρχίας ἀντιπρόσωποι τῆς ἡμετέρας

---

1. 'Αναγνώστης Μανουσέλης ἢ Μανουσελάκης.
2. 'Α. Τσίχλης.
3. Διὰ τὴν ἀρχικὴν σύνθεσιν τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως βλ. Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σ. 16.
4. 'Αλικιανοῦ ἢ 'Αλικιανός.
5. Χφ. *στρατόν*.
6. Βλ. *ἀνωτέρω*, σσ. 252–254.
7. 31 'Ιανουαρίου 1867 : ΑΥΕ/ΠΚ – Μ67/2494.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

περιφερείας, οἵτινες μετεφέρθησαν ἐν τῇ πόλει, καὶ πρόκειται σήμερον ἢ αὔριον νὰ τοὺς μεταγάγῃ δι' ὀθωμανικοῦ ἀτμοπλοίου ὁ Σαλὴ Πασᾶς εἰς Χανία καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Κατ' ἰδιαιτέραν σύσκεψιν ἀπεφάσισαν τὴν διαίρεσιν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἐξελέξαντο ἐν τῇ ἕδρᾳ τῆς Διοικήσεως ὡς ἀντιπροσώπους τοὺς ἑξῆς :

Τῆς πόλεως Ἡρακλείου τὸν Ἰωάννην Φουρναράκην, ζαπτιὲ τῆς ἀστυνομίας. Τῆς ἐπαρχίας Μαλεβιζίου τὸν Γεώργιον Καπνιστάκην. Τεμένους τὸν Δημήτριον Μαλαγαρδή. Ἀμφότεροι ⟨εἶναι⟩ οἰνοπῶλαι καὶ κάτοικοι Ἡρακλείου. Μονοφατσίου Ἀπόστολον Χαιρέτην, ζαπτιὲ τῆς ἀστυνομίας. Πεδιάδος Χαντζῆ Κοκόλην Τουτουντζάκη, τὸν προδώσαντα τὴν ἐπανάστασιν καὶ ὑποβαλόντα τὰς ἀναφορὰς τῆς ὑποταγῆς πρὸς τὸν Ρεσὶτ Ἐφέντη. Μοιραμπέλου Ἰωάννην Λιράκην καὶ Ἰωάννην Μουρελάκην, ἀσημάντου ὑπάρξεως. Προσέτι παρεβιάσθη καὶ ἡ διάταξις τοῦ διατάγματος, ἐκλεξάντων [1] δύο Χριστιανοὺς ἀντὶ ἑνός. Λασιθίου Ἰωάννην Χηράκην, βοσκόν. Ἱεραπέτρου Γεώργιον Καραντιανόν. Ρίζου Νικόλαον Σφακιανάκην. Σιτίας Γεώργιον Παπαδάκην. Καινούργιου Λεωνίδαν Κουρμουλάκην. Πυργιωτίσσης Γεώργιον Σαραντάκη.

Ὅθεν τὰ ἀνωτέρω δέκα καὶ τρία πρόσωπα, ἅτινα εἶναι τὰ ἀσημότερα τοῦ τόπου, ἀποστέλλονται ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ ν' ἀποφασίσωσι περὶ τῆς μελλούσης διοικήσεως τῆς Κρήτης. Πρὸς ἕνα ἕκαστον ὁ Σαλὴ Πασᾶς προεπλήρωσε τρεῖς χιλιάδας γρόσια πρὸς ἀγορὰν ἐνδυμάτων καὶ οἰκογενειακὴν περίθαλψιν [2].

Οἱ πρόκριτοι καὶ ὁπλαρχηγοὶ τῶν ἐπαρχιῶν Μαλεβυζίου, Τεμένους, Πυργιωτίσσης, Μονοφατσίου καὶ Καινούργιου προώρως ὑπέβαλον εἰς τὰ ἐνταῦθα προξενεῖα τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἀναφοράν [3] δι' ἧς ἀποδοκιμάζουσι τὴν ἐκλογὴν καὶ διαμαρτύρονται κατὰ τῆς διαγωγῆς τῆς Ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως. Ἡ ἀναφορὰ χρονολογεῖται τὴν πέμπτην τρέχ. μηνός, ὅτε ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀντιπροσώπων δὲν εἶχεν ἀποπερατωθῆ. Ὡς ἐκ τούτου ἀναφέρουσι τὰ δύο μόνον πρόσωπα ἅτινα εἶχον ὀνομασθῆ κατ' ἀρχάς.

Τὴν ἀναφορὰν ταύτην ὑποβάλλω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ἐν πρωτοτύπῳ διὰ νὰ τὴν [4] λάβῃ ὑπ' ὄψιν καὶ ἐγκρίνῃ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἀποστολῆς της πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβυν τῆς Α.Μ.

Αἱ ἀνατολικώτεραι ἐπαρχίαι δὲν ἀπέστειλαν εἰσέτι ἀναφοράν, ἂν καὶ περὶ τούτου εἰδοποιήθησαν καταλλήλως.

Πολεμικὰ ἔργα δὲν ἔλαβον χώραν κατὰ τὸ παρελθὸν ὀκταήμερον ἐν τῇ περιφερείᾳ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. Οἱ ἐπαναστάται, καθ' ἃ ἐπληροφορήθην, κατέφυγον εἰς τὸ ὄρος Ρούβα τῆς Ρεθύμνης.

---

1. Χφ. *ἐκλέξαντες*.
2. Χφ. *οἰκογενειακῆς περιθάλψεως*.
3. ΑΥΕ/ΚΥ – Μ25/917.
4. Χφ. *τῇ*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Χθὲς ἐπανῆλθεν ἐνταῦθα ὁ Ρεσὶτ Ἐφέντης μετ' εὐαρίθμων ὁπλοφόρων διὰ νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Σαλὴ Πασᾶ, ὅστις, ὡς προείρηται, πρόκειται ν' ἀναχωρήσῃ μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων διὰ Χανία.

108

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 150 *Ρέθυμνον, 19 Φεβρουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΠΧ – Μ58/2147

Βεβαιῶν τὸ ἀπὸ 6 τούτου ἔγγραφόν[1] μου ἐσωκλείω ἀντίγραφα διαμαρτυρήσεων: α') τῆς συνοδίας τῆς ἐν Αὐλοποτάμῳ Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Βόσακος[2] δι' ὅσας ζημίας καὶ λοιπὰ διεπράχθησαν ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν· β') τῶν κατοίκων, ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παιδίων, τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου[3] περὶ τῆς αὐθαιρέτου γενομένης ἐκλογῆς τοῦ πληρεξουσίου Μανόλη Σταυρουλάκη· γ') τῶν γυναικῶν καὶ παιδίων τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου διὰ τὰς βιαιοπραγίας, καταχρήσεις, παραβιάσεις, λεηλασίας καὶ λοιπά, αἵτινες διεπράχθησαν καὶ διαπράττονται ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν· καὶ δ') τῆς πρὸς τὸν Ὑποδιοικητὴν Ρεθύμνης δοθείσης ἀναφοροδιαμαρτυρήσεως[4] παρὰ τῶν κατοίκων τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου μετὰ τῆς συνοδευσάσης αὐτὴν ἐπιστολῆς[5].

Τοὺς Χριστιανοὺς τῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης κατέλαβε μέγας φόβος μήπως αἰφνιδίως πάθωσι καὶ οὗτοι ὅσα ἔπαθον καὶ οἱ Ἀμαριῶται καὶ Ἁγιοβασιλιῶται καὶ κατέφυγον πολλοὶ μὲ τὰς οἰκογενείας των ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ εἰς τὰς οἰκίας τῶν πρακτόρων. Εἰς τὴν οἰκίαν μου μόνον εὑρίσκονται ὑπὲρ τὰς 200 ψυχάς. Ἐὰν εὕρισκον οἰκήματα, ἤθελον ἔλθει, ὡς λέγουν, ὅλοι εἰς τὴν πόλιν ἢ ἤθελον ἀναχωρήσει, ἐὰν τὸ ἐσυγχώρει ἡ Διοίκησις. Οἱ δρόμοι, ὡς λέγουν, κατεστάθησαν ἐκ νέου ἐπίφοβοι καὶ κινδυνώδεις ἕνεκα τῶν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἐπαναληφθεισῶν[6] σφαγῶν καὶ δολοφονιῶν εἴς τινα μέρη, ὡς λέγουν, τῶν γινομένων πειράξεων καὶ ἐρεθίσεων διὰ λόγων προσβλητικῶν καὶ ὑβριστικῶν καὶ δι' ἔργων ὁμοίως ἀτόπων καὶ ραπισμάτων καὶ ραβδισμάτων καὶ ἐντὸς ἀκόμη τῆς πόλεως λαμβανόντων χώραν. Ἐκ τῶν ἐντὸς τῆς πόλεως Χριστιανῶν, περιωρισμένων καὶ στενοχωρημένων εἰς ὀλίγας οἰκίας καὶ ὑστερουμένων τῶν πρὸς τὸ ζῆν, ζητοῦν

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 252–254.

2. Ἱερομόναχοι καὶ μοναχοὶ τῆς Μονῆς Βοσάκου πρὸς τὸ Προξενικὸν Πρακτορεῖον τῆς Ἀγγλίας ἐν Ρεθύμνῳ, 17 Ἰανουαρίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ14/503.

3. Πρὸς τοὺς ἐν Ρεθύμνῳ προξενικοὺς πράκτορας, ἄνευ χρονολογίας : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ14/502.

4. 17 Φεβρουαρίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ15/506· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 68–69.

5. Ἀπόστολος Παττακὸς καὶ Μανώλης Κασσιμάτης (χφ. *Κασσιμάκης*) πρὸς Γ. Καλοκαιρινόν, 17 Φεβρουαρίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ15/506.

6. Χφ. *ἐπαναληφθέντων*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τινες διὰ νὰ ἀναχωρήσουν, ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται αὐτοῖς. Ἐξερχόμενοι οἱ Ὀθωμανοὶ καθ' ἡμέραν ὡπλισμένοι ξεκουτσουρώνουν, ὡς λέγουν οἱ χωρικοί, τὰ ἐλαιόδενδρά, ⟨ὅπερ⟩ ταὐτὸν ὡς νὰ τὰ ἀποκόπτουν, διότι, ἀφαιρουμένων τῶν ἐξογκωμάτων ἀπὸ τὰς ρίζας, ἀδυνατίζουν καὶ μὲ τὸν ἀέρα εἶναι ὑποκείμενα εἰς ἐκρίζωσιν καὶ σπάσιμον. Κατακόπτουν τὰ ἐλαιόδενδρα καὶ ἄλλα καρποφόρα δένδρα, ὡς χαρουπίας, βαλανιδίας καὶ ἄλλα, ἐπίσης καὶ τὰ δεκτικὰ ἐμφυλλιάσματος, ὡς ἀγριελαίας, ἀγριαμυγδαλέας, ἀγριοχαρουπίας καὶ ἄλλα, καθὼς καὶ τὰ ἄγρια, ὡς δρῦς, κυπαρίσσους, πλατάνους καὶ ἄλλα χρήσιμα διὰ δοκοὺς καὶ λοιπὰ στεγάσματα οἰκιῶν, ἐργαλεῖα ἐλαιοτριβείων καὶ ἄλλων ἔργων. Βοσκίζουν μὲ τὰ παντὸς εἴδους ζῷά των ὅλα τὰ φυτά, ὡς λέγουν, καὶ τὰ χαμηλὰ τῶν ἐλαιοδένδρων καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ τοῖς ὁμιλήσῃ ἐπαπειλούμενος καὶ ὑβριζόμενος.

Λέγεται ὅτι θέλει ληφθῇ μέτρον νὰ ἐφοδιάζωνται οἱ εἰσερχόμενοι καὶ ἐξερχόμενοι τῶν πόλεων Χριστιανοὶ μὲ ἄδειαν (δεσκερὲ) πρὸς διάκρισιν ὑποταγῆς ἢ μὴ καὶ νὰ καθυποβάλληται ἕκαστος εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὅπλων του. Ὡσαύτως λέγεται ὅτι ἐξέρχονται διὰ νυκτὸς καὶ ἀποσπάσματα Ὀθωμανῶν εἰς ἐνέδρας (ἡ λεγομένη ζουρίδα) συνοδευόμενα καὶ ἀπὸ Χριστιανούς τινας, ἅτινα ἐφόνευσαν πρὸ δύο ἡμερῶν [1], ὡς λέγουν, δύο Χριστιανοὺς πλησίον τοῦ χωρίου Καροτῆς, ἕως 3 ὥρας ἀπέχοντος νοτιοδυτικῶς, καὶ τὰ ὁποῖα, ἐὰν δὲν ἐμποδισθοῦν, θέλουν θύσει καὶ ἀπολέσει καὶ οὐδεὶς Χριστιανὸς δύναται νὰ μένῃ εἰς τὰ χαμηλὰ χωρία. Σήμερον ἐκλέγεται καὶ ὁ πληρεξούσιος Ρεθύμνης καὶ ὅποιος δὲν θέλει νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν ἐκλογὴν φέρεται μὲ ζαπτ⟨ι⟩έδες, ὡς μ' εἶπον. Λέγεται ὅτι ἐνηργήθη εἰς Ἡράκλειον εὐχαριστήριον ὑπὲρ τοῦ Σουλτάνου καὶ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, ὅπερ συμπεραίνεται ὅτι θέλει ἐνεργηθῇ καὶ ἐδῶ. Τοσαῦτα ἐπὶ τοῦ παρόντος.

109

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 52 *Χανιά, 20 Φεβρουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ14/490

Κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα οὐδὲν στρατιωτικὸν ἔργον ἄξιον λόγου ἐξετελέσθη ἐν τῇ νήσῳ ἢ τοὐλάχιστον οὐδὲν τοιοῦτον μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἔμαθον.

Ὁ Ἀλῆ Σαρκὸς Πασᾶς μετὰ τὴν κατὰ τῆς ἐπαρχίας Σελίνου ἀποτυχοῦσαν ἐκστρατείαν καὶ τὴν ἐπάνοδόν του ἐνταῦθα διηυθύνθη εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κισσάμου, ὅπου καταγίνεται νὰ συλλέγῃ ὅπλα ἐκ τῶν διαφόρων χωρίων δι' ὧν διέρχεται, καὶ κατ' αὐτὰς εἶχε τὸ ἀρχηγεῖόν του εἰς τὸ χωρίον Σπηλιάν.

Ἡ ἐπαρχία αὕτη, πεδινὴ τὸ πλεῖστον, δὲν εἶναι πρόσφορος εἰς ἀντίστασιν, μὴ γενομένη δὲ μέχρι τοῦδε θέατρον τοῦ πολέμου δὲν ἔπαθε μεγάλας καταστροφάς. Ὅθεν οἱ

1. Χφ. *ἡμέρας*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πλεῖστοι τῶν κατοίκων της ἐπανελθόντες πρὸ πολλοῦ εἰς τὰς ἑστίας των καταγίνονται εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ ἐλαίου, ἐξ οὗ ἱκανῶς ὠφελοῦνται, καθότι καὶ οἱ εἰς τοὺς Τούρκους ἀνήκοντες ἐλαιῶνες εἶναι ἴσως εἰς τὴν διάθεσίν των, οἱ δὲ λοιποὶ ἐκ τῶν δυναμένων νὰ ὁπλοφορῶσιν εὑρίσκονται παρὰ τοῖς στρατοπέδοις τῶν ἐπαναστατῶν εἰς τὰ ὀρεινότερα μέρη.

Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ θέλει συμβῆ ὅ,τι καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας συνέβη, δηλ. ὅσον ὁ τουρκικὸς στρατὸς διέρχεται, οἱ ἐν τοῖς χωρίοις ὑπάρχοντες κάτοικοι παρίστανται ὡς ὑποτεταγμένοι. Πλὴν ἡ ὑποταγὴ αὕτη εἶναι μόνον κατ' ἐπιφάνειαν καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ν' ἀποφύγωσι τὰς ἀπὸ μέρους τοῦ στρατοῦ ἐπαπειλουμένας κακώσεις. Χορηγοῦσι δὲ ἐξ ἑκάστου χωρίου πέντε ἢ δέκα ἢ δεκαπέντε ὅπλα διατεινόμενοι ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ δὲν ὑπάρχουσιν ἄλλα παρὰ τὰ παρουσιαζόμενα παρὰ τῶν ἰδίων. Ἵνα δὲ μὴ τὴν ἐκ τούτου ζημίαν ὑφίστανται μόνοι οἱ παραδίδοντες τὰ ὅπλα, συνεννοοῦνται οἱ χωρικοὶ καὶ ἐπιβάλλουσιν εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους ἀναλόγως τὴν ἐντεῦθεν ζημίαν.

Ὁ Μεχμὲτ Πασᾶς, ἀρχηγὸς τοῦ ἑτέρου σώματος, ἀνεχώρησε καὶ οὗτος πρὸ ἡμερῶν εἰς Ἀποκόρωνα.

Ἐν τῇ προηγουμένῃ ἀναφορᾷ[1] μου ἔκαμα λόγον περὶ τῶν σφαγῶν τῶν γενομένων εἰς τὸ χωρίον Φουρνὲ παρὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ἡ Διοίκησις προσπαθεῖ παντὶ σθένει ν' ἀποκρύπτῃ τὰς πράξεις ταύτας, ἵνα μὴ γίνωνται γνωσταὶ εἰς τοὺς ξένους.

Ἐσχάτως ἦλθεν εἰς τὴν πόλιν χήρα τις, ἥτις διηγήθη εἰς πολλοὺς τὸν τραγικὸν θάνατον τοῦ συζύγου της. Ταύτην ὁ κύριος Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας ἔπεμψεν εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν, ἵνα διηγηθῇ ἡ ἰδία τὰ παθήματά της, ἀφοῦ προηγουμένως τὰ διηγήθη εἰς αὐτόν, καθὼς καὶ εἰς τὸν Πλοίαρχον τῆς ἀγγλικῆς κανονιοφόρου καὶ τὸν Πρόξενον τῆς Ἀμερικῆς, οἵτινες βεβαίως θέλουσι κάμει γνωστὰς εἰς τὰς κυβερνήσεις των τὰς ἀποτροπαίους ταύτας πράξεις. Πρὸ τεσσάρων δὲ ἢ πέντε ἡμερῶν ἑτέρα τις γυνή, ἧς τοὺς τρεῖς αὐτῆς υἱοὺς ἐφόνευσαν ἐν τῷ εἰρημένῳ χωρίῳ, ἦλθεν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἄγνωστος διευθυνθεῖσα εἰς τὴν οἰκίαν τῶν κ.κ. ὑπαλλήλων τοῦ Προξενείου ἐζήτει ἐλεημοσύνην. Ταύτην ἅμα ἐξελθοῦσα⟨ν⟩ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ μεταβῇ εἰς τὰ διάφορα προξενεῖα συνέλαβον οἱ παραφυλάττοντες ζαπτιέδες (διότι σημειωτέον ὅτι τόσον τὴν ἰδικήν μου ὅσον καὶ τὴν τῶν ὑπαλλήλων οἰκίαν παραφυλάττουν κατάσκοποι) καὶ διὰ τῆς βίας μετήγαγον αὐτὴν Κύριος οἶδε ποῦ. Ἔκτοτε λαμβάνουν πρόνοιαν, ὅπως μὴ τοιαῦται γυναῖκες εἰσέρχωνται εἰς τὴν πόλιν.

Ἐπίσης ἡ ἐξουσία ὑποπτεύουσα ὅτι ἐκ τοῦ προαστίου Χαλέπας, ὅπου κατοικοῦν οἱ κ. κ. πρόξενοι τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς Ἀμερικῆς, στέλλονται ἐπιστολαὶ πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας παραφυλάττει διὰ πολλῶν ζαπτιέδων ὅλας τὰς ὁδούς. Πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν μάλιστα, ὡς ἔμαθον, ἡ ἐξουσία συνέλαβεν ἕνα χωρικὸν κομίζοντα μίαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν κύριον Δενδρινὸν ἐκ μέρους κατοίκων τινῶν τῶν Ἀποκορώνων. Ἐνόμισε λοιπὸν ὅτι σπουδαίαν ἀποκάλυψιν ἔκαμεν, ἀλλά. ἰδοῦσα ὅτι ἐν αὐτῇ οἱ γράφοντες ἐξέθετον τὰς ὁποίας ὑποφέρουν

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 255–260.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀπὸ τὸν στρατὸν κακώσεις καὶ ἐζήτουν συμβουλὰς ὡς πρὸς τὰς ἐνεργηθησομένας ἐκλογὰς ἀντιπροσώπων, ἐσιώπησεν.

Ἐν τῷ τμήματι Ἡρακλείου ⟨αἱ⟩ ἐκλογαὶ τῶν ἀντιπροσώπων ἐπεραιώθησαν καὶ πρὸ πέντε ἢ ἓξ ἡμερῶν διὰ ἀτμοπλοίου μετήχθησαν δεκατρεῖς τοιοῦτοι Χριστιανοὶ καὶ ἄλλοι τόσοι περίπου Ὀθωμανοὶ ἐκ τῶν δώδεκα ἐπαρχιῶν ⟨τοῦ⟩ τμήματος ἐκείνου. Οὗτοι ἐκλεχθέντες προσεπάθησαν, οἱ πλειότεροι, νὰ δεχθῶσι[1] τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην, ἀλλ' ἡ ἐξουσία τοὺς πειθανάγκασε νὰ ὑπακούσωσιν. Ἐν τούτοις ἐνταῦθα εὑρισκόμενοι εὐδιάθετοι φαίνονται (οἱ Χριστιανοὶ) — ἐκτὸς δύο ἢ τριῶν, οἵτινες φαίνονται ἀγορασμένοι — νὰ πράξωσι πᾶν ὅ,τι δύνανται νὰ ματαιώσουν[2] τὰς ἐκλογὰς ταύτας καὶ συσκέπτονται πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ τρόπου. Οἱ μὲν λοιπὸν ἐξ αὐτῶν φρονοῦν ὅτι πρέπει νὰ μεταβῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐκεῖ, ὅταν ζητηθῇ ἡ γνώμη των, νὰ εἴπωσιν ὅτι αὐτοὶ δὲν εἶναι οἱ νόμιμοι ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ ἀλλ' οἱ κατὰ τὸν Μάιον ἐκλεχθέντες καὶ ὅτι εἰς τὴν παρὰ τούτων ἐκδηλωθεῖσαν γνώμην προστίθενται καὶ αὐτοί. Οἱ δὲ φρονοῦσιν ὅτι ἀπὸ τοῦδε πρέπει νὰ διαμαρτυρηθῶσι καὶ νὰ παραιτηθῶσι καὶ πρὸς ἀσφάλειάν των νὰ καταφύγωσιν εἰς ἓν εὐρωπαϊκὸν πλοῖον. Ὁπωσδήποτε μέχρι τοῦδε δὲν ἐσχημάτισαν σταθερὰν ἀπόφασιν καὶ φαίνονται κατειλημμένοι ὑπὸ φόβου μὴ τυχόν, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν τολμήσωσι πρᾶξιν μὴ ἀρεστὴν εἰς τὴν ἐξουσίαν, πάθωσιν αἱ οἰκογένειαί των. Ἐν τούτοις οἱ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν Μαλεβιζίου, Τεμένους, Πυργιωτίσσης, Μονοφατσίου καὶ Καινουρίου τῆς ἐπαρχίος[3] Ἡρακλείου συνέταξαν ἤδη ἀναφοράν[4], φέρουσαν πολλὰς ὑπογραφάς, δι' ἧς ἀποδοκιμάζοντες τὰς ἐνεργηθείσας ἐκλογὰς διαμαρτύρονται κατὰ τῆς ἐξουσίας. Ἡ ἀναφορὰ αὕτη, ὑποβληθεῖσα εἰς τὰ ἐν Ἡρακλείῳ ὑποπροξενεῖα, διηυθύνθη, ὡς ὁ κ. Ὑποπρόξενος τῆς Α.Μ. μὲ πληροφορεῖ, εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον. Ἐκτὸς δὲ τούτου τέσσαρες ἐκ τῶν εἰρημένων δεκατριῶν πληρεξουσίων συνέταξαν καὶ ἰδίαν ἀτομικὴν διαμαρτύρησιν κατὰ τῶν τοιούτων ἐκλογῶν, ἣν ἐπίσης παρέδωκαν εἰς τὰ αὐτὰ ὑποπροξενεῖα.

Ὁ Πλοίαρχος τῆς νεωστὶ ἀφιχθείσης ἐνταῦθα αὐστριακῆς φρεγάτας ὁ *Ἀδρίας* πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ *Δουνάβεως* κ. Boutahegy[5] φιλοφρόνως φερόμενος μοὶ ἔπεμψε τὸ ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένον ἔγγραφον[6], δι' οὗ μοὶ προσφέρει πᾶσαν ὑλικὴν δι' ἐμὲ καὶ διὰ τοὺς ὑπηκόους τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως προστασίαν, ἂν τοιαύτης εἰς τὰς παρούσας κρισίμους περιστάσεις λάβω ἀνάγκην. Εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἀπήντησα καταλλήλως καὶ ἀπόκειται εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα νὰ ἐκτιμήσητε αὐτήν.

---

1. Μὴ δεχθῶσι.
2. Χφ. *ματαιώσῃ*.
3. Τοῦ τμήματος.
4. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 261, ὑποσημ. 3.
5. Bauer de Budahegy.
6. 14/26 Φεβρουαρίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ14/493.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

110

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 17 *Ἡράκλειον, 20 Φεβρουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ26/932

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι ἡ ἐνταῦθα Διοίκησις ἀπέπεμψε διὰ τοῦ παρελθόντος αὐστριακοῦ ἐξ ὑπηκόους Ἕλληνας, ἐργατικῆς τάξεως, τοὺς ὁποίους ἀπὸ τοῦ μηνὸς Νοεμβρίου π.ἔ. ἐκράτει εἰς τὰς φυλακάς, λόγῳ τοῦ ὅτι ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν.

Κατὰ τὴν δεκάτην ἑβδόμην τοῦ μηνὸς οἱ ἐπαναστάται ἀνεφάνησαν περὶ τὸν Ἅγιον Μύρωνα καὶ προσέβαλον τὸν ἐκεῖσε στρατοπεδευμένον ὀθωμανικὸν στρατόν. Ἀλλ' ἕνεκα τοῦ φόβου ὅστις κατέλαβε τοὺς Χριστιανοὺς τῶν μερῶν ἐκείνων δὲν ἦλθον εἰς τὴν πόλιν διὰ νὰ πληροφορηθῶμεν τὰ καθ' ἕκαστα τῆς μάχης. Οἱ ἐπαναστάται κατέλαβον καὶ διαμένουσιν ἤδη εἰς Κουρσανιώτηκα Λειβάδια [1].

Οἱ πρόκριτοι καὶ ὁπλαρχηγοὶ τῶν ἐπαρχιῶν Πεδιάδος, Μοιραμπέλου, Λασιθίου, Ρίζου καὶ Ἱεροσιτείας ὑπέβαλον εἰς τὰ ἐνταῦθα ὑποπροξενεῖα τῶν φίλων δυνάμεων ἀναφορὰν [2] ὁμοίαν ἐκείνης ἣν ὑπέβαλον προλαβόντως καὶ αἱ λοιπαὶ ἐπαρχίαι. Τὴν ἀποσταλεῖσαν πρὸς ἐμὲ τὴν ἔχετε ὧδε ἐν πρωτοτύπῳ.

111

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 55 *Χανιά, 21 Φεβρουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ14/494

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ὑπ' ἀριθ. 52 ἀναφορᾶς [3] μου λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω ὑμῖν ψήφισμα [4] τῆς Γενικῆς τῶν Κρητῶν Συνελεύσεως δι' οὗ ψηφίζει νὰ συστηθῇ κυβέρνησις ἐν Κρήτῃ ἐν ὀνόματι τῆς Α.Μ. Γεωργίου Α', Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, ἐνεργοῦσα ὑπὸ τὸν τίτλον «Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῆς Κρήτης» καὶ προσέτι διαγράφει καὶ κανονίζει τὴν νόμιμον αὐτῆς ἀρχὴν καὶ καθήκοντα.

Μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ φακέλου ἡμῶν εἰς τὸ ταχυδρομεῖον διεδόθη εἰς τὴν πόλιν ταύτην ὅτι εἰς τὸ τμῆμα Ἡρακλείου τὴν 17 ἱσταμένου ἔλαβε χώραν φονικὴ μάχη. Ἀγνοοῦμεν εἰσέτι ἂν ἡ φήμη αὕτη ἔχεται ἀληθείας· ὁπωσδήποτε ὅμως ὁ κ. Ὑποπρόξενος τῆς Α.Μ. θέλει δώσει ὑμῖν τὰς δεούσας πληροφορίας.

---

1. Κρουσανιώτικα Λιβάδια : ὀρεινὴ θέσις δυτικῶς τοῦ Κρουσώνα.
2. 9 Φεβρουαρίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ26/933.
3. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 263–265.
4. 1 Φεβρουαρίου 1867 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ58/2152· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 13–15.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

112

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

'Αριθ. 58 *Χανιά, 26 Φεβρουαρίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ14/496

'Η κατάστασις τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων κατ' οὐδὲν μετεβλήθη κατὰ τὴν λήξασαν ἤδη ἑβδομάδα, τὸ δὲ σπουδαιότερον γεγονὸς εἶναι τὸ ἀφορῶν τὸν ἀντιπρόσωπον τῶν Χανίων κ. Μαριδάκην.

'Ο κ. Μαριδάκης ἀπέδειξε διὰ τῶν πραγμάτων ὅτι εἶναι τίμιος πολίτης καὶ ἀγαθὸς πατριώτης, διὸ ἅμα ἐκλεχθεὶς προσεπάθησε παντὶ σθένει νὰ ἀπαλλαχθῇ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ ἀντιπροσώπου θεωρῶν ὅτι αἱ ἐνεργηθεῖσαι ἐκλογαὶ εἶναι παράνομοι καὶ ὅτι οἱ ἐκλεχθέντες ἀντιπρόσωποι οὐδόλως παριστῶσι τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ τῆς Κρήτης. Μὴ συγκατατιθέμενος δὲ νὰ γίνῃ ὄργανον τῶν κατὰ τῆς πατρίδος του σκοπῶν τῆς Πύλης παρεκάλεσε καὶ αὐτὸν τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ. Τέλος ἰδὼν ὅτι ἄλλο μέσον δὲν τῷ ἔμενεν ἀπεφάσισε ν' ἀναχωρήσῃ τῆς νήσου καὶ τὴν παρελθοῦσαν Παρασκευὴν ἐπεβιβάσθη εἰς τὴν ἐν τῷ ὅρμῳ τῆς πόλεως ἐλλιμενισμένην ἀγγλικὴν κανονιοφόρον ἡ *Wizard*, ὅπου ζητήσας ἄσυλον ἐγένετο δεκτός. Γενομένης γνωστῆς τῆς πράξεως ταύτης τοῦ Μαριδάκη, ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἔκαμε παράπονα εἰς τὸν κύριον Πρόξενον τῆς 'Αγγλίας Dickson, ὅστις παραχρῆμα ἐπιβιβασθεὶς τῆς κανονιοφόρου ἠρώτησε τὸν Μαριδάκην διατὶ νὰ προσφύγῃ εἰς τὸ πλοῖον καὶ ἐὰν διατρέχων κίνδυνον ἔπραξε τοῦτο. 'Εκεῖνος ἀπήντησεν ὅτι κίνδυνον μὲν ὑλικὸν δὲν διέτρεξε, κατέφυγεν ὅμως εἰς τὸ πλοῖον διὰ νὰ μὴ γίνῃ ὄργανον τῆς ἐξουσίας. Τότε ὁ κύριος Dickson ἐπρόσθεσεν ὅτι ἄσυλον χορηγεῖται εἰς τοὺς διατρέχοντας κίνδυνον, ὅτι ὅμως αὐτός, ἀφοῦ δὲν εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀνάγκην ταύτην, δὲν δικαιοῦται νὰ διαμείνῃ εἰς τὸ πλοῖον καὶ ὅτι, ὀψέποτε ἤθελεν εὑρεθῇ διατρέχων κίνδυνον, τὸ ἄσυλον τοῦτο ἤθελε τῷ χορηγηθῇ. Τότε ὁ Μαριδάκης ἐκπλαγεὶς ἀπὸ τὴν ἀπροσδόκητον γλῶσσαν τοῦ κυρίου Προξένου τῆς 'Αγγλίας ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν ξηρὰν πλήρης θλίψεως καὶ ἀπελπισίας. 'Εν τούτοις, καίτοι γινώσκων ὅτι ἐπέσυρε καθ' ἑαυτοῦ διὰ τὴν πρᾶξίν του ταύτην τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, μολοντοῦτο δὲν παρῃτήθη τῆς ἰδέας του. Διὸ τὴν ἐπιοῦσαν ἀναχωρήσας κρύφα ἐκ τῆς πόλεως διηυθύνθη εἰς τὴν ἐν τῷ προαστίῳ Χαλέπᾳ οἰκίαν τοῦ 'Αμερικανοῦ Προξένου κυρίου Stillman, ὅπου ὁ κύριος οὗτος φιλοτίμως τὸν ἐδέχθη καὶ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης εὑρίσκεται παρ' αὐτῷ. Περιττὸν νὰ προσθέσω ὅτι ἡ γενναία αὕτη πρᾶξις τοῦ κυρίου Μαριδάκη μεγάλην ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν ἐνταῦθα, τὴν δ' ἐγχώριον ἐξουσίαν εἰς ἄκρον δυσηρέστησεν.

'Εκτὸς τῶν δεκατριῶν ἀντιπροσώπων τοῦ τμήματος 'Ηρακλείου, τῶν ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑβδομάδος ἀφιχθέντων ἐνταῦθα, ἕτερος ἀντιπρόσωπος δὲν ἐστάλη ἐκ τῶν δύο ἑτέρων τμημάτων, εἰμὴ μόνον εἷς ἐκ μέρους τῆς ἐπαρχίας Κισσάμου. Οὗτος, κατεχομένης

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νῦν τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ [1] Ἀλῆ Πασᾶ, ἐξελέχθη προφανῶς τῇ αὐθαιρέτῳ τούτου θελήσει.

Τίνες αἱ ἰδέαι ὑφ' ὧν κατέχονται οἱ τοῦ Ἡρακλείου ἀντιπρόσωποι ἔλαβα ἤδη τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω [2] ὑμῖν. Τὸ εἰς τὸν κύριον Μαριδάκην συμβὰν ἴσως ἀπεθάρρυνε καί τινας ἐξ αὐτῶν νὰ μιμηθῶσι τὴν πρᾶξίν του. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ ἐξ αὐτῶν τοὺς εἰς τὴν ἐγχώριον ἐξουσίαν πωλημένους καὶ ἄλλους τινὰς ἀτόλμους καὶ περιδεεῖς οὐδὲν γενναῖον δύναταί τις νὰ ἐλπίσῃ, ὅσον δὲ ἀφορᾷ ἄλλους τινάς, ἀμαθεῖς μὲν ἐπίσης ἀλλ' ἔχοντας φιλοτιμίαν τινὰ καὶ κάποιον πατριωτισμόν, ὡς πρὸς τούτους δὲν δύναταί τις ν' ἀποφανθῇ ὁριστικῶς ἀπὸ τοῦδε.

Ἕτερον γεγονὸς ἄξιον λόγου εἶναι τὸ ἑξῆς : ὅτι τριάκοντα περίπου ἐθελονταί, ἐκ τῶν ἐν τῷ τμήματι τούτῳ εὑρισκομένων καὶ ὑπὸ τὸν Ζιμπρακάκην, νομίζω, διατελούντων, παραιτήσαντες τὰς τάξεις των παρεδόθησαν οἰκειοθελῶς εἰς τὰς ἐν τῷ ⟨ἐν⟩ Κισσάμῳ μικρῷ φρουρίῳ ἀρχάς, αἵτινες τοὺς ἀπέστειλαν διὰ θαλάσσης ἐνταῦθα καὶ κυκλοφοροῦσιν ἐλεύθεροι εἰς τὴν πόλιν. Εἰς τούτους ἡ ἐξουσία ἔδωκεν εἰς ἕκαστον διὰ τὰς δαπάνας των ἀνὰ μίαν λίραν καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς στερουμένους τοιαῦτα καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας θέλει τοὺς ἀποστείλει εἰς Κύθηρα. Μετὰ λύπης δὲ ἔμαθα ὅτι οἱ ἐθελονταὶ οὗτοι παρέστησαν εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν ὅτι οἱ ἐπαναστάται πορίζονται τὰ πρὸς τὸ ζῆν παρὰ τῶν ὑποτεταγμένων χωρικῶν, οἵτινες ἐρχόμενοι εἰς ⟨τὴν⟩ πόλιν ἐφοδιάζονται μὲ τρόφιμα, τὰ ὁποῖα μεταπωλοῦσιν. Ἀγνοῶ κατὰ πόσον ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι ἀληθὴς καὶ κατὰ πόσον αὕτη σχέσιν ἔχει μὲ τὰ ἐσχάτως ληφθέντα ἀστυνομικὰ μέτρα. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἀπό τινων ἡμερῶν ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο κατέστη αὐστηρὰ ἡ ἐγχώριος ἐξουσία μέχρι σκληρότητος, καθότι, ἀφοῦ παντὸς εἴδους σωματικὰς ἐρεύνας ἐνεργεῖ ἐπὶ τῶν εἰσερχομένων καὶ ἐξερχομένων χωρικῶν, δὲν ἐπιτρέπει εἰς αὐτοὺς νὰ μεταφέρωσιν εἰς τὰς οἰκίας των πλειότερον τοῦ ἑνὸς ἢ δύο τρίτων κοιλοῦ σιτηρῶν ἢ μιᾶς ὀκᾶς ὀρύζης κ.τ.λ. κ.τ.λ. Ἐκ τούτου δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ εἰς ποίαν οἰκτρὰν κατάστασιν θέλουν φθάσει οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι καὶ ἰδίως οἱ ἐπαναστάται, οἵτινες πρὸ πολλοῦ μαστίζονται ὑπὸ τῆς σιτοδείας.

Καὶ ταῦτα μὲν τὰ περὶ τοῦ τμήματος Χανίων. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνης συμβαίνοντα, οἱ ἐκεῖ κάτοικοι πλεῖστα ὅσα δεινὰ πάσχουσιν ἐκ μέρους τῶν Ὀθωμανῶν, καταστροφὰς ἰδιοκτησιῶν, βεβηλώσεις καὶ συλήσεις ἱερῶν ναῶν, βιασμούς, δολοφονίας, καὶ ἐν γένει τόσας κακώσεις ὑφίστανται, ὥστε πολλοὶ ἐκ τῶν πέριξ χωρίων, καίτοι πρὸ πολλοῦ δηλώσαντες τὴν ὑποταγήν των, ἀναγκάζονται παραιτοῦντες τὰς οἰκίας των νὰ ζητήσουν ἄσυλον παρὰ τοῖς προξενικοῖς πρακτορείοις. Μόνος ὁ ἡμέτερος Πράκτωρ κύρ. Καλοκαιρινός, ὅστις συνάμα εἶναι καὶ Πράκτωρ τῆς Μεγάλης Βρεττανίας, ἐδέχθη εἰς τὴν οἰκίαν του περὶ τὰ 200 ἄτομα.

---

1. Χφ. *τόν*.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 265.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐκ τῶν συνημμένων ἐγγράφων θέλετε εὐαρεστηθῆ νὰ παρατηρήσητε, κύριε Ὑπουργέ: 1) διαμαρτύρησιν [1] τῶν μοναχῶν τῆς Μονῆς Βοσάκου, οἵτινες διαμαρτύρονται διὰ τὰς κατὰ τῆς μονῆς πραχθείσας βεβήλους πράξεις, διὰ τὸν ἐμπρησμὸν τῆς μονῆς αὐτῆς καὶ τὴν σφαγὴν μοναχοῦ τινος ἀσθενοῦς· 2) διαμαρτύρησιν [2] διαφόρων γυναικοπαίδων τῆς ἐπαρχίας Ἀμαρίου, δι' ἧς ἐκθέτουσιν ἐν συντόμῳ τὰς κακώσεις ἃς παρὰ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ παθαίνουσι καὶ πολλὰς πράξεις ἃς ἡ αἰδὼς ἀπαγορεύει ν' ἀναφέρωσιν, εὑρίσκονται δ' ἐν ἀπελπισίᾳ· 3) ἑτέραν διαμαρτύρησιν τῶν κατοίκων Ἀμαρίου, ὅπου ἐπίσης ἐκτίθενται ἀνήκουστοι δολοφονίαι καὶ πολλαὶ σπαραξικάρδιοι πράξεις.

113

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 18 *Ἡράκλειον, 27 Φεβρουαρίου 1867*

AYE/KY – M26/945

Κατὰ τὸ παρελθὸν ὀκταήμερον οὐδεμία ἐχθροπραξία ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν ἡμετέραν περιφέρειαν.

Ἀπό τινων ἡμερῶν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστατῶν μετεχειρίσθησαν δραστηριώτερα μέτρα, ἅτινα συνετέλεσαν εἰς τὴν αὔξησιν τῶν ὁπλοφόρων καὶ τὴν ἐπίτασιν τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας. Κατὰ τὴν ἀρξαμένην ἑβδομάδα ἡ ἐπαρχία Μαλεβυζίου ἀφεύκτως ἀναλαμβάνει τὰ ὅπλα καὶ ἑνοῦται μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Πολὺ πιθανὸν νὰ γίνωσι καὶ μάχαι ἐντὸς τῆς περιφερείας αὐτῆς, κατὰ δὲ τὸν Μάρτιον ἡ ἐπανάστασις ἔσεται γενικὴ καθ' ὅλας τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας. Οὐχ ἧττον πρὸς ἐπίτευξιν καταβάλλεται καὶ ἐνταῦθα πᾶσα ἐνέργεια.

Κατὰ νεωτέραν διαταγὴν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ ὁ Ρεσὶτ Ἐφέντης διετάχθη νὰ μένῃ ἐντὸς τῆς πόλεως Ἡρακλείου ὡς Καϊμακάμης, ὁ δὲ μέχρι τοῦδε ἐκπληρῶν τοιαῦτα ἔργα Χαμπτὶ Βέης ἀπέρχεται σήμερον εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Οἱ ἐντόπιοι Ὀθωμανοὶ δὲν ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὰς ἕξεις τῶν ἁρπαγῶν καὶ τῆς ἐκδικήσεως κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Καθ' ἑκάστην ἐνεργοῦσι καταθλίψεις καὶ φόνους εἰς διάφορα χωρία. Τὸ παρελθὸν Σάββατον εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἐκτὸς τοῦ φρουρίου ἐκρεούργησαν τὸν μεταβαίνοντα εἰς χωρίον Βενεράτον Κοντομανώλην καὶ ἔλαβον ὅσα χρήματα ἔφερεν ἐκ τῆς πωλήσεως τοῦ ἐλαίου.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 262, ὑποσημ. 2.

2. 10 Φεβρουαρίου 1867 : AYE/KY – M15/504· *Further correspondence respecting the disturbances in Crete: 1867. (In continuation of Correspondence presented to Parliament, February 11 1867). Presented to both Houses of Parliament by command of Her Majesty 1867*, σ. 44 : 1867–68 [3965], LXXIII.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Οἱ ἐπαναστάται ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰσὶ μεταβατικοὶ ἀπὸ Μηλοπόταμον εἰς Ἀνώγια καὶ τἀνάπαλιν. Οὐδὲν ἕτερον ἔλαβε χώραν ἄξιον τῆς μερίμνης τῆς Ὑμ. Ἐξοχότητος.

114

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 151 (σχέδιον) *Ρέθυμνον, 5 Μαρτίου 1867*

ΑΥΕ/ΠΡ – Μ74/2757

Βεβαιῶν τὸ ἀπὸ 19 τοῦ παρελθόντος Φεβρουαρίου ἔγγραφόν [1] μου γνωστοποιῶ ὑμῖν ὅτι τὰ πράγματα εἰς τὰ μέρη μας δεινώνονται καθ' ἡμέραν. Οἱ ἄνθρωποι δὲν τολμοῦν πλέον νὰ ὁδοιποροῦν εἰσερχόμενοι καὶ ἐξερχόμενοι τῆς πόλεως ὑπ' ὄψιν ἔχοντες τὴν δολοφονίαν καὶ τὴν γύμνωσιν.

Τὴν 2/14 τούτου οἱ ἀντάρται ἐφόνευσαν ἕνα Ὀθωμανὸν εἰς χωρίον Ἀρμένους τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης, ἓξ περίπου μίλια ἀπέχον[τος] τῆς πόλεως. Οἱ Ὀθωμανοὶ ἐξηγριώθησαν ἀμέσως ἐπαπειλοῦντες καὶ τρίζοντες τοὺς ὀδόντας κατὰ τοῦ τυχόντος Χριστιανοῦ. Ἡ Ὑποδιοίκησις ἔθεσε φρουρὰς εἰς τὰ πέριξ τῆς πόλεως, 1/2 ἕως 3/4 τῆς ὥρας ἀποστήματος. Τῶν φρουρῶν τούτων προυχώρησαν ἄτακτοι Ὀθωμανοὶ (ἡ λεγομένη ζουρίδα) παραφυλάττοντες τοὺς τυχόντας Χριστιανοὺς πρὸς ἐκδίκησιν, ὅπου διερχόμενοι ἄνθρωποι τῆς Μονῆς Πρέβελι καὶ ἄλλοι τινές, ὅλοι ἄοπλοι, περὶ τοὺς 15, οἵτινες ἔφερον ἔλαιον τῆς μονῆς εἰς τὴν πόλιν, τοὺς μὲν ἐμπροσθίους κατεδίωξαν [2] τουφεκίζοντες, οἱ δὲ ὀπίσθιοι ἰδόντες ταῦτα ὠπισθοπόρησαν ἐπανελθόντες εἰς τὴν πόλιν, ἀφήσαντες τὰ ζῷά των ὅλοι ἐκτὸς ἑνὸς μὲ διάφορα τρόφιμα, τουλούμια καὶ ἄλλα ἀναγκαῖα τὰ ὁποῖα εἶχον ἀγοράσει διὰ χρῆσίν των. Τὴν ἐπιοῦσαν ἔδωσε συνοδείαν στρατιωτῶν ἡ Ὑποδιοίκησις εἰς τοὺς ὀπισθοπορήσαντας ἕως εἰς ἓν ἀπόστημα καὶ ἀνεχώρησαν, ἀλλ' ἀγνοεῖται τὶ ἀπέγιναν τόσον οὗτοι, καθὼς καὶ οἱ σύντροφοι καὶ τὰ ζῷά των, οὐδενὸς ἐκ τῶν μερῶν ἐκείνων ἐλθόντος μέχρι σήμερον.

Τὴν νύκτα τῆς 2/14 πρὸς τὴν 3/15 στρατὸς ἄτακτος ἐξῆλθε καὶ διηυθύνθη διὰ νυκτὸς πέραν τοῦ Ἀρκαδίου, ὅπως περιτυλίξῃ τοὺς πρὸ μιᾶς ἡμέρας ἀναφανέντας εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ἀντάρτας, καύσαντας, ὡς λέγουν, οἰκίας τινὰς τουρκικάς. Ἀλλ' ἀποτυχόντες τοῦ σκοποῦ των, διότι οἱ ἀντάρται εἶχον ἀναχωρήσει, ἐφόνευσαν μόνον Χριστιανόν τινα ἐκ τοῦ χωρίου Κυργιάνας, διὰ τὸν λόγον ὅτι δῆθεν ἔφερεν ὅπλον καὶ ἐπορεύετο εἰς ἄλλο μέρος μὲ τὴν οἰκογένειάν του διὰ νὰ προφυλαχθῇ μετ' αὐτῆς, καὶ ἐπανῆλθον αὐθημερόν. Τούτων ἕνεκα οἱ πλησίον τῆς πόλεως εὑρισκόμενοι Χριστιανοὶ εἶναι πολὺ φοβισμένοι, οἵτινες ζητοῦν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ φρούριον, καθὼς καὶ νὰ ἀπέλθωσι πολλοὶ ἐντεῦθεν. Ἀλλ'

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 262–263.
2. Σύνταξις χωλαίνουσα (ἄτακτοι Ὀθωμανοὶ κατεδίωξαν τοὺς ἐμπροσθίους ἐκ διερχομένων...).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἡ Ὑποδιοίκησις οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο συγχωρεῖ καὶ οὕτως ἄλλοι μὲν κάθηνται εἰς τὰ χωρία των κινδυνεύοντες καὶ ἀγανακτοῦντες διὰ τὴν ἀποκοπὴν καὶ καταστροφὴν ἥτις γίνεται ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν εἰς τὰ δένδρα καὶ τὰ παντὸς εἴδους φυτά των, ἄλλοι δὲ ἄκοντες ἀπομακρύνονται εἰς μακρινὰ καὶ ὀρεινὰ μέρη.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐντὸς τῆς πόλεως οἰκογενειῶν ὑπολογίζεται εἰς 150, πτωχῶν τῶν περισσοτέρων, εἰς τὰς ὁποίας παραμικρὰ βοήθεια ἔγινε παρὰ τῆς Διοικήσεως μέχρι σήμερον, τῶν δὲ ζητουσῶν νὰ εἰσέλθωσιν ἐκ τῶν περιχώρων ὑπερβαίνει [1], ὡς λέγουν, τὰς 200, τῶν πλείστων καὶ τούτων πτωχῶν. Αἱ ἡμίσειαι [2] περίπου τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως οἰκογενειῶν ζητοῦν, ὡς λέγουν, διὰ νὰ ἀναχωρήσουν, ὅσοι δηλονότι ἔχουσιν ὀλίγα ἔξοδα, τῶν ἐπιλοίπων ἐνδεῶν ὄντων, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἔχοντες κατάστασιν κτηματικὴν δὲν ἔχουσιν ὅμως χρηματικήν, ἵνα κάμωσι τὰ ἔξοδα τῆς ἀναχωρήσεώς των, ἐκτὸς ἐὰν γίνῃ εὐκολία τις χάριν φιλανθρωπίας. Ἐκ τῆς σημερινῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων ἀναγκαία θεωρεῖται ἡ ἐνταῦθα συνεχὴς παρουσία ἑνὸς ὡς δύο εὐρωπαϊκῶν πλοίων, ἵνα βοηθηθῶσι, κινδύνου παρουσιασθέντος, τόσον αἱ ξένης ὑπηκοότητος οἰκογένειαι ὅσον καὶ αἱ ὀθωμανικῆς. Ταύτην τὴν στιγμὴν μανθάνομεν ὅτι ἡ ζουρίδα ἐφόνευσε καὶ ἕτερον χωρικὸν εἰς χωρίον Πρασσαῖς [3], 1 1/2 ὥρας μακρὰν τῆς πόλεως, διότι ἀνεχώρει καὶ οὗτος.

Ἐλήφθησαν τὰ παρὰ τῆς Ἐξοχότητός σας χάριν φιλανθρωπίας ἀποσταλέντα τέσσαρα σακκία γαλέττα καὶ ἓν σακκίον ὀρύζιον, καθὼς καὶ . . . [4] σακκία γαλέττα καὶ ἓν σακκίον βιζέλια, τὰ ὁποῖα ὁ Πλοίαρχος . . . [5] κύριος . . . [6] εὐηρεστήθη νὰ δώσῃ διὰ τὸν αὐτὸν σκοπόν. Θέλουν διανεμηθῆ εἰς ἐνδεεῖς οἰκογενείας, ὧν ἐπιφυλάττομαι νὰ διευθύνω κατάλογον.

115

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 63 *Χανιά, 6 Μαρτίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ15/508

Ἐκτὸς τῶν δεκατριῶν ἐκ τοῦ τμήματος Ἡρακλείου πληρεξουσίων μετήγαγον ἐνταῦθα καὶ τρεῖς ἑτέρους, οἷον ἕνα ἐκ τῆς ἐπαρχίας Κισσάμου, ἕτερον ἐκ τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας καὶ τρίτον ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνων. Τοὺς δέκα ἓξ τούτους Χριστιανούς, καθὼς καὶ ἄλλους τόσους περίπου Ὀθωμανοὺς ἀντιπροσώπους τῶν αὐτῶν μερῶν ἐπεβίβασαν τὴν

1. Χφ. *ὑπερβαίνουν*.
2. Χφ. *ἡμίσεις*.
3. Πρασὲς (οἱ, θηλ.) ἢ Πρασιαί.
4. Κενὸν μιᾶς λέξεως ἐν τῷ χφ.
5. Κενὸν μιᾶς ἢ δύο λέξεων ἐν τῷ χφ.
6. Κενὸν μιᾶς ἢ δύο λέξεων ἐν τῷ χφ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

παρελθοῦσαν Τρίτην (28 Φεβρουαρίου), μετὰ μεσημβρίαν, ἐπὶ ἀτμοπλοίου καὶ μετεβίβασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀγνοῶ ἂν ἡ ἐγχώριος ἐξουσία σκοπὸν ἔχῃ κατόπιν καὶ ἑτέρους πληρεξουσίους ἐκ τῶν λοιπῶν μερῶν τῆς νήσου ν' ἀποστείλῃ, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε οὐδένα πληρεξούσιον ἀπέστειλεν, οὔτε ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σφακίων οὔτε ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σελίνου οὔτε ἐξ ὁλοκλήρου τοῦ τμήματος Ρεθύμνης.

Ἐκ τῶν πληρεξουσίων τοῦ τμήματος Ἡρακλείου ὀκτὼ ἢ ἐννέα βλέποντες ὅτι ἡ στιγμὴ τῆς ἀναχωρήσεώς των ἐγγίζει συνῃσθάνθησαν τὸ κρίσιμον τῆς περιστάσεως καὶ ἀπεφάσισαν καὶ αὐτοὶ νὰ μιμηθῶσι τὸ παράδειγμα τοῦ Μαριδάκη. Ἀλλὰ δυστυχῶς τοῦτο δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ κατορθωθῇ μετὰ τὴν ἐκ τῆς ἀγγλικῆς κανονιοφόρου ἀποπομπὴν τοῦ Μαριδάκη καὶ διότι καὶ τὰ λοιπὰ ἐν Σούδᾳ πλοῖα ἐκτὸς τοῦ ρωσικοῦ ἐξέφρασαν τὴν ἰδέαν ὅτι δὲν ἤθελον δεχθῇ ὑπὸ τὴν προστασίαν των αὐτούς. Ἄλλως ὅμως αὐστηρῶς ἐπιτηρούμενοι δὲν ἠδύναντο νὰ προσφύγωσιν εἰς τὸ ἐν τῷ λιμένι τῆς Σούδας ρωσικὸν πλοῖον, ἂν δ' ἤθελεν ὑποτεθῇ ὅτι ἠδύναντο νὰ μεταβῶσιν εἰς Χαλέπαν παρὰ τῷ κ. Στίλμαν, οὗτος, ἔχων μικρὸν οἴκημα, οὐδ' αὐτὸς ἤθελε δυνηθῇ νὰ τοὺς δεχθῇ.

Ὁπωσδήποτε ὅμως ἀναχωροῦντες ἔδωκαν ὑπόσχεσιν ὅτι μεταβαίνοντες εἰς Κωνσταντινούπολιν θέλουσιν ἐπιμείνει εἰς τὸ νὰ μὴ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς νομίμους ἀντιπροσώπους τῆς νήσου (πρᾶγμα ὅπερ καὶ ἐνταῦθα ἐπανειλημμένως, πλὴν ἀνωφελῶς, ἐξέφρασαν εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν, ὅστις τοῖς εἶπεν ὅτι τοῦτο δὲν ἀφορᾷ αὐτοὺς νὰ ἐξετάσωσι), καὶ ὅτι, ἂν ἴδωσιν ὅτι διὰ τούτου δὲν κατορθώσωσι τίποτε καὶ ὑποχρεωθῶσιν εἰς τὴν βίαν, τότε θέλουσι καταφύγει εἰς τὰς πρεσβείας. Ἀγνοῶ κατὰ πόσον θέλουσι δυνηθῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει εὑρισκόμενοι νὰ σωθῶσιν ἀπὸ τὰς παντοειδεῖς πλεκτάνας εἰς ἃς θέλουσιν εὑρεθῇ οἱ ἁπλοῖ καὶ ἀμαθεῖς οὗτοι ἄνθρωποι. Ὁπωσδήποτε εὐχῆς ἔργον ἤθελεν εἶσθαι ἐὰν πρόσωπόν τι κατάλληλον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐποδηγέτει καὶ ἐνεθάρρυνεν αὐτούς.

Ὁ Ἀλῆ Σαρχὸς Πασᾶς προχωρῶν πρὸς τὰ Ἐννέα Χωρία [1] τῆς Κισσάμου ἦλθεν εἰς συμπλοκὴν τῇ 2 ἀρξαμένου μηνὸς ἐν χωρίῳ Ἁγίῳ Κυργιάννῃ. Ἡ μάχη διήρκεσεν ἐφ' ὅλην τὴν ἡμέραν. Τὰ καθ' ἕκαστα τῆς μάχης ἀγνοοῦμεν, ἠξεύρομεν μόνον ὅτι χθὲς μετεκόμισαν ἐνταῦθα τεσσαράκοντα πληγωμένους, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἐνταῦθα ὁμολογοῦσιν ὅτι καὶ οἱ ἐπαναστάται ἔπαθαν ζημίας τινὰς εἰς τὴν μάχην ταύτην, φαίνεται δ' ὅτι ἔλαβαν μέρος οἱ ἐντόπιοι ὁπλαρχηγοὶ Χατζῆ Μιχάλης καὶ Κριάρης, βεβαιοῦται ὅμως ὅτι ἐπέδραμον εἰς ἐνίσχυσιν τῶν ἐπαναστατῶν ὁ Ζιμβρακάκης καὶ λοιποὶ καὶ ἐπίκειται σπουδαιοτέρα μάχη.

Εἰς Ἀποκόρωνα οἱ ἐπαναστάται εἰργάζοντο πρό τινων ἡμερῶν ὅπως παρασύρωσι τὸν Μεχμὲτ Πασᾶν εἰς θέσεις ἐπικινδύνους. Δυστυχῶς ὅμως, φαίνεται, τὸ σχέδιον τῶν Χριστιανῶν ἐπροδόθη παρ' ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, εἰς τρόπον ὥστε ὁ Μεχμὲτ Πασᾶς ὄχι μόνον ἐματαίωσε πᾶσαν κατ' αὐτοῦ [2] ἐνέργειαν, ἀλλὰ καὶ μικροῦ δεῖν συνελάμβανε ζῶντας πεντήκοντα περίπου ἐπαναστάτας κεκρυμμένους ὄντας ἐντὸς σπηλαίου. Τὸ πρᾶγμα ἀπέληξεν

---

1. Κοιλὰς καὶ πρώην δῆμος ἀποτελούμενος ἐκ διαφόρων χωρίων.
2. Χφ. *αὐτῶν*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

εἰς μικρὰν ἀψιμαχίαν παρὰ τῷ χωρίῳ Φρέ, καθ' ἣν ἐφονεύθησαν ὀλίγιστοι ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν.

Οἱ Τοῦρκοι κατ' αὐτὰς ἀπεβίβασαν στρατὸν εἰς τὴν παραλίαν τῶν Σφακίων Ἐμπρόσγιαλον καὶ Λουτρόν. Τὴν παρελθοῦσαν δὲ Πέμπτην ἀτμόπλοιον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀριχθὲν ἀπεβίβασεν ἐνταῦθα τριακοσίους νέους στρατιώτας. Λέγεται δ' ὅτι καὶ εἰς Ἡράκλειον μετήχθησαν ἄλλοι πλειότεροι καὶ κατὰ τὴν γνώμην πολλῶν ὁ στρατὸς οὗτος σκοπὸν ἔχει νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς ἀναχωρήσαντας Αἰγυπτίους.

Διαδίδεται ἐνταῦθα μετὰ βεβαιότητος ὅτι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πέμπονται ἐνταῦθα δύο νέοι ἀπεσταλμένοι Χριστιανοί, ὁ κ. Ἀδοσίδης, ὑπάλληλος παρὰ τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Ἐξωτερικῶν, καὶ ὁ κύρ. Σάββας, ἰατρὸς τῆς ἀστυνομίας, πρὸς τοὺς ἑξῆς σκοπούς: αον) διὰ βοηθημάτων τινῶν ν' ἀνακουφίσωσι τὰς ἀνάγκας τῶν ἕνεκα τῆς καταστάσεως τοῦ τόπου πασχόντων γυναικοπαίδων, νὰ ἐνθαρρύνωσιν αὐτὰ καὶ νὰ τὰ καταπείσωσιν, ἐὰν ἐπιθυμῶσι ν' ἀπομακρυνθοῦν τῆς νήσου, νὰ μεταβῶσι δι' ὀθωμανικῶν πλοίων εἰς τὰς νήσους Σάμον ἢ Χίον· καὶ βον) ν' ἀνεγείρωσιν ἀναλώμασι τοῦ Σουλτάνου τὴν καταστραφεῖσαν Μονὴν Ἀρκαδίου. Γνωρίζοντες τὴν κατάστασιν τῶν πνευμάτων οὐδόλως ἀμφιβάλλομεν ὅτι οἱ Κρῆτες θέλουσιν ἀπορρίψει τοιαύτας προσφοράς.

Πρὶν δώσω πέρας εἰς τὴν παροῦσαν, ὀφείλω μετὰ βαθείας θλίψεως νὰ γνωστοποιήσω ὑμῖν, κύριε Ὑπουργέ, ἀξιοθρήνητον καὶ σκανδαλῶδες γεγονὸς τὸ ὁποῖον συνέβη ἐνταῦθα τὴν ἑσπέραν τῆς Τρίτης τῆς παρελθούσης ἑβδομάδος ἔν τινι ζαχαροπλαστείῳ.

Δύο φανατικοὶ Ὀθωμανοὶ νεανίαι, υἱοὶ βέηδων, ἐν τῇ ἐξάψει τοῦ φανατισμοῦ των ἐτόλμησαν νὰ ἐκφράσωσι βαναύσους ὕβρεις κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου, τοῦ Προξένου, τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὸ δὲ σκανδαλωδέστερον, κατὰ τοῦ ἱεροῦ προσώπου τῆς Α.Μ. τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν Βασιλέως. Ἅμα λαβὼν γνῶσιν τοῦ συμβάντος τούτου ἀπηύθυνα ἔντονον ἐπιστολὴν[1] πρὸς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν, δι' ἧς ἀπήτησα αὐστηρὰν τιμωρίαν τῶν ὑβριστῶν. Μέχρι τοῦδε δὲ δὲν μοὶ ἀπήντησε περὶ τῶν ἐνεργειῶν του.

Προχθὲς ἀφίκετο ἐνταῦθα ἀπὸ τὰς Βαλεαρίδας νήσους εἷς ἀμερικανικὸς ἀτμοδρόμων. Ἐνῷ ἐγινώσκαμεν ἐνταῦθα πρὸ δύο καὶ ἐπέκεινα μηνῶν ὅτι διαταγαὶ ἐστάλησαν ἐξ Οὐασιγκτῶνος ὅπως τὰ ἐν τῇ Μεσογείῳ εὑρισκόμενα ἀμερικανικὰ πλοῖα ἔλθωσιν εἰς Κρήτην καὶ παραλάβωσιν οἰκογενείας καὶ ἀνεμέναμεν τὰ πλοῖα ταῦτα ἀνυπομόνως, αἴφνης πληροφορούμεθα ὅτι δυστυχῶς οὐδεμίαν τοιαύτην διαταγὴν ἔλαβεν ὁ ἐν τῇ Μεσογείῳ Ναύαρχος Ἀμερικανός. Ὁ κ. Στίλμαν, ὅστις εἶχεν ἤδη πληροφορηθῇ περὶ τῆς εἰρημένης δοθείσης διαταγῆς καὶ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς Ἀμερικῆς καὶ ἀπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβεώς του, ἐξεπλάγη καὶ δὲν ἀποδίδει εἰς ἄλλο τὴν ἔλλειψιν ἢ εἰς τὸ ὅτι ὑπεξῃρέθη ἢ ἀπωλέσθη ἡ πρὸς τὸν Ναύαρχον διαταγή. Ὁ ἐνταῦθα λοιπὸν ἀφιχθεὶς ἀτμοδρόμων μὴ ἔχων καμμίαν διαταγὴν ἐκ τοῦ ναυαρχείου ἀπορρέουσαν δὲν δύναται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ μεταφέρῃ ἀλλαχοῦ οἰκογενείας. Ὁ κύριος Στίλμαν μολαταῦτα παρουσιασθεὶς μετὰ τοῦ Πλοιάρχου

1. 2 Μαρτίου 1867 : ΑΥΕ/ΠΧ – Μ87/2872.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν τὸν ἠρώτησεν ἂν δύναται νὰ μεταφέρῃ οἰκογενείας ἐκ τῶν διαφόρων παραλίων τῆς νήσου ἢ τοὐλάχιστον ἀπὸ τῆς πόλεως Ρεθύμνης, ὅπου ἀποκλεισμὸς δὲν ὑπάρχει. Ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς ἀπήντησεν ἀποφατικῶς, ὁ δὲ κύριος Στίλμαν παρετήρησεν ὅτι ὁ Πλοίαρχος μὴ ἔχων διαταγὰς ἀπὸ τῆς ἁρμοδίας προϊσταμένης του ἀρχῆς ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο οὐδὲν θέλει ἐνεργήσει, ἂν ὅμως λάβῃ ὡρισμένας διαταγάς, τότε θέλει συμμορφωθῆ μὲ αὐτὰς καὶ μὲ τὰς διεθνεῖς σχέσεις.

Σήμερον ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῶν Κρητῶν δι' ἐπιστολῆς της πρὸς ἅπαντας τοὺς ἐνταῦθα προξένους τῶν διαφόρων δυνάμεων ὑποβάλλει εἰς αὐτοὺς διαμαρτυρήσεις τῶν ἓξ ἐπαρχιῶν, Ρεθύμνης, Ἀμαρίου, Ἁγίου Βασιλείου, Ἀποκορώνου, Κυδωνίας καὶ Σφακίων, φερούσας χιλιάδας ὑπογραφῶν καὶ διὰ τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν τούτων διαμαρτύρονται κατὰ τῶν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας ἐκλεχθέντων ἀντιπροσώπων ὡς παρανόμως ἐκλεχθέντων τοιούτων καὶ ἀπὸ τοῦδε ἀποδοκιμάζουν τὰς πράξεις αὐτῶν. Ἐν τῇ αὐτῇ ἀναφορᾷ πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ τρόπου τῆς ἐκλογῆς ἐπισυνάπτουν ἀντίγραφον ἐπιστολῆς [1] τοῦ Καϊμακάμη Ἡρακλείου Ρεσὶτ Ἐφέντη πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου Μελάμπες [2], δι' ἧς παραγγέλλει αὐτοὺς νὰ ἐκλέξωσιν ἀντιπρόσωπόν των τὸν Γεώργιον Περγαρίτη [3], Μελαμπιανόν. Τῶν εἰρημένων ἐπιστολῶν θέλω προσπαθήσει νὰ λάβω ἀντίγραφον καὶ θέλω τὸ στείλει ὑμῖν διὰ τοῦ προσεχοῦς ταχυδρομείου.

Υ.Γ. Τὴν στιγμὴν ταύτην πληροφοροῦμαι ἐξ ἐπιστολῶν διαφόρων ὁπλαρχηγῶν καὶ ἄλλων κατοίκων τῆς ἐπαρχίας Κισσάμου ὅτι ὁ ὀθωμανικὸς στρατὸς ἀνεκδιήγητα κακουργήματα διαπράττει, καθότι ὄχι μόνον κατέστρεψεν ἐκ θεμελίων τὸ χωρίον Τοπόλια καὶ δύο ἄλλα, ἀλλὰ καὶ ἀνηλεῶς κατέσφαξε πολλὰ γυναικόπαιδα. Παρόμοιαι σφαγαὶ συνέβησαν καὶ συμβαίνουσι καθ' ἑκάστην καὶ εἰς ἄλλας ἐπαρχίας, ἰδίως δὲ εἰς Ἀποκόρωνα. Αἱ δυστυχεῖς οἰκογένειαι ἐπανειλημμένως ἀπευθύνουσι πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις προξένους τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἀναφορὰς καθικετεύουσαι αὐτοὺς ὅπως τὰς σώσωσι τῆς ἀδυσωπήτου μαχαίρας τοῦ θηριώδους καὶ αἱμοβόρου ἐχθροῦ των.

116

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΕΣΠΟΤΑΙΟΣ [4] ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 65 *Χανιά, 13 Μαρτίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ15/513

Μετὰ τὰς ἀψιμαχίας τὰς λαβούσας χώραν κατὰ τὴν 2 καὶ 3 ἰσταμένου μηνὸς ἐν Ἁγίῳ Κυργιάννῃ τῆς ἐπαρχίας Κισσάμου καὶ ἐν Ἀποκορώνῳ, περὶ ὧν ἔλαβε τὴν τιμὴν

1. 9 Φεβρουαρίου 1867 : Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σ. 99.

2. Διὰ τοῦ χωρίου τούτου διῆλθεν ὁ Ρεσὶτ τὴν 7 Φεβρουαρίου 1867 (Κριάρη, *ἔ.ἀ.*, τ. Γ', σ. 346).

3. Παργαρίτην.

4. Ἡ ἀναφορὰ αὕτη ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ γραμματέως τοῦ Προξενείου Δημητρίου Δεσποταίου ἕνεκα ἀσθενείας τοῦ Σακοπούλου, ὡς σημειοῦται ἐν τῷ ἐγγράφῳ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὁ κ. Πρόξενος διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 63 τελευταίας ἀναφορᾶς [1] του νὰ ἐκθέσῃ ὑμῖν, καὶ ἑτέρα μάχη ἔλαβε χώραν τὴν 7 ἰσταμένου ἐν τῇ θέσει Χηροσπήλαιον τῆς ἐπαρχίας Κισσάμου.

Κατά τινα ἔκθεσιν περὶ τῆς μάχης ταύτης τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Κυδωνίας Χαντζῆ Μιχάλη, ὅστις διηύθυνε τὴν μάχην ταύτην, οἱ Χριστιανοὶ οἱ συγκροτήσαντες ταύτην ἦσαν περὶ τοὺς 200, ἐξ ὧν 50 ἐθελονταί, ἐξ ἀντιθέτου δὲ οἱ 'Οθωμανοὶ περὶ τὰς 4.000. Ἡ μάχη ἤρξατο ἀπὸ τῆς 8 πρωινῆς ὥρας καὶ διήρκεσε μέχρι τῆς 1 μ.μ., ὅτε οἱ Χριστιανοὶ ἰδόντες ἐπικουρίαν ἐρχομένην πρὸς τοὺς 'Οθωμανοὺς ἐκ τοῦ ἐν 'Αλικιανοῦ ἐστρατοπεδευμένου στρατοῦ ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι πρὸς τὸ Θέρισον, καὶ εἰς ἀπόστασιν 1/4 τῆς ὥρας μακρὰν τῆς ἧς κατεῖχον πρότερον θέσεως ὠχυρώθησαν. Οἱ δὲ 'Οθωμανοὶ καίτοι συγκεντρωθέντες περὶ τοὺς 6000 δὲν ἐτόλμησαν νὰ τοὺς προσβάλωσιν, ἀλλὰ καὶ οὗτοι ὀπισθοχωρήσαντες ἐστρατοπέδευσαν εἰς 'Αγιᾶν, 3/4 τῆς πόλεως τῶν Χανίων ἀπέχουσαν. Ἔκτοτε δὲ μέχρι σήμερον ἀμφότερα τὰ διαμαχόμενα μέρη κατέχουσι τὰς θέσεις των οὐδὲν πολεμικὸν ἔργον διαπράξαντα.

Καὶ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ 'Αποκορώνου, ἔνθα στρατοπεδεύει ὁ ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ Πασᾶν ὀθωμανικὸς στρατός, μετὰ τὴν ἀψιμαχίαν τῆς 3 ἰσταμένου οὐδεμία πολεμικὴ πρᾶξις ἔλαβε χώραν. Σήμερον ὅμως διεδόθη εἰς τὴν πόλιν ταύτην ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ Μελιδόνι τῆς ἐπαρχίας ταύτης συγκροτεῖται μάχη, ἀγνοοῦμεν δὲ ἂν ἡ εἴδησις αὕτη εἶναι ἀληθὴς ἢ οὔ.

Μετὰ λύπης ἀναφέρω ὑμῖν, κύριε Ὑπουργέ, ὅτι ὁ τακτικὸς λεγόμενος ὀθωμανικὸς στρατὸς ἕνεκα τῶν ζημιῶν ἃς ὑπέστη κατὰ τὰς δύο τελευταίας μάχας ἐρεθισθεὶς παρεξετράπη εἰς παντὸς εἴδους ἀνοσιουργήματα τῆς ἐσχάτης θηριωδίας. Τὰ ἄγρια ταῦτα θηρία, τὰ ἐπὶ ἑπτὰ ἤδη μῆνας καταξεσχίζοντα τὸ στῆθος τῆς ἡρωικῆς ἀλλ' ἀτυχοῦς ταύτης νήσου, δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τὰς βεβηλώσεις τῶν ναῶν καὶ τὴν ἐρήμωσιν ὁλοκλήρων χωρίων τῆς ἐπαρχίας Κισσάμου, ἤτοι τοῦ χωρίου Τοπόλιας [2], καὶ εἰς τὰς δολοφονίας ἀθώων ἀόπλων Χριστιανῶν, ἀλλ' ἐξήσκησαν καὶ ἐπὶ τῶν χριστιανικῶν γυναικῶν καὶ παρθένων τὴν κτηνώδη αὐτῶν ἐπιθυμίαν. Τεσσαράκοντα, ὡς λέγεται, παρθένοι καὶ γυναῖκες ἄνευ ἐξαιρέσεως ἡλικίας ἐγένοντο θύματα τῆς τουρκικῆς ἀσελγείας καὶ βαρβαρότητος.

Πρὸ πέντε ἤδη ἡμερῶν ἀφίχθη εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἄνευ στρατοῦ ἀλλ' ὑπὸ μικρᾶς μόνον στρατιωτικῆς ἀκολουθίας ⟨συνοδευόμενος⟩ ὁ Διοικητὴς τοῦ ἐν 'Αποκορώνῳ ἐστρατοπεδευμένου ὀθωμανικοῦ στρατοῦ Μεχμὲτ Πασᾶς, χθὲς δὲ ἀφίχθη καὶ ὁ τῆς Κισσάμου Σαρχὸς 'Αλῆ Πασᾶς, οἵτινες καὶ μέχρι σήμερον διαμένουσιν ἐνταῦθα. 'Απὸ τῆς ἀφίξεώς των ἀλλεπάλληλα συγκροτοῦνται συμβούλια ὑπὸ τὸν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως νεοαφιχθέντα Στρατάρχην Χοσεΐν Πασᾶν. Πολλὰ λέγονται περὶ τῆς ἐκτάκτου ἀφίξεως τῶν δύο τούτων σωματαρχῶν καὶ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς συνδιασκέψεώς των: ἄλλοι μὲν ὅτι ἀφίχθησαν ἵνα συσκεφθῶσι καὶ ἀποφασίσωσι πῶς δύνανται ν' ἀπομονώσωσι τοὺς ἐπαναστάτας καὶ ἐμποδίσωσι τὴν συγκοινωνίαν αὐτῶν μετὰ τῶν ὑποτεταγμένων Κρητῶν, ἵνα

---

1. Βλ. ἀνωτέρω σσ. 271–274.
2. Τοπόλια (τά).

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μὴ δίδωσιν οὕτω βοήθειαν εἰς αὐτοὺς ἐν καιρῷ πολέμου, καὶ ὅτι πρὸς τοῦτο ἀπεφασίσθη ἵνα τοὺς ὑποτεταγμένους κατοίκους τῶν ἄνω ἐπαρχιῶν τοῦ τμήματος τούτου, τῶν Χανίων, συγκεντρώσωσιν εἰς Κεφαλάδες[1] τῶν Ἀποκορώνων καὶ ἐκεῖ νὰ θέσωσι στρατιωτικὴν φρουρὰν πρὸς ἐπιτήρησίν των, τοὺς δὲ τῶν κάτω ἐπαρχιῶν τοῦ αὐτοῦ τούτου τμήματος νὰ τοὺς συγκεντρώσωσιν εἰς τὸ Ἀκρωτήριον καὶ εἰς τὸν ἰσθμὸν αὐτοῦ νὰ θέσωσι στρατιωτικὴν δύναμιν πρὸς ἐπιτήρησίν των· ἄλλοι δὲ ὅτι σκοπὸς τῆς συνδιασκέψεώς των καὶ ἀπόφασις αὐτῆς εἶναι τοῦ νὰ ἐκστρατεύσωσι κατὰ τῆς ἐπαρχίας Σφακίων, ἥτις ἤδη εἶναι ὁ πυρὴν καὶ ἡ ψυχὴ τῆς ἐπαναστάσεως, ἕδρα δὲ τῆς τε Προσωρινῆς τῶν Κρητῶν Κυβερνήσεως καὶ τῆς Γεν. Συνελεύσεως.

Διὰ τῆς τελευταίας ἀναφορᾶς του ὁ κ. Πρόξενος ἀνέφερεν ὑμῖν ὅτι εἰς Σφακία καὶ εἰς Ἡράκλειον ἀπεβιβάσθη ὀθωμανικὸς στρατός. Ἡ εἴδησις αὕτη, καθ' ἃς ἔχομεν πληροφορίας, δὲν εἶναι ἀληθής, μόνον δὲ χθὲς τὸ ἑσπέρας ἐν τῷ λιμένι τῆς Σούδας ἀπεβιβάσθη στρατὸς ἐξ 800 περίπου στρατιωτῶν, προερχόμενος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, μετ' αὐτοῦ δὲ τοῦ στρατοῦ ἦλθε καὶ ὁ ἰατρὸς Σάββας καὶ εἷς μιραλάης τοῦ αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ· ὥστε μετὰ τοῦ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἀποβιβασθέντος στρατοῦ ἐκ 300 ἀνδρῶν ὁ νεωστὶ ἐνταῦθα ἀφιχθεὶς στρατὸς ἀναβαίνει εἰς 1100 ἄνδρας. Λέγεται ὅμως ὅτι περιμένονται καὶ 4–5 χιλιάδες εἰσέτι.

Ἐκτὸς τῶν δέκα ἓξ ἀντιπροσώπων οὓς πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἀπέστειλεν ἡ Διοίκησις εἰς Κ/πολιν, ἀπέστειλε καὶ ἑτέρους δύο, οἷον ἕνα τῶν Χανίων, Παρδαλάκην καλούμενον, ἐκλεχθέντα παρ' αὐτῆς ἀντὶ τοῦ Μαριδάκη, καὶ ἕτερον ἐκ Ρεθύμνης. Κατὰ τῆς ἐκλογῆς ὅλων τῶν ἀντιπροσώπων τῶν ἀποσταλέντων εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ Προσωρινὴ τῶν Κρητῶν Κυβέρνησις δι' ἐπιστολῆς πρὸς ἅπαντας τοὺς ἐνταῦθα κ. προξένους τῶν διαφόρων δυνάμεων ὑποβάλλει εἰς αὐτοὺς διαμαρτυρήσεις τῶν κατοίκων πολλῶν ἐπαρχιῶν, φερούσας ἐν ὅλῳ 2962 ὑπογραφὰς καὶ διὰ τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν τούτων διαμαρτύρονται κατὰ τῶν ἐκλεχθέντων ἀντιπροσώπων ὡς παρανόμως ἐκλεχθέντων τοιούτων καὶ ἀποδοκιμάζουν ἀπὸ τοῦδε τὰς πράξεις αὐτῶν. Ἐκτὸς δὲ τῶν διαμαρτυρήσεων τούτων κατὰ τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν ἐπισυνάπτει καὶ ἀντίγραφον ἐπιστολῆς[2] τοῦ Καϊμακάμη Ἡρακλείου Ρεσὶτ Ἐφέντη πρὸς τοὺς κατοίκους ⟨τοῦ χωρίου⟩ Μέλαμπες πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ τρόπου τῆς ἐκλογῆς αὐτῶν, δι' ἧς παραγγέλλει αὐτοὺς νὰ ἐκλέξωσιν ἀντιπρόσωπόν των τὸν Γεώργιον Περγαρίτην. Τῶν εἰρημένων τούτων ἐπιστολῶν, τῆς τε Προσωρινῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ Καϊμακάμη Ἡρακλείου, ἀντίγραφα λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω ἤδη.

Τὴν 9 ἱσταμένου ὁ ἐνταῦθα εὑρισκόμενος ἀμερικανικὸς ἀτμοδρόμων ἀποπλεύσας ἐκ τοῦ λιμένος τῆς Σούδας μετέβη εἰς Ρέθυμνον, ἔνθα μείνας ἐπ' ὀλίγας ὥρας ἐπανῆλθε πάλιν εἰς τὸν αὐτὸν λιμένα. Ἐπ' αὐτοῦ εἶχεν ἐπιβιβασθῆ ὁ κ. Στίλμαν, παρὰ τοῦ ὁποίου

---

1. Ἡ παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Δράπανον περιοχὴ τοῦ Ἀποκορώνου.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 274, ὑποσημ. 1.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ ἄλλοθεν ἐπληροφορήθην ὅτι ἑξακόσια περίπου γυναικόπαιδα τῶν περὶ τὴν πόλιν Ρεθύμνης χωρίων φεύγοντα τὴν σφαγὴν κατέφυγον εἰς τὰ πρακτορεῖα καὶ τὰς ἐκκλησίας. Τὰ θύματα ταῦτα τῆς τουρκικῆς θηριωδίας ἐπεσκέφθησαν οἵ τε ἀξιωματικοὶ τοῦ εἰρημένου πλοίου καὶ ὁ κ. Στίλμαν, πρὸς ἃ ὁ τελευταῖος τούτων λόγῳ φιλανθρωπίας ἔδωκε μικράν τινα χρηματικὴν βοήθειαν. Ἡ θέα τῶν δυστυχῶν τούτων πλασμάτων ἐπροξένησεν, ὡς εἰκός, ἀλγεινοτάτην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς φιλανθρώπους τούτους ξένους. Ὁ αὐτὸς κ. Στίλμαν μᾶς ἐπληροφόρησεν ὅτι καὶ ἐν τῷ τμήματι ἐκείνῳ τῆς Ρεθύμνης πλεῖσται σφαγαὶ ἀθῴων καὶ ἀόπλων Χριστιανῶν διεπράχθησαν καὶ διαπράττονται, ἤτοι περὶ τὰ μέσα τῆς ληξάσης ἤδη ἑβδομάδος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ Μηλοποτάμου τοῦ εἰρημένου τμήματος πεντήκοντα Χριστιανοὺς ἀνηλεῶς κατέσφαξαν, ἕτερον δὲ εἰς χωρίον Καραγιάννη [1].

Πρὸ δέκα ἤδη ἡμερῶν ὁ κ. Πρόξενος ἀπέστειλεν ἐπιστολὴν [2] πρὸς τὸν ἐνταῦθα Διοικητὴν Μουσταφᾶ Πασᾶν, δι' ἧς ἀνέφερε τὰς γενομένας ὕβρεις κατὰ τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως ἡμῶν καὶ τοῦ [3] ἐνταῦθα Ἑλληνικοῦ Προξενείου καὶ ἀπήτει παρ' αὐτοῦ τὴν τιμωρίαν τῶν ὑβριστῶν τούτων. Ἀλλά, ἂν καὶ παρῆλθον δέκα ἡμέραι, οὐδὲν εἶχε πράξει ἡ ἐνταῦθα Διοίκησις, οὔτε μᾶς ἀνέφερε τὶ ἐνήργησεν ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Διὸ χθὲς παραλαβὼν τὸν διερμηνέα ἡμῶν μετέβην παρ' αὐτῷ καί, ἀφοῦ τῷ ἀνεκοίνωσα τὸν λόγον τῆς μεταβάσεώς μου, τὸν παρεκάλεσα νὰ μοὶ εἴπῃ τὶ ἐνήργησεν ἐπὶ τῆς ἐν λόγῳ ὑποθέσεως. Ἡ Ὑψηλότης του μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ἔλαβε τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐπιστολὴν καὶ ἀμέσως προσεκάλεσεν ἐνώπιόν του τοὺς καθ' ὧν ἡ κατηγορία, παρ' αὐτῶν δὲ καὶ ἄλλοθεν ἐβεβαιώθη ὅτι ἡ ἀποδιδομένη αὐτοῖς κατηγορία δὲν εἶναι ἀληθής. Ἴσως, μοὶ εἶπε, νὰ ἐξέφερον λέξεις τινὰς κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' εἰς τοῦτο ἐδικαιοῦντο, διότι οἱ Ἕλληνες ἔρχονται ἐνταῦθα καὶ ζητοῦν νὰ τοῖς πάρουν τὰ σπίτιά των καὶ τὸ φέσι των ἀπὸ τὸ κεφάλι, καὶ ὅτι τούτους τοὺς ἐφοδιάζει ἡ κυβέρνησίς των μὲ τακτικὰ διαβατήρια, διὰ τὸ ὁποῖον λυπεῖται. Πρὸς ταῦτα τῷ ἀπήντησα ὡς ἔδει καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τῷ παρετήρησα ὅτι, καθόσον ἀφορᾷ τὴν κατὰ τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος αἰτίασίν του, αὕτη εἶναι ὅλως ἀδικαιολόγητος καὶ ἄδικος, διότι, τῷ εἶπον, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀπ' ἀρχῆς τῆς κρητικῆς ἐπαναστάσεως ἐτήρησεν ἄκραν οὐδετερότητα καὶ οὐδόλως παρεξέκλινε τοῦ κύκλου αὐτῆς· ἂν δὲ ἡ Ὑψηλότης του αἰτιᾶται αὐτῆς, διότι, ὡς λέγει, ὑπήκοοι αὐτῆς συνεμέθεξαν εἰς τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν, τότε πρέπει νὰ αἰτιᾶται καὶ ἄλλων κυβερνήσεων, οἷον Γαλλίας, Ἰταλίας, Βελγίου κ.τ.λ., καὶ αὐτῆς τῆς Αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως τῆς Υ. Πύλης, διότι καὶ ὑπήκοοι αὐτῶν, ὡς πληροφοροῦμαι, ἦλθον ἐνταῦθα καὶ ἔλαβον μέρος εἰς τὴν κρητικὴν ἐπανάστασιν· ἄλλως οἱ ἐνταῦθα ἐρχόμενοι ὡς ἐπαναστάται ἔρχονται ἐν ἀγνοίᾳ καὶ κρύφα τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Πρὸς ταῦτα μοὶ ἀνταπήντησεν : ὅτι, καθόσον ἀφορᾷ τοὺς μάρτυρας οὓς ἔχομεν σεσημειωμένους ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῇ, οἱ τοιοῦτοι

---

1. Κυργιάννα.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 273, ὑποσημ. 1.
3. Χφ. *τῶν*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δὲν εἶναι ἀξιόπιστοι, διότι εἶναι Ἕλληνες, καὶ ὅτι, ἂν ἔχωμεν καὶ ἄλλους νὰ προσαγάγωμεν, νὰ τοὺς παρουσιάσωμεν ἐν πρώτοις εἰς τὴν Ὑψηλότητά του καί, ἀφοῦ δοκιμάσῃ τὸ ἀξιόπιστον αὐτῶν, δύναται νὰ τοὺς παραδεχθῇ· ὅτι ὁποία εἶναι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις καὶ ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς ἡμῶν καὶ πῶς φέρονται πρὸς τὴν Υ. Πύλην τῷ εἶναι γνωστὸν καὶ οὐ μόνον εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὴν κυβέρνησίν του, ἀλλὰ καὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην, καὶ ὅτι πᾶν ὅ,τι πράττομεν θὰ ξεσπάσῃ στὰ κεφάλια μας· ὅτι, καθόσον ἀφορᾷ τὴν ἀσφάλειαν ἣν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν μένοντες ἐνταῦθα, δὲν δύναται νὰ μοὶ εἴπῃ τι, καὶ ὅτι ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὰ πράγματα δυνάμεθα νὰ πράξωμεν ὅ,τι θέλομεν, ἂν δὲ φύγωμεν, τοῦτο θέλει τὸ ἀκούσει μὲ μεγάλην του εὐχαρίστησιν. Ταῦτα ἀκούσας κατεταράχθην καὶ παρετήρησα εἰς τὴν Ὑψηλότητά του ὅτι σκοπὸς τῆς παρ' αὐτῷ μεταβάσεώς μου ἦτο νὰ τύχωμεν ἱκανοποιήσεως παρ' αὐτοῦ διὰ τὰς προσβολὰς ἃς ὑπήκοοί του καθ' ἡμῶν ἀπηύθυναν, ἀλλὰ μετὰ λύπης βλέπω ὅτι ὄχι μόνον ἄρνησιν αὐτῆς ἔτυχον, ἀλλὰ καὶ ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν ὕβρεων παρὰ τῆς Ὑψηλότητός του ἤκουσα, καὶ ἀμέσως ἀνεχώρησα.

Ταῦτα ἔκρινα καθῆκόν μου ἵνα ἀναφέρω πρὸς τὴν Α. Ἐξοχότητα [1], πρὸς ἣν ἐναπόκειται νὰ ἐκτιμήσῃ τὸν τρόπον καὶ τοὺς λόγους τοῦ ἐνταῦθα Διοικητοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ καὶ νὰ ἐνεργήσῃ ὅ,τι δέον. Λαμβάνω δὲ τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω ⟨εἰς⟩ αὐτὴν ὅτι προτίθεμαι καὶ ἐγγράφως νὰ διαμαρτυρηθῶ κατ' αὐτοῦ καὶ δι' ἐπιστολῆς μου πρὸς τοὺς ἐνταῦθα κ. προξένους ν' ἀνακοινώσω αὐτὴν [2] καὶ συνάμα ἐκθέσω αὐτοῖς τὰ λαβόντα χώραν, ἵνα ὦσιν ἐν γνώσει τῆς θέσεως ἡμῶν πρὸς τὴν ἐνταῦθα Διοίκησιν καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον φέρεται πρὸς ἡμᾶς.

Υ.Γ. Ταύτῃ τῇ στιγμῇ πληροφοροῦμαι ὅτι ὅ τε Κορωναῖος καὶ Πετροπουλάκης ἐκ Ρεθύμνης μετέβησαν εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο καὶ ἤδη εὑρίσκονται εἰς χωρίον Φρὲ καὶ αὐτόσε ἐγένετο ἀρκετὴ συνάθροισις Χριστιανῶν. Ἴσως ἑτοιμάζονται νὰ δώσουν μάχην τινά.

117

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 27 *Ἡράκλειον, 14 Μαρτίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ26/947

Ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑβδομάδος μέχρι τοῦδε διατηρεῖται μεγίστη κακοκαιρία. Ἕνεκα τούτου τὰ ἐμπόλεμα μέρη διατελοῦσιν ἐν ἀπραξίᾳ.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ἐμμ. Μοάτσος κρατεῖται εἰσέτι εἰς τὰς φυλακάς, ὁ δὲ Διοικητὴς δὲν μὲ ἠξίωσεν ἀπαντήσεώς του ἐπὶ τῆς ἀπευθυνθείσης διαμαρτυρήσεώς μου.

Ἡ διαγωγὴ τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τῶν ἐντοπίων Χριστιανῶν ὁσημέραι καθίσταται

---

1. Υ. Ἐξοχότητα.
2. Τὴν διαμαρτύρησιν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

δυσμενής. Τὴν ἑβδόμην τρέχ. μηνὸς εἷς μαῦρος ἀνήκων εἰς τὴν στρατιωτικὴν μουσικὴν ἄνευ οὐδεμιᾶς αἰτίας ἐφόνευσε τὸν ἐκ τοῦ χωρίου Καμαριώτις Μπικάκην.

Οὐδὲν νεώτερον ἄξιον τῆς μερίμνης τῆς Ὑμ. Ἐξοχότητος.

118

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 69 [1] *Χανιά, 15 Μαρτίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ15/519

Ὠφελοῦμαι ἐκ τῆς μὴ εἰσέτι ἀφίξεως τοῦ ἀτμοπλοίου, νὰ δώσω ὑμῖν τὰς ἐξῆς περὶ τοῦ κ. Σάββα πληροφορίας.

Χθὲς ἐλθὼν εἰς ἐπίσκεψίν μου ὁ Αὐστριακὸς Πλοίαρχος κ. Paüer de Budahegy μοὶ εἶπεν ὅτι παρὰ τῷ Αὐστριακῷ Προξένῳ συνήντησε τὴν προτεραίαν τὸν κ. Σάββαν, ὅστις τῷ εἶχε φέρει συστατικὴν ἐπιστολὴν ἐκ μέρους τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κ. Πρέσβεως τῆς Αὐστρίας.

Ὁ κ. Σάββας ἀφελῶς λαλῶν περὶ τῆς ἀποστολῆς του εἶπεν ὅτι ὁ σκοπὸς αὐτῆς εἶναι καθαρῶς φιλανθρωπικός, ὅτι ὁ Μέγας Βεζίρης [2] καλέσας αὐτὸν τῷ εἶπεν: «Ἰδοὺ ἡ ἡσυχία ἀποκατέστη εἰς τὴν Κρήτην, ὑπάρχουσι πολλὰ ἄτομα ἐκεῖ τὰ ὁποῖα ἕνεκα τῶν περιστάσεων ἔπαθον καὶ πάσχουσιν· [ὅτι] ὁ Σουλτᾶνος ἐπιθυμῶν νὰ συγχωρήσῃ τοὺς πάντας καὶ νὰ ρίψῃ εἰς λήθην τὰ παρελθόντα, ἐπιθυμεῖ νὰ ἐπιφέρῃ τὴν δυνατὴν θεραπείαν εἰς τὰ πάσχοντα ὄντα· σκοπὸς λοιπὸν τῆς ἀποστολῆς σου εἶναι μεταβαίνων εἰς Κρήτην νὰ χορηγήσῃς φάρμακα εἰς τοὺς ἀσθενοῦντας καὶ ἄλλα βοηθήματα εἰς τοὺς κατ' ἄλλον τρόπον πάσχοντας· [ὅτι] ὁ Σουλτᾶνος ὡς δεῖγμα τῆς ἐπιεικείας του προτίθεται ν' ἀνεγείρῃ ὅλας τὰς κατεδαφισθείσας ἐκκλησίας.»

Εἰς ταῦτα καὶ ὁ Πρόξενος τῆς Αὐστρίας καὶ ὁ Πλοίαρχος ἀπήντησαν ὅτι τῷ ὄντι ὁ σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς ταύτης εἶναι φιλάνθρωπος, ἀλλ' ὅτι ἡ ἡσυχία πολὺ μακρὰν εἶναι νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν τόπον· ὅτι καθ' ἑκάστην γίνονται συγκρούσεις· ὅτι πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἡμερῶν εἰς Κίσσαμον ἔρρευσεν ἄφθονον αἷμα· ὅτι ὁ τόπος κατὰ μέγα μέρος ὑπάρχει εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἐπαναστατῶν, ἡ δὲ συγκοινωνία εἶναι διακεκομμένη.

Τότε ὁ κ. Σάββας προσέθηκεν ὅτι μὲ ἀπορίαν του καὶ παρ' ἄλλων προξένων ἤκουσε τὰ αὐτὰ καὶ φαίνεται ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει εὑρίσκονται ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ περὶ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν ἐνταῦθα πραγμάτων.

---

1. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο, μὴ καταχωρισθὲν εἰς τὸ πρωτόκολλον τοῦ Προξενείου Χανίων, φέρει ἐσφαλμένως τὸν ἀριθμὸν 69, ὅστις ἀνήκει εἰς ἔγγραφον τῆς 19 Μαρτίου, ὅπερ βλ. κατωτέρω, σ. 280.

2. Ἀαλῆ Πασᾶς. Οὗτος, ὢν Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν, ἔγινε Μέγας Βεζίρης τὴν 30 Ἰανουαρίου 1867.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

119

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 69 [1] *Χανιά, 19 Μαρτίου 1867*

AYE/KY – M15/521

Τὸ σπουδαιότερον γεγονὸς μετὰ τὴν τελευταίαν ἀναφοράν [2] μου εἶναι ἡ αἰφνιδία ἀνάκλησις τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ καὶ ἡ ἐσπευσμένη ἀναχώρησις αὐτοῦ τὴν δεκάτην ἑβδόμην τοῦ ἰσταμένου μηνὸς μεθ' ὅλων τῶν υἱῶν του καὶ τῶν ἰδιαιτέρων ὑπαλλήλων του. Προσωρινῶς δὲ Γενικὸς Διοικητὴς τῆς νήσου καὶ ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ, κατὰ τὴν ἐγκύκλιον ἥτις μοὶ ἐκοινοποιήθη χθές, ὑπάρχει ὁ νεωστὶ ἀφιχθεὶς Χουσεὴν Πασᾶς, οὐχὶ ὁ πρὸ 10–15 περίπου ἡμερῶν ἀφιχθεὶς Χουσεὴν Αὐνῆ Πασᾶς, ἀλλ' ἕτερος, ὑπασπιστὴς τοῦ Σουλτάνου, ὁ κομίσας τὸ περὶ ἀνακλήσεως τοῦ Μουσταφᾶ διάταγμα.

Τίς ὁ λόγος τῆς ἀπροσδοκήτου ἀνακλήσεως τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ δὲν μᾶς εἶναι γνωστός. Τινὲς μὲν βεβαιοῦν ὅτι ὁ ἴδιος ἐζήτησε ν' ἀπέλθῃ ἢ ὅτι ἀπέρχεται προσωρινῶς, ὅπερ ἀπίθανον, ἄλλως, ἂν τοῦτο ὑπῆρχεν ἀληθές, ἤθελε μνημονεύεσθαι ἐν τῷ ἐγγράφῳ τοῦ Χουσεὴν. Ἄλλοι δέ, διότι ἡ ἀποστολή του ἀπέτυχε καὶ διότι δὲν ἐφώτισε τὴν Ὑ. Πύλην ἀρκούντως περὶ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν πραγμάτων καὶ τοῦτο φαίνεται σχεδὸν βέβαιον.

Ὁ ἀρτίως ἀφιχθεὶς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἰατρὸς Σάββας ἐπεσκέφθη καὶ τὸν ὑποφαινόμενον, ὡς καὶ ὅλους τοὺς κυρίους προξένους, εἰς τοὺς πλειοτέρους τῶν ὁποίων ἔφερε συστατικὰς ἐπιστολὰς ἐκ μέρους τῶν σχετικῶν πρέσβεων. Ὁ κύριος Σάββας ἐν τῇ μετ' ἐμοῦ συνομιλίᾳ του λαμβάνων ὕφος εἰλικρινὲς μοὶ εἶπεν ὅτι ἡ ἀποστολή του εἶναι καθαρῶς φιλανθρωπική, ὅτι ὁ Φουὰτ Πασᾶς [3] καλέσας αὐτὸν τῷ εἶπε: «Σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς σου δὲν εἶναι νὰ ρίψωμεν στάκτην εἰς τὰ ὄμματα τῆς Εὐρώπης. Εἰς Κρήτην ὑπάρχουν πάμπολλα ὄντα ἐν δυστυχίᾳ καὶ στερήσεσιν· ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐπιχύσωμεν βάλσαμον εἰς τὴν πάσχουσαν ἀνθρωπότητα».

Εἰς ταῦτα τῷ παρετήρησα ὅτι ὁ σκοπὸς εἶναι ἐπαινετέος, ἀλλ' ὅτι οἱ κυρίως πάσχοντες δὲν εἶναι ἐν τῷ φρουρίῳ, ἀλλ' εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς νήσου, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν πολλαὶ χῆραι καὶ πολλὰ ὀρφανά. Τῷ προσέθηκα ὅτι ἀστυνομικά τινα μέτρα τῆς ἐξουσίας εἶναι τόσον σκληρὰ καὶ ἀπάνθρωπα ὅσον ἀνωφελῆ καὶ ἄσκοπα, ὥστε ἡ φιλανθρωπία ἀπήτει τὴν ἀνάκλησίν των, καὶ τῷ ἐξήγησα ὅτι ἑκατοντάδες ἀνθρώπων Χριστιανῶν ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων κατοίκων προσέρχονται καθ' ἑκάστην εἰς τὴν πόλιν, ἵνα προμηθευθῶσι τὰ πρὸς ζωάρκειαν, ἀλλ' ἡ ἐγχώριος ἐξουσία δὲν τοῖς ἐπιτρέπει νὰ παραλαμβάνωσιν εἰμὴ μόνον ἓν τρίτον ἢ τὸ ἥμισυ κοιλοῦ σιτηρῶν, οὐχὶ πλειότερον τῆς ὀκᾶς ὀρυζίου καὶ

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 279, ὑποσημ. 1.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 279.
3. Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ἀπὸ 30 Ἰανουαρίου 1867.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

οὐχὶ περισσότερον δέρμα[τος] ἢ ὅσον ἀπαιτεῖται πρὸς διόρθωσιν ἑνὸς ζεύγους ὑποδημάτων. Τῷ παρέστησα ὅτι ὁ δυστυχὴς χωρικὸς μεταφέρων ἓξ ἢ ὀκτὼ ὥρας μακρὰν τὰ ὁποῖα ἠγόρασε τρόφιμα ἀναγκάζεται καταναλίσκων αὐτὰ ἐντὸς μιᾶς ἢ δύο ἡμερῶν νὰ ἐπανέρχηται εἰς τὴν πόλιν πρὸς προμήθειαν ἑτέρων· τότε εὐτυχὴς θὰ εἶναι, ἂν κατορθώσῃ νὰ εὕρῃ ἕτερα.

Ὁ κ. Σάββας μοὶ ἀπήντησεν ὅτι γινώσκει τὰ μέτρα ταῦτα, ἅτινα ζωηρῶς κατέκρινεν ὡς βάρβαρα, παράλογα καὶ ἀνωφελῆ. Μοὶ προσέθηκε δὲ ὅτι ἐλπίζει τὰ μέτρα ταῦτα μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ ν' ἀνακληθοῦν καὶ ὅτι συνέστη ἐπιτροπή, συγκειμένη ἐξ ἑνὸς Χριστιανοῦ, ἑνὸς Ὀθωμανοῦ, κατοίκων Χανίων, τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντη καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου Σάββα, σκοπὸν ἔχουσα νὰ ἀνεύρῃ τὰ μέσα πρὸς ἐφαρμογὴν τῶν φιλανθρωπικῶν τούτων μέτρων τῆς Πύλης· ὅτι σκοπὸν ἔχει κατ' αὐτὰς νὰ μεταβῇ εἰς Ρέθυμνον, ὅπου ὑπάρχουσι πολλαὶ συσσωρευμέναι πτωχαὶ οἰκογένειαι, καθὼς καὶ εἰς Ἡράκλειον. Ἀκούσας ταῦτα ἐχάρην, ἰδίως ἤλπισα ὅτι τὰ αὐστηρὰ περὶ προμηθείας τροφῶν μέτρα, ἅτινα ἔχουσιν ὀλέθρια ἀποτελέσματα, ἤθελον καταργηθῆ. Δυστυχῶς ὅμως πληροφοροῦμαι ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ τὰ μέτρα ταῦτα ἐφαρμόζονται ἐξ ἴσου καὶ αὐστηρότερον μάλιστα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἱκανοποίησιν ἣν παρὰ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ εἶχον ζητήσει διὰ τὰς ὕβρεις ἃς δύο Ὀθωμανοὶ νέοι ἐξέφεραν, ἀνέβαλον ν' ἀναφέρω εἰς τὰ λοιπὰ προξενεῖα τὸ πρᾶγμα (ἀφοῦ ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς αἴφνης ἀνεχώρησε καὶ δὲν ἐπρόλαβα νὰ κοινοποιήσω εἰς τὸν ἴδιον τὴν διαμαρτύρησίν μου), μέχρις οὗ ἐπαναλάβω εἰς τὸν νέον Γ. Διοικητὴν τὰς ἀξιώσεις μου, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον, ὡς ὁ κ. Σάββας, ὅστις ἐπίσης καὶ ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο κατέκρινε [1] τὴν διαγωγὴν τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, μὲ ἐβεβαίωσεν, ὁ Χουσεὴν Πασᾶς δὲν εἶναι ἄνθρωπος τῆς παλαιᾶς σχολῆς καθὼς ὁ Μουσταφᾶς. Ἐν τούτοις φαίνεταί μοι ὅτι ἡ ἀποστολὴ τοῦ κ. Σάββα δὲν εἶναι καθαρῶς φιλανθρωπική, ἀλλὰ μετέχει καὶ πολιτικῆς.

Ὁ Χουσεὴν Πασᾶς πρὸ πολλῶν ἡμερῶν παρασκευάζει νέας ἐκστρατείας, διότι, ὡς λέγουν, σκοπὸν ἔχει ν' ἀναπτύξῃ μεγάλην στρατιωτικὴν δραστηριότητα πρὸς ταχεῖαν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ σήμερον μὲν ἐκίνησεν ἱκανὸς στρατός, ὅστις σκοπὸν ἔχει συνδυάζων τὰς κινήσεις του μετὰ τοῦ ἐν Κισσάμῳ νῦν εὑρισκομένου νὰ προσβάλῃ τοὺς εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας τῆς νήσου εὑρισκομένους ὑπὸ τὸν Ζιμπρακάκην καὶ τοὺς ἐντοπίους Κριάρην καὶ Χαντζῆ Μηχάλην ἐπαναστάτας· λέγουσι δ' ὅτι μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἑτέρα ἐκστρατεία θέλει ἑτοιμασθῆ κατὰ τῶν Σφακίων.

Ἡ Ὑ. Πύλη μέγιστον βεβαίως συμφέρον ἔχει νὰ προσπαθήσῃ παντὶ σθένει νὰ περιστείλῃ τὴν ἐπανάστασιν καὶ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ στρατοῦ της ἔπεμψεν ἐσχάτως 2500 περίπου νέους στρατιώτας καὶ θὰ πέμψῃ καὶ ἑτέρους μέχρις ἓξ χιλιάδων, ὡς λέγουν. Πλὴν καὶ οἱ ἐπαναστάται σήμερον παρά ποτε εἶναι πλήρεις ἐλπίδων καὶ θάρρους καὶ ἐμφοροῦν-

1. Χφ. *κατεκρίνας*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ται ὅλοι τῆς νήσου οἱ κάτοικοι ἀπὸ τὰ καλύτερα αἰσθήματα, ὥστε ἐλπὶς μεγάλη ὑπάρχει ὅτι καὶ αἱ νέαι αὗται ἐκστρατεῖαι θέλουσιν ἀποτύχει.

Ἡ νόσος τῦφος ἀνεπτύχθη μεθ' ἱκανῆς ἐπιτάσεως εἰς τὸν τουρκοαιγυπτιακὸν στρατὸν καὶ ἰδίως τὸν αἰγυπτιακόν, ὅστις καθ' ἑκάστην δεκατίζεται, καθότι τὰ ἐνταῦθα νοσοκομεῖά εἰσι πλήρη. Δυστυχῶς ἡ ἀσθένεια αὕτη ἐνέσκηψε καὶ εἰς τὴν πόλιν καὶ αἴφνης κατ' αὐτὰς ἠκούσθησαν κρούσματά τινα.

Ἡ Π. Κυβέρνησις τῶν Κρητῶν ἔπεμψε σήμερον εἰς τὰ διάφορα προξενεῖα καὶ διαμαρτυρήσεις ὁμοίας ταῖς πρότερον σταλείσαις ἐκ μέρους τῶν ἐπαρχιῶν Σελίνου καὶ Αὐλοποτάμου, δι' ὧν, φερουσῶν χιλιάδας ὑπογραφῶν, καὶ αἱ ἐπαρχίαι αὗται διαμαρτύρονται κατὰ τῶν γενομένων ἐκλογῶν τῶν ἀντιπροσώπων τῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν σταλέντων.

Υ.Γ. 20 Μαρτίου 1867.

Σήμερον διεδόθη ὅτι μάχη συγκροτεῖται εἰς Καρανοσκάφιδα[1] μεταξὺ τοῦ ὑπὸ τὸν Ἀλῆ Πασᾶν στρατοῦ καὶ τῶν ὑπὸ τὸν Ζιμπρακάκην, Χ. Μιχάλην καὶ Κριάρην ἐπαναστατῶν.

120

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 29 *Ἡράκλειον, 20 Μαρτίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ30/1098

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι κατὰ τὴν ἡμετέραν περιφέρειαν οὐδεμία ἐχθροπραξία ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ παρελθὸν ὀκταήμερον.

Ὁ Κωνσταντῖνος Ἐμμ. Μοάτσος προσωποκρατεῖται εἰσέτι. Διὰ διαφόρων ἐνεργειῶν μου τῷ ἀφῃρέθησαν τὰ δεσμὰ καὶ ἐτέθη εἰς ἰδιαίτερον δωμάτιον. Κατὰ τοῦτο μόνον ἐβελτιώθη ἡ θέσις του. Οὐδεμία ὅμως ἐδόθη ἀπάντησις εἰς τὴν διαμαρτύρησίν μου.

121

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 75 *Χανιά, 26 Μαρτίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ15/525

Κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα ἔλαβε χώραν εἰς τὰ πέριξ τῆς πόλεως Χανίων συμπλοκὴ ἥτις δὲν στερεῖται σημασίας.

Οἱ ἀνδρεῖοι ὁπλαρχηγοὶ Χατζῆ Μιχάλης καὶ Κριάρης συνέλαβον τὸ ὡραῖον πλὴν τολμηρὸν σχέδιον τοῦ νὰ προσβάλωσι καὶ καταστρέψωσι τὸ ἐκ δύο λόχων συγκείμενον

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 195, ὑποσημ. 2.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τουρκικὸν σῶμα τὸ οταθμεῦον εἰς θέσιν Μάνναν τοῦ Νεροῦ, μίαν περίπου ὥραν μακρὰν τῆς πόλεως ἀπέχουσαν, καὶ φυλάττον τὰς πηγὰς τοῦ εἰς τὴν πόλιν ρέοντος ὕδατος. Δυστυχῶς μυλωθρός τις Χριστιανὸς λαβὼν γνῶσιν τοῦ σχεδίου ἦλθεν εἰς τὴν πόλιν καὶ τὸ ἐπρόδωκεν εἰς τὰς ὀθωμανικὰς ἀρχάς. Οἱ ἐπαναστάται ἀγνοοῦντες τὴν προδοσίαν κατῆλθον τὴν πρωίαν τῆς παρελθούσης Τρίτης (21 τοῦ μηνὸς) εἰς τὰ πέριξ τῆς εἰρημένης θέσεως, πλὴν ἀπροσδοκήτως ὄχι μόνον εὗρον τὸν ἐχθρὸν ἐνισχυμένον διὰ πολλῶν δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ κατέχοντα τὰς ἐπικαίρους θέσεις ἃς ἐκεῖνοι ἤλπιζον νὰ καταλάβωσι καὶ πρόχειρά τινα ὀχυρώματα.

Ἡ μάχη ἐν τούτοις ἤρξατο καὶ παρετάθη μέχρι τῆς μιᾶς μετὰ μεσημβρίαν, ὅτε οἱ Χριστιανοὶ ἰδόντες ὅτι δὲν ἠδύναντο ἐπιτυχῶς ν' ἀντισταθῶσι πλειότερον, ἀπεσύρθησαν. Ὁποῖαι αἱ ἑκατέρωθεν προελθοῦσαι ζημίαι δὲν μᾶς εἶναι γνωσταί, διότι οἱ μὲν Τοῦρκοι αὐστηρῶς ἀποσιωπῶσι τὰς ἑαυτῶν, ἐκ δὲ τῶν ἐπαναστατῶν δὲν ἔχομεν εἰσέτι πληροφορίας. Ἐν τούτοις οἱ μὲν Τοῦρκοι λέγουσιν ὅτι Χριστιανοὶ ἐφονεύθησαν τριάκοντα καὶ ἐπληγώθησαν περίπου πεντήκοντα. Χριστιανοὶ δ' ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἔχουσι καλὰς πληροφορίας διατείνονται ὅτι Χριστιανοὶ ἐφονεύθησαν ἑπτὰ ἐκ τῶν ἀνδρειοτέρων καὶ ἐπληγώθησαν 15 περίπου, ἄλλοι δὲ πάλιν βεβαιοῦσιν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν φονευμένων ἀναβαίνει εἰς 19. Οἱ ἴδιοι Χριστιανοὶ λέγουσιν ὅτι οἱ Τοῦρκοι ⟨οἱ⟩ κατὰ τὴν μάχην ταύτην πληγωθέντες καὶ φονευθέντες εἰσὶ περὶ τοὺς 80. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι εἰς τὴν πόλιν ἐκόμισαν 16 πληγωμένους ἐκ τῶν ἐθελοντῶν ἐντοπίων, ἄγνωστον δὲ πόσους στρατιώτας. Μετὰ τὴν μάχην ταύτην αὐθημερὸν οἱ Τοῦρκοι ἔφεραν εἰς τὴν πόλιν θριαμβευτικῶς δύο κεφαλὰς ἐκ τῶν φονευθέντων Χριστιανῶν, δύο χεῖρας, ὠτά τινα καὶ μύστακας. Τῆς ἀποτροπαίου ταύτης σκηνῆς μάρτυρες ἐγένοντο πολλοὶ ἐκ τῶν πληρωμάτων τῶν ἐνταῦθα εὑρισκομένων εὐρωπαϊκῶν πλοίων.

Ὅτι οἱ Τοῦρκοι προεγνώριζαν τὸ προδοθὲν σχέδιον τῶν Χριστιανῶν ὡμολόγησεν ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης εἰς τὸν Κύριον Colucci εἰπὼν ὅτι πρὸ τριῶν ἡμερῶν ἐγίνωσκε τὸ σχέδιον, ἀλλὰ τὸ ἐθεώρει ἀπονενοημένον καὶ ἄσκοπον καὶ δὲν τὸ ἐπίστευσεν. Ὁ ἴδιος Σερβὲρ Ἐφέντης ὁμιλῶν περὶ τοῦ *Ἀρκαδίου*, ὅτι ἐξετέλεσε καὶ ἕτερον πλοῦν ἀποβιβάσαν εἰς δύο διάφορα μέρη τὸ φορτίον του, εἶπεν ὅτι τοῦτο καταντᾷ γελοῖον.

Ἂν οἱ Χριστιανοὶ ἀπέτυχον κατὰ τὴν μνησθεῖσαν μάχην, ἐκέρδισαν ὅμως ἠθικῶς, διότι οἱ κάτοικοι τῶν Χανίων καὶ ἰδίως τὰ πληρώματα τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοίων ἤκουον τοὺς πυροβολισμούς, ἔβλεπον τὸν καπνὸν καὶ διὰ τῶν τηλεσκοπίων διέκρινον τὰς κινήσεις τῶν διαμαχομένων καὶ ἐξήγησαν τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἠθέλησαν ν' ἀποδείξουν εἰς τὸν κόσμον ὅτι ὄχι μόνον ὑπάρχουν, ἀλλὰ καὶ ὅτι βαρυνόμενοι ἀπὸ τὴν ἀπραξίαν τολμῶσι νὰ προσέλθωσιν εἰς τὰ πέριξ τῆς πόλεως καὶ νὰ προσβάλωσι τὰς τουρκικὰς φρουράς.

Χθὲς τὸ ἑσπέρας ἐπανῆλθεν ἐκ Ρεθύμνης καὶ Ἡρακλείου ὁ Χουσεὶν Πασᾶς, ὅστις πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχε μεταβῆ ἐκεῖσε. Ἕνεκα τῆς ἀπουσίας τοῦ Χουσεὶν Πασᾶ, ὃν

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

εἰσέτι, καθὼς καὶ τὸν Σερβὲρ Ἐφέντην ἕνεκα τῆς ἀσθενείας μου δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐπισκεφθῶ προσωπικῶς, οὐδὲν εἰσέτι ἔγινεν ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῶν ὕβρεων.

Ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῆς Κρήτης ἐκοινοποίησεν ἐγκύκλιον ἔγγραφον πρὸς τοὺς προξένους, οὗ ἀντίγραφον ὑπάρχει ὧδε, ὑπὸ χρονολογίαν 18 Μαρτίου δι' οὗ ἀποκρούει τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ προσάρτησις τῆς νήσου εἰς τὴν Ἑλλάδα καθίσταται δυσχερής, ἐπὶ λόγῳ δῆθεν ὅτι ἕνεκα τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ τῶν δύο φυλῶν οἱ Ὀθωμανοὶ κάτοικοι θέλουσι πάθει. Ἀποκρούει, λέγω, τὰς ἰδέας ταύτας καὶ ἀναμιμνήσκει τὴν κατὰ τὸν Ἀπρίλιον παρελθόντος ἔτους ἐκδοθεῖσαν προκήρυξιν τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς κατοίκους τῆς νήσου, οὓς προσεκάλεσαν εἰς ἀδελφικὴν σύμπραξιν πρὸς διόρθωσιν τῶν κακῶς κειμένων. Ἐπαναλαμβάνουσα δὲ τὰς αὐτὰς ἰδέας κοινοποιεῖ συνάμα ψήφισμα τῆς συνελεύσεως δι' οὗ ψηφίζεται ἡ ἀνεξιθρησκία, ἡ ἰσοπολιτεία μεταξὺ τῶν δύο φυλῶν καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας.

Ἡ αὐτὴ Πρ. Κυβέρνησις ἐκοινοποίησεν εἰς τὰ διάφορα προξενεῖα διαμαρτύρησιν ἐκ μέρους τῆς ἐπαρχίας Κισσάμου, φέρουσαν χιλιάδας ὑπογραφῶν, κατὰ τῆς ἐνεργηθείσης ἐκλογῆς τῶν ἀντιπροσώπων. Ἡ ἰδία Πρ. Κυβέρνησις διὰ τοῦ ἀπὸ 22 ἰσταμένου μηνὸς ἐγγράφου [1] της πρὸς τοὺς προξένους, περιγράφουσα τὰ δεινὰ τὰ ὁποῖα χιλιάδες οἰκογενειῶν ὑποφέρουσι περιπλανώμεναι εἰς τὰς παραλίας καὶ τὰ ὄρη, παρακαλοῦσι πάλιν ὅπως ἀποσταλῶσι πλοῖα καὶ μεταφέρωσιν αὐτὰς ἀλλαχοῦ. Ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ ἐπισυνάπτουσιν ἀντίγραφον ⟨ἐπιστολῆς⟩ [2] ἑνὸς τῶν ἀρχηγῶν, Ἰωάννου Φασουλάκη, ὅστις περιγράφει πολλὰς ὠμότητας καὶ ἱεροσυλίας τὰς ὁποίας οἱ Τοῦρκοι διέπραξαν εἰς τὸ τμῆμα Ρεθύμνης. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν προσέλευσιν εὐρωπαϊκῶν πλοίων πρὸς παραλαβὴν οἰκογενειῶν, καὶ ἡ τελευταία ἡμῶν ἐλπίς, ἡ εἰς τὰ ἀμερικανικὰ πλοῖα στηριζομένη, ἐξέλιπεν ἐντελῶς, διότι ὁ ἀρτίως ἐνταῦθα ἀφιχθεὶς ἀμερικανικὸς ἀτμοδρόμων καὶ κατόπιν εἰς Σμύρνην μεταβὰς δὲν ἔλαβε, φαίνεται, καμμίαν εὐνοϊκὴν διαταγήν, καθότι ἀναχωρήσας ἐκεῖθεν, ὡς ἐπληροφορήθην, μετέβη εἰς Σάμον καὶ ἐκεῖθεν θέλει μεταβῇ εἰς πᾶν ἄλλο μέρος παρὰ εἰς τὴν Κρήτην.

Ἐπληροφορήθην ὅτι τὴν 17, 18 καὶ 19 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς μάχαι ἐπανειλημμέναι συνεκροτήθησαν εἰς χωρίον Καλὴν Συκιὰν καὶ Ἅγιον Ἰωάννην τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνου [3], καθ' ἃς οἱ Χριστιανοὶ ἀνεδείχθησαν νικηταὶ διώξαντες τοὺς Ὀθωμανοὺς μέχρι τοῦ Ἀμπελακίου. Ἐκεῖ ὑπῆρχον συνηθροισμένοι πλέον τῶν τριῶν χιλιάδων ἐπαναστατῶν καὶ ἠλπίζετο ἡ ἐκδίωξις τῶν Τούρκων μέχρι τῆς πόλεως Ρεθύμνης. Λεπτομερείας δυστυχῶς δὲν ἔχω μέχρι τοῦδε.

Ἐπανῆλθεν ἐνταῦθα ἐκ Σμύρνης ὁ ἰταλικὸς ἀτμοδρόμων *Guiscardo*, εἰς τρόπον ὥστε τὴν στιγμὴν ταύτην εὑρίσκονται εὐρωπαϊκὰ πλοῖα ἐν μὲν τῷ λιμένι Σούδας οἱ δύο ἰταλικοὶ ἀτμοδρόμονες, ὁ εἰρημένος καὶ ἡ *Πριγκηπέσσα Κλοτίλδη*, καθὼς καὶ ἡ αὐστριακὴ

---

1. *Further correspondence respecting the disturbances in Crete : 1867*, σσ. 95–96.
2. *Αὐτόθι*, σ. 96.
3. Τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου, τοῦ τμήματος Ρεθύμνης.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

φρεγάτα *Ἀνδρίας*, ἐν δὲ τῷ μικρῷ λιμένι Χανίων ἡ γαλλικὴ κανονιοφόρος *Salamandre*, τὸ ρωσικὸν *Ταμάνη* καὶ ἡ ἀγγλικὴ κανονιοφόρος *Wizard*.

Υ.Γ. Ἐπληροφορήθην σήμερον ὅτι ὁ ἐν Ρεθύμνῃ ἡμέτερος Προξενικὸς Πράκτωρ Κος Καλοκαιρινὸς πάσχει ἐπικινδύνως προσβληθεὶς τὰς φρένας. Αἰτία τῆς νόσου του, λέγουν, εἶναι ἡ κακὴ ἔκβασις ἐμπορικῶν του ἐπιχειρήσεων. Ἀνάγκη λοιπὸν καθίσταται ν' ἀνατεθῇ εἰς ἕτερον προσωρινῶς ἡ ὑπηρεσία καὶ ἐπιφυλάττομαι νὰ κάμω περὶ τούτου πρότασιν.

122

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 152 *Ρέθυμνον, 26 Μαρτίου 1867*

ΑΥΕ/ΠΧ – Μ58/2154

Βεβαιῶν τὸ ἀπὸ 5 τοῦ μηνὸς τούτου ἔγγραφόν[1] μου γνωστοποιῶ ὑμῖν ὅτι τὰ πράγματα ἀπέβησαν δεινότερα καὶ ἐχθρικώτερα κατὰ τὴν παρελθοῦσαν εἰκοσαήμερον.

Κατὰ τὴν 12 τούτου ἡ ζουρίδα (ἀπόσπασμα Ὀθωμανῶν) ἐφόνευσεν εἰς τὰ μέρη τοῦ χωρίου Ἀτσιπάδαις, ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου, πέντε Χριστιανοὺς ἐκ τῶν ἐπιστρεφομένων ἀπὸ σύναξιν ἐλαιῶν. Τὴν 16, μ.μ., ἐξῆλθε τακτικὸς καὶ ἄτακτος στρατὸς περὶ τὰς 5000, διευθυνθεὶς εἰς τὰ χωρία Ἅγιον Ἰωάννην Καϊμένον, Καλλησυκιὰν καὶ Γκουσελιανά, ὅπου συνηντήθη μετὰ τῶν εὑρεθέντων Χριστιανῶν, καὶ ἐγένετο μάχη, φονευθέντων καὶ πληγωθέντων περὶ τοὺς[2] δέκα, ὡς λέγουν, ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν. Τὸ χωρίον Ἁγ. Ἰω. Καϊμένου ἐλεηλατήθη καὶ ἀπεγυμνώθη ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν. Οἱ στρατοὶ ἀπεσύρθησαν, ὁ μὲν χριστιανικὸς εἰς τὰ ὀρεινὰ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ὁ δὲ τουρκικὸς εἰς Ἀμπελάκι τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης, ἐπιστραφέντων τῶν ἀτάκτων εἰς Ρέθυμνον σὺν τοῖς λαφύροις αὐτῶν.

Τὴν 19 χριστιανικὸς στρατὸς περὶ τὰς 3000, ὡς λέγουν, κατέβη εἰς Ἀμπελάκι καὶ εἰς Ἀρμένους. Εἰς Ἀμπελάκι ἔγινε μάχη πεισματώδης διαρκέσασα περίπου 8 ὥρας, εἰς ἣν ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν, ὡς λέγουν, περίπου 100 Ὀθωμανοὶ[3] καὶ 30 Χριστιανοί[4], ἐν οἷς καὶ ὁπλαρχηγοί τινες πληγωμένοι. Οἱ δὲ εἰς Ἀρμένους ἐδίωξαν τοὺς ἀποκόπτοντας τὰ δένδρα, ξυλευομένους καὶ λαφυραγωγοῦντας Ὀθωμανούς, ὅπου ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν ὀλιγώτεροι τῶν 10 ἑκατέρωθεν. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν οἱ ἄτακτοι Ὀθωμανοὶ κατέβησαν εἰς τὸ χωρίον μικρὰν Γωνιὰν πράξαντες τὰς ἐξῆς καταχρήσεις: ἔσχισαν μὲ τὰ μαχαίρια τὰ ἐνδύματα γυναικῶν τινων, ὡς λέγουν, ἀπὸ τὸ στῆθος ἕως

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 270–271.
2. Χφ. *τῶν*.
3. Χφ. *περίπου τῶν 100 Ὀθωμανῶν*.
4. Χφ. *Χριστιανῶν*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κάτω, ἐψηλάφησαν αὐτὰς καὶ ταῖς ἀφῄρεσαν ὅσα χρήματα καὶ χρυσαφικὰ ἔφερον κατάσαρκά των, ἐφόνευσαν ἕνα Χριστιανὸν ἄοπλον ἐντὸς τῆς οἰκίας του, ἐγύμνωσαν οἰκίας καὶ ἥρπασαν ζῷα. Καὶ εἰς ἄλλα χωρία τοῦ μέρους αὐτοῦ, νοτιοδυτικῶς τῆς πόλεώς μας, ἐπείραξαν ταυτοχρόνως καὶ ἔπραξαν λεηλασίας διαφόρους. Πρὸ τριῶν ἡμερῶν ἠκούσθη ὅτι πλησίον τοῦ χωρίου Ἁγίας Τριάδος, 1 1/2 ὥρας ἀπέχοντος τῆς πόλεως βορειοανατολικῶς[1], Ὀθωμανοὶ θηρεύοντες ἔτυχον γυναῖκάς τινας Χριστιανὰς συναζούσας χόρτα, τὰς ὁποίας θηριωδῶς ἀτίμασαν καὶ ἐγύμνωσαν, ἀφαιρέσαντες αὐταῖς πᾶν ὅ,τι ἔφερον ἐπάνω των. Ἐν γένει δὲ ὁποιουσδήποτε Χριστιανοὺς ἢ γυναῖκας εὕρισκον παράμερα ἕως σήμερον ἄλλους ἐφόνευον καὶ ἐγύμνωναν ἐν ταὐτῷ καὶ ἄλλους ἐγύμνωναν μόνον.

Τὴν 24 τὸ πρωὶ ἀπεβιβάσθη καὶ ἐνταῦθα ὁ ἀντικαταστήσας τὸν Μουσταφὰ Πασᾶν Χουσεὶν Πασᾶς μετὰ τῆς συνοδείας του καὶ τοῦ Σάββα Μπέη, ὅστις διαμείνας μέχρι χθὲς μ.μ. ἐσύστησε μεικτὴν ἐπιτροπὴν (κομισιόνα) διὰ τὴν διανομὴν τῶν βοηθημάτων τοῦ Σουλτάνου, τὴν καθαριότητα καὶ ἄλλα[2], τὴν ὁποίαν ἔμεινεν ὁ Σάββα Μπέης διὰ νὰ τακτοποιήσῃ ἢ διευθύνῃ, ὡς λέγουν, πρὸς τὸ παρόν. Εἶπεν εἰς τοὺς ἀναφερθέντας καὶ παρουσιασθέντας χωρικοὺς ὅτι ὁ Βασιλεύς του ἔχει δύο θύρας ἀνοικτάς, τὴν τῆς εὐσπλαγχνίας καὶ τὴν τῆς δικαιοσύνης, καὶ ὁ καθεὶς ἂς ἐκλέξῃ ὁποίαν θέλει. Ἡ τῆς εὐσπλαγχνίας θέλει δέχεται τοὺς μεταμελουμένους καὶ ἡσύχους, ἡ δὲ τῆς δικαιοσύνης θέλει καταδιώκει τοὺς ἐμμένοντας εἰς τὴν ἀνταρσίαν καὶ τὴν ἀνησυχίαν τοῦ τόπου. Τοῖς ὑπεσχέθη ὀμνύων τὸ κεφάλι τοῦ Βασιλέως του ὅτι οὐδόλως θέλουν πειραχθῆ οὔτε τιμωρηθῆ ὅσοι κάμουν σταθερὰν ἀπόφασιν νὰ ἔλθουν νὰ καθήσουν ἥσυχοι εἰς τὰ χωρία των, ὅτι θέλουν διαφυλάττονται μὲ στρατόν, ὅτι θέλουν βοηθοῦνται οἱ ἐνδεεῖς καὶ γυμνητεύοντες καὶ θέλουν ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ ἀγοράζουν τὰ πρὸς χρῆσίν των ἀπὸ τὴν πόλιν.

Διώρισε τοὺς ὁπλαρχηγοὺς τῶν ἐντοπίων Ὀθωμανῶν νὰ παρουσιάσουν καταλόγους τῶν ὑπ' αὐτοὺς[3] στρατιωτῶν, διὰ νὰ μισθοδοτῶνται καὶ νὰ εἶναι ὑποτεταγμένοι εἰς τὰς διαταγὰς τῆς Διοικήσεως. Διὰ δὲ τὴν πληθὺν ἥτις ἐξέρχεται ἔνοπλος καθ' ἡμέραν εἰς τὰ πέριξ τῆς πόλεως κατακόπτουσα τὰ ἥμερα καὶ ἄγρια δένδρα, τὰς δοκοὺς καὶ λοιπὰ ξύλα τῶν στεγῶν τῶν οἰκιῶν, ὡς καὶ τὰ ἐργαλεῖα ἐλαιοτριβείων, σανίδας, ἀρδάκτια καὶ λοιπά, κομίζουσα ὑπὲρ τὰ 1000 φορτώματα ξύλα καὶ κουτσούρια καθ' ἑκάστην ἡμέραν, βοσκίζουσα προσέτι καὶ φθείρουσα τὰ παντὸς εἴδους φυτὰ ἀγνοεῖται ἂν διέταξέ τι, ἀφοῦ αὕτη ἐξακολουθεῖ πράττουσα τὰ ἴδια.

Χθὲς τὸ πρωὶ ἀτμόπλοιον ὀθωμανικὸν ἔφερεν εἰς τὸν λιμένα μας γολέτταν ἑλληνικὴν τὴν ὁποίαν τὰ ρεύματα εἶχον σπρώξει πρὸς τὸ μέρος τοῦ Βαλίου[4]. Ἐρεύνης καὶ αὐτοψίας γενομένης παρὰ τῆς Διοικήσεως, ἀπεδείχθη ἐκ τῶν εὑρεθέντων δερματίνων ἀγγείων ὅτι εἶναι πλοῖον ἐλαιοεμπορικόν.

---

1. Νοτιοανατολικῶς.
2. Χφ. *τῆς καθαριότητος καὶ ἄλλων.*
3. Χφ. *αὐτῶν.*
4. Μπαλῆ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Σήμερον μ.μ. ἀνεγνώσθη, ὡς λέγουν, διαταγὴ τοῦ Χουσεὶν Πασᾶ ὅτι δὲν δύναταί τις μὴ γεγραμμένος καὶ κατατεταγμένος ὑπὸ σημαίαν Ὀθωμανὸς νὰ ἐξέρχηται τῆς πόλεως ἔνοπλος καὶ οὗτος μὲ ἄδειαν τοῦ ὁπλαρχηγοῦ του, διὰ νὰ μὴ συμβαίνωσι, λέγουν, τοῦ λοιποῦ καταχρήσεις χωρὶς νὰ ἀποδεικνύωνται οἱ αὐτουργοί, ὡς μέχρι τοῦδε ἐγίνετο.

Λέγεται ὅτι ὁ Σάββα Μπέης εἶπεν εἰς τὰς συσσωρευμένας ἐν τῇ πόλει χριστιανικὰς οἰκογενείας εἰς ὀλίγα οἰκήματα νὰ ἐξέλθουν εἰς τὰ χωρία των, ἵνα μὴ ἀσθενήσωσι, καὶ ἂς μὴ φοβῶνται. Λέγεται ἔτι ὅτι, ἂν ἡ ἀνάγκη τὸ καλέσῃ, θέλουν γίνει καὶ ξυλόσπιτα ἔξωθεν τῆς πόλεως δι' ἐξόδων τῆς Ὀθ. Κυβερνήσεως πρὸς ἀραίωσιν τῶν ἐν τῇ πόλει μας ὀθωμανικῶν οἰκογενειῶν.

Ρέθυμνον, τὴν 27 Μαρτίου 1867.

Προσθήκη εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 152 ἔγγραφον.

Ἐπειδὴ πρὸ 15 ἡμερῶν ἡ Διοίκησις εἶχεν ἐμποδίσει ἀπὸ τοῦ νὰ προμηθεύωνται τὸ παραμικρὸν ἀπὸ τὴν πόλιν οἱ τὰ πλησιόχωρα χωρία κατοικοῦντες ὀλίγοι Χριστιανοί, ἀνεφέρθησαν πρὸς τὸν ἐσχάτως ἐλθόντα Μουσὶρ Πασᾶν ζητοῦντες τὴν ἄδειαν νὰ προμηθεύωνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀπολύτως ἀναγκαῖα, νὰ διατάξῃ δὲ νὰ τοῖς ἐπιστρέψουν καὶ ὅσα τοῖς ἀφῄρεσαν ἐσχάτως οἱ Ὀθωμανοί, ὡς ζῷα, χρήματα καὶ λοιπά. Ἡ Διοίκησις τοῖς ἀπήντησεν ὅτι πρέπει νὰ κάμουν σημειώσεις πόσοι σταθερῶς κατοικοῦν εἰς ἕκαστον χωρίον, νὰ σταλοῦν δὲ καὶ ἀπὸ κάθε χωρίον δύο Χριστιανοὶ προεστοὶ νὰ διαμείνουν σταθερῶς εἰς τὴν πόλιν ὡς ἐνέχυρον καὶ ὅσων οἰκογενειῶν ἐλλείπουν οἱ ἄνδρες των εἰς τὸν πόλεμον νὰ διωχθοῦν ἀπὸ τὰ χωρία. Ὅλα ταῦτα ὅταν πράξουν, τότε θὰ τοὺς συγχωρηθῇ νὰ προμηθεύωνται πᾶν ὅ,τι τοῖς ἀναγκαιοῖ πρὸς τροφήν των, θέλει δὲ διατάξει νὰ τοῖς ἐπιστραφοῦν καὶ ὅλα ὅσα τοὺς ἀφῄρεσαν. Καὶ οὕτω μένουν ἔτι. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἀνωτέρω τοῖς ἐδόθη προθεσμία μέχρι τῆς 29/10 [1] τούτου.

123

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 31 *Ἡράκλειον, 27 Μαρτίου 1867*

AYE/KY – M26/948

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι τὴν εἰκοστὴν πρώτην ἤδη λήγοντος ἀφίχθη ἐνταῦθα ὁ Γενικὸς Διοικητὴς Κρήτης Χουσεὶν Πασᾶς φέρων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν ὁμογενῆ ἰατρὸν Σάββα Ἐφένδην.

Τὴν εἰκοστὴν δευτέραν ἐπεσκέφθην τὸν μὲν Γ. Διοικητὴν εἰς τὸ Διοικητήριον, τὸν δὲ Σάββα Ἐφένδην εἰς τὴν Μητρόπολιν καὶ παρ' ἀμφοτέροις ἔτυχον εὐμενοῦς δεξιώσεως. Ὠφελούμενος τῆς εὐκαιρίας ταύτης συνενοήθην προηγουμένως μετὰ τοῦ ἀξιοτίμου ὁμογενοῦς περὶ τῆς ἀποφυλακίσεως τοῦ Κωνσταντίνου Μοάτσου καὶ τὸν παρεκάλεσα νὰ

1. 29 Μαρτίου / 10 Ἀπριλίου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μοὶ παράσχῃ τὴν συνδρομήν του. Τὴν εἰκοστὴν τρίτην ἔλαβον συνέντευξιν μετὰ τοῦ Γεν. Διοικητοῦ, παρόντος καὶ τοῦ Σάββα Ἐφένδη, καὶ ἀφοῦ διὰ καταλλήλου τρόπου παρέστησα τὴν ἀπάτην ἣν μετεχειρίσθη ὁ Ρεσίτ Ἐφένδης ἐπὶ τῆς προκειμένης ὑποθέσεως, ἡ Α. Ἐξοχότης ὁ Γεν. Διοικητὴς ἀπεφάνθη ν' ἀπέλθῃ τῆς Κρήτης ὁ Μοάτσος μὲ πρώτην εὐκαιρίαν. Κατ' ἐπανειλημμένην δὲ παράκλησίν μου τῷ ἐπέτρεψε νὰ ἐξέρχεται καθ' ἑκάστην ὑπὸ συνοδείαν ἑνὸς ζαπτιὲ πρὸς τακτοποίησιν τῶν ἐμπορικῶν ὑποθέσεών του καὶ τὸ ἑσπέρας νὰ μένῃ ἐν τῷ δωματίῳ ἔνθα ἡ Διοίκησις τὸν ἐκράτει. Οὕτως ἐλύθη ἡ διαφορά, χωρὶς νὰ παραδεχθῶ ἐγγράφως ἢ προφορικῶς ὡς ἀρκοῦσαν ἐθνικὴν ἱκανοποίησιν τὴν ἀπόφασιν τοῦ Γεν. Διοικητοῦ, ὁ δὲ Μοάτσος ἀπέρχεται σήμερον διὰ τοῦ αὐστριακοῦ.

Γνωστοποιῶ πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι ἡ βεζιρικὴ διαταγὴ περὶ ἧς γίνεται μνεία ἐν τῇ ἀπὸ 13 ἤδη λήγοντος ἐκθέσει τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβεως τῆς Α.Μ. δὲν εἶχε φθάσει μέχρι τῆς λύσεως τῆς διαφορᾶς πρὸς τὸν Γεν. Διοικητήν. Ἄλλως τε ὑπὸ τοὺς προφυλακτικοὺς ὅρους ἐφ' ὧν ⟨sic⟩ ἀνέφερεν ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Ὑπουργὸς τῆς Τουρκίας ὅτι ἤθελε διατάξει, ὁ Ρεσὶτ Ἐφέντης εὗρισκεν εὐκαιρίαν νὰ μακροχρονίσῃ ἐπ' ἀόριστον τὴν φυλάκισιν τοῦ Μοάτσου, ὥστε ἡ μὴ ἔγκαιρος ἀποστολὴ τοιαύτης διαταγῆς εὐκόλυνε τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς διαφορᾶς. Ἐν τούτοις ὀφείλω νὰ καταστήσω γνωστὸν πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι ὁ ἀξιότιμος ὁμογενὴς ἰατρὸς Σάββα Ἐφένδης ἐπὶ τῆς ἐν λόγῳ ὑποθέσεως τοῦ Κ. Μοάτσου μοὶ παρέσχεν εἰλικρινῆ καὶ πρόθυμον συνδρομήν.

Τὴν δείλην τῆς εἰκοστῆς τρίτης τοῦ μηνὸς ὀθωμανικὸν ἀτμοκίνητον προερχόμενον ἐκ Χανίων ἐκάλεσε τὴν ἐπάνοδον τοῦ Γ. Διοικητοῦ, ὅστις παραχρῆμα ἀνεχώρησεν.

Καθ' ἃς ἔχομεν ἐνταῦθα ἀκριβεῖς πληροφορίας, ἡ δύναμις τῶν ἐπαναστατῶν καὶ οἱ ἀνώτεροι αὐτῶν ἀρχηγοὶ εὑρίσκονται εἰς Ρεθύμνην καὶ ἔδωκαν σπουδαίας μάχας, αἵτινες ἀπέβησαν ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν. Τούτου ἕνεκα διατρίβουσιν εἰσέτι ἐκεῖσε καὶ μόνον ἀποσπάσματα κατέχουσιν ἐπικαίρους τινὰς θέσεις εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μαλεβυζίου.

Οὐδὲν ἄλλο νεώτερον ἔλαβε χώραν ἄξιον τῆς μερίμνης τῆς Ὑμ. Ἐξοχότητος.

124

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 78 *Χανιά, 28 Μαρτίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ15/529

Τὰ περὶ τῆς μάχης τῆς λαβούσης χώραν τὴν 21 λήγοντος μηνὸς ἐξέθηκα[1] ὑμῖν κατά τι σφαλερῶς, διότι ἠρύσθην τὰς πληροφορίας μου ἐκ τῆς κοινῆς φήμης, ἀφοῦ κατὰ δυστυχίαν οἱ λαβόντες μέρος εἰς τὴν μάχην ἀρχηγοὶ καὶ ἰδίως ὁ κ. Ζιμπρακάκης, ἀντὶ νὰ φωτίσῃ ἡμᾶς, ὡς ἠδύνατο καὶ ὤφειλεν, ἵνα καὶ ἡμεῖς φωτίσωμεν τοὺς λοιποὺς προξένους

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 282–283.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ δι' αὐτῶν τὴν Εὐρώπην, μετεχειρίσθη μόνον ἡμᾶς ὄργανον τοῦ νὰ διαβιβάσωμεν τὰς ἐπιστολάς του καὶ μάλιστα πρὸς ἰδιώτας, χωρὶς κἂν νὰ μᾶς ἀξιοῖ, ἀγνοοῦμεν πόθεν, τῆς ἐλαχίστης πληροφορίας.

Λαβόντες ὅθεν γνῶσιν τῶν λεπτομερειῶν τῆς μάχης ταύτης σπεύδομεν νὰ διαβιβάσωμεν αὐτὰς εἰς τὴν Ὑ. Ἐξοχότητα.

Τὴν 20 τοῦ μηνὸς συναθροισθέντες ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Ζιμπρακάκην καὶ λοιποὺς ἐντοπίους, Χαντζῆ Μιχάλην καὶ Κριάρην, Σελινιῶται, Κισσαμιῶται καὶ διάφοροι ἐθελονταί, ὡς καὶ λοιποὶ ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν. περὶ τὰς 2000, εἰς χωρίον Θέρισον, ἐπορεύθησαν τὴν 21 τοῦ μηνὸς πρὸς τὴν Παναγιὰν καὶ ἐκεῖθεν εἰς θέσιν Κοπράνον[1] καὶ ἐκεῖθεν κατέβησαν εἰς τὴν πεδιάδα, ἵνα προσβάλωσι τὸ εἰς τὴν Μάνναν τοῦ Νεροῦ τουρκικὸν σῶμα. Ἡ μάχη ἤρξατο ζωηρὰ καὶ πεισματώδης διαρκέσασα ἐπὶ τρεῖς καὶ ἡμίσειαν ὥρας, ὅτε οἱ ἐπαναστάται ἠναγκάσθησαν ἐξαντλήσαντες τὰ πολεμοφόδιά των νὰ ὑποχωρήσωσιν ἀπέναντι ἐχθροῦ πολλῷ ἰσχυροτέρου[2].

Κατὰ τὴν μάχην ταύτην ἐφονεύθησαν ἐκ μὲν τῶν Χριστιανῶν 12, ἐν οἷς καὶ ὁ ἀνδρεῖος Χαρ. Ἀναγνωστόπουλος, ἀνθυπασπιστής, ἐπληγώθησαν δὲ 16, ἐκ δὲ τῶν Ὀθωμανῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν προηγουμένην ἀναφοράν μου ἔλαβον τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω, ἐφονεύθησαν ἢ ἐπληγώθηοαν πλέον τῶν 80.

Σήμερον τὴν πρωίαν ἀφίχθη ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς, ἵνα λάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ φέρων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ δύο τάγματα στρατοῦ νέου.

Υ.Γ. Ταύτην τὴν στιγμὴν λαβὼν γνῶσιν τῆς συνημμένης ἐκθέσεως[3] τοῦ κ. Κορωναίου τὴν πέμπω πρὸς Ὑμᾶς, ἵνα λάβητε γνῶσιν τῶν κατὰ τὴν ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνου γενομένην μάχην διατρεξάντων.

125

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 82 *Χανιά, 2 Ἀπριλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ15/531

Κατὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ τελευταίου ἀτμοπλοίου μόλις εἶχα λάβει καιρὸν ν' ἀναγγείλω[4] ὑμῖν τὴν πρὸ ὀλίγων ὡρῶν ἄφιξιν τοῦ γνωστοῦ Σερδαρὶ-Κρὲμ[5] Ὀμὲρ Πασᾶ, ὅστις κατὰ τὴν εἰς τὰ προξενεῖα κοινοποιηθεῖσαν ἐγκύκλιον ἦλθεν ἐνταῦθα ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχιστρατηγίαν καὶ τὴν πολιτικὴν διοίκησιν τοῦ τόπου. Τὸ προξενικὸν σῶμα τὸν ἐπε-

1. Κοπράνα ἢ Κοπράνες.
2. Χφ. *ἰσχυροτέρῳ*.
3. 20 Μαρτίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ30/1091.
4. Βλ. τὸ προηγούμενον ἔγγραφον.
5. Serdariekrem = ἀρχιστράτηγος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σκέφθη ἤδη πλὴν ἐμοῦ, ὅστις δὲν εἶμαι εἰσέτι εἰς κατάστασιν [1] νὰ πράξω τοῦτο. Κατὰ τὰς ἐντυπώσεις ἃς ἀφῆκεν εἰς τοὺς κ.κ. προξένους, φαίνεται ἄνθρωπος ἐντριβὴς εἰς τὰ πράγματα τοῦ κόσμου, ὁμιλητικὸς καὶ ζωηρὸς γέρων, μὲ ὅλην τὴν στρατιωτικὴν ἁπλότητα. Καὶ εἴς τινας μὲν ἐξ αὐτῶν ὡμίλησε περὶ πραγμάτων εὐτραπέλων, μετ' ἄλλων δὲ εἰσῆλθεν εἰς ὁμιλίαν καὶ περὶ τῶν πραγμάτων τῆς νήσου. Εἰς τὸν κύριον Στίλμαν λ.χ. εἶπεν ὅτι ἕνεκεν ἀδιαφορίας καὶ κακῆς ἐκτιμήσεως τῶν περιστάσεων ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ἀρχῶν ἀφέθησαν τὰ πράγματα, τὸ κατ' ἀρχὰς ἀσήμαντα, νὰ προχωρήσωσιν ἕως ἐδῶ. Εἰς δὲ τὸν κ. Δενδρινὸν ἐλάλησε μετὰ στόμφου καὶ ἐγωισμοῦ ἀξίου περιεργείας. Εἶπεν ὅτι θεωρεῖ τὴν ὑπόθεσιν ἀσήμαντον, ὅτι ἡ Ὑ. Πύλη ἔχει ὅλα τὰ μέσα ὥστε νὰ ὑπερπηδήσῃ πᾶν πρόσκομμα καὶ δὲν βλέπει (αὐτὸς) καμμίαν δυσκολίαν εἰς τὸ νὰ ἐπαναφέρῃ ταχέως τὴν τάξιν εἰς τὴν νῆσον, ἀφοῦ κατώρθωσε τοῦτο εἰς λαοὺς ἄλλους πλειότερον φιλοπολέμους τῶν Κρητῶν· ἀνέμνησε δὲ τὰς εἰς Συρίαν, Λίβανον, Βοσνίαν, Ἐρζεγοβίνην, Μαυροβούνιον, Παραδουναβίας Ἡγεμονίας κ.λ. ἐκστρατείας του.

Ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς, ὡς ἐγινώσκομεν, προωρισμένος ἦτο διὰ τὴν Ἤπειρον καὶ Θεσσαλίαν, εἰς δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν οὐδαμῶς ἐγίνωσκον ὅτι ἔμελλε νὰ μεταβῇ ἐνταῦθα. Ἡ αἰφνιδία λοιπὸν καὶ ἀπροσδόκητος ἔλευσίς του δεικνύει ὅτι ἡ Ὑ. Πύλη ἐπείγεται εἰς τὸ νὰ κατασβέσῃ τὴν ἐπανάστασιν καὶ ὅτι ἔθεσεν εἰς ἐνέργειαν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ της καὶ τὰ ἔσχατα μέσα, διότι ὁμολογουμένως ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς εἶναι ὁ ἱκανώτερος τῶν στρατηγῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, γινώσκοντος τὸν [2] τόπον ὅσον οὐδεὶς ἄλλος, καθὼς καὶ τὰ πρόσωπα καὶ ἔχοντος προσωπικὰς σχέσεις, κατὰ τὴν γνώμην τινῶν ὠφέλησε τὴν ἐπανάστασιν. Ἄλλοι ὅμως φρονοῦσι, καὶ εὐλόγως, ὅτι ὁ Μουσταφᾶς εἴτε ἕνεκα τῆς ἡλικίας του εἴτε ἕνεκα ἄλλων λόγων ὑπῆρξε πάντῃ ἀνεπιτήδειος μὴ κατορθώσας οὐδέποτε νὰ συλλάβῃ καὶ ἐκτελέσῃ στρατηγικόν τι ἄξιον λόγου σχέδιον. Ὠφέλησε δὲ τὴν ἐπανάστασιν καὶ κατὰ τοῦτο, ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ προλάβῃ τὰς ὑπὸ τοῦ στρατοῦ διαπραχθείσας ὠμότητας, αἵτινες ἤγειραν ὑπὲρ τῶν Κρητῶν τὴν κοινὴν γνώμην τῆς Εὐρώπης. Ἐνῷ στρατηγὸς ἐπιτήδειος, καίτοι ἀγνοῶν τὸν τόπον, διαθέτων ὅμως ἱκανὰς σχετικῶς δυνάμεις, ἐντὸς δεδομένου χρόνου ἠδύνατο ἀσφαλῶς νὰ καταβάλῃ ἀνοργανίστους ἐπαναστάτας, οἵτινες μ' ὅλα τὰ στελλόμενα αὐτὰ ἐφόδια εὑρίσκονται πάντοτε ἐν στερήσει καὶ πάντοτε σχεδὸν μετὰ ὀλίγων ὡρῶν μάχην ἐλλιπεῖς πολεμοφοδίων.

Τοῦτο δ' εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀληθές, καθόσον κατὰ δυστυχίαν δὲν ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐπαναστατῶν ἡ [3] εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἐνεργείας ἀπαιτουμένη στοιχειώδης ἀρχή, δηλ. ἡ ἑνότης τῆς ἐνεργείας καὶ ἡ σκόπιμος διεύθυνσις τῶν δυνάμεων. Οἱ εἰς τὰ διάφορα τμήματα ἀρχηγοὶ εἰς οὐδεμίαν συνάφειαν ἢ συνεννόησιν εὑρίσκονται πρὸς ἀλ-

---

1. Διὰ λόγους ὑγείας.
2. Χφ. *τοῦ*.
3. Χφ. *ἤ*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

λήλους, εἰς τρόπον ὥστε οὐδὲν σχέδιον γενικὸν πρὸς ἐπίθεσιν ἢ πρὸς ἄμυναν μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχει, οὐδεμία ἀμοιβαία ἐπικουρία εἶναι κατορθωτή, οὐδὲ οἰκονομία τῶν δυνάμεων δυνατή. Ὁ Ζιμβρακάκης λ.χ., ὁ ἀρχηγὸς τοῦ δυτικοῦ τμήματος, εὑρίσκεται εἰς παντελῆ ἄγνοιαν τῶν ἐν τοῖς λοιποῖς [1] δύο τμήμασι ἐνεργουμένων καὶ τἀνάπαλιν. Ταῦτα δὲ πάντα προέρχονται διότι δὲν ὑπάρχει ὀργανισμὸς καὶ μία κεφαλὴ διευθύνουσα. Ἀλλ' ἀφοῦ μέχρι τοῦδε δὲν κατωρθώθη τὸ τοιοῦτον, οὐδεμία ἐλπὶς ὑπάρχει ὅτι θέλει κατορθωθῆ ἤδη, ἂν καὶ ὁ κίνδυνος εἶναι καταφανής. Τὸ λυπηρότερον δ' εἶναι ὅτι ὄχι μόνον ὑπὸ στρατιωτικὴν ἔποψιν ἡ ἔλλειψις αὕτη ὑπάρχει, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ διοικητικήν. Ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις οὔτε τὰ δικαιώματα καὶ τὰ καθήκοντά της ἐννοεῖ, οὔτε καμμίαν κἂν ἠθικὴν ἐξουσίαν δύναται νὰ ἐξασκήσῃ. Ἐπληροφορήθην ὅτι εἶχε ληφθῆ τὸ μέτρον ν' ἀποσταλῇ ἀξιότιμον καὶ ἱκανὸν πρόσωπον, ἵνα χειραγωγήσῃ τὴν Προσωρινὴν Κυβέρνησιν καὶ τὴν ἐξάξῃ ἐκ τοῦ λαβυρίνθου εἰς ὃν εὑρίσκεται, ἀλλὰ δυστυχῶς, φαίνεται, μικρορραδιουργίαι ἐγωιστῶν τινων ἐματαίωσαν τὸ σωτήριον τοῦτο μέτρον.

Ὁ δυστυχὴς κρητικὸς λαὸς ἐμφορεῖται τὴν στιγμὴν ταύτην ἀπὸ τὰ λαμπρότερα αἰσθήματα καί, ἐξαιρέσει τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, αἵτινες ἀπρακτοῦν (ἀπρακτοῦν δέ, μᾶλλον διότι δὲν τοῖς ἐχορηγήθησαν ὡς εἰς τὰς λοιπάς τὰ ἀπαιτούμενα μέσα, παρὰ διότι δὲν συμμερίζονται τοῦ κοινοῦ αἴσθηματος), οἱ κάτοικοι ὅλων τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν πλὴν τῶν πέριξ τῶν φρουρίων πεδινῶν μερῶν κρατοῦσι σήμερον τὰ ἐπαναστατικὰ ὅπλα. Ἀλλ' ἂν ἐχθρὸς ἐπιτηδειότερος καὶ ἱκανώτερος τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν σχέδια ἐπιστημονικῶς τελειότερα καὶ ἔχῃ τὰς δεούσας δυνάμεις εἰς τὴν διάθεσίν του, οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει περὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην (ἂν καὶ ἴσως ἐπιφέρω κρίσεις ἀναρμοδίως) φρονῶ ὅτι ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς εἶναι ἐπικίνδυνος. Ἓν πρᾶγμα μόνον ἴσως δὲν εἶναι εὐνοϊκὸν δι' αὐτόν, ὅτι αἱ εἰς τὴν νῆσον τὴν στιγμὴν ταύτην ὑπάρχουσαι στρατιωτικαὶ δυνάμεις εἶναι ἀνεπαρκεῖς πρὸς ἐκτέλεσιν σχεδίων εὐρυτέρων, καθότι κατὰ τὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας ἔχω ὅλος ὁ τακτικὸς στρατὸς μὲ τὰς ἀφιχθείσας ἐσχάτως ἐπικουρίας δὲν ὑπερβαίνει τὰς 23–25 χιλιάδας, ἐξ ὧν πρέπει ν' ἀφαιρεθῶσιν αἱ φρουραὶ τῶν φρουρίων. Εἰς ταύτας ὅμως προσθετέον καὶ τοὺς ἐντοπίους ἐθελοντάς, οὓς κατατάτουσιν ἐμμίσθους εἰς σώματα καὶ ὧν ὁ ἀριθμὸς εἶναι ἀπροσδιόριστος. Ἂν ὅμως ἡ Πύλη πέμψῃ ἐνταῦθα 10–20 χιλιάδας νέου στρατοῦ, τότε ἡ θέσις καθίσταται λίαν κρίσιμος· δὲν εἶναι δὲ δύσκολον δι' αὐτὴν νὰ πέμψῃ τοσοῦτον στρατόν, ἂν εἰς οὐδὲν ἕτερον μέρος τῆς Αὐτοκρατορίας ἐπαπειλῆται καὶ δυστυχῶς οὐδαμοῦ τοῦ ὁρίζοντος ἀναφαίνεται ἀντιπερισπασμὸς τοιοῦτος.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἐὰν ὁ ἀγὼν παραταθῇ, καὶ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας θέλει παραταθῇ, ἀναπόφευκτος καθίσταται κάποιος ὀργανισμὸς τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἡ προσέλευσις ἐπικουριῶν διὰ σωμάτων ἐθελοντῶν ὁποσοῦν ὠργανισμένων.

Ἀγνοοῦμεν εἰσέτι πότε ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς θέλει ἐξέλθει εἰς ἐκστρατείαν. Τινὲς μὲν

---

1. Χφ. *ταῖς λοιπαῖς*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

λέγουν ὅτι δὲν προτίθεται νὰ ἐκστρατεύσῃ ὁ ἴδιος, ἀλλὰ θέλει ἀναθέσει τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὸ ἐπιτελεῖόν του, ὅπερ σύγκειται ἐκ πολλῶν Οὔγγρων. Ἡ γνώμη αὕτη συνάδει κάπως μὲ ὅ,τι πρὸς τὸν κ. Colucci εἶπεν, ὅτι δηλ. μὴ εὐχαριστημένος εἰς τὴν οἰκίαν του θέλει κατοικήσει εἰς τὸ προάστιον Χαλέπαν, ὅπου κατοικοῦν οἱ κ.κ. πρόξενοι τῆς Ρωσσίας, τῆς Ἰταλίας, τῆς Ἀμερικῆς, τῆς Σουηδίας, ὅπου καὶ ὁ ὑποφαινόμενος χάριν ταχείας ἀναρρώσεως πρό τινων ἡμερῶν κατῴκησα. Ἄλλοι ὅμως λέγουν, καὶ τοῦτο φαίνεται τὸ ἀληθές, ὅτι μετὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Μπαϊραμίου, ἤτοι μετὰ 4–5 ἡμέρας, θέλει ἐκστρατεύσει, ἀναμένει δὲ προσέτι τέσσαρα τάγματα στρατοῦ καί, ὡς λέγουν, χίλια ἐξ Ἀνατολῆς Ζεϊμπέκια[1].

Ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ δέκα ἑκατομμύρια[2] γροσίων ἢ τὸ πιθανώτερον, κατ' ἄλλους, ἓν μόνον, ποσὸν εὐτελὲς διὰ τὰς ὑπαρχούσας ἀνάγκας.

Δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ ὁ Χουσεὶν Αὐνῆ Πασᾶς ἀνεχώρησεν εἰς Ἤπειρον, ἵνα λάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐκεῖ στρατοῦ.

Ὁ κύρ. Σάββας διαμένει εἰσέτι εἰς Ρέθυμνον. Οὐδένα τῶν φιλανθρωπικῶν σκοπῶν οὓς προυτίθετο νὰ πραγματοποιήσῃ ἐξετέλεσεν εἰσέτι, οὐδὲ τὰ ὀλίγα ἐνδύματα ἃ εἶχε διένειμε. Πολλοὶ λέγουν ὅτι σκοπὸς τῆς μεταβάσεώς του ἐνταῦθα εἶναι ἡ σύστασις νοσοκομείων στρατιωτικῶν, ἀλλ' ἔχω πληροφορίας θετικὰς ὅτι ραδιουργεῖ, ἵνα ἀποπλανήσῃ τοὺς Σφακιώτας καὶ ἄλλους ὑποσχόμενος αὐτοῖς ἐν περιπτώσει ὑποταγῆς τελείαν ἀσυδοσίαν κλπ.

Ἐνταῦθα ὀφείλω ν' ἀναφέρω εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἐξοχότητα φιλότιμόν τινα πρᾶξιν ἣν ὁ κ. Σάββας ἐν Ἡρακλείῳ εὑρισκόμενος ἔπραξεν ὑπὲρ ἑνὸς ὑπηκόου ἡμῶν. Συνετέλεσε διὰ τῆς παρὰ τῷ Χουσεὶν Πασᾷ ἐπιρροῆς του ν' ἀπολυθῇ ὁ πρό τινος φυλακισθεὶς κ. Μουάτζος[3], περὶ οὗ τὸ ὑπ' ἀριθ. 1843 καὶ ἀπὸ 18 Μαρτίου ἔγγραφον τοῦ Β. Ὑπουργείου, καὶ ν' ἀναχωρήσῃ. Τὴν πρᾶξιν ταύτην ὀφείλω τοσούτῳ μᾶλλον νὰ κάμω γνωστὴν καθ' ὅσον ὁ κ. Μουάτζος ἐθεωρεῖτο εἰς τὰ ὄμματα τῆς ἐξουσίας ἐνοχοποιημένος εἰς τὰ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ λίαν ἀμφίβολον ὑπῆρχεν ἂν ἡ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὑποσχεθεῖσα βεζιρικὴ διαταγὴ ἤθελέ ποτε, ὡς συνήθως συμβαίνει, φθάσει ἤ, ἐὰν ἔφθανεν, ἄδηλον εἶναι ἂν ἡ ἐγχώριος ἐξουσία ἤθελε συμμορφωθῆ πρὸς αὐτήν.

Διὰ τοῦ τελευταίου ἀτμοπλοίου ἔφθασεν ἡμιεπίσημος εἴδησις εἰς τὸ ἐνταῦθα Γαλλικὸν Προξενεῖον ὅτι ὁ κύρ. Derché τέλος πάντων μετετέθη εἰς Τραπεζοῦντα ἀντικαθιστάμενος ὑπὸ τοῦ κυρ. Tricou, Ὑποπροξένου παρὰ τῷ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Προξενείῳ. Ὁ κ. Derché κατὰ προσποίησιν εὐχαριστεῖται διὰ τὴν μετάθεσιν ταύτην, διότι, λέγει, τὴν εἶχε ζητήσει καὶ διότι διωρίσθη πρόξενος α' τάξεως, ἀλλ' ἅπαντες γινώσκουσι τὸν ἀληθῆ λόγον τῆς μεταθέσεώς του.

---

1. Ἄτακτοι στρατιῶται ἢ χωροφύλακες ἐκ τῶν περιοχῶν Ἀϊδινίου καὶ Προύσης.
2. Χφ. *ἑκατομμυρίων*.
3. Μοάτσος.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ὁ ἐνταῦθα εὑρισκόμενος Ναύαρχος Μουσταφᾶ Πασᾶς μεταβαίνει εἰς Κωνσταντινούπολιν διορισθεὶς Ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν.

Προχθὲς ἀφίχθη εἰς Σούδαν ἡ ἰταλικὴ φρεγάτα *Γαέτα*, ἐξ Ἰταλίας προερχομένη, ἀναχωρεῖ δὲ ὁ ἀτμοδρόμων *Guiscardo*.

Ἡ εἰς τὸν στρατὸν ἐνσκήψασα ἀσθένεια δὲν εἶναι κυρίως τῦφος, ἀλλὰ τυφοειδὴς πυρετός, ὅστις πρὸ πάντων τοὺς Αἰγυπτίους μαστίζει, ἐξ ὧν περὶ τοὺς 10–15 καθ' ἑκάστην ἀποθνήσκουσιν. Εἰς τὴν πόλιν εὐτυχῶς, ἐκτὸς 2–3 κρουσμάτων, ἡ ἀσθένεια αὕτη δὲν διεδόθη.

Μετὰ τὴν εἰς τὰ πέριξ τῶν Χανίων μάχην τῆς 21 Μαρτίου καὶ τὰς ἐπανειλημμένας εἰς τὸ τμῆμα τοῦ Ρεθύμνου τὴν 17, 18 καὶ 19, αἵτινες ἔσχον εὐάρεστα ἀποτελέσματα καὶ αἵτινες φέρουσι τιμὴν εἰς τοὺς διευθύνοντας ἀρχηγοὺς κ. κ. Κορωναῖον κ.λ., διότι τὸ τμῆμα ἐκεῖνο καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν εἶναι εἰς χεῖρας τῶν ἐπαναστατῶν, οὐδεμία ἄλλη μέχρι τοῦδε ἔλαβε χώραν.

Ἐπισυνάπτεται ἀντίγραφον τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 152 καὶ ἀπὸ 26 Μαρτίου ἐγγράφου[1] τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ ἡμετέρου Πράκτορος (ὅστις κατὰ τὴν ὑγείαν του εὑρίσκεται νῦν καλῶς) περὶ τῶν ἐκεῖ συμβαινόντων.

Κατὰ τὰς πληροφορίας ἃς ἐνταῦθα ἐλάβομεν ὁ Ἄγγλος Πλοίαρχος Pym ἐστάλη εἰς τὰς δυτικὰς τῆς Ἀφρικῆς παραλίας πρὸς καταδίωξιν τῶν σωματεμπόρων. Ἡ ὑπηρεσία του αὕτη ἐθεωρήθη ὡς ποινὴ διὰ τὴν εὐγενῆ πρᾶξιν ἣν ἔπραξε διασώσας κρητικάς τινας οἰκογενείας.

126

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 33 *Ἡράκλειον, 3 Ἀπριλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ26/950

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι κατὰ τὸ παρελθὸν ὀκταήμερον οὐδεμία ἐχθροπραξία ἐγένετο κατὰ τὴν ἡμετέραν περιφέρειαν.

Οἱ ἐπαναστάται ἀπὸ τὰς μέσας ἐπαρχίας ἐφάνησαν ἤδη εἰς Ἀνώγια καὶ εἴς τινα χωρία τῆς ἐπαρχίας Μαλεβυζίου, οἱ δὲ Ὀθωμανοὶ προετοιμάζονται δραστηρίως νὰ τοὺς καταδιώξωσιν, ὥστε ἐντὸς τῆς ἑβδομάδος ἄνευ ἀμφιβολίας θὰ γίνωσιν ἐχθροπραξίαι σπουδαῖαι κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Μαλεβυζίου.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 285–287.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

127

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 81 ⟨sic⟩ *Χανιά, 9 Ἀπριλίου 1867*

AYE/KY – M15/539

Τὴν Δευτέραν τῆς παρελθούσης ἑβδομάδος ἐπεσκέφθην τὸν Ὀμὲρ Πασᾶν μετὰ τοῦ προσωπικοῦ τοῦ γραφείου, τὴν δὲ Πέμπτην τὸν Σερβὲρ Ἐφέντην, ὅντινα δὲν εἶχα εἰσέτι ἐπισκεφθῆ.

Ἀμφότεροι μὲ ὑπεδέχθησαν μετὰ τῆς συνήθους φιλοφροσύνης καὶ μετὰ μὲν τοῦ δευτέρου, ὅστις εἶναι ἄνθρωπος μὲ λεπτότητα εἰς τοὺς τρόπους καὶ λαλεῖ τὴν γαλλικήν, ἡ ὁμιλία περιεστράφη εἰς τετριμμένα καὶ κοινὰ πράγματα. Μετὰ τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ ὅμως ὁμιλῶν ἔθιξα κάπως τὰ ἐν τῇ νήσῳ συμβαίνοντα, ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα μὲ ὅλην τὴν ἀφέλειαν μοὶ εἶπεν ὅτι ταῦτα ἔφθασαν εἰς τὴν σημερινὴν κατάστασιν *par une fatalité*. Ἔκρινα καλὸν νὰ τῷ κάμω γνωστὰς τὰς μετὰ τοῦ προκατόχου του σχέσεις μου καὶ πρὸς τοῦτο τῷ ἐξέφρασα τὴν γενικὴν ἐπὶ τῇ ἀφίξει του εὐχαρίστησιν, διότι διὰ τῆς παρουσίας του ἐντελῶς ἐξασφαλίζεται ἡ δημοσία ἀσφάλεια. Ἰδίως δὲ τῷ ἐξέφρασα τὴν ἰδικήν μου εὐχαρίστησιν, διότι δυστυχῶς, τῷ εἶπον, ἐπὶ τοῦ προκατόχου του ἤμην ἀντικείμενον ἀδικαιολογήτου δυσμενείας, ὡσανεὶ ἐγὼ ἤμην ὁ αἴτιος τῶν λυπηρῶν συμβάντων. Τότε αὐτὸς ἀποδοκιμάζων τὴν διαγωγὴν τοῦ προκατόχου του ἐπανέλαβεν ὅ,τι ἐγὼ εἶχον εἴπει, ὅτι αἱ ἕνεκα τῶν συμβαινόντων δυσαρέσκειαι ἀφορῶσι τὰς δύο κυβερνήσεις, εἰς ἃς ἀπόκειται νὰ τὰς συμβιβάσωσι. Δὲν ἠθέλησα νὰ χάσω τὴν εὐκαιρίαν χωρὶς νὰ τοῦ εἴπω ὡς παράδειγμα τῆς πρὸς ἐμὲ δυσμενείας τὴν ὑπόθεσιν τῶν ὕβρεων καὶ τῷ παρέστησα πόσον ἄδικον ἔπραξεν ἡ ἐξουσία καὶ εἰς ἑαυτὴν καὶ εἰς ἐμὲ μὴ θελήσασα ν' ἀποδώσῃ μέχρι τοῦδε δικαιοσύνην· τῷ προσέθηκα δ' ὅτι δὲν εἶναι τοῦ παρόντος χρόνου νὰ εἰσέλθω εἰς λεπτομερείας ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως, κατόπιν ὅμως θέλω τὸν ἀπασχολήσει. Τότ' ἐκεῖνος ἐπαναλαβὼν τὴν ἀποδοκιμασίαν του εἶπεν ὅτι, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ μέλλον, αὐστηρῶς θέλει μοὶ παρέχει ἱκανοποίησιν, ἂν ἀνελπίστως ἤθελον ἐγὼ ἢ οἱ ὑπήκοοι τῆς Α. Μεγαλειότητος ὁπωσδήποτε ἀδικηθῆ. Καθ' ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τὸ παρελθόν, θεωρεῖ ἑαυτὸν ἀνεύθυνον νὰ ἐξελέγξῃ τὰ σφάλματα τῶν προκατόχων του. Τότε τῷ παρέστησα ὅτι ἡ ὑπηρεσία εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀνεξαρτήτως τῶν προσώπων, ὅτι ἡ καταμήνυσίς μου, μὴ γενομένης ἐνεργείας τινὸς ἐπ' αὐτῆς, ὑπάρχει ἐκκρεμὴς καὶ ἡ ἁρμοδία ἀρχὴ ὀφείλει νὰ τὴν διεξάξῃ. Δὲν παρεδέχθη ἀπολύτως ταῦτα ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς, ἀλλὰ δὲν ἦτο περίστασις νὰ ἔμβω εἰς μακροτέρας ἀναπτύξεις κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσημον ἐπίσκεψίν μου. Ἐπιφυλάττομαι λοιπὸν εἰς ἐπομένην συνέντευξιν εἴτε μετ' αὐτοῦ εἴτε μετὰ τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντη, ὅστις μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ θὰ μείνῃ ἐνταῦθα τοποτηρητής του, νὰ ὑποστηρίξω τὴν μήνυσιν.

Ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς του ἀσχολεῖται εἰς τὰς πρὸς ἐκστρατείαν παρασκευάς. Συλλέγει πληροφορίας πρὸς σπουδὴν τοῦ τόπου, συνάζει ζῷα πρὸς μεταφορὰν τοῦ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὑλικοῦ, συγκεντρώνει ἐνταῦθα τὰς δυνάμεις του, αἵτινες φθάνουσι νῦν, ἐκτὸς τῆς φρουρᾶς, εἰς ὀκτὼ χιλιάδας τοὐλάχιστον τακτικοῦ στρατοῦ, καταγράφει ἀτάκτους ἐθελοντάς, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀναβαίνει εἰς δύο ἢ τρεῖς χιλιάδας, ἐν γένει δ' ἑτοιμάζεται πρὸς ταχεῖαν ἐκστρατείαν. Πλὴν οὐδεὶς μέχρι τοῦδε γινώσκει πότε ἀκριβῶς θέλει ἐκστρατεύσει, ἂν καὶ βλέπομεν ὅτι ἡ ἀναχώρησίς του ἐπίκειται, οὔτε κατὰ τίνος ἐπαρχίας θέλει ἐκστρατεύσει, οὔτε τίνα σχέδια θέλει βάλει εἰς ἐνέργειαν. Τὸ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι θέλει ἐκστρατεύσει κατὰ τῶν Σφακίων διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης καὶ θέλει ἴσως δοκιμάσει νὰ ἐφαρμόσῃ καὶ ἐνταῦθα τὰ σχέδια ἅτινα τόσον εὐκόλως ἐπέτυχον εἰς Μαυροβούνιον, δηλ. ν' ἀνοίξῃ, ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν, ὁδούς, νὰ προχωρήσῃ βαθμηδὸν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἐπαρχίας ταύτης, ἣν θεωρεῖ ἑστίαν ἴσως τῆς ἐπαναστάσεως, νὰ στήσῃ προσωρινὰ ὀχυρώματα (blockhouse) πρὸς τοποθέτησιν σταθμῶν καὶ πρὸς κατοχὴν τῶν ὀχυρωτέρων μερῶν. Τὸ σχέδιον τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῶν πολλῶν πελέκεων (2–3 χιλιάδων) οὓς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐκόμισε καὶ ἐκ τῶν τριακοσίων περίπου σκαπανέων οἵτινες ἀφίχθησαν. Τὰ σχέδια ταῦτα, ἂν εἶναι ἀληθῆ, πραγματοποιούμενα εἶναι βεβαίως ἐπικίνδυνα· ἀλλ' εὐτυχῶς ἡ ἐκτέλεσίς των δὲν εἶναι εὔκολος, διότι καὶ πολὺς χρόνος ἀπαιτεῖται ἕνεκα ἰδίως τῆς φύσεως τοῦ κρητικοῦ ἐδάφους καὶ αἱ δυνάμεις ἃς ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἔχει σήμερον εἰς τὴν διάθεσίν του, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀρτίως ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χουσεΐν Πασᾶ ἀφιχθέντων πέντε χιλιάδων ἀνδρῶν, δὲν εἶναι κατὰ τὴν γνώμην τῶν εἰδημονεστέρων ἀρκοῦσαι πρὸς ἐπιχείρησιν τοσούτων μεγάλων ἐργασιῶν.

Ἐν τούτοις οἱ Χριστιανοί, μακρὰν τοῦ ν' ἀποθαρρυνθῶσιν ἀπὸ τὴν ἔλευσιν τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ, ἐκρατύνθησαν πλειότερον καὶ συνεσφίγχθησαν μεταξύ των στενότερον. Πληροφοροῦμαι θετικῶς ὅτι καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἀνατολικαῖς ἐπαρχίαις, ὅπου πρὸ πολλοῦ ἐντελῶς ἀπραξία ἐπεκράτει, ἤρξαντο ἤδη νὰ ἐνισχύωνται καὶ νὰ συναθροίζωνται ἐπαναστάται. Ἄξιον δὲ περιεργείας εἶναι τὸ ἑξῆς ἐνταῦθα συμβαῖνον, ὅτι ἀπό τινων ἡμερῶν ἔπαυσαν νὰ προσέρχωνται εἰς τὴν πόλιν, ὡς πρότερον, οἱ τῶν ὑποτεταγμένων πεδινῶν μερῶν χωρικοὶ πρὸς προμήθειαν τροφίμων καὶ πρὸς πώλησιν τῶν προϊόντων των. Τοῦτο δὲν ἐμφαίνει ἄλλο, εἰμὴ ὅτι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν λαβόντες ἐκ νέου τὰ ὅπλα μετέβησαν εἰς τὰ ἐπαναστατικὰ σώματα, ἄλλοι δὲ μὴ ὑποφέροντες τὰ κατ' αὐτῶν λαμβανόμενα ἐνταῦθα καταθλιπτικὰ καὶ περιφρονητικὰ μέτρα προτιμῶσι νὰ ὑποφέρωσι τὰς ἐντεῦθεν στερήσεις παρὰ νὰ καταθλίβωνται.

Βεβαιοῦσι πανταχόθεν ὅτι ὁ κ. Κορωναῖος, χωρὶς τὸ παράπαν νὰ ἐλαττώσωσι τὴν ἀξίαν καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχηγῶν, εἶναι τὸ παράδειγμα τῆς καρτερίας καὶ πάσης φιλοτίμου ἐνεργείας· χαίρει πανταχοῦ, ἰδίως εἰς τὸ τμῆμα τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ Ρεθύμνου, ὑπόληψιν καὶ κατώρθωσε μ' ὅλας τὰς ὑπαρχούσας δυσκολίας νὰ ἐμπνεύσῃ εἰς τοὺς κατοίκους θάρρος καὶ ἐμπιστοσύνην, δι' ὧν θέλει δυνηθῆ νὰ συντελέσῃ σπουδαίως εἰς τὴν αἰσίαν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἐπιμόχθου ἔργου τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἡ ἐξουσία ἀπό τινος ἔλαβε τὸ ἑξῆς μέτρον εἰς τὰ χωρία τῶν ὑποτεταγμένων πεδι-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νῶν μερῶν: νὰ καταγράφῃ τοὺς παρόντας καὶ ὑποτεταγμένους κατοίκους καὶ νὰ σημειοῖ τοὺς ἀπόντας καὶ ἐπαναστάτας. Μάλιστα δὲ βεβαιοῦν ὅτι τοὺς λέγει ὅτι εἶναι ἐλεύθεροι νὰ ἐκλέξωσιν ὁριστικῶς ἓν ἐκ τῶν δύο, ἢ νὰ μείνωσιν ὑποτεταγμένοι ἢ νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν, ὅτι ὅμως τοὺς παρόντας θέλει θεωρεῖ ὑπευθύνους διὰ τοὺς ἀπόντας ἐπαναστάτας.

Καὶ ἐπὶ Μουσταφᾶ Πασᾶ δὲν ἐπετρέπετο συνεχῶς εἰς τοὺς ἐκ Κρήτης ἀναχωρήσαντας ὑπηκόους τῆς Α. Μεγαλειότητος νὰ ἐπανέρχωνται. Ἐσχάτως ὅμως δυστυχῶς ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Χουσεὶν Πασᾶ, τὸ μέτρον τοῦτο ἐγενικεύθη, εἰς τρόπον ὥστε εἰς οὐδένα Ἕλληνα, εἴτε ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἀναχωρησάντων εἴτε ἐκ τῶν κατὰ πρῶτον ἐρχομένων, ἐπιτρέπουσι ν' ἀποβιβάζηται [1] τοῦ ἀτμοπλοίου. Ἐννοεῖται [ὅτι] τὰ ἀδικαιολόγητα ταῦτα καὶ καταπιεστικὰ μέτρα πόσον βλάπτουσι τὰ ἐμπορικὰ συμφέροντα τῶν ἡμετέρων ὑπηκόων. Δυστυχῶς οὐδεμία ἀκρόασις δίδεται εἰς τὰς ἡμετέρας ἀντιρρήσεις, ἐπὶ λόγῳ ὅτι ἡ περὶ τούτου διαταγὴ προέρχεται ἐκ τῆς Πύλης.

Τὰ κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα πολεμικὰ ἔργα εἰσὶ τὰ ἑξῆς: 1) Ἐν Ἀποκορώνοις τὴν 7 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς παρὰ τὸ χωρίον Νεοχώριον συνήφθη μάχη καθ' ἣν ἐφονεύθησαν, ὡς ἐμάθομεν, εἷς μιραλάης, εἷς μπίμπασης [2], ὑπὲρ τοὺς 30 στρατιώτας καὶ ἐπληγώθησαν 15–20. Λεπτομερείας περὶ τῆς μάχης ταύτης ἐκ μέρους τῶν ἐπαναστατῶν δὲν ἔχομεν εἰσέτι, ὥστε ἀγνοοῦμεν ἀκριβῶς τὰς ἑκατέρωθεν ἀπωλείας. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἐκόμισαν ἐνταῦθα τὸν νεκρὸν τοῦ μιραλάη καὶ τοὺς πληγωμένους. Φαίνεται ὅτι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην οἱ Χριστιανοὶ καταβάντες ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ Πασᾶν σώματος [καὶ] κατὰ πρῶτον ἀφαιρέσαντες ζῷά τινα, ἕνεκα τῶν ὁποίων οἱ Τοῦρκοι διώκοντες αὐτοὺς ἔπεσαν εἰς ἐνέδραν. Αἱ ἀπώλειαι τῶν Χριστιανῶν, ὡς βεβαιοῦν, ἦσαν ἀσήμαντοι, αἱ τῶν Τούρκων ὅμως, κατὰ τοὺς ἐνταῦθα Χριστιανούς, ἀναβαίνουν εἰς πλειοτέρους τῶν 200. 2) Ἡ αὐστριακὴ φρεγάτα ὁ *Ἀδρίας*, ἐπανελθοῦσα ἐξ Ἡρακλείου χθές, ἐκόμισε τὴν εἴδησιν ὅτι εἰς τὸ τμῆμα ἐκεῖνο, παρὰ τὸ χωρίον Τύλισσον, ἐπανειλημμέναι μάχαι ἐπὶ δύο ἡμέρας συνεκροτήθησαν. Περὶ τῆς ἀληθείας τῆς εἰδήσεως ταύτης καὶ περὶ τῶν λεπτομερειῶν θέλομεν μάθει διὰ τοῦ τακτικοῦ ἀτμοπλοίου μεθαύριον, καθότι ἐν ἐπιστολῇ τοῦ ἐκεῖ ὑμετέρου Ὑποπροξένου φερούσῃ χρονολογίαν 6 τοῦ ἰσταμένου οὐδεὶς λόγος περὶ μάχης γίνεται, ἀλλ' ἁπλῶς ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν μερῶν ἐκείνων ἐνισχύονται καὶ συναθροίζονται.

Ἡ παροῦσα πέμπεται διὰ τοῦ ρωσικοῦ ἀτμοπλοίου *Ταμάνι*, ὅπερ ἐπιστρέφον εἰς Κωνσταντινούπολιν θέλει προσεγγίσει εἰς Σῦρον, ἵνα ἀποβιβάσῃ τὸν ὑπὸ τῆς πόλεως Χανίων ἐκλεχθέντα ἀντιπρόσωπον κ. Μαριδάκην, ὅστις εἶχε καταφύγει, ὡς γινώσκετε, εἰς τὸ Ἀμερικανικὸν Προξενεῖον, ὅπου διέμενε μέχρι τοῦδε.

Υ.Γ. Σήμερον ἔφθασαν ἐνταῦθα τὰ ὑπὸ τὸν Σαρκὸς Πασᾶν [3] καὶ Μεχμὲτ Πασᾶν σώματα, ἅτινα ἠνώθησαν μετὰ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ.

---

1. Χφ. *ἀποβιβάζωνται*.
2. Χιλίαρχος, ταγματάρχης.
3. Χφ. *τοῦ Σαρκοῦ Πασᾶ*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

128

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 83 *Χανιά, 10 Ἀπριλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ16/543

Διὰ τοῦ χθὲς ἀναχωρήσαντος ρωσικοῦ ἀτμοπλοίου ἀπέστειλα πρὸς τὸ Β. Ὑπουργεῖον τὴν ὑπ' ἀριθ. 81 καὶ ἀπὸ 9 ἱσταμένου μηνὸς ἀναφοράν[1] μου. Σήμερον λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ πληροφορήσω αὐτὸ ὅτι περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς σήμερον ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἐξῆλθε τῆς πόλεως καὶ ἐπὶ κεφαλῆς 15 καὶ ἐπέκεινα χιλιάδων στρατοῦ, ἐξ ὧν δύο περίπου εἶναι ἄτακτοι, ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν Σφακίων, ὡς λέγουσιν.

Ἐν τῇ εἰρημένῃ ἀναφορᾷ μου ἀνέφερον ὡς ἀμφίβολον τὴν συγκρότησιν μάχης ἔξωθεν τοῦ Ἡρακλείου. Σήμερον παρὰ τοῦ αὐστριακοῦ πλοιάρχου, ἐλθόντος ἐκεῖθεν, ἐπληροφορήθην ὅτι ἀληθῶς τὴν 8 τοῦ ἱσταμένου μηνὸς ἔλαβε χώραν μάχη παρὰ τὸ χωρίον Τύλισσον, ἀλλ' ὅτι ἀναχωρήσας αὐθημερὸν ἀγνοεῖ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ Ἡρακλείῳ δὲν ὑπῆρχεν ἄλλη δύναμις τουρκικὴ εἰμὴ μόνον ἓν τάγμα, θεωρεῖ ὁ Κος Paürer[2] ψευδῆ τὴν ἐνταῦθα διαδοθεῖσαν φήμην ὅτι ἐφονεύθησαν 300 Ὀθωμανοί. Ὁπωσδήποτε ὁ ἡμέτερος Ὑποπρόξενος θέλει φωτίσει τὸ Ὑπουργεῖον.

Σήμερον ἦλθεν ἐνταῦθα, εἰς τὸν πρὸ τῆς πόλεως λιμένα, αὐστριακὴ κανονιοφόρος, τὸ γαλλικὸν ἀτμόπλοιον *Salamandre*, ἡ δὲ αὐστριακὴ φρεγάτα *Ἀδρίας* μεταβαίνει εἰς Σῦρον, ἀντὶ δὲ τῆς κανονιοφόρου *Wizard* ἦλθεν ἑτέρα ἐκ Πατρῶν, ἡ *Tyrian*.

129

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 34 *Ἡράκλειον, 10 Ἀπριλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ26/951

Διὰ τῆς ἀπὸ τρίτης τρέχοντος μηνὸς καὶ ὑπ' ἀριθ. 33 ἀναφορᾶς[3] μου ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι οἱ ἐπαναστάται εἶχον ἀναφανῆ εἰς Ἀνώγια. Ἐκεῖθεν διοργανισθέντες κατὰ πολεμικὴν τάξιν κατέλαβον ὅλας τὰς ἐπικαίρους θέσεις ἀπὸ τοῦ χωρίου Ροδιᾶς μέχρις Ἀσίτες, διάστημα τριῶν περίπου ὡρῶν, εἰς τρόπον ὥστε κατὰ μέτωπον καὶ τὰ νῶτα εἶχον ἐξασφαλίσει ἀρκούντως τὰς θέσεις των διὰ νὰ πολεμήσωσι γενναίως κατὰ πολυαρίθμου ἐχθρικοῦ στρατοῦ.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 294–296.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 265, ὑποσημ. 5.
3. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 293.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ὁ Ρεσὶτ Ἐφέντης, προπαρασκευαζόμενος πρὸ πολλοῦ, τὴν ἔκτην τοῦ μηνός, μ.μ., μετὰ μεγάλης παρατάξεως ἐξῆλθε τοῦ Ἡρακλείου ἀκολουθούμενος ὑπὸ πολλῶν ἱππέων, τακτικοῦ καὶ ἀτάκτου στρατοῦ. Τὴν ἑβδόμην τοῦ μηνὸς περὶ τὸ χωρίον Τίλησο, δηλονότι εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν εἰς ἣν κατὰ τὴν 15ην Ἰανουαρίου ἐ.ἔ. τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα εἶχον ἄρει δάφνας τῆς νίκης, ἤρχισεν ἡ μάχη π.μ. καὶ ἐπερατώθη κατὰ τὴν 5ην ὥραν μ.μ. μὲ μεγάλην καταστροφὴν τῶν Ὀθωμανῶν. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τρεῖς φορὰς ἐπιτεθέντες οἱ ἐπαναστάται ἐξεδίωξαν τῶν ὀχυρωμάτων τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ τοὺς ἐκυνήγησαν μέχρι τῆς πεδιάδος, ἤγουν τῆς περιοχῆς τοῦ φρουρίου ἐπιλεγομένης [1] Τοπαλτί [2]. Ἡ τρίτη ἔφοδος ὑπῆρξεν εὐτυχεστέρα τῶν προηγουμένων καὶ ἤθελε φέρει ἐντελῆ καταστροφὴν εἰς τοὺς Ὀθωμανούς, ἐὰν δισχίλιοι τακτικοὶ στρατιῶται, προσελθόντες ὡς ἐπίκουροι ἀπὸ Ἅγιον Μύρωνα, δὲν ἐκράτουν τὴν καταστρεπτικὴν ὀπισθοχώρησιν τῶν ἡττηθέντων. Ἐν τούτοις οἱ ἐπαναστάται κατὰ τὴν ἐν λόγῳ μάχην κατέλαβον ἐν γένει τὰ πολεμοφόδια, τὰς τροφὰς καὶ πλέον τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα ἐκλεκτῶν ἵππων καὶ προσέτι πολλοὺς αἰχμαλώτους. Οἱ δὲ κατακερματισθέντες Ὀθωμανοὶ παραγεμίσαντες μὲ τοὺς φονευθέντας ἀρκετοὺς λάκκους ἔξωθεν τοῦ φρουρίου ἐπλήρωσαν τὰ νοσοκομεῖα τῆς πόλεως μὲ πληγωμένους. Πρὸς ἀνταπόδοσιν δὲ τῆς ἐπιδείξεως μεθ' ἧς ἐξῆλθον ἐπανέκαμψαν νύκτωρ καταλυπημένοι, καταρώμενοι τὸν Ρεσὶτ Ἐφέντην ὅτι δὲν μετεχειρίσθη κατάλληλα στρατηγήματα.

Οἱ λαβόντες μέρος εἰς τὴν μάχην Ὀθωμανοί, τακτικοί, ἄτακτοι καὶ ἱππεῖς, ἠριθμοῦντο εἰς τέσσαρας περίπου χιλιάδας. Ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν ἔλαβον μέρος ὅσοι εὑρέθησαν εἰς τὰς θέσεις ἔνθα συνεκροτήθη ἡ μάχη, μὴ ὑπερβαίνοντες τοὺς χιλίους, οἱ δὲ λοιποὶ ἔμενον ὅπου κατ' ἀρχὰς εἶχον τοποθετηθῆ.

Χθὲς δι' ὀθωμανικοῦ ἀτμοπλοίου ἦλθον ἐκ Χανίων 450 τακτικοὶ στρατιῶται πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐνταῦθα, ὥστε ἐκ τῶν νεωτέρων κινήσεων εἰκάζεται ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἑβδομάδα ταύτην πολὺ πιθανὸν νὰ λάβωσι χώραν ἐχθροπραξίαι.

Ὁ ἐρχομὸς τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐπανάστασιν τῆς Κρήτης, διότι ἦρε τὰς φιλονεικίας τῶν πρωτείων καὶ ἥνωσε τὰς καρδίας καὶ τὰς ἐνεργείας τῶν ἀρχηγῶν ἐπὶ τῷ αὐτῷ πατριωτικῷ σκοπῷ ἐφ' ᾧ ἀπ' ἀρχῆς ἐκλήθησαν. Ὥστε δύναταί τις εἰπεῖν ἀκωλύτως ὅτι ἤδη ἡ ἐπανάστασις ἐν Κρήτῃ εἶναι *γενική, ζωηρά, ἀκατάβλητος καὶ ἀήττητος.*

Γνωστοποιῶ πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι κατὰ τὴν πέμπτην τοῦ μηνὸς ἐλιμενίσθη ἐνταῦθα ἡ αὐστριακὴ φρεγάτα *Ἀδρίας* καὶ τὴν νύκτα τῆς ἕκτης ἀπέπλευσεν εἰς Χανία. Ὁ Πλοίαρχος ἔλαβε τὴν καλωσύνην νὰ μ' ἐπισκεφθῇ αὐθημερόν, ὡς καὶ τοὺς συναδέλφους μου. Ἐρωτήσας περὶ τῆς καταστάσεως τῆς περιφερείας τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν μοὶ εἶπεν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ μοὶ παράσχῃ πᾶσαν συνδρομὴν ὑπὲρ τῶν ὑπηκόων τῆς Α.Μ. Τὸν ηὐχαρίστησα διὰ τὰς εὐγενεῖς διαθέσεις του καὶ τῷ ἀνταπέδωκα τὴν ἐπίσκεψιν ἐπὶ τοῦ πλοίου.

---

1. Χφ. *ἐπιλεγομένου.*
2. Ἡ πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως περιοχή.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

130

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 154 *Ρέθυμνον, 10 Ἀπριλίου 1867*

ΑΥΕ/ΠΧ – Μ58/2157

Βεβαιῶν τὸ ἀπὸ 26 παρελθόντος ἔγγραφόν [1] μου γνωστοποιῶ ὑμῖν ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας Μαρτίου ὁ Ὑποδιοικητὴς Ρεθύμνης μετὰ τοῦ Σάββα Βέη καὶ ἄλλων μετέβησαν εἴς τινα χωρία τῆς ἐπαρχίας Ρεθύμνης καὶ προέτρεψαν τοὺς Χριστιανοὺς νὰ κάθηνται ἥσυχοι καὶ ἄφοβοι· νὰ μηνύσουν καὶ τῶν ἀπόντων συγχωρίων των νὰ ἔλθωσι καὶ αὐτοὶ νὰ καθήσουν εἰς τὰ χωρία των, χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν παραμικρὰν ὑποψίαν ὅτι θὰ πάθουν τὸ παραμικρόν, δίδοντες ἐγγυητὰς ὅτι δὲν θέλει φύγει εἰς τὸ ἑξῆς οὐδείς. Τότε θέλουν φυλάττονται μὲ στρατόν, διὰ νὰ εἶναι ἀπείρακτοι, καὶ θέλει τοῖς συγχωρεῖται νὰ ἐξάγουν τὰ πρὸς χρῆσίν των, ἀλλ' ἕως σήμερον τὸ μέτρον αὐτὸ μένει ἐκκρεμές.

Ἡ ὑπὸ τὸν Σάββα Βέην ἐπιτροπὴ κατέγραψε τὰς ἐντὸς τῆς πόλεως χριστιανικὰς οἰκογενείας, ἀναβαινούσας τὰς 1000 περίπου ψυχάς, ἐνοικίασεν οἰκήματά τινα καὶ ἀραίωσε τὰς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἄλλοις μέρεσιν οἰκογενείας, εἰς ἃς ἤρχισε διανέμουσα ἐκ τῶν βοηθημάτων τοῦ Σουλτάνου ἐνδυμασίας καὶ τροφάς. Ἐδόθη ἄδεια καὶ εἰς τοὺς πλησιοχώρους νὰ ἐξάγουν περιωρισμένας, δύο ἕως τριῶν ἡμερῶν, τροφάς, ὥστε ἕνεκα τούτου δὲν λείπουν ποτὲ ἀπὸ τὴν πόλιν. Προσπαθοῦν οἱ ἀνυπότακτοι νὰ πάρουν τούτους εἰς τὸ μέρος των, ἀλλὰ δὲν δύνανται.

Τὴν νύκτα τῆς τελευταίας παρελθόντος ἐξῆλθον ζουρίδαι (ἀποσπάσματα Ὀθωμανῶν), αἵτινες ἐκ τῶν μερῶν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου ἔφεραν περὶ τὰ 100 ζῷα καὶ ἄλλα λάφυρα, ἐκ τῶν τοῦ Ἀμαρίου καὶ Μηλοποτάμου περὶ τὰ 500 ζῷα καὶ ἄλλα λάφυρα καὶ ἐκ τοῦ χωρίου Καρύναις περὶ τὰ 20 βόδια καὶ ἄλλα φορτηγὰ ζῷα γυμνώσαντες ὁλοτελῶς τὸ χωρίον, φονεύσαντες 5 Χριστιανοὺς καὶ ἀτιμάσαντες γυναῖκας.

Τὴν 4 τούτου ἔφθασε καὶ ὁ νέος Ὑποδιοικητὴς Ρεθύμνης Γκαλίπ Βέης, ἀντικαταστήσας τὸν Σαδὶκ Ἐφένδην, τρεῖς περίπου μῆνας χρηματίσαντα. Τὴν 9 τούτου, κατὰ τὴν παραγγελίαν τοῦ ἐνταῦθα συμβουλίου, εἰδοποίησαν οἱ ὑποτεταγμένοι Χριστιανοὶ ὅτι κατέβησαν ἀντάρται εἰς τὰ χωρία Ἀτσιπόπουλον, Πρινέ, Γωνίαν καὶ Βεδέρους, ὅτε ἀμέσως ἐξῆλθε διὰ νυκτὸς ἄτακτος στρατὸς εἰς τὰ χωρία ταῦτα, φονεύσας ἕνα Χριστιανόν, πληγώσας ἕτερον καὶ λεηλατήσας τὰ χωρία εἰς ἃ διέβη, ὑποτεταγμένα ὄντα, καθὼς πολλοὶ κάτοικοι τούτων ὁμολογοῦν καὶ ἀναφέρονται σήμερον εἰς τὸν Ὑποδιοικητήν. Εἰς μάτην κοπιᾷ ἡ Ὀθ. Κυβέρνησις νὰ μορφώσῃ καὶ τακτοποιήσῃ τούτους λαβοῦσα ἐσχάτως τὸ μέτρον νὰ τοὺς μισθοδοτῇ διὰ νὰ μὴ ἀτακτοῦν.

Πρὸ τριῶν ἡμερῶν ἑτοιμάζεται τακτικὸς καὶ ἄτακτος στρατὸς διὰ νὰ κινήσῃ πανστρατιᾷ, ἀλλ' ἕως σήμερον δὲν ἐξῆλθε.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 285–287.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

131

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 89 *Χανιά, 16 Ἀπριλίου 1867*

AYE/KY – M24/881

Ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἀναχωρήσας τὴν 10 τοῦ ἱσταμένου μηνὸς ἐντεῦθεν διηυθύνθη εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀποκορώνων, ὅπου συνεκέντρωσε τὰς δυνάμεις δι' ὧν μέλλει νὰ προσβάλῃ τὰ Σφακία. Αἱ δυνάμεις ἃς ἐντεῦθεν παρέλαβε καὶ ἐκ τοῦ ἐν Ἀποκορώνοις, Ρεθύμνῳ καὶ Ἡρακλείῳ στρατοῦ συνέλεξεν ἀναβαίνουσι, κατὰ τὰς ἀκριβεστέρας πληροφορίας ἃς κατόπιν ἔλαβον, εἰς ὄχι πλειοτέρους τῶν δεκατεσσάρων χιλιάδων στρατιωτῶν, εἰς 1000–1500 ἐντοπίους ἐθελοντάς [1], εἰς δώδεκα ὀρεινὰ πυροβόλα. Τὸ δὲ ἐπιτελεῖόν του σύγκειται ἐξ εἴκοσι περίπου ἀξιωματικῶν, Οὔγγρων, Πολωνῶν, Πρώσσων καὶ Γάλλων. Προτίθεται κατὰ τὰ φαινόμενα νὰ προσβάλῃ τὰ Σφακία ἐκ τριῶν μερῶν, οἷον ἐκ τῶν στενῶν τῆς Κράπης, ἐκ τοῦ Καλλικράτους καὶ ἐκ τοῦ νοτίου μέρους, ἤτοι τοῦ Φραγκοκαστέλλου καὶ τοῦ Λουτροῦ, ὅπου διὰ θαλάσσης ἀπεβίβασε δύο καὶ ἡμίσειαν ἢ τρεῖς χιλιάδας στρατοῦ.

Καὶ μέχρι μὲν τῆς προχθὲς ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς εὑρίσκετο εἰς τὸ χωρίον Στύλον τῶν Ἀποκορώνων, χθὲς δ' ἔμελλεν, ὡς εἶπαν, νὰ διανυκτερεύσῃ εἰς Βρύσαις καὶ σήμερον ἢ αὔριον ἔπρεπε νὰ φθάσῃ εἰς Πρόσνερον, δηλ. παρὰ τὰ σύνορα τῶν Σφακίων, ὅπου πιθανῶς ν' ἀπαντήσῃ τὴν πρώτην ἀντίστασιν. Μετ' ἀγωνίας λοιπὸν ἀναμένομεν νὰ μάθωμεν ὁποίαν ἔκβασιν θέλει λάβει ἡ πρώτη συνάντησις.

Οἱ ἐπαναστάται, ἐκτεινόμενοι νῦν καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν νῆσον, συνηθροίσθησαν εἰς διάφορα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μεγάλα σώματα, κατέχουσιν ὅλας τὰς στρατηγικὰς θέσεις, κατεσκεύασαν, ὡς βεβαιοῦν, εἰς Σφακία ἀμυντικά τινα ἔργα εἰς τὰς στενωποὺς δι' ὧν ἀναποφεύκτως μέλλει νὰ διαβῇ ὁ ἐχθρὸς καὶ προσέτι οἱ Σφακιῶται παραιτήσαντες τὰς οἰκίας των ἀπέσυραν τὰς οἰκογενείας των εἰς Σαμαρείαν [2] καὶ Ἁγίαν Ρουμέλην, αὐτοὶ δὲ ἀσχολοῦνται εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τῆς χώρας των. Μὴ πτοηθέντες οἱ Κρῆτες ἀπὸ τὴν ἄφιξιν τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ ἐξακολουθοῦν πάντοτε νὰ διατηρῶσιν ἀκμαῖον τὸ θάρρος. Ἰδοὺ δὲ τί γράφει ἡ Γ. Συνέλευσις ἔν τινι ἐπιστολῇ της : «Ἡμεῖς, ὡς καὶ ἐν ταῖς προηγουμέναις δειναῖς περιστάσεσι, θέλομεν καταβάλλει ὅλας ἡμῶν τὰς προσπαθείας πρὸς ματαίωσιν καὶ τῶν ραδιουργικῶν καὶ τῶν πολεμικῶν σχεδίων τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ. Ἡ ἄφιξις αὐτοῦ εἰς Κρήτην οὐδόλως ἐφόβισε τοὺς ἡμετέρους. Κινδυνωδέστερος ἐθεωρεῖτο ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς. Ὡς δ' ἐκεῖνος ἀπῆλθε κατῃσχυμμένος καὶ ἄπρακτος καίτοι μυρίας βεβηλώσεις καὶ μύρια κακουργήματα προξενήσας εἰς τὸν τόπον, ἐλπίζομεν ὅτι καὶ ὁ τελευταῖος οὗτος θὰ ἐπανέλθῃ ὡς καὶ ὁ πρὸ αὐτοῦ.»

---

1. Χφ. *ἐντοπίων ἐθελοντῶν.*
2. Σαμαριά (ἡ).

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ταῦτα λέγοντες φαίνεται ὅτι ἔχουν ἱκανὰς δυνάμεις συγκεντρωμένας εἰς τὴν φύσει ὀχυρὰν θέσιν τῶν Σφακίων καὶ ἔλαβαν ὅλα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα, ὅπως ἀποκρούσωσιν ἐκεῖθεν τὸν ἐχθρόν. Ἂν λοιπὸν ὑπάρχῃ ἡ κατάλληλος διεύθυνσις, ἡ δέουσα πειθαρχία καὶ ἀρκοῦντα τὰ χρειώδη, τότε βέβαιον θεωρεῖται ὅτι θέλουσιν ἀναχαιτίσει αὐτόν. Ἂν ὅμως καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἄλλοτε συνέβη, εἴτε ἕνεκα φιλαρχικῶν ἐρίδων δὲν ὑπάρχῃ ἡ ἀπαιτουμένη διεύθυνσις, ἢ ἕνεκα ἐλλείψεως πειθαρχίας δὲν ἐμμείνωσιν εἰς τὴν ἀντίστασιν, ἢ ἂν μετὰ ὀλίγων ὡρῶν μάχην ἐξαντληθῶσι τὰ πολεμοφόδιά των, ὡς κατὰ δυστυχίαν συνήθως συμβαίνει, τότε βεβαίως ὁ ἐχθρὸς θέλει εἰσβάλει εἰς Σφακία καί, ἂν μὲν ἐκ τούτου δὲν καταβάλῃ τὴν ἐπανάστασιν, θέλει ὅμως κερδίσει ἠθικῶς.

Ἀγνοῶ εἰσέτι εἰς τίνα ἀρχηγὸν ἐκ τῶν ἐντοπίων ἢ ξένων ἀνετέθη ἡ πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν Σφακίων ἀρχηγία. Ὁ Ζιμπρακάκης εἶναι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τμήματος Χανίων, εἰς ὃ τὰ Σφακία ὑπάγονται, ἀλλ' οὗτος, ὡς ἔμαθον, εὑρίσκεται πάλιν εἰς Δρακόναν, πλησίον τοῦ Ὁμαλοῦ. Ὁ δὲ Κορωναῖος ἀγνοῶ ἂν μετὰ τὴν [1] πέριξ τοῦ Ἡρακλείου, εἰς χωρίον Τύλισσον, κερδηθεῖσαν λαμπρὰν μάχην μετέβη εἰς Σφακία.

Ἐκτὸς τῶν δύο μαχῶν ἃς ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ κάμω γνωστὰς εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον διὰ τῶν τελευταίων δύο ἀναφορῶν [2] μου καὶ ἕνεκα τῶν ὁποίων ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς δυσαρεστηθεὶς ἐπετάχυνε τὴν ἔξοδόν του, οὐδεμία ἑτέρα ἔλαβε χώραν κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν ἔξωθι τοῦ Ἡρακλείου παρὰ τὸ χωρίον Τύλισσον συμβᾶσαν τὴν 8 τοῦ μηνὸς μάχην, εἰς ἣν οἱ Τοῦρκοι καθ' ὅλας τὰς ἐκεῖθεν ἀφικνουμένας πληροφορίας ἡττήθησαν ἐλεεινῶς, κρίνω περιττὸν νὰ προσθέσω τι, καθόσον ὁ ἡμέτερος κ. Ὑποπρόξενος θέλει πληροφορήσει τὸ Β. Ὑπουργεῖον. Τοῦτο μόνον ὀφείλω νὰ εἴπω, ὅτι, καθ' ἃ μοὶ εἶπεν ὁ κ. Yaouck, Πλοίαρχος τῆς Ἰταλικῆς φρεγάτας ἡ *Γαέτα*, ὁ Ναύαρχος Αἰγύπτιος τῷ ὡμολόγησε μετ' ἄχθους ὅτι ἡττήθησαν ἐν Ἡρακλείῳ. Ὁ ἴδιος δὲ Πλοίαρχος εἶδεν ὅτι μετέφεραν εἰς τὸ ἐν Σούδᾳ νοσοκομεῖον περὶ τοὺς 40 πληγωμένους, ἐν οἷς καὶ ἕνα ἀνώτερον ἀξιωματικόν, ἄγνωστον δ' εἶναι πόσους ἀφῆκαν εἰς τὸ ἐν Ἡρακλείῳ νοσοκομεῖον.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν κατὰ τὴν 6 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς συγκροτηθεῖσαν ἐν Ἀποκορώνοις μάχην, μαθὼν πληροφορίας τινὰς ὀφείλω νὰ τὰς διαβιβάσω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ὅσων περὶ αὐτῆς ἔγραψα ἤδη. Κατὰ τὰς πληροφορίας λοιπὸν ταύτας ὁ ἐχθρὸς ἐκίνησε λίαν πρωὶ ἀπὸ τὸ εἰς τὸ χωρίον Στύλον στρατόπεδον πρὸς τὰ χωρία Νεροχῶρι, Πεμόνια, Φρὲ καὶ Μελιδόνι, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ καταλάβῃ τὸ τελευταῖον τοῦτο χωρίον. Ἀλλ' οἱ τῶν πέριξ μερῶν ἐπαναστάται ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Α. Γογονὴν καὶ Σήφακαν ἰδόντες τὴν κίνησιν ταύτην κατέλαβαν τὰς καταλλήλους θέσεις, ἀπέκρουσαν αὐτὸν καὶ τὸν ἐμπόδισαν τοῦ νὰ προχωρήσῃ. Κατόπιν δ' ἐλθόντων τῶν ἀρχηγῶν Κώνστα Βελουδάκη (τοῦ διακεκριμένου τούτου ἀνδρός, ὅστις καὶ μέλος τῆς κυβερνήσεως εἶναι καὶ

---

1. Χφ. *τῶν*.
2. Βλ. *ἀνωτέρω*, σσ. 294–297.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

στρατιώτης), Μαθιοῦ [1] καὶ Τριτάκη, ἡ μάχη κατέστη ζωηροτέρα, ὁ δ' ἐχθρὸς ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ εἰς Νεροχώρι καὶ εἰς τὸ χωρίον Χάνι Μπαμπαλῆ [2]. Ἐκεῖ ἀντέστη ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν [3], ἀλλὰ καὶ ἐκεῖθεν ἠναγκάσθη ν' ἀποσυρθῇ εἰς τὸν λόφον Γρόθον, ἔνθα ἔστησεν ἐνέδραν. Οἱ δὲ Χριστιανοὶ καταλαβόντες τὸν λόφον ἐνόησαν τὴν ἐνέδραν καὶ κατεδίωξαν τοὺς Τούρκους, οἵτινες τέλος πάντων μετὰ μεγάλης ζημίας των ἀπεσύρθησαν εἰς τὸ στρατόπεδόν των, ὅτε πλέον ἦτο 7⟨η⟩ ὥρα καὶ διεκόπη ἡ μάχη. Οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἦσαν 2500 περίπου, οἱ δὲ Χριστιανοὶ 500 περίπου. Καὶ ἐκ μὲν τῶν τελευταίων ἐπληγώθησαν καὶ ἐφονεύθησαν ἓξ ἕως ὀκτώ, ἐκ δὲ τῶν Τούρκων, καθ' ἃς πληροφορίας ἐνταῦθα ἐλάβομεν, ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν πλέον τῶν τριακοσίων, μεταξὺ δ' αὐτῶν καὶ εἷς μιραλάης, ὅστις ἀπεβίωσε, καὶ εἷς γιούσμπασης.

Ἀναπληρωτὴς τοῦ Σερδάρι-Ἐκρὲμ ἔμεινεν ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης, ὅστις χθὲς ἐδημοσίευσε τὴν ἀπὸ 12 τοῦ ἱσταμένου συνημμένην προκήρυξιν [4] τοῦ Ὁμὲρ Πασᾶ, δι' ἧς παριστῶν καὶ τὴν ἐπιείκειαν καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ Σουλτάνου ὑπέρμετρον προτρέπει τοὺς Κρῆτας νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς πρώτης, ἵν' ἀποφύγωσι τοὺς κινδύνους τῆς δευτέρας, χωρὶς νὰ προσέχωσιν εἰς τὰς ἀπατηλὰς εἰσηγήσεις τῶν ξένων. Ἰδίως δέ, ὅπερ φαίνεται τὸ σπουδαιότερον, κάμνει γνωστὸν ὅτι ὅποιον χωρίον φανῇ ὑποτεταγμένον καὶ ἀκολούθως ἀναμειχθῇ εἰς τὰ τῶν ἐπαναστατῶν, θέλει ἐπισύρει καθ' ἑαυτοῦ τὴν κατὰ τοὺς στρατιωτικοὺς νόμους τρομερὰν ἀντεκδίκησιν.

Οὐδεμία λοιπὸν ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ὁμὲρ Πασᾶς θέλει δειχθῇ ἀπηνὴς ὄχι μόνον πρὸς τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς συγχωρίους καὶ τοὺς συγγενεῖς των, οὓς διὰ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν θέλει παραπέμπει εἰς τὰ παρ' αὐτῷ στρατοδικεῖα. Κύριος δ' οἶδε πόσα ἀθῷα θύματα θέλουν πέσει!

Μετὰ λύπης ἀναφέρω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον ὅτι ὁ Ὁμὲρ Πασᾶς, ὅστις ἀντεπεσκέφθη τοὺς ἐνταῦθα κ.κ. προξένους πλὴν τῶν τῆς Σουηδίας καὶ Ὁλλανδίας, δὲν ἔκρινε καλὸν νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν ὑποφαινόμενον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐγὼ ἕνεκα τῆς ἀσθενείας μου τὸν ἐπεσκέφθην βραδύτερον τῶν λοιπῶν, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἐπισκέψεώς μου μέχρι τῆς ἀναχωρήσεώς του παρῆλθαν ἑπτὰ ἡμέραι. Ἐπίσης οὐδ' ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης μοὶ ἀνταπέδωκε τὴν ἐπίσκεψιν.

Πρὸ πέντε ἡμερῶν ἐπανῆλθεν ἐνταῦθα ἡ ρωσικὴ φρεγάτα *Μέγας Ναύαρχος*.

Ὑπάρχει συνημμένον ὧδε ἀντίγραφον ⟨ἀναφορᾶς⟩ [5] τοῦ ἐν Ρεθύμνῳ ἡμετέρου Πράκτορος, ἐκθέτοντος τὰ ἐν τῷ τμήματι ἐκείνῳ κατὰ τὸ τελευταῖον δεκαπενθήμερον διατρέξαντα.

---

1. Μαθιοῦ Μυλωνογιαννάκη.
2. Νῦν Ἅγιοι Πάντες.
3. Χφ. ὥρας.
4. *Further correspondence respecting the disturbances in Crete : 1867*, σ. 107.
5. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 299.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Υ.Γ. Ἐν Χανίοις, τῇ 17 Ἀπριλίου 1867.

Ἀφοῦ ἔγραψα τὴν παροῦσαν, ἐπληροφορήθην ὅτι ὁ Ὁμὲρ Πασᾶς χθὲς ἀκόμη εὑρίσκετο εἰς τὸ χωρίον Στύλον τῶν Ἀποκορώνων, ἀπέχον τῆς πόλεως μόλις πέντε ὥρας. Τινὲς ἐκ τῆς βραδύτητός του ταύτης ἐξάγουν ὅτι διστάζει νὰ εἰσβάλῃ διὰ τῆς Κράπης εἰς τὰ Σφακία, καθότι, ὡς βεβαιοῦν, οἱ Σφακιῶται κατέστρεψαν τὰς ὁδούς, ἔφραξαν τὰς στενωποὺς καὶ ἐχάλασαν τὰ ὕδατα τῶν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα φρεάτων.

132

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 36 *Ἡράκλειον, 17 Ἀπριλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ26/954

Ἀπὸ τῆς ἑβδόμης τοῦ μηνὸς μέχρι σήμερον οὐδεμία ἄλλη ἐχθροπραξία ἔλαβε χώραν.

Γνωστοποιῶ πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι τὴν ἐνάτην τοῦ μηνὸς ἀπεβίωσεν ὁ ὁπλαρχηγὸς Μαλεβυζίου καὶ Τεμένους Παῦλος Χ'Δεδιδάκης ἐκ τῆς πληγῆς ἣν ἔλαβε κατὰ τὴν μάχην τῆς δεκάτης ἕκτης Ἰανουαρίου ἐ.ἔ.

133

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 94 *Χανιά, 24 Ἀπριλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ16/544

Τὰ σπουδαιότερα κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα γεγονότα εἰσὶ τὰ ἑξῆς.

Τὴν 17 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς ὁ γενναῖος ὁπλαρχηγὸς τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας Χαντζῆ Μιχάλης ἐπὶ κεφαλῆς 250 ἀνδρῶν διευθυνόμενος εἰς τὸ χωρίον Δρακῶνα, ἔνθα ἔμελλον νὰ συναχθῶσι πολλοὶ ἐκ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ὅπως μεταβῶσιν εἰς Σφακία, ἔλαβε τὴν εἴδησιν ὅτι ἓν σῶμα τουρκικὸν συγκείμενον ἐκ δύο ταγμάτων, ἑνὸς αἰγυπτιακοῦ καὶ ἑτέρου τουρκικοῦ, καὶ 600–800 ἐθελοντῶν, ἐντοπίων καὶ Ἀλβανῶν, ἔρχεται εἰς τὰ χωρία τῶν Κεραμείων. Χωρὶς νὰ περιμείνῃ ἐπικουρίας, ἤλλαξε δρόμον καὶ διευθυνθεὶς κατ' αὐτοῦ τὸ προσέβαλεν. Οἱ Τοῦρκοι κατ' ἀρχὰς προσεπάθησαν νὰ προχωρήσωσιν, ἀλλ' ἀποτυχόντες ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι διωκόμενοι ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, οἵτινες κατέλαβαν τοὺς πέριξ λόφους καὶ ἐπυροβόλουν κατ' αὐτῶν. Ὁ ἐχθρὸς μὴ ἀντέχων εἰς τὸ πῦρ τῶν Χριστιανῶν ἐτράπη ἐκ νέου εἰς φυγὴν καὶ ὠχυρώθη εἰς ὑψηλήν τινα θέσιν, ἔνθα ἐτοποθέτησε καὶ ἓν πυροβόλον. Ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται λαβόντες ἐπικουρίας ἐπροχώρησαν καὶ καταλαβόντες ἑτέρας ὀχυρὰς θέσεις ἠνάγκασαν τὸν ἐχθρόν, μὴ δυνάμενον

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ν' ἀντιστῇ, νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν θέσιν Σταυρία [1], ὅπου ὠχυρώθη. Ἐκεῖ ἡ μάχη ἐξηκολούθησεν ἐπὶ πολύ, ἀλλ' ἐπελθούσης τῆς νυκτός, οἱ Χριστιανοὶ ἀπεσύρθησαν ἀφέντες εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο φρουρὰν ἐξ 150 περίπου ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν ὁπλαρχηγὸν Λιβιόπετρον [2].

Τὴν δ' ἐπιοῦσαν, 18 τοῦ μηνός, ἤρξατο ἡ μάχη μεταξὺ τοῦ σώματος τούτου καὶ τῶν Τούρκων, ὅτε ἀφίχθη καὶ ὁ Χαντζῆ Μιχάλης μετὰ 400 ὁπλιτῶν. Μετὰ μακρὰν ἀντίστασιν ὁ ἐχθρὸς παραιτήσας τὰς θέσεις του ὑπεχώρησεν εἰς τὰς ἄνωθι τοῦ χωρίου Νεροκούρου, ἀπέχοντος τῶν Χανίων μίαν καὶ ἡμίσειαν περίπου ὥραν. Εἰς τὴν θέσιν ταύτην ἡ μάχη κατέστη ζωηροτέρα, διότι οἱ Τοῦρκοι ἀπεπειράθησαν δι' ἐπανειλημμένων πλὴν ἀνωφελῶν ἐφόδων νὰ διώξωσι τοὺς Χριστιανούς. Ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἐξηκολούθει εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἡ μάχη, οἱ δὲ πυροβολισμοὶ ἠκούοντο ἐκ τῆς πόλεως. Τέλος, σταλεισῶν σημαντικῶν ἐπικουριῶν ἐκ Χανίων, ἠναγκάσθησαν οἱ Χριστιανοὶ νὰ ὑποχωρήσωσιν.

Εἰς τὰς μάχας ταύτας τὴν μὲν πρώτην ἡμέραν ἐκ τῶν Χριστιανῶν ἐφονεύθησαν δύο καὶ ἐπληγώθησαν τρεῖς, τὴν δ' ἐπιοῦσαν ἐφονεύθησαν δύο Λακκιῶται καὶ ἐπληγώθησαν δέκα πέντε, ἐν οἷς καὶ ὁ πληρεξούσιος Μαντακάκης. Αἱ δὲ ζημίαι τῶν Τούρκων εἰς ἀμφοτέρας τὰς μάχας ὑπερβαίνουσι τοὺς 60 πληγωμένους καὶ φονευμένους· μεταξὺ τῶν τελευταίων ἦτο εἷς ταγματάρχης καὶ πολλοὶ ἐθελονταὶ ἐντόπιοι.

Αἱ μάχαι αὗται, ἢ μᾶλλον ἀψιμαχίαι, δὲν εἶναι βεβαίως κατορθώματα μεγάλα, οὐδ' ἔχουσί τι τὸ ἀποφασιστικόν, δεικνύουσιν ὅμως ἀρκούντως τὸ θάρρος καὶ τὴν ἀνδρείαν τῶν ἐπαναστατῶν, οἵτινες πάντοτε ὀλίγοι πρὸς πολλοὺς μαχόμενοι καὶ συνήθως αὐτοὶ προκαλοῦντες τὰς μάχας ἐξέρχονται σχεδὸν πάντοτε νικηταὶ ἢ τοὐλάχιστον κατορθοῦσιν αὐτοὶ μὲν ἀποφεύγοντες ἐπαισθητὰς ζημίας νὰ προξενῶσι τοιαύτας εἰς τὸν ἐχθρὸν ὅσον οἷόν τε μεγαλυτέρας. Τὸ σύστημα τοῦτο, δι' οὗ κατὰ πολλὰς χιλιάδας ἠλάττωσαν μέχρι τοῦδε τὸν τουρκικὸν στρατόν, εἶναι σωτήριον, καθότι δι' αὐτοῦ ἡ ἐπανάστασις, χωρὶς νὰ ἐξαντλῇ τὰς δυνάμεις της, παρατείνεται καὶ ὑπάρχει· μόνη δὲ ἡ ἐπανάστασις ζῶσα φέρει ἐν ἑαυτῇ τὴν νίκην. Μάχαι ἐκ τοῦ συστάδην ἀποφασιστικαὶ καὶ σπουδαῖαι οὔτε εἶναι δυνατὸν ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ νὰ ὑπάρξωσιν, οὔτε εἶναι συμφέρουσαι, καθότι μία μόνη ἀποτυχία θέλει ἐπιφέρει καταστροφήν.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μαχῶν ἐγένετο κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα καὶ ἑτέρα παρὰ τὸ χωρίον Ἐπισκοπήν, κείμενον μεταξὺ Χανίων καὶ Ρεθύμνου, εἰς ἣν ἔλαβε μέρος καὶ ὁ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Ὁμὲρ Πασᾶ στρατὸς ἢ καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος.

Ὁ Ὁμὲρ Πασᾶς, ἀντὶ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὸ χωρίον Πρόσνερον καὶ διευθυνθῇ διὰ τῆς Κράπης εἰς Σφακία, παρέμενεν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἰς τὰ πεδινὰ μέρη τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνων, μεταξὺ Στύλου καὶ Βρύσεων, καὶ ἦτο μυστήριον δι' ἡμᾶς τί ἐσκόπει νὰ πράξῃ. Αἴφνης ἐπληροφορήθημεν ὅτι σῶμά τι τουρκικοῦ στρατοῦ ἐξελθὸν ἐκ Ρεθύμνης καὶ διευθυνόμενον πρὸς τὸν ἐν Ἀποκορώνοις Ὁμὲρ Πασᾶν, ἵνα ἑνωθῇ μετ' αὐτοῦ, προσε-

1. Σταυριὰ (τά).
2. Πέτρος Λιβιάκης.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

βλήθη παρὰ τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴν ὑπό τινος σώματος ἐπαναστατῶν, ἀπεκρούσθη καὶ ἀποτυχὸν νὰ προχωρήσῃ ἐτράπη εἰς φυγὴν ὑποστὰν ἱκανὰς ζημίας. Τοῦτο μαθὼν ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἔπεμψε τὴν ἐπιοῦσαν σημαντικὰς ἐπικουρίας (μετέβη, ὡς λέγουν, καὶ ὁ ἴδιος αὐτοπροσώπως) καὶ διὰ τῶν ἰσχυρῶν δυνάμεών του κατώρθωσε νὰ διώξῃ τοὺς Χριστιανοὺς καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν μετὰ τοῦ ἐκ Ρεθύμνης σώματος ἕνωσιν. Βεβαιοῦσι δ' ὅτι κατεδίωξε τοὺς ἐπαναστάτας μέχρι τῆς Γαϊδουροπόλεως [1], τῆς κειμένης εἰς τὰ πρόθυρα τῆς ἑτέρας διὰ τοῦ Καλλικράτους εἰς Σφακία εἰσόδου, ἣν κατέλαβε καὶ κατέκαυσε, πλὴν τοῦτο χρήζει ἐπιβεβαιώσεως.

Ποῖαι αἱ λεπτομέρειαι τῶν ἐπανειλημμένων τούτων συγκρούσεων καὶ ὁπόσαι αἱ ἑκατέρωθεν ζημίαι δὲν ἐμάθομεν εἰσέτι, ἴσως δὲ μάθωμεν διὰ τοῦ αὔριον ἐλευσομένου ἐκ Ρεθύμνης ἀτμοπλοίου. Ἐν τούτοις ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς μέχρι τῆς προχθὲς διέμενε παρὰ τὸ χωρίον Ἐπισκοπήν, ἄδηλον δ' ἐντελῶς μᾶς εἶναι ὁποῖαι θέλουσιν εἶσθαι αἱ κινήσεις του. Ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι βαίνει βήματι βραδεῖ καὶ μετὰ 15 ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐν Χανίοις ἀναχωρήσεώς του εὑρίσκεται εἰσέτι εἰς τὰ πεδινὰ μέρη τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνων.

Ὡς πρὸς δὲ τὰ ἔμμεσα μέσα ἅτινα ὁ Ὀμὲρ πρὸς κατάσβεσιν τῆς ἐπαναστάσεως μεταχειρίζεται, δὲν εἶναι κατώτερος τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ φερόμενος πρὸς τοὺς ὑποτεταγμένους χωρικοὺς σκληρότερον ἴσως ἢ ἐκεῖνος. Κατέστρεψε λ.χ. εἰς Ἀποκόρωνα ὅλα τὰ εἰς ὠρίμανσιν εὑρισκόμενα σπαρτά, κατέκαυσε πέντε χωρία, ἐν οἷς καὶ τὴν Ἐπισκοπήν, ἐν δὲ τῇ πόλει ἐντελῶς σχεδὸν ἀπηγορεύθη ἡ ὑπὸ τῶν χωρικῶν ἐξαγωγὴ τροφῶν, ὑποδημάτων, δερμάτων κλπ. Σκοπὸς τῶν μέτρων τούτων εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐξεγείρῃ τοὺς ὑποτεταγμένους κατοίκους τῶν πεδινῶν μερῶν κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν ὡς αἰτίων δῆθεν τῶν δυστυχημάτων των, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ καταναγκάσῃ διὰ τῆς σιτοδείας τοὺς ἐπαναστάτας καὶ τοὺς λοιποὺς κατοίκους εἰς ὑποταγήν.

Πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν ἀφίχθησαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως 200–240 ἱππεῖς Κιρκάσιοι, οἵτινες χθὲς ἀπὸ Σούδας μετέβησαν διὰ θαλάσσης εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ.

Χθές, ἐπέτειον ἑορτὴν τῆς Α.Μ. τοῦ Σεβαστοῦ ἡμῶν Βασιλέως, δὲν ἔκρινα καλόν, διὰ λόγους οὓς νομίζω ὅτι θέλει ἐκτιμήσει τὸ Β. Ὑπουργεῖον καὶ οὓς ἡ φρόνησις ὑπηγόρευε, νὰ ψαλῇ ἐν τῷ ναῷ τῆς πόλεως δοξολογία. Αἱ συνήθεις ὅμως τιμαὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὴν ἑορτήν, οἷον τὰ προξενεῖα, καθὼς καὶ τὰ φρούρια ἀνύψωσαν τὰς σημαίας των καὶ ὅλοι οἱ κ.κ. πρόξενοι ἦλθαν πρὸς ἐπίσκεψίν μου ἐκφράσαντές μοι τὰς συγχαρητηρίους εὐχάς. Πρὸς δὲ τούτοις ἦλθε καὶ εἷς ἀξιωματικὸς Ὀθωμανός, ὑπασπιστὴς τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ, ἵνα μοὶ προσφέρῃ καὶ τὰς ἐκ μέρους αὐτοῦ συγχαρητηρίους εὐχάς.

Υ.Γ. Μετ' εὐχαριστήσεως σπεύδω ν' ἀναγγείλω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον εἴδησιν σπουδαιοτάτην, ἥν, ἀφ' ἧς ἔγραψα τὰ ἀνωτέρω, ἐπληροφορήθην ἐκ πεζῶν ἐλθόντων ἐνταῦθα

---

1. Ἀργυρούπολις ἢ Γαϊδουρόπολις.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐκ τῆς ἐπαρχίας 'Αποκορώνων, ὅτι ὁ 'Ομὲρ Πασᾶς ἀπὸ τῆς μεσημβρίας τοῦ παρελθόντος Σαββάτου (22 'Απριλίου) ἀποπειραθεὶς μετὰ μεγάλων δυνάμεων νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σφακία ἐκ δύο μερῶν, ἔκ τε τῶν στενῶν τῆς Κράπης, ὡς καὶ ἐκ τῶν στενῶν τοῦ Καλλικράτους, ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν· ὅτι ἡ προσβολὴ ἐπανελήφθη καὶ τὴν ἐπιοῦσαν καὶ ἐξηκολούθησε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα μέχρι τῆς πρωίας σήμερον, ἀλλ' ἰδὼν ματαιωθέντα τὸν σκοπόν του παρῃτήθη ὁριστικῶς τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὰ πεδινὰ μέρη τοῦ 'Αποκορώνου κλπ. Μεγάλον ἀριθμὸν πληγωμένων μετέφεραν εἰς τὸν λιμένα τῆς Σούδας. 'Επιφυλάττομαι νὰ ἐκθέσω κατόπιν ὅσας λεπτομερείας μάθω.

134

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

'Αριθ. 37 *'Ηράκλειον, 24 'Απριλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ26/955

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. 'Εξοχότητα ὅτι σπουδαία ἐχθροπραξία δὲν ἔλαβε χώραν κατὰ τὸ παρελθὸν ὀκταήμερον.

Οἱ ἐπαναστάται κατέχουσι διαρκῶς τὰς θέσεις των πλήρεις θάρρους. Κατὰ δὲ τὴν εἰκοστὴν δευτέραν τοῦ μηνὸς ἀπόσπασμα ἐξ αὐτῶν προσελθὸν εἰς τὰ μετόχια τοῦ 'Αλμυροῦ ἔλαβε περὶ τὰ πεντακόσια ὀθωμανικὰ πρόβατα καὶ τὰ ὡδήγει εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον. Ὁ Ρεσὶτ 'Εφέντης μεταβὰς μετ' εὐαρίθμων ὁπλιτῶν πρὸς καταδίωξιν ἀπεκρούσθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πόλιν ἄπρακτος, ἡ δὲ ἀψιμαχία οὐδεμίαν ἑκατέρωθεν ἐπέφερε βλάβην.

135

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

'Αριθ. 155 *Ρέθυμνον, 24 'Απριλίου 1867*

ΑΥΕ/ΠΧ – Μ58/2158

Κατόπιν τῆς ἀπὸ 10/22 ἐνεστῶτος μηνὸς ἀναφορᾶς[1] μου λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω ⟨εἰς⟩ ὑμᾶς τὰ συμβάντα τῆς παρελθούσης ἤδη δεκαπενθημέρου.

Τὴν 12 ἰσταμένου μηνὸς 'Οθωμανοὶ ἐντόπιοι, περὶ τοὺς 600, ἐξῆλθον τῆς πόλεως καὶ μετέβησαν εἰς χωρίον 'Ατσιπόπουλο καὶ Πρινέ, τὰ ὁποῖα ἦσαν ὑποτεταγμένα, καὶ κατὰ τὴν συνήθειάν των ἐλαφυραγώγησαν αὐτά, ἂν καί, ὡς εἶπον, οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων τούτων ἦσαν ὑποτεταγμένοι καὶ ἐπομένως ἔμειναν ἥσυχοι, καὶ πᾶν τὸ προστυχὸν εἰς αὐτοὺς κατέστρεψαν μὴ φεισθέντες οὔτε τῶν δένδρων αὐτῶν, ἡμέρων καὶ ἀγρίων, ἐκ τῶν

1. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 299.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὁποίων πλεῖστα ἀπέκοψαν. Τὴν δὲ 14 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς οἱ αὐτοὶ μετὰ καὶ ἄλλων, ὑπερβαίνοντες τοὺς χιλίους, εἰσέβαλον εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἁγίου Βασιλείου πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τῆς λαφυραγωγίας. Τοῦτο πληροφορηθέντες οἱ Χριστιανοὶ τοὺς προσέβαλον εἰς τὸ χωρίον Λαμπινὴν ἐκ τριῶν μερῶν καὶ μετὰ τρίωρον μάχην τοὺς ἠνάγκασαν εἰς φυγήν, μέχρι τῆς [1] Καρὲς καταδιώξαντες αὐτούς. Τὴν δ' ἐπομένην ἡμέραν οἱ Ὀθωμανοὶ ἐπανήρχοντο εἰς τὴν πόλιν ταύτην. Ἐξ οἱουδήποτε δὲ μέρους καὶ ἂν διήρχοντο, ἄφηναν τὰ ἴχνη τῆς διαβάσεώς των, τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν ἐρήμωσιν. Εἰς δὲ τὸ χωρίον Νταριβιανὰ κατεβεβήλωσαν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου τούτου συντρίψαντες τὰς ἁγίας εἰκόνας, ⟨τὸ⟩ τέμπλον [2] καὶ ἀνατρέψαντες τὴν ἁγίαν τράπεζαν. Εἰς αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ χωρίον ἔσφαξαν διὰ τοῦ ξίφους μίαν γραῖαν ἑβδομηκοντούτιδα καὶ δύο παῖδας 10–15 ἐτῶν, οὓς μόνον συνήντησαν. Καθ' ὅλον δὲ τὸ διάστημα τοῦτο ἔφερον καὶ διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης λάφυρα παντοειδῆ ἐκ τῶν πλησίον τῆς πόλεως χωρίων, ὑποτεταγμένων ὄντων.

Τὴν δὲ 19 τοῦ ἰσταμένου, περὶ τὴν 4 μ.μ., στρατὸς τακτικὸς καὶ ἄτακτος περὶ τὰς 5000 ἀναχωρήσας ἐντεῦθεν μετέβη τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἰς Ἐπισκοπὴν καὶ τὰ πέριξ αὐτῆς χωρία. Καθ' ὁδὸν δὲ ἔλαβον χώραν ἀψιμαχίαι τινὲς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Χριστιανῶν, ἀλλ' αὗται οὐδόλως ἀνεχαίτισαν τὴν πορείαν των. Διανυκτερεύσαντες δὲ εἰς τὰ μέρη ταῦτα, τὴν ἑπομένην ἡμέραν ἐξεκίνησαν διευθυνόμενοι πρὸς τὴν Ἀργυρούπολιν. Καθ' ὁδὸν δέ, παρὰ τὴν Ἀργυρούπολιν, οἱ Χριστιανοὶ τοὺς προσέβαλον δι' ἐνέδρας καὶ μετ' αὐτὴν συνήφθη μάχη, ἥτις διήρκεσε καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν. Ἐπὶ τέλους δὲ οἱ Ὀθωμανοὶ κατέλαβον τὸ χωρίον Ἀργυρούπολιν, ὅπερ κατερήμωσαν μετὰ καὶ ἄλλων καὶ μετ' αὐτὰ κατέκαυσαν τὰ χωρία Κούφη, Καροτή, Ἀρκουδένα [3] καὶ Ἐπισκοπήν, ἐκτὸς τριῶν οἰκιῶν τοῦ τελευταίου τούτου χωρίου, ὅπως χρησιμεύσωσι διὰ νοσοκομεῖον.

Τὴν δὲ 21 οἱ Ὀθωμανοὶ ἑνωθέντες καὶ μετὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Ὁμὲρ Πασᾶ ἐξεκίνησαν ⟨ἐκ⟩ τοῦ χωρίου Ἀργυρουπόλεως καὶ διηυθύνοντο πρὸς τὸ μέρος τῶν Σφακίων. Ἀλλ' ἐν τῇ θέσει Ἀζόνα, παρὰ τὸ χωρίον Ἀργυρουπόλεως, προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καὶ μετὰ μάχην ὀκτάωρον ἠναγκάσθησαν οἱ Ὀθωμανοὶ νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον Ἀργυρούπολιν. Τὴν 22 δὲ τοῦ αὐτοῦ ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ Ἀργυρουπόλει προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, ἀλλὰ μετὰ ἀψιμαχιῶν. Τὴν δὲ 23 τοῦ αὐτοῦ οἱ Ὀθωμανοί, διοικούμενοι ὑπὸ τοῦ Ὁμὲρ Πασᾶ, ἐπανέλαβον τὴν πρὸς τὰ Σφακία διεύθυνσιν, ἀλλὰ προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καθ' ὁδόν, κατὰ τὸ χωρίον Ἀργυρούπολιν καὶ μετὰ τετράωρον κρατερὰν μάχην καὶ αἱματηρὰν ἠναγκάσθη ὁ Ὁμὲρ Πασᾶς νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀργυρούπολιν, ἐξ οὗ πάλιν ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ καταφύγῃ εἰς τὸ χωρίον Ἐπισκοπήν. Τὴν δὲ νύκτα τῆς αὐτῆς οἱ Χριστιανοὶ ἐπέπεσαν κατὰ τῶν σκηνῶν καὶ ἐπέφεραν εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς μεγάλην σύγχυσιν καὶ μεγάλας ζημίας.

---

1. Χφ. *τοῦ*. Καρὲ (ἡ).
2. Χφ. *ντέμπλεον*.
3. Ἀρκούδαινα· νῦν Ἀρχοντική.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Αἱ ζημίαι τῶν 'Οθωμανῶν καὶ Χριστιανῶν μᾶς εἶναι ἄγνωστοι, ἀναβιβάζονται δὲ αἱ ζημίαι τῶν 'Οθωμανῶν εἰς μέγαν ἀριθμόν, ἀλλὰ τὸ βέβαιον ἀγνοῶ. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι μετέφεραν ἐνταῦθα πληγωμένους ἐκ τῶν 'Οθωμανῶν ἐντοπίων 65 καὶ ὅτι χθὲς ἀτμοκίνητον ἦλθεν ἐνταῦθα καὶ ἔφερεν ἔγγραφον διαταγὴν τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ, ἥτις ἐδημοσιεύθη διὰ δημοσίου κήρυκος καὶ διὰ τῆς ὁποίας διεκηρύσσετο ἵνα μεταβῶσι πρὸς τὸν στρατὸν αὐτοῦ ὅσοι τῶν ἐντοπίων ἐθελοντῶν εἶχον καταγραφθῇ, ἄλλως θέλουοι τιμωρηθῇ μὲ ἓξ μῆνας φυλάκισιν. 'Εκ τούτων ὅλων καὶ ἐξ ἄλλων τεκμηρίων πείθομαι ὅτι ὁ στρατὸς ὁ ὑπὸ τὸν 'Ομὲρ Πασᾶν ὑπέστη μεγάλας ζημίας.

Μετὰ τὰς μάχας ταύτας ὁ 'Ομὲρ Πασᾶς μετὰ τοῦ στρατοῦ του μένει εἰς τὴν θέσιν του εἰς τὴν 'Επισκοπήν, οἱ δὲ Χριστιανοὶ ἄνωθεν αὐτοῦ ἐπιβλέποντες τὰς κινήσεις του.

Πρό τινων ἡμερῶν διὰ διαταγῆς τῆς ὑπὸ τοῦ Σάββα Μπέη προεδρευομένης ἐπιτροπῆς ἀπηγορεύθη εἰς τοὺς χωρικοὺς καὶ τῶν πέριξ ὑποτεταγμένων χωρίων νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὴν πόλιν ἡμῶν, εἰς οὐδένα δὲ ἐπιτρέπει νὰ λάβῃ οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον.

Τὰ φιλανθρωπικὰ μέτρα ἅτινα ὑπεσχέθη ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις ὅτι θέλει πράξει ὑπὲρ τῶν δυστυχῶν ἐνταῦθα διαμενουσῶν οἰκογενειῶν ἦτο μόνον ἁπλῆ ὑπόσχεσις καὶ οὐδὲν πλέον. Περὶ τὰς 600 ψυχὰς διαμένουσιν ἐνταῦθα ἐκ τῶν πέριξ χωρίων καὶ αὗται εὑρίσκονται εἰς μεγίστην δυστυχίαν. 'Η ὑπὸ τὸν Σάββαν ἐπιτροπὴ ἐνοικίασε μόνον οἰκίας τινὰς καὶ ἐντὸς αὐτῶν κατῴκισε ταύτας λίαν στενοχωρημένως, ὥστε ἤδη, ὅτε ἐπανῆλθεν ἡ ζέστη τοῦ θέρους, φόβος ὑπάρχει μὴ πάθωσιν ὑπὸ ἀσφυξίας. Εἰς ἓν δωμάτιον διαμένουσιν 20–30 ψυχαί. 'Οφείλω νὰ τὸ ὁμολογήσω ὅτι ἡ ὑπὸ τὸν Σάββαν ἐπιτροπὴ τῆς λεγομένης φιλανθρωπίας δὲν ἐσυστήθη πρὸς θεραπείαν καὶ ἀνακούφισιν τῶν δυστυχῶν ὑποτεταγμένων, ἀλλὰ πρὸς [πρὸς] ἐπαύξησιν τῶν δυστυχημάτων αὐτῶν. 'Ιδίως τὰ τελευταῖα τῆς ἐπιτροπῆς ταύτης μέτρα, τοῦ νὰ μὴ ἐπιτρέπωσιν εἰς τοὺς ὑποτεταγμένους χωρικοὺς νὰ εἰσέρχωνται εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἠνάγκασαν τοὺς χωρικοὺς τούτους, τοὐλάχιστον τὸ πλεῖστον μέρος αὐτῶν, νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ ὄρη καὶ ἑνωθῶσι μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν. 'Η αὐτὴ ἐπιτροπή, ἡ ὑπὸ τοῦ Σάββα Μπέη [1] προεδρευομένη, εἰς τοὺς χωρικοὺς ὅσοι ἤρχοντο μέχρι τοῦδε συνέτασσεν ἔγγραφον ὑποταγῆς δι' οὗ ὡμολογεῖτο ἀφοσίωσις τῷ Σουλτάνῳ καὶ ὅτι μένουσιν ἤδη εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν διοίκησίν του.

"Οτε ὁ τακτικὸς στρατὸς ἐξῆλθεν, εἶχε παραλάβει ἐντεῦθεν καί τινα ζῷα πρὸς φόρτωσιν τῶν πολεμοφοδίων. Τῶν ζῴων τούτων οἱ κύριοι παρηκολούθησαν αὐτά, ἵνα, ἀφοῦ ἐκφορτώσωσι τὸ φορτίον, τὰ παραλάβωσιν, ἀλλὰ δυστυχῶς τινὲς τούτων ἐδολοφονήθησαν παρὰ τῶν 'Οθωμανῶν. Καὶ ἄλλαι πολλαὶ σφαγαὶ ἀθῴων καὶ ἀόπλων Χριστιανῶν λέγεται ὅτι ἔλαβον χώραν, ἀλλ' ἀγνοοῦμεν εἰσέτι ἂν τοῦτο εἶναι ἀληθές. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι οἱ 'Οθωμανοὶ τοῦ τε τακτικοῦ καὶ ἀτάκτου στρατοῦ παρεκτρέπονται εἰς πολλὰς ἐγκληματικὰς πράξεις καὶ ἐνώπιον αὐτῆς τῆς ἀρχῆς.

---

1. Χφ. *τὸν Σάββαν Μπέην.*

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Σήμερον διεδόθη ἐνταῦθα ὅτι τὸ *Ἀρκάδιον* ἀπεβίβασε τὴν προχθὲς εἰς θέσιν Μπαλῆ τροφὰς καὶ πολεμοφόδια καὶ 500 ἐθελοντάς, ἀγνοοῦμεν ὅμως ἂν ἡ εἴδησις αὕτη ἔχεται ἀληθείας.

Μέχρι τοῦδε τὰ λάφυρα μετεφέροντο εἰς τὴν πόλιν μὲ κάποιαν προφύλαξιν ἀπὸ τὴν Διοίκησιν, ἤδη ὅμως ταῦτα μεταφέρονται καὶ ἐπὶ τῶν πολεμικῶν ὀθωμανικῶν ἀτμοκινήτων. Προχθὲς ἓν ὀθωμανικὸν ἀτμοκίνητον ἠγκυροβόλησεν εἰς τὸν λιμένα τοῦτον καὶ μετέφερεν ἔλαιον, ὅπερ ἐλαφυραγώγησεν ὁ στρατός. Οἱ δὲ στρατιῶται ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ τοῦ πλοίου ἠγόρασαν ἀσκούς, διὰ νὰ μεταφέρωσι καὶ ἄλλο ἔλαιον, ὅπερ εἶχον εἰς τὸ στρατόπεδον.

Υ.Γ. Εἶχον γράψει τὰ ἀνωτέρω, ὅτε ἐπληροφορήθην μετὰ θετικότητος ὅτι ὁ τουρκικὸς στρατὸς περὶ τὰ 100 γυναικόπαιδα τοῦ χωρίου Κουρνᾶ, προσελθόντα εἰς αὐτὸν καὶ ὁμολογήσαντα τὴν ὑποταγήν των, ἀνηλεῶς κατέσφαξεν, ὅτι πλεῖστα ἐλαιόδενδρα, περὶ τὰς 2000, κατέκοψε, τὰς δὲ σπορὰς διὰ τῶν φορτηγῶν ζώων κατέστρεψεν. Ἐπίσης ἐπληροφορήθην ὅτι τέσσαρες πρόκριτοι ἐκ διαφόρων χωρίων, ἤτοι ὁ Γεωργούλης ἀπὸ Ἀργυρούπολιν, ὁ Ντίλης καὶ ὁ Παπᾶ Νικολάκης ἀπὸ χωρίον Φυλακήν κατέβησαν καὶ ὡς ἀντιπρόσωποι τῶν χωρίων των μετέβησαν πρὸς τὸν Ὀμὲρ Πασᾶν, ἵνα φανερώσωσιν εἰς αὐτὸν τὴν ὑποταγήν των καὶ τὴν ὑποταγὴν τῶν χωρίων των. Ἀλλὰ ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς τοῖς ἀπήντησεν ὅτι δὲν δέχεται τοιαύτας ψευδεῖς ὑποταγάς, καθὼς ὁ Μουσταφᾶ Πασᾶς, καὶ ἀμέσως διέταξε τὴν ἀποκεφάλισίν των, ἥτις καὶ ἐγένετο.

136

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 100 *Χανιά, 30 Ἀπριλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ16/548

Διὰ τῆς τελευταίας ὑπ' ἀριθ. 94 ἀναφορᾶς [1] μου ἀνέφερα εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον περὶ μάχης συγκροτηθείσης παρὰ τὸ χωρίον Ἐπισκοπὴν καὶ περὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ τοῦ νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σφακία. Ἤδη λαβὼν πληροφορίας αὐθεντικὰς περὶ τῶν σπουδαίων τούτων πολεμικῶν ἔργων σπεύδω νὰ τὰς φέρω εἰς γνῶσιν αὐτοῦ.

Ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς, ἀφοῦ παρεσκευάσθη εἰς τὰ πεδινὰ μέρη τῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνων, παρὰ τὰς Βρύσεις, τὸν μὲν Μεχμὲτ Πασᾶν ἀφῆκεν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἵνα ἐν τῇ ὁρισθείσῃ ὥρᾳ εἰσβάλῃ εἰς τὰ στενὰ τῆς Κράπης, αὐτὸς δὲ προέβη μέχρι τοῦ χωρίου Ἐπισκοπῆς τοῦ Ρεθύμνου. Τὴν 19 τοῦ λήγοντος μηνὸς παραλαβὼν καὶ ἓν σῶμα ἐκ 4 περίπου χιλιάδων τακτικῶν καὶ ἀτάκτων ἐκ Ρεθύμνης προέβη μετά τινας ἀκροβολισμοὺς εἰς τὸ χωρίον Ἀρκούδαιναν, ὅπερ καταλαβὼν κατέκαυσε. Τὴν δὲ 20 καὶ 21 ἐπροχώρησεν εἰς

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 303–306.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἕτερα παρὰ τὰς ὑπωρείας κείμενα χωρία, οἷον Κουρνᾶν, Πάτημα καὶ Κάστελλον, ἅτινα ἐπίσης κατέκαυσε. Μετὰ δὲ τετράωρον μάχην πεισματώδη, εἰς ἣν οἱ Χριστιανοὶ ὀλίγοι ὄντες γενναίως ἀντέσχον κατὰ τῶν Τούρκων, κατέλαβον οὗτοι τὴν θέσιν Ἀζόναν, κειμένην πλησίον τοῦ χωρίου Ἀργυρουπόλεως ἢ Γαϊδουροπόλεως.

Τελεσθεισῶν τῶν προπαρασκευαστικῶν τούτων πράξεων, τὴν 23 Ἀπριλίου ἐγένετο σύγχρονος προσβολὴ καὶ ἐκ μέρους τοῦ Μεχμὲτ Πασᾶ κατὰ τῶν στενῶν τῆς Κράπης καὶ ἐκ μέρους τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ κατὰ τῶν τοῦ Καλλικράτους. Εὐτυχῶς ὅμως ἀμφότεραι αἱ προσβολαὶ αὗται ἰσχυρῶς ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, εἰς τρόπον ὥστε ὁ ἐχθρὸς μετὰ σημαντικὰς ζημίας ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ νὰ καταλάβῃ τὰς εἰς τὰ πεδινὰ μέρη καὶ τὰς ὑπωρείας θέσεις του.

Καὶ ὁ μὲν Μεχμὲτ Πασᾶς, κατέχων ἐν πρώτοις τὴν θέσιν Μετόχι Πετρούλιδων, ἀνήρχετο ἀνενόχλητος διὰ Κεφάλας[1] Προσνέρου καὶ Ἀλικάμπου εἰς τὰ στενὰ τῆς Κράπης διευθυνόμενος, ὅτ' αἴφνης οἱ τὰς ὀχυρὰς ταύτας θέσεις κατέχοντες Χριστιανοὶ ἤρξαντο ζωηροτάτου καὶ διεσταυρωμένου πυρὸς ἐξ ὅλων τῶν μερῶν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις ἐκπλαγεὶς διὰ τὴν ὁρμὴν τῆς προσβολῆς, χωρὶς νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐπὶ πολὺ ν' ἀντιστῇ, ἐτράπη εἰς ἄτακτον φυγὴν καὶ ἐγκαταλείψας τοὺς νεκρούς του εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Χριστιανῶν, πρᾶγμα πρωτοφανὲς δι' αὐτόν, κατεδιώχθη μέχρις αὐτοῦ τοῦ στρατοπέδου του. Αἱ ζημίαι ἃς οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ὑπέστησαν εἰς στρατιώτας καὶ ἀξιωματικοὺς ἦσαν μεγάλαι[2], ἀλλὰ μᾶς εἶναι ἄγνωστος ὁ ἀκριβὴς ἀριθμός, αἱ δὲ ζημίαι τῶν Χριστιανῶν ὑπῆρξαν ἐλάχισται, καὶ αὗται δὲν ἤθελαν συμβῇ, ἂν οὗτοι ἐν τῇ ἐξάψει τῆς προσβολῆς δὲν ἐφώρμων κατὰ τῶν σκηνῶν αὐτῶν τοῦ ἐχθροῦ.

Ὁ δὲ Ὀμὲρ Πασᾶς ἐκκινήσας ἀπὸ Ἀζονᾶν τῆς Ἀργυρουπόλεως ἔπεμψεν ἰσχυρὸν ἐξ Ἀλβανῶν καὶ ἐγχωρίων ἀπόσπασμα, ἵνα διὰ τῆς θέσεως Γωνιᾶς[3] Ἀποκορώνων ἀναβῇ εἰς τὰ χαμηλὰ μέρη τοῦ Καλλικράτους. Πλὴν καὶ ἐνταῦθα οἱ Χριστιανοί, ὄντες ὠχυρωμένοι εἰς τὰς θέσεις των, ἀφοῦ ἀφῆκαν τοὺς Τούρκους καὶ προεχώρησαν ἱκανῶς, ἤρξαντο ζωηροῦ πυροβολισμοῦ καὶ τοὺς ἠνάγκασαν μὴ δυνηθέντας ν' ἀντιστῶσιν εἰς τὴν ὁρμὴν τῆς προσβολῆς νὰ τραπῶσιν εἰς φυγήν. Περίεργον δ' εἶναι ὅτι καὶ ἐνταῦθα, ὡς ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις βεβαιοῖ, οἱ Χριστιανοὶ ἐπὶ μίαν ὥραν ἐδίωκαν τοὺς φεύγοντας Τούρκους. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην μικρὸν ἀπόσπασμα καταφυγὸν εἰς δάσος κατεστράφη, ἐνῷ βαθμηδὸν ἐξήρχετο ἵνα σωθῇ. Τούτων δὲ γενομένων, οἱ Ἁγιοβασιλῖται προχωρήσαντες ἔστησαν τὰς σημαίας των πρὸ τῶν σκηνῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοπέδου.

Τοιουτοτρόπως ἀποτυχουσῶν τῶν πρώτων τούτων ἀποπειρῶν τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ, ὁ στρατός του ἀποσυρθεὶς ὁλοτελῶς κατέλαβε τὰς προτέρας θέσεις του. Καὶ ὁ μὲν Μεχμὲτ Πασᾶς μένει ἤδη ἐστρατοπεδευμένος εἰς Ἀποκόρωνα καὶ ἰδίως εἰς Μετόχι Πετρούλιδων,

---

1. Κεφάλα : λόφος μεταξὺ Ἐμπροσνέρου καὶ Ἀλικάμπου.
2. Χφ. *ἦτο μεγάλη*.
3. Χωρίον Ἀσῆ Γωνιά.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πρὸς δυσμὰς τῶν Βρύσεων καὶ εἰς Νίπον, ὁ δὲ 'Ομὲρ Πασᾶς εἰς τὸ χωρίον 'Επισκοπήν, εἰς τὰς ὑπωρείας τῶν ὀρέων κάτωθι τοῦ Καλλικράτους, εἰς 'Αργυρούπολιν καὶ 'Αρκάδαιναν [1] τῆς Ρεθύμνης, εἰς Δράμια καὶ Μπαλαρινὰν [2] τοῦ 'Αποκορώνου, κρατῶν καὶ τὴν θέσιν 'Αζόναν τῆς 'Αργυρουπόλεως.

Οἱ Τοῦρκοι ἐν τούτοις τηροῦν ἄκραν σιωπὴν περὶ τῆς ἀποτυχίας των ταύτης καὶ οὐδόλως ὁμολογοῦν ὅτι ὑπέστησαν ζημίας, ἐνῷ, καθ' ἃ ὁ κ. Πράκτωρ ἐκ Ρεθύμνης μᾶς βεβαιοῖ, ἑξήκοντα καὶ πέντε μόνον πληγωμένους ἐντοπίους 'Οθωμανοὺς μετέφεραν εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ἐξ ἧς νέας ἐπικουρίας ἐθελοντῶν δι' ἀπειλῶν ἐζήτουν, καὶ εἰς τὰ ἐν Σούδᾳ νοσοκομεῖα μετέφεραν δι' ἀτμοπλοίου περὶ τοὺς 300 πληγωμένους, ὡς ὁ Πλοίαρχος τῆς ἰταλικῆς φρεγάτας μ' ἐβεβαίωσεν.

Οἱ Αἰγύπτιοι ὅμως εἶναι ἀφελέστεροι καὶ εἰλικρινέστεροι. 'Αξιωματικὸς τοῦ αἰγυπτιακοῦ ναυτικοῦ, μοὶ λέγει ὁ κ. Yaouck, τῷ ὡμολόγησεν ὅτι ὁ 'Ομὲρ Πασᾶς ὑπέστη ἧτταν, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἦσαν τόσον καλῶς τοποθετημένοι καὶ εἶχαν τόσην ὁρμήν, ὥστε ὁ 'Ομὲρ Πασᾶς δὲν ἠθέλησε νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν τὰ πυροβόλα του ἀπὸ φόβον μὴ τὰ χάσῃ, ὅτι κατὰ τὴν παρὰ τὸν Καλλικράτη [3] μάχην οἱ Χριστιανοὶ συλλαβόντες 60 περίπου αἰχμαλώτους 'Οθωμανοὺς τοὺς ἐφόνευσαν. 'Αγνοῶ κατὰ πόσον τὸ τελευταῖον τοῦτο περιστατικὸν εἶναι ἀληθές, ἀλλ' ἂν ᾖ τοιοῦτον, εἶναι σκληρὰ ἀντεκδίκησις τῶν ὠμοτήτων ἃς ἀδιακόπως οἱ Τοῦρκοι διαπράττουσι κατ' ἀόπλων Χριστιανῶν καὶ γυναικοπαίδων καί, ἂν μὲν ἐντελῶς δὲν δικαιολογῆται, συνοδεύεται ὅμως ἀπὸ ἐλαφρυντικὰς περιστάσεις. Ὑποθέτω ὅμως ὅτι ἴσως θεωροῦν ὡς αἰχμαλώτους τοὺς εἰς τὸ δάσος, ὡς ἀνωτέρω εἶπον, καταφυγόντας, ὅπερ δὲν εἶναι ὀρθόν.

Καὶ τῷ ὄντι οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ὑποθέσῃ ὅτι, ἐλθόντος ἐνταῦθα τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ, ἤθελον ἐπαναληφθῆ αἱ σκληραὶ καὶ ἀποτρόπαιαι ἐκεῖναι πράξεις κατὰ τῶν ὁποίων πᾶσα συνείδησις ἐξανίσταται. Ὁ ἐν Ρεθύμνῳ ἡμέτερος Πράκτωρ βεβαιοῖ ὅτι περὶ τὰ ἑκατὸν γυναικόπαιδα ἐφονεύθησαν κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας ἀπὸ τὸν στρατὸν τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ. Πρὸς στιγμὴν ἐδίστασα νὰ πιστεύσω ὡς ἀληθῆ τὴν νέαν ταύτην ἑκατόμβην, πλὴν δυστυχῶς ὁ κ. Yaouck μὲ ἐβεβαίωσεν ὅτι οἱ ἴδιοι Αἰγύπτιοι ἀξιωματικοὶ ἐν τῷ λιμένι τῆς Σούδας τῷ εἶπον ὅτι οἱ Τοῦρκοι παρεξετράπησαν εἰς τοιαύτας ὠμότητας σφάξαντες γυναικόπαιδα, ἀλλ' ὅτι τοῦτο ἐγένετο ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ, ὅστις κατόπιν ἔλαβε μέτρα νὰ προστατεύσῃ ἄλλα τινὰ γυναικόπαιδα εὑρισκόμενα εἰς τὰ πέριξ τοῦ στρατοπέδου του χωρία.

Ὁ ἴδιος κ. Πράκτωρ ἀναφέρει ὅτι τέσσαρες πρόκριτοι ἐκ διαφόρων χωρίων, οἷον ὁ Γεωργούλας ἀπὸ 'Αργυρούπολιν, ὁ Ντιλὴς καὶ Παππᾶ Νικολάκης ἀπὸ τὴν Φυλακὴν κλπ., μεταβάντες ὡς ἀντιπρόσωποι τῶν χωρίων των εἰς τὸν 'Ομὲρ Πασᾶν, ἵνα δηλώσωσι τὴν

---

1. 'Αρκούδαινα.
2. Μπαλαρίνα ἢ Βαλαρίνα.
3. Χφ. *τοῦ Καλλικράτους.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὑποταγὴν αὐτῶν, ἐφονεύθησαν τῇ διαταγῇ τοῦ ἰδίου Ἀρχιστρατήγου, εἰπόντος ὅτι δὲν δέχεται τοιαύτας ψευδεῖς ὑποταγάς. Τὸ ἀξιοθρήνητον τοῦτο ἐπεισόδιον ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ κ. Σκουλούδης, Πράκτωρ τῆς Ρωσσίας, ἂν δὲ ρητῶς δὲν ὡμολόγησαν τοῦτο οἱ Αἰγύπτιοι ἀξιωματικοὶ εἰς τὸν κ. Yaouck, τῷ εἶπαν ὅμως ὅτι οἱ Τοῦρκοι κατέκαυσαν δέκα ἑπτὰ χωρία εἰς τὰ πέριξ τοῦ στρατοπέδου, ὅτι ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς δὲν δέχεται τοὺς μερικοὺς προσερχομένους ἵνα δηλώσωσι τὴν ὑποταγήν των, ἀλλ' ἀπαιτεῖ τὴν ὑποταγὴν ὅλων, τοὺς ἀναγκάζει δὲ νὰ μεταβαίνωσι μετὰ τῶν γυναικοπαίδων των εἰς Σφακία, θέλων προφανῶς διὰ τοῦ μέσου τούτου νὰ φέρῃ εἰς στενοχωρίαν ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τροφῶν τοὺς ἐκεῖ εἰς ὑπεράσπισιν τῆς χώρας εὑρισκομένους.

Ἐν τούτοις ὅσον εὐχάριστα καὶ ἂν ὦσι τὰ μνημονευθέντα στρατιωτικὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων, ὅσον ἀκμαῖον τὸ αἴσθημα τῶν ἀγωνιζομένων καὶ ὅσον ἐπιτυχῇ τὰ ἀμυντικὰ μέτρα των, δι' ὧν ἐλπίζουν ὅτι ἀφεύκτως θέλουν ματαιώσει τὰς σχέδια τοῦ νέου Ἀρχιστρατήγου, οὐχ ἧττον ὑπάρχουσιν ἐλλείψεις, αἵτινες, ἂν ἐγκαίρως δὲν θεραπευθῶσι, θέλουσιν ἔχει ἀξιοθρηνήτους συνεπείας, καθ' ἃ ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις βεβαιοῖ.

Εἰς Σφακία ὑπάρχουσι τὴν στιγμὴν ταύτην ἐπέκεινα τῶν πέντε χιλιάδων πολεμιστῶν, ὑπάρχουσι τὰ γυναικόπαιδα τῆς ἐπαρχίας, ἄτινα καταλιπόντα τὰ χωρία των περιπλανῶνται εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων, αἵτινες εἰσέτι εἶναι κεκαλυμμέναι ἀπὸ χιόνα, συρρέουσιν ἐκεῖ καθ' ἑκάστην καὶ ἕτερα γυναικόπαιδα καὶ ἄλλοι πολεμισταί.

Καὶ ὅμως τὰ μέσα τῆς συντηρήσεως ἐλλείπουσιν. «Ἄρτον οὐδόλως ἔχομεν», λέγει ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις, «φουσέκια ἔχομεν, ἀλλὰ διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον ζητοῦμεν τὴν αὔξησίν των. Χρημάτων ἔχομεν ἀνάγκην καὶ πολλῶν μάλιστα. Ἐπικαλούμεθα τὴν ταχίστην ἀντίληψιν τῶν ἁρμοδίων προσώπων καὶ τὴν ἀποστολὴν τῶν χρειωδῶν, ὧν ἄνευ ἐπαπειλεῖται καταστροφή. Αἱ κινήσεις τοῦ ἐχθροῦ εἰσιν ἔκτακτοι, πλὴν αὗται δὲν μᾶς πτοοῦσι, μᾶς πτοοῦσιν ἄλλαι ἀφορμαί.»

Ἡ στιγμὴ ἀληθῶς εἶναι κρισιμωτάτη· διὰ σήμερον ἀπαιτεῖται ἡ ἀνάπτυξις πάσης δραστηριότητος καὶ ἡ ἐνέργεια πάσης θυσίας. Ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις ἔσπευσεν ἐκτάκτως νὰ κάμῃ γνωστὴν τὴν κατάστασιν εἰς τὰ ἁρμόδια πρόσωπα καὶ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ταχίστην ἀντίληψίν των.

Εἰς ἐπίμετρον τῆς δυστυχίας κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας ἡμέρας ἐνέσκηψεν ἐν τῇ νήσῳ τόσῳ βαρὺς χειμὼν καὶ τόσῳ ἀσύνηθες ψῦχος, ὥστε, καθ' ἃ ἡ Πρ. Κυβέρνησις βεβαιοῖ, περὶ τὰ 500 ἄτομα, γέροντες, γραῖαι καὶ παῖδες, ἐκ τῶν ἐν τῷ ὄρει Συκιᾶς καὶ τοῖς [1] πέριξ περιφερομένων ἀπεπνίγησαν ἢ ἐπάγωσαν.

Παρέλειψα ἀνωτέρω νὰ σημειώσω τίνας θέσεις κρατοῦσι σήμερον οἱ ἐπαναστάται. Οὗτοι ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Κισσάμου, Σελίνου, Κυδωνίας, Ἀποκορώνου, Σφακίων, Ρεθύμνης καὶ Ἁγίου Βασιλείου μετὰ τῶν ἀρχηγῶν καὶ καπετανέων, περὶ τὰς πέντε χιλιάδας, αὐξανόμενοι καθ' ἑκάστην ἐκ τῶν συρρεόντων ἐξ Ἀμαρίου, Μυλοποτάμου κλπ., ἅπαντες οὗτοι

1. Χφ. *τά*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐπικάθηνται τῶν κατέναντι τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ καὶ Μεχμὲτ κορυφῶν τῶν ὀρέων ἀπὸ Ρένταν 'Αποκορώνου, Κράπην Σφακίων, τὸ ὄρος Συκιᾶς κατὰ τὸν 'Αποκόρωνα μέχρις 'Ασφενταφὲ [1] (ὅπου ὑπάρχει ὁ κ. Κορωναῖος) καὶ τοῦ ὄρους Κρυονερίτου τῆς Ρεθύμνης. Πλὴν τούτων ὅλαι αἱ λοιπαὶ αἱ ἔχουσαι στρατηγικὴν σημασίαν θέσεις τῆς νήσου κατέχονται ἐπίσης καταλλήλως.

'Επισυνάπτεται ἀντίγραφον τῆς ὑπ' ἀριθ. 155 ἐκθέσεως [2] τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ ἡμετέρου κ. Πράκτορος ἐκθέτοντος τὰ ἐν τῇ περιφερείᾳ ἐκείνῃ συμβάντα.

Υ.Γ. Γνωστοποιῶ ⟨εἰς⟩ τὸ Β. Ὑπουργεῖον ὅτι ὁ 'Ομὲρ Πασᾶς εἰσῆλθε κατ' αὐτὰς μετὰ 5–6 ταγμάτων καὶ τοῦ ἐπιτελείου του εἰς Ρέθυμνον, ὁ δὲ λοιπὸς στρατός του μένει ἐστρατοπεδευμένος ἔξωθι τῆς πόλεως ἐκείνης, λέγουν δὲ ἐνταῦθα ὅτι δὲν θὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν ἐκστρατείαν, ἂν δὲν λάβῃ νέας καὶ μεγάλας ἐπικουρίας.

'Επαναστάται τινὲς καταβάντες χθὲς εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ λιμένος Σούδας κατέκαυσαν ἀντεκδικούμενοι κατὰ τῶν Τούρκων ἓν τουρκικὸν ἀγροτικὸν κτῆμα, τὸ δὲ φρούριον ἀνωφελῶς ἐπυροβόλει κατ' αὐτῶν.

137

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

'Αριθ. 38 *'Ηράκλειον, 1 Μαΐου 1867*

AYE/KY – M26/956

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. 'Εξοχότητα ὅτι τὸ μεσονύκτιον τοῦ παρελθόντος Σαββάτου τὸ ἀτμόπλοιον *'Αρκάδι* ἀπεβίβασεν εἰς τὸν ὅρμον Μύτηλα [3] τῆς ἐπαρχίας Μοιραμπέλου ὁπλοφόρους καὶ ἅπαν τὸ ὑλικὸν μετὰ τῆς μεγαλυτέρας ἀνέσεως.

'Η Διοίκησις πληροφορηθεῖσα τὴν ἔλευσιν τῶν ἐν λόγῳ ὁπλοφόρων ἐκάλεσεν εἰς τὰ ὅπλα ἅπαντας τοὺς διατρίβοντας ἐν τῇ πόλει ἀτάκτους καὶ δι' ἀτμοπλοίου τοὺς ἀποστέλλει σήμερον εἰς Σπιναλόγκα πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν διαμενόντων ἐκεῖσε τακτικῶν καὶ ἀτάκτων. 'Ο ἀριθμὸς ὅμως τῶν ἀποστελλομένων δὲν ὑπερβαίνει τοὺς διακοσίους.

'Ο ἐρχομὸς ἐθελοντῶν κατὰ τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας, ἂν καὶ ἀργά, θέλει συντελέσει τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως, τὸ μὲν διότι οἱ ἐθελονταὶ θέλουσιν εὕρει πολὺ ὥριμον τὴν διάθεσιν τῶν ἐντοπίων νὰ τοῖς συνδράμωσι καὶ μετ' αὐτῶν προθύμως συναγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς κοινῆς πατρίδος, τὸ δὲ διότι δὲν θὰ ἐπασχολῶνται [4]

---

1. 'Ασφενταμὲς (ὁ).
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 306–309.
3. Πιθανώτατα : ὅρμον Μιλάτου. Κατὰ τὸν 'Ιωάννην Μαμαλάκην («*Τὸ 'Αρκάδι* εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἕνωσιν τῆς Κρήτης (1867)», *Δελτίον τῆς 'Ιστορικῆς καὶ 'Εθνολογικῆς 'Εταιρείας τῆς 'Ελλάδος*, τ. XVI (1962), σσ. 92–93), ἡ ἀποβίβασις ἐγένετο εἰς τὸν ὅρμον Σισίου.
4. Χφ. *ἐπασχολῇ*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοῦ λοιποῦ αἱ [1] δυνάμεις τῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Ρεθύμνης ὁπλοφόρων διὰ νὰ μεταβαίνωσιν ἐκεῖθεν εἰς Μαλεβύζιον καὶ τἀνάπαλιν. Ὥστε τοῦ λοιποῦ ἑκάστη τῶν τριῶν μεγάλων περιφερειῶν ἔχουσα συγκεντρωμένας τὰς δυνάμεις της θέλει ἐνεργεῖ ἀποτελεσματικώτερον, δηλονότι οἱ ἐπαναστάται, ἀντὶ ν' ἀμύνωνται, θέλουσιν εἶσθαι ἐπιθετικοὶ καὶ ἐπίφοβοι.

Τὴν εἰκοστὴν πέμπτην τοῦ λήξαντος μηνὸς ὀθωμανικὸν δίκροτον προερχόμενον ἐκ Χανίων ἀπεβίβασεν ἐνταῦθα διακοσίους ἱππεῖς Κιρκασίους, οἵτινες ἐσκηνώθησαν καὶ διαμένουσιν εἰσέτι ἐκτὸς τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου. Κατὰ τὸ παρελθὸν ὀκταήμερον ἐχθροπραξίαι δὲν ἐγένοντο κατὰ τὴν ἡμετέραν περιφέρειαν.

138

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 113 *Χανιά, 8 Μαΐου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ16/559

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ τοῦ νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σφακία, οὐδὲν πολεμικὸν ἔργον ἐξετελέσθη οὔτε ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνου οὔτε ἐν τῷ τοῦ Ἡρακλείου. Καὶ ὁ μὲν Μεχμὲτ Πασᾶς ἐξακολουθεῖ ἀπρακτῶν νὰ στρατοπεδεύῃ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀποκορώνων, ὁ δὲ Ὀμὲρ Πασᾶς διευθυνθεὶς πρὸς ἀνατολὰς μέχρι τῆς Ρεθύμνης ἔφθασε μετά τινας ἐκδρομάς, χωρὶς νὰ ἔλθῃ εἰς σύγκρουσιν μὲ τοὺς ἐπαναστάτας, εἰς τὸ χωρίον Μέσην, τὸ κείμενον μεταξὺ Ρεθύμνης καὶ τοῦ ἡρωικοῦ Ἀρκαδίου, ἔνθα πρὸ τεσσάρων ἢ πέντε ἡμερῶν εἰσέτι εὑρίσκετο. Ἀλλ' ἂν καὶ τώρα εὑρίσκεται εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ἀγνοῶ, καθὼς καὶ αὐτὸς ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης λέγει ὅτι ἀγνοεῖ τοῦτο. Ἐξ ἐπιστολῆς ὅμως χθὲς ἀφιχθείσης ἐξ Ἡρακλείου ἔμαθα ὅτι ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἡ εἴδησις ὅτι ἔμελλε νὰ μεταβῇ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, μάλιστα δὲ τὴν 4 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς ἠγκυροβόλησαν ἐκεῖ συγχρόνως ἓξ ὀθωμανικὰ ἀτμόπλοια, ὧν ὁ σκοπὸς ἦτο ἄγνωστος. Καί τινες μὲν βεβαιοῦν ὅτι ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς, ἂν δὲν λάβῃ σημαντικὰς ἐπικουρίας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, δὲν θὰ ἐπιχειρήσῃ τι ἀποφασιστικώτερον, ἄλλοι δ' ὅτι σκοπὸν ἔχει νὰ μεταφέρῃ διὰ θαλάσσης εἰς Σφακία στρατόν. Ἐν-ταῦθα ὀφείλω νὰ παρατηρήσω ὅτι τὸ γεγονὸς ὅπερ ἀνέφερα [2] ἄλλοτε εἰς τὸ Ὑπουργεῖον, ὅτι δηλ. ἀπεβιβάσθη ἐκεῖ στρατός, δὲν ἦτο, ὡς κατόπιν ἐπληροφορήθην, ἀληθές.

Ἐν τούτοις ἡ λήξασα ἑβδομὰς ἐν τῷ τμήματι Ἡρακλείου δὲν παρῆλθεν ἀναίμακτος. Τὴν 3ην τοῦ ἰσταμένου μηνὸς μὲ πληροφορεῖ ὁ ἐν Ἡρακλείῳ ἡμέτερος Ὑποπρόξενος ὅτι παρὰ τὸ χωρίον Ἀσίταις τοῦ Μαλεβυζίου μάχη συνεκροτήθη, ἐπιτεθέντων τῶν ἐκεῖ ἐπαναστατῶν κατὰ τῶν Τούρκων, ὅτι ἠγνοοῦντο αἱ λεπτομέρειαι τῆς μάχης, ὅτε μοὶ ἔγραψεν, ἀλλ' ὅτι μετέφεραν εἰς τὴν πόλιν 6–8 φονευμένους καὶ δέκα πέντε πληγωμένους Ὀθωμανούς.

---

1. Χφ. *τάς*.
2. Βλ. *ἀνωτέρω*, σ. 300.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐκ τῆς μάχης ταύτης καὶ ἐξ ἄλλων περιστατικῶν ἐξάγεται ὅτι αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι, αἵτινες μέχρι τοῦδε ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τῶν χρειωδῶν ἠπράκτουν, ἤδη διὰ τῆς ἐκεῖ ἀρτίως ἀφίξεως ἑξακοσίων ἐθελοντῶν ὑπὸ τὸν Δημητρακαράκον καὶ τῆς ἀποβιβάσεως χιλιάδων τινῶν ὅπλων καὶ πλουσιωτάτου φορτίου ἐνισχύθησαν καὶ ὡπλίσθησαν, σώματα δὲ ἐπαναστατικὰ ἐσχηματίσθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μεγάλα. Τὸ γεγονὸς τοῦτο, ὅπερ θὰ ἔχῃ σπουδαίαν ἐπιρροὴν ὡς πρὸς τὴν ἐπανάστασιν ἐν γένει, ἐνέπλησε φόβου τοὺς ἐκεῖ Ὀθωμανούς, οἵτινες ἤρξαντο νὰ ἐκφράζωσι παράπονα κατὰ τῆς κυβερνήσεώς των αὐτῆς καὶ κατὰ τοῦ στόλου, ὡς ἀδυνατοῦντος νὰ κωλύσῃ τοιαύτας ἐπικουρίας.

Μολαταῦτα ὁ μεγαλύτερος σκόπελος τῆς ἐπαναστάσεως εἶναι ἡ τρομερὰ σιτοδεία ἥτις μαστίζει τὴν νῆσον. Ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὰς ὁμαλὰς περιστάσεις αὕτη δὲν παράγει σιτηρὰ δυνάμενα νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰμὴ μόνον ἕως 4–5 μῆνας εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν κατοίκων, ὅτι ἡ ἐσοδεία τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἐξαφανισθεῖσα κατὰ μέρος ἕνεκα τῆς ἐπαναστάσεως, πρὸ πολλοῦ ἐξηντλήθη, ὅτι οὐδὲ κόκκος σιτηρῶν ἐπιτρέπεται σήμερον νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῶν πόλεων εἰς τὸ ἐνδότερον τῆς νήσου, δύναται νὰ μορφώσῃ ἰδέαν εἰς ὁποίας στερήσεις ὑποβάλλονται τοσαῦται χιλιάδες ψυχῶν. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι εἴς τινας ἐπαρχίας ἐσπάρησαν μερικαὶ γαῖαι, ἀλλὰ λίαν ἀμφίβολον εἶναι ἂν θὰ δυνηθῶσιν οἱ κάτοικοι νὰ συγκομίσωσι τοὺς καρπούς. Ὅθεν καὶ πολεμισταὶ καὶ γυναικόπαιδα δὲν ἐλπίζουν εἰμὴ ἀπὸ τὰς τροφὰς ἃς τὸ *Ἀρκάδι*, ὁ κύριος μοχλὸς οὕτως εἰπεῖν τῆς ἐπαναστάσεως, θέλει κομίζει.

Παρὰ τοῦ κ. Προξένου τῆς Ἰταλίας ἐμπιστευτικῶς ἐπληροφορήθην πρό τινων ἡμερῶν ὅτι ἐστάλησαν εἰς τὸν Πλοίαρχον τῆς ἰταλικῆς φρεγάτας ὁδηγίαι εὐρύτεραι, δυνάμει τῶν ὁποίων ἐνόμιζεν οὗτος ὅτι ἠδύνατο, γενομένης συνεννοήσεως μετὰ τοῦ πλοιάρχου ἑτέρας Δυνάμεως, νὰ παραλάβῃ γυναικόπαιδα. Πραγματικῶς ὁ κ. Yaouck συνωμίλησε περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου μετὰ τοῦ κ. Boutakoff, ὅστις κατὰ πάντα εὑρέθη σύμφωνος. Δυστυχῶς αἱ ὁδηγίαι αὗται περιπλανηθεῖσαι εἰς Ἡράκλειον ἔφθασαν βραδύτερον ἐνταῦθα κατὰ δέκα πέντε ἡμέρας. Μόλις δ' ἐγένετο ἡ μεταξὺ τῶν πλοιάρχων συνεννόησις, καὶ νεώτεραι διαταγαὶ ἔφθασαν ἐκ Φλωρεντίας δι' ὧν ἀμφότερα τὰ ἐνταῦθα πολεμικὰ πλοῖα, δηλ. ἡ *Γαέτα* καὶ ἡ *Πριγκηπέσσα Κλοτίλδη*, διετάχθησαν νὰ μεταβῶσιν ἐσπευσμένως εἰς Ἰταλίαν. Πρὸ τεσσάρων ἡμερῶν λοιπὸν ἀμφότερα τὰ πλοῖα ταῦτα ἀνεχώρησαν ἀφέντα ἐνταῦθα ἓν μικρὸν ἀτμόπλοιον (aviso), *Authion* καλούμενον.

Πεπρωμένον, φαίνεται, εἶναι, προκειμένου περὶ διασώσεως κρητικῶν οἰκογενειῶν ἐκ τοῦ αἱμοσταγοῦς τούτου ἐδάφους, εἴτε διὰ τὸν ἕνα λόγον εἴτε διὰ τὸν ἄλλον νὰ ματαιοῦται πάντοτε ἡ ἐκτέλεσις φιλανθρώπου τοιαύτης πράξεως.

Ἐκ τῆς συνημμένης ἐν ἀντιγράφῳ ἐκθέσεως τοῦ ἀρχηγοῦ Ζιμπρακάκη, ἥτις τυχαίως περιῆλθεν εἰς γνῶσίν μου, θέλει παρατηρήσει τὸ Β. Ὑπουργεῖον λεπτομερείας τινὰς ὡς πρὸς τὴν ἐν Κράπῃ προσβολήν, ἃς ἠγνόουν, ὅτε περὶ τοῦ ἀντικειμένου ἔγραψα πρὸς αὐτό, οἷον: ὅτι εἰς μὲν τὰ στενὰ τῆς Κράπης ἀρχηγὸς τῶν ἐπαναστατῶν ἦτο ὁ κ. Ζιμπρακάκης,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

εἰς δὲ τὰ τοῦ Καλλικράτους ὁ κ. Κορωναῖος· ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν φονευθέντων καὶ πληγωθέντων Τούρκων εἰς μὲν τὴν πρώτην μάχην ἀνέβαινεν εἰς διακοσίους καὶ ἐπέκεινα, εἰς δὲ τὴν ἑτέραν (ἂν καὶ περὶ αὐτῆς ἀνήκει εἰς τὸν ἀρχηγὸν κ. Κορωναῖον νὰ δώσῃ τὰς δεούσας πληροφορίας) ἄνω τῶν ἑκατόν· ὅτι Χριστιανοὶ ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιστάσει ἐφονεύθησαν πέντε, ἐν οἷς καὶ ὁ ὁπλαρχηγὸς Ἀντώνιος Μπασιᾶς ἐκ Σελίνου, ἐπληγώθησαν δὲ δεκαπέντε καὶ ὅτι οὐδ' ἡ ζημία αὕτη θὰ συνέβαινεν, ἂν ἀπόσπασμα ἐκ 40 ἀνδρῶν ἐν τῇ ἐξάψει τοῦ ἐνθουσιασμοῦ δὲν προεχώρει πέραν [1] τοῦ δέοντος καὶ δὲν ἔπιπτεν εἰς ἐνέδραν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ στηθεῖσαν, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ [2] ἐπληγώθησαν πέντε.

Υ.Γ. Παρὰ τοῦ Πλοιάρχου τοῦ ἰταλικοῦ ἀτμοπλοίου κ. Conti ἐπληροφορήθην πρὸ ὀλίγου ὅτι χθὲς εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἀκρωτήριον τοῦ λιμένος Σούδας, ἄντικρυ τῆς ἐν τῷ στομίῳ αὐτοῦ νήσου, συνήφθη μικρά τις μάχη μεταξὺ ἐπαναστατῶν καὶ Ὀθωμανῶν, ἥτις ἦτο ὁρατὴ εἰς τὰ πληρώματα τῶν πλοίων καὶ διήρκεσεν ἀπὸ τῆς 2 μ.μ. μέχρι τῆς ἑσπέρας, ⟨καὶ⟩ ὅτι αὐθημερὸν μετέφεραν διὰ τριῶν λέμβων εἰς τὸ ἐν Σούδᾳ νοσοκομεῖον περὶ τοὺς εἴκοσι πληγωμένους Τούρκους. Ἡ μάχη αὕτη ἢ μᾶλλον ἀψιμαχία, ἀσήμαντος ἴσως ὡς πρὸς τὰ ὑλικὰ αὐτῆς ἀποτελέσματα, ἔχει σημασίαν ἕνεκα τῆς θέσεως εἰς ἣν συνήφθη, δηλ. ἀπέναντι τοῦ ὀθωμανικοῦ στόλου, πλησίον ἰσχυροῦ σταθμοῦ καὶ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν πληρωμάτων. Διαδίδεται σήμερον ὅτι ὁ Ὀμὲρ προτίθεται νὰ προσβάλῃ τὴν εἰς Καλλικράτην εἴσοδον.

139

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 39 *Ἡράκλειον, 8 Μαΐου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ26/958

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι τὴν τρίτην τοῦ μηνὸς ἀπόσπασμα ἐπαναστατῶν προσέβαλε τοὺς ἐν τῷ χωρίῳ Ἀσίτες, ἐπαρχίας Μαλεβυζίου, ἀτάκτους Ὀθωμανοὺς καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψωσι τὸ χωρίον, ὅπερ κατέλαβον. Κατὰ τὴν ἀψιμαχίαν ταύτην ἐφονεύθησαν ἓξ Ὀθωμανοὶ καὶ ἐπληγώθησαν δέκα καὶ πέντε. Ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν ἐφονεύθησαν τρεῖς. Τὴν πέμπτην τοῦ μηνὸς ἐλιμενίσθησαν ἐνταῦθα πέντε ὀθωμανικὰ ἀτμοκίνητα καὶ διεδόθη ὅτι ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἔρχεται διὰ ξηρᾶς ἐκ Ρεθύμνης, τὰ δὲ ἀτμοκίνητα φέρουσι τὰς τροφὰς τοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα δὲν ἐβεβαίωσε τὴν φήμην. Τὴν ἕκτην τοῦ μηνὸς κήρυκες καὶ ὑπάλληλοι τῆς κυβερνήσεως ἐκάλουν ἀπαξάπαντας τοὺς Ὀθωμανοὺς νὰ λάβωσι τὰ ὅπλα καὶ ν' ἀκολουθήσωσι τὸν Ρεσὶτ Ἐφένδην. Οἱ κληρικοὶ δραστηριώτερον ἐνεργοῦντες ἐσχόλαζον τοὺς ἐργαζομένους καὶ

1. Χφ. *περίπου*.
2. Χφ. *τῷ δευτέρῳ*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοὺς ἠνάγκαζον νὰ δράμωσιν. Αὐθημερὸν ὁ Ρεσὶτ Ἐφένδης ἐξῆλθε μετὰ ὀκτακοσίων καὶ μετέβη εἰς Τίλησο, ἔνθα περιέμενον δύο τάγματα αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ, κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀνεχώρησεν ἀπὸ Τίλησο καὶ ἔλαβεν ἄγνωστον διεύθυνσιν. Τὴν νύκτα τῆς πέμπτης τοῦ μηνὸς ὀθωμανικὸν ἀτμοκίνητον προερχόμενον ἐκ Ρεθύμνης εἰδοποίησε τὰ ἐνταῦθα ἐλλιμενιζόμενα νὰ μεταβῶσιν εἰς τοὺς ὅρμους Μπαλὶ καὶ Φώδελες καὶ ἀνεχώρησαν παραχρῆμα.

Ἔκτοτε μέχρι σήμερον ἀλλεπάλληλοι φῆμαι ὑποστηρίζουσιν ὅτι ἐκτὸς τῆς Ρεθύμνης νυχθημερὸν ἐξακολουθεῖ φονικώτατος πόλεμος καὶ ὅτι ἑκατέρωθεν ἐγένετο μεγάλη ζημία ὡς ἐκ τοῦ πολέμου καὶ τῶν διὰ νυκτὸς ἐπιθέσεων, ἀλλ' ὁποίαν ἔκβασιν ἔλαβεν ἡ μακρὰ αὕτη μάχη δὲν δύναμαι νὰ σᾶς βεβαιώσω, κύριε Ὑπουργέ, διότι αἱ διαδόσεις εἰσὶν ὑπερβολικαὶ καὶ ἀντιφατικαί. Οὐχ ἧττον οἱ πολῖται καὶ ἡ Διοίκησις δὲν ὑποστηρίζουσιν ὑπὲρ αὐτῶν τὴν νίκην. Πληροφορῶ ὅμως μετὰ βεβαιότητος τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι τὸ μεσονύκτιον τῆς χθὲς ὀθωμανικὸν ἀτμοκίνητον προερχόμενον ἀπὸ τὰς παραλίους γραμμὰς τῆς Ρεθύμνης ἐκόμισεν ἐνταῦθα μέγαν ἀριθμὸν πληγωμένων.

Οἱ ἀρτίως ἀφιχθέντες εἰς Μοιράμπελον ἐθελονταὶ ὑποστηρίζονται ἤδη ὑπὸ πέντε χιλιάδων ἐντοπίων καὶ κατέλαβον τὰς θέσεις Ἀβδού, Κυρά, Ξυδὰ καὶ ἄλλας καταλλήλους, ἦσαν δ' ἕτοιμοι νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν ἐν Καστελίῳ τῆς Πεδιάδος ἐστρατοπεδευμένων Ὀθωμανῶν, ἀλλὰ μέχρι σήμερον δὲν ἔλαβον ἐκεῖθεν νεωτέρας εἰδήσεις, καθότι ἡ συγκοινωνία ἤρχισεν ἤδη νὰ διακόπτεται ἀφ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας.

140

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Αριθ. 156 *Ρέθυμνον, 8 Μαΐου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ58/2160

Μετὰ τὴν μάχην τῆς 23 Ἀπριλίου, ἀφοῦ ἀπεσύρθησαν οἱ Χριστιανοί, ἡ Α.Υ. ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς διέταξε τὸν στρατόν του νὰ κόπτῃ τὰ καρποφόρα δένδρα καὶ νὰ διαρπάσῃ τὰ ὑποτεταγμένα χωρία κατεδαφίζων αὐτά, ὅπως καὶ ἐγένετο. Τὴν 24 Ἀπριλίου διὰ πλοιαρίων μετέφερον τὰς ἁρπαγὰς εἰς Ρεθύμνην, συνισταμένας εἰς ἔλαιον καὶ οἰκιακὰ σκεύη, τὰ ὁποῖα παρέλαβεν ἡ Διοίκησις εἰς τὴν κατοχήν της. Τοῦτο δυσηρέστησε τοὺς ἐγχωρίους Ὀθωμανοὺς καὶ πολλοὶ ἐλιποτάκτησαν.

Αἱ ἐχθροπραξίαι εἶχον ἀνασταλῆ ἕνεκα τοῦ ἐπελθόντος χειμῶνος, διαρκέσαντος τρεῖς ἡμέρας, καὶ μετὰ τὴν παρέλευσίν του, ἐνῷ ἠλπίζετο ὅτι αὗται ἤθελον ἐπαναληφθῆ καὶ νέα ἀπόπειρα εἰσβολῆς ἤθελε [νὰ] γίνει εἰς Σφακία ἐκ μέρους τοῦ Στρατάρχου, αἴφνης καὶ παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν τὴν 28 Ἀπριλίου ἀναγγέλλεται ἡ εἰς Ρεθύμνην ἄφιξίς του, ὅπως καὶ ἔφθασεν αὐθημερὸν μὲ τὸ ἥμισυ τῶν δυνάμεών του ἀφήσας τὸ ἄλλο ἥμισυ εἰς

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

'Αρμυρόν [1]. 'Ενταῦθα διέμεινεν ἡ Α.Ὑ. μίαν ἡμέραν καὶ τὴν 30 'Απριλίου ἐκίνησεν ἐκ νέου στρατοπεδεύσας εἰς χωρίον Μέση, δύο ἥμισυ ὥρας ἀπέχον τῆς πόλεως Ρεθύμνης. Κατὰ τὴν μικρὰν ταύτην διάβασιν ὁ ὑπ' αὐτὸν στρατὸς ἔπραξε πολλὰς καταχρήσεις καὶ ἰδίως εἰς χωρίον "Αδελε, ὅπου ἔθραυσε τὴν θύραν τῆς ἐκκλησίας τοῦ 'Αγίου Παντελεήμονος. Εἰσῆλθον εἰς αὐτήν, ἔρριψαν τὰς εἰκόνας χαμαί, τὰς ἔσπασαν καὶ ἐκόπρισαν ἐπ' αὐτῶν. Κατόπιν εἰσῆλθον εἰς τὰς οἰκίας τῶν Χριστιανῶν προξενήσαντες αὐταῖς πολλὰς ζημίας.

Τὴν 1 Μαΐου προσεκάλεσεν εἰς Μέσην τοὺς προύχοντας τῶν ὑποτεταγμένων χωρίων καὶ ἀπέστειλέ τινας ἐξ αὐτῶν νὰ εἰδοποιήσωσι τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν νὰ ὑποταχθῶσιν, ὡς καὶ τὸν ἱερέα τοῦ χωρίου Μέση νὰ ἔλθῃ εἰς ἀντάμωσίν του. Τὴν 3 Μαΐου ἐπανῆλθον οἱ ἀπεσταλμένοι κομίσαντες ἀπάντησιν ἀρνητικήν. Τότε διέταξεν ἡ Α.Ὑ. καὶ κατεδαφίσθη ἡ οἰκία τοῦ ἱερέως, κατέγραψε τὰ κτήματά του διατάξας νὰ κόψουν τὰ ἐλαιόδενδρα. 'Αλλ' ἡ τελευταία αὕτη διαταγή του δὲν ἐξετελέσθη, διότι τὴν ἐπαύριον ἐκίνησεν ἐσπευσμένως διὰ τῆς παραλίας, παραπλεόντων πέντε ἀτμοπλοίων, καὶ εἰσέβαλεν εἰς Μυλοπόταμον στρατοπεδεύσας εἰς χωρίον 'Αγγελιανά. Μετὰ τὴν ἐκεῖ ἄφιξίν του διέταξε καὶ διελύθη ἐντελῶς τὸ εἰς 'Αρμυρὸν στρατόπεδον καὶ τὴν 5 Μαΐου ὁ ἀπαρτίζων αὐτὸ στρατὸς ἔφθασεν εἰς Ρεθύμνην, ἀφοῦ ἔπραξε πολλὰς θηριωδίας κατὰ τὴν διάβασίν του καὶ ἰδίως κατὰ τῶν γυναικῶν εἰς χωρίον Ρούστικα καὶ ἐν γένει κατὰ τῶν ὑποτεταγμένων Χριστιανῶν.

Τὴν 6 Μαΐου οἱ Χριστιανοὶ προσέβαλαν τοὺς σκοποὺς τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ εἰς χωρίον Μπραχύμο [2] καὶ συνῆψαν μάχην διαρκέσασαν ἓξ ὥρας, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας μένει ἄγνωστον. Χθὲς τὴν πρωίαν ἐφαίνετο καπνὸς τῶν εἰς Μυλοπόταμον καιομένων χωρίων, ἀνεχώρησαν δὲ καὶ οἱ μείναντες ἐνταῦθα ἐγχώριοι 'Οθωμανοὶ καὶ ἠνώθησαν μετὰ τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ. 'Αφοῦ προηγουμένως τοῖς ὑπεσχέθη ἡ Διοίκησις ὅτι αἱ ἁρπαγαὶ θὰ μένουν πρὸς ὄφελός των, αὐθημερὸν μετέφεραν τοιαύτας καὶ τὴν εἴδησιν ὅτι ὁ Στρατάρχης διέταξε καὶ ἔκαυσάν τινα χωρία καὶ ὅτι κατέσφαξαν πολλὰ γυναικόπαιδα καὶ ἀόπλους Χριστιανούς. Σήμερον ἡ Διοίκησις εἰδοποιεῖ τοὺς 'Οθωμανοὺς νὰ μὴ ἐξέρχωνται, διότι ἡ Α.Ὑ. ὁ Στρατάρχης ἀνεχώρησε μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς 'Ηράκλειον.

Λίαν δυσεξήγητα καθίστανται τὰ σχέδια τοῦ Στρατάρχου τῆς Πύλης. 'Εματαίωσε, φαίνεται, τὴν κατὰ τῶν Σφακίων ἐκστρατείαν καὶ προσπαθεῖ νὰ κατορθώσῃ τι εἰς τὸ τμῆμα Ρεθύμνης, καθὸ ἀσθενέστερον, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπέχει τοῦ νὰ προχωρήσῃ εἰς τὰς ἐπαρχίας περιοριζόμενος νὰ κατέχῃ τὸ παράλιον, νὰ ἐρημώνῃ τὰ χωρία καὶ νὰ κακοποιῇ τοὺς ὑποτεταγμένους. Μετὰ τὴν ἄφιξίν του ἐνταῦθα διώρισεν ἔπαρχον εἰς 'Επισκοπήν, ὅστις ἐπανῆλθεν, ἅμα διελύθη τὸ ἐκεῖσε στρατόπεδον.

Λίαν οἰκτρὰ καὶ ἀξιοδάκρυτος καθίσταται ἡ θέσις τῶν ἐν Ρεθύμνῃ καταφυγόντων Χριστιανῶν. 'Η Διοίκησις, μολονότι διακηρύττει ὅτι τοῖς παρέχει περίθαλψιν καὶ πρὸς

---

1. 'Αλμυρός : ρύαξ ἐκβάλλων εἰς τὸν πρὸς δυσμὰς τοῦ Ρεθύμνου κόλπον τοῦ 'Αλμυροῦ καὶ ἡ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ρύακος δύσβατος χώρα, ὅπου μικρὸς οἰκισμός, τὰ χάνια τοῦ 'Αλμυροῦ.

2. (Μ)πραχίμου· νῦν Δάφνη.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοῦτο συνέστησεν ἐπιτροπὴν προεδρευομένην ὑπὸ τοῦ κυρίου Σάββα, οὐδεμίαν τοιαύτην παρῆξε μέχρι σήμερον, ἀλλὰ τὰ ἔργα τῆς ἐπιτροπῆς περιορίζονται εἰς τὴν καταγραφὴν τῶν πασχόντων ἄνευ ἀποτελέσματος. Φθάσας εἰς Ρεθύμνην ὁ Α.Υ. ὁ 'Ομὲρ Πασᾶς εὑρεστήθη νὰ ἐπισκεφθῇ τὰ δυστυχῆ ταῦτα ὄντα καὶ νὰ διατάξῃ νὰ τοῖς διανεμηθῇ ὀλίγη τροφή. Τοιουτοτρόπως ἡ ἐπιτροπὴ διένειμεν εἷς τινας ἀνὰ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὀκᾶν ἀλεύρου καὶ ἑκατὸν δράμια κυάμους, τροφὴν τριῶν ἡμερῶν. Δὲν ἀνενεώθη ὅμως ἡ διανομή, ἂν καὶ παρῆλθον δέκα ἡμέραι, καὶ ἀμφιβάλλω ἂν θὰ ἀνανεωθῇ.

'Επίσης ὑποφέρουν οἱ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἀνίκανοι διὰ τὸν πόλεμον καὶ ἰδίως τὰ γυναικόπαιδα. 'Ο τελευταῖος χειμὼν ἐπέφερεν αὐτοῖς πολλὰ δυστυχήματα καὶ πολλοὶ ἀπέθανον ἐκ τοῦ ψύχους. 'Η πεῖνα καὶ κακοπάθεια τοὺς βασανίζει ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ θηριωδία τῶν 'Οθωμανῶν ἀφ' ἑτέρου. Κατὰ τὴν μάχην τῆς 23 'Απριλίου πολλὰ γυναικόπαιδα καὶ γέροντες κατεσφάγησαν, ἰδίως εἰς χωρίον Κουρνᾶ. "Ηδη ἐκενώθησαν ὅλα τὰ χαμηλὰ χωρία καὶ οἱ κάτοικοι κατέφυγον εἰς τὰ βουνὰ καὶ τὰ σπήλαια, διὰ νὰ ἀποφύγωσι τὸ πῦρ καὶ τὸν σίδηρον τῶν 'Οθωμανῶν. 'Ως πληροφοροῦν, ἤδη πλέον τῶν πεντακοσίων ψυχῶν ἀπέθανον εἰς τὰ βουνὰ ἕνεκα τοῦ τελευταίου χειμῶνος.

141

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

'Αριθ.118 *Χανιά, 9 Μαΐου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ16/566

Ταύτην τὴν στιγμὴν ἐξ ἐπιστολῆς [1] τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ ἡμετέρου Πράκτορος πληροφοροῦμαι τὰ ἑξῆς περὶ τῆς πορείας τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ. "Οτι τὴν 28 'Απριλίου εἰσῆλθε μὲ τὸν ἥμισυν στρατόν του εἰς τὸ Ρέθυμνον, διέμεινε μίαν ἡμέραν καὶ τὴν 30 'Απριλίου διηυθύνθη εἰς χωρίον Μέσην, ὁ δὲ στρατὸς διέπραξε πολλὰς ἀταξίας. Τὴν α' Μαΐου προσεκάλεσε τοὺς προύχοντας τῶν χωρίων νὰ εἰδοποιήσουν τοὺς κατοίκους ὅτι ὀφείλουν νὰ ὑποταχθοῦν, τὴν δὲ 3 τοῦ μηνός, κομισάντων τῶν ἀπεσταλμένων ἀρνητικὴν ἀπάντησιν, διέταξεν ὁ 'Ομὲρ Πασᾶς καὶ κατέστρεψαν τὴν οἰκίαν καὶ τὰ κτήματα ἑνὸς ἐκ τῶν προυχόντων, ἱερέως. Κατόπιν διηυθύνθη εἰς Μυλοπόταμον. Τὴν δὲ 6 τοῦ μηνὸς οἱ Χριστιανοὶ παρὰ τὸ χωρίον Μπράχιμον προσέβαλον τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ πολύωρος μάχη, ἧς τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι εἰσέτι ἄγνωστον, συνεκροτήθη. Τὴν δὲ 7 τοῦ μηνὸς διηυθύνθησαν πρὸς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἵνα ἑνωθῶσι μετὰ τοῦ 'Ομέρ, καὶ οἱ λοιποὶ ἐν Ρεθύμνῳ ἐθελονταὶ στρατιῶται, εἰς οὓς ὑπεσχέθη ἡ Διοίκησις ὅτι ὅλα τὰ διαρπαζόμενα πράγματα θὰ μένουν εἰς ὄφελός των. Αὐθημερὸν διεδόθη εἰς Ρέθυμνον ὅτι ὁ 'Ομὲρ κατέκαυσε πολλὰ χωρία καὶ

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 317–319.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κατέσφαξε πολλὰ γυναικόπαιδα, ἡ δὲ Διοίκησις εἰδοποίει τοὺς ἐθελοντὰς Τούρκους νὰ μὴ ἐξέρχωνται πλέον, καθότι ὁ 'Ομὲρ Πασᾶς διηυθύνθη εἰς 'Ηράκλειον.

'Εν γένει δὲ καὶ ἐν Ρεθύμνῳ ἀγνοοῦν ὁποῖον τὸ ἀληθὲς σχέδιον τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ.

142

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

'Αριθ. 122 *Χανιά, 14 Μαΐου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ16/567

Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 118 καὶ ἀπὸ 9 [1] τοῦ ἱσταμένου ἀναφορᾶς [2] μου, γραφείσης ἐσπευσμένως κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ἀτμοπλοίου, ἐξέθηκα ἐν συντόμῳ τὴν πορείαν τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ, διὰ δὲ τῆς παρούσης συμπληρῶ τὰ περὶ αὐτῆς.

'Ο Στρατάρχης οὗτος ἀναχωρήσας τὴν 30 'Απριλίου ἐκ Ρεθύμνου μετέβη μετὰ τοῦ ἡμίσεος μέρους τοῦ στρατοῦ του εἰς τὸ χωρίον Μέσην, ἔνθα διατρίψας μέχρι τῆς 4 Μαΐου προσεπάθησε νὰ πείσῃ τοὺς κατοίκους τῶν πέριξ ἐπαρχιῶν νὰ ὑποταχθῶσι, πλὴν ὁλοτελῶς ἀπέτυχε, καθότι οἱ ἀπεσταλμένοι εἰς οὓς ἀνέθηκε τὴν ἐντολὴν ταύτην ἐκόμισαν ἀρνητικὴν ἐκ μέρους τῶν ἐπαρχιῶν ἀπάντησιν. Τὴν 4 Μαΐου ἀναχωρήσας ἐσπευσμένως ἐκ τῆς Μέσης διηυθύνθη διὰ τῆς παραλίας, παραπλεόντων πέντε ἀτμοπλοίων, πρὸς ἀνατολὰς καὶ εἰσέβαλεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μυλοποτάμου, ὅπου ἐστρατοπέδευσεν ἐν τῷ χωρίῳ 'Αγγελιαναῖς [3], ὁ δὲ λοιπὸς ἥμισυς στρατός του, ὅστις εἶχε μείνει ἐστρατοπεδευμένος εἰς 'Αρμυρόν, ἔλαβε διαταγὴν νὰ παραιτήσῃ τὸ μέρος ἐκεῖνο καὶ νὰ διευθυνθῇ πρὸς τὸν Στρατάρχην. Καὶ τῷ ὄντι ὁ στρατὸς ἔφθασε τὴν 5 Μαΐου εἰς Ρέθυμνον, ἀφοῦ καθ' ὁδὸν πολλὰς θηριώδεις πράξεις κατὰ τῶν ὑποτεταγμένων χωρικῶν διέπραξε καὶ ἰδίως κατὰ τῶν γυναικῶν τοῦ χωρίου Ρούστικα. 'Εν τούτοις τὴν 6 Μαΐου οἱ Χριστιανοὶ προσέβαλον τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς τὸ χωρίον Μπεράχιμον, ὅπου συνήφθη ἐξάωρος μάχη, ἧς τὰς λεπτομερείας δυστυχῶς μέχρι τοῦδε ἀγνοοῦμεν. 'Ο τουρκικὸς στρατὸς εἰς τὴν περίστασιν ταύτην πολλὰ χωρία κατέκαυσεν, ἀφοῦ προηγουμένως τῇ ἀδείᾳ τοῦ ἀρχηγοῦ τὰ ἐλαφυραγώγησεν.

'Ενῷ ταῦτα ἐπράττοντο ἐν Μυλοποτάμῳ, ἐν τῇ πόλει 'Ηρακλείῳ κήρυκες καὶ οὐλεμάδες [4] ἐκάλουν ὅλους τοὺς πιστοὺς εἰς τὰ ὅπλα καὶ τὴν 5 τοῦ ἱσταμένου μηνὸς ὁ ἀρχηγὸς τῶν μερῶν ἐκείνων Ρεσὴτ 'Εφέντης παραλαβὼν 800 περίπου ἐντοπίους ἐθελοντὰς μετέβη εἰς τὸ χωρίον Τύλισσον, ὅπου ἡνώθη μετὰ τῶν ἐκεῖ εὑρισκομένων δύο ταγμάτων αὐτο-

---

1. Χφ. 2.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 319–320.
3. 'Αγγελιανά.
4. Μωαμεθανοὶ θεολόγοι, γνῶσται τοῦ μουσουλμανικοῦ ἱεροῦ δικαίου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κρατορικοῦ στρατοῦ, καὶ νύκτωρ διηυθύνθη πρὸς δυσμὰς εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μυλοποτάμου, ὅπως ἑνωθῇ μετὰ τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ. Τὰ δ' ἐν 'Ηρακλείῳ ἠγκυροβολημένα ἀτμόπλοια μετέβησαν εἰς τοὺς ὅρμους Μπαλῆ καὶ Φωδέλας [1], δηλ. πλησίον τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ.

'Εν τούτοις σπουδαία μάχη φαίνεται ὅτι συνεκροτήθη τὴν παρελθοῦσαν Κυριακήν, 7 τοῦ ἰσταμένου μηνός, παρὰ τὸ χωρίον τοῦ Μυλοποτάμου Δαμαστά [2], μεταξὺ τοῦ ὑπὸ τὸν 'Ομὲρ Πασᾶν στρατοῦ καὶ τῶν ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Κορωναῖον, Κόρακαν, Πετροπουλάκον [3] κλπ. ἐπαναστατῶν. Λεπτομερείας πολλὰς περὶ τῆς μάχης ταύτης ἀγνοῶ, ἀλλά, καθ' ἃ ξένος τις εἰς τουρκικὴν ὑπηρεσίαν εὑρισκόμενος εἶπε χθὲς τῷ κ. Στίλμαν, ὑπῆρξε φονικὴ καὶ λίαν ἐπιβλαβὴς εἰς τοὺς Τούρκους, οἵτινες ἀπώλεσαν ὑπὲρ τοὺς 400 πληγωμένους ἢ φονευμένους, τὸ πλεῖστον ἐντοπίους ἐθελοντάς, καθ' ὧν οἱ ἐπαναστάται ἐπέπεσαν ὁρμητικῶς μὲ τὰ ξίφη. 'Ο διηγούμενος ταῦτα προσθέτει ὅτι, ἂν οἱ Χριστιανοὶ προελάμβαναν νὰ καθέξουν θέσιν τινὰ ὀλίγον πρότερον, ἤθελαν ἴσως συλλάβει καὶ τὸν 'Ομὲρ Πασᾶν. Μετὰ πολύωρον μάχην, εἰς ἣν μεγάλαι δυνάμεις τῶν Τούρκων ἔλαβαν μέρος, κατωρθώθη νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἕνωσις τοῦ Ρεσὴτ 'Εφέντη μετὰ τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ. Λεπτομερείας ἄλλας ἄλλοθεν μέχρις ὥρας δὲν ἔχω, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅτι, καθ' ἃ μοὶ γράφει ὁ ἐν 'Ηρακλείῳ κ. 'Υποπρόξενος τῆς Α.Μ., τὴν νύκτα τῆς 7–8 Μαΐου μέγας ἀριθμὸς πληγωμένων μετεκομίσθη εἰς 'Ηράκλειον, ἐκ τοῦ ὅτι οὔτε ἐν 'Ηρακλείῳ οὔτ' ἐνταῦθα φαίνονται εὐχαριστημένοι οἱ Τοῦρκοι, οὐδ' ἀποδίδουν εἰς τὸν 'Ομὲρ Πασᾶν νίκας ἐξάγω ἀσφαλῶς ὅτι αἱ εἰς τὸν κύριον Στίλμαν δοθεῖσαι πληροφορίαι εἶναι ἀληθεῖς. Περίεργον δ' εἶναι ὅτι χθὲς ὁ ἴδιος κ. Στίλμαν συναντήσας τὸν Σερβὲρ 'Εφέντην τὸν ἠρώτησεν ἂν ἔλαβεν εἴδησίν τινα περὶ τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ διὰ τοῦ χθὲς ἀφιχθέντος ἐνταῦθα ἐξ 'Ηρακλείου αἰγυπτιακοῦ ἀτμοπλοίου, πλὴν ὁ Σερβὲρ δυσχεραίνων πως διὰ τὰς ἐρωτήσεις ταύτας ἀπήντησεν ὅτι οὔτε ποῦ ὁ 'Ομὲρ Πασᾶς εὑρίσκεται γινώσκει, οὔτε καμμίαν εἴδησιν διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου ἔλαβε περὶ αὐτοῦ.

'Εκ τῶν κινήσεων τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι, καθ' ἃ χθὲς ἐμάθομεν, οὗτος εἰσῆλθεν εἰς τὸ 'Ηράκλειον ἐξάγεται ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὐλάχιστον παρῃτήθη τοῦ σχεδίου τοῦ νὰ προσβάλῃ διὰ ξηρᾶς τὰ Σφακία προτιθέμενος, ὡς φαίνεται, νὰ περιορίσῃ τὰς στρατιωτικάς του ἐργασίας ἤδη εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ κερδίσῃ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ὅπου θεωρεῖ τὴν ἐπανάστασιν ἀσθενῆ, νίκας δι' ὧν ν' ἀνυψώσῃ τὸ θάρρος τοῦ στρατοῦ του, ὅστις, πρὸ πολλοῦ γινώσκομεν, εἶναι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀποτεθαρρυμένος, καὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν κοινὴν ἐν Τουρκίᾳ γνώμην κατορθώνων κάτι τι. 'Η ἐκτέλεσις σχεδίου τοιούτου, εὔκολος πρότερον, ὅτε οἱ κάτοικοι τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἦσαν ἀποτεθαρρυμένοι καὶ ἐστερημένοι ὅπλων καὶ ἄλλων χρειωδῶν, σήμερον δὲν εἶναι τόσον εὐκατόρθωτος, ὡς ἴσως νομίζει ὁ 'Ομὲρ Πασᾶς, διότι, ἀποσταλέντων ἐσχάτως

---

1. Φόδελε (τό).
2. Δαμάστα (ἡ). Νῦν ἀνήκει εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μαλεβιζίου.
3. Πετροπουλάκην.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐκεῖ χιλιάδων τινῶν ὅπλων καὶ πολεμοφοδίων καὶ ἀποβιβασθέντος ἰσχυροῦ σώματος ἐθελοντῶν, ἡ ἐπανάστασις εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ἔλαβε νέαν ἔντασιν. Ἐκτὸς ὅμως τούτου διάφορα σώματα ἐκ τῶν μέσων καὶ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν ἐξεκίνησαν πρὸς τὰ ἀνατολικὰ μέρη πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐκεῖ ἐπαναστατῶν καὶ πρὸς παρενόχλησιν τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ, τὸν ὁποῖον παρακολουθοῦν.

Ἐνῷ ὁ Ὀμὲρ βαίνει πρὸς ἀνατολάς, ὁ Μεχμὲτ Πασᾶς ἐξακολουθεῖ νὰ στρατοπεδεύῃ μὲ τὸ σῶμά του εἰς Ἀποκόρωνα ἐπιτηρούμενος ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, οἵτινες κατέχουν πάντοτε τὰς εἰς Σφακία διόδους. Ὁ δὲ Σαρκὸς Ἀλῆ Πασᾶς μετά τινος μικροῦ σώματος μένει παρὰ τὸ χωρίον Γαλατᾶν, μίαν περίπου ὥραν πρὸς δυσμὰς τῶν Χανίων, ἵνα ἐπιτηρῇ τὰ πέριξ μέρη, ἀλλὰ καὶ ὁ Χαντζῆ Μιχάλης εὑρίσκεται εἰς τὰ Κεραμεῖα ἢ Ὁμαλόν.

Ἐν τούτοις πανταχόθεν μᾶς ἔρχονται πληροφορίαι ὅτι ὁ ὑπὸ τὸν [1] Ὀμὲρ Πασᾶν στρατὸς παρεκτρέπεται εἰς ὠμότητας καὶ θηριωδίας τοιαύτας, ὁποῖαι [2] μέχρι τοῦδε ἴσως δὲν ἐπράχθησαν. Πανταχοῦ ὅθεν διέρχεται ὁ στρατὸς οὗτος δὲν ἀφήνει λίθον ἐπὶ λίθου, τὰ ἐλαιόδενδρα κατακόπτει, τὰς ἰδιοκτησίας καταστρέφει, τὰ χωρία λεηλατεῖ καὶ κατακαίει, τοὺς ναοὺς βεβηλώνει καί, τὸ θηριωδέστερον, κατασφάζει τὰ ἄθλια γυναικόπαιδα καὶ τοὺς γέροντας, τὰς δὲ γυναῖκας παραβιάζει. Ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἐπιτρέπων πράξεις τοιαύτας, δι' ὧν δείκνυται ἐπίσης βάρβαρος ὡς καὶ οἱ λοιποὶ πασάδες τῆς Τουρκίας, σκοπὸν ἔχει νὰ ἐμπνεύσῃ τρόμον καὶ δι' αὐτοῦ, ἀφοῦ ἀδυνατεῖ διὰ τοῦ πολέμου, νὰ κατορθώσῃ τὴν ὑποταγὴν τῶν Κρητῶν. Στεροῦμαι δυστυχῶς λεπτομερῶν πληροφοριῶν περὶ τῶν ἀπανθρώπων τούτων πράξεων, οὐδ' εἶναι δυνατὸν σήμερον νὰ προμηθευθῶ τοιαύτας, ἀλλ' εἶμαι βέβαιος ὅτι ἀποτελοῦν μακρὸν μαρτυρολόγιον.

Εἰς τὰς πράξεις ταύτας οἱ ὁπλαρχηγοὶ καὶ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν Ἀμαρίου καὶ Αὐλοποτάμου ἀπαντοῦν διὰ τῆς συνημμένης ἐπιστολῆς των εὐτόλμως εἰς τὸν Ὀμὲρ Πασᾶν ἐπαναλαμβάνοντες ὁποῖον εἶναι μ' ὅλας τὰς γενομένας καταστροφὰς τὸ πρόγραμμά των.

Ὡς καὶ αὐταὶ αἱ πρὸ πολλοῦ προκηρυχθεῖσαι φιλάνθρωποι πράξεις, ἃς μετὰ τοσούτου στόμφου προεκήρυξεν ἡ Ὑ. Πύλη ὅτι θέλει ἐπιδαψιλεύσει εἰς τὰ γυμνητεύοντα καὶ πεινῶντα γυναικόπαιδα, ἀπέβησαν φενάκη καὶ ἀπάτη.

Ἐν Ρεθύμνῳ πρὸ πολλοῦ συνέστη φιλανθρωπικὴ ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἰατροῦ Σάββα, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ περιθάλψῃ τὰ ἐκεῖ εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν εὑρισκόμενα γυναικόπαιδα, πλὴν οὐδὲν τοῖς ἐχορήγησε μέχρι τοῦδε. Ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἀφιχθεὶς ἐκεῖ καὶ συγκαταβὰς νὰ ἴδῃ ἰδίοις ὄμμασι τὴν ἀθλιότητά των διέταξε νὰ τοῖς δοθῶσι τροφαί. Τοῖς διένειμε λοιπὸν ἡ ἐπιτροπὴ ἀνὰ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὀκᾶν ἀλεύρου καὶ ἡμίσειαν ὀκᾶν κυάμων, πλὴν ἔκτοτε ἡ μεγαλοδωρία αὕτη δὲν ἐπανελήφθη πλέον.

Αἱ ἄφθονοι τροφαὶ ἃς κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρελθούσης ἑβδομάδος μετεκόμισεν εἰς Σφακία τὸ *Ἀρκάδιον*, μετὰ λύπης λέγω, οὐδόλως ἐχρησίμευσαν εἰς τὸν σκοπόν των,

---

1. Χφ. *τοῦ*.
2. Χφ. *ὁποίας*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καθότι δυστυχῶς διηρπάγησαν ὑπὸ αἰσχροκερδῶν καὶ πλεονεκτῶν τινων, οἵτινες ἀναισθητοῦντες εἰς τὰ παθήματα τῆς πατρίδος των ἀποστεροῦν τοῦ ἄρτου τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν χύνοντας τὸ αἷμά των. Ἂν ἡ ἁρπαγὴ ἐγίνετο [1] τοὐλάχιστον ἀπὸ τὸν πεινῶντα λαόν, ὑπομονή, ἀλλ' οἱ διαρπάσαντες ἀπέκρυψαν τὰ προϊόντα τῆς ἁρπαγῆς των, ἵνα τὰ μεταπωλήσωσιν εἰς τοὺς ἀγωνιζομένους.

Αἱ ἀταξίαι αὗται, αἵτινες μεγάλην ζημίαν ἐπιφέρουσι καὶ παραβλάπτουσι θανασίμως τὴν ἐπανάστασιν, ἀποδεικνύουσιν, ὡς καὶ πολλάκις ἄλλοτε ἔκαμα γνωστὸν εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον, τὴν παντελῆ ἔλλειψιν διευθύνσεως καὶ ἐξουσίας, ἄνευ τῆς ὁποίας τὰ πάντα ἐξήρτηνται ἀπὸ τὴν τυφλὴν τύχην. Μέχρι τινὸς ἠλπίζετο ὅτι ἤθελεν ἔλθει ἔξωθεν πρόσωπον ὅπερ ἤθελε δυνηθῆ διὰ τῶν ὑλικῶν μέσων ἅτινα ἔμελλον νὰ χορηγηθῶσιν εἰς αὐτὸ νὰ συγκεντρώσῃ εἰς ἑαυτὸ κάποιαν ἐξουσίαν. Πλὴν ἤδη μετὰ λύπης μανθάνω ὅτι ἡ ἔλευσις τοῦ κ. Μαυροκορδάτου ἀνεβλήθη ἐπ' ἀόριστον.

Ὁ Πλοίαρχος καὶ ὁ Ὑποπλοίαρχος τῆς γαλλικῆς *Salamandre* ἠξιώθησαν κατ' αὐτὰς τῆς τιμῆς τοῦ νὰ λάβωσι παρὰ τῆς Υ. Πύλης παράσημα διὰ τὰς ἐκδουλεύσεις ἃς προσέφεραν εἰς τὰς ἐνταῦθα ἀρχὰς καὶ ἰδίως διὰ τὴν εἰς Πειραιᾶ κατὰ τὸν παρελθόντα χειμῶνα μεταφορὰν Ἑλλήνων ἐθελοντῶν.

Μετὰ τὰς εἰδήσεις ὅτι εἰς τὸ τμῆμα Ρεθύμνου καὶ Ἡρακλείου ἐπράχθησαν πολλαὶ ὠμότητες ὁ κύρ. Δενδρινὸς ἔκρινε καλὸν νὰ πέμψῃ εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη τὸν *Μέγαν Ναύαρχον*, ὅστις πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν μετέβη ἐκεῖ.

Υ.Γ. Τὴν στιγμὴν ταύτην πληροφοροῦμαι ὅτι τὴν μάχην περὶ ἧς γίνεται λόγος ἀνωτέρω διηύθυνεν ὁ Συνταγ. κ. Κορωναῖος, ὅστις κατώρθωσε νὰ κλείσῃ εἰς στενωπὸν τὸν τουρκικὸν στρατὸν καὶ νὰ τὸν στενοχωρήσῃ εἰς τοιοῦτον τρόπον, ὥστε πιθανὸν ἦτο, ἂν δὲν ἐτελείωναν τὰ πολεμοφόδια, νὰ τὸν καταστρέψῃ.

143

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 40 *Ἡράκλειον, 15 Μαΐου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ26/960

Διὰ τῆς ἀπὸ 8ης τρέχ. μηνὸς καὶ ὑπ' ἀριθ. 39 ἀναφορᾶς [2] μου ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι τὴν ἕκτην ἰδίου μηνὸς ὁ Ρεσὶτ Ἐφένδης μετὰ Ὀθωμανῶν ἀτάκτων μετέβη εἰς Τίλησο καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ἔλαβεν ἄγνωστον διεύθυνσιν. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως τῆς ἐκστρατείας του ἔφερεν εἰς τὸ φῶς τὴν τεχνικὴν προδοσίαν, ἥτις εἶχε προπαρασκευασθῆ.

---

1. Χφ. *ἐγένετο.*
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 316–317.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Τινὲς χωρικοὶ διέδωκαν πρὸς τὰς φυλακὰς τῶν ἐπαναστατῶν, κατεχόντων τὰς ἐπικαίρους θέσεις Γωνιαΐς [1], Βούτες [2] καὶ Στρούμπουλα [3], ὅτι ὀθωμανικὰ ἀτμοκίνητα ἀπεβίβασαν στρατὸν εἰς Φώδελες, διὰ νὰ συλλάβωσι τὰς οἰκογενείας ὅσας περιέμενον τὴν ἔλευσιν τοῦ *Ἀρκαδίου*, διὰ νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τούτου ἕνεκα ἐγκατέλειψαν ἐντελῶς τὰς θέσεις ἐκείνας καὶ μετέβησαν εἰς Φώδελες, διὰ νὰ προστατεύσωσι τὰς οἰκογενείας των. Καταστα θέντος γνωστοῦ τοῦ γεγονότος τούτου πρὸς τὸν Ρεσίτη Ἐφένδην ὑπό τινος ἱερέως ἢ κατ' ἄλλους ὑπὸ τοῦ Περδικογιάννη, ἐκ τοῦ χωρίου Βούτες τῆς ἐπαρχίας Μαλεβιζίου, ἀμέσως διὰ νυκτὸς ὥδευσε πρὸς τὸ Μυλοπόταμο, ὅπου ὁ πόλεμος ἐξηκολούθει μεταξὺ ἐπαναστατῶν καὶ Ὀμὲρ Πασᾶ, διελθὼν ἀκωλύτως ὅλας τὰς δυσβάτους θέσεις. Ἀλλὰ περὶ τὸ χωρίον Χελιανὰ τοῦ Μυλοποτάμου ἀποσπάσματα ἐπαναστατῶν προσέβαλον τὸν Ρεσὶτ καὶ τῷ ἐπέφερον σπουδαίαν καταστροφήν, δηλονότι ἐκ τοῦ ἐκ δύο χιλιάδων καὶ ἑκατὸν ἀπαρτιζομένου στρατοῦ ἐφόνευσαν καὶ ἐπλήγωσαν πεντακοσίους. Προσέτι ἔλαβον οἱ ἐπαναστάται ἓν ὀρεινὸν πυροβόλον καὶ πολλὰ φορτηγὰ ζῷα μὲ τροφὰς καὶ πολεμοφόδια. Οὐχ ἧττον κατώρθωσε καὶ ἡνώθη μετὰ τοῦ Ὀμέρ, καθ' ἣν ὥραν ἡ μάχη ἐξηκολούθει.

Τὸ κατόρθωμα τοῦ Ρεσὶτ ἐνεθάρρυνε πολὺ τὸν Ὀμὲρ κατὰ τὴν μάχην ἐκείνην καὶ εὐκόλυνε τὸν σκοπόν του διὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν ὁδοιπορίαν του πρὸς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας. Κατὰ δὲ τὴν νύκτα τῆς δεκάτης τοῦ μηνὸς ἔφθασεν εἰς Τίλησο καὶ διέμεινεν ἐκεῖσε μέχρι τῆς δεκάτης τρίτης. Κατὰ τὴν ἡμέραν δὲ ταύτην ἐγκαταλείψας τὴν Τίλησο κατῆλθεν ἐκτὸς τοῦ φρουρίου Ἡρακλείου καὶ διὰ τοῦ Χάνδακος διελθὼν μετέβη εἰς Σπήλια καὶ χωρίον Σκαλιάνη [4], ἔνθα κατεσκηνώθη καὶ διαμένει μέχρι σήμερον.

Ὁ Ὀμὲρ ἐκάλεσεν εἰς τὸ στρατόπεδόν του ὅλας τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις. Κατὰ συνέπειαν οἱ ἐν Τιμπάκῃ τῆς Μεσερᾶς καὶ Ἁγίῳ Μύρωνι τακτικοὶ καὶ ἄτακτοι μετέβησαν σήμερον εἰς Σπήλια καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι πρόκειται νὰ μεταβῇ εἰς Καστέλη τῆς Πεδιάδος, διὰ νὰ προσβάλῃ τοὺς ἐπαναστάτας. Ἡ συγκεντρωθεῖσα στρατιωτικὴ δύναμις περὶ τὸν Ὀμὲρ ἀριθμεῖται ἤδη εἰς εἴκοσι χιλιάδας τακτικῶν καὶ ἀτάκτων.

Ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς κατέστρεψε διὰ πυρὸς ὅλα τὰ χωρία ἀπὸ Ἀγγελιανὰ μέχρι Τιλήσου καὶ ἐν γένει τὰ σπαρτά καὶ ἀπειλεῖ ἤδη ὅτι θὰ προβῇ εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς δενδροφυτείας, ἐὰν αἱ ἀνατολικώτεραι ἐπαρχίαι ἀντισταθῶσι κατ' αὐτοῦ διὰ τῶν ὅπλων.

Ἀλλ' ἐὰν ἀπροσδόκητα περιστατικὰ εὐκόλυναν τὴν διάβασιν τοῦ Ὀμὲρ ἀπὸ Ρεθύμνης εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, ποσῶς δὲν ἐβλάβη ἡ ἐπανάστασις, οὔτε ἠλαττώθη ἡ ζωηρότης καὶ τὸ θάρρος της, οὐδὲ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς νίκη, ἀφοῦ ἀπώλεσε μέγαν ἀριθμὸν στρατιωτῶν, καθ' ἃ πρόκειται νὰ πληροφορηθῇ ἡ Ὑμ. Ἐξοχότης ἀπὸ τὰς ἐκθέ-

---

1. Χωρίον.
2. Χωρίον.
3. Ὄρος.
4. Σκαλάνι.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σεις τῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν ἐν Ρεθύμνῃ πρακτόρων, οἵτινες κάλλιον ἐμοῦ γνωρίζουσι τὰ λαβόντα χώραν κατὰ τὴν μάχην. Ἄλλωστε, ἐὰν ἡ τύχη ηὐνόησε τὸν Ὁμὲρ Πασᾶν νὰ διέλθῃ τὰ στενὰ τοῦ Μυλοποτάμου, ὑπάρχει πιθανότης ὅτι δύναται νὰ καταστραφῇ ἤδη ἐντελῶς εἰς Ἀβδοὺ ἢ εἰς ἄλλην θέσιν τῶν ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν καὶ νὰ ζωγρηθῇ μάλιστα ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, εὐχὴν τὴν ὁποίαν πρεσβεύουσιν ἅπαντες καὶ συνεπείᾳ τῆς ὁποίας ἔπεσαν πολλὰ θύματα κατὰ τὴν ἐν λόγῳ μάχην.

Τὴν πρωίαν τῆς δεκάτης τρίτης τοῦ μηνὸς ἐλιμενίσθη ἐνταῦθα ἡ ρωσικὴ φεργάτα *Μέγας Ναύαρχος*. Ὁ ἀξιότιμος Πλοίαρχος Μπουτακὼφ μ' ἐπεσκέφθη αὐθημερόν. Χθὲς π.μ. τῷ ἀνταπέδωκα τὴν ἐπίσκεψιν ἐπὶ τοῦ πλοίου καὶ ἔλαβε τὴν καλωσύνην νὰ μὲ καλέσῃ εἰς τὸ πρόγευμα, κατὰ δὲ τὴν ἔξοδόν μου, παιανιζούσης τῆς μουσικῆς, ὑψώθη ἐπὶ τοῦ ἱστοῦ ἡ ἑλληνικὴ σημαία καὶ ἐχαιρετήθην δι' ἑπτὰ πυροβολισμῶν.

Ὁ Ἀρχηγὸς Μιχαὴλ Κόρακας μετὰ τετρακοσίων ἀνδρῶν πρὸ ὀκτὼ ἡμερῶν μετέβη εἰς Μοιραμπέλο. Σήμερον, ὥραν 4 μ.μ., διὰ πεζοδρόμου εἰδοποιήθην ὅτι καὶ ὁ Ἀρχηγὸς Κορωναῖος μεθ' ἱκανῆς δυνάμεως μετέβη εἰς τὴν αὐτὴν ἐπαρχίαν, ὁ δὲ Συνταγματάρχης Πετροπουλάκης μετὰ πεντακοσίων ἔφθασεν εἰς Κουρσανιώτηκα Λειβάδια.

Συνεπείᾳ παρακλήσεων ἐμοῦ καὶ τοῦ Ὑποπροξένου τῆς Ρωσίας κ. Ἰω. Μιτσοτάκη, ὁ φιλογενὴς Μπουτακὼφ θὰ παρατείνῃ τὴν διαμονήν του ἐνταῦθα μέχρι τῆς προσεχοῦς Τετάρτης.

144

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΕΣΠΟΤΑΙΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἄνευ ἀριθμοῦ *Ρέθυμνον, 15 Μαΐου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ29/1073

Ἀφίχθην ἐνταῦθα πρὸ πέντε ἤδη ἡμερῶν διὰ λόγον ὑπηρεσίας κατὰ παραγγελίαν τοῦ κ. Προξένου.

Ἐν τῷ τμήματι τούτῳ κατ' αὐτὰς ἔλαβον χώραν σπουδαῖα γεγονότα, ἅτινα ἐθεώρησα καλὸν νὰ διαβιβάσω ὑμῖν, καθόσον, ὡς φρονῶ, ταῦτα δὲν θέλει εἶσθαι γνωστὰ τῷ Κφ Προξένῳ, ἵνα τὰ διαβιβάσῃ ὑμῖν, ὡς οὔσης τῆς συγκοινωνίας μεταξὺ τοῦ τμήματος τούτου καὶ ἐκείνου τῶν Χανίων δυσκόλου.

Ὁ Ὁμὲρ Πασᾶς μετὰ τὴν ἀτυχῆ κατὰ τῶν Σφακίων ἐκστρατείαν του μεταβαλὼν τὴν πρὸς τὰ Σφακία πορείαν του ἐστράφη πρὸς τὸ τμῆμα τοῦτο καὶ βαδίζων παραλίως ὑπὸ τὴν φύλαξιν πέντε ἀτμοκινήτων φρεγατῶν εἰσέβαλε τὴν τρίτην ἱσταμένου εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μηλοποτάμου, εἰς τὸ χωρίον Ἀγγελιανά, ὅπου κατασκηνώσας διέμεινεν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας περιμένων τοὺς κατοίκους τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἵνα τῷ ὁμολογήσωσι τὴν ὑποταγήν των. Ἀλλ' οἱ κάτοικοι ἀντὶ ὑποταγῆς ἀπέσυραν τὰς οἰκογενείας των εἰς τὰ ὄρη

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τῆς Ἴδης καί, συσσωματωθέντες μετὰ τῶν ἄλλων ἐπαρχιῶν, ἤτοι Ἀμαριωτῶν, Ἁγιοβασιλειωτῶν καὶ Σφακιανῶν, ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Κορωναῖον καὶ Πετροπουλάκη, [καὶ] τὴν 6 τοῦ τρ. μηνός, μετὰ μεσημβρίαν, προσέβαλον αὐτὸν εἰς τὰ πέριξ τοῦ χωρίου Μελιδόνι, Πέραμα καὶ Ἄσπρον Ἀνήφορον [1]. Ἡ μάχη ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ αἱματηρά, διαρκέσασα μέχρι τῆς ἑσπέρας. Κατ' αὐτὴν μεγάλας ζημίας ὑπέστησαν οἱ Ὀθωμανοί, ἀλλ' ἀκριβῶς τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν ἀγνοοῦμεν. Ἀναβιβάζεται δὲ εἰς φονευμένους καὶ πληγωμένους εἰς 200–250, ἐκ δὲ τῶν Χριστιανῶν ἐφονεύθησαν δύο καὶ ἐπληγώθησαν ἕξ. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν εἶχεν ἐξέλθει καὶ ὁ Διοικητὴς Ἡρακλείου Ρεσίτ Ἐφέντης ἐξ Ἡρακλείου μετὰ 2 περίπου χιλιάδων τακτικοῦ καὶ ἀτάκτου στρατοῦ καὶ ὁδεύων διὰ τοῦ Μαράθου καὶ Ἁγίου Παντελεήμονος πρὸς τὸ ἑσπέρας ἀφίκετο εἰς τὸ χωρίον Δαμάστο [2], ἔνθα καὶ κατεσκήνωσε. Πληροφορηθεὶς ὅμως ὅτι μάχη ἐλάμβανε χώραν εἰς Μαργαρίταις καὶ νομίσας κατάλληλον τὴν εὐκαιρίαν ἵνα ὁδεύσῃ, ἐπανέλαβε τὴν πορείαν του ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, ὅπως δυνηθῇ καὶ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ κατ' αὐτήν. Ἀλλὰ σῶμα Ἀνωγειανῶν παρεφύλαττε θέσιν τινὰ δι' ἧς ἔμελλε νὰ διέλθῃ, Δοξαρὸ [3] καλουμένην, καὶ ἀπροσδοκήτως τοὺς προσέβαλε. Καὶ διὰ τὸ ἀπροσδόκητον τῆς προσβολῆς καὶ διότι δὲν ἠδυνήθησαν οἱ Ὀθωμανοὶ ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὴν ὁρμὴν τῶν Χριστιανῶν, ἐτράπησαν εἰς ἄτακτον φυγήν, οἱ δὲ Χριστιανοὶ τοὺς κατεδίωκον δι' ὅλης τῆς νυκτός. Αἱ ζημίαι ἃς ὑπέστη κατὰ τὴν μάχην ταύτην ὁ Ρεσὶτ Ἐφέντης εἶναι σπουδαῖαι, ἀγνοοῦμεν ὅμως ἀκριβῶς τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἐκυρίευσαν ὁλόκληρον τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, συνισταμένην εἰς 60 ζῷα φορτωμένα μὲ τροφὰς καὶ πολεμοφόδια.

Τὴν 8ην δὲ τοῦ αὐτοῦ μηνός, θέλων ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς νὰ ἐκκινήσῃ τῆς θέσεώς του καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Ἡράκλειον ἀνενόχλητος, ἀπέστειλε τοὺς ἀτάκτους αὐτοῦ στρατιώτας, ἵνα προσβάλωσι τοὺς ἐπαναστάτας, ἐσκηνωμένους ὄντας εἰς τὰ χωρία Ἀβδελὰ καὶ Ἅγιον Ἰωάννην, αὐτὸς δὲ ἐξεκίνησε διευθυνόμενος πρὸς τὸ Ἡράκλειον. Ἀλλ' οἱ ἐπαναστάται μόλις ἰδόντες τοὺς ἀτάκτους διευθυνομένους πρὸς αὐτοὺς ὥρμησαν κατ' αὐτῶν καὶ μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν τοὺς ἔτρεψαν εἰς φυγὴν διώξαντες αὐτοὺς μέχρι τοῦ χωρίου Γαράζου, εἰς ἀπόστασιν τεσσάρων ὡρῶν, ἔνθα συναντήσαντες τὸν Ὀμὲρ Πασᾶν ἠδυνήθησαν νὰ κρατηθῶσι. Τότε ἤρξατο μάχη μεταξὺ ἐπαναστατῶν καὶ τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ, ἥτις διήρκεσε μέχρι τῆς ἑσπέρας. Εἰς τὴν μάχην ταύτην ἐφονεύθησαν ἢ ἐπληγώθησαν ἐκ μὲν τῶν Χριστιανῶν περὶ τοὺς 50, ἐκ δὲ τῶν Ὀθωμανῶν ἀγνοοῦμεν ὁπόσοι, βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι κατ' αὐτὴν ὑπέστησαν μεγάλας ζημίας οἱ Ὀθωμανοί. Ἰδοὺ τί γράφει εἷς τῶν ἀρχηγῶν τοῦ τμήματος τούτου, ὁ Μ. Σκουλᾶς, περὶ τῆς μάχης ταύτης: «Τοὺς ἐντοπίους Ὀθωμανοὺς προσεβάλαμεν καὶ μετὰ μικρὰν ἀντίστασιν τοὺς ἐδιώξαμεν μέχρι τοῦ στρατοπέδου τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ, ⟨εἰς⟩ τεσσάρων ὡρῶν ἀπόστασιν. Πλείστους ἐξ αὐτῶν ἐφονεύσαμεν, οἵτινες

---

1. Κλιτύς.
2. Δαμάστα (ἡ).
3. Νῦν Δοξαρὸν ὀνομάζεται τὸ πρώην χωρίον Κλεψίμια.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μένουσιν ἄταφοι εἰς τὰς κοιλάδας, εἰς τὰ ἁγιομαμίτικα ἀμπέλια [1] καὶ εἰς τὸ χωρίον Ἅγιον Ἰωάννην. Οὐδέποτε οἱ ἐντόπιοι Ὀθωμανοὶ ὑπέστησαν τόσην φθοράν, οὔτε κατεδιώχθησαν εἰς τόσην ἀπόστασιν. Εἰς τὸ Γαράζο, ὅπου ἐσταματήσαμεν, συνήφθη μάχη μετὰ τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ, ἥτις διήρκεσεν ἐπὶ τέσσαρας ⟨ὥρας⟩. Ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς εἰς αὐτὴν τὴν μάχην ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν ἕως 25, ἐκ δὲ τῶν Ὀθωμανῶν πάμπολλοι καὶ τοῦτο τὸ μαρτυροῦσι τὰ ἐνταφιασμένα πτώματα τῶν Τούρκων, τὰ ὁποῖα εἶναι εἰς τὰ ὁμαλιανὰ ἀμπέλια.» [2]

Τὴν 9 δὲ τοῦ αὐτοῦ ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς κατελθὼν εἰς τὰ πεδινώτερα μέρη ὤδευσε δι' αὐτῶν καὶ τὴν 13, ὡς ἐπληροφορήθην, ἀφίκετο μετὰ τοῦ στρατοῦ του εἰς τὸ Ἡράκλειον.

Ἐκ τούτων βλέπετε, Ἐξοχώτατε, ὅτι ὁ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας Στρατάρχης, ὁ δυνάμενος, ὡς ἔλεγε, νὰ ἐξομαλύνῃ τὸ ἀνώμαλον τῆς νήσου, ὑπέστη καὶ δευτέραν ἧτταν, πολλῷ μείζονα τῆς πρώτης. Καὶ ἔχω τὴν πλήρη πεποίθησιν ὅτι καὶ εἰς Ἡράκλειον θέλει πάθει τὰ αὐτά.

Ἀλλ' ὅσον ἀπέτυχεν εἰς τὰ κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν σχέδιά του, τοσοῦτον ἐπέτυχεν εἰς τὰς πυρπολήσεις τῶν χωρίων καὶ εἰς τὰς σφαγὰς τῶν ἀόπλων γερόντων καὶ γυναικῶν· 17 χωρία τῆς ἐπαρχίας Μηλοποτάμου κατέκαυσε, περὶ δὲ τοὺς 50 γέροντας, γυναῖκας καὶ βρέφη κατέσφαξε.

145

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 132 *Χανιά, 22 Μαΐου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ16/572

Μὴ μαθὼν νεωτέρας πληροφορίας ἢ λεπτομερείας, ἕνεκα τῆς μεγάλης ἀφ' ἡμῶν ἀποστάσεως τοῦ θεάτρου τοῦ πολέμου, περὶ τῶν μαχῶν αἵτινες ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μυλοποτάμου συνεκροτήθησαν καὶ περὶ ὧν ἔγραψα διὰ τῆς τελευταίας ἀναφορᾶς [3] μου εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον, περιορίζομαι εἰς ὅσα ἐν συντόμῳ περὶ αὐτῶν ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῶν Κρητῶν διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 632 καὶ ἀπὸ 12 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς πρὸς τοὺς κ.κ. προξένους ἐγγράφου [4] της ἐκθέτει. Ἐλπίζω δ' ὅτι ὁ ἐν Ἡρακλείῳ Ὑποπρόξενος τῆς Α.Μ. θέλει πλατύτερον φωτίσει τὸ Β. Ὑπουργεῖον τόσον περὶ τῶν μέχρι τῆς 8 Μαΐου συναφθεισῶν μαχῶν, καθὼς ⟨καὶ⟩ περὶ τῶν μετὰ ταῦτα διαπραχθέντων.

Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως ὁ ὑπὸ τὸν Ὀμὲρ Πασᾶν [5] στρατὸς

---

1. Ἀμπέλια τοῦ χωρίου Ἅγιος Μάμας.
2. Ἀμπέλια τοῦ χωρίου Ὁμάλα (ἡ).
3. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 320–323.
4. ΑΥΕ/ΚΥ – Μ17/585· Τσιριντάνη, *ἔ.ἀ.*, τ. Β', σσ. 218–219.
5. Χφ. τοῦ *Ὀμὲρ Πασᾶ*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

προσεβλήθη τῇ 6 καὶ 8 Μαΐου κατὰ τὰ ἀγγελιανὰ λιβάδια τοῦ Μυλοποτάμου ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν ἐντὸς τῶν ὀχυρωμάτων του. Ἐξορμήσας δ' ἐξ αὐτῶν δὶς ἀπεκρούσθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς αὐτά. Ἡ δὲ ἐξ Ἡρακλείου ἐρχομένη ὑπὸ τὸν Ρεσὴτ Ἐφέντη ἐπικουρία κατεκερματίσθη ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ἠναγκάσθη καταδιωκομένη ἐπὶ 24 ὥρας καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἐπαρχίας Μυλοποτάμου νὰ ἐξέλθῃ αὐτῆς. Ἡ Προσ. Κυβέρνησις βεβαιοῖ ἐν ἑτέρῳ ἐγγράφῳ της ὅτι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην οἱ κάτοικοι τῶν Ἀνωγείων ἐκυρίευσαν ἓν τηλεβόλον καὶ τὴν ἀποσκευὴν τοῦ Ρεσήτ.

Μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ταύτας μάχας καὶ συμπλοκὰς ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς μὴ ἀπομακρυνόμενος πολὺ τῆς παραλίας, ἣν πλοῖα περιέπλεον (διότι ἐξ ὑπερβολικῆς φρονήσεως προσπαθεῖ νὰ διατηρῇ ἀσφαλῆ τὴν μεταξὺ τῶν δυνάμεών του συγκοινωνίαν καὶ εἰς τοῦτο μᾶλλον,ὡς λέγουν, συνίσταται ἡ στρατιωτική του ἱκανότης), ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς, λέγω, μετὰ τὰς εἰρημένας μάχας προέβη πρὸς τὸ Ἡράκλειον, ἀφοῦ καθ' ὁδὸν ὑπέστη μεγάλας ζημίας, καί, χωρὶς νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ἐστρατοπέδευσεν εἰς τὴν ἀρχαίαν Κνωσσόν, δύο ὥρας μακρὰν τοῦ Ἡρακλείου πρὸς μεσημβρίαν, ὅπου εἰσέτι εὑρίσκεται. Ὅθεν ἡ ἐνταῦθα διαδοθεῖσα ἀπὸ προχθὲς εἴδησις ὅτι ἐπανέρχεται εἰς Χανία εἶναι ψευδής. Σκοπεῖ δέ, ὡς ἐνταῦθα οἱ Τοῦρκοι διαδίδουσι, νὰ καθυποτάξῃ τὰ ἀνατολικὰ μέρη τῆς νήσου καὶ εἶτα νὰ προβῇ βαθμηδὸν πρὸς δυσμὰς ἀπωθῶν καὶ ἀναγκάζων κατ' ὀλίγον τοὺς ἐπαναστάτας νὰ συσσωρευθῶσιν εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας, ἵνα ἐκεῖ τοὺς καταβάλῃ εὐκολώτερον.

Ἐν τούτοις οἱ ἐπαναστάται ἔλαβαν τὰ μέτρα των καί, ὡς ⟨ἡ⟩ ἰδία Προσωρ. Κυβέρνησις βεβαιοῖ, περὶ τὰς 5500 ὁπλῖται ὑπῆρχαν κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας, ὅτε ἐγνώσθη ὅτι ὁ Ὀμὲρ διηυθύνετο πρὸς ἀνατολάς, συγκεντρωμένοι εἰς τὰ πέριξ τοῦ Ἡρακλείου. Οἱ δ' ἀρχηγοὶ κ.κ. Κορωναῖος, Κόρακας, Πετροπουλάκης κλπ. ἔσπευσαν μετὰ ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ὁπλιτῶν εἰς καταδίωξίν του.

Ἡ Πρ. Κυβέρνησις διὰ τοῦ εἰρημένου ἐγγράφου της, ἀπαριθμοῦσα καὶ στιγματίζουσα τὰς ὠμότητας ἃς ὁ ὑπὸ τὸν Ὀμὲρ Πασᾶν στρατὸς διέπραξε, διαμαρτύρεται ἐνώπιον τοῦ πολιτισμένου κόσμου καὶ παρακαλεῖ τοὺς κ.κ. προξένους ὅπως κάμωσιν αὐτὰς γνωστὰς εἰς τὰς κυβερνήσεις των. Κατὰ τὸ ἔγγραφον λοιπὸν τοῦτο, ἐκτὸς τῶν ἑκατὸν περίπου γυναικοπαίδων ἅτινα εὑρέθησαν εἰς τὸ χωρίον Δράμια ἀποκεφαλισμένα πλησίον τῶν σκηνῶν τοῦ ἐπιτελείου τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ, ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἔσφαξεν εἰς Ἀρκούδαιναν τὴν Μαρίαν Κονταξοπούλαν, τὴν Ἑλένην Σταματοπούλαν καὶ τὴν Αἰκατερίνην Μυλονοπούλαν. Εἰς Ζουρίδι ἀπετύφλωσε ζῶντας τοὺς ἀδελφοὺς Μανόλην καὶ Κωνσταντινον Δημητρίου, ἐνώπιον τῶν συζύγων των ἀπέκοψε τὰ γεννητικὰ αὐτῶν μόρια καὶ εἶτα ἀπέσφαξεν αὐτούς. Εἰς Ἀργυρούπολιν ἐφόνευσε τὸν Ἰωάννην Μιρές, τὸν Μανόλην Βαριδάκην καὶ τέσσαρας γυναῖκας. Εἰς Μετόχια Φραντζεσκιανὰ τὸν Νικόλ. Μορνῆ, τὸν Μανόλην Φραντζέσκον, τὸν Χαραλάμπην Δρουλῖσκον, τὸν Ἀντ. Πίταρην, τὸν Γεώργ. Φραντζέσκον καὶ τὸν Μάρκον Τρουλῖσκον. Εἰς Ἀτζιπόπουλον τὸν Μάρκον Χαρκιάν. Εἰς Βεδέρους τὸν Γεώργιον Κορωνάκη καὶ Μανόλην Ζαφειράκην. Καὶ εἰς Φυλακήν, Κουρνᾶν, Πάτημα καὶ Κάστελλον ἀπηγχόνισε τέσσαρας ἄνδρας καὶ ἀπέσφαξε δέκα τέσσαρας γέρον-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τας, ἐν οἷς καὶ δύο παραλύτους ἐν τῇ κοίτῃ των, καὶ ἓξ γυναικόπαιδα, ἐξέδαρε δὲ τὸ πρόσωπον καὶ τὸ σῶμα γυναικῶν τινων.

Ἡ Πρ. Κυβέρνησις βεβαιοῖ διὰ τοῦ ἐγγράφου αὐτοῦ ὅτι ἡ νόσος εὐλογία ἐπιπολάζει εἰς τὸν τουρκοαιγυπτιακὸν στρατόν, καθὼς καὶ ὁ τῦφος καὶ χολερικὰ συμπτώματα. Καὶ καθ' ὅσον μὲν ἀφορᾷ ⟨τὴν⟩ εὐλογίαν, δὲν φαίνεται ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅτι ἡ νόσος αὕτη ὑπάρχει εἰς τὴν πόλιν, ὡς πρὸς δὲ τὰς ἄλλας, ἀληθὲς εἶναι ὅτι εἰς τὸν τουρκοαιγύπτιον στρατὸν ἐπιπολάζουν διάρροιαι καὶ τυφοειδεῖς πυρετοί, καὶ πιθανὸν εἶναι τὰς ἀσθενείας ταύτας νὰ χαρακτηρίζῃ ὡς χολερικὰ συμπτώματα καὶ τῦφον ἡ Πρ. Κυβέρνησις. Διὰ τοῦ ἰδίου ἐγγράφου κάμνουσα γνωστὰς τὰς ἀσθενείας ταύτας εἰς τοὺς προξένους ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν αὐτῶν ὅπως ληφθῶσι τὰ κατάλληλα μέτρα καὶ προφυλαχθῶσιν οἱ ἐκτὸς τῆς Κρήτης τόποι ἐκ τῶν ἐπιδημιῶν τούτων. Ἀλλὰ φρονῶ ὅτι προώρως ἐπικαλοῦνται καὶ ἐναντίον τῶν συμφερόντων των τὴν ἐφαρμογὴν τοιούτων μέτρων, ἅτινα θέλουν ἀπομονώσει τοὺς ἐπαναστάτας.

Ὁ κ. Boutakoff, μεταβὰς πρὸ 12 ἡμερῶν μετὰ τοῦ *Μεγάλου Ναυάρχου* πρὸς ἠθικήν τινα ἐνίσχυσιν εἰς Ρέθυμνον καὶ Ἡράκλειον, ἐπεσκέφθη τὰς ἐν τῇ πρώτῃ τῶν πόλεων τούτων εὑρισκομένας κρητικὰς οἰκογενείας. Συγκινηθεὶς δ' ἐκ τῆς ἐλεεινῆς καταστάσεως εἰς ἣν εὑρίσκονται προσέφερε 1000 περίπου ὀκάδας διπύρου ἄρτου, ὃν ἡ ἐγχώριος ἐξουσία ἐπέτρεψε νὰ δοθῇ ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ νὰ τὸν διανείμῃ ἡ ἐπὶ τῶν φιλανθρωπικῶν μέτρων ἐπιτροπή, ὑπὸ τοῦ κ. Σάββα προεδρευομένη. Ὁ ἴδιος κ. Boutakoff συλλέξας 800 περίπου φράγκα τὰ ἐνεχείρισεν εἰς τὸν ἐκεῖ Προξ. Πράκτορα τῆς Ρωσσίας κ. Σκουλούδην, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ διανεμηθῶσιν εἰς τὰς ἰδίας δυστυχεῖς οἰκογενείας.

Ὁ ἐνταῦθα Ὑποπρόξενος τῆς Ἰταλίας κ. Colucci καὶ ὁ Πλοίαρχος τοῦ ἐνταῦθα σταθμεύοντος ἰταλικοῦ μικροῦ ἀτμοπλοίου *Authion* κύριος Conti, συσκεφθέντες καὶ εὑρόντες ὅτι αἱ ἐκ μέρους τῆς Ἰταλικῆς Κυβερνήσεως δοθεῖσαι ὁδηγίαι, ἂν καὶ μὴ σαφεῖς, δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσιν οὕτως ὥστε νὰ παραλάβωσι κρητικὰς οἰκογενείας, ἀπεφάσισαν νὰ πράξωσι τοῦτο, ἂν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν δὲν ἤθελον παρουσιασθῇ δυσκολίαι. Πρὸ δέκα λοιπὸν ἡμερῶν ὁ κ. Conti ἀνεχώρησεν ἐκ Σούδας καὶ μετέβη εἰς Ρέθυμνον καὶ Ἡράκλειον, ὅπως συνεννοηθῇ μὲ[1] τὸν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα εὑρισκόμενον *Μεγάλον Ναύαρχον*. Δυστυχῶς οὐδ' εἰς τὴν περίστασιν ταύτην, εἴτε διότι ὁ Ἰταλὸς Πλοίαρχος δὲν ἠθέλησε νὰ λάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν (ὅρον ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἠδύνατο νὰ συμπράξῃ καὶ ὁ Ρῶσος Πλοίαρχος) εἴτε δι' ἄλλον λόγον, οὐδὲν ἐπράχθη πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς φιλανθρώπου ταύτης πράξεως, ἥτις, ἕνεκα τῶν ὠμοτήτων ἃς ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς κατὰ τῶν γυναικοπαίδων διαπράττει, εἶναι σήμερον παρά ποτε δικαιολογημένη[2]. Ὁ *Μέγας Ναύαρχος* πρὸ δύο ἡμερῶν ἐπανῆλθεν εἰς Σούδαν.

Διὰ τοῦ ἀτμοπλοίου τῆς παρελθούσης ἑβδομάδος ἀφίχθη ἐνταῦθα ὁ νέος Πρόξενος

1. Χφ. *μετὰ*.
2. Χφ. *δικαιολογημένος*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τῆς Γαλλίας κ. Tricou καὶ αὐθημερὸν ἀνέλαβεν, ὡς διὰ τῆς ἐγκυκλίου του ἐγνωστοποίησεν εἰς τὸ προξενικὸν σῶμα, τὴν ὑπηρεσίαν του, μετὰ δύο δ' ἡμέρας ἐδέχθη τὰς ἐπισκέψεις αὐτοῦ. Ὁ κ. Tricou εἶναι νέος, ὑπηρέτησεν ἕως πέντε ἔτη εἰς τὸ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Γενικὸν Προξενεῖον, ὅπου προήδρευε τὸ προξενικὸν δικαστήριον, καὶ πρώτην φορὰν ἀποδέχεται τὴν διεύθυνσιν προξενείου. Κατοικεῖ εἰς τὸ προάστιον Χαλέπαν. Τίνες αἱ περὶ κρητικῆς ἐπαναστάσεως ἰδέαι του ἀγνοῶ εἰσέτι, καθότι ἅπαξ μόνον τὸν εἶδα καὶ φαίνεται λίαν πεφυλαγμένος καὶ ψυχρός, ἀλλ' οἱαιδήποτε καὶ ἂν ὦσιν αἱ ἰδέαι του, δὲν θέλουσιν εἶσθαι, ἐλπίζω, ὁποῖαι αἱ τοῦ προκατόχου του κ. Derché.

Ὁ κ. Derché δυστυχῶς μὴ ἀρεσκόμενος εἰς μόνην τὴν οὐδετερότητα ἣν ἡ κυβέρνησίς του προεκήρυττεν, οὐδεμίαν εὐκαιρίαν ἄφηνε νὰ παρέλθῃ χωρὶς νὰ στιγματίσῃ τὸ κίνημα τῶν Κρητῶν καὶ χωρὶς νὰ διαδίδῃ τὰς πλέον ἀπελπιστικὰς φήμας δι' αὐτούς. Ἐκ συστήματος διαστρέφων τὴν ἀλήθειαν τῶν ἐνταῦθα συμβαινόντων ἀπέκρυπτεν εἰς τὴν κυβέρνησίν του πᾶν εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ἐπωφελὲς ἢ εἰς τοὺς Τούρκους ἐπιζήμιον γεγονός, ἀρνούμενος νὰ λαμβάνῃ γνῶσιν τῶν ἐγγράφων ἅτινα ἡ Πρ. Κυβέρνησις ἢ ἡ συνέλευσις τῶν Κρητῶν ἀπηύθυνεν εἰς τοὺς προξένους. Ἀπέφευγε νὰ διαβιβάζῃ εἰς τὴν κυβέρνησίν του ὅσα οἱ δυστυχεῖς Κρῆτες ἐν τῇ ἀσθενείᾳ των προσεπάθουν νὰ κάμουν γνωστὰ εἰς τὰς μεγάλας δυνάμεις. Ὢν δ' εἰς διηνεκῆ καὶ στενὴν συνάφειαν μὲ τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς ὄχι μόνον ἐχορήγει εἰς αὐτὰς τὰς συμβουλάς του, καλὰς ἢ κακάς, ἀλλὰ καὶ προσέφερε καὶ πολλὰς ἄλλας ἐκδουλεύσεις, ἢ ἐχορήγει πληροφορίας ἥκιστα συμβιβαζομένας μὲ τὴν ὁποίαν κατεῖχε θέσιν. Ἐν γένει δ' ἕνεκα τῆς διαγωγῆς του ταύτης, δι' ἧς ἐξέπιπτε τῆς θέσεώς του καὶ ὡς τιμίου ἀνθρώπου καὶ ὡς Προξένου τῆς Γαλλίας, κατέστη ἐνταῦθα ἀποστροφῆς ἀντικείμενον εἰς πάντα Ἕλληνα.

Ὁπωσδήποτε ὁ κ. Tricou, ὅστις ἐν πολλοῖς ἔχει ἐσφαλμένας πληροφορίας περὶ τῶν ἐνταῦθα διατρεχόντων, γινώσκει αὐτὰ πλειότερον τοῦ προκατόχου του. Ἐδέχθη, ὡς εὐχαρίστως ἐπληροφορήθην, τὸ μνησθὲν πρὸς τοὺς κ.κ. προξένους ἔγγραφον τῆς Προσωρ. Κυβερνήσεως τῶν Κρητῶν ὑπ' ἀριθ. 632 καὶ λαβὼν ἀντίγραφον μετάφρασιν αὐτοῦ θέλει τὸ πέμψει εἰς τὴν κυβέρνησίν του. Προτίθεται δέ, ὡς μανθάνω, νὰ μεταβῇ μετ' ὀλίγας ἡμέρας εἰς Ρέθυμνον καὶ Ἡράκλειον, ἵνα γνωρίσῃ ἐκ τοῦ πλησίον τὰ ἐκεῖ διατρέχοντα.

Πρό τινων ἡμερῶν ὀθωμανικόν τι ἀτμόπλοιον, ἠγκυροβολημένον εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Σελίνου, ἀνέλκον τὴν ἄγκυράν του ἤγρευσεν ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης ὑποβρύχιόν τινα μηχανὴν ἐξ ἐκείνων ὧν κατὰ τὸν ἀμερικανικὸν πόλεμον ἐγένετο χρῆσις πρὸς καταστροφὴν τῶν ἐχθρικῶν πλοίων (torpille). Ἡ μηχανὴ αὕτη δὲν εἶχεν ἐκπυρσοκροτήσει, εἴτε διότι εἶχε βλαφθῇ, εἴτε διότι δὲν εἶχε δοθῇ ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐνέβαλεν εἰς μεγάλην ἀνησυχίαν τὸν ὀθωμανικὸν στόλον, διότι λέγουν ὅτι οἱ ἐπαναστάται ἔχουσι μηχανήματα τοιαῦτα εἰς τὴν διάθεσίν των, ἀλλὰ τῶν ὁποίων δὲν ἐγένετο μέχρι τοῦδε ἀποτελεσματικὴ χρῆσις.

Λαβὼν ἐκ Ρεθύμνης, ἀφοῦ ἔγραψα τὰ ἀνωτέρω, πληροφορίας τινὰς περὶ τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μυλοποτάμου συναφθεισῶν μαχῶν, δὲν ἔκρινα ἄσκοπον νὰ τὰς προσθέσω ἐνταῦθα.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Εἰσβάλλοντος τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν ταύτην, αἱ μὲν οἰκογένειαι ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἴδης, οἱ δὲ πολεμισταὶ τῶν ἐπαρχιῶν 'Αμαρίου, 'Αγίου Βασιλείου καὶ Σφακίων, δύο περίπου χιλιάδας τὸν ἀριθμόν, ὑπὸ τὸν 'Αρχηγὸν τοῦ τμήματος κύριον Π. Κορωναῖον σπεύσαντες εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μυλοποτάμου καὶ τὴν 6 Ματου προσέβαλαν τὸν ὀθωμανικὸν στρατὸν εἰς τὰ χωρία Μελιδόνι, Μπράχιμον, Πέραμα καὶ Ἄσπρον 'Ανήφορον. 'Αλλ' ἐπειδὴ τὰ μέρη ταῦτα ἦσαν πεδινά, ὁ 'Αρχηγὸς προσεπάθησε νὰ προσελκύσῃ τοὺς 'Οθωμανοὺς εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη καὶ ἰδίως εἰς τὰς κοιλάδας τοῦ χωρίου Μαργαρίται, ὅπερ καὶ ἐπέτυχεν. Ἡ μάχη ἀρξαμένη εἰς τὸ χωρίον Μελιδόνη κατέστη ζωηρὰ εἰς τὰς κοιλάδας τῶν Μαργαριτῶν καὶ παρετάθη μέχρι τῆς νυκτὸς μὲ ἱκανὴν ζημίαν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Αὐθημερὸν ὁ Ρεσσὴτ 'Εφέντης (γενόμενος κατόπιν Πασᾶς) ἐπὶ κεφαλῆς δύο περίπου χιλιάδων στρατιωτῶν, τακτικῶν καὶ ἀτάκτων, ἀναχωρήσας ἐξ Ἡρακλείου διῆλθε διὰ τοῦ χωρίου Μάραθον, ἀνῆλθεν εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, ἣν ἐπυρπόλησε, καὶ κατεσκήνωσεν εἰς τὸ χωρίον Δαμάσταν. Πληροφορηθεὶς δὲ ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἦσαν ἐνησχολημένοι εἰς τὴν ἐν Μαργαρίταις μάχην προσεπάθησε νύκτωρ νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ, ἀλλὰ καθ' ὁδὸν συνηντήθη μετὰ σώματός τινος ἐπαναστατῶν ἐξ 'Ανωγείων ὑπὸ τὸν Πετροπουλάκην εἰς θέσιν Δοξαρὸν καὶ κατεδιώχθη ὑπ' αὐτοῦ καθ' ὅλην τὴν νύκτα μέχρι τοῦ χωρίου Πέραμα ἀφεὶς ἀρκετοὺς νεκροὺς καὶ ὅλην του τὴν ἀποσκευήν, συνισταμένην εἰς ἑξήκοντα ζῷα μὲ τροφὰς καὶ πολεμοφόδια, εἰς χεῖρας τῶν Χριστιανῶν. Τὴν 7 Ματου οἱ 'Οθωμανοὶ ἐπυρπόλησαν τὸ χωρίον Μαργαρίταις, ἐφόνευσαν ἕνδεκα γέροντας, ἐβίασαν ὅσας γυναῖκας εὗρον ἐν αὐτῷ, ἔσφαξαν δύο βρέφη εἰς τοὺς κόλπους τῶν μητέρων των, ἐπυρπόλησαν τὰς ἐκκλησίας κλπ. καὶ ὁμοίας πράξεις ἔπραξαν καὶ εἰς τὰ χωρία Μηλεριανὰ [1] καὶ Μελιδόνι, ἅτινα ὡσαύτως ἔκαυσαν.

Τὴν 8 Ματου ὁ Στρατάρχης ἐγκαταλιπὼν τὸ χωρίον 'Αγγελιανά, ὅπου ἦτο ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐστρατοπεδευμένος περιμένων εἰς μάτην τὴν ὑποταγὴν τῶν κατοίκων, κατεσκήνωσεν ἄνωθι τοῦ χωρίου Γαράζου, ἀφοῦ καθ' ὁδὸν ἐπυρπόλησεν ὅλα τὰ ἀπαντηθέντα χωρία καὶ ἔσφαξεν ὅσους γέροντας εὗρεν ἐν αὐτοῖς. Ἵνα δὲ περισπάσῃ τὴν προσοχὴν τῶν εἰς τὰ χωρία 'Αβδελλοῦ [2] καὶ Ἅγιον 'Ιωάννην εὑρισκομένων Χριστιανῶν καὶ δυνηθῇ ὁ στρατός του νὰ διέλθῃ ἀβλαβής, ἀπέστειλεν ἅπαντας τοὺς ἀτάκτους ὅπως τοὺς προσβάλωσιν εἰς τὰς θέσεις των διὰ τοῦ χωρίου Χουμέρι. Πλὴν οἱ Χριστιανοὶ νοήσαντες τὸ σχέδιον ἀπεσύρθησαν εἰς τὰ ὑψώματα καὶ ἀφῆκαν αὐτοὺς νὰ προχωρῶσι καὶ νὰ καίωσι τὰ χωρία. 'Αλλ' αἴφνης ἐπιπεσόντες κατ' αὐτῶν τοὺς ἔτρεψαν εἰς φυγὴν καὶ τοὺς κατεδίωκαν ἐπὶ τέσσαρας ὥρας, κύριοι γενόμενοι ἑπτὰ ζῴων μὲ ἀποσκευὰς καὶ πέντε αἰχμαλώτων, μέχρι σχεδὸν τοῦ χωρίου Γαράζου, ἔνθα ὁ τακτικὸς στρατὸς τοὺς ὑπεστήριξεν. 'Εκεῖ συνήφθη γενικὴ μάχη, διαρκέσασα ἐπὶ τέσσαρας ὥρας μέχρι τῆς νυκτός.

Τὴν 9 Ματου ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐξεκίνησεν ἀπὸ Γαράζον πρὸς τὰ 'Ανώγεια καίων

---

1. Πλευριανά.
2. 'Αβδελλᾶ ἢ 'Αβδελλᾶς.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὰ καθ' ὁδὸν χωρία, οἷον Λειβάδια [1], Ζούλακον [2] καὶ 'Αξόν, καὶ καταστρέψας τὴν Μονὴν Δισκουρίου. Οἱ Χριστιανοὶ ἐν τούτοις προλαμβάνοντες τὰς καταλλήλους θέσεις προσέβαλλον αὐτοὺς ἀδιακόπως, καὶ καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἡ μάχη ἐξηκολούθει μέχρι τῆς νυκτός, ὅτε οἱ Χριστιανοὶ ἐξαντλήσαντες τὰ πολεμοφόδιά των ἠναγκάσθησαν ν' ἀποσυρθῶσιν, οἱ δὲ 'Οθωμανοὶ ἠδυνήθησαν νὰ καταλάβωσι τὰ 'Ανώγεια, ἅτινα ἐπίσης ἐπυρπόλησαν, καὶ τὴν ἐπαύριον νὰ διευθυνθῶσι πρὸς τὸ 'Ηράκλειον, εἰς τὰ πέριξ τοῦ ὁποίου ἔκτοτε διαμένουσιν.

'Η τριήμερος αὕτη πάλη ὑπῆρξε πεισματώδης καὶ αἱματηρὰ ἰδίως διὰ τοὺς Τούρκους, οἵτινες ὑπέστησαν μεγάλας ζημίας, κινδυνεύσαντος, ὡς λέγουν, καὶ τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ νὰ φονευθῇ εἰς τὴν σκηνήν του, ἥτις διεπεράσθη ὑπὸ σφαιρῶν. 'Ο ἀριθμὸς τῶν φονευθέντων Τούρκων κατὰ τὰς ἐπανειλημμένας ταύτας μάχας, ὡς βεβαιοῖ ὁ κ. Κορωναῖος ἐν τῇ ἡμερησίᾳ διαταγῇ [3] του, ἀναβαίνει εἰς πλειοτέρους τῶν χιλίων, ὁ δὲ τῶν πληγωμένων εἰς ἐπίσης τόσους. Βεβαιοῦσιν ὅτι ὅλαι αἱ κοιλάδες, ὅλα τὰ χωρία, 'Αγιοκαμίτικα, 'Αμπέλια [4], "Αγιος 'Ιωάννης, 'Ομηλιανά, 'Αμπέλια [5], καὶ ἐν γένει ὅλα τὰ μέρη δι' ὧν ὁ τουρκικὸς στρατὸς διέβη εἰσὶ πλήρη πτωμάτων Τούρκων, ἕνεκα δὲ τῆς ἀποφορᾶς τῶν πτωμάτων, ἅτινα δυστυχῶς ἀφήνουσιν ἄταφα, ἀδύνατος καταντᾷ ἡ ἐκ τῶν μερῶν ἐκείνων διάβασις.

Οἱ Χριστιανοὶ καὶ κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἔδειξαν ἀπαράμιλλον ἀνδρείαν καὶ ἀπέδειξαν ὅτι σταθερὰν ἀπόφασιν ἔχουσι μ' ὅλας τὰς θηριωδίας τῶν Τούρκων νὰ ἐμμείνωσιν εἰς τὴν ἐπανάστασιν μέχρι τελείας καταστροφῆς. 'Ελπίζω δ' ὅτι καὶ ὁ Στρατάρχης 'Ομὲρ Πασᾶς ἐπείσθη ἤδη ὅτι ἡ ὑποταγὴ τῆς νήσου δὲν εἶναι πρᾶγμα εὔκολον, ὡς κατ' ἀρχὰς ἐξέλαβεν.

'Επισυνάπτεται: 1) τὸ ὑπ' ἀριθμ. ⟨632⟩ ἔγγραφον τῆς Πρ. Κυβερνήσεως· καὶ 2) ἡ ἀπὸ 14 Μαΐου ἡμερησία διαταγὴ τοῦ Κορωναίου.

146

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

'Αριθ. 43 *'Ηράκλειον, 22 Μαΐου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ26/963

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. 'Εξοχότητα ὅτι τὴν πρωίαν τοῦ παρελθόντος Σαββάτου, εἰκοστὴν τοῦ μηνός, ὁ 'Ομὲρ Πασᾶς πανστρατιᾷ ἐγκατέλειψε τὰς θέσεις Σπήλια καὶ Σκαλίανη καὶ μετέβη εἰς Καστέλι τῆς Πεδιάδος.

---

1. Λιβάδα.
2. Ζοῦ – τὸ – Λάκκο· νῦν Ζωνιανά.
3. 14 Μαΐου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ30/1093.
4. 'Αγιομαμίτικα ἀμπέλια.
5. 'Ομαλιανὰ ἀμπέλια.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Χθὲς τὸ ἑσπέρας ταχυδρόμοι τῆς Διοικήσεως ἐκόμισαν εἰδήσεις ὅτι ἡ μάχη ἤρχισε καὶ ὅτι ὁ Ὁμὲρ προσβάλλει τὰς θέσεις Κυρὰ καὶ Κράσι [1], ὁ δὲ Ρεσὶτ Ἐφένδης τὴν ἐπιλεγομένην θέσιν Νηπιδιτό [2], πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Λασιθίου, ἵνα καταλάβῃ τὰ νῶτα τῶν ἐπαναστατῶν. Μέχρι τῆς μεσημβρίας σήμερον δὲν ἐβεβαιώθη οὐδὲν ἀποτέλεσμα.

Ἡ Διοίκησις ἔθηκε σήμερον μεγάλας φρουρὰς εἰς τὰς θύρας τοῦ φρουρίου καὶ ἐμποδίζει αὐστηρῶς τὴν εἴσοδον καὶ τὴν ἔξοδον τῶν Χριστιανῶν. Τὰ μέτρα ταῦτα προοιωνίζουσιν ἄριστον ἀποτέλεσμα ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν.

Ἡ ρωσικὴ φεργάτα ἀπέπλευσε πρὸς τὸ ἑσπέρας τῆς εἰκοστῆς τοῦ μηνός. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐλιμενίσθη ἓν μικρὸν ἰταλικὸν ἀτμοκίνητον, ὅπερ διαμένει ἐνταῦθα.

Οὐδὲν ἄλλο νεώτερον ἄξιον τῆς ὑμετέρας προσοχῆς.

147

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 145 *Χανιά, 28 Μαΐου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ17/579

Ἀφοῦ ὁ Ὁμὲρ Πασᾶς διέμεινεν ἡμέρας τινὰς εἰς Κνωσσὸν καὶ τὰ πέριξ χωρία Σπήλια καὶ Σκαλιάνι καὶ ἐφωδιάσθη μὲ τροφὰς καὶ πολεμοφόδια, ἅτινα δι' ἀτμοπλοίων τῷ μετέφεραν εἰς Ἡράκλειον, τὴν 20 τοῦ λήγοντος μηνὸς ἀνεχώρησε καὶ διηυθύνθη εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πεδιάδα, ὅπου ἐστρατοπέδευσεν ἐν τῷ χωρίῳ Καστέλλι, ἑπτὰ ὥρας τοῦ Ἡρακλείου ἀπέχοντι. Μὴ ὄντος δυνατοῦ ἕνεκα τῆς μεγάλης ἀπὸ Χανίων ἀποστάσεως νὰ λάβωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰδήσεις περὶ τῶν ἐκεῖ πεπραγμένων, περὶ ὧν καὶ ἐν Ἡρακλείῳ ἀκόμη ἴσως μετὰ δυσκολίας θέλουσι μάθει, καθότι ἕνεκα τῆς εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην μεγάλης συγκεντρώσεως κατοίκων, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀναβαίνει εἰς τεσσαράκοντα περίπου χιλιάδας κατοίκους, ἀπηγορεύθη ἡ εἴσοδος τῶν Χριστιανῶν, περιορίζομαι νὰ γνωστοποιήσω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον ὅσα παρὰ τοῦ κ. Tricou ἔμαθον.

Ὁ κ. Tricou, μεταβὰς τὴν παρελθοῦσαν Τετάρτην διὰ τῆς *Salamandre* εἰς Ἡράκλειον, ἀπεφάσισε νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ στρατόπεδον πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ Ὁμὲρ Πασᾶ, εὑρισκομένου μέχρι τοῦ νῦν εἰς τὸ χωρίον Καστέλλι τῆς Πεδιάδος, καὶ πρὸς τοῦτο ἐζήτησε παρὰ τοῦ Καϊμακάμη τὴν ἄδειαν καὶ χωροφύλακάς τινας. Ὁ Καϊμακάμης κατ' ἀρχὰς ἠρνήθη, ἀλλ' ἰδὼν τὴν ἐπιμονὴν τοῦ κ. Tricou, ἀπειλήσαντος μάλιστα ὅτι θέλει γράψει περὶ τούτου εἰς Κωνσταντινούπολιν, συνήνεσε καὶ ἐχορήγησε τρεῖς ἐνόπλους ἄνδρας πρὸς φύλαξιν. Ὁ κ. Tricou μετὰ ἑπτάωρον ὁδοιπορίαν, καθ' ἣν διέβη διὰ διαφόρων χωρίων ὧν αἱ οἰκίαι ὑπῆρχαν κατεστραμμέναι ἢ ἄνευ στέγης ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἀκόμη τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ, ἔφθασεν εἰς τὸ χωρίον Καστέλλι, ὅπου ἔχει τὸ ἀρχηγεῖόν του ὁ Ὁμὲρ Πασᾶς καὶ ὅπου

1. Χωρία Κερὰ (ἡ) καὶ Κράσι.
2. Χωρίον Νιπιδιτό(ς).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὑπάρχουν δύο χιλιάδες[1] τακτικὸς στρατός. Ἀφοῦ δὲ διέμεινεν ἐκεῖ 3–4 ὥρας καὶ ἐπρογεύθη μετ' αὐτοῦ, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ Ἡράκλειον.

Ἔμαθε λοιπὸν ὅτι τὸ λοιπὸν μέρος τοῦ στρατοῦ, ἓξ περίπου χιλιάδες τακτικοῦ καὶ ἀτάκτου, ὑπὸ τὸν Ρεσσὴτ Πασᾶν καὶ Ἀλῆ Σαρκὸς Πασᾶν, εὑρίσκετο εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη ἐπὶ τοῦ ὀροπεδίου τῆς ἐπαρχίας Λασιθίου, ὄχι μακρὰν τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ· ὅτι τὸ σῶμα τοῦτο ἀναβὰν ἐκ δύο μερῶν εἰς τὸ ὀροπέδιον ἀπὸ τῆς παρελθούσης Κυριακῆς, 21 τοῦ μηνός, καὶ ἀπαντῆσαν ἐπίμονον ἀντίστασιν *(une resistance opiniâtre)* ἐκ μέρους τῶν ἐκεῖ ἐπαναστατῶν κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ ἓν μέρος τοῦ ὀροπεδίου, τὸ δυτικόν, ἐνῷ οἱ ἐπαναστάται ὑπὸ τὸν Κορωναῖον καὶ ἄλλους ὁπλαρχηγούς, οἵτινες κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ ἀναβαίνουσιν εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο εἰς δέκα χιλιάδας, κατέχουσιν ὅλον τὸ λοιπὸν πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν ὀροπέδιον· ὅτι οὗτοι εἶναι καλῶς ὠργανισμένοι καὶ ἐφοδιάζονται τακτικῶς ἐκ τῶν χρειωδῶν· ὅτι ἐκ τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν ἐστάλησαν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐπικουρίαι· ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχει μέγας ἀριθμὸς ἐθελοντῶν ἐξησκημένων εἰς τὴν τέχνην τοῦ πολέμου, ὡς ἐξήγαγεν ὄχι ἐκ τῆς εὐθυβολίας, ἀλλ' ἐκ τῆς κατὰ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης ἑνότητος τοῦ πυροβολισμοῦ τῶν διαφόρων ἀποσπασμάτων. Ὡμολόγησε τὸ δύσκολον τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ νὰ καθυποτάξῃ τὴν νῆσον, ὅτι ὅμως ἐξακολουθεῖ νὰ ἐφαρμόζῃ τὸ σχέδιον, ὅπερ ἀπ' ἀρχῆς εἶχε συλλάβει καὶ ὅπερ συνίσταται εἰς τὸ ν' ἀπωθήσῃ ἐξ ἀνατολῶν τοὺς ἐπαναστάτας καὶ νὰ τοὺς ἀναγκάσῃ νὰ συγκεντρωθῶσιν εἰς Σφακία ἢ εἰς ἄλλην τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ὅπου νὰ τοὺς καταστρέψῃ, καὶ ὅτι πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου ἀναμένει ἐκ Κωνσταντινουπόλεως δέκα εἰσέτι τάγματα. Παρατηρήσαντος τότε τοῦ κ. Tricou εὐτραπέλως πως ὅτι, κατὰ μίαν ἐπιστολὴν τοῦ ἰδίου Ὀμὲρ πρὸς ἓν ἐπίσημον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρόσωπον, τὸ σχέδιον μετεβλήθη τρὶς μέχρι τοῦδε, ἐκεῖνος ἐδέχθη τὴν παρατήρησιν δυσθύμως πως καὶ ἐπρόσθεσεν ὅτι τὸ σχέδιόν του ἀπ' ἀρχῆς ἦτο νὰ περιέλθῃ τὸν τόπον, νὰ γνωρίσῃ τὴν τοπογραφίαν του, ὅπερ ἤδη πράττει, καὶ εἶτα νὰ περιορίσῃ τοὺς ἐπαναστάτας εἰς ἓν ὡρισμένον μέρος, ὅτι ὅμως, ὅπου ἂν διέλθῃ, ἡ ἐπανάστασις δὲν ἀνυψοῖ πλέον τὴν κεφαλήν.

Κατόπιν παραιτήσας ὁ κ. Tricou τὸν Ὀμὲρ Πασᾶν ἐπληροφορήθη ὅτι τὸ ὑπὸ τοὺς Ρεσσὴτ καὶ Ἀλῆν Πασᾶν σῶμα, τὸ ἀναβὰν εἰς τὸ ὀροπέδιον Λασιθίου καὶ καταλαβὸν μέρος αὐτοῦ, εὑρίσκεται ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν περικυκλωμένον, θεωρεῖ δὲ τὸ πρᾶγμα ὄχι ἀπίθανον : 1) διότι, ἐνῷ τὸ σῶμα αὐτὸ ἀνέβη εἰς τὸ Λασίθι τὴν 21 τοῦ μηνὸς καὶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐγένετο ἡ πεισματώδης μάχη, ὥρας πολλὰς διαρκέσασα, μολονοτοῦτο δὲν εἶχαν εἰσέτι μεταφέρει τὴν 25 τοῦ μηνός, ὅτε ὁ κ. Tricou ἦτο εἰς τὸ στρατόπεδον, τοὺς ἐν τῇ μάχῃ πληγωθέντας, οἵτινες κατὰ τὸν Ὀμὲρ ἦσαν περὶ τοὺς 60· καὶ 2) διότι ἐπανερχόμενος εἰς Ἡράκλειον ἀπήντησε καθ' ὁδὸν δύο ἢ τρεῖς χιλιάδας στρατοῦ τακτικοῦ καὶ ἀτάκτου, μεταβαίνοντος μετὰ μεγίστης ταχύτητος ἐκ Ρεθύμνης εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ. Τὸ αὐτὸ περιστατικόν, ὅτι δηλ. τὸ ὑπὸ τὸν Ρεσσὴτ Πασᾶν σῶμα εὑρίσκεται στενο-

1. Χφ. *χιλιάδας*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

χωρημένον ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, γράφει καὶ ὁ ἐν Ἡρακλείῳ Πλοίαρχος τοῦ ἰταλικοῦ ἀτμοπλοίου πρὸς τὸν κ. Colucci.

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω προσθέτει ὁ κ. Tricou ὅτι παρετήρησεν εἰς τὸν Ὀμὲρ Πασᾶν τίς εἶναι ἡ βάσις τῶν ἐργασιῶν του, πλὴν ἐκεῖνος ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἔχει τοιαύτην. Καὶ πραγματικῶς ὁ κ. Tricou οὐδαμῶς παρετήρησε νὰ κρατῇ τὴν μετὰ τοῦ Ἡρακλείου συγκοινωνίαν διὰ στρατοῦ.

Μένει ἤδη νὰ μάθωμεν ἐκ πηγῶν ἄλλων τὰ καθέκαστα τῆς συγκροτηθείσης εἰς Λασίθιον μάχης, ἥτις βεβαίως ὑπῆρξε φονική, καὶ ἂν πραγματικῶς ὁ ὑπὸ τὸν Ρεσσὴτ Πασᾶν στρατὸς εἶναι ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν περικλεισμένος. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰ ἐν τῷ τμήματι Χανίων συμβάντα, ταῦτα κατὰ τὴν λήξασαν ἑβδομάδα περιορίζονται εἰς τὰ ἑξῆς.

Τὸ ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ Πασᾶν σῶμα, ὅπερ εἶναι ἡ μόνη ἐν τῷ τμήματι σπουδαία δύναμις, συγκειμένη ἐξ ἓξ ταγμάτων, διαμένει ὡς γνωστὸν ἐστρατοπεδευμένον ἐν Βρύσαις Ἀποκορώνων ἐντὸς ὠχυρωμένου στρατοπέδου. Μετὰ τὴν ἐν Κράπῃ ἀποτυχίαν αἱ ἐργασίαι του περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ καταδιώκῃ τὰς ἐκ τῶν ὀρέων εἰς τὴν πεδιάδα ἀποτολμώσας νὰ καταβαίνωσιν οἰκογενείας καὶ νὰ καταστρέφῃ τὰς μὴ μέχρι τοῦδε καταστραφείσας ἰδιοκτησίας.

Τὸ ὑπὸ τὸν Ἀρχηγὸν τοῦ τμήματος κ. Ζιμπρακάκην σῶμα, συγκείμενον ἐκ διαφόρων Σφακιωτῶν, Ἀποκορωνιτῶν, Κυδωνιωτῶν καὶ ἐθελοντῶν, πρὸ πολλοῦ ἐσκέπτετο νὰ πράξῃ τι κατὰ τοῦ Μεχμὲτ Πασᾶ. Ὅθεν κατελθὸν ἐκ τῶν ὑψηλῶν θέσεων ἃς μετὰ τὴν ἐν Κράπῃ προσβολὴν ἐκράτει, κατέλαβεν ἑτέρας τινὰς θέσεις κατέναντι καὶ πλησίον τοῦ Μεχμὲτ Πασᾶ. Οὗτος μὴ ἀνεχόμενος τὴν προσέγγισιν ταύτην, ἥτις καθίστατο δι' αὐτὸν ὀχληρά, ἐκίνησε κατ' αὐτῶν τὴν 20 τοῦ Μαΐου καὶ κατέλαβε τὸ χωρίον Βαφὲ καὶ τὰς πέριξ θέσεις. Ἀλλὰ τότε, συγκροτηθείσης μάχης, ἠναγκάσθη νὰ καταλίπῃ τὰς θέσεις του, κατεδιώχθη δι' ἐφόδου ἐκ τοῦ χωρίου Βαφέ, ἐπανέκαμψεν εἰς τὸ στρατόπεδόν του καταδιωκόμενος ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, ἀψηφούντων τοὺς ἐκ τοῦ στρατοπέδου πυροβολισμούς. Καταλαβόντες τὸ πλῆρες θλιβερῶν ἀναμνήσεων χωρίον Βαφὲ οἱ ἐπαναστάται, ἐθελονταὶ καὶ ἐγχώριοι ἀνεμνήσθησαν μετ' ἄλγους τὴν ἡρωικὴν ἦτταν ἣν ὀλίγοι πρὸς πολλοὺς μαχόμενοι ὑπέστησαν ἄλλοτε, καθὼς καὶ τοὺς κατ' αὐτὴν γενναίως πεσόντας.

Ὁ ἐχθρός, βλέπων ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν κατάληψις τῶν εἰρημένων θέσεων ἦτο ἐπιβλαβὴς δι' αὐτόν, ἐπεχείρησε τὴν 23 Μαΐου νὰ προσβάλῃ αὐτοὺς καθ' ὅλην τὴν γραμμήν, πλὴν ἀπέτυχεν ἀποκρουσθεὶς καὶ τραπεὶς εἰς ὑποχώρησιν διὰ τῶν τηλεβόλων προστατευομένην [1].

Ἄγνωστος εἶναι ἡμῖν ὁ ἀριθμὸς τῶν κατὰ τὰς δύο ταύτας συμπλοκὰς φονευθέντων Τούρκων, ἐφονεύθη ὅμως εἷς συνταγματάρχης. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων κατὰ περίεργον σύμπτωσιν εἷς μόνον ἐπληγώθη ἐλαφρῶς, ὁ Ἀναγ. Βουβολάκη⟨ς⟩ [2] ἐκ Βαφέ, καὶ οὐδεὶς ἐφονεύθη.

---

1. Χφ. *προστατευομένων*.
2. Ἀναγν. Βαντολάκης.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐν τούτοις πληροφοροῦμαι ὅτι ὁ ἀνωτέρω ἐν Βρύσαις ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ Πασᾶν στρατὸς εὑρίσκεται ἤδη εἰς θέσιν δύσκολον, καθ' ὅσον οἱ ἐπαναστάται καταλαβόντες τὰς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς θαλάσσης θέσεις διέκοψαν πᾶσαν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς θαλάσσης συγκοινωνίαν καὶ ἐμποδίζουν αὐτὸ⟨ν⟩ νὰ παραλάβῃ τὰς δι' ἀτμοπλοίου μετενεχθείσας εἰς τὴν παραλίαν τῶν Καλυβῶν ἀπὸ τῆς παρελθούσης Δευτέρας τροφάς. Ἐδέησε λοιπὸν χθὲς ν' ἀναχωρήσωσιν ἐντεῦθεν τρία τάγματα πρὸς ἐπικουρίαν καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς συγκοινωνίας.

Τὰ περιστατικὰ ταῦτα διηγήθη καὶ ὁ ἴδιος Αἰγύπτιος Ναύαρχος Κασὴμ Πασᾶς εἰς τὸν κ. Colucci. Σημειωτέον ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι δὲν ἀποκρύπτουσιν εἰς τοὺς μετ' αὐτῶν σχετιζομένους τὴν ἀληθῆ κατάστασιν τῶν πραγμάτων. Ὅθεν ὁ ἴδιος Ναύαρχος συνομιλῶν μετὰ τοῦ κ. Colucci ὡμολόγησε τὸ κρίσιμον αὐτῆς, διότι ὅλοι οἱ Κρῆτες εἶναι σήμερον εἰς τὰ ὅπλα, κατὰ δὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς οὓς αὐτὸς κάμνει, ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἀναβαίνει εἰς τεσσαράκοντα χιλιάδας, εἰς οὓς προστίθενται καὶ τέσσαρες χιλιάδες ἐθελονταί. Προσέθηκε δ' ὅτι, ἂν ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς δὲν λάβῃ ἀκόμη ἐπικουρίας ἐκ 50 χιλιάδων ἀνδρῶν, οὐδὲν θέλει κατορθώσει. Ἀναφέρων δὲ τὰ περὶ τῆς τελευταίας καταδιώξεως τοῦ *Ἀρκαδίου* κατέκρινε τὸν Ναύαρχον Ὀθωμανὸν ὡς μὴ δῆθεν ἐπιτρέψαντα τὴν καταδίωξιν αὐτοῦ καὶ ἐντὸς ἑλληνικοῦ λιμένος καὶ προσέθηκεν ὅτι, ἂν αὐτὸς ἦτο τὸ ἁρμόδιον πρόσωπον, ἤθελε τὸ καταδιώξει καὶ τὸ καταστρέψει, ὅπου καὶ ἂν ἤθελε δυνηθῇ νὰ τὸ καταφθάσῃ, ἀδιαφόρως ἂν κατόπιν ἤθελε τιμωρηθῇ καὶ διὰ κεφαλικῆς ποινῆς, διότι, λέγει, τὸ ἀτμόπλοιον αὐτὸ κατήσχυνε τὸν αὐτοκρατορικὸν στόλον. Ἐκ τῶν ὅσων εἶπεν ἀνωτέρω ὁ Αἰγύπτιος φρονῶ ὅτι ὁ κατ' αὐτὸν ἀριθμὸς τῶν ἐπαναστατῶν εἶναι λίαν ἐξωγκωμένος καὶ λέγεται ἴσως, ὅπως δικαιολογηθῇ ἡ μέχρι τοῦδε ἀποτυχία.

Κατὰ τὸν τελευταῖον τοῦ *Ἀρκαδίου* πλοῦν ἔλαβε χώραν ἐπεισόδιον λυθὲν ὅσον ἐντίμως δι' αὐτὸ τόσον οἰκτρῶς καὶ γελοίως διὰ τοὺς Τούρκους. Διερχόμενον διὰ τῆς παραλίας τῶν Σφακίων κατεδιώχθη ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ ἀτμοπλοίου *Ἰτζεδίν*, πλήν, εἴτε διότι ἡ ταχύτης αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἠλαττωμένη ἕνεκα τῆς κακῆς ποιότητος τῶν ἀνθράκων ἢ τῆς ἀκαθαρσίας τοῦ σκάφους ἢ ἕνεκα ἄλλου τινὸς λόγου, εἴτε διότι ἡ ταχύτης τοῦ τουρκικοῦ ἀτμοπλοίου ἦτο μεγάλη, φαίνεται ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο τὸ κατέφθασε καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἀντηλλάχθησαν πυροβολισμοί, ἐξ ὧν εἷς ἐκ τοῦ *Ἀρκαδίου* διεπέρασεν ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον τὸ τύμπανον τοῦ *Ἰτζεδίν* καὶ μία γρενάδα [1] τὸ ἐκτύπησεν εἰς τὰ πλευρά. Προστεθέντων εἰς τὴν καταδίωξιν καὶ δύο ἑτέρων ἀτμοδρομόνων, τὸ *Ἀρκάδιον* κατέφυγεν εἰς τὰ Ἀντικύθηρα, ὅπου παρεφυλάττετο στενῶς ὑπὸ τῶν τουρκικῶν ἀτμοπλοίων, μέχρις οὗ δοθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἐν Σούδᾳ Ναυάρχου ὁδηγίαι ἂν πρέπῃ καὶ ἐκεῖ νὰ τὸ προσβάλωσι. Γενομένου λοιπὸν συμβουλίου ἐνταῦθα μεταξὺ τῶν δύο ναυάρχων, τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντη καὶ ἄλλων ἐπισημοτήτων (λέγουν ὅτι ἔδωκε γνώμην ἀποφατικὴν ἐρωτηθείς καὶ ὁ εἰσέτι ἐνταῦθα εὑρισκόμενος κ. Derché), ἀπεφασίσθη νὰ προσβληθῇ τὸ *Ἀρκάδι* καὶ εἰς τὸν

1. Grenade, χειροβομβίς.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἑλληνικὸν λιμένα. Ἀνεχώρησε λοιπὸν ὁ Ὀθωμανὸς Ναύαρχος μετά τινος ἀτμοπλοίου, εἰς καὶ πολλοὶ βέηδες ἐπεβιβάσθησαν, ὅπως παρασταθῶσιν εἰς τὸ περίεργον θέαμα τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς λείας τοῦ *Ἀρκαδίου*. Πλὴν καθ' ὁδὸν ἀπαντήσαντες ἕτερον ἀτμόπλοιον ἔμαθον ὅτι τὸ *Ἀρκάδιον* ἐγένετο ἄφαντον. Περιττὸν νὰ προσθέσω ὁποίαν ἐντύπωσιν ἐπροξένησε τὸ γεγονὸς εἰς τοὺς Τούρκους καὶ ὁποίων σχολίων ἀφορμὴν ἔδωκεν εἰς ἄλλους.

Δὲν κρίνω ἄσκοπον νὰ προσθέσω ἐνταῦθα ὅτι παρὰ τοῦ κ. Montegut [1], Πλοιάρχου τῆς ἀγγλικῆς κανονιοφόρου ἡ *Tyrian*, ἐπισκεφθέντος ἐσχάτως τὸ *Ἀρκάδιον* ἐν Σύρῳ καὶ συνομιλήσαντος μετὰ τοῦ μηχανικοῦ, ἔμαθον ὅτι τὸ ἀτμόπλοιον αὐτό, εἴτε ἕνεκα τῆς κακῆς ποιότητος τῶν ἀνθράκων εἴτε ἕνεκα τῆς ἀκαθαρσίας τοῦ σκάφους, κατὰ δύο μίλια τὴν ὥραν πλέει σήμερον βραδύτερον ἢ ἄλλοτε καὶ ὅτι τὰ δύο τουρκικὰ ἀτμόπλοια *Ἰτζεδὶν* καὶ *Τάλια* δύνανται ἐν ἀνάγκῃ καὶ 14 μίλια νὰ διατρέξωσι τὴν ὥραν, εἰς τρόπον ὥστε, ὡς ἔχουσι νῦν τὰ πράγματα, ἡ ὑπεροχὴ τοῦ *Ἀρκαδίου* δὲν εἶναι τόσον μεγάλη, ὡς τινες φαντάζονται.

Ὁ ἐν Ρεθύμνῃ Καϊμακάμης ἐπαύθη τῶν χρεῶν του ὑπὸ τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐδέχθη ὑπὸ τοῦ *Μεγάλου Ναυάρχου* κατὰ τὴν ἐκ Ρεθύμνης διάβασίν του ποσότητά τινα ἄρτου διὰ τὰς ἐκεῖ κρητικὰς οἰκογενείας. Τὸ αὐτὸ λέγουν καὶ διὰ τὸν ἰατρὸν Σάββαν, ὅστις ἐσπευσμένως ἐλθὼν ἐνταῦθα ἀνεχώρησεν αὐθημερὸν διὰ τοῦ τελευταίου ἀτμοπλοίου εἰς Κωνσταντινούπολιν.

148

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 44 *Ἡράκλειον, 29 Μαΐου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ26/964

Ἡ καταπληκτικὴ ἐκστρατεία τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ, ἡ ἀπαρτιζομένη ἀπὸ εἴκοσι καὶ ἐπέκεινα χιλιάδων ἀνδρῶν, ὑπερασπιζομένων ὑπὸ δέκα καὶ ὀκτὼ πυροβόλων, τριῶν χιλιάδων ἱππέων, τακτικῶν καὶ ἀτάκτων, καὶ ὑπὸ χιλιάδων φορτηγῶν ζώων, φερόντων ὑλικὸν τοῦ πολέμου, ἀπέτυχεν, ἐμηδενίσθη καὶ ἐταπεινώθη θανασίμως ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν.

Καθ' ἃ ἀνήγγειλα τῇ Ὑμ. Ἐξοχότητι διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 43 ἀναφορᾶς [2] μου, ἡ μάχη ἤρξατο τὴν εἰκοστὴν πρώτην τοῦ ἤδη λήγοντος μηνός, ἐπανελήφθη δὲ τὴν 22 καὶ 23ην, ἀλλὰ πάντοτε μὲ ἀποτυχίαν τῶν Ὀθωμανῶν. Ἡ κολοσσιαία στρατιωτικὴ δύναμις τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ ἦτο διῃρημένη κατὰ τὰς ἐν λόγῳ μάχας εἰς τρία μεγάλα σώματα. Τὸ πρῶτον ἐδιοί-

1. Montagu.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 332–333.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κει ὁ Σαρχὸς Ἀλὴ Πασᾶς καὶ προσέβαλε τὴν θέσιν Κυρά, τὸ δεύτερον ὁ Ἰσμαὴλ Πασᾶς, Αἰγύπτιος, Κρὴς τὴν πατρίδα, ⟨καὶ προσέβαλε⟩ τὴν θέσιν Κράσι καὶ τὸ τρίτον ὁ Ρεσὶτ Ἐφένδης, Διοικητὴς Ἡρακλείου, ⟨καὶ προσέβαλε⟩ τὴν θέσιν Νηπηδιτό. Ἡ ἐξόρμησις τῶν Τούρκων ἐγένετο ταυτοχρόνως, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπαναστάται ταυτοχρόνως ἀπέκρουον αὐτοὺς μετὰ τοσαύτης γενναιοψυχίας, ὥστε τοῖς ἐπέφερον μεγάλην καταστροφήν. Οἱ φονευθέντες καὶ πληγωθέντες Ὀθωμανοί, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν, ἀριθμοῦνται περὶ τὰς δύο χιλιάδας καὶ εἰς ἑκατὸν περίπου οἱ αἰχμαλωτισθέντες.

Ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦδε διαμένει εἰς Καστέλι τῆς Πεδιάδος, ἀπέχον τρεῖς ὥρας τῶν θέσεων ἔνθα ἔλαβον χώραν αἱ μάχαι. Ἔκτοτε οὐδεμίαν ἔχομεν θετικὴν πληροφορίαν ἐὰν ἐδόθησαν νεώτεραι μάχαι, διότι ἡ ἀπαγόρευσις τῆς εἰσόδου τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν πόλιν διατηρεῖται μετὰ μεγάλης προσοχῆς.

Γνωστοποιῶ πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι τὴν πρωίαν τῆς εἰκοστῆς τετάρτης τοῦ μηνὸς ἀφίχθη ἐνταῦθα ἐκ Χανίων, προερχόμενος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, εἷς γραμματοκομιστὴς καλούμενος Μαχμοὺτ Πασᾶς καὶ αὐθημερὸν μετέβη πρὸς τὸν Ὀμέρ.

Τὸ δειλινὸν τῆς ἰδίας ἡμέρας ἦλθεν ἐπίσης ἐκ Χανίων ὁ Πρόξενος τῆς Γαλλίας Τρικοὺ ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου *Σαλαμάντρα* καὶ αὐθωρεὶ μετέβη εἰς Καστέλι τῆς Πεδιάδος. Διαμείνας δὲ παρὰ τῷ Ὀμὲρ μίαν ἡμέραν ἐπανῆλθε καὶ παραχρῆμα ἀνεχώρησε διὰ Χανία. Ὁ ἐρχομὸς καὶ ἀπέλευσις τοῦ Γάλλου Προξένου ἐγένετο μετὰ τοσαύτης σπουδῆς, ὥστε δὲν εἶδε κανένα τῶν ἐνταῦθα συναδέλφων μου, ἀλλ' οὐδ' αὐτὸν τὸν Ὑ/πρόξενον τῆς Γαλλίας· ὥστε ἀγνοεῖται ὁ σκοπὸς τῆς μεταβάσεώς του πρὸς τὸν Ὀμὲρ Πασᾶν.

Προσεκλήθη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὁ Μητροπολίτης Κρήτης, ὅστις ἐπὶ ὀθωμανικοῦ πλοίου ἀνεχώρησε χθὲς τὸ ἑσπέρας.

Ἐκ Ρεθύμνης διὰ θαλάσσης ἦλθον ἐνταῦθα τὴν εἰκοστὴν πέμπτην τοῦ μηνὸς χίλιοι ἑξακόσιοι τακτικοὶ στρατιῶται καὶ αὐθημερὸν μετὰ ἑτέρων δύο ταγμάτων ἐκ τῆς φρουρᾶς τοῦ Ἡρακλείου ἀπῆλθον εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Ὀμέρ.

149

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 150 (σχέδιον) *Χανιά, 4 Ἰουνίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ54/2024

Πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ὑπ' ἀριθ. 3199 καὶ ἀπὸ 10 Μαΐου ἐ.ἔ. ἐγκυκλίου διαταγῆς[1]

1. Τὸ κείμενον τῆς διαταγῆς ἔχει ὡς ἑξῆς : «Ἔχοντες ἀνάγκην νὰ γνωρίσωμεν κατὰ πόσον ἐφηρμόσθη ἐν Τουρκίᾳ τὸ ὑπὸ τοῦ πρώην Σουλτάνου Ἀβδοὺλ Μεδζὶδ ἐκδοθὲν Χὰτ-Χουμαγιούν, ποῖαι αἱ διατάξεις αὐτοῦ αἱ μηδέποτε ἐφαρμοσθεῖσαι, ἐὰν ἡ μὴ ἐκτέλεσις τῶν διατάξεων τούτων προῆλθεν ἁπλῶς ἐκ κακῆς θελήσεως ἢ ἐκ προσκομμάτων ἀνυπερβλήτων καὶ ποῖα τὰ προσκόμματα ταῦτα, προσέτι δὲ ἐὰν εἶναι πρακτικῶς δυνατὴ ἡ ἐφαρμογὴ τῶν γενομένων διὰ τοῦ εἰρημένου θεσπίσματος παραχωρήσεων, ἰδίως

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

του, λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον τὰς ἑξῆς περὶ τοῦ Χὰτ-Χουμαγιοὺν παρατηρήσεις παρακολουθῶν μίαν πρὸς μίαν τὰς διατάξεις αὐτοῦ.

Τὸ Χὰτ-Χουμαγιούν, ὡς ἐκ τῶν ἱστορικῶν λόγων ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐξεδόθη καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐννοίας του, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ εἰμὴ τὸ σύνταγμα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Σύνταγμα πρωτοφανὲς εἰς τὸ εἶδός του καὶ ἀτελές, μὴ ἀποβλέπον εἰμὴ τὰ στοιχειωδέστερα φυσικὰ ἢ πολιτικὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Σκοπὸς ὅμως αὐτοῦ κυρίως εἶναι τὸ νὰ καθιερώσῃ ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ τὴν ἀνεξιθρησκίαν, νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν τιμήν, τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν ἐν αὐτῇ κατοικουσῶν[1] μὴ μουσουλμανικῶν φυλῶν, πρὸ πάντων δὲ νὰ καταργήσῃ πᾶσαν κατὰ τὸ ἀρχαιότερον δημόσιον δίκαιον τῆς Τουρκίας ὑπεροχὴν τῆς δεσποζούσης φυλῆς πρὸς τὰς δεσποζομένας, νὰ προστατεύσῃ ταύτας ἀπὸ τὴν βίαν καὶ τὰς καταχρήσεις τῆς πρώτης καὶ ἐν γένει νὰ καθιερώσῃ τὴν μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων ἐπὶ τῶν ἀστικῶν καὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων ἰσότητα. Καὶ ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὰς θρησκευτικὰς προνομίας ἢ ἀτελείας αἵτινες παρεχωρήθησαν ἀρχαιότερον εἰς τὰς χριστιανικὰς καὶ μὴ μουσουλμανικὰς κοινότητας κλπ., περὶ ὧν τὰ ἄρθρα 2 καὶ 3 [2], ἀπόκειται εἰς τὴν ἐν Κωνστ/πόλει Πρεσβείαν τῆς Α.Μ., τὴν ἐγγὺς τῆς κεντρικῆς θρησκευτικῆς ἐξουσίας εὑρισκομένην, ν' ἀποφανθῇ κατὰ πόσον αὗται ἐτηρήθησαν ἢ ἐὰν ἐπὶ τῇ προφάσει μεταρρυθμίσεων ἐκολοβώθησαν. Κατὰ τὸν παρελθόντα χειμῶνα ἡ Υ. Πύλη, ὡς ἐν ταῖς ἐφημερίσι εἴδομεν, εἶχε καταργήσει τὴν δικαστικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Πατριάρχου, ἀλλ' ἐγερθέντων, ὡς ἦτο ἐπόμενον, πολλῶν παραπόνων, ἐκρίθη φρόνιμον ν' ἀνακαλέσῃ τὴν περὶ τούτου διαταγήν.

Διὰ δὲ τοῦ ἄρθρου 4 καθιεροῦται ὅτι οὐδὲν πρόσκομμα θέλει παρεμβάλλεσθαι εἰς ἐπισκευὴν κτηρίων προωρισμένων εἰς ναούς, σχολεῖα, νοσοκομεῖα ἢ νεκροταφεῖα. Προκειμένου δὲ ν' ἀνεγερθῶσι νέα, θέλει ζητεῖσθαι ἡ πρὸς τοῦτο ἄδεια διὰ τοῦ πατριάρχου ἢ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐκκλησίας, οὐδὲν δὲ πρόσκομμα θέλει παρεμβάλλεσθαι εἰς τὴν δημοσίαν ἐξάσκησιν τῶν θρησκευμάτων. Ἀγνοῶ ἂν ἀλλαχοῦ παρεμβάλλωνται προσκόμματα εἰς τὴν ἐπισκευὴν ἢ τὴν ἀνίδρυσιν τοιούτων καθιδρυμάτων, ἐν τῇ Κρήτῃ ὅμως δὲν παρεμβάλλονται τοιαῦτα. Τὸ αὐτὸ λέγω καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἐξάσκησιν τῶν διαφόρων θρησκευμάτων.

Κατὰ τὸ 5 ἄρθρον πᾶσα διάκρισις ἢ ὀνομασία τείνουσα εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ οἱανδήποτε τάξιν ὑπηκόων ὑποδεεστέραν τῶν ἄλλων καὶ πᾶσα ἐξυβριστικὴ ἢ ἐξευτελιστικὴ προση-

---

δὲ τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας εἰς τοὺς ξένους, σᾶς προσκαλοῦμεν νὰ μᾶς ἀπευθύνητε τάχιστα ἔκθεσιν περιλαμβάνουσαν ὅσας ἤδη ἔχετε καὶ ὅσας δυνηθῆτε νὰ συλλέξητε περὶ ὅλων τούτων πληροφορίας, ἐπιθυμοῦμεν δὲ ὅπως ἡ ἔκθεσις αὕτη καταρτισθῇ ὅσον ἔνεστι σαφῶς καὶ στηρίζηται ἐπὶ τῶν πραγμάτων.» (ΑΥΕ/ΠΧ – Μ61/2261)

1. Χφ. *κατοικούντων*.

2. Εἰς τὸ τουρκικὸν κείμενον δὲν ὑπάρχει ἀρίθμησις κατ' ἄρθρον, εἰς δὲ τὰς μεταφράσεις παρατηροῦνται διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν κατὰ παραγράφους διαίρεσιν (R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856–1876*, Princeton 1963, σ. 54).

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

γορία καταργεῖται καὶ τιμωρεῖται. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἐν τοῖς δημοσίοις γραφείοις δὲν ἀποκαλοῦνται πλέον οἱ Χριστιανοὶ «Γκιαούρ». Ἐν τούτοις ἡ συνηθεστέρα καὶ προχειροτέρα ὕβρις Τούρκου πρὸς Χριστιανὸν εἶναι αὕτη. Ἐν ἀνωμάλοις μάλιστα καιροῖς, ὡς νῦν, ἐν Κρήτῃ δι' ἄλλης ὀνομασίας δὲν διακρίνονται οἱ Χριστιανοὶ κάτοικοι εἰμὴ δι' αὐτῆς. Καίτοι δὲ τὸ Χὰτ-Χουμαγιοὺν τιμωρεῖ τοὺς διὰ ἐξευτελιστικῆς ὀνομασίας διακρίνοντας τοὺς Χριστιανούς, δὲν ὑπάρχει παράδειγμα, καθόσον ἐπληροφορήθην, τιμωρίας διὰ ὕβριν τοιαύτην.

Τὸ ἄρθρον 6 καθιεροῖ ἐντελῆ ἀνεξιθρησκίαν. Ἑπομένως κατ' αὐτὸ οὐδεὶς θέλει διακωλύεσθαι εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς θρησκείας του. Αἱ θρησκεῖαι θέλουσιν ἐξασκεῖσθαι ἐλευθέρως καὶ οὐδεὶς θέλει καταναγκάζεσθαι ν' ἀλλάζῃ θρησκείαν. Ὁμολογητέον ὅτι ἐν Κρήτῃ οὐδόλως διακωλύεται ἡ ἐλευθέρα ἐξάσκησις τῆς θρησκείας. Ὑπάρχουν μάλιστα παραδείγματα πλειότερα τοῦ ἑνὸς καθ' ἃ Μωαμεθανοὶ ἐγένοντο Χριστιανοὶ καὶ τὸ ἀνάπαλιν Μουσουλμᾶνοί τινες ὄντες Χριστιανοὶ ἐν τῷ κρυπτῷ ἐκηρύχθησαν μετὰ τὴν Παρισινὴν Συνθήκην φανερὰ Χριστιανοί. Ἀλλ' ὅμως οἱ τοιοῦτοι κατὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους τρόπους κατελιώχθησαν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας, ἀπεβλήθησαν τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, ἂν τυχὸν εἶχον τοιαύτην, καὶ πολλοὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸν τόπον. Ὁ τελευταῖος Γ. Διοικητὴς Ἰσμαὴλ Πασᾶς θέλων νὰ θέσῃ φραγμὸν εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ γίνωσι Χριστιανοὶ Μουσουλμάνους, καὶ τοιοῦτοι ἦσαν πολλοί, ἐπέτυχε τοῦτο δι' ἄλλων μέσων. Πρὸς ἀποφυγὴν δῆθεν σκανδάλων, ζητήσας ἔλαβε παρὰ τῆς Πύλης τὴν ἄδειαν ὅπως οἱ ἀλλάσσοντες θρησκείαν ἐξορίζωνται τῆς νήσου, εἴτε Χριστιανοὶ γίνονται Μουσουλμᾶνοι εἴτε τὸ ἀνάπαλιν. Διὰ τοῦ αὐστηροῦ τούτου μέτρου ἐπόμενον ἦτο οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐκτελέσωσι τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις των ν' ἀποτρέπωνται, βέβαιοι ὄντες ὅτι ἤθελαν στερηθῆ καὶ πατρίδα καὶ συγγενεῖς καὶ συμφέροντα. Κατόπιν τὸ μέτρον τοῦτο δὲν ἐφηρμόζετο εἰμὴ μόνον ἐπὶ τῶν Τούρκων γενομένων Χριστιανῶν, οἵτινες μάλιστα ἐστεροῦντο καὶ τῶν κληρονομικῶν δικαιωμάτων των, καθότι κατὰ τὸ Κοράνιον Χριστιανὸς δὲν δύναται νὰ κληρονομήσῃ Τοῦρκον. Ἡ κατάχρησις αὕτη τῆς ἐξουσίας, δι' ἧς ἐμμέσως παραβιάζεται μία τῶν σπουδαιοτέρων διατάξεων τοῦ Χὰτ-Χουμαγιούν, ἀποτελεῖ ἓν τῶν ἐν τῇ πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἀναφορᾷ παραπόνων τῶν Κρητῶν.

Διὰ τοῦ 7 ἄρθρου καθιεροῦται ἡ ἀρχὴ ὅτι ὅλοι οἱ ὑπήκοοι τῆς Ὑ. Πύλης εἶναι δεκτοὶ εἰς τὰ δημόσια ὑπουργήματα. Οὐδεμία ὅμως διάταξις τοῦ Χὰτ-Χουμαγιοὺν παραβιάζεται ἐκ προθέσεως τόσον σκανδαλωδῶς ὅσον ἡ προκειμένη. Ἐξαιρέσει διπλωματικῶν τινων ὑπαλλήλων, ἰατρῶν, καθηγητῶν ἢ ἐν ἄλλαις ὑγειονομικαῖς ὑπηρεσίαις καὶ ἄλλων ὑποδεεστέρων ἐν τοῖς γραφείοις ὑπαλλήλων, ὅπου ἀπαιτεῖται γνῶσις ξένων γλωσσῶν, ἃς οἱ Τοῦρκοι δὲν κατέχουν, ὅλαι αἱ λοιπαὶ θέσεις, διοικητικαί, οἰκονομικαί, στρατιωτικαὶ καὶ ναυτικαί, κατέχονται ὑπὸ Τούρκων. Μέγας εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν διοικητῶν καὶ ὑποδιοικητῶν ἐν τῇ ἀπεράντῳ Ὀθωμανικῇ Αὐτοκρατορίᾳ καί, ἐξαιρέσει τοῦ Γ. Διοικητοῦ τῆς Συρίας (οὗτινος τὸν διορισμὸν γνωστὸν ὁποῖοι λόγοι ὑπηγόρευσαν) [1], οὐδεὶς Χριστιανὸς

1. W. Miller, *The Ottoman Empire and its successors*, Cambridge 1936, σσ. 300–306. Βλ.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κατέχει θέσιν τοιαύτην. Ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ, κατοικουμένῃ ὑπὸ 200 χιλιάδων καὶ ἐπέκεινα Χριστιανῶν καὶ 50–60 ⟨χιλιάδων⟩ Μουσουλμάνων, ἐκτὸς τῶν συμβούλων τῶν ἐπαρχιῶν, οἵτινες ἐξ ἀνάγκης εἶναι ἐξ ἡμισείας Χριστιανοὶ καὶ Τοῦρκοι, ἐγὼ δὲν γινώσκω ἄλλον Χριστιανὸν ὑπάλληλον εἰμὴ ἕνα μόνον ἐν Χανίοις ὑγειονόμον καί τινας ἰατροὺς ξένους. Τοῦτο διότι [διότι] τὰ χρέη των δὲν δύνανται νὰ ἐκπληρώσωσι Τοῦρκοι. Δὲν ὠφελεῖ δὲ εἰς τὴν τάξιν τῶν ὑπαλλήλων νὰ κατατάξωμεν τοὺς ἐφόρους (ἔργον ἔχοντας νὰ ἐφορεύουν τὰ σχολεῖα καὶ τοὺς ναοὺς) καὶ τοὺς δημογέροντας (οἵτινες ἐποπτεύουν καὶ διαχειρίζονται τὰς ὀρφανικὰς περιουσίας), καθότι αἱ θέσεις αὗται εἶναι τελείως δημοτικαὶ καὶ ἄμισθοι. Κατ' ἔτος, κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Μπαϊραμίου, ἔθος ὑπάρχει ὁ Σουλτᾶνος νὰ δέχηται ἐν τῷ Βυζαντίῳ τοὺς προσκυνισμοὺς ὅλων τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων, πολιτικῶν, στρατιωτικῶν κλπ. Ἡ τελετὴ γίνεται δημοσίᾳ καὶ ὅλοι οἱ περιηγηταὶ δύνανται νὰ γίνωσι μάρτυρες αὐτῆς. Εἰς 200 περίπου ἀναβαίνουσιν οἱ ὑπάλληλοι οἵτινες κατὰ σειρὰν διερχόμενοι ἀσπάζονται τὰ σουλτανικὰ κράσπεδα. Οἱ ὑπάλληλοι λοιπὸν οὗτοι ἐξαιρέσει 4–5 μεσαίας ἢ μικρᾶς τάξεως ὑπαλλήλων, Ἀρμενίων ἢ Ἑλλήνων, ὅλοι οἱ λοιποὶ εἶναι Μουσουλμᾶνοι.

Κατὰ τὸ ἄρθρ. 8 ὅλοι οἱ ὑπήκοοί εἰσι δεκτοὶ εἰς τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ σχολεῖα τῆς Κυβερνήσεως. Ἑκάστη κοινότης ἔχει δικαίωμα νὰ συσταίνῃ σχολεῖα ἐπιστημῶν, τεχνῶν καὶ βιομηχανίας. Μόνος δ' ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας καὶ ἡ ἐκλογὴ τῶν καθηγητῶν ὑπόκεινται εἰς τὴν ἐξέλεγξιν τοῦ ἐπὶ τῆς ἐκπαιδεύσεως μεικτοῦ συμβουλίου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπάρχουσι στρατιωτικὰ καὶ ναυτικὰ σχολεῖα, πλὴν οὐδεὶς μαθητὴς Χριστιανὸς ἢ ἄλλου θρησκεύματος ὑπάρχει ἐν αὐτοῖς. Μόνον ἐν τῇ ἰατρικῇ σχολῇ ὑπάρχει ἀνάλογος τις ἀριθμὸς μαθητῶν Ἑλλήνων, Ἀρμενίων ἢ ἄλλων χριστιανικῶν θρησκευμάτων ἢ Ἰουδαίων. Ἂν δὲ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ εἰσαγομένων μὴ Μουσουλμάνων εἶναι ἐλάχιστος παραβαλλόμενος πρὸς τὸν τῶν Τούρκων, μολονοῦτο οἱ κατ' ἔτος ἐξερχόμενοι ἰατροὶ εἶναι Χριστιανοὶ ἢ Ἰουδαῖοι, ὀλίγιστοι δὲ Τοῦρκοι. Τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι οἱ Μουσουλμᾶνοι μαθηταί, οἵτινες εἰς τὰς κατωτάτας τάξεις εἰσὶ πολυπληθεῖς (σημειωτέον ὅτι ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ σπουδάζονται καὶ τὰ προκαταρκτικὰ μαθήματα καὶ ἡ ἰατρικὴ ἐπιστήμη), ἐλαττοῦνται ὅσον προχωροῦσιν εἰς τὰς ἀνωτέρας, εἰς τρόπον ὥστε εἰς τὰς ὑψηλοτέρας τάξεις ὀλίγιστοι Τοῦρκοι ὑπάρχουσι. Τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν μικρὰν δεκτικότητα ἢ τὴν ἔλλειψιν ἔρωτος πρὸς ἐπιστημονικὴν ἐκπαίδευσιν. Αἱ διάφοροι κοινότητες δικαιοῦνται νὰ συσταίνωσι σχολεῖα, λέγει τὸ Χάτ-Χουμαγιούν. Ἡ ὑπὸ τῶν κοινοτήτων σύστασις σχολείων, ἥτις εἶναι ἐξαίρεσις εἰς τὰς λοιπὰς ἐπικρατείας, ὑπάρχει κανὼν εἰς τὴν Τουρκίαν, ὅπου ἡ Πύλη μεγάλους φόρους εἰσπράττουσα ἐκ τῶν χριστιανικῶν φυλῶν, αἵτινες εἶναι ἡ κυρίως φορολογουμένη τάξις, οὐδὲν δαπανᾷ πρὸς συντήρησιν τῶν σχολείων τῶν κοινοτήτων τούτων. Ἐξαιρέσει δὲ 90 χιλιάδων γροσίων, ἅτινα χορηγεῖ διὰ τὰ σχολεῖα τῆς Κρήτης καὶ ὅπερ εἶναι ποσὸν ὄχι μέγα ἀναλόγως τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ, ἀμφι-

---

μετάφρασιν παλαιοτέρας ἐκδόσεως τοῦ ἔργου τούτου ὑπὸ Σπ. Λάμπρου ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἡ Τουρκία καταρρέουσα*, Ἀθῆναι 1914, σσ. 378–384.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

βάλλω ἂν δαπανᾷ ἄλλο ποσὸν πρὸς συντήρησιν σχολείων. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐκλογὴν τῶν διδασκάλων, ἐπειδὴ οὗτοι συνήθως ἐκ τῆς Ἑλλάδος προέρχονται, αἱ ὀθωμανικαὶ ἀρχαὶ θεωροῦσαι αὐτοὺς ὑπόπτους πολλὰ παρεμβάλλουσι προσκόμματα.

Κατὰ τὰ ἄρθρα 10 καὶ 11 αἱ μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων κλπ. διαφοραὶ ἐμπορικαὶ καὶ ποινικαὶ θέλουν δικάζεσθαι ὑπὸ μεικτῶν δικαστηρίων, αἱ πολιτικαὶ διαφοραὶ ἐνώπιον μεικτῶν συμβουλίων ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ διοικητοῦ ἢ τοῦ μουλᾶ [1], αἱ δὲ καταθέσεις τῶν ἐνώπιον αὐτῶν ἐξεταζομένων μαρτύρων θέλουν εἶσθαι δεκταὶ ἄνευ διακρίσεως θρησκεύματος. Πραγματικῶς συνέστησαν συνεπείᾳ τοῦ Χὰτ-Χουμαγιοὺν τοιαῦτα μεικτὰ δικαστήρια, Μεσλήσια [2] λεγόμενα, ἐνώπιον τῶν ὁποίων δικάζονται αἱ μεταξὺ Μουσουλμάνων καὶ μὴ τοιούτων διαφοραί, καὶ ἴσως οἱ μακρὰν τῆς Τουρκίας εὑρισκόμενοι ἐκλάβωσιν ὅτι δι' αὐτῶν ἡ δικαιοσύνη ἀμερολήπτως ἀπονέμεται εἰς τοὺς Χριοτιανούς. Δυστυχῶς τὰ τοιαῦτα δικαστήρια δὲν εἶναι κἂν ἄξια τοῦ ὀνόματος. Ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ ἀποτελοῦντα τὰ συμβούλια ταῦτα πρόσωπα, Χριστιανοὶ ἢ Μουσουλμᾶνοι, εἶναι πάντῃ ἀμαθῆ καὶ ἀνίκανα νὰ νοήσωσι καὶ ἐφαρμόσωσι τὸν νόμον· ὅτι εἶναι ὄργανα τυφλὰ τοῦ κατὰ τόπους διοικητοῦ, τῇ θελήσει τοῦ ὁποίου ἐξελέχθησαν καὶ τὰ ὁποῖα, ὁσάκις δὲν εἶναι ἀρεστά, παύονται· ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν δικαστηρίων τούτων, προεδρευομένων ὑπὸ τοῦ καδῆ, τοῦ μολλᾶ ἢ τοῦ διοικητοῦ, ἀποτελεῖται ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν μελῶν· ὅτι ὁ μολλάς, ἀντιπάθειαν ἔχων πρὸς πάντα νέον νόμον, δὲν γιγνώσκει εἰμὴ τὸν θρησκευτικόν· ὅτι τὰ καθήκοντα αὐτῶν δὲν εἶναι σαφῶς διαγεγραμμένα· ὅτι ἡ δικαστικὴ δὲν ὑπάρχει κεχωρισμένη ἀπὸ τῆς διοικητικῆς ἐξουσίας· ὅτι ὁ διοικητὴς εἶναι τὸ πρόσωπον εἰς ὃ εἰσάγονται πάσης φύσεως ὑποθέσεις καὶ αὐτὸς τὰς παραπέμπει εἰς τὰ δικαστήρια, ἂν ἐγκρίνῃ· ὅτι ἀπὸ τὴν κρίσιν αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἡ ἐνέργεια μηνύσεώς τινος καὶ ἡ διευθέτησις τῆς ἀνακρίσεως· ὅτι αὐτὸς ἔχει ἐξουσίαν ἀπόλυτον νὰ φυλακίζῃ οἱονδήποτε, ν' ἀπολύῃ ἄλλον, νὰ καταργῇ δικαστικὰς ἀποφάσεις ἢ νὰ χαρίζῃ ποινάς· ὅτι συνήθως οἱ διοικηταὶ εἶναι ἄνθρωποι ἀμαθεῖς, διαχειριζόμενοι τὴν ἐξουσίαν μεθ' ἧς εἶναι περιβεβλημένοι κατὰ τὰς ὀρέξεις καὶ τὰ πάθη των, χωρὶς εἰς οὐδεμίαν νὰ ὑπόκεινται ἐξέλεγξιν· ἂν λάβῃ τις ταῦτα ὑπ' ὄψιν καὶ προσέτι ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Χριστιανοῦ ἀπέναντι τῆς τοῦ Ὀθωμανοῦ δὲν ἔχει ἰσχύν· ὅτι ἡ ἐκ μέρους τῶν Ὀθωμανῶν ψευδομαρτυρία εἶναι κορυφωμένη, θέλει σχηματίσει ἀμυδρὰν ἰδέαν περὶ τῆς ἀθλιότητος τῶν δικαστηρίων τούτων. Μεταξὺ Ὀθωμανοῦ καὶ Χριστιανοῦ δίκαιον λαμβάνει συνήθως ὁ πρῶτος· μεταξὺ δὲ Χριστιανοῦ καὶ Χριστιανοῦ ὁ ἀρεστὸς εἰς τὴν ἐξουσίαν ἢ ὁ ἰσχυρός· ἐν ἴσῳ λόγῳ ὁ πλειότερα προσφέρων· ἐν γένει δὲ αἱ ἀποφάσεις ἐκδίδονται κατὰ τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ διοικητοῦ ἢ ἄλλου ἰσχυροῦ. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ μεγίστη ἀντιπάθεια τοῦ λαοῦ, ἐν Κρήτῃ τοὐλάχιστον, κατὰ τῶν μελῶν τοῦ συμβουλίου.

Ὑπάρχουσι δημοσιευμένοι πρὸ 8–10 ἐτῶν νόμοι ἐμπορικοὶ καὶ ποινικοί, οἵτινες καίτοι ἀτελεῖς ἠδύναντο νὰ ἱκανοποιήσωσι τὰς κοινωνικὰς ἀνάγκας. Πλήν, ἐκτὸς τῶν

1. Ἀρχιδικαστοῦ (molla).
2. Συμβούλια (meclis).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀνωτέρω ἐλλείψεων, οὐδεὶς νόμος διαγράφων τὸν ὀργανισμὸν καὶ τὴν ἁρμοδιότητα τῶν δικαστηρίων ὑπάρχει. Οὐδεὶς νόμος διαδικαστικὸς πρὸς ἐφαρμογὴν τοὐλάχιστον τοῦ ποινικοῦ κώδικος εἶναι γνωστός, εἰς τρόπον ὥστε ἡ πλέον τερατώδης ἐπικρατεῖ σύγχυσις περὶ τὸν ὀργανισμὸν ὅλων ἐν γένει τῶν δικαστηρίων, περὶ τὴν ἁρμοδιότητα αὐτῶν καὶ ἰδίως περὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν δικαστικῶν νόμων. Τὸ δὲ λυπηρὸν εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει μέσον προσφυγῆς εἰς ἀνώτερον δικαστήριον. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἔφεσις κατὰ τῶν ἀποφάσεων τῶν δικαστηρίων τούτων δύναται νὰ γίνῃ ἐνώπιον τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνωτάτου συμβουλίου, Ἀχκιὰμ-Ἀδλιγιέ, ἀλλὰ ὑπάρχουσι τοσαῦται δυσκολίαι ἵνα κατορθωθῇ τοῦτο καὶ τοσαῦται δαπάναι ἀπαιτοῦνται (καθότι, πλὴν τῶν δικαστικῶν ἐξόδων, ὁ ἐγκαλῶν ὀφείλει νὰ προκαταβάλῃ τὰ ἔξοδα ἃ ὁ ἀντίδικός του θέλει ὑποστῆ διὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετάβασίν του), ὥστε συνήθως οἱ διάδικοι προτιμῶσι νὰ ὑποστῶσι τὴν ἀδικίαν τῶν κατωτέρων δικαστηρίων παρὰ νὰ μεταβαίνουν ἐκ τῶν μεμακρυσμένων ἐπαρχιῶν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, νὰ ὑποβάλλωνται εἰς ὑπερβολικὰς δαπάνας καὶ ἐπὶ τέλους οὐδεμίαν ἐγγύησιν νὰ ἔχωσιν ὅτι ἐκεῖ τοὐλάχιστον θέλουσι δικαιωθῆ. Ὅ,τι ἐξέθεσα ὡς πρὸς τὰ πολιτικὰ καὶ ποινικὰ δικαστήρια συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὰ τζιτζαρετία (τὰ ἐμποροδικεῖα), ἅτινα ὑπάρχουσι συνήθως εἰς τὰς ἐμπορικὰς πόλεις.

Πρόχειρον παράδειγμα τῆς ἀδικίας τῶν δικαστηρίων ἀναφέρω τὸ εἰς ἐμὲ αὐτὸν ἐπὶ Ἰσμαὴλ Πασᾶ πρὸ τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως τῆς νήσου λαβὸν χώραν. Ἐπὶ ὑποθέσεώς τινος μεταξὺ Ἕλληνος καὶ Ὀθωμανοῦ ὑπηκόου ἐκέρδισεν ἐναντίον τοῦ νόμου ὁ τελευταῖος, ὅστις ἦτο προστατευόμενος τοῦ Γ. Διοικητοῦ. Ὁ ἡττηθεὶς Ἕλλην ἔκαμεν ἔφεσιν κατὰ τῆς πρωτοδίκου ἀποφάσεως βέβαιος ὢν ὅτι ἤθελε δικαιωθῆ ἀπὸ τὸ ἀνώτερον δικαστήριον, διότι ἡ ὑπόθεσις ἦτο ἁπλῆ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ δίκαιον ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως. Ἐκοινοποίησα λοιπὸν τὸ ἔγγραφον τῆς ἐφέσεως εἰς τὸν Διοικητήν, πλὴν οὗτος σκανδαλωδῶς παρανομῶν ἐπέστρεψε τὴν ἔφεσιν, ἐπὶ λόγῳ δῆθεν ὅτι αὕτη ἦτο ἐκπρόθεσμος, ἐνῷ καὶ ἐν ὑποθέσει ὅτι ἦτο τοιαύτη, πρᾶγμα ψευδές, ἁρμόδιον δικαστήριον ν' ἀποφασίσῃ τὸ περὶ τούτου ἦτο προφανῶς τὸ ἀνώτερον δικαστήριον καὶ ὄχι τὸ κατώτερον, οὗτινος ἡ ἀπόφασις προσεβάλλετο. Ἔκτοτε δὲν κατωρθώθη, καθ' ὅσον γνωρίζω, νὰ εἰσαχθῇ ἡ ὑπόθεσις εἰς τὸ ἐφετεῖον.

Περὶ τοῦ σωφρονιστικοῦ συστήματος, περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῷ 12 ἄρθρῳ, οὐδεμία φροντὶς μέχρι τοῦδε ἐλήφθη. Ἡ μὴ ἐκπλήρωσις ὑποσχέσεως τοιαύτης δὲν θὰ ἦτο τόσον ἐπαισθητή, ἀφοῦ καὶ εἰς ἄλλα κράτη τὸ σύστημα τοῦτο δὲν ὑπάρχει, ἂν τοὐλάχιστον ἐλαμβάνετο πρόνοια ὥστε νὰ μὴ φυλακίζεται εἰμὴ ὁ νομίμως καταδικασθείς. Ἀλλ' ἀπὸ τὴν αὐθαίρετον θέλησιν παντὸς ἀνωτέρου ἀοτυνομικοῦ ὑπαλλήλου ἢ διοικητοῦ ἐξαρτᾶται ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν, οἵτινες πολλάκις ἄνευ νομίμου λόγου φυλακίζονται. Πάμπολλα παραδείγματα ὑπάρχουν, καθ' ἃ ἄνθρωποι ἀθῷοι ἄνευ καταδικαστικῆς ἀποφάσεως διέμειναν εἴτε λησμονούμενοι εἴτε δι' ἄλλην αἰτίαν ἐπὶ μῆνας ὁλοκλήρους ἐν τῇ φυλακῇ. Τὸ δὲ λυπηρὸν εἶναι ὅτι οἱ ἀληθεῖς κακοῦργοι συναγελάζονται μετὰ τῶν ὑποδίκων ἢ τῶν

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

παρανόμως φυλακισθέντων ἢ τῶν εἰς ἐλαφρὰς σωφρονιστικὰς ποινὰς καταδικασθέντων. Αἱ σωματικαὶ ποιναὶ πρὸς ἀνακάλυψιν ἰδίως τῶν ἐγκλημάτων δὲν εἶναι πρᾶγμα ἀσύνηθες.

Διὰ τοῦ 14ου ἄρθρου, ἀφοῦ κατὰ κόρον ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἰσότης τῶν δικαιωμάτων, οἱ Χριστιανοὶ ὑπάγονται εἰς τὸν νόμον τῆς νεοσυλλεξίας. Σκοπὸς τῆς διατάξεως ταύτης προφανῶς ἦτο ἡ εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν βαθμηδὸν εἰσαγωγὴ τῶν Χριστιανῶν, ὅπως, προϊόντος τοῦ χρόνου, καταστῇ πρᾶγμα ἡ ἀφομοίωσις τῶν ὑπηκόων. Πλὴν τὸ μέτρον τοῦτο, ὅπερ ὑπὸ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἐθεωρήθη προνόμιον σπουδαῖον ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, ἐστράφη πρὸς βλάβην των. Οἱ Χριστιανοί, γινώσκοντες ὅτι εἰσαγόμενοι εἰς τὸν στρατὸν οὐδέποτε ἤθελαν ἀξιωθῇ τινος ἀξιώματος, ἀλλὰ μόνον ἤθελαν ὑποβάλλεσθαι εἰς τὰ βάρη καὶ τοὺς κινδύνους, δὲν ἐδείχθησαν πρόθυμοι εἰς τὴν νεοσυλλεξίαν, ἡ δὲ Πύλη ὠφελεθεῖσα ἐκ τούτου τοὺς ἀπήλλαξε μὲν αὐτῆς, τοὺς ὑπέβαλεν ὅμως εἰς νέον φόρον, τὸν λεγόμενον στρατιωτικόν. Ἡ Υ. Πύλη δικαιολογεῖ αὐτὸν στηριζομένη εἰς τὸ ὅτι κατηργήθη ὁ κεφαλικὸς φόρος. Ἀλλὰ τότε παίζομεν μὲ τὰς λέξεις, διότι, καταργηθέντος τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ὡς ἐξευτελιστικοῦ καὶ ἀσυμβιβάστου πρὸς τὰς νέας πολιτιστικὰς ἰδέας ἃς δῆθεν ἡ Τουρκία παρεδέχθη, διατί νὰ ἐπιβληθῇ νέος, ὅστις δὲν διαφέρει τοῦ πρώτου εἰμὴ κατὰ τὴν ὀνομασίαν;

Τὸ ἄρθ. 15 ὑπόσχεται ὅτι ἐντὸς βραχείας προθεσμίας θέλει ἐκδοθῇ νόμος περὶ τοῦ τρόπου τῆς εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν εἰσαγωγῆς τῶν Χριστιανῶν, ἀλλὰ νόμος τοιοῦτος δὲν ἐξεδόθη μέχρι τοῦ νῦν, οὐδὲ θέλει ποτὲ ἐκδοθῇ. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι τὸ περὶ εἰσαγωγῆς τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ζήτημα εἶναι λίαν ἀκανθῶδες καὶ διὰ τὴν Υ. Πύλην ἐπικίνδυνον καὶ διὰ τοῦτο ἀνεκτέλεστον, διότι, ἐνόσῳ ὑπάρχει, ὡς μέχρι τοῦ νῦν, ἡ μεταξὺ δεσποζούσης καὶ δεσποζομένης φυλῆς διάκρισις, ἐνόσῳ ἐλλείπει ἡ πάντοτε ὑποσχομένη καὶ οὐδέποτε πραγματοποιουμένη ἰσότης, ἐνόσῳ ὑπάρχει ἡ μεταξὺ αὐτῶν φυλετικὴ ἀντιπάθεια καὶ ἡ τῶν συμφερόντων ἀντίθεσις, δύσκολον εἶναι νὰ μὴ γεννηθῶσι σπουδαῖοι διὰ τὴν Πύλην περισπασμοί, εἰσαγομένων τῶν Χριστιανῶν εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Ὅθεν μόνον διὰ τῆς ἰσότητος τῶν δικαιωμάτων καὶ διὰ τῆς ταυτότητος τῶν συμφερόντων δύνανται κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον νὰ ἐκλείψωσιν ἢ νὰ μετριασθῶσιν αἱ πρὸς ἐκτέλεσιν μέτρου τοιούτου δυσκολίαι.

Τὸ ἄρθ. 16 ἀφορᾷ τὰς περὶ τὴν συγκρότησιν τοῦ συμβουλίου μεταρρυθμίσεις, τὴν εἰλικρινῆ ἐκλογὴν τῶν ἀπεσταλμένων καὶ καθιεροῖ τὴν ἐν τοῖς συμβουλίοις ἐλευθέραν ψηφοφορίαν. Ἐν Κρήτῃ οὐδέποτε ἐδόθη προσοχὴ εἰς ἐφαρμογὴν τῆς διατάξεως ταύτης. Ἓν δὲ τῶν παραπόνων τοῦ κρητικοῦ λαοῦ τῶν ἐν τῇ πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἀναφορᾷ του εἶναι καὶ ἡ ἐλαττωματικὴ ἐκλογὴ τῶν συμβούλων, ὡς καὶ ἡ μὴ ἐλευθέρα αὐτῶν ψῆφος. Ὅ,τι συμβαίνει ἐν Κρήτῃ φρονῶ ὅτι γίνεται πανταχοῦ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Σύμβουλοι, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπον, ἐκλέγονται οἱ ὑπὸ τοῦ Διοικητοῦ ὑποδεικνυόμενοι καὶ πάμπολλα παραδείγματα ὑπάρχουν ἐν Κρήτῃ καθ' ἃ ὁ Γ. Διοικητὴς ἠκύρωσε τὴν ἐκλογὴν προσώπων μὴ ἀρεσκόντων αὐτῷ. Ἡ ψῆφος τῶν συμβούλων εἶναι πάντοτε ἀπόρροια τῆς θελήσεως τοῦ Διοικητοῦ καὶ τούτου ἕνεκα, ἵνα μὴ γίνεται μάρτυς τοιούτων ἀτοπημάτων,

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὁ Ἐπίσκοπος Κυδωνίας, καίτοι δικαιούμενος νὰ παρευρίσκεται ἐν αὐτῷ, οὐδέποτε πράττει τοῦτο.

Διὰ τοῦ ἄρθ. 17 ὑπόσχεται ἡ Υ. Πύλη ὅτι θέλει ἐπιτρέψει εἰς τοὺς ἐν τῇ Τουρκίᾳ ξένους ν' ἀποκτῶσιν ἀκινήτους ἰδιοκτησίας καὶ περὶ τούτου ἐγένετο μνεία ἐν τῇ Παρισινῇ Συνθήκῃ. Τὴν ὑπόσχεσιν ταύτην, καίτοι τοσούτων παρελθόντων ἐτῶν, ἠθέτησε μέχρι τοῦδε. Πρὸ τριῶν ἢ τεσσάρων ἐτῶν αἱ ἐν Κωνστ/πόλει πρεσβεῖαι τῶν μεγάλων δυνάμεων ἀπῄτησαν τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ὑποσχέσεως ταύτης, πλὴν καὶ τότε ἡ Υ. Πύλη ὑπεξέφυγε, πρόφασιν εὑροῦσα τὰς ἀρχαίας συνθήκας (capitulations), ἃς θεωρεῖ πρόσκομμα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ξένων ἀπόκτησιν ἀκινήτων ἰδιοκτησιῶν, ἐν ὅσῳ οὗτοι δυνάμει τῶν ἀρχαίων συνθηκῶν χαίρουσι δικαιώματος ἑτεροδικίας. Ἡ Πύλη βαρέως φέρουσα τὰς συνθήκας ταύτας ἐνόμισεν ὅτι εὗρε περίστασιν πρόσφορον ν' ἀπαλλαγῇ αὐτῶν. Πλὴν ἡ πρόφασις ἣν προβάλλει εἶναι σόφισμα, καθότι δύναται νὰ διαταχθῇ ὥστε ὡς πρὸς τὰς ἀκινήτους ἰδιοκτησίας αἱ ἀρχαῖαι συνθῆκαι καὶ ἡ ἑτεροδικία τῶν ξένων νὰ τροποποιηθῶσι. Τί μετὰ τὴν ἀπάντησιν ταύτην τῆς Πύλης ἐγένετο ἀγνοῶ, ἐσχάτως ὅμως ἔμαθον ὅτι πάλιν ἀνεκινήθη τὸ ζήτημα. Ἡ παραχώρησις τοῦ πρὸς ἀπόκτησιν ἀκινήτων ἰδιοκτησιῶν δικαιώματος εἶναι ἐφικτὴ καὶ οὐδένα λόγον εὑρίσκω ὥστε νὰ θεωρήσω τὸ δικαίωμα τοῦτο πρακτικῶς ἀνεφάρμοστον, ἀρκεῖ νὰ ἐκδοθῶσιν οἱ κατάλληλοι πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἰδιοκτησίας νόμοι.

Διὰ τοῦ 18 ἄρθρου ἡ Πύλη ὑπόσχεται τὴν βελτίωσιν τοῦ ἐλαττωματικοῦ φορολογικοῦ συστήματος, πλὴν μέχρι τοῦδε οὐδὲν ὡς πρὸς τοῦτο ἐπράχθη. Αἱ ἐντεῦθεν καταχρήσεις εἶναι τόσον μεγάλαι, ὥστε ἀποτελοῦν ἴδιον κεφάλαιον παραπόνων τῶν Κρητῶν ἐν τῇ πρὸς τὸν Σουλτᾶνον ἀναφορᾷ των. Ἐν τῷ ἰδίῳ ἄρθρῳ καθιεροῦται ὅτι οἱ τοπικοὶ φόροι θέλουν ὁρίζεσθαι οὕτως, ὥστε νὰ μὴ βλάπτουν τῆς παραγωγῆς τὰς πηγάς, μηδὲ νὰ διακωλύωσι τὴν κίνησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐμπορίου. Ὅτι οἱ ἐν Τουρκίᾳ φόροι εἶναι ὑπέρογκοι ἀφαιροῦντες πᾶσαν ἰκμάδα ἀπὸ τὴν ἐργατικὴν τάξιν τῶν ἐπαρχιῶν καὶ διακωλύουσι τὴν ὑλικήν της πρόοδον ἔστωσαν τὰ ἑξῆς δύο παραδείγματα ὡς ἀπόδειξις.

Οἱ κατὰ τὸ 1864 καὶ 1865 ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ εἰσπραχθέντες φόροι εἰσὶν οἱ ἑξῆς:

1) Ἐκ τῶν δημητριακῶν καρπῶν καὶ τοῦ ἐλαίου	γρ.	33.000.000
2) Ἐκ τῶν τελωνείων	»	9.000.000
3) Ἐπὶ τῶν σφαγείων ⟨sic⟩	»	310.000
4) Ἐπὶ ἀχθοφόρων	»	80.000
5) Ἐπὶ τοῦ στατῆρος	»	280.000
6) Ἐπὶ τῶν δημοπρασιῶν	»	230.000
7) Ἐπὶ τῆς πωλήσεως ζῴων	»	300.000
8) Ἐπὶ τῆς ἐνοικιάσεως ἀκινήτων	»	155.000
9) Ἐπὶ τοῦ στρατιωτικοῦ φόρου	»	2.000.000
10) Ἐπὶ ...[1]	»	250.000

1. Μία λέξις δυσανάγνωστος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

11) Ἐπὶ φωτισμοῦ καὶ λιθοστρώσεως τῶν πόλεων	γρ.	120.000
12) Ἐκ τοῦ χαρτοσήμου	»	1.050.000
13) Ἐκ τῶν δικαστικῶν	»	1.600.000
14) Ἐκ προστίμων	»	140.000
15) Ἐκ τοῦ καπνοῦ	»	1.500.000
16) Ἐπὶ τοῦ κηροῦ	»	67.000
17) Ἐκ τοῦ ἅλατος	»	3.000.000
18) Ἐκ τοῦ ταβάκου	»	18.000
19) Ἐκ τοῦ ἁλέσματος τοῦ καφὲ	»	75.000
20) Ἐκ τῶν ἰχθοπωλείων	»	170.000
21) Δικαιώματα ...[1]	»	1.000.000
22) Ἐκ τῶν βαφείων	»	45.000
γρόσια		53.390.000 [2]

ἤτοι γρόσια 26.695.000 κατ' ἔτος = δραχ. 6.673.750 ἐπὶ πληθυσμοῦ 250–300 χιλιάδων.

Ἡ φορολογία αὕτη ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν Κρητῶν τόσον ἐπαχθής, ὥστε ἡ νῦν ἐπανάστασις ἔλαβε τὴν ἀρχήν της ἐκ τῶν περὶ τὴν φορολογίαν παραπόνων.

Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Φιλιππουπόλεως ὑπάρχει κωμόπολίς τις Στενίμαχος καλουμένη καὶ κατοικουμένη ἐκ 1200 οἰκογενειῶν Ἑλλήνων, ἤτοι ἐξ 6000 ψυχῶν περίπου, ἥτις πληρώνει τοὺς ἑξῆς κατ' ἔτος φόρους :

1) φόρον λεγόμενον μπετέλι	γρ.	100.000
2) κεφαλαίου (χανὲ)	»	240.000
3) δέκατον σιτηρῶν, σταφυλῶν καὶ βάμβακος	»	400.000
4) φόρον μετάξης	»	150.000
5) δέκατον ἐπὶ οἴνου	»	200.000
6) φόρον ἐπὶ ἐργαστηρίου	»	100.000
7) φόρον ἐπὶ καπνοῦ, ἅλατος κλ.	»	80.000
γρόσια		1.270.000

ἤτοι δραχ. 317.500.

Ἕνεκα τῶν φόρων τούτων αἱ ἐργατικαὶ τάξεις καὶ ἰδίως ἡ γεωργικὴ γογγύζουσι.

Τὸ ἄρθ. 19 λέγει ὅτι θέλει ὁρισθῇ χορηγία ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου πρὸς κατασκευὴν ἔργων δημοσίας ὠφελείας, τὸ δὲ ἄρθ. 25 ὅτι θέλει γίνει φροντὶς πρὸς κατασκευὴν ὁδῶν, διωρύγων κλπ. Ἔργα τοιαῦτα, ἰδίως ἐν Κρήτῃ, οὐδέποτε κατεσκευάσθησαν. Ἐπίσης καὶ ἀλλαχοῦ ὀλίγα τοιαῦτα ἐγένοντο, ἐξαιρέσει δὲ τῶν ἐν Σμύρνῃ καὶ Κωνστάντζᾳ σιδηροδρόμων καὶ τῶν φάρων, οὓς ξένοι κερδοσκόποι κατεσκεύασαν, πιστεύω ὅτι οὐδὲ γέφυραι,

1. Δύο λέξεις δυσανάγνωστοι.
2. Τὸ ὀρθόν : 54.390.000.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

οὐδὲ διώρυγες, οὐδὲ λιμένες εἰς οὐδὲν μέρος τῆς αὐτοκρατορίας κατεσκευάσθησαν. Τὸ δὲ ἐν τῷ ἐτησίῳ προϋπολογισμῷ σημειούμενον διὰ τὰ δημόσια ἔργα ποσὸν ἢ εἶναι εὐτελὲς ἢ ἐντελῶς ἐλλείπει. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι πολλὰ δαπανῶνται εἰς οἰκοδομὴν κτηρίων κατ' ἔτος, πλὴν ταῦτα εἶναι ἢ σουλτανικὰ παλάτια ἢ ἄλλα οἰκοδομήματα χρήσιμα εἰς μόνην τὴν δεσπόζουσαν φυλήν, οἷον τζαμιά, σχολεῖα τουρκικά, στρατῶνες, ναύσταθμοι κλπ., πλὴν δι' ἄλλα κοινωφελῆ διὰ τὰς μὴ μουσουλμανικὰς φυλὰς δημόσια ἔργα οὐδεμία ποτὲ φροντὶς ἐλήφθη. Ὅθεν αἱ μὴ μουσουλμανικαὶ κοινότητες, ἀφοῦ πληρώσωσι τοὺς φόρους των, καὶ φόρους ὄχι μικρούς, αὐταὶ αὗται δι' ἰδίων δαπανῶν ἀνεγείρουσι καὶ ἐπισκευάζουσι τοὺς ναούς των, αὐταὶ τὰ σχολεῖα καὶ τὰ νοσοκομεῖα ἢ τὰ πτωχοκομεῖά των, αὐταὶ δὲ δαπανῶσι καὶ πρὸς συντήρησιν τῶν ἀγαθοεργῶν τούτων καταστημάτων.

Τὸ ἄρθ. 20 ἐπιβάλλει τὴν ἐτησίαν σύνταξιν τοῦ προϋπολογισμοῦ, ὅστις καὶ συντάσσεται. Ἀλλὰ κατὰ τὸν προϋπολογισμὸν τοῦτον ὅλα τὰ εἰσοδήματα τῆς αὐτοκρατορίας δαπανῶνται εἰς τὴν σουλτανικὴν ἐπιχορήγησιν, εἰς τὴν συντήρησιν στρατοῦ καὶ στόλου καὶ εἰς μισθοδότησιν τῶν ἀπειροπληθῶν Μουσουλμάνων ὑπαλλήλων, ὧν οἱ ἀνώτεροι λαμβάνουσι μισθοὺς κολοσσιαίους. Διὰ δὲ τὴν δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν τῶν χριστιανικῶν καὶ ἄλλων φυλῶν, διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν ἢ συντήρησιν τοῦ κλήρου, διὰ τὴν διατήρησιν τῶν ναῶν, τῶν σχολείων, νοσοκομείων κλπ. οὐδὲν ἐκ τοῦ δημοσίου καταβάλλεται, καὶ ἀμφιβάλλω ἂν ἐκτὸς τῶν ἐν Κρήτῃ διδομένων ἀλλαχοῦ χορηγοῦνται τοιαῦται χορηγήσεις.

Κατὰ τὸ ἄρθ. 24 οἱ ἀρχηγοὶ τῶν διαφόρων ἐθνικοτήτων καλοῦνται καὶ λαμβάνουν μέρος εἰς τὰς διασκέψεις τοῦ Ἀνωτάτου Συμβουλίου τῆς Δικαιοσύνης, εἰς τὰς περιστάσεις καθ' ἃς ἤθελον ἐνδιαφέρεσθαι ὅλοι οἱ ὑπήκοοι. Ἀπόκειται εἰς τὴν Β. Πρεσβείαν νὰ πληροφορήσῃ ἂν ποτε ἔφθασαν εἰς Κωνστ/πολιν ἀντιπρόσωποι τοιοῦτοι. Τὸ κατ' ἐμέ, καθ' ὅσον γινώσκω, ἡ διάταξις αὕτη οὐδέποτε ἐφηρμόσθη, τοὐλάχιστον ἐν Κρήτῃ.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰς ὑποσχέσεις περὶ μεταρρυθμίσεων τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ νομισματικοῦ συστήματος, περὶ συστάσεως τραπεζῶν καὶ ἰδίως εἰς τὰς ἐπαρχίας, εἰς ἃς ἡ τοκογλυφία μαστίζει τὴν γεωργικὴν τάξιν [1], ὡς καὶ περὶ προσδιορισμοῦ κεφαλαίων πρὸς αὔξησιν τῶν πηγῶν τοῦ ὑλικοῦ πλούτου, περὶ ὅλων τούτων τῶν ἀντικειμένων, ἐκτὸς τῆς φροντίδος τοῦ νὰ γίνῃ περὶ αὐτῶν μνεία ἐν τῷ Χάτ-Χουμαγιούν, οὐδεμία μέχρι τοῦδε ἐλήφθη πρόνοια.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ἂν ἡ μὴ ἐκτέλεσις τῶν διατάξεων τούτων προῆλθεν ἐκ κακῆς προαιρέσεως ἢ ἐκ προσκομμάτων ἀνυπερβλήτων, ὁ ὑποφαινόμενος φρονῶ ὅτι ὡς πρὸς τὰς διατάξεις τὰς ἀφορώσας τὴν ἀπονομὴν τῆς δικαιοσύνης, τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὑλικῶν πόρων, τὴν βελτίωσιν τῆς φορολογίας, τὸν πλουτισμὸν καὶ ἐν γένει τὴν ὑλικὴν πρόοδον τῶν κατοίκων ἡ κεντρικὴ ἐξουσία ἐπιθυμεῖ εἰλικρινῶς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν, διότι ἐν αὐταῖς ἔγκειται τὸ ἴδιον ἑαυτῆς συμφέρον, ἀλλὰ ἐλλείπουν αὐτῇ τὰ κατάλληλα ὄργανα πρὸς σπουδὴν καὶ ἐφαρμογὴν τῶν ἀναγκαίων μεταρρυθμίσεων. Πῶς δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀπονομὴ δικαιο-

1. Χφ. *ταύτην*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

σύνης, ἥτις εἶναι ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος πάσης κοινωνίας, ἄνευ λειτουργῶν εὐπαιδεύτων καὶ ἀκεραίων; Πῶς θὰ καταρτισθῶσι νόμοι καλοὶ καὶ πῶς θὰ ἐφαρμοσθῶσιν ἀπὸ ἀνθρώπους ἀρυομένους ὅλην τὴν σοφίαν ἐκ τοῦ Κορανίου; Γνωστὸν δ' εἶναι πόσον οἱ Τοῦρκοι εἶναι δεσμευμένοι εἰς τὰς διατάξεις τοῦ θρησκευτικοῦ των καὶ πολιτικοῦ των νόμου καὶ πόσον ἀπεχθάνονται τὴν σπουδὴν τῶν νεωτέρων πολιτικῶν ἐπιστημῶν. Πῶς θὰ βελτιωθῇ τὸ φορολογικὸν σύστημα ἢ πῶς θ' ἀναπτυχθῶσιν οἱ ὑλικοὶ πόροι ἄνευ γνώσεως τῶν οἰκονομολογικῶν ἐπιστημῶν, αἵτινες εἶναι ξέναι πρὸς αὐτούς;

Ἀληθὲς εἶναι ὅτι οὐδὲ Χριστιανοὶ ὑπάρχουσι σήμερον [οἱ] δυνάμενοι νὰ προσφέρωσι τοιαύτας ὑπηρεσίας. Πλὴν τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ὑπάρχει εἰς αὐτοὺς κεκλεισμένη ἡ θύρα τῶν δημοσίων ὑπουργημάτων. Ἀλλ' ἅμα ἴδωσιν ὅτι γίνονται ἐν αὐτοῖς δεκτοί, ἅμα πεισθῶσιν ὅτι δύνανται νὰ εὕρωσι στάδιον, οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι ἐντὸς ὀλίγου θέλουσι μορφωθῇ ἄνδρες ἱκανοὶ νὰ ἐπαρκέσωσι καὶ νὰ ἐξυπηρετήσωσι τὰς κοινωνικὰς ταύτας ἀνάγκας.

Ὅσον ὅμως ἀφορᾷ τὰς διατάξεις αἵτινες ἀποβλέπουσι τὴν πολιτικὴν ἀνάπτυξιν τῶν χριστιανικῶν φυλῶν, τὴν ἐξομοίωσιν αὐτῶν πρὸς τὰς μουσουλμανικὰς καὶ τὴν ἐξάλειψιν πάσης μεταξὺ αὐτῶν πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς διακρίσεως, ὡς πρὸς ταῦτα δὲν εἶναι τὰ μέσα ἀλλ' ἡ θέλησις ἥτις ἐλλείπει. Ὅλοι οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες τῆς Τουρκίας, μηδενὸς ἐξαιρουμένου, εἶναι φειδωλοὶ καὶ ζηλότυποι ὡς πρὸς τοῦτο, οὐδεμία δὲ δύναμις θέλει ποτὲ κατισχύσει νὰ τοὺς ὑποχρεώσῃ ὥστε νὰ παραδεχθῶσι αὐτὰς καὶ νὰ τὰς ἐφαρμόσωσιν εἰλικρινῶς. Νοοῦσιν ὅτι, τιθεμένων τῶν χριστιανικῶν φυλῶν ἐν τῇ αὐτῇ μετὰ τῆς Τουρκίας γραμμῇ καὶ γενομένων δεκτῶν εἰς τὰ δημόσια ἐπαγγέλματα, εἰς τὸν στρατὸν καὶ εἰς τὸ ναυτικόν, θέλουσιν ἐντὸς βραχέος χρόνου διὰ τῆς νοημοσύνης καὶ δραστηριότητός των ὑπερτερήσει αὐτῶν, θέλουν βαθμηδὸν τοὺς ὑποσκελίσει καὶ θέλουν λάβει τὰ ἀνώτερα ἀξιώματα καὶ τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν. Καὶ ἂν σήμερον, μ' ὅλα τὰ προσκόμματα καὶ τὴν φαυλότητα τῆς διοικήσεως, εἶναι ἀνώτεροι τῶν Τούρκων καὶ κατὰ τὸν πολιτισμὸν καὶ κατὰ τὸν ἰδιωτικὸν πλοῦτον καὶ κατὰ τὰς οἰκογενειακὰς καὶ πολιτικὰς ἀρετάς, τίς ἀμφιβάλλει ὅτι ὑπὸ κυβέρνησιν φωτισμένην καὶ φιλάνθρωπον θέλουσιν ἐντὸς ὀλίγου προαχθῇ καὶ ἀφήσει ὄπισθεν αὐτῶν τὴν στάσιμον τουρκικὴν φυλήν; Οἱ Τοῦρκοι μὴ δυνάμενοι αὐτοὶ νὰ προβαίνωσιν εἰς τὸν πολιτισμὸν εὑρίσκουν εὐκολώτερον ν' ἀναχαιτίζωσι τὰς προόδους τῶν Χριστιανῶν.

Ἡ ἀπέραντος Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, ἧς ἡ ἔκτασις εἶναι ὅση ὁμοῦ ἡ ἔκτασις τῆς Γαλλίας, Ἀγγλίας, Αὐστρίας καὶ Πρωσσίας (πρὸ τῆς ἀρτίως αὐξήσεώς της), ὁμοιάζει τοὺς μεγαλοκτηματίας ἐκείνους οἵτινες ἔχουν μὲν εἰς τὴν ἐξουσίαν των ἀπεράντους γαίας, ἀλλὰ τὰς ὁποίας δι' ἔλλειψιν τῶν ἀπαιτουμένων γεωργικῶν γνώσεων, τῶν μηχανῶν, τῶν κεφαλαίων κλπ. δὲν δύνανται νὰ τὰς καλλιεργῶσιν εἰμὴ ἀτελῶς καὶ ἀτέχνως, ὥστε καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς δυστυχοῦν. Ἐνῷ οἱ ἴδιοι κτηματίαι, ἂν εἶχον γαίας ὀλιγωτέρας, πλὴν ἦσαν κάτοχοι τῶν ἀπαιτουμένων γνώσεων καὶ τῶν μέσων πρὸς ἐντελεστέραν καλλιέργειαν αὐτῶν, ἤθελαν εἶσθαι πλουσιώτεροι καὶ εὐτυχέστεροι.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Δὲν εἶναι σπουδαία ἡ ἀντίρρησις, ἥτις ἐνδεχόμενον ν' ἀντιταχθῇ, ὅτι ὁ τουρκικὸς λαὸς δὲν θέλει ἀνεχθῇ νὰ ἴδῃ τοὺς Χριστιανοὺς ἴσους αὐτῷ ἢ καὶ ἀνωτέρους. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἡ ἀμάθεια καὶ ὁ φανατισμὸς δὲν ἀρέσκονται εἰς τοῦτο. Ἀλλὰ κυβέρνησις εἰλικρινῶς ἐπιθυμοῦσα τὴν βελτίωσιν τῆς τύχης τῶν Χριστιανῶν οὐδεμίαν σπουδαίαν ἀντίδρασιν θέλει ἀπαντήσει, πρὸ πάντων εἰς τὰς ἐπαρχίας ἐκείνας εἰς ἃς οἱ Χριστιανοὶ εἶναι πολυπληθεῖς.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἔπεται ὅτι ἡ Ὑ. Πύλη ὅσας μὲν διατάξεις τοῦ Χὰτ-Χουμαγιοὺν θέλει νὰ ἐφαρμόσῃ δὲν δύναται, ὅσας δὲ[ν] δύναται δὲν θέλει νὰ ἐκτελέσῃ.

150

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 151 *Χανιά, 5 Ἰουνίου*[1] *1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ16/553

Διὰ τῆς τελευταίας ἀναφορᾶς[2] μου ἔλαβα τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον ὅτι ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς στρατοπεδεύσας εἰς τὸ χωρίον Καστέλλι τῆς Πεδιάδος προσεπάθει δι' ὅλων τῶν δυνάμεών του νὰ καταλάβῃ τὸ ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν κατεχόμενον ὀροπέδιον Λασίθιον καὶ ὅτι θέσεις τινὰς αὐτοῦ εἶχε καταλάβει. Ἔκτοτε, διότι αἱ διὰ ξηρᾶς συγκοινωνίαι μὲ τὸ θέατρον τοῦ πολέμου εἶναι παρά ποτε διακεκομμέναι, οὐδεμίαν εἴδησιν ἠδυνάμεθα ἐκ μέρους τῶν ἐπαναστατῶν νὰ ἔχωμεν περὶ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν πραγμάτων. Ἔμαθον μόνον παρὰ τοῦ κ. Stillman, ἐλθόντος πρὸ 5–6 ἡμερῶν ἐξ Ἡρακλείου, ὅτι αἱ ἐπανειλημμέναι ἀπόπειραι τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ τοῦ νὰ καταλάβῃ τὸ Λασίθι ἀπέτυχον καὶ ὅτι αἱ ζημίαι ἃς ὁ τουρκικὸς στρατὸς ὑπέστη θὰ εἶναι μεγάλαι, καθότι μόνον εἰς τὸ ἐν Ἡρακλείῳ νοσοκομεῖον εἶχαν μεταφέρει ὑπὲρ τοὺς 200 πληγωμένους, ὅτι ὅμως ἀδύνατον νὰ μάθῃ τις οὐδ' ἐκεῖ τὴν ἀλήθειαν, μὴ ἐπιτρεπομένου εἰς οὐδένα Χριστιανὸν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν.

Κατόπιν ἐλθὼν ἐνταῦθα ὡς ἄγνωστος ὑπασπιστής τις τοῦ Σουλτάνου, Μαχμοὺτ Πασᾶς λεγόμενος, ἀνεχώρησεν ἐσπευσμένως εἰς τὸ στρατόπεδον φέρων, ὡς λέγουν, εἰς τὸν Ὀμὲρ Πασᾶν τὴν διαταγὴν τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ ταχέως καὶ μετὰ πάσης θυσίας κατόρθωμά τι, μικρὸν ἢ μεγάλον. Ἔκτοτε ἤμεθα ἀνήσυχοι καὶ μετ' ἀγωνίας ἀνεμένομεν νὰ μάθωμεν τὴν ἔκβασιν τῆς[3] εἰς Λασίθιον ἐπιχειρηθείσης προσβολῆς, ὅτε αἴφνης πληροφοροῦμαι παρὰ τοῦ κ. Tricou ὅτι ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης τῷ ἀνήγγειλε θριάμβους, ὅτι δηλ. ὁ Σερδάρι-Ἐκρὲμ

---

1. Ἡμερομηνία συμφώνως πρὸς τὸ σχέδιον (ΑΥΕ/ΠΧ – Μ55/2040). Τὸ πρωτότυπον φέρει τὴν λανθασμένην ἡμερομηνίαν 5 Μαΐου.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 333–337.

3. Χφ. *τήν*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κατέλαβεν ὁλόκληρον τὸ ὀροπέδιον· ὅτι ἐντελῶς κατέστρεψεν ἢ διεσκόρπισε τοὺς ἐπαναστάτας, ἐξ ὧν ἔμειναν νεκροὶ εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης 800 Κρῆτες καὶ 400 ἐθελονταί· ὅτι 400 ὅπλα, πολλὰ πολεμοφόδια καὶ τροφαὶ τῶν ἐπαναστατῶν ἔπεσαν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων· ὅτι καὶ οἱ διασωθέντες ἐπαναστάται, ὑπάρχοντες ἐξ ὅλων τῶν μερῶν περικλεισμένοι, θέλουν ἐντελῶς καταστραφῆ· καὶ ὅτι αἱ ἀπώλειαι τῶν Τούρκων συνίστανται εἰς 20–25 πληγωμένους καὶ φονευμένους.

Ἅπαντες ἤκουσαν μετ' εἰρωνικοῦ μειδιάματος τὰς εἰδήσεις ταύτας ἀνακαλύπτοντες ἐν αὐταῖς ταύταις τὴν ὑπερβολὴν καὶ τὸ ψεῦδος. Ἐν τούτοις τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Λασίθιον κατελήφθη ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐθεωρήθη βέβαιον καὶ ἡ ἀνησυχία ἡμῶν, μὴ δυναμένων ἐκ πηγῆς ἀσφαλοῦς νὰ μάθωμεν τὴν ἀλήθειαν, ηὔξανε. Μὴ δυνάμενος λοιπὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ διαβιβάσω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον αὐθεντικωτέρας πληροφορίας, περιορίζομαι εἰς ὅσα παρὰ τοῦ κ. Colucci, ἐλθόντος προχθὲς ἐξ Ἡρακλείου, ἔμαθον καὶ τὰ ὁποῖα οὗτος ἐκ διαφόρων πηγῶν, τὸ πλεῖστον τουρκικῶν καὶ ἄλλων, συνηρμολόγησε.

Κατὰ τὰς πληροφορίας λοιπὸν ταύτας, τὴν 21 Μαΐου τριακόσιοι ἄτακτοι ὑπὸ τὸν Ρεσσὴτ Πασᾶν λίαν πρωὶ διηυθύνθησαν ἐκ τοῦ χωρίου Ξυδιὰ [1] πρὸς τὸ μοναστήριον τὸ κείμενον ἐπὶ τοῦ ὄρους Λασήτι Ἐφέντη πρὸς δυσμὰς τοῦ ὀροπεδίου καὶ κατεχόμενον ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, συγχρόνως δὲ 200 ἕτεροι ἐθελονταὶ Τοῦρκοι διὰ τοῦ χωρίου Μαθιὰ διηυθύνθησαν ἵνα καταλάβωσι τὰ ὀπίσθια τῶν ἐπαναστατῶν. Τὸ σχέδιον τῆς προσβολῆς, ἥτις ὑπῆρξε σύντομος πλὴν ζωηρά, ἐπέτυχε καὶ οἱ ἐπαναστάται, οἵτινες δὲν ὑπερέβαινον τοὺς 100 Κρῆτας καὶ 60 ἐθελοντάς, ἀπεσύρθησαν ἀφέντες εἰς τὸν ἐχθρὸν τὴν θέσιν Λασίτη Ἐφέντη. Αἱ εἰς τὴν μάχην ταύτην ἀπώλειαι τῶν μὲν Τούρκων συνίσταντο (ὡς οὗτοι λέγουν) εἰς 3 φονευμένους, τῶν δὲ ἐπαναστατῶν εἰς 14, ἐν οἷς καὶ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ σώματος, υἱός, ὡς οἱ Τοῦρκοι λέγουν, τοῦ ἀρχαίου ὁπλαρχηγοῦ Βασιλακογεώργη. Ἀλλὰ γράμμα ἐπ' αὐτοῦ εὑρεθὲν ἔφερε τὸ ὄνομα «Γεώργιος Μ», τὸ δ' ὅπλον αὐτοῦ ἦτο βελονωτόν. Αὐθημερὸν ἡ εἰρημένη θέσις Λασίτι Ἐφέντη κατελήφθη ὑπὸ ἰσχυροῦ τουρκικοῦ σώματος (ἐξ ταγμάτων καὶ 600 ἐθελοντῶν). Οἱ ἐθελονταὶ Τοῦρκοι ἰδόντες ὅτι τὰ ἐπὶ τοῦ ὀροπεδίου ἐγγὺς κείμενα χωρία δὲν κατείχοντο ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν κατέβησαν, 300 περίπου ἐξ αὐτῶν, εἰς τὸ χωρίον Πλάτην, ὅπου κατὰ τὴν συνήθειάν των ἐδόθησαν εἰς τὴν ἁρπαγὴν καὶ τὴν λεηλασίαν. Ἄλλοι ἐπαναστάται, κατέχοντες τὸ χωρίον Τσερνάδον [2], ἔπεμψαν κατ' αὐτῶν 500 ἄνδρας. Οἱ Τοῦρκοι ἀσχολούμενοι εἰς τὴν λεηλασίαν ἐξέλαβαν τοὺς κατ' αὐτῶν [3] ἐρχομένους ὡς Τούρκους, ὅτε αἴφνης καταληφθέντες ἐφονεύθησαν ὅλοι, πλὴν ὀλίγων, ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. Λέγουν ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, καίτοι βλέπων τοὺς ἐθελοντὰς καταστρεφομένους, ἵνα τοὺς τιμωρήσῃ διὰ τὰς ἀταξίας καὶ τὰς παρεκτροπάς των, δὲν ἠθέλησε νὰ πέμψῃ πρὸς αὐτοὺς ἐπικουρίαν. Προσθέτουν μάλιστα ὅτι τινὲς ἐκ τῶν

---

1. Ξιδᾶς.
2. Τζερμιάδω ἢ Τζερμιάδον.
3. **Χφ. *αὐτούς*.**

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

διασωθέντων ἀφωπλίσθησαν καὶ ἐδάρησαν διαταγῇ τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ καὶ ἠπειλήθησαν καὶ αὐτοὶ καὶ ἄλλοι ὅτι θέλουν τουφεκισθῆ, ἂν εἰς τὸ μέλλον διαπράττωσι τοιαύτας ἀταξίας. Πλὴν ταῦτα δὲν μοὶ φαίνονται ἀληθῆ, καθότι καὶ τότε καὶ πρότερον καὶ μετὰ ταῦτα ἡ διαγωγὴ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν παρακολουθούντων ἐθελοντῶν εἶναι σειρὰ παρεκτροπῶν καὶ ἐγκλημάτων. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι μέγας ἀριθμὸς ἐθελοντῶν παραιτήσαντες τὸ στρατόπεδον ἐπανέκαμψαν εἰς τὰς ἑστίας των.

Τὴν 22 Μαΐου ὁ Ρεσσὴτ Πασᾶς κατέχων τὸ Λασίτι 'Εφέντη ἔλαβε διαταγὴν παρὰ τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ νὰ καταβῇ καὶ καταλάβῃ τὸ ὀροπέδιον. Καὶ τῷ ὄντι αὐθημερὸν κατέλαβε τὸ χωρίον Πλάτην. Τὴν δὲ 23 Μαΐου ὁ ἴδιος Ρεσσὴτ Πασᾶς ἐπὶ κεφαλῆς ἑνὸς τάγματος τουρκικοῦ καὶ ἑτέρου αἰγυπτιακοῦ καὶ 40 'Αλβανῶν ἐπροχώρησε λίαν πρωΐ πρὸς τὸ χωρίον Γαϊδουρόμανδραν [1] καὶ ἐκεῖθεν διηυθύνθη εἰς τὸ ἄνωθι αὐτοῦ κείμενον πρὸς βορρᾶν ὄρος, οἱ δὲ ἐπαναστάται κατεῖχον τὰ χωρία Κάρφι [2] καὶ Τσερνιάδον καὶ ὅλην τὴν σειρὰν τῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν τοῦ ὀροπεδίου ὀρέων. Ἡ προσβολὴ ἐγένετο κατὰ τοὺς Κάρφους, πλὴν μ' ὅλας τὰς προσπαθείας τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ τὰς ἐπανειλημμένας ἀπελπιστικὰς ἐπιθέσεις ἠναγκάσθη ὁ Ρεσσὴτ Πασᾶς νὰ ὀπισθοχωρήσῃ. Αἱ ἀπώλειαι τῶν Τούρκων κατὰ τὴν μάχην ταύτην, διαρκέσασαν καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν μέχρι τῆς δευτέρας νυκτερινῆς ὥρας, ὑπῆρξαν μεγάλαι. Αὐθημερὸν ἑτέρα προσβολὴ ἐγένετο ὑπὸ 500 ἐθελοντῶν κατὰ τοῦ χωρίου Ψυχροῦ, πλὴν καὶ ἐκεῖ οἱ Τοῦρκοι ὄχι μόνον ἀπεκρούσθησαν, ἀλλὰ καὶ κατετροπώθησαν καταδιωκόμενοι μέχρι τοῦ χωρίου Πλάτη. 'Αλλ' ἐκεῖ λαβόντες νέας ἐπικουρίας ἐπανέλαβαν τὴν προσβολὴν καὶ τὴν 5 ὥραν μ.μ. τὸ Ψυχρὸν κατελήφθη ὁριστικῶς ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀποχωρησάντων τῶν Χριστιανῶν εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη. Ἔκτοτε τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ ὀροπεδίου, ὅπερ τέμνει γραμμὴ ἀπὸ Κάρφης μέχρι Ψυχροῦ, κατεῖχον οἱ Τοῦρκοι, ὅλον δὲ τὸ λοιπόν, ὅπερ ἦν καὶ τὸ ἰσχυρότερον, κατεῖχον οἱ ἐπαναστάται.

'Επί τινας ἡμέρας φαίνεται ὅτι μεταξὺ τῶν διαμαχομένων μερῶν μάχαι δὲν ἐγένοντο, ἀλλὰ τὴν 28, τὴν 30 καὶ 31 τοῦ Μαΐου πεισματώδεις μάχαι καὶ φονικαὶ μεταξύ των συνήφθησαν. 'Αγνοοῦμεν μὲν τὰς λεπτομερείας αὐτῶν, βέβαιον ὅμως θεωρεῖται ὅτι τὴν 31 Μαΐου, ἐνῷ οἱ ἐπαναστάται ἐμάχοντο πρὸς ἀπόκρουσιν δύο κατ' αὐτῶν ἐπιθέσεων, αἴφνης σῶμά τι τουρκικὸν εἰσβαλὸν εἰς τὸ ὀροπέδιον ἐκ μέρους ὅλως ἀφυλάκτου ἐξ ἀνατολῶν, ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ διακόψωσιν αἴφνης τὸ πῦρ καὶ νὰ ὑποχωρήσωσι διευθυνθέντες πρὸς τὰ πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἀνατολὰς ὄρη, καὶ τοιουτοτρόπως ὁ τουρκικὸς ⟨στρατὸς⟩ ἐγένετο κύριος ὅλου τοῦ ὀροπεδίου.

'Αγνοοῦμεν ὁποίας ζημίας ἀκριβῶς οἱ Τοῦρκοι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ὑπέστησαν, ἀλλ' ⟨ἀν⟩αντιρρήτως θὰ εἶναι μεγάλαι. Αἱ ζημίαι ὅμως τῶν Χριστιανῶν δὲν εἶναι εὐτυχῶς τόσον μεγάλαι, ὡς ὁ Σερβὲρ 'Εφέντης κοινολογεῖ καὶ ὡς δι' ἐκτάκτου ἀτμοπλοίου ἔγραψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀναγγείλας τὴν νίκην, καθότι ὁ κ. Colucci, ὅστις ἐν 'Ηρα-

1. Γαϊδουρομανδρί.
2. Ὄρος Καρφί.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κλείω ἀνέγνω τὴν ἔκθεσιν τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ, δὲν εἶδε περιγραφομένην τοιαύτην καταστροφήν. 'Απ' ἐναντίας, κατὰ τὰς πληροφορίας ἃς ἐκεῖ ἔλαβε καὶ αἵτινες προέρχονται πάλιν ἐκ τουρκικῶν πηγῶν, ὁ ἀριθμὸς τῶν φονευθέντων καὶ πληγωθέντων ἀναβαίνει εἰς 200. 'Αλλὰ καὶ ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἔχω διδόμενα νὰ πιστεύσω ὅτι εἶναι ὑπερβολικός. Συνέλαβον ὅμως καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην τρεῖς ἐπαναστάτας (ὧν τὸν ἕνα λέγουν οἱ Τοῦρκοι ὡς γραμματέα τοῦ Ζιμπρακάκη), οὓς πάραυτα ἀπέστειλαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, φαίνεται δ' ὅτι καὶ ὅπλα τινὰ τῶν ἐπαναστατῶν, καθὼς καὶ ὀλίγα πολεμοφόδια καὶ τροφαὶ [1] ἔπεσαν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων.

Μετὰ τὴν εἰρημένην μάχην μέρος μὲν τῶν ἐπαναστατῶν, τὸ μεγαλύτερον, καὶ ἰδίως ὁ ἀρχηγὸς Κόρακας μετὰ τῶν στρατιωτῶν του διηυθύνθη διὰ τῶν μεσημβρινῶν ὀρέων εἰς Ριζόκαστρον [2] καὶ ἐκεῖθεν εἰς Μεσσαρᾶν, ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς Μυλοπόταμον, ἕτερον δὲ μέρος διηυθύνθη πρὸς τὸ χωρίον Βρύσεις τῆς ἐπαρχίας Μυραμπέλου.

Οἱ Τοῦρκοι καταλαβόντες τὸ Λασίθι ἐλεηλάτησαν τὰ ἐν αὐτῷ 10–12 χωρία καὶ τὰ κατέκαυσαν, εἰς δὲ τὸ 'Ηράκλειον ἄπειρα λάφυρα μετέφεραν, ἅτινα εἰς εὐτελεστάτας τιμὰς ἐπώλουν. 'Ο κ. Colucci μὲ βεβαιοῖ ὅτι ὄνοι ἐπωλήθησαν ἀντὶ 6 ἢ 10 γροσίων.

Τὸ ἀνωτέρω συμβάν, ὅπερ εἶναι τὸ πρῶτον κατόρθωμα τοῦ Σερδαρὶ-'Εκρὲμ μετὰ ἐπανειλημμένας ἀποτυχίας, θέλει βεβαίως ἐκμεταλλευθῆ ἡ Υ. Πύλη εἰς τὰς παρούσας στιγμὰς μέχρι κόρου καὶ θέλει τὸ παραστήσει ἀναμφιβόλως ὡς θρίαμβον τῶν τουρκικῶν ὅπλων καὶ ὡς καιρίαν πληγὴν τῆς ἐκπνεούσης ἐπαναστάσεως. Πλὴν οὐδεὶς ἀπατᾶται. Τὸ Λασίθιον ἦτο ἄγνωστον μέχρι τοῦδε καὶ οὐδὲν μέρος ἄξιον λόγου τῆς ἐπαναστάσεως ἡ κατοχή του ἀπετέλεσεν. "Επειτα τὸ σχέδιον τῆς ἐπαναστάσεως δὲν εἶναι νὰ κρατοῦν θέσεις ὡρισμένας καὶ νὰ μάχωνται πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῶν ἐξαντλοῦντες τὰς δυνάμεις των. 'Ο σκοπός των εἶναι νὰ προσβάλλουν τὸν ἐχθρόν, ὅπου δυνηθοῦν, νὰ τῷ ἐπιφέρουν ζημίας, χωρὶς αὐτοὶ νὰ ὑφίστανται τοιαύτας, νὰ τὸν ἐλκύουν εἰς μέρη ἀκροσφαλῆ, νὰ τὸν ἐξασθενοῦν καὶ νὰ τὸν καταπονοῦν τηροῦντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θέσιν ἀμυντικήν. 'Ως λοιπὸν ἡ ἐπανάστασις ἦτο ἰσχυρὰ καὶ πρὶν καταλάβουν τὸ Λασίθιον, τοιουτοτρόπως θὰ εἶναι καὶ ἤδη, ὅτε τὸ παρήτησε.

'Εκεῖνο ὅπερ κατ' ἐμὲ θεωρεῖται ἐπίφοβον εἶναι ὅτι ἡ Πύλη, ἐπιδιώκουσα μετὰ πάσης θυσίας τὴν ὑποταγὴν τῆς νήσου καὶ μὴ οὖσα ἀλλαχοῦ ἀπησχολημένη, θὰ πέμψῃ ἐνταῦθα μεγάλας δυνάμεις 10–15 χιλιάδων νέου στρατοῦ. Καὶ μάλιστα πρὸ τριῶν ἡμερῶν ἀφίχθησαν διὰ δύο θωρακωτῶν φρεγατῶν εἰς Σούδαν ἓξ τάγματα (4.000 περίπου ἄνδρες). Τοῦτο κατ' ἐμὲ εἶναι ἐπίφοβον, καθότι, ἂν ἐπισωρευθῶσι κολοσσιαῖαι δυνάμεις, δὲν πρέπει νὰ ἀπαιτῇ τις παρὰ τῶν Κρητῶν θαύματα.

'Ο ἀποκλεισμὸς τοῦ εἰς Βρύσεις 'Αποκορώνων ἐστρατοπεδευμένου ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ

---

1. Χφ. *τροφάς*.

2. 'Επαρχία Ρίζου ἢ Ριζοκάστρου, τῆς ὁποίας τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα ἀπετέλεσεν ἀπὸ τοῦ 1868 τὴν ἐπαρχίαν Βιάννου, τὸ δὲ δυτικὸν συνεχωνεύθη μετὰ τῆς ἐπαρχίας Μονοφατσίου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Πασᾶν στρατοῦ, περὶ οὗ ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου γίνεται λόγος, φαίνεται ὅτι δὲν ὑπῆρξε σπουδαῖος, καθότι αἱ ἐντεῦθεν σταλεῖσαι ἐπικουρίαι ἐπανέφεραν τὴν συγκοινωνίαν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Σούδας.

Ἀφίχθη πρὸ τριῶν ἡμερῶν εἰς Σούδαν νέος Ναύαρχος, Χατζῆ Βεσὴμ Πασᾶς, ὅστις ἀμέσως μετέβη εἰς συνάντησιν τοῦ Σερδάρι-Ἐκρέμ. Ὑπὸ τὸν Ναύαρχον αὐτὸν διατελεῖ ὁ μέχρι τοῦδε ⟨καὶ⟩ νῦν ὑπάρχων Ἰβραὴμ Πασᾶς, Ὑποναύαρχος.

Πρὸ ὀλίγων δ' ἡμερῶν ἀπεβίωσε συνεπείᾳ ἀσθενείας ὁ ἀρχηγὸς τῶν αἰγυπτιακῶν στρατευμάτων Ἰσμαὴλ Πασᾶς, ἀδελφὸς τοῦ ἐν Ἀθήναις κ. Παππαδάκη.

Ὁ Πλοίαρχος τοῦ ἰταλικοῦ μικροῦ ἀτμοπλοίου *Authion* κ. Conti, παραλαβὼν πρό τινων ἡμερῶν ἐξ Ἡρακλείου τὰς οἰκογενείας δύο ἐκ τῶν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναχωρησάντων ἀντιπροσώπων τῶν Κρητῶν καὶ ὀλίγας τινὰς οἰκογενείας ἐκ τοῦ κολπίσκου Βαλῆ, μετέφερεν αὐτὰς εἰς τὴν Αἴγιναν. Εἰς τὴν φιλάνθρωπον ταύτην πρᾶξιν συνετέλεσεν ὁ ἐνταῦθα Ὑποπρόξενος τῆς Ἰταλίας κ. Colucci, ὅστις συμπαθῶν ὑπὲρ τῶν πασχόντων Κρητῶν πράττει ὅ,τι ἡ συνείδησις τιμίου καὶ εὐγενοῦς ἀνθρώπου ὑπαγορεύει.

Ὁ *Μέγας Ναύαρχος* ἀναχωρήσας χθὲς ἐκ Σούδας μεταβαίνει εἰς Ἡράκλειον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πειραιᾶ. Οἰκογενείας δὲν προτίθεται νὰ παραλάβῃ, ἐκτὸς ἂν εἰς τὰς παραλίας ἀπαντήσῃ καταδιωκομένας ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ διατρεχούσας κίνδυνον ἢ ἂν πληροφορηθῇ ὅτι εἰς κανὲν μέρος τῆς νήσου ἐπίκειται κίνδυνος κατὰ τῶν οἰκογενειῶν. Ἀλλ' ἂν τῷ ὄντι ἐνεργήσῃ οὕτω πως, δὲν θὰ δοθῇ, πιστεύω, εὐκαιρία νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν εἰς Τρυπητὴν [1] πραχθεῖσαν παρὰ τοῦ ἰδίου εὐγενῆ πρᾶξιν.

Πρὶν δώσω πέρας εἰς τὴν παροῦσαν, ὀφείλω νὰ κάμω γνωστὴν εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον πρᾶξίν τινα φιλάνθρωπον τοῦ Πλοιάρχου τῆς αὐστριακῆς κανονιοφόρου *Velebitch*, τοῦ κυρίου Hertzfeld. Καταδιωκομένου ἐνταῦθα Κρητός τινος Ἀναγνώστου Μιχαλοπούλου ἀδίκως ὑπὸ τῆς ἐξουσίας, ὡς χρησιμεύοντος δῆθεν ταχυδρόμου τῶν ἐπαναστατῶν, ὁ Πλοίαρχος ἅμα μαθὼν τοῦτο ἐδέχθη αὐτὸν καταφυγόντα εἰς τὸ πλοῖόν του καὶ τὸν μετέφερεν εἰς Σύρον.

151

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 158 *Ρέθυμνον, 5 Ἰουνίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ58/2162

Οὐδὲν ἀξιοσημείωτον συνέβη κατὰ τὸ παρελθὸν δεκαπενθήμερον εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο. Οὐδεμία μάχη ἔλαβε χώραν, μολονότι οἱ Χριστιανοὶ προκαλοῦν τοιαύτας διὰ τῶν συνεχῶν εἰς τὰ πλησίον χωρία ἐπιδρομῶν, καθ' ἃς ἔχουν ἀφαιρέσει ἀρκετὰ ὀθωμανικὰ ζῷα.

Οἱ Ὀθωμανοὶ ἀποφεύγουν νὰ ἐξέλθουν εἰς καταδίωξίν των διὰ τὴν ἔλλειψιν ἀναμφι-

1. Ἀκρωτήριον τῆς ἐπαρχίας Σφακίων.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

βόλως στρατοῦ, ἀνακληθέντος εἰς Ἡράκλειον κατὰ διαταγὴν τῆς Α. Υ. τοῦ Στρατάρχου. Περιορίζονται δὲ μόνον μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ἐπαναστατῶν νὰ εἰσβάλλουν εἰς τὰ πλησιόχωρα καί, ἀποδίδοντες τὰς αἰτίας τῶν ἐν λόγῳ ἐπιδρομῶν εἰς τοὺς ὑποτεταγμένους Χριστιανούς, νὰ πράττουν κατ' αὐτῶν μυρίας καταχρήσεις καὶ ἀτιμίας κατὰ τῶν γυναικῶν, νὰ φονεύουν δὲ τὸν τολμήσαντα νὰ ἐπιφέρῃ παρατήρησίν τινα διὰ τὰ κακουργήματά των.

Οἱ προεστοὶ τῶν χωρίων ἀναφερόμενοι εἰς τὴν Διοίκησιν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου δὲν εἰσακούονται, ἀλλ' ἀπαιτεῖ ν' ἀναφέρωνται οἱ παθόντες καὶ κατόπιν ἀπαιτεῖ νὰ παρουσιάζουν καὶ μάρτυρας. Ἂν οἱ προεστοὶ καὶ κάτοικοι ἐξακολουθοῦν νὰ ἐκθέτωσι τὴν δεινὴν θέσιν των καὶ ζητοῦν ἀσφάλειαν, τοὺς φυλακίζουν καὶ ἀκολούθως ἀπολύοντες αὐτοὺς τοὺς νουθετοῦν νὰ εἰδοποιοῦν τὴν Διοίκησιν, ὅταν οἱ ἐπαναστάται ἔλθουν εἰς τὰ χωρία των. Ὥστε οἱ δυστυχεῖς οὗτοι ζητοῦν εὐκαιρίαν ν' ἀπομακρύνωσι τὰς οἰκογενείας των καὶ ὡς τοιαύτην εὑρίσκουν τὰς ἤδη ἐπιδρομὰς τῶν Χριστιανῶν, καὶ μάλιστα εἰς τὴν τελευταίαν ἠνώθησαν μετ' αὐτῶν καὶ ἀπεμακρύνθησαν πολλοί.

Εἰς τὸ χωρίον Περιβόλια, μόνον τέταρτον τῆς ὥρας ἀπέχον τῆς πόλεως, ὑπάρχει ναὸς μὲ περιοχήν, οἰκήματα καὶ λοιπά, τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι «ὁ Ἅγιος Γεώργιος», ἀνήκων εἰς μετόχιον τῆς ἱερᾶς Μονῆς Ἀρκάδι, τὴν ὁποίαν πρό τινων ἐτῶν ἀνεκαίνισαν δαπανήσαντες πλέον τῶν ἑκατὸν χιλιάδων γροσίων. Τοῦτον βεβηλώσαντες οἱ Ὀθωμανοὶ [ἀπε]κατέστησαν κατάστημα τῶν ἀσελγειῶν καὶ μάνδραν προβάτων. Ἤδη ἤρχισαν νὰ κατεδαφίζουν αὐτὸν ἀρχίσαντες ἀπὸ τὸ κωδωνοστάσιον, διαδίδοντες ὅτι θέλουν τὸν μεταβάλει εἰς τσαμί.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ Γαλλικὸς Πράκτωρ εἰδοποίησε πρὸ ἡμερῶν τὸν Στρατιωτικὸν Διοικητὴν Μεχμὲτ Πασᾶν ὅτι τινὲς Χριστιανοὶ τὸν εἰδοποίησαν ὅτι θέλουσι νὰ ὑποταχθῶσι καὶ ὅτι ἤθελε τοὺς παρουσιάσει, ἂν ὁ ρηθεὶς Διοικητὴς ὑπέσχετο νὰ φέρῃ ἓν παράσημον εἰς τὸν υἱόν του, ὅστις ἤθελε τοὺς συνοδεύσει. Ὑποσχεθέντος τοῦ Μεχμὲτ Πασᾶ, ὁ κύριος Βαρβιέρης εὗρε δέκα πέντε περίπου ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων Χριστιανῶν, δύο τῶν ὁποίων εἶχον ἐξέλθει τὴν προτεραίαν ἐκ τῶν φυλακῶν, τοὺς ὁποίους παρέδωκεν εἰς τὸν υἱόν του καὶ τοὺς ὡδήγησε πρὸς τὸν ρηθέντα Πασᾶν, ὅστις τοὺς ἐδέχθη καὶ τοὺς ἐνουθέτησε νὰ μένουν ἥσυχοι, εὐχαρίστησε δὲ καὶ τὸν ὁδηγήσαντα αὐτούς, μολονότι ἐγνώρισε τὴν ἀπάτην, ὡς ἐπληροφορήθην.

Τὸ παρελθὸν Σάββατον ἡ Διοίκησις ἐφυλάκισε νέον τινὰ Χριστιανὸν ἄνευ αἰτίας. Ἕτερος Χριστιανὸς ἔλαβεν ἐπιστολὴν ἀπό τινα ἐπαναστάτην, ὅστις φοβηθεὶς ἐνεπιστεύθη τοῦτο εἰς τὸν Γάλλον Πράκτορα, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀνέφερε τὴν ὑπόθεσιν ζητῶν ταυτοχρόνως ὁδηγίας τί νὰ πράξῃ, μήπως καὶ ἐνοχοποιηθῇ. Οὗτος τὸν ὡδήγησε διὰ τοῦ υἱοῦ του εἰς τὸν Μεχμὲτ Πασᾶν, πρὸς ὃν ἐξέθεσε τὰ τρέχοντα. Ὁ Μεχμὲτ Πασᾶς τὸν ἐσυμβούλευσε νὰ γράψῃ εἰς τὸν ἐπαναστάτην καὶ νὰ τὸν παρακινήσῃ νὰ ἔλθωσι νὰ ὑποταχθῶσι, πρὶν δὲ ἀποστείλῃ τὴν ἐπιστολὴν νὰ τὴν παρουσιάσῃ εἰς τὸν ἴδιον διὰ νὰ λάβῃ γνῶσιν τοῦ ἐμπεριεχομένου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Πληροφοροῦμαι μετὰ βασιμότητος ὅτι τὴν 27 Μαΐου ἀτμόπλοιον ἰταλικὸν διαβαῖνον ἐκ τῆς παραλίας Μπαλῆ τοῦ Μυλοποτάμου προσεκλήθη διὰ σημείων ὑπὸ τῶν ἐκεῖσε εὑρισκομένων Χριστιανῶν, πλησιάσαντος δέ, ὁ Πλοίαρχος συνεκινήθη ἐκ τῆς οἰκτρᾶς θέσεως τῶν γυναικοπαίδων καὶ παρέλαβεν ὅσα εὗρεν ἐκεῖ.

152

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἐπιστολὴ *Χανιά, 7 Ἰουνίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ17/587

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ταχυδρομείου οὐδὲν ἔχω ν' ἀναγγείλω ὑμῖν ὡς πρὸς τὰ ἐν Λασιθίῳ συμβάντα προερχόμενον ἐκ πηγῆς τῶν ἐπαναστατῶν, ἀφοῦ καὶ ἡ ἰδία Πρ. Κυβέρνησις τῶν Κρητῶν, ἡ ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνης νῦν διαμένουσα, εὑρίσκεται εἰσέτι, καθὼς φαίνεται, εἰς ἄγνοιαν. Διὸ περιορίζομαι νὰ διαβιβάζω ὑμῖν ὅσα ἐξ ἄλλων πηγῶν μανθάνω.

Ἰταλός τις ἀξιωματικός, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν αἰγυπτίων στρατευμάτων εὑρισκόμενος (παρὰ τῷ ἀποβιώσαντι Ἰσμαὴλ Πασᾷ) καὶ ἐκ τοῦ στρατοπέδου τοῦ Ὁμὲρ Πασᾶ ἐλθών, διηγεῖται εἰς τὸν Κον Colucci: ὅτι ἡ ὑπόθεσις τοῦ Λασιθίου δὲν ὑπῆρξεν ὡς αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ τὴν διέδωκαν, οὐδ' ἡ νίκη των τόσον μεγάλη, ὡς τὴν ἐξώγκωσαν· ⟨ὅτι⟩ οἱ τὸ ὀροπέδιον ὑπερασπιζόμενοι ἐπαναστάται δὲν ὑπερέβαινον τὰς 2000· ⟨ὅτι⟩ ἐδιοικοῦντο ὑπὸ τοῦ Κόρακα καί, ἀφοῦ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας γενναίως ἐπολέμησαν καὶ μεγάλην εἰς τὸν τουρκικὸν στρατὸν βλάβην ἐπέφεραν, ἐξαντλήσαντες τὰ πολεμοφόδιά των ὑπεχώρησαν εἰς τὰ πρὸς μεσημβρίαν ὀρεινὰ μέρη τοῦ ὀροπεδίου ἐν πλήρει τάξει· ὅτι αἱ σημαῖαί των, ἐστημέναι εἰς τὰ ὀρεινὰ μέρη, εἶναι ὁραταὶ ἀπὸ τὸν τουρκικὸν στρατόν· ὅτι αἱ ἀπώλειαί των δὲν ὑπῆρξαν μεγάλαι, ὡς οἱ Τοῦρκοι διέδωκαν, καθότι, κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Ἰταλοῦ, αὗται δὲν ὑπερβαίνουν τοὺς ἑκατὸν πληγωμένους ἢ φονευμένους· ὅτι οἱ ἐκεῖ εὑρισκόμενοι ἐπαναστάται οὐδένα τρέχουν κίνδυνον νὰ περικλεισθῶσιν, ὡς οἱ Τοῦρκοι διαδίδουν, καθότι ἢ θὰ μείνουν εἰς τὰ μεσημβρινὰ ὄρη τοῦ ὀροπεδίου ἤ, ἂν τοῖς συμφέρῃ, θέλουν εἰσέλθει εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ριζόκαστρον· ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἰσβαλόντες εἰς τὰ χωρία τοῦ Λασιθίου διέπραξαν ἀνήκουστα τερατουργήματα. Ὁ Ἰταλὸς διηγεῖται ὅτι σπαράττεται ἡ καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου ἀκούοντος τὰς σφαγάς, τοὺς βιασμοὺς κλπ.

Ὁ Ὁμὲρ Πασᾶς προτίθεται ἤδη νὰ ὁδεύσῃ κατὰ τῶν Σφακίων.

Πληροφοροῦμαι ὅτι μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐπαναστατῶν εἰσεχώρησαν νέαι διαιρέσεις καὶ σκάνδαλα. Ὁ κ. Κορωναῖος λέγει ὅτι συκοφαντεῖται καὶ ραδιουργεῖται ὑπό τινων ἐντοπίων οἵτινες ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὸν νεωστὶ ἀφιχθέντα Κον Σαπουντζάκην, ἐπιδιώκοντα ἀρχηγίαν· ὅτι ἀηδίασε νὰ παλαίῃ κατὰ τῶν ἀντενεργειῶν καὶ προτίθεται νὰ παραιτηθῇ καὶ ν' ἀναχωρήσῃ. Λυπηρόν, ἂν συμβῇ τοῦτο, διότι ὁ κ. Κορωναῖος ὑπηρετεῖ καὶ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὑπηρέτησε τὴν ἐπανάστασιν σπουδαίως. Προτιμότερον διὰ τὴν ὑπόθεσιν θὰ ἦτο ἀντὶ ἀρχηγῶν νὰ ἤρχετο ἄρτος καὶ πολεμοφόδια. Τῶν ἐφοδίων τούτων ἔχουν ἀνάγκην οἱ Κρῆτες καὶ ὄχι ἀρχηγῶν.

⟨Υ. Γ.⟩ Ἡ παροῦσα πέμπεται διὰ τοῦ κ. Stillman, μεταβαίνοντος εἰς Πειραιᾶ δι' ἱστιοφόρου yacht.

153

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 48 *Ἡράκλειον, 7 Ἰουνίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ26/967

Νεωτέρας πληροφορίας ἀφ' ὅσας ὑπέβαλον τῇ Ὑμ. Ἐξοχότητι διὰ τῆς ἀπὸ 5 τρέχ. μηνὸς ἀναφορᾶς μου περὶ τῶν ἐν Λασιθίῳ μεταβολῶν τῆς ἐπαναστάσεως δὲν ἔχω νὰ σᾶς προσθέσω, διότι ἡ αὐστηρὰ διατήρησις τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς ξηρᾶς μᾶς ἀφῄρεσε πᾶν μέσον δι' οὗ ἠδυνάμεθα νὰ ἀρυσθῶμεν εἰδήσεων. Κατὰ συνέπειαν ἡ διαμονὴ τῶν ἐπαναστατῶν εἶναι ἤδη ἄγνωστος.

Ἐν τούτοις εἰδοποιῶ τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι σήμερον, ὥραν 5 μ.μ., ὁ Ὁμὲρ Πασᾶς ἦλθεν εἰς Ἡράκλειον ἐκ Καστελίου τῆς Πεδιάδος. Ὁποίας μηχανορραφίας θὰ παρουσιάσῃ ὁ ἐρχομός του θέλω σᾶς εἰδοποιήσει διὰ τοῦ προσεχοῦς αὐστριακοῦ.

154

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 156 *Χανιά, 11 Ἰουνίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ17/589

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Λασιθίου δὲν ὑπῆρξε τοιαύτη ὁποίαν αἱ ὀθωμανικαὶ ἀρχαὶ ἐπεμελήθησαν νὰ τὴν διαδώσωσιν, οὐδὲ ἡ νίκη των τόσον λαμπρά, ὅσον ὁ Ὁμὲρ Πασᾶς τὴν ἐξώγκωσεν. Οἱ τὸ ὀροπέδιον ὑπερασπίζοντες ἐπαναστάται, οἵτινες δὲν ὑπερέβαινον τὸν ἀριθμὸν τῶν 1500–2000, ἀφοῦ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐπολέμησαν καὶ βλάβην μεγάλην εἰς τὸν ἐχθρὸν ἐπροξένησαν, ἠναγκάσθησαν, ἐξαντληθέντων τῶν πολεμοφοδίων, νὰ ὑποχωρήσωσιν ἐν πληρεστάτῃ τάξει εἰς τὰ πρὸς μεσημβρίαν ὀρεινὰ μέρη τοῦ ὀροπεδίου, ὅπου ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐφαίνοντο αἱ σημαῖαί των, χωρὶς τὸ παράπαν νὰ διατρέχουν τὸν κίνδυνον νὰ περικλεισθῶσιν, ὡς οἱ Τοῦρκοι διέδιδον, ἀλλ' ὅλως ἐλεύθεροι ὄντες εἴτε ἐκεῖ νὰ μένωσιν εἴτε εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ριζόκαστρον καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας νὰ μεταβῶσιν.

Αἱ ἀπώλειαι τῶν Χριστιανῶν ὑπῆρξαν μικραί. Ἰταλός τις ἀξιωματικός, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ αἰγυπτίου στρατοῦ διατελῶν, ἐμπιστευτικῶς διηγεῖται ὅτι μόνον 30 περί-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

που πτώματα ἐθελοντῶν εὑρέθησαν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης, οὐχὶ δὲ καὶ ἐντοπίων, καθότι τὰ πτώματα τούτων, λέγει, ἀφαιροῦν οἱ συμπατριῶταί των, ὅτι ὅμως κατὰ τὴν κρίσιν του οἱ φονευθέντες δὲν θὰ ὑπερβαίνουν τοὺς 50–60. Ὁ ἴδιος ἀξιωματικὸς διηγεῖται ὅτι ἀνήκουστα καὶ σπαραξικάρδια εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Λασιθίου διαπραχθέντα. Δέκα πέντε περίπου χωρία ἐλεηλατήθησαν καὶ ἐκάησαν, τὰ δὲ συλληφθέντα γυναικόπαιδα ἔπεσαν θύματα τοῦ φανατισμοῦ ἢ ἐγένοντο ὄργανα κτηνώδους βίας. Ὁπωσδήποτε καθ' ἑκάστην ἀνακαλύπτεται ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν Τούρκων διαδοθεῖσαι εἰδήσεις περὶ θριάμβων καὶ καταστροφῶν τῶν ἐπαναστατῶν ἦσαν ψευδεῖς καὶ οὐδεὶς πλέον ἐκ τῶν θελόντων νὰ μάθωσι τὴν ἀλήθειαν ὑπάρχει ὁ ἀμφιβάλλων περὶ τούτου.

Ὁ κ. Tricou, ὅστις κατ' ἀρχὰς ἐδέχθη πιθανὰ καὶ σχεδὸν βέβαια τὰ ὑπὸ τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντη πρὸς αὐτὸν διακοινωθέντα, ἤδη λέγει ὅτι ταῦτα δὲν ἦσαν εἰμὴ *une mystification*. Ὁ ἴδιος διηγεῖται καὶ τὸ ἑξῆς ἀνέκδοτον : ὅτι ἕνα ἐκ τῶν τριῶν ἐν Λασιθίῳ αἰχμαλωτισθέντων ἐξέλαβον οἱ Τοῦρκοι ὡς γραμματέα τοῦ Ζιμπρακάκη καὶ ἀπέδωκαν μεγάλην σημασίαν εἰς τὸ γεγονός, διότι ἔχοντες μεγάλον πόθον νὰ συλλάβουν ἀρχηγόν τινα ἐνόμισαν ὅτι ἐν μέρει ἱκανοποιεῖται ἡ ἀνάγκη διὰ τῆς συλλήψεως ἑνὸς γραμματέως. Ἀκολούθως ὅμως πληροφορηθέντες ὅτι οὐδὲ τοῦτο ἦτο ἀληθὲς ἔπεμψαν ἐπίτηδες ἀτμόπλοιον εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα διορθώσωσι τὴν πλάνην.

Ἤδη ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἀναμένεται νὰ ἐπανέλθῃ σήμερον ἢ αὔριον ἐνταῦθα, μάλιστα δὲ καὶ προχθὲς αἱ ἴδιαι ἀρχαὶ διέδωκαν ὅτι ἔφθασεν εἰς Καλύβας Ἀποκορώνων. Ὡς ἐξ ὅλων τῶν διδομένων ἐξάγεται, μετὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Σουλτάνου, τελουμένην μετὰ δύο ἡμέρας, θέλει ἐκστρατεύσει κατὰ τῶν Σφακίων διὰ ξηρᾶς καὶ διὰ θαλάσσης, ἀφοῦ ἱκανὰς ἐπικουρίας ἐσχάτως ἔλαβεν, ἐξ περίπου χιλιάδων ἀνδρῶν. Μάλιστα δὲ φαίνεται ὅτι ἤρξατο νὰ διαθέτῃ τὰς δυνάμεις, καθότι ἓν μὲν σῶμα ἀνεχώρησε κατ' αὐτὰς διευθυνόμενον πρὸς τὴν δυτικωτέραν ἐπαρχίαν, Σελίνου, ἕτερον δὲ σῶμα διὰ θαλάσσης στέλλεται, ὡς λέγουν, εἰς Φραγκοκάστελλον.

Χθὲς ἀπὸ τῆς πρωΐας μέχρι τῆς μεσημβρίας ἠκούοντο ἀδιάκοποι πυροβολισμοὶ εἰς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν μέρος τῆς πόλεως, εἰς ἀπόστασιν δύο ἢ τριῶν περίπου ὡρῶν, καὶ εἰκάσαμεν ὅτι μάχη τις συνεκροτήθη μεταξὺ τοῦ εἰς Σέλινον μεταβαίνοντος σώματος καὶ τῶν ἐν Ὁμαλῷ καὶ τοῖς [1] πέριξ ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν Χατζῆ Μιχάλη σταθμευόντων ἐπαναστατῶν. Ἀλλά, ὡς κατόπιν ἐπληροφορήθημεν, ἐπαναστάται τινὲς καταβάντες εἰς τὰ χαμηλότερα μέρη ἥρπασαν ἓν ποίμνιον προβάτων καὶ ἐκ τούτου ἀντημείφθησαν πυροβολισμοί.

Ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης διαδίδει ὅτι οἰκογένειαι πολλαὶ ἐκ τῶν εἰς Ἑλλάδα μεταναστευσασῶν καί, ὡς ὑποθέτω, ἐκ τῶν ἐν Σύρῳ τῷ ἔπεμψαν ἀναφορὰς δι' ὧν ζητοῦν νὰ τοῖς ἐπιτραπῇ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Κρήτην, καὶ ὅτι αὐτὸς ἔδωκε τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειαν. Ὁ ἴδιος κοινολογεῖ εἰς τοὺς προξένους ὅτι πάμπολλοι ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἐθελοντῶν ἐπιθυμοῦντες ν' ἀναχωρήσωσιν ἐκ τῆς νήσου ἐζήτησαν τὴν πρὸς τοῦτο ἄδειαν παρὰ τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ,

1. Χφ. τά.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἀλλ' οὗτος ἀπήντησεν ὅτι δὲν συναινεῖ, εἰμὴ ἐὰν ὅλοι οἱ ἐθελονταὶ ἀναχωρήσωσιν. Ὁ αὐτὸς λέγει ὅτι μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐθελοντῶν ὑπάρχουν ἔριδες, καὶ ἰδίως μεταξὺ Κορωναίου καὶ Ζιμπρακάκη, καὶ ὅτι ὁ πρῶτος προτίθεται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν νῆσον.

Τὸ ἐπ' ἐμοὶ ἀγνοῶ ἂν ἐθελονταὶ, καὶ μάλιστα μεγάλου ἀριθμοῦ, προτίθενται ν' ἀπέλθωσι, γινώσκω ὅμως ὅτι μεταξύ τινων ἐκ τῶν ἀρχηγῶν ὑπάρχουν διενέξεις τινές, γεννηθεῖσαι μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ κ. Σαπουντζάκη, καὶ ὅτι ὁ κύρ. Κορωναῖος, ἀηδιάσας, ὡς λέγει, νὰ παλαίῃ κατὰ τῶν ραδιουργιῶν καὶ τῶν προσκομμάτων ἅτινά τινες τῶν ἐντοπίων τῷ παρεμβάλλουσι, προτίθεται νὰ παραιτηθῇ καὶ ν' ἀπέλθῃ. Ἡ ἀναχώρησις τοῦ ἀξίου τούτου ἀρχηγοῦ, ὅστις πολλὰς καὶ ποικίλας ὑπηρεσίας προσέφερεν εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἂν πραγματοποιηθῇ, πρέπει κατ' ἐμὴν κρίσιν νὰ θεωρηθῇ ὡς δυστυχὲς συμβάν.

Γνωστὸν ὑπάρχει τῷ Β. Ὑπουργείῳ τὸ μέτρον ὅπερ αἱ ἐνταῦθα τοπικαὶ ἀρχαὶ πρὸ πολλοῦ ἔλαβαν τοῦ νὰ μὴ ἐπιτρέπουν εἰς Ἕλληνας ὑπηκόους νὰ ἔρχωνται ἐνταῦθα, ὡς οὐδ' εἰς αὐτοὺς τοὺς πρὸς καιρὸν μεταναστεύοντας καὶ ἐπανακάμπτοντας. Χθὲς ἀπεπειράθην πάλιν νὰ πολεμήσω τὸ μέτρον τοῦτο καὶ ἔλαβα συνέντευξιν μετὰ τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντη, ὅστις δικαιολογεῖ αὐτὸ ἕνεκα τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως τῆς νήσου. Μετά τινας ἀντιρρήσεις καὶ συζητήσεις μοὶ ὑπεσχέθη τέλος ὅτι εἰς τὸ ἑξῆς δύναται νὰ ἐπιτρέπῃ εἰς τοὺς ἐπανερχομένους νὰ διαμένουν ἐν τῇ νήσῳ, ὁσάκις οὗτοι εἶναι ἄνθρωποι φιλήσυχοι καὶ δὲν ὑπάρχει ἀφορμή τις παραπόνων κατ' αὐτῶν. Μένει νὰ ἴδω πῶς θὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἀρχὴν ταύτην. Προσέτι μοὶ ὑπεσχέθη νὰ ἐξετάσῃ περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ κ. Δ. Κυρούση, κατοίκου Λαμίας, ὅστις δι' ἀναφορᾶς του, ὑπ' ἀριθ. 2849, εἶχε πρό τινος παραπονεθῇ εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον, καί, ἂν δὲν εὕρῃ τι τὸ κωλῦον, νὰ τῷ ἐπιτρέψῃ νὰ ἐπανέλθῃ.

Κατὰ τὴν συνέντευξιν ταύτην ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης μ' ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἐπανέρχεται κατ' αὐτὰς ἐνταῦθα. Γενομένου δὲ λόγου περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι, ὡμολόγησεν ὅτι ἐκεῖ ἕνεκα τῶν ἐν Κρήτῃ συμβαινόντων ὑπάρχει ἔξαψίς τις τῶν πνευμάτων, ἣν ἡ Β. Κυβέρνησις δὲν δύναται νὰ καταστείλῃ. Μὲ ἠρώτησεν ἔπειτα περὶ τοῦ *Ἀρκαδίου*. Τῷ ἀπήντησα ὅτι θεραπεύει τὰς πληγάς του εἰς Σῦρον, ὅτι ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας θὰ εἶναι ἀνίκανον πρὸς πλοῦν καὶ ὅτι διέτρεξε σπουδαῖον κίνδυνον. Τότε ἐκεῖνος παρετήρησεν ὅτι διέφυγεν ἕνεκα σφάλματος τῶν Ὀθωμανικῶν πλοιάρχων, παρατηρήσαντος δ' ἐμοῦ ὅτι δὲν ἦτο σφάλμα τῶν πλοιάρχων, καθότι δὲν ἠδύναντο ἐντὸς ἑλληνικοῦ λιμένος νὰ προσβάλωσι, συνωμολόγησε τοῦτο, ἀλλ' εἶπεν ὅτι ἠδύναντο νὰ τὸ ἀποκλείσωσι καὶ νὰ τὸ ἐμποδίσωσι τοῦ νὰ ἐξέλθῃ. Ὅτε δὲ τῷ εἶπον ὅτι καὶ τὸ *Ἰτζεδὶν* ὑπέστη βλάβην καὶ ὅτι, κατὰ τὸ ἡμερολόγιον[1] τοῦ Πλοιάρχου Ἀγγελικάρα, Ὀθωμανοὶ ναῦται ἐπληγώθησαν ἢ ἐφονεύθησαν, ἔδειξε περιέργειαν νὰ ἴδῃ τὸ ἡμερολόγιον καὶ ἐδέχθη προθύμως τὴν προσφοράν μου τοῦ νὰ τῷ τὸ στείλω.

Τῇ 12 Ἰουνίου.

Χθὲς τὸ δειλινὸν ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς διὰ μιᾶς φρεγάτας ἀφίχθη ἐνταῦθα ἐλθὼν ἐξ Ἡρα-

1. *Further correspondence respecting the disturbances in Crete: 1867*, σσ. 156–158.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κλείου καὶ σήμερον τὴν στιγμὴν ταύτην, 10 π.μ., ἀναχωρεῖ εἰς Σφακία διὰ τῆς φρεγάτας. Προτίθεται νὰ προσβάλῃ τὴν ἐπαρχίαν ταύτην ἐξ ὅλων τῶν μερῶν συνάμα, καὶ ἰδίως διὰ θαλάσσης, καθότι, ὡς ἐπληροφορήθην, τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στρατοῦ του στέλλεται διὰ πολλῶν ἀτμοπλοίων εἰς Φραγκοκάστελλον καὶ Λουτρὸν τῶν Σφακίων, ὅπου ἴσως σήμερον ἀποβιβάζονται. Ἡ στιγμὴ εἶναι κρισιμωτάτη διὰ τὴν ἐπανάστασιν.

Λαβὼν σήμερον πληροφορίας τινὰς αὐθεντικὰς περὶ τῶν ἐν Λασιθίῳ συμβάντων σπεύδω νὰ τὰς ὑποβάλω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον.

Οἱ ἐπαναστάται ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πεδιάδος τοῦ Ἡρακλείου ἐκέρδισαν δύο λαμπρὰς νίκας, εἰς τὴν δευτέραν τῶν ὁποίων ἰδίως κατεδίωξαν τὸν ἐχθρὸν μέχρι τῶν βουνῶν καὶ τῷ ἐπήνεγκον μεγάλην βλάβην. Κατόπιν ὁ Ὀμὲρ ἰδὼν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκβιάσῃ τὰς διόδους τοῦ Λασιθίου κατώρθωσεν, ὁδηγηθεὶς εἴτε ὑπὸ ἐντοπίων εἴτε ὑπὸ προδότου τινὸς Χριστιανοῦ, ν' ἀναβιβάσῃ δι' ἀπροστατεύτων καὶ πάντῃ ἀφυλάκτων κρημνωδῶν μερῶν στρατιώτας, νὰ καταλάβῃ ὑψηλοτέρας τινὰς θέσεις καὶ τοιουτοτρόπως νὰ εἰσβάλῃ εἰς Λασίθιον. Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι καὶ ἐν τῷ ὀροπεδίῳ τούτῳ ὁ τουρκικὸς στρατὸς ὑπέστη μεγάλην βλάβην καὶ ἰδίως τὸ κιρκάσιον ἱππικόν, καθότι οἱ ἐπαναστάται κατεῖχον θέσεις ὀχυράς, ἀλλ' αἴφνης οἱ ἐκ τοῦ τμήματος Ἡρακλείου ἐπαναστάται, φύσει ἀπόλεμοι, ἀποδειλιάσαντες ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καὶ ἀφῆκαν τοὺς ἐθελοντὰς καὶ τοὺς ἐκ Ρεθύμνης καὶ Κυδωνίας ἐπικούρους. Τοῦτο ἐπέφερεν, ὡς ἦν ἐπόμενον, χαλάρωσιν εἰς τοὺς ἐπαναστάτας, οἵτινες ἀπεσύρθησαν εἰς τὴν παρακειμένην ἐπαρχίαν Μεσσαρᾶν, ἔνθα ἐστρατοπέδευσαν. Οἱ ἐν Λασιθίῳ φονευθέντες ἐπαναστάται δὲν ὑπερβαίνουσι τοὺς εἴκοσιν.

Υ.Γ. Πληροφοροῦμαι τὴν στιγμὴν ταύτην ὅτι ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς μεταβαίνει εἰς τὴν παραλίαν Καλυβίων [1] (ἐπαρχίαν Ἀποκορώνων), τέσσαρας ὥρας μακρὰν τῶν Χανίων. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι θὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ σώματος ὅπερ ἐκ τῶν μερῶν ἐκείνων θὰ προσβάλῃ τὰ Σφακία.

155

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 166 *Χανιά, 19 Ἰουνίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ17/593

Ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἀφιχθεὶς διὰ θαλάσσης ἐνταῦθα τὴν ἑνδεκάτην τοῦ ἰσταμένου μηνὸς ἀνεχώρησε τὴν πρωίαν τῆς ἐπιούσης διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀτμοπλοίου εἰς Καλύβας, ὅπου, ὡς εἰκάζεται, ἔλαβε συνέντευξιν μετὰ τοῦ ἐν Ἀποκορώνοις ἐστρατοπεδευμένου Μεχμὲτ Πασᾶ, καὶ αὐθημερόν, πρὸς τὸ ἑσπέρας, ἐπανῆλθεν ἐνταῦθα, τὴν δ' ἐπιοῦσαν, ἐπέτειον ἑορτὴν τοῦ Σουλτάνου, ἐδέχθη τὰς συγχαρητηρίους ἐπισκέψεις τοῦ προξενικοῦ σώματος.

---

1. Καλυβῶν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ὑποχρεώσεως ταύτης μετέβην καὶ ἐγὼ εἰς τὸ Διοικητήριον, πλὴν χρεωστῶ νὰ εἴπω ὅτι δὲν ὑπῆρξα ἀντικείμενον φιλοφρονητικῆς μερίμνης, καθότι ὁ ὁ Σερδὰρ-'Εκρὲμ μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν συνήθων χαιρετισμῶν ἐξηκολούθει νὰ διηγῆται εἰς τοὺς παρευρεθέντας τὰ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν του, χωρὶς πλέον ν' ἀπευθύνῃ πρὸς ἐμὲ τὸν λόγον, διὸ καὶ ἐγὼ δὲν παρέτεινα ἐπὶ πολὺ τὴν ἐκεῖ διατριβήν μου.

Εἶχε λάβει πρόνοιαν νὰ τοποθετήσῃ ἐν τῇ αἰθούσῃ δύο σημαίας καὶ δύο πίλους ὡς τρόπαια, ἐλάχιστον μέρος, ὡς εἶπε, τῶν πολλῶν λαφύρων, τὰ ὁποῖα ⟨πολεμῶν⟩ κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἐκυρίευσεν. 'Εν τῇ διηγήσει του ἔλεγεν ὅτι τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς νήσου εἶναι ἤδη ὑποτεταγμένον καὶ τῷ παρέδωκε περὶ τὰς τρεῖς χιλιάδας ὅπλων· ὅτι καὶ ἡ λοιπὴ νῆσος ταχέως θέλει ὑποταχθῆ. Κατηγορῶν δὲ τοὺς Χριστιανοὺς ὡς διαπράττοντας ὠμότητας, ἀνέφερεν ὅτι ἐν τῇ Μονῇ 'Αρκαδίου ἀνέσκαψαν τοὺς τάφους τῶν Τούρκων στρατιωτῶν καὶ διεσκόρπισαν τὰ πτώματα· ὅτι ἐν Λασιθίῳ ἀπέκοψαν τὴν ρῖνα καὶ τὴν γλῶσσαν ἱερέως τινὸς δι' οὗ ὁ 'Ομὲρ διεβίβασεν εἰς τοὺς ἐπαναστάτας τὰς προτάσεις του. (Σημειωτέον ὅτι τοιαύτη τις σκληρὰ τιμωρία ἐγένετο κατὰ προσώπου τινός, καθ' ἃς ἔχω πληροφορίας, ὅπερ ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν ἐν Λασιθίῳ ἐπαναστατῶν ἀνεκαλύφθη ὡς κατάσκοπος.) 'Η διήγησις τούτων πάντων ἐγένετο μετὰ πλαστῆς τινος ἀφελείας καὶ πεποιθήσεως, ὥστε εἰς τοὺς μὴ γινώσκοντας τὸν χαρακτῆρά του καθίστατο πιστευτή. Προσποιούμενος δ' ὅτι ἀγνοεῖ ὅσα ὁ τουρκικὸς στρατὸς ὑπὸ τὰ ὄμματα αὐτοῦ διαπράττει, προσέθηκεν, ἵνα καταστήσῃ βεβαίως πιστευτότερα τὰ λεγόμενά του, ὅτι οἱ αἰχμαλωτιζόμενοι ἐπαναστάται ἀδύνατον εἶναι, μὲ ὅλας τὰς αὐστηρὰς διαταγάς του, νὰ σῴζωνται, διότι προσαγόμενοι παρὰ τῶν μὲν φονεύονται παρ' ἑτέρων στρατιωτῶν. 'Επὶ τέλους εἶπεν ὅτι ἐν 'Ηρακλείῳ συνελήφθησαν ἐπιστολαὶ τῶν ἐπαναστατῶν πρὸς τὸν 'Υποπρόξενον τῆς Ρωσσίας κ. Μητζοτάκην διευθυνόμεναι[1] ἐξ ὧν ἐξάγεται ὅτι οὗτος εὑρίσκεται εἰς ἀνταπόκρισιν μετ' αὐτῶν.

'Αφοῦ ὁ 'Ομὲρ Πασᾶς διέμεινεν ἐνταῦθα τὴν 14 τοῦ μηνός, τὴν 15, περὶ τὴν μεσημβρίαν, ἀνεχώρησε διὰ τῆς αὐτῆς φρεγάτας, εἰς ἣν ἐπεβιβάσθη καὶ στρατός, καὶ διηυθύνθη εἰς Καστέλλι τῆς Κισσάμου, ἵνα ἐνισχύσῃ τὴν ἐκεῖ φρουράν, καὶ ἐκεῖθεν σκοπὸν εἶχε τὴν ἐπιοῦσαν νὰ μεταβῇ εἰς Σφακία, ὅπου ἔμελλε ν' ἀποβιβασθῇ ὁ διὰ θαλάσσης ἀποσταλεὶς στρατός. Πλὴν δὲν ἐμάθομεν ἂν μέχρι τοῦδε ἐγένετο ἀποβίβασις καὶ ἐνδεχόμενον εἶναι, ἕνεκα τοῦ πνέοντος δυτικοῦ ἀνέμου τοῦ προσβάλλοντος τὰ ἀλίμενα ἐκεῖνα μέρη, νὰ μὴ κατωρθώθη εἰσέτι. 'Εναγωνίως λοιπὸν ἀναμένομεν τὴν ἔκβασιν τῆς νέας ταύτης ἐκστρατείας, καθότι οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι ἡ κατὰ τῶν Σφακίων προσβολὴ θέλει γίνει ἐξ ὅλων τῶν προσιτῶν μερῶν ἔκ τε τῆς ξηρᾶς καὶ ἐκ τῆς θαλάσσης καὶ ἡ κυρίευσις αὐτῶν θέλει ἐπιδιωχθῆ μετὰ πάσης θυσίας.

'Ο 'Ομὲρ Πασᾶς, καθ' ἃ διαδίδει, δὲν θεωρεῖ τὴν κυρίευσιν τῆς ἐπαρχίας ταύτης δυσκατόρθωτον, διαβεβαιῶν δὲ περὶ τούτου τὸν κύρ. Tricou τῷ ἔλεγε κατ' αὐτὰς ὅτι οἱ

---

1. Χφ. *διευθυνομένας*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐν Σφακίοις στεροῦνται τροφῶν, δὲν ἔχουν ἱκανὰ πολεμοφόδια καὶ δὲν εἶναι διατεθειμένοι ν' ἀντισταθῶσι σπουδαίως· ὅτι μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν ὑπάρχει διαίρεσις· ὅτι ὁ Κορωναῖος δυσηρεστημένος ὢν προτίθεται ν' ἀναχωρήσῃ· καὶ ὅτι ἐν γένει κατέλαβεν αὐτοὺς ἀποθάρρυνσις. Ταῦτα δὲ πάντα ἐγίνωσκεν, ὡς ἔλεγεν, καὶ ἄλλοθεν, ἐβεβαιώθη ὅμως ἐσχάτως ἐκ διαφόρων ἐπιστολῶν τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως τῶν Κρητῶν καὶ ἄλλων τὰς ὁποίας στελλομένας εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Σύρον συνέλαβεν.

Ἡ χώρα τῶν Σφακίων, ὡς γνωστόν, εἶναι φύσει ὀχυρά, οὖσα δ' ἐφωδιασμένη ἐκ τῶν χρειωδῶν καὶ καλῶς προστατευομένη καθίσταται ἀπόρθητος. Πλὴν ἆρά γε οἱ ἐπαναστάται ἔπραξαν ὅ,τι αἱ περιστάσεις ἀπήτουν πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς χώρας ταύτης; Ἀγνοῶ ἀκριβῶς τὰ ἐκεῖ νῦν διατρέχοντα, μετὰ λύπης ὅμως λέγω ὅτι, καθ' ἃς ἔχω πληροφορίας, δὲν ὑπάρχουσιν ἐκεῖ τροφαὶ πρὸς συντήρησιν τῶν ὁπλιτῶν καὶ τῶν οἰκογενειῶν, δὲν ὑπάρχουν ἄφθονα τὰ πολεμοφόδια, δὲν συνεκεντρώθη ἱκανὸς ἀριθμὸς πολεμιστῶν καὶ ἐν γένει τὰ ἐξασφαλιστικὰ μέτρα εἶναι ἀτελῆ, εἰς τρόπον ὥστε λίαν ἀμφίβολον εἶναι ἂν θὰ δυνηθῶσιν εἰς ἰσχυρὰν προσβολὴν ν' ἀντισταθῶσι τὰ Σφακία. Τὸ δυστύχημα εἶναι ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τμήματος, ὅστις ἀναμφιβόλως ἔπραξε καὶ πράττει ὅ,τι εἶναι δυνατόν, δὲν φαίνεται ἔχων πεποίθησιν εἰς τὰς ὑπαρχούσας δυνάμεις.

Ἡ εἰς Σφακία εἰσβολὴ τοῦ Ὀμέρ, ἣν δὲν εἶναι παράξενον, ἂν δὲν ἐλήφθησαν τὰ ἀναγκαῖα ἀμυντικὰ μέτρα, ν' ἀκούσωμεν μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ἔσεται βεβαίως λυπηρὸν συμβάν, καθότι ἡ Πύλη ἐκμεταλλευομένη αὐτὸ τεχνηέντως θέλει κατὰ τὰς κρισίμους ταύτας στιγμὰς παραστήσει εἰς τὴν διπλωματίαν ὅτι ἡ κατάληψις τῆς ἐπαρχίας ταύτης (ἥντινα ἐσφαλμένως πολλοὶ θεωροῦν τὴν καρδίαν τῆς ἐπαναστάσεως) καὶ ἡ κυρίευσις τοῦ Λασιθίου ὑπῆρξαν θανάσιμοι πληγαὶ διὰ τὴν ἐπανάστασιν, ἥτις δὲν δύναται πλέον νὰ ζήσῃ, καὶ ἑπομένως θὰ διισχυρισθῇ ὅτι πᾶσα διπλωματικὴ ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἐπέμβασις καθίσταται περιττή. Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ἡ πτῶσις τῶν Σφακίων [δὲν] θὰ ἔχῃ σπουδαίαν σημασίαν, ἀλλ' ὅμως ἐξ αὐτῆς δὲν συνεπάγεται καὶ ἡ πτῶσις τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ ἐπανάστασις, μὴ διακοπτομένης τῆς ἀποστολῆς τροφῶν, πολεμοφοδίων καὶ λοιπῶν ἐπικουριῶν, δύναται καὶ ἐκτὸς τῶν Σφακίων νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἀπὸ τοῦδε δύναταί τις ἀσφαλῶς νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω ὅρους δύναται καὶ ἐπὶ δύο τοὐλάχιστον εἰσέτι μῆνας νὰ παραταθῇ. Ταῦτα δὲ λέγων βασίζομαι εἰς πολλὰ διδόμενα καὶ ἰδίως εἰς τὰς πληροφορίας ἁρμοδίων προσώπων.

Ἡ Διοίκησις λαβοῦσα ὑπονοίας ὅτι ἐν τῇ Μονῇ Γωνίας (κειμένῃ ἓξ ὥρας πρὸς δυσμὰς μακρὰν τῶν Χανίων) ἐνοσηλεύοντο ἢ ἐκρύπτοντο ἐπαναστάται καὶ ἰδίως ὁ Χατζῆ Μιχάλης καὶ ὁ Παρθένιος Περίδης, Γραμματεὺς τῆς Γ. Συνελεύσεως, ἔπεμψε διὰ μιᾶς φρεγάτας στρατόν, ὅπως ἐνεργήσῃ ἔρευναν. Ἡ φρεγάτα ἀγκυροβολήσασα τὴν 13 τοῦ μηνὸς πλησίον τῆς μονῆς ἀπεβίβασεν εἰς τὴν ξηρὰν τὸν στρατόν της καὶ ἐκάλεσε διὰ τριῶν πυροβολισμῶν τοὺς μοναχοὺς εἰς τὴν παραλίαν. Προσερχομένων ὅθεν δύο ἐξ αὐτῶν, ὁ στρατὸς πυροβολήσας ἐφόνευσε τὸν ἕνα. Ἀκολούθως, περικυκλωθείσης τῆς μονῆς καὶ τῶν

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πέριξ, ἐγένετο ἡ ἀνήκουσα ἔρευνα καὶ κατεσχέθησαν ὅλα τὰ ἔγγραφα καὶ οἱ κώδικες αὐτῆς, χωρὶς νὰ εὑρεθῇ οὐδὲν τῶν ζητουμένων προσώπων. Ἐν τούτοις ἐλεηλάτησαν τὸν ναόν, ἀφῄρεσαν ὅσα πράγματα ἠδυνήθησαν καὶ τὰ χρήματα τῆς μονῆς, 50 χιλ. γροσίων, ὡς εἷς καλόγηρος βεβαιοῖ, καὶ ἐβεβήλωσαν τοὺς τάφους. Τούτων γενομένων, οἱ εἰς τὰ πέριξ εὑρισκόμενοι ἐπαναστάται προσελθόντες καὶ καταλαβόντες ὑψηλότερά τινα μέρη προσέβαλαν τὸν περὶ τὴν μονὴν στρατὸν ἐνοχλοῦντες αὐτὸν εἰς τὴν ἐπιβίβασιν. Τότε ἡ φρεγάτα ἤρξατο νὰ πυροβολῇ κατὰ τῆς μονῆς, κατά τινος πλησίον κειμένου χωρίου καὶ κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἐκ δὲ τῶν πυροβολισμῶν ἓν μέρος τῆς μονῆς κατεδαφίσθη, ὁ θόλος τοῦ ναοῦ ἐβλάφθη καὶ τὸ χωρίον ἐν μέρει κατεστράφη. Ὁ τουρκικὸς στρατός, ὅστις εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἔχασε 5–6 στρατιώτας φονευμένους ἢ πληγωμένους καὶ μίαν σημαίαν, παραλαβὼν τέσσαρας μοναχοὺς τοὺς μετέφερε μετὰ πλείστης ὅσης περιφρονήσεως εἰς τὴν πόλιν καὶ τοὺς ἐφυλάκισε.

Τὴν 12 τοῦ ἱσταμένου μηνὸς ἡ ἐξουσία ἐκ τυχαίου συμβάντος συνέλαβε χωρικόν τινα φέροντα εἰς τὴν πόλιν ἐντὸς φορτίου ξύλων φάκελον ἐπιστολῶν ἐκ μέρους τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὰς ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Σύρῳ ἐπὶ τῶν Κρητῶν ἐπιτροπὰς καὶ ἐκ διαφόρων ἄλλων ἐπαναστατῶν καὶ ἰδίως τῶν κ.κ. Κορωναίου καὶ Ζιμπρακάκη. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων, ὡς ἐπληροφορήθην, ἐξήγετο ὅτι πολλοὶ ἐθελονταὶ καταληφθέντες ὑπὸ ἀπελπισίας εἶναι ἕτοιμοι νὰ παραιτήσωσι τὸν ἀγῶνα· ὅτι οἱ ἐν Σφακίοις στεροῦνται τροφῶν καὶ ἱκανῶν πολεμοφοδίων· ὅτι ἡ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἀντίστασις δὲν θὰ εἶναι ἰσχυρά· ὅτι μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν ὑπάρχει διαίρεσις· ὅτι ὁ κ. Κορωναῖος θέλει παραιτηθῇ κλπ. κλπ. Τὸ τυχαῖον τοῦτο γεγονός, ὅπερ διὰ τοὺς ἐπαναστάτας εἶναι δυσάρεστον, καθότι ἡ ἐξουσία ἔλαβε γνῶσιν ἀκριβῆ τῆς καταστάσεώς των, παρέσχε καὶ εἰς τὸν ὑποφαινόμενον ἱκανὰς δυσχερείας. Δυστυχῶς μεταξὺ τῶν ἐπιστολῶν τούτων ὑπῆρχε καί τις ἐπιγραφομένη πρὸς τὸν ἐνταῦθα εὐκατάστατον καὶ φιλήσυχον ἔμπορον κ. Ἰωάν. Ἀθ. Καραγιαννόπουλον, Τσάκωνα, Ἕλληνα ὑπήκοον, γεγραμμένη, ὡς φαίνεται, ἀπὸ τὸν υἱόν του, ὅστις εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν. Συνεπείᾳ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, ἧς τὸ περιεχόμενον δὲν μοι εἶναι εἰσέτι γνωστόν, ἡ Διοίκησις συνέλαβεν αἰφνιδίως τὸν Καραγιαννόπουλον ἄνευ τῆς συμπράξεως τοῦ Προξενείου καὶ εἰδοποιήσασά με περὶ τούτου ἐζήτησε νὰ γίνῃ ἔρευνα ἐν τῷ καταστήματί του καὶ κατάσχεσις ὅλων τῶν ἐγγράφων του, ὅπερ καὶ ἐγένετο τῇ συμπράξει τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Προξενείου. Ἔκτοτε ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἐξετάζονται τὰ κατασχεθέντα ἔγγραφα ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ κ. Ζούκη καὶ τοῦ διερμηνέως, πλὴν εὐτυχῶς οὐδὲν μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τούτων εὑρέθη ἐνοχοποιοῦν τὸν Καραγιαννόπουλον.

Μετὰ τὴν σύλληψιν τοῦ Καραγιαννοπούλου διηυθύνθην πρὸς τὸν Σερβὲρ Ἐφέντην, τὸν ἐπιτετραμμένον τὰ τῆς Διοικήσεως, ἐζήτησα τὸν λόγον τῆς ἀπροσδοκήτου καὶ ἄνευ συμπράξεως τῆς νομίμου ἀρχῆς συλλήψεως εὐυπολήπτου προσώπου, ἀπῄτησα νὰ τὸ παραλάβω καὶ νὰ μάθω τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ κατηγορίαν. Ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ὁ Καραγιαννόπουλος ἰσχυρῶς ἐνοχοποιεῖται· ὅτι αἱ περιστάσεις εἶναι σοβαραὶ καὶ δικαιολογοῦσι τὴν ἄνευ τῆς γνώσεως τοῦ Προξενείου σύλληψιν· ὅτι πρὸ τοῦ πέρατος τῆς ἐνερ-

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

γουμένης ἐρεύνης τῶν ἐγγράφων δὲν δύναται οὔτε νὰ μοὶ κάμῃ γνωστὰ τὰ γεγονότα ἐφ' ὧν ἡ κατηγορία στηρίζεται, οὔτε νὰ μοὶ τὸν παραδώσῃ, ὑποσχεθεὶς ὅτι, ἅμα μετὰ τρεῖς ἢ τέσσαρας ἡμέρας περαιωθῇ ἡ ἐξέτασις αὐτῶν, θέλει μοὶ χορηγήσει ὅλας τὰς πληροφορίας. Τὸ μόνον ὅπερ ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης παρεδέχθη ἦτο νὰ χορηγήσῃ ἓν ἰδιαίτερον ἐντὸς τοῦ Διοικητηρίου δωμάτιον, εἰς ὃ νὰ διαμένῃ ὁ Καραγιαννόπουλος, μέχρις οὗ ἀποφασισθῇ ἡ τύχη του. Σήμερον σκοπὸν ἔχω νὰ μεταβῶ καὶ αὖθις παρὰ τῷ Σερβὲρ Ἐφέντῃ διὰ τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν.

Ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῶν Κρητῶν εὑρίσκετο κατ' αὐτὰς εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀμαρίου καταγινομένη εἰς παρασκευὴν τῶν πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν Σφακίων μέσων. Ὁ ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἐπαρχίαις εὑρισκόμενος στρατὸς διευθύνεται ὑπὸ τὸν Ρεσὴτ Πασᾶν πρὸς τὰ Σφακία κατακαίων καὶ ἐρημώνων τὰ γεννήματα καὶ τὰ χωρία. Ὀκτὼ δὲ ἀτμόπλοια ὀθωμανικὰ παρέμεναν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἰς τὴν παραλίαν Τυμπάκη, πρὸς τὸν σκοπὸν βεβαίως τοῦ νὰ παραλάβωσι στρατὸν καὶ τὸν μεταφέρωσιν εἰς τὴν παραλίαν τῶν Σφακίων. Ἐν τούτοις πληροφορούμεθα ὅτι σπουδαῖαι μάχαι συγκροτοῦνται εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας καὶ ἰδίως εἰς Μεσσαρᾶν μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τοῦ πρὸς δυσμὰς ἐρχομένου τουρκικοῦ στρατοῦ.

Υ.Γ. Σήμερον ἔλαβα συνέντευξιν μετὰ τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντῃ περὶ τοῦ κ. Καραγιαννοπούλου. Ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης δυστυχῶς, ἂν καὶ μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τοῦ Καραγιαννοπούλου οὐδὲν εὑρέθη ἐπιβαρῦνον αὐτόν, ἰσχυρίζεται ὅτι σπουδαίως ἐνοχοποιεῖται ἐκ τῆς καταθέσεως δύο χωρικῶν, βεβαιούντων ὅτι ὁ Καραγιαννόπουλος ἦτο εἰς συνεχῆ ἀνταπόκρισιν μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν (εἰς αὐτὸν ἐστέλλοντο τὰ γράμματά των καὶ τὰ ἀρτίως κατασχεθέντα προωρισμένα ἦσαν[1] νὰ δοθῶσιν εἰς αὐτόν)· ὅτι ἡ ἐξουσία καὶ πρότερον εἶχεν ὑποψίας τινὰς περὶ τούτου· ὅτι ἐπομένως δὲν δύναται οὔτε νὰ τὸν ἀποφυλακίσῃ οὔτε νὰ μοὶ τὸν παραδώσῃ οὔτε νὰ τὸν ἀποπέμψῃ τῆς νήσου· ὅτι τὸ ἀληθές του συμφέρον εἶναι νὰ μείνῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐν τῇ φυλακῇ χωρὶς νὰ δικασθῇ, καθότι, ἂν δικασθῇ καὶ ἐφαρμοσθῇ ἡ κατὰ νόμον ποινή, θέλει τουφεκισθῇ· ὅτι ὅμως ἄλλως δὲν ἐξητάσθη εἰσέτι ὁ κατηγορούμενος, οὐδ' ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν ἡ ἀπολογία του. Μοὶ προσέθηκε προσέτι (ἐμπιστευτικῶς, ὡς μοὶ ἔλεγεν) ὅτι ἐν τῷ κατασχεθέντι φακέλῳ ὑπῆρχε καὶ ἐπιστολή τις ἀπευθυνομένη πρὸς ἕνα τῶν κ.κ. ὑπουργῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ δὲν ἠθέλησε νὰ μοὶ εἴπῃ οὔτε παρὰ τίνος οὔτε πρὸς τίνα τῶν κ.κ. ὑπουργῶν ἐπεγράφετο.

Μετὰ ταῦτα ὁμιλῶν με περὶ ἄλλων πραγμάτων μοὶ εἶπεν ὅτι τὸ *Ἀρκάδι* ἦλθε κατ' αὐτὰς εἰς Κρήτην καὶ κατεδιώχθη καὶ αὖθις, πλὴν ἄνευ ἀποτελέσματος· ὅτι τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς νήσου εἶναι ἤδη ὑποτεταγμένον καὶ καθ' ἑκάστην προσφέρονται ὅπλα ὑπὸ τῶν χωρικῶν εἰς τὴν ἐξουσίαν· καὶ ὅτι οἱ Σφακιῶται φαίνονται διατεθειμένοι νὰ ἐπιφέρωσιν ἰσχυρὰν κατὰ τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ ἀντίστασιν. Ἐπικρίνων δὲ τοῦ Μουσταφᾶ Πασᾶ τὰ σχέδια εἶπεν ὅτι κακῶς ἔπραξεν, ὅτε διέβη διὰ τῶν Σφακίων, νὰ μὴ ἀφήσῃ ἐκεῖ ἰσχυρὰν φρουρὰν κλπ.

---

1. Χφ. *ἦτο*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

156

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 51 *Ἡράκλειον, 19 Ἰουνίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ27/975

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι κατὰ τὴν δεκάτην τρίτην τοῦ τρέχοντος μηνὸς εἰς χωρίον Γέργερη ἐπαρχίας Μεσερᾶς συνεκροτήθη μάχη, καθ' ἣν τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα ὑπέστησαν ζημίας καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοδρομήσωσιν εἰς Ἁγίαν Βαρβάραν, ἔνθα στρατοπεδεύουσιν εἰσέτι.

Ἐξ ὀθωμανικῶν πηγῶν ἐπληροφορήθημεν ὅτι κατὰ τὴν εἰρημένην μάχην ὁ Ρεσὶτ Ἐφένδης, προσπαθήσας νὰ καταλάβῃ τὰ νῶτα τῶν ἐπαναστατῶν διὰ τῆς θέσεως Καλογήρου Μονοπάτη, ἀπεκρούσθη ἐπιτυχῶς καὶ ἀπώλεσεν ὁλόκληρον τὸ δεύτερον πεζικὸν τάγμα (ἰκιντζὶ ταμπούρ, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν Ὀθωμανῶν) καὶ πολλοὺς ἀτάκτους. Ἡ ἧττα τῶν Ὀθωμανῶν φαίνεται βεβαία, διότι οἱ ἄτακτοι δυσαρεστηθέντες ἀπεμακρύνθησαν τοῦ στρατοπέδου καὶ ἐπανῆλθον εἰς χωρίον Δαφνὲς καὶ ἄλλοι ἐντὸς τῆς πόλεως, τοὺς ὁποίους ὑπεχρέωσεν ἡ Διοίκησις νὰ μεταβῶσι πάραυτα εἰς τὰς τάξεις των, καὶ διότι ποσῶς δὲν διέδωκαν κατὰ τὴν συνήθειάν των νίκας καὶ ἁρπαγὴν λαφύρων.

Τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα, ἀρχηγούμενα παρὰ τοῦ Σαρχοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ Ρεσὶτ Ἐφένδη, κατὰ τὴν ἐν λόγῳ μάχην συνέκειντο ἐκ δέκα καὶ πέντε ταγμάτων τακτικῶν καὶ δύο χιλιάδων ἀτάκτων. Ἕνεκα τοῦ αὐστηροῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς ξηρᾶς, ὅστις ἀντὶ νὰ μετριασθῇ ἐπιτείνεται, δὲν ἐπληροφορήθημεν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τοὺς ἀρχηγούς των. Ἐξάγεται ὅμως ὅτι κατὰ τὴν Γέργερην, ὅπου διέρχεται ἡ ὁδὸς πρὸς τοὺς Ἑπτὰ Πόρους καὶ διευθύνεται πρὸς τὰ Σφακιά, συνεκεντρώθη ἀρκετὴ δύναμις ἐπαναστατῶν καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν δὲν θὰ δυνηθῶσι νὰ προχωρήσωσι καὶ νὰ φθάσωσιν εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ὅπερ ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς διενοήθη καὶ διέταξε κατὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀναχώρησίν του.

157

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 164 *Ρέθυμνον, 19 Ἰουνίου 1867*

ΑΥΕ/ΠΧ – Μ58/2164

Οὐδὲν ἀξιοσημείωτον καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν δεκαπενθήμερον εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο, οὐδεμία μάχη συνέβη. Τὴν 6 πρὸς τὴν 7 τούτου Χριστιανοί τινες, ἔχοντες ἀρχηγὸν τὸν Ἀντ. Δασκαλάκην, ἦλθον διὰ νυκτὸς πλησίον τῆς πόλεως ἕως εἰς τὴν θέσιν Χάνι Ἀδελιανό, μίαν ὥραν μόλις ἀπέχον τῆς πόλεως, ἵνα δι' ἐνέδρας ἁρπάσωσι ζῷά τινα τῶν Ὀθωμανῶν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Αἴφνης ὅμως πεσόντες νυκτὸς εἰς τὴν φυλακὴν τῶν Ὀθωμανῶν συνεκρούσθησαν, μόνον δὲ εἷς τῶν Χριστιανῶν ἐφονεύθη, ὁ Ἀντώνιος Δασκαλάκης, ἐκ δὲ τῶν Ὀθωμανῶν δύο καὶ ἐπληγώθησαν ἕξ. Τὴν 7 Ἰουνίου κατέβησαν οἱ Χριστιανοὶ κατὰ τὴν θέσιν Καλοσινᾶ, μίαν ὥραν μακρὰν τῆς πόλεως, καὶ ἀφήρεσαν περὶ τὰ ἑκατὸν ζῷα τῶν Ὀθωμανῶν πληγώσαντες καὶ ἕνα, ἐξῆλθον δὲ πρὸς καταδίωξίν των Ὀθωμανοί, ἀλλὰ δὲν τοὺς ἐπρόφθασαν.

Τὴν 10 Ἰουνίου ὅλοι οἱ μετὰ τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ εἰς Ἡράκλειον μεταβάντες ἐγχώριοι Ὀθωμανοὶ ἐπανῆλθον διὰ πλοιαρίων, οἵτινες πλησίον τοῦ λιμένος ὄντες ἤρχισαν πυροβολοῦντες ἀδιακόπως μέχρι τῆς εἰς προκυμαίαν ἀποβάσεώς των, ὥστε ἐνόμιζέ τις ὅτι ἦτο εἰς στρατόπεδον. Σκοπεύσας δέ τις τὸν υἱὸν τοῦ Ν. Δαρμάρου, Ὑγειονόμου Ρεθύμνης, ἐπλήγωσεν αὐτὸν εἰς τὸν μηρὸν ἐπὶ τῆς προκυμαίας ὄντα. Ἡ Διοίκησις ὄχι μόνον δὲν ἐπελήφθη τῆς ὑποθέσεως, ἀλλὰ παρεδέχθη καὶ τὴν γνώμην τῶν φανατικῶν, ὅτι ὁ ἴδιος διὰ πιστολίου του ἐπληγώθη. Πάμπολλα δὲ λάφυρα ἔφερον ἀπὸ τὸ Ἡράκλειον. Ἡ Διοίκησις ἔλαβεν αὐστηρὰ μέτρα κατὰ τῶν Χριστιανῶν, οὐδένα ἀφήνει νὰ ἐξέλθῃ ἔχοντα μεθ' ἑαυτοῦ χρήματα, ἅμα δὲ εὕρῃ καί τινα πλέον τῶν δέκα γροσίων ἔχοντα, τοῦ τὰ ἀφαιρεῖ.

Τὴν 13 Ἰουνίου ἐπανηγυρίσθη ἡ ἐπέτειος ἑορτὴ τοῦ Σουλτάνου. Ἡ ἡμέρα διῆλθεν ἐν ἡσυχίᾳ, ἀλλὰ τὸ ἑσπέρας οἱ Ὀθωμανοὶ ἤρχισαν γενικὸν πυροβολισμόν, ὥστε ὄχι μόνον τις εὑρισκόμενος εἰς τὴν ἀγορὰν ἢ ἀλλαχοῦ τῆς πόλεως διέτρεχε κίνδυνον, ἀλλὰ καὶ εἰς παράθυρον οἰκίας ἐὰν ἵστατο.

Τὴν 16 Ἰουνίου οἱ Χριστιανοὶ ἐφόνευσαν ἕνα Ὀθωμανὸν κατὰ τὸ χωρίον Ἀμπελάκι. Τὴν αὐτὴν εἷς Χριστιανὸς ἐπιστρέφων ἀπὸ χωρίον Μετόχια εἰς Ρούστικα, ὅπου εἶχε μεταβῇ μετὰ τῆς συζύγου του πρὸς ἐνταφιασμὸν τοῦ ἀποθανόντος πενθεροῦ του, ἐσφάγη παρὰ τῶν Ὀθωμανῶν, οἵτινες [1] ἀφαιρέσαντες τὸν ἡμιόνόν του ἄφησαν τὴν σύζυγόν του νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Μετόχια. Πλεῖσται τοιαῦται δολοφονίαι διαπράττονται εἰς τὰ πλησιόχωρα χωρία, καθὼς εἴς τι χωρίον Καβούσια [2], ⟨ἔνθα⟩ εὑρέθη μία γυνὴ μὲ τέσσαρα παιδία σφαγμένα. Οὐδεμίαν ἡσυχίαν καὶ ἀσφάλειαν διατηρεῖ ἡ Διοίκησις καὶ περὶ τῶν ἐν τῇ πόλει εὑρισκομένων Χριστιανῶν, οἵτινες μένουν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ τυχόντος στρατιώτου καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀναγκάζονται νὰ εἶναι πάντοτε περιωρισμένοι ἐντὸς τῶν κατοικιῶν των.

Πρό τινων ἡμερῶν ἡ Α.Σ. ὁ Ἅγιος Λάμπης Παΐσιος σχεδιάζει εὐχαριστήριον ἔγγραφον ὑπὲρ τοῦ Σουλτάνου, ἡ δὲ Διοίκησις προσεκάλεσεν ὅλους τοὺς Χριστιανοὺς καὶ διὰ τῆς βίας τοὺς ὑποχρεώνει νὰ ὑπογράψουν ὅτι εἶναι εὐχαριστημένοι νὰ μένουν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου καὶ ὅτι ἀκριβῶς τοὺς ἐπερίθαλψεν εἰς ὅλον τὸ διάστημα τῶν ἀκαταστασιῶν.

Εἴς τι χωρίον Γάλου, 3/4 τῆς ὥρας ἀπέχον τῆς πόλεως, ἐλθόντες ἐγχώριοί τινες Χριστιανοὶ εὗρον εἰς τὸ χωρίον Ὀθωμανὸν τὸν ὁποῖον καιρίως ἐπλήγωσαν, μεταξὺ δὲ αὐτῶν λέγεται ὅτι ἦτο ὁ υἱὸς Ἰωάννου τινὸς Βαλασᾶ, ἐγχωρίου. Ἕνεκα τούτου ἡ Διοί-

---

1. Χφ. *καί*.
2. Καβούσι.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κησις ἀφῄρεσε τὴν ἐπικαρπίαν ὅλων τῶν ἀγρῶν του, τοὺς ὁποίους ἕτερός του υἱός, ὑποτεταγμένος ὤν, εἶχε δώσει εἴς τινα Ὀθωμανὸν καὶ ἔσπειρεν ἐξ ἡμισείας.

158

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 166 (ἀντίγραφον) *Ρέθυμνον, 23 Ἰουνίου 1867*

ΑΥΕ/ΠΚ – Μ71/2625

Κατόπιν τῆς ὑπ' ἀριθ. 164 ἐκθέσεως [1] μου οὐδὲν ἀξιοσημείωτον συνέβη, ἐκτὸς φόνου τινὸς διαπραχθέντος ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων Ὀθωμανῶν κατά τινος Χριστιανοῦ εἰς χωρίον Ἄδελε, ἐνῷ εἰργάζετο εἰς τὸν ἀγρόν του. Ἡ γυνὴ καὶ τὰ τέκνα του ἀνεφέρθησαν εἰς τὴν Διοίκησιν, ὁ δὲ Στρατιωτικὸς Διοικητὴς ἀπήντησεν ὅτι καθ' ἑκάστην φονεύονται καὶ Ὀθωμανοί.

Τὴν 21/3 Ἰουνίου [2] ἔφθασε νέος Καϊμακάμης εἰς τὴν πόλιν μας. Τὴν ἐπαύριον δὲ τῆς ἀφίξεώς του ἐξεστράτευσαν οἱ ἐγχώριοι Ὀθωμανοὶ καὶ μέρος τακτικοῦ στρατοῦ, μὲ σκοπὸν νὰ σταθμεύσωσιν εἰς τὰ χωρία Καστέλον [3], Ἀρμένους, Καρὲ καὶ Ἀμπελάκι, διὰ νὰ φυλάττουν εὐταξίαν νὰ συναχθῶσιν αἱ καλοκαιριναὶ συγκομιδαί, τὰ δὲ τῶν ἀπόντων καὶ ἀνταρτῶν θέλει εἰσπράξει ἡ Διοίκησις διὰ λογαριασμόν της.

Ὅμοιον καὶ πρὸς τὸ Ἀγγλικὸν Προξενεῖον ὑπ' ἀρ. 11.

159

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 172 *Χανιά, 25 Ἰουνίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ17/601 (Β)

Ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς μετὰ τὴν ἐν Κισσάμῳ ὀλιγοήμερον διαμονήν του μετέβη διὰ θαλάσσης εἰς τὸν κόλπον τῆς Μεσσαρᾶς, παρὰ τὸ χωρίον Τιμπάκι, ὅπου ὀκτὼ τουρκικὰ ἀτμόπλοια ἀνέμενον, ὡς εἰκός, τὸν ἐκ τῶν ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν ἐρχόμενον ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῶν Ρεσσὴτ καὶ Ἀλῆ Σαρκὸς Πασᾶ στρατόν, ὅπως παραλαβόντα τὸν μεταφέρωσιν εἰς τὴν παραλίαν τῶν Σφακίων πρὸς ἀποβίβασιν. Ἔκτοτε ποῦ μετέβη ἀγνοοῦμεν, διότι οὐδεμίαν ἠδυνήθημεν νὰ λάβωμεν περὶ τούτου πληροφορίαν, ἡ δὲ Διοίκησις φοβουμένη μὴ προδώσῃ τὰ μελετώμενα πολεμικὰ σχέδια δὲν ὁμολογεῖ οὐδ' εἰς αὐτοὺς τοὺς οἰκειοτέρους αὐτῇ προξένους ποῦ ὁ Στρατάρχης τὴν στιγμὴν ταύτην εὑρίσκεται. Ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐμά-

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 364–366.
2. 21 Ἰουνίου / 3 Ἰουλίου.
3. Κάστελλος (ὁ).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

θομεν ὅτι μετέβη ἀλλαχοῦ, φαίνεται ὅτι εὑρίσκεται εἰσέτι εἰς Τυμπάκι παρασκευαζόμενος διὰ τὴν κατὰ τῶν Σφακίων προσβολήν. Ἐν τούτοις ἐπληροφορήθημεν ὅτι ὁ ἐκ τῶν ἀνατολικωτέρων ἐπαρχιῶν ἐρχόμενος, ὡς εἴρηται, στρατός, ὅστις συνέκειτο ἐκ 15 περίπου ταγμάτων καὶ δύο χιλιάδων ἀτάκτων καὶ ὅστις κατὰ τὰ φαινόμενα προωρισμένος ὢν νὰ ἐπιβιβασθῇ ἐπὶ τῶν ἀτμοπλοίων εὗρε τὴν 13 Ἰουνίου ἐ.ἔ. παρὰ τὸ χωρίον Γέργερην τῆς Μεσσαρᾶς σπουδαίαν παρὰ τῶν ἐπαναστατῶν ἀντίστασιν, [καὶ] ἠναγκάσθη μετὰ ἱκανὰς ζημίας ἂς ὑπέστη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ εἰς τὸ χωρίον Ἁγίαν Βαρβάραν, ἔνθα τὴν 19 τοῦ μηνὸς εἰσέτι εὑρίσκετο.

Ὁ ἐν Ἡρακλείῳ Ὑποπρόξενος τῆς Α.Μ. μὲ πληροφορεῖ ὅτι ὁ Ρεσσὴτ Πασᾶς ἀποπειραθεὶς νὰ καταλάβῃ τὰ νῶτα τῶν ἐπαναστατῶν ἀπεκρούσθη ἐπιτυχῶς καὶ ἀπώλεσεν ὁλόκληρον τὸ δεύτερον πεζικὸν τάγμα καὶ πολλοὺς ἀτάκτους· ὅτι ἕνεκα τῆς ἥττης ταύτης οἱ ἐθελονταὶ φοβηθέντες ἀνεχώρησαν τοῦ στρατοπέδου καὶ μετέβησαν τινὲς μὲν εἰς τὸ χωρίον Δάφνας [1] ἄλλοι δὲ εἰς τὸ Ἡράκλειον, ἔνθα ἡ Διοίκησις τοὺς ὑπεχρέωσε διὰ τῆς βίας νὰ ἐπανακάμψωσιν εἰς τὰς τάξεις των. Τὰ αὐτὰ περίπου γράφει πρὸς τὸν κύριον Δενδρινὸν καὶ ὁ τῆς Ρωσσίας Ὑποπρόξενος κ. Μιτζοτάκης. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ εἰρημένη μάχη ἐπέφερε βραδύτητα εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ.

Ἡ τοῦ Λασιθίου κυρίευσις φαίνεται ὅτι ἀπεθάρρυνε τοὺς κατοίκους τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, φύσει ἀφιλοπολέμους, καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, ἵν' ἀποφύγωσι τὰς ἐπαπειλουμένας καταστροφὰς καὶ κακώσεις, ἔσπευσαν νὰ ἐκφράσωσι καὶ αὖθις, ὡς ἔπραξαν καὶ ἄλλοτε, τὴν ὑποταγήν των. Ἰδίως οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας Μυραμπέλου δι' ἀναφορᾶς [2] των λίαν ταπεινωτικῆς ἐξέφρασαν αὐτήν. Ἀλλὰ καὶ ἡ Διοίκησις αὕτη προκαλεῖ διὰ παντοίων μέσων τὴν σύνταξιν ἀναφορῶν τοιούτων, δι' ὧν νὰ δηλοῦται ἡ τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην ἀφοσίωσις. Ἐσχάτως ὁ Ἐπίσκοπος Λάμπης Παΐσιος, γνωστὸς διὰ τὰ ὑπὲρ τῶν Τούρκων αἰσθήματά του, συνέταξε τοιοῦτον ἐκ μέρους δῆθεν τοῦ λαοῦ ἔγγραφον, ὅπερ αἱ [3] ἐν Ρεθύμνῳ διοικητικαὶ ἀρχαὶ ὑπεχρέουν διὰ τῆς βίας τοὺς Χριστιανοὺς χωρικοὺς νὰ ὑπογράφωσιν.

Ὁ ἐν Καστελλίῳ τῆς Κισσάμου ἀποβιβασθεὶς ἐσχάτως στρατὸς ὑπὸ τὸν Ἀλῆν Πασᾶν, μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἀναχώρησιν τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ, προσεκάλεσεν εἰς τὸ χωρίον Μεσόγεια [4] τοὺς εἰς τὰ πέριξ χωρία μείναντας κατοίκους νὰ προσφέρωσι τὰ ὅπλα των ὡς δεῖγμα τῆς ὑποταγῆς των, χορηγουμένης αὐτοῖς τριημέρου προθεσμίας [5]. Οἱ ὀλίγοι ἐκεῖ εὑρεθέντες κάτοικοι, γέροντες οἱ πλεῖστοι, προσέφεραν ὅπλα τινὰ παλαιὰ εἰπόντες ὅτι δὲν συμμερίζονται τὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Οἱ λοιποὶ ὅμως οὔτε προσῆλθον, οὔτε ὅπλα προσέφεραν. Ὅθεν παροργισθεὶς ἐκ τούτου ὁ Ἀλῆς ἐλεηλάτησε τὰ πέριξ χωρία καὶ ἔκαυσεν ἑπτὰ ἐξ

---

1. Δαφνὲς (οἱ, θηλ.) ἢ Δαφνὲς (ὁ).

2. Πρὸς Ὀμὲρ Πασᾶν, 31 Μαΐου 1867 : *Further correspondence respecting the disturbances in Crete : 1867*, σσ. 193–194.

3. Χφ. *οἱ*.

4. Πόρρω Μεσόγεια.

5. Χφ. *προθεσμίαν*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

αὐτῶν, τὰ Τοπόλια, Μεσόγεια, Καράθαιναν [1] κλπ. καὶ κατόπιν ἕτερα. Ἐκτὸς τῶν πολλῶν λαφύρων ὅσα ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἥρπασεν, ἐσύναξεν ὅλα τὰ εἰς τὰς πεδιάδας εὑρεθέντα ζῷα, πρόβατα καὶ βοῦς, ὧν μέρος μὲν ἐχρησίμευσεν εἰς τροφὴν τοῦ στρατοῦ, μέρος δὲ ἐδόθη εἰς τὰ ἐκεῖ ἀτμόπλοια καὶ μετεκομίσθη ἐνταῦθα.

Ἐν τούτοις καὶ ἐκεῖ μάχαι ἐπανειλημμέναι κατ' αὐτὰς συνεκροτήθησαν, ἀποβᾶσαι, καθ' ὅλας τὰς πληροφορίας, ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, οἵτινες ἐπὶ κεφαλῆς ἔχοντες τοὺς ἀρχηγοὺς Σκαλίδην καὶ Μαυρογένην κατώρθωσαν, ὡς λέγεται, νὰ διασώσωσιν ἀπὸ τὴν θηριωδίαν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ τὰς εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα οἰκογενείας. Ἐκ τῶν ἐν ταῖς μάχαις ἐκείναις πληγωθέντων ἔφεραν εἰς τὴν πόλιν 100 περίπου.

Αἱ ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ μέχρι τοῦδε διαπραχθεῖσαι καὶ καθ' ἑκάστην ἐπαναλαμβανόμεναι παρεκτροπαὶ ὑπῆρξαν, ὡς πολλάκις ἔλαβα τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον, βανδαλικαὶ καὶ θηριώδεις. Ἀκόμη προχθὲς ξένος ἀξιωματικὸς διατελῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ αἰγυπτίου στρατοῦ, διηγούμενος τὰς κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ διαπραχθείσας ὠμότητας, δι' ἃς πᾶς εὐσυνείδητος ἄνθρωπος φρίττει, ἀνέφερεν εἰς τοὺς κ.κ. Stillman καὶ Colucci τὸ ἑξῆς τραγικὸν ἐπεισόδιον, ὅπερ ἐγὼ ἠγνόουν. Διερχομένου τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ διὰ τῆς ἐπαρχίας Μυλοτοπάμου, ὁ στρατὸς ἀνεκάλυψεν ἔν τινι σπηλαίῳ οἰκογενείας τινὰς καταφυγούσας ἐκεῖ πρὸς διάσωσιν, ἐπειδὴ δὲ δὲν ἦτο εὔκολον νὰ τὰς ἐκβάλῃ ἐκεῖθεν, διότι φαίνεται ὅτι εἶχαν ὅπλα καὶ ἠδύναντο νὰ ὑπερασπισθῶσιν, ἔθεσε θάμνους καὶ δένδρων κλάδους εἰς τὸ στόμιον καὶ βαλὼν πῦρ ἐπέφερεν εἰς τὰ δυστυχῆ ἐκεῖνα ὄντα τὸν θάνατον.

Ἐσχάτως ἐπληροφορήθην ὅτι, ὅτε ὁ κ. Tricou μετέβαινεν εἰς τὸ ἐν Πεδιάδι στρατόπεδον τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ, ἵνα μὴ γίνῃ μάρτυς τῶν ἐρημώσεων ἃς κατὰ τὴν διάβασίν του ἀφῆκεν ὁ τουρκικὸς στρατός, ὡδήγησαν αὐτὸν ὄχι διὰ τῆς κατ' εὐθεῖαν ἀλλὰ δι' ἄλλης μεμακρυσμένης ὁδοῦ, δι' ἧς μολαταῦτα εἶδε τὰς εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν γενομένας καταστροφάς.

Λυπηρὸν εἶναι, ἐνῷ ὁ τόπος κατέστη σωρὸς ἐρειπίων, ἐνῷ ἄπειρα ἀθῷα πλάσματα ἐθυσιάσθησαν, ἄνδρες ὑψηλῆς περιωπῆς καὶ ἔξοχοι πολιτικοὶ σκανδαλωδῶς νὰ διαψεύδωσι τὰ δεινὰ ταῦτα. Προχθὲς εὑρισκόμενος παρὰ τῷ κ. Dickson τῷ ἔκαμα λόγον περὶ τῆς ἐν τῷ ἀγγλικῷ κοινοβουλίῳ ἀγορεύσεως τῶν Λόρδων, πατρὸς καὶ υἱοῦ [2]. Ὁ κ. Dickson στενοχωρηθεὶς κάπως, διότι ἐπεκαλούμην τρόπον τινὰ τὴν μαρτυρίαν του ἐπὶ πραγμάτων γνωστῶν αὐτῷ, μοὶ ἀπήντησεν ὅτι ἔγραψεν [3] ὅσα ἤκουσεν· ὅτι, ἂν καὶ ἰδίοις ὄμμασι δὲν τὰ εἶδε, διεκοίνωσεν ὅμως ὅσα ἐπληροφορήθη εἰς τὴν κυβέρνησίν του.

Ὁ κ. Tricou μὲ ἐβεβαίωσε πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ὅτι ζητήσας παρὰ τῷ Σερβὲρ Ἐφέντῃ ἐπέτυχε ν' ἀπολυθῶσι τῶν φυλακῶν οἱ ἐν τῇ Μονῇ Ἀρκαδίῳ κατὰ τὸ τραγικὸν συμ-

---

1. Καλάθενες (οἱ, θηλ.).

2. Ἦτοι τοῦ Edward George Geoffrey Smith Stanley, κόμητος τοῦ Derby, τότε Πρωθυπουργοῦ τῆς Ἀγγλίας, καὶ τοῦ υἱοῦ του Edward Henry Stanley, τότε Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν.

3. Χφ. *ἔγραφεν*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

βὰν αἰχμαλωτισθέντες δυστυχεῖς ἐκεῖνοι, γέροντες οἱ πλεῖστοι. Διὰ τὴν γενναίαν ταύτην πρᾶξιν συνεχάρην τὸν κ. Tricou, πλὴν μαθὼν κατόπιν ὅτι τὰ ἄτομα ταῦτα εὑρίσκονται εἰσέτι ἐν τῇ φυλακῇ ἕκαμα τοῦτο γνωστὸν εἰς τὸν κ. Tricou, ὅστις μοὶ εἶπεν ὅτι καὶ αὐτὸς τὸ γινώσκει, ὅτι ὅμως ἴσως δὲν ἐξετελέσθη εἰσέτι ἡ δοθεῖσα διαταγὴ καὶ ὅτι οὐδόλως ἀμφιβάλλει, δοθείσης αὐτῷ ὑποσχέσεως, ὅτι θέλουν ἀποφυλακισθῆ.

Ἐμάθομεν κατ' αὐτὰς τὰς ὑπὲρ τῶν Κρητῶν ἐνεργουμένας[1] διπλωματικὰς ἐνεργείας. Δυστυχῶς οὐδὲν σημεῖον δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τούτων εἴδομεν ἐνταῦθα μέχρι τοῦδε. Ἀπεναντίας ἡ Πύλη μετὰ μεγάλης σπουδῆς ἐπιωρεύει καθ' ἑκάστην ἐνταῦθα νέους στρατούς. Ἕως 50 περίπου τάγματα, λέγουσιν, ἀναβαίνει ὁ ἐν τῇ νήσῳ νῦν ὑπάρχων τακτικὸς στρατός, ἐξ οὗ 15–16 τάγματα καὶ 1600 ἄτακτοι ἔφθασαν ἐντὸς τοῦ μηνὸς Ἰουνίου, ὡς δὲ πληροφοροῦμαι, ἀναμένεται καὶ ἕτερος.

Ἀπέναντι τῶν κολοσσιαίων τούτων δυνάμεων ἐλπίζουσι καὶ οἱ Κρῆτες ὅτι θέλουσι λάβει ἔξωθεν ἐπικουρίας ἀναλόγους καὶ ὡς οἰωνὸν ἄριστον ἐχαιρέτισαν τὴν ἐπανάληψιν τῶν ταξιδίων τοῦ *Ἀρκαδίου*, ὅπερ πλὴν τῶν ἐθελοντῶν ἐν προσήκοντι χρόνῳ ἀπεβίβασεν εἰς Σφακία ἱκανὰ ἐφόδια. Πᾶσα τὴν στιγμὴν ταύτην στελλομένη ἐπικουρία καὶ πᾶσα ἀποβίβασις τῶν χρειωδῶν εἰς τὰς ἐπαπειλουμένας δυτικὰς ἐπαρχίας καὶ ἰδίως τὰ Σφακία εἶναι σωτήριος.

Χανία, 26 Ἰουνίου 1867.

Υ.Γ. Ἐνῷ ἠγνοοῦμεν ἀκριβῶς ποῦ ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς εὑρίσκετο, αἴφνης χθές, ὀθωμανικοῦ τινος ἀτμοπλοίου ἀφιχθέντος ἐνταῦθα, ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης ἐκοινολόγησε καὶ εἴς τινας τῶν κ.κ. προξένων ἐκοινοποίησε προφορικῶς, πλὴν ἐπισήμως, ὅτι ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς κατέλαβε τὰ Σφακία εἰσελθὼν ἐκ τριῶν μερῶν καὶ ὅτι οἱ ἐκεῖ εὑρισκόμενοι ἐπαναστάται κατέφυγον εἰς ἓν σπήλαιον. Ἀμέσως δ' ἀπέστειλεν εἰς Χίον ἀτμόπλοιον, ὅπως τηλεγραφικῶς μεταβιβάσῃ τὴν εἴδησιν. Ἡ εἴδησις αὕτη μᾶς ἐξέπληξεν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, καὶ ἀνεξήγητος καθίστατο, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον οἱ Τοῦρκοι σιωποῦν ἂν συνεπείᾳ μάχης ἢ ἄνευ ἀντιστάσεως εἰσῆλθαν εἰς τὴν ἐπαρχίαν. Δὲν ἀναφέρουν διὰ τίνων μερῶν ἐγένετο ἡ εἰσβολή, οὐδ' ὁποίας ζημίας ὑπέστησαν οἱ Χριστιανοί. Ἐν γένει δὲ οὐδεμίαν τῶν συνοδευσασῶν τὸ σπουδαῖον τοῦτο γεγονὸς περιστάσεων μνημονεύουσιν.

Ἡ ἔλλειψις αὕτη καθιστᾷ τὴν εἴδησιν λίαν ἐλαττωματικὴν καὶ ὕποπτον. Ἐγένετο ἆρά γε ἁπλῆ ἀποβίβασις εἰς τὴν παραλίαν τῶν Σφακίων καί, καταληφθέντων τῶν ἐκεῖ κειμένων ἀπροστατεύτων χωρίων καὶ ἰδίως τοῦ χωρίου Σφακίων, τοῦτο οἱ Τοῦρκοι ἐννοοῦν λέγοντες ὅτι κατέλαβον τὰ Σφακία; Ἢ τῷ ὄντι εἰσέβαλον εἰς τὰ κυρίως Σφακία διὰ τῶν ὀλίγων στενωπῶν δι' ὧν καὶ μόνον δύναται στρατὸς νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ὀχυρὰν ἐπαρχίαν; Τὸ κατ' ἐμὲ ἔχω ἱκανοὺς λόγους νὰ πιστεύσω τὸ πρῶτον. Ἂν ὅμως ὁ τουρκικὸς στρατὸς εἰσῆλθεν εἰς Σφακία ἀμαχητί, ὡς φαίνεται ὅτι ἐννοοῦν οἱ Τοῦρκοι, τότε ἢ τοῦτο ἐγένετο συνεπείᾳ σχεδίου τῶν ἐπαναστατῶν, τινὲς τῶν ὁποίων ἐφρόνουν ὅτι ἦτο

1. Χφ. *ἐνεργουμένων*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

προτιμότερον νὰ ἀφήσουν τὸν ἐχθρὸν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ ἐνδότερα, ὡς ἔπραξαν κατὰ τὸ 1823 καὶ 1826, καὶ ἐκεῖ νὰ τὸν προσβάλουν καὶ νὰ τὸν ἐξοντώσουν ἀποκλείοντές τον ἐξ ὅλων τῶν μερῶν, ἤ, ἂν τοῦτο δὲν συνέβη, τότε βεβαίως ἔλαβε χώραν αἰσχρὰ προδοσία. Ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ἡ τόσον ταχεῖα καὶ τόσον εὔκολος κατάληψις τῆς ἰσχυρᾶς ταύτης ἐπαρχίας. Ἐν τούτοις ἐξ ἑτέρας πηγῆς, ἣν θεωρῶ ἀσφαλῆ, πληροφοροῦμαι ὅτι ἁπλῶς ἀποβίβασις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ ἐγένετο εἰς Φραγκοκάστελλον, καὶ τὰ πέριξ ὑψώματα κατελήφθησαν, χωρὶς τὸ παράπαν νὰ προβῇ εἰς τὰ στενὰ καὶ τὰ ἐνδότερα τῆς ἐπαρχίας, ἀλλ' ὅτι ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἀμέσως ἔπεμψε τὸ ἀτμόπλοιον ἐνταῦθα, ἵνα ἀναγγείλῃ τὴν εἴδησιν περὶ καταλήψεως τῶν Σφακίων, καὶ τοῦτο διὰ νὰ μεταβιβασθῇ εἰς τὸν Σουλτᾶνον ἡ περὶ καταλήψεως τῶν Σφακίων εἴδησις πρὸ τῆς ἐκ Παρισίων ἀναχωρήσεώς του [1].

Οἱ Τοῦρκοι διαδίδουσιν ἐπίσης ἑτέραν εἴδησιν δυσάρεστον, ὅτι δηλ. οἱ 450 ἐθελονταὶ οἱ ἐσχάτως εἰς Ριζόκαστρον (Ψαρὴν Φοράδαν) ἀποβιβασθέντες ὑπὸ τὸν Μήτζαν περικλεισθέντες ὑπὸ τοῦ στρατοῦ κατεστράφησαν ὁλοτελῶς. Περὶ τῆς εἰδήσεως ταύτης, ἥτις ἐπίσης φαίνεταί μοι ψευδής, θέλει βεβαίως φωτίσει τὸ Β. Ὑπουργεῖον ὁ ἐν Ἡρακλείῳ κ. Ὑποπρόξενος τῆς Α.Μ.

Σήμερον ἀκούονται ἀδιάκοποι κανονοβολισμοὶ εἰς τὰ πέριξ τῆς θέσεως Ἁγιᾶς, δύο περίπου ὥρας τῆς πόλεως ἀπεχούσης, ὅπου μάχη μεταξὺ τῶν [2] ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν Χατζῆν Μιχάλην καὶ τῶν Τούρκων συγκροτεῖται. Χθὲς δὲ καὶ σήμερον ἐστάλησαν πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο ἐπικουρίαι. Σήμερον πληροφοροῦμαι ὅτι ἡ Μονὴ Γωνιὰ ἐλεηλατήθη καὶ ἐκάη.

160

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 177 *Χανιά, 28 Ἰουνίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ17/609

Ὠφελούμενος ἐκ τῆς εἰς Πειραιᾶ μεταβάσεως τοῦ ρωσικοῦ ἀτμοπλοίου διαβιβάζω τὴν παροῦσαν.

Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 172 καὶ ἀπὸ 25 [3] ἱσταμένου μηνὸς ἀναφορᾶς [4] μου ἐγνωστοποίησα εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον τὴν ὑπὸ τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντη διακοινωθεῖσαν ἐνταῦθα καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν διαβιβασθεῖσαν εἴδησιν περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ εἰς Σφακία

---

1. Πβλ. Éd. Driault – M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, Παρίσιοι 1925–1926, τ. Γ', σσ. 212–213. Ὁ Σουλτᾶνος ἐπεσκέφθη τὴν Εὐρώπην κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1867, ἵνα ἐνεργήσῃ ὅπως ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἀνακτήσῃ τὴν συμπάθειαν τῶν δυτικῶν δυνάμεων.

2. Χφ. *τοῦ*.

3. Χφ. *26*.

4. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 366–370.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

εἰσβολῆς, πλὴν συνάμα εἶχα προσθέσει ὅτι, καθ' ἃς πληροφορίας ἔλαβον, ἡ εἴδησις αὕτη ἐπλάσθη πρὸς ἐξαπάτησιν τοῦ κόσμου, καθότι ναὶ μὲν ἐγένετο τὴν 23 τοῦ μηνὸς διὰ δώδεκα ἀτμοπλοίων ἡ εἰς Φραγκοκάστελλον τῶν Σφακίων ἀποβίβασις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ κατελήφθησαν τὰ πέριξ ὑψώματα, πλὴν οὐδαμῶς ὁ 'Ομὲρ Πασᾶς εἰσέβαλεν εἰς τὰ ἐνδότερα, οὐδὲ κατέλαβε τὰ κυρίως Σφακία. Περὶ τούτου εἶναι πεπεισμένοι ἤδη ὅλοι οἱ κ. κ. πρόξενοι, ἐξ ὧν ὁ τῆς 'Αγγλίας καὶ Γαλλίας σφοδρῶς δυσηρεστήθησαν κατὰ τοῦ Σερβὲρ 'Εφέντη, καθὸ προσπαθοῦντος δι' ἀπατηλῶν μέσων ν' ἀποπλανήσῃ αὐτοὺς καὶ τὰς κυβερνήσεις των τοῦ νὰ λάβωσι γνῶσιν τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν πραγμάτων. 'Επαναλαμβάνω λοιπὸν καὶ αὖθις ὅτι ὁ 'Ομὲρ οὐδόλως μέχρι τοῦδε εἰσέβαλεν εἰς τὰ ἐνδότερα τῶν κυρίως Σφακίων, ἀλλ' εἰσέτι καταγίνεται εἰς προπαρασκευὰς καὶ ὀχυρωματικὰς ἐργασίας εἰς Φραγκοκάστελλον καὶ τὰ πέριξ, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι χθὲς τῷ ἐστάλησαν 150 περίπου κτίσται.

'Εν τούτοις ὁ ὀθωμανικὸς στρατὸς ὄχι μόνον τὴν εἰς Φραγκοκάστελλον ἀποβίβασίν του ἐξετέλεσεν ἄνευ δυσκολίας, ἀλλὰ καὶ δυστυχῶς προχωρήσας κατέλαβε τὰ ἄνω ⟨τοῦ⟩ Καψοδάσους[1] μέρη καὶ ἰδίως τὰ χωρία Πατζιανὰ[2] καὶ Κολοκάτζιον[3], χωρὶς τὴν ἐλαχίστην ν' ἀπαντήσῃ ἀντίστασιν. 'Επομένως οὐδόλως εἶναι ἀπίθανον νὰ μάθωμεν ταχέως ὅτι εἰσέβαλεν εἰς τὰ ἐνδότερα καὶ κατέλαβε τὰ κυρίως Σφακία, διότι, καθ' ἃς πληροφορίας ἐμπιστευτικῶς ἔχω, μετὰ λύπης λέγω ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ἀποχρώντως ἐξησφαλισμέναι αἱ στεναὶ δίοδοι, ὁ δ' ἐχθρὸς βαθμηδὸν προχωρεῖ. Μ' ὅλας τὰς προσπαθείας τῶν ἀρχηγῶν κ.κ. Κορωναίου καὶ Ζιμπρακάκη καὶ τῆς Συνελεύσεως ἢ Προσωρινῆς Κυβερνήσεως, δὲν συνήχθησαν κατὰ δυστυχίαν εἰς Σφακία ἐκ τῶν λοιπῶν ἐπαρχιῶν ἱκανοὶ ὁπλῖται, ὅπως καλῶς ἐξασφαλίσωσι τὰς διαφόρους διόδους. Οἱ ἄνθρωποι, καθ' ἃ βεβαιοῦσιν, ἀπηύδησαν καὶ ἴσως ἀπεθαρρύνθησαν, εἰς τρόπον ὥστε, ἀντὶ νὰ προσπαθῶσι πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς χώρας, καταγίνονται μᾶλλον πρὸς διάσωσιν τῶν οἰκογενειῶν των εἰς τὰ ὄρη. 'Ο κ. Κορωναῖος μὲ[4] 50 ἄνδρας μετέβη τὴν 23 τοῦ μηνὸς πλησίον τῶν μερῶν ἔνθα ἐγένετο ἡ ἀποβίβασις, ὅπως ἐκ τοῦ πλησίον ἴδῃ τὰ πράγματα, πλὴν δυστυχῶς δὲν εὗρεν ἐκεῖ εἰμὴ μόνον τὸν ἐκ Καλλικράτους Καπετὰν Παντελῆν μετὰ πέντε ἀνδρῶν! 'Εκεῖ ἐπολέμησαν ἐπὶ τρεῖς ὥρας, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τῶν ἀναγκαίων ἀνδρῶν ἐπανῆλθεν εἰς Καλλικράτην.

Οἱ κ.κ. Κορωναῖος καὶ Ζιμπρακάκης, οἵτινες εὐτυχῶς εὑρίσκονται εἰς πληρεστάτην ἁρμονίαν, κατέβαλον πᾶσαν προσπάθειαν καὶ ἐξήντλησαν ὅλα τὰ μέσα πρὸς συγκέντρωσιν ὁπλιτῶν, πλὴν φαίνεται ὅτι δὲν κατώρθωσαν ὅ,τι αἱ κρίσιμοι στιγμαὶ ἀπήτουν. 'Αμφότεροι θέλουν ἐκτελέσει ὡς καλοὶ πατριῶται τὸ χρέος των καὶ θέλουν, ὡς βεβαιοῦν, διατηρήσει τὴν ἐπανάστασιν μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου, δὲν ἐγγυῶνται ὅμως τὴν ἀποτελεσματικὴν ὑπεράσπισιν καὶ τὴν διάσωσιν τῶν Σφακίων.

---

1. Χφ. *Καψοδάσαις*.
2. Πατσ(ι)ανὸς ἢ Πατσ(ι)ανό.
3. Κολοκάσια (τά)· νῦν "Αγιος Γεώργιος.
4. Χφ. *μετά*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἡ Ὑ. Πύλη, ἐξακολουθοῦσα ὁλονὲν νὰ συγκεντρώνῃ ἐνταῦθα στρατὸν τακτικὸν ἐκ Συρίας μεταφερόμενον, λαμβάνει πρόνοιαν ὅπως μὴ γίνηται τοῦτο γνωστὸν ἐνταῦθα καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Διὰ τοῦ στρατοῦ τούτου, καταληφθεισῶν τῶν κυριωτέρων ἐπαρχιῶν, δύναται ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς νὰ προσβάλῃ συγχρόνως τὰ διάφορα τῶν ἐπαναστατῶν σώματα. Ἐκ τούτου καὶ ἐκ τῆς ἐπ' ἀορίστῳ παρατάσεως τῶν διπλωματικῶν ἐνεργειῶν ἀπεθαρρύνθησαν ἐπαισθητῶς οἱ κάτοικοι. Μολοντοῦτο ἐλπίζεται ὅτι αἱ τελευταῖαι εὐνοϊκαὶ εἰδήσεις, ἂν ἐπαληθεύσωσι, θέλουν ἐκ νέου ἀνεγείρει τὸ θάρρος των.

Ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης ἀνακοινώσας τὴν περὶ καταλήψεως τῶν Σφακίων εἴδησιν προσέθηκεν ὅτι μέγας ἀριθμὸς ἐπαναστατῶν ἐπολιορκεῖτο ἐντὸς σπηλαίου. Ἰδοὺ πῶς ἐξηγεῖται ἡ εἴδησις αὕτη. Μέγας ἀριθμὸς γυναικοπαίδων, 2–3 χιλιάδων, κατέφυγον πρὸς ἀσφάλειάν των ἐντὸς μεγάλου τινὸς σπηλαίου, ὅπερ ἐθεωρεῖτο δυσπόρθητον. Οἱ Τοῦρκοι ἀνακαλύψαντες αὐτὸ προσπαθοῦν διὰ παντὸς μέσου νὰ τὰ συλλάβουν πυροβολοῦντες κατ' αὐτῶν ἢ ρίπτοντες ἐμπρηστικὰς ὕλας, ὅπως τὰ κατακαύσουν. Τίς ἡ τύχη τῶν δυστυχῶν τούτων ὄντων, ἅτινα ὑπερασπίζονται 15–20 ἔνοπλοι ἄνδρες, ὅταν περιπέσουν εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ, ἕκαστος δύναται νὰ μαντεύσῃ. Πληροφορηθεὶς τὸ γεγονὸς τοῦτο τὸ ἔκαμα γνωστὸν εἰς τοὺς πλειοτέρους τῶν συναδέλφων μου καὶ ἰδίως ἐπεκαλέσθην ὑπὲρ αὐτῶν τὴν συνδρομὴν τοῦ κ. Tricou. Οὗτος μοὶ ἀπήντησεν ὅτι δὲν δύναται μέν, ὡς ἐπεθύμει, νὰ πέμψῃ τὴν *Salamandre* φοβούμενος μὴ τὸ διάβημα τοῦτο βλάψῃ μᾶλλον ἀντὶ νὰ ὠφελήσῃ, καθότι πιθανὸν ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς νὰ εὕρῃ πρόφασιν ὅτι τῷ παρεμβάλλονται προσκόμματα εἰς τὰς στρατιωτικάς του κινήσεις, καὶ τοῦτο νὰ φέρῃ κατὰ τὰς παρούσας κρισίμους στιγμὰς πρόσκομμα εἰς τὰς ἐνεργουμένας διπλωματικὰς ἐνεργείας. Μοὶ ὑπεσχέθη ὅμως ὅτι θέλει λαλήσει σήμερον τῷ Σερβὲρ Ἐφέντῃ καὶ γράψει τῷ Ὀμὲρ Πασᾷ ἐφιστῶν τὴν προσοχήν του ἐπὶ ⟨τῶν⟩ γυναικοπαίδων καὶ καθιστῶν αὐτοὺς ὑπευθύνους διὰ πᾶσαν βιαιοπραγίαν ἢ βάρβαρον κατὰ τῶν δυστυχῶν ἐκείνων ὄντων πρᾶξιν.

Αἱ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κισσάμῳ συναφθεῖσαι ἐσχάτως μάχαι, περὶ ὧν ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ ἀναφέρω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον διὰ τῆς τελευταίας μου ἀναφορᾶς, ἀπέβησαν, ὡς ἐκ διαφόρων πηγῶν ἐξήγαγον, ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἡ κυριωτέρα μάχη ἐγένετο παρὰ τὸ χωρίον Ἅγιον Κυριάνην [1] τὴν 23 τοῦ λήγοντος μηνὸς μεταξὺ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, συγκειμένου ἐκ 2500–3000, ὑπὸ τὸν Ἀλῆ Πασᾶν καὶ [ἐκ] τῶν ἐπαναστατῶν, 500 περίπου, ὑπὸ τὸν Ἀρχηγὸν Κριάρην. Οἱ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἐκ τῶν Τούρκων φονευθέντες καὶ πληγωθέντες ἀναβαίνουσιν εἰς 250 περίπου. Περὶ τῶν ὠμοτήτων εἰς ἃς ὁ τουρκικὸς στρατὸς καὶ εἰς τὰ μέρη ταῦτα παρεξετράπη ἀνέφερα ἐν τῇ αὐτῇ ἀναφορᾷ μου. Ἤδη πληροφοροῦμαι ὅτι συλλαβὼν ἐν τῷ εἰρημένῳ χωρίῳ ἱερέα τινὰ ἐπὶ λόγῳ ὅτι ὁ υἱός του εἶναι ἐπαναστάτης τὸν ἐθανάτωσε δι' ἀνασκολοπισμοῦ, τὰς δὲ δύο θυγατέρας καὶ τὴν νύμφην

---

1. Ἅγιος Κὺρ-Γιάννης ἢ Ἀϊκυργιάννης.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

του ἐφόνευσεν, ἀφοῦ ἐκόρεσεν ἐπ' αὐτῶν τὰ κτηνώδη πάθη του. Τοιαύτην ὕβριν ὑπέστησαν ὅλαι αἱ πεσοῦσαι εἰς χεῖρας τῶν στρατιωτῶν γυναῖκες καὶ κοράσια.

Τὴν 26 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἐπὶ κεφαλῆς 300 περίπου ἐπιπεσὼν κατὰ τοῦ παρὰ τὸ χωρίον Βαρύπετρον σταθμεύοντος τουρκικοῦ σώματος ἦλθεν εἰς συμπλοκὴν μετ' αὐτῶν, ἐφόνευσεν ἓξ ἀτάκτους καὶ δύο τακτικοὺς στρατιώτας, συνέλαβε καὶ 7 ἢ 8 αἰχμαλώτους, μετὰ δὲ τοῦτο ἀπεσύρθη εἰς τὰ ὑψηλότερα μέρη.

Υ.Γ. Ταύτην τὴν στιγμὴν πληροφοροῦμαι ὅτι ὁ ἐν Φραγκοκαστέλλῳ στρατὸς προσπαθήσας νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὰ πρὸς τὸ χωρίον Καλλικράτην στενὰ ἀπεκρούσθη σφοδρῶς καὶ ἠναγκάσθη ν' ἀποσυρθῇ, ἀφοῦ ἀπώλεσε περὶ τοὺς 500 φονευμένους καὶ πληγωμένους. Ἡ εἴδησις αὕτη θὰ εἶναι ἔτι εὐνοϊκωτέρα ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν, καθότι τὴν ἔμαθα ἐκ πηγῆς τουρκικῆς. Σήμερον ἢ αὔριον θέλει γίνει ὁμοία προσβολὴ ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ Πασᾶ κατὰ τῶν στενῶν τῆς Κράπης, ὅπου εὑρίσκεται ὁ Ζιμπρακάκης. Χθὲς ἀφίχθη εἰς Σούδαν ἡ αὐστριακὴ φρεγάτα *Radesky*.

161

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 169 *Ρέθυμνον, 28 Ἰουνίου 1867*

ΑΥΕ/ΠΧ – Μ58/2172

Ὅπως διὰ τῆς ὑπὸ χρονολογίαν 19 λήγοντος Ἰουνίου τελευταίας ἐκθέσεώς[1] μου ἀνέφερα, ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων ἐξακολουθεῖ ἡ αὐτή, μάχη δὲν συνεκροτήθη οὐδεμία, ἀλλ' αἱ καταστροφαὶ ἐκ μέρους τῶν Ὀθωμανῶν ἐπιτείνονται ὁσημέραι, ἡ δὲ θέσις τῶν Χριστιανῶν εἰς τὰ πλησιόχωρα δεινοῦται καθ' ἑκάστην. Οὐδεμίαν ἀσφάλειαν τοῖς χορηγεῖ ἡ ἐγχώριος ἀρχή, μολονότι ἐπανειλημμένως ἐζήτησαν τοιαύτην. Τὰ χωρία των ἐληστεύθησαν καὶ καθ' ἑκάστην ληστεύονται, οἱ ναοί των καταστρέφονται καὶ βεβηλοῦνται, αἱ οἰκίαι των κατεδαφίζονται, ἡ κινητὴ περιουσία των διηρπάγη, αἱ συγκομιδαί των κατάσχονται, μέρος μὲν ὑπ' αὐτῆς τῆς Διοικήσεως, μέρος δὲ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν. Περιφέρονται ἡμίγυμνοι, ἀνυπόδητοι καὶ στεροῦνται τῶν πρὸς ζωάρκειαν ἀναγκαίων. Ἐκ τῆς πόλεως δὲν τοῖς ἐπιτρέπεται νὰ ἐξάξωσι τίποτε, μένουσι δὲ εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ τυχόντος Ὀθωμανοῦ, ὅστις τοὺς φονεύει κατ' ἀρέσκειαν, τοὺς ὑβρίζει, τοὺς ἀπειλεῖ καὶ τοὺς κακομεταχειρίζεται. Ἀναφερόμενοι εἰς τὴν Διοίκησιν διὰ νὰ περισταλῶσι τὰ κακουργήματα ταῦτα, ἀποπέμπονται ἄνευ ἱκανοποιήσεως. Δὲν δύνανται ν' ἀποσύρωσι τὰς οἰκογενείας των εἰς τὸ ἐσωτερικόν, διότι οἱ Ὀθωμανοὶ κατέχοντες τὰς ὁδοὺς τοὺς φονεύουν.

Τὴν 22 Ἰουνίου περὶ τὰς δύο χιλιάδας στρατὸς καὶ ἐγχώριοι Ὀθωμανοὶ ἐξελθόντες κατέλαβον τὰ πλησίον χωρία Ἀρμένους, Καστέλον, Καρέ, Ἀμπελάκι καὶ λοιπά, εἰς ἃ

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 364–366.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἔστησαν τὸ στρατηγεῖον τῆς καταστροφῆς, τῆς ἁρπαγῆς καὶ ἐρημώσεως. Τὰς οἰκίας ἰσοπέδωσαν, τὴν δὲ ξυλικὴν μετέφεραν εἰς Ρεθύμνην. Δένδρα καρποφόρα τε καὶ μὴ κόπτουν ἀδιακρίτως, τὰ ζῷα τῶν ὑποτεταγμένων Χριστιανῶν ἁρπάζουν καί, διὰ ν' ἀποδίδουν τὴν ληστείαν ταύτην εἰς τοὺς Χριστιανούς, μεταχειρίζονται εἰς τὸ μεταξύ των χριστιανικὰ ὀνόματα.

Ἡ Διοίκησις ἤρξατο ἤδη νὰ κατάσχῃ τὰ ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ ἀποθήκαις τῶν ἀναχωρησάντων Χριστιανῶν ἔπιπλα καὶ ἐμπορεύματα, ἀποποιουμένη νὰ παραδώσῃ αὐτὰ εἰς τοὺς νομίμως διοριζομένους ἐπιτρόπους τῶν ἰδιοκτητῶν, βιάζει δὲ καὶ τοὺς κατοικοῦντας χριστιανικὰς οἰκίας Ὀθωμανοὺς νὰ ἐκκενώσωσιν αὐτάς, ἐὰν δὲ ἀρνηθῶσι, τοὺς φυλακίζει.

Ἡ θέσις τῶν ἐντὸς τῆς πόλεως Χριστιανῶν δὲν εἶναι καλυτέρα τῶν ἐν τοῖς πλησιοχώροις. Ἡ ὑπὸ τῆς Διοικήσεως χορηγουμένη ἐνίοτε καὶ ἐκ μόνου ἀλεύρου συνισταμένη τροφὴ εἶναι λίαν ἀνεπαρκής, αἱ οἰκίαι ἐν αἷς ἐπεσώρευσεν αὐτοὺς ἡ Ἀγαθοεργὸς Ἐπιτροπή εἰσι στεναί, ὥστε ἀσθενοῦν ὑπὸ τοῦ καύσωνος, τῆς πείνης καὶ τῆς κακουχίας, ἐμποδίζονται δὲ καὶ νὰ ἐξέλθωσιν ἀπὸ τὰς ἀπειλὰς καὶ ὕβρεις τῶν Ὀθωμανῶν, ὁ φανατισμὸς τῶν ὁποίων ἐξήφθη, καὶ πολὺ ὑποπτεύομαι μὴ συμβῇ ἀπευκταῖόν τι, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ὁποίου φρονῶ ὅτι ἤθελεν εἶσθαι καλὸν ἂν πολεμικόν τι πλοῖον τῶν φίλων δυνάμεων ἐστάθμευε διαρκῶς ἐν Ρεθύμνῃ.

162

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 181 *Χανιά, 2 Ἰουλίου 1867*[1]

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ17/613

Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 177 καὶ ἀπὸ 28 τοῦ ἀπελθόντος μηνὸς ἀναφορᾶς[2] μου ἔλαβα τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω πρὸς τὸ Β. Ὑπουργεῖον ὅτι ὁ ἐν Φραγκοκαστέλλῳ τῶν Σφακίων ὑπὸ τὸν Ὀμὲρ Πασᾶν ἀποβιβασθεὶς στρατὸς ἀπεπειράθη νὰ προβῇ εἰς τὰ πρόσω, πλὴν ὅτι ἀπεκρούσθη. Ἤδη καὶ ἐξ ἑτέρας ἀσφαλοῦς πηγῆς πληροφοροῦμαι ὅτι ὁ στρατὸς οὗτος, ὅστις ἀναβαίνει τοὐλάχιστον εἰς ἑπτὰ χιλιάδας ἀνδρῶν, καταλαβὼν ἐν πρώτοις τὰ ἡμίσειαν ὥραν τῆς παραλίας ἀπέχοντα χωρία Κολοκασιὰ καὶ Πατζιανὸν προέβη τὴν 26 τοῦ ἰδίου μηνὸς πρὸς κατάληψιν τοῦ ἐντὸς τῶν στενῶν τῶν Σφακίων κειμένου χωρίου Ἀσφένδου. Ἀλλ' ὁ Ἀρχηγὸς κ. Π. Κορωναῖος, ὁ τὰ μέρη ἐκεῖνα ὑπερασπιζόμενος, συγκροτήσας μάχην πρὸς τὸν ἐχθρὸν παρὰ τὴν κορυφὴν Περσινάκη[3] ἠδυνήθη μὲν ν' ἀναχαιτίσῃ αὐτὸν τοῦ νὰ προβῇ εἰς τὰ ἐνδότερα, δὲν κατώρθωσεν ὅμως, ἕνεκα τῶν μικρῶν δυνάμεων ἃς διέθετε, νὰ

1. Ἐν τῷ σχεδίῳ (ΑΥΕ/ΠΧ – Μ55/2048) : 3 Ἰουλίου 1867.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 370–373.
3. Περισινάκι.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τὸν ἀπωθήσῃ ὁλοτελῶς. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἐφονεύθησαν ἐκ τῶν Χριστιανῶν τρεῖς καὶ ἐπληγώθησαν πέντε. Αὐθημερὸν ἕτερον τουρκικὸν σῶμα, ἐκ τῆς αὐτῆς παραλίας Φραγκοκαστέλλου ἐκκινῆσαν, διηυθύνθη δι' ἑτέρων στενῶν πρὸς τὸ χωρίον Καλλικράτην, πλὴν καὶ ἐκεῖ ἀποκρουσθὲν ἠναγκάσθη νὰ σταματήσῃ τὴν πορείαν του.

Τὰ αὐτὰ περίπου συνέβησαν καὶ ἐπὶ τοῦ ἀντιθέτου μέρους τῶν Σφακίων. Πρὸ πέντε ἡμερῶν διεδόθη ἐν τῇ πόλει ὅτι ὁ ἐν Ἀποκορώνοις ἐστρατοπεδευμένος ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ Πασᾶν στρατὸς εἰσέβαλεν εἰς τὰ στενὰ τῆς Κράπης ἄνευ ἀντιστάσεως καὶ προχωρήσας κατέλαβε τὸ Ἄσκυφον, πλὴν ἡ Διοίκησις ἐτήρει περὶ τούτου σιωπήν. Ἡ εἴδησις αὕτη, καίτοι παρ' ὅλων τῶν Τούρκων διαδιδομένη ὡς θετική, ἐφαίνετο ἐκ πολλῶν δεδομένων ὅτι ἦτο ψευδής. Καὶ πραγματικῶς κατόπιν ἐπληροφορήθημεν ὅτι ὁ ὑπὸ τὸν [1] Μεχμὲτ Πασᾶν στρατὸς λαβὼν διαταγὴν νὰ προσβάλῃ τὰ στενὰ τῆς Κράπης ἠπείθησε νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν ταύτην εἰπὼν ὅτι δὲν δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο, ἂν δὲν τεθῶσιν ἐπὶ κεφαλῆς ἄτακτοι ἐθελονταί. Τούτου κατόπιν γενομένου, ὁ στρατὸς ἐπεχείρησε τὴν προσβολὴν καὶ ἱκανῶς προεχώρησε (τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν διαδοθεῖσαν περὶ καταλήψεως τοῦ Ἀσκύφου εἴδησιν), ἀλλ' ἀκολούθως ἀποκρουσθεὶς ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰς προτέρας θέσεις του.

Μέχρι λοιπὸν τῆς στιγμῆς ταύτης καὶ ἐκ μέρους τοῦ Φραγκοκαστέλλου καὶ ἐκ μέρους τῶν Ἀποκορώνων ὁ τουρκικὸς στρατὸς δὲν κατώρθωσε νὰ εἰσβάλῃ εἰς Σφακία. Εἰς ἀμφοτέρας ταύτας τὰς στρατιωτικὰς κινήσεις ὁ τουρκικὸς στρατὸς ὑπέστη ἐπαισθητὰς ζημίας, ἃς ἀκριβῶς ἀγνοοῦμεν, εἰκάζομεν ὅμως ἐκ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν πληγωμένων οὓς μετέφεραν καὶ ἐνταῦθα καὶ εἰς Σούδαν.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰς ἐν Σφακίοις ἐντὸς τοῦ σπηλαίου καταφυγούσας οἰκογενείας, περὶ ὧν ἔλαβα τὴν τιμὴν ν' ἀναφέρω διὰ τῆς τελευταίας ἀναφορᾶς μου εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον, καθ' ἃς πληροφορίας κατόπιν ἔλαβον, τὰ δυστυχῆ ἐκεῖνα ἄτομα ἀναβαίνουσιν εἰς χίλια περίπου καὶ εὑρίσκονται ἐντὸς δύο σπηλαίων παρὰ τὰ χωρία Πατζιανὰ καὶ Καψοδάση [2], ὅπου κατέφυγον ἐλπίζοντα ὅτι ἤθελαν μείνει ἀφανῆ. Δυστυχῶς δύο χωρικοὶ ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς τὰ πέριξ συλληφθέντες τοὺς κατέδωκαν ἐλπίζοντες ἴσως ὅτι διὰ τῆς πράξεως ταύτης ἤθελον αὐτοὶ τοὐλάχιστον σωθῆ. Δυστυχῶς οἱ Τοῦρκοι ἀνευρόντες τὰ σπήλαια τοὺς μὲν καταδότας ἐφόνευσαν, τὰς δὲ οἰκογενείας ἐπολιόρκησαν [3] στενῶς καὶ διὰ διαφόρων μέσων ἐζήτουν νὰ εἰσβάλουν εἰς αὐτά, ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐπιτύχωσι τοῦτο προσεπάθουν διὰ παντοίων μέσων νὰ ἐπιφέρωσι τὸν θάνατον εἰς τὰ γυναικόπαιδα.

Ἀμφότεροι οἱ κ.κ. πρόξενοι Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας ἔκαμαν παρατηρήσεις εἰς τὸν Σερβὲρ Ἐφέντην, ὁ πρῶτος μάλιστα ἐγγράφως, καὶ ἐπέστησαν τὴν προσοχήν του ὅπως μὴ γίνῃ χρῆσις ἀπανθρώπων κατ' αὐτῶν μέσων. Ὁ κύρ. Δίξων μ' ἐβεβαίωσεν ὅτι ἔγραψε

---

1. Χφ. *τοῦ*.
2. Καψοδάσος (τό).
3. Χφ. *ἐπολιόρκησε*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

διὰ τοῦ ρωσικοῦ ἀτμοπλοίου *Bombory* εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Ἀγγλικὴν Πρεσβείαν νὰ τηλεγραφήσῃ εἰς τὸν Lord Lyons, οὗτινος ἐπεκαλέσθη τὴν συνδρομὴν ὑπὲρ τῶν ἐπαπειλουμένων τούτων ὄντων. Χθὲς δὲ ἀπροσδοκήτως ἔπεμψεν εἰς τὰ Σφακία καὶ τὴν κανονιοφόρον *Wizard*. Ὁμοίας παρατηρήσεις ἔκαμε καὶ ὁ Πρόξενος τῆς Ἰταλίας.

Ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης ἀπήντησεν εἰς τὰς γενομένας αὐτῷ παρατηρήσεις ὅτι παρὰ τὰ γυναικόπαιδα ὑπάρχουσι καὶ ἐπαναστάται καὶ ὅτι διὰ τοῦτο, χωρὶς τὸ παράπαν νὰ γίνῃ χρῆσις μέσων ἀπανθρώπων πρὸς καταναγκασμὸν αὐτῶν, πολιορκοῦνται ἁπλῶς, μέχρις οὗ παραδοθῶσιν. Ἐν τούτοις μόνην ἐγγύησιν δύναται νὰ χορηγήσῃ ἡ παρουσία τῆς ἀγγλικῆς κανονιοφόρου ἣν φιλοτίμως ὁ κ. Δίξων ἔπεμψεν ἐπὶ τόπου, καθότι ἄνευ πλοίου εὐρωπαϊκοῦ φόβος ὑπάρχει ὄχι μόνον μὴ μεταχειρισθῶσι βάρβαρα μέσα πρὸς καταναγκασμόν, ἀλλὰ καὶ παραδιδόμενα κατόπιν τὰ δυστυχῆ ἐκεῖνα ὄντα μὴ γίνωσι θύματα τοῦ φανατικοῦ καὶ βαρβάρου στρατοῦ. Ἤδη δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ παρουσία τῆς ἀγγλικῆς σημαίας τὰ ἔσωσε.

Καθ' ἑκάστην, μετὰ λύπης λέγω, λαμβάνομεν πληροφορίας περὶ τῶν παρεκτροπῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, αἵτινες ἀληθῶς καθίστανται σπαραξικάρδιοι. Οἱ κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας Κισσάμου δι' ἀναφορᾶς των πρὸς τὸν κ. Πρόξενον τῆς Ρωσσίας, ἐκθέτοντες τὰ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ των ὑπὸ τοῦ ὑπὸ τὸν Ἀλῆ Πασᾶν στρατοῦ διαπραχθέντα, ἐπικαλοῦνται ἀνωφελῆ συνδρομήν, τὴν διὰ ρωσικοῦ πλοίου διάσωσιν τῶν οἰκογενειῶν των. Ὁ εἰρημένος στρατὸς πολιορκήσας τὴν 20 τοῦ ἀπελθόντος Ἰουνίου τὸ χωρίον Μεσόγεια συνέλαβε, πλὴν ὀλίγων, ὅλους σχεδὸν τοὺς κατοίκους, ἐξ ὧν πεντήκοντα μὲν ἄνδρας, τοὺς πλειοτέρους γέροντας, ἔσφαξε, ἀφοῦ τινας προηγουμένως εἶχεν ἀποτυφλώσει, πολλὰς γυναῖκας ἐβίασε, τρεῖς δὲ δυστυχεῖς παρθένους ἀπήγαγεν εἰς τὸ φρούριον Καστέλλι. Εἴκοσιν ἢ κατ' ἄλλους τεσσαράκοντα περίπου γυναῖκες, φεύγουσαι τὴν θηριωδίαν τοῦ ἐχθροῦ, ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ των ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν. Γέροντα δέ τινα τυφλὸν καὶ ἀσθενῆ ἔκαυσαν ἐπὶ πυρᾶς ἀχύρων. Κατέστρεψαν καὶ κατέκαυσαν τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὰ χωρία Καναβά, Μεράδας, Γαλουβά, Παλιόκαστρον, Τσικαλαριά, Μαλεριανὰ [1] καὶ Κουκουνάραν [2], πρὸς δὲ καὶ ὅλας τὰς θημωνίας παρέδωκαν εἰς τὸ πῦρ.

Τὴν 21 Ἰουνίου οἱ τῆς Κισσάμου ἀρχηγοὶ Σκαλίδης, Καμπουράκης καὶ Μαρκουλάκης κατώρθωσαν, καίτοι ὀλίγους ἔχοντες, νὰ ἐμποδίσωσι τὴν περαιτέρω ὁρμὴν τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ φρούριον Καστέλλι. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν, ἐξελθόντος πάλιν τοῦ στρατοῦ, συνήφθη μάχη πολύωρος καὶ σφοδρά, εἰς ἣν καὶ ὁ ἀρχηγὸς Κριάρης ἔλαβε μέρος. Οἱ Χριστιανοὶ ἀποκρούσαντες πολλὰς ἐφόδους τοῦ ἐχθροῦ τὸν ἠνάγκασαν ὑποστάντα ἱκανὰς ζημίας νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ φρούριον. Ἐν τούτοις καὶ τὴν ἡμέραν ταύτην ἓν τουρκικὸν σῶμα κατεγίνετο εἰς τὸ νὰ λεηλατῇ καὶ νὰ καταστρέφῃ καὶ κατέκαυσε τὰ χωρία Βουργάρω, Ποταμίδαν, Τοπόλια, Ἅγιον Κυργιάννην, Μουρί, Καλάθαινας

---

1. Καλλεργιανά.
2. Κουκουναρὰ (ἡ).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ Μακράκαν [1]. Εἰς τὰ χωρία ταῦτα εὑρὼν δύο γυναῖκας τυφλὰς καὶ δύο ἑτέρας ἀσθενεῖς τὰς ἐκρεούργησε. Καταστρεφομένων τῶν χωρίων, καὶ οἱ ἱεροὶ ναοὶ ἐλεηλατήθησαν καὶ πολλοὶ κατεστράφησαν.

Κατὰ τὰς αὐτὰς ἡμέρας καὶ ἕτεραι μάχαι συνεκροτήθησαν παρὰ τὸν ποταμὸν Πλατανιάν, τρεῖς ὥρας περίπου μακρὰν τῶν Χανίων. Ὁ Χατζῆ Μιχάλης, εὑρισκόμενος εἰς Ὁμαλὸν καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι ἔμελλε νὰ προσβληθῇ ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ τοῦ ἐστρατοπεδευμένου πέριξ τοῦ Πλατανιᾶ, κατέβη τὴν 23 Ἰουνίου δι' Ἀλικιανοῦ, κατέλαβε τὰ χωρία Μοδὶ [2] καὶ Γεράνι καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς Κοντομάρι ἐπὶ κεφαλῆς 500. Τὴν ἐπιοῦσαν, 24 Ἰουνίου, ὁ ἐχθρός, συγκείμενος ἐξ 800 περίπου ἀτάκτων καὶ δύο ταγμάτων, ἐκίνησε κατ' αὐτοῦ καὶ τὴν 9 ὥραν π.μ. ἡ μάχη ἤρξατο πρὸς τοὺς ἀτάκτους, διαρκέσασα δύο ὥρας, καθ' ἃς πολλοὶ ἐκ τούτων ἔπεσαν. Ἀλλ' ἀκολούθως, ἐπιτεθέντος τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, ὁ Χατζῆ Μιχάλης ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ. Τότε ὁ τουρκικὸς στρατὸς κατέλαβε τὰ χωρία Γεράνι καὶ Μόδι καὶ φωναὶ ἄγριαι τῶν ἐκεῖ συλληφθέντων γυναικοπαίδων ἠκούσθησαν, ἅτινα ἔφευγον ἐν μέσῳ τῶν σφαιρῶν τῶν διαμαχομένων μερῶν. Προχωρῶν ὁ τουρκικὸς στρατὸς προσεπάθησε νὰ ἔμβῃ εἰς τὸ Κοντομάρι, ὅπου ὠχυρώθη ὁ Χατζῆ Μιχάλης, ἀλλὰ μὴ δυνηθεὶς ὑπεχώρησε καὶ οὕτως ἡ μάχη διεκόπη περὶ τὴν 4 ὥραν μ.μ. Ὁ Χατζῆ Μιχάλης βεβαιοῖ ὅτι εἰς τὴν περίστασιν ταύτην 80 περίπου γυναικόπαιδα ἐφονεύθησαν, πεντήκοντα δὲ νεάνιδες ἔπεσαν εἰς χεῖρας τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ ἀγνοεῖται ἡ τύχη των.

Τὴν νύκτα ὁ Χατζῆ Μιχάλης μετὰ τῶν ἀρχηγῶν Ἐμμ. Ζουριδάκη, Ι. Μπολανάκη, Ι. Σταματάκη καὶ Φράγκου Μανουσάκη μετέβη εἰς χωρίον Ἀποθήκαις καὶ τὴν πρωίαν τῆς 25 εἰς χωρία Ἀλικιανοῦ καὶ Σκινέ, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ προσβάλῃ τὸν ἐχθρὸν ἐκ τοῦ μέρους τῆς Ἁγιᾶς καὶ νὰ τὸν ἐμποδίσῃ τοῦ νὰ προχωρήσῃ εἰς Κίσσαμον. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν, 26 Ἰουνίου, καταλαβόντων τῶν ἐπαναστατῶν τοὺς ἀπὸ Φουρνὲ μέχρι Καμπιῶν λόφους, ἤρξατο νέα μάχη, καθ' ἣν μετ' ἐπιμονῆς προσεπάθησεν ὁ τουρκικὸς στρατὸς νὰ τοὺς ἐκτοπίσῃ, πλὴν δὲν τὸ κατώρθωσε. Τέλος [τέλος] μετὰ πεντάωρον μάχην, καθ' ἣν ὁ τουρκικὸς στρατὸς πολλάκις ἐφώρμησε κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἤδη ηὐξήθη εἰς χιλίους, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ φέρων μεθ' ἑαυτοῦ πολλοὺς νεκρούς. Τότε οἱ περὶ τὸν Χατζῆ Μιχάλην ἤρχισαν νὰ προβαίνουν πρὸς τὰ ἐμπρός, νὰ καταλαμβάνουν [3] τὰς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ θέσεις καὶ νὰ τὸν διώκουν μέχρις ἀποστάσεως βολῆς ἀπὸ τοῦ στρατοπέδου του, ὅτε περὶ τὴν 2 ὥραν μ.μ. ἀπεσύρθησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὰς προτέρας θέσεις των. Διὰ τῶν μαχῶν τούτων, καθ' ἃς ὀλίγιστοι μὲν Χριστιανοὶ ἔπεσαν, πλειότεροι δὲ Τοῦρκοι, ὁ Χαντζῆ Μιχάλης φρονεῖ ὅτι ἐματαιώθη ἡ εἰς τὴν Κίσσαμον εἰσβολὴ τοῦ εἰρημένου σώματος.

---

1. Μάκρωνας.
2. Μόδι.
3. Χφ. *καταλάβουν*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

'Η Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῶν Κρητῶν δι' ἐγγράφου[1] της (ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένου) πρὸς τοὺς κ.κ. προξένους γνωστοποιεῖ ὅτι προτίθεται νὰ ἐκδώσῃ καταδρομικὰ διπλώματα, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ παραβλάπτῃ καὶ ἐνοχλῇ διὰ καταδρομικῶν πλοίων τὸ τουρκικὸν ἐμπόριον. Δικαιολογεῖ δὲ τὴν πρᾶξιν ταύτην : 1) διότι ὁ τουρκικὸς στρατὸς μάχεται ἐναντίον τῶν μεταξὺ πεπολιτισμένων ἐθνῶν παραδεδεγμένων κανόνων παρεκτρεπόμενος εἰς βαρβάρους πράξεις, καὶ 2) διότι διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς νήσου θεωρεῖται ἡ ἐπανάστασις ὡς μέρος διαμαχόμενον. 'Αγνοῶ ἂν τὸ εἰρημένον ἔγγραφον εἶναι μόνον ἀπειλὴ ἢ ἐὰν πραγματικῶς θέλουν τεθῇ εἰς ἐνέργειαν καταδρομικὰ πλοῖα.

Υ.Γ. 'Εν Χανίοις, τῇ 3 'Ιουλίου 1867.

Λαβὼν θετικὰς καὶ σπουδαίας εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Σφακίοις διατρεχόντων σπεύδω νὰ τὰς διαβιβάσω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον.

Κατὰ τὰς εἰδήσεις ταύτας, αἵτινες φθάνουσι μέχρι τῆς νυκτὸς τῆς 29–30 'Ιουνίου, ὁ ἀπὸ Φραγκοκαστέλλου προσπαθῶν νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὰ χωρία 'Ασφένδου καὶ Καλλικράτην τουρκικὸς στρατὸς ἐπὶ πέντε ἡμέρας κατεπολεμεῖτο καὶ μ' ὅλας τὰς ἐπανειλημμένας ἐφόδους καὶ ἐπιθέσεις του ἀπεκρούσθη, χωρὶς οὐδόλως νὰ προχωρήσῃ πρὸς τὰ χωρία ταῦτα. Τὴν 28 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ὁ ἐξ 'Αποκορώνων ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ Πασᾶν στρατός, ἀναβαίνων εἰς πέντε περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν, προσβαλὼν τὰ στενὰ τῆς Κράπης, ἅτινα ὑπερησπίζοντο μόλις 500 ἄνδρες, κατώρθωσε καταπολεμούμενος ἀπὸ θέσεως εἰς θέσιν καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ μὲ πολλὰς ζημίας νὰ καταλάβῃ θέσεις τινάς, δι' ὧν ἠδυνήθη νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὸ ὀροπέδιον 'Ασκύφου καὶ νὰ καταλάβῃ δύο ἢ τρεῖς συνοικίας μὴ τολμῶν νὰ καταλάβῃ τὰς ἑτέρας, κατεχομένας ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. 'Αληθὲς εἶναι ⟨ὅτι⟩ ὁ τουρκικὸς στρατὸς οὔτε εἰς τὴν διὰ θαλάσσης εἰσβολὴν οὔτε εἰς τὴν διὰ ξηρᾶς ἀνεχαιτίσθη ὅσον ἔδει, διότι οἱ ἐν Σφακίοις ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ κρατῶσι συγχρόνως πολλὰς θέσεις. 'Αξιόπιστα ὅμως πρόσωπα βεβαιοῦν ὅτι καὶ ἐντὸς αὐτῆς τῆς ἐπαρχίας τῶν Σφακίων, ἥτις εἶναι πλήρης στενωπῶν καὶ ἰσχυρῶν θέσεων, θέλει ἀδιακόπως πολεμεῖσθαι καὶ ὑφίστασθαι τοσαύτας φθοράς, ὥστε ἐπὶ τέλους θέλει καταστραφῇ. Τοῦτο δ' ἐφάνη ἀμέσως, διότι τὴν ἐπιοῦσαν τῆς εἰς "Ασκυφον εἰσόδου του, κατ' εἰδήσεις τῆς 29 'Ιουνίου, ὥρας 2 τῆς νυκτός, ὁ ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ Πασᾶν ⟨στρατός⟩, καταπολεμούμενος πεισματωδῶς καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, ἦτο πανταχόθεν περικλεισμένος καὶ στενοχωρημένος ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, ὥστε πᾶσα συγκοινωνία αὐτοῦ μὲ τὰ 'Αποκόρωνα εἶναι διακεκομμένη. 'Επειδὴ δ' ἔκτοτε οὐδεμίαν περὶ αὐτοῦ κοινολογεῖ εἴδησιν ὁ Σερβέρ, καίτοι παρελθουσῶν τεσσάρων ἡμερῶν, εἰκάζεται ὅτι ἡ θέσις τοῦ Μεχμὲτ δὲν εἶναι εὐχάριστος.

Τὸ σπουδαιότερον δ' εἶναι ὅτι οἱ Σφακιῶται ἅπαντες, περὶ ὧν ὁ Σερβὲρ 'Εφέντης διέδιδεν ἐσχάτως ὅτι εὑρίσκονται εἰς συνεννοήσεις μετὰ τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ καὶ κατεγίνοντο εἰς διαπραγματεύσεις, ἐμφοροῦνται ἅπαντες ἀπὸ τὰ πατριωτικώτερα αἰσθήματα καὶ ἀπό-

1. 'Αριθ. 848, 22 'Ιουνίου 1867· ΑΥΕ/ΚΥ – Μ18/623· *Further correspondence respecting the disturbances in Crete : 1867*, σ. 210.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

φασιν ἔχουσι νὰ πολεμήσωσι τὸν ἐχθρὸν μέχρι τέλους προτιμῶντες νὰ ὑποστῶσι πᾶσαν θυσίαν παρὰ νὰ ὑποταχθῶσι. Διὰ τοῦτο εἶχον προηγουμένως λάβει πρόνοιαν ν' ἀποσύρωσι τὰς οἰκογενείας των εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων, ὅπου μετέφεραν καὶ τὰ πράγματά των, εἰς τρόπον ὥστε τὰ χωρία εἰς ἃ ὁ ἐχθρὸς εἰσήλασε μέχρι τοῦδε τὰ εὗρεν ἐντελῶς κενά. Πανταχόθεν δ' ἐξ ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν συρρέουν εἰς Σφακία πολεμισταί.

Ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῶν Κρητῶν δι' ἐγγράφου [1] της πρὸς τοὺς κ. κ. προξένους τῶν διαφόρων δυνάμεων καταγγέλλουσα τὰς ἐξῆς πράξεις τοῦ Ἀρχιστρατήγου τῆς Ὑ. Πύλης διαμαρτύρεται ἐνώπιον τοῦ πολιτισμένου κόσμου : 1) ὅτι συλληφθέντων δύο αἰχμαλώτων Τούρκων στρατιωτῶν τὴν 27 Ἰουνίου ἐ.ἔ. εἰς Φραγκοκάστελλον καὶ ἑτέρου τινὸς προηγουμένως, ἡ Προσωρ. Κυβέρνησις ἀπεπειράθη νὰ τοὺς ἀνταλλάξῃ πρὸς Χριστιανοὺς συλληφθέντας, πλὴν ὁ Ἀρχιστράτηγος τῆς Πύλης ἀπήντησεν ὅτι δὲν δέχεται τοιαύτας ἀνταλλαγάς, ἀλλ' ὅτι θὰ φονεύῃ ὅσους συλλαμβάνει καὶ ἂς πράττουν τὸ αὐτὸ καὶ οἱ Χριστιανοὶ εἰς ὅσους Τούρκους συλλάβωσι· 2) ⟨ὅτι⟩ ὁ τουρκικὸς στρατὸς συλλαβὼν τὴν 26 Ἰουνίου ἐ.ἔ. ἐν Φραγκοκαστέλλῳ Χριστιανόν τινα, Μανόλην Μαλεντριτάκην, ἔσχισε τὸ στῆθός του καὶ ἀποσπάσας τὴν καρδίαν του τὴν περιέφερε πρὸς ἔκφρασιν ἀγρίου θριάμβου. Τὴν αὐτὴν ἀποτρόπαιον πρᾶξιν ἔπραξαν καὶ καθ' ἑτέρου τινὸς πληγωμένου, Σαουνάτζου καλουμένου.

Ἐπισυνάπτεται : 1) ἀντίγραφον ⟨ἐγγράφου⟩ [2] τοῦ Πράκτορος Ρεθύμνης περὶ τῶν ἐκεῖσε διατρεχόντων καὶ 2) ἀναφορὰ[ν] [3] τῶν κατοίκων τῆς Κισσάμου.

163

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 54 *Ἡράκλειον, 3 Ἰουλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ27/985

Ἡ ἔλλειψις συγκοινωνίας καθυστερεῖ εἰσέτι πᾶσαν ἀκριβῆ πληροφορίαν περὶ τῆς διαμονῆς τῶν ἐθελοντῶν περὶ ὧν ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ σᾶς ἀναφέρω διὰ τῆς προηγουμένης ἀναφορᾶς μου. Φήμη ὅμως ὑπάρχει ὅτι ἐκ τῆς Βιάνου ἐπέρασαν εἰς Καπεταλιανὰ [4] τῆς ἐπαρχίας Μεσερᾶς καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν ἐπαναστατῶν. Αἱ περὶ τῶν κινδύνων ὅμως περιπέτειαι δὲν ἐπανελήφθησαν, ὥστε αἱ κατὰ πρῶτον διαδοθεῖσαι φῆμαι ἀποβαίνουσιν ἀνυπόστατοι.

---

1. Ἀριθ. 920, 28 Ἰουνίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ18/639.

2. Πιθανώτατα πρόκειται περὶ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Καλοκαιρινοῦ, ὑπ' ἀριθ. 169, 28 Ἰουνίου 1867, τὴν ὁποίαν βλ. ἀνωτέρω, σσ. 373–374.

3. Ὁ Ὁπλαρχηγὸς Γ. Καμπούρης καὶ ὁ λαὸς τῆς Κισάμου πρὸς Σ. Δενδρινόν, 23 Ἰουνίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ18/619.

4. Εἰς Καπετανιανὰ ἢ εἰς Καστελλιανά.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Καθ' ὅλας τὰς μέχρι σήμερον ἀφιχθείσας εἰδήσεις εἰς τὴν Διοίκησιν, ὁ Ρεσὶτ Ἐφένδης δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ ἀπὸ Τιμπακίου πρὸς τὰ Σφακιά, διότι δεινῶς ἀπεκρούσθη δὶς εἰς Ἀμάριον παρὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Ὅθεν ὁ ἐξ ἀνατολῶν ὁδεύων ὀθωμανικὸς στρατὸς δὲν ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ του.

Ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς, διὰ νὰ μὴ ἀποδειχθῇ ψευδόμενος πρὸς τοὺς ἐνταῦθα Ὀθωμανοὺς ὡς πρὸς τὴν ἀνέγερσιν πύργων, ἀφῆκεν ἐντολὴν νὰ συνάξωσιν ἅπαντας τοὺς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς πόλεως κτίστας καὶ εἰς πρώτην παραγγελίαν του νὰ τοὺς ἀποστείλωσιν εἰς Χανία, ἵνα ἐκ Σφακίων ἀρχίσῃ τὸ ἔργον. Κατὰ συνέπειαν ἡ ἐνταῦθα Διοίκησις ἔκτοτε μέχρι τοῦδε συλλαμβάνει δίκην κακούργων τοὺς κτίστας καὶ μέχρι τοῦδε ἀριθμεῖ ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν εἴκοσι, τοὺς ὁποίους προσωποκρατεῖ ὑπὸ αὐστηρὰν ἐπιτήρησιν ἐν τῷ Διοικητηρίῳ, δίδουσα πρὸς ἕκαστον ξηρὸν μόνον ἄρτον ἄνευ οὐδεμιᾶς περιπλέον ἀποζημιώσεως.

Πρὸ πολλῶν ἡμερῶν ἐνέσκηψεν ἐπιδημία τῆς δυσεντερίας, προσβάλλουσα πρὸ πάντων τοὺς Ὀθωμανούς, ἀποθνήσκοντας καθ' ἑκάστην εἴκοσι μέχρι τριάκοντα. Ἐπίσης ἡ νόσος ἴλερη[1] ἀποδεκατίζει σκληρῶς τοὺς παῖδας, ὥστε πολλάκις ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀποβιούντων Ὀθωμανῶν καὶ Χριστιανῶν ὑπερβαίνει τοὺς τριάκοντα πέντε. Παρατηρήσας ὅτι ἡ δυσεντερία ἐπιτείνεται ἠρώτησα τὸν δοκιμώτερον τῶν ἐνταῦθα ἰατρῶν Ἰτάρ, τὸν καὶ Ὑποπρόξενον τῆς Γαλλίας, ἐὰν ἡ εἰρημένη νόσος παρουσιάζῃ ἐπικίνδυνον χαρακτῆρα, δυνάμενον νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν χολέραν. Μ' ἐβεβαίωσεν ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν διατρέχει τοιοῦτον κίνδυνον, ἀλλ' ὅτι πολὺ πιθανὸν ἡ χρῆσις τῶν σταφυλῶν κατόπιν νὰ μεταβάλῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ νοσήματος· ὥστε διατελῶ ἄγρυπνος ἐν περιπτώσει ἐπικινδύνου μεταβολῆς τῆς ἐν λόγῳ ἀσθενείας νὰ εἰδοποιήσω τὴν Σ. Κυβέρνησιν.

Ἡ ἐξαγρίωσις τῶν ἐντοπίων Ὀθωμανῶν μᾶς ἐπαρουσίασε κατ' αὐτὰς ἀνήκουστον ἀνοσιούργημα. Μεταβαίνουσιν οἱ βάρβαροι εἰς τὸ νεκροταφεῖον τῶν Χριστιανῶν, ἀνοίγουσι τοὺς τάφους καὶ ῥίπτουσι τοὺς νεκροὺς εἰς τὸ ὕπαιθρον πρὸς βρῶσιν τῶν σκύλων καὶ τῶν σαρκοφάγων πτηνῶν διαμελίζοντες πολλάκις τὰ πτώματα διὰ μαχαιρῶν. Τὸ θλιβερὸν τοῦτο γεγονὸς ἐπανελήφθη πολλάκις, ὥστε διεμαρτυρήθη ὁ ἐπίτροπος τοῦ Μητροπολίτου εἰς τὴν Διοίκησιν καὶ ἀπεστάλη εἰς τὸ νεκροταφεῖον φρουρὰ ἐκ ζαπτιέδων διὰ νὰ ἐμποδίσῃ δῆθεν τὴν περαιτέρω ἐξακολούθησιν τῆς ἀνιέρου πράξεως. Ἀλλ' ὅμως οἱ βάρβαροι ἐξακολουθοῦν νὰ ἐνεργῶσι τὰ ἴδια καίτοι εὑρισκομένης τῆς φρουρᾶς.

Συνέπεσε ν' ἀποθάνῃ εἷς παῖς τοῦ Συμβούλου Νικολάου Δρακάκη καί, διὰ νὰ μὴ ὑποστῇ τὸ νεκρικὸν σῶμα ὅ,τι ἄλλα προηγούμενα, ἡ μήτηρ ἐζήτει νὰ κρατήσῃ ταριχευμένον τὸν παῖδα οἴκαδε, ὁ πατὴρ νὰ τὸν ἐνταφιάσῃ ἐντὸς τοῦ προαυλίου τῆς οἰκίας, εἰς τρόπον ὥστε ἡ οἰκογενειακὴ θλῖψις συνεκίνησε τὸν Διοικητὴν νὰ ἐκδώσῃ ἄδειαν διὰ νὰ ἐνταφιασθῇ εἰς τὸν περίβολον τῆς ἐνταῦθα ἐκκλησίας. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ἐπὶ ἑτέρου νεκροῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν οἰκογένειαν ἑνὸς ὀρθοδόξου διερμηνέως ὑπηρετοῦντος τὴν ἐνταῦθα Διοίκησιν.

---

1. Ἱλαρά.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Οὐδεὶς δύναται νὰ διαψεύσῃ τὴν ἀνωτέρω ἀναφερομένην βανδαλικὴν πρᾶξιν, διότι καὶ ἡ Διοίκησις διατελεῖ ἐν γνώσει καὶ πολλοὶ Χριστιανοὶ ⟨τὴν⟩ ἀντελήφθησαν αὐτοπροσώπως. Ἐὰν ἡ συγκοινωνία ὑπῆρχεν ἐλευθέρα, οἱ εὐσεβεῖς τοῦ Μωάμεθ ἠδύναντο νὰ πλάσωσι τὸ ψεῦδος ὅτι οἱ Χριστιανοὶ ἐπὶ τούτῳ ἐνήργησαν τοιαύτας πράξεις, διὰ νὰ τοὺς δυσφημήσωσιν. Εὐτυχῶς ὅμως ἡ διαγωγή των ὡς πρὸς τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς συγκοινωνίας ἐκδηλοῖ ἀρκούντως τὴν ἐνοχήν των.

164

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 170 (σχέδιον) *Ρέθυμνον, 3 Ἰουλίου 1867*

ΑΥΕ/ΠΡ – Μ71/2627

Οὐδεμία μεταβολὴ ἐπῆλθεν εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο ἀπὸ τῆς 28ης λήξαντος Ἰουνίου, καθ' ἣν διεβίβασα ὑμῖν τὴν ὑπ' ἀριθ. 169 τελευταίαν ἔκθεσίν [1] μου. Οἱ εἰς τὰ χωρία Κάστελον, Ἀρμένους καὶ λοιπὰ στρατοπεδεύσαντες Ὀθωμανοὶ ἐξακολουθοῦν τὰς καταστροφὰς καὶ ἁρπαγὰς μὲ περισσοτέραν ἐνέργειαν, αἱ δὲ δημοπρασίαι τῶν ἁρπαγῶν τούτων ἐξακολουθοῦν καθημερινῶς ἐντὸς τῆς πόλεως. Ὁ εἰς Τυπάκη [2] μένων στρατὸς εἰσέβαλεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἁγίου Βασιλείου φθάσας τὴν 1/13 τούτου εἰς χωρίον Κουσελιανά [3]. Μετά τινας ἀψιμαχίας αὐθημερὸν ἔφθασαν εἰς Ρέθυμνον ἐγχώριοί τινες Ὀθωμανοὶ Ἡρακλειῶται μὲ πλείστας ἁρπαγὰς ζῴων, ἐπίπλων καὶ ἄλλων εἰδῶν. Πυρπολήσαντες δὲ ὅλα τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας ἀνέτρεψαν ἐκ θεμελίων καὶ ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα διενυκτέρευσαν. Μεταξὺ τούτων συγκαταλέγεται καὶ τὸ μεγαλύτερον χωρίον τῆς νήσου [4], ἡ κωμόπολις Μέλαπες [5]. Ἐλαιόδενδρα κατέκαυσαν πλεῖστα, ἐρήμωσαν ἀμπελῶνας, θημωνίας γεννημάτων μετεχειρίσθησαν πρὸς χρῆσιν τῶν ζῴων των, τὰς δὲ ἀπολειφθείσας παρέδωσαν εἰς τὸ πῦρ. Ἀγνοεῖται δὲ πῶς μετεχειρίσθησαν τὰ δυστυχῆ γυναικόπαιδα, μόνον ὅτι ⟨sic⟩ δὲν εἶναι δύσκολον νὰ τὸ ἐννοήσῃ τις. Ἅπασα ἡ ἐπαρχία τοῦ Ἁγίου Βασιλείου κατεστράφη, ὅπως καὶ αἱ λοιπαὶ τοῦ τμήματος τούτου ἐκτὸς τῆς παραλίας Πρέβελι, εἰς ἣν προτίθενται ἤδη νὰ εἰσβάλωσι.

Οἱ εἰς τὰ πλησιόχωρα καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως διαμένοντες Χριστιανοί, ὅπως καὶ ἄλλοτε σᾶς ἀνέφερα, οὐδεμίαν ἀσφάλειαν ἔχουν· ἀπεναντίας μένουν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν καθ' ἑκάστην ἐξερχομένων στιφῶν Ὀθωμανῶν. Ἡ Διοίκησις δὲν τοὺς ἐπιτρέπει νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν πόλιν, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ ἐξάγωσι τροφὰς ἢ ἐνδύματα, ἐὰν δὲ οἱ ἐπαναστάται

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 373–374.
2. Τυμπάκι.
3. Ἀγκουσελιανά.
4. Τῆς ἐπαρχίας.
5. Μέλαμπες (οἱ, θηλ.).

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κάμουν ἐπιδρομήν τινα καὶ ἁρπάξωσι ζῷα, οἱ ἐγχώριοι Ὀθωμανοὶ συλλαμβάνουσί τινας τῶν μουτήδων [1], τοὺς ὁποίους παραδίδουν εἰς τὴν Διοίκησιν, τοὺς θέτουν εἰς τὰ δεσμά, τοὺς βασανίζουν μυριοτρόπως διὰ νὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι ἦσαν συνεννοημένοι μετὰ τῶν ἐπαναστατῶν, καθὼς συνέβη τὸ παρελθὸν ὀκταήμερον εἰς ἓξ δυστυχεῖς ἐκ τοῦ χωρίου Μαρουλᾶ τοὺς ὁποίους κρατοῦν εἰς τὰ δεσμά.

Χθὲς τὴν πρωίαν πλῆθος Ὀθωμανῶν ἐπολιόρκησαν τὸ χωρίον Πηγὴ ἀφαιρέσαντες τὰ ζῷα τῶν Χριστιανῶν. Τινὰς ἐξ αὐτῶν ἔδειραν, ἄλλους ἐτουφέκισαν καὶ ἄλλους ἠπείλησαν διαφοροτρόπως. Οἱ παθόντες ἀνεφέρθησαν εἰς τὴν Διοίκησιν, μὲ τὴν μεγαλυτέραν ὅμως ἀφέλειαν ἤκουσε τὰ παθήματά των. Αὐθημερὸν Ὀθωμανοὶ διαβαίνοντες ἐκ τοῦ χωρίου Ἀτσιπόπουλου ἔσφαξαν πτωχὸν Χριστιανόν, ἀντλοῦντα ὕδωρ. Οὐδεμία ἡμέρα παρέρχεται νὰ μὴ ἀκολουθήσουν τοιοῦτοι φόνοι· ὥστε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ Διοίκησις ἀρέσκεται νὰ συμβαίνουν τὰ τοιαῦτα.

Οἱ ἐντὸς τῆς πόλεως Χριστιανοὶ ὑποφέρουν ἔτι περισσότερον. Στεροῦνται παντὸς ἀναγκαίου καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Ἡ Ἀγαθοεργὸς Ἐπιτροπὴ δὲν χορηγεῖ πλέον τὸ παραμικρὸν εἰς τοὺς Χριστιανούς· ὥστε οἱ ἄνθρωποι κινδυνεύουν νὰ ἀποθάνουν τῆς πείνης. Δὲν εὑρίσκουν ἐργασίαν διὰ νὰ πορίζωνται τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀπολύτως ἀναγκαῖα. Ζητοῦν ἄδειαν νὰ ἀπέλθωσι, δὲν τοῖς ἐπιτρέπεται. Ὥστε, ἐὰν παραταθῇ ἐπὶ πολὺ αὕτη ἡ κατάστασις, δύναταί τις νὰ θεωρήσῃ ταῦτα τὰ ὄντα ἀπὸ τοῦδε ἀπωλεσμένα.

Ἔργον φιλανθρωπίας ἤθελεν εἶσθαι ἐὰν ἐλαμβάνετο πρόνοιά τις ὑπὲρ τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς εὑρισκομένων τούτων Χριστιανῶν, ὅπως ἀπαλλαχθῶσιν ἐκ τῶν δεινῶν ἅτινα ὑποφέρουν. Ἡ σύστασις τῆς Ἀγαθοεργοῦ Ἐπιτροπῆς συντείνει περισσότερον εἰς τὴν δυστυχίαν ταύτην τῶν Χριστιανῶν. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν, οἱ Χριστιανοὶ ἠδύναντο νὰ ζῶσι καλύτερον ἐπαιτοῦντες, ἐνῷ ἤδη οὔτε τοῦτο δὲν τοῖς ἐπιτρέπεται. Μέχρι σήμερον διενεμήθησαν [2] δώδεκα ὀκάδες μόλις ἀλεύρου εἰς ἕκαστον ἄτομον, ἐνῷ κατὰ τὴν προκήρυξιν τῆς Ἐπιτροπῆς ἔπρεπεν ἕκαστος νὰ λάβῃ ὀκάδας (ἀριθμ. 45) τεσσαράκοντα πέντε.

Τὸ ἴδιον εἰς τὸ Ἀγγλικὸν Προξενεῖον ὑπ' ἀριθ. 13.

165

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 184 *Χανιά, 5 Ἰουλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ18/629

Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμ. 181 καὶ ἀπὸ 3 τοῦ ἀρξαμένου μηνὸς ἀναφορᾶς [3] μου ἔλαβα τὴν τιμὴν ν' ἀ⟨να⟩φέρω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον περὶ τῶν ἔν τινι σπηλαίῳ παρὰ τὸ Φραγκοκάστελ-

1. Τῶν δηλωσάντων ὑποταγήν.
2. Χφ. *διενεμήθη*.
3. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 374–379.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

λον εὑρισκομένων καὶ πολιορκουμένων οἰκογενειῶν καὶ περὶ τῆς εἰς Ἄσκυφον εἰσβολῆς τοῦ Μεχμὲτ Πασᾶ. Ἤδη ὠφελούμενος ἐκ τῆς εἰς Πειραιᾶ μεταβάσεως τοῦ γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου *La Salamandre*, ὅπερ ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ χθὲς ἀφιχθέντος ἑτέρου ἀτμοπλοίου ὁ *Προμηθεύς*, προσθέτω τὰ ἑξῆς : ὅτι ὁ Πλοίαρχος τῆς ἀγγλικῆς κανονιοφόρου κ. Murray ἐπανελθὼν ἐκ Φραγκοκαστέλλου, ὅπου ἔλαβε συνέντευξιν μετὰ τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ, διηγεῖται ὅτι ὁ μὲν τουρκικὸς στρατὸς κατέχει τὰ πρῶτα ὑψώματα, ὁ δὲ Ὀμὲρ Πασᾶς διαμένει μετὰ μικρᾶς τινος φρουρᾶς εἰς τὸ Φραγκοκάστελλον, παρὰ τὴν παραλίαν ἄνωθι τῆς ὁποίας, εἰς ἀπόστασιν ἡμίσεος περίπου μιλίου, κεῖται τὸ σπήλαιον ἐν τῷ ὁποίῳ εὑρίσκονται αἱ οἰκογένειαι. Κατασκευάσας δὲ δύο μικρούς πύργους κατέναντι τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου τὸ πολιορκεῖ, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ καταναγκάσῃ τοὺς ἐν αὐτῷ νὰ παραδοθῶσι. Πράττει δὲ τοῦτο, διότι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν ἔνοπλοι οἵτινες φονεύουν τοὺς προσερχομένους στρατιώτας καὶ προσέτι διότι (καθ' ἃ ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς βεβαιοῖ) δύο πληρεξούσιοι τῆς Κρήτης ἢ μέλη τῆς συνελεύσεως εὑρίσκονται ἐν αὐτῷ. Ὑπεσχέθη ὅμως εἰς τὸν κ. Murray ὅτι δὲν θέλει κάμει χρῆσιν οὐδενὸς βαρβάρου μέσου πρὸς καταναγκασμὸν τῶν ἐν τῷ σπηλαίῳ, οὐδὲ θέλει βλάψει τὰ γυναικόπαιδα μετὰ τὴν παράδοσίν των.

Ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ὡμολόγησεν εἰς τὸν Ἄγγλον Πλοίαρχον ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ προχωρήσῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῶν Σφακίων, οὐδὲ νὰ καταλάβῃ τὰ χωρία Ἀσφένδου καὶ Καλλικράτην ἀποκρουσθεὶς ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν, ὅτι ὅμως χθὲς ἔμελλον νὰ γίνωσι νέαι προσπάθειαι πρὸς ἐκβίασιν τῶν στενῶν, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἑνωθῶσιν ἑκατέρωθεν ἀμφότεροι οἱ στρατοί. Ὁ Ἄγγλος Πλοίαρχος προσθέτει ὅτι ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς τῷ ὡμολόγησεν ὅτι ἡ τελευταία πορεία τοῦ Ρεσσὴτ Πασᾶ, τοῦ νὰ μεταβῇ ἐκ τοῦ Λασιθίου εἰς Τυμπάκη, ὑπῆρξεν ἐπιζήμιος καὶ λίαν ἐπικίνδυνος εἰς τὸν τουρκικὸν στρατόν, διότι ἐκτὸς τῶν λοιπῶν ζημιῶν ἓν αἰγύπτιον τάγμα κατεστράφη ἐξ ὁλοκλήρου μετὰ τῶν στρα⟨τιω⟩τῶν καὶ τῶν ἀξιωματικῶν του. Ὁ κύριος Murray μεταβαίνων εἰς Φραγκοκάστελλον διήρχετο ἕνεκα τοῦ ἀποκλεισμοῦ τρία μίλια μακρὰν τῆς ἀκτῆς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιστροφήν, εἰπόντος τοῦ Ὀμὲρ ὅτι δύναται νὰ παραπλέῃ ἐγγύτερον, ἔπραξε τοῦτο καὶ μεταξὺ τῆς Ἁγίας Ρουμέλης καὶ τῆς Τρυπητῆς εἶδε χωρικοὺς μεταφέροντας ἐκ τῆς παραλίας πράγματα εἰς τὰ ἐνδότερα καὶ ὑποθέτει ὅτι ἐκεῖ ἀπεβίβασε τὸ *Ἀρκάδιον* τὸ τελευταῖον φορτίον του.

Ἐνῷ λοιπὸν καὶ ἐκ τῆς ὁμολογίας τοῦ ἰδίου Ὀμὲρ Πασᾶ, ἣν μᾶς μετέδωκεν ὁ κ. Murray, καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν γινώσκομεν ὅτι ὁ τουρκικὸς στρατὸς δὲν κατώρθωσε μέχρι τοῦδε ἄλλο, εἰμὴ νὰ εἰσβάλῃ (τὸ ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ Πασᾶν σῶμα) εἰς Ἄσκυφον καὶ νὰ καταλάβῃ μέρος αὐτοῦ, ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης τὴν παρελθοῦσαν Δευτέραν ἀνήγγειλεν εἴς τινας τῶν κ.κ. προξένων ὅτι ὁ Μεχμὲτ εἰσῆλθεν εἰς Ἄσκυφον καὶ κατέλαβε τὰ Σφακία καὶ ἰδίως τὰ χωρία Ἴμπρον, Ἄσφενδον, Καλλικράτην καὶ τέλος ἡνώθη μετὰ τοῦ ἐκ Φραγκοκαστέλλου ὁρμηθέντος στρατοῦ. Ἀλλ' ἅπαντες, καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἀνωτέρω περὶ τοῦ ἐναντίου πληροφορία, μετὰ μεγίστης ἐπιφυλάξεως ἤθελαν ἀκούσει τὰς πληροφορίας τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντη, ἀναδειχθείσας πολλάκις μὴ ἀληθεῖς.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου ἐξέθεσα ὅτι, καθ' ἃς πληροφορίας αὐθεντικὰς εἶχον, αἵτινες φθάνουσι μέχρι τῆς νυκτὸς τῆς 29–30 τοῦ ἀπελθόντος Ἰουνίου, ὁ Μεχμὲτ Πασᾶς εἶχε καταλάβει μέρος μόνον τοῦ Ἀσκύφου, ἀλλ' ὅτι, συσσωρευθέντων πανταχόθεν πολλῶν ἐπαναστατῶν, κατεπολεμεῖτο ἐκεῖ καὶ ἐπὶ τέλους περιεκυκλώθη καὶ πᾶσα μετὰ τῶν Ἀποκορώνων συγκοινωνία του, καταληφθέντων τῶν ὀπισθίων του, διεκόπη. Ἂν καὶ ἔκτοτε δὲν ἔλαβον ἑτέραν ἐκεῖθεν ἀσφαλῆ εἴδησιν, εἰκάζω ὅμως ὅτι πραγματικῶς διεκόπησαν αἱ συγκοινωνίαι τοῦ Μεχμὲτ καὶ πιθανῶς εὑρίσκεται εἰς θέσιν δύσκολον, διότι, ἐνῷ εἰσῆλθεν εἰς Ἄσκυφον τὴν 28 Ἰουνίου, ἔκτοτε καίτοι παρελθουσῶν ἑπτὰ ἡμερῶν οὐδεμίαν ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης παρ' αὐτοῦ ἔλαβεν εἴδησιν, ὅπερ δὲν ἤθελε προφανῶς συμβῆ, ἂν αἱ συγκοινωνίαι του ἦσαν ἐλεύθεραι. Ἡ δὲ εἴδησις ἣν, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, ἀνήγγειλεν εἰς τὰ προξενεῖα δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸν Μεχμὲτ Πασᾶν, ἀλλ' ἀπὸ [1] τὸν εἰς Ἀποκόρωνα μένοντα στρατόν, ὅστις ἁπλῶς ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Σερβὲρ Ἐφέντην ὅτι ὁ Μεχμὲτ εἰσέβαλεν εἰς Σφακία. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω λοιπὸν μέχρι τῆς χθὲς ὄχι μόνον οἱ δύο τουρκικοὶ στρατοὶ δὲν ἡνώθησαν, οὐδὲ τὰ Σφακία κατελήφθησαν, ἀλλὰ καὶ λίαν πιθανὸν φαίνεται ὅτι ὁ Μεχμὲτ στενοχωρημένος ὑπάρχει ἐντὸς τῶν στενῶν τοῦ Ἀσκύφου.

166

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 171 *Ρέθυμνον, 6 Ἰουλίου 1867*

ΑΥΕ/ΠΧ – Μ58/2166

Διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 170 τελευταίας ἐκθέσεώς [2] μου ἀνήγγειλα ὑμῖν τὴν εἰς Ρέθυμνον ἄφιξιν Ἡρακλειωτῶν Ὀθωμανῶν μὲ πλείστας ἁρπαγάς. Διὰ ταύτης μου σπεύδω νὰ σᾶς γνωστοποιήσω ὅτι οἱ ρηθέντες, ἀφοῦ ἐδημοπράτησαν αὐτάς, ἑνωθέντες μετὰ Ρεθυμνίων Ὀθωμανῶν μετέβησαν τὴν 2αν καὶ 3ην Ἰουλίου εἰς τὰ ὑποτεταγμένα χωρία Ἀτσιπόπουλον, Πρινέ, Βεδέρους καὶ Μετόχια Φραγκζεσκιανά, τὰ ὁποῖα ἐπολιόρκησαν. Οἱ Χριστιανοὶ ἐκλείσθησαν εἰς τὰς οἰκίας των διὰ νὰ προφυλαχθῶσιν, ἀλλ' οἱ Ὀθωμανοὶ ἠνέῳξαν αὐτὰς διὰ πυροβολισμῶν, εἰσῆλθον ἁρπάσαντες ὅσα πράγματα εὗρον, ζῷα, χρήματα καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἐνδύματα τῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Προσεπάθησαν ν' ἀτιμάσουν τὰς γυναῖκας ἀπειλοῦντες αὐτὰς διὰ τῶν ὅπλων, γυμνώσαντες δὲ αὐτὰς παρρησίᾳ καὶ ἀφαιρέσαντες τὰ ἐνδύματα αὐτῶν τὰς ἐγκατέλιπον γυμνάς. Ἐφόνευσαν ἐντὸς τῆς οἰκίας του χωρικόν τινα εἰς χωρίον Μετόχια, ἀφοῦ προηγουμένως τὸν ἠνάγκασαν καὶ τοὺς ἔδωσε γρόσια ἑπτακόσια, ἅτινα εἶχε, θέσαντες εἰς τὸ στόμα τὸ πυροβόλον. Ἐπλήγωσαν δὲ καὶ δύο γυναῖκας.

Τὴν ἐπαύριον οἱ Χριστιανοὶ ἐλθόντες εἰς Ρεθύμνην ἀνεφέρθησαν εἰς τὴν Διοίκησιν

---

1. Χφ. *ὑπό*.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 381–382.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ παρουσιασθέντες ὡμολόγησαν τοὺς κακούργους, τοὺς ὁποίους προσεκάλεσαν εἰς τὸ Διοικητήριον. Ἀντὶ ὅμως νὰ περιορίσωσι καὶ τιμωρήσωσιν αὐτούς, προσέτι δὲ καὶ ν' ἀνεύρωσι τὰ πράγματα τῶν δυστυχῶν Χριστιανῶν, ἐκάθηντο ἀπαθεῖς θεαταὶ καὶ ἠκροῶντο τῆς ἐκφερομένης ἀπειλῆς ὑπὸ τῶν κακούργων κατὰ τῶν παθόντων. Οὐδεμία δὲ παρατήρησις ἔγινε, διότι οἱ Ὀθωμανοὶ διετείνοντο ὅτι θὰ φονεύσουν δι' ἐνέδρας τοὺς κατοίκους ὅλων τῶν χωρίων καὶ ὅτι δὲν ἀναγνωρίζουν ὡς ὑποτεταγμένον [1] οὐδένα τῶν ἐκτὸς τῆς πόλεως οἰκούντων.

Τὴν ἀναφορὰν τῶν κατοίκων τῶν χωρίων, ἐκτὸς τοῦ χωρίου Μετόχιον, τοὺς ὁποίους ἠμπόδισαν νὰ [μὴ] ἐκθέσουν τὰ παράπονά των, ἀπέστειλαν μετὰ τῶν ἀναφερομένων, συνοδευομένων [2] ἀπὸ ἕνα σύμβουλον, πρὸς τὸν εἰς Ἀρμένους διαμένοντα Μεχμὲτ Πασᾶν. Οὗτος ἀναγνώσας αὐτὴν καὶ ἀκούσας τὰ παράπονά των ἀπήντησεν ὅτι αἱ καταχρήσεις αὗται πρέπει ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν ἐποχήν, ὅτι αὐτοὶ οἱ Χριστιανοὶ εἶναι οἱ αἴτιοι, ἐπειδὴ ἐπανεστάτησαν, καὶ σήμερον δικαίως ὑποφέρουν. Τοὺς διεβεβαίωσεν ὅμως ὅτι τοῦ λοιποῦ δὲν θέλουν συμβῇ τὰ τοιαῦτα. Τοιαύτην ἱκανοποίησιν ἔλαβον οἱ δυστυχεῖς Χριστιανοί. Φαίνεται ὅτι ἡ Διοίκησις εἴτε δὲν θέλει εἴτε δὲν δύναται νὰ περιστείλῃ ταῦτα τὰ κακουργήματα. Καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως δέ, ἐὰν συμβοῦν τοιαῦτα, τὴν αὐτὴν ἱκανοποίησιν θέλουν λάβει οἱ παθόντες.

167

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 185 *Χανιά, 9 Ἰουλίου 1867*

AYE/KY – M18/631

Διὰ τῶν ὑπ' ἀριθμ. 181 καὶ 184 καὶ ἀπὸ 3 καὶ 5 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς δύο ἀναφορῶν [3] μου ἔλαβα τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον ὅτι τὸ ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ Πασᾶν σῶμα καταλαβὸν ἀπὸ τῆς 28 τοῦ ἀπελθόντος Ἰουνίου μέρος τοῦ ὀροπεδίου Ἀσκύφου εἶχεν ἀπομονωθῇ ἐκεῖ καὶ ὅτι τὸ ἐκ Φραγκοκαστέλλου ὁρμηθὲν σῶμα δὲν εἶχεν εἰσέτι κατορθώσει νὰ καταλάβῃ τὰ χωρία Ἀσφένδου καὶ Καλλικράτην, οὐδὲ νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ Μεχμὲτ Πασᾶ. Δυστυχῶς ἔκτοτε τὰ πράγματα μετεβλήθησαν ἐπὶ τὸ χεῖρον.

Ἀληθῶς ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας ὁ Μεχμὲτ Πασᾶς περιωρισμένος ἦτο ἐντὸς στενοῦ κύκλου πέριξ τοῦ χωριδίου τοῦ Ἀσκύφου Καραῖς καὶ πολλάκις κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἀποπειραθεὶς νὰ προχωρήσῃ καὶ καταλάβῃ τὰ λοιπὰ ἐν τῷ ὀροπεδίῳ 5 ἢ 6 χωρίδια [4]

---

1. Χφ. *ὑποτεταγμένους.*
2. Χφ. *συνοδευόμενοι.*
3. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 374–379, 382–384.
4. Βλ. Ν. Σταυράκη, *Στατιστικὴ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης*, Ἀθῆναι 1890, τ. Β' (πίνακες), σ. 29.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἠναγκάσθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ὀχυρώματά του, καθότι οἱ ἐπαναστάται κρατοῦντες ὅλα τὰ πέριξ ὑψώματα καὶ τὰ στενὰ τῆς Κράπης ἐματαίωσαν τὸν σκοπόν του, καὶ πρὸς τοῦτο πολλαὶ ἀψιμαχίαι καὶ νυκτεριναὶ ἐπιθέσεις ἔλαβον χώραν.

Δυστυχῶς ὅμως, ἑτέρου τινὸς ἰσχυροῦ σώματος ὑπὸ τὸν Ρεσσὴτ Πασᾶν εἰσβαλόντος ἐκ τῆς ἐπαρχίας τοῦ Ἁγίου Βασιλείου καὶ καταλαβόντος διὰ τῶν ὀρέων τὰ πέριξ τοῦ χωρίου Καλλικράτους ὑψώματα, οἱ τὰ μέρη ἐκεῖνα φυλάττοντες καὶ ἀπασχολοῦντες τὸν ἐκ Φραγκοκαστέλλου ὁρμώμενον στρατὸν ὀλιγάριθμοι ἐπαναστάται ἠναγκάσθησαν, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ κινδύνου τοῦ νὰ περικυκλωθῶσι, νὰ [1] ἀποσυρθῶσι καὶ νὰ τραπῶσιν οἱ μὲν πλειότεροι πρὸς ἀνατολάς, ἵνα καταλάβωσι τὰ ὀπίσθια τοῦ Ρεσσὴτ Πασᾶ, οἱ δὲ ὀλιγώτεροι πρὸς δυσμὰς ἐνούμενοι μὲ τὸ ὑπὸ τὸν κ. Ζιμπρακάκην σῶμα. Ὁ δὲ κ. Κορωναῖος, εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα πρότερον εὑρισκόμενος, εἶχεν ἤδη μεταβῆ εἰς τὸ τμῆμα Ρεθύμνου, ἵνα συγκεντρώσας δυνάμεις ἀπασχολήσῃ τὸν Ρεσσὴτ Πασᾶν. Τοιουτοτρόπως τὸ ὑπὸ τὸν Πασᾶν τοῦτον σῶμα καταβὰν διὰ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων κατέλαβε τὸ χωρίον Ἴμπρον, ἡνώθη μετὰ τοῦ ἐκ Φραγκοκαστέλλου ἐρχομένου στρατοῦ καὶ κατόπιν μετὰ τοῦ ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ Πασᾶν καὶ κατέλαβεν ὅλα τὰ ἀνατολικομεσημβρινὰ μέρη τοῦ Ἀσκύφου, ἀφοῦ κατέκαυσε τὰ χωρία Καλλικράτην, Ἀσφένδου καὶ Ἴμπρον.

Ἡ ἕνωσις τῶν τριῶν τούτων ἰσχυρῶν σωμάτων ἔλαβε χώραν τὴν 5 Ἰουλίου, τὴν δ' ἐπιοῦσαν συνεκροτήθη μάχη διαρκέσασα καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν ὁ ὀθωμανικὸς στρατὸς ἕνεκα τῆς ἀριθμητικῆς ὑπεροχῆς του κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ θέσιν τινὰ δεσπόζουσαν τὴν εἰς Ἀνώπολιν καὶ Μουρὲ [2] δίοδον. Ἐπειδὴ δέ, ἂν κατελαμβάνετο ἡ δίοδος αὕτη καὶ εἰσήρχετο ὁ ἐχθρὸς εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο τῶν Σφακίων, οἱ ἐπαναστάται καὶ στενοχωρημένοι ἤθελαν εὑρεθῆ καὶ δὲν ἤθελαν δυνηθῆ νὰ προστατεύσωσι τὸ μέρος ἐκεῖνο, ὁ κ. Ζιμπρακάκης τὴν νύκτα τῆς 6–7 τοῦ μηνὸς διὰ τῶν ὀρέων κατέβη εἰς τὸ χωρίον Μουρί, ἔνθα ἐσχάτως ἤδρευε καὶ ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις τῶν Κρητῶν.

Ὁ τουρκικὸς λοιπὸν στρατὸς ἐγένετο μέχρι τοῦδε κύριος τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τῆς ἐπαρχίας τῶν Σφακίων. Τὸ δυσάρεστον τοῦτο γεγονὸς δὲν πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἔλλειψιν ἀνδρείας ἢ καρτερίας τῶν κατοίκων, πολὺ δ' ὀλιγώτερον εἰς ἄλλην φαύλην αἰτίαν, ἀλλ' εἰς τὴν φύσιν αὐτὴν τῶν πραγμάτων. Οἱ Σφακιῶται, ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὰ ἀγνότερα αἰσθήματα καὶ ἀφωσιωμένοι ὄντες εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα, εἶχον προλάβει νὰ ἐκκενώσωσι τὰς οἰκίας των ἢ ν' ἀφαιρέσωσι τὰς στέγας αὐτῶν καὶ νὰ μεταφέρωσι τὰς οἰκογενείας των καὶ τὰ πράγματά των εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων. Εἰσβαλόντος δὲ τοῦ ἐχθροῦ, τὸν ἀπέκρουσαν τόσον αὐτοί, καθὼς καὶ οἱ ἐθελονταὶ μετὰ καρτερίας καὶ ἐπὶ δώδεκα ἡμέρας ἀνεχαίτισαν τὴν ὁρμήν του διαφιλονικοῦντες αὐτῷ βῆμα πρὸς βῆμα τὴν χώραν. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἠδύναντο νὰ συρρεύσωσιν ἐξ ἄλλων ἐπαρχιῶν πλειότεροι πολεμισταὶ καὶ διαρκέστερον ἢ ἐπιτυχέστερον νὰ προστατεύσωσι τὰ Σφακία. Ἀλλ' ἡ μὴ ἐπιτυχία τούτου ἀποδοτέα εἶναι

---

1. Χφ. *καί*.
2. Μουρί.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

εἰς λόγους ἀναγομένους εἰς τὴν σύστασιν πάσης ἐπαναστάσεως καὶ ἰδίως τῆς κρητικῆς, ἥτις δὲν ηὐμοίρησεν ἀπὸ τῆς γεννήσεώς της νὰ ἐφαρμόσῃ ὀργανισμόν τινα καὶ τάξιν. Πρὸ πάντων ὅμως πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τοὺς παρατεταμένους ἀγῶνας, εἰς τὰς παντοειδεῖς θυσίας ἃς ὁ δυστυχὴς οὗτος λαὸς ὑπέστη, εἰς τὸν μέγαν ὄγκον τοῦ ἐχθροῦ, ὅστις κατὰ τὰς βεβαιώσεις προσώπων εἰδημόνων ἀναβαίνει σήμερον εἰς 70 περίπου χιλιάδας ἀνδρῶν.

Ὁ ἐχθρὸς διὰ τῶν κολοσσιαίων τούτων δυνάμεων κατέχων ὅλας σχεδὸν τὰς ἐπαρχίας θέτει εἰς προφανῆ κίνδυνον ὅλους τοὺς κατοίκους, ὥστε οὗτοι ἀδιαφοροῦντες πλέον διὰ τὰς ὑλικὰς καταστροφὰς καὶ ζημίας καταγίνονται πῶς νὰ σώσουν τὰ φίλτατα αὐτοῖς ὄντα. Τῇ ἀληθείᾳ ὕστερον ἀπὸ τόσα δεινὰ ἃ ὁ τόπος ὑπέστη, ὕστερον ἀπὸ τόσας θυσίας ⟨εἰς⟩ ἃς οἱ Κρῆτες, οἱ μάρτυρες οὗτοι τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, ὑποβάλλονται, ὕστερον ἀπὸ τόσας ἑκατόμβας θαυμαστὸν εἶναι πῶς μετὰ δέκα μηνῶν κακουχίας καὶ στερήσεις δὲν ἐξηντλήθη εἰσέτι ἡ καρτερία των καὶ δὲν ἐψυχράνθη τὸ αἴσθημά των. Μολαταῦτα οἱ Σφακιῶται καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς ἐθελονταὶ καὶ ἄλλοι, οἵτινες ὅλοι ὁμοῦ δὲν ὑπερβαίνουσι τοὺς 2500 ἄνδρας, θέλουν εἰσέτι παλαίσει κατὰ τοῦ εἰς τὴν ἐπαρχίαν εἰσβαλόντος ἐχθροῦ καὶ θέλουσιν ἀμυνόμενοι τῷ διαφιλονικεῖ βῆμα πρὸς βῆμα τὴν χώραν. Ὅταν δ' ἀπελπισθῶσι τοῦ ν' ἀναχαιτίσωσι τὴν ὁρμήν του, θέλουσιν[1] ἀποσυρθῇ εἰς τὰς ἀνατολικωτέρας ἐπαρχίας.

Τὸ δεινὸν καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην εἶναι τὰ γυναικόπαιδα, ἄτινα, εἰς πολλὰς χιλιάδας ἀναβαίνοντα καὶ μὴ δυνάμενα νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰς παρακειμένας ἐπαρχίας ἃς ὁ ἐχθρὸς διατρέχει καὶ λεηλατεῖ, κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη, ἔνθα οὔτε τροφαὶ οὔτε ὕδωρ οὔτε σκέπη ὑπάρχει, καὶ διατρέχουν τὸν ἔσχατον τῶν κινδύνων, τοῦ νὰ περιπέσωσιν εἰς χεῖρας τοῦ ἐχθροῦ. Τοῦτο βλέπουσα ἡ Προσωρινὴ Κυβέρνησις ἐπεκαλέσθη καὶ αὖθις ἀνωφελῶς τὴν φιλανθρωπίαν τῶν πλοιάρχων τῶν ἐνταῦθα πολεμικῶν πλοίων, ρωσικοῦ καὶ ἰταλικοῦ, ἤ, τούτου μὴ γενομένου, ἐζήτησαν τὴν ἔλευσιν τοὐλάχιστον τοῦ *Ἀρκαδίου* καὶ τῶν δύο ἄλλων ταχυπόρων ἀτμοπλοίων, ἵνα ἐλθόντα παραλάβωσιν οἰκογενείας ἀπὸ τὰς παραλίας τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, τῶν Σφακίων, τοῦ Σελίνου καὶ τῆς Κισσάμου.

Τὴν κατάληψιν τῶν Σφακίων, ἣν ὁ Ὁμὲρ Πασᾶς πρὸ τῆς ἐκτελέσεώς της προεκήρυξε, θέλει βεβαίως ἡ Πύλη ἐκμεταλλευθῇ καὶ θέλει [τὴν] παραστήσει εἰς τὸν κόσμον, ὅστις κατὰ πρόληψιν ἀποδίδει εἰς τὴν ἐπαρχίαν ταύτην σημασίαν ἀνωτέραν τῆς πραγματικῆς, ὅτι κατέβαλε τὴν ἐπανάστασιν, ἵνα ἐντεῦθεν προλάβῃ τὰς τυχὸν γενομένας διπλωματικὰς ἐνεργείας. Ἡ κατάληψις τῶν Σφακίων, λυπηρὰ ὁπωσδήποτε, ἀμέσως μὲν δὲν θέλει ἐπιφέρει τὴν πτῶσιν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἀπεναντίας φρονῶ ὅτι αὕτη θέλει εἰσέτι παραταθῇ καὶ θέλει δώσει καιρὸν εἰς τὴν διπλωματίαν νὰ ἐνεργήσῃ τι ὑπὲρ αὐτῆς, ἂν σπουδαίως μεριμνᾷ περὶ τούτου. Ἄλλως ὅμως, ἂν οἱ Κρῆτες ἀπελπισθῶσιν ἐκ μέρους αὐτῆς, τότε ἡ καταστροφὴ θέλει ἐπέλθει ταχίστη.

Ἡ Προσωρ. Κυβέρνησις τῶν Κρητῶν διὰ τῶν ἐν ἀντιγράφῳ συνημμένων τριῶν

---

1. Χφ. *θέλει*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ἐγγράφων [1] της καταγγέλλει καὶ αὖθις βαρβάρους καὶ ἀπανθρώπους πράξεις τοῦ Ὁμὲρ Πασᾶ, περὶ ὧν ἔκαμα μνείαν ἐν τῇ προτελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου, ἀλλὰ δὲν εἶχα τότε προφθάσει νὰ ὑποβάλω τὰ ἀντίγραφα. Αἱ τοιούτου εἴδους πράξεις, ἐπαυξηθεῖσαι μάλιστα ἐσχάτως, ἀφ' ἧς ἐγένετο γνωστὸν ὅτι ἐν τῷ κοινοβουλίῳ ἰσχυροῦ κράτους δὲν γίνονται πιστευταί, εἶναι τόσον πολλαί, ὥστε δὲν εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ κρατῇ τις σημείωσιν. Καὶ μολαταῦτα αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ μετὰ κυνισμοῦ τὰς ἀρνοῦνται.

Παρὰ μηχανικῶν Ἄγγλων ὑπηρετούντων εἰς τὰ ὀθωμανικὰ πλοῖα ἐμάθομεν κατ' αὐτὰς ὅτι ἔκ τινος θωρακωτῆς φρεγάτας ἔρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν Χριστιανούς τινας αἰχμαλώτους (τὸ γεγονὸς τοῦτο γινώσκει καὶ ὁ κ. Dickson). Μάλιστα δὲ ὁ κ. Murray ἐκ Σφακίων ἐπανερχόμενος κατ' αὐτὰς ἀπήντησε δύο πτώματα εἰς τὴν θάλασσαν. Ὁ κ. Tricou μᾶς βεβαιοῖ ὅτι, καθ' ἃ ἐπληροφορήθη, νέοι τινὲς ἀξιωματικοὶ Τοῦρκοι καὶ ξένος τις ἰατρὸς μὴ ἀνεχόμενοι νὰ βλέπωσι τοιαύτας ἀπανθρώπους πράξεις ἐζήτησαν τὴν παραίτησίν των. Οἱ εἰς τὸν ὀθωμανικὸν στόλον ὑπηρετοῦντες μηχανικοὶ Ἄγγλοι, ἐὰν εὕρισκον ἄλλην ὑπηρεσίαν, ἤθελαν διὰ τὸν ἴδιον λόγον παραιτήσει τὰ τουρκικὰ πλοῖα. Καθ' ἑκάστην εἰς τὰς ὁδοὺς τῶν Χανίων καὶ τῶν λοιπῶν πόλεων πωλοῦνται δημοσίως ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἢ τῶν ἐντοπίων ἐθελοντῶν τὰ λαφυραγωγηθέντα πράγματα τῶν Χριστιανῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλὰ ἱερὰ ἀντικείμενα ὑπάρχουσιν, οἷον δισκοπότηρα, ἀντιμήνσια, ἱερὰ ἄμφια κλπ. κλπ. Πολλαὶ γυναῖκες εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς νήσου δὲν δύνανται ἕνεκα τῆς γυμνότητός των νὰ ἐξέλθωσιν.

Ὁ ἐν Ρεθύμνῃ ἡμέτερος Προξενικὸς Πράκτωρ μοὶ ἀναγγέλλει διὰ τοῦ συνημμένου ἐν ἀντιγράφῳ ἐγγράφου [2] του ὅτι πολλοὶ Τοῦρκοι μεταβάντες εἰς διάφορα χωρία ἐλήστευσαν δημοσίως τοὺς κατοίκους ἀφαιρέσαντες ὅ,τι παρ' αὐτοῖς εὗρον καὶ ἕνα κάτοικον ἐφόνευσαν. Παραπονεθέντες εἰς τὸν Καϊμακάμην οἱ παθόντες ἀντὶ ἱκανοποιήσεως ἔλαβαν ἀπάντησιν ὅτι αὐτοί εἰσιν οἱ πταῖσται. Τὸ λυπηρότερον ὅμως, κύριε Ὑπουργέ, ἐξ ὅλων τούτων εἶναι ἡ εἴδησις, ἣν χθὲς ἐμάθομεν, ὅτι ἐν τῷ τμήματι Ἡρακλείου πολυάριθμοι σφαγαὶ διεπράχθησαν, ἰδίως ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πεδιάδι καὶ Ἀρκαδίᾳ [3]. Οἱ ἐν Ἡρακλείῳ ὑποπρόξενοι τῶν μεγάλων δυνάμεων λαβόντες γνῶσιν τῶν σφαγῶν τούτων ἀπετάθησαν ἐν σώματι εἰς τὸν Καϊμακάμην καὶ ἐζήτησαν πληροφορίας καὶ τὴν ἀνήκουσαν ἔνοπλον συνοδείαν, ὅπως πέμψωσιν ἐπιτοπίως τοὺς διερμηνεῖς των, ἀλλ' ὁ Καϊμακάμης προσποιηθεὶς ἄγνοιαν ἢ θέλων νὰ παραστήσῃ τὰ πράγματα μὴ σπουδαῖα ἠρνήθη νὰ χορηγήσῃ ἔνοπλον δύναμιν. Τότε ἐκεῖνοι δι' ἐκτάκτου ταχυδρόμου, ἀφιχθέντος ἐνταῦθα χθές, ἀνήγγειλαν τὸ γεγονὸς εἰς τοὺς προϊσταμένους των καὶ ἐζήτησαν ὁδηγίας. Οὗτοι, καὶ ἰδίως ὁ κ. Tricou

---

1. Πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις προξένους : α') ἀριθ. 921, 29 Ἰουνίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ18/640· β') ἀριθ. 922, 29 Ἰουνίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ18/641· Τσιριντάνη, ἔ.ἀ., τ. Β', σσ. 313–314· γ') ἀριθ. 950, 30 Ἰουνίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ18/643.

2. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 384–385.

3. Ἐπισκοπικὴ περιφέρεια περιλαμβάνουσα τὴν ἐπαρχίαν Ρίζου (βλ. ἀνωτέρω, σ. 352, ὑποσημ. 2).

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καὶ ὁ κ. Dickson, ἔκαμαν παρατηρήσεις εἰς τὸν Σερβὲρ Ἐφέντην, ὅστις ἐφάνη λίαν καταβεβλημένος καὶ λυπημένος διὰ τὸ συμβὰν καὶ κατά τινα τρόπον ἐξεφράσθη τὴν ἀδυναμίαν εἰς ἣν ἡ ἀρχὴ εὑρίσκεται τοῦ νὰ περιστείλῃ τὰ τοιαῦτα. Κατόπιν τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ κ. Tricou συσκεφθέντες οἱ ἔχοντες ἐνταῦθα πολεμικὰ πλοῖα πρόξενοι μετὰ τῶν πλοιάρχων ἀπεφάσισαν νὰ πέμψωσιν ἓν ἀτμόπλοιον εἰς Πειραιᾶ, ὅπως μεταβιβάσωσι τηλεγράφημα ὁμοιότυπον πρὸς τὰς σχετικὰς κυβερνήσεις των δι' οὗ ν' ἀναγγέλλωνται αἱ λαβοῦσαι χώραν σφαγαὶ καὶ ὁ ὑπάρχων κίνδυνος τοῦ νὰ ἐπαναληφθῶσιν αὗται. Ἀπεφασίσθη σήμερον νὰ συνέλθωσιν ἐκ νέου, νὰ συντάξωσι τὸ τηλεγράφημα, ὅπερ καὶ ὁ κ. Dickson συνήνεσε νὰ πέμψῃ εἰς τὴν κυβέρνησίν του, καὶ ἴσως τὸ ἑσπέρας ἀναχωρήσῃ τὸ ἀτμόπλοιον. Ἀγνοοῦμεν εἰσέτι τὰ χωρία εἰς ἃ ἔλαβαν χώραν αἱ φονικαὶ αὗται σκηναὶ καὶ πόσα τὰ θύματα, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶναι πολλά, καθότι οἱ ἴδιοι Τοῦρκοι τὰ ἀναβιβάζουν εἰς πεντήκοντα.

Αἱ ἐν τοῖς δύο ⟨σπηλαίοις⟩ παρὰ τὸ Φραγκοκάστελλον πολιορκούμεναι οἰκογένειαι ἡρωικῶς προστατεύονται ὑπὸ τῶν ὀλίγων παρ' αὐταῖς ἀνδρῶν καὶ γινώσκομεν ὅτι μέχρι τῆς 5 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς δὲν εἶχαν παραδοθῇ. Αἱ ἐνταῦθα ὅμως ἀρχαὶ διέδωκαν χθὲς ὅτι τοῦ ἑνὸς σπηλαίου αἱ οἰκογένειαι παρεδόθησαν καὶ τὰ μὲν γυναικόπαιδα ἀφεθέντα ἐλεύθερα μετέβησαν εἰς Σφακία, οἱ δὲ ἄνδρες, ἑπτὰ τὸν ἀριθμόν, μετήχθησαν ἐνταῦθα.

Ἐκ τῶν ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Ἀρκαδίου αἰχμαλωτισθέντων, περὶ ὧν προηγουμένως ἀνέφερα [1] εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον ὅτι ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης ἔδωκεν ὑπόσχεσιν ὅτι θέλει τοὺς ἐλευθερώσει, ἔφερε πρό τινων ἡμερῶν δύο ἐνταῦθα. Ὁ κ. Tricou μὲ βεβαιοῖ ὅτι καὶ τοὺς λοιποὺς βαθμηδὸν θέλει ἐλευθερώσει.

Εἰς τὸν κ. A. Conti, Πλοίαρχον τοῦ ἰταλικοῦ ἀτμοπλοίου *Authion*, εἰς ὃν ἀπενεμήθη, ὡς ἐπληροφορήθην, τὸ ἀργυροῦν παράσημον, δὲν ἐστάλη τοῦτο εἰσέτι. Καθ' ἃ δὲ ἐπληροφορήθην, τοῦτο μένον ⟨sic⟩ εἰς χεῖρας τοῦ ἐν Ἀθήναις κ. Πρέσβεως τῆς Ἰταλίας δὲν ἐπέτρεψεν ἡ κυβέρνησίς του νὰ δοθῇ εἰς τὸν Πλοίαρχον. Ἐνταῦθα ὀφείλω νὰ προσθέσω ὅτι ὁ Ἰταλὸς Πλοίαρχος ἰδὼν ἐν ταῖς ἐφημερίσι ὅτι εἰς τὸν Αὐστριακὸν Πλοίαρχον κ. Herzelf ἀπενεμήθη συνάμα τὸ χρυσοῦν παράσημον, χωρὶς οὗτος νὰ προσφέρῃ τὰς ἐκδουλεύσεις ἃς ἐκεῖνος προσέφερε, δὲν ἀπέκρυψε τὴν δυσαρέσκειάν του.

Υ.Γ. Τὰ χωρία ἐν οἷς ἐγένοντο αἱ σφαγαὶ ὀνομάζονται Ἀλκαλοχῶρι [2], Ἁγιὰ Παρασκή [3], Σκύλοι [4] κλπ. κλπ. Ὁ ἀριθμὸς τῶν θυμάτων δὲν μᾶς εἶναι εἰσέτι γνωστός, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὅλα τὰ εὑρεθέντα εἰς τὰ χωρία αὐτὰ ἄτομα ἐσφάγησαν. Αὐτουργοὶ τῶν κακουργημάτων τούτων ὑπῆρξαν οἱ βασιβουζοῦκαι.

Τὸ τηλεγράφημα ὅπερ οἱ κ.κ. πρόξενοι τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ρωσσίας καὶ Ἰτα-

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 368–369.
2. Ἀρκαλοχώρι.
3. Ἁγία Παρασκευὴ ἢ Ἁγιὲς Παρασκιές; Ἀμφότερα εἶναι χωρία τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος.
4. Σκυλοὶ ἢ Σκυλοῦ· νῦν Καλλονή.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

λίας πέμπουν εἰς τὰς κυβερνήσεις των καὶ ὅπερ διὰ τοῦ ἰταλικοῦ ἀτμοπλοίου *Authion* μεταφέρεται εἰς τὰς ἐν Ἀθήναις σχετικὰς πρεσβείας ἔχει ὡς ἑξῆς :

«Des massacres de femmes et enfants ont éclaté dans l'intérieur de l'île. L'autorité ne peut ni réprimer l'insurrection ni arrêter le cours de ces atrocités. L'humanité réclamerait impérieusement la suspension immédiate des hostilités ou le transport en Grèce des femmes et enfants. Mes collègues d'Angleterre, de Russie et d'Italie adressent un télégramme identique à leurs gouvernements.»

Ἡ πρωτοβουλία τῆς σπουδαίας ταύτης πράξεως ὀφείλεται εἰς τὸν κ. Tricou.

168

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 55 *Ἡράκλειον, 10 Ἰουλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ27/989

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρελθούσης ἑβδομάδος οἱ ἐντόπιοι Ὀθωμανοὶ συναθροισθέντες εἰς τὸ [1] ἐντὸς τῆς πόλεως κεντρικώτερον τέμενος, καλούμενον Βαλτὲ Τζαμί [2], διεσκέφθησαν νὰ ἐνεργήσωσιν ἁρπαγὰς καὶ σφαγὴν κατὰ τῶν ἐκτὸς τῆς πόλεως Χριστιανῶν. Ἐξελθόντες τοῦ φρουρίου μετέβησαν εἰς διάφορα χωρία τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος καί, ἀφοῦ ἀφῄρεσαν πᾶν ὅ,τι εὗρον ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ τοῖς ἀγροῖς, ἐφόνευσαν ἀρκετοὺς Χριστιανούς.

Πληροφορηθέντες ἅπαντες οἱ ἐνταῦθα συνάδελφοί μου τὸ ἀνωτέρω λυπηρὸν γεγονός, μετὰ προηγουμένην συνδιάσκεψιν ἀπεφάσισαν [3] νὰ μεταβῶσιν αὐτοπροσώπως οἱ τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ρωσσίας πρὸς τὸν Καϊμακάμην, διὰ νὰ ζητήσωσι πληροφορίας. Τὴν ἕκτην τοῦ μηνὸς παρουσιασθέντες πρὸς τὸν Καϊμακάμην, Ἀβδουλὰ Βέη τῷ ἀνέφεραν τὰ γεγονότα καὶ ἐζήτησαν νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς διερμηνεῖς τῶν προξενείων νὰ μεταβῶσιν ἐπιτοπίως, διὰ νὰ ἐξετάσωσι τὰ περὶ τῆς διαγωγῆς τῶν Ὀθωμανῶν. Ὁ Καϊμακάμης δὲν τοῖς ἠρνήθη ὅτι ἔλαβον χώραν ἁρπαγαί, ἀλλ' ⟨εἶπεν⟩ ὅτι ἡ περὶ σφαγῆς φήμη εἶναι ὑπερβολική, ὅτι ἔπεμψεν αὐτὸς ἐπιτροπὴν ἐξ Ὀθωμανῶν διὰ νὰ ἐξετάσῃ, καὶ θέλει ἐνεργήσει τὰ δέοντα. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀποστολὴν τῶν διερμηνέων, ἀντέταξεν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀσφάλεια. Οἱ συνάδελφοί μου λαβόντες τὴν ἀνωτέρω ἀπάντησιν ἔγραψαν τὰς ἐνεργείας των πρὸς τοὺς ἐν Χανίοις προϊσταμένους των καὶ αὐθημερὸν ἔπεμψαν τὰ ἔγγραφά των διὰ τοῦ Διερμηνέως τοῦ Γαλλικοῦ Υ/προξενείου.

Τὴν δείλην τοῦ παρελθόντος Σαββάτου, ὀγδόην τοῦ μηνός, ἐπαναστάται ἐπέπεσον

---

1. Χφ. *ἐν τῷ*.
2. Μπαλτὰ Τζαμί.
3. Χφ. *ἀπεφασίσθη*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κατὰ τῶν ἐν τῷ χωρίῳ Δαφναῖς τῆς ἐπαρχίας Μαλεβυζίου [1] στρατοπεδευμένων ἀτάκτων Ὀθωμανῶν, ἐφόνευσαν καὶ ἐπλήγωσαν ἀρκετοὺς καὶ τοὺς ἐξεδίωξαν τοῦ χωρίου. Κατὰ συνέπειαν εἰσῆλθεν ἐντὸς τοῦ Ἡρακλείου ὁ ἐκεῖσε ἑδρεύων Μουδίρης, καθὼς καὶ ἅπαντες οἱ διασωθέντες Ὀθωμανοί.

Χθὲς μετὰ μεσημβρίαν εἰσῆλθον [2] εἰς τὴν πόλιν ἔντρομοι καὶ οἱ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μοιραμπέλῳ διαμένοντες ἄτακτοι Ὀθωμανοί, ἐν οἷς καὶ ὁ Μουδίρης τῆς ἐπαρχίας, ἀναγγείλαντες εἰς τὴν Διοίκησιν ὅτι ἐγκατέλειψαν τὰς θέσεις των, διότι ἀνεφάνη ἐκεῖσε μέγας ἀριθμὸς ἐπαναστατῶν.

Κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα διὰ πλοιαρίων μετεφέρθησαν ἐνταῦθα ἐκ Ρεθύμνης πληγωμένοι ὑπαγόμενοι εἰς τὴν περιφέρειαν Ἡρακλείου. Ἐπίσης ἐπὶ μιᾶς γολέττας, πλοιαρχουμένης παρὰ Χριστιανοῦ, ἦλθον καὶ ὀγδοήκοντα περίπου δραπέται ἄτακτοι, τοὺς ὁποίους ἡ Διοίκησις ἠνάγκασε νὰ ἐπιστρέψωσι διὰ τοῦ ἰδίου πλοίου ἀφ' ὅπου εἶχον ἀναχωρήσει. Ὁ Πλοίαρχος εἶπεν ἐμπιστευτικῶς ὅτι πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του εἶχον μεταφέρει εἰς Ρεθύμνην ὀκτακοσίους πληγωμένους.

Εἰδοποιῶ τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι τοὺς ἐνταῦθα προσωποκρατουμένους Χριστιανοὺς κτίστας ἡ Διοίκησις δι' ἀτμοπλοίου τοὺς ἀπέστειλεν, ὡς διεδόθη, εἰς Χανία κατὰ τὴν ἑβδόμην τοῦ μηνός.

Ἡ ἀποσταλεῖσα παρὰ τοῦ Καϊμακάμη ἐπιτροπή, ἂν καὶ ἐξ Ὀθωμανῶν κατηρτισμένη, δὲν ἠδυνήθη νὰ διαψεύσῃ τὰς τόσον σημαντικὰς ἐπισυμβάσας λεηλασίας καὶ σφαγὰς κατὰ τῶν Χριστιανῶν. Ἐπανακάμψασα εἰς Ἡράκλειον ἔφερε περὶ τοὺς τριάκοντα ἀτάκτους ὡς ἐνόχους καὶ τοὺς ἐφυλάκισε. Πολὺ πιθανὸν ν' ἀπολυθῶσι ταχέως ἄνευ οὐδενὸς καταλογισμοῦ, καθότι πολλοὶ συγγενεῖς καὶ φίλοι των μεταβάντες εἰς τὸν Καϊμακάμην ἐζήτησαν ἐπιμόνως τὴν ἀποφυλάκισίν των ἀπειλήσαντες ὅτι θέλουσι προβῆ καὶ αὐτοὶ εἰς χειροτέρας πράξεις.

Ἡ συγκοινωνία διατηρεῖται εἰσέτι αὐστηρῶς διακεκομμένη.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 192 *Χανιά, 14 Ἰουλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ18/644

Τὴν παρελθοῦσαν Δευτέραν διὰ τοῦ ἐκ Πειραιῶς ἀφιχθέντος ρωσικοῦ ἀτμοπλοίου *Bombory* ὁ κ. Δενδρινός, Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ρωσσίας, ἔλαβε παρὰ τοῦ Στρατηγοῦ Ἰγνατιὲφ τηλεγράφημα δι' οὗ διετάσσετο νὰ πέμψῃ τὰ ἐνταῦθα ρωσικὰ ἀτμόπλοια εἰς

---

1. Τεμένους.
2. Χφ. *εἰσῆλθεν.*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Σφακία, ὅπως παραλάβωσι τὰ ἐκεῖ ἐν τοῖς σπηλαίοις πολιορκούμενα ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ γυναικόπαιδα, καὶ προσέτι τῷ ἐγνωστοποιεῖτο ὅτι ὁ Στρατηγὸς συνενοήθη μετὰ τοῦ Βεζίρου Ἀαλῆ Πασᾶ, ὅστις ἔδωκε τὴν συγκατάθεσίν του ὑποσχεθεὶς ὅτι ἤθελε πέμψει εἰς τὸν Ὀμὲρ Πασᾶν διαταγὰς νὰ μὴ παρεμβάλῃ οὐδὲν πρόσκομμα. Ὁμοίαν διαταγὴν ἔλαβε διὰ τοῦ τελευταίου ταχυδρομείου καὶ ὁ τῆς Γαλλίας Πρόξενος κ. Tricou ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρεσβείας του.

Ἀφιχθεισῶν τῶν διαταγῶν τούτων, ἀμφότεροι οἱ τῶν εἰρημένων δυνάμεων πρόξενοι ἐγνωστοποίησαν τὰς διαταγάς των εἰς τὸν Σερβὲρ Ἐφέντην καὶ τὸν εἰδοποίησαν ὅτι τὰ δύο ρωσικὰ πλοῖα θέλουν μεταβῆ εἰς Σφακία πρὸς παραλαβὴν τῶν οἰκογενειῶν· ὅτι καὶ ὁ κ. Tricou ἤθελε πέμψει τὸ γαλλικὸν ἀτμόπλοιον, ἂν δὲν τὸ ἐθεώρει ἀναγκαῖον, καθὰ ἐλλιμενισμένον ἐν τῷ λιμενίσκῳ τῶν Χανίων, διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν ἐπαπειλουμένων Χριστιανῶν. Ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἔλαβε τοιαύτην διαταγὴν καὶ προσεπάθησε ν' ἀναστείλῃ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ρωσικῶν πλοίων, μέχρις οὗ τοὐλάχιστον συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ. Ἀλλ' ἡ πρότασίς του δὲν ἐγένετο δεκτὴ καὶ οὕτω τὴν παρελθοῦσαν Τετάρτην ἀμφότερα τὰ ρωσικὰ ἀτμόπλοια μετέβησαν εἰς Σφακία. Ἐπανελθὼν δὲ σήμερον ὁ Μοίραρχος Boutakoff μᾶς διηγεῖται τὰ ἑξῆς : ὅτι ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς δὲν διέμενε πλέον εἰς Φραγκοκάστελλον, ἀλλ' ἐπί τινος θωρακωτῆς φρεγάτας ἠγκυροβολημένης εἰς τὸ στόμιον τοῦ ὅρμου Φοίνικος, πλησίον τοῦ Λουτροῦ· ὅτι λαβὼν γνῶσιν τοῦ σκοποῦ τῶν ρωσικῶν ἀτμοπλοίων ἀπήντησεν εἰς τὸν κ. Boutakoff ὅτι οἰκογένειαι δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἐν τοῖς σπηλαίοις, καθότι πρὸ ἡμερῶν μεθ' ὅλης τῆς ἐμπιστοσύνης παρεδόθησαν εἰς τὸν πολιορκοῦντα αὐτὰς αὐτοκρατορικὸν στρατὸν καὶ ἀνενόχλητοι μετέβησαν εἰς τὰ χωρία των. Ὅταν δὲ ὁ κ. Boutakoff ἀπήντησεν ὅτι, ἂν δὲν ὑπάρχωσι πλέον αἱ ἐν τοῖς [1] δύο σπηλαίοις πολιορκούμεναι, ἠδύνατο νὰ παραλάβῃ ἑτέρας εἰς ἄλλα παρὰ τὴν ἀκτὴν τυχὸν εὑρισκομένας σπήλαια, ἐκεῖνος ἀπήντησεν ὅτι τοιαῦται δὲν ὑπάρχουν, ὅτι ὅμως αὐτὸς δὲν ἔλαβε διαταγὴν παρὰ τοῦ Ἀαλῆ Πασᾶ ἵνα ἐπιτρέψῃ τὸ τοιοῦτον. Ὅταν δὲ ὁ κ. Boutakoff παρετήρησεν ὅτι δύναται νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ μέχρις οὗ τῷ φθάσει ἡ διαταγή, ἐκεῖνος ἀπήντησεν ὅτι καὶ εἰς περίστασιν τοιαύτην δὲν θέλει ἐπιτρέψει τὴν παραλαβὴν οἰκογενειῶν, οὐδὲ τὴν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα διαμονὴν εὐρωπαϊκῶν πλοίων, διότι διὰ τῆς παραλαβῆς τῶν οἰκογενειῶν καὶ τῆς παρουσίας εὐρωπαϊκῶν πλοίων οἱ ἐπαναστάται, οἵτινες δῆθεν ἐντὸς ὀλίγου καθ' ὁλοκληρίαν ὑποτάσσονται, θέλουν λάβει ἐνθάρρυνσίν τινα· ὅτι ἄλλως ἡ παρουσία πλοίων εὐρωπαϊκῶν εἰς τὰ παράλια τῶν Σφακίων ἀντίκειται εἰς τὸν ὑπάρχοντα ἀποκλεισμόν. Λέγων δὲ ταῦτα ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἐκαυχᾶτο ὅτι ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν θέλει καθυποτάξει ὁλόκληρον τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακίων, τὸ Σέλινον καὶ τὴν Κίσσαμον, τὰ μόνα μέρη εἰς ἃ ἡ ἐπανάστασις ἀκόμη ὑπάρχει, ὅτι ἤδη καταγίνεται νὰ περικλείσῃ τοὺς ἐν Σφακίοις εὑρισκομένους ἐπαναστάτας. Ἰδὼν ὁ κ. Boutakoff ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολήν

1. Χφ. *ταῖς*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

του ἐπανῆλθε σήμερον ἄπρακτος ἐνταῦθα καὶ πρὸς τὸ ἑσπέρας θέλει μεταβῇ εἰς Πειραιᾶ, ἵνα τηλεγραφικῶς μεταβιβάσῃ τὸ γεγονὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Παρὰ τοῦ κ. Boutakoff πληροφορούμεθα προσέτι τὰ ἑξῆς: ὅτι καθ' ὅλην τὴν παραλίαν τῶν Σφακίων ὑπάρχουσι τουρκικὰ πλοῖα ἀραγμένα, οἷον ἓν εἰς Τρυπητήν, ἕτερον εἰς Ἁγίαν Ρουμέλην, ἕτερα δύο εἰς Φοίνικα κλπ.· ὅτι ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων πλησίον τῆς πρὸς Ἀράδαιναν φάραγγος ἔβλεπε διὰ τοῦ τηλεσκοπίου ἀψιμαχίας τινὰς μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ· ὅτι οἱ μὲν πρῶτοι κατέχουν τὰ πρὸς δυσμὰς μέρη, οἱ δὲ Τοῦρκοι τὰ πρὸς ἀνατολάς· ὅτι ἓν χωρίον ἄνωθι τοῦ ὁρμίσκου τοῦ Φοίνικος ἐκαίετο· ὅτι τὰ τουρκικὰ πλοῖα ἀδιακόπως ἐπυροβόλουν κατὰ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν εἰς τὴν παραλίαν διεσπαρμένων Τούρκων· ὅτι ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς τὸν ἐβεβαίου ὅτι ὁλόκληρον τὸ ὀροπέδιον Ἀνωπόλεως ἔπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐφαίνετο εἰς τὸν κ. Boutakoff πιστευτόν· ὅτι ὅμως, ἂν τὸ κατέλαβε, τὸ δυτικὸν μέρος τῆς ἐπαρχίας Σφακίων, ὅπερ εἶναι καθ' ὑπερβολὴν κρημνῶδες καὶ δυσπόρθητον, μένει εἰς χεῖρας τῶν ἐπαναστατῶν. Ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς καυχώμενος ὅτι συνέλαβεν ἕνα ἀρχηγὸν τῶν ἐπαναστατῶν ἐπέδειξεν ἕνα τοιοῦτον εἰς τὸν Ρῶσον Μοίραρχον, ἀλλ' ὁ αἰχμάλωτος δὲν ἦτο ἄλλος εἰμὴ ὁ υἱὸς τοῦ γνωστοῦ Τσιριδάνη.

Σήμερον ἐξ ἄλλης πηγῆς πληροφορούμεθα ὅτι ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἐπεχείρησεν ἐπανειλημμένας κατὰ τῆς Ἁγίας Ρουμέλης ἐφόδους, αἵτινες ἀπεκρούσθησαν.

Ἐν τῇ τελευταίᾳ ὑπ' ἀριθμ. 185 ἀναφορᾷ[1] μου, διαβιβασθείσῃ διὰ τοῦ ἰταλικοῦ ἀτμοπλοίου τὸ *Authion*, ἔλαβα τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον τὰς εἰς τὸ τμῆμα τοῦ Ἡρακλείου λαβούσας χώραν σφαγὰς καὶ τὸ μέτρον ὅπερ αὗται προυκάλεσαν, δηλ. τὴν ἀποστολὴν πανομοίου τηλεγραφήματος[2] πρὸς τὰς κυβερνήσεις Γαλλίας, Ἀγγλίας, Ρωσσίας καὶ Ἰταλίας, δι' οὗ ἐζητεῖτο ἡ ἄμεσος παῦσις τῶν ἐχθροπραξιῶν. Σήμερον προσθέτω ὅτι καὶ ἐν τῷ τμήματι Ρεθύμνης ἕτεραι διεπράχθησαν. Τὴν 7 τοῦ ἱστομένου μηνὸς προσκληθέντες διὰ κηρύκων νὰ συνέλθωσιν οἱ στρατολογηθέντες ἐθελονταί, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ μεταβῶσιν εἰς τὸ χωρίον Ἀρμένους καὶ ἐπιθεωρηθῶσιν ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ Πασᾶ (ἄλλου παρὰ τὸν εἰς Ἄσκυφον εἰσβαλόντα), μετέβησαν εἰς τὰ χωρία Ἀγγελιανά, Μετόχι[3] καὶ Ρουμελήν, ὅπου κάτοικοί τινες πιστεύσαντες εἰς τὰς δοθείσας ἐπανειλημμένας ὑποσχέσεις περὶ ἀσφαλείας ἔμειναν ἥσυχοι εἰς τὰς οἰκίας των, ἐλεηλάτησαν τὰ χωρία ταῦτα, τὰ κατέκαυσαν ἔπειτα, καὶ εἰς ἐπίμετρον ἔσφαξαν εἰκοσιπέντε περίπου ἐξ αὐτῶν, ὅσους δηλ. εὗρον. Αἱ πράξεις αὗται ἤθελον ἐξακολουθήσει ἀναμφιβόλως καὶ εἰς τὰ λοιπὰ χωρία, ἂν μὴ σῶμα ἐπαναστατῶν ἀνεφαίνετο εἰς τὰ πέριξ, ἕνεκα τοῦ ὁποίου οἱ Τοῦρκοι ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Ἐνταῦθα δέ, εἰς τὰ πέριξ τοῦ χωρίου Γαλατᾶ[ν], Τοῦρκοι ἔσφαξαν παῖδα φυλάττοντα ἀμπέλους. Εἰς δὲ τὸ χωρίον Ἁγίαν Μαρίναν καφεπώλην τινά, Πέτρον καλού-

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 385–390.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 390.
3. Μετόχια Κάμπου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μενον, ἐφόνευσαν εἴτε οἱ συνοδεύοντες αὐτὸν χωροφύλακες εἴτε ἄλλοι μετ' αὐτῶν συνεννοηθέντες, ἀφοῦ προηγουμένως τὸν ὑπέβαλον εἰς τρομερὰς βασάνους κατακόψαντες ἀλληλοδιαδόχως τὰ κῶλα αὐτοῦ. Δυστυχῶς ἡ ἐξουσία εἴτε ἀδυνατεῖ εἴτε δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἀνακαλύψῃ καὶ τιμωρήσῃ τοὺς διαπράττοντας τοιαῦτα ἀνήκουστα τερατουργήματα. Ἐν δὲ τῇ πόλει τῶν Χανίων πρὸ πολλῶν ἡμερῶν διαθρυλεῖται ὅτι οἱ Τοῦρκοι συνώμοσαν, ἂν ὄχι ἐντὸς τῆς πόλεως, τοὐλάχιστον εἰς τὰ πέριξ, νὰ διαπράξουν γενικὰς κατὰ τῶν Χριστιανῶν σφαγάς. Αἱ φῆμαι αὗται, διαδιδόμεναι μετά τινος ὑποστάσεως καὶ πιθανολογούμεναι ὑπὸ τῶν ἐν Ἡρακλείῳ καὶ Ρεθύμνῳ ἐσχάτως διαπραχθεισῶν σφαγῶν, παρεκίνησαν τὸν κ. Tricou νὰ τὰς ἀνακοινώσῃ εἰς τὸν Σερβὲρ Ἐφέντην, νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν προσοχήν του καὶ νὰ τὸν καταστήσῃ ὑπεύθυνον διὰ πᾶν ἐνδεχόμενον νὰ συμβῇ. Περιττὸν νὰ εἴπω ὅτι ὁ κ. Tricou, ἀφ' ἧς ἦλθεν ἐνταῦθα, οὐδεμίαν περίστασιν παρέλειψε τοῦ νὰ προστατεύσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν τοὺς Χριστιανούς. Μάλιστα δ' ὀλίγον μετὰ τὴν ἄφιξίν του παρετηρήθη ἐπαισθητὴ ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν τροπὴ τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς.

Τὰ δὲ τελευταῖα γεγονότα, οἷον ἡ ἐσπευσμένη ἀποστολὴ αὐστηροῦ τηλεγραφήματος, αἱ ὡς πρὸς τὴν διάσωσιν τῶν ἐν τοῖς σπηλαίοις οἰκογενειῶν ὁδηγίαι τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Γαλλικῆς Πρεσβείας, οὐδεμίαν ἀφήνουν, φρονῶ, ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ὄχι μόνον συμπαθεῖ καὶ ἐργάζεται ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν τῆς Κρήτης, ἀλλὰ προσέτι καὶ ὅτι εὑρίσκεται εἰς συνεννόησιν μετὰ τῆς Ρωσικῆς Κυβερνήσεως.

Χθὲς ἐμάθομεν ὅτι ἐν Ἀποκορώνοις ἐγένοντο ἀψιμαχίαι τινὲς μεταξὺ τοῦ ἐκεῖ τουρκικοῦ σώματος καὶ ἐπαναστατῶν.

170

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἐπιστολὴ *Χανιά, 14 Ἰουλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ18/647

Ἀφοῦ ἔγραψα τὴν ἐπίσημον ἔκθεσίν [1] μου, ἣν θέλετε λάβει διὰ τῆς ρωσικῆς κορβέττας μετὰ τῆς παρούσης, ἐπληροφορήθην τὸ ἑξῆς, ὅπερ ἐξηγεῖ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ κ. Butakoff. Μαθὼν ὁ Ὁμὲρ Πασᾶς παρὰ τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντη ὅτι τὰ δύο ρωσικὰ πλοῖα ἔμελλον νὰ παραλάβωσι τὰς ἐν τοῖς σπηλαίοις εὑρισκομένας οἰκογενείας, ἐβομβάρδισεν ὅλας τὰς ἀκτάς, ὅπως ἐκδιώξῃ τὰς δυστυχεῖς αὐτὰς καὶ τὰς ἀναγκάσῃ νὰ ἀναβῶσιν εἰς τὰ ὄρη. Ὁ κ. Butakoff, χωρὶς νὰ γινώσκῃ τὸ περιστατικὸν τοῦτο, ὁμολογεῖ ὅτι εἰς τὴν φάραγγα τῆς Ἁγίας Ρουμέλης βράχοι ὁλόκληροι ὑπάρχουσιν ἠλλοιωμένοι καὶ κρημνισμένοι ἐκ τῶν σφαιρῶν τῶν τηλεβόλων.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 391–394.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

171

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

'Αριθ. 175 *Ρέθυμνον, 16 'Ιουλίου 1867*

ΑΥΕ/ΠΧ – Μ58/2167

Τὴν ⟨προ⟩παρελθοῦσαν Παρασκευὴν 7/19 'Ιουλίου, πρὸς τὸ ἑσπέρας, ὁ δημόσιος κήρυξ προσεκάλει τοὺς στρατολογημένους ἐγχωρίους 'Οθωμανοὺς νὰ ὑπάγωσιν εἰς 'Αρμένους, ἵνα γίνῃ ἐπιθεώρησις ὑπὸ τοῦ ἐκεῖσε Μεχμὲτ Πασᾶ. Μετέβησαν δὲ ἐκεῖ, καὶ τὴν νύκτα τῆς αὐτῆς ἡμέρας ἐκίνησαν περὶ τοὺς 600 καὶ ἐπολιόρκησαν τὰ χωρία 'Αγγελιανά, Μετόχια καὶ Ρουμελή, οἱ κάτοικοι τῶν ὁποίων πεισθέντες εἰς τοὺς λόγους καὶ τὰς ὑποσχέσεις τῆς Α.'Ε. τοῦ Στρατάρχου 'Ομὲρ Πασᾶ ἔμειναν ἥσυχοι εἰς τὰς οἰκίας των, καὶ ἐπιτεθέντες κατ' αὐτῶν ἔσφαξαν ὅσους εὗρον (καθὼς διαβεβαιοῦν οἱ ἴδιοι, ἄνω τῶν εἴκοσι), ἐλήστευσαν τὰς οἰκίας των, διήρπασαν τὰ πράγματά των, κατέκαυσαν καὶ κατέστρεψαν ἐντελῶς τὰ χωρία των, μετέφεραν τὰς συγκομιδάς των καὶ ὅλα τὰ ζῷά των εἰς Ρέθυμνον καὶ παρέδωσαν εἰς τὸ πῦρ ὅσας θημωνιὰς εὗρον. Εἰς Ρουμελὴ εὑρόντες ἱερέα τινὰ ὑπέργηρον, ἀόμματον, ἐβασάνισαν αὐτὸν ἀπειλοῦντές τον νὰ τὸν φονεύσουν, διὰ νὰ τοὺς μαρτυρήσῃ ποῦ ἔχει τὰ χρήματά του. Εἰδοποιηθέντες περὶ τούτου οἱ ἐν τοῖς ὅπλοις Χριστιανοὶ ἤρχισαν νὰ φθάνωσιν, οἱ δὲ 'Οθωμανοὶ διορῶντες τὸν κίνδυνον ἀπῆλθον κατεσπευσμένως. 'Ελθόντες δὲ πάλιν καὶ δημοπρατήσαντες τὰ λάφυρά των ἔλαβον ἕκαστος ἀνὰ γρ. 300. Πιθανὸν ἡ Διοίκησις νὰ διατείνεται ὅπως πάντοτε ὅτι τὰ τοιαῦτα πράττονται ἐν ἀγνοίᾳ της, ἀλλ' εἶναι πασίγνωστον ὅτι πραγματοποιοῦνται τῇ ὑποκινήσει της.

Πρὸ ἡμερῶν εἴς τινα ἐπιδρομήν των οἱ Χριστιανοὶ εἰς τὰ πέριξ εἶχον συλλάβει δύο παῖδας καὶ ἕνα νεανίαν 'Οθωμανούς. Τοῦτον ἐκράτησαν, τοὺς δὲ δύο παῖδας ἀπέστειλαν εἰς τοὺς γονεῖς των, τοὺς ἐπεριποιήθησαν δὲ ἀρκετὰ καλά, ὡς ὁμολογοῦν οἱ ἴδιοι.

Τὴν 12 'Ιουλίου μετέβησαν 'Οθωμανοὶ ἐγχώριοι εἰς χωρίον Κοξαρέ, ὅπου εὑρόντες 5 ἀόπλους Χριστιανοὺς ἐφόνευσαν αὐτούς.

Τὴν αὐτὴν ἐναύλωσαν πλοῖον οἱ διὰ ξηρᾶς μετὰ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ἐλθόντες ἐγχώριοι 'Οθωμανοὶ 'Ηρακλειῶται, συναινέσει καὶ τῶν Ρεθυμνίων, ἵνα ἐπιβιβασθῶσι καὶ ἐπανέλθωσι διὰ θαλάσσης εἰς 'Ηράκλειον, παρέλαβον δὲ μεθ' ἑαυτῶν καὶ ὅλα τὰ λάφυρα, ὅσα ἐκ τῶν χωρίων 'Ατσιπόπουλον, Βεδέρους, Πρινὲ καὶ Μετόχια Φραντζεσκιανὰ ἥρπασαν. Ἵνα μὴ ἀναγνωρίζωσι δὲ τὰ ζῷά των οἱ Χριστιανοί, οἵτινες ἔμενον εἰς τὴν πόλιν δι' αὐτὴν τὴν αἰτίαν καὶ πρὸς τοὺς ὁποίους ἡ Διοίκησις ὑπεσχέθη νὰ τὰ ἐλευθερώσῃ, ἔμεινε τὸ πλοῖον παρὰ τὴν προκυμαίαν μέχρι τῆς 6ης ὥρας τῆς νυκτός, ἵνα τὰ ἐπιβιβάζουν ἀφόβως. Εἷς δ' ἐξ ὅλων τῶν Χριστιανῶν κατώρθωσε μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς του καὶ ἀνεγνώρισε τὸ ζῷόν του (ἡμίονον) καὶ τὸ ἐκράτησε.

Τὴν 13 'Ιουλίου ὁ Μεϊμὲτ Πασᾶς ἐξέδωκε προκήρυξιν [1] εἰς τὰ χωρία συμβουλεύων

1. 12 'Ιουλίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ19/657.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοὺς Χριστιανοὺς νὰ καταθέσουν τὰ ὅπλα καὶ ὑποταχθῶσι πρὸς αὐτόν, τῆς ὁποίας ἀντίγραφον σᾶς διευθύνω μὲ ἐπιστολήν[1] του πρὸς τοὺς ἱερεῖς καὶ προκρίτους. Τὴν 14, τὸ ἑσπέρας, περὶ τὸ μεσονύκτιον, ἐπεβίβασαν εἴς τι πλοῖον ἐκ τοῦ χωρίου Περιβόλια, 1/4 τῆς ὥρας ἀπέχοντος[2] τῆς πόλεως, λαθραίως ἡμιόνους καὶ λοιπά, [καὶ] τοὺς ὁποίους δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιβιβάσουν φανερὰ ἀπὸ τὴν πόλιν, διότι ἦσαν ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἥρπασαν ἀπὸ τὰ χωρία Βεδέρους, Μετόχια καὶ λοιπὰ χωρία τὴν 3ην τούτου καὶ τὰ ὁποῖα οἱ ἐν τῇ πόλει μένοντες ἔτι Χριστιανοὶ ἤθελον ἀναγνωρίσει.

Τὴν 15 Ἰουλίου ἦλθε ρωσικὸν ἀτμόπλοιον, ὁ Μοίραρχος δὲ κύριος Βουτακώφ, ὅ τε Πλοίαρχος καὶ λοιποὶ ἀξιωματικοὶ τοῦ πλοίου ἐξῆλθον καὶ ὑπῆγον πρὸς χαιρετισμὸν τοῦ Ὑποδιοικητοῦ. Κατόπιν ὑπῆγον νὰ ἐπισκεφθοῦν τὸ κατάστημα τῆς Ἀγαθοεργοῦ Ἐπιτροπῆς, τὰ μέλη τῆς ὁποίας εἶχον τὴν τιμὴν νὰ εἴπωσιν ὅτι καθ' ἡμέραν περιθάλπουν τοὺς πτωχοὺς καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς εὐσπλαγχνίας των ἔδειξαν σημείωσίν τινα ὅτι εἰς 670 ψυχὰς Χριστιανῶν ἔχουν διανείμει ἕως τώρα 922 πήχεις τσίτι, 400 πήχεις πανὶ λευκὸν[3] καὶ 3000 ὀκάδας ἀλεύρου. Εἰς ὅλον τὸ διάστημα λοιπὸν τῶν $3^1/_2$ μηνῶν πεινοῦν ἆρα ἢ ὄχι; Μεταβὰς δὲ ὁ κύριος Βουτακὼφ μεθ' ὅλης τῆς λοιπῆς συνοδείας του πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν πτωχῶν τούτων, τοὺς ὁποίους ἡ Ἀγαθοεργὸς Ἐπιτροπὴ πλουσιοπαρόχως θρέφει, ἤκουσε μὲ λύπην τῆς ψυχῆς του παρ' ὅλων μιᾷ τῇ φωνῇ [ὅτι] : «πεινοῦμεν». Εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦτο ἐδυσαρεστήθησαν τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἡ Διοίκησις, καὶ μυρία παράπονα ἐκφράζουν διὰ τὴν ἀχαριστίαν των καὶ ὅτι δὲν εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ τοὺς θρέφουν. Εἶχον δὲ σκοπὸν ν' ἀκολουθήσουν τὸν κύριον Βουτακὼφ καὶ τὴν συνοδείαν μέχρι τῆς προκυμαίας εὐγνωμοσύνης χάριν, ἂν δὲν τοὺς ἐμπόδιζαν ζαπτιέδες τοὺς ὁποίους ἡ Διοίκησις εἶχε διορίσει καὶ διατάξει νὰ ἐμποδίζουν τὴν ἔξοδόν των. Διότι ἔλαβε τὸ μέτρον τοῦτο ἡ Διοίκησις: ὁσάκις ἔλθῃ πλοῖον εὐρωπαϊκόν, νὰ θέτῃ φρουροὺς εἰς τὰς θύρας τῶν οἰκιῶν ⟨εἰς τὰς ὁποίας⟩ κατοικοῦν οὗτοι οἱ πτωχοί.

Ἡ Διοίκησις ἔδωσε τὴν ἄδειαν εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς νὰ συνάζουν τὰ βαλανίδια ἀπὸ τὰ πλησιόχωρα καὶ τὰ ὁποῖα συνάζουν καὶ μεταφέρουν καθ' ἡμέραν εἰς τὴν πόλιν, ἐνῷ εἰς τοὺς εὑρισκομένους ἐνταῦθα Χριστιανοὺς ἰδιοκτήτας δὲν ἐπιτρέπει νὰ τὰ[4] εἰσάγουν εἰς Ρέθυμνον, ἀλλὰ νὰ τὰ[5] φυλάττουν εἰς τὰς οἰκίας των, πρὸς τὸν σκοπὸν βέβαια νὰ τὰ εὕρουν ἕτοιμα οἱ Ὀθωμανοὶ νὰ τὰ πάρουν ὡς λάφυρα.

---

1. 12 Ἰουλίου 1867 : ΑΥΕ/ΚΥ – Μ19/659.
2. Χφ. *ἀπέχον*.
3. Χφ. *λευκοῦ*.
4. Χφ. *τό*.
5. Χφ. *τό*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

172

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 193 *Χανιά, 17 Ἰουλίου 1867*

AYE/KY – M18/648

Διὰ τῆς τελευταίας ὑπ' ἀριθμ. 192 καὶ ἀπὸ 14 Ἰουλίου ἀναφορᾶς[1] μου, σταλείσης διὰ τοῦ εἰς Πειραιᾶ μεταβάντος ρωσικοῦ ἀτμοδρόμωνος ὁ *Ἑρμῆς*, ἔλαβα τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω ὑμῖν, κύριε Ὑπουργέ, πῶς ὁ κ. Boutakoff δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν περὶ παραλαβῆς οἰκογενειῶν διαταγὴν τοῦ στρατηγοῦ Ἰγνατιέφ. Ἡ ἀποτυχία αὕτη, ἥτις, ὡς ἦν ἐπόμενον, δυσάρεστον ἐντύπωσιν προυξένησεν εἰς τοὺς Χριστιανούς, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς Τούρκους νὰ κάμωσι ποικίλα καὶ εἰρωνικὰ σχόλια. Ἐνῷ τόσον ἀντιθέτως ἦσαν διατεθειμέναι αἱ δύο φυλαί, γεγονὸς ἄξιον λόγου καὶ γόνιμον σπουδαίων συνεπειῶν, ὅπερ ἀνέτρεψε τὰς ἐντυπώσεις τῆς προτεραίας, ἔλαβε χώραν.

Τὴν πρωίαν τοῦ παρελθόντος Σαββάτου (15 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς) ἀφίχθη ἐνταῦθα ἡ γαλλικὴ ναυαρχὶς *La Benommée*[2] μετὰ τοῦ ἀτμοπλοίου *La Sentinelle* καὶ παραχρῆμα διεδόθη ὅτι σκοπὸς τῆς ἐλεύσεώς της ἦτο ἡ εἰς τὴν Ἑλλάδα μετακόμισις τῶν κρητικῶν οἰκογενειῶν. Περὶ δὲ τὴν μεσημβρίαν ὁ Ναύαρχος κ. Simon μετέβη συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ κ. Tricou πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντη, πρὸς ὃν ἁπλῶς ἔκαμε λόγον ὅτι ἦλθεν ἐνταῦθα, ἵνα παραλάβῃ εἰς τὰ πλοῖά του χριστιανικὰς οἰκογενείας. Ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης ἐκπλαγεὶς εἰς τὸ ἄκουσμα, ἂν καὶ ἦτο ἤδη προδιατεθειμένος ὑπὸ τοῦ κ. Tricou ἡμέρας τινὰς πρότερον, παρετήρησεν ἐὰν πρόκειται περὶ τῶν ἐν τοῖς δύο σπηλαίοις οἰκογενειῶν. Ὁ δὲ Ναύαρχος ἀπήντησεν ὅτι ἡ διαταγὴ τὴν ὁποίαν ἐκ μέρους τοῦ Αὐτοκράτορος ἔλαβεν εἶναι νὰ παραλάβῃ ἀπὸ τὰς παραλίας καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς νήσου ὅλας τὰς γυναῖκας, τοὺς παῖδας καὶ τοὺς γέροντας ὅσοι ἤθελαν νὰ παραιτήσωσι τὴν νῆσον καὶ δι' ἐπανειλημμένων πλό[ι]ων νὰ μετακομίσῃ αὐτοὺς εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Παρατηρήσαντος τότε τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντη ἂν θὰ προειδοποιήσῃ τὸν Ὁμὲρ Πασᾶν, ὁ Ναύαρχος ἀπήντησεν ὅτι ὄχι, προσθεὶς ὅτι διαταγὴν τοιαύτην δὲν ἔχει· ὅτι ἡ διαταγὴ τοῦ Ἡγεμόνος του εἶναι ρητὴ καὶ θέλει κατὰ γράμμα τὴν ἐκτελέσει· ὅτι μάλιστα ἠδύνατο πρὸς τοῦτο κατ' εὐθεῖαν νὰ μεταβῇ εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς νήσου· καὶ ὅτι, ἂν ἐπεσκέφθη τὸν Σερβὲρ Ἐφέντην, ἔπραξε τοῦτο ὄχι διὰ ν' ἀναγγείλῃ εἰς τὴν ἐξουσίαν τὴν πρᾶξίν του, ἀλλὰ χάριν τῆς ἐθιμοτυπίας, ἀφοῦ εὑρίσκεται ἐν τῷ λιμένι. Παρατηρήσαντος τότε τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντη ὅτι τοὐλάχιστον θέλει τὸν εἰδοποιήσει αὐτός, ὁ Ναύαρχος εἶπεν ὅτι τοῦτο δὲν τῷ ἀφορᾷ, ὅτι ὅμως αὐτὸς θέλει ἀναχωρήσει αὐθημερόν.

Καὶ τῷ ὄντι περὶ τὴν 9 ὥραν μ.μ. ἡ γαλλικὴ ναυαρχὶς μετὰ τοῦ ἐνταῦθα σταθμεύοντος ἑτέρου γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου ὁ *Προμηθεὺς* ἀνεχώρησαν πρὸς τὰ δυτικὰ παράλια τῆς

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 391–394.
2. *Renommée*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

νήσου, εἰς θέσιν Σφινάρι τοῦ Σελίνου [1], ὅπου, ὡς εἴχομεν μάθει, ὑπάρχουν πάμπολλαι οἰκογένειαι συγκεντρωμέναι. Τὰ πλοῖα ταῦτα παρηκολούθησε καὶ τὸ ἐνταῦθα ρωσικὸν ἀτμόπλοιον *Bombory*, χωρὶς, ἐννοεῖται, νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἐκείνων καμμία ἀλληλεγγύη, ὡς ὁ κ. Tricou ἐξεφράσθη εἰς τὸν κ. Δενδρινόν. Τὸ δ' ἕτερον γαλλικὸν ἀτμόπλοιον *Sentinelle* μετέβη εἰς Πειραιᾶ πρὸς μεταφορὰν τηλεγραφήματος.

Ὅσον δύσκολος καὶ ἂν ᾖ σήμερον ἡ παραλαβὴ οἰκογενειῶν, καθότι ἐκ μὲν τῶν παραλιῶν πυροβολούμεναι ὑπὸ τῶν τουρκικῶν πλοίων, ἐκ δὲ τῶν πεδινῶν μερῶν καταδιωκόμεναι ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ κατέφυγαν, καὶ ἰδίως αἱ ἐν Σφακίοις, εἰς τὰς ὑψηλοτέρας κορυφὰς τῶν ὀρέων, μολοντοῦτο, ἐπειδὴ ὁ κ. Ναύαρχος ἔχει σκοπὸν ν' ἀγκυροβολήσῃ εἰς διάφορα σημεῖα καὶ νὰ ὁρίσῃ χρόνον τινὰ πρὸς συνάθροισιν, πρὸς δὲ νὰ πέμψῃ ἀνθρώπους [2], ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατὸν (καθότι διὰ τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην παρέλαβεν ἐντεῦθεν δύο διερμηνεῖς Χριστιανούς), καὶ νὰ ἐπαναλάβῃ τοὺς πλόας, ἐλπίζεται ὅτι κατὰ μέγα μέρος θέλει ἐκτελεσθῇ ἡ εὐγενὴς πρᾶξις. Δὲν ὑπάρχει δὲ ἀμφιβολία ὅτι ἐξ αὐτῆς, ἅμα γενομένης γνωστῆς, θέλει ὁ ἀποθαρρυνθεὶς λαὸς ἀντλήσει νέον θάρρος καὶ ἀντιτάξει εἰς τὸν ἐχθρὸν ἰσχυροτέραν ἀντίστασιν, ὄχι μόνον διότι τὰ φίλτατα αὐτῷ ὄντα θέλουν σωθῇ ἀπὸ τὰς σφαγὰς καὶ τὰς κακουχίας, ἀλλὰ διότι θέλει πεισθῇ ὅτι ἡ συμπάθεια κράτους ἰσχυροῦ, καίτοι βραδέως, ἐστράφη τέλος πάντων ὑπὲρ αὐτοῦ.

Ἀγνοῶ ἂν αἱ πληροφορίαι μου ὦσιν ἀληθεῖς, ἀλλ' ἔμαθον ὅτι, ἐπαναληφθείσης πάλιν ἐσχάτως ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τοῦ Πρέσβεως τῆς Γαλλίας τῆς περὶ ἀποστολῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς προτάσεως, ἡ Ὑ. Πύλη ἀπήντησεν ἰσχυρογνωμόνως ὅτι δὲν θὰ συγκα⟨τα⟩τεθῇ εἰς τοῦτο, ἐὰν μὴ προηγουμένως ἀναχωρήσωσιν οἱ ἐθελονταί. Ἡ ἐπίμονος αὕτη ἄρνησις, συμπεσοῦσα μὲ τὴν εἰς Παρισίους ἄφιξιν τοῦ ψευδοῦς περὶ καταλήψεως τῶν Σφακίων τηλεγραφήματος, περὶ οὗ εἶχε προλάβει νὰ γράψῃ ὁ κ. Tricou ὅτι ἐσχεδιάζετο νὰ σταλῇ, διαρκούσης τῆς εἰς Παρισίους διαμονῆς τοῦ Σουλτάνου, δυσηρέστησαν τὸν Αὐτοκράτορα, ὅστις τὴν 11 τοῦ ἰσταμένου μηνὸς ἀπέστειλε τὸ πρὸς τὸν Ναύαρχον περὶ παραλαβῆς οἰκογενειῶν τηλεγράφημα.

Ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀναφορᾷ μου, ποιήσας λόγον [3] περὶ τοῦ ὑπὸ τῶν τεσσάρων προξένων τῶν ἐχουσῶν ἐνταῦθα πλοῖα ⟨δυνάμεων⟩ συνταχθέντος τηλεγραφήματος, παρέλειψα νὰ προσθέσω ὅτι ὁ κ. Πρόξενος τῆς Αὐστρίας, καίτοι ὑπαρχούσης ἐνταῦθα αὐστριακῆς τινος φρεγάτας, ὁ *Badetsky* [4], δὲν συμπεριελήφθη εἰς τὴν συνεδρίασιν, καθότι γνωστὸν ἦτο ὅτι οὗτος καὶ ἕνεκα τῶν προσωπικῶν μετὰ τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ, οὗτινος εἶναι συμπατριώτης, σχέσεών του καὶ ἕνεκα τῆς διαθέσεως τῆς κυβερνήσεώς του ἤθελε φέρει προσκόμματα. Ἐνταῦθα δὲν

---

1. Σφηνάρι Κισάμου.
2. Διὰ νὰ εἰδοποιήσουν τὰς οἰκογενείας.
3. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 393· ἐπίσης βλ. σ. 389.
4. *Radetzky*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

κρίνω ἄσκοπον νὰ προσθέσω τὰ ἑξῆς ὡς πρὸς τὴν αὐστριακὴν πολιτικήν. Κατ' ἀρχὰς τοῦ κινήματος καὶ μέχρι τινὸς ἡ πολιτικὴ τῆς δυνάμεως ταύτης ἐφαίνετο συμπαθὴς καὶ εὐνοϊκὴ πρὸς τοὺς Κρῆτας, κατόπιν ὅμως ἐπανῆλθεν, ἂν ὄχι εἰς τὸ ἐκ παραδόσεως σύστημά της, τοὐλάχιστον εἰς ψυχρὰν οὐδετερότητα. Ἀπὸ τὸν ἴδιον Πλοίαρχον τῆς κανονιοφόρου *Belebic* [1] κ. Herzfeld ἐμπιστευτικῶς ἔμαθον ὅτι αἱ ὁδηγίαι τῆς κυβερνήσεώς του, προιόντος τοῦ χρόνου, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καθίστανται περιωρισμέναι. Μάλιστα δ' ἐπληροφορήθην ὅτι διὰ τὴν εἰς Σύρον μεταφορὰν προσώπου τινός, ὅπερ εἰς αὐτὸν ἐσύστησα, ὁ Πλοίαρχος οὗτος ἐπεπλήχθη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεώς του.

Δυσαρεστηθεὶς σφόδρα ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης διὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ εἰρημένου περὶ τῶν σφαγῶν τηλεγραφήματος, προσεπάθησε παντὶ σθένει νὰ τὸ ματαιώσῃ καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπέστειλεν εἰς Ἡράκλειον ὑπάλληλόν τινα τῆς Διοικήσεως, τὸν κ. Μιχαὴλ Σαμουρκάσην, ἵνα ἐνεργήσῃ ἀνακρίσεις. Ἐπανελθὼν ὁ ὑπάλληλος οὗτος ἔφερεν ἐκθέσεις τινάς, δι' ὧν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, διεψεύδετο ἡ ὕπαρξις τῶν σφαγῶν. Εὐτυχῶς ὅμως ὅλα τὰ ἐνταῦθα ἁρμόδια πρόσωπα πεπεισμένα εἶναι ὅτι ἀνακρίσεις τοιαῦται, μονομερῶς ἐνεργηθεῖσαι ἐν τῇ πόλει τοῦ Ἡρακλείου, μακρὰν τοῦ τόπου τῶν αἱματηρῶν σκηνῶν, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ τρόμου καὶ τῆς βίας καὶ διὰ παντοίων μέσων διαφθορᾶς (ὁ κ. Tricou βεβαιοῖ ὅτι τὸν ἐν Ἡρακλείῳ διερμηνέα τοῦ Γαλλικοῦ Ὑποπροξενείου ἀπεπειράθησαν αἱ ἀρχαὶ διὰ χρημάτων νὰ διαφθείρωσι καὶ ἀποτυχοῦσαι τὸν ἠπείλησαν), ἀνακρίσεις, λέγω, τοιαῦται δὲν εἶναι εἰμὴ αὐτόχρημα τὸ ψεῦδος, καὶ ἑπομένως τὰ μηχανεύματα τοῦ Σερβὲρ Ἐφέντη ἐναυάγησαν. Ἐν τούτοις κατώρθωσε νὰ καταπείσῃ τὸν κ. Δίξωνα νὰ δεχθῇ ἀντίγραφον τῶν ἀνακρίσεων τούτων. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν εἶχε διαδοθῇ ὅτι ὁ κ. Δίξων διαβιβάζων τὰς ἀνακρίσεις ταύτας διὰ μεταγενεστέρας ἐπιστολῆς του εἰς τὴν κυβέρνησίν του ἀνήρει τὰ ἐν ⟨τῷ⟩ τηλεγραφήματι, ὅπερ θὰ ἦτο λυπηρὸν καὶ δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὴν δημοσίαν ἠθικήν. Κατόπιν ὅμως ἐπληροφορήθην ὅτι ἁπλῶς διεβίβαζε τὰς ἀνακρίσεις, μόνον διὰ νὰ δείξῃ τί ἡ ἐγχώριος ἐξουσία ἀντιτάσσει πρὸς δικαιολόγησίν της, χωρὶς οὐδὲν αὐτὸς νὰ προσθέσῃ πρὸς ὑποστήριξιν. Ἐν τούτοις ἐρωτηθεὶς περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου παρά τινος τῶν κ.κ. συναδέλφων μου εἶπεν ὅτι οὐδὲν ἀνέφερε πρὸς ἀναίρεσιν τοῦ τηλεγραφήματος, ἀποφεύγων δὲ νὰ ἐκθέσῃ λεπτομερείας ἐφαίνετο δυσχεραίνων, ὁσάκις περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐγένετο λόγος. Ὁπωσδήποτε, ἂν δυνατὸν ἦτο νὰ ἐνεργηθῇ ἀνάκρισίς τις ἀμερόληπτος, ἤθελεν ἀποδειχθῇ ὅτι τὰ διὰ τοῦ τηλεγραφήματος καταγγελλόμενα εἶναι ἐλάχιστον μέρος τῶν διαπραχθέντων φρικωδῶν ἀνοσιουργημάτων καὶ ὠμοτήτων.

Παρὰ χωρικῶν πληροφορούμεθα ὅτι ὁ Ἀλῆ Μπερῆ (ἄγριος) Πασᾶς, ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἐν Κισσάμῳ στρατευμάτων, διερχόμενος διὰ τῶν χωρίων ἔλεγεν εἰς τοὺς ἀπαντωμένους χωρικοὺς ὅτι τοὺς εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἔρχωνται εἰς τὴν πόλιν πρὸς ἀγορὰν τροφίμων, τοὺς ἠπείλησεν ὅμως αὐστηρῶς νὰ μὴ λέγουν εἰς τοὺς τυχὸν ἐρωτῶντας αὐτοὺς περὶ τῶν

1. *Vellebich.*

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ὑπὸ τοῦ στρατοῦ διαπραττομένων. Ὁ ἕτερος, Ἀλῆ Σαρκὸς Πασᾶς, ἐπανελθὼν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἕνεκα ἀσθενείας μένει ἐνταῦθα νοσηλευόμενος.

Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰς πολεμικὰς ἐργασίας, ἐπληροφορήθημεν τὰ ἑξῆς: ὅτι μετὰ τὴν ἐκ τοῦ ὀροπεδίου Ἀσκύφου ὑποχώρησιν τοῦ ἀρχηγοῦ κ. Ζιμπρακάκη ὁ μὲν πολυάριθμος τουρκικὸς στρατὸς κατέλαβε καὶ τὸ χωρίον Ἀνώπολιν, ἐκεῖνος δὲ κατέλαβε τὰς παρὰ τὴν Ἀράδαιναν ὀχυρὰς θέσεις, ὅπου ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας καὶ νύκτας, ἀπὸ τῆς 10–13 τοῦ ἰσταμένου μηνός, ἐπολέμει πεισματωδῶς κατὰ τῶν πολυπληθῶν ἐχθρῶν, εἰς οὓς ἐπήνεγκε μεγάλην βλάβην. Οἱ Χριστιανοὶ πολεμοῦντες καίτοι εἷς πρὸς εἴκοσι κατώρθωσαν καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὄχι μόνον νὰ ἐμποδίσωσι τὸν ἐχθρὸν τοῦ νὰ καταλάβῃ τὰς θέσεις ἐκείνας, ἀλλὰ καὶ νὰ τὸν ἀναγκάσωσι νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἀπελπισθεὶς τότε οὗτος τοῦ νὰ προβῇ ἀπεβίβασε δύο χιλιάδας [1] στρατοῦ εἰς θέσιν Διαλισκάρι καὶ διὰ τῶν ἑτέρων τεσσάρων χιλιάδων ἐκεῖ εὑρισκομένων κατώρθωσεν ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῶν τηλεβόλων τῶν πλοίων καὶ ὅλην τὴν ἡμέραν πολεμούμενος νὰ καταλάβῃ περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου θέσεις τινά⟨ς⟩, δι' ὧν προσέβαλεν ἐκ τῶν νώτων τοὺς ἐν Ἀραδαίνῃ μαχομένους ἐπαναστάτας, οἵτινες τέλος ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσιν αὐτήν.

Τὴν 10 τοῦ ἰδίου μηνὸς ὁ ἐχθρὸς ἀπεπειράθη νὰ καταλάβῃ καὶ πυρπολήσῃ τὸ χωρίον Μουρί, πλὴν ἀποκρουσθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ ἑτέρου σώματος τῶν ἐπαναστατῶν ἀπέτυχε, καταδιωχθεὶς μέχρι τῆς παραλίας.

Ὁ τουρκικὸς στρατὸς συγκεντρωθεὶς εἰς Σφακία, ὑπὲρ τὰς 30 χιλιάδας, καὶ πολεμῶν πρὸς ἐπαναστάτας μὴ ὑπερβαίνοντας τὸν ἀριθμὸν τῶν τριῶν περίπου χιλιάδων κατορθοῖ νὰ προβαίνῃ πάντοτε βαθμηδόν, πλὴν δὲν ἐπιτυγχάνει τοῦτο εἰμὴ λίαν βραδέως καὶ διὰ μεγάλων θυσιῶν. Ὁπωσδήποτε μέγα μέρος τῶν Σφακίων μένει εἰς χεῖρας τῶν ἐπαναστατῶν καί, ἐπειδὴ τὸ μέρος τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν ὀχυρωτέρων, ἂν ἐπὶ τέλους ὁ ἐχθρὸς ἐπιτύχῃ νὰ τὸ καταλάβῃ, δὲν θὰ κατορθώσῃ τοῦτο εἰμὴ μετὰ παρέλευσιν ἱκανοῦ χρόνου καὶ ἀφοῦ ὑποστῇ ζημίας ἀνυπολογίστους.

Ὁ κ. Ζιμπρακάκης φρονεῖ ὅτι ὁ ἐχθρὸς οὐδεμίαν ὠφέλειαν προσπορίζεται ἐκ τῆς διὰ τοσούτων θυσιῶν καὶ διὰ τῆς παρελεύσεως τοσούτου χρόνου καταλήψεως τῆς χώρας τῶν Σφακίων. Ἡ ἰδέα αὕτη, ἂν καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν φαίνεται ὀρθή, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν γεγονότων ἀληθής. Καὶ τῷ ὄντι, κατὰ τὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας ἐλάβομεν χθὲς καὶ τὰς ὁποίας καὶ αὐτὸς ὁ Σερβὲρ Ἐφέντης ὁμολογεῖ, τὸ ὀροπέδιον τοῦ Ἀσκύφου ἐξεκενώθη ὁλοτελῶς ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ Πασᾶ, καταβάντος εἰς Ἀποκόρωνα, καὶ τοῦ Ρεσσὴτ Πασᾶ, μεταβάντος διὰ τοῦ Καλλικράτους εἰς τὸ τμῆμα τοῦ Ρεθύμνου. Τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν ἰδέαν ἣν οἱ ἐντόπιοι ἔχουν ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν, εἴτε διὰ τὴν ἔλλειψιν ἱκανοῦ ὕδατος εἴτε διὰ τὸ δύσκολον τῆς διατροφῆς, νὰ διαμείνῃ πολυπληθὴς στρατὸς ἐν Σφακίοις. Ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ἡ παραίτησις τῶν θέσεων τούτων, ἀφοῦ μάλιστα τὸ κυριώτερον σφάλμα ὅπερ εἰς τὸν Μουσταφᾶ Πασᾶν οἱ Τοῦρκοι ἀποδίδουν εἶναι ὅτι ἐγκατέλιπε τὰ Σφακία εἰς τὴν

1. Χφ. *χιλιάδων*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

διάκρισιν τῶν Χριστιανῶν, ἀφοῦ εἶχεν εἰσέλθει εἰς αὐτά. Ὁ τουρκικὸς στόλος ἀπὸ τῆς 10–13 τοῦ Ἰουλίου ἐπυροβόλει τὴν Ἁγίαν Ρουμέλην καὶ ἀπεβίβασε στρατὸν εἰς τὴν παραλίαν, ὅστις ὅμως μέχρι τοῦδε μ' ὅλας τὰς προσπαθείας ἀπέτυχε τοῦ νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν ὀχυρὰν ἐκείνην θέσιν.

Ἐν Σφακίοις ἐκτὸς τοῦ κ. Ζιμβρακάκη, Ἀρχηγοῦ τοῦ τμήματος, τοῦ κ. Πετροπουλάκη μετὰ 120 ἀνδρῶν καὶ τοῦ κ. Σμόλετζ μετὰ ἑτέρων τοσούτων ἄλλοι τὴν στιγμὴν ταύτην ἐθελονταὶ δὲν ὑπάρχουσιν.

173

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 57 *Ἡράκλειον, 17 Ἰουλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ27/992

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ περιφερείᾳ δὲν ἔλαβον χώραν ἐχθροπραξίαι κατὰ τὸ παρελθὸν ὀκταήμερον.

Οἱ Ὀθωμανοὶ διέδωκαν ὅτι ἐπαναστατικὰ σώματα στρατοπεδεύουσιν ἤδη εἰς τὸν Κουρσῶνα καὶ τὸν Ἅγιον Μύρωνα καὶ ὅτι τὴν παρελθοῦσαν ἑβδομάδα κατέστρεψαν διὰ τοῦ πυρὸς ἁπάσας τὰς τουρκικὰς οἰκίας κειμένας ἐν τοῖς χωρίοις Κεραμούτζι, Πετροκέφαλο καὶ Πενταμόδι.

174

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. ⟨198⟩ [1] *Χανιά, 23 Ἰουλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ19/653

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς φάραγγος Ἀραδαίνης καὶ τοῦ ὁμωνύμου χωρίου ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς προσεπάθησεν ἀποβιβάσας στρατὸν εἰς τὴν παραλίαν τῆς Ἁγίας Ρουμέλης νὰ ἐκπορθήσῃ τὴν μονὴν αὐτὴν καὶ τὴν Σαμαριάν, θέσεις ὀχυρὰς εἰς ἃς οἱ ἐν Σφακίοις ἐπαναστάται ἔχουν τοποθετημένους τοὺς ἀσθενεῖς πρὸς νοσήλευσιν καὶ τὰ ἐφόδιά των, πλὴν μέχρι τοῦδε ὅλαι αἱ προσπάθειαι ἐματαιώθησαν. Πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος φαίνεται ὅτι τείνει καὶ ὁ ἐν Κισσάμῳ ὑπὸ τὸν Ἀλῆ Βερρῆ Πασᾶν στρατός, ὅστις καταγίνεται νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὸ ὀροπέδιον τοῦ Ὁμαλοῦ.

Τὴν παραλίαν τῆς Ἁγίας Ρουμέλης ὑπερασπίζεται ὁ Ἀρχηγὸς κ. Πετροπουλάκης μετὰ τῶν κ.κ. Νικολαΐδου, Κοντογιάννη κλπ., τὸν δ' Ὁμαλὸν ὁ Χατζῆ Μιχάλης. Ὁ δ' Ἀρχηγὸς τοῦ τμήματος κ. Ζιμπρακάκης, εἰς ὃν προσῆλθεν ἐσχάτως καὶ ὁ κ. Π. Δημητρα-

1. Προσθήκη ἐκ τοῦ σχεδίου (ΑΥΕ/ΠΧ).

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καράκος [1], εὑρισκόμενος εἰς θέσιν Σκαφίδια, ὑπερασπίζεται τὰ ἐκεῖ μέρη. Ἡ Πρ. Κυβέρνησις εὑρίσκεται εἰς θέσιν Ταύρη τοῦ Ἀσκύφου, ἡ δὲ Συνέλευσις τῶν Κρητῶν, ἀποχωρισθεῖσα αὐτῆς, εὑρίσκεται εἰς θέσιν Τρομάρισσαν τῆς Κυδωνίας. Ὁ δὲ Ὁμὲρ Πασᾶς, ὅστις εὑρισκόμενος ἐντὸς φρεγάτας ἔλαβεν, ὡς ἐνταῦθα λέγεται, συνέντευξιν μετὰ τοῦ Γάλλου Ναυάρχου, μετέβη εἰς τὴν παραλίαν τῶν Σφακίων (Λουτροῦ).

Ὁ τουρκικὸς στρατὸς κατὰ τὰς τελευταίας ἐν Σφακίοις μάχας πρέπει νὰ ὑπέστη μεγάλας ζημίας, διότι ἐκτὸς τῶν κατ' εὐθεῖαν εἰς Κωνσταντινούπολιν στελλομένων τραυματιῶν μετεκόμισαν πολλοὺς καὶ ἐνταῦθα. Ὁ ὑπὸ τὸν Μεχμὲτ καὶ Ρεσσὴτ Πασᾶν στρατὸς ἐκκενώσας τὸ ὀροπέδιον Ἀσκύφου καὶ τὸν Καλλικράτην φαίνεται ὅτι παρήτησε τὰ μέρη ἐκεῖνα ὁριστικῶς, διότι, πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ, κατέστρεψεν ὅλα τὰ ἐκεῖ φρέατα. Ἐν τούτοις μαστίζεται ὑπὸ δυσεντερίας, ἕνεκα τῆς ὁποίας πλεῖστοι ἀποθνήσκουσι. Πρὸ 4–5 ἡμερῶν διά τινος φρεγάτας μετεκομίσθησαν ἐξ Ἀποκορώνου περὶ τοὺς 500 ἀσθενεῖς, μεταξὺ δὲ τῶν ἀποθανόντων ὑπάρχει καὶ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ πυροβολικοῦ Dilaverbey, Πρῶσσος, ὅστις ἐτάφη ἐνταῦθα.

Τὴν πρωίαν τῆς παρελθούσης Πέμπτης ἐπανελθὼν ἐνταῦθα ἐκ Πειραιῶς ὁ κ. Boutakoff αὐθωρεὶ ἀνεχώρησεν εἰς τὴν παραλίαν Σελίνου καὶ Σφακίων πρὸς παραλαβὴν οἰκογενειῶν. Πρὸς τὸν ἴδιον σκοπὸν ἀνεχώρησε τὸ ἑσπέρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας καὶ τὸ ἰταλικὸν ἀτμόπλοιον *Authion* μεταβὰν εἰς Ἁλμυρὸν [2] τῶν Ἀποκορώνων καὶ Μπαλῆ. Προχθὲς δ' ἀφίχθη ἐνταῦθα συνεπείᾳ διαταγῆς τοῦ Γάλλου Ναυάρχου τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει σταθμεῦον ἀτμόπλοιον ὁ *Φοίνιξ*.

Ἀπαλλαττομένων τῶν κατοίκων τοῦ βάρους τῶν οἰκογενειῶν καὶ μὴ περισπωμένων πλέον ἀπὸ τὰς πρὸς διάσωσιν αὐτῶν φροντίδας, ἀμφιβολία δὲν ὑπάρχει ὅτι ἡ ἐπανάστασις θέλει λάβει νέαν ζωὴν καὶ θέλει ἰσχυρότερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον ἀντιστῇ κατὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ, ἀρκεῖ ἀδιακόπως νὰ ἐφοδιάζηται ἀπὸ τὰ χρειώδη καὶ νὰ λαμβάνῃ καὶ αὐτὴ ἀναλόγως τῶν ἐπισωρευθεισῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ νέας ἐπικουρίας.

Καθ' ἃ ἐπληροφορήθην παρὰ τῶν συναδέλφων μου κ.κ. Δενδρινοῦ καὶ Tricou, ἡ Ὑ. Πύλη ἔσπευσε μετ' ἀγανακτήσεως νὰ διαψεύσῃ τὸ τηλεγράφημα τῶν κ.κ. προξένων καὶ νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι οὐδέποτε ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς παρεξετράπη εἰς τὰς ἀποδιδομένας αὐτῷ πράξεις. Ἀρνουμένη πράγματα τόσον καταφανῆ, ἡ Ὑ. Πύλη ἢ ἐπιθυμεῖ νὰ ἐξαπατᾶται ἀπὸ τὰς ἐνταῦθα ἀρχάς της καὶ ἀδιαφορεῖ νὰ μάθῃ τὴν ἀλήθειαν ἢ προσποιουμένη ὅτι δὲν τὴν γινώσκει ἀφειδῶς ψεύδεται. Τὸ ἐπ' ἐμοί, κ. Ὑπουργέ, ὡς καὶ ἄλλοτε ἔλαβα τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω ὑμῖν, φρονῶ ὅτι ἡμεῖς, οἱ ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Κρήτης κατοικοῦντες, δὲν γινώσκομεν εἰμὴ ἐλάχιστον μέρος τῶν [3] ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος, καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς ἀφίξεως

---

1. Ἠλίας Δημητρακαράκος.
2. Βλ. ἀνωτέρω, σ. 318, ὑποσημ. 1.
3. Χφ. *τῆς*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

τοῦ 'Ομὲρ Πασᾶ, διαπραχθεισῶν ὠμοτήτων καὶ παρεκτροπῶν καὶ ὅτι μία ἀνάκρισις ἤθελεν ἀνακαλύψει πράγματα φρικώδη. Ἤδη, μεταφερομένων τῶν οἰκογενειῶν, εὔκολον εἶναι καὶ ἐκτὸς τῆς Κρήτης νὰ ἐνεργηθῇ τοιαύτη ἀνάκρισις, ἐξεταζομένων τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παίδων. Βέβαιος δ' εἶμαι ὅτι ἑκάστη ἐξ αὐτῶν θέλει βεβαιώσει ἰδίαν βανδαλικὴν πρᾶξιν.

Τὴν παρελθοῦσαν Πέμπτην ἐτελέσθη ἐντὸς τῆς αὐστριακῆς φρεγάτας ὁ *Badetsky* ὑπὲρ τοῦ Αὐτοκράτορος Μαξιμιλιανοῦ[1] μνημόσυνον, εἰς ὃ προσκληθεὶς καὶ ὁ ὑποφαινόμενος παρευρέθην μετὰ τῶν λοιπῶν συναδέλφων μου.

Κατὰ τὰς ὁποίας ἐλάβομεν σήμερον πληροφορίας, ὁ ὀθωμανικὸς στρατὸς κατέχει τὴν παραλίαν τῆς 'Αγίας Ρουμέλης, ἐκτὸς δ' αὐτῆς, τὴν 'Αράδαιναν, 'Ανώπολιν καὶ 'Εμπρογιαλόν, ὅλα δὲ τὰ λοιπὰ μέρη τῆς ἐπαρχίας ἐξεκένωσεν. 'Αφεὶς δὲ μέρος τῶν δυνάμεών του εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα μετέφερε[2] τὰς λοιπὰς εἰς Σέλινον, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ καταλάβῃ [εἰς] τὴν ἐπαρχίαν ταύτην καὶ προβῇ εἰς 'Ομαλόν. Τὸν Ρεσσὴτ Πασᾶν, ἀποχωρήσαντα τοῦ Καλλικράτους, κατεδίωξεν ὁ κ. Κορωναῖος ἐκ τῶν ὄπισθεν καὶ τοῦ προυξένησεν ἱκανὰς ζημίας.

Χθὲς ἐπανῆλθεν ἐνταῦθα καὶ τὸ ἀτμόπλοιον ὁ *Προμηθεύς*.

'Επισυνάπτεται ἡ ὑπ' ἀριθ. 175 ἔκθεσις[3] τοῦ ἐν Ρεθύμνῃ Πράκτορος περὶ τῶν ἐκεῖ διατρεχόντων.

175

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

'Αριθ. 58 *'Ηράκλειον, 24 'Ιουλίου 1867*

AYE/KY – M27/977

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. 'Εξοχότητα ὅτι, κατὰ διαταγὴν τοῦ ἐν Χανίοις Σερβὲρ 'Εφένδη, ἀφιχθεῖσαν ἐνταῦθα κατὰ τὴν δεκάτην ὀγδόην ἤδη λήγοντος μηνός, ἤρθη ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς ξηρᾶς. Ἔκτοτε ἡ Διοίκησις ἐπιτρέπει τὴν εἴσοδον εἰς τοὺς χωρικοὺς ἐκείνους οἵτινες φέρουσι τεσκερὲ παρὰ τοῦ Μουδίρη ὅτι ἔδωκαν τὰ ὅπλα των.

'Ο Ρεσὶτ Πασᾶς, ἀναχωρήσας ἐκ Σφακίων κατὰ τὴν δεκάτην ἕκτην τοῦ μηνὸς μετὰ πέντε ταγμάτων πεζικοῦ καὶ χιλίων περίπου ἀτάκτων, ἀφίχθη ἐνταῦθα κατὰ τὴν εἰκοστὴν δευτέραν. Οἱ περὶ αὐτὸν διηγοῦνται ὅτι καθ' ὅλην τὴν ὁδοιπορίαν του ἐπολεμεῖτο παρὰ τῶν ἐπαναστατῶν καὶ ὅτι ἔχασεν ἀρκετοὺς στρατιώτας· ὅτι ἐπέστρεψε ἐκ τῶν ἰδίων θέσεων ἐξ ὧν εἶχε μεταβῇ εἰς Σφακία· καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἐπάνοδόν του ἔκαυσε τὴν Μονὴν Πέρβελη[4]. 'Εκ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ ἀφῆκε τρία τάγματα εἰς 'Αγίαν Βαρβάραν καὶ τὴν τρέχουσαν ἑβδομάδα πρόκειται νὰ ἐξέλθῃ πρὸς καταδίωξιν τῶν ἐπαναστατῶν..

1. Αὐτοκράτορος τοῦ Μεξικοῦ.
2. Χφ. *μετέφερον*.
3. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 395–396.
4. Πρέβελη.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Πολεμικὰ ἔργα δὲν ἔλαβον χώραν κατὰ τὸ παρελθὸν ὀκταήμερον. Ὁ Μιχαὴλ Κόρακας μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν [1] στρατοπεδεύει ἤδη εἰς Γέργερη. Ὁ Μήτσας, Ζίκος καὶ Ἡρακλὴς Κοκινίδης μετὰ τῶν ὑπ' αὐτοὺς [2] κατέχουσι τὸ χωρίον Ἀσίτες, τὴν Μονὴν Γοργολαΐνη καὶ Γωνιαῖς, ὑπαγόμενα ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Μαλεβυζίου.

Γνωστοποιῶ προοέτι πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι τοὺς ἀποβιβασθέντας εἰς Ψαρὶ Φοράδα ἐθελοντὰς παρηκολούθει καὶ ὁ Χαντζὴ Κοκόλης Τουτουντζάκης, ποτὲ ἀρχηγὸς τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος καὶ ἐσχάτως ἀντιπρόσωπος τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ συντρέξῃ αὐτοὺς πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ των, ἐπρόδιδε τοῖς Ὀθωμανοῖς τὰς κινήσεις των καὶ τὰς θέσεις ἔνθα ἐκρύπτετο τὸ ὑλικὸν τοῦ πολέμου, ὥστε ἡ ἀποτυχία τῶν ἐθελοντῶν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην χρεωστεῖται εἰς τὴν κακὴν διαγωγὴν τοῦ ἐν λόγῳ Χαντζὴ Κοκόλη, ὅστις διέτριβεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πεδιάδος, συνέλεγε τὰ ὅπλα καὶ διηύθυνεν αὐτὰ πρὸς τὸν Μουδίρην. Ἐσχάτως καταρτίσας τέσσαρα φορτία τὰ ἔφερεν αὐτοπροσώπως εἰς τὴν ἐνταῦθα Διοίκησιν κατὰ τὴν εἰκοστὴν τοῦ μηνὸς καὶ ἐσυκοφάντησε τὸ ἔθνος πλειότερον τοῦ Παπᾶ Ντεφώτη. Ὁ Χαντζὴ Κοκόλης δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ μεταβάλῃ τὴν διαγωγήν του, ἀλλ' ἐπεβεβαίωσεν ὅσα περὶ αὐτοῦ ἔγραψα ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 276 καὶ ἀπὸ 31 Ὀκτωβρίου π.ἔ. ἀναφορᾷ [3] μου.

176

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

Ἀριθ. 206 *Χανιά, 31 Ἰουλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ19/659

Γινώσκετε ἤδη ἐκ τῶν δύο τελευταίων ἀναφορῶν [4] μου ὅτι ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐξεκένωσεν ἐν μέρει τὰ Σφακία. Σήμερον λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ πληροφορήσω ὑμᾶς ὅτι ἐξαιρέσει τῆς παραλίας Ἐμπροσγιαλοῦ, ὅπου ὑπάρχει σῶμά τι, ὅπερ ἄδηλον εἰσέτι εἶναι ἂν ὁριστικῶς θὰ σταθμεύσῃ ἐκεῖ, ὅλα τὰ λοιπὰ μέρη τῆς ἐπαρχίας ἅτινα εἶχε καταλάβει ὁ τουρκικὸς στρατὸς ἐξεκενώθησαν ἤδη, ἡ δὲ Προσωρ. Κυβέρνησις τὴν στιγμὴν ταύτην ἑδρεύει ἐν τῷ κεντρικωτέρῳ χωρίῳ τῆς ἐπαρχίας, Ἴμπρῳ.

Ἡ ἔλλειψις ἀφθόνου καὶ καλοῦ ὕδατος, ἡ δυσκολία πρὸς τροφοδοσίαν, ἡ ἐν ταῖς κοιλάσι τῶν Σφακίων ὑπερβολικὴ θερμότης, ἡ ἐνσκήψασα νόσος δυσεντερία, ἠνάγκασαν [5] τὸν ὀθωμανικὸν στρατὸν νὰ παραιτήσῃ τὴν ἐπαρχίαν ταύτην. Λίαν ἀμφίβολον λοιπὸν

---

1. Χφ. *αὐτοῦ*.
2. Χφ. *αὐτῶν*.
3. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 162–163. Εἰς τὸ δημοσιευόμενον τμῆμα τῆς κολοβῆς ταύτης ἀναφορᾶς δὲν γίνεται λόγος περὶ Χατζῆ-Κοκόλη.
4. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 397–401, 401–403.
5. Χφ. *ἠνάγκασε*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

καθίσταται ἂν ὁ τουρκικὸς στρατὸς εἰσβαλὼν εἰς Σφακία προσεκτήσατο στρατιωτικόν τι πλεονέκτημα ἀντάξιον τῶν θυσιῶν ἃς ὑπέστη, καθότι κατώρθωσε μὲν νὰ πυρπολήσῃ τὰ ἔρημα κατοίκων χωρία, νὰ καταστρέψῃ τὰς ἀμπέλους καὶ τὰς φθαρτὰς ἰδιοκτησίας, ἀλλ' οὐδόλως ἠδυνήθη νὰ ὑποτάξῃ τοὺς Σφακιώτας, ἐξ ὧν οὐδεὶς ἐδήλωσεν ὑποταγήν, οὐδεὶς τῷ προσέφερεν ὅπλα. Ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς νοῶν τοῦτο προσεπάθησε μεταχειριζόμενος τὰς ἀπειλὰς ἢ τὴν πειθὼ πρός τινας Σφακιώτας, οὓς ἐκ τῆς μικρᾶς νήσου Γαύδου παρέλαβε, νὰ παραπείσῃ τοὺς συγγενεῖς καὶ συνεπαρχιώτας τούτων νὰ προσέλθωσι καὶ δηλώσωσι τὴν ὑποταγήν των, ἀλλ' εἰς μάτην. Τοῦτο αὐτὸ προσπαθεῖ νὰ κατορθώσῃ καὶ διὰ τῶν [1] ἐν τοῖς δυσὶ σπηλαίοις, Σχιστῇ καὶ Ἁγιάσματι [2], συλληφθεισῶν οἰκογενειῶν, αἵτινες μ' ὅλας τὰς διαβεβαιώσεις ὅτι ἀφέθησαν ἐλεύθεραι εὑρίσκονται, ὡς βεβαιοῦν, εἰς χεῖρας τοῦ ἐν Ἐμπροσγιαλῷ στρατοῦ πιεζόμεναι παντοιοτρόπως καὶ ἀπειλούμεναι, ὄχι μόνον αὐταὶ ἵνα ὑπογράψωσιν ἀναφορὰς περὶ ὑποταγῆς, ἀλλὰ χάριν τῆς σωτηρίας των νὰ παραπείσωσι καὶ τοὺς λοιποὺς συγγενεῖς καὶ συνεπαρχιώτας των Σφακιώτας νὰ πράξωσι τὸ αὐτό. Προκειμένου περὶ τῶν πολυπαθῶν τούτων οἰκογενειῶν, ὀφείλω νὰ εἴπω ὅτι φιλάνθρωπον καὶ ἠθικῶς λίαν ὠφέλιμον ἤθελεν εἶσθαι ἂν κανὲν ἐκ τῶν παραλαμβανόντων οἰκογενείας εὐρωπαϊκῶν πλοίων μετέβαινεν εἰς τὴν παραλίαν τῶν Σφακίων καὶ ἔσωζεν αὐτὰς ἀπὸ τὴν δεινὴν θέσιν εἰς ἣν εὑρίσκονται. Μὴ προσεγγιζόντων τῶν πλοίων τούτων, ἐντεῦθεν δὲν εἶναι εὔκολον ἡμῖν νὰ ἐνεργήσωμεν τοῦτο.

Ὁ Ρεσσὴτ Πασᾶς ἀποχωρήσας ἐκ Σφακίων καὶ διελθὼν διὰ τῆς ἐπαρχίας Ἁγίου Βασιλείου, ἀφοῦ κατεπολεμήθη ὑπὸ τῶν ἐκεῖ ἐπαναστατῶν, ἰδίως εἰς τὰ χωρία Σελία καὶ Μελάμπες, καὶ ὑπέστη ζημίας τινάς, κατέκαυσεν ὅλα τὰ κατὰ τὴν διάβασίν του ἀπαντηθέντα χωρία, οἷον Μύρτον [3], Λευκόγεια, τὴν Μονὴν Πρέβελη κλπ., ἱκανοὺς δὲ γέροντας καὶ γραίας ἐφόνευσε· ἔφθασε τὴν 18 Ἰουλίου εἰς Τυμπάκη πρὸς παραλαβὴν τροφῶν ἐκ τῶν ἐκεῖ ἠγκυροβολημένων πλοίων.

Πρὸς διάψευσιν τῶν ὅσων [4] οἱ κ.κ. πρόξενοι γράφουν περὶ τῶν παρεκτροπῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς τὰς κυβερνήσεις των, ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς ἔκρινε καλὸν νὰ ἐφοδιασθῇ, καθ' ἃ πληροφορούμεθα, μὲ πιστοποιητικὰ ὅλων τῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ διατελούντων Εὐρωπαίων ἀξιωματικῶν ἀναιρούντων τὰς τοιαύτας πράξεις. Ἐν τούτοις καθ' ἑκάστην φθάνουσιν εἰς γνῶσιν ἡμῶν τοιαῦται. Ἐπιθυμῶν δὲ ν' ἀναφέρω προκειμένου περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὡρισμένα γεγονότα, ὁσάκις τοῦτο εἶναι δυνατόν, δὲν νομίζω ἄσκοπον ν' ἀποσιωπήσω [5] τὰ ἑξῆς: Εἰς Μεσόγεια τῆς Κισσάμου περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου συλλαβὼν ὁ τουρκικὸς στρατὸς γέροντά τινα, Καστάνιαν καλούμενον, ἀφοῦ τὸν ἠνάγκασε νὰ βάλῃ διὰ τῶν ἰδίων χειρῶν του

---

1. Χφ. *τήν*.
2. Ἁγιασμάτσι.
3. Μύρθιος (ἡ).
4. Χφ. *ὅσα*.
5. Νὰ μνημονεύσω.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

πῦρ εἰς τὴν οἰκίαν του, ἔκαυσε καὶ αὐτὸν τοῦτον διὰ σταχύων. Ἐν δὲ τῷ χωρίῳ Πατελαρίῳ τὸν Γεώργιον Ξεσχισάκην ⟨;⟩, ἄοπλον καὶ φιλήσυχον ἄνθρωπον, συλλαβόντες, ἀφοῦ ἀπέκοψαν τὰ κρύφια μέλη καὶ ἐξώρυξαν τοὺς ὀφθαλμούς του, τὸν κατέσφαξαν. Λέγεται προσέτι ὅτι ἐν Ἀποκορώνοις ὁ Μεχμὲτ Πασᾶς ἐξεδικήθη δι' ὁμοίων ὠμοτήτων κατὰ τῶν ἐκεῖ συλληφθέντων Χριστιανῶν. Πλὴν περὶ τούτου στεροῦμαι μέχρι τοῦδε θετικῶν καὶ λεπτομερει⟨ακ⟩ῶν πληροφοριῶν.

Ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς ἐπαρχίαις τῆς νήσου, ἀπομακρυνθεισῶν ἐκεῖθεν ἕνεκα τῆς κατὰ τῶν Σφακίων ἐκστρατείας τῶν μεγαλυτέρων τουρκικῶν δυνάμεων, οἱ εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐπαναστάται ὄχι μόνον κατέλαβον ἐκ νέου τὸ ὀροπέδιον Λασιθίου, ἀλλὰ καὶ ἐπιπεσόντες κατὰ τοῦ πρὸ πολλοῦ καιροῦ ἐν τῷ Καστελλίῳ τῆς Πεδιάδος σταθμεύοντος σώματος κατώρθωσαν νὰ τὸ ἐκδιώξωσιν ἐκεῖθεν. Ἀλλὰ περὶ τούτου ἐλπίζω, κ. Ὑπουργέ, ὅτι ὁ ἐν Ἡρακλείῳ κ. Ὑποπρόξενος τῆς Α. Μεγαλειότητος ἔδωκεν ἤδη ὑμῖν ἐκτενεστέρας καὶ θετικωτέρας πληροφορίας.

Μέγα μέρος τοῦ ἐν Σφακίοις μέχρι τοῦδε ὑπάρχοντος στρατοῦ μετεβιβάσθη εἰς Σέλινον, ὅπου ὁ Ἀρχηγὸς Κριάρης μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτὸν [1] μικροῦ σώματος δυστυχῶς μὴ δυνηθεὶς νὰ ἀνταποκριθῇ ἀπεσύρθη εἰς Λιβάδια [2], καθότι ἕτερον ἰσχυρὸν σῶμα, ἐκ τῆς ἐπαρχίας Κισσάμου προερχόμενον καὶ προχωρῆσαν τῇ 25 τοῦ Ἰουλίου μέχρι τῆς Κανδάνου, ἠπείλησε νὰ περικυκλώσῃ τὸν Κριάρην. Ὁ τουρκικὸς στρατὸς καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἄνευ δυσκολίας καὶ ἄνευ θυσιῶν κατέλαβε καὶ τὴν ἐπαρχίαν Σελίνου καὶ ἤδη ἀπειλεῖ τὸν Ὁμαλόν.

Δυστυχῶς ἀπό τινος χρόνου, ἕνεκα τοῦ μεγάλου ὄγκου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, καταλαβόντος τὰς κυριωτέρας ἐπαρχίας συγχρόνως, καὶ τῶν πολυειδῶν καταστροφῶν ἃς εἰς τὰ πρόσωπα καὶ εἰς τὰ πράγματα ἐπέφερεν, οἱ κάτοικοι, ἀπὸ ἑνὸς ἔτους παλαίοντες, κατελήφθησαν ὑπὸ ἀποθαρρύνσεως, ἕνεκα τῆς ὁποίας δὲν δύνανται πλέον νὰ σχηματίσωσι συμπαγῆ καὶ ἰσχυρὰ σώματα, ἂν ὄχι πρὸς ἐπίθεσιν ἱκανά, τοὐλάχιστον ἐπιτήδεια πρὸς σπουδαίαν ἄμυναν. Ἐλπὶς ἐν τούτοις ὑπάρχει, ὅταν καλῶς νοηθῇ ἡ σπουδαιότης τῆς πράξεως τῶν εὐρωπαϊκῶν πλοίων, νὰ ἐξεγερθῇ καὶ αὖθις τὸ κοινὸν πνεῦμα.

Προχθὲς ἐπανῆλθεν ἐνταῦθα διὰ θαλάσσης ὁ Ὀμὲρ Πασᾶς. Ὁ ὑποφαινόμενος δὲν ἐπεσκέφθην, οὐδὲ προτίθεμαι νὰ ἐπισκεφθῶ αὐτόν, διὰ λόγους οὓς ἔλαβα τὴν τιμήν, κ. Ὑπουργέ, νὰ ἐκθέσω ὑμῖν ἄλλοτε. Ἀλλ' οἱ ἐπισκεφθέντες αὐτὸν συνάδελφοί μου μοὶ διηγοῦνται ὅτι μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἀφελείας, μεμειγμένης μετὰ στόμφου, τοῖς ἔλεγεν ὅτι τὰ Σφακία κατέλαβεν ἄνευ ζημίας καὶ ἄνευ ἀντιστάσεως, καθότι ἑπτὰ μόνον στρατιῶταί του ἐφονεύθησαν καὶ 20 ἐπληγώθησαν· ὅτι κατέλιπε μὲν τὰ Σφακία διὰ τοὺς λόγους οὓς ἀνωτέρω ἐξέθηκα, ὅτι ὅμως κατὰ πᾶσαν στιγμὴν δύναται νὰ τὰ καταλάβῃ· ὅτι ἤδη δὲν

---

1. Χφ. *αὐτοῦ*.
2. Λιβάδα.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

μένει πρὸς καθυπόταξιν ἐντελῆ τῆς νήσου, εἰμὴ νὰ καταλάβῃ τὴν ἐπαρχίαν Σελίνου καὶ τὸν Ὁμαλόν· ὅτι εἰς ὅλας τὰς ἰσχυρὰς ἐπαρχίας καὶ τὰς ἐπικαίρους θέσεις θέλει τοποθετήσει φρουρὰς καὶ αὐτὸς σκοπὸν ἔχει νὰ μεταβῇ πρὸς ἐπιθεώρησιν τῶν διαφόρων σωμάτων εἰς Ρέθυμνον καὶ Ἡράκλειον. Ἐν τούτοις ψιθυρίζεται ἐνταῦθα ὅτι μεταβαίνει εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Τὴν παρελθοῦσαν Τρίτην ἀφίχθη ἐξ Ἀγγλίας ταχυπόρον ἀτμόπλοιον ὅμοιον τῷ *Ἀρκαδίῳ*, *Ρέθυμνον* καλούμενον, ὅπερ ἠγοράσθη ὑπὸ τῆς Ὀθωμανικῆς Κυβερνήσεως πρὸς καταδίωξιν τῶν ἐξ Ἑλλάδος τὸν ἀποκλεισμὸν παραβιαζόντων. Ἅμα ἀφίχθη ἐνταῦθα, παραληφθὲν ὑπὸ ὀθωμανικοῦ πληρώματος ἀνεχώρησεν ἀμέσως πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ὑπηρεσίας του, μὴ διαμεινάντων ἐν αὐτῷ ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ πληρώματος εἰμὴ τῶν τριῶν μηχανικῶν. Ἡ ἀνωτέρα [1] ταχύτης τοῦ ἀτμοπλοίου τούτου, ὡς ὁ Πλοίαρχος Ἄγγλος ἐβεβαίωσε τὸν [2] κ. Δίξωνα, φθάνει εἰς 15 μίλια τὴν ὥραν. Ἀναμένονται, βεβαιοῦν, καὶ δύο ἕτερα ὅμοια ἐξ Ἀγγλίας ἀτμόπλοια, *Χανία* καὶ *Κάνδια* λεγόμενα, ἅτινα ὅμως δὲν θέλουν φθάσει τόσον ταχέως, διότι ὁ πλοιαρχεύσας τὸ *Ρέθυμνον* Ἄγγλος Πλοίαρχος, ὅστις ἤδη μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, θέλει μεταβῇ κατόπιν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἵνα μετὰ τοῦ ἰδίου πληρώματος παραλάβῃ αὐτὰ καὶ τὰ ὁδηγήσῃ ἐνταῦθα.

Τὴν πρωίαν τῆς 25 τοῦ μηνὸς ἐφάνη ἔξωθι τοῦ λιμένος Σούδας ἡ γαλλικὴ ναυαρχίς, ἥτις, χωρὶς νὰ ἐλλιμενισθῇ, συνενοήθη μετὰ τοῦ γαλλικοῦ ἀτμοπλοίου ὁ *Προμηθεὺς* καὶ κατόπιν μετέβη εἰς Ἁρμυρὸν τῶν Ἀποκορώνων πρὸς παραλαβὴν οἰκογενειῶν. Ἕνεκα τοῦ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν πνέοντος σφοδροῦ νοτίου ἀνέμου, ἕνεκα τοῦ ὁποίου εἰς τὰ νοτιοδυτικὰ παράλια τῆς νήσου δὲν ἦτο δυνατὴ ἡ ἐπιβίβασις οἰκογενειῶν, ἠναγκάσθη ἴσως ὁ κ. Ναύαρχος νὰ μεταβῇ εἰς Ἀποκόρωνα καὶ ὄχι εἰς Σούγιαν, ὅπου εἶχε δώσει ὑπόσχεσιν ὅτι ἔμελλε νὰ ἐπανέλθῃ. Οὐχ ἧττον καὶ εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἀπόλυτος νὰ ἐμφανισθῇ εὐρωπαϊκὸν πλοῖον.

Ὁ εἰς Ἀποκόρωνα ἐστρατοπεδευμένος Μεχμὲτ Πασᾶς αἰτιᾶται τὸν κ. Ναύαρχον ἐπὶ λόγῳ ὅτι 300 περίπου ἐθελονταὶ ἕτοιμοι ἦσαν νὰ συνθηκολογήσωσι μετ' αὐτοῦ καὶ νὰ παραιτήσωσι τὴν νῆσον, ἀλλ' ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τῆς εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ἐμφανίσεως τῶν γαλλικῶν πλοίων καὶ τῆς παραλαβῆς οἰκογενειῶν μετεμελήθησαν. Ἐκτὸς τούτου τὰ εἰς Σούγιαν σταθμεύοντα ὀθωμανικὰ πλοῖα, ὅτε ὁ κ. Ναύαρχος παρέλαβεν ἐκεῖθεν οἰκογενείας, διέδωκαν ὅτι ὁ κ. Ναύαρχος ἀπεβίβασεν εἰς τὴν παραλίαν Σελίνου τροφὰς καὶ πολεμοφόδια διὰ τοὺς ἐπαναστάτας. Ἡ ψευδὴς αὕτη φήμη περιερχομένη εἰς γνῶσιν τοῦ κ. Simon θέλει βεβαίως ἐγείρει τὴν δικαίαν αὐτοῦ ἀγανάκτησιν.

Τὴν ἑσπέραν τῆς παρελθούσης Παρασκευῆς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει σταθμεῦον πρωσσικὸν μικρὸν ἀτμόπλοιον (κανονιοφόρος) ἀφιχθὲν ἐνταῦθα ἀνεχώρησε τὴν πρωίαν τῆς ἐπιούσης εἰς Ἀποκόρωνα ἢ εἰς Μπαλῆ, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ παραλάβῃ καὶ αὐτὸ

---

1. Χφ. *ἀνωτέρω*.
2. Χφ. *τῷ*.

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

οἰκογενείας. Διεδόθη δ' ὅτι καὶ εἷς δρόμων τῆς αὐτῆς δυνάμεως πρόκειται νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα.

Ἡ ἐνταῦθα αὐστριακὴ φρεγάτα ὁ *Radetsky* ἀνεχώρησε πρὸ 5–6 ἡμερῶν πρὸς ἐκτέλεσιν ἴσως γυμνασίων· ἐπανῆλθε χθὲς ἐνταῦθα.

Ἐπειδὴ λόγος πολὺς ἐγένετο ἐν Κωνσταντινουπόλει περί τινος ἐπιστολῆς τοῦ κ. Stilman ὑπὸ τῆς ἐγχωρίου ἀρχῆς αὐθαιρέτως ληφθείσης, δὲν νομίζω ἄσκοπον νὰ φωτίσω ὑμᾶς, κ. Ὑπουργέ, περὶ τούτου. Πρὸ πολλῶν ἡμερῶν, εὑρισκομένου εἰς τὸν λιμένα Σούδας τοῦ κ. Stilman ἐπί τινος κοττέρου δι' οὗ κάμνει μικρὰ ταξίδια, ὁ καβάσης αὐτοῦ μετέβη ἐκεῖ πρὸς ἐγχείρισιν ἐπιστολῆς. Φθὰς εἰς τὴν παραλίαν ἐν καιρῷ νυκτὸς ἐπυροβόλησεν ἐπανειλημμένως, ὅπως προσέλθῃ ἡ λέμβος, ἀλλά, μὴ εὑρεθέντος πλέον ἐκεῖ τοῦ κ. Stilman, προσῆλθον χωροφύλακες, οἵτινες τὸν ὡδήγησαν εἰς τὴν ναυαρχίδα. Ἐκεῖ μετὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ καβάση ἀφῄρεσαν διὰ τῆς βίας τὴν ὁποίαν ἔφερεν εἰς τὸν κόλπον του ἐπιστολήν, ἥτις δὲν ἐδόθη πλέον εἰς τὸν κ. Stilman. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἥτις παρὰ τοῦ κ. Δενδρινοῦ ἐστάλη εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ κ. Stilman, δὲν ἦτο ἄλλη εἰμὴ ἡ πρὸς τοὺς κ.κ. προξένους ἐγκύκλιος [1] τῆς Προσωρ. Κυβερνήσεως τῶν Κρητῶν, δι' ἧς εἰδοποίει αὐτοὺς ὅτι ἔμελλε νὰ ἐκδώσῃ διπλώματα εἰς καταδρομικὰ πλοῖα. Ὁ κ. Stilman, χωρὶς ν' ἀπευθύνῃ ἐνταῦθα παράπονα, ἐπροτίμησε νὰ γράψῃ ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει κ. Πρέσβυν ζητῶν ἱκανοποίησιν, ἥτις εἰσέτι δὲν ἐδόθη.

Ἡ Πρ. Κυβέρνησις τῶν Κρητῶν δι' ἀναφορᾶς της, ἧς ἀντίγραφον δὲν προφθάνω νὰ ὑποβάλω σήμερον εἰς τὸ Β. Ὑπουργεῖον, πρὸς τοὺς κ.κ. προξένους καταγγέλλει διαφόρους πράξεις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, οἷον τοὺς ἐμπρησμοὺς τῶν χωρίων καὶ τὰς καταστροφὰς τῶν ἰδιοκτησιῶν καὶ τὰς ἐξῆς σφαγὰς ἐκ τῶν ἐν τῷ σπηλαίῳ Γύπαις συλληφθέντων. Ὁ στρατὸς ἐκρεούργησε τοὺς ἐξῆς γέροντας καὶ γραίας, οἷον τὴν καλογραῖαν Καλὴν Παπανικολάου, τὸν Στ. Βεργάκην καὶ Ν. Παυλάκην ἐκ Κομητάδων, Ἰωάννην τινὰ ἀπὸ Τσιβαρᾶν τῶν Ἀποκορώνων. Ἐν τῷ χωρίῳ Κολοκασίοις ἔσφαξε τὸν ὑπέργηρον καὶ τυφλὸν Τσουγάνον Γιαννουλᾶν καί τινα καλόγηρον ἐξ Ἀποκορώνων. Ὁ δὲ ὑπὸ τὸν Ρεσσὴτ Πασᾶν στρατός, ὅστις μεταβαίνει εἰς Ἡράκλειον, κατεδιώχθη ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ Κορωναίου τὴν 16, 17 καὶ 18 Ἰουλίου καὶ ἀπώλεσεν ὑπὲρ τοὺς 600. Ἐξεδικήθη καύσας διάφορα χωρία καὶ τὴν Μονὴν Πρέβελη, πρὸς δὲ ἐν χωρίῳ Μέλαμπαις ἐφόνευσε τὸν τυφλὸν γέροντα Ι. Γιαννακάκην, τὸν γέροντα Μ. Χριστοφοράκην καί τινα φρενοβλαβῆ νεάνιδα, τὸν καλόγερον Γεδεὼν Μαμαλάκην, οὗτινος τὴν κεφαλὴν ἔπηξεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τοῦ θόλου ἐκκλησίας τινός. Διαμαρτυρομένη διὰ τὰς πράξεις ταύτας κηρύττει ἡ Πρ. Κυβέρνησις ψευδεῖς τὰς περὶ ὑποταγῆς τῆς Κρήτης ἐν γένει καὶ ἰδίως τῶν Σφακίων διαδόσεις τοῦ Ὀμὲρ Πασᾶ.

---

1 Βλ. ἀνωτέρω, σ. 378, ὑποσημ. 1.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

177

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΡΟΥΞΑΚΗΣ ΠΡΟΣ ΧΑΡΙΛΑΟΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΝ

'Αριθ. 59 *'Ηράκλειον, 31 'Ιουλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ – Μ27/993

Λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι κατὰ τὴν εἰκοστὴν πέμπτην τοῦ λήξαντος ἤδη μηνὸς εἰς χωρίον Κεραμούτζι τῆς ἐπαρχίας Μαλεβυζίου ἔλαβε χώραν ὀλιγόωρος συμπλοκή, καθ' ἣν ἐφονεύθησαν καὶ ἐπληγώθησαν εἴκοσι πέντε 'Οθωμανοί. Ἐκ τῶν ἐπαναστατῶν οὐδεὶς ἔπαθεν.

Ἐν τῇ θέσει ἔνθα ἔλαβε χώραν ἡ ἐν λόγῳ συμπλοκὴ εὗρον οἱ 'Οθωμανοὶ διάφορα ἔγγραφα, ἐν οἷς μίαν ἐπιστολὴν τῆς Κεντρικῆς 'Επιτροπῆς χρονολογουμένην κατὰ τὸν μῆνα 'Ιούνιον καὶ διαταγὴν τῆς Προσωρινῆς Κυβερνήσεως δι' ἧς μετεβιβάζετο αὕτη μέ τινας παρατηρήσεις εἰς τὴν 'Επιτροπὴν Μαλεβυζίου καὶ προσέτι ἕνα κατάλογον ἐμπεριέχοντα τὰ εἴδη ἅτινα μετέφερε τὸ *'Αρκάδι* κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ 'Ιουλίου. Καθ' ἃ δ' ἐπληροφορήθην τὰ ἐν λόγῳ ἔγγραφα τὰ ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ὁ καπετάνιος τοῦ Μαλεβυζίου 'Ηρακλὴς Κοκινίδης, ὅστις παρευρέθη εἰς τὴν συμπλοκὴν ἐκείνην καὶ τὰ ἀπώλεσεν ἐξ ἀπροσεξίας.

Εἰδοποιῶ προσέτι τὴν Ὑμ. Ἐξοχότητα ὅτι μεταξὺ τῶν ὑποτεταγμένων χωρικῶν τοὺς ὁποίους συνέλαβεν ὁ 'Ομὲρ Πασᾶς εἰς Καστέλλι τῆς Πεδιάδος ὑπῆρχε καὶ ὁ Μιχαὴλ Κατζούλης ἐκ τοῦ χωρίου Μάλια, ὅστις, ἕνεκα τῶν ὑποστάντων ⟨sic⟩ δαρμῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συλλήψεώς του καὶ τῶν βασάνων ἃς ὑπέστη εἰς τὰς ἐνταῦθα φυλακάς, ἀπεβίωσεν ἐν τῷ χριστιανικῷ νοσοκομείῳ κατὰ τὴν εἰκοστὴν ὀγδόην τοῦ μηνός. Γνωστοῦ καταστα-θέντος τοῦ θανάτου, παρεκάλεσα τοὺς συναδέλφους μου νὰ μεταβῶμεν εἰς τὸ νοσοκομεῖον καὶ διὰ κοινῆς ἐκθέσεως βεβαιώσωμεν τὴν αἰτίαν τοῦ θανάτου. 'Αλλ' ὁ τῆς Γαλλίας κύριος 'Ιτὰρ ἀντεῖπεν ἰσχυρισθεὶς ὅτι διὰ τῆς πράξεως ταύτης ἐνδέχεται νὰ ἐξαγριωθῇ ἐναντίον μας ἡ ἐξουσία καὶ νὰ μᾶς ἐμποδίζῃ τοῦ λοιποῦ πᾶσαν ἐνέργειαν τῆς ὑπηρεσίας μας. Ἄλλωστε, γνωστῆς οὔσης τῆς αἰτίας πρὸς ἅπαντας τοὺς ὑ/προξένους, τὸν ἰατρὸν τοῦ νοσοκομείου καὶ εἰς ἄλλους πολίτας, ἀρκεῖ νὰ γνωστοποιηθῇ τὸ γεγονὸς εἰς τοὺς προισταμένους μας. Γενομένης οὕτω δεκτῆς τῆς προτάσεώς του, δὲν προέβημεν εἰς περαιτέρω ἐνέργειαν.

'Ο Ρεσὶτ Πασᾶς ἀπὸ τῆς εἰκοστῆς ὀγδόης τοῦ μηνὸς μέχρι σήμερον διατρίβει εἰς τὸ στρατόπεδον τῆς 'Αγίας Βαρβάρας, ἀλλὰ δὲν προέβη εἰς ἐχθροπραξίας. Ἐκεῖθεν ἀπέστειλεν εἰς Μοιραμπέλο χιλίους διακοσίους τακτικοὺς καὶ ἀτάκτους, διὰ νὰ προφυλάττωσι τοὺς ὑποτεταγμένους ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἐπαναστατῶν.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

178

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΣ ΠΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΝ ΣΑΚΟΠΟΥΛΟΝ

Ἀριθ. 176 (ἀντίγραφον) *Ρέθυμνον, 31 Ἰουλίου 1867*

ΑΥΕ/ΚΥ–Μ29/1075

Κατόπιν τῆς ὑπ' ἀριθ. 175 ἐκθέσεώς[1] μου οὐδὲν ἄξιον σημειώσεως ἔχω νὰ σᾶ ἀναγγείλω, εἰμὴ ὅτι, ἀφοῦ ὁ εἰς Ἀρμένους καὶ Ἀμπελάκι στρατοπεδευμένος τακτικὸς καὶ ἄτακτος στρατὸς ἐλεηλάτησε, κατέστρεψεν, ἐρήμωσε καὶ ἐγύμνωσεν ὅλα τὰ πέριξ χωρία, εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν κατὰ τὴν 24 τούτου καὶ κατεσκήνωσεν ἔξωθεν τοῦ φρουρίου.

Ἡ ὑπὸ τῶν ξένων πλοίων παραλαβὴ γυναικοπαίδων ἀνεζωπύρησε τὰς ἐλπίδας τοῦ λαοῦ καὶ πλεῖστα τῶν ὄντων τούτων τρέχουν εἰς τὰς παραλίας, ἵνα μεταναστεύσωσιν.

Ἡ θέσις τῶν ἐν Ρεθύμνῃ εὑρισκομένων εἶναι, ὅπως καὶ ἄλλοτε ἀνέφερα, λίαν δυσχερής, πλεῖστα δὲ τῶν ὄντων τούτων εἰσὶν ἀσθενῆ καὶ ὑποφέρουν ἀπὸ στερήσεις τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων, ὥστε ἐσχάτως ἀπηύθυναν ἀναφοράν των εἰς τὰ ξένα πρακτορεῖα ζητοῦντα νὰ μεταναστεύσουν, ἵνα σωθῶσιν ἐκ τοῦ ἐπαπειλοῦντος αὐτὰ θανάτου. Τὴν εἰς τὸ Πρακτορεῖον τοῦτο διαβιβασθεῖσαν λαμβάνω τὴν τιμὴν νὰ ἐπισυνάψω ὧδε καὶ ταυτοχρόνως νὰ φέρω εἰς γνῶσιν ὑμῶν ὅτι τὸ παρελθὸν Σάββατον ἔφθασεν ἐνταῦθα ἡ πρωσσικὴ κανονοφόρος *Blitz*, ὁ Πλοίαρχος τῆς ὁποίας ἐξελθὼν ἐζήτησε διὰ τοῦ διερμηνέως τοῦ ἐνταῦθα Αὐστριακοῦ Πρακτορείου παρὰ τῆς ἐγχωρίου ἀρχῆς νὰ συγχωρηθῇ εἰς τὰ θέλοντα ἐκ τῶν ἐν Ρεθύμνῃ γυναικοπαίδων νὰ μεταναστεύσωσιν. Ἀρνηθέντος τοῦ Ὑ/διοικητοῦ νὰ συγκατατεθῇ εἰς τὴν αἴτησιν ταύτην τοῦ Πλοιάρχου δι' ἔλλειψιν διαταγῆς τοῦ Γενικοῦ Διοικητοῦ, μετέβη αὐτοπροσώπως πρὸς ὑποστήριξιν τῆς αἰτήσεώς του, ἀλλ' ὁ Ὑ/διοικητὴς δὲν συγκατετέθη διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους. Τοιουτοτρόπως ὁ Πλοίαρχος ἀνεχώρησεν εἰς Βαλῆ, ἵνα ἐκπληρώσῃ ἐκεῖσε τὴν ἀποστολήν του, ἀφοῦ προηγουμένως ἐπεσκέφθη τὰ ἐν Ρεθύμνῃ γυναικόπαιδα καὶ εἶδε τὴν οἰκτρὰν κατάστασιν εἰς ἣν εὑρίσκοντο. Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του εὐηρεστήθη νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὰ λοιπὰ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ προξ. πρακτορεῖα τῶν φίλων δυνάμεων καὶ ταυτοχρόνως ἐζήτησε παρὰ τοῦ ἐνταῦθα Α. Προξ. Πρακτορείου τῆς Ρωσσίας πιστοποιητικὸν διὰ τὴν ἄρνησιν ταύτην τῶν τοπικῶν ἀρχῶν, τὸ ὁποῖον τῷ παρῆξεν ⟨sic⟩ ὁ κ. Πράκτωρ, ἀφοῦ προηγουμένως ἤκουσε τὴν ἄρνησιν καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Ὑ/διοικητοῦ.

Χθὲς ἡ Διοίκησις προσεκάλει τοὺς ἐν Ρεθύμνῳ Χριστιανοὺς καὶ τοὺς ἠρώτα ἂν θέλουν ν' ἀπέλθωσιν ἢ νὰ μείνωσιν εἰς ἣν εὑρίσκονται κατάστασιν. Ἅπαντες σχεδὸν ἐδήλωσαν ὅτι θέλουν ν' ἀπέλθουν ἐκτὸς ὀλίγων τινῶν δειλῶν, ἔλαβε δὲ εἰς σημείωσιν τὰ ὀνόματα ἀμφοτέρων τῶν μερῶν.

---

1. Βλ. ἀνωτέρω, σσ. 395–396.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Οἱ ἐν ταῖς φυλακαῖς εὑρισκόμενοι Χριστιανοὶ ἐπέδωσαν καὶ οὗτοι ἀναφοράν των ζητοῦντες ν' ἀπέλθωσιν. Ἔργον φιλανθρωπίας ἤθελεν εἶσθαι ἂν ἐλαμβάνετο πρόνοια καὶ διὰ τοὺς δυστυχεῖς τούτους, τοὐλάχιστον δι' ἐκείνους [δι']ὅσων τὰ ἐγκλήματά εἰσιν ἐλαφρὰ καὶ τοιαῦτα ὅπως διαλαμβάνει ἡ ἀναφορά. Εἶναι δὲ ἀληθέστατον ὅτι ζῶσι διὰ μόνου ἄρτου καὶ ὕδατος.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1866–1868

(ΙΟΥΛΙΑΝΟΝ)

1866

	Ἰανουάριος	Φεβρουάριος	Μάρτιος	Ἀπρίλιος	Μάϊος	Ἰούνιος
Κυριακὴ	2 9 16 23 30	6 13 20 27	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29	5 12 19 26
Δευτέρα	3 10 17 24 31	7 14 21 28	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30	6 13 20 27
Τρίτη	4 11 18 25	1 8 15 22	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31	7 14 21 28
Τετάρτη	5 12 19 26	2 9 16 23	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25	1 8 15 22 29
Πέμπτη	6 13 20 27	3 10 17 24	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26	2 9 16 23 30
Παρασκ.	7 14 21 28	4 11 18 25	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27	3 10 17 24
Σάββατ.	1 8 15 22 29	5 12 19 26	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28	4 11 18 25
	Ἰούλιος	Αὔγουστος	Σεπτέμβριος	Ὀκτώβριος	Νοέμβριος	Δεκέμβριος
Κυριακὴ	3 10 17 24 31	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25
Δευτέρα	4 11 18 25	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26
Τρίτη	5 12 19 26	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27
Τετάρτη	6 13 20 27	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28
Πέμπτη	7 14 21 28	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29
Παρασκ.	1 8 15 22 29	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30
Σάββατ.	2 9 16 23 30	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31

1867

	Ἰανουάριος	Φεβρουάριος	Μάρτιος	Ἀπρίλιος	Μάϊος	Ἰούνιος
Κυριακὴ	1 8 15 22 29	5 12 19 26	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28	4 11 18 25
Δευτέρα	2 9 16 23 30	6 13 20 27	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29	5 12 19 26
Τρίτη	3 10 17 24 31	7 14 21 28	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30	6 13 20 27
Τετάρτη	4 11 18 25	1 8 15 22	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31	7 14 21 28
Πέμπτη	5 12 19 26	2 9 16 23	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25	1 8 15 22 29
Παρασκ.	6 13 20 27	3 10 17 24	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26	2 9 16 23 30
Σάββατ.	7 14 21 28	4 11 18 25	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27	3 10 17 24
	Ἰούλιος	Αὔγουστος	Σεπτέμβριος	Ὀκτώβριος	Νοέμβριος	Δεκέμβριος
Κυριακὴ	2 9 16 23 30	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31
Δευτέρα	3 10 17 24 31	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25
Τρίτη	4 11 18 25	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26
Τετάρτη	5 12 19 26	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27
Πέμπτη	6 13 20 27	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28
Παρασκ.	7 14 21 28	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29
Σάββατ.	1 8 15 22 29	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30

1868

	Ἰανουάριος	Φεβρουάριος	Μάρτιος	Ἀπρίλιος	Μάϊος	Ἰούνιος
Κυριακὴ	7 14 21 28	4 11 18 25	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26	2 9 16 23 30
Δευτέρα	1 8 15 22 29	5 12 19 26	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27	3 10 17 24
Τρίτη	2 9 16 23 30	6 13 20 27	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28	4 11 18 25
Τετάρτη	3 10 17 24 31	7 14 21 28	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29	5 12 19 26
Πέμπτη	4 11 18 25	1 8 15 22 29	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30	6 13 20 27
Παρασκ.	5 12 19 26	2 9 16 23	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31	7 14 21 28
Σάββατ.	6 13 20 27	3 10 17 24	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25	1 8 15 22 29
	Ἰούλιος	Αὔγουστος	Σεπτέμβριος	Ὀκτώβριος	Νοέμβριος	Δεκέμβριος
Κυριακὴ	7 14 21 28	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29
Δευτέρα	1 8 15 22 29	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30
Τρίτη	2 9 16 23 30	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31
Τετάρτη	3 10 17 24 31	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25
Πέμπτη	4 11 18 25	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26
Παρασκ.	5 12 19 26	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27
Σάββατ.	6 13 20 27	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28

Τὸ ἀνωτέρω ἡμερολόγιον παρατίθεται πρὸς εὐχερεστέραν εὕρεσιν τῶν ἡμερομηνιῶν γεγονότων διὰ τὰ ὁποῖα ὁ χρονολογικὸς καθορισμὸς γίνεται εἰς τὰς ἐκθέσεις μόνον διὰ μνείας ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος. Π.χ. ἐν τῇ ἀπὸ 17 Ἰουλίου 1866 ἐκθέσει τοῦ Σακοπούλου (*Ἐκθέσεις*, τ. Α', σ. 54) ἀναφέρεται: *Τὴν παρελθοῦσαν Τρίτην κατωρθώθη νὰ συνέλθῃ τὸ προξενικὸν σῶμα.* Τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἡμερολογίου εὑρίσκεται εὐχερῶς ὅτι, ἀφοῦ ἡ 17 Ἰουλίου 1866 εἶναι Κυριακή, ἡ *παρελθοῦσα Τρίτη* εἶναι ἡ 12 Ἰουλίου 1866.

Εἰς τὰς δημοσιευομένας ἐκθέσεις καὶ ἐν γένει εἰς τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν ἀκολουθεῖται τὸ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἰσχῦον ἐν Ἑλλάδι παλαιὸν ἢ ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον, τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα ὑπολείπεται κατὰ δώδεκα ἡμέρας τοῦ νέου ἢ γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Σελὶς 37, ὑποσημ. 3. Κατ' ἄλλην ἐκδοχὴν πρόκειται περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ 'Ελλήνων ὑπηκόων, πολλοὶ τῶν ὁποίων ἔφερον εὐρωπαϊκοὺς πίλους.

Σελὶς 47, ὑποσημ. 1. Νὰ διαγραφῇ ἡ ὑποσημείωσις.

Σελὶς 160, στίχ. 6, *δι' ἐπιστολῆς των*. Βλ. ταύτην εἰς Ἰ. Μ ο υ ρ έ λ λ ο υ, *Ἱστορία τῆς Κρήτης*, ἔκδ. α', Ἡράκλειον 1931–1934, τ. Γ', σσ. 1797–1798.

Σελὶς 261, ὑποσημ. 3. Νὰ προστεθῇ : Π. Κ ρ ι ά ρ η, *Ἱστορία τῆς Κρήτης ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τέλους τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866*, Χανιὰ 1902, σσ. 285–287.

Σελὶς 265, στίχ. 9. Ἀντὶ *πᾶν ὅ,τι δύνανται νὰ ματαιώσουν* νὰ γραφῇ *πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ ματαιώσῃ*. Ἡ ὑποσημ. 2 νὰ διαγραφῇ.

Σελὶς 284, στίχ. 3, *ἐγκύκλιον ἔγγραφον*. Βλ. τοῦτο εἰς Κ ρ ι ά ρ η, *ἔ.ἀ.* (1902), σσ. 295–297.

Σελὶς 315, στίχ. 34, *ἐκ τῆς συνημμένης ἐν ἀντιγράφῳ ἐκθέσεως*. Βλ. ταύτην, φέρουσαν χρονολογίαν 27.4.1867, εἰς ΑΥΕ/ΚΥ – Μ16/563.

Σελὶς 317, στίχ. 23. Ἀντὶ *ΑΥΕ/ΚΥ* νὰ γραφῇ *ΑΥΕ/ΠΧ*.

Σελὶς 332, ὑποσημ. 3. Νὰ προστεθῇ : Κ ρ ι ά ρ η, *ἔ.ἀ.* (1902), σσ. 415–417.

Σελὶς 338, στίχ. 29. Ἀντὶ *ΑΥΕ/ΚΥ* νὰ γραφῇ *ΑΥΕ/ΠΧ*.

Σελὶς 353, στίχ. 30. Ἀντὶ *ΑΥΕ/ΚΥ* νὰ γραφῇ *ΑΥΕ/ΠΧ*.

Σελὶς 366, στίχ. 5. Ἀντὶ *Ἀριθ. 166 (ἀντίγραφον)* νὰ γραφῇ *Ἀριθ. 166 (σχέδιον)*.

Σελὶς 366, στίχ. 6. Ἀντὶ *ΑΥΕ/ΠΚ* νὰ γραφῇ *ΑΥΕ/ΠΡ*.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίς

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ..... θ′

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ..... κγ′

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΟΡΓΑΝΙΚΟΥ ΝΟΜΟΥ ..... ξη′

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΑ ..... οβ′

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

1. Ν. Σακόπουλος πρὸς Σπ. Βαλαωρίτην, ἀριθ. 214, 4.4.1866 1
2. Ν. Σακόπουλος πρὸς Σπ. Βαλαωρίτην, ἀριθ. 232, 9.4.1866 5
3. Ν. Σακόπουλος πρὸς Σπ. Βαλαωρίτην, ἀριθ. 244, 18.4.1866 10
4. Ν. Σακόπουλος πρὸς Σπ. Βαλαωρίτην, ἀριθ. 256, 24.4.1866 12
5. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 65, 1.5.1866 14
6. Ν. Σακόπουλος πρὸς Σπ. Βαλαωρίτην, ἀριθ. 266, 2.5.1866 16
7. Ν. Σακόπουλος πρὸς Σπ. Βαλαωρίτην, ἀριθ. 270, 3.5.1866 18
8. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 73, 6.5.1866 19
9. Ν. Σακόπουλος πρὸς Σπ. Βαλαωρίτην, ἀριθ. 279, 7.5.1866 20
10. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Σπ. Βαλαωρίτην, ἀριθ. 143, 13.5.1866 22
11. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 83, 13.5.1866 23
12. Ν. Σακόπουλος πρὸς Σπ. Βαλαωρίτην, ἀριθ. 292, 15.5.1866 24
13. Ν. Σακόπουλος πρὸς Σπ. Βαλαωρίτην, ἀριθ. 292, 16.5.1866 27
14. Ν. Σακόπουλος πρὸς Σπ. Βαλαωρίτην, ἀριθ. 294, 22.5.1866 28
15. Ν. Σακόπουλος πρὸς Σπ. Βαλαωρίτην, ἀριθ. 299, 29.5.1866 35
16. Ν. Σακόπουλος πρὸς Σπ. Βαλαωρίτην, ἀριθ. 311, 5.6.1866 39
17. Ν. Σακόπουλος πρὸς Σπ. Βαλαωρίτην, ἀριθ. 327, 13.6.1866 40
18. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 338, 19.6.1866 42
19. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 347, 27.6.1866 43
20. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 356, ⟨3⟩.7.1866 44
21. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 368, 11.7.1866 46
22. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 381, 16.7.1866 49
23. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 383, 17.7.1866 54
24. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 402, ⟨24⟩.7.1866 56
25. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 244, 25.7.1866 59

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Σελίς

26. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 246, 25.7.1866 61
27. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 108, 25.7.1866 61
28. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 112, 27.7.1866 63
29. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. ⟨413⟩, 30.7.1866 65
30. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 415, 1.8.1866 69
31. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 247, 1.8.1866 69
32. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 115, 3.8.1866 71
33. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 426, 7.8.1866 72
34. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 249, 8.8.1866 75
35. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 116, 8.8.1866 77
36. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 118, 12.8.1866 78
37. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 442, 13.8.1866 79
38. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 446, 14.8.1866 82
39. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 119, 18.8.1866 84
40. Ν. Σακόπουλος πρὸς Π. Δελιγιάννην, ἀριθ. 457, 19.8.1866 86
41. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 458, 21.8.1866 87
42. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 459, 21.8.1866 88
43. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 125, 22.8.1866 93
44. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 126, 22.8.1866 94
45. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 469, 25.8.1866 94
46. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἐπιστολή, 26.8.1866 95
47. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 127, 26.8.1866 95
48. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 474, 28.8.1866 99
49. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 261, 29.8.1866 104
50. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 479, 2.9.1866 107
51. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 482, 4.9.1866 110
52. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 263, 5.9.1866 112
53. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 135, 7.9.1866 113
54. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 494, 11.9.1866 114
55. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 503, 18.9.1866 118
56. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 266, 19.9.1866 122
57. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 135, 19.9.1866 127
58. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 511, 22.9.1866 128
59. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 513, 26.9.1866 133
60. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 137, 2.10.1866 136
61. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 520, 3.10.1866 137
62. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 528, 9.10.1866 143

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Σελίς

63. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 533, 16.10.1866 147
64. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 273, 17.10.1866 152
65. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 541, 23.10.1866 153
66. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 274, 24.10.1866 157
67. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 556, 30.10.1866 159
68. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 276, 31.10.1866 162
69. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 558, 1.11.1866 163
70. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 566, 6.11.1866 164
71. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 279, 7.11.1866 168
72. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 570, 12.11.1866 169
73. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 576, 14.11.1866 171
74. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 281, 14.11.1866 174
75. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 283, 14.11.1866 176
76. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 140, 14.11.1866 176
77. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 585, 20.11.1866 180
78. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 591, 28.11.1866 184
79. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 598, 4.12.1866 187
80. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 287, 5.12.1866 190
81. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἐπιστολή, 7.12.1866 191
82. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 288, 12.12.1866 192
83. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 141, 12.12.1866 193
84. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 607, 13.12.1866 194
85. Ν. Σακόπουλος πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 615, 18.12.1866 199
86. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 289, 19.12.1866 202
87. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 623, 23.12.1866 203
88. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 290, 26.12.1866 207
89. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 142, 26.12.1866 208
90. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 625, 27.12.1866 209
91. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 1, 1.1.1867 211
92. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 1, 2.1.1867 214
93. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 6, 9.1.1867 218
94. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 5, 9.1.1867 223
95. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 143, 9.1.1867 225
96. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 15, 15.1.1867 226
97. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 19, 23.1.1867 230
98. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 145, 24.1.1867 237
99. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἐπιστολή, 24.1.1867 239

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Σελὶς

100. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 23, 25.1.1867 240
101. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 26, 29.1.1867 241
102. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Ἐπ. Δεληγεώργην, ἀριθ. 10, 30.1.1867 246
103. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 35, 5.2.1867 248
104. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 147, 6.2.1867 252
105. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἐπιστολή, 9.2.1867 254
106. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 39, 13.2.1867 255
107. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 16, 13.2.1867 260
108. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 150, 19.2.1867 262
109. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 52, 20.2.1867 263
110. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 17, 20.2.1867 266
111. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 55, 21.2.1867 266
112. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 58, 26.2.1867 267
113. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 18, 27.2.1867 269
114. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 151, 5.3.1867 270
115. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 63, 6.3.1867 271
116. Δ. Δεσποταῖος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 65, 13.3.1867 274
117. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 27, 14.3.1867 278
118. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 69 ⟨sic⟩, 15.3.1867 279
119. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 69, 19.3.1867 280
120. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 29, 20.3.1867 282
121. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 75, 26.3.1867 282
122. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 152, 26.3.1867 285
123. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 31, 27.3.1867 287
124. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 78, 28.3.1867 288
125. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 82, 2.4.1867 289
126. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 33, 3.4.1867 293
127. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 81 ⟨sic⟩, 9.4.1867 294
128. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 83, 10.4.1867 297
129. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 34, 10.4.1867 297
130. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 154, 10.4.1867 299
131. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 89, 16.4.1867 300
132. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 36, 17.4.1867 303
133. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 94, 24.4.1867 303
134. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 37, 24.4.1867 306
135. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 155, 24.4.1867 306
136. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 100, 30.4.1867 309

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Σελίς

137. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 38, 1.5.1867 313
138. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 113, 8.5.1867 314
139. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 39, 8.5.1867 316
140. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 156, 8.5.1867 317
141. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 118, 9.5.1867 319
142. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 122, 14.5.1867 320
143. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 40, 15.5.1867 323
144. Δ. Δεσποταῖος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἄνευ ἀριθμοῦ, 15.5.1867 325
145. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 132, 22.5.1867 327
146. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 43, 22.5.1867 332
147. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 145, 28.5.1867 333
148. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 44, 29.5.1867 337
149. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 150, 4.6.1867 338
150. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 151, 5.6.1867 349
151. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 158, 5.6.1867 353
152. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἐπιστολή, 7.6.1867 355
153. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 48, 7.6.1867 356
154. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 156, 11.6.1867 356
155. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 166, 19.6.1867 359
156. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 51, 19.6.1867 364
157. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 164, 19.6.1867 364
158. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 166, 23.6.1867 366
159. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 172, 25.6.1867 366
160. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 177, 28.6.1867 370
161. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 169, 28.6.1867 373
162. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 181, 2.7.1867 374
163. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 54, 3.7.1867 379
164. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 170, 3.7.1867 381
165. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 184, 5.7.1867 382
166. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 171, 6.7.1867 384
167. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 185, 9.7.1867 385
168. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 55, 10.7.1867 390
169. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 192, 14.7.1867 391
170. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἐπιστολή, 14.7.1867 394
171. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 175, 16.7.1867 395
172. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 193, 17.7.1867 397
173. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 57, 17.7.1867 401

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

Σελὶς

174. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. ⟨198⟩, 23.7.1867 401
175. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 58, 24.7.1867 403
176. Ν. Σακόπουλος πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 206, 31.7.1867 404
177. Ἰ. Μπαρουξάκης πρὸς Χ. Τρικούπην, ἀριθ. 59, 31.7.1867 409
178. Γ. Καλοκαιρινὸς πρὸς Ν. Σακόπουλον, ἀριθ. 176, 31.7.1867 410
ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1866–1868 412
ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ 413

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΤΥΠΟΙΣ
ΑΓΓΕΛΟΥ ΑΘ. ΚΛΕΙΣΙΟΥΝΗ
ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΜΕΤΑΞΑ 29 - Α Θ Η Ν Α Ι

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Ακαδημία Αθηνών / Academy of Athens